Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 102/1927

11942000685

COBISS

Rp. V – 102/III – 1-4

Народна и универзитетска
библиотека — Скопје
ЧС. II 71/III

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА III, КН. 1.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE III, FASC. 1.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1927.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

РС II 102/1927

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА III, КН. 1.

685/42

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE III, FASC. 1.

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1927.

Народна библ. отд. — Скопие
Инв.№ 685/1942
ДАРЪ
Македон. Науч.
Инст. Археологич.

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Проф. А. Иширковъ, Македония, Име и граници 1
Проф. Ст. Романски, Мними остатъци отъ краесловенъ еръ въ единъ български говоръ въ Македония 23
Проф. Ив. Снѣгаровъ, Приносъ къмъ просвѣтното дѣло въ Македония. Една автобиография на Кузманъ Шапкаревъ отъ 1864 година 33
Н. А. Мушмовъ, Два оловени печата на охридски архиепископи 71
Д. Уста-Генчовъ, Св. Климентъ и Св. Седмочисленици въ домашната ни иконография 75
Народописни материяли отъ Гевгелийско. Свадбени обичаи. Съобщава Д. Рачевъ 105

Рецензии и книжовни вести

Mikołaj van Wijk, O stosunkach pokrewieństwa między językami południowo-słowiańskiemi. Prace filologiczne, t. XI, str. 93—113. Warszawa, 1926. — Рец. отъ Ст. Романски. 117
Γ. Ν. Πατσιδάκις, Περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. — Ἐν Ἀθήναις, 1925, 16⁰. 39. — Рецензия отъ Д-ръ В. Бешевлиевъ 123
Ив. Алтъновъ, Източниятъ въпросъ и нова Турция, съ особенъ огледъ къмъ интереситѣ на България. Съ две карти къмъ текста. София 1926. 8⁰, XV, 919. (Издание на Съюза на българскитѣ учени, писатели и художници). — Рецензия отъ проф. Г. П. Геновъ. 130
Prof. S. R. Steinmetz, Die Nationalitäten in Europa. Ergänzungshäft II zur Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin. Berlin 1927. 8⁰, 67. — Рец. отъ Ст. Романски. 140
Коста П. Манојловић, Свадбени обичаји у Галичнику. Гласник Етнографског Музеја у Београду, кн. I, Београд, 1926, стр. 84—93. — Рецензия отъ Ст. Романски. . . . 145
Hermann Wendel, Aus der Welt der Südslawen. Berlin, 1926, 8⁰, 282. — Рецензия отъ Л. Милетичъ 148
Съдържание на книгата въ резюме на французки. . . 155—171

TABLE DES MATIÈRES

Page

Prof. A. Ichirkoff, La Macédoine, son nom et ses frontières.

Prof. St. Romansky, La prétendue conservation du er (ъ) final dans un dialecte bulgare de la Macédoine 2

Prof. Iv. Snégaroff, Apport à l'histoire de l'œuvre de l'instruction publique en Macédoine. Une autobiographie de Cousman Chapkareff, datant de 1854. 3

N. A. Mouchmoff, Deux molybdobules des archiépiscopes d'Ohrida 7

D. Ousta-Gentchoff, S-t Climent et les Sept Saints selon l'iconographie bulgare. 7

Nicolas D. Ratchev, Matériaux ethnographiques de la région de Guevguéli. Coutumes observées dans les cérémonies nuptiales 10

Comptes rendus

Mikolaj van Wijk, O stosunkach pokrewieństwa między językami południowo-slowiańskiemi. (De la parenté entre les langues slaves du sud.) Publié dans le „Prace filologiczne" t. XI, p. 93—113. — Varsovie. — Compte rendu du prof. St. Romansky 11

Γ. Ν. Ηατζιδάκις, Περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Ἐν Ἀθήναις, 1925, 16⁰, 39. — Compte rendu du prof. Dr V. Bechevlieff 12

Iv. Altenoff, La question d'Orient et la Nouvelle Turquie par rapport aux intérêts de la Bulgarie. Avec deux cartes. Sofia, 1926, 8⁰, 519. (Publication de l'Association des savants, écrivains et artistes bulgares). — Compte rendu du prof. G. P. Guenoff 13

Prof. S. R. Steinmetz, Die Nationalitäten in Europa (Ergänzungsheft II zur Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin.). Berlin, 1927, 8⁰ 57. — Compte rendu du prof. St. Romansky 14

Costa P. Manoylovitch, Coutumes observées pendant les noces à Galitchnik. Publié dans le „Glasnik etnografskog muzeja" № 1. 1926. — Compte rendu du prof. St. Romansky . . . 14

Hermann Wendel, Aus der Welt der Südslawen. Berlin 1926, 8⁰ 282. — Compte rendu du prof L. Milétitch 14

Les articles de la Revue en résumés en français . . . . 155—17

Pages
1
23
33
71
75
105
118
123
130
140
146
148
5—171

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

МАКЕДОНИЯ.

ИМЕ И ГРАНИЦИ.

Отъ проф. А. Иширковъ.

Името Македония е толкозъ старо, колкото и името на македонцитѣ — старъ индоевропейски народъ, който се е настанилъ много рано въ хълмистата земя на горни Халиакмонъ (р. Бистрица). За основатель на македонското царство се смѣта Пердика I, около 700 години преди Христа. Още при Пердиковитѣ наследници границитѣ на македонското царство се разширили на югъ до Олимпъ и Камбунскитѣ планини, на изтокъ до долни Стримонъ (р. Струма). Стара столица на македонското царство е билъ градъ Едеса, днешниятъ Воденъ, а Архелай (413—399 г.) я премѣстилъ по̀ на югъ въ Пела, до сегашното село Постолъ въ Енидже-Вардарско. Филипъ II, който стжпилъ на македонския престолъ въ 359 година пр. Хр., и неговитѣ наследници сж разширили границитѣ на македонското царство далеко на вънъ отъ етнографската земя на македонцитѣ.

Разширяването на македонската държава отивало първо къмъ западъ, къмъ Адриатическо море. Филипъ II покорилъ въ 358 година всички племена до Лихнидско (Охридско) езеро и ги подчинилъ на Македония[1].

Въ 314 година Касандъръ усвоилъ Аполония и Епидамносъ[2] и съ това разширилъ Македония до Адриатическо море. За разширение на Македония къмъ северъ възъ долината на Вардаръ пречкали много пеонцитѣ. Никола Вулић въ своята статия „Северна граница античке Македоније“, печатана въ Bulićev Zbornik, стр. 237—247, ни представя добре, какъ е вървѣло разширението на македонската власть къмъ северъ. Филипъ II водилъ война съ пеонцитѣ въ 359 г.,

---

[1] Diodor. XVI, 8.

[2] Polyaen. IV 11, 4. Diodor. XIX 67, 3—68, 1.

Лизимахъ усвоилъ за известно време Пеония въ 284 година. Тя била окончателно присъединена къмъ Македония отъ Антигонъ Гоната около 270 година, но въ 229 г. дарданцитѣ отнели Пеония отъ македонцитѣ и Филипъ V въ 217 година взелъ наново пеонския градъ Билазора (днешния Велесъ)[1]. Въ 211 година Филипъ V навлѣзалъ въ Дардания. Въ 169 г. той покорилъ Дардания и македонската власть достигнала до Скардъ[2] (Шаръ-планина).

Приведохъ само нѣколко данни, които ни сочатъ хронологичното териториално развитие на Македония, за да се види, какъ сж се мѣнили границитѣ на тая область въ сърдцето на Балканския полуостровъ.

Македония отрано обхаванала долнитѣ течения на рекитѣ Бистрица, Вардаръ и Струма и се разширявала въ тѣхнитѣ басейни, които се заграждатъ на истокъ отъ Орбелъ (Пиринъ) и Пангеонъ (Парнаръ-дагъ или Кушница), на северъ отъ Скомий или Скомбросъ (Витоша) и Скардъ (Шаръ-планина), на западъ отъ Грамосъ[3]. Тѣзи планини дѣлили Македония отъ Тракия, Илирия и Епиръ. Планината Олимпъ и низкитѣ Камбунски планини я дѣлили отъ Тесалия.

Първоначалната малка область Македония съставяла изпърво часть отъ разширената по-късно Македония, както и другитѣ държавни или етнографски области въ нейнитѣ граници, като Бизалтия, Еордея, Мигдония и други. И въ Македония станало сжщото, каквото се извръшвало въ другитѣ страни, гдето името на разширената държава поглъща и заличава областнитѣ и племенни имена.

Още при македонскитѣ царе границитѣ на Македония се много промѣнили въ свръзка съ временното разширение и намаление на царството. Името Македония се запазило за голѣма часть отъ срѣдната часть на Балканския полуостровъ и въ времето на римското владичество. Тогава Македония била раздѣлена на четири самостойни области. Първата об-

---

[1] Проф. Г. И. Кацаровъ въ своята ценна книга Пеония, приносъ къмъ старата етнография и история на Македония (Географска библиотека, № 3, стр. 47—58) ни дава много сведения за борбата на македонцитѣ съ пеонитѣ.

[2] Livius, XLIII 20.

[3] Писането на гръцкитѣ имена не можахъ да прокарамъ еднообразно, защото традицията за нѣкои отъ тѣхъ е твърде силна.

ласть на Македония обхващала източната часть между Места и Струма и нѣкои отъ градоветѣ, които Персей владѣелъ на изтокъ отъ Места, сжщо и покрайнинитѣ Бисалтика и Синтика (съ гр. Хараклея) на западъ отъ Струма. Главенъ градъ на I македонска область билъ Амфиполисъ близу до днешно Орфано. Втората македонска область заемала земи между долнитѣ и срѣдни течения на рѣкитѣ Струма и Вардаръ заедно съ пеонската область въ басейна на р. Астибъ (Брѣгалница). Главенъ градъ на II македонска область билъ Тесалоника (Солунъ). Въ третата македонска область влизали долна Македония между Вардаръ и Пеней, източно отъ планина Бермий (днешна Докса) и къмъ това Пеония, западно отъ Вардаръ; главенъ градъ билъ Пела. Четвъртата македонска область обхващала горна Македония, западно отъ Бермий, и съседнитѣ епирски области (Еордея, Линкестида, Пелагония, Елимиотида, Атинтания, Тимфея) съ главенъ градъ Пелагония (Линкестийска Хераклея) днешния градъ Битоля или Монастиръ[1]. Това дѣление траяло дори до началото на шестия вѣкъ. И подъ римското владичество границитѣ на Македония продължавали да се мѣнятъ въ свръзка съ създаването на нови провинции. Въ 386 г. подиръ Христа Пауталия (Кюстендилъ) спадала вече въ Dacia Mediterranea, Германия (Сапаревска Баня въ Дупнишко) се намирала между Тракия и Илирия, а не вече въ Македония.

Какво означава името Македония, не знаемъ положително, макаръ да е писано доста по тоя въпросъ. Мнозина мислятъ, че то произлиза отъ името на стария главатарь на македонската държава Македонъ, както твърди Страбонъ, но забравятъ, че при името Македония последнитѣ слогове -о н и я сж приставка и не влизатъ въ предполагаемия коренъ Македонъ.[2]

Името Македония останало да сжществува и следъ изчезването на македонския народъ и то се ширило въ свръзка съ споменитѣ за старото Македонско царство и въ свръзка съ черковната власть. Въ четвърти и пети вѣкъ подиръ Христа една диоцеза подъ името Македония обхващала Ма-

[1] Проф. Д-ръ Г. К а ц а р о в ъ, Пеония, стр. 58.

[2] Проф. Г. И. К а ц а р о в ъ, Царь Филипъ II Македонски. София 1922, стр. 22.

кедония отъ времето на македонскитѣ царе и отивала на югъ чакъ до Критъ[1].

Въ срѣднитѣ вѣкове, отъ VII вѣкъ насамъ, Тракия захваща да се нарича Македония. Тракийскитѣ жители отъ Одринско, които Крумъ пленилъ и преселилъ въ отвждунавска България *(Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ*[2] и на старобългарски **кнѫжение ѡбоноу Доуналіа**) сѫ отбелѣзани отъ византийскитѣ хронисти като македонци.[3] Малкиятъ Василий, синъ на родители славяни, който билъ между пленениитѣ, когато станалъ византийски императоръ, носилъ името Василъ Македонянъ.

Много сѫ документитѣ, които ни свидетелствуватъ, че Тракия се наричала Македония;[4] азъ ще приведа само нѣколко. Отъ срѣдновѣковнитѣ заслужава да се спомене изразътъ **Θρακίѫ глаголѧ и Македонiѫ**, който се срѣща въ разказа за владенията на Калояна въ Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthimius (1375—1393) отъ Emil Kałużniacki, Wien 1905, стр.56, 70. Много отъ пѫтешественицитѣ за Цариградъ въ своитѣ пѫтеописания наричатъ Тракия съ името Македония. Broquière, който миналъ въ 1433 година презъ Тракия, означава Пловдивъ като столица на Македония (Philipopoly qui est la chief de la Macédoine[5]). Пѫтешественикътъ Ramberti поставя сѫщо Пловдивъ въ Македония (É Philipopoli nelle Macédonia[6]). Philippe du Fresne-Canaye (1573 г.) пише, че като минали Bevent (Кѫзъ-дервентъ) влѣзли въ голѣмата равнина, наричана обикновено Македония, но въ действителность е Тракия.[7] Hans Ludwig Lichtenstein (1585—89) нарича Пловдивъ столица

---

[1] Festi breviar. VIII 3.

[2] Symeon Magister, Annales. Ed. Bonnae, 615.

[3] Georg Hamartolos. Ed. Bonnae 724 и сл., сравни проф. В. Н. Златарски, История на Българската държава прѣзъ срѣднитѣ вѣкове. Т. I, часть I. София 1918, стр. 277.

[4] Виж. у Jireček, Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Prag 1877, стр. 94, заб. 55.

[5] Bertrandon de la Broquière, Voyage d'Outremer. Въ Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie. Paris, t. XII, стр. 200.

[6] Benedetto Ramberti, Libri tre della cose dei Turchia. Venetia 1536, стр. 8.

[7] Philippe du Fresne-Canaye, Le voyage de Levant. Въ Recueil etc. t. XVII, стр. 40.

на Македония.[1] Сжщо и George Christoff von Neiczschitz (1634 г.) величае Пловдивъ като царски македонски столиченъ градъ (die königliche macedonische Residentz-Stadt) и добавя, че той лежи въ много старото прочуто кралство Македония до политѣ на Родопитѣ.[2] Сжщото твърди и англичанинътъ H. B. (1636 г.) и като смѣсва Philippopolis съ градъ Филипи между днешнитѣ градове Драма и Кавала. разправя за римскитѣ междуособици предъ Филипи като станали до Пловдивъ.[3]

Съ името Македония била наречена и отвждъ Дунавска България между Днепъръ и Днестъръ, въ днешна Бесарабия, гдето били преселени отъ Крума пленницитѣ тракийци, наричани македонци.[4]

Чрезъ осмислюване южна Македония била наречена по едно време Тесалия по името на градъ Тесалоника, а сжщинската Тесалия се именувала Тесалия II.[5] Това схващане останало до късно време. Италианецътъ Lorenzo Bernardo, който отивалъ отъ Венеция за Цариградъ презъ Македония (1591 г.), миналъ по дървенъ мостъ Вардара и пише, че тоя мостъ е граница между България и Тесалия.[6]

Въ първата половина на VII вѣкъ се извършило голѣмото преселническо движение на славянитѣ на югъ отъ Дунава. Въ Македония се заселили толкозъ много славяни, че захванали да я наричатъ Славиния или Славинии.[7] Това продължавало до X вѣкъ.

Притежаваме документи, въ които Македония или части отъ нея се наричатъ Долна земя. Въ старобългарския преводъ на Манасиевата хроника има прибавки отъ българската история и въ една отъ тѣхъ се говори за **Долнѫѭ земѧ ѡхридскѫѭ**. Въ грамотата на царь Константина Асѣна отъ 1277 година се казва **сѫшѣдшю цр҃с ми въ Долнѣмь земли**. . .

[1] Hans Ludwig Lichtensten, Grosse Reise und Begebenheiten. 1585—1589. Herausgegeben von H. von Rotenbaum. München 1902, стр. 23.

[2] George Christoff Neiczschitz, Siebenjahrige Welt-Beschaung. Budissin. 1666, стр. 82.

[3] H. B. Voyage into Levant. London, 1636, стр. 19.

[4] Georg. Hamartolos, Ed. Bonnae, стр. 724—725, сравни у В. Н. Златарски, История на българската държава, т. I, ч. I, стр. 277.

[5] F. Tafel, De Thessalonica jusque argo dissertatio geographica. Berolini 1839, стр. 12.

[6] Relazione del viaggio fatto da Lorenzo Bernardo etc. у P. Matković, Putovanja etc. Rad jugosl. akademije, CXXXVI, с. 33.

[7] Theophanis, Chronographia. Ed. de Boor, стр. 340, сравни Йор. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, 2 изд., стр. 5.

на кръдѣ Кир'пинѣ прѣмо Скопий гра".[1] Още отъ римско време Македония се дѣлила на долна и горна, сѫщото се запазило и до днесъ, но то стои въ свръзка съ хипсометричнитѣ отношения, а приведенитѣ два документа изразяватъ тъкмо противното: високитѣ, изворнитѣ области на най-голѣмитѣ македонски рѣки Вардаръ и Черни Дринъ носятъ името Долна земя. Сѫщото нѣщо забелязваме и въ наименуването на Скопско като „Долна Мизия". Кирилъ Пейчиновичъ написалъ книгата си Огледало на языкомъ Болгарскимъ Долнїя Мусеїи.[2] Още по-ясно е казано това въ книгата му Оутешенїе грѣшнимъ, Со толкованїе на прости языкъ Болгарскій Долнїя Мусеїи Скопскїй и Тетовскїй".[3] Нѣма съмнение, че съ името Мизия Пейчиновичъ е искалъ да означи България. Въ миналитѣ вѣкове, та и до днесъ, часть отъ българската земя е именувана Мизия, старо име на Дунавска България. Много византийски хроници наричали българитѣ мизийци, но преводачитѣ имъ на старобългарски resp. срѣднобългарски обикновенно вмѣсто мизийци писали българи.

Когато проникването на албанцитѣ въ западна, особено въ северозападна Македония се много засилило, нѣкои македонски области захванали да се наричатъ арнаутлукъ, албанска или арнаутска земя, и населението имъ арнаути безъ огледъ на тѣхната народность. Още албанецътъ Музаки (XV в.) поставя границата между Албания и България въ планината Перистери.[4] И въ последнитѣ години преди балканската война и умѣренитѣ албански патриоти поставяха областьта на Албания далеко на изтокъ въ Македония и мечтаяха за автономна Албания, която да се състои отъ вилаетитѣ Косовски, Шкодренски, Битолски и Янински съ столиченъ градъ Битоля и генералъ-губернаторъ отъ албански родъ, за какъвто се сочеше Донъ Алардо Кастриоти, който развиваше въ Европа силна агитация за да спечели европейското обществено мнение за идеята на автономна Алба-

[1] Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей. Москва 1911, стр. 15, 112.

[2] Кѵрілъ Тетовецъ Пейчиновичь, Огледало, печатано въ Бѣдинѣ градѣ 1816. Пълното заглавие на книгата е отпечатано у Йор. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, II изд., стр. 211.

[3] Въ предговора на книгата, печатана въ Солунъ 1840 година.

[4] Ch. Hopf, Chronique Greco-Romaine. Berlin 1873, стр. 281... dove s'incontrarno in un loco nomine la Montagne de Peristeri, e liv'e e'una fontana Dobrida, e la se devide l'Albania dalla Bulgaria.

ния[1]. А имаше албанци, които отъждествяваха Македония съ Албания[2]. Въ нѣкои карти отъ миналия вѣкъ голѣма часть отъ западна Македония се поставяше въ границитѣ на Албания.[3]

У насъ и сега много българи отъ западна Македония носятъ прѣкори арнаути, Арнаудови. Българи отъ Костурско, преселени въ Брацигово, ги наричатъ арнаути.[4] Проф. Милетичъ, като пише за село Караарнаутъ, Разградско, което било отдавна населено съ преселници българи отъ Костурско, казва, че българитѣ отъ източна България до скоро наричали македонскитѣ българи „арнаути".[5]

Когато въ времето на царь Самуила градъ Охридъ станалъ политически и духовенъ центъръ на българитѣ, Македония била наименувана България. Въ времето на Василия II Българоубиецъ при административното разпредѣление на държавата по-голѣмата часть отъ сегашна Македония образувала темата „България" съ главни градове първо Охридъ, после Скопие, София и най-после пакъ Скопие.[6] Писателитѣ отъ 11 и 12 вѣкъ, както гръцки тъй и западноевропейски, наричали Македония съ името България и въ повечето случаи не я дѣлѣли отъ останалитѣ части на българската земя. Вилхелмъ Тирски, който пропѫтувалъ Македония въ 1069 година, пише: „Българскиятъ народъ завзелъ всички страни, които лежатъ между Дунавъ и Цариградъ отъ една страна и между тая рѣка и Адриатическо море отъ друга, така че . . . всичко това пространство, което има, както казватъ, надлъжъ 30 дена пѫть, на ширъ 10 или повече, захва-

---

[1] П. О. (Павле Орловић = Свет. Симић), Стара Србија и арбанаси. Београд 1904, стр. 22.

[2] Georges Verdene, La verité sur la question Macédonierne. Paris 1905, стр. 84.

[3] Въ Karte des Kriegschauplatzes der europaischen aud asiatischen Türkei samt der angränzenden Ländern, von M. A. Schmidt, 1853, Охридъ и Битоля сѫ въ Албания.

[4] Д. Юруковъ, Брацигово, София, стр. 5—7.

[5] Д-ръ Л. Милетичъ, Старото българско население въ североизточна България, София 1902, стр. 104—142, 163—164; Отъ сѫщия авторъ: Арнаутитѣ въ Силистренско и слѣди отъ носовки въ тѣхния езикъ. ПСпис. LXI.

[6] Н. Скабалановичъ, Византийское государство и церковь въ XI вѣкѣ отъ смерти Василія II Болгаробойцы до воцаренія Алексѣя I Комнина, Спб. 1884, стр. 225.

нало да се нарича България."[1] Никиф. Грегорасъ говори изрично за прекръщаването на Македония въ България[2].

Охридскиятъ архиепископъ носилъ въ различни времена различни титли, но прибавката „всѣ Блъгаръ" или „всѣмъ Блъгаромъ" или всѣмъ Болгарскїѣ земли" или „всѣмъ Болгарскїмъ странѣ" не е липсувала отъ него никога. Дионисий, охридски архиепископъ, се подписалъ на една грамота до руския царь Петра съ дата 27 декември 1706 година „Смиренний пастырь всѣмъ Болгарскіѣ земли и богомолецъ Вашем Благочестивым вельможности Діонисій"[3].

Ив. Снѣгаровъ въ статията си „Византийски свидетелства отъ XI, XII и XIII в. за българския характеръ на Македония"[4] ни дава десетки примѣри, гдето византийцитѣ Македония наричали България и славянскитѣ ѝ жители — българи. Мнозина сж авторитѣ, които преди Снѣгарова дадоха такива примери.[5]

Когато цариградската патриаршия, увлѣчена отъ великоелинска идея, унищожила охридската българска архиепископия подъ предлогъ, че финансиитѣ ѝ били много разстроени, титула на охридския архиепископъ усвоили други македонски митрополити отъ областьта на охридската архиепископия. Костурскиятъ митрополитъ се титулувалъ *Ὁ Καστορίας, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης παλαιᾶς Βουλγαρίας* — Екзархъ на цѣла стара България. Въ 13 вѣкъ костурскитѣ митрополити носили титула. . . *πρωτόθρονον τῆς κατὰ Βουλγαρίαν συνόδου* — прототронъ или първопрестолникъ на цѣла България. Тозъ титулъ костурскитѣ митрополити сж носили навѣрно още въ 11 вѣкъ, защото въ първата отъ грамотитѣ на Василия Българоубиецъ е отбелязанъ костурскиятъ епископъ като пръвъ между подвластнитѣ на охридския български архиепископъ.

---

[1] Bongars, Gesta Dei per Francos, стр. 653. Bulgarorum gens... a Danubio usque ad urbem, et iterum ab eodem flumine ad mare Adriaticum, universas occupaverat regiones: ita ut confusis provinciarum nominibus et terminis, totus iste tractus, qui in longitudine habere dicitur iter dierum triginta, in latitudine vero decem, vel ampluis, Bulgaria dicatur; miseris graecis ignorantibus, quod hoc ipsum nomen eorum protestetur ignominium. Сравни М. Дриновъ, Съчинения т. I, стр. 346.

[2] Niceph. Gregoras. Ed. Bonnae I, 27.

[3] Н. Каптеревъ, Ахридскіе архіепископы и подчиненные имъ іерархи разныхъ каѳедръ, являвшіеся въ Москву за милостію въ XVI, XVII и въ началѣ XVIII столѣтія [Вж. Прибавленіе къ твореніямъ Св. Отцевъ, 41 часть, 1888 год., стр. 124—125].

[4] Македонски Прегледъ год. I, кн. 5—6, стр. 1—17.

[5] Григоровичъ, Дриновъ, Йор. Ивановъ, Баласчевъ и други.

Когато въ 1767 година била разтурена старата българска архиепископия, станало безсмислено името първопрестоленъ и било замѣстено съ екзархъ. Струмишкиятъ митрополитъ е носилъ титула Струмишки и Тивериополски, всечестнейши и екзархъ на българска Македония (*ἔξαρχος Βουλγαρικῆς Μακεδονίας*).[1] Професоръ Григоровичъ, който посетилъ въ 1845 година битолския митрополитъ Герасимъ, разправя, че старият титулъ на пелагонийския митрополитъ билъ *ἔξαρχος πάσης ἄνω Βουλγαρίας*, но въ негово време името България било замѣстено съ Македония[2].

Името България за областьта Македония се задържало до късно време, дори до наши дни, благодарение на грамадното българско население въ тая область и на титула първо на охридския архиепископъ и после на македонскитѣ митрополити, който будилъ винаги спомени за миналото българско владичество въ тая покрайнина и подържалъ у македонскитѣ и други българи живо народностно съзнание. Въ съчинението „Сношеніе Россіи съ Востокомъ по дѣламъ церковнымъ“ кн. I (1858). и II (1860) много македонски покрайнини въ 16 и 17 вѣкъ се наричатъ Българска земя отъ духовни лица, които сж се отнасяли за помощь въ Русия.

И тъкмо сърбитѣ, които сега наричатъ Македония южна Сърбия, най-често областьта Македония сж наричали съ името Бугарско. Дори въ 1877 година въ надвечерието на освободителната война се издава отъ сръбската велика школа удостовѣрение на „Никола Панов родом из Велеса у Бугарској.“[3]

Българитѣ сж държали най-вече за името Македония, като сж знаели, че тая область заедно съ Тракия и Мизия или сжщинска България сж съставяли части отъ една земя, отъ българската земя, отъ България.[4] Българитѣ държатъ

---

[1] М. Дриновъ, Нѣколко думи за титлитѣ на Костурский митрополитъ и на нѣкои други гръцки владици (Съчинения II, 241—244).

[2] В. Григоровичъ, Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, изданіе второе. Москва 1877, стр. 95.

[3] Факсимиле на това удостовѣрение отъ 6 мартъ 1877 година е дадено въ в. Македония, год. I, брой 50 (XII 1926).

[4] Това личи ясно у Софийския католически архиепископъ Богданъ, у Паисия, у неговитѣ преписвачи, у А. Хаджи Русетъ, въ договора между сръбския князъ Михаила и български представители и други много. Сравни въ моитѣ Западни краища на българската земя, стр. 17, 28, 30—31 и др.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

особено яко за името Македония отъ времето на черковната борба, когато въ Цариградъ се издаваше вестникъ Македония. Само въ деветдесеттѣ години у нѣколцина българи родолюбци бѣ дошло на умъ да издаватъ в. „Югозападна България", който се занимаваше съ македонскитѣ работи и искаше да популяризира това име вмѣсто Македония. Наново се засили името Македония у насъ въ свръзка съ македонската революционна организация, която между другото опредѣли и границитѣ на тая область.

Въ свръзка съ политическото сръбско владичество на отдѣлни македонски области и на цѣла Македония въ времето на царь Душана, въ свръзка съ сръбската Ипекска патриаршия (1537—1766), подъ чиято власть стояха дълго време северно-македонски области, срѣщаме често за Македония и нейни части имената сербскіе земли, сръбскіе землы и сербскую землю, въ чуждата литература Servia.[1] Проф. Вас. Ѣерић въ своята книга „О српском имену у Старој Србији и у Маћедонији", Београд 1904, стр. 9—31, съобщава много цитати, извлѣчени отъ различни съчинения, гдето се споменуватъ имената сърби и сръбска земя въ Македония и Стара Сърбия. Тълкуванията, а често пжти и цитатитѣ, трѣбва да се приематъ съ голѣма предпазливость. Покойниятъ проф. Цвијић, който бѣ се довѣрилъ на Ѣерића, при написването на своитѣ „Проматрања о етнографији македонских словена" (1906 г.) се много изложи като използува даннитѣ на Ѣерића.[2]

Би билъ моятъ очеркъ непълненъ, ако не кажехъ, че Македония като часть на Европейска Турция се наричала Румелия, име, съ което дълго време се означавала земята, въ която турцитѣ покорили православни християни, подчинени на цариградския гръцки (румъ) патриархъ. Единъ отъ забележителнитѣ изследвачи на Македония въ първата половина на миналия вѣкъ, д-ръ Гризебахъ, даде насловъ на своето съчинение Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839. Göttingen 1840, въ два тома. Това наименуване за Македо-

[1] Името Сърбия захваща да се употрѣбява въ Сърбия тепърва въ 18 вѣкъ (у Жефаровича 1741 г.).

[2] Сравни въ моята книга „Приносъ къмъ етнографията на македонскитѣ словѣне", София 1907, стр. 17—20 и 94—95. У Ѣерића въпроснитѣ противоречиви цитати сж на стр. 26.

ния, а нѣкога за нея и Тракия, срѣщаме въ много карти отъ времето на турското робство.[1]

Ако прегледаме стари карти и стари съчинения, ще видимъ, че части отъ Македония не единъ пѫть сѫ наричани съ имената на съседни страни или области, които сѫ влизали въ нея, като Илирия, Епиръ, Тесалия, Елада, Дардания, Пеония и други, но все пакъ най-популярно си остана името Македония.

* * *

Отъ първата часть на моята статия личи ясно, че съ името Македония въ продължение на вѣковетѣ се е именувала различно голѣма область въ срѣдната часть на Балканския полуостровъ, и името Македония се носило до Критъ, въ областьта на Одринъ и отвѫдъ Дунавъ въ Бесарабия. Тепърва въ първата половина на XIX вѣкъ, когато цѣла редица даровити пѫтешественици започнаха да изучаватъ Европейска Турция, се появи нужда да се установятъ границитѣ на различнитѣ покрайнини, като се използуваха за това всестранно дотогавашната историческа и географска литература, старитѣ карти, мѣстната номенклатура и етнографскитѣ и орохидрографски отношения. И действително, още въ срѣдата на миналия вѣкъ географската наука възприе опредѣлени граници на Македония, които се подържатъ отъ мнозинството и до днесъ. Поради обстоятелството, че тъкмо въ естественитѣ граници на Македония българитѣ бѣха по число най-много, когато се засилиха народнитѣ борби въ тази область и българитѣ поведоха борба първо за духовно, а после и за политическо освобождение, турцитѣ запретиха името Македония, гърцитѣ поискаха да ограничатъ тази область на северъ до срѣдата, сърбитѣ да присъединятъ северната ѝ половина къмъ Стара-Сърбия, а албанцитѣ пренесоха името Албания върху голѣма часть отъ западна Македония. Само българитѣ, които имаха яка вѣра въ българщината на македонскитѣ славяни и въ тѣхното численно надмощие въ тая область, подържаха установенитѣ чрезъ науката граници на Македония. Когато реформената акция на европейскитѣ ве-

[1] Carte de la Turquie par Konrad, Capitaine d'artillerie pensionné . . . d'apres Palma, I. Riedel et la carte des Provinces Illyriènnes publiée par le Dopôt général de la Guerre en Italie 1816. — Generalkarte der Europäischen Türkei und des Königreichs Griechenland. R. A. Schulz 1838.

лики сили бѣ насочена да създаде отъ Македония една область съ самостойно управление, книжната борба за границитѣ на Македония бѣ достигнала своя най-голѣмъ размѣръ. Особено остра бѣше препирнята за северната граница на Македония между сръбски и български учени. Докато всички българи признаваха Шаръ-планина за северна граница на Македония, у сърбитѣ всѣки предлагаше сжщевременно друга граница. Ст. Новаковић приемаше въ своитѣ многобройни трудове Шаръ-планина и Черна-гора за северна граница на Македония и наричаше Скопие „средиште северне Македоније".[1] Недавна починалиятъ проф. Цвијић разпростре името „Стара-Сърбия" първо върху Скопско и Тетовско, а отпосле и върху земята на югъ до Плачковица, Бабуна и Баба-планина.[2] Ив. Иванић постави северната македонска граница на югъ отъ градоветѣ Велесъ, Прилепъ, Битоля, и Охридъ.[3] Други ширѣха областьта Стара-Сърбия върху Македония до южнитѣ граници на срѣдневѣковното сръбско царство, докато въ картата на сръбскитѣ земи отъ П. М. Никетић (1908 год.) Македония изчезна съвсемъ, за да се разшири Стара-Сърбия до Солунъ.

Когато по-голѣмата часть на Македония премина подиръ съюзнишката война (1913 г.) подъ властьта на сърбитѣ, тѣ забравиха името Стара-Сърбия, което на времето създадоха съ агитационна цель,[4] и официално я нарекоха Южна Сърбия. Тѣ отбѣгватъ сега името Македония, както едно време вършеха това турцитѣ.

За да мога добре да установя истинскитѣ граници на Македония, трѣбва да ги разгледамъ първо възъ основа на

---

[1] Стојан Новаковић, Ново Брдо и Врањско поморавље у историји српској XIV и XV века. Београд 1880, стр. 6.

[2] Јов. Цвијић, въ многобройнитѣ издания на сръбски и чужди езици на неговата студия „Неколико проматрања о етнографији македонских словена."

[3] Ив. Иванић, Маћедонија и Маћедонци. Београд 1906, стр. XII.

[4] Проф. Oestreicher, който познава добре Косовско и бѣ добре настроенъ къмъ сърбитѣ, отхвърли изобщо името Стара-Сърбия, като име, което не означава географска область, но служи главно за сръбска пропаганда (Der Name „Altserbien" ist heute doch nur eine historische Reminiscenz oder höchstens ein Agitationsprogram). Гледай въ Reiseeindrücke aus dem Vilayet Cossovo, печ. въ Abhandlungen der k. k. Geogr. Gesellschaft in Wien, т. I, 4—5 дѣлъ, 1899, стр. 332.

най-старитѣ известия за Македония, които отпосле послужиха за литературенъ източникъ, и подиръ това да посочатъ новитѣ схващания за тѣхъ, които ученитѣ създадоха като съпоставяха старитѣ известия съ новитѣ научни изисквания на географията, традицията и дори етнографията.

Да се ориентира човѣкъ въ старата географска литература е твърде трудно, защото самитѣ автори не сж винаги добре познавали нѣщата, за които пишатъ, и освенъ това, като сж използували по-стари съчинения отъ различно време, внесли въ своитѣ разкази много противоречия и анахронизми.

Въ 1924 г. сръбскиятъ ученъ Никола Вулић напечата въ Bulićev Zbornik, статията „Северна граница античке Македоније," стр. 237—247, безъ огледъ къмъ по-раншнитѣ спорове за тая граница. Вулић не смѣта Страбоновото опредѣляне на Македонската северна граница за съвсемъ сигурно[1]; той намира, че отъ старитѣ източници най-точно се изразява за нея Птоломей. Последниятъ казва (II 16, 1 и III 9) не само, че Македония допирала до планина Скардъ (Шаръ), но посочва и нейната географска ширина (41^0 41^1) и географска дължина (47^0). Вулић признава, че и начертанието на Шаръ-планина въ Атлаза е вѣрно предадено по отношение на ширината и градоветѣ Лешъ и Шкодра, но той се смущава отъ обстоятелството, че Птоломей поставилъ и извора на Вардаръ въ Шаръ-планина. (Ptol. III 12, 15). Вуличъ погрѣшно мисли, че изворътъ на Вардаръ се намира югозападно отъ Шаръ. И днесъ, както и по-рано, народътъ смѣта за изворъ на Вардаръ голѣмия карстовъ изворъ до село Врутокъ (Гостиварско) въ политѣ на Шаръ-планина и го нарича глава, начало на Вардаръ (Вардаръ-баши).[2] И това се отнася не само до Вардаръ, но и до много други рѣки въ Европа и въ други материци. Голѣмитѣ извори сж правили винаги силно впечатле-

[1] „Отъ къмъ северъ (се огражда Македония) съ мислима права линия презъ планинитѣ Бертиксъ и Скардъ (*καὶ Σκάρδου*") Шаръ и Орбелъ и Родопи и Хемъ; тѣзи планини, начевайки се отъ Адрия, се простиратъ по права линия до Черно море, като образуватъ къмъ югъ голѣмъ полуостровъ, т. е. Тракия заедно съ Македония и Епиръ и Ахия." (Strabo VII, 326 frg. 10, издание Kramer).

[2] Материали по изучването на Македония (отъ Г. Петровъ). София 1896, стр. 245.

В. Кънчевъ, Орохидрография на Македония. Пловдивъ 1911, стр. 27.

ние на населението и то ги е вземало за глава на рѣката, макаръ отдѣлни нейни притоци да сж по-дълги. Сжщото е и съ Дунавъ. Голѣмиятъ карстовъ изворъ при Donau-Eschwingen обикновено се смѣта за начало на Дунавъ, въпрѣки неговитѣ по-дълги притоци Бригахъ и Бреге. Вулић несправедливо мисли, че Птоломей слабо познавалъ хидрографията на Шарския край; този упрѣкъ заслужаватъ пò съ право много днешни учени.

Въ 19 вѣкъ Шаръ-планина се установи като северна граница на Македония отъ цѣла редица безпристрастни пжтешественици и учени. И това се извърши възъ основа на много стара традиция, възъ основа орохидрографска, езикова и етнографска, черковна и политическа. Шаръ-планина представя личенъ дѣлъ въ главната вододѣлна верига между Дунавъ и Бѣло море; тя ясно дѣли сръбския отъ българския народъ, и ако се срѣщатъ малко сърбизми въ езика на севернитѣ македонци, още повече има българизми въ езика на призренци и прищинци. Когато се основа автономна българска черква въ 70-тѣ години въ Македония, нейната северна граница бѣше Шаръ-планина. Тази планина бѣше северна граница на проектираната автономна България отъ Цариградската конференция на представителитѣ на великитѣ сили (1876—77), на Санъ-Стефанска България (1878) и на спорната зона въ сръбско-българския договоръ отъ 1912 година.[1]

На истокъ отъ Шаръ въ старо време северната граница се простирала до Адриатическо море[2], но следъ като се създаде и укрепна първо областното име Илирия, а отпосле Албания за земята, гдето живѣятъ сега албанци, тя отива само до Черни Дринъ, северно отъ днешния градъ Дебъръ.

На истокъ отъ Шаръ северната граница на Македония се опредѣля различно отъ Страбона и Птоломеа. Докато първиятъ пише, че къмъ северъ Македония се загражда отъ мислима права линия, прокарана презъ планинитѣ Бертиксъ (Североалбанскитѣ Алпи), Скардъ, Орбелъ, Родопи и Хемъ, Птоломей, като описва границата на Горна Мизия, казва, че

---

[1] За северната граница на Македония вижъ въ моята книга „Приносъ къмъ етнографията на македонскитѣ словѣни." София 1907, и J. Ivanoff, La question Macédonienne au point de vue historique, ethnographique et statistique. Paris 1920, p. 1—13.

[2] Така е у Страбона, Птолемеа и други.

отъ западъ тя се огражда отъ една линия, която съединява устието на р. Сава чакъ до планината Скардъ; откъмъ югъ — съ часть отъ Македония, и то по линията отъ тамо (Скардъ) къмъ планината Орбелъ до предѣлна точка, на която географското положение е 49°—42° 20′. Възъ основа на Страбона можемъ да приемемъ, че Орбелъ отговаря на днешната Осоговска планина, подиръ която на изтокъ върви Рила (Родопи), Ихтиманска Срѣдна-гора и Стара-планина (Хемъ).

Х. Кипертъ смѣтна Осоговската планина за Орбелъ и споредъ текста на Птолемея, защото географската дължина на Орбелъ, Скупи, Стоби и Пауталия сж точки близу една до друга.[1] Пъкъ така е отбелязанъ Орбелъ и на Птоломеевата карта, издадена въ Римъ (1490 г.).

Но ако се приеме Осоговска планина за стария Орбелъ, то трѣбва да приемемъ, че е сжществувалъ, както добре забелязва Вулиѣ, още единъ Орбелъ, за който ясно говори Херодотъ (V, 16) и Арианъ въ Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου I 1 и който трѣбва да се отъждестви съ Пиринъ-планина, както сториха това професоритѣ Иречекъ[2], Кацаровъ и Дечевъ.[3] Последнитѣ отъждествяватъ и Страбоновия Орбелъ съ Пиринъ-планина, което мжчно се погажда съ желанието на Страбона да ограничи Македония отъ северъ съ тая планина. Напоследъкъ туристътъ П. Делирадевъ се опита възъ основа на подробенъ анализъ на познатитѣ известия за Орбелъ да разреши въпроса за старото име на тая планина и дойде до заключение, че това име се отнася еднакво за Осоговска-планина и Пиринъ, щомъ приемемъ, че съ името Орбелъ се схващала група отъ съседни планини, както е случай съ името Хемъ[4].

Въ дългото турско владичество надъ земитѣ въ Балканския полуостровъ до Берлинския договоръ, който политически разпокжса турската империя, севернитѣ граници на севернитѣ македонски епархии Скопска, Самоковска и Кюстендилска образуваха северната граница на Македония. Въ нея влизаха

---

[1] Heinrich Kiepert, Formae orbis antiqui XVII, текстъ стр. 1, стълбъ 2 и заб. 3. Сравни Вулиѣ, стр. 245.

[2] К. Иречекъ, Княжество България, Пловдивъ 1899, II, стр. 625.

[3] Гавраилъ И. Кацаровъ и Димитъръ Дечевъ, Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София 1915, стр. 12, 108 и други.

[4] П. Делирадевъ, Осогово, София 1927, стр. 21—22.

Враня[1], Самоковъ[2], Рилския манастиръ[3], Дупница[4] и Кюстендилъ.[5] И проф. Йор. Ивановъ умѣстно озаглави своята книга за Кюстендилъ и Кюстендилската епархия съ името „Северна Македония".

Споредъ Берлинския договоръ се измѣни северната граница на Македония, като се прокара тя на западъ по вододѣла на Вардаръ и Морава, сѫщото стана и на истокъ между Искъръ и Места, а по срѣдата областьта на горна Струма заедно съ градоветѣ Кюстендилъ, Дупница и Радомиръ остана подъ българска власть.

Букурешкиятъ миренъ договоръ (1913 г.) разпокѫса Македония на три дѣла и до като южна Македония премина изцѣло подъ властьта на гърцитѣ, северната и срѣдната ѝ часть бѣ подѣлена между Сърбия и България: Вардарскиятъ басейнъ и по-голѣмата часть отъ Струмишкия отидоха къмъ Сърбия, а останалиятъ Струмски и Местиниятъ — къмъ втората. Съ това се заличи северната граница на Македония въ политическо отношение, но тя остава да сѫществува като исторически и географски предѣлъ на географската область Македония.

Северната граница на Македония почвала отъ Адриатическо море близо до Драчъ (Ptol. III 12, 1 и III 12, 2), следователно отъ тамъ на югъ по брѣга на морето вървѣла западната ѝ граница до рѣката Калидносъ (45° ширина и 39° 20′ дължина, днешна Люми-Барди). Тази граница е траяла до времето на Диоклетиана, който подѣлилъ римската империя на провинции. Отъ Itinerar. Hierosalim. (год. 333) знаемъ, че на Via Egnatia границата между Епиръ и Македония се намирала между станциитѣ Brucida и Cledo. По-после, когато захванало да се употрѣбява името Албания за крайбрѣжната адриатическа земя, тя се смѣтала вече вънъ отъ границата на Македония.

На 23 мартъ 1908 година държахъ въ „Славянска Беседа" сказка подъ насловъ „Западната граница на Македония

---

[1] А. Иширковъ, Градъ Враня и Вранско, културно-географски и исторически бележки. София 1916, стр. 5—6.

[2] Хр. Семерджиевъ, Самоковъ и околностьта му. София 1913, II и сл.

[3] Сношеніе Россіи съ Востокомъ по дѣламъ церковнимъ. II, стр. 59—60.

[4] Йорданъ Ивановъ, Северна Македония. Исторически издирвания. София 1906, стр. III—IV.

[5] Все тамъ.

и албанцитѣ". Тя е печатана въ „Библиотека на Славянска Беседа", год. IV, кн. I. Въ нея се опитахъ да начертая западната граница на Македония възъ основа историко-етнографска, картографска, геологическа, геоморфолошка и политикогеографска. Преди да изкажа своето мнение, предадохъ схващането за западната граница на Македония у гърци, сърби и българи. И сега правя сжщото съ известно разширение възъ основа на нови данни.

Всички гърци сж съгласни помежду си съ начертанието на южната часть отъ западната македонска граница. Тя захваща отъ старата гръцка държавна граница (1912 г.) и върви по вододѣлното било на Пиндъ до върха Грамосъ. По-нататъкъ границата се извива на истокъ по западната граница на Битолския вилаетъ до като стигне р. Деволъ и после заобикаля отъ западъ казитѣ Старовска и Охридска до р. Черни Дринъ. Отъ тамъ нататъкъ едни вематъ за западна граница на Македония р. Дринъ[1], а други западната граница на Кичевската каза до като се стигне южната граница на Косовския вилаетъ, която вематъ за северна граница на Македония[2], както искаше и проф. Цвийић.

Сърбитѣ, които се стремѣха да прехвърлятъ името Стара-Сърбия и на югъ отъ Шаръ-планина, приемаха за западна граница на Македония р. Черни Дринъ. Ето какъ я опредѣляше по-подробно проф. Цвийић: тя върви по р. Черни Дринъ до устието на притока Пискулщини, после по вододѣла на тази рѣка и Дринъ — планина Ябланица, после по Мокра-планина, вододѣлъ на Шкумба и Охридско езеро, по вододѣла на р. Деволъ и Прѣспанско езеро — Суха-гора, Иванъ и Корабецъ; по-нататъкъ по вододѣла на рѣкитѣ Деволъ и Бистрица до с. Несрамъ на Бѣлица, притокъ на Бистрица; найпосле върви по Бѣлица и Бистрица.[3]

Въ новата българска географска литература се подържаха нѣколко различни граници на западна Македония, които малко се отличаваха една отъ друга, а на много мѣста се

[1] D-r Cleanthes Nicolaides, Macedonien, 1899, стр. 25—26 и картата.

[2] G. Chassiotis, L'Instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours. Paris 1881, стр. 500—501. N. Kasassis, L'Hellenisme et la Macédoine, Paris 1903, и други.

[3] J. Цвијић, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије. Београд 1906, кн. I, стр. 61.

съвпадаха. Brancoff (Д. Мишевъ) приемаше за западна граница на Македония, западнитѣ граници на западнитѣ македонски епархии[1], македонската революционна организация държеше яко за западната граница на Санъ-Стефанска България[2]; В. Кънчевъ, който познаваше най-добре пограничнитѣ мѣста на Македония, тегли западната граница отъ Шаръ-планина по Дешатъ до Черни Дринъ надъ градъ Дебъръ, после границата преминава отвждъ Дринъ, за да обхване торбешитѣ, най-западнитѣ български поселища въ тоя край, и да стигне сжщевременно вододѣлната линия между Черни Дринъ и Шкумба, която се образува отъ Ябланица и Мокра-планина. Пò на югъ границата върви по вододѣла на р. Бистрица отъ изтокъ и Деволъ, Осумъ и Вовиса отъ западъ, презъ Грамосъ и Пиндъ до старата гръцка политическа граница.[3] Тази граница, която възприехъ азъ[3] и Йор. Ивановъ[4], е въ общи черти преди всичко граница между българи и албанци, тя отговаря сжщевременно най-много на орохидрографията и традицията. Обстоятелството, гдето на много повече мѣста има албанци въ Македония, отколкото българи въ Албания, стои въ връзка съ характера на албанскитѣ селища: албанцитѣ като скотовъдци завзели и двата склона на вододѣлнитѣ планини. Новата политическа граница между Югославия и Албания съвпада повече съ етнографското разпредѣление на българи и албанци и затова тя слиза отъ вододѣлното било на Ябланица планина въ Охридско езеро и остава Старовската околия въ Албания. Пò на югъ границата между Гърция и Албания върви по вододѣла.

Южната граница на Македония бѣше различно опредѣлена отъ древнитѣ автори. Страбонъ я огражда единъ пжть на югъ съ линията на Via Egnatia, който пжть върви отъ Дирахионъ (Дурацо, Драчъ) къмъ изтокъ до Тесалоника[5] (Солунъ). При това разграничение Страбонъ е ималъ предъ очи общото очертание на римската провинция Македония. На друго мѣсто той различава по-точно горна Македония (Линкестида,

[1] D. M. Brancoff (Д. Мишевъ), La Macédoine et sa populations chrétienne, сравни приложената карта.

[2] Членъ 1 отъ програмата на македонския конгресъ въ София (юлий 1902 година).

[3] А. Иширковъ, Западната граница на Македония и албанцитѣ, отд. отпечатъкъ стр. 20.

[4] J. Ivanoff, La question macédonien etc. приложената карта.

[5] Strabo VII fr 10.

Пелагония, Орестида, Елимея) отъ долна Македония, която се е наричала едно време Ематия[1]. Последната се напоява отъ долни Халиакмонъ и Аксий; по-важнитѣ ѝ градове били Едеса, Пела и Бероя (днешниятъ Беръ). Южната часть на македонската равнина до морето между р. Лудия (Мъгленица, Кара-Азмакъ) и Халиакмонъ се е наричала Ботнея[2]. Рѣка Пеней, която тече презъ Темпе, защитява Македония къмъ Елада[3].

За южната граница на Македония имаме по-раншни известия отъ Псевдо-Скимносъ (100 г. пр. Хр.). Споредъ текста на Müller, Geographi Graeci minores I отъ стихъ 618 и сл. четемъ: „Надъ Темпе се намира Македонската страна, разположена покрай долина, надъ която, казватъ, царувалъ земеродниятъ Македонъ“[4].

Най-подробно описва южната граница на Македония Птоломей[6]: „Откъмъ югъ Македония се ограничава съ линията, прокарана отъ тука (устието на р. Келидносъ, днешната Люни-Барди, 45°—39° 20′ на Адриатическо море) покрай Епиръ чакъ до предѣла, чието положение е 49°—38° 30′ (по тая линия се простира планината Пиндъ, чиято срѣда заема градуситѣ 47° 40′—38° 45′), и съ линията, прекарана покрай Ахея чакъ до Малийския заливъ при предѣлна точка, чието положение е 51°—38° 25′ (въ тая линия се намира планината Ета *(Οἴτη)* чиято срѣда заема градуситѣ 50° 30′—38° 25′)!

Като имаме даннитѣ отъ цитиранитѣ стари автори и тѣхното тълкуване отъ различни учени отъ наше време[6], доохождаме до заключение, че южна Македония е граничила на югозападъ съ Епиръ въ изворитѣ на р. Аоусъ (днешна Воюса) и на югъ къмъ днешна Тесалия до планинитѣ Камбунски и Олимпъ. Въ миналия вѣкъ, когато се създаде Гръцкото кралство, особено следъ като се присъедини къмъ него въ 1881 година значителна часть отъ Тесалия, северната граница на

---

[1] Strabo VII fr. 11.
[2] A. Struck, Makedonische Fahrten II, 14: сравни Д-ръ Г. И. Кацаровъ, Царь Филипъ II Македонски, София 1922, стр. 2.
[3] Strabo VII fr. 4; на VI fr. 12 четемъ: „Пеней разграничава долна и приморска Македония отъ Тесалия и Магнезия, Халиакмонъ — горна Македония“.
[4] Сравни у Г. Кацаровъ и Д. Дечевъ, Извори за старата история и география на Тракия и Македония, стр. 85.
[5] Claudi Ptolomei, Geographia, Paris 1881 г. (изд. Mueller), III 9, 4, сравни Г. Кацаровъ и Д. Дечевъ, Извори. стр. 169—170.
[6] Tomaschek, Struck, Heuzeg, Koerst и други; сравн. проф. Г. И. Кацаровъ, Царь Филипъ II Македонски, стр. 2—3.

тая държава образува южна граница на Македония. Така я схващаха и схващатъ всички гръцки писатели.

У насъ В. Кънчевъ вземаше за южна граница на Македония южния вододѣлъ на р. Бистрица, който на западъ се съвпадаше съ политическата граница на Гърция, а на истокъ върви по вододѣлното било на Камбунскитѣ планини до Солунския заливъ. Йор. Ивановъ приема западната часть на южната македонска граница както е у Кънчева, но на истокъ той я прекарва на югъ до Олимпъ, както е у старитѣ автори и въ много карти на Македония отъ времето на турското владичество. Въ границитѣ на Македония споредъ Иванова влизатъ и околиитѣ Серфиджеска и Катеринска, но не и Еласонска, както приемаха гърцитѣ!

D. Brancoff (Д. Мишевъ) вземаше за южна граница на Македония южнитѣ граници на българскитѣ епархии: тя пресича р. Бистрица въ околията Лапчища и върви северно отъ нея до Солунски заливъ.

Проф. Цвийић, безъ да дава съображения и доказателства, отбива южната граница на Македония отъ Грамосъ при селото Несрамъ и я поставя първо надлъжъ по р. Бѣлица до нейното устие въ р. Бистрица и сетне надлъжъ по последната чакъ до устието ѝ въ Бѣло море. Въ 1908 г., като говорихъ въ моята сказка за западната граница на Македония, по поводъ на Цвийићовото опредѣление на южната граница на Македония казахъ: „Ако се събератъ всички доводи въ полза на Бистрица като южна граница на Македония, то бихъ предложилъ тази граница да се захване отъ важния планински вжзелъ Грамосъ, да върви на истокъ по планина Орестия чакъ до р. Бистрица и отъ тамъ нататъкъ да следва самата Бистрица. Вододѣлната планина Орестия представя важна етнографска граница между българи и гърци и това усилва нейната разграничителна функция. Тази планина образува южна граница на българскитѣ епархии, на България, споредъ Цариградската конференция и Санъ-Стефанския договоръ за миръ, и на реформената Македонска область. Гърцитѣ, които се стремятъ да вкаратъ въ Македония колкото се може повече гръцка земя отъ Тесалия, ще се възпротивятъ на такава една граница, но въ тоя случай тѣ биха били съ това по-малко онеправдани, отколкото

ние, когато тѣ изключватъ южната часть на Косовския вилаетъ отъ границитѣ на Македония".[1]

Като имаме предъ очи, че старитѣ автори сж числили областьта Пиерия, между Олимпъ и устието на Бистрица, къмъ Македония, трѣбва да се съгласимъ, че Йор. Ивановъ е разрешилъ въпроса за южната граница на Македония най-безпристрастно и въ съгласие съ науката безъ огледъ къмъ етнографскитѣ отношения на южна Македония.

Древнитѣ писатели не сж съгласни въ своитѣ твърдения за източната граница на Македония, но изглежда, че повечето сж смѣтали река Нестъ (Места), особено нейното устие, за източна границата на тая страна. Страбонъ макаръ да тегли източната граница на Македония чакъ до р. Марица, но той знае, че мнозина смѣтатъ р. Места за нейна източна граница. Въ глава VII. 4 той пише: „Нѣкои причисляватъ къмъ Македония и частьта отъ Стримонъ до Нестъ, понеже Филипъ се много трудилъ да подчини тия мѣста; той добивалъ голѣми приходи отъ рудницитѣ и отъ другитѣ богатства на тия мѣста". А когато говори за устието на р. Нестъ (VII fr. 33), прибавя: „която отдѣля Македония отъ Тракия, както ги разграничили на свое време Филипъ и синъ му Александъръ". Птоломей смѣта сжщо устието на Места за западна граница на Тракия [III. 11. (1)] и източна граница на Македония [III. 12. (6)]. Никополъ при Нестъ се падалъ въ Тракия.[2] Границата отъ устието отивала на планина Пангей (Кушница, Парнаръ-Дагъ) и отъ тамъ на северъ за Орбелъ (Пиринъ). Не липсуватъ древни автори, които поставятъ източната македонска граница на Стримонъ (Струма). Помпоний Мела смѣта, че къмъ Тракия принадлежатъ рѣкитѣ Марица, Места и Струма и планинитѣ Хемъ, Родопи и Орбелъ.[3] Плиний изрично споменува Стримонъ като източна граница на Македония[4], но той погрѣшно смѣта, че тая рѣка извира откъмъ Хемъ (Стара-планина).

---

[1] А. Иширковъ, Западнитѣ граници на Македония и албанцитѣ, отд. отпечатъкъ стр. 22—23.

[2] Ptol. III. 11, 13.

[3] Pomponii Melae de chorographia l. II. rec C. Frick, Lipsiae 1880, II. 2, у Г. Кацаровъ и Д. Дечевъ, Извори etc. стр. 123.

[4] А. Иширковъ, Западната граница на Македония и албанцитѣ, отд. отпеч. стр. 9—10.

Подъ турското владичество, когато се раздѣли Европейска Турция на вилаети, то Одринскиятъ вилаетъ, който обхвана Марица съ нейната главна планинска область, се ограничаваше на западъ съ р. Места. И действително, най-естествена се явява границата между Тракия и Македония въ долното течение на Места до тѣсния проломъ при с. Букъ и отъ тамъ на северъ по източния вододѣлъ на тая рѣка. Банско и Неврокопъ се смѣтатъ сега у насъ като градове на Македония.

Отъ казаното до тука за границитѣ на областьта Македония и за нейното име виждаме, че тя е една географска область ясно ограничена. Тя съставя басейнитѣ на Бистрица, Вардаръ, Струма и Места. Малкитѣ отклонения въ областьта на Дасаретскитѣ езера се изкупуватъ съ политико-географската и етнографска принадлежность на тая покрайнина къмъ Македония. Проф. Ж. Радевъ въ своята студия „Географска и етнографска Македония“ съ право нарече Македония Срѣдецътъ на Балканския полуостровъ и посочи нейната самостойность и отъ геоморфолошко становище.[1]

Злата сѫдба на Македония се състои въ това, че балканскитѣ народи — гърци, албанци, сърби, българи и турци — сѫ заседнали съ своята главна маса въ краищата на полуострова, наблягатъ отъ всички страни върху Македония и се стремятъ да проникнатъ въ нея и да я владѣятъ. Така било въ минало време, така е сега. Само въ времето на старитѣ македонци тая нещастна страна е била изходно мѣсто за разширение на политическа мощь къмъ всички страни на Балканския полуостровъ.

Отъ всички балкански народи най-гѫсто и за най-дълго време се настаниха въ Македония българитѣ. Планинитѣ, които ограждатъ Македония отъ северъ не спрѣха мирното и въорѫжено проникване на българитѣ въ долинитѣ на Места, Струма, Вардаръ и Бистрица. Новитѣ политически събития поставиха българския народъ на най-голѣми изпитания, но миналото ни внушава вѣра въ неговото по-добро бѫдеще.

---

[1] Проф. Жеко Радевъ, Географска и етногравска Македония (Срѣдецътъ на Балканския полуостровъ). вж. сп. Македонски Прегледъ, год. I, кн. 2.

МНИМИ ОСТАТЪЦИ ОТЪ КРАЕСЛОВЕНЪ ЕРЪ ВЪ ЕДИНЪ БЪЛГАРСКИ ГОВОРЪ ВЪ МАКЕДОНИЯ.

Отъ Проф. Ст. Романски.

Изчезването на еровитѣ вокали *ъ* и *ь* въ края на думитѣ и въ отворени срички изобщо принадлежи къмъ ония общославянски явления, които сѫ се развили по обща тенденция въ отдѣлнитѣ славянски езици тепърва следъ раздѣлата имъ. То представя въ сѫщото време и най-добриятъ примѣръ, че не всички ония особености, които виждаме днесъ общи на всички славянски езици, сѫ непремѣнно наследени отъ праславянско време. Разединението на славянскитѣ езици, настѫпило особено следъ разселянето на славянскитѣ народи отъ общото праотечество, действително способствувало за развоя на специфични белези въ всѣки езикъ, ала еднаквиятъ духъ на тия езици, който дълго следъ това оставалъ непромѣненъ, подържалъ унаследената тенденция къмъ успоредно развитие. Тоя процесъ естествено не винаги и навсѫде е довелъ до еднакви резултати. И това се вижда най-добре тъкмо при прослеждане сѫдбата на ероветѣ въ славянскитѣ езици. До като въ отворени срички тѣ изчезватъ въ всички тия езици безъ изключение, въ затворени срички е обща само тенденцията имъ да се изяснятъ, сир. да се промѣнятъ отъ тъмни въ ясни вокали; резултатитѣ обаче въ разнитѣ славянски езици сѫ различни: *о* и *е* (вмѣсто *ъ* и *ь*) въ руски и отчасти въ български, *а* (вм. двата ера) въ сърбохърватски и южнословенски, и *е* (сѫщо вм. двата ера) въ западнославянскитѣ езици и отчасти въ словенски.

Спазенитѣ старобългарски паметници, отъ края на X и началото на XI стол., както и по-късната традиция въ кирилската книжнина, свидетелствуватъ надъ всѣко съмнение за сѫществуването и правилната употрѣба на двата ера въ кирилометодиевската епоха на старобългарския езикъ. Тѣ сви-

детелствуватъ въ сѫщото време и за онзи процесъ, който е започналъ къмъ срѣдата на X в. и е довелъ до пълното имъ изчезване въ края на думитѣ и въ отворени срѣдословни срички. Че и въ словенски по онова време ероветѣ не сѫществували при тия условия, това се вижда отъ Фрайзенгенскитѣ откѫслеци. Има данни обаче, че въ полски напр. до края на X стол. ероветѣ все още се употрѣбяли, ако не въ краесловието, то поне въ отворени срѣдословни срички: познатъ е примѣрътъ съ отбелязването на града Данцигъ (полски Gdańsk) като Gyddanysc ⟨*Гъданьскъ въ Vita sancti Adalberti отъ 999 г. (срв. A. Meillet, Le slave commun, Paris 1924, p. 95). За руски най-старитѣ езикови паметници свидетелствуватъ, че въ тия случаи ероветѣ въ началото на XI стол. вече нѣмали звукова стойность. За сѫществуването имъ едно столѣтие порано могатъ да бѫдатъ приведени нѣкои примѣри отъ руски мѣстни имена, които се четатъ у византийския императоръ Константинъ Багрянородни (владѣлъ 912—959), вж. De administrando imperio, глава IX. Името на единъ отъ праговетѣ на Днепъръ Ἐσσουπῆ· μὴ κοιμᾶσθαι се тълкува обикновено отъ корена съп- (старобълг. съпати 'спя'), като 'неспещъ, постоянно бдещъ, неспокоенъ', съ спазенъ ъ въ отворена сричка; отъ името на другъ единъ прагъ на Днепъръ Βερούτζη· βράτμα νεροῦ, което представя отъ себе си сегашно действ. причастие им. пад. ед. ч. ж. р. вьроучи (стб. вьрѫшти отъ вьрѣти 'вря') се вижда ясно, че и малкиятъ еръ по онова време въ отворена сричка е билъ сѫщо изговарянъ. За тия, които не сподѣлятъ мнението, че (Νεμο)γαρδά—(Ново)гор(о)дъ, Βουσεγραδά (Βουσεγραδέ)—Выше-гор(о)дъ, Τσερνιγώγα—Чьрниговъ (днесъ Черниговъ) представятъ родителни форми съ аблативно значение отъ съответнитѣ староруски имена на градове, може това предаване на имената да служи сѫщо като свидетелство, че ероветѣ сѫ били изговаряни и въ края на думитѣ (срв. Karl H. Meyer, Historische Grammatik der russischen Sprache. I Bd., Bonn 1923, 31).

Въ българския езикъ началото на изчезването на ероветѣ датува отъ X столѣтие, когато собствено е започнало сѫщото явление и въ другитѣ славянски езици. Въ старобългарскитѣ паметници то е съвсемъ обикновено, особено въ срѣдословието. Въ края на думитѣ случаитѣ съ изпускането на ероветѣ

сж много по-рѣдки, но това още не показва, че сж били още изговаряни. По-скоро тѣ тукъ сж били писани, както по-сетне въ руски, за обозначаване характера на предходната съгласна — твърдость (ъ) или мекость (ь), срв. Vondrák, Altkirchenslav. Grammatik² 184. 185. Това писане на ероветѣ въ края на думитѣ продължава и презъ цѣлата срѣднобългарска епоха и се предава на новобългарската книжнина, безъ да иматъ тѣ каквото и да било звуково значение. За това говори както безразборното имъ писане единъ вмѣсто други, така и предпочитането или изключителната употрѣба на единия предъ другия, споредъ правописната школа (срв. Б. Цоневъ, История на бълг. езикъ, т. I, София 1919, стр. 197 и след.).

Когато въ по-ново време българскитѣ диалекти станаха предметъ на по-подробни изследвания, остатъци отъ ерове въ края на думитѣ нигде не се намѣриха, нито въ западнобългарскитѣ (македонски) говори, чието по-близко изследване биде започнато отъ покойния словенски ученъ В. Облакъ (вж. неговитѣ Macedonische Studien, Wien 1896), нито въ източнобългарскитѣ, изучени основателно отъ проф. Л. Милетичъ (срв. особено неговитѣ съчинения: Das Ostbulgarische, Wien 1903, и Die Rhodopemundarten der bulg. Sprache, Wien 1912). Въ нѣкои само източнобългарски говори се намѣриха дири отъ ъ въ омегчението на предходната съгласна, едно явление, което е добре познато и отъ останалитѣ славянски езици: въ руски то е и до день днешенъ съвсемъ обикновено, сжщо въ чешки, а въ други, като полския, то е довело до промѣната на нѣкои отъ тия съгласни. Инакъ въ славянското езикознание не се и мислѣше, че може да се намѣрятъ сжщински остатъци отъ еровитѣ вокали въ който и да билъ славянски диалектъ.

Важна новость въ това отношение донесе статията на проф. Йорданъ Ивановъ: Un parler bulgare archaïque, въ Revue des études slaves, t. II, 1922, p. 86 et suiv. Говорътъ на селата Висока, Зарово и Сухò въ Богданско, Лагадинска околия, които съ две-три други образуватъ единъ изолиранъ български островъ всрѣдъ плътно турско население, е отдавна познатъ по своитѣ старинни черти, главно по следитѣ отъ старитѣ носовки, задържането на *ѣ* и *дз* (*ѕ*), покрай общобългарското *шт, жд*. Поради положението на тия села недалечъ на изтокъ отъ Солунъ, тия особености добиха

решаваще значение по въпроса за произхода на Кирило-методиевския езикъ. И ето тъкмо въ тоя говоръ Ивановъ открива остатъци отъ ерове въ края на думитѣ, останали непознати на другитѣ учени, които преди него сж го изучавали.[1] Презъ време на Балканската война 1912/1913 год. Ивановъ е ималъ възможность да прекара нѣколко седмици въ тия села и да се запознае отблизу съ тамошния говоръ. Специално въ говора на селата Висока и Сухо той отбелязва нѣколко случаи (quelques cas frappants) отъ спазенъ ъ въ края на думитѣ, но при особени условия: въ прилагателни и причастия, които свръшватъ на две или три съгласни, а най-често въ групи, съставени отъ прилагателно и сжществително, въ тѣсна връзка помежду си (Le ъ final est conservé dans les adjectifs et les participes se terminant par deux ou trois consonnes, le plus souvent dans des groupes composés d'un adjectif et d'un substantif en liaison intime — стр. 91 и след.).

Ето всички случаи съ краесловенъ ъ, които е чулъ той въ реченитѣ две села, Висока и Сухо[2]:

скъмпъ ли і тіутіўно таз годѝна? мло̀го і скъмпъ: пен гро̀шчента ока̀та; болга̀рскъіо аск'ѐр е мло̀го сѝлнъ аск'ѐр (С.); та̀снъ і тос рънка̀ф (С.); то̀і тъі му рѐклъ (В.); ѐндръ грат па̀дна (В., С.); то̀с і чова̀к пръмнъ чова̀к в сѐлото (В.); тос і пръвнъ чова̀к у сѐлото нѐтре (С.); пра̀днъ двор (С.);

---

[1] Именно В. Облакъ, както е известно, бидейки въ Солунъ презъ зимата на 1891/1892 год., е ималъ възможность да се запознае по-подробно съ говора на едно отъ тия села, Сухо, по разпитъ на единъ младъ човѣкъ, дошълъ на работа въ Солунъ. Въ неговитѣ паметни „Македонски студии“ (Macedonische Studien), гдето се излагатъ, между друго, резултатитѣ на това изучване и се изнасятъ стариннитѣ особености на говора, за подобни остатъци не става и дума. За такова нѣщо не споменува и А. П. Стоиловъ, който е ималъ възможность да посети три отъ тия села — Зарово и Висока въ 1900 год., Илинецъ въ 1903 — и да съобщи по-голѣми подробности за нѣкои архаични черти въ тѣхния говоръ (вж. Остатъци отъ назализъма въ солунскитѣ села Зарово и Висока, ПерСп. LXI, 1901, стр. 703 и след., съ литер.; Изговоръ на ѣ въ заровско-висошкия говоръ, СпБАН. VIII, 1914, стр. 159 и след.).

[2] В. = Висока, С. = Сухо. Съ *а̇, о̇, е̇* Ив. означава редуцираните неударени вокали *а, о, е*, по произношение близки до *ъ, у, и*; *і* е консонантно *и*, сир. *й*.

плѝткъ г'ол (С.); ѐндръ фа̀сул, ѐндра пчени̇ца, ѐндро прòсо (В.); мъндръ мънч, мъндръ чова̀к, мъндръ кон', мъндра кра̀ва (В., С.); тѐнкъ чова̀к (С.); ни̇скъ чова̀к (С.); чъ̀рнъ чова̀к (С.); дрѐбнъ добѝток (С.); сла̀ткъ пекмѐс (С.); мънтъ пекмѐс (С.); жѐднъ чова̀к (С.); мъшкъ чова̀к (С.); скъ̀мпъ орѝс, скъмпа годи̇на, скъмпо ви̇но (С.); ни̇скъ чова̀к, ни̇ска жѐна, ни̇ско ма̀сто (С.); мѐнкъ лäп (С.); чъ̀рнъ ол, чъ̀рнъ кон' (В.); чъ̀рнъ като кънкъл' (В.).

Споредъ Иванова, трудностьта да се произнесатъ две или три съгласни въ края на думата безъ да следва подиръ тѣхъ вокалъ достатъчно обяснява задържането на краесловенъ ъ̆ въ говора на селата Висока и Сухо: La difficulté de prononcer deux ou trois consonnes finales sans les faire suivres d'une voyelle d'appui explique suffisamment la conservation du ъ̆ final dans le parler de Visoka et Suho. Въ селото Зарово, напротивъ, вмъкналъ се е вторичен ъ̆ между последнитѣ две съгласни, така че сж се явили форми р ѐ к ъ л, в л ä к ъ л, м ò г ъ л, п à с ъ л, т ò п ъ л, ѐ н д ъ р и пр., вследствие на което крайниятъ ъ̆ е станалъ излишенъ. Колкото се отнася до старината на това явление, Ив. приема, че примѣритѣ като м ъ̀ н д р ъ (стб. м ж д р ъ), р ѐ к л ъ (стб. р е к л ъ), с к ъ̀ м п ъ (стб. с к ж п ъ), ѐ н д р ъ (стб. ѩ д р ъ), датуватъ отъ времето, когато краесловниятъ ъ̆ се е произнасялъ въ общобългарски, до като въ примѣритѣ като с и л н ъ (стб. с и л ь н ъ), т ä с н ъ (стб. т ѣ с ь н ъ), с л à д к ъ (стб. с л а д ъ к ъ), м ъ̀ н т ъ (стб. м ж т ь н ъ) и т. н. краесловниятъ ъ̆ се е билъ разширилъ по аналогия следъ изпадането на ъ̆ или на ь̆ въ предпоследната сричка (стр. 92).

Професоръ Л. Милетичъ, отбелязвайки статията на Иванова (въ Македонски прегледъ г. I, 1925, стр. 119 и след.), се спира главно върху тая особеность на говора въ реченитѣ села. Той сжщо признава, че въ случая имаме фонетично явление, което дължи произхода си на „известна нужда отъ еуфонично естество“ и че благодарение на тѣсното единение между прилагателното и сжществителното „ерътъ нѣкакъ се е чувствувалъ сякашъ въ срѣдата, а не въ края на думата“. Но въпрѣки това той мисли, че „реченитѣ огра-

ничителни условия, еднакво сѫществуващи и въ другитѣ български говори, едва ли биха спрѣли изчезването на крайния еръ и въ тоя, доста консервативенъ говоръ, ако да не е имало и друга по-силна причина, която решително е подкрепила сѫществуващата тенденция да не се изпуска крайниятъ еръ въ звукови съчетания отъ рода на гореказанитѣ". Тая друга причина Милетичъ съзира въ редукцията на гласната ъ, която въ сѫщия говоръ се произнася като ъ, сир. досущъ еднакво съ сѫщинския ъ, и то не само въ срѣдата, но и въ края на думитѣ, нѣщо известно отъ по-рано, но подкрепено и отъ Иванова съ нови примѣри: кòзъ, крàвъ (мн. ч., старобълг. козы, кравы), кòткъ-тä; ушѝтä напѐренъ; зъмбъ (зжбы) и пр. „Веднъжъ затвърдилъ се навикъ — казва Милетичъ — да се произнася въ края на думитѣ еровъ звукъ вмѣсто по-старо ъ, което, макаръ и потъмнѣло, сир. произнасяно като ъ, никога не изчезва, може по аналогия да се задъжи и сѫщински първоначаленъ ъ въ края на такива думи, окончаващи на две и три съгласни, гдето на неговото изчезване се противопоставя тенденция отъ еуфониченъ характеръ" (стр. 120). Такава аналогия, споредъ него, е възможна при две условия: „първо, въ посочените ограничени случаи крайниятъ ъ да се е подържалъ известно време и следъ като въ всички други случаи той е изчезналъ, и второ, редукцията на ъ въ крайнитѣ срички да е настѫпила преди изчезването на ъ при изтъкнатитѣ специални условия". Колкото се отнася до самата тая редукция на гласнитѣ въ българскитѣ говори, той приема, че тя е „твърде стара и достига най-ранната срѣднобългарска епоха на езика". И по тоя случай той изтъква връзката на тия консервативни говори въ Богданско съ географически най-близкитѣ родопски наречия, гдето има сѫщо говори, които спазватъ и до днесъ ъ нередуцирано и редуцирано. Що се касае пъкъ до изключението, което говоритъ на село Зарово прави, относително ера на края, то е, и споредъ Милетича, „отъ сравнително по-нова дата, като се е развила метатеза на крайния еръ, преобърналъ се въ т. нареч. вметнатъ еръ".

Проф. Милетичъ е, безъ съмнение, правъ, като намира недостатъчно обяснението на задържането на ъ въ края на думитѣ въ речения говоръ единствено по причини на благозвучие. Още по-правъ е той, като търси да намѣри нѣкаква

връзка между този при особени условия „спазенъ“ краесловенъ еръ и задържането на ъ, редуцирано въ ъ, въ сжщия говоръ, както въ срѣдата, така и въ края на думитѣ. Но случаятъ е толкова особенъ, че при все това задържането на краесловния еръ дори и при такива условия може да се приеме само тогава, когато произходътъ на такъвъ единъ ъ- звукъ въ края на прилагателни и причастия не би могълъ да бжде немѣренъ другаде.

Именно, ако ерътъ въ случая се е задържалъ благодарение на трудностьта да се произнесатъ две или три съгласни въ края на думата, необяснимо е, защо това става само въ прилагателни и причастия, а не при сжщитѣ условия и въ други думи, напр. сжществителни. За отстраняване това противоречие, Милетичъ, както се каза, се догажда, че благодарение на „тѣсното единение“ между прилагателното и сжществителното, ерътъ се е чувствувалъ сякашъ въ срѣдата, а не въ края на думата. Но дори и да бѣше това така, единъ такъвъ еръ все пакъ не би се задържалъ, защото сричката е отворена, а процесътъ на изчезването на ероветѣ, както се знае, е засегналъ въ такъвъ случай не само ероветѣ въ края на думитѣ, но и тия въ срѣдисловието. Само въ случаи, когато началната сричка на следната дума—сжществителното — би съдържала първоначаленъ еровъ вокалъ, подложенъ на изчеване поради положението си въ отворена сричка, вследствие на което крайниятъ еръ на предходната дума — прилагателното — би останалъ да се чувствува като въ затворена сричка, може да има оправдание спазването на краесловния еръ. Такива случаи обаче ще да сж толкова рѣдки, че едва ли би могли да наложатъ задържането на еровия вокалъ въ края на думи като изброенитѣ.

Въ примѣри като мѣндръ, рѐклъ, скѣмпъ, ѐндръ Ивановъ счита тоя ъ твърде старъ, останалъ още отъ времето, когато той се е произнасялъ въ общобългарски, сир. отъ времето на началния периодъ на старобългарския езикъ, приблизително отъ края на IX вѣкъ. Въ случаи пъкъ като сѝлнъ (стб. сильнъ), тѝснъ (стб. тѣсьнъ), слѐдкъ (стб. сладъкъ), мѣнтъ (стб. мѫтьнъ) и пр. ерътъ се е разпространилъ по аналогия следъ изчезването на ъ и ь въ предпоследната сричка (par anologie après la perte du ъ ou du ь dans la pénultième). Такова обяснение обаче е съвсемъ неправдоподоб-

но, защото, за да изчезне ерътъ въ предпоследната сричка, трѣбва той предварително по нѣкакви причини да се е задържалъ въ крайната сричка: само тогава първиятъ еръ би се чувствувалъ въ отворена сричка и би изчезналъ. Тогава пъкъ съвсемъ не е нуждно да се тълкува появата на крайния еръ „по аналогия", следъ изчезването на ера въ предпоследната сричка и натрупването на съгласнитѣ въ края. Това натрупване на съгласнитѣ тукъ е вторично и очевидно не може да бѫде причина за появата на ъ, както се предполага. При това заслужава да се отбележи, че е вторично натрупването на съгласнитѣ и въ много отъ останалитѣ примѣри, изброени отъ Иванова: въ скъмпъ, мѣнкъ и под. напр. то е станало тепърва следъ разлагането на първоначалнитѣ носовки въ гласна + носова съгласна.

Поради всичко това мѫчно може да се приеме, че въ случая въ тоя инакъ старински говоръ трѣбва да имаме остатъкъ отъ стария краесловенъ ъ.[1] Трѣбва следователно за тоя еровъ вокалъ въ края на думата да се търси друго обяснение.

Самиятъ фактъ, че тоя тъменъ звукъ — ъ — тукъ се явява само въ прилагателни и причастия, при това почти изключително въ съчетание съ сѫществителни, подсѣща, че ще да имаме следи отъ изговоръ на ъl въ сложната форма на

[1] Между това и рускиятъ ученъ А. Селищевъ, познатъ изследвачъ на македонскитѣ диалекти, въ свръзка съ разбора на труда на проф. А. Мазонъ, Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale („Новый сборникъ по диалектологіи и фолклору Македоніи", въ Slavia IV, 1925, стр. 354 и след.), се спира пѫтемъ върху тая изтъкната отъ Иванова особеность на тоя македонски говоръ и намира обясненията на последния сѫщо неприемливи. Той обръща внимание, че въ повечето отъ съобщенитѣ примѣри крайниятъ ъ се предхожда отъ сонорнитѣ р, л, н: ѐндръ, мѣ́ндръ, рѐклъ, сѫ̀лнъ и пр. Следъ изчезването на крайния ъ тия съгласни, по негово мнение, сѫ станали слогови (ѐндр̥, мѣ́ндр̥, рѐкл̥ и пр.), и това е било причина да се появи наново единъ вторичен ъ въ края на думата, вследствие на „тенденцията да се освободи крайната съгласна отъ слоговото свойство", а заедно съ това и да се запази „общността на основата", както се явява тя и въ ж. и ср. р.: мѣ́ндр-а мѣ́ндр-о, рѐкл-а рѐкл-о и пр.; по такива образци, мисли той, е почналъ по-късно да се произнася ъ въ прилагателни м. р. и подиръ останалитѣ съгласни (нѫ̂скъ, слѫ̀ткъ и под.). Такова едно тълкуване е твърде много изкуствено, за да бѫде вѣроятно.

прилагателното и причастието. Типични въ това отношение сж примѣритѣ: тòс і човѐк пръмнъ човѐк в сѐлото (Висока), и тос і пръвнъ човѐк у сѐлото нѐтре (Сухо), гдето въ съчетанията „пръмнъ човѐк“ или „пръвнъ човѐк“ може и по значение да се чувствува първоначалната сложна форма на прилагателното: тия изрази могатъ сжщо така добре да означаватъ и „този (човѣкъ) е първиятъ човѣкъ въ селото.“ Примѣри като прѐднъ двор, мѣндръ човѐк и др. трѣбва слѣдователно да криятъ въ основата си сложнитѣ форми на прилагателното. Това се съгласява и съ обстоятелството, че и безъ това въ тоя старински говоръ ѣ е спазено като ѣ, и то не само въ коренни срички, но и въ края на думитѣ: покрай лъс (стб. лъісъ), мъшка (стб. мъішь), сън (стб. сънъ), сът (стб. сътъ) и пр., казва се въ селата Висока и Зарово за множ. число на сжществителнитѣ, прилагателнитѣ, причастията и пр., както мжжки, така и женски родъ, редовно: кòзъ (стб. козъі), крàвъ (стб. кравъі), кѣткъ (стб. кътъкъі), зъмбъ (стб. зжбъі имен. и вин. п.), жѝвъ (стб. живъі), прочу̀енъ кру̀шъ и пр. (вж. Jord. Ivanov стр. 94). Ясно е, че въ такъвъ случай натрупването на съгласнитѣ ще е спомогнало да се задържи тъкмо сложната форма на прилагателното и да се яви нейната употрѣба вмѣсто простата, при което значението ѝ на опредѣленость постепенно се е затъмнило. Начало на подобна употрѣба на сложни вмѣсто прости форми има, както се знае, още въ старобългарския езикъ: божи, вели, трети и пр. (покрай неконтрахиранитѣ форми: божьи божии, вельи велии, третьи третии и пр.). Тѣ се спазватъ и днесъ въ българския езикъ. Покрай тѣхъ имаме и други случаи съ спазени сложни форми, съ затъмнено първоначално значение, напр. български (стб. блъгарьскъі вм. блъгарьскъ) и под., гдето значението на натрупанитѣ съгласни въ края на думитѣ е очевидно. Особено често се задържа сложната форма въ мѣстни имена: Люти бродъ. Добри долъ и пр., сетне въ случаи като Велики петъкъ и под. Знае се сжщо, че въ нѣкои славянски езици, като руския, сложната форма на прилагателното е замѣстила почти съвсемъ простата.

Любопитно е, че въ сжщия говоръ на с. Висока въ днешната членувана форма на прилагателнитѣ, въ основата

на която лежи старата сложна форма, се спазва сжщинско, непотъмнено *ъl*: мàлкъıо, стрàшнъıо, жйвъıо, сѣтъıо глàднъıо невàрва и пр. (пакъ тамъ с. 93). Въ случая това задържане на стария непотъмнѣлъ изговоръ се дължи очевидно на влиянието на елемента *и* отъ старата неконтрахирана форма на прилагателното (жъıвъıи), който се е слѣлъ съ *ъl* следъ образуването на новата форма. При това ще трѣбва да се приеме, че редукцията на *ъl* въ *ъ* не ще да е толкова стара, както се предполага: тя е станала следъ като е била вече образувана членната форма на прилагателното.

Че говоръть на с. Зарово не сподѣля тая особеность на говора на с. Висока и Сухо, нѣма нищо чудно. Въ това отношение той се е развилъ като останалитѣ български говори. Но странното е, че тъкмо селото Сухо, въ чийто говоръ инакъ нѣма остатъци отъ стария изговоръ на *ъl* нито въ срѣдата, нито въ края на думитѣ, въ тоя случай спазва макаръ и малко следи отъ него. Явно е, че и по отношение на изговора на *ъl* тоя говоръ по-рано не ще да се е различавалъ отъ говора на с. Висока. Съ промѣната на *ъl* въ единия говоръ въ *и* (Сухо), а въ другия — въ *ъ* (Висока), създало се е важно различие между тѣхъ: само *ъ* намѣсто *ъl* въ изброенитѣ примѣри, еднакво обикновени и въ Висока и въ Сухо, свидетелствува за по-раншното сходство на говора на тия две села и въ това отношение.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ПРИНОСЪ КЪМЪ ИСТОРИЯТА НА ПРОСВѢТНОТО ДѢЛО ВЪ МАКЕДОНИЯ.

ЕДНА АВТОБИОГРАФИЯ НА КУЗМАНЪ ШАПКАРЕВЪ ОТЪ 1864 ГОДИНА.

Отъ проф. Ив. Снѣгаровъ.

I

Нѣма другъ български градъ, който въ старо и ново време да е билъ такъвъ важенъ възелъ въ българската културна история, както гр. Охридъ. Тази голѣма духовна сила той е придобилъ, несъмнено, като наследие отъ вдъхновената творческа дейность на двамата Кирило-Методиеви ученици, Климента и Наума. Паметьта за тѣхъ е оставала между тамошното население жива и неизмѣнна презъ най-тежкитѣ времена. Когато елинизмътъ външно билъ притисналъ българската стихия въ Охридъ, този свещенъ споменъ е свѣтѣлъ като ярка искра въ пепелта на инородната култура и трѣбвало само да се разрови тази пепель, за да пламнѣлъ той съ обаенъ блѣсъкъ. А такива разровители се явявали въ разни времена, найвече въ епохата на българското възраждане. Единъ отъ тѣхъ билъ Кузманъ Шапкаревъ. Той е известенъ главно като фолклористъ и отъ живота му се знае повече времето, което е прекаралъ въ България следъ освобождението ѝ. А между това К. Шапкаревъ се издига предъ нашитѣ очи не само като силна личность, която чрезъ самообразование е достигнала до високото положение да бѫде дописенъ членъ на Българската академия на наукитѣ, но и като голѣмъ народенъ будитель въ Македония и енергиченъ борецъ за българска духовна свобода. Той се е родилъ въ 40-тѣ години на XIX в., когато, подъ опиума на елинизма, сѫ спали много първи български центрове като Пловдивъ, Велико Търново, София, Охридъ, Битоля, Прилепъ и др.; расълъ въ това време, когато рускиятъ пѫтешественикъ В. Григоровичъ е намѣрилъ въ Охридъ добре образована по гръцки интели-

генция, която лесно е чела най-мжчни гръцки ржкописи, а не могла да чете славянски ржкописи. Синъ на своето време, К. Шапкаревъ първоначално еималъ за идеалъ да усвои въ съвършенство елинската образованость, но сжщевременно той горѣлъ отъ любовь къмъ своето отечество и своя родъ, копнѣелъ да разбере неговото минало. Великиятъ му учитель Димитъръ Миладиновъ му подействувалъ съ неотразимо обаяние и при избора на жизненото му поприще: колебаейки се между занаятчийство и учителство, между физиченъ и умственъ трудъ, той най-после тръгналъ по неговия трънливъ пжть — станалъ народенъ просвѣтитель. Но усвоилъ добре гръцкия езикъ, Шапкаревъ не си измѣнилъ българската природа: той си оставалъ слѣтъ тѣломъ и духомъ съ своя народъ, и негова света мечта била да го види приобщенъ съ европейската култура. Той ще да е чувствувалъ неестественостьта въ усилията на Дим. Миладиновъ и други учители-елинисти да свържатъ органично гръцката образованость съ българския народъ, та рано се заинтересувалъ отъ стари свещени за народа ржкописи, които били пазени въ охридскитѣ църкви и частни домове като тайнствени вещатели за древнитѣ дивни народни учители Климента и Наума. Той често съ благоговение е челъ тѣхнитѣ жития и се вдълбочавалъ въ съзерцание на сияйнитѣ имъ личности. Очевидно, плодъ на тоя високъ интересъ къмъ дѣлото на св. Климента сж два негови калиграфски преписи отъ дветѣ Климентови гръцки жития (пространно и кратко), грижливо съшити въ отдѣлна тетрадка, озаглавена „Ἐκ τῆς βιβλιοθήκης Κ. Α. Πασχάλη“ (изъ библиотеката на К. А. Пасхалиевъ). Явно е, че, по нѣмане на печатни издания, той е преписалъ тѣзи две жития, за да красятъ неговата библиотека и за да чувствува близко до себе си свѣтлозарнитѣ образи на българскитѣ първопросвѣтители, та да го ободряватъ да не отстжпи отъ избрания си пжть съ девиза: „Бжди полезенъ роду си!“ Движейки се постоянно между своитѣ съграждани ту като занаятчия (кожухарь), ту като учитель, той, изглежда, старателно се стремилъ да не изпусне тази духовна връзка съ охридскитѣ първоучители, която го предпазвала като Ариядниина нишка да не изгуби националния си обликъ изъ тъмнитѣ глжбини на елинската мждрость, преподавана съ особено въодушевение отъ учителитѣ-елинисти. Благодарение на

това, Кузманъ Шапкаревъ не е дошълъ до онази страстна елинолатрия, каквато преживѣли учительтъ му Дим. Миладиновъ и връстникътъ му Григоръ Пърличевъ, който, както самъ признава, когато пръвъ пѫть е видѣлъ гръцката граница, слѣзълъ отъ коня и цѣлуналъ земята, като издекламиралъ Омирови стихове[1]. Неговото национално осъзнаване било тихо и безболезнено. Силно привързанъ къмъ своя родъ и надаренъ съ критиченъ умъ, Шапкаревъ рано ще да е билъ засегнатъ отъ идеята за обучение на роденъ езикъ. За това ни дава основание да мислимъ фактътъ, че вуйчо му, учителтъ-елинистъ Янаки Стрезовъ, койтоималъ по-високо гръцко образование и съ когото — като неговъ ученикъ, а после и помощникъ-учитель—той билъ въ близки отношения, е записвалъ преди него български народни пѣсни съ гръцки букви. Въ 1854 г. Шапкаревъ е видѣлъ тѣзи пѣсни и, ако не се е възбудилъ въ него веднага интересъ къмъ българския фолклоръ, то този фактъ на съчетаване две противоположни нѣща —българска речь съ гръцка азбука— безъ друго го навелъ на мисъль за нужда отъ българско писмо. При такова нестроение, въ 1856 г. той е приелъ като откровение внушението на своя подучитель Константинъ Узуновъ да учи децата на майчиния имъ езикъ и съ радость взималъ отъ него уроци по българско четмо и писмо. Отъ тогава, спомняйки си съ гореща благодарность за Узуновото добро дѣло, той започналъ да се упражнява въ книжовна употрѣба на българския езикъ и да ратува за въвеждането му въ училище и въ църква. Така, споредъ неговото свидетелство, той пръвъ е въвелъ българския езикъ въ Стружкото училище презъ 1857 или 1858 г. Сѫщо и въ Охридъ, Прилепъ, Кукушъ, гдето билъ учитель, той будилъ народната свѣсть и сѫщевременно, по примѣра на братя Миладинови, ревностно събиралъ народни умотворения, виждайки въ тѣхъ бисери на народния духъ.

* * *

Епохата на възраждането било време, когато народниятъ духъ се проявилъ съ всичката си сила. Обаче и тогава, както всѣкога, народътъ е развилъ такава съзидателна енергия благодарение на тласъка, който сѫ му давали неговитѣ побудни синове. Отъ тукъ, за да разберемъ тази величава епоха,

[1] Сборникъ за нар. умотв., кн. XI, 361.

необходимо е да изучимъ живота и дейностьта на нейнитѣ творци. Младото поколѣние има нужда отъ свѣтли примѣри. Дългъ е на българскитѣ учени да напишатъ обстойна биография за видния народенъ дѣецъ и фолклористъ Кузманъ Шапкаревъ. Като приносъ къмъ материялитѣ за неговия животъ и дейность тукъ азъ издавамъ една негова автобиография, писана въ 1864 г. въ гр. Прилепъ на охридско българско наречие съ примѣси отъ книжовния бълг. езикъ. Доколкото зная, тя ще да е най-раненъ опитъ на К. Шапкаревъ за саможивотописъ. Дветѣ автобиографски бележки, които проф. Ив. Шишмановъ притежава, сж отъ 1892 г. и 1909 г.[1] Тази автобиография намѣрихъ въ Охридъ презъ 1916 г. заедно съ други негови книжа отъ времето, когато Шапкаревъ е учителствувалъ въ Македония. Ржкописътъ, който притежавамъ, е черновка, въ която авторътъ е правилъ добавки и следъ 1864 г.—въ 1865 и 1866 г. За съжаление, той не е запазенъ цѣлъ, изгубени сж последнитѣ листа, въ които Шапкаревъ е описалъ учителствуването си въ Прилепъ. Автобиографията съставя най-голѣмата часть отъ една тетрадка, началнитѣ листа на която сж скжсани, а на другитѣ листа предъ автобиографията си Шапкаревъ е записалъ нѣколко народни пѣсни, които после зачерталъ, очевидно, следъ като ги преписалъ. Следъ тѣхъ на единъ празенъ листъ е записалъ като заглавие „Пѣсни струшко-охридски нахождееми въ песнярницата М." (вѣроятно, Миладиновиятъ сборникъ) и следъ туй изрежда първитѣ стихове на 47 народни пѣсни, които иматъ две номерации: една поредна съ мастило, другата не е поредна и е писана съ червенъ моливъ като поправка на първата. Вторитѣ номера, вѣроятно, сж взети отъ сборника. Следватъ бележки за Джелядинъ-бега и следнитѣ три народни умотворения:[2]

„Гатанки охридски.

Два старца се тьргаеть за брадыте,
старци се тераетъ и бели пени пущаеть".

---

[1] Вж. Македонски Прегледъ, г. I, кн. III, стр. 52, забел. 1. Доколко тѣзи автобиогр. бележки се отличаватъ отъ издаваната тукъ автобиография, не зная, понеже тѣ не сж обнародвани.

[2] Предаваме ги по Шапкаревия правописъ.

„Прилѣпъ. Смѣшни.

Земи ме, моме мори, земи ме, що ми е мене“ и пр. Тази пѣсень е зачертана.

„Хороводна.

Цапаръ цупаръ, Драгано, (2)
Защо не ми си казало,
Оту си болна лежало,
Понада да ти донесамъ
Охридско благо яболко,
Стружка танка ягула“.

Една цѣла страница е изпълнена съ диалектични бележки, изглежда, къмъ събранитѣ отъ Шапкаревъ народни пѣсни отъ Охридско и Стружко, понеже той посочва на коя страница и въ кой стихъ се срѣщатъ обясняванитѣ думи („стѫрна III стихъ 8, стѫрница IV стихъ, стѫрна V стихъ 13“), пъкъ за това говори и самото заглавие: „Забѣлежванія на преговоръ тъ.“ Тѣзи бележки показватъ, че Шапкаревъималъ развитъ езиковъ усѣтъ. Въ тѣхъ той посочва различния изговоръ на нѣкои думи, главно мѣстоимения:

Въ Стружко	Въ Охридско
сиве	свиве
сите	свите
сиотъ	свиотъ
сета, сѫта	света
секакви	свекакви, свекога
сегдека	свекѫде
я	ясъ
трекьото	третьото
помогвить	поможвить

Освенъ това Ш. отбелязва, че въ говоримия езикъ има три вида задпоставенъ членъ. „Членъ въ разговорниотъ Ѭзикъ сѣ употребвить не само отъ-та-то, но уще и: овъ-ва-во и онъ-на-но, родени отъ показателните мѣстоимения овой-овая-ова, оной-оная-она, како що другиотъ членъ: отъ-та-то отъ показ. мѣстоим. той-тая-това.“ Следъ това дава примѣри, кога се употрѣбява всѣки членъ: „човек-овъ, книга-ва, дете-во (за тие, що се до той що говорить за нихь) и чоек-онъ, книга-на, дете-но (за тие, що се малу поотдалечени отъ него, що ги гледатъ), а чоек-отъ, книга-та, дете-то (за тие, що се

извѣстни на второто лице, но не предъ очи ни първому ни второму)."

Въ автобиографията си Шапкаревъ дава като уводъ родословенъ прегледъ, който започва отъ прадѣда му Михаилъ. Биографскитѣ бележки за прадѣдо му сѫ твърде бѣгли и неточни; по-пълни сѫ сведенията за дѣдо му Пасхалъ и синоветѣ на последния. Ш. излага своя животъ подробно, точно посочва датитѣ и мѣстата, гдето се е училъ, живѣлъ и действувалъ, свързва фактитѣ въ хронологиченъ и логиченъ редъ и разказва просто и спокойно, безъ никакви риторични прикраси, като се стреми и къмъ психологично проникване. Имайки за канва на разказа си своя животъ, той често се отклонява, за да ни очертае своитѣ учители и сподвижници (Дим. Миладиновъ, Янаки Стрезовъ, Атанасъ Анести, Ив. Евровъ, Миле Скопаковъ, Конст. Узуновъ), като се опитва да ги характеризира по съ нѣколко черти.

Автобиографията му е проникната отъ гореща любовь къмъ българския народъ и представя сякашъ огледало, въ което ясно се вижда процесътъ на националното осъзнаване на нейния авторъ. По силата на тази си насока, Шапкаревъ подчертава и разяснява момента на своето възраждане и съ особена благодарность и симпатия си спомня за своя пръвъ будитель Константинъ Хр. Узуновъ. „Първ̀ь той— пише Ш. — ми даде поводъ да сѣ заучамъ на майчинийтъ ми языкь. Той ми даде единъ сърбски буквар̀ь (защо тога Български немаше въ нашиве стърни, нито мислѣше нѣкой за Български, но сега хвала Богу), ми ги научи буквите и ми вдѫнѫ най-първ҃тѫ искрицѫ на любовьтѫ къмь майчинийтъ си языкь. Богъ да го прости и упокои въ Царство небесно." По сѫщата причина той разкрива генетично прелома у Дим. Миладиновъ, като съ строгостьта на безпристрастенъ историкъ изтъква вредата отъ гъркоманството му и ползата отъ родолюбието му. „Нека кажиме — отбелязва Ш. —, че до нѣкое време, а именно дури не бѣше учителствувалъ въ Магарово, или може малу нѣщо и понапредъ, беше страшенъ Елинистъ фанатикъ за Грьцизъмътъ, може и много да ѥ повредилъ Българскѫтѫ народность (к. н.). Но отъ тога, незнамъ по коѥѫ причинѫ, възбудило сѣ ѥ было малку чувство народности, а кога бѣше въ Бытоля, беше доволно славянистъ и напѫти дури и фанатикъ. Слѣдъ Бы-

толя направи едно обхожденіе по Ерцеговина и Босна и Сърбия чрезъ Мостарскыйтъ Владыка, а кога сѣ врати отъ тамо... онъ тогава сѣ преправилъ бѣше отъ Савелъ на Павелъ, бѣше сѣ възродило у него едно ненаситимо родолюбіе, до толкова що-то дури до фанатизмъ допираше. Но какъ да ѥ, това негово родолюбіе многу спомогна на заспалійтъ ни до тога народъ..."

Шапкаревъ нарича майчиния си езикъ б ъ л г а р с к и. Това се вижда, освенъ отъ горецитиранитѣ му думи, още отъ следното негово известие за Кукушъ: „Между това, кога едношь сѣ згоди да дойджтъ на конакътъ ми некои кукушани, единъ отъ кой бѣше Стамено Пацевъ, мѣ посакахж за въ Кукушь (кждѣ не бѣше уще възродена искрата за любовьта къмъ матернійтъ Български языкь)." За неговото ясно българско съзнание още въ момента, когато почувствувалъ любовь къмъ майчиния си езикъ, говори фактътъ, че, макаръ и да научилъ българската азбука по сръбски букварь (по нѣмане на български буквари въ този моментъ въ Охридъ), той ясно е съзнавалъ, че майчиниятъ му езикъ е отличенъ отъ сръбския, ако и да сж сходни по писмо. Шапкаревъ проявява сжщото съзнание и когато говори за въвеждането на българския езикъ въ стружкото училище: „Въ тригодишното почти време, що учителствувахь въ Струга, две достозабѣлежителни нѣща зедохж мѣсто (сѣ сторихж). Първо, що за пьрвъ пжть я з ъ въведохь въ училището да сѣ учить и майчинійтъ ни языкь Българскійтъ (к. н.), кой отъ единь вѣкъ напредъ, почти 70 години, бѣше исчезналъ".

Шапкаревъ нарича български и народа въ Македония. Като говори за Дим. Миладиновъ, че много години билъ „Елински учитель, можить и гърцки спомогатель, а Български гонитель", прибавя, че „по подражаніе на С. Павла позна заблужденіето, въ кое сѣ нахождаше не само народътъ Български, що насѣлявать цела Македонія (к. н.), но и сжщій той сѣ отхвьрли отъ заблужденіето си и съ пламеннж ревность сѣ грижи дури до мжченическжтж си смърть за нравственното разбудвейнѣ на народътъ и за въвежданіето на Българскійтъ языкь по Българските училища и цьркви (к. н.), въ кои бѣше влегълъ гърцкійтъ языкь".

Съзнанието, че майчиниятъ му езикъ е български, го подбуждало да си доставя български книги и да ги чете съ увлѣчение и съ страстно желание да овладѣе тогавашния книжовенъ български езикъ. Поради това въ автобиографията си, имайки за основа родното си (охридското) наречие, той свободно се подава на влиянието (фонетично, морфологично, синтактично и лексично) на източнобългарското наречие, което отъ 60-тѣ години на XIX в. взело да наддѣлява като общъ български книжовенъ езикъ. Така, той често замѣнява охридскитѣ ясни гласни въ окончанията съ тъмни, напр.:

а съ *ѫ* — народнѫтѫ волѭ (вм. диалект. народната воля), снѫгѫтѫ, училищнѫ касѫ, водѫ, търчѫхѫ (вм. диал. търчаа), мьрднѫлъ;

йо съ *й* — крайтъ (вм. диал. крайотъ); гърцкійтъ (вм. гърцкиотъ), българскійтъ;

о съ *ъ* — съградихѫ, несъмнено, въ Велесъ, въ Струга, въстаніе, глюжътъ, пехризътъ;

о съ *ь* — малечькъ;

Диал. сложенъ звукъ *щч* винаги съ *щ*.

Правописътъ е етимологиченъ, но неиздържанъ. Ш., изглежда, ималъ за правило да пише *ѣ* и *ѫ* тамъ, гдето се явяватъ тѣзи букви въ старобългарскитѣ форми. Така, той пише съ *ѣ*: послѣдувалъ, послѣ, слѣдъ, погорѣ, цѣль, сѣкоя, съвѣтите, убѣжденіята, пролѣтьта, мѣсецы, побѣгна, умрѣ, умрѣхъ, умрѣха, умрѣла, живѣяли, но сѫщо и: умре, глѣда, гроздѣ, сѣдохь, сѣде, рѣдь, рѣкохме, цела, големата, неколко, некакъвъ, некоя, ходехме, членътъ мн. ч. винаги съ *е* (сыновите). За звука *и* употрѣбява тритѣ букви, които тогава били употрѣбявани въ бълг. книжовенъ езикъ: *і* предъ гласна, *и*, *ы* (въ глагола б ы л ъ и въ окончанията на сѫществителнитѣ следъ *г*, *к*, *ц*: гы, мостарскыйтъ (но и българскійтъ), мѣсецы). Въ срѣдата и края на думитѣ често (обикновено предъ и след *р*) употрѣбява *ь* вм. *ъ*: гърцкото, калугерь, бьргу, пьрвата, цьркви, Кьрсте и др. Звука *ф* стреми се да предаде етимологично (второ, лѣква, лѣквить, Ефѳимія, Шапкаровъ), рѣдко съ *ф* (Стрезофъ); сѫщо и звука *п* (общественъ, общійтъ). Понѣкога предава фонетично буквитѣ *т* и *с*: однесохъ, озгора, не се зборвеше.

Сѫществителнитѣ и прилагателнитѣ имена обикновено сѫ членувани съ *тъ-та-то*, твърде рѣдко съ диалект. *овъ-ва-во*. Глаголитѣ въ минало време иматъ окончания *хь*, *хме-хте-хѫ*

вм. диал. *фъ-фме-фте-а*: прошетвахь, пойдохь, зедохь, ходехме, почнахѫ, сѣ противѣхѫ, кажвахѫ. Сѫщо и въ 3 лице мн. ч. сегашно време се явява етимол. *жть* вм. диал. *етъ*: сѣ преселвѫть, не идѫть. Обаче въ 3 лице ед. ч. сегашно време отъ диалектични и книжовни глаголи винаги се явяватъ диалект. окончания *ить* (за I и II спр.) и *ать* (за III спр.): да кладить, да видить, да найдить, да свършить, да приложить, да викать, да поручать. Сѫщо и въ 1 л. ед. ч. сег. вр. диал. *амъ-ямъ*: да купамъ, да сошіямъ, да быдамъ, да извадамъ, ке си напраамъ, да забѣлежамъ (твърде рѣдко *ж*: сѣдж, ке сѣ сторж); въ мн. ч. 1 лице сег. време — *ме*: ке рѣчиме, но сѫщо и: да почнимъ. Отъ посоченитѣ примѣри се вижда, че Шапкаревъ признава само II и III спрежения (на ить и ать), съгласно съ охридското наречие. Поради това той винаги измѣня въ II спреж. книжовнитѣ глаголи отъ I спр., както се вижда, освенъ отъ горнитѣ примѣри, още и отъ следнитѣ: да побегнить, да дойдить, да ги дадить, да кладить.

Гласната *о* въ формитѣ отъ глагола *ида* се предава съ диалект. придихание: хотиде, хошолъ. Минало неопредѣлено ед. ч. м. р. отъ сѫщия глаголъ окончава на диалект. *олъ* (вм. етим. ълъ): пошолъ, дошолъ, а мн. ч. — винаги на *ле*: быле, оставиле, се потурчиле, зеле, напѫнале, го обесле. Звукътъ *в* предъ окончанията на глаголи и сѫществителни обикновено се изпуска по свойствата на диалекта: напраилъ, напрайле, да сѣ напраить, отруя (отъ отравямъ), сыной, столойте. Суфиксътъ *ова* често се измѣня въ *ува*: наслѣдуваме, послѣдувамъ, но сѫщо и: учителствова, учителствоваіе. Срѣща се минало страдателно причастие отъ срѣдни глаголи: отбегана, страденъ, както и глаголи, употрѣбени въ диалект. и книжовна форма: сѣ ожена, сѣ оженалъ, сѣ ожени, сѣ прежени, но страд. прич. само съ диал. окончание: н е ж е н е т ь. Бѫдеще време е образувано съ *ке*, но понѣкога и съ *ще*: ще сѣ опышить. Наредъ съ книжовнитѣ словообразувания съ еніе (обхожденіе, учителствуваніе, уничтоженіе), срѣщатъ се отглаголни сѫществителни съ диал. окончание е й н ѣ: боледвейнѣ, гроздѣ-брайнѣ, ходейнѣ, бесейнѣ, малчейнѣ. Деепричастията окончаватъ обикновено на диал. е щ е м ъ: быдеещемъ, бараещемъ, не можеещемъ, идеещемъ, сѣдеещемь, усѣщаещемь.

Въ турскитѣ названия на занаяти окончанието лъкъ винаги се явява изяснено — локъ: кечеджилокъ, майсторлокъ, кюрчилокъ, макаръ че книжовниятъ ъ предъ члена *тъ* остава все тъменъ: пехризътъ, епитропътъ. Кореннata съгласна *г* предъ оконч. мн. ч. се измѣня въ *дз*: нодзѣ, друдзы. Винит. пад. на собствени имена окончава на диал. *та*: Ангелета, Котета, обаче притежателнитѣ прилагателни сж образувани съ книжовнитѣ окончания: *овъ, ова, евъ* (Шапкаровъ, сына Тасева, сына Пасхалова, Миладиновъ), рѣдко съ диал. *та*: Грунчета.

Въ мѣстоименията Ш. по-малко се подалъ на книжовно влияние. I л. се явява винаги въ диал. форма: *азъ*; вин. п. мн. ч. отъ сжщото мѣстоимение: *нь* (нѣ плашихж); опредѣл. мѣстоимения: свитѣ, сѣкоя, свето, таковъ, такво, но ср. р. ед. ч отъ показат. мѣстоим. често: *това* (вм. ова). Срѣща се диалектичниятъ слѣтъ дателенъ падежъ отъ притеж. мѣстоим. и сжществително: вуйкоеми Янакію (сир. на вуйка ми Янакия). Сравн. степень отъ много винаги се употрѣбява въ диал. форма пойке, сжщо и наречие отъ другъ — диал. другошъ.

Особено силно е книжовното влияние върху Шапкаревия езикъ въ лексичния материалъ. Ш. употрѣбява нѣкои думи ту въ диалектична, ту въ книжовна форма: керка и щерка, Търпейца и Търпезица, надеждьта и надежда, повтуръ и повторно, конъ и къмъ (по-често), како и какъ. Понѣкога е употрѣбена едновременно книжовната и диалект. дума: престанахж (тихнахж), да намѣрить (да найдить), сѣ намѣри (сѣ найде), камчикъ (гърбачъ), айлякъ (безработникъ). Има изрази, съставени отъ диалек. и книжовни думи и форми: чекахъ часъ по часъ; обоица купно; слѣдующава прѣчка; овошкы како сливи, баями и орей; сѣ противеха на главяйнето; за нравственото разбудвейнѣ, почнахж да бараеть, слѣдующево, почти сѣ грижеефъ. Допълнителнитѣ приставни изречения сж свързани съ съюза *чи*. Срѣщатъ се много книжовни имена: отечество, надзиратели, цѣропродавецъ, лѣкарь, зрители, родители, служители, настоятели, съвѣтникъ, попечитель, братанецъ, студентъ, челядь, супруга, обытель, приходъ, дългътъ, влъгътъ (вм. влогътъ), срѣдства, орудия, прибрѣжіе, поприще, надница, обичаи, възрасть, седмица, размирица, враждебность, разногласіе, крамола, роля, борба, причинж, съвѣти, съвѣтувания, негодованіе, вложеніе, иждивенія,

уничтоженіе, обхожденіе, пребываніе, съставленіе, кусоуміе, лукавство, постоянство, добродѣтели, убѣжденията, успѣхъ, желанія, дозволеніе, разстояніе, дѣлото, обширность, счастіе, участіе, подробности, понятията, извѣстителнитѣ писма, обявленія, ржководство, обвѣзателство.

Сжщо и глаголи: испжди, съвѣтува, сѣ именуваше, сѣ испълнихж, желаехь, сполучихь, съчиниле, срещнахж, не рачехж, сѣ принуди, възбудихж, постави, действуваше, почна, отложи, произведе, не дьрзнувалъ, рѣшихме, не сѣ съгласявахме, да приложить, противодействуватъ, издействува, сѣ убѣдиле, сѣ избавихме, да ми помрачить, сѣ въведе, защищаваше, сѣ наименовала, изложихме, сѣ исцелихь (наредъ съ диал.: ме излеква), забѣлежамъ, укрѣпитъ, посѣтить, сѣ склонихж, излжга, сжществуватъ, бждущійтъ, именуемъ, унеправданъ, идущата.

Прилагателни: отколѣшното, тогдашній, дѣятелно, способно, многозначително, незначителна, предварителни, обикновено, гореизложено, добродѣтелно, препоржчителенъ, най-удовлетворителенъ, относително, общественійтъ, искренъ, вешь (вм. вещъ), доволни, доволно, особито, горепомянутійтъ, особенъ, особно, общите, слѣдователно, достопочитаемійтъ, взаимното, ветхо, постоянна, привременна, неизбѣжна, нравствено, скьрбно, прискьрбно, безгрижни, благословнж, человѣческій, българскій, замѣчателна, усьрденъ, неутѣшима, превъзходнійтъ, задължителенъ, важна, безтреперно, постепенно, обично, внезжпно.

Мѣстоименія: това, сичкитѣ, сжщжтж, сжщаго. Съюзи: като, освѣнъ, понеже, да ли, сирѣчь, щомъ, за това, но. Наречия: скоро (наредъ съ бьргу), твърде, за всегда, никакъ, едва, ужъ (рѣдко гьоа). Предлози: къмъ, между, чрезъ.

Стремейки се да усвои книжовния езикъ и да се освободи отъ своето наречие, което, очевидно, му се струвало грубо и неразвито, Шапкаревъ не проявява такъва силна словообразуваща склонность, съ каквато се отличава неговиятъ съвременикъ и съгражданинъ Йонче П. Снѣгаровъ[1]. Въ автобиографията му се срѣщатъ само нѣколко думи, новообразувани отъ диалектични елементи: съживникъ (= съжи-

[1] Вж. Македонски Прегледъ, г. I, кн. IV, 1925 г., стр. 69.

тель), първорoдена, гледалото (= зеницата), чуждоработникъ (= наеменъ работникъ).

II.

Съ изтъкнатитѣ особености автобиографията на Шапкаревъ представя филологическа ценность като документъ, който свидетелствува за постепенното наддѣляване на източнобългарското наречие като общобългарски книжовенъ езикъ.

Освенъ отъ тази страна, тя е особено ценна като исторически изворъ за Охридъ и Струга (главно за тамошнитѣ учители и учебно дѣло къмъ половината на XIX в.). Тукъ ще изложа отдѣлно по предметъ черпенитѣ отъ нея сведения.

а) Учебното дѣло въ Охридъ.

Къмъ 1840 г. образованието въ Охридъ е било още келийно. Училището се е помѣщавало въ стара сграда, която се е намирала тамъ, гдето сега сж гробищата на катедралната църква „Св. Климентъ". Въ него обучението се водѣло на гръцки езикъ. Въ 1841 год. било основано взаимно училище въ двора на сжщата църква. Щедри пожертвуватели сж били охридчанитѣ братя Ангеле и Тасе Робеви, а следъ тѣхъ Ангелевиятъ синъ, известниятъ лѣкарь Константинъ Робевъ, който съставилъ и плана на училището. А между 1845—1850 г., при охридския митрополитъ Дионисия, въ двора на църквата „Св. Климентъ", до зданието на митрополията (по-рано патриаршески домъ) е било построено елинско училище. Първитѣ училищни настоятели сж били богаташитѣ Хр. Д. Манчевъ и Хр. Д. Танчевъ, който по-после се предалъ на пиянство. Въ сжщото време гръцки училища имало и вънъ отъ Вароша: въ Месокастро и дветѣ влашки махали или села (Горна и Долна). Въ тѣхъ малкитѣ деца се учели на осмогласникъ и псалтиръ, а по-напредналитѣ изучавали предметитѣ, предвидени въ елинското училище: Езоповитѣ басни, Фармакидовата христоматия, граматика, Генадиевата св. история, Платоновия катихизисъ, Кокоповата география, Вафовата аритметика.

Месокастренското училище се е помѣщавало въ частна кжща съ две стаи и чардакъ, а около 1850 г. въ тоя кварталъ било съградено специално здание, въ което било открито взаимно училище.

Училището въ Долна влашка махала се намирало на сѫщото мѣсто, гдето сега се издига влашката църква „Св. Никола“. То било отворено скоро преди 1840 г. въ подарената отъ една жена кѫща, гдето и сѫществувало до 1848 г. Въ това време, подъ грижитѣ на училищнитѣ настоятели Пасха Голганъ и Гишковци, то добре вървѣло и го посещавали около 80 деца. Обаче въ 1848 г. охридскиятъ митрополитъ Дионисий е посетилъ училището и убедилъ властитѣ да го затворятъ и приспособятъ зданието за църква. Срѣщу 3000 гроша той издействувалъ позволително отъ битолския валия да обърнатъ училището въ параклисъ. Макаръ и да намалявали влашкитѣ семейства, понеже още тогава се изселвали въ Влашко, но тѣзи, които сѫ оставали въ Охридъ, се загрижили за благоустройването на своя църковенъ животъ и въ 1863 г. си построили на свои срѣдства сѫщинска църква.

Училището въ Горна влашка махала се помѣщавало първенъ въ една кѫща на вдовицата Агния Снѣгарова отъ Варошъ до църквата „Св. Георги“ и било отворено следъ обиколката на султанъ Махмудовия великъ везиръ изъ европейскитѣ владения и следъ султанското разрешение да си строятъ християнитѣ църкви. Шапкаревъ отнася построяването на църквата „Св. Георги“ и училището до него между 1835—1840 г. Зданието било съвсемъ неудобно, подътъ му билъ на земята и приличало на конюшня. Затова, по съветитѣ на учителя Янаки Стрезовъ, къмъ 1849 г. махаленцитѣ си построили ново училище въ двора на църквата си. Първи настоятели сѫ били влахътъ Георги Згале и гъркътъ Маргаритъ, отъ когото произхожда известната охридска фамилия Маргаритовци, която придобила особено влияние следъ смъртьта му, когато синъ му Никола (съученикъ на Шапкаревъ) се преселилъ въ Варошъ, гдето купилъ кѫщата на Наумъ Никушъ.

Къмъ 1855 г. училищата въ Варошъ сѫ били въ упадъкъ, вследствие на което на 9 августъ 1854 г. Янаки Стрезовъ и К. Шапкаревъ сѫ отворили частно взаимно-елинско училище — първенъ въ кѫщата на Ян. Стрезовъ, а после въ кѫщата на Ан. Паунчевъ (въ нея, следъ изгарянето на митрополийското здание въ 1862 г., се премѣстила митрополията) за 500 гроша годишенъ наемъ. Ученицитѣ плащали такса по 200 гр. въ елинското и по 50 гр. въ взаимното отдѣление. Ученици имало повече отъ 80 въ взаимното отдѣление и повече отъ 20 въ елинското.

При този успѣхъ градскитѣ училища сж останали безъ ученици и сами по себе се затворили. Охридскитѣ първенци Стефания Владиковъ и Христо Манчевъ, засегнати отъ това, и особено защото тогавашнитѣ учители въ градскитѣ училища Димушъ П. Масинъ и Спиро А. Танчевъ били близки роднини (първиятъ билъ баджанакъ на Манчевъ, а втория шурей на Владиковъ), енергично се заели да затворятъ Стрезовото училище. Найнапредъ тѣ сж заплашили Стрезовъ и Шапкаревъ, но, като не успѣли съ това, принудили стопанина на кжщата, дето било училището, да ги изгони. На 23 априлъ 1855 г. училището било премѣстено пакъ въ Стрезовата кжща и на 6 май с. г. то било затворено, понеже основателитѣ му отъ този день сж минали въ градскитѣ училища. Отъ това училище (елинското отдѣление) сж излѣзли виднитѣ граждани Андонъ К. Митановъ и Василъ Диамандиевъ, който заминалъ да се учи въ Русия; а отъ взаимното отдѣление, въ което се учили момчета и момичета, — три по-голѣми момичета отъ видни семейства: Елисавета В. Фортомарова (после жена на Андроникъ Зарчевъ), Елисавета Капчева (оженила се за Якима К. Сапунджиевъ) и Деспина П. Паунчева, която, споредъ Шапкаревъ, била най-красивата охридска мома (после жена на Хр. Г. Гърдановъ). На следната учебна година тѣзи три моми, заедно съ Катерина Кокинова (оженила се за Йонче Савиновъ) и Сотира Скопакова, сж следвали въ градското елинско училище при Ян. Стрезовъ. Главната причина за упадъка на градскитѣ училища било обстоятелството, че охридската община, нѣмайки опредѣлени приходи, не можела да дава добри заплати на своитѣ учители и да имъ ги изплаща редовно. Поради това и съ цель да привлѣкатъ считанитѣ отъ гражданитѣ добри учители Ян. Стрезовъ и К. Шапкаревъ, та по тоя начинъ да затворятъ училището имъ, въ сжщата година Стеф. Владиковъ и Хр. Манчевъ взели инициативата да се състави у ч и л и щ н а к а с а. Общогражданското събрание приело тѣхното предложение и опредѣлило налогъ на по-богатитѣ граждани, като поканило и другитѣ граждани да внесатъ посилната си помощь. За събиране на сумитѣ били натоварени епитропитѣ на градскитѣ енорийски църкви. Тѣ сж дали на новоизбранитѣ училищни настоятели Григоръ Паунчевъ, Христо Капчевъ и Якимъ Групчевъ писмено задължително, че всѣка година ще имъ внасятъ предвиденитѣ суми. Ян. Стрѣзовъ билъ

условенъ като елински учитель за 4000 гр. годишна заплата, а К. Шапкаревъ — като учитель въ взаимното училище — за 2000 гр. Въ елинското училище имало 60 ученици, а въ взаимното — повече отъ 300. Затова училищното настоятелство назначило трима помощници или подучители: въ елинското Никола А. Савиновъ, токо-що пристигналъ отъ Атина, а въ взаимното — Миле Г. Скопаковъ (до тогава учитель въ Струга) и Константинъ Хр. Узуновъ (въ 1860 г. заминалъ на учение въ Русия, гдето и умрѣлъ). Поради многото ученици въ взаимното училище, гражданитѣ построили подъ елинското още едно малко взаимно училище, наричано *νηπιακὸν* (забавачница) за най-малкитѣ дѣца. За учитель имъ поставили Конст. Хр. Узуновъ, който следъ три-четири месеци напусналъ училището, понеже не му плащали редовно, и се заелъ пакъ съ стария си занаятъ — шивачество. Учебната година продължила до 6 май 1856 г. и следъ този день веднага започнала новата учебна година. Изглежда, лѣтната ваканция още не била въведена. Обаче още въ началото на новата учебна година се явили недоразумения между учителитѣ и училищнитѣ настоятели. Понеже последнитѣ, по настояване на Стефания Владиковъ, не имъ давали писменъ договоръ, то на 22 май учителитѣ прекратили учебнитѣ занятия, като заявили, че не ще ги подновятъ, до когато не получатъ искания договоръ. Обидени отъ това, училищнитѣ настоятели и първенцитѣ, събрани на съветъ въ кжщата на най-младия училищенъ настоятель Якимъ Групчевъ, ги отстранили и назначили други съ по-малки заплати: попъ Стефанъ Гюрчевъ за 1500 гроша въ взаимното училище и Григоръ Пърличевъ за 3000 гр. въ елинското. Попъ Стефанъ Гюрчевъ ималъ за помощници първата година Миле Г. Скопаковъ, а втората братанеца си Якимъ Наумовъ п. Ставревъ отъ Месокастро. Попъ Гюрчевъ билъ твърде жестокъ къмъ ученицитѣ сии затова, следъ двегодишно учителствуване, билъ уволненъ. На негово мѣсто за 1858/1859 учебна г. билъ назначенъ за 6000 гр. Кириякъ Георгиевъ (по произходъ каракачанинъ). Той билъ способенъ и дългогодишенъ учитель въ Гърция, даже въ Атина, но страдалъ отъ ипохондрия и следъ шесть месеци напусналъ Охридъ. До края на учебната година водилъ обучението въ взаимното училище самъ Якимъ п. Ставревъ, който ималъ слаба подготовка. Ученицитѣ напущали и охридскитѣ

първенци, на чело съ новия (отъ началото на 1859 г.) владика Иоаникий (до тогава драчки, албанецъ отъ Елбасанъ), поканили К. Шапкаревъ съ 4500 гр. годишна заплата. Тогава училищни настоятели въ Охридъ сж били Коста Т. Бѣлевъ (следъ нѣколко години убитъ въ Студечища) и Наумъ Х. Снѣгаровъ, който сжщевременно билъ и епитропъ на църквата „Св. Климентъ."

б) Учебното дѣло въ Струга.

Въ 1855 г. стружани съборили старото училищно здание и на сжщото мѣсто построили ново. Въ сжщата година била въведена взаимноучителната система отъ учителя стружанинъ Наумъ Хр. Хаджовъ, който замѣстилъ Дим. Миладинова и непрекжснато учителствувалъ въ Струга 9 години, а преди това въ Прилепъ. Обаче по нѣкаква незначителна причина, къмъ 1855 г. противъ него се опълчилъ тогавашниятъ стружки коджабашия Иванъ Кокощевъ. Между стружкитѣ първенци се появила крамола и се раздѣлили на две партии. На чело на едната стоялъ Мате Дудуловъ съ привърженици Иванъ Деребановъ, Гйоре Х. Хаджовъ (братъ на учителя Н. Хаджовъ), Тане Чакъровъ и др. Водитель на втората партия билъ Георги С. Чакъровъ съ привърженици Иванъ Кокощевъ, Иванъ Х. Евровъ (бившъ втори елински учитель въ Крушево и Битоля), Дзодзи Бѣлевъ и Стоянъ М. Матовъ.[1] Дудуловата партия защищавала учителя Н. Хаджовъ и се стремила да лиши отъ длъжность коджабашията Кокощевъ. А Чакъровата партия, обратно, искала да отстрани учителя Хаджовъ и да задържи Кокощева за коджабашия. Освенъ това Дудуловата партия била и противъ охридския владика Дионисий, понеже Дудуловъ билъ приятель на охридскитѣ първенци Робеви, които били противъ владиката. Чакъровата партия пъкъ била на страната на владиката, защото Георги Чакъровъ и охридскиятъ първенецъ Стефания Владиковъ, най-близкиятъ човѣкъ на владиката, сж били приятели. Повече отъ година била водена остра борба между тѣхъ. Отначало Дудуловъ успѣлъ да махне Кокощева отъ длъжностьта „коджабашия" и на негово

[1] Освенъ тѣзи стружани, важни граждани сж били Стоянъ Мушмовъ, Тодоръ Цицорковъ, Апостолъ Лепуновъ, свещеникъ Иванъ, Наумъ Матовъ и Миладиновиятъ домъ, но тѣ сж отбѣгвали отъ партизанщина.

мѣсто поставилъ привърженика си Ив. Деребановъ, но следъ шесть месеци Чакъровъ го победилъ. Кокощевъ пакъ заелъ първата си длъжность, като дългътъ му отъ 12000 гр. билъ разхвърленъ между гражданитѣ; а учителътъ Н. Хаджовъ билъ уволненъ (въ м. декемврий 1856 год.) чрезъ владиката Дионисий, който, по обичая, на 6 декември — праздника на Св. Никола — билъ въ Струга да извърши служба. На негово мѣсто билъ назначенъ К. Шапкаревъ. Докато Шапкаревъ встжпилъ въ длъжность, обучението се водило отъ бившия ученикъ и главенъ помощникъ на Н. Хаджовъ, Георги П. Христовъ Икономовичъ, който билъ сжщевременно и пѣвецъ въ църквата, а отъ 14 декември 1856 год. поелъ ржководството К. Шапкаревъ, който билъ назначенъ съ договоръ, подписанъ отъ настоятеля на еснафската каса и училищенъ настоятель Наумъ Калайджиевъ, църковния епитропъ Наумче Маринъ Арнаутинътъ и други първенци и потвърдено отъ владиката Мелети. Въ противовесъ на общинското училище, Н. Хаджовъ отворилъ въ дома си частно училище, което просжществувало две години съ съвсемъ малко ученици. Въ м. априлъ 1859 год. неговиятъ приятель и бившъ ученикъ, прилѣпскиятъ училищенъ настоятель Дамянъ Петровъ успѣлъ да го назначи за гръцки взаимоучитель въ Прилѣпъ съ годишна заплата 6000 гр., намѣсто напусналия следъ 1—2 години учителствуване Наумъ Поповъ отъ с. Горенци (Костурско), който станалъ учитель въ Корча. Следъ двегодишно учителствуване въ Прилѣпъ, Н. Хаджовъ се разболѣлъ и на 23 декември 1861 г. починалъ въ Струга. На 14 октомври 1857 г. Шапкаревъ далъ първия публиченъ изпитъ, на който присжтствувалъ и викариятъ на охридския владика, Мелетий Велички, (отъ 1860 г. охридски митрополитъ). Ученицитѣ показали много добъръ успѣхъ. А на публичния изпитъ, който дали ученицитѣ отъ общинското училище на 23 априлъ 1858 година, били наградени нѣколко ученици: Иосифъ Д. Несторовъ за отличенъ успѣхъ по всички предмети и примѣрно поведение, Георги П. Милевъ — по аритметика, Стефанъ Нед. Узуновъ (следъ нѣколко години починалъ въ чужбина) по краснописъ и Елисавета Дим. Миладинова. Ученицитѣ отговаряли на гръцки езикъ по Генадиевата св. история (Нови Заветъ), гръцка граматика (глаголи), съставена въ ржкописъ отъ Янаки Стрезовъ, география отъ Кокони, аритметика II и III часть отъ

Дройки (дроби) и краснописъ, голѣмиятъ успѣхъ, по който очудилъ посетителитѣ. Въ тази или въ следната 1858/1859 учебна година Шапкаревъ, подбуденъ отъ Дим. Миладиновъ, въвелъ българския езикъ въ Стружкото взаимно училище. Българското обучение било водено първоначално по сръбски буквари, каквито му изпратилъ въ Струга Дим. Миладиновъ отъ Прилепъ, но скоро тѣ били замѣнени съ български буквари, изпратени отъ сѫщия, когато отишълъ въ Кукушъ, заедно съ доста екземпляри отъ св. история на архим. Партени Зографски отъ Галичникъ (после поленински или кукушки епископъ).

По заплатитѣ на стружкитѣ учители Шапкаревъ дава сведения само за себе си и подучителя Г. п. Христовъ Икономовичъ. Първата година той получавалъ 3000 гроша, втората 3300, третата 3300 гр. и 200 квартирни. Помощникътъ му първенъ получавалъ за учителство и пѣвчество всичко 500 гр., после отъ 1856—1859 г. заплатата му се увеличила до 1800 гр., а следъ това достигнала до 3500 гр.

Биографски сведения.

а) Кузманъ Шапкаревъ. Шапкаревиятъ родъ, който се отличавалъ съ голѣмо чадородие, произхождалъ отъ българското село Лѣсковецъ (1 часъ на истокъ отъ Охридъ до с. Велгощи). Сѫщо и майката на К. Шапкаревъ била отъ селско потекло: баща ѝ Гьоре Стрезовъ билъ преселенецъ отъ българското охридско село Търпейца (близо до монастиря „Св. Наумъ"). Прадѣдо му Михаилъ дълго време седѣлъ въ Цариградъ. При него заминала отъ Охридъ жена му съ дѣцата си, поради което, когато се върнала обратно, тя била наричана отъ съгражданитѣ ѝ Стамболка. Отъ синоветѣ на Михаила единъ, чието име не се знае, станалъ калугеръ въ Цариградъ; х. Петъръ, който сѫщо живѣлъ въ Цариградъ, билъ обѣсенъ тукъ въ 1821 г. по случай на гръцкото въстание; а Пасхалъ се върналъ въ Охридъ купилъ кѫща и се оженилъ за Евгения п. Ангелева (Алкова сестра), отъ която ималъ седемь сина (Михаилъ или Миле, Тасе, Кърсте, Никола, Христо, Диме, Коте) и две дъщери (Ката и Депа). По негово име тѣхнитѣ родове се преименували Пасхалиевци, вмѣсто старото презиме Шапкаровци. Пасхалъ се занимавалъ съ кечеджилъкъ (правѣлъ малки шапки, наричани кече). Въ негово

време тоя занаятъ билъ главниятъ поминъкъ на охридчани, после билъ измѣстенъ отъ кожухарството (кюркчилъкъ). Повидни кечеджийски кѫщи сѫ били: Карчеви, Зариови (споредъ Ш., въ старо време отъ нея сѫ излизали патриарси и владици), Миндjови, Котушови, Кацкови и Терзянови. Пасхалъ умрѣлъ въ 1814 г. въ Охридъ, следъ него и синъ му Христо неженен, а въ 1850 г. умрѣла жена му Евгения или, както била известна, Пасхалица Стара. Отъ другитѣ му синове Миле се оженилъ за Марга, сестра на Джелядинъ-беговия файтонджия Тане Мискаровъ, и добилъ 4 деца (Тоарче или Теохаръ, Пасхалъ Ката и Арса).

Тасе (бащата на К. Шапкаревъ), роденъ въ 1792 г., се оженилъ два пѫти: на 24 години за Депа Стасейкьова, която следъ 16 години съпружески животъ умрѣла въ 1832 г. м. авг. отъ холера,[1] като оставила 4 деца: Георги, Фания, Зойца и Мария. Въ 1842 г. отъ охтика умрѣли и тритѣ момичета, отъ които Фания като годеница на Димитрия, синъ на Мишо — бившъ кочеджия на Джелядинбеговица. Георги билъ убитъ въ Букурещъ. Въ м. януари 1833 г., на 40 год. възрасть, Тасе се оженилъ втори пѫть за Мария, 20-годишна дъщеря на Гьоре Стрезовъ—готвачъ на охридския митрополитъ Калиникъ и добилъ 9 дѣца: Кузманъ (нашиятъ фолклористъ), Анче, Григоръ I, Петрушъ I, Деспина, Петрушъ II, Катерина, Григоръ II и Еленка. Отъ тѣхъ починали Деспина още при раждането си и въ 1842—1843 г. Анче седемгодишна, Григоръ I петгодишенъ и Петрушъ на $1^1/_2$ год., а въ 1856 г. Григоръ II петгодишенъ и Еленка. На 1 май 1856 год. умрѣлъ и дѣдото (по майка) на К. Шапкаревъ, Гьоре Стрезовъ.

Отъ другитѣ Тасеви братя и сестри Кърсте се оженилъ два пѫти: 1) за Битракова дъщеря, която скоро умрѣла и 2) за Паунка, дебранска пленница отъ южномакедонския градъ Негушъ, която успѣла да избѣга отъ Дебъръ съ съдействието на охридчанитѣ Карадимчеви и Никушови. Отъ втората си жена която умрѣла въ 1849 г., Кърсте ималъ четири дѣца: Христо, Евтимъ, Василъ и Султана. Следъ малко починалъ и Кърсте. Въ 1856 г. синъ му Христо заминалъ въ Бруса и не се върналъ. Евтимъ оти-

[1] Споредъ Ш., въ тази година за пръвъ пѫть холера се явила въ Охридъ. Втори пѫть върлувала следъ Петровдень въ 1856 г.

шълъ въ Влашко (гр. Слатина) и тамъ останалъ. Василъ, следъ като поскиталъ малко по чужбина, се върналъ въ Охридъ и взелъ жена отъ Мандулчеви. Султана се оженила за Аполе Джайковъ.

Никола се оженилъ за Анче Лимончева и умрѣлъ въ 1848 г. Отъ дѣцата му Иванъ се оженилъ за Фотина Матлиева, а следъ смъртьта й за Мария Терзянова; Стефанъ — за Фания Андроникова, Ташка — за Г. Дудановъ (умрѣла въ 1856 г.), Пара — за Г. Рилковъ, Вета за Д. Колитатковъ и Мария умрѣла неженена.

Диме, женень първенъ за Шурбанова дъщеря, а следъ смъртьта й за Константина Абрашева, сжщо добилъ много деца, но останали му живи само две: Василка (отъ първия бракъ), женена за Кузманъ Курляновъ, и Наумче (отъ втория бракъ).

Коте сжщо билъ женень два пжти: въ 1842 г. за Фотина Н. Киселинова († 28 августъ 1861 г.) и следъ смъртьта й за Деспина Мандулчева. Ималъ много деца, отъ които живи само 2: Йонче и Александъръ.

Ката, оженена за Ангеле И. Каневчевъ, имала 8 деца (Наумъ, Янаки, Андонъ, Апостолъ, Илия, Христо, Наумка и Ташка).

Депа, женена за Наумъ Грунчевъ (пияница), сжщо родила много деца, отъ които я преживѣли само три (Захари, Тодоръ и Андонъ).

Пасхалевитѣ синове не сж усвоили бащиния занаятъ. Миле билъ обущарь; бащата на К. Шапкаревъ, Тасе — хлѣбарь, лозярь и най-вече керемидчия; Кърсте и Коте — зидари; Никола — първенъ кираджия, после лозярь и земледѣлецъ, какъвто билъ и братъ му Диме.

Кузманъ Шапкаревъ се родилъ въ Охридъ на 1 февруари 1834 г. Кръстникъ му билъ Христо Коцаревъ, който умрѣлъ наскоро следъ това. Въ 1840 г. (на 7-годишна възрасть) Ш. отишълъ на училище. Учитель му билъ Никола Апотолевъ, който съ едното око билъ слѣпъ. Въ 1841 г. се премѣстилъ въ месокастранското училище при вуйча си Янаки Стрезовъ. Отъ августъ 1842 г. до априлъ 1843 г. той не следвалъ, понеже боледувалъ отъ ревматизъмъ. Следъ като се излекувалъ, Ш. се училъ непрекжснато 7 години (отъ априлъ 1843 г. до сжщия месецъ 1848 г. въ училището на Долна влашка

махала и отъ априлъ 1848 г. до сѫщия месецъ 1849 г. въ училището на Горна влашка махала —все при вуйча си Я. Стрезовъ), като отъ м. декември 1849 г. до априлъ 1850 г. посещавалъ училището презъ седмица, понеже, поради заболяването на баща му, той и съдружникътъ на баща му х. Цвѣтанъ по редъ седѣли на керамидницата въ полето и продавали керамиди. На 22 май с. г. Ш. постѫпилъ да учи кожухарство у Ионъ Писиновъ, който работилъ съ надница въ разни кожухарници (попъ Симови, Паунчеви, Пармакови и Кецкарови), но следъ 4 месеци майсторътъ го изпѫдилъ, тъй като не билъ усърденъ въ работата. Следъ това до Димитровдень той работилъ у Коцареви по 10—15 пари на парче, като на день едвамъ могълъ да съшие 3—4 парчета, сир. взималъ около 60 пари на день. Отъ Димитровдень 1850 г. до Гюргьовдень 1851 г. билъ учитель въ Горна влашка махала за 250 гр. Но за следната учебна година той не посмѣлъ да остане, защото се чувствувалъ недостатъчно подготвенъ, макаръ че махаленцитѣ му давали 1000 гроша. Нѣколко време работилъ като кожухарь у п. Симови (братята Димитъръ и Теофилъ, после охридски свещеникъ) и Кецкарови, които му плащали по 2 гр. на день, а отъ 20 августъ до пролѣтьта въ 1852 г. стоялъ въ кѫщи безъ работа. Презъ пролѣтьта с. г. работилъ кожухарство у Миле Грунчевъ въ кѫщата на Ионъ Точковъ за 70 пари на день, а лѣтото—пакъ у Кецкарови. Презъ есеньта и зимата баща му го научилъ да обработва лозята. Ш. чакалъ съ нетърпение да го извика въ Крушово вуйчо му Янаки Стрезовъ, за да бѫде подготвенъ отъ тамошния опитенъ учитель Папи за взаименъ учитель, обаче надеждата му не се сбѫднала и презъ лѣтото 1853 г. пакъ станалъ кожухарь у Сотира Кецкаровъ, а презъ есеньта се занимавалъ съ лозярство. На 13 ноември 1853 г. заминалъ въ Битоля и около 4 месеци (до 17 априлъ 1854 год.) училъ взаимноучителната система у Атанасъ Г. Анести. Следъ това той билъ взаименъ учитель въ Охридъ — частенъ отъ 9 августъ 1854 г. до 26 май 1855 год. и общински отъ 6 май 1855 г. до 22 с. м. 1856 год. —, въ Струга отъ 14 декември 1856 г. до 20 августъ 1859 г., пакъ въ Охридъ отъ 1 септември 1859 г., а отъ септември 1861 г. въ Прилепъ. На 30 октомври 1858 г. Ш. се сгодилъ за Елисавета Дим. Миладинова и се оженилъ за нея на 25 септември 1863 г.

б) Янаки Стрезовъ. Най-добриятъ ржководитель на К. Шапкаревъ билъ вуйчо му Ян. Стрезовъ. Баща му Гьоре Стрезовъ отъ малъкъ билъ слуга въ митрополията и у митроп. Калиника[1] стоялъ презъ цѣлото му 40-годишно управление (1802—1842). Отъ братята и сестритѣ му известни сж Марко (умрѣлъ въ Сърбия), Депа (женена въ Месокастро у Шиклеви) и Наумка (женена въ родното си село Търпейца). Гьоре се оженилъ въ Охридъ за Арса Рогузарова, отъ която добилъ 6 деца: Мария (майката на Кузманъ Шапкаревъ), Фотина, Янаки, Вета, Анастасъ и Антия. Фотина се оженила за единъ щипянинъ-турски слуга, който умрѣлъ въ 1863 год.; Вета — за Диме Василевъ Арнаутинътъ, който умрѣлъ въ сжщата година; Антия — за Миле Д. Битраковъ. Момчетата Янаки и Анастасъ още отъ малки сж учили на гръцки у Иоанъ Варнава, а после у Димитъръ Миладиновъ. Следъ като получилъ това образование, Янаки училъ въ Битоля шивачество у своя вуйчо Ангеле Рогузаровъ, който минавалъ за терзибаши на пашитѣ, какъвто въ Охридъ станалъ братътъ на Янакия Стрезовъ, Анастасъ. Обаче той скоро напусналъ тоя занаятъ и започналъ да учителствува. Презъ всичкото време билъ преподаватель-елинистъ. Най-напредъ билъ елински учитель въ Струга и повече отъ 8 години въ Охридъ (презъ 1840—1841 г. въ Месокастро, петь години въ Долна влашка махала и $2^1/_2$ години въ Горна влашка махала). Въ м. септ. 1850 г. той заминалъ въ Атина, и следъ като следвалъ две години въ тамошния университетъ, презъ августъ 1852 се върналъ въ Охридъ. На 3 мартъ 1853 г. се условилъ за елински учитель въ Крушово съ 4000 гроша заплата, намѣсто дотогавашния елинистъ учитель Иоанъ Пантазиевъ (крушовски или прилѣпски влахъ), който заминалъ въ Германия да следва на срѣдства на серчани и после станалъ професоръ въ Атина. Но поради настаналата крамола между учители и граждани, той напусналъ Крушево следъ Петровденъ и отишълъ въ Битоля. Цѣла година стоялъ безъ работа. Отъ 9 августъ 1854 год. до 6 май 1855 г. билъ частенъ учитель въ Охридъ и отъ 6 май 1855 до 22 май 1856 год. пакъ тамъ общински у-ль. Следъ това той е учителствувадъ три години въ Корча

[1] Той билъ четвъртиятъ охридски фенерски владика следъ унищожението на Охридската патриаршия.

съ заплата отъ 6—9000 гр. Презъ октомври 1859 г. Янаки се върналъ въ Охридъ, дето се оженилъ за Василикия (дъщеря на Христофиле А. Снѣгаровъ) и 2 години билъ учитель въ елинското градско училище, а после преподавалъ частно у дома си до априлъ 1864 г. Презъ октомври 1864 г. той заминалъ въ Цариградъ да търси учителско мѣсто. Назначенъ на 1 мартъ 1865 г. въ Ксанти съ 10 лири месечна заплата, следъ шесть месеца той избѣгалъ отъ холерата въ Охридъ, гдето цѣла година стоялъ безъ работа. На 1 септември 1866 г., заедно съ Спиро Танчевъ и Никола Савиновъ, Ян. Стрезовъ билъ назначенъ въ Солунската гръцка гимназия, директоръ на която тогава билъ учениятъ погърченъ охридчанинъ Маргаритъ Димза.

в) Атанасъ Г. Анести. Следъ Янаки Стрезовъ, голѣмо значениеималъ за усъвършенствуването на К. Шапкаревъ като педагогъ гръцкиятъ взаимноучитель Атанасъ Анести, родомъ албанецъ. Баща му билъ кираджия. Родителитѣ му рано умрѣли и той се прибралъ въ Битоля, гдетоималъ сестра женена. Тукъ билъ назначенъ за главенъ надзиратель на ученицитѣ въ централното взаимно училище за 300 гроша годишно. Следъ нѣколко години, съ спестенитѣ си 300 гроша Анести заминалъ въ Атина да се учи. Щомъ пристигналъ, паритѣ му се свършили и живѣлъ съ подаяния отъ студентитѣ-битолчани, до като едно македонско взаимноспомагателно дружество го настанило на свои срѣдства въ кралското училище. Следъ три години, той свършилъ училището съ право да бжде взаимноучитель въ Гърция, но понеже билъ задълженъ предъ дружеството да учителствува въ Македония поне три години, той отишълъ въ Солунъ да търси учителско мѣсто. Като не можалъ да се настани тукъ, заминалъ за Битоля, гдето нѣколцина битолчани-първенци го наели за частенъ учитель на 20 дѣца отъ по-видни семейства по 140 гроша за дете (2800 гр. годишно). Обаче вмѣсто 20, се събрали около 60 деца за сжщата заплата. Затова на следната година той се условилъ за учитель въ Корча съ 4—5000 гр. заплата, но заради преподавателската му способность битолчани го задържали за учитель въ централното взаимно училище, вмѣсто дякона Стефанъ Джеровъ отъ Охридъ. Въ това време той е училъ К. Шапкарева на взаимноучителния методъ. Следъ нѣколкогодишно учителствуване въ Битоля, битолскиятъ бога-

ташъ Иосифъ Скантели (Баланъ), при когото живѣлъ, го изпратилъ на свои срѣдства въ Атина заедно съ дѣцата си Алкивиадъ и Телемахъ да продължи образованието си. Следъ една-две години, Анести се върналъ въ Битоля и, следъ смъртьта на благодетеля си, станалъ счетоводитель въ магазина му. Въ 5—6 години той замогналъ доста материално и не помислилъ вече за учителство: оженилъ се за дъщеря на богаташа Михаилъ Икономовъ отъ Крушово, известно време билъ пръвъ писарь на правителствения ковчежникъ въ Битоля и после се предалъ на търговия.

Общи сведения за Охридъ.

Охридъ, както и другитѣ турски градове, билъ зле поставенъ въ санитарно отношение. Смъртностьта на дѣцата била твърде голѣма, както се вижда отъ факта, че бащата на К. Шапкаревъ добилъ 13 деца, отъ които 8 умрѣли въ дѣтска възрасть, и че отъ многото дѣца на чича му Димо останали живи само 2. Два пѫти е косила Охридъ холера (въ 1832 и 1856 г.). Много лекари се движели отъ единъ градъ въ другъ, но повечето били безъ медицински цензъ. За лекуване на очитѣ си бащата на К. Шапкаревъ е промѣнилъ около 33 лѣкари въ Охридъ и Струга и най-после отишълъ въ Прилѣпъ при нѣкой си Анастасъ Загорецъ, за когото чулъ, че лекувалъ очеболъ, но безъ полза. Добри лѣкари сѫ били Константинъ Робевъ и Анастасъ Превезанъ. Последниятъ, гръкъ отъ Превеза, е избѣгалъ въ Охридъ, вѣроятно, презъ време на гръцката завѣра и тукъ се оженилъ за дъщеря на Касабовъ, а сестра му Катерина, пленница на Джелядинъ бега, била женена за Анастасъ Бодлевъ (чичо на гръцкия правникъ и министъръ на правосѫдието въ Атина Михаилъ Бодлевъ). Той е излекувалъ два пѫти Козма Шапкаревъ отъ (ревматизмъ и рана въ крака). Отъ първата му болесть го лекувалъ по 100 пари на день за двукратно посещение презъ деня. Споредъ Ш., това било най-малкото лекарско възнаграждение.

* * *

Известниятъ охридски владетель Джелядинъ бегъ—васалъ на янинския владетель Али паша, чиято братова щерка водѣлъ — билъ добъръ управитель и покровителствувалъ християнитѣ. Той взималъ двоенъ данъкъ: париченъ по 100 пари отъ

глава на семейство и трудовъ — кале меремети, който се състоялъ въ това, че всѣки неговъ поданикъ е работѣлъ по нѣколко дни за поправяне на крепостьта му. Въ войската си, която била наемна, той приемалъ на служба и християни, каквито сж били възпѣтиятъ отъ Григоръ Пърличевъ Кузманъ капиданъ и Топчи Никовъ. Следъ падането на Али паша, Джелядинъ бегъ призналъ върховната власть на султанъ Махмуда, като му плащалъ годишенъ данъкъ, а вжтрешно билъ независимъ. Обаче въ 1832 г. срещу Охридъ настжпилъ съ редовна войска великиятъ везиръ Рушитъ паша, и Джелядинъ бегъ избѣгалъ въ Египетъ, гдето и умрѣлъ. Следъ пълното покорение на Охридъ отъ султана, тоя градъ нѣколко време билъ управляванъ отъ паши, а къмъ 1840 г. отъ муселими и следъ туй отъ каймаками, каквито имало до 1858 и 1859 г., когато каймакамското седалище било пренесено въ Дебъръ. Единъ отъ първитѣ охридски каймаками билъ Джелядинбеговиятъ братанецъ Шерифъ бей, който билъ единственията потомъкъ на Джелядинбеговия родъ. Въ 1866 год. зетътъ (отъ дъщеря) на Шерифъ бея, Хелилъ бей Рустемъ бей отъ Битоля, успѣлъ да възстанови каймакамского седалище въ Охридъ, но скоро било пренесено въ Елбасанъ.

III.

Автобиографията[1].

1864 въ Прилѣпъ писано.

Родословіе и житіе Кузмана сына Тасева (Анастасова), сына Пасхалова, сына Михаила Шапкарова отъ Охридъ. Михаилъ Шапкаровъ, родомъ Българинъ отъ село Лесковецъ единъ часъ въсточно отъ Охридъ на западното ребро на планината Петрино, роди сынови (число . . .)[2] именуеми х. Петъръ . . . и Пасхалъ. По тогдашній обикновеній обичай Михаилъ хошолъ на чуждина въ Царыградъ и пощо седелъ многу време безъ да си дойдитъ при челядьта си, супругата му съ свите малечки дѣца товарени на койня въ кошои пошла при

[1] Предавамъ я съ неговия правописъ. Пунктуацията почти е запазена. Поставилъ съмъ свои препинат. знакове тамъ, гдето авторътъ не е поставилъ и безъ тѣхъ не е ясна мисълъта.

[2] Не знае колко дѣца сж били.

мѫжа си въ Царыградъ, и по време пакъ си дошла, и отъ това (с)е наименовала Стамболка.

Михаилъ умре въ... Откакъ порасле сыновите Михаилови, всите не си дошле в отечеството, но само два, единъ отъ кои билъ Пасхалъ. Той си дошолъ въ отечеството си Охридъ и застаналъ тука, купилъ кукя[1] отъ Точковцы, чини ми сѣ, и сѣ ожѣналъ за Евгенiа поп. Ангелева, Алькова сестра.

Друдзыте му братiя, отъ кой единъ былъ калугерь и другiй поклоникъ (хаджiя), останале въ Царыградъ. Хаци Петра го обесле въ Царыградъ на времето отъ гърцкото въстанiе 1821. Неговъ сынъ до сега бъргу слушахме да живялъ въ Царыградъ или въ Солунъ.

Паскалъ Михаиловъ Шапкаровъ роди седьмь сынови: 1. Михаила, 2. Анастаса (Тасета, татка ми), 3. Кърстета, 4. Николета, 5. Христа, 6. Димета, 7. Котета и две щерки: 1. Ката и 2. Депа и отъ името татково си сѣ наименовахѫ Паскаліовцы, по-ново презиме (или лагамь), а пьрвото, „Шапкаровцы“ сѣ забораи.

Паскалъ[2] ималъ занаять кечеджилъкъ (стивощилокъ), кого бѣше послѣдувалъ и сынъ му Кърсте малу, а послѣ го оставилъ и почналъ майсторлокъ. На това време кечеджилокъ-тъ въ Охридъ многу сѣ работалъ, и самата търговiя що въртеле охридянцы была тая. Сега сѣ замѣни съ кюрчилокъ-тъ. Кечеджiски останахѫ сега само две куки Карчевцы и Зариовцы, стара и значителна на старо време кукя, отъ коя Патрiарси и Владыцы излегвеле, а малу по-напредъ имаше и

---

[1] Тукъ Ш. е поставилъ знака (1) (†*), който означава прибавка. Подобни прибавки има на листоветѣ преди автобиографията, обаче никоя отъ тѣхъ нѣма такъвъ знакъ. Връзка съ мѣстото, дето стои тоя знакъ, има само прибавката съ знакъ (†), която гласи: „въ Кошища надъ Митушовци надъ пѫтътъ, що ходитъ за Лескайца (мѣстность въ Охридското поле. б. н.). Татко ми многу пѫти ми го кажвел(ъ) местото. Отъ тамо после се преселиле въ Варошъ кѫде що се сега Симончевските куки, а особито отъ Симона Мутавчiята, Миле Веровата кукя заедно съ кукята отъ децата Кочебелеви и Симончевата градина покрай кале до Горна Порта, което, чини ми сѣ, ie дадено отъ него на сестра му Мария, която се мѫжила за Гърдана и отъ него родила денешнiйтъ Георшета Гърдана и две керкы Арса и Горфа, омѫжени послѣ, пьрвата за Милета Вера, а втората за Коте Балета, които сестри после зелe наслѣдствiе майчино реченото мѣсто и си направили куки.

Отъ тамъ после Пасхалъ купилъ кукя (**)“

[2] Ш. го пише ту съ *х*, ту съ *к*.

две-три куки друдзи, Минджовци, Котушовци, Кацковци и Терзяновци[1].

Паскалъ живилъ год. . . и умрѣлъ въ Охридъ околу 1814 год. По него умрѣлъ и сынъ му Христо неженетъ.

Друдзыте шесть сынови сѣ оженале. а)[2] Михаилъ (Миле) за Марга Мискарова, сестра на Танета Мискара, кочеджіята на Джелядинь Бега. Съ нея роди два сына Ѳеохарія (Тоарчета) и Паскала и две керки, Ката и Арса, и послѣ умрѣ на 18.. год. оставаещемъ дробныте 4. деца. Жена му на старость околу 1862 год. ослѣпе. [Паскалъ помалій(тъ) сѣ ожена побьргу за Агнія К. Пынтова домазеть, а Тоарче послѣ за Ташка отъ Наума Каневчета. Ката се омажи у Мартина за Х. и по време многу на 1861 умрѣ. Арса сѣ омѫжи за Евтимия Каневчета][3]

б) Анастасъ или Тасе, татко ми, сѣ ожени два пѫти. 1-во за Депа Стасейкьова, коя, отъ како живела съ него 16 почти години, умрела оставаещемъ едно мѫжко дете Георгія и три женски, Фанія, Зоица, и наймала Марія. Фания, свьршена за Димитрія сына Мышова (Мышо кочеджія на Джеля-димбежица)[a] умрѣ на 1842. Въ сѫщата годинѫ умрѣхѫ и

---

[1] Тѣзи имена сѫ прибавени отпосле, затова окончанието е писано съ *и*, а не съ *ы*, както обикновено пише Ш. следъ *ц*.

[2] Ш. употрѣбява като численъ знакъ две прави чъртици, пресичащи крива чъртица. Подобенъ знакъ нѣма въ печатницата. Затова го означавамъ съ скоба.

[3] Вписано после между предишнитѣ редове.

а) Забел. на автора, изложена въ листата преди автобиографията. Тя гласи: „Джелядинбегъ, родомъ Охридянинъ, управлявалъ отечеството си Охридъ за многу време како полунезависимъ отъ другѫ повысока власть, а полузависимъ дури былъ янински Али паша. Оной не познавалъ Цариградските Султани, но полузависимъ отъ Али паша, кому братова щерка воделъ за жена, управлявалъ отечеството си Охридъ като нѣкой князъ. Съхранявалъ войска нередовна, защо уще дажде немаше и всички данокъ що земалъ, не давалъ никому. А тогашнійтъ данокъ що земалъ былъ 100 пары на глава, а другы никаковъ. [Но въ мѣсто другый данокъ, имало по некой день да работать на калето — кале меремети.

Слѣдъ паденіето Алипашево Джелядинъ бегъ припозна властьта на тогашнійтъ крепкый Султанъ Махмуда, кой кладе темельтъ на преобразованіето въ Турското царство. Тога зависимъ отъ него плащаше му ѥжегодишенъ отсеченъ данокъ како денешните княжества (разбира: Влашко и Молдава) и пакъ си управляваше како и напредъ. Неговото управленіе било отъ най-мѫдрите въ това време и сега да

Зойца и Марія. [Георгія го заклахж въ Букурещъ како що ке се рѣчить по долу][1]. Отъ како му умрѣ пьрвата жена на 1832 въ Августа отъ пьрвата улера[2], на 1833 г. въ Коложега сѣ оженилъ за втора и зелъ девойка Марія (майка ми), двадесѣтогодишна щерка Гьорева Стрезовъ, готваръть (ахчіята) на Владыката Калиника. Со нея роди 9 чьда. 1. Кузмана (мене). 2. Анча. 3. Григора пьрвій. 4. Петруша пьрвій. 5. Деспына (умре на часътъ). 6. Петруша вторій. 7. Катерина. 8. Глигора вторій. 9. Еленка. Отъ нихъ Анча, Григоръ пьрвій и Петрушь пьрвій умрѣхж на 1842—1843 сжщите години, кога и пьрвите момички отъ пьрвата жена. Анча умрѣ седмогодишна отъ треска, послѣ двеседмично боледвейнѣ. Григоръ а́ отъ ен-

бѣше не би било презрително, защото поданиците му подъ неговото управленіе ся услаждавале съ благоденствіе и спокойствіе хем въ тия времина, кога въ друдзите турски области слѣдуваха найсвирѣпите яничерлаци и про(ч.). Онъ имаше въ войничката си служба и християни какъ що беше Кузманъ Капиданъ и Топчи Нико. Но кога на 1832 дойде Садриязамъ-тъ Рушитъ паша испратенъ отъ Султанъ Махмуда, за да покори непокоряющите ся и да даде на християните малу нещо олегченіе, Джелядинъ бегъ, измаменъ отъ хазнатаръть си, намислилъ да се противи на Садриязамьтъ и нерачилъ да му дадат посаканата отъ него парична помощь отъ 100,000 гр., която несъмнѣнно посакалъ, за да му обиде покорность-тж. Но послѣ отъ какъ се помислилъ оти неможитъ да стоитъ на среща, побегналъ въ Египетъ Мисеръ и тамо оть жалбата за отечьството си умрелъ, а хазнатаръть, кой що беше го съвѣтувалъ да се противи на Садриязамъ-ть, некакъ (?) го одавиль во море. Слѣдъ бѣгайнѣто Джелядинбегово дошьлъ Садриязамъ-ть въ Охридъ съ войска (тога виделе у насъ редовна войска), кжде поседелъ доволно време и си отишълъ. Малу предъ това быде пленътъ въ Прилѣпъ, за кого ке рѣчиме другадѣ.

Кога дойде въ Охридъ Садриязамъ-тъ и не нашолъ управитель, поставилъ за такъвъ некой Паша. Паши сж управлявали до неколко години, а послѣ на наши времена Муселими, отъ кои быде єдинъ и братанецъ-ть Джелядинъ беговъ Шерифъ бегъ. . . сынъ, послѣ сѣ нарекоха каймаками и такви управляваха дури до 1858 или 1859. Отъ тога каймакамлокътъ се прехвърли въ Дебъръ, кжде стоя до 1866. На тая година Хелилъ бегъ Рустембеговъ сынъ Битолчанинъ, зетъ за единствената щерка Шерифбегова, сѣ опечали да възвратитъ престолъ-тъ пакъ въ Охридъ, въ което и успѣ и сѣ нарече каймакамъ Паша Охридски, но за малу време, послѣ се пренесе въ Елбасанъ на (5) Августь сжщжта година. Отъ Джелядимбеговыйтъ родъ никой не остана, освенъ щерката на неговыйтъ братанецъ Шерифъ бега, денешната Хелилпашица.

[1] После вписано.

[2] Първи пжть улера въ Охридъ тога дошла.

медже петтогодишень и той въ две седмицы. Петрушь а' по шесть седмично боледвейнѣ отъ охтика, отъ коя умрѣхѫ и пьрвите три момички, умрѣ отъ година и полъ. Григоръ вторъ умрѣ на 1856 въ марта отъ големата сипаница на възрасть петтогодишень по боледвейнѣ шестседмично. Еленка умрѣ на 8 Майя сѫщата година. (На пьрвій Майя сѫщата год. умрѣ и дедоми, Майчинъ ми татко Гьоре Стрезофъ, отъ како боледва 8 само дни. Пойде въ Струга съ тогашнійтъ Дионисіевъ епископъ, а сегашній нашь Владыка Мелетія, и тамо се поболи. Отъ тамо си дойде и на 8-ій день умрѣ). На сѫщата 1856 год. послѣ Петровденъ дойде вторій пѫть въ Охридъ улера, коя много домакини пожена.

в) Кърсте сѣ оженалъ два пѫти, пьрво за некоя Битраковска щерка, коя скоро му умрѣла, а втора некоя Паунка робинка Негошка, отбегана отъ Дебарь чрезъ Карадимчевцы и Никушовцы. Съ нея роди три сынови: Христо, Ефѳимія, Васила и една щерка Султана и послѣ умрѣ. Послѣ нея на 1849 год. умрѣ и Кърсте отъ блажь въ четири дни (въ сѫщійтъ день Іоанче А. Робевъ убіень бы отъ Арифъ Чакмакова сына, идеещемь отъ Струга)[1]. Сынои му, Христо на 1856 хойде въ Бруса и не дойде веке. Ефѳимія хойде во Влашко, тамо се ожена въ Слатино за некоя попова щерка, а Василь, отъ како прошета и той малу, си се врати и сѣ ожена за І. Мандулчева щерка. Султана сѣ омажи за Аполета І. Джайковъ.

г) Николе сѣ оженилъ за Анча Лимончевска щерка, и со нея роди неколко сынови и щерки, отъ кои два сыной останахѫ Іоанъ и Стефанъ и 4 щерки Ташка, Пера, Вета и Марія и умрѣ на великденъ год. 1848. Іоанъ сѣ ожена за Фотина отъ Матлія, коя по една (изпуснато е: година) му умрѣ и сѣ прежени за Марія І. Терзянчева. Стефанъ сѣ ожени на 1863 год. за Фанія Андроникова поп Н. поп Стефаніовъ.

Ташка, омажена за Г. Дудана, умре на 1853 год. Пара сѣ омажи за Г. Рилка. Вета за Д. Колитатковъ, Марія умрена.

д) Христо Пасхаловъ, рѣкохме, чи умрѣ не женень.

е) Диме сѣ ожена за Шурбанова щерка, съ коя живи доволни години, и роди многу дѣца мѫжкы и женски, но само една момичка остана Василка. Отъ како му умрѣ пьрвата жена, зеде втора Констадина Абрашова, съ коя роди

[1] Прибавено после.

многу, а му остана едно мѫжко Наумче. Василька се омѫжи за Кузмана Курляна.

з) Коте сѣ ожени на 1842 за Фотина Н. Киселинова, коя живея до 28 августа 1861 год. и отъ како роди дѣца доволно женски и мѫжки, а останахѫ две само, Іѡанче и Александеръ, умрѣ. Коте сѣ прежени за Деспына Мандулчева.

и) Отъ щеркыте, а' Ката сѣ омажила за Ангелета І. Каневчевъ и родила 6 сынови Наума, Іанакія, Андона, Апостола, Илія и Христа и две щерки Наумка и Ташка.

к) Депа сѣ омажила за піяницата Наума Грунчета, со кого оть като родила доволно чьда мѫжки и женски, умрѣла и оставила три сынови мали Захарія, Тодора и Андона.

На 1-ый 7врія 1850 годи. въ день петокъ умрѣ и стара баба Евгенія, майка имъ на Паскаліовцы, Паскаліица старата. Оть шестьтѣхъ Паскаловы сынове имахѫ занаеть първийтъ Миле папуджилокъ[1], Тасе папуджилокъ, фурнаджилокъ, лозярство, а особито герамиджилокъ. Кърсте майсторъ. Николе кираджія некогашь, а послѣ лозярство и ченкарство[2]. Диме открай до край лозярь и ченкарь. Коте майсторъ по Влашко и Молдавско и въ отечеството си. Всите живѣяли съ голема сиромашия, освенъ татко ми кой малу нещо билъ по харенъ[3].

Отъ како изложихме до овде, нека почниме да исслѣдуваме житіето ми по-надробно. Анастасъ или Тасе татко ми, роденъ на 1792, а оженень на 24 год., слѣдъ 16 г. на 1832 год. въ Авг. (гумнара) овдоелъ, а на 1833 въ Коложега (януарія) сѣ оженалъ второ за майка ми, коя е щерка Гьорева. Гьоре Стрезовъ отъ село Тьрпезица, преку езеро конъ югъ отъ Охридъ на приезерската южна планина конъ (погрѣшно писано: кънъ) Св. Наумскийтъ обытель, отъ малечькъ дошолъ въ градъ и порастиль въ Владичка Митрополія како слуга, а особито при Калиника, у кого седелъ 40 год. дори до смърть-та Калиникова. Калиникъ, 4-ый владыка слѣдъ патріарсите, дошолъ на 1802 год., а умрѣ на 1842[4]. Той[5] имаше братя и сестри. Братя му не гы паметвамъ, но еднійтъ се викалъ Марко умрѣ въ Сърбія, другіи. . . Сестры му ги знамъ,

[1] Обущарство.
[2] Сѣялъ царевица.
[3] Прибавено после.
[4] После прибавено.
[5] Гьоре Стрезовъ.

едната именуема Депа бѣше мжжена въ Месокастро у Шикла, коя остаи два сына Димета и Ставрета и две щерки Арса и Фанія, а втората сестра Гьорева, именуема Наумка, бѣше мжжена въ селото си Търпейца[1]. Гьоре сѣ оженилъ за Арса Рогузарова щерка. Тая имаше три четири братя Ангелета Терзибашия въ Бытоля, Стефа и Николета, пьрвите два умрѣха въ Бытоля, Ангеле остави щерки три, тамо и Стефовите умрѣха. Николе роди три сина Наума, Христа и Петра. Пьрвитѣ два на времето имъ беха най-добры песматари[2], но Христо младочькъ умре. Петръ быде войнички спицеръ[3] и много време шета съ войскитѣ въ Босна, Цариградъ и пр. Пьрв-(ийтъ) Наумъ не сѣ жени. Петъръ се жена за Стамболка Зойца[4]. Съ нея родилъ[5] два сына и четыри щерки: а) пъровородена майка ми Марія, б) Фотина, в) Іанакія, учитель-тъ ми, г) Вета, д) Анастаса и е) Антія.

Марія сѣ омажи за татка ми Анастаса Пасхаліевъ, Фотина за некой си Щипянинъ Турски слуга Илія, кой оть како претьрпи голема сиромашія, умрѣ на 1863 година две седмицы предъ бракъ-ть мой, и остави две щерки и едно мжжко: Фанія, Евтимія и Хриса.

Янакіевото житіе на особенъ параграфъ ще се опышить.

Вета сѣ омажи за Димета Васильовъ Арнаутинъ, кой отъ лакомщина и безуміе свое си умрѣ младъ и зелень на 1863 въ февруар. и остави две мжжки Іоанчета, Александра и едно женско Флорина, и друго посмьртче, Деспына. Ево како умре Диме. Той оть некое време боледвеше отъ сърдешница, и за това бѣше зелъ да піять хапой праени отъ афіонъ, Чу оти въ Църно морско прибрежіе, кжде що обично работеше майсторлокъ, чи имало многу работа, и за да оздравить поскоро, та поскоро и да ходить, си зеде отъ хапоите пойке отъ определената мѣра, и отъ това си загуби свестьта, и по три дни големи мжки умрѣ насилствена смьрть. Пазите ся прочее отъ подобни безумія[6].

---

[1] Първенъ е написалъ Търпезица, после заличилъ буквата з и обърналъ и въ й.

[2] Пѣснопойци.

[3] Военен аптекарь.

[4] Цѣлиятъ пасажъ отъ „Тая имаше“... е прибавенъ после.

[5] Гьоре Стрезовъ.

[6] Пасажътъ отъ „Ево како умре Диме“... е прибавенъ после между редоветѣ.

Анастасовото житіе въ параграфъ особенъ ще ся опышить.

Антія, най-малата, сѣ омжжи на 1851 год. за Милета Д. Битрака и роди со него деца, Димитрія (кое на шесть недели умрѣ), Константина, Стефана, Порфирія, Александра и едно момиче Мария[1].

Іωанакія и Анастасъ[2] на малость училе на Гърцко училище при учителя Іωана Варнава, а послѣ и при покойнаго ми теста Димитрія Миладинова. Отъ тога послѣ Іанакія почналь да учить занаять терзиски во Бытоля, при вуйка си, Терзибашіята на тогашните Паши, Ангелета Рогузаров(ъ) за кого предрекохме, но сѣ поболилъ и сѣ вратилъ дома си. Отъ тога оставилъ терзилокътъ и сѣ сторилъ Даскалъ или учитель Елински пьрво въ Струга, а послѣ въ Месокастро[3] на 1840—1841. Послѣ Долно Влашко село[4] петь години, а отъ тука послѣ въ Горно Влашко село[5] две години и полъ до 7врія[6] на 1850 година, тога хойде въ Аѳина да се учитъ, кжде сѣде ученикъ или студентъ[7] въ Аѳинското Панепистиміонъ[8] две години. Кога учителствува въ Месокастро (и) въ Влашките махали зема заплата годишна отъ 1000—1800 гр. Оть како дойде отъ Аѳина, сѣде дома безъ работа отъ Августа 1852 до 3 Марта 1853, кога сѣ глави во Крушово. Но нещастна размирица го принуждавать послѣ три четири месечно ученіе въ Крушово да побегнить оть тамо и съ судъ да си земит(ь) заплатата. Тамо бѣше тога и І. Евровъ Стружанинъ-отъ. Отъ Майя или Іунія 1853 до Листопада Ноемврія сжщата година сѣде въ Битоля заради давіята съ Крушовцы. Отъ тога до Августа 1854 сѣде дома приберъ[9] цела година безъ работа. На 9 Августа

---

[1] Следъ този текстъ започва нова страница, на която отгоре Ш. отбелѣзалъ: „стжрниц. 328 пѣсн. 212. Сирма Войвода*) *забѣлезв. за Сирма. Нея я убихж турци Прилѣпски на 1864 кога ходеше отъ градъ оть конь Варош-отъ.

Непрезрително забѣлежваніе."

Тази забележка е отдѣлена отъ текста съ голѣма черта.

[2] Стрезови.

[3] септември.

[4] Кварталъ въ Охридъ.

[5] Махала въ Охридъ.

[6] Махала въ Охридъ.

[7] Фразата или „студентъ" после е прибавена. [8] Университетъ.

[9] Иска да каже приблизително или почти.

1854 отворихме заедно особно училище въ Охридъ съ заплата сѣкой ученикъ да си плащать, кое трая едвай 9 месецы до 6 Майя 1855. По тоа сѣ главихме въ общите градски училища: той въ Елинското за 4000 гр. заплата и язъ въ взаимното, къде що седохме до 1856 22 Майя. По една година, на 1856 въ Іулія или Августа Іанакія хойде въ Корча Елински учитель кѫде сѣде приберъ три години до октомврія 1859 съ заплата отъ 7 до 9000 гр. Тога дойде въ Охридъ и сѣ ожени за Василікія отъ Христофилета А. Снегаровъ, съ коя роди едно момиче, кое по една година му умрѣ, послѣ едно мѫжко, кое на рождейнѣто умрѣ. Слѣдъ него друго мѫжко Георгія, кое іе живо.[1] Въ Охридъ кога дойде сѣ глави пакь на общото Елинско училище, кѫде седе една година или две, послѣ си отвори особно дома си само Елинско, кое трая до Апрілія 1864. Отъ тога послѣ до октомврія сѣде безъ работа бараещемъ мѣсто за учителствованіе, за коя цѣль хойде во Царыградъ, на 8вр.[2] 1864. Въ Ц/градъ быдеещи на 1ый марта 1865 се глави во Ксаноі за 10 лири на мѣсецъ, но само шесть мѣсеци седе, понеже избега отъ хулерата на Августа, дойде дома кѫде седе цела година безъ работа. На 1 7вр. 1866 се глави въ Солунъ за 7300 гр. Елински учитель заедно съ Спира Танчевъ, Никола Савинъ и друдзи, кѫде що беше Маргаритъ Димза[3] гимнасіархисъ[4].

Анастасъ,[5] отъ како излезе отъ ученіе, сѣ даде на терзилокъ, и го научи съвършенно, за кое хойде и по разни стърни, во Тиранъ, во Битоля и Призренъ. Най-послѣ повторъ хойде во Бытоля и го учи френски терзія мѫжки и женски. На 8вр. 1856 отвори въ Охридъ дукянъ и бѣше терзибашіята на Бегоите и предъ свите терзіи той бѣше попьрвъ.

Рекохме чи татко ми Анастасъ (Тасе) Пасхаліевъ сѣ ожени повторно четиридесѣтогодишенъ за майка ми Марія дѣвойка двадесетогодишна пьрвородена щеркѫ Г. Стрезова въ Коложега година 1833. На 1-ый февруарія (Сечка) идущата 1834 година сьмъ сѣ родилъ язъ въ Охридскій Варошь въ

---

[1] Това изречение е после добавено.

[2] октомври.

[3] Споменаванитѣ лица сѫ били охридчани.

[4] Директоръ на гръцката гимназия въ Солунъ. Цѣлиятъ пасажъ отъ „Въ Ц/градъ. . .“ е по-късно добавенъ.

[5] Братъ на Янакия Стрезовъ.

наслѣдственнѫ Пасхаліевска кукѫ. Кърститель мой былъ покойній Христо Коцаревъ, татко на Спира Коцаревь Іоана, Димета, Тасета и Ефѳимія, и братъ на Илія Коцаревъ и на Гьоршета. Кърститель-тъ ми Хр. Коцаре ме кърстиль и ми клаль име „Кузманъ" или „Козманъ." Една или две-три години слѣдъ кърщеніето мое, умрель, а наслѣдува кърщенството ми сынъ му Спиро Коцаревь оженень за Лена Негушанка робынка. Но и той скоро умрѣ и остави сыной два Никола и Григора (кой-скоро по татка си умрѣ) и една щерка Катерина (коя, омѫжена за Томета Бояджія, умрѣ млада.)

На 1840 година почнахъ да сѣ учамъ първо у Николета даскалъ-тъ (Апотолета, кой е съ едно око) на гърцки языкъ и по стара меѳода на вечерница, осмогласникь и псалтирь въ училището старо, кое бѣше надъ денешното Елинско училище, сирѣчь, кѫде що сѫ сега гробищата въ Св. Климендовата Цьрква. На старо време тая цьрква не е была Св. Климендова, но Св. Богородичина (*τῆς ζωοδόχου πηγῆς*), нито Митрополія или училище имало тука. Св. Климендовата цьрква была въ Имаретъ, а сегашнава св. Клим. цьр. была обытель, манастирь, за това и до сега манастирь гражданите (я) именуваать. Кога дошле турцы и завладеле Охридъ и свите цьркви потурчиле, само нея я оставиле и, отъ како имъ зеле многу злато, имъ дале дозволеніе на Охр. жители, кои бѣхѫ я напѫлнале съ слама како плевна, за да я откинѫть отъ потурчвейнѣ, да си служѫть во нея, и така не я потурчиле.

По това сѣ напраилъ тука и патріархическійтъ домъ, кой послѣ по уничтоженіето на Патріархіята ни, сѣ стори Митрополия. До нея сѣ съградиле и училища. Митрополията беше ѫ съградилъ предпоследный Патріархъ Іоасафъ, родомъ влахъ отъ Воскополе около 1760 год.,[1] а владика Калиникъ ѫ довьршилъ, нашаралъ и прочая.[2] На времето отъ Мелетія, 7-ый влад., изгори отъ неговите человѣци[3].

---

[1] Иоасафъ не билъ предпоследенъ охр. патриархъ: той е светителствувалъ отъ 1718—1745 г. и построилъ новъ патр. домъ въ този промежутъкъ. Така щото посочваната отъ Шапкаревъ година не е вѣрна.

[2] Митрополитъ Калиникъ (1802—1842 г.) само ще да е ремонтиралъ патр. домъ, а не довършилъ.

[3] Сведенията за патр. домъ сѫ прибавени после.

На наше време, кога бѣхъ маль, Елинското училище бѣше предъ цьрковната врата до митрополіята, а за малите дѣца, кѫде що рѣкохъ по горѣ, сирѣчь, кѫде що сѫ сега гробищата. На мѣстото, кѫде що е сега Елинското, тука бѣхѫ како келіи, а това сѣ съгради между 1845 и 1850 год. на време Владика Дионисія и училищни настоятели Хр. Д. Манчевъ и Хр. Д. Танчевъ (сегашнійовъ піяница). На мѣстото, кѫде що е сега взаимното, тука бѣше мегданлокъ како баща[1] (градина) заградено съ малко дзидче, и въ него имаше разни овошкы, како сливи, баями[2] и орей[3]. На 1841 сѣ съгради на времето, отъ кога сѣ искаса касата[4]. Тога причина быде да сѣ съградитъ това взаимно училище и многу поможихѫ и съ пары Братя Робевци, Ангеле и Тасе, а особито достопочитаемійть лѣкарь Константинъ Робевъ, Ангелевъ сынъ, кой и планъ-тъ го даде. Той родолюбивъ мѫжъ е многу достопохваленъ за многи добри работи, що сториль въ отечеството си, за кого ке рѣчиме другошь пойке.

На 1841 год., кога вуйко ми Янакія учителствува во Месокастранското училище, быхъ ученикъ и азъ, и се учихъ на осмогласникь и псалтирь, защо тога Янакія учеше и мали деца и Елински уроци предаваше. Това Месокатранско училище не бѣше тога такво, но како кукя съ една или две стаи и съ чардакъ. Сегашново взаимно се съгради околу 1850 год. Отъ Августа 1842 г. до Априлія 1843 год. страдахъ отъ боля отъ нодзѣте, отъ коя боля ме излеква Анастасъ Превезань, татко му на сегашніовъ цѣропродавецъ Леонида. Покойній Анастасъ Превезанъ былъ родомъ гьркъ оть Превеза. Незнамь по какви причини и обстоятелства дошолъ овде по сестра си Катерина, коя беше заробилъ чини ми сѣ Джелядинбегъ въ гьрцката размирица (възстаніе) на 1821 год. Той, като дошолъ овде и останалъ житель, сѣ оженаль за Касапова щерка и роди две мѫжки Одисея (кой отъ многутѣ страхове татко'й си, защо много строгъ бѣше Анастасъ Превезанъ, доби си окаянійть Одисей охтика и умрѣ), и помалійть Леонида и три щерки. А сестра му Катерина сѣ омѫжи за Анастаса — стрика му на Михаила Бодлейкя, кой въ гьрцкото царство

[1] вм. бахча или башча.
[2] Бадеми. [3] Орехи.
[4] Разстроила се касата наохридската цьрковноучилищна община.

бы законосъчинитель и толку време министърь (*ὑπουργὸς* и *προϑυπουργὸς*) и кого послѣ го отруя въ Віена за граждански намѣренія—, отъ кого роди Фанчето Милейца Кецкарова, а послѣ тая Катерина сѣ премѫжи за Хр. Скопаковъ, татка му на Іанакія и Григора Скопаковь.

Анастасъ Превезанъ съградилъ си кукя въ средъ градъ, кѫде що бѣше другошь мегданлокъ и баями Германовски (Пайталовски или Шурбановски), между Шурбановската и Писиновската до еднѫ расипѫна цьрквица конъ Писиновци. Тая негова кукя послѣ, отъ какъ на 1862 год. Митрополіята изгорѣ, на 1863 и 1864 бѣ въ мѣсто Митрополія.

Нека сѣ вратиме на предлѣжащето. Болята на нодзѣте ми бѣше отокъ чини ми сѣ (*ὑδρωπηγία*). Ми отекохѫ нодзѣте двете съ предварителни люти мѫки и віи въ колената и послѣ малу по малу слѣдува и отокъ-тъ, дури сѣ сторихѫ како греди, безъ да можамъ да сѣ мѫрднѫмъ ни снѫгѫтѫ, ни нодзѣте, ни да сѣ доберить нѣщо до нихъ.

Почитаемите ми родители отъ невѣжеството не знаяхѫ да ми бараать лѣкъ, или да ходѫть при нѣкой лѣкарь, но слушахѫ що имъ велехѫ жени и старички да ме мияеть по водѣ, а особито татко ми ми донесе и некой гаталецъ по име Кочо, кой, смѣшно е и да насменнѫ,[1] ме чукаше по грѫди, и послѣ изгата чи сьмь былъ нагазенъ отъ Еврейскитѣ Сатмовили или дяволи! Но най послѣ отъ какъ поминахѫ двари мѣсеца безполе! зно, Петъръ (Петре) Н. Рогузарь, како вешь[2] въ такви работи (защо бѣше слугувалъ малу у некой лѣкарь Василакія и хаберь имаше отъ такви работи, а послѣ, какь що предрекохме,[2] сѣ предаде съвсемъ на това художество), я поучи майка ми да го повикаме горепомянутійть лѣкарь (джерахъ най-добъръ на това време), покойнаго Анастаса Превезана, за да мѣ видить. Родителите ми се склонихѫ, лѣкарь-ть го викнахѫ, и пазарь напрайхѫ за еднѫ най малѫ заплатѫ, сирѣчь по 100 пары на денъ, за да ме лѣквить. Покойнійть и Приснопаметнійть Старецъ ме глѣда и мѣ лѣква три-четири мѣсеца идеещемь по два пѫти на день, сирѣчь утро и вечерь. Подробностите на боледвейнѣто ми сѣ многу и за това излишни; забѣлежвамь само чи на часъ-тъ ми от-

[1] да спомена.

[2] вм. вещъ.

вори на двете нодзѣ озгора надъ табаните пехливанъ якіи, кои траяхж триесеть дни. Послѣ и друдзи дупки отвори съ нещеръ и чаркъ, а особито на деснатж ногж и въ нихъ работа (съ) фитили. Това слѣдува четири месеци; най-големите мжки бѣхж, кога ми бришеше якіите. Послѣ откак' виде оти (сѣ)[1] исцелеихъ близу, остави потребнитѣ нѣща на майка ми и ѣ даде нуждните съвѣтуванія какь тая да ме гледать. И това слѣдува уще единъ мѣсецъ. Отъ какъ оздравехж раните и гнойойте истекоха и сѣ исцелихж и затворихж раните, неможехъ ни да станамь, ни на нога да сѣ застоѭмь, но съ големи мжки и одвай станахъ и полека полека, като дѣте малово се учехь да ходамь съ патерицы. Най-голѣмжтж радость усѣтихь кога станахь пьрвь пжть на нодзѣ испраенъ на камарата.[2] Отъ како почнахь да ходамь съ патерицы, мѣ однесохж на магаре у баба ми или майчина ми майка. Тамо сѣдохь две седмицы и послѣ си дойдохь дома съ голема радость на нодзѣ безъ патерицы. Отъ тога почнахь да си ходамь, а на пролѣть-тж 1843 пойдохь си на училище въ Долно Влашко село, кжде що почна тога да учителствувать вуйко ми Янакія и кжде сѣде до 1848 год. Покойнійть и Приснопамятнійть ми лѣкарь Анастасъ Превезанъ ме излѣква и ме избави отъ болесть и ме оттьргна отъ смьрть-тж, коя ми бѣше надъ главжтж неизбѣжна, ако да не бѣше той лѣкарь.[а] Защо слѣдъ малу време и другъ единъ, Мановъ сынъ, сжщо страда, а понеже не повикаха лѣкаръ-ть съ време, си умре залудо. За това дължень сьмь и азъ и родъ-ть ми и потомцыте ми да му признателствуваме и нему и на чьдата и породъкътъ му.

Отъ Апрілія 1843 год. до сжщійтъ мѣсецъ на 1848 год. ходехъ на училище при вуйка ми Янакія въ училището на Долно-Влашко село, кжде що е сега Цьрквата Св. Никола. Тука на по-старо време немало ни цьрква, ни училище, но малу предъ нашето време, некоя жена подарила си кукята

[1] изпуснато.

[2] Въ Охридъ „камара" се нарича дупка вградена съ дъсчици въ стената до огнището. Въ нея държатъ стомнички съ вода и др. кжщни дребни потрѣби.

[а] Забѣлежв. предид. Тога умрѣни бѣхж Фания, Зойца, Анча, Марія и Петрушь пьрви, и за това бѣхме сѣ пренесле въ другата кукя Стасейкьовата, коя сега иматъ Стружанчинските деца.

за училище, кое и сѫществува дури до 1848 год. На 1848 г. Впадика Дионисія дойде да посѣтить училището, кое, въ мѣсто да го укрѣпить и задържить, како на Владыка що прилѣгаше, той го затвори. Защо простите Власи лѣсно ги излѫга да имъ земить 3000 гр., за да имъ напраить цьрква. И така съ трите хиляди гр. зеде изинь отъ Битолскійтъ Валія да си служать въ училището како въ цьрква (папазчеви[1]) и така училището го затвори, а вмѣсто него имъ отвори цьрква гьоа[2], како войничка цьрква съ мушами.[3] Отъ тога до 1863 г. неколцината уще Власи що останахѫ (защо свеедно едни сѣ преселвѫть въ Влашко, а друдзи пакъ неидѫть отъ тамо) събрахѫ пары, за да я съградѫть и я съградихѫ цьрква адетта[4] на 1863 год. Но незнамь кой ке ходить въ нея, защо на наше време кога ходехме на училище, имаше доволно народъ Влашки и дѣца сѣ берехѫ до осумдесеть, а сега[5] деца белки десетина или петъ, а народъ въ цьрква тройца и полъ. Въ петьтѣ години що сѣ учихъ въ това Влашко[7] училище при вуйка ми Янакія изучихъ псалтиръ, послѣ елински уроцы приказмите Есопови, христомаѳіята Фармакидова, граматика и св. исторія Генадіова, географія (не се чете собств. име) Коконова и Ариѳмитиката *(πραχτικὴν)* Вафова. Между съученицыте ми по знаменить и по устроуменъ бы некой Тоти Тоне и Сила (Василь) отъ по-горнійтъ чинъ. Въ това влашко село и послѣ въ горното сѣ научихъ и Влашкійть языкъ. Епитропи училищни на това време бѣхѫ Пасха Голганъ и после Гішковцы.

(Ще се свърши).

---

[1] турски изразъ отъ папазъ и чеви.
[2] ужъ [3] като войнишка цьрква въ палатка.
[4] както прилича, сѫщинска (букв. по обичая).
[5] къмъ 1864 год., когато Ш. пише автобиографията си.
[6] по махалата, дето се намирало: по учебенъ езикъ то било гръцко.

ДВА ОЛОВЕНИ ПЕЧАТА НА ОХРИДСКИ АРХИЕПИСКОПИ.

Отъ Н. А. Мушмовъ.

Оловенитѣ печати сж били предназначени за скрепване на официалната и частна кореспонденция, официални и частни актове. Всички въ Византия, казва Шлюмберже[1], като се почне отъ императора, та до последното частно лице си служили съ оловени печати за удостовѣряване на своята кореспонденция и за запазване тайната на кореспонденцията. Отъ двата способа за автентичность, казва цитирания отъ Шлюмберже Demay[2], печатъ и подписъ, срѣдновѣковието е запазило само печата. Освенъ духовнитѣ лица и сждиитѣ, малцина сж знаели да пишатъ. Грижата за подписъ била предоставена само на съставителя на документа, ала тя била само илюзорна гаранция. Затова отъ ранно време замѣнили подписа съ печата, който удостовѣрявалъ истинностьта и валидностьта на единъ писменъ документъ. Практиката да се употребява печатъ вмѣсто подписъ продължаваше до преди освобождението на България, както тукъ тъй и въ Македония, обаче съ тази разлика, че въ старо време писменитѣ документи се скрепявали съ оловенъ печатъ, който оставалъ привързанъ къмъ документа, до като въ наше време върху документа се слагаше отпечатъка на печата, намазанъ съ мастило.

Освенъ официалнитѣ и частни печати, въ старо време имало и други оловени печати, които служили за митнишки пломби или за подпечатване на правителствени магазини съ търговски стоки, както е и до днесъ по митницитѣ. Имало оловени печати и съ благочестиви и благотворителни надписи, които се носили на шия, както днешнитѣ таблети на просящитѣ. Тѣзи печати удостовѣрявали правото на беднитѣ за участие при раздаване на милостини. Обаче тѣзи печати били изключение. Голѣмото множество оловени печати служили за подпечатване на архивни документи и кореспонденция.

Всички византийски оловени печати както и известнитѣ до сега български сж отъ кржгла форма. Размѣритѣ имъ сж

[1] Sigillographie de l'Empire Byzantin, 10 след.

[2] Le costume au moyen âge d'après les sceaux, Paris 1880.

твърде различни. Най-голѣмитѣ достигатъ до 55—60 мм. въ диаметъръ, най-малкитѣ до 8—9 мм. Отъ голѣмъ форматъ сж печатитѣ на важнитѣ лица, защото споредъ значението на личността трѣбва да бжде и печатътъ, понеже той трѣбва да побере титлитѣ и достойнствата на лицето. Отъ този родъ били само официалнитѣ печати понеже най-голѣмитѣ личности покрай официалнитѣ печати имали и частни, които били малки, понеже тѣ съдържали само името и презимето на притежателя и служили само за частна кореспонденция. Тъй щото всѣки голѣмъ печатъ е отъ значение, а малкитѣ, съ рѣдки изключения, сж обикновени печати, освенъ когато тѣ носятъ името на нѣкоя известна историческа личность. Въ надписитѣ на първо мѣсто стои достойнството на лицето, сетне длъжността.

Следъ тѣзи кратки бележки за значението на оловенитѣ печати нека сега дадемъ описание на въпроснитѣ два печата, които сж предметъ на настоящата статийка.

Презъ 1924 г. излѣзе отъ печатъ моя трудъ „Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе". Единъ екземпляръ бѣхъ изпратилъ на своя приятель, сега покойникъ Р. Мюнстербергъ, тогава директоръ на нумизматическия кабинетъ при Виенския музей. Мюнстербергъ, като видѣлъ въ моя трудъ отдѣла „Византийски печати съ значение за българската история" сѣтилъ се, че въ Виенския музей има нѣколко оловени печати съ сжщото значение и ми изпраща отпечатъци отъ осемь такива печати, между които и описанитѣ по долу два печата, които иматъ значение освенъ за българската история специално и за Охридската архиепископия.

Ето описанието на тѣзи печати, които смѣтамъ, че сж единствени известни досега.

Печатъ на архиепископъ Теофилактъ.

† ΚΕ	ΑΡΧΙΕ
ΒΟΗΘΕΙ	ΠΙСΚΟΠ
(Θ)ΕΟΦΙ	ΒΟΥΛΓΑ
ΛΑΚΤ	ΡΙΑС

Диам. 15 мм.

Надписътъ попълненъ трѣбва да се чете:

К(ІРІ)Е ВОНѲЕІ ѲЕОФІЛАКТ(ѡ) АРХІЕПѢСКОП(ѡ) ВОУЛГАРІАС.

Преводъ: Боже, помагай на Теофилакта, архиепископъ на България!

Отъ горния надписъ ясно личи, че този печатъ е на знаменития охридски архиепископъ Теофилактъ, родомъ отъ о-въ Еврипъ. Споредъ Снѣгаровъ[1] Теофилактъ е заелъ охридския престолъ следъ 1084 год., обаче кога точно не се знае.

Печатъ на архиепископъ Константина.

На лицето е представена сцена, какъ Архангелъ Гаврилъ благославя Св. Богородица. Запазени сж следи отъ надписа: *ХАІРЕ КЕ ХАРІТѠМЕНН*[2]. Преводъ: Радуйся благодатная.

На опакото е представенъ следниятъ надписъ:

ТОУ ПОІ
МЕНАРХѲ
ВОУ[Л]ГАРѠN
КѠNСТАN
ТІNОУ

Диам. 32 мм.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ
ИНСТИТУТЪ

Преводъ: Пречистая, съхрани (духовния) пастирь на българитѣ, Константина!

---

[1] История на Охридската архиепископия, София, 1924 стр. 198.

[2] Сжщата сцена на лицето виждаме и върху единъ печатъ на митрополитъ Михайла, екзархъ на България презъ XI в., издаденъ отъ Schlumberger, цит. съч. 249, 9 и отъ Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе 168, 260.

Навѣрно този печатъ е билъ на Константинъ Кавасила, родомъ отъ Илирия и който, преди да заеме престола на Охридската архиепископия, билъ струмишки епископъ и после драчки митрополитъ. Не се знае точно, кога Константинъ Кавасила заелъ охридския престолъ. Той билъ архиепископъ въ времето на императора Тодоръ Ласкарисъ (1255—1259) и въ началото на царуването на Михаилъ Палеологъ (1260—1282). Споредъ цитирания отъ Снѣгаровъ[1] Пападополо Керамевсъ, въ времето на Константина Кавасила Охридската архиепископия е взела едно решение (отъ VIII индиктионъ м-цъ юний) по спора на доминикския епископъ за два манастира и това рѣшение го отнася къмъ 1250 год.

Освенъ горнитѣ два печата между изпратенитѣ отъ Мюнстербергъ отпечатъци има още единъ печатъ, който за жалость е твърде зле запазенъ, но въ който е запазено името *АХРІДОУ*.

Този печатъ на лицето има образа на светецъ правъ (Св. Стефанъ?) и отстрани полуизтритъ нидписъ, който поне азъ не можахъ да прочета, нито това е можалъ да стори отъ оригинала покойния Мюнстербергъ.

Надписа на опакото, който е твърде ситенъ и не запазенъ, Мюнстербергъ бѣ прочелъ тъй:

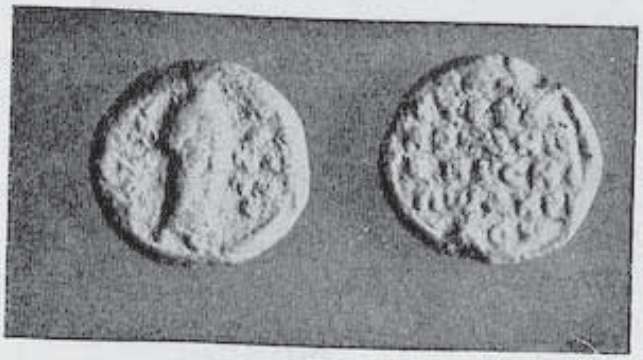

\- - - - -
СТЕФА(N)
ВОНѲКѠ
ЕПІСКО
ПѠ АХРІ(Д)ОУ

Споредъ менъ надписа трѣбва да се чете тъй:

(СФРАГ(ІС)?)
СТЕФАN
ЕПІСКО
ПѠ АХРІ
(Д)ОУ.

Дали едното или другото отъ тѣзи четения на надписа е вѣрно, остава бѫдѫщето да покаже чрезъ нови проучвания или случайна друга находка на по-добре запазенъ екземпляръ.

[1] Цит. съч. 211 и цит. отъ него литература.

СВ. КЛИМЕНТЪ И СВ. СЕДМОЧИСЛЕНИЦИ ВЪ ДОМАШНАТА НИ ИКОНОГРАФИЯ.

Отъ. Д. Уста-Генчовъ.

Отъ историята знаемъ, че въ 866 г. князъ Борисъ се е покръстилъ съ цѣлия нашъ народъ. Отъ тогава е започнало църковостроението по нашенско и, разбира се, отъ тогава по българскитѣ земи сѫ се появили и първитѣ църковни художници. До сега не се знае положително, дали въ покръстяването на Преславския дворецъ е взелъ нѣкакво участие св. Методий, единиятъ отъ солунскитѣ братя. Но че двамата, а особено св. Кирилъ, сѫ оставили на българскитѣ славяни азбуката, това се признава отъ всички учени, наши и чужди. Отъ 862 г. водятъ началото си великитѣ дѣла на двамата равноапостоли. Въ 863 г. тѣ сѫ били извикани отъ моравския князъ Ростислава да наставляватъ народа му въ истинитѣ на вѣрата и въ славянския езикъ. Въ 869 г. Св. Кирилъ, който усилено работилъ, предалъ Богу духъ. Нахождайки се на смъртното си легло, той посъветвалъ брата си Св. Методия да продължава наченатото отъ двамата дѣло. Последниятъ, посветенъ отъ папата за Панонски епископъ и снабденъ съ була да служи на славянски, проповѣдвалъ въ владението на князъ Коцела. Но преследванъ отъ латинското и нѣмско духовенство, по-сетне Св. Методий билъ изпратенъ на заточение и около три години прекаралъ мѫченически животъ. Латинското и нѣмско духовенство станали причина, щото папата да забрани на Св. Методия да извършва славянско богослужение. Въ 879 г. той билъ извиканъ повторно въ Римъ, гдето сполучилъ да се оправдае предъ папата по несправедливитѣ си обвинения. Следъ това Св. Методий получилъ була да свещенодействува, но съ условие да чете евангелието понапредъ на латински. Макаръ и въ напреднала възрасть, Св. Методий е успѣлъ да довърши своето велико дѣло — да преведе на славянски отборъ книги. Единъ отъ

сѫщинскитѣ ученици на Св. Методия е билъ Св. Климентъ, защитникъ на славянската служба, уредникъ на славяно-българската школа, родоначалникъ на българското учителство, патриархъ на българската духовна култура, авторъ на богослужебни книги, достѫпни поучения на народа, похвални слова на светии, буквари за основни обучения и пр. Въ епохата на царь Симеона виждаме Св. Климента поставенъ на най-високо стѫпало на църковната ни иерархия, той се явява като пръвъ епископъ на българския народъ. Неговата дейность въ областьта на просвѣтата е имала такова значение, щото по-сетне дори приемницитѣ му на Охридския архиепископски престолъ, по народность гърци, не посмѣли да покѫтнатъ славянското богослужение ; най-бележититѣ отѣ тѣхъ, като Теофилактъ и Хоматианъ, сѫ написали хвалебни пѣсни за тоя „велико-проповѣденъ апостолъ" на България, „свѣтилникъ и учитель български". Епохата на князъ Бориса почти съвпада съ оная на Св. Климента. Първиятъ починалъ на 2 май 907 г., а вториятъ на 27 юлий 916 г. Св. Наумъ, доведенъ въ България отъ Св. Климента заедно съ Св. Ангелария, билъ при Преславския дворецъ въ помощь на славяно-българската църковна дейность. Споредъ другъ източникъ, латинското и нѣмското духовенство изгонили Св. Наума изъ Моравия презъ 886 г. та намѣрилъ прибѣжище въ България. Докато Св. Климентъ билъ изпратенъ въ западнитѣ наши области, Св. Наумъ останалъ въ Преславъ 7—8 години, гдето беседувалъ често съ княза и неговитѣ боляри, при това насърдчавалъ къмъ книжовни занятия първитѣ на онова време наши писатели, какъвто е билъ тукашниятъ епископъ Константинъ. Въ 893 г. и по-сетне, когато царь Симеонъ назначалъ Св. Климента за епископъ, на неговото учителско мѣсто билъ изпратенъ Св. Наумъ. Той се отличилъ по богоугоднитѣ си работи въ югоизточнета часть на Охридското езеро и починалъ на 23 декемврий 910 г. Св. Ангеларий — ученикъ на Св. Методия, ратникъ на старото църковно-славянско поле, сѫщо билъ въ Преславъ. Той гостувалъ въ дома на велможата Чеслава, по-сетне заболѣлъ тежко и се поминалъ. Въ 885 г., когато това станало и съ Св. Методия, той оставилъ за свой приемоикъ най-добрия си ученикъ — Моравския архиепископъ Горазда. Този се ползувалъ съ по-голѣма известность отъ Св. Наума и отлично владѣялъ

славянски и гръцки. За Св. Горазда се знае, че князъ Борисъ или царь Симеонъ го назначилъ архиепископъ на Бератъ въ Албания, която влизала въ предѣлитѣ на българската държава. Макаръ Св. Сава и Св. Гораздъ да сж славянски отци, за тѣхъ нѣма сведения да сж пребивавали нѣкога въ вжтрешностьта на българската държава.

Св. Климентъ се е ползувалъ съ висока почить и голѣма обичь както отъ народна така и отъ царска страна. Близу до Охридъ и Главиница, гдето притежавалъ домове, подарени отъ князъ Бориса, Св. Климентъ въздигналъ храмове, които послужили за покои на неговитѣ смъртни останки. Около 990 г. царь Самуилъ настанилъ своята столица въ Охридъ, та тукъ се помѣщавалъ патриаршескиятъ български престолъ. Въ 1018 г. последниятъ се преобърналъ въ архиепископски престолъ поради падането на западното българско царство. Синодикътъ на царь Бориса отъ 1211 г. съдържа славословия на св. Климента, св. Сава, св. Горазда и св. Наума. Следъ смъртьта на солунскитѣ равноапостоли споменатитѣ петь славянски и български свѣтила твърде много сж спомогнали за закрепване на православната вѣра и славянската книжнина. Заради обществената и религиозна дейность на двамата братя и тѣхнитѣ ученици и сподвижници, старата българска църква ги провъзгласила за свои народни светии въ единъ общъ ликъ подъ името Св. Седмочисленици. Навѣрно това е станало най-напредъ въ Охридско и не по-късно отъ XIII столѣтие. По сжщия въпросъ професоръ М. С. Дриновъ говори, че въ изданието на най-нужднитѣ богослужебни книги на българскитѣ просвѣтители „помогнали тѣхнитѣ най-достойни ученици: Климентъ, Наумъ, Ангелари, Сава и Гораздъ, които заедно съ светитѣ Кирила и Методия нашата църква е прославила, като ги е отличила съ име Святыи седмочисленыцы.“[1] Въ тѣхния тропаръ „Вѣнцы хвалнїя“ имената имъ сж поставени въ следния редъ: Кирилъ съ Методия, Климентъ, Наумъ съ Сава, Гораздъ съ Ангеларий. Обаче, тоя редъ не е спазенъ отъ мѣстнитѣ иконописци при композицията на тѣхнитѣ изображения. Старитѣ наши иконописци, въз основа на народната традиция обикновено изтъкватъ на първо мѣсто Св. Климента,

---

1 М. С. Дриновъ. Съчинения по българската църковна история и пр. София, 1911, томъ II, стр. 42.

въпреки факта, че на солунскитѣ равноапостоли се дължи изобретението на българската писменость и основанието на българската книжнина и че слѣдъ двамата братя е изникналъ на чело Св. Климентъ, който съ своята религиозна, книжовна и просвѣтна дейность е далъ голѣмъ тласъкъ напредъ на наченатото отъ тѣхъ дѣло.

По българскитѣ земи въ най-ново време сж известни три школи на църковното изкуство: Дебърска школа, Трѣвненска школа и Самоковска школа. Отъ тѣхъ само първата има своята история, а що се отнася до другитѣ, тѣ водятъ началото си отъ неотдавна и сж вече въ упадъкъ. Трѣвненската школа е изникнала поради съседството си съ Велико-Търново, а Самоковската школа се е появила поради близостьта си съ Рилския манастирь. Това е лесно обяснимо, като се вземе предъ видъ, че само въ такива срѣдища се стичатъ мнозина богомолци и ревностни християни. Въ епохата на робството ни, когато е проникналъ лжчь отъ религиозна свобода, тогава се е отворила най-вече работа на мѣстни архитекти, иконописци, рѣзбари, златари и др. Въ Рилския манастирь се намиратъ доста хубави произведения на църковното ни изкуство; по тѣхъ може да се сжди изобщо, какъвъ напредъкъ е то направило.[1]

Почвайки отъ X столѣтие, дълги години наредъ Охридъ е билъ първо културно срѣдище частно на българщината и общо на славянството. Навѣрно отъ сжщото време въ Де-

---

[1] Св. Гора Атонска се счита за спасително пристанище на православието и тя служи за разсадникъ на църковното изкуство почти по цѣлия Балкански полуостровъ. Има едно ржководство по иконография, наречено Ерменйя, което ще да е наредено отъ нѣкой гръцки художникъ, възпитаникъ на Светогорската школа. Гърцитѣ се ползуватъ отъ това ржководство въ оригиналъ, а българитѣ го иматъ въ преводъ на славянски. Нѣкои наши иконописци го иматъ само въ ржкописъ и то не цѣлото, а откжслечно. Заедно съ своитѣ кисци и други сѣчива, иконописцитѣ носятъ тетрадки съ бележки, извлѣчени отъ Ерменйята, на родния си езикъ. Това ржководство съдържа всички упжтвания по иконография, дори и какъ се приготвятъ разни бои: златни, маслени, сухи и др. Въ него изобщо терминологията е гръцка, съ твърде малки изключения. Като допълнение къмъ сжщото има шаблони или контури на светии по отдѣлно и скупомъ, на събития отъ Стария и Новия заветъ и пр. Всичко е нарисувано или литографирано на дебела хартия и представя обемистъ атласъ.

бърско-Кичевската епархия, отъ състава на Охридската архиепископия, сѫ изникнали хора на църковното изкуство. Възможно е тия хора да сѫ школували въ св. Гора Атонска, която не остава на далечно разстояние отъ Охридъ. Знае се, че пѫтьтъ на македонци за нея е много по-кѫсъ, отколкото на тѣхнитѣ братя по дветѣ страни на Балкана. Разбира се, първитѣ иконописци сѫ били църковни служители, а именно свещеници, монаси, даскали и др. И така Охридската архиепископия ще да е станала причина да се създаде Дебърската школа; тукъ наспорили работници по всички клонове на църковното изкуство — архитекти, иконописци, рѣзбари, златари и др. Нѣкои отъ тия изкуства сѫ наследствени, т. е. бащата се занимава съ нѣкое изкуство заедно съ своитѣ синове. Работницитѣ отъ Дебърската школа започнали да отиватъ на печалба и по най-отдалеченитѣ краища на родината ни. Тая школа е насравнено по-стара отъ оная въ Трѣвна и Самоковъ.

Въ началото на XIII столѣтие, презъ царуването на Бориса, отцитѣ отъ Велико-Търновския съборъ наредили пѣснопѣяния въ паметь на Св. Седмочисленици, които „много сѫ се потрудили за славянскитѣ книги.“ Отъ тогава още повече прадѣдитѣ ни започнали да поставятъ въ своитѣ храмове тѣхнитѣ ликове. Поражда се въпросъ: где да търсимъ най-стария ликъ на св. Климента? Въ Охридъ и неговитѣ околности той е действувалъ и предалъ Богу духъ, та тукъ трѣбва да го търсимъ изписанъ въ старинни църкви и манастири. Ако не сѫ оцѣлѣли такива отъ сѫщата епоха, трѣбва да търсимъ други отъ по-сетнешно време. Следъ смъртьта на Св. Климента останкитѣ му сѫ били пренесени въ манастиря „Св. Пантелеймонъ“ въ Охридъ. Когато турцитѣ дошли на Балканския полуостровъ и завладѣли Македония, тоя манастирь билъ преобърнатъ отъ тѣхъ въ джамия. Сега тя представя отъ себе си развалина и носи даденото ѝ отъ турцитѣ име „Имаретъ-джамия.“ Въ 1295 г., презъ царуването на императора Андроника Палеолога, въ Охридъ е била въздигната църквата „Св. Богородица.“ Разбира се, въ тоя манастирь и въ тая църква ще да сѫ се намирали най-старитѣ икони било на Св. Климента било на Св. Седмочисленици. Въ Охридъ и околноститѣ му и сега сѫ оцѣлѣли паметници въ свръзка съ живота и дейностьта на първия и неговитѣ сподвижници. Манастирьтъ „Св. Наумъ“ не е запазилъ напълно

стария си видъ, а е билъ възобновенъ въ днитѣ на Асѣновци. Тоя манастирь много е спомогналъ за затвърдяване на християнството и българщината въ македонскитѣ краища следъ дохаждането на турцитѣ. Мохамеданството, което се е разпространило почти по цѣла Албания, срещнало отпоръ предъ стенитѣ на тоя манастирь.

Както се види, следъ като турцитѣ завладѣли Охридъ въ 1408 г. останкитѣ на Св. Климента сж пренесени отъ манастиря Св. Пантелеймонъ въ църквата св. Богородица — инакъ наричана и „Св. Климентъ". Известно е, че презъ цѣлото XI столѣтие Цариградската патриаршия е водила борба съ самостойната Охридска архиепископия да я подчини подъ своята власть. По-сетне, когато духовенството на сжщата патриаршия се загнѣздило тука, то се заловило да заличи всѣкакви следи отъ всичко българско. Макаръ манастиритѣ „Св. Наумъ" и „Св. Богородица — Св. Климентъ" да сж пострадали доста отъ турско кощунство и гръцки вандализъмъ, отъ дългогодишни природни стихии и атмосферни влияния, пакъ тѣ представятъ голѣмъ интересъ за историята и археологията. Всички предмети на църковното изкуство въ тия манастири и разнитѣ старини въ хранилищата и съкровищницитѣ имъ не веднажъ сж изучаваѫи отъ специалисти, любители и др. Като най-първи изследвачи на Охридъ и неговата околность се считатъ архимандритъ Антонинъ, професоръ В. Григоровичъ, професоръ Н. Кондаковъ и професоръ П. Милюковъ. Следъ тѣхъ идатъ нѣколцина наши и сръбски учени.[1]

Увѣряватъ, че при по-грижливи изучвания на старинитѣ храмове въ тукашния край ще се открие нѣкоя фреска на Св. Климента отъ XIII столѣтие.[2] Малката църква на негово име въ Охридъ, махла „Долня порта", е въздигната въ XIV столѣтие; тя се нарича още „Стари св. Климентъ" и е съвсемъ тъмна. На една отъ нейнитѣ стени е оцѣлѣла що-годе негова феска, която заслужва особено внимание. Той е изобразенъ въ пълненъ ръстъ и естествена голѣмина, облѣченъ съ архиерейски одежди, благославя и държи евангелие. Презъ

---

[1] Отъ първитѣ заслужава да споменемъ Василъ Кънчевъ, Атанасъ Шоповъ, А. Тодоровъ, Юрд. Ивановъ, В. Златарски, Л. Милетичъ, А. Иширковъ, Г. Кацаровъ, Б. Филовъ и др.

[2] Сжщото казва Юрданъ Ивановъ въ единъ свой докладъ, който се намира въ архивата на Българската академия на наукитѣ.

самото му лице минава пукнатина, краскитѣ сж избледнѣли и на мѣста доста изтрити. (вж. сн. № 1). На редъ съ него отъ лѣво му сж изобразени Св. Николаи Св. Наумъ, които иматъ сжщитѣ повреди. Отъ единъ гръцки надписъ става явно, че стенната живопись е отъ 1348 г. По тънкитѣ черти на образитѣ тя представя нѣщо класическо[2]. До днесъ не е обнародвана друга, по-стара фреска на Св. Климента. Азъ тукъ давамъ само лика на Св. Климента отъ тая фреска по снимката на проф. Милетичъ. Въ срѣдневѣковната църквица „Св. Константинъ и Елена" въ Охридъ сжщо се намира едно подобно негово изображение[2].

Снимка № 1.

Тукъ, въ манастиря „Св. Богородица, надъ самия ковчегъ съ останкитѣ му, е поставена една негова стара икона въ половинъ ръстъ, благославя и държи евангелие; изобразенъ е гологлавъ, облѣченъ съ архиерейски одежди, украсени съ кръстове на гърдитѣ. Тая икона е двойна — на обратната страна съ лика на Св. Наума, облѣченъ като монахъ. И двете нейни лица сж прогорѣли отъ лепене на свещи и сж пострадали много отъ червоѣдина. Сжщата икона се счита отъ мнозина за чудотворна. На нея едвамъ личатъ две цифри, та не може да ѝ се узнае датата; споредъ едни,

[1] Вж. у Л. Милетичъ. Къмъ фрескитѣ на манастиря Св. Наумъ (Македонски прегледъ год. I, кн. 3, стр. 35—37). Снимката на фреската е дадена подъ № 7.

[2] Г. Баласчевъ, „Почитанието на Св. Климента въ Българскитѣ земи" (отпечатъкъ отъ 1916 год.), „Изъ древноститѣ въ гр. Охридъ. Монументалнитѣ срѣдневѣковни икони" (в. „Народни права" отъ 23 априлъ 1916 год.).

тя е отъ XV столѣтие, а споредъ други отъ XVI столѣтие. (вж. сн. № 2). Точно копие на тая икона, съ размѣри 60 на

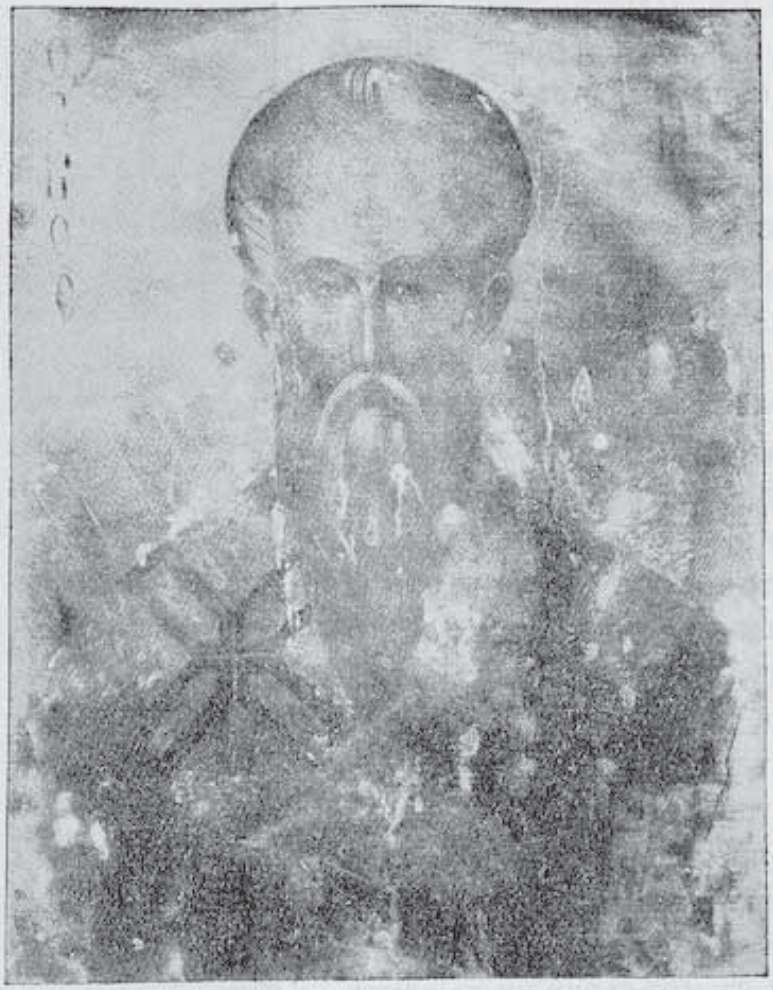

Снимка № 2.

50 сантиметра, е направено отъ живописеца Г. Желѣзковъ; сега се пази въ църковния историко-археологически музей въ София (при Духовната академия).[1]

Надъ ковчега съ останкитѣ, въ дѣсния жгълъ на иконостаса е поставена храмовата икона на Св. Климента, ви-

[1] Снимката на лика върху сребърната обковка на евангелието и снимката на това копие сж помѣстени на стр. III и стр. 59 въ недавна излѣзлото „Житие на Св. Климента Охридски. Написалъ блаж. Теофилактъ Охридски Български Архиепископъ. Преведе отъ гръцки Д. Т. Ласковъ, учитель въ Соф. дух. семинария. Издава Св. Синодъ на Българската църква по случай 1000 годишнината отъ смъртьта на Св. Климента" София, 1916. Копие на иконата има и отъ С. Стаматовъ.

сока повече отъ метъръ, широка около 70 сантиметра. На нея той е изобразенъ правъ, въ цѣлъ ръстъ, съ архиерейско облѣкло, съ омофоръ и жезълъ; главата му е продълговата, челото високо, лицето изпито, носътъ тънъкъ, брадата дълга и пр. Неговитѣ характерни черти сж сходни съ ония на древната му статуя, която се пази въ олтаря отдѣлно задъ иконостаса[1].

Снимка № 3.

Досежно статуята ще прибавимъ, че е известна по много описания и по разни мнения за нейния произходъ; тя има височина 1,30 метра; пострадала е доста отъ червоядина. Тукъ давамъ образа на статуята по фотографич. снимка, направена въ Охридъ отъ проф. Милетичъ (фотографиралъ я г. Георги Трайчевъ, който го е придружавалъ; вж. сн. № 3)[2].

Тукъ му е мѣстото да спомена и за една икона въ манастиря „Св. Наумъ", въ която сж изобразени Св. Наумъ и Св. Климентъ — двамата въ цѣлъ ръстъ. Очевидно, тая икона е отъ по-ново време[3].

---

[1] Малка снимка отъ нея дава проф. Н. Кондаковъ въ „Македонія, археологическое путишествіе". Петроградъ, 1909, стр. 247.

[2] Въ списанието „Отечество" год III (1916) кн. 30 и 31 бѣ даденъ релиефъ отъ главата на статуята (стр. 7) и рисунка на цѣлата статуя (стр. 9). Снимкитѣ сж изработени първата отъ Ив. Лазаровъ, втората отъ Райко Алексиевъ.

[3] Л. Милетичъ, Къмъ фрескитѣ на манастиря Св. Наумъ (Македонски прегледъ год. I, кн. 3, стр. 34—35). Снимката на иконата носи № 5.

Презъ XVIII столѣтие манастирътъ Св. Наумъ уредилъ своя печатница, въ която се печатали жития и служби преди всичко на Св. Наума и Св. Климента, а сжщо и на Св. Седмочисленици. Ако и печатани на гръцки езикъ, тия книги славятъ България, а Седмочисленицитѣ наричатъ „стълбове на България“ и „спасение българско“[1]. Манастирътъ „Св. Наумъ“ се състои отъ старинна църква и придадени къмъ нея въ ново време части въ видъ на двоенъ притворъ. Гробътъ на тоя светия се намира въ крайната дѣсна камара на тѣсния коридоръ между църквата и притвора ѝ[2]. Изображенията на лицето сж изкъртени и развалени отъ мохамеданитѣ. Споредъ едни, манастирътъ „Св. Наумъ“ е изографисанъ въ XVI столѣтие, а споредъ други това е станало въ 1711 г. Както се знае, едвамъ въ 1767 г. Цариградската патриаршия е заставила българския архиепископъ Самуила да се откаже отъ своята катедра и е турила ржка на нея. Тогава именно фанариотското духовенство е станало пълненъ господарь и доунищожило всичко наше въ тѣхъ. Последнето презографисване на манастиря „Св. Наумъ“ е станало въ 1806 г., и то се дължи на единъ новъ ктиторъ, егумена му отецъ Стефанъ, родомъ отъ Пловдивъ. Въ вжтрешния притворъ, на лѣвата страна, има една доста повредена фреска на Св. Седмочисленици отъ сжщата година. Въ тая фреска, вѣроятно съ биографска тенденция, начело се намира Св. Методий, въ архиерейско облѣкло, който съ дветѣ си ржце държи църква; въ страни на него се намиратъ: отъ дѣсно Св. Климентъ, въ архиерейско облѣкло, благославя; отъ лѣво Св. Кирилъ, въ архиерейско облѣкло, крепи сжщата църква; на заднята редица между тримата се показватъ главитѣ отъ дѣсно на Св. Сава, отъ лѣво на Св. Ангелария — двамата съ схими на главитѣ; на предната редица въ двата края се намиратъ отъ дѣсно Св. Наумъ, отъ лѣво Св. Гораздъ — двамата помлади (вж. сн. № 4). Предполага се, че тая фреска е възобновена безъ да е направена сжществена промѣна въ съдържанието на старата[3]. Изобщо цѣлата живопись било

---

[1] Ю. Ивановъ, Манастирътъ Св. Наумъ на Охридското езеро (Списание „Отечество“, год. I (1914), кн. 4, стр. 79.

[2] Проф. В. Н. Златарски, Къмъ историята на манастиря Св. Наумъ (Македонски прегледъ, год. 1, кн. 2, стр. 6).

[3] Л. Милетичъ, Къмъ фрескитѣ на манастиря Св. Наумъ (Македонски прегледъ, год. I, кн. 3, стр. 31—32). Снимката на фреската носи № 3.

въ църквата, било въ нейния двоенъ притворъ представятъ не твърде художествена работа.

Фреската на Св. Климента отъ XIV столѣтие, за която говоримъ по-горе, фреската на Св.Седмочисленици, върху която се спираме тука, видѣха бѣлъ свѣтъ благодарение на професоръ Л. Милетичъ.

Снимка № 4.

Както се знае, манастиритѣ „Св. Богородица — Св. Климентъ“ и „Св. Наумъ“, а сжщо и другитѣ старинни храмове въ околностьта, дълги години следъ създаването на българската екзархия не сж излизали отъ ржцетѣ на фанариотскитѣ владици, свещенници, монаси и др. Съ това се обяснява, че обикновено тия срѣдневѣковни паметници, толкова свързани съ народната ни история, носятъ повечето гръцки надписи.

Подъ манастиря „Св. Богородица“ (на западната страна на Охридското езеро), който при натиска на албанцитѣ едно време е билъ вземенъ отъ с. Калища, даденъ на с. Радожда и влизалъ въ подчинение на гръцкия владика въ Елбасанъ, се намиратъ стари църквици, въврѣни въ пещери, носещи повечето подобни надписи. Въ една отъ тѣхъ, посветена на Св. Атанасия, се намиратъ фрески, изхабени отъ мохамеданска

ржка, между които личи и изображение на Св. Климента.[1] Хубави планеве и разрѣзи на старинните църкви въ с. Калища е обнародвалъ сръбскиятъ архитектъ Миланъ Злоковичъ.[2] Звслужаватъ внимание и изучванията на нѣкои сръбски учени на манастиритѣ, за които е думата ни.[3] Въ тия изучвания има доста сведения по живописьта на стени, иконостаси и пр. За жалость не можахме да си набавимъ снимки отъ малкитѣ църкви въ самия Охридъ.

Въ останалитѣ краища на Македония се срѣщатъ нарѣдко срѣдневѣковни паметници въ почить на всички седмочисленици или на нѣкой отъ тѣхъ. Споредъ народното предание църквата „Св. Димитъръ“ въ Битоля е въздигната върху мѣстото на друга, посветена на Св. Седмочисленици. Въ срѣдния етажъ на сжщата църква имало два параклиса, единъ „Св. Климентъ“, другиятъ „Св. Наумъ“, съ икони отъ ново време.[4] Въ с. Недобърско, находеще се въ Разложската котловина или по южнитѣ поли на Рила, намира се стара църква „Св. Тодоръ Стратилатъ“, съградена въ 1614 г. Понеже тая църква е доста тъмна, снимката на интереснитѣ ѝ фрески на светии и ктитори е срещнала затруднения. Между тия фрески отъ дѣсно, къмъ крайната задня часть на църквата, се намира изображение на Св. Климента въ архиерейско облѣкло. Макаръ и при друга поза, това изображение много напомня най-старата икона на Св. Климента въ Охридъ. Въ сжщото изображение той е правъ въ положение на „молящъ се епископъ, посочващъ съ лѣвата си ржка светото писание. Тази поза характеризира напълно неговата дейность.“ Такава преценка му дава Г. Баласчевъ.[5]

---

[1] *** (В. Кънчевъ), Битолско, Прѣспа и Охридъ (пжтни бѣлѣжки) Мсб. IV, стр. 80. Сжщиятъ дава подробни описания на въпроснитѣ храмове и тѣхната живопись.

[2] Старинар, орган археолошког друштва у Београду III сер., кн. III (за 1924 и 1925), стр. 148 и 149.

[3] По-обширни изучвания на сжщитѣ и историята имъ се дължатъ на Георгя Баласчевъ и професора Иванъ Снѣгаровъ — и двамата родени и порастнали въ Охридъ, и двамата добри познавачи на тоя край.

[4] Фанариотското духовенство преименувало параклиситѣ на „Св. Сотиръ“ и „Св. Григоръ Богословъ“.

[5] Извѣстия на Българското археологическо дружество. Храмътъ „Св. Теодоръ Стратилатъ“ въ с. Недобърско—III, 1912/13 г., стр. 327. За тоя храмъ най-първо е писано, само че погрѣшно, въ Мсб. XII, стр. 274,

Споредъ разказитѣ на духовни лица, които познаватъ добре Македония, нѣкои тамошни иконописци на редъ съ Св. Седмочисленици поставятъ на края имъ и осми — Св. Еразъмъ, антиохиецъ, споредъ едни разпространитель на християнството въ тая область, споредъ други деецъ отъ IV столѣтие. Неговиятъ праздникъ, който има повечето мѣстенъ характеръ, е на 2 юний.[1] Изображения на Седмочлениците съ прибавка на Св. Еразма сж рѣдкость и иматъ изключително такъвъ характеръ. Подобни изображения се срѣщатъ само въ ония предѣли на Охридската епархия, които тя е имала въ турско време. Ликътъ на Св. Еразма могатъ да го нарисуватъ само иконописци отъ Дебърската школа или отъ селата Галичникъ, Лазарополе, Тресанче, Осои и пр. По-нататъкъ той не е проникналъ.

Въ Мизия изображения на Седмочисленицитѣ отъ срѣднитѣ вѣкове се срѣщатъ много на рѣдко. Близу до тѣсninата на р. Струма и до гарата Земенъ, при с. Бѣльово (Радомирска околия), намира се манастирътъ „Св. Ив. Богословъ", чиято църква води сжществувението си отъ срѣдата на XIV столѣтие. Живописьта по стената ѝ, която не представя нѣщо художествено и е много извехтѣла, изкъртена и измокрена, сочи да е отъ две столѣтия по-късно. По-интереснитѣ изображения въ тая църква сж доста сполучливо копирани и се пазятъ въ Народния музей въ София.[2] Въ олтарната ѝ часть е изобразенъ единъ медалйонъ въ размѣръ около 80-100 сантиметра.[3] Въ Елена до новата църква „Св. Богородица" се намира друга, по-стара, „Св. Никола" отъ XVII столѣтие. Тя е пострадала отъ пожаръ въ 1800 г., а била възобновена въ 1804 г. Още отъ турско време тя била занемарена и служила

въ „Пжтуването по долинитѣ на Струма, Мѣста и Брѣгалница" отъ *** (В. Кънчевъ).

[1] Сравни Е. Спространовъ, Бѣлѣжки за гр. Охридъ и славянската служба на Св. Еразма (Славянски гласъ год. III (1905), кн. IV, стр. 156). Има и църкви на негово име, на пжтя между Охридъ и Струга, гдето ежегодно става съборъ.

[2] Вижъ Рекламенъ листъ, издаденъ отъ „Манастирското управление", подъ насловъ „Манастирь Св. Ив. Богословъ, край гара Земенъ", (съ дата май 1911 год.). Сжщо и Александъръ Чучулаинъ, „Св. Климентъ, епископъ словенски" София, 1915 год., стр. 96.

[3] Въ църквата заслужаватъ внимание още изображенията на Св. Иванъ Рилски, Св. Иоакимъ Осоговски и др.

за оржжеенъ складъ. Като е била препълнена съ едно-друго, не можело свободно да се обикаля въ нейната вжтрешность и по тая причина, следъ освободителната война (1877—1878 г.), минавайки тука професоръ К. Иречекъ не можалъ да я разгледа.[1] По-сетне църквата „Св. Никола" била украсена съ изображения, които не сж по-стари отъ XIX столѣтие. Преди стотина години въ Елена идвали на печалба работници отъ Македония, а най-вече отъ Дебърско. Двама братя иконописци, родомъ отъ с. Галичникъ, останали да живѣятъ за винаги въ Елена. Както за тѣхъ така и за мнозината художници отъ Трѣвненската школа, се намирала доста работа изобщо въ Велико-Търновско. Предполага се, че единъ отъ двамата братя иконописци е нарисувалъ фрескитѣ на църквата „Св. Никола" въ Елена. Тукъ се намира ликътъ на Св. Климента, а сжщо и ликътъ на Св. Методия. На редъ съ тѣхъ стоятъ ликоветѣ на Св. Ивана Рилски и на Св. Сава Сръбски.[2] И четиритѣ изображения се отличаватъ по своето сходство.[3]

Въ съчинението си за Т.-Пазарджиската каза (издание 1870 г., стр. 60), Ст. Захариевъ говори, че близу до с. Дебращица при Родопитѣ имало разрушена крепость и църква „Св. Седмочисленици". На сжщото мѣсто има черквище, но не носи таково име, а въ него ежегодно се извършва водосветъ презъ юлий.

Следъ унищожението на Охридската архиепископия Цариградската патриаршия не се решила да изхвърли веднага славянския езикъ отъ българскитѣ църкви въ нейнитѣ епархии. Отъ 1767 г. насетне изпращанитѣ въ тия епархии гръцки владици познавали що-годе славянски езикъ или най-малко матерния езикъ на мѣстното население. По сжщото време народното съзнание и духовната култура по западната часть на Македония малко пострадали. Като крепость на българщината въ тоя край служили манастиритѣ „Св. Ив. Бигоръ" и „Св. Пречиста", които спадатъ въ Дебърско-Кичевската епархия. Когато Охридъ — тоя български Иерусалимъ — попадналъ подъ пълна зависимость отъ цариградската па-

[1] Вижъ Княжество България, Часть II, Пжтувания по България, преводъ С. Аргировъ, стр. 892.

[2] Не Св. Сава отъ Седмочисленицитѣ, а сръбскиятъ народенъ светия.

[3] Точнитѣ надписи на тия фрески сж обнародвани, но не ни се удаде да ги намѣримъ.

триаршия, както за българското духовенство, така и за българскитѣ иконописци нѣмало вече мѣсто въ тукашнитѣ покрайнини. Разбира се, гръцкитѣ иконописци сж добивали предпочитане и на тѣхъ се възлагало да рисуватъ ликове на български народни светии. Ето какъ се обяснява това, че стари икони на Св. Климента и на Св. Седмочисленици носятъ гръцки надписи. И отецъ Паисий твърди подобни факти въ своята история на нашия народъ. Така е било навредъ, гдето българитѣ се намирали подъ властьта на гръцкото духовенство, надъхано съ омраза къмъ всичко наше. Когато въ Охридъ съвсемъ изчезнало славянското богослужение, тогава житията, службитѣ и тропаритѣ на Седмочисленицитѣ били преведени на гръцкки; по почина на гръцкитѣ владици съ тая работа се заловили свещенници и монаси, които добре познавали славянски езикъ; първоначално подобни преводи се четѣли въ ржкописъ, а по-сетне били напечатани.

Тукъ му е мѣстото да се спремъ върху нѣкои изображения на Седмочисленицитѣ, интересни било отъ художественоисторическо, било отъ църковно-книжовно становище. За такива ние считаме литографиранитѣ имъ ликове. Като родоначалникъ на ново-българската домашна иконография може да се вземе Христофоръ Жефаровичъ, родомъ отъ Дойранъ, починалъ въ Москва презъ 1753 г. Той е нареченъ отъ Павла Ненадовичъ „общъ народенъ зографъ, ревнитель отечества болгарскаго, любитель царства иллyріческаго“.[1] Въ 1701 г. дубровничанинътъ Павелъ Ритеръ Витезовичъ издалъ на латински една малка Стематография, колекция отъ гербове на балканскитѣ и славянски народи и страни. Въ 1841 г. Хр. Жефаровичъ самъ нарисувалъ и издалъ въ Виена друга по-обширна Стематография, допълнена съ ликове на царье-светии, царици-светици, патриарси-светии, обикновени светии, държавни глави — допълнена още съ кратки обяснения на църковно-славянски езикъ. Това издание на Хр. Жефаровичъ отдавна е станало библиографска рѣдкость. Екземпляри отъ него се намиратъ въ народнитѣ ни музеи и библиотеки въ София и Пловдивъ. Отъ Стемато-

[1] Б. Пеневъ, Сръбско влияние въ българското духовно възраждане (Славянски гласъ год. IX (1911), к. 1—2, стр. 158).

графията сѫ копирали ликове и гербове въ своитѣ издания Г. С. Раковски, Н. Хр. Павловичъ. Ив. Д. Богоровъ, Хаджи Найденъ Ивановъ и др. Отъ Стематографията сѫ заимствувани типове по срѣдния иконостасъ и стенната живопись на Рилския манастирь. Въ това си издание Хр. Жефаровичъ е възпроизвелъ ликоветѣ на трима отъ Седмочисленицитѣ. По редъ тѣ сѫ помѣстени и надписани както следва: На стр. 3. „Св. Наумъ Чюдотворецъ, близъ Охрида". Той е нарисуванъ въ монашеско облѣкло, държи въ дѣсната ржка патерица, а въ лѣвата листъ съ надписъ „Иже сотвори и научит сей Келій наречем". Срещу него е нарисуванъ Св. Никодимъ Чудотворецъ; на стр. 6. „Св. Меѳодій Архиепископъ Моравскій". Той е нарисуванъ въ архиерейско облѣкло, съ едната ржка благославя, а въ другата държи евангелие. Срещу него е нарисуванъ Св. Серафимъ, архиепископъ сръбски. На стр. 8. „Ст҃ыи Климентъ Архиепископъ Охридскы". Той е нарисуванъ въ архиерейско облѣкло, държи въ дѣсната ржка жезълъ, а въ лѣвата разтворена книга съ надписъ: „Аще бо отпущаете человекомъ, согрешенiа ихъ отпуститъ". Срещу него е нарисуванъ Св. Теофилактъ, архиепископъ български. Стематографията на Хр. Жефаровичъ е отъ първата половина на XVIII столѣтие.

Почти едновремено съ лика въ нея е станалъ достояние на книжнината другъ литографиранъ ликъ на Св. Климента, издаденъ въ Мосхополъ (южна Албания). Тоя аромъно-албански градъ въ XVII и XVIII столѣтие билъ въ цвѣтущо състояние, ималъ многохилядно население и до 20 хубави църкви. Макаръ и въ тоя край аромъни и албанци да образуватъ сбита маса, жителитѣ на Мосхополъ се намирали напълно подъ гръцка култура. Благодарение на тѣхната предприемчивость, тукъ се събрали богатства та започнала да вирѣе и науката. Двама заможни братя основали печатница, снабдени съ гръцки и славянски букви, която се помещавала въ зданието на църквата „Св. Иоанъ". Тая печатница, посветена на учения Халкиуса, имала най-вече работа отъ 1740 до 1744 г. и нейнитѣ издания намирали широко разпространение въ срѣдата на Европейска Турция. Гръцкиятъ фанатизъмъ станалъ причина, да не се употрѣбяватъ въ печатницата славянски букви, а и преводитѣ на тоя езикъ да се печататъ съ гръцки букви. Поради тази причина въ Мосхополъ не е

излѣзла нито една славянска книга. До колкото се знае, и преводитѣ на аромънски езикъ сѫщо се печатали съ гръцки букви. Тукашната печатница изработвала разни църковни книги и служби, които обикновено се четатъ на праздницитѣ. Въ 1742 г., благодарение на Охридския архиепископъ Иоасафа, двама гръцки монаси издали въ Москополъ на срѣдства на манастиря „Св. Наумъ" пространното житие на Св. Климента. Къмъ него сѫ прибавени още: служба и житие на Св. Еразма, служба на Св. Наума, служба и житие на XV Тивериополски (Струмишки) мѫченици и пр. Житието на Св. Климента било издадено и на новогръцки езикъ отъ Атанасия Пароски, иеромонахъ отъ манастира „Св. Ив. Предтеча" (Продромосъ), до гр. Беръ (Караферия) на р. Бистрица. Въ тоя манастирь високо се слави паметьта на Св. Климента, защото тукъ се пази неговата глава, донесена неизвестно кога отъ Охридъ. Превода на споменатия иеромонахъ е украсенъ на първата страница съ изображение на Св. Климента. Добри християни и богати хора въ Москополъ, между които имало и българи, подарили една скѫпоценна корона на съборната църква въ Охридъ. Въ 1788 г. и по-сетне, когато Али-паша Янински въстаналъ противъ султана, неговитѣ варварски орди съсипали Москополъ и ограбили населението му. Тогава тукъ заглъхнала всѣкаква просвѣта; печатницата прекратила работата си; всички заможни и учени хора се разпръснали[1]. Москополъ го постигнала участьта на нашитѣ градове Месемврия и Чипровци. Сега той представя едно бедно село съ повече отъ 200 аромънски и албански кѫщи[2]. Въ гръцкитѣ издания на житието на Св. Климента, напечатани въ Москополъ, той е нарисуванъ въ цѣлъ ръстъ, облѣченъ като архиерей, съ корона на главата, въ едната рѫка държи евангелие, съ другата благославя. Като се сѫди

[1] Д-ръ Густавъ Вайгандъ, Аромѫне. Етнографическо-филологическо-историческо издание на тъй наречения народъ Македоно-ромѫне или цинцаре. Съ 18 снимки въ текста и една етнографическа карта. Прѣвелъ отъ нѣмски д-ръ Ср. Дановъ. Варна, 1899, стр. 93—104.

[2] Единъ виденъ нашъ богословъ, комуто дължимъ нѣкои сведения за Москополъ, ни разказва, че сега тамъ имало всичко една църква и една джамия, а по улицитѣ се чувалъ само албански говоръ. Най-близъкъ градъ до Москополъ е Корча. И двата сега спадатъ въ гръцка Македония.

по това изображение, става явно, че печатницата въ Москополъ не е разполагала съ изкусни работници по литография. Това изображение намираме възпроизведено въ едно отъ най-първитѣ съчинения за св. Климента, излѣзло отъ перото на младия професоръ въ Московската духовна академия Н. А. Туницки[1]. Подобни издания има съ изображенията на Солунскитѣ равноапостоли.

Паметьта на Св. Климента и на Св. Седмочисленици или както ги зоватъ още „Св. Светозарни учители" повече се пази и почита въ Македония, отколкото въ Мизия и Тракия[2]. Въ нѣкогашнитѣ предѣли на Охридската архиепископия тѣхъ високо ги славятъ не само българитѣ, а още аромънитѣ, гърцитѣ, православнитѣ албанци и др. Тукъ кръщаватъ децата си на името на нѣкой отъ Седмочисленицитѣ; тукъ се срѣщатъ най-вече имената Климентъ (Климе), Наумъ (Унчо) и др.[3] Дебърската школа брои между своитѣ представители не само македонци, а отчасти и албанци. Повечето отъ тѣхъ отиватъ на печалба почти въ всичкитѣ балкански земи; занимаватъ се едни съ иконография, други съ домостроителство, трети съ рѣзбарство и пр. До преди половина столѣтие, когато нѣкой иконописецъ отъ Трѣвна и Самоковъ искалъ да нарисува Седмочисленицитѣ, той вземалъ за образецъ произведенията на своитѣ другари отъ Дебърската школа. Отъ сжщитѣ се ползували и иконописцитѣ по народность гърци, които имали предпочитание навредъ по българскитѣ земи, гдето се е загнѣздило фанариотското духовенство. За закрепяване на Дебърската школа спомага и Св. Гора Атонска, гдето богатитѣ руски манастири подържатъ иконографско училище. Въ него отиватъ да се усъвършенствуватъ млади македонци, които произхождатъ отъ зографски семейства. Тѣхнитѣ произведения запазватъ мѣстния си характеръ и по типъ, и по костюмировка, и по композиция. Погрѣшно е отъ страна на

---

[1] „Св. Климентъ епископъ Словенскій. Его жизнь и просвѣтительная дѣятельность." Москва. (Сергіевъ посадъ), 1913, 8⁰, около 300 стр. Приложеніе, табл. IV. Тукъ се вижда и друго издание отъ Венеция съ дата 1784 г. Ликътъ на св. Климента въ съчинението на Туницки не е тъй хубаво нарисуванъ, както въ Стематографията на Хр. Жефаровичъ.

[2] Въ тия две области по-късно възприели тѣхнитѣ праздници.

[3] Тукъ още кръщаватъ Размо, т. е. на св. Еразъма.

нѣкои македонци, че на редъ съ Седмочисленицитѣ турятъ и св. Еразма; това е анахронизъмъ. И нему тѣ въздаватъ голѣма почитъ и на него тѣ кръщаватъ своитѣ чеда. Още по-погрѣшно е отъ страна на П. П. Карапетрова, че той изхвърля Солунскитѣ равноапостоли отъ Седмочисленицитѣ, а ги замѣстя съ презвитера Константина и Лаврентия[1].

Макаръ и Св. Кирилъ и Методий да иматъ първенство въ всѣко отношение и тѣ да стоятъ на чело въ тропаря на Св. Седмочисленици, подобно нѣщо не се вижда въ домашната ни иконография, т. е. въ изображенията имъ, излѣзли отъ кисцата на доморасли иконописци. Безспорно е, че отъ Дебърската школа църковнитѣ художници въ Трѣвна и Самоковъ сж се научили, какъ да рисуватъ Св. Седмочисленици или отъ тѣхъ сж взели образецъ въ това изкуство. Обаче, не се знае съ положителность, дали срѣдневѣковнитѣ или по-новитѣ български иконописци сж поставили Седмочисленицитѣ въ следния редъ: на първо мѣсто Св. Климентъ, на второ мѣсто Св. Кирилъ и Методий, на трето мѣсто Св. Наумъ

---

[1] Вижъ „За Св. Седмочисленици. Исторически бѣлѣжки". Българска сбирка год. IV (1897) кн. X, стр. 1053—1054. Ето какво говори авторътъ по тоя предметъ, което инакъ представя справоченъ и библиографски интересъ: „Между дошлитѣ низъ разни пжтища въ България били и Климентъ, Наумъ, Гораздъ, Ангелари, Сава и Лаврентий. Само за тия шестимата споменува К. Иречекъ въ своята „История на българитѣ" (Търново, 1886 г., стр. 197), а пъкъ въ сжщата история (стр. 540) споменува само първитѣ петима, безъ Лаврентия, и казва, че заедно съ Кирила и Методия, българската църква ги почита подъ име Св. Седмочисленици. Така и Ст. Станимировъ въ своя „Учебникъ по история на Българската църква" (Пловдивъ, 1894 г.) на стр. 35 споменува само за Климента, Наума, Горазда, Ангелария и Сава. А пъкъ Р. М. Каролевъ въ своята „История на българската църква" (Пловдивъ, 1895 г.) на стр. 22 казва, че въ България дошли Гораздъ, Климентъ, Лаврентий, Наумъ и Ангелари, безъ да споменува за Сава, а на стр. 23. откакъ обажда за Ангелариевата смъртъ, казва, че Гораздъ, Климентъ, Наумъ Сава и Константинъ, безъ да споменува сега за Лаврентия, били проводени отъ Бориса въ областитѣ на царството му, че въ тия епархии на Българското царство били назначени за епископи моравскитѣ изгънници Гораздъ, Климентъ, Константинъ и пр. и пр.; така и на стр. 31 Каролевъ не споменува за Константина и Лаврентия." Понататъкъ сжщиятъ авторъ заключава така: „Прочее, отъ горѣприведеното противорѣчията на показанитѣ историописатели се установява какво Седмочисленицитѣ сж горѣпоказанитѣ отъ насъ седмина, безъ Кирила и Методия". . . .

и Св. Сава, на четвърто мѣсто Св. Гораздъ и Св. Ангеларий. Знае се отъ народната и църковната ни история, че Солунскитѣ равноапостоли сж разпространявали по-рано свѣтлина отъ известнитѣ свои сподвижници. Обаче, старитѣ българи възвеличили Св. Климента и му дали преднина между Седмочисленицитѣ. Ето какъ се обяснява това, че въ домашната ни иконография сжщо тъй изпъква величавата фигура на тоя богоугодникъ и праучитель. По българскитѣ земи не е оцѣлѣло никакво изображение на Св. Седмочисленици отъ срѣднитѣ вѣкове. Но нѣкои по-нови образци, нарисувани отъ домашни иконописци, иматъ чисто народна тенденция. Ще прибавимъ и това, че следъ имената на Седмочисленицитѣ по кръщение българскитѣ църковни художници турятъ имената имъ по мѣсторождение или мѣстослужение; така напримѣръ тѣ надписватъ Св. Методия, или „Солунски“, или „Моравски“.

Въ обиколката си по разни градове на България ние си набавихме снимки на икони съ подобна тенденция, които заслужаватъ внимание. Нека ни бжде позволено да дадемъ репродукции на тия снимки безъ да се спираме върху колорита на иконитѣ и други особености отъ специално естество. Досежно размѣритѣ на самитѣ икони ние ги дѣлимъ на голѣми, т. е. такива, които се турятъ на долния ярусъ на иконостаса, и малки, т. е. такива, които се турятъ на горния ярусъ на иконостаса.[1] Повечето отъ тия икони не сж стари, та нѣматъ значение като ония въ Охридъ и неговата околность. Подбрахме тия икони, защото сж най-типични и най-разпространени у насъ. Не ще да е излишно да дадемъ кратко описание на тия икони.

Икона Св. Климентъ. Изобразенъ е правъ на пейсаженъ фонъ, който напомня стария Охридъ. Облѣченъ е като архиерей, съ едната ржка благославя, съ другата държи жезълъ. Надписътъ надъ главата му гласи така: Св. Климентъ, архиепископъ Охридски. Изработенъ е не толкова художествено. Тая икона има следнята история: Въ първитѣ години на освобождението ни всички свещенници въ Велико-Търнов-

[1] Въ старитѣ иконостаси двата яруса сж разграничени отъ една лоза по цѣлата дължина.

ската епархия взели решение да подарятъ на своя духовенъ началникъ, митрополитъ Климента, тая икона, като именникъ и многозаслужилъ архипастирь. Избрана отъ свещеницитѣ комисия намѣрила двама иконописци (отъ Дебърската школа) и поржчала имъ тая икона съ условие щото тя да е по подобна на ония, които се срѣщатъ по храмоветѣ въ Охридската и Дебърско-Кичевската епархия. По размѣръ иконата е малка и околовръсть има бронзирана рамка. Докато е билъ живъ митрополитъ Климентъ, пазилъ я въ своитѣ покои. Следъ смъртьта му тя била поставена въ параклиса „Св. Апостоли Петъръ и Павелъ", въ двора на старата митрополия. Катастрофалниятъ землетръсъ въ 1913 г., който разсипа тоя срѣдневѣковенъ и други паметници въ Велико-Търново, стана причина да изчезне иконата. Възможно е тя да се намѣри между развалинитѣ.[1] (вж. сн. № 5)

Снимка № 5.

Икона Св. Седмочисленици на групи съ Исусъ Христосъ отгоре. Срѣдата ѝ е изпълнена съ изображенията на Св. Климента и двамата Солунски равноапостоли отъ дветѣ му страни. Въ тая икона Св. Климентъ прилича отчасти на първата, съ прибавка на Спасителя въ облаци. Св. Кирилъ и Методий сж полуобърнати, както е обикновено, когато сж двамата на отдѣлна икона. Въ горнитѣ жгли, между орнаменти, изобразени сж единъ срещу други въ полуръстъ Св. Наумъ и Св. Сава, държатъ въ ржцетѣ си листове съ надписи. Въ долнитѣ жгли, между орнаменти, изобразени сж

[1] Това имахме случай да чуемъ отъ временния му замѣстникъ, митрополитъ Иосифъ. За щастие, ние се снабдихме съ снимка отъ тая икона много по-рано.

единъ срещу други въ полуръстъ Св. Гораздъ и Св. Ангеларий, съ було на главитѣ и евангелие въ ржцетѣ. По обикновенно, двамата сж въ монашеско облѣкло, а първитѣ петь сж въ архиерейско облѣкло. Между всичкитѣ съ черна брада е представенъ единственъ Св. Наумъ. Въ тая икона нѣщо характерно е груповото разположение на Седмочисленицитѣ, чиито лицеви черти сж инакъ малко неестествени. Тя е излѣзла отъ кисцата на братия Марко и Теофилъ; подъ имената имъ се чете още „отъ Македонія 1889“, двамата принадлежатъ на Дебърската школа. Иконата носи отгоре общъ надписъ: Св. Седмочисленици, Славяно-Български просвѣтители. Св. Климентъ е надписанъ успоредно на ореолата, съ прибавка Патриархъ Охридски. Останалитѣ иматъ съкратени и разположени надписи. По размѣръ тя е голѣма (вж. сн. № 6).[1]

Снимка № 6.

Икона Св. Седмочисленици въ една редица съ господь Саваотъ отгоре. Всичкитѣ сж изобразени въ цѣлъ ръстъ. Св. Климентъ е въ архиерейско облѣкло, украсено съ цвѣтя; въ едната ржка държи жезълъ, съ другата благославя. Задъ него сж полуобърнати Солунскитѣ равноапостоли, еднакви по възрасть; Св. Кирилъ държи въ дѣсната си ржка листъ съ азбуката; Св. Методий държи въ дветѣ си ржце евангелие. Задъ тѣхъ сж полуобърнати Св. Наумъ и Св. Сава, съ черни бради; значи по-млади отъ дру-

[1] Намираше се на стария иконостасъ на църквата „Св. Никола Нови“ въ София.

гитѣ; първиятъ съ дѣсната ржка благославя, вториятъ въ лѣвата ржка държи евангелие. Задъ тѣхъ сж полуобърнати Св.Гораздъ и Св. Ангеларий, съ було на главитѣ си. Надписътъ на иконата е разположенъ отъ двѣтѣ страни на Господь Саваота, който е потъналъ въ облаци. Надписитѣ на Седмочисленицитѣ сж успоредно надъ тѣхнитѣ ореоли. Отдолу иконата носи датата на нарисуването ѝ — 1866 г. и името на майстора ѝ — „Александъръ отъ Ямболъ". Лицата на светиитѣ сж остри, одеянията имъ сж добре нарисувани. На Александра Зографинътъ, както той билъ известенъ по Тракия, не липсуватъ дарба и любовь къмъ изкуството. По размѣръ тя е голѣма (вж. сн. № 7).[1]

Снимка № 7.

Икона Св. Седмочисленици въ една редица съ Исусъ Христосъ отгоре. Всички сж нарисувани въ цѣлъ ръстъ. Св. Климентъ е въ архиерейско облѣкло, въ поза безъ разлика отъ оная на описанитѣ по-горе. Неговиятъ жезълъ е доста дълъгъ и спуснатъ низко подъ нозетѣ му. Солунскитѣ равноапостоли сж изобразени полуобърнати къмъ него, но Св. Методий е представенъ по-младъ отъ Св. Кирила, което не е съгласно съ историята. Задъ тѣхъ полуобърнатитѣ Св. Наумъ и Св. Сава заематъ по-малко мѣсто и

[1] Намира се въ единъ параклисъ въ Варна, въ който българитѣ се черкували до преди освобождението ни.

сѫ изобразени така: единиятъ благославя, другиятъ държи скѫпъ кръстъ. Въ лѣво едвамъ се подава Св. Гораздъ, а въ дѣсно е дадено повече мѣсто на Св. Ангелария, който държи въ лѣвата си ржка обикновенъ кръстъ. Архиейското облѣкло на Св. Климента е много по-красиво отъ онова на другитѣ четирма. Монашеското облѣкло на Св. Горазда и Св. Ангелария, особено булато, е доста черно. И двамата сѫ изобразени съ прошарени брады; значи, по-млади отъ другитѣ. По цѣлата икона, а най-вече по архиерейскитѣ одежди изобилва златниятъ цвѣтъ, който я прави много свѣтла. Отгоре надъ Седмочисленицитѣ е изобразенъ на златенъ фонъ Исусъ Христосъ — правъ и благославя съ дветѣ ржце; около него кълба облаци, а подъ тѣхъ редица двукрили ангелчета. Иконата нѣма общъ надписъ, а вмѣсто такъвъ служи тропарьтъ на Седмочисленицитѣ, написанъ въ пълния си текстъ отдолу на единъ сгънатъ по краищата листъ. Освенъ въ тропаря, името на всѣкиго се чете вѫтре въ самата му ореола, успоредно на нейното крѫжило. Иконата представя художествена работа, но инакъ има незначителни грѣшки. Нарисувана е преди освобождението ни отъ свещенникъ Димитра попъ Йонковъ, най-първия иконописецъ на своето време въ Трѣвна, който се занималъ съ това изкуство почти съ цѣлото си семейство[1]. Иконата е пострадала малко отъ пукнатини на самата срѣда. По размѣръ тя е голѣма. Намира се въ църквата „Св. Георги“ въ Трѣвна. (вж. сн. № 8).

Снимка № 8.

[1] Неговъ синъ е живописецътъ Ив. п. Димитровъ, основатель на първата художествена изложба въ България.

Щампата (книжната икона) Св. Седмочисленици вече е станала голѣма рѣдкость и следъ нѣколко години може да изчезне съвсемъ. Тая щампа не е като старитѣ щампи, издадени въ Св. Гора Атонска и Рилския манастирь, а се отличава по хубавата си изработка. Оцѣлѣли сж две издания: едното луксозно, другото обикновено. Преди десетки години щампата Св. Седмочисленици се продавала въ Самоковъ на посетителитѣ на Рилския манастирь. Следъ създаването на българската екзархия тая щампа се намирала у нѣкои иконописци въ Трѣвна, на които служила за моделъ. Луксозното издание е на бронзиранъ фонъ и такъвъ цвѣтъ иматъ ореолитѣ на Седмочисленицитѣ и украшенията по тѣхнитѣ одежди. Обикновеното издание е на тъмно-синъ фонъ и въ него навредъ бронзовата боя е замѣстена съ бѣлия цвѣтъ на хартията. На едното и другото издание одеждитѣ на Седмочисленицитѣ сж украсени съ леки сини, зелени, червени и черни бои. Въ лицата на Седмочисленицитѣ има отчасти подобие и сходство. Разположението имъ е като онова въ тѣхната икона. На луксозното издание надписитѣ сж надъ ореолитѣ, на обикновеното тѣ сж въ ореолитѣ. Тия надписи гласятъ буквално така: Св. Климентъ Патріархъ Охридскій, Св. Кириллъ Солунскій, Св. Меѳодій Солунскій, Св. Наумъ чуд. Охридскій, Св. Сава Охридскій, Препод. Гораздъ, Преп. Ангеларій Германскій. Следъ азбуката, която Св. Кирилъ държи въ дѣсната си ржка, написано е: „Начало премудрости есть страхъ Господень. (Пс. 110, стр. 10).“ Отдолу на щампата, вмѣсто надписъ, чете се: „Тропаръ гл. 3“. „Вѣнцы хваленія“ и пр. — въ пълния си текстъ. Седмочисленицитѣ сж нарисувани въ повече отъ полуръстъ и представятъ хора почти еднакви по възрасть. Щампата има размѣри: 35 сантиметра височина и 45 сантиметра ширина. Изработена е въ литографията на А. В. Марозовъ въ Москва. Издадена е съ разрешение на руската духовна цензура на 20 мартъ 1869 г. По всичко личи, че щампата е просто възпроизведена отъ българска икона на Седмочисленицитѣ. Тоя, който е поржчалъ изработката ѝ въ Москва, пратилъ я е нарисувана отъ домашенъ иконописецъ. Въ щампата нѣма почти нищо руско, т. е. заимствувено отъ руската иконография; макаръ и изработена въ чужбина, тя може да се на-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА ОКОПИЕ

рече дѣло на домашната ни иконография. Преди всичко това личи по костюмировката на седмочисленицитѣ, на чело на които е поставенъ Св. Климентъ. По единъ екземпляръ отъ двете издания на щампата билъ запазенъ въ Самоковската митрополия; но съ нейното изгаряне отъ случаенъ пожаръ изчезнало всичко вжтре заедно съ една ценна библиотека и пр. Въ самоковското читалище, посветено на Св. Седмо-

Снимка № 9.

числени ци, подобна щампа отъ дълги години краси едно отъ неговитѣ помѣщения (вж. сн. № 9).

Описанитѣ и приложенитѣ образци говорятъ красноречиво, какво представятъ Св. Климентъ и Св. Седмочисленици въ домашната ни иконография. Изтъкнахме по-горе, че тая иконография е дѣло на Дебърската школа, т. е. че иконописцитѣ въ западна Македония първи сж започнали да рисуватъ Седмочисленицитѣ. Нѣма съмнѣние, че упадъкътъ на византийското изкуство се е отразилъ и въ българскитѣ земи. Тоя упадъкъ е станалъ по-голѣмъ следъ унищожението на Охридската архиепископия. Ето защо най-старитѣ изображе-

ния не Седмочисленицитѣ, оцѣлѣли въ нейнитѣ предѣли, сѫ доста слаби въ художествено отношение. Но съвременнитѣ иконописци сѫ наследили отъ старитѣ всичко по фигурата, костюмировката и композицията на Седмочисленицитѣ. Отъ незапаметно време до сега домораслитѣ ни иконописци рисуватъ Св. Климента така: бѣловласъ старецъ съ продълговато лице и съ голѣма заострена брада, въ пълно архиерейско облѣкло, т. е. съ корона, сакосъ, омофоръ, набедреникъ и пр. Сѫщитѣ иконописци рисуватъ Св. Климента по-често, че съ едната рѫка благославя, съ другата държи жезълъ; а по-рѣдко съ книга въ едната рѫка — символъ на книжовната му дейность. Неизвестно отъ кога домашнитѣ ни иконописци рисуватъ Св. Седмочисленици така: винаги на първо мѣсто Св. Климентъ en face, а всички останали полуобърнати къмъ дветѣ му страни; винаги Солунскитѣ равноапостоли, Св. Наумъ и Св. Сава въ пълно архиерийско облѣкло, само че по-просто отъ онова на Св. Климента; винаги въ двата края Св. Гораздъ и Св. Ангеларий, облѣчени съ черно расо и було на главата. Както видѣхме, освенъ тая композиция има и друга, която се състои въ разположение на Седмочисленицитѣ на групи; т. е. по срѣдата Св. Климентъ и Солунскитѣ равноапостоли, а въ четиритѣ жгли четирмата имъ другари. Тая композиция на групи се срѣща доста на рѣдко и нея рисуватъ само иконописцитѣ отъ Дебърската школа. Още по-рѣдко се срѣща и изображението на Седмочисленицитѣ въ полуръстъ, каквото е онова на щампата имъ. Що се отнася до костюмировката, тя е една и сѫща; никога отъ нея не липсва архиерейското облѣкло. Така рисуватъ и Солунскитѣ равноапостоли на отдѣлно. Образци отъ домашната ни иконография се намиратъ по храмоветѣ въ всички у насъ по-главни градове, срѣдища на църковното ни изкуство, огнища на народното ни съзнание и духовна култура.

Както казахме по-горе, отъ XIII столѣтие българскиятъ народъ е причислилъ Седмочисленицитѣ къмъ кржга на светиитѣ, започналъ да слави тѣхнитѣ имена. Отъ тогава именно домашнитѣ ни иконописци започнали да ги рисуватъ както подобава, а именно първитѣ петмина въ архиерейско облѣкло, а двамата последни въ монашеско облѣкло. Както разположението на Седмочисленицитѣ, така и тѣхната костюмировка, заслужава да се съблюдаватъ отъ насъ, българитѣ. Жела-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

телно е ратницитѣ на църковното ни изкуство да се придържатъ о традиционното. Въ епохата на възраждането ни щампата на Св. Седмочисленици започнала да краси много църкви, манастири, училища, читалища, общински канцеларии и частни кжщи. Презъ сжщата епоха учителитѣ въвели тѣхния тропаръ въ училищата; или по-добре ежедневно ученицитѣ го изпѣвали при свършека на послеобѣднитѣ си занятия. Така било навредъ, гдето учителствували Никола Михайловски, Петко Р. Славейковъ, Тодоръ Шишковъ, Анастасъ Границки и др. До преди освобождението ни тропарътъ на Св. Седмочисленици се пѣялъ редовно въ класното училище „Св. Кирилъ и Методий" въ Велико-Търново. Въ околнитѣ градове и села сжщиятъ се пѣялъ тогава дори и отъ децата въ отдѣленията. Що се отнася до щампитѣ на Седмочисленицитѣ, желателно е да се прибератъ и запазятъ въ музеи или библиотеки, понеже иматъ значение въ възраждането ни. Единъ екземпляръ отъ обикновеното издание се намира въ Народния археологически музей въ София.

* * *

Както се знае, руската иконография се намира въ доста напреднало състояние наредъ съ другитѣ клонове на руското църковно изкуство. Отъ старо време още рускитѣ манастири въ Св. Гора Атонска разполагатъ съ недвижими имоти и богатства, та това имъ дало възможность да спомогнатъ за повдигане на иконографията. Единъ отъ тия манастири, „Св. Пантелеймонъ" основалъ зографско училище, гдето отиватъ да се специализиратъ млади и възрастни хора отъ разни православни народности. Въ тѣхното число влизатъ иконописци отъ Дебърската школа дори и отъ най-отдалеченитѣ български земи. Като се взремъ въ произведенията на художницитѣ отъ това училище, ще видимъ, че въ тѣхъ има не само руски, а и византийски елементи. Въ руската иконография е изхвърленъ така нареченият златенъ варакъ, а въ византийската иконография той се употрѣбява въ изобилие. Художницитѣ отъ тая школа възприели златосването на иконитѣ само въ ореолата, а го изоставили въ облѣклото, фонътъ и пр. Инакъ сжщитѣ художници подражаватъ въ всѣко отношение на другаритѣ си по иконография въ Русия. Известно е, че едно време подъ духовна цензура се е

намирало и самото църковно изкуство въ тая държава.

Въ първитѣ години на освобождението ни иконописцитѣ, които се специализирали тамъ или въ зографското училище на манастиря Св. Пантелеймонъ, започнали да рисуватъ Седмочисленицитѣ по руската иконография, т. е. по приетитѣ въ нея образци. Руската църква не дава такова голѣмо значение на Св. Климента или по-добре не слави толкова високо неговото име, както българската църква. Що се отнася до руската иконография, тя счита за престжпно да направи най-малкото отстжпление отъ това, което го диктува руската църква. Нейнитѣ иконописци обикновено рисуватъ Св. Седмочисленици въ друго разположение, по друга композиция; тѣ се придържатъ строго о тѣхния тропаръ, въ който най-напредъ се споменуватъ Св. Кирилъ и Св. Методий; следъ тѣхъ трети по редъ иде Св. Климентъ, а по-нататъкъ останалитѣ четирма. Като вземемъ и най-простото изображение на Седмочисленицитѣ, излѣзло отъ ржката на нѣкой руски иконописецъ, ние ще видимъ, че той не държи смѣтка за българскитѣ образци. Въ руската иконография на чело стоятъ Солунскитѣ равноапостоли, а въ дѣсно отъ тѣхъ и малко назадъ стои Св. Климентъ, а останалитѣ запазватъ своитѣ мѣста. Освенъ това рускитѣ иконописци не рисуватъ никого отъ Седмочисленицитѣ въ архиерейско облѣкло, а почти всичкитѣ въ монашеско облѣкло. Както споменахме и по-горе, въ това отношение съвременнитѣ наши църковни художници просто отиватъ по пжтя на своитѣ руски другари.

Въ София сжществуватъ десетки икони и стенописи на Седмочисленицитѣ, които удовлетворяватъ на разнитѣ искания на изкуството, обаче всичко у тѣхъ не е съгласно съ домашната ни иконография. Напримѣръ, такива ние считаме следнитѣ: стенописа Св. Климентъ, правъ, въ естествена голѣмина, въ долния притворъ на храмъ-паметника „Св. Александръ Невски"; стенописа Св. Климентъ, проповѣдникъ между старитѣ българи, въ горния притворъ на сжщата църква; иконитѣ на Седмочисленицитѣ въ срѣдния и лѣвия иконостасъ на сжщата църква; храмовата икона на църквата „Св. Седмочисленици" (въ София)[1]; 5) Храмовата икона на малката църква „Св. Седмочисленици" (на Воен-

[1] Бившата Черна-джамия.

ното училище)[2]; стенописа Св. Седмочисленици въ западната часть на църквата „Св. Никола Нови“ и иконата Св. Седмочисленици въ заседателната сала на Народното събрание. Отъ споменатитѣ изображения едни сж дѣло на руски иконописци, извикани у насъ народчно за изографисване на храмъпаметника „Св. Александъръ Невски“, други сж дѣло на учители и ученици отъ нѣкогашното държавно рисувално училище въ София, трети сж изработени по поржка въ Русия, а четвърти сж отъ частната работилница „Св. Лука“ въ София и пр. Всички тия изображения на Св. Климента и Св. Седмочисленици сж почти сходни помежду си. Композициитѣ сж по руски образецъ, т. е. на чело сж Солунскитѣ равноапостоли, а задъ тѣхъ Св. Климентъ, Св. Наумъ, Св. Сава, Св. Гораздъ и Св. Ангеларий — всички въ монашеско облѣкло. Подобна композиция отговаря на тропаря на Седмочисленицитѣ, т. е. на даденото имъ отъ църквата мѣсто и значение. Но, както видѣхме, не такава е приетата у насъ композиция отъ старо време. Каква е тая композицня ние го вече казахме, а приложенитѣ по-горе снимки говорятъ по-добре отъ всѣко описание. Не е сходна съ тия снимки иконата Св. Климентъ въ ректората на Софийския държавенъ университетъ, чийто покровитель е той. Не е сходна съ сжщитѣ снимки и една нова щампа на Св. Климента, издадена отъ група наши свещеници или отъ дружеството „Народна църква“ въ 1916 г. по случай хилядогодишнината на Св. Климента.

Като издание на списанието „Минало“, подъ редакцията на Г. Баласчевъ въ най-ново време излѣзе прекрасна снимка на златенъ фонъ отъ статуята на Св. Климента. Тая снимка, въ размѣръ около четвъртъ квадратенъ метъръ, носи надписъ: „с҃ тыи климентъ епс҃пъ словѣньскыи пр҃стависѧ къ лѣтѡ ѕ҃ ч҃ к҃ д҃ (+ 916 г.)“.

Въ църковния историко-археологически музей въ София се намира и една нарисувана отъ натура картина съ маслени бои — изгледъ на най-интересната вжтрешность на манастиря „Св. Богородица — Св. Климентъ“. Тая доста сполучлива картина на живописеца Г. Желѣзковъ представя кухицата съ ковчега, въ който се пазятъ останкитѣ на Св. Климента, съ поставеното на него скжпоценно евангелие и съ изправената надъ него чудотворна икона.

Ето доколко високо ние, българитѣ, почитаме името и паметьта на своя праучитель Св. Климента.

---

[2] Храмовиятъ имъ празникъ съвпада съ оня на срѣдневѣковната църква „Св. Пантелеймонъ“ въ с. Бояна, при Витоша.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Народописни материяли отъ Гевгелийско.[1]

Съобщава Никола Д. Рачевъ.

Сватбени обичаи.

Момитѣ и ергенитѣ се срѣщатъ обикновено по хорà, люлки, седѣнки и чешми. Момитѣ и ергенитѣ се „бендисватъ" (харесватъ). Ако мома и ергенъ се бендисатъ и искатъ да се оженятъ, тѣ се уговарятъ за това, но тѣхното уговаряне трѣбва да получи одобрение отъ родителитѣ имъ.

Рѣдки сж случаитѣ, въ които се зачита сърдечното влѣчение на младитѣ. При разрешаване въпроса за женитба волята на родителитѣ е неотмѣнима, свята. Незачитането на родителското решение се смѣта за голѣмъ грѣхъ. Затова случаитѣ отъ противопоставяне на родителската воля при женитбитѣ сж изключение.

Влюбената мома може да се противопостави на родителитѣ си чрезъ избѣгване, но за момъка тая възможность не сжществува. Той може да се бори противъ родителското решение само съ отказъ да се жени. Надъ влѣченията на момата допустимо е насилие отъ страна на ергена, когото тя не обича. Въ такъвъ случай той я открадва и завлича въ планината, гдето прекарватъ десетина дни. Момата въ такъвъ случай се счита опозорена, и като такава тя не може да бжде взета отъ други и затова е принудена да се отказва отъ желанието си да се върне вече въ бащината си кжща.

Сватбитѣ ставатъ съ предварително уговаряне на родителитѣ чрезъ посрѣдници отъ момкова и момина страна. Първиятъ посрѣдникъ, пратенъ отъ страна на ергена, се нарича стройникъ.[1] За стройникъ се изпраща близко, довѣрено

[1] Вж. „Мак. Прегледъ" г. II, кн. 4.

лице, мжжъ или жена, съ дипломатически способности, — да умѣе да уговаря и убеждава. Къмъ такива лица сж се обръщали и турцитѣ, за да вематъ български моми, затова при многото случаи отъ потурчвания насилственитѣ сж малко.

Обичното време за сватби е есеньта. Отъ страна на ергена се „пуща“[2] стройникъ срещу недѣля на новъ месецъ, за да бжде „аирлия работата“. Ако получи съгласието на момата и родителитѣ ѝ, пристжпя се къмъ размѣна на „нишанотъ[3]“. Той отъ страна на момъка се състои отъ босилова китка съ червенъ конецъ и алтъни, а отъ страна на момата — отъ везени ризи[4]. Нишанотъ въ случая има символистично значение, той е изразъ на взаимно съгласие и желание да стане сватбата. Размѣната на нишанотъ не се смѣта годежъ и се пази тайно между двата рода до годявката. Следъ размѣна ни нишанотъ почватъ приготовленията на дветѣ страни за годежъ. Момата подготвя годежнитѣ подаръци съобразно съ членоветѣ на семейството и рода на нейния сгоденикъ, а пъкъ момъкътъ приготвя подаръцитѣ за моминия родъ. Когато и дветѣ страни сж готови съ дароветѣ си, момъкътъ праща на новъ месецъ срещу недѣля армасаре[5], на които броятъ предварително е уговоренъ. Обикновено тѣ биватъ отъ 5 до 15. Армасаритѣ носятъ китка съ алтъне дублянъ[6], колби[7], пръстени, ушечки[8], кавръци[9] и пантофи за момата. Момата пъкъ е готова съ ризи и кошули[10] да дарува армасаритѣ.

Следъ като се уговорятъ условията на сватбата, размѣнятъ се дароветѣ. Момата се кланя и целува ржка на всички, а тѣ я благославятъ съ думитѣ: „аирлия нека биде“. Отъ тоя часъ младежитѣ сж вече сгодени (армасани). Сгоденикътъ и сгоденицата сж ‚армасникъ‘ и ‚армасника‘. Армасаритѣ не се гощаватъ у момата, а у момъка, веднага следъ армасването.

Отношенията на сгоденика и сгоденицата на сж тъй интимни, както у насъ. Сгоденицата не говори съ своя сгоденикъ, тя само отговаря на поздрава му. Сгоденикътъ не може да ходи въ дома на своята сгоденица; той не може да остава и насаме съ нея.

---

[1] пратеникъ. [2] изпраща. [3] белегъ. [4] кърпи за лице. [5] сватове (годежници). [6] голѣма златна монета. [7] гривна. [8] обици. [9] забрадки. [10] ризи.

Въ последния недѣленъ день преди сватбата отъ момкова страна се пращà да пита страната на момата, готови ли сѫ за сватба. Ако всичко е готово и нѣма нѣкакви прѣчки, свадбенитѣ тържества започватъ.

Сѫщия день отъ страна на момата съ китки се поканватъ посестрими на брой отъ 4 до 12.

Въ понеделникъ посестримитѣ се събиратъ у момата. Тамъ те отсѣватъ брашно и замѣсватъ колаци съ пѣснитѣ:

1.

Ой зелѐно зеленѝко,
Зеленѝко моме.
Ка се трѐсе лис във гòра,
Като перунѝга (пеперуда),
Так се трѐсе сърце лӳдо
За мòма калѐша[1].

2.

Ой зелѐно зеленѝко,
Мàла мòма рѝзи вѐзе
Лӳдо млàдо да дарӳве.
Зеленѝко, мàла мòма,
Рѝзи вѐзе дар си дѝпли
И на свѐкър и свекърва.

3.

Ой зелѐно зеленѝко,
Лòза се вѝе лозàнко
òколо грàда Солӳна,
Под лòза сѐди девòйка
Тѐнки дàрове дѝплеше
На нѐни свѐкър кошӳля.

Сѫщия день съ колацитѣ се повикватъ и побратими отъ страна на момъка съ молба да поематъ грижата да канятъ гости, да доставятъ дърва отъ гората и да смѣлятъ булгуря за сватбата. Вечерьта въ понеделника тѣ почватъ да канятъ сватбаритѣ съ думитѣ: „Да повѐлите в събòта спрòти недѐля на сватба“ или „Милӳеме да дòйдете на свàтба“. Следъ поканата подаватъ на поканения да пие отъ виното, което носятъ. Ако поканениятъ приема поканата, пие отъ виното и благославя: „Айрлѝя нѐка бѝде!“

Въ вторникъ побратимитѣ се събиратъ въ дома на сгоденика да мелятъ булгуръ. Булгурътъ се меле съ пѣсни и весели младежски закачки между посестрими и побратими.

---

[1] хубава.

Пѣесе:

Ой зелѐно зеленѝко,
Зеленѝко, мàлой мòме,
Зеленѝка рѝза вѐзе,
Рѝза вѐзе ем я кълне:
Мòре сѝйня рѝзо,
Дàл ке го зѐмом
Тòа шо ми късмѐт,
Тоа шо ме сàка.
Да е късмѐт мòре,
Да те вѐзом и довѐзом,
Да те прàтом на той лѝдо
Да те нòси ем кердòси.

Въ сѫщия день побратимитѣ си правятъ фруглица[1] отъ тояга, на която е прикачена кърпата, дадена за нишанъ на стройника. На върха на тоягата се поставя „калинка“[2]. Когато побратимитѣ отиватъ за дърва, нуждни за сватбата, изпращатъ се отъ посестримитѣ, въ бѣло забрадени, съ пѣсень:

Ой зелѐно зеленѝко,
Се трѐсе лис в гòра
А на лѝсти перунѝка
. . . . . .

Въ четвъртъкъ почватъ приготовленията за сватбата отъ дветѣ страни. Отъ страна на момата събиратъ посестрими съ китки, а у ергена побратими съ колаци, и всички съ „карта“[3] вино канятъ повторно гоститѣ за сватбата. Булгура мелятъ вечерьта въ присѫтствието на свекъра и изводника. Момата не бива да чува шума отъ хромела, за това я завеждатъ въ друга кѫща.

Когато мелятъ булгура, пѣятъ:

1.

Ой зелѐно зеленѝко,
Стòе мòма армàсана,
Мòшне[4] на далѐко.
Чѝлай мòма дѐка пѐят,
Пѝшки дѐка пѝкат,
Млѝво дѐка вàгят,
Товарѝла бѐло жѝто
Да ке òди на воденѝца.

2.

У юнàкови двòри
Джамбалàзи се бѐрат
Кòйни си рѝжат[5]
За млàда невѐста.
У юнàкови двòри
Терзѝи рѝби шѝят
За млàда невѐста.
У юнàкови двòри
Златàри пръстен лѐят
За млàда невѐста.

---

[1] байракъ. [2] наръ. [3] бъклица. [4] много. [5] обседлаватъ.

Булгуръть се меле съ закачки между побратимитѣ и посестримитѣ, които се цапатъ съ брашното за да бѫдатъ бѣли децата на младоженцитѣ. Побратимитѣ често съобщаватъ на свекъра, че воденицата се развалила и че трѣбва да плати, за да я поправятъ. Следъ заплащането почватъ отново да мелятъ. Въ сѫбота следъ обедъ отъ дветѣ страни, въ дома на момата и въ дома на момъка, даватъ угощение на поканенитѣ гости. Кумътъ наново се кани съ музика. Докато дойде кумътъ, „бричатъ“[1] момъка, а момата „чешлятъ.“ При тоя обредъ тѣ не бива да говорятъ; а посестримитѣ пѣятъ:

Ой зелѐно зеленѝко,
Зеленѝко зелѐн здрàвец
И на лѝсти перунѝга.

Презъ време на бръсненето на момъка и счесването на момата поставятъ хора, близки на момъка и момата, да бдятъ, щото да не би нѣкой да вземе отъ коситѣ имъ и направи отъ тѣхъ „чинка“ (магия), въ която непоколебимо вѣрватъ. Щомъ бѫде избръснатъ момъкътъ, поливатъ го съ вино, което събиратъ и наливатъ въ шише. Отъ това вино даватъ на момата да пие, когато ще влѣзе въ кѫщата на свекъра. Следъ гощавката свекърътъ, побратимитѣ, посестримитѣ и другитѣ близки гости отиватъ у момата съ подаръци. На момината врата ги посрѣщатъ съ пѣсень:

Мла̀ди юна̀к си ко̀ня во̀ди,
Ко̀ня во̀ди зо̀п си са̀ка.
Испадна̀ла[2] мла̀да мо̀ма
С бѐла пачѐта[3] в ръце,
С бѐло гро̀зде внѣтре,
Го измамѝла ма̀лка мо̀ма
Арен мо̀мък с а̀рен ко̀ня.

Когато свекърътъ влѣзе въ момината кѫща, предъ него поставятъ донесения даръ. Предъ момина баща пъкъ натрупватъ дара на момата на грамада и го претеглятъ съ кантаръ. По-младиятъ отъ сватоветѣ размѣня дароветѣ съ благословията „аирлия нека биде.“ Бащата и братята на момата вематъ по три дрешки отъ дара и ги поставятъ въ ковчезитѣ, казвайки:

---

[1] бръснатъ. [2] излѣзла. [3] кърпа.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

„алал нека биде.“ Следъ това момата си нарежда въ ковчезитѣ останалитѣ дарове.

Въ неделя следъ обедъ момъкътъ изпраща по брата си венчалнитѣ подараци на момата. Деверътъ ѝ ги поднася съ думитѣ: „Да дойдеш у дома на гости, до века и до амина.“

Посестримитѣ припѣватъ на девера:

Откѫ̀пи дѐвер невѐста,
Не е за мнòго илѝди,
Тукѫ̀ е за сѐдем стотѝни.

Следъ като се върне деверътъ, свадбаритѣ начело съ кума и музиката, отиватъ за невестата.

При тръгване посестримитѣ пѣятъ на две групи:

1.

Юнàк вѐле и говòре:
Събирàйте се другàре,
Ке пòйдеме за невѐста!
Пристегнàйте ремѝните,[1]
Ремѝните на пѝнците,[2]
Оти мѝли мой другàри,
Друм е тѐжок, друм далеко.

2.

Сѣти сàкат да кинѝсат,[3]
Да кинѝсат за невѐста.
Юнàк неке да кинѝса,
Оти сàка прощовàне
От нѐговата рòда,
От тàтко и мàйка.

3.

Син мàйка изпрàкя,
Ем му нарачѫ̀ва:
Сѝне, мѝли сѝне,
Мòлба ти се мòлим,
Вѝно да не пѝеш
Ке ми ти открàднат
Млàдата невѐста.

4.

Юнàк вѐле и говòре:
Мѝла мòя мàле,
Грѝжа нѝмо ѝмай!
Кемѐр кесе нòсом,
Кемѐр ке развòрзом
Бѫ̀лка ке я плàтом,
Па ке я донѐсом“.

Родителитѣ и близкитѣ благославятъ младоженика и заедно съ сватбаритѣ и музика потеглятъ за невестата. Въ това време братята на невестата образуватъ около тѣхната кѫща преграда съ телата си и не пущатъ сватбаритѣ да влѣзатъ базъ откупъ. Докато братята на момата пазятъ вратата, момата се явява предъ гоститѣ въ бѣла забрадка, хвърля върху сватбаритѣ шекеръ и памучно семе и се укрива въ кѫщата, а посестримитѣ пѣятъ:

---

[1] върви; [2] цървули; [3] тръгватъ.

Бой се чу̀е, мѝла мàле
Бой се чу̀е на далѐко.
Не бой ми се мѝла кѐрко,
Воа свàтове сж за невѐста.

Тя целува ржка на родителитѣ си и заедно съ кума и роднинитѣ си излиза на вратата, гдето се покланя до три пжти на сватбаритѣ, следъ това раздава сватбенитѣ подаръци, а посестримитѣ пѣятъ:

Скòро хвърлѝ мòме,
Тия тѐнки дàри,
Оти рòса йде;
Ке ти и нарòси
Тия тѐнки дàре,
Млàдите свàтове,
Стàритѣ кумове.

Следъ като раздаде сватбенитѣ подаръци, момата отива въ стаята, гдето другаркитѣ ѝ я обличатъ за венчаване и при обличането припѣватъ:

1.

Достѝон девòйко ѝбава,
Дòста си мòма одѝла,
Дòста ергѐни горѝла.

2.

Мòма ми се мòле:
Тàтко, не ме предàвай
На чу̀здитѣ рѫце,
На чу̀зди и незнàйни.

3.

Дòста си мòма одѝла,
От сѐга ку̀кя на глàва,
От сѐга грѝжи на сърце.
До сега с мàйка и тàтко,
От сега с'свѐкър, свекърва.

4.

Чѝни ми, бòже, дѐнот годѝна
А нòке за полòвина,
Яз да се наòдом
Низ тàткове двòрове,
Низ брàтове килàре.

Дружкитѣ на момата ѝ подаватъ всѣка часть отъ венчилното облѣкло съ припѣвъ:

1. 2.

Обу̀й си, мо̀ме, от ю̀нак чора̀пе. Обу̀й си, мо̀ме, от ю̀нак папу̀ци.

3.

Облѐчи, мо̀ме, от ю̀нак джу̀бе. и пр.

Последниятъ накитъ на булката е мрежата (булото)[1]. Тя се поставя на булката съ следната пѣсень:

Кладѐат ти, мо̀ме, мрѐжа на очѝте,
Мрѐжа на очѝте, грѝжа на сърдцѐто.
До сѐга, мла̀да мо̀ме, девѝйка,
От сѐга, мла̀да мо̀ме, невѐста.

До сѐга, мо̀ме, ма̀йка—татка глѐдала,
От сѐга, мо̀ме, свѐкър, свекъ̀рва.
Нѝгите, мо̀ме, ке им измѝваш,
Водà̀та, мо̀ме, ке им изпѝваш.

Следъ като булката бѫде готова, бащата я предава на девера, който я води до църквата. При тръгването отъ кѫщата къмъ църквата, преди да я покачатъ на коня, пѣятъ:

1. 2.

Отдѐля се мо̀ма
От та̀тко и ма̀йка
И от ро̀д роднѝни
От та̀ткови дво̀ри.

На ма̀йка наръчу̀ва
Ма̀ле, мѝла ма̀ле
Дво̀ри да ми мѐтиш
Кѝтки да ми ва̀диш.[2]

Следъ като се покачи на коня:[3]

1. 2.

Обърнѝ се, мо̀ме
На лѐво на дѐсно
Да разглѐдиш ку̀кя.

Обърнѝ се, мо̀ме
На лѐво на дѐсно
Да разглѐдиш дво̀ре.

1. 2.

Обърнѝ се, мо̀ме
На лѐво на дѐсно
Да разглѐдиш татко.

Обърнѝ се, мо̀ме
На лѐво на дѐсно
Да разглѐдиш ма̀йка.

---

[1] Мрежата се поставяла съ цель да не виждала булката пѫтя, по който ще отива въ новата кѫща, та да не може да се върне.

[2] Поливашъ.

[3] Булката отъ бащината кѫща до църквата и отъ църквата до свекровата кѫща язди конь.

1.

Обърнѝ се, мо̀ме
На лѐво на дѐсно
Да разглѐдиш бра̀тя.

2.

Обърнѝ се, мо̀ме
На лѐво на дѐсно
Да разглѐдиш сѐстри.

Обърнѝ се, мо̀ме
На лѐво на дѐсно
Да разглѐдиш ро̀да.

Мо̀мина ма̀йка гово̀ре:
„От тўа[1], кѐрко, от тўа,
На мѐне ми се бактѝса
От тво̀и стро̀йници вървѐйки,
От бѐли пога̀чи месѐйки,
От рўйно вѝно точѐйки".

Мо̀ма на ма̀йка, гово̀ре:
„Излѐким, ма̀ле, полѐким,
Ке вѝдим ма̀йка без кѐрка.
Ва вечѐря, ма̀ле, без мѐне,
Дрўги вечѐра, ма̀ле, без во̀да
Ке зѐмиш, ма̀ле, сто̀мните,
Да ке отѝваш за во̀да

Ке пострѐтнеш ней друга̀чки,
Ти ке и пѝтеш, мѝла ма̀ле,
Далѝ а видѐхте (името на дъщерата).
Друга̀чки вѐлит гово̀рит:
А видѐхме тво̀йта кѐрка
У (името на новия род) дворо̀ве.
На зо̀лва дво̀ри мѐтеше,
На свѐкор во̀да лѝеше,
На дѐте[2] дива̀н стоѐше.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Следъ извършване венчалния обредъ младоженецътъ води вече булката (респ. коня ѝ). По пѫтя отъ църква до свекровата кѫща пѣятъ пѣсни, които представляватъ разказъ за особени случаи отъ сватбенитѣ пѫтешествия.

Ето една такава, записана въ село Конско:

Те дадѐа, Янѝнко,
Прѐко дѐвет планѝня,
Посака̀ла Янѝнка,
Посака̀ла вода̀ студѐна.
Оди Ма̀рко да зѐме
От орѐшки буна̀ре.
Ка отѝшел Ма̀рко

Посмагнало[3] се чѝзмата
Паднàл Ма̀рко у бу̀на̀ро.
На срѐд но̀ки, Янѝнко,
Си дойдѐ едно пѝле гълъбче,
Заста̀на му на Янѝнка,
На дѐсното ра̀мо.
И му пѐсня запѐя:

[1] махни се. [2] на мѫжътъ си. [3] подхлъзнала.

„Ей, Янинко, невѐсто,
До сѐга бѐше невѐста,
От сѐга си вдовѝца.
И дочу̀ли сва̀товете,
Сва̀товете, ку̀мовете,
На пѝле му гово̀ре:
Мо̀ре пѝле, гълъбче,
за каквѝ ми гово̀реше,
Жа̀лна пѐсня и грѐйна?
— Дѝл ме пѝтеш да ка̀жа,
Мла̀ди Ма̀рко се уда̀ви.

Когато сватбата пристигне въ двора на свекра, даватъ на булката единъ хлѣбъ, който тя поставя на покрива на кжщата. Следъ това ѝ даватъ да пие отъ онова вино, съ което сж измили обръснатия младоженецъ.

Посестримитѣ пѣятъ:

1.
Путу̀нах, ма̀ле, путу̀нах
По тия бѐли Ду̀наве
По тия мжтни Ва̀рдаре,
Ела ме, ма̀ле, искарай.

2.
Ма̀йка му вѐле гово̀ре:
Плѝвай ми, кѐрко, плѝвай ми
И ма̀йка така плѝвала
И па на кра̀йта излѐзе.

Свекърътъ снѐма булката отъ коня и я внася на ржце въ кжщата си. Въ това време пѣятъ:

1.
На шо ке ми ѝдеш, ма̀лой мѝме,
На свекъ̀рва, мѝме, клѐта ку̀чка,
На етъ̀рва, мѝме, лю̀та змѝя,
На две зѝлви, две клѐти ку̀чки,

2.
Они клѐти, ма̀ле, язи мъдра,
А яс ру̀до я̀гне, па ке помине.

На кжщната врата я пресрѣща свекървата, на което пѣятъ:

1.
Я излезнѝ, мила ма̀ле,
Я излезнѝ на дворѝве,
Да причѐкаш, мѝла ма̀ле,
Да причѐкаш сѝлна вѝйска:
Напрѐд ѝди, мѝла ма̀ле,
Напрѐд ѝди сѝлен сѝкол,
Я по нѐго, мѝла ма̀ле,
Я по нѐго ярабѝца.

2.
У мѝмини двѝри
Ро̀са зарасѝла,
Ма̀йка заплака̀ла;
У мѝмчани двѝри
Слънце огрея̀ло,
Цвѐке нацъвтѐло,
Ма̀йка засмеа̀ла.

Когато булката влиза въ кжщата, младоженецътъ стои задъ вратата и я ударя три пжти по гърба. Това означава, че тя е вече негова и подъ неговата власть. Въ кжщата за-

вождатъ булката най-напредъ при огъня, който тя разбърква и подкладва, после — при брашното, при маслото, при панициτѣ и други вещи отъ домакинството. Това означава, че тя може да разполага съ тѣхъ и че върху нея ще легне грижата за извършване всичката домакинска работа, свързана съ тѣхъ.

За девствеността на булката извънредно много се държи. Въ случай, че тя е недевствена, свирачитѣ подъ никакви условия не свирятъ; побратими, посестрими и другитѣ гости се разбѣгватъ и оставятъ сватбата. Младоженецътъ има право да върне булката. Ако пъкъ е девствена, пиятъ блага ракия съ медъ, такава носятъ на кума и на родителитѣ ѝ.

Понеделникътъ следъ сватбата се нарича кумовъ день. Кумътъ се кани на обѣдъ отъ младоженика, посестрими и побратими съ музика. Той се държи повече отъ царски. Неговата власть е голѣма; трѣбва да му се удовлетворяватъ всички желания. Колкото повече го подканятъ да бърза, той повече се бави, съ това той проявява власть и достойнство. Желанията си изразява съ гатанки, напримѣръ иска топла вода, значи вино, отъ дете к....,—суджукъ и др. Ако пожелае да отиде босъ до кжщата на младоженцитѣ, длъжни сж да постилатъ улицата, презъ която ще мине, съ килими и хасъри. Ако пожелае мечка да му целуне ржка, това значи младоженецътъ, лазейки по ржце и крака, да се доближи до него и му целуне ржка. Ако пожелае да пие кафе срѣдъ улицата, даватъ му да седне на столъ или възглавница, които носятъ за всѣки случай, кладатъ огънь всрѣдъ улицата и му сварватъ кафето. Изобщо всѣки кумъ се стреми, колкото се може повече грижи да създаде и по неясно да изрази желанията си.

Съ право се смѣта тамъ, че най-тежката работа въ една сватба е да се води кумътъ и да се угажда на прищевкитѣ му.

Съ сжщитѣ церемонии следъ ѓощавката го завеждатъ у дома му.

Въ понеделникъ вечерьта се дава угощение на побратимитѣ. Невестата имъ прави баница; побратимитѣ ѝ пречатъ, като вематъ и криятъ брашно, нощви, точилка и пр.

Тѣ ѝ възвръщатъ скритото, само следъ като сполучи да се поклони на оня, който го е скрилъ. Понеже тя не знае, кой е скрилъ нѣкоя отъ необходимитѣ вещи, тя прави по-

клони на всѣкиго поотдѣлно, докато сполучи да се поклони на оня, който е скрилъ онова, що и е необходимо. Това несполучливо кланяне възбужда смѣхъ и веселие помежду имъ, а за невестата мжка — понѣкога тя направя до 10—15 поклона, докато сполучи.

Въ вторникъ се дава угощение на посестримитѣ. Следъ гощавката невестата и младоженикътъ почватъ да чистятъ. Невестата мете, а младоженикътъ ѝ помага въ изхвърляне сметьта. Но посестримитѣ размитатъ и боклучатъ отново. Освенъ това тѣ сядатъ и на трагата (лесата, съ която изхвърлятъ сметьта), и младоженецътъ и невестата сж длъжни да ги носятъ. Тия пречки посестримитѣ създаватъ на младоженцитѣ до насита. Щомъ се изпратятъ посестримитѣ, сватбата се счита свършена. Невестата може вече да излиза сама извънъ кжщата и да говори. Нѣколко дни следъ сватбата сватоветѣ и кумътъ се викатъ едни други на угощения. Тия угощения се казватъ повратки и отвратки; тѣ ставатъ съ цель да се упознаятъ и сприятелятъ двата засватили се рода и кумътъ.

Рецензии и книжовни вести.

Mikołaj van Wijk, O stosunkach pokrewieństwa między językami południowo-słowiańskiemi. Prace filologiczne t. XI, str. 94—112. Warszawa, 1926.

Въпросътъ за родственитѣ отношения и разпредѣлението на славянскитѣ езици помежду имъ е занималъ славянскитѣ учени отъ самото начало на славянската филология, но и до днесъ по него не е постигнато пълно съгласие. Срещу обикновената почти общоприета разпредѣлба на славянскитѣ езици въ три дѣла — източнославянски, западнославянски и южнославянски, — Лескинъ още въ 1876 бѣше ги раздѣлилъ на четири групи — руска, западнославянска, сърбохърватско-словенска и българска — и въ 1914 г., въ своята „Граматика на сърбохърв. езикъ“ (Gramm. d. serbo-kroat. Sprache I. стр. XXVIII и сл.), отново потвърди това раздѣление. На приетото отъ Шлайхера и подкрепено отъ Шахматова по-тѣсно родство на югославянскитѣ и източнославянскитѣ езици, и обединението имъ въ една по-голѣма група югоизточнославянски езици, холандскиятъ ученъ Ванъ Вейкъ противопоставя сега една нова хипотеза за по-голѣма близость между източнославянскитѣ и западнославянскитѣ езици и за особеното на славянскитѣ диалекти къмъ края на славянското единство въ две групи: северна и южна (вж. Remarques sur le groupement des langues slaves. Revue des études slaves t. IV, 1924, p. 11 et suiv.).

Сжщиятъ холандски ученъ, професоръ по славянскитѣ и балтийски езици на университета въ Лайденъ, се е занималъ и по-специално съ взаимнитѣ отношения между южнославянскитѣ езици. Тия тъкмо отношения между сърби и българи възъ основа на езикословни и исторични дани се разглеждатъ въ единъ неговъ трудъ, излѣзълъ на холандски: Taalkundige en historiese gegevens betreffende de ondste betrekkingen tussen Serven en Bulgaren, Amsterdam 1923. На полски пъкъ въ спис. „Филологични трудове“ (Prace filologiczne), томъ XI, е напечатана статия „За родственитѣ отношения между южнославянскитѣ езици“, която представя кратко извлѣчение отъ негови преподавания въ Варшавския университетъ презъ пролѣтьта 1924.[1] Въ нея е изложена следователно сжщностьта на възгледитѣ му по тия отношения.

Свръзвайки въ едно западнославянскитѣ и източнославянскитѣ езици възъ основа на еднаквата замѣна на *-ens* > *ě* (*ѣ*) вм. старобълг. *ę* (*ѧ*: крaѧ вин. мн., дꙋшѧ род. ед., им.-вин. множ. число) и на *or-*, *ol-* >

[1] Все тамъ е напечатана и друга статия отъ тоя родъ, посветена на родственитѣ отношения между западнославянскитѣ езици: Kilka uwag o stosunkach pokrewieństwa między językami zachodnio-słowiańskiemi (Prace filol. XI, 113-122).

ro-, *lo-* (**orn-* > рус. *ровный*, пол. *rowny*; **old-* > рус. *лодья*, чеш. *lodi*), Ванъ Вейкъ отдѣля южнославянскитѣ езици въ една група, която замѣня сжщитѣ *-ens* > ѧ (> *-e*) и *or-*, *ol-* > *ra-*, *la-* и е била обособена още когато прадѣдитѣ на южнитѣ славяни стояли далечъ на северъ (стр. 109). Отъ друга страна, отдавайки сжщото значение на замѣната на *tj*, *kt*, *dj* въ *шт*, *жд* въ бълг. (стб. свѣшта, ношть, междa), което ѝ отдаваше и Лескинъ, като отдѣляше българскиятъ езикъ въ особена славянска група, Ванъ Вейкъ заключава, че езицитѣ сърбохърватски и словенски сж се развили отъ едно цѣлостно славянско наречие и че дори презъ първитѣ вѣкове следъ като се настанили въ историческитѣ си селища единството имъ не било разкжсано (стр. 96).

Въ своето днешно разпространение отъ Каринтия до Черно море и до Солунъ южнославянскитѣ езици — словенски, сърбохърватски и български — се отдѣлятъ помежду си съ широки преходни пояси (szerokiemi pasami przejściowemi): кайкавското наречие, което дѣли словенски отъ сърбохърватски, и т. н. тимошко-призренско наречие — сърбохърватски отъ български. Той се спира накратко върху отношенията между словенски и сърбохърватски, при което оставя безъ разглеждане въпроса дали кайкавското наречие е било отъ най-старо време преходно наречие или е първоначално словенско наречие, както го смѣтатъ нѣкои (Беличъ, Кульбакинъ); той разглежда сжщо така накжсо и отношенията между сърбо-хърватскитѣ наречия чакавско и штокавско, отбелязва полемиката между Беличъ и Решетаръ и изтъква Босна и Дубровникъ (Рагуза) като преходна територия между чакавски и штокавски. Изобщо съ право подчертава той и тукъ несъмнения фактъ при изучването на живитѣ езици, че изоглоситѣ на различнитѣ езикови особености тъй се кръстосватъ, безъ да се покриватъ една съ друга, че за рѣзки диалектични и езикови граници въ строгъ смисълъ на думата не може да се говори. По-обширно се спира той на въпроса за българско-сръбскитѣ отношения (o zagadnieniu bułgarsko-serbskiem — стр. 100) и след.

Тоя въпросъ, споредъ Ванъ Вейкъ, се разпада на три дѣла: първо, трѣбва да се изследва, до колко сърбохърватски и български се сходятъ помежду си по най-важнитѣ критерии за езиковото родство; второ, да се разгледатъ сегашнитѣ преходни диалекти и да се реши, дали тѣ въ най-стария си видъ сж били говори сръбски, или български или пъкъ преходни; и трето, да се приведатъ исторически свидетелства. По отношение на първото споредъ направения отъ него анализъ излиза, че единствено двата споменати вече по-горе белези — замѣната на *or-*, *ol-* въ началото на думата (по-важна, отколкото на *-or-*, *-ol-* въ срѣдата на думата) и на краесловно *-ens* — говорятъ за общъ развой на всички южнославянски езици въ обсега на разпадащия се славянски праезикъ, ако и да нѣматъ първостепенно значение. Два други критерия обаче, българската група *шт жд* (*št žd*) и гласната *ѣ* (*ě*), говорятъ за ослабване или дори скжсване на взаимнитѣ връзки между български и сърбохърватски въ малко по-късно време. Развоятъ на *шт жд* отъ *tj*, *kt*, *dj* въ български е най-важниятъ отличителенъ белегъ на тоя езикъ не само накъмъ сърбохърватски, но и накъмъ

всички други славянски езици. Въ български тая консонантна група се е добила вследствие на антиципация на мекостьта (**světja*, **medja* > **svě^{i}t^{i}a*, **me^{i}d^{i}a* > *svěšt^{š}a*, *me^{ž}d^{ž}a* съ меко *št^{š}*, *žd^{ž}*; формата **no^{i}t^{i}ъ* от **nokti* направо е невъзможна!), до като въ сърбохърватски, както и въ всички други славянски езици, се е развилъ африкатъ: сърбохърв. *ć đ* (*h ђ*), слов. *č j*,[1] рус. *ч*(*дж* >)*ж* и западнослав. *c dz*(*z*). Изходна точка за такова развитие е палаталната съгласна *t^{i}* или *k^{i}*, отъ която до африката *ć* или *č* или пъкъ *c* има само една крачка. Като примѣръ Ванъ Вейкъ сочи македонскитѣ и южноморавски говори, гдето се изговаря и африкатъ и обикновена мека съгласна и гдето не винаги нашето ухо може да различи веднага единия изговоръ отъ другия (jasno to spostrzegamy w gwarach macedónskich i południowo-morawskich, gdzie się wymawia i afrikatę i zwykłą spółgłoskę palatalną i gdzie niezawsze nasze ucho zdoła odróżnić pierwszą wymowę od drugiej — стр. 101).

Втората разлика между сръбския и българския езикъ се състои въ това, че *ѣ* (*ě*) въ сърбохърватски, както и въ повечето славянски езици, има твърде тѣсенъ изговоръ (*e*, *ije*, *i* < „прасърбохърватско" тѣсно *e* или дифтонгъ *i͡e*), докато въ български тоя изговоръ е твърде широкъ, *ä* или дори *a*; действително днесъ тоя изговоръ се ограничава само въ източнобългарски, но въ срѣднитѣ вѣкове и споредъ Ванъ Вейкъ това е било общъ български изговоръ, както може да се заключи и отъ глаголическата азбука, която има една буква за *ѣ* и *ꙗ*, и отъ гдето следва, че разликата между тия две гласни не е била голѣма. Изобщо той счита широкия изговоръ като изключително българско явление (szeroka wymowa bułgarska jest zatem zjawiskiem wyłącznie bułgarskiem) — още въ старобългарски всѣко *ѣ* е било широко, независимо отъ характера на следната съгласна — и заключава, че развоятъ на българското *ѣ* има малко общо съ развоя на сжщия звукъ въ полски, гдето сжщо така има широкъ изговоръ, но който се дължи, споредъ него, на „диспалатализация предъ предноезични непалатални": l a t o, no l e c i e, ś l e p y, g r z e c h. Той обаче не може да отрече, че *ѣ* въ праполски („ě pralechickie") е билъ твърде отворенъ звукъ (dźwiękiem bardziej otwartym). При това забравя, че и въ български, въ североизточното наречие, имаме сжщо така двоенъ изговоръ, като *^{i}a* и *e*, вследствие на прегласъ предъ първоначално палатални съгласни (л^{i}а т о - л е т е), на каквото ще се дължи преди всичко и развоятъ на двойния изговоръ въ полски. Имаме следователно успоредно развитие, дължимо на едни и сжщи причини, но самостоятелно въ двата езика; затова виждаме това явление и при специални условия въ двата езика.

Пò на дълго се спира Ванъ Вейкъ върху преходнитѣ говори между сръбски и български, именно т. нар. т и м о ш к о - п р и з р е н с к о наречие. То отдѣля сърбохърватската говорна область отъ България и Македония. Между двата езика, сърбохърватски и български, строга граница собствено нѣма, преходътъ отъ единия езикъ въ другия е постепененъ. Срещу Цонева, който считаше по-рано тимошко-призренскитѣ говори за български, и срещу Белича, който ги изкарва сръбски, той изтъква тѣхния характеръ на преходни говори: „Тимошко-призрен-

скитѣ говори сж следователно типично преходно наречие. Обаче това не означава, че така е било отъ по-рано" (стр. 103). Именно той намира основателно твърдението на Белича, че това преходно наречие се е развило върху сърбохърватска основа (w jednym ważnym punkcie Belić ma rację: narzecze przejściowe rozwinęło się na podstawie serbochorwatskiej). При систематическия разборъ на българскитѣ и сръбскитѣ особености — продължава той — става изведнъжъ очевидно, че всички български черти сж се развили подиръ старобългарския периодъ, а между сръбскитѣ черти има много такива, които сж отъ предисториченъ произходъ и по които сърбохърватскиятъ езикъ се е отличавалъ отъ български още преди периода на най-старитѣ текстове. Главнитѣ български черти сж: експираторно ударение, изчезване на квантитета, аналитично склонение, задпоставенъ членъ, сравнителна степень съ *по-*, изчезване на инфинитива, бждеще време, образувано съ сегашното време на глаг. хотѣти и сжщото време на главния глаголъ, все явления, които още не се явяватъ въ старобългарски, освенъ може би случаятъ съ ударението и дължината, за които не се знае, дали въ старобългарски сж били по-близу до праславянското състояние. Срещу това, сърбохърватски особености сж: единъ еръ вмѣсто праславянскитѣ два ера, *у* и *е* отъ носовкитѣ *ж* и *ѫ*, *ћ*, *ȷ̌* (*kʲ gʲ*, въ тимошкитѣ говори *ч*, *џ*) отъ *tj*, *dj*, *у* отъ насловното *въ-*, форми ноге, руке съ окончание по мекитѣ основи, мѣстоименни форми на *-га* (тога, овога), 1 л. мн. ч. на *-мо*. Понеже това сж „прастари черти" (cechy prastare), които се явяватъ въ най-стария периодъ на сърбохърватския езикъ, Ванъ Вейкъ заключава, че „тимошко-призренското наречие въ своя първиченъ образъ е било сърбохърватски диалектъ" (стр. 105).

Такова едно заключение почива на предпоставката, че тия стари особености на сърбохърватския езикъ трѣбва да сж се появили и въ тия говори едновременно съ развитието си въ сърбохърватски. Това обаче съ нищо не се доказва. А това, което по-нататъкъ самъ Ванъ Вейкъ казва за проникването на подобни сърбизми въ македонскитѣ говори, иде да ни доведе до съвсемъ друго заключение. Реченото преходно наречие, споредъ него, се простира на югъ въ северна Македония до Скопье. „Отъ Скопье пъкъ — пише той — започва другъ македонски диалектъ, който въ най-стария си видъ е билъ българско наречие, но по-късно се е подложилъ на сръбско влияние, вследствие на което нѣкои сръбски езикови белези сж се разпространили далечъ на югъ, именно мекитѣ съгласни *ȷ̌ ћ* (или *mʲ dʲ*; *kʲ gʲ*), както и изговорътъ *е* вмѣсто праславянско *ě* (стр. 103). Относително последното — *е* < *ѣ* въ македоскитѣ говори — имахъ вече случай да посоча и по-рано, по поводъ на друга една работа на Ванъ Вейкъ, че то не се дължи на сръбско влияние (вж. Македонски прегледъ, г. I, кн. 5—6, стр. 172). Това е особеность не само на македонскитѣ говори, но изобщо на западната половина отъ цѣлата българска говорна область, приблизително на западъ отъ по който е станалъ преходътъ отъ *ѣ*, изговаряно като широко *а*, въ *е*, сигурно е сжщиятъ, който наблюдаваме въ североизточното българско наречие, гдето *ѣ* се преглася въ *е* при особени условия. Колкото се от-

нася до първото — *к' г'* вм. *шт жд* (отъ праслав. *tj, kt, dj*), — то се дължи действително на сръбско влияние, което се вижда и отъ факта, че случаитѣ съ *к' г'* ставатъ толкова по-рѣдки, колкото се отива по̀ на югъ. Самъ Ванъ Вейкъ бележи, че „между мѣстнитѣ македонски говори се явяватъ значителни разлики отъ гледището на запазването на първичния български характеръ“ и сочи като примѣръ, че отъ тритѣ дебърски говори, описани отъ Облака, единъ е изгубилъ съвсемъ българскитѣ *шт жд*, а два спазватъ по нѣколко израза съ *шт жд*, покрай другитѣ съ *к' г'*, дължими на сръбско влияние. Като сърбизъмъ въ македонскитѣ говори той отбелязва още и *у* вм. *ж* (*и* < праслав. *ą*), но то не е могло да замѣсти съвсемъ чисто българския изговоръ. „Сега македонскитѣ говори — продължава той — вече не сж чисто български, но още се вижда, че нѣкога северната граница на българския езикъ е засѣгала въ Македония чакъ до Скопье“ (стр. 105.) Като диалекти „отъ български произходъ“ изобщо счита той ония, въ които ероветѣ сж минали въ *о* и *е*, носовката *ж* въ *ъ* или *о, а* (покрай нѣколко думи съ *у*). За българската основа на македонскитѣ говори свидетелствуватъ споредъ него и срѣдновѣковнитѣ текстове. Повечето глаголически старобългарски ржкописи сж писани въ Македония, ако и да не може да се посочи точно где. Има кирилски ржкописи, които произхождатъ отъ Охридъ, т. н. Охридска група (tak zwana grupa ochrydzka), къмъ която принадлежатъ Охридскиятъ апостолъ и Болонскиятъ псалтиръ. Езикътъ на тия текстове е чисто български (czysto bułgarski), отгдето става явно, че тогава сръбското влияние още не е достигало до Охридъ (widać, że wówczas wpływ serbski jeszcze nie sięgał aż do Ochrydy). Трудно, е споредъ него, да се отговори, дали въ XI, XII и XIII в. въ северна Македония сж сжществували смѣсени сръбско-български говори. Въ два старобългарски ржкописи, Мариинското евангелие и Клоцовия сборникъ, се срѣщатъ нѣкои сръбски особености, именно доста често случаи съ *у* вм. *ж*, за които не се знае какъ трѣбва да се обяснятъ — дали че преписвачитѣ сж били сърби, или че ржкописитѣ произхождатъ отъ преходна говорна область. Тая область ще е била, както се вижда, северно отъ Скопье, до кждето споредъ него, както се каза, е стигала северната граница на българския езикъ въ Македония.

Отъ езика на приведенитѣ отъ Ванъ Вейкъ охридски ржкописи става ясно, че проникването на сърбизмитѣ въ македонскитѣ говори трѣбва да се постави следъ XIII стол., сир. много по-късно отъ времето на развитието имъ въ сърбохърватски, защото *к' г'* особено, сетне *у*, сж твърде стари фонетични белези на сърбохърватския езикъ. Очевидно е, че и времето на разпространението на изброенитѣ по-горе сърбизми въ тимошко-призренскитѣ говори не стои въ зависимость отъ старината на възникването имъ въ самия сърбохърватски езикъ и съвсемъ не сж свидетелство за първоначална сърбохърватска основа на тия говори, както се мжчи да докаже това бѣлградскиятъ професоръ Беличъ и както, повлѣчени по него, безъ много да му мислятъ, приематъ и други нѣкои учени. Специално застжпницитѣ на прасл. *tj, kt, dj* линията отъ Никополъ на Дунава до Солунъ на Бѣло море. Пжтьтъ,

въ тия говори, тъй както се произнасятъ — *к' г'* или *ч џ (дж)* — свидетелствуватъ сами по себе си, че населението, което ги говори, е до толкова чуждо по говоръ отъ населението на съседнитѣ сръбски области, че не е било въ състояние точно да възпроизведе чисто сръбскитѣ звукове *h ђ*, а ги е произнасяло при възприемането имъ така, както и днесъ ги произнасятъ българитѣ, когато говорятъ сръбски — или *к' г'* или *ч џ*. Ако широкиятъ изговоръ на *ѣ* е характеренъ белегъ на българския езикъ отъ най-старо време накъмъ сърбохърватски, гдето сжщиятъ звукъ се е произнасялъ като тѣсно *е* (отгдето и сегашниятъ изговоръ като *е, ије, и*), както твърди Ванъ Вейкъ, то любопитно е да се изтъкне, че още въ старобългарско време реченията широкъ изговоръ, като въ български, е сжществувалъ не само въ зоната на преходнитѣ тимошко-призренски говори, както е очертана отъ него, но дори и по-западно отъ нея. Въ грамотата на византийския императоръ Василий II за Охридската архиепископия отъ 1019 година името на града Призрѣнъ е предадено по гръцки *Πριζδριάνα*, Лѣсковьць — *Λεασκουμτζόν*, сетне Срѣмъ — *Θράμος*. Очевидно е, че при такова едно положение, най-малко прибързано е да се твърди, че основата на тия говори е сръбска. При това и появата въ тѣхъ на всички ония изброени по-горе особености, които характеризуватъ цѣлокупния български езикъ, мжчно може да се разтълкува като влияние отъ страна на последния преди всичко затова, защото и въ самия български езикъ тѣ се развиватъ тепърва тогава, когато въпросната преходна говорна область, следъ възмогването на сръбската държава презъ XIII и XIV в., подпада почти изцѣло подъ сръбско владичество. Теорията на Белича, че това сж чужди, небългарски, а романски особености, възприети отъ езика на свареното романско и романизувано население както въ български, така и въ тия говори, е голословно твърдение, което съ нищо не се доказва. При това остава открытъ въпросътъ, защо тъкмо въ цѣлия български езикъ, отъ Дунавъ до Бѣло море и отъ Черно море до Охридъ та и въ въпроснитѣ спорни говори, сж прокарани всички тия черти безъ изключение, а не се явяватъ и въ сърбохърватски, когато тъкмо за земитѣ, въ които се говори тоя езикъ — Сърбия, Босна, Черна гора, Херцеговина, Далмация, Хърватско и Истрия — имаме най-много сведения за ромънско население къмъ края на срѣднитѣ вѣкове.

Въ тая теория на Белича крие началото си една хипотеза на Ванъ Вейкъ, изложена по-подробно въ поменатото му съчинение на холандски и повторена сжщо тука (стр. 107 и след.). Той именно приема, че българскитѣ славяни отъ България и Македония и сърбитѣ, които сж най-източното сърбохърватско племе, що е живѣло първоначално не въ околностьта на Бѣлградъ, но, както се приема общо, много по-южно, въ Рашката область, именно въ водотечията на рѣкитѣ Лимъ и Ибъръ, горна Дрина и горна западна Морава, сж били раздѣлени отъ самото начало на заселянето си на Балканския полуостровъ отъ единъ широкъ поясъ романско население, въ долината на горна Морава, както и въ съседнитѣ планински мѣста (w dolinie górnej Morawy zaś a także w górach sąsiednich zamieszkiwali nie

Słowianie, ale ludność romańska). Това обаче не се спогажда съ мненията на Нидерле и Златарски, които поставятъ на картитѣ си славянското плѣме моравци по горна (южна) Морава, та затова той прѣмѣства последнитѣ на долна (съединена) Морава. Още преди XI в., когато сж писани поменатитѣ по-горе старобългарски паметници, Мариинския и Клоцовия, това население отчасть се е разселило на югъ и на северъ, отчасть, при разширението на сръбската държава на истокъ, се е посърбило, като усвоило сръбския езикъ (część ludności romańskiej przyjęła język serbski). Така между български и сръбски „преходнитѣ говори сж се развили отъ чистосръбското наречие, което се прострѣло на истокъ и югъ чакъ до българската територия, а сетне се развивало ведно съ българския езикъ" (стр. 109). На това твърдение обаче противоречатъ думитѣ, които непосрѣдствено следватъ, а именно, че „въ Македония сръбскиятъ езикъ е упражнилъ силно влияние дори на първоначално чисто българскитѣ говори, поради което тия говори обикновено вече нѣматъ чисто български характеръ". Какъ проф. Ванъ Вейкъ си представя въ едно и сжщо време такова едно влияние на сръбския езикъ върху българския въ Македония и на българския отъ Македония и България върху „сръбския въ областьта на преходнитѣ говори", за да възприематъ тѣ всички най-характерни особености на българския езикъ, съвсемъ не е ясно. Колкото се отнася до самата му хипотеза за географическа раздѣла на сърби отъ български славяни презъ първитѣ вѣкове следъ заселянето имъ на Балканския полуостровъ отъ плътенъ поясъ романско население, тя е съшита съ твърде тънки нишки и, очевидно, нѣма да се одържи. Че въ планинскитѣ мѣста на реченитѣ области действително се е спазило старо романско население, днесъ никой не би могълъ да отрече, но едва ли то е било толкова многочислено, че да стане вѣковна преграда между славянскитѣ племена отъ българската и сръбската група.

Ст. Романски.

Γ. Ν. Χατζιδάκις, Περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. — Ἐν Ἀθήναις, 1925, 16⁰. 39.

Презъ 1924 г. известниятъ ученъ проф. Густавъ Вайгандъ издаде въ Leipzig книга подъ надсловъ „Ethnographie von Makedonien, geschichtlich-nationaler, sprachlich-statistischer Teil", въ която изтъква българския обликъ на Македония и препоржчва като най-добро срѣдство за разрешаване на македонския въпросъ една автономна Македония[1].

Нѣколко месеца следъ излизането на Вайгандовия трудъ биде публикувана пакъ въ Leipzig една критика на сжщия отъ атинския проф. Хаджидакисъ на нѣмски озаглавена „Kurze Antwort des Professor Dr. G. N. Hatzidakis auf den Inhalt der Schrift: Etnhographie von Makedonien u. s. w. Leipzig 1924". Една година по-късно сжщиятъ този отговоръ, само че доста разширенъ, излиза въ Атина на гръцки

[1] Вж. за тази книга подробната рецензия отъ проф. Ст. Романски въ „Македонски Прегледъ", год. I, кн. 3 (1925).

подъ горното заглавие и то като № 12 на *Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων* („дружество за разпространяване полезни книги").

Хаджидакисъ започва книгата си съ едно славословие на гръцкитѣ земи и гръцката култура въ древностьта. Всички гръцки земи допринесли по нѣщо за да се увеличи славата на Хелада, но най-голѣми заслуги въ това отношение имали Атина и Македония. Днесъ благодарение на херойскитѣ борби на сегашнитѣ гърци Гърция могла да се освободи отъ турското иго и следъ това съ божия помощь да отърве и братята си македонци отъ сжщото робство. Обаче българитѣ, тѣхнитѣ северни съседи, и Г. Вайгандъ, приятелтъ на българитѣ, подбутвани отъ богинята Раздоръ, искали да унищожатъ това щастие на гръцкия народъ, а особено Вайгандъ съ споменатата по-горе книга се стремѣлъ къмъ тая цель (стр. 3—4). Следъ тѣзи уводни бележки авторътъ пристжпва къмъ самата тема — гръцкия характеръ на старитѣ македонци. Не за пръвъ пжть Хаджидакисъ се занимава съ този въпросъ. Преди 30 години той издаде въ Атина на нѣмски една книга подъ заглавие „zur Abstammung der alten Makedonier" (1897), а сжщо и редица други статии, въ които се опитва да докаже, че старитѣ македонци сж били гърци. Още на времето нѣкои учени изказаха недовѣрие спрѣмо неговитѣ изводи[1]. Сегашната му работа представя отъ части съкратено издание на гореприведения трудъ.

Макаръ книгата, която разглеждаме тукъ, да носи заглавието „Гръцкиятъ характеръ на старитѣ македонци", въ сжщность обаче тя е, както казахъ вече, критика на Вайганда и при разглеждането на отдѣлнитѣ въпроси винаги се изхожда отъ Вайгандовата работа. Раздѣлена е на петь глави. Въ първата отъ тѣхъ, озаглавена „Езикътъ на старитѣ македонци" (стр. 5—10), Хаджидакисъ тълкува най-напредъ нѣкои отъ сведенията на древнитѣ писатели за езика на македонцитѣ. На първо мѣсто стои известието на римския историкъ Curtius VI 9, 34 и 35: Jamque rex intuens eum, ‚Macedones', inquit, ‚de te iudicaturi sunt: quaero, an patrio sermone sis apud eos usurus'. Tum Philotas ‘Praeter Macedonas', inquit ‚plerique adsunt, quos facilius, quae dicam, percepturos arbitror, si eadem lingua fuero usus, qua tu egisti, non ob aliud, credo, quam ut oratio tua intellegi posset a pluribus'. Tum rex ‚Ecquid videtis odio etiam sermonis patrii Philotan teneri?[2]

Споредъ Хаджидакисъ тукъ не ставало дума за езикъ различенъ отъ гръцки, но за гръцки диалектъ. Това тълкуване е много пресилено и безъ основателни доводи. То е по-скоро petitio principii. Освенъ това сведенията на Курция относно Филотовия процесъ се считатъ за из-

---

[1] Вж. подробно за това статията на проф. Г. И. Кацаровъ въ сп. „Минало", год. I, стр. 159 сл.; отъ сжщия „Царь Филипъ II Македонски", София 1922, 10 и сл.

[2] „Царьтъ го погледна и рече: „Македонци ще те сждятъ: питамъ те, ще си служишъ ли при тѣхъ съ башиния си езикъ?" Тогава Филота каза: „Освенъ македонцитѣ присжтствуватъ мнозина, които по-лесно, мисля, ще разбератъ що казвамъ, ако употрѣбя сжщия езикъ, на който ти говори, не за друго, вѣрвамъ, а за да може твоята речь да се разбере отъ по-вече хора". Тогава царьтъ отговори: „Виждате ли, че Филота храни омраза даже спрѣмо родния си езикъ?"

вънредно съмнителни (Срвн. J. Kaerst, Geschichte des Hellenismus, 1 Teil. 2 Aufl., Leipzig 1917, 156 Anm.), та едва ли можемъ да вадимъ отъ тѣхъ сигурни заключения. Понеже въ древната историческа литература споредъ Хаджидакисъ не се било споменавало, че македонцитѣ сж употрѣбяли преводчици въ сношенията си съ гърцитѣ (*ἀλλὰ τοιαύτην μαρτυρίαν περὶ διερμηνέως μεταξὺ Μακεδόνων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων οὐδεὶς ἀρχαῖος συγγραφεὺς κάμνει*. стр. 6), то това показвало, че македонскиятъ езикъ билъ единъ и сжщъ съ гръцкия. Този обаче argumentum e silentio на атинския професоръ виси въ въздуха. Изглежда на автора да е останало неизвестно онова мѣсто отъ Курция, гдето се прави упрѣкъ на Филота, че се сношавалъ съ своитѣ сънародници чрезъ преводчикъ (Curt. VI 11, 4. qui non erubesceret, Macedo natus, homines linguae suae per interpretem audire.). По-нататъкъ Хаджидакисъ като привежда мнението на Кречмера, че фонетическитѣ доводи сж най-везки, понеже стоятъ далечъ отъ всѣкакви субективни схващания, пише: „Като изследваме думитѣ, които ни сж предадени като македонски, намираме преди всичко, че македонскиятъ диалектъ показва особеноститѣ на гръцкия езикъ и само на него; само една македонска особеность имало, която била вторично явление, имено преходътъ на индоевропейскитѣ mediae aspiratae bh, dh, gh въ чисти mediae b, d, g, и за да поясни мисъльта си привежда нѣкои не толкова типични македонски думи. Една отъ думитѣ, която Хаджидакисъ най-често привежда и на която най-много се позовава, е *κεβαλή* (стр. 7, 8). На пръвъ погледъ тази дума говори за гръцкия характеръ на стария македонски езикъ, защото разликата между йонийско-атическото *κεφαλή* и *κεβαλή* е почти нищожна. Обаче, ако я разгледаме по-отблизо, нейната македонщина се явява много съмнителна. Тази дума се срѣща въ Etymologicum magnum 195, 36 въ следния контекстъ: *Βέροια πόλις Μακεδόνων, ἣν φασιν ἀπὸ Φερητός τινος κτισθεῖσαν, Φέροια, καὶ κατὰ Μακεδόνας Βέροια, τροπῇ τοῦ φ εἰς β, ὡς Φερενίκη Βερενίκη, ἡ γυνὴ τοῦ πατρὸς Πτολεμαίου· τοῦ φ τραπέντος εἰς β καὶ τὴν κεφαλὴν κεβαλὴν λέγουσι*. Тя е отбелѣзана и у Хесиха, но безъ означаване народна принадлежность: *κεβαλή· κεφαλή, κύλιξ*. За да разберемъ по-добре езиковата стойность на формата *κεβαλή*, ще приведа и следното мѣсто изъ Etym. magn. 179, 16. *τὸ β τῷ φ συγγενές ἐστι, δῆλον ἐκ τοῦ Μακεδόνας μὲν τὸν Φίλιππον Βίλιππον καλεῖν, καὶ τὸν φαλακρὸν βαλακρόν, καὶ τοὺς Φρύγας Βρύγας, καὶ τοὺς ἀνέμους διὰ τὸ φυσᾶν φυσήτας βύκτας. Ὅμηρος· Βυκτάων ἀνέμων*. Отъ токущо приведенитѣ две мѣста изъ Etymologicum magnum може да се заключи само, че македонцитѣ обръщали всѣко старогръцко *φ* въ *β*, т. е. тѣ произнасяли въ гръцкитѣ думи tenues aspiratae като mediae. Само тъй може да се тълкува текста. За сжщински македонски думи въ случая не може да се говори, но по-скоро за специфиченъ македонски изговоръ на гръцки думи. Отъ друга страна *κεβαλή* и на двѣтѣ мѣста (у Etym. magn. и у Хесиха) има типичния за йоническо-атическия диалектъ завършъкъ *-η*, а не *-α* както бихме очаквали. А това показва, че може би имаме работа съ една йоническо-атическа форма, произнасяна по варварски resp. македонски начинъ. Въ такъвъ случай варваризуваното *κεβαλή*

принадлежи именно на онзи диалектъ, на който, както трѣбва да предположимъ, сж говорили образованитѣ македонци.

Освенъ *κεβαλή* и произведенитѣ отъ него собствени имена: *Κέβαλος* и *Κεβαλῖνος* (срв. чисто гръцкитѣ *Κέφαλος* и *Κεφαλῖνος*) известни сж и формитѣ: *κέβαλη κεβλή-πυρις, κεβλή-γονος* пакрай *κέβλος*[1], *κεβλήνη* и *γαβαλάν· ἐγκέφαλον, ἢ κεφαλήν* у Хесиха, безъ означение на народната имъ принадлежность. Само поради *β* вмѣсто очакваното *φ* формитѣ *κέβλη* и *γαβαλά* се причисляватъ къмъ речника на македонския езикъ. *Κέβλη* (barytonon!) и всички произведени отъ нея думи говорятъ за едно силно експираторно ударение, докато старогръцкото е чисто музикално. Въпреки това завършъкътъ *-η* въ *κέβλη* и съединителниятъ вокалъ *η-* въ composita'та *κεβλήπυρις* и *κεβλήγονος* сочатъ като изходенъ пунктъ пакъ йоническо-атическия диалектъ. Тѣ показватъ още, че завършъкътъ *-η* въ *κεβαλή* е първиченъ и чe той не се дължи на нѣкаква грѣшка, както мисли Хаджидакисъ на друго мѣсто и което Hoffman възприема, и че поправката на Хаджидакиса *κεβαλά* е произволна. Освенъ това *κέβλη* и сроднитѣ мжчно могатъ да се отдѣлятъ отъ *κεβαλή*. Следователно това положение на нѣщата ни заставя да дойдемъ до заключението, че както *κεβαλή* така и *κέβλη* заедно съ сроднитѣ ней думи представя варварски изговоръ на йонийско-атическата форма *κεφαλή*. Не е изключена възможностьта въ синкопираната форма *κέβλη* както и въ *κεβαλή* да се отразява не толкова македонско влияние, колкото тракийско,[2] докато формата *γαβαλά* може да е македонска дума, но това не може да се твърди съ положителность. Въ всѣки случай отъ всичко казано до тукъ се вижда ясно, че езиковата принадлежность на *κεβαλή* къмъ македонския езикъ е извънредно съмнителна, ако не и изключена. А отъ това следва, че всички изводи, които Хаджидакисъ прави възъ основа на нея за гръцкия характеръ на стария македонски езикъ, както въ разглежданата тукъ книга така и другаде, не почиватъ на една здрава основа и за това трѣбва напълно да се отхвърлятъ. Споредъ Хаджидакисъ (стр. 7) гръцкиятъ характеръ на стария македонски езикъ билъ тъй ясно доказанъ отъ него, па и отъ нѣмскитѣ учени Fick, Kretschmer (?), Hofmann, Lesny и др., та чудно било какъ могълъ да се намери сега човѣкъ като Вайганда, който да не знаелъ това и да учелъ противното. Доколко е вѣрно това твърдение на атинския професоръ, показватъ приведенитѣ по-доле двама учени, които напоследъкъ сж се занимавали съ въпроса за народностната принадлежность на старитѣ македонци. Единътъ отъ тѣхъ, Ed. Philippon, въ Les peuples primitifs de l'Europe meridionale, Paris 1925, 113, казва: „En résumé, il est possible que les conquérants de la Macédoine aient été de race hellenique, ainsi que le prétendait Alexandre, fils d'Amyntas; mais s'il en est ainsi, on

---

[1] O. Hoffman, Die Makedonen, Göttingen 1906, 50 пише за тая дума следното: Hesychs *κέβλος· κυνοκέφαλος, κῆτος* kann ein verkürztes Kompositum sein. Това е малко вѣроятно. *Κέβλος* може при едно експираторно ударение да произлѣзе направо отъ *κέβαλος* както *κέβλη* отъ **κέβαλη*.

[2] Напр. Hoffmann op. cit. 50.

doit reconnaître qu'ils ont abandonné leur idiome maternel pour adopter une langue prochainement apparentée à l'illyrien". А другиятъ, А. Debrunner, професоръ по сравнително езикознание въ Jena, пише въ M. Eberts Reallexikon der Vorgeschichte, Berlin 1926 s. v. Griechen следното: „Zweifellos sieht sehr vieles von dem, was als mazedonisch überliefert ist, auch ein sehr grosser Teil der Personennamen der führenden Kreise in Mazedonien vollkommen griechisch aus; aber das ist die Folge der Hellenisierung der Mazedonier, deren Beginn mit ihrem Eintritt in die Geschichte identisch ist. . . . das Wahrscheinlichste ist, dass in Mazedonien idg. (thrak. oder illyr.?) Bestandteile neben nichtindogermanischen vorhanden waren, aber mit Beginn der Kultur in die Oberschicht (diese tritt uns in der Literatur fast ausschliesslich entgegen) von griech. Einflüssen verdrängt wurden."

Въ втората глава на своята книга Хаджидакисъ разглежда етнографското положение на старитѣ македонци споредъ сведенията, които дава древната историческа книжнина. Въ тази глава се вижда найдобре начинътъ, по който работи гръцкиятъ ученъ. Напраздно бихме дирили тукъ безпристрастие, строга научность, критика на изворитѣ и акрибия, които сж тъй необходими, за да се разгледа една толкова заплетена и спорна проблема, каквато е македонската. Авторътъ се спира само на ония мѣста изъ древнитѣ писатели, които биха могли евентуално да се тълкуватъ въ полза на гръцкото становище. Той не се стѣснява да взима за доказателство даже и случаи, гдето дори нѣма и поменъ за македонцитѣ. Така напр. на стр. 12 той пише: „Есхилъ казва, че македонцитѣ отъ край време сж населявали тази земя чакъ до Струма (Молителки стр. 260) (*Ὁ Αἰσχύλος λέγει ὅτι ἀρχῆθεν οἱ Μακεδόνες κατῴκουν τὴν χώραν ταύτην μέχρι Στρυμόνος* (*Ἱκέτισι* 260)". На приведеното мѣсто отъ Есхила обаче не се срѣща дори името на македонцитѣ. Тамъ става дума само за Пеласгъ, епонима на пеласгитѣ. А пеласгитѣ днесъ се считатъ отъ всички мѣродавни учени за предгръцко население въ Гърция. Хаджидакисъ обаче, безъ дори да се опита да докаже, че пеласгитѣ сж гърци или македонци, изведнажъ ги отъждествява съ последнитѣ. Освенъ това за Хаджидакиса има много по-голѣма стойность напр. съмнително мѣсто у Хесиода за Македонъ, синъ на Зевса, което е рожба на генеалогически спекулации, отколкото яснитѣ думи у Херодота V 20, че Александъръ I е хеленъ, който владѣе надъ македонци (*ἀνὴρ Ἕλλην Μακεδόνων ὕπαρχος*) или у Тукицида IV 126, 3 и II 80, 4, гдето македонцитѣ сж означени като варвари. Хаджидакисъ, въ интереса разбира се на научната истина, счелъ за нужно да премълчи тѣзи известия — нѣщо, което е все пакъ по-добро отколкото да се отрече истината и да се твърди, напр. че Исократъ V 103 или Хиперидъ не били отдѣляли македонцитѣ отъ гърцитѣ (стр. 15). Атинскиятъ професоръ си служи съ единъ новъ методъ на научно дирене. Той отдава по-голѣмо значение на по-къснитѣ автори, каквито сж Полибий, Плутархъ, Страбонъ, Апианъ и др. отколкото на старитѣ. Обаче по-сетнешнитѣ писатели, които изхождатъ преди всичко отъ съвременната тѣмъ епоха, когато хеленизуването на македонцитѣ е било вѣроятно свършенъ фактъ, често пѫти отъждествяватъ маке-

донцитѣ съ гърцитѣ. А нѣкои отъ тѣзи автори, напр. Полибий, Страбонъ, Арианъ, Апианъ, отстоятъ отъ времето на Филипа II, когато хеленизуването на македонцитѣ е било въ пъленъ ходъ, съ 250, 300, 400 па дори и 500 години. Всичко това нѣма значение за гръцкия ученъ. Но и въ такава късна епоха все пакъ е имало гърци, която не сж признавали македонцитѣ за свои съплеменици, както това се вижда отъ следното мѣсто у Полибия: „Македонцитѣ се обявяватъ публично предъ очитѣ на спартанцитѣ и етолитѣ за едноплеменни съ тѣхъ и нито ораторитѣ на етолитѣ Клеоникъ и Хлайнеасъ, нито другъ нѣкой се изказа противъ това (*Ὁμόφυλοι ἄρα ἀνακηρύσσονται οἱ Μακεδόνες ἐνώπιον τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τῶν Αἰτωλῶν, καὶ ὅμως οὔτε οἱ ῥήτορες τῶν Αἰτωλῶν Κλεόνικος καὶ Χλαινέας οὔτ' ἄλλος οὐδεὶς ἀντεῖπε τούτῳ* — цитирано отъ Хаджидакиса, стр. 13)."

Много мѣсто би заело, ако бихме искали да разглеждаме по отдѣлно разнитѣ свидетелства и цитати отъ късна епоха, които Хаджидакисъ навежда, за да докаже, че старитѣ македонци сж били отъ край време гърци. Па освенъ това по-сетнешнитѣ известия нѣматъ никаква научна стойность, щомъ по-старитѣ писатели, каквито сж Херодотъ, Тукидитъ и Исократъ, отричатъ гръцкия характеръ на старитѣ македонци. Не е излишно да приведа тукъ думитѣ на най-добрия познавачъ на хеленистическата епоха проф. J. Kaerst ц. с. стр. 155, бел. 1: „Хаджидакисъ обаче при оценката на историческитѣ свидетелства за македонцитѣ, както ми се вижда, не е постжпвалъ винаги достатъчно критически (der aber in der Würdigung der historischen Zeugnisse über die Makedonen, wie mir scheint, nicht immer kritisch genug verfahren ist)."

Въ края на II-та глава Хаджидакисъ е отдѣлилъ немалко мѣсто и за днешнитѣ времена. Той се възмущава отъ Вайганда, за гдето на всѣкжде говорилъ за погърчени, за патриаршисти, за гъркомани, докато тѣзи сжщитѣ ходили въ гръцки училища, въ гръцки църкви и били избивани като сжщински мжченици за гръцката народностна идея отъ комитаджиитѣ. Единственятъ аргументъ за тѣхната българщина билъ, че говорили български. „Споредъ тая логика, казва Хаджидикисъ, трѣбва да приемемъ, че и гърцитѣ, които до вчера говорѣха турски въ Мала Азия, а въ Сирия арабски, сж турци и араби (стр. 22)." Споредъ автора Вайгандъ отричалъ гърцизма въ Македония, понеже тъй искали въ София (*διότι κρίνεται συμφέρον ἐν Σόφιᾳ καὶ τοῦτο ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ κ. καθηγητής* стр. 23). По-нататъкъ Хаджидакисъ пише, че езикътъ не можелъ да служи за основа за да се отдѣлятъ гърцитѣ отъ погърченитѣ. Защото въ такъвъ случай Вайгандъ трѣбвало да счита по-скоро македонцитѣ за побългарени гърци, понеже македонскиятъ диалектъ се различавалъ много отъ българския оттатъкъ Балкана (*Ἂς προστεθῇ ὅτι, ὡς γνωστόν, οἱ ἐν Μακεδονίᾳ λαλοῦντες Βουλγαρικὰ εἶναι πολὺ διάφοροι τῶν πέραν τοῦ Αἵμου Βουλγάρων· τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ ὁ κ.* Weigand, *δύναται μάλιστα ὁ ἀναγινώσκων τὰ παρ' αὐτῷ τούτῳ χαρακτηριστικὰ αὐτῶν νὰ ἐκλάβῃ αὐτοὺς μᾶλλον ὡς Ἕλληνας ἐκβουλγαρισθέντας*, стр. 25).

Третата глава е посветена на границитѣ и пространството на Македония. Най-напредъ авторътъ разглежда границитѣ въ древностьта. Следъ това той споменува за Вайгандовото предложение да

се създаде автономна Македония. Това му дава поводъ да се нахвърли върху насъ българитѣ. Споредъ Хаджидакисъ бившата източна Румелия била населена съ чисти гърци, но днесъ нѣмало и следа отъ тѣхъ (стр. 28). Характерътъ на българския народъ билъ много неспокоенъ и българитѣ постояно се стремѣли да вематъ хегемонията въ Балканския полуостровъ. Отъ една автономна Македония тѣ щѣли да създадатъ втора източна Румелия. Освенъ това отъ Мала Азия се били преселили хиляди гърци, които промѣнили съвършено етническия съставъ на Македония, която сега била отъ край до край населена съ гърци (стр. 29). При опредѣлянето етническия характеръ на Македония не трѣбвало да се изхожда отъ статистикитѣ, правени преди европейската война, понеже тѣ били невѣрни и правени при изключителни времена, но отъ днешнитѣ (стр. 29).

Въ IV глава подъ насловъ „Други неправди спрѣмо гърцитѣ" Хаджидакисъ продължава да напада българитѣ и Вайганда. Той се възмущава, че Вайгандъ въ своята книга описвалъ на дълго и широко насилията на гърцитѣ, а нищо не споменувалъ за българскитѣ злодеяния. Споредъ Хаджидакисъ тѣзи, които искали автономна Македония, били подкупени отъ българитѣ и болшевицитѣ (*ὅτι ὑπάρχουν ἐν Μακεδονίᾳ ἄθλιοί τινες εὐάριθμοι διὰ βουλγαρικῶν ἴσως καὶ μπολσεβικικῶν χρημάτων ἐξηγορασμένοι*, стр. 30). Авторътъ особено силно негодува за гдето Вайгандъ писалъ, че гъркътъ е страхливъ, а българинътъ храбъръ, и че борбитѣ на прочутитѣ сулиоти били изнесени по-вече отъ албанци и аромъни. Хаджидакисъ се утешава съ това, че Вайгандъ поне не споменалъ и българитѣ (стр. 31). Изтъкнатитѣ тукъ както и по-горе мѣста изъ II, III и IV глава на Хаджидакисовата книга, които нѣматъ нищо общо съ темата, поставена въ заглавието, привеждамъ само като куриозъ, за да види читательтъ, какъ гръцкитѣ учени, когато разглеждатъ чисто научни проблеми, които нѣматъ никаква свръзка съ днешнитѣ времена, се влияятъ отъ съвременната тѣмъ политика и патриотизъмъ и се стремятъ да забулятъ истината и да измѣстятъ въпроса. Въ цѣлата книга, а особено въ тѣзи редове говори не ученията Хаджидакисъ, но патриотътъ гръкъ.

Последната V глава е озаглавена „Грѣшкитѣ на Вайганда относно историята и езика на гърцитѣ". Хаджидакисъ напраздно намира за невѣрно твърдението на Вайганда, че „царь Симеонъ владѣялъ почти цѣлата северна часть на Балканския полуостровъ отъ Адриатическо до Черно море и отъ Дунава до Егейско море". Напраздно Хаджидакисъ отхвърля сжщо така и мнението, че презъ времената на царетѣ Симеона и Самуила цѣла Македония била побългарена (стр. 32—33). Интересно е да се знае, какво положение заема гръцкиятъ професоръ спрямо думитѣ на Константина Порфирогенета: „пославянчи се цѣлата страна и стана варварска" (de adm. 50: *ἐσθλαβώθη πάσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος*). Хаджидакисъ не е съгласенъ и съ етимологията на селището Лангада отъ long и го свръзва съ гръцкитѣ думи *λαγγός, λαγγάδι*, понеже му се вижда невъзможенъ преходътъ на *o* въ *a* на славянски (стр. 35). Следъ нѣкои други безинтересни бележки авторътъ заключава, че книгата на Вайганда нѣмала научна стойность,

а имала чисто пропагандаторска цель и завършва книгата си съ следнитѣ думи: „Отъ 50 г. насамъ съмъ навикналъ да почитамъ и уважавамъ нѣмската наука, чийто възпитаникъ съмъ и която продължавамъ да изучавамъ. Затова е лесноразбираемо, колко ми е неудобно днесъ да бжда принуденъ да оборвамъ една книга, която е недостойна за нѣмската наука. Обаче съгласно старата пословица: „Приятенъ е Платонъ, но най-приятна е истината."

Последнитѣ думи на Хаджидакиса звучатъ като подигравка надъ читателя. Въ заключение ще кажемъ, че книгата на гръцкия ученъ неправилно носи дата 1925 г. Тя би трѣбвало да се датира съ 50—60 години по-назадъ. Съ нейното появяване гръцката наука отбелязва не единъ прогресъ, а регресъ.

Освенъ това книгата на Хаджидакиса представя отъ себе си една много остра, но съвършено несправедлива и пристрастна критика на Вайгандовия трудъ. Тази работа на Хаджидакиса не само нищо не допринася за разрешаване проблемата за етнографското положение на старитѣ македонци, но внася съ своята явна тенденциозность заблуда. Съ съжаление трѣбва да се изтъкне за лишенъ пжть фактътъ, че балканскитѣ учени все още не сж съумѣли да се отърсятъ отъ старитѣ си привички да бъркатъ политика съ наука и да вмъкватъ толкова много политически елементъ и шовинизъмъ въ последната, че тя се обръща на едно срѣдство за пропаганда и престава да бжде вече наука. Съ това се подронва, разбира се, извънредно много престижътъ и довѣрието въ цѣлата балканска наука. Особено жалко е това, когато то се върши отъ единъ бележитъ ученъ, какъвто е проф. Хаджидакисъ.

Д-ръ В. Бешевлиевъ.

Ив. Алтъновъ, Източниятъ въпросъ и Нова Турция, съ особенъ огледъ къмъ интереситѣ на България. Съ две карти къмъ текста. София 1926. 8⁰, XV, 519.

Съюзътъ на българскитѣ учени, писатели и художници, покрай редицата други ценни работи изъ областьта на българската история, етнография, икономика и политика, е ималъ щастливата идея да издаде горепосочения трудъ на г. Ив. Алтъновъ.

Книгата на г. Алтъновъ е скжпъ приносъ не само къмъ твърде бедната ни историко-правна литература, но и къмъ важния въпросъ за изясняване хода на политическитѣ събития презъ последнитѣ години, които донесоха тъй горчиви разочарования за цѣлокупния български народъ и наложиха тъй тежки жертви на българската държава. Ако, наистина, историята е великата учителка на народитѣ, нашиятъ народъ може да изнесе ценна поука отъ недавнашното минало, защото въ току що изживенитѣ крупни политически събития ние можемъ и трѣбва да се огледаме и да видимъ фаталнитѣ грѣшки, които сторихме.

Въ това отношение работата на Г. Алтънова може да ни бжде отъ безспорна полза. Въ свръзка съ работитѣ на Лозанската конфе-

ренция презъ 1923 год., която, както се знае, завърши най-последната фаза на събитията отъ великата война, авторътъ на разглежданата отъ насъ студия хвърля единъ ретроспективенъ погледъ върху сложната близкоизточна проблема, като се мжчи да открие генетическата връзка на редуващитѣ се едно следъ друго събития и взаимното влияние, което тѣ указватъ едно на друго. Задачата не е лесна. Многобройнитѣ взаимноизключващи се интереси на голѣмитѣ и малки държави на Ориента се преплитатъ по такъвъ начинъ, усложняватъ въпроса до такава степень, че само единъ подробенъ и внимателенъ анализъ на нѣщата може да ни даде една горе-долу правилна ориентировка низъ политическия лабиринтъ. Г. Алтъновъ до голѣма степень е успѣлъ да се справи съ тежката задача, която си е задалъ. Неговиятъ трудъ дава една твърде точна преценка на политическитѣ събития, посочва взаимното влияние, което последнитѣ иматъ едно на друго и ролята, която различнитѣ международни фактори сж играли тамъ въ разни времена. А това, безспорно, е отъ извънредно важно значение, да се хвърли свѣтлина върху международното положение на България днесъ и нейнитѣ задачи въ близко бждеще.

Следъ едно кратко встжпление, което разглежда: 1) началния периодъ на източния въпросъ; 2) реформитѣ въ Турция и упадъка на империята (1815—1878 г.); 3) Освободителната война и Берлинския конгресъ, г. Алтъновъ се спира на въпроса: „Съвремени положения и решения на изтокъ".

Както периодътъ преди Берлинския конгресъ, така и този който следва непосрѣдствено следъ това, се характеризиратъ съ постоянния антагонизъмъ между Русия и Англия, и то както на близкия Изтокъ, така и всѣкжде другаде, кждето тѣхнитѣ многобройни и противоречиви интереси се посрѣщатъ. „Историята на Берлинския конгресъ, казва г. Алтъновъ, е история на срещуположнитѣ интереси на Русия и на Англия, кръстосани на изтокъ".

Разбира се, не само изолираната история на Берлинския конгресъ, а историята на цѣлия източенъ въпросъ отъ началото на XIX вѣкъ та чакъ до годинитѣ, които предшествуваха непосрѣдствено последнитѣ войни на Балканитѣ, въ голѣмитѣ си линии ни чертае постоянно картината на англо-руското съперничество. „Англия, пише г. Алтъновъ, успѣва да затвърди владението си въ Индия въ епохата на Наполеона, когато е била отчуждена отъ голѣмитѣ европейски комбинации. Въ XVIII в. Русия е още далечъ отъ Азия. По него време тя се направява къмъ Цариградъ и Проливитѣ. Но, сразена въ 1856 год., Русия търси нови простори и ги намира на югъ и на изтокъ въ Азия. Отъ 1840 до 1860 год. английското влияние въ Индия е поставено на голѣми изпитания. Едва въ 1858 г. управлението на голѣмата индийска колония минава отъ ржцетѣ на компанията въ тия на короната. Следъ тая криза Англия закрепява окончателно своето положение въ Индия. Чрезъ голѣмото си богатство тая колония става за Англия най-добриятъ източникъ за нейната мощь и величие. Отъ тукъ значението, което ѝ отдава Англия, и начинътъ, по който тя брани нейната сигурность".

А Индия и пѫтьтъ за Индия презъ XIX в. сѫ застрашени отъ Русия. Последната отъ времето на Петра Велики следва неуклонно една опредѣлена цель: да излѣзе презъ Проливитѣ на топлото Срѣдиземно море, което, въ отличие отъ севернитѣ морета, никога не замръзва и ѝ дава лесенъ достѫпъ до свѣтовнитѣ пазари. Руското благосъстояние, по общото убеждение на представителитѣ на руската политика и на руската мисъль, е тѣсно свързано съ свободния и независимъ проходъ презъ Проливитѣ, които свръзватъ Срѣдиземното и Черно море. И г. Алтъновъ, за да подчертае грамадното значение, което Босфорътъ и Дарданелитѣ иматъ за руското индустриално и търговско развитие, посочва статистическитѣ данни, взети отъ руската официална статистика, за развитието на руския обмѣнъ презъ Проливитѣ. Износътъ на храни, както се знае, заема първо мѣсто въ Русия. Той представлява 77·9% отъ общия южно-руски износъ, а за времето отъ 1903 до 1911 год. е 54.5% отъ цѣлия руски износъ. Общиятъ износъ на храни отъ Русия отъ 1881 до 1911 год. се е увеличилъ четворно. Реализираниятъ обаче презъ Черно море износъ на храни се е увеличилъ въ още по-голѣмъ размѣръ. Така напримѣръ, презъ периода отъ 1881 до 1883 год. той представява срѣдно 44·7% отъ цѣлия руски износъ на храни, а за времето отъ 1909 до 1911 г. цифрата достига до 72·4%. Износътъ на манганови руди става тоже презъ Черното море въ размѣръ на 88% отъ цѣлия износъ, а тоя на желѣзнитѣ руди прѣдставява за 1912 год. единъ процентъ отъ 71·9% отъ глобалния руски износъ.[1])

Като предава официалнитѣ руски статистически данни, г. Алтъновъ заключава: „Статистикитѣ нагледно показватъ, какъ центърътъ на икономическото притежание на Русия се измѣстя постепенно отъ северъ къмъ югъ. Въ по-новитѣ времена сърдцето на Русия, като велика сила, престава да бѫде Петроградъ или Москва. Русия би могла да загуби Полша, Летония, Финландия и балтийскитѣ провинции безъ да се засегне отъ това положението ѝ на велика сила, стига само да не бѫде лишена отъ икономическитѣ източници на южнитѣ си територии."

Но тѣзи територии могатъ да се развиватъ и преуспѣватъ, само ако имъ се открие широкъ и лесенъ достѫпъ до откритото Срѣдиземно море. Русия се стреми, следователно, да излѣзе като господарка на това море, като предварително овладѣе Проливитѣ и Цариградъ. Но

---

[1]) Горнитѣ цифри се потвърждаватъ и отъ сведенията, които дава Съветското правителство за износа отъ преди войната. Въ издадената въ Москва презъ 1925 година книга отъ В. А. Гурко-Кряжинъ, озаглавена: „Ближний востокъ и държави," на стр. 44 и 45, четемъ: „Докато износа на храни отъ Русия презъ Балтийското море за 14 години пада отъ 20,6% на 10,7% отъ цѣлия руски износъ, износътъ презъ Проливитѣ се увеличава отъ 62,6% на 74,5%, като презъ 1913 година достига до гигантската цифра 7,900,000 тона, съставящъ 80% отъ цѣлия руски износъ на зърнени храни... Ако ние прибавимъ къмъ това износа на нефтъ, манганъ, захарь, дърва, манифактура и особено на вѫглища отъ Донецкия каменовѫгленъ басейнъ, които бѣха започнали да конкуриратъ нѣмскитѣ и английскитѣ вѫглища, лесно ще разберемъ огромното значение, което морскитѣ пѫтища отъ черноморскитѣ пристаниша къмъ Проливитѣ иматъ за цѣлата икономика на Русия."

Англия ревниво пази източното Срѣдиземно море за себе си. Тя държи Малта, презъ 1878 год. взема о. Кипъръ, а презъ 1881 год., следъ бунта на Араби-паша, завзема Египетъ. Тя се бои отъ руското съперничество въ източната часть на Срѣдиземното море и се стреми да го изключи. Отъ тукъ истича старото съперничество между двете нации.

Но руско-английското съперничество не се ограничава само на Близкия истокъ: то не закъснява да се прояви и въ Азия. „И тукъ, както и въ Европа, отбелязва г. Алтъновъ, то е постоянно явление въ продължение на цѣлия XIX вѣкъ. Въ Европа, въ басейна на Срѣдиземно море... Англия брани Индия и пжтищата, които водятъ за тамъ. Въ Азия, по платото на Иранъ, задъ Хималаитѣ, Англия сжщо брани Индия."

И въ тая посока Русия най-малко допуща да срещне английското противодействие. Но тя го среща не само тукъ, но и въ далечния Истокъ, гдето политиката на царското правителство се натъква на формирания въ началото на тоя вѣкъ съюзъ между Англия и Япония, който формално има за цель да гарантира цѣлостьта на Китайската империя, а фактически — да парира устрема на Русия къмъ свободното Жълто море.

Тукъ заслужава да се кажатъ две думи за онова, което характеризира английската политика: да прокарва всѣка своя международна акция съ помощьта на удобно съставени коалиции. Английската дипломация отбѣгва да се ангажира сама въ всѣки голѣмъ международенъ споръ. Тя винаги се стреми да действува чрезъ други сили, които да понесатъ по-голѣмия товаръ на политическитѣ и военни борби и никога не оставя да се формиратъ противъ нея коалиции. Въ войнитѣ противъ Революцията и Наполеона, тя се намѣсва следъ като коалицията на европейскитѣ монарси бѣ вече формирана; по време на Кримската война тя дълго време стои неутрална въ спороветѣ между руси и французи, намѣсва се значително по-късно и главното бреме за водене на войната пада върху Франция; още преди свикването на Берлинския конгресъ тя бърза да си намѣри съюзници за да наложи ревизията на Санъ-Стефанския договоръ; такъвъ съюзникъ намира въ лицето на Австро-Унгария, задъ която стои Германия; презъ последната война тя взема решителна позиция само следъ като бѣ нарушенъ белгийскиятъ неутралитетъ отъ Германия и последната бѣ вече въ враждебни действия съ Русия и Франция, които и дадоха грамаднитѣ жертви за тържеството на съглашенската кауза. И напоследъкъ, когато се очерта единъ възможенъ конфликтъ съ китайскитѣ националисти, особено съ болшевикитѣ, английската дипломация трескаво заработи да си намѣри съюзници, и такива потърси въ лицето на Италия, Ромъния, Полша, балтийскитѣ държави и пр.

Второто нѣщо, което характеризира англиската политика, е упоритостьта, съ която преследва веднъжъ зададената цель. Понеже не се ржководи отъ чувства, а отъ хладния разсждъкъ, тя прави отстжпки тамъ, гдето необходимостьта го налага, а не отстжпва, когато е убедена, че изходътъ ще бжде въ нейна полза или когато се засѣгатъ върховнитѣ интереси на империята. Тя не се отчая дори тогава, когато Напалеонъ бѣ на върха на своята слава, празднуваше своитѣ победи

и раздѣляше свѣта съ Александъръ I въ Тилзитъ презъ 1807 год., както не се отчая и когато Германия презъ последната война разгромяваше съюзнишкитѣ войски на Западъ и рускитѣ на Изтокъ.

Трети характеренъ белегъ на английската политика е нейната склонность къмъ международни компромиси, когато повелителната нужда да се гарантиратъ върховнитѣ интереси на Велико-Британия наложи такива. Руско-английското съперничество остана на заденъ планъ, щомъ се появи общиятъ врагъ — Германия съ своята империалистическа политика и съ своята разрушителна за англичанитѣ конкуренция на свѣтовнитѣ пазари. Презъ цѣлата руско-японска война Англия е противъ Русия; презъ 1904 г. Хълскиятъ инцидентъ безъ малко щѣше да хвърли двѣтѣ страни въ война, а само две години следъ подписване на руско-японския миръ, Русия и Англия ставатъ членове на Тройното съглашение. „Германската свѣтовна политика съ обектитѣ си на Изтокъ, както се изразява г. Алтъновъ, застави тия двѣ сили в р е м е н н о (к. н.) да примиратъ своитѣ противоречиви интереси предъ общата опасность.“ И г. Алтъновъ заключава „Съвременни положения и решения на Изтокъ“ съ думитѣ: „Така Англия направи отъ Индия бисера на своята корона; тя си обезпечи напълно пѫтищата, които водятъ за тамъ. Своето господство надъ Индия Англия установи посрѣдствомъ солидни дипломатически комбинации и чрезъ една неизмѣнима политика на проникване.“

Тая своя политика, нѣма съмнение, Англия ще продължава да следва и въ бѫдеще.

Въ реда на тия сѫждения остава да се обърне внимание на политиката на двѣтѣ нѣмски държави на Близкия изтокъ. Австрийската политика между двѣтѣ непримирими съперници на изтокъ, Русия и Англия, споредъ г. Алтъновъ се характеризира съ едно промѣнливо разположение, съ цель да отстѫпи подръжката на Австро-Унгария срещу възможно по-сѫществени придобивки за нея. „По естеството си такава политика, заключава г. А., е лишена отъ праволинейность и положителность.“ Това заключение, обаче, не е точно, защото политиката на Дунавската монархия въ сѫщность бѣше така „праволинейна и положителна“, както и на останалитѣ сили. Нима политиката на Англия, Германия или сега на Италия не е такава, каквато бѣше и политиката на Австро-Унгария? Тя често, наистина, проявяваше вещина и умѣние може би по-голѣми отъ тая на другитѣ сили, но тя не можа да предвиди опасноститѣ, на които се излагаше като запали огъня на свѣтовната война съ своето упорство, като не даде необходимата по-широка автономия на народноститѣ, които я населваха.

По нататъкъ г. Алтъновъ опредѣля правилно ролята на австро-унгарската дипломация по отношение на балканскитѣ държави: тя е целила винаги да ги срещупоставя една на друга, като е прилагала, разбира се, известното старо начало: раздѣляй и владѣй!

Но отъ особено значение за развитието на международнитѣ отношения на Близкия изтокъ е появата на Германия като факторъ отъ първа величина. „Германската източна политика съзира въ съхранението на Отоманската империя сѫществень залогъ за бѫдещето икономическо преуспѣване на Германия.“

Това сжществено отличава политиката на Германия отъ тая на Англия. Последната гледаше на Турция като на бариера, извикана отъ историята да спре московското нашествие къмъ югъ; Германия вече гледа на Отоманската империя и като на поле, гдето ще може да развие своитѣ икономически сили. Г. Алтъновъ цитира мненията на много германски автори въ тоя смисълъ.

Г. Алтъновъ мисли, че „въ новата политика на Германия спрямо Турция има нѣщо твърде оригинално. За пръвъ пжть, откато Турция се намира подъ колективната опека на великитѣ сили, интереситѣ на една измежду тѣхъ налагатъ да стане подобрение на вжтрешния редъ на Турция и да закрепне международното ѝ положение". Въ сжщность, това не е точно тъй, защото преди Германия, презъ XIX в., сжщото се мжчиха да направятъ Англия и Франция. Два ата важни реформени акта на турската държава — Хати-Шерифътъ отъ 1839 г. и Хати-Хумаюнътъ отъ 1856 г.— бѣха внушени на турското правителство отъ западнитѣ кабинети; тѣмъ се дължатъ и всички реформени акции тамъ. Другъ е въпросътъ, че англичанитѣ успѣха толкова, колкото и германцитѣ пскъсно.

Споредъ г. Алтъновъ, европейската дипломатическа акция въ Македония минава презъ три отдѣлни фази. Въ първата отъ тѣхъ Австрия и Русия действуватъ като сили най-близко заинтересувани по въпроса, при мълчаливото съгласие на останалитѣ. Въ втората тѣ продължаватъ да заематъ централно мѣсто, като изразяватъ общото разбирателство на силитѣ по въпроса, срѣдъ които английското влияние започва все повече да се чувствува. Най-после въ третата фаза действието на силитѣ е задружно, но прозира помежду имъ сжществуването на основни противоречия.

Естествено, първата фаза отговаря на времето, когато Русия подписва договора съ Австрия за раздѣляне сфери на влияние на Балканитѣ (1897 г.); втората фаза отговаря на епохата на мюрцщегскитѣ реформи (1902), когато Русия и Австрия действуватъ като мандатьорки на европейския концертъ съ ту по-слаба, ту по-силна намѣса на Англия. Колкото се касае до „дружното действие на силитѣ" по македонския въпросъ, то се явява не като отдѣлна фаза, а като епизоди отъ второстепенно значение, които не очертаватъ никога една трайна политика.

Наопаки заслужава да се отбележи, като една особена фаза въ историята на македонския въпросъ, отдѣлянето на Русия отъ Австрия и приближаването ѝ до Англия, което намѣри най-силенъ изразъ въ Ревалската среща презъ м. май 1908 год., между руския царь и английския краль. Застрашена отъ бързото развитие на австро-германската мощь на Балканитѣ, Англия поде акцията да се създаде една бариера на нѣмското нашествие, като се издигне на пжтя за Солунъ една автономна Македония. Но младотурската революция (юлий 1908 г.) и непостоянатa политика на съглашенскитѣ сили осуети реализирането на тоя проектъ. Това самъ г. Алтъновъ подчертава на друго мѣсто: „Тая политика (английската) се стреми, въ общото развитие на македонския въпросъ, да изключи Балканскитѣ държави и Македония отъ германското влияние". Съглашението, и частно Англия, не прокараха тая

политика до край, защото направиха грѣшката да допустнатъ, че младотурцитѣ могатъ да дадатъ анти-германски курсъ на своята външна политика, което бѣ изключено, като се знаеха нескриванитѣ аспирации на Русия къмъ Проливитѣ. Това обяснява, защо Турция така лесно мина въ голѣмата война на страна на Съюза противъ Съглашението.

Следъ като разглежда ролята, които четиритѣ велики сили играеха въ нашия Истокъ преди и презъ време на войната, г. Алтъновъ се спира на „Източниятъ въпросъ подъ влиянието на събитията следъ войната." Тукъ той разглежда твърде подробно всички въпроси, свързани съ примирието въ Мудросъ, гдето се тури край на военнитѣ действия между Турция и Съглашението; договорътъ въ Севъръ, който Ангорска Турция отказа по-късно да ратифицира; националистическото движение въ Анадола и силитѣ победителки, гдето особено внимание обръща неочакваниятъ обратъ на Франция въ полза на турцитѣ противъ гърцитѣ тъкмо въ момента, когато оржжието се мжчи да разреши въпроса, чие владение ще бжде западна Мала Азия. Тогава на свой редъ иде: „Конференцията въ Лозана и новиятъ източенъ договоръ."

Още въ първото заседание на комисията по териториалнитѣ въпроси на Лозанската конференция се повдигатъ четири въпроса, които не преставатъ да занимаватъ конференцията до края на нейнитѣ заседания: 1) Западната граница на Източна Тракия; 2) Създаването на демилитаризирана зона на северъ и на западъ отъ Източна Тракия; 3) Западна Тракия и 4) Излазътъ на България на Егея.

Въ сжщото заседание българската делегация прочела своето изложение, което засѣгаше: излаза на България на Егейското море; сждбата на бѣжанцитѣ въ дветѣ Тракии; положението на малцинствата въ дветѣ Тракии; териториалната цѣлость на България; режима за Проливитѣ. Споредъ мемоара на българската делегация, Западна Тракия трѣбва да остане въ разположение на главнитѣ съюзени сили, а тѣ да уредятъ въ страната известенъ режимъ, при който тя да напоследи сжщинска неутрална зона; „тогава презъ тая зона българскиятъ трафикъ би могълъ да се насочи безпрепятствено къмъ свободното море."

Председательтъ на конференцията, англий скиятъ първи делегатъ лордъ Кърсонъ, обаче, отхвърлилъ още въ сжщото заседание както турското искане да се произведе плебисцитъ въ Западна Тракия, защото „това косвено цели да подкопае самия договоръ", така и българското желание да се създаде малка автономна държава на западъ отъ Марица, въ източната часть на Западна Тракия!

Въ заседанието на конференцията на 24 ноември 1922 г. българската делегация въпрѣки това пакъ подновява своето искане въ свръзка съ излаза на България на Егея. По тоя случай г. Алтъновъ бележи: „Изложението на българската делегация изобилствува съ аргументи, които показватъ, че едно голѣмо пристанище не е само една обикновена скеля, на която се товарятъ и разтоварятъ стоки, а съвокупность отъ политически и икономически условия, безъ които е немислимо да се съсрѣдоточи въ него стопанскиятъ животъ на известна страна."

Освенъ това, българската делегация наново подържа своето гледище за Тракия. Следъ като се спира на етнографската страна на въпроса и на добититѣ резултати отъ преброяването на населението въ Западна Тракия, извършено по време на генералъ Шарпи, казва г. Алтъновъ, изложението на българската делегация свръшва съ следното заключение: „Географскитѣ условия както и икономическитѣ и етнографскитѣ съображения налагатъ да се отнеме временниятъ мандатъ, повѣренъ на Гърция, и да се даде на Западна Тракия единъ статутъ по-съвмѣстимъ съ общитѣ интереси на балканскитѣ народи и на европейскитѣ сили."

Лордъ Кърсонъ отговорилъ, че наистина българската делегация е представила единъ старателно приготвенъ документъ, обаче той по съдържанието си излиза извънъ рамкитѣ на обсѫждания днесъ въпросъ. Къмъ това английскиятъ министъръ добавилъ изрично: „Създаването на една автономна зона въ Деде-агачъ или прехвърлянето на суверенитета върху това пристанище въ полза на България не сѫ били никога предвиждани по договора въ Ньойи. Тамъ се говори само за „икономически излази" на Егейското море, и следователно, тази трѣбва да бѫде задачата на конференцията. Исканията на България, заключава лордъ Кърсонъ, сѫ съвършено нови, поради което тѣ нѣма да бѫдатъ удовлетворени."

По този начинъ първиятъ по-решителенъ опитъ отъ наша страна да се осѫществи правото за излазъ на България на Егейско море завръшва безуспѣшно. Английскиятъ пръвъ делегатъ дава едно твърде ограничително тълкуване на чл. 48 отъ Ньойиския договоръ, безъ да прецизира какво трѣбва да се разбира подъ термина „икономически излази", и може ли да се добие, особено при условията, които ние тъй добре познаваме на Изтокъ, „икономически излазъ" безъ елементарнитѣ гаранции за свободенъ достѫпъ на територията на другата държава? Може ли плодоползователтъ да се ползува отъ вещьта на плодоползуването, когато върху нея не му се даватъ нѣкакви по-опредѣлени права?

И въ заключение, както въпросътъ за Тракия, така и този за българския излазъ на Егейското море се разрешаватъ отрицателно. Плебисцитътъ за Тракия не се допустна, а за българския излазъ не се постигна абсолютно нищо освенъ направенитѣ по-късно предложения, които българската делегация отхвърли като незадоволителни.

Въ своя трудъ г. Алтъновъ отдѣля особена глава, „България и конференцията въ Лозана". Върху външната политика на България въ периода на управлението на Стамболийски г. Алтъновъ прави следнитѣ констатации: „Покрай общата си насока, външната политика на България набеляза, въ периода на Стамболийски, нѣкои характерни прояви, изключително дължими на личното влияние на нейния ржководитель. Следъ ненавременни опити за разбирателство съ Гърция бидоха пуснати въ ходъ интригитѣ около тъй наречения „Зеленъ интернационалъ", а по-късно се вложиха рисковани усилия, за да се осѫществи желаното споразумение съ Сърбия. Когато презъ септемврий 1922 г. съобщенията отъ Анадола гласѣха за пробиване на гръцкия фронтъ,

тия отъ София разнасяха вестьта за станалитѣ издевателства въ Търново и представяваха вжтрешното положение въ България като извънредно тревожно. Така, въ надвечерието на самата конференция въ Лозана Стамболийски се прояви като абсолютенъ диктаторъ и, излагайки страната на вжтрешни сътресения, я лиши отъ необходимото ѝ единство въ тоя тъй сжщественъ моментъ отъ външната ѝ политика."

Естествено, че международното положение на победена България, и безъ това затруднено, се влошава още повече и усилията ни завръшватъ безуспѣшно, макаръ, че, както бележи на друго мѣсто г. Алтъновъ, „предъ конференцията въ Лозана становището на България биде застжпено отъ името на общонационалнитѣ ѝ интереси и Стамболийски, въ това отношение, даде пълна свобода на нашата делегация да действува съобразно съ условията и нуждитѣ на момента . . ."

Усилията на Стамболийски да спечели подкрепата на Ромъния и Югославия противъ Гърция на Лозанската конференция завръшватъ сжщо съ пълно фиаско. Въ Букурещъ сж недоволни отъ неговитѣ опити да агитира за „Зеления интернационалъ", а въ Бѣлградъ той прави само несполучливи декларации по македонския въпросъ безъ да успѣе съ това да спечели сръбската подръжка, а само раздразни македонската емиграция въ България. И г. Алтъновъ съ право заключава: „По тоя начинъ Стамболийски абдикира отъ дължимата защита на македонското население и по пжтя на желаното споразумение съ Югославия усвои напълно сръбската национална теза. Отъ това защитата на българската кауза предъ конференцията въ Лозана не спечели ни най-малко, защото и Сърбия и Ромъния еднакво се противопоставиха на предявенитѣ искания отъ българска страна. Готовъ да пожертвува македонската национална кауза, той изпустна изъ предъ видъ, че колкото и тя да е отъ значение сама по себе си, все пакъ сжщата не можеше да съставява за сърбитѣ оня еквивалентъ, срещу който тѣ биха се решили да измѣнятъ курса на следваната отъ тѣхъ политика спрямо България за смѣтка на отношенията си съ Гърция".

Очевидно, тогавашниятъ министъръ председатель на България бѣ направилъ погрѣшна диагноза на международнитѣ отношения на Балканитѣ. Той искаше да изпревари събитията, да даде едно прибързано и дори необмислено разрешение на въпроситѣ, които интересуваха България и нейнитѣ съседи. Условията далечъ още не бѣха узрѣли да се търси едно подобно радикално решение на мжчната проблема за бждещитѣ отношения, особено съ нашата западна съседка. Въпрѣки това Стамболийски упорствува, той подписа Нишкото споразумение, безъ да спечели съ това Сърбия и да я откжсне отъ Гърция, защото на 10 май 1923 год. въ Бѣлградъ цвѣтѣ държави подписаха спогодбата за свободната Солунска зона та при подновяването на заседанията на Лозанската конференция България на ново се намѣри осамотена.

Ние, безъ да можемъ да засегнемъ редицата други важни въпроси, които г. Алтъновъ излага въ своя трудъ, ще се спремъ на най-сжщественитѣ постановления на подписания на 24 юлий 1923 г.

Лозански договоръ. Въ отличие отъ Севърския договоръ, договорътъ, подписанъ въ Лозана, не съдържа никакви ограничителни клаузи относително Цариградъ, вънъ отъ общитѣ ограничения, които се създадоха за Проливитѣ; Смирна и Източна Тракия, заедно съ Караагачъ, се връщатъ на Турция; независима Армения, създадена въ Севъръ, изчезва безъ гаранции за населението на тая нещастна область. Лозанскиятъ договоръ, въ различие отъ мирнитѣ договори, наложени на другитѣ победени страни, не налага никакви ограничения на турското въоръжение, както не предвижда и никакви репарации въ полза на Съглашението, каквито се наложиха на Германия, Австрия, Унгария и България. Капитулациитѣ, които тежаха върху Турция отъ вѣкове, бѣха унищожени, а редицата задължения отъ финансовъ, стопански, юридически и пр. характеръ, каквито се предвидѣха за всички останали победени народи, Лозанскиятъ договоръ не наложи на турцитѣ. Правата на народностнитѣ малцинства,които права сжществуваха въ Отоманската империя още отъ времето на завоеванието, изчезнаха заедно съ името на последната, и то въ единъ моментъ, когато дори на Западъ се вземаха международни мѣрки и гаранции за покровителствуване на чуждитѣ народности.

Всичко това се дължи на обстоятелството, че турцитѣ излѣзоха победители въ тежкитѣ борби, които въ течение на три години се водиха за надмощие по високитѣ равнини на Мала Азия. Силата бѣ решителниятъ факторъ, който установи новото положение на Изтокъ.

На конференцията въ Лозана руската дипломация, както въ миналото, претърпѣ новъ неуспѣхъ по въпроса за режима на Проливитѣ. Споредъ предложението на съюзницитѣ, търговскитѣ кораби на всички народи, както въ мирно, така и въ военно време, когато Турция е неутрална страна, ще минаватъ свободно презъ Босфора и Дарданелитѣ. Ако Турция е воюваща страна, неутралнитѣ кораби тоже ще минаватъ презъ Проливитѣ, при условия, че нѣма да подпомагатъ турскитѣ противници и нѣма да носятъ военна контрабанда. За военнитѣ кораби се поставя ограничението, че общото количество на бойнитѣ единици, които дадена сила може да движи или да държи въ Черното море, не трѣбва да надминава това на флотата на най-силната крайбрѣжна държава. Важна е сжщо така оная часть на предложението, която постановява пълното демилитаризиране на известни зони, които ще бждатъ опредѣлени по европейскитѣ и азиятскитѣ брѣгове на Босфора и Дарданелитѣ.

Противъ това предложение на съюзницитѣ излиза съ свое контрапредложение руската делегация, председателствувана отъ комисаря на външнитѣ работи, Чичеринъ. „Съветскиятъ представитель, казва г. Алтъновъ, се изправи на крака, и тогава настана очакваната отъ всички минута, когато дветѣ мощни фигури въ конференция — Лордъ Кърсонъ и Чичеринъ — трѣбваше да дойдатъ до люто съприкосновение. Съ енергиченъ жестъ и повишенъ тонъ, Чичеринъ прие хвърлената ржкавица отъ Англия и самъ мина въ словесно настжпление. Въ тая тържествена минута бидоха възкресени вѣковнитѣ усилия на необятната Руска земя, която бѣ откърмила героитѣ при Малаковъ, Алта и Ин-

керманъ. И Чичеринъ, подобно на графъ Орловъ, изправенъ въ 1856 г. следъ Кримската война предъ Парижкия конгресъ — започна да брани отчаяно предъ конференцията въ Лозана заветната руска позиция по брѣговетѣ на Черното море и на Проливитѣ."

И Чичеринъ прави предложение, Проливитѣ да останатъ въ ржцетѣ на Турция, като се затворятъ за военнитѣ параходи и се зачете суверенитетътъ на Турция. . .

Турската делегация, обаче, не поема риска да върви съ Русия и предложението на съюзницитѣ, съ известни промѣни, бива усвоено отъ дветѣ страни, а Русия остава измамена въ надеждитѣ си и осамотена.

Мѣстото не ни позволява да се спираме върху редицата други въпроси, засегнати въ труда на г. Алтънова. Но и ония, които отбелязахме, даватъ достатъчна идея за значението на разглежданата работа. Тя трѣбва, споредъ насъ, да бжде прочетена отъ всѣки просвѣтенъ гражданинъ, който иска да си състави понятие за ония трудности, при които се развиватъ международнитѣ отношения, а особено тукъ, на Близкия изтокъ.

Трудътъ на г. Алтънова се чете съ увлѣчение, стилътъ е ясенъ и прецизенъ. Препоржчваме го на вниманието на българската читаеща публика.

Проф. Г. П. Геновъ.

Prof. S. R. Steinmetz, Die Nationalitäten in Europa. Ergänzungshäft II zur Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin. Berlin 1927. 8⁰, 67.

Както узнаваме отъ предговора, написанъ отъ берлинския професоръ А. Пенкъ, тая книга—„Народноститѣ въ Европа"—образува съдържанието на четири сказки, държани отъ амстердамския географъ Щайнмецъ като гостъ на Берлинския университетъ презъ януарий 1924 г. Въпросътъ за народноститѣ, който въ последствие ясно се опредѣли като въпросъ за народноститѣ малцинства, които се борятъ за своето сжществуване, безъ да се стремятъ по необходимость къмъ държавна самостоятелность, изпъквалъ тогава въ Германия на предно мѣсто та сжжденията на единъ чужди ученъ, именно на поменатия холандски професоръ, възбудили общъ интересъ.

Проф. Щайнмецъ прави подробно и ясно разграничение между народъ, нация и народность. Народъ (Volk) е, споредъ него, множеството хора, които живѣятъ въ една опредѣлена область организувани въ суверенна държава, а нация (Nation) е народъ, който самъ съзнателно желае да бжде и се признава въ една държава. Народността пъкъ (Nationalität) е една зависима часть отъ народа, която, съзнавайки своята особеность, се стреми къмъ отдѣляне и желае самостоятелность или присъединение къмъ сроднитѣ си, къмъ държавата, въ която тѣ сж станали нация. Народността е, следователно, една зависима нация, която се чувствува потисната, но която се стреми къмъ признаване и свобода (стр. 5). Групирането на хората въ нации се дължи на „националното чувство", за обяснение на което трѣбва да се изхож-

да отъ „изобщо не твърде силното социално чувство, което всички въодушевява и което лесно се отвращава отъ всичко чуждо и нееднакво". За развоя на това чувство и сформирването на нацията способствуватъ задружниятъ животъ, еднаквиятъ езикъ, еднаквитѣ нрави и начинъ на животъ, а сжщо и сходството по вѣра, моралъ и право, заздравени чрезъ множество разнородни сношения, родствени връзки и под. Изобщо „нацията е единъ убеденъ въ своето единство и своя характеръ народъ, който желае себе си и своята самостоятелность". За да стане народътъ нация, трѣбва всѣки да се чувствува като часть отъ цѣлото, да обича това цѣло и да иска да му принадлежи (стр. 12). По отношение на понятието за народностьта той прави анализъ на въпроса за ония връзки, които държатъ заедно известна група хора вжтре въ една държава, но въ известна противоположность на нея и на онзи дѣлъ отъ народа, комуто предимно принадлежи господството въ държавата, а сжщо и за духа, който въодушевява народностьта. При това Щайнмецъ отрича значението на расовата общность, тъй като изобщо съзнание за еднаква расова принадлежность у народитѣ не сжществува, а освенъ това и най-цѣлостнитѣ народи броятъ граждани отъ различни раси и подраси и разцепленията въ тѣхъ или въ други по-малко хомогенни народи никога не почиватъ на такава основа. По-голѣмо значение отдава той на езиковата общность, на общия езикъ за запазване единството, за тѣснитѣ връзки между хората и отъ най-малкитѣ, борещи се групи. Общностьта на езика е причина за общность и въ мисъльта, и затова народностьта съ всички сили се противопоставя на чуждия езикъ. Собственият езикъ става при това символъ на самото отдѣлно сжществуване, на спасеното още единство. Като признава по такъвъ начинъ съвсемъ решително значението на езика за запазването и за живота на народностьта, той все пакъ счита, че тя не образува нейната ядка, нито основата ѝ, а е собствено нейното любимо знаме. „По-дълбокитѣ опори на народностьта сж общата традиция и история, еднаквостьта на нравитѣ и на цѣлия начинъ на животъ (Lebensstil), съгласието въ убежденията и въ нѣкои идеали, а не по-малко въ задружното негативно, отрицателно отношение спроти всичко, което другата, вражеската, потиническата нация притежава като свое собствено". Като последенъ, решителенъ признакъ на народностьта изтъква той волята, сжщинската воля за самостоятелность или въ една отдѣлна независима държава или чрезъ присъединение къмъ сжществуващата държава, съ която се чувствува едно, или въ една федерация като свободенъ членъ. Нѣма ли тая воля, нѣма и народность (стр. 19).

Изхождайки отъ такова понятие за народностьта изобщо, Щайнмецъ прави прегледъ на народноститѣ и тѣхното положение въ Европа преди свѣтовната война.

Въ свръзка съ народноститѣ на бившата дунавска монархия Австро-Унгария той се спира и върху народноститѣ на Балканския полуостровъ.

Населението на Македония не нарича той нито нито българи, нито сърби, а „македонци" (Makedonier). При преценката си на

националния му характеръ той изхожда отъ изказаното презъ 1903 г. мнение на пжтувалия по Балканския полуостровъ проф. Йостеррайхъ, че югозападъ отъ Македония клони къмъ Гърция, северъ къмъ Сърбия и изтокъ къмъ България. Тия три държави сж се старали най-ревностно въ продължение на десетилѣтия да спечелятъ душитѣ на съседнитѣ тѣмъ „македонци", единъ начинъ, който той нарича „твърде модеренъ, почтенъ" — „само че тѣ при това малко срѣдновѣковно, или съвсемъ модерно (Франция на Рейнъ), търсѣли подкрепа отъ „комитаджиитѣ". Той изтъква обаче, че още „сръбскитѣ патриоти" Вукъ Караджичъ въ 1814 г. и Верковичъ въ 1860 били убедени, че македонцитѣ най-скоро ще признаятъ българитѣ за тѣмъ сродни; на това се и дължи, може би, че „българската пропаганда" е постигнала между тѣхъ най-голѣми успѣхи. Това е трѣбвало да признае дори сърбинътъ Цвиичъ, както и авторътъ на Карнегиевото съчинение и англичанинътъ Бъкстонъ, а сжщо и американецътъ Доминианъ. Споредъ присждата — продължава той—на най-компетентния (befugtesten) изследвачъ, Вайгандъ, „главната маса на населението въ сжщинска Македония се образува отъ българитѣ," особено селското население е българско; гърцитѣ сж ограничени въ градоветѣ или въ тѣсни ивици на югъ; сърбитѣ дохаждатъ по брой на осмо мѣсто, и то само въ северна Македония. Вследствие на сегашното раздѣляне на Македония между гърци и сърби царува най-голѣмо недоволство. При това, споредъ него, само езикътъ и народната воля въ момента, може би, не бива да се поставятъ въ везнитѣ, но все пакъ изтъква, че „присждата (Zuteilung), издадена отъ Съглашението, не е най-добрата". И по-нататъкъ: „Далечъ най-голѣмиятъ дѣлъ отъ Македония трѣбваше да се даде на България, ако и да не би могло съвсемъ да се отрече, че убеждението на много македонци още не е съвсемъ затвърдено и че едно мждро, тактично управление би могло да ги спечели. Но това отъ сърби и гърци, не може да се очаква. Напротивъ, най-жестока неправда се върши постоянно. Македония остава поради явното нарушение на народностнитѣ принципи и на правото за самоопредѣление на народитѣ заплашителка на мира и спокойствието на Балкана. Самостоятелность съ признаване пълно равенство на всички народности би било едничкото разрешение" (стр. 27).

Горчива, но вѣрна е присждата му за „ромънитѣ или куцовласитѣ" (стр. 26). Тѣхниятъ брой „половинъ милионъ", навѣрно по ромънски извори, у него е много преувеличенъ. Тѣ не държатъ здраво за своята народность и се поглъщатъ лесно отъ всички околни народи. Нѣматъ съзнание за собственото си единство и родъ, нѣматъ сжщо „воля" да се затвърдятъ. Тѣхъ свързва само, и то слабо, еднаквиятъ начинъ на животъ (пастирството), но споредъ мѣстото, гдето живѣятъ, тѣ се поглъщатъ лесно отъ другитѣ. „Тѣ сж, следователно, изобщо незрѣли за образуване особена народность".

Сжщо за албанцитѣ мисли той, че не представятъ „никаква чиста народность"; за това тѣмъ недостига политическа и културна зрѣлость (стр. 27). Православнитѣ тоски и мохамеданитѣ геги сж твърде

различни по характеръ и нрави. Отъ време на време у тѣхъ сж се пораждали стремежи къмъ политическо обединение, но безъ траенъ успѣхъ. При все това, за чудо, тѣхното национално чувство е по-силно отъ религиозното и черковното. „Въ 1913 г. Лондонската посланишка конференция направи отъ страната независимо княжество; но тя не бѣше сжщинската майка за една такава млада държава! Всѣка отъ съседнитѣ държави се опита да си присвои по нѣкой кжсъ отъ Албания, и всѣка е намѣрила навѣрно известна склонность у разединения народъ". Той вѣрва, че у тия особени албанци може да установи само едно „силно, пранационално чувство" (pränationales Gefühl). „Политическо възпитание и опитъ тѣ нѣматъ, политическо единство дори не бѣ постигнато. При все това, раздѣлата имъ за задоволяване прищѣвкитѣ на съседитѣ би била политическо престжпление съ твърде несигурни последствия, защото смисълътъ за свободата у тѣхъ е доста живъ. Не би ли могло, пита се той, да се спаси тоя своеобразенъ народъ за Европа? Своя държава, но подъ честното покровителство на една по-стара, по-добра?"

Любопитни сж разсжжденията му по сръбско-хърватскитѣ отношения (стр. 23 нт.). Той намира чудно, че хърватитѣ постоянно биватъ причислявани къмъ сърбитѣ, въпрѣки че противоположностьта между тѣхъ е твърде голѣма. „Тая грѣшка крие основата си навѣрно въ това, че се надценява езикътъ като основа на народностьта: наистина двата езика изобщо се схождатъ, но не и хората — нито по раса, религия, история, култура, нито по социаленъ типъ и по симпатии. Хърватитѣ сж католици, винаги въ допиръ съ западъ, аристократи, въ Далмация смѣсени съ романи. Разбира се тогава, защо всички опити да се слѣятъ двѣтѣ народности въ една едничка останаха безуспѣшни. Това не можаха да направятъ нито илиризмътъ въ началото на 19 в., нито благороднитъ Шросмайеръ (1815—1905), опититѣ отъ началото на нашето столѣтие сжщо не доведоха до цельта, въпрѣки че двѣтѣ народности бѣха съединени срещу престарателнитѣ маджари". Той привежда бележката на Нюбигинъ, че сърбитѣ не биха били умни, ако направятъ опитъ да асимилиратъ хърватитѣ. Действително сръбскитѣ водачи, като Цвиичъ, действуваха съ всички сили за присъединението на хърватитѣ, и презъ време на свѣтовната война последнитѣ бидоха подложени на сръбско влияние. „Разбира се, Съглашението прокара съединението на всички югославяни, за да уничтожи Австрия и да създаде силна преграда (Wall) срещу Германия на югъ. Но дали тая преграда ще бжде достатъчно силна, ако камънитѣ не си подхождатъ?" Югославия, по негово мнение, е „измамила" твърде много и словенцитѣ, само сърбитѣ били задоволени (стр. 24). Като говори за последнитѣ, които нарича „единъ твърде чуденъ народъ" (ein sehr merkwürdiges Volk), той изтъква тѣхнитѣ „великосръбски мечти", които останали неизпълнени въ 1878 г., при освобождението на балканскитѣ народи. Тѣхниятъ идеалъ тогава обхващалъ собствено „цѣлия славянски Балканъ," следъ което се ограничилъ само върху „югославянитѣ." „Културата на сърбитѣ — продължава той — още не стои твърде високо, както се вижда отъ тѣхното държане

въ Америка: много деца, бой на жената, прѣстжпления съ насилие повече отколкото съ измама, алкохолизъмъ (Росъ). Забележително е извънредно силното народното съзнание у всички сърби; въ продължение на столѣтия почти изгаснало, следъ 1806 г. толкова прѣсно и експанзивно, както при почти никоя друга народность. Значение за това има на първо мѣсто православната имъ вѣра, довѣрието имъ въ велика Русия; съ руситѣ се чувствували сродни по раса, езикъ и черква; отъ хърватитѣ ги отдалечавала религиозната имъ противоположность. Наскоро обаче съзнали, че тѣхъ би могло да направи голѣми само съединението имъ съ другитѣ югославяни, съ словенцитѣ и особено съ хърватитѣ, въпрѣки противоположната имъ религия, култура и история. Почить и сжщински симпатии обаче къмъ хърватитѣ и словенцитѣ изглежда че нѣматъ, много повече иматъ склонность да ги погълнатъ и владѣятъ. Отличната познавачка на тия отношения, Мисъ Дурхамъ, счита тая противоположность едва ли преодолима. Зависи навѣрно въ голѣма степень отъ това, дали религията ще задържи голѣмата си власть върху дветѣ страни, а не дали великитѣ държави ще искатъ да ги задържатъ заедно или не. Дали автономно направенитѣ части нѣкога би принадлежали къмъ републиканската Балканска федерация? Сърбитѣ образуватъ въ всѣки случай не вече една страдаща, бореща се народность, но повече една твърде устремна, покоряваща държава" (стр. 25—26).

Ромънитѣ, споредъ проф. Щайнмецъ, не могатъ да бждатъ считани за потомци на старитѣ римляни. Езикътъ не доказва въ случая нищо, и „навѣрно това е (и то само отчасть) едничкото римско у тия власи, които образуватъ по-скоро смѣсь отъ българи, сърби, албанци и т. н." (стр. 27 и сл.). Въ свръзка съ тѣхния иредентизъмъ той говори повече върху трансилванскитѣ ромъни, като, осланяйки се и на други автори, отрича, че у тѣхъ е сжществувала силна склонность за присъединение къмъ кралството. „Тепърва подиръ балканскитѣ войни и успѣха на ромънитѣ станала промѣна въ това отношение, навѣрно не толкова въ Унгария, колкото въ самото кралство Ромъния, гдето съзнанието за иредентизъмъ отвждъ западната граница било по-силно." Колкото се отнася до Бесарабия и Ромъния, то „въ тия две страни нѣма още никакво народностно движение; и то се лесно разбира: културата и политическиятъ животъ стоятъ още твърде низко." Съ присъединението на тия земи къмъ Ромъния, Съглашението е пожертвувало народностьта на твърде голѣмъ брой нѣмци и маджари на ромънитѣ, или „въ действителность на собствената си цель, обкржжването на Германия" (стр. 29).

Тукъ проф. Щайнмецъ казва нѣколко думи и за Добруджа, за чийто народностенъ характеръ, както се вижда, нѣма ясна представа. Споменувайки атласа на Ризовъ, той намира, че ромънитѣ сж разпространени повече на югозападъ, а българитѣ „далечъ отъ своитѣ братя къмъ северъ," което, споредъ него, „изглежда да оправдава сегашното разрешение" — сир. даването Добружда на Ромъния. При това той не прави никаква разлика между северна и южна Добруджа, първата дадена на Ромъния въ 1878, а последната превзета въ 1913 г. Въ

първата действително въ продължение на близу 40 годишното владичество можаха да бждатъ настанени отъ ромънското правителство доста ромъни, за да добие по-другъ етниченъ образъ отъ тоя, който е имала по-рано, въ втората обаче при завладяването ѝ отъ Ромъния имаше ромъни само въ нѣколко точки край Дунава: въ Тутраканъ и махалата при него Калимокъ, въ Силистра и въ с. Айдемиръ! Отъ 282,131 д. население въ южна Добруджа въ 1910 г. ромънитѣ сж били 6,359 д. Самитѣ ромънски власти при анексията въ 1913 г. ги изкарватъ 8,532 д. (вж. моята Народописна карта на нова ромънска Добруджа, въ СпБАН. XI, 1915, стр. 56). Грѣшката е лесно обяснима: въ богатата литература, която дава въ края на книгата, не намираме нищо върху Добруджа. Народноснитѣ отношения въ тая область сж му били съвсемъ непознати.

Ст. Романски.

Коста П. Манојловић, Свадбени обичаји у Галичнику. Гласник Етнографског Музеја у Београду, кн. I, Београд, 1926, стр. 84-93.

Бѣлградскиятъ етнографски музей почва да издава свое списание (Гласник), въ първата книга на което намираме статия, въ която се описватъ свадбенитѣ обичаи въ голѣмото българско село Галичникъ въ западна Македония. Авторътъ Манойловичъ случайно се е заинтересувалъ за тия обичаи. Прекарвайки презъ лѣтото 1924 въ „Южна Сърбия", сир. Македония, той узналъ, че въ Галичникъ има любопитни свадбени обичаи, които се извършватъ единъ пжть въ годината, и то по Петровдень. Причината на това е, че Галичникъ лежи на голѣма височина и остава зимно време поради голѣмитѣ снѣгове и виялици безъ каквато и да било връзка както съ Гостиваръ, така и съ Дебъръ. Мжжетѣ презъ зимата сж на печалба — „печалбари" — и се връщатъ лѣте за да снабдятъ кжщитѣ си съ всички потрѣби. Това е и главната причина, че свадбитѣ се правятъ само презъ лѣтото. По традиция тѣ ставатъ на Петровдень, но сега вече се правятъ и на Илиндень; това се дължи на промѣненитѣ материални условия и още не измѣня характера на свадбата. Духътъ на времето обаче започва вече и тукъ да влияе та не ще съмнение, че и свадбенитѣ обичаи съ време ще се измѣнятъ. Авторътъ е прекаралъ въ Галичникъ деветь дена. По това време станали седемнадесеть свадби и цѣлото село било грѫмнало отъ зурли и тжпани. Той е присжтствувалъ на всички свадбени обичаи и излага впечатленията си отъ тѣхъ.

Свадбата въ Галичникъ трае цѣла седмица. Годежътъ се прави обикновено на Голѣма Богородица, предната година, въ кжщата на момата. На „мущулукъ" дохождатъ нѣколцина отъ страна на момъка и по тоя случай момата ги дарява, а свекърътъ дарява нея. Любопитно е, че преди да тръгнатъ отъ момковата кжща, свекървата взема живакъ, раздѣля го на два дѣла и всѣки дѣлъ поставя въ цевь, запушена съ восъкъ. Отъ тия две „вези" (цеви, запушени съ восъкъ) една се дава на момата, друга на момъка, а ги пришиватъ на дрехитѣ си и ги носятъ до деня на вѣнчавката, когато останатъ сами. Тогава младоженецътъ взема двата живака, поставя ги въ чаша, смѣсва ги

и ги събира въ едната отъ дветѣ цеви, която дава на невѣстата да я пази та сърдцата и мислитѣ имъ да сж съединени навѣки.

Нататъкъ следва описанието на самата свадба, която започва една недѣля преди вѣнчавката, когато у младоженеца се донася вино и по тоя случай се пѣятъ пѣсни. Единъ день преди довеждане невѣстата у младоженеца, надъ кжщата му рано сутринь издигатъ байракъ. Мѣсятъ се два хлѣба — „сваг'а" („сваʰа" — въ Струга се казва: „свак'а"), —въ единъ турятъ стари пари. Следъ обѣдъ девойки мѣсятъ пити—„витканици", наречени „сарайлии", за „побратимитѣ", които на другия день съ „зетот" дохождатъ на коне за невѣстата. Вечерьта роднинитѣ на младоженеца, безъ последния, идватъ у невѣстата, вематъ я съ нейнитѣ роднини и я водятъ на три чешми за вода, която сама донася за да се окжпе въ нея. На другия день, следъ като обръснатъ младоженеца, отиватъ сватоветѣ съ зетя да доведатъ невѣстата. Всичко е разправено сравнително доста подробно, като сж посочени и пѣснитѣ, които при разни случаи се пѣятъ. Любопитно е, че още сутриньта младоженецътъ съ роднинитѣ си отива съ зурли и тжпани на гроба на баща си и майка си — ако сж умрѣли — за да измоли прошка за женене. Тая вечерь доведената невѣста спи въ зетьовата кжща. На другия день става вѣнчавката; на отиване до черква, на връщане и при посрѣщането вкжщи се извършватъ редица специални обичаи. На другата зарань, подиръ свадбата, водятъ невѣстата на чешмата за умиване, следъ което вкжщи черпятъ съ топла ракия и кафе. Вечерьта се канятъ гости, сжщо следъ три-четири дена. Обикновено седмица подиръ свадбата младоженецътъ кани роднинитѣ на невѣстата на „п ъ р в и ч е" — първо канене на гости; въ сжщия или на другия день зетьтъ съ младата невѣста отива у дома на нейнитѣ родители да върне посещението. На Преображение тя отива за първи пжть на черква, а на Зимни Св. Никола завеждатъ я рано сжщо въ черква; тогава за първи пжть запѣва и заиграва предъ черковнитѣ порти и вече става свободна жена. Свекървата тогава кани на гости моминитѣ и други роднини. Сжщо на Цвѣтница.

Всичко това е разправено съ по-голѣми или по-малки подробности, споредъ както е разказано отъ галичанина Алекси Муратовски, който, като „старъ-побратимъ", добре е познавалъ свадбения обредъ. Много любопитни подробности не сж предадени, като за смѣтка на тѣхъ четемъ подробни описания на живописни свадбени сцени и на свадбенитѣ гощавки. Това е обща слабость на всички почти описания на свадбени обичаи и тя нѣма да изчезне, докато не се направи специаленъ въпросникъ, по който да бждатъ записвани, та да се спаси за науката това, което е вече на изчезване.

Въ това описание, съ рѣдки изключения, не се забелязватъ мѣстнитѣ народни наименования на различнитѣ свадбени сцени и предмети, които иматъ значение колкото за обичаитѣ, толкова и за езика.

По отношение на езика тъкмо любопитни сж пѣснитѣ, предадени тукъ въ свръзка съ описанията на обичаитѣ, и по тѣхъ може да се сжди за хубавия б ъ л г а р с к и езикъ въ селото. Тия пѣсни възпроизвеждамъ тъй, както сж напечатани, само съ замѣна на сръбскитѣ

букви *ћ* съ *к'*, *ђ*—*г'*, њ—*н'*, љ—*л'*, *ј*—*і*, съгласно съ произношението. Една пѣсень е отъ тия, които се пѣятъ у младоженеца при започването на свадбата:

Игралито срце іунаково
како вино во стребрена чаша,
како іагне во големо стадо,
како ждребе в големо ергеле.
Не іе вино во стребрена чаша,
не іе іагне во големо стадо,
не іе ждребе в големо ергеле,
тук' іе іунак од голема рода,
од голема рода татково маікино,
татково маікино, братово сестрино.

Друга пъкъ се пѣе заедно съ други пѣсни въ деня, когато се издига байракътъ на кжщата на младоженеца:

Бегала ми свршена девоіка,
бегала ми из темни клисури,
бегаек'е в Дунав се фрлила.
„Дунавции, мои мили брак'а,
да кажете на моіот татко
да не бере дрва краі Дунава,
моіте коски дрва се сторени:
дунавции, мои мили брак'а,
да кажете на моіана маіка,
да не црпи вода од Дунава,
моіте слзи вода се сторени:
дунавции, мои мили брак'а,
да кажете на моине брак'а,
да не коси сено краі Дунава,
моіте коси сено се сторени.“

Въ сжщия день вечерьта, при яденето хлѣба „сваг'а“ се пѣе: „Огреіала месечина по честна трпеза“. На връщане, следъ водене момата за вода преди свадбата, се пѣе на момината майка:

Чекаі, маіко, студена водица.
Чекаек'и на порти заспало.
Нити моме, нит студена вода.
Оволку іе от к'ерка одмена.

При бръснене младоженеца пѣятъ:

Нек'е зетот бербер да го бричит,
дур не земет од татко прошк'ен'е,
„ „ „ „ маіка „
„ „ „ „ стрина „
„ „ „ „ девер „
„ „ „ „ кум „
„ „ „ „ рода „

На тръгване за невѣстата се пѣе:

Кинисува Радуле на воіска,
кинисува и милно се молит:
„да ми чуваш убава невеста“.

Когато невестиниятъ старъ-побратимъ стигне предъ нейната кжща, пѣятъ му: „Мушчулциіа голем аберциіа“.

Невѣстата, при дохождането на зетя да я вземе, криейки се да не я види, гледа го презъ пръстенъ и говори: „Из прстен те гледав срце да ти влеза“. По-късно се пѣе:

„Страмно, страмно се іуначе,
да не устрамиш татка ти“.

Сетне :

„Честита риза, іуначе,
што ти девоіка везала“.

При довеждане невѣстата въ момковата кжща :

„Слези, Іано, од брзата кон'а.
Ни ви слага, ни ви в кук'и влага,
атър има на милиіот свекор,
„ „ „ мила свекрва,
„ „ „ милиіот девер,
„ „ „ мила іотрва,
„ „ „ милиіот вуіко,
„ „ „ милиіот стрико,
„ „ „ милата стрина.

Сетне, при влизането вкжщи, когато ù даватъ сито въ ржцетѣ : „Умеіала невестата пециво да меси“, или —„сукалка“ въ ржце : „Умеіала невестата пециво да суче“, или като ù даватъ шише съ вино и чаша за черпене :

„Умеіала невестата свекрва да служит
„ „ свекор „ послужит
„ „ девер „ „
„ „ іотрва „ „
„ „ дедо „ „
„ „ баба „ „

На тръгване за вѣнчавка :

„Ситно одит моме по венчан'е,
прашаіте го зашто ситно одит :
Атър има на милиіот свекор,
„ „ „ мила свекрва,
„ „ „ мили девери.

Или на връщане : „Ситно одит моме од венчан'е“ и т. н.

Приложени сж и мелодиитѣ на деветь отъ тия пѣсни, нотирани все отъ сжщия авторъ, съ кратко пояснение на музикалния имъ характеръ. При това той твърди, че „тия свадбарски пѣсни иматъ органично сходство съ косовскитѣ пѣсни, като съ пѣсеньта : „Море, Иво, сељанине, их!“, отгдето вади заключение за еднаквия музикаленъ изразъ въ психологично отношение на пѣснитѣ отъ „южнитѣ“ сръбски краища, включително и Македония, разбира се !

Ст. Романски.

Hermann Wendel, Aus der Welt der Südslawen. Berlin, 1926, 8⁰, 282.

Значителната редица книги, съ които отъ голѣмата война насамъ известниятъ германски бившъ социалистъ Херманъ Венделъ съ особено усърдие проповѣдва великосърбската идея за хегемония на Балканитѣ, се увеличи съ още една книга подъ общо заглавие „Изъ южнославянския свѣтъ“ (Aus der Welt der Südslawen). Тя е въ сжщность единъ

сборникъ отъ петдесетина преразлични по съдържание и вестникарски по изложение статии на автора, обнародвани презъ последнитѣ двѣтри години въ разни нѣмски вестници и списания и сега наново препечатани, и то, разбира се, все така въ разкошно издание, както винаги до сега. Въ тѣхъ става дума за политическитѣ партии въ Югославия, за черногорския въпросъ, за югославянския печатъ, за Македония, за Куманово сир. за битката при Куманово въ 1912 година, за атентата въ Сараево, за военната подготовка на Сърбия въ 1914 г., сетне и за сръбскитѣ социалисти, за нашия поетъ Христо Ботевъ, за пѫтувания на г. Венделъ по Хърватско, Далмация и Словенско, а найсетне и за югославянски поети, отъ които нѣкои стихотворения сѫ дадени въ нѣмски преводъ. Съ тази разновидность на темитѣ нагледъ умѣло се прикрива главната, пропагандаторска тенденция на книгата, предназначена главно да заблуждава външния свѣтъ. Въ това отношение Венделъ далечъ е надминалъ покойния Спиридонъ Гопчевичъ. Този, веднажъ изобличенъ отъ критиката, спрѣ и млъкна. Венделъ обаче не спира и не се свени, макаръ че знае, че вече нѣма две мнения за него дори и въ самата Германия, разбира се въ по-осведоменитѣ интелигентни срѣди. Но той за тѣхъ не пише. И въ тази книга Венделъ въ предговора си дава видъ на човѣкъ, добросъвестно загрижилъ се да запознае преди всичко Германия съ югославянския свѣтъ, като напомня, че по думитѣ на единъ нѣмски писатель Европа по-добре е осведомена за Япония и Индия отколкото за южнославянскитѣ земи. Този печаленъ фактъ, по-печаленъ за „германцитѣ отколкото за южнитѣ славяни", достатъчно оправдавалъ препечатването на влѣзлитѣ въ това издание статии. Авторътъ има смѣлость дори да туря на особенъ листъ (следъ заглавния) като мото думи на професоръ Т. Г. Масарикъ, председателя на чехословашката република: „Искаме ли да бѫдемъ справедливи спрямо другитѣ народности, трѣбва да познаваме тѣхнитѣ национални въпроси" (Will man gegen die anderen Nationen gerecht sein, so muss man ihre Probleme kennen). И следъ това мото г. Венделъ въ цѣлата си книга само тенденциозно извърта фактитѣ! Нѣмцитѣ между другитѣ културни народи най-малко може да се упрекнатъ, че непознаватъ славянството, и тѣ не сѫ лишени отъ добри съчинения касателно южното славянство. Но Венделъ иска тѣ да го знаятъ въ едно друго освѣтление, което озарява сръбската народность и засѣнява другитѣ южни славяни, а най-вече българитѣ. Тая страна на Венделовитѣ съчинения достатъчно, мисля, е изтъкната въ рецензиитѣ ми въ „Македон. Прегледъ" (год. I, кн. 5—6), та нѣмамъ охота па е и излишно подробно да се простирамъ по тая тема. Въ случая е интересно да се отбележи, че В. и следъ толкова изобличения по неговъ адресъ, следъ толкова неопровържими научни доказателства за народностната принадлежность и народностното съзнание на македонскитѣ българи, се осмѣлява при споменатото мото да препечати въ книгата си сега, въ 1926 г., между другитѣ статии, пълни съ неистини, и една своя статия, публикувана въ 1923 год. подъ заглавие „Македония" (Makedonien 72—86) и съдържаща само безогледни изопачавания на действителностьта, буквално въ духа на шовинистич-

ния бѣлградски печатъ. Въ тази статия се рисува Македония въ съвършено неистинска картина. Македонското революционно движение било ужъ следствие на единъ неразрешенъ още социаленъ проблемъ — аграрния въпросъ, остатъкъ отъ турскитѣ срѣдновѣковни стопански условия, които тежатъ на македонския безимотенъ селянинъ, принуденъ да робува на турската господствующа класа — на спахиитѣ и беговетѣ. Затова главно македонцитѣ били принудени да се изселватъ дори презъ океана и да бѣгатъ въ планинитѣ образувайки бунтовнически чети, а не заради нѣкакви потъпкани национални права. За да опредѣли човѣкъ християнското население на Македония по националната му сжщность, трѣбвало да изхаби съ оки мастило. Венделъ за ефектъ казва това по-фигурално съ особена нѣмска фраза: „Um die christliche Bevölkerung Makedoniens nach ihrem nationalen Wesen zu bezeichnen, müsste ein ganzer Tuschkasten über die Karte ausgesprizt werden". Толкова разнообразни народности имало тамъ — славяни, турци, гърци, ромъни, албанци, испански евреи и пр. изпремѣсени едни съ други та гъмжало отъ погърчени и потурчени славяни, погърчени и послявянчени ромъни, послявянчени албанци, потурчени евреи и какво ли не друго (oder was sonst noch). Понеже образуването на едно народностно съзнание, казва В. е социологиченъ процесъ, който се проявява на известна степень стопанско и културно развитие, цѣлокупното християнско население на Македония било до 1860 година, безъ огледъ на езика и на потеклото му, едно единствено цѣло, свързано чрезъ вѣрата, ржководено отъ гърци или погърчени попове. Тепърва отъ тая дата—1860 година!—почватъ ясно да се различаватъ славяни отъ гърци, а по-нататъкъ народната пропаганда раздвоила македонскитѣ славяни въ българи и и сърби, което станало пакъ подъ религиозна мантия: последователитѣ на екзархията минавали за българи, а последователитѣ на патриаршията — за сърби. Защо В. е избралъ за тая измислица тъкмо годината 1860, не казва, както премълчава, че патриархиститѣ и по-рано и сега минаватъ за „българогласни" гърци, а не сърби, което е пълна неистина. Но и по-нататъкъ В. извърта споредъ известната бѣлградска рецепта: „Понеже македонскитѣ славяни не сж нито българи нито сърби, а сж срѣдъ голѣмия южнославянски народъ, заседналъ отъ Черно море до Триглавъ, срѣденъ и съединителенъ членъ между българитѣ и сърбитѣ, способни своето наречие съ еднаква леснота да го измѣняватъ и да го доближаватъ къмъ сърбския както и къмъ българския книжовенъ езикъ, случваше се, че се намираха въ едно и сжщо семейство патриархисти и екзархисти — сърби и българи, па често и цѣли села се мѣняваха, съ-повече и по-малко, насилие отъ патриархисти въ екзархисти или обратно, сир. мѣняваха своята народность". Колкото и ревностно да е действувала училищната пропаганда, тя засегнала само една нищожна часть отъ населението; подавляющата маса на неграмотнитѣ, главно вънъ отъ градоветѣ, останала национално несъбудена, суровъ материалъ за бждещи национални образувания (Rohstoff für künftige nationale Bildungen), а което действително сжществувало, то не били националности, а били национални партии (und was es würklich gab, waren nicht Nationalitäten, sondern nationale Parteien).

Ето какъ безогледно и преднамѣрено изкривявайки фактитѣ авторътъ се съобразява съ цитуваната сентенция на Масарика, която божемъ си е избралъ за ржководно мото на книгата си. Така сжщиятъ Венделъ съ сжщата хитрость, да се прикрива задъ авторитети, въ една друга своя подобна книга си служи съ името на великия славистъ Ягичъ за подкрепа на всеизвестната сръбска теза, която и Венделъ прокарва, а именно, че македонскитѣ славяни нѣмали своя опредѣлена национална индивидуалность. Видѣхме отъ публикуванитѣ въ „Мак. Прегледъ“ (год. II, кн. 3) Ягичеви писма, че наопаки Ягичъ счита македонцитѣ по езикъ и по духъ за българи. Вѣрно подържайки бѣлградската държавна идея, Венделъ безъ огледъ къмъ всички противни доказателства ще продължава съ разни вариации да върши своето агитационно дѣло, та е излишна всѣка критика. Само за да се зарегистрира по-нататъшното съдържание на статията, която тукъ разглеждаме, ще кажа още нѣколко думи, за да се види изцѣло тактиката на автора.

Споредъ Венделъ до 1860 год. ужъ нѣмало никакво разногласие между сърби и българи; и дветѣ „п л е м е н а“ братски работѣли за общъ тѣмъ идеалъ—„сърбско-българско царство“ включително съ Македония. Па дори и следъ основаването на екзархията въ 1870 год. първитѣ години минали въ таково братско единство. Тепърва Санстефанскиятъ миренъ договоръ, който присждилъ цѣла Македония само на България, хвърлилъ ябълката на раздора между българи и сърби. Следъ това пъкъ тайниятъ договоръ на краль Милана съ Францъ Iосифа отворилъ апетитъ на Сърбия къмъ Солунъ. Когато по-сетне, въ 1912 г., се е сключвалъ договорътъ между България и Сърбия, при раздѣлянето на Македония се взело въ внимание предимството на България, което тя си била спечелила благодарение на своята по-стара и по-енергична пропаганда въ тая страна. Виенската политика отблъснала сърбитѣ отъ многожеланото отъ тѣхъ Адриатическо море и ги насочила да търсятъ обезщетение за това въ Македония за смѣтка на България. Следъ две години пъкъ България се опитала да си възвърне Македония, но напраздно, защото презъ септември 1918 г. сръбскитѣ войски наново я завладѣха. Но съ това македонскиятъ въпросъ не заглъхва. Сърбитѣ завзели Македония стопански омаломощена, съ слабо производство и безъ капитали, безъ добри съобщителни срѣдства и пр. Освенъ това народътъ билъ съвсемъ потъналъ въ невежество. „Македония е класическа страна на неграмотнитѣ“ (Makedonien ist das klassische Land des Analphabetismus). Разбира се, досущъ както и известни брошури, пръскани отъ Бѣлградъ,[1] и В. пре-

[1] Вж. напр. брошурата „La Serbie du sad depuis 1918“ (Belgrade, 1926, 4⁰, 16), издание на „L'Association Yougoslave pour la Société de Nations“), въ която се твърди неистината, че сръбската окупация заварила населението въ Македония невежествено, безъ училища, та тепърва Сърбия започнала да създава училища и пр. и пр. Вж. като отговоръ на тая брошура издадената отъ страна на македонския националенъ комитетъ брошура „La Macédoine sous la domination serbe et les droits des minorités“ Sofia, 1926, 8⁰ 36, а сжщо и рефератъ за нея въ „Македон. Прегледъ“ год. II, кн. 4, 148 стр.

мълчава, че преди балканската война, въ турско време, въ Македония имаше гѫста мрежа отъ български училища, на които се дължи сравнително голѣмата просвѣта на една родолюбива интелигенция, която можа да подйеме и ржководи славната македонска революция. Българскитѣ училища въ Македония тогава бѣха, сравнително съ населението, много повече отколкото въ самата дотогавашна Сърбия, което е извѣстенъ, установенъ въ педагогическата литѣратура фактъ. Следователно Македония не бѣ неграмотна страна повече отколкото бѣше Сърбия, и, разбира се, Венделъ си служи и по тоя въпросъ съ неистини. Като логическо последствие отъ „тъмното невежество," което царѣло въ Македония, В. по-нататъкъ вади заключение, че Македония била плодна почва за да се въдятъ въ нея всѣкакви нечестиви елементи, да развиватъ тамъ лошитѣ си качества (Makedonien bietet den rechten Boden für unsaubere Elemente, ihre schlechten Eigenschaften zu entwickeln). Къмъ туй се прибавило и фаталното обстоятелство, че югославянското правителство не успѣло тамъ да изпрати способно и честно чивовничество, а напротивъ — корумпирано чиновничество, което още повече развратило страната. Ако тази административна язва се излѣкува, то щѣло въ Македония скоро да изчезне и наследеното отъ турско време прословуто четничество (Bandenkrieg). Отъ 1920 г. последното взело политически характеръ. Разтуренитѣ и разпръснати организации на македонскитѣ емигранти наново се събрали въ София и главно отново се съживила прочутата Вѫтрешна македонска революционна организация (В. М. Р. О.) начело съ смѣлия Тодоръ Александровъ. Понеже българскитѣ националисти съвсемъ не сѫ погребали надеждата си да си възвърнатъ Македония, „македонствующитѣ" (Die Makedonstvujuščі) по стария начинъ решили наново да водятъ четническа война. Народната маса въ Македония никакъ не била съ български духъ надъхана (Die Masse des Volkes in Makedonien ist zwar keineswegs bulgarisch gesinnt). Селото въ Македония, следователно подавляющето мнозинство на населението, показвало много малко следи отъ последствията на 40-годишната българска дейность въ страната. Както днесъ мнозина тамъ сѫ подозирани (отъ сърбската власть) въ „българщина", така сѫщо по време на българската окупация мнозина били заради тѣхното „сръбство" преследвани и измѫчвани. А въ сѫщность македонскитѣ жители се противѣли да бѫдатъ нѣщо друго освенъ македонци (die heute ebenso des „Bulgarentums" verdächtig werden, wie sie während der bulgarischen Besetzung ob ihres „Serbentums" bedrängt und gequält wurden, sträuben sich lediglich dagegen etwas anderes als Makedonier zu sein). Ала по-нататъкъ В. разправя, че, доколкото жестокиятъ тероръ на четитѣ не ги принуждавалъ, жителитѣ на Македония подържали Тодоръ Александрова и неговитѣ хора по сѫщата причина, поради която при изборитѣ за скупщината въ 1920 година чисто земледѣлчески срѣди, безъ да има нѣкакви фабрики нито пролетариятъ, подадоха съ хиляди комунистически гласове. „Не силното желание на единъ национално неудовлетворенъ народъ, а дълбоко заседналото въ душитѣ недоволство отъ всичко, което има въ Македония и което не трѣбваше да го има, създава почва за четническото дви-

жение. Докогато Стамболийски въ София се стремѣше къмъ единъ съюзъ между България и Югославия, бѣха стегнати юздитѣ на четитѣ, а съ споразумѣнието въ Нишъ българското правителство бѣше се обвързало да тури желѣзенъ ключъ на преминаването на комититѣ презъ границата. Но опитътъ, сериозно да се притиснатъ о стената „македонствующитѣ", изяде главата на селския диктаторъ, и откакъ Цанковъ е на власть Тодоръ Александровъ е всесилниятъ. Борбата между дветѣ крила на македонствующитѣ—централисти и федералисти — не парализирва тѣхната предприемчивость. Българската область до сръбската граница съ центъръ въ Кюстендилъ образува дори една „комитска република" (Komitee-Republik), гдето е продоволствената база и етапната зона на четитѣ, отъ гдето тѣ прескачатъ въ Македония и тука водятъ малка война (den Kleinkrieg fü hren). Отъ 1 юлий до 26 августъ 1923 год., споредъ сръб. вестникъ „Политика" — казва Венделъ, — е имало не по-малко отъ петдесеть нашествия за грабежъ, убийства, опожаряване и сражения съ оржжие между четитѣ и въоржената държавна власть. Правителството се бори съ четническото движение съ всички срѣдства за потушеването му, обещава голѣми награди за главитѣ на виднитѣ членове на „комитета", служи си съ военно правосждие и пълни затворитѣ съ заподозрени. Жестоката дейность на четитѣ както и жестокитѣ противомѣрки на правителството отварятъ на страната тежки рани, защото жителитѣ па и цѣли села поради безпощадния тероръ на четитѣ, а често и поради безогледна мъстителность на властитѣ бѣгатъ въ планинитѣ или презъ границата. Числото на бѣжанцитѣ, които югославянскиятъ министъръ на външнитѣ работи Нинчичъ пресмѣта на 140 хиляди и които българитѣ изкарватъ до 300 хиляди души, съставлява най-сериозната глава на македонския въпросъ. Най-важната задача на всичкитѣ познавачи на страната е да се направи златенъ мостъ за връщането на тѣзи бѣжанци въ родината имъ. Докато четничеството съ нападенията си цели да унищожи авторитета на държавата и чрезъ убийства на колонисти да спъне колонизаторското дѣло, нито най-дръзкитѣ мечтатели не мислятъ че съ такива срѣдства ще могатъ да откжснатъ Македония отъ силната сърбо-хърватско-словенска държава. Главната цель на всѣко опожаряване и на всѣко кръвопролитие е, както бѣ и въ турско време, да се привлѣкатъ очитѣ на Европа къмъ Македония та да се подготви едно международно разрешение на македонския въпросъ. Иматъ предъ видъ Италия, на която въ случай на сериозенъ конфликтъ съ Югославия българската помощь както и неспокойното македонско гнѣздо би добре дошли, а за сега се обръщатъ къмъ Обществото на народитѣ." Работи се за автономна Македония, откжсната отъ Югославия като независима Македония. Въ Бѣлградъ не безъ основание се бояли, че автономията на Македония е само предигра (das Vorspiel) на присъединението ѝ къмъ България та рѣзко се подчертавалъ вжтрешно-политическиятъ характеръ на македонския въпросъ. Този характеръ, споредъ В., ще може да остане траенъ, ако югославянската държава успѣе да изцѣри ранитѣ на страната, което ще рече социално освобождение и справедливо постжпване съ народа както и съ едно стопанско и културно

подигане на страната. Но независимо отъ това си остава фактътъ, че тепърва когато се завърши южнославянското обединение чрезъ влизането на четвъртото южнославянско п л е м е, българитѣ, въ сърбо-хърватско-словенската общность, ще изчезне и мекедонскиятъ въпросъ (Unabhängig davon aber bleibt die Tatsache, das erst mit Vollendung der südslawischen Einheit durch Eintritt des vierten S ü d s l a w e n s t a m m e s, der Bulgaren, in die serbisch-kroatisch-slowenische Gemeinschaft die makedonische Frage ganz verschwinden wird).

Така „социалистътъ" Венделъ и тукъ си криви душата по македонския въпросъ и завършва изказвайки крайната цель на бѣлградската държавна идея — да се погълне Македония, а България, за да не прѣчи, просто да се влѣе въ Югославия. В. представлява и българския народъ отъ царството като едно югославянско „племе", съ което просто би се уголѣмила югославянската държава. Съ подобни заключения В. и въ други свои съчинения на гледъ благовидно иска да замаже очитѣ на неосведоменитѣ читатели.

Л. М.

Résumés des articles de la Revue.

Prof. A. Ichirkoff, La Macédoine, son nom et ses frontières.

L'ancien Etat macédonien fondé vers l'an 700 av. J.-C. fut désigné sous le nom „la Macédoine". A l'origine il comprenait les cours inférieurs des rivières de la Bistritza, du Vardar et de la Strouma, mais avec l'agrandissement ou le retrécissement du royaume de Macédoine à des époques différentes les frontières subirent diverses modifications. Sous la domination romaine le nom „la Macédoine" fut conservé à une grande partie de la région centrale de la Péninsule balcanique. L'étymologie de la désignation „la Macédoine" reste jusqu' aujourd'hui inconnue. Ce nom continua à exister même après l'anéantissement de l'Etat macédonien, principalement en ce qui concernait les souvenirs se rattachant à l'ancien royaume macédonien et par rapport au pouvoir ecclésiastique. Au IV et au V siècles ap. J.-C., un diocèse du nom de „la Macédoine" englobait les frontières de la Macédoine du temps de ses tzars et s'étendait au sud jusqu'à la Crète. Au moyen-âge, à partir du VII siècle, la Thrace commença à s'appeler également la Macédoine; le professeur A. Ichirkoff en fournit des preuves historiques. Après l'immigration slave en Macédoine de nouvelles désignations pour cette contrée apparaissent. La prédominance de l'élément slave nouvellement établi motive la dénomination de „Slavonie" qui lui reste jusqu'au X siècle. Ensuite on la nomme „La région inférieure"; pour la contrée de Skopié (Uskub) on se sert de la désignation „Mysie inférieure." L'introduction de l'élément albanais dans la Macédoine de l'ouest fit qu'on l'appela „l'Albanie", la région albanaise ou arnaoute. C'est pour cette raison que jusqu'à ces derniers temps, en Bulgarie même, les émigrés bulgares de la Macédoine de l'ouest portaient le surnom de „arnaouti" d'où provient le nom de famille Arnaoudoff, qu'on rencontre fréquemment chez les anciens émigrés venant de cette partie de la Macédoine.

Quand sous le règne de Samouïl la ville de Ohrida devint le centre politique et intellectuel des Bulgares, la Macédoine fut appelée la Bulgarie. Parmi les titres des archiépiscopes d'Ohrida celui d'archiépiscope de toute la Bulgarie et de toutes les terres bulgares a toujours été maintenu. Beaucoup de données empruntées aux historiens bysantins du XI, XII et XIII siècles témoignent que les Bysantins désignaient la Macédoine sous le nom de „Bulgarie", principalement à cause du caractère bulgare de sa population, et ses habitants

slaves sous celui de „Bulgares". La dénomination „la Bulgarie" pour la région macédonienne a été maintenue très longtemps grâce à la nombreuse population bulgare de cette contrée et au titre des archiépiscopes de Ohrida, mentionné plus haut, qui même après la supression de l'archiepiscopat bulgare dans cette ville fut conservé par les métropolitains bulgares de la contrée.

L'auteur présente des preuves comme quoi les Serbes, qui maintenant en tant que maîtres de la Macédoine la nomment la Serbie du Sud, sont justement ceux qui dans les temps passés l'appelaient la Bulgarie, — „Bougarsko". Et même, en 1887, à la veille de la guerre russo-turque, la Haute Ecole serbe de Belgrade délivrait un certificat à „Nicolas Panoff, natif de Vélèss en Bulgarie."

C'étaient les Bulgares qui luttaient pour le maintien de la désignation „la Macédoine", car ils savaient qu'elle faisait partie avec la Thrace et la Mysie des terres bulgares — de la Bulgarie. Surtout au siècle dernier, à l'époque des luttes en faveur de l'Eglise nationale, alors qu'à Constantinople s'éditait le journal „la Macédoine" les Bulgares tenaient âprement au nom „la Macédoine."

A propos de la courte domination politique serbe sur certaines régions macédoniennes et au XIV siècle sur toute la Macédoine, et de même à propos du patriarcat serbe d'Ipek (de 1537 à 1766) sous l'autorité duquel se trouvaient les régions de la Macédoine du Nord, on rencontre aussi dans la littérature étrangère sur la Macédoine ou sur ses parties la désignation „srbska zemlia" (région serbe). En vain l'auteur du livre serbe „Sur le nom serbe dans la Vieille Serbie et en Macédoine", le professeur Vas. Djerić, et, influencé par lui, le professeur Tzviić, tâchent de faire cas de cela en faveur de l'actuelle politique de conquête de la Serbie par rapport à la Macédoine.

Les Turcs appelaient la Macédoine aussi la Roumélie, en tant que faisant partie de la Turquie d'Europe, car pendant longtemps sous ce nom était désignée la contrée dont les Turques avaient asservi la population chrétienne orthodoxe, soumise auparavent au patriarche grec (roum) de Constantinople. C'est dans ce sens aussi que Griesebach se sert de la dénomination „Roumélie" dans son œuvre „Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839" (Göttingen, 1840).

Tandis que pendant des siècles ou désignait sous le nom de Macédoine une grande contrée aux frontières continuellement changeantes, vers le milieu du XIX siècle, s'appyuyant sur les ouvrages d'histoire et de géographie parus jusqu'alors, la science géographique fixe des frontières définies à la Macédoine, qui sont admises par le majorité jusqu' aujourd'hui même.

Au commencement, les Grecs, les Serbes et les Albanais essayèrent d'étendre leurs frontières sur les régions limitrophes de la Macédoine; l'auteur nous donne à ce sujet des indications précises fournies par des œuvres littéraires. Enfin il fut décidé par les milieux scientifiques que la Char-planina serait la frontière septentrionale de la Macédoine par rapport à la Serbie. Cette frontière fut admise aussi pour la partie ouest de la Bulgarie autonome, projetée à la Conférence de Constantinople des

représentants des Grandes Puissances (1876—1877), et également dans le traité avec les Turcs, où furent tracées les frontières de l'ainsi-nommée „Bulgarie de San-Stefano" (1878) et encore dans le traité serbo-bulgare de 1912, où la „zone contestée" avec la ville de Skopié (Uskub) rentrait dans la Macédoine.

L'auteur étudie ensuite comment a été fixée dans tous ses détails la frontière septentrionale à l'est de la Char-planina (p. 14—16). Au point de vue de la géographie, l'auteur juge qu'il serait plus exact de considérer les frontières septentrionales des éparchies macédoniennes du nord, celles de Skopié, de Samokof et de Kustendil comme formant la frontière septentrionale de la Macédoine dans laquelle rentrent Vrania, Samokof, le monastère de Rilo, Doupnitza et Kustendil. En vertu du traité de Berlin cette frontière au point de vue politique a été changée, mais elle continue d'exister en tant que limite historique et géographique de la région géographique — la Macédoine.

Après une étude minutieuse sur la question de la fixation de la frontière occidentale de la Macédoine, le prof. Ichirkoff admet qu'elle part de l'ancienne frontière de l'Etat grec (1912) et suit la ligne de partage des eaux du Pinde jusqu'au sommet Gramos ; plus loin la frontière contourne à l'est la frontière occidentale du vilayet de Bitolya jusqu'à la rivière Dévol, après quoi elle contourne à l'ouest les kazas de Starovska et Ohrida jusqu'à la rivière du Tcherni-Drin. A partir d'ici, les uns admettent la rivière du Drin comme frontière occidentale de la Macédoine, les autres —la frontière occidentale de la kaza de Kitchevo jusqu' au point où elle rejoint la frontière méridionale du vilayet de Kossovo qui est considérée comme la frontière septentrionale de la Macédoine. Les Serbes de leur côté s'efforçent en vain d'étendre — pour des raisons politiques — la dénomination de Vieille-Serbie à la région au sud de la Char-Planina, ce que l'auteur démontre à l'aide des ouvrages de géographie serbes se rapportant à cette question.

La frontière méridionale est fixée différemment par les anciens auteurs. Après avoir examiné les opinions les plus anciennes sur ce sujet, le prof. Ichirkoff admet comme frontière méridionale de la Macédoine la ligne de partage des eaux de la rivière de la Bistritza, qui à l'ouest coïncide avec la frontière politique de la Grèce, et à l'est suit la ligne du partage des eaux des montagnes de Kamboun jusqu'au golfe de Salonique.

En ce qui concerne la frontière orientale de la Macédoine, M-r Ichirkoff juge que la plus naturelle est celle qui la sépare de la Thrace, c, à d. le cours inférieur de la rivière de la Mesta jusqu'à l'étroit défilé près du village de Bouk et de là, au nord le long de la ligne est du partage des eaux de cette rivière.

La Macédoine dans les frontières ainsi indiquées représente une grande contrée géographique nettement délimitée. Elle forme les bassins de la Bistritza, du Vardar, de la Strouma et de la Mesta. Les faibles écarts dans la région des lacs de Dessarète se compensent par l'appartenance politico-géographique et ethnographique de ce coin à la Macédoine.

La mauvaise fortune de la Macédoine consiste en ce que les peuples balcaniques, ayant leurs plus grandes agglomérations dans les extrémités

de la Péninsule, appuyent de tous côtés sur la Macédoine et s'efforcent de s'y introduire et de la posséder. De tous les peuples balcaniques ce sont les Bulgares qui se sont installés en plus grand nombre et sont restés pendant le plus de temps en Macédoine. Les derniers événements politiques ont mis le peuple bulgare à une dure épreuve en ce qui concerne la Macédoine, mais le passé inspire la foi dans un avenir meilleur.

Prof. St. Romansky, La prétendue conservation du er (ъ) final dans un dialecte bulgare de la Macédoine.

Suivant une tendance générale, toutes les langues slaves ont supprimé la vocale finale des mots ъ ou ь qui existait pendant la période générale slave. Cela a eu lieu après la séparation des langues slaves, chez les unes plus tôt, chez les autres plus tard. Les monuments littéraires vieux-bulgare du X et du début du XI siècle prouvent qu'à l'époque des S-ts Cyrille et Méthode les vocales ъ et ь existaient encore de fait, aussi bien à la fin qu'au milieu des mots. Les mêmes monuments témoignent que les dites vocales vers le milieu du X siècle commencèrent à disparaître à la fin des mots, processus qui s'acheva en peu de temps par leur complète suppression dans cet emploi. Jusqu'aujourd'hui les études sur les dialectes bulgares n'avaient découvert aucune trace de la vocale ъ à la fin des mots. C'est pourquoi on considère comme une nouveauté importante l'information du professeur I. Ivanoff que dans un dialecte macédonien, jusqu'aujourd'hui même, la vocale ъ se prononce à la fin d'une certaine catégorie de mots (Voir l'ouvrage de M-r Ivanoff „Un parler bulgare archaïque", publié dans la Revue des études slaves t. II. 1922. p. 85 et suiv.). M. Ivanoff a étudié dans la période 1912—1913 le parler des habitants du village de Visoka et Suho dans la région de Lagadina, près de Salonique, et a remarqué que dans les substantifs et participes qui se terminent par deux ou trois consonnes et le plus souvent dans des groupes composés d'un qualificatif et d'un substantif on entend la vocale finale ъ, conservée du vieux-bulgare, par ex.: скъмпъ, ѐндръ, плѝткъ, рѐклъ et ainsi de suite. M-r Ivanoff explique la raison de ce conservatisme singulier par la difficulté de prononciation de deux et trois consonnes se suivant: „La difficulté de prononcer deux ou trois consonnes finales sans les faire suivre d'une voyelle d'appui explique suffisamment la conservation du ъ final dans le parler de Visoka et Suho".

Le prof. Milétitch essaye de donner une autre explication du ъ final en question, en indiquant une particularité de ce même parler macédonien, notamment que là la vocale du vieux-bulgare ъ par suite d'une abréviation se prononce à la fin des mots comme ъ, par ex. кòзъ (kòzъ) au lieu de кòзъı (kozъı), крàвъ (krâvъ) au lieu de крàвъı (krâvъı), et ainsi de suite. A cause de cette coutume de prononcer ъ au lieu de ъ à la fin des mots, le prof. Milétitch suppose que, par analogie, l'originaire ъ final a pu être conservé dans ce parler (Critique de L. Milétitch sur l'article du prof. Ivanoff, publié dans la Revue Macédonienne, année I. fasc. 3. p. 119 et suivantes).

Le prof. Romansky est d'accord avec le prof. Milétitch que la par-

ticularité en question est sûrement une conséquence de la prononciation abrégée de ъ en ъ mais trouve que le lien est beaucoup plus étroit—qu'en réalité, le soi-disant ъ final dont parle M-r Ivanoff n'est que la vocale originaire ъ, qui se prononce comme ъ. Dans tous les exemples donnés par M-r Ivanoff le ъ s'entend à la fin des qualificatifs masculins singuliers qui, en fait, représentent la forme complexe vieux-bulgare des qualificatifs avec le ъ final, par ex.; скѣмпъ, ѣндрѣ, плѝткъ, et autres, au lieu des qualificatifs vieux-bulgare: скъмпъı, ѣндръı, плѝткъı, etc. Les deux ou trois consonnes se suivant ne sont pas, dans ce cas, la raison de la conservation du ъ final, comme le suppose M-r Ivanoff, mais ont seulement contribué à faire donner la préférence à la complexe forme qualificative avec le ъ final. M-r Romansky soutient son opinion par des exemples tirés les uns des langues slaves, les autres des parlers bulgares.

Prof. Iv. Snégaroff, Apport à l'histoire de l'œuvre de l'Instruction publique en Macédoine. Une autobiographie de Cousman Chapkareff, datant de 1864.

Grâce à la tradition orale qui au cours des siècles entretenait à Ohrida la mémoire des apôtres nationaux de l'époque des Saints Cyrille et Méthode et de leurs disciples Climent et Naoum, l'hellènisme ne parvint pas, même au moment de son plus grand prestige, c. à d. vers la première moitié du XIX siècle, à étouffer l'esprit du bulgarisme dans cette glorieuse ville de la Macédoine. Ceci est dû en grande partie aux services considérables que rendirent plusieurs militants intellectuels natifs de Ohrida, parmi lesquels occupe une place importante Cousman Chapkareff, remarquable folkloriste macédonien, et énergique défenseur de la liberté culturelle bulgare. Il est né dans la première moitié du siècle passé, alors, qu'enivrées d'hellénisme, beaucoup de villes qui allaient être plus tard d'importants centres intellectuels tels que Plovdiv (Philippopoli), Ternovo, Sofia, Ohrida, Bitolya (Monastir), Prilep, et d'autres, n'exerçaient pas encore une grande influence pour le réveil national du peuple bulgare. Chapkareff grandit à l'époque où V. Grigorovitch rencontrait à Ohrida des Bulgares cultivés, ayant reçu une bonne instruction hellénique, qui pouvaient lire aisément les manuscrits grecs les plus difficiles, mais ne pouvaient pas lire les manuscrits bulgares. Chapkareff, lui aussi, eut d'abord pour idéal de s'assimiler à la perfection la culture hellénique; mais en même temps il brulait d'amour pour sa propre patrie et son peuple et du désir d'étudier son passé. Son maître, Dimiter Miladinoff, eut une forte influence sur le choix de sa carrière, et c'est grâce à lui que Chapkareff se consacra à l'instruction de son peuple. Ayant parfaitement appris le grec, Chapkareff dut plus tard en autodidacte étudier les œuvres littéraires bulgares, en lisant entre autres de vieux manuscrits qui étaient conservés à Ohrida. Il s'intéressa surtout aux apôtres nationaux S-t Climent et S-t Naoum, dont il étudia attentivement les vies. Bientôt Chapkareff se soustraya à la fascination de la culture grecque et se fit maître d'école bulgare. Il commença à écrire en bulgare et à lutter pour l'introduction de la langue bulgare

dans les écoles et dans les églises. Il fut le premier à introduire le bulgare dans les écoles de Strouga, en 1857, et agit de même en sa qualité d'instituteur à Ohrida, Prilep et Koucouch.

An moment où s'accomplit la renaissance intellectuelle bulgare, l'influence de certains militants nationaux tels que Chapkareff fut très importante ; c'est pourquoi une autobiographie de Chapkareff, jusqu'aujourd'hui inédite, écrite en 1864 à Prilep, dans son dialecte ochridéen natal, mais mêlé de fréquents emprunts à la langue littéraire bulgare, est précieuse pour l'étude historico-littéraire de cette époque en Macédoine.

M-r Snégaroff a découvert en 1916 le manuscrit de cette autobiographie, ainsi que d'autres documents de Chapkareff datant de l'époque où il enseignait en Macédoine. Malheureusement, la manuscrit n'est pas complet ; les dernières feuilles où Chapkareff décrit sa vie d'instituteur à Prilep sont perdues. Le manuscrit contient diverses copies et notes se rapportant au folklore et aussi des remarques sur les différences dialectologiques entre le parler de Strouga et celui de Ohrida.

Dans son autobiographie, Chapkareff expose sa généalogie à partir de son arrière grand père Mihael et ensuite il décrit en détail sa propre vie. Cette description est très intéressante, elle reflète le processus du réveil de la conscience nationale non seulement chez Chapkareff, mais également dans les milieux bulgares de l'époque où il a vécu et développé son activité. Il nomme sa langue maternelle le bulgare, et son peuple de Macédoine — le peuple bulgare. Il a lu avec zèle les livres bulgares et a eu le désir passionné de posséder la langue littéraire bulgare de l'époque. C'est pourquoi il écrit, il est vrai, son autobiographie dans son parler natal ohridéen, mais il y mêle souvent des éléments du dialecte bulgare de l'est, qui commençait déjà à prédominer en tant que langue littéraire générale des Bulgares. M-r Snégaroff indique dans quelle mesure ce sont introduit des emprunts de la langue littéraire dans celle qu'emploie Chapkareff (p. 40—44). Accompagnée des remarques critiques de Snégaroff se rapportant à la langue de l'autobiographie, celle-ci présente une source précieuse pour les études sur le dialecte d'Ohrida, malgré les emprunts sus-dits. En outre, elle est importante pour l'histoire de l'œuvre de l'instruction publique à Ohrida et Strouga au sujet de laquelle M-r Snégaroff dans son introduction rapporte des détails intéressants extraits de l'autobiographie. Elle contient en plus des notes biographiques sur l'auteur lui-même, ses amis, ses connaissances et autres personnes, et quelques informations générales sur la ville d'Ohrida. La publication du texte même de l'autobiographie, exactement d'après le manuscrit de Chapkareff, accompagné des remarques de M-r Snégaroff, continue à partir de la page 57, et sera terminée dans le numéro suivant de la Revue Macédonienne.

N. A. Mouchmoff. — Deux molybdobules des archiépiscopes d'Ohrida.

Les molybdobules en question font partie du musée de Vienne, d'où j'en ai reçu les moulages du vivant de l'ancien directeur le prof. R. Münsterberg.

L'un des molybdobules appartenait au célèbre archiépiscope, d'Ohrida Theophilact qui a occupé la chaire d'Ohrida après 1084. Voici la légende de ce molybdobule:

† *KE* *APXIE*
BOΠΘEI *ΠΙΣΚΟΠ*
(Θ)EOΦI *BOYΛΓΛ*
ΛΛKT *PIAC* Diam. 15 mm. Fig. 1.

L'autre molybdobule appartenait à l'archiépiscope Constantin Cavacila qui doit avoir occupé la chaire d'Ohrida avant 1250, car il était déjà archiépiscope sous Théodor Lascaris (1255—1259) et au commencement du règne de Michel Paléologue (1260—1282), et d'autre part l'archiépiscope d'Ohrida, au temps de Constantin Cavacila, avait prononcé une résolution (VIII indiction de mois de juin) sur la contestation de l'épiscope dominicain concernant deux monastères, et on rapporte cette résolution à l'an 1250 environ.

Voici la description de ce molybdobule: A l'avers est représentée la Salutation angélique entre l'ange Gabriel et la Vierge; quelques traces sont restées des mots consacrés *XAIPE KEXAPITΩMENH.*

Au revers on lit la légende suivante

TOV ΠOI
MENAPXV
BOY[Λ][ΓAPΩN
KΩNΣTAN
TINOY Diam. 32. mm. Fig. 2.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

M-r M. a reçu un troisième moulage de la même collection de Vienne—molybdobule sur le droit duquel figure un saint debout et une légende très fruste et illisible. De la légende du revers qui est aussi fruste, M-r M. pu déchiffrer, ainsi que Münsterberg d'ailleurs, que les noms:

ΣTEΦAN
EΠΙΣKO
ΠΩ AXPI[Λ]OY Fig. 3.

M-r M. laisse à l'avenir le soin de déchiffrer cet interessant monument du moyen âge.

D. Ousta-Gentchoff, S-t Climent et les Sept Saints selon l'iconographie bulgare.

Les disciples de S-t Cyrille et de S-t Méthode, appelés les Sept Saints, entre lesquels le plus remarquable est S-t Climent, grâce à leur œuvre apostolique et civilsatrice ont laissé un souvenir durable dans la tradition populaire et jusqu'aujourd'hui le peuple bulgare leur témoigne une profonde vénération. Mais leur grand prestige est dû surtout à l'Eglise bulgare qui au cours des siècles passés a entretenu incessamment la tradition concernant les Sept Saints et défendu leur mémoire principalement au moyen de leurs images—les icones,qui ont toujours occupé une place importante sur les iconostases des églises bulgares. Leurs vies étaient rappelées par des lectures faites à l'église dans le „tropar". Les

anciens iconographes ont peint les Sept Saints en suivant autant que possible la tradition d'après laquelle dans les icones on devait donner la place la plus importante à S-t Climent, de sorte qu'avec le temps dans les icones de l'école bulgare d'iconographie il ressort plus que St Cyrille et St Méthode, car il est placé au centre et les saints à sa droite et à sa gauche. Datant de l'époque la plus récente, trois écoles iconographiques sont connues dans les terres bulgares: celle de Déber, celle de Tryavna et celle de Samokov. Parmi elles, celle de Déber seulement a une histoire plus ancienne, les autres sont plus récentes et à l'heure actuelle en pleine décadence. L'école de Tryavna s'est formée sous l'influenee de la ville voisine Ternovo, celle de Samokov à cause du peu de distance du monastère du Rilo. En ce qui concerne l'école de Déber, M-r Ousta-Gentchov croit qu'elle doit son origine à l'ancienne influence de Ohrida en tant que centre principal intellectuel du bulgarisme dans la Macédoine occidentale. Il suppose que dans le passé des artistes s'occupant d'art religieux se sont fait remarquer dans l'éparchie de Déber—Kitchevo qui faisait partie de l'archiépiscopat d'Ohrida. Il est possible que ces artistes aient fait des études dans les monastères du Mont Atos, que les iconographes macédoniens pouvaient facilement visiter. Le fait est que la ville de Déber a donné beaucoup d'artistes d'art religieux remarquables — architectes, iconographes, sculpteurs sur bois, orfèvres, etc. Quelqu'uns de ces arts ont été transmis jusqu'à nos jours de père en fils dans certaines familles de Déber. Les artistes de Déber ont travaillé dans les églises de toutes les régions de la patrie bulgare.

Au sujet de la question: où doit-être recherché la plus ancienne image de St Climent? l'auteur est d'avis que, en ce qui la concerne, la tradition iconographique a été le plus fidèlement conservée à Ochrida, dans ses vieilles églises; aussi il s'y arrête plus longuement. Il est incontestable que la plus artistique et la plus fidèle reproduction de la première image représentant St Climent est la fresque du XIV siècle dans la petite église de Ochrida „L'ancien St Climent" où sont repésentés St Climent, St Nicolas et St Naoum, l'un à côté de l'autre. La reproduction de cette fresque a été donnée pour la première fois dans la Revue Macédonienne (année I, № 3, p. 35—37). Ici est reproduite, pour la seconde fois, seulement la figure de St Climent (voir reproduction № 1). L'icone de St Climent dans le monastère de Ohrida, „la St Vierge" est d'origine plus récente (voir gravure № 2). Au sujet de la statue de bois de St Climent (voir gravure № 3). qui se trouve dans l'église d'Ohrida du même nom, il n'y a pas de données exactes sur la date; elle n'a d'autre part d'importance que comme témoignage de la grande popularité de ce saint à Ohrida. Le № 4 est la reproduction d'une fresque des Sept Saints qui se trouve dans le monastère St Naoum, d'après une publication du prof. Milétitch (voir la Revue Macédonienne année I, № 3. „A propos des fresques du monastère de St Naoum). Plus loin l'auteur étudie les images représentant les Sept Saints dans les différentes églises et les monastères des terres bulgares. Il s'arrête également à des lithographies et à des reproductions imprimées dans les livres d'église contenant les vies de St Climent et St Naoum.

En se basant sur l'étude de l'iconographie bulgare, on arrive à la conclusion que la mémoire de St Climent et des Sept Saints est plus vénérée en Macédoine que dans les autres régions bulgares. Les iconographes locaux placent ordinairement leurs figures dans le rang suivant: d'abord St Climent, au second rang St Cyrille et St Méthode, au troisième St Naoum et St Sava, au quatrième St Gorasd et St Anguélari. M-r Ousta-Gùentchov a pris des photographies, dans différents endroits de la Bulgarie, des icones les plus typiques des Sept Saints les représentant d'après différentes compositions, et il fait une courte description de plusieurs d'entre elles (voir les gravures № 3 à № 9). Dans les icones des artistes ayant subi l'influence de l'école iconographique russe, la première place est donnée à St Cyrille et St Méthode et non à St Climent. On ne sait à partir de quelle époque, les iconographes ont adopté la coutume de peindre St Climent de face et les autres à demi-tournés à ses deux côtés. Les apôtres de Salonique, St Cyrille et St Méthode ainsi que St Naoum et St Sava sont, de même que St Climent, en vêtements d'archiépiscopes, mais plus simples que les siens, tandis qu'aux deux extrémités sont placés St Gorazd et St Anguelari en robes noires et avec un voile sur la tête. Il y a une autre composition dans laquelle les Sept Saints sont placés par groupes, notamment: dans le milieu St Climent et les Saints Frères de Salonique, dans chacun des quatre angles quatre de leurs compagnons. Cette composition se rencontre rarement; elle a été peinte seulement par les iconographes de l'école de Déber. On recontre encore plus rarement les Sept Saints représentés seulement jusqu'à mi-taille, ainsi qu'on les voit reproduits dans la gravure № 9. L'auteur indique les icones des Sept Saints qu'il connait dans les différentes églises de la Bulgarie.

Nicolas D. Ratchev, Matériaux ethnographiques de la région de Guevguéli. Coutumes observées dans les cérémonies nuptiales.

Dans le recueil manuscrit de N. D. Ratchev, qui a étudié le folkore de la population bulgare de la région de Guevguéli pendant la guerre mondiale (voir la Revue Macédonienne A. II, № 4), se trouvent décrites des coutumes observées dans les noces, avec des détails très intéressants; elles sont rapportées dans le dialecte local ainsi que les chants nuptiaux rituels. L'auteur décrit la noce du commencement à la fin et ses cérémonies, l'une après l'autre, comme elles se suivent jour par jour. Au bas des pages sont données les significations de certaines dénominations employées dans le dialecte local.

Comptes rendus.

Mikolaj van Wijk, O stosunkach pokrewieństwa między językami południowo-słowiańskiemi (De la parenté entre les langues slaves du sud). Publié dans le „Prace filologiczne" t. XI, p. 93—112. Varsovie. — Compte rendu du prof. St. Romansky.

Le savant hollandais, M. van Wijk, professeur des langues slaves et baltiques à Leyde propose, dans l'article ci-dessus cité, une nouvelle

division des langues slaves en deux groupes, par rapport à leur degré de parenté; il trouve un lien plus étroit entre les langues slaves de l'est (les dialectes russes) et les langues slaves de l'ouest, et suppose qu'elles ont formé vers la fin de l'époque de l'unité slave un groupe dialectal — celui du nord, par rapport à un deuxième groupe, celui du sud, dont plus tard sont issues les langues slaves du sud. Reconnaissant l'importance caractéristique de la substitution *жд, шт* dans le vieux-bulgare et le bulgare moderne, le professeur van Wijk, lui aussi, sépare le bulgare de la langue serbo-croate et de la langue slovène, en admettant que ces deux dernières langues slaves du sud sont issues d'un ancien dialecte slave, dont l'unité, selon lui, n'a pas été rompue même pendant les premiers siècles, après que les serbo-croates et les slovènes se furent installés dans leurs patries historiques. Les deux rameaux du groupe linguistique des Slaves du sud qui s'était étendu de la Carinthie jusqu'à la Mer Noire et jusqu'à Salonique, c. à d. la langue bulgare d'une part et de l'autre les langues serbo-croate et slovène, sont séparés entre eux par de larges zones transitoires, notamment par le dialecte de Kaïkav qui sépare le slovène du serbo-croate, et l'ainsi nommé timochko-prizrenski dialecte qui sépare le serbo-croate du bulgare. A ce sujet M-r van Nijk s'arrête à la question des rapports linguistiques entre la langue bulgare et la serbe, et à celle des analogies et des différences entre le serbo-croate et le bulgare. Il s'occupe plus longuement du dialecte timochko-prizrenski qui, en tant que dialecte transitoire, sépare la zone linguistique serbo-croate de celles de la Bulgarie et de la Macédoine; il arrive à la conclusion que le dialecte en question dans sa forme primitive à été un dialecte serbo-croate. M-r van Wijk base sa conclusion sur quelques particularités linguistiques du dialecte timochko-prisrenski qui sont propres à la langue serbo-croate: un *er* vocal au lieu du double *er* de l'ancien slave; le reflexe *u* au lieu de la nasale *я*; les reflexes de l'ancien slave tj, dj; les terminaisons *ga, mo*; *u* au lieu du *vъ* au début: beaucoup de formes du genre féminin avec la terminaison *e*, par ex. ruke, noge. En ce qui concerne les particularités caractéristiques bulgares dans ce dialecte, non moins importantes, principalement dans le parler de Timok, M-r van Wijk les considère comme secondaires et comme s'y étant introduites sous l'influence de la langue bulgare de la Macédoine et de la Bulgarie. Le professeur Romansky soumettant les arguments de M-r van Wijk à une analyse critique minutieuse arrive à la conclusion que ce dernier n'a nullement démontré la vraisemblance de son hypothèse et qu'il se contredit lui-même. Le critique trouve également inadmissible une autre hypothèse de M-r van Wijk, notamment qu'à l'origine même de leur établissement dans la Péninsule balkanique les Slaves bulgares auraient été séparés des Serbes par une large zone dans la vallée de la Morava et les régions montagneuses des environs, occupée par une population romane. Que dans ces régions montagneuses existe, en effet, une ancienne population romane personne ne le nie, mais il est peu probable qu'elle ait été assez nombreuse pour pouvoir former pendant des siècles une barrière entre les peuples slaves du groupe bulgare et du groupe serbe.

Γ. Ν. Χατζιδάκις, Περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων (G. N. Hatsidákis, Au sujet de l'hellénisme des anciens Macédoniens) *Ἐν Ἀθήναις* 1936, 16, 39. — Compte rendu du D-r. V. Bechevlieff.

Le professeur d'Athènes, Hatsidákis, dans la brochure ci-dessus citée, prenant motif de l'ouvrage de G. Waïgand „Ethnographie von Makedonien" (1924), expose ses opinions sur la question du caractère national grec der anciens Macédoniens — sujet dont il s'est occupé plus d'une fois. Il y a trente ans, il avait déjà publié, en allemand, un livre sous le titre „Zur Abstammung der alten Makedonier" (1897), et également une série d'articles sur la même question. Dans la brochure citée, M-r Hatsidákis, en émettant son opinion sur la nationalité des anciens Macédoniens, fait une critique systématique du livre de Waïgand, et touche également à d'autres sujets. M-r Béchevlieff relève les principaux arguments qui soutiennent la thèse de Hatsidákis et leur en oppose d'autres qui les réfutent. Par exemple, il semble que Hatsidákis ignore ce passage de Curtius, où il est reproché au Macédonien Philoté de ne vouloir pas parler avec ses compatriotes dans leur langue, mais de s'entretenir avec eux à l'aide d'un interprète (Curt VI. II. 4. Qui non erubesceret, Macedo natus, homines linguae suae per interpretem audire).

D'autre part, les arguments de M-r Hatsidákis au sujet de la phonétique de l'ancien dialecte macédonien qui veuillent prouver le caractère grec de ce dernier ne soutiennent aucune critique. M-r Bechevlieff, s'arrêtant au second chapitre du livre de M-r Hatsidákis, où est exposée l'ethnographie des anciens Macédoniens d'après les indications fournies par les ouvrages historiques de l'antiquité, trouve que les conclusions de M-r Hatsidákis sont sans fondement. La méthode qu'emploie le savant grec est caractéristique. On chercherait en vain chez lui l'impartialité, le consciencieux travail scientifique, la critique des sources premières. Il s'arrête seulement à tels passages des anciens auteurs qui pourraient être éventuellement commentés en faveur de sa thèse, et ne se gêne pas pour citer d'autre part des passages où il n'est pas parlé des Macédoniens, mais d'un autre peuple: ainsi, il affirme (p. 12) que: „Eschyle dit que les Macédoniens depuis les temps les plus reculés ont peuplé cette région jusqu'à la Strouma" (v. *Ἱκέτιδες* 260), alors que dans le passage qu'il cite Eschyle ne parle pas des Macédoniens, mais des Pélasgues.

Le but de Hatsidákis est de démontrer que les anciens Macédoniens ont été depuis les temps les plus reculés des Grecs. Ceci est en relation avec les questions ethnographiques actuelles dont l'auteur grec s'occupe à la fin du second chapitre de son livre. Il s'indigne de ce que Waïgand, ayant en vue les Bulgares macédoniens actuels, parle partout de „grécisés" de „patriarchistes" de „grécomanes" etc. Selon Hatsidákis, se sont tous de vrais Grecs qui auraient été tués, martyrs pour la cause grecque, par les „comitadjis". Il reconnait, comme seul argument en faveur du caractère bulgare des Macédoniens actuels, la fait qu'ils parlent le bulgare. D'après cette logique, dit-il, nous devons admettre que les Grecs aussi, qui jusqu'à ces derniers temps parlaient le turc en Asie Mineure et l'arabe en Syrie, sont des Turcs et des Arabes. Se jouant ainsi

de la logique, M-r Hatsidákis dit plus loin que le professeur Waïgand nie le caractère grec des Macédoniens parce que ceci est le désir de Sofia. Selon l'auteur grec, la langue ne peut servir de base pour distinguer les Grecs des „Grécisés", car, dans ce cas, Waïgand devrait considérer les Macédoniens plutôt comme des Grecs bulgarisés, le dialecte macédonien étant très différent du dialecte bulgare de par delà le Balkan.

En faisant l'examen des frontières de la Macédoine, Hatsidákis se jette sur les Bulgares au sujet de la proposition de Waïgand — la création d'une Macédoine autonome. Selon l'auteur grec, l'ancienne Roumélie Orientale aurait été peuplée de purs Grecs, dont aurait disparu maintenant jusqu'au souvenir même; les Bulgares feraient d'une Macédoine autonome une seconde Roumélie Orientale. Dans le chapitre IV sous le titre „Autres injustices commises envers les Grecs", avec le même manque d'impartialité et de logique, il accuse les Bulgares et attaque le professeur Waïgand. Ceux qui désirent l'autonomie de la Macédoine auraient été achetés par les Bulgares et les bolchéviki. En général les écarts que fait Hatsidákis dans cette partie de son livre n'ont aucun rapport avec le thème qu'annonce le titre du livre. L'auteur s'est également compromis par la rédaction du chapitre V „Les erreurs de Waïgand en ce qui concerne l'histoire et la langue des Grecs", où il s'efforce de nier des faits historiques universellement connus et prouvés. Dans sa conclusion, Hatsidákis dit que le livre de Waïgand n'a aucune valeur scientifique et qu'il n'est pas digne de la science allemande! En réalité, c'est M-r Hatsidákis qui par sa brochure prouve, une fois de plus, combien il est difficile à la plupart des savants balcaniques de sa catégorie de se défaire de l'habitude de mêler la politique à la science.

Iv. Altenoff, La question d'Orient et la Nouvelle Turquie par rapport aux intérêts de la Bulgarie. Avec deux cartes. Sofia, 1926, 8°, 519. (Publication de l'Association des savants, écrivains et artistes bulgares). — Compte rendu du prof. G. P. Guenoff.

A propos des travaux de la Conférence de Lausanne de 1923 qui termina la dernière phase des événements de la guerre mondiale, M-r Altenoff jette un coup d'œil rétrospectif sur le complexe problème du proche Orient, en s'efforçant de découvrir le lien génétique entre les événements et leur influence réciproque. Dans son compte rendu, M-r Guenoff expose brièvement les parties essentielles du livre et en relève les points principaux en prenant en considération la lumière que jette l'auteur sur les événements. M-r Guenoff s'arrête d'abord au perpétuel antagonisme entre la Russie et l'Angleterre, aussi bien dans le proche Orient que partout ailleurs où leurs intérêts, nombreux et opposés, se heurtaient pendant la période précédant et suivant immédiatement le Congrès de Berlin (1878). Selon M-r Altenoff, l'histoire du Congrès de Berlin n'est que l'histoire des intérêts opposés de la Russie et de l'Angleterre se croisant en Orient. Mais la rivalité anglo-russe ne se borna pas à s'exercer seulement dans le proche Orient; il ne tarda pas à se manifester aussi en Asie. En Europe — dans le bassin de la Méditerran-

née — l'Angleterre défend les Indes et les routes qui y mènent, En Asie, sur le plateau de l'Iran, derrière les monts de l'Himalaya, l'Angleterre défend également les Indes. L'auteur du compte rendu relève le trait le plus caractéristique de la politique anglaise—celui de faire accepter chacune de ses actions internationales à l'aide de coalitions formées en sa faveur. La diplomatie anglaise évite de s'engager dans de grandes discussions internationales quelles qu'elles soient. Elle tâche toujours d'agir par l'intermédiaire des autres puissances qui, elles, supporteront éventuellement la plus lourde charge des luttes politiques et militaires, et elle ne permet jamais la formation d'une coalition qui lui soit hostile. Le deuxième trait caractéristique de la politique anglaise est la tenacité avec laquelle elle poursuit tout but qu'elle s'est fixé ; elle ne fait des concessions que là où la nécessité l'impose. Le troisième trait est son penchant pour les compromis internationaux, quand le besoin impérieux de garantir les intérêts souverains de la Grande-Bretagne les rend nécessaires. La rivalité anglo-russe recule au second plan dès qu'apparait l'ennemi commun — l'Allemagne avec sa politique impérialistique et la concurrence désastreuse qu'elle fait à l'Angleterre sur les marchés européens.

L'Angleterre continuera à l'avenir aussi à poursuivre cette politique. Au cours de ces réflexions, M-r Guenoff s'arrête à la caractéristique de la politique de l'Allemagne et de l'Autriche donnée dans le livre de M-r Altenoff. Le rôle de la diplomatie austro-hongroise se réduit par rapport aux Etats balcaniques à les opposer l'un à l'autre, afin de retirer pour elle-même le plus de profits possibles. L'apparition de l'Allemagne en tant que facteur de première importance eut une grande influence sur le développement des rapports internationaux. La politique allemande en Orient considérait le maintien de l'Emprire Ottoman comme une garantie pour le progrès économique de l'Allemagne dans l'avenir. Ceci était une différence essentielle entre la politique de l'Allemagne et celle de l'Angleterre. Cette dernière considérait la Turquie comme une barrière que l'histoire avait élevée pour arrêter l'envahissement moscovite vers le sud. Pour l'Allemagne, l'Empire ottoman reste un domaine où elle pourra librement développer sa puissance économique. L'auteur démontre ceci en citant les opinions de beaucoup d'auteurs allemands. Selon M-r Altenoff la diplomatie européenne par rapport à la Macédoine a traversé trois phases distinctes : dans la première l'Autriche et la Russie agissent en tant que puissances le plus intimement intéressées à la question, avec l'assentiment tacite des autres ; dans la seconde elles continuent à occuper la place centrale et expriment l'opinion unanime des Grandes Puisances au sujet de la question macédonienne, mais l'influence de l'Angleterre se fait de plus en plus sentir et enfin dans la troisième, l'action des Grandes Puissances est encore commune, mais les dissemblances de vues qui existent entre elles commencent à se faire jour. Une phase distincte de l'histoire de la question macédonienne est la séparation de la Russie de l'Autriche et son rapprochement de l'Angleterre qui se traduit le plus nettement par la rencontre de Réval, au mois de mai 1908. Les Jeunes-turcs qui connaissaient les aspirations de la Russie sur les Détroits, ne pouvaient

donner à leur politique extérieure une directive antigermanophile et c'es pourquoi ils ne se placèrent pas aux côtés de l'Entente pendant la guer re mondiale.

Dans son livre, M-r Altenoff étudie dans tous ses détails la questior d'Orient par rapport aux événements qui se sont succédés après la guerre, et s'arrête plus longuement à la Conférence de Lausanne et au nouveau traité d'Orient. A la Conférence ont été soulevées quatre que stions qui n'ont cessé de l'occuper jusqu'à la fin de ses séances, à sa voir: la frontière occidentale de la Thrace Orientale; la création d'une zone démilitarisée au nord et à l'ouest de la Thrace Orientale; la Thrace Occidentale et l'issue de la Bulgarie sur la mer Egée. M-r Guenoff relève les détails sur l'action de la délégation bulgare à cette conférence rela tivement aux questions du débouché de la Bulgarie sur la mer Egée, à la situation des refugiés des deux Thraces, à la situation des minorités dans les deux Thraces, à l'unité territoriale de la Bulgarie, au régime des Détroits. Les prétentions de la délégation bulgare furent repoussées prin cipalement à cause de l'attitude d'opposition du premier délégué anglais à la Conférence, lord Curzon; la conséquence en fut que la question de la Thrace, aussi bien que celle du débouché sur la mer Egée, furent ré soluées défavorablement pour la Bulgarie. Le plébiscite ne fut pas prévu pour la Thrace; quant à l'issue sur la mer absolument rien ne put être obtenu, sauf plus tard des propositions que la délégation bulgare rejeta comme insatisfaisantes.

L'auteur du compte rendu examine aussi l'exposé de M-r Altenoff sur la politique extérieure de la Bulgarie sous le gouvernement de Stam bolïsky. A la veille de la Conférence de Lausanne, ce dernier se révéla dictateur absolu et, en exposant le pays à des troubles intérieurs, le priva de la concorde nécessaire dans ce moment critique, qui était d'une impor tance capitale pour sa politique extérieure. Ses efforts pour gagner l'appui de la Roumanie et de la Yougoslavie se terminèrent par un fiasco. La diplomatie russe, elle aussi, connut l'insuccès en ce qui concernait la question du régime des Détroits.

L'auteur du compte rendu, constate le grand intérêt qu'éveille le livre de M-r Altenoff et le recommande chaudement aux lecteurs de la Revue.

Prof. S. R. Steinmetz, Die Nationalitäten in Europa (Ergänzungshäft II zur Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin.) Berlin, 1927, 8⁰ 57. — Compte rendu du prof. St. Romansky

La question des nationalités qui par la suite se précisa comme question des minorités nationales luttant pour leur existence, sans aspirer, par nécessité, à une indépendance nationale, est le sujet de quatre conférences qu'a tenu le géographe d'Amsterdam, S. R. Steinmetz, sur l'invitation de l'Université de Berlin, en janvier 1924. Le prof. Steinmetz fait une intéressante distinction entre: le peuple, la nation, la minorité nationale. Le peuple (Volk) est une multitude de gens qui vivent dans une contrée définie, organisée en Etat souverain; la nation (Nation

est un peuple qui consciemment désire et déclare former un Etat; la minorité nationale (Nationalität) c'est une partie dépendante d'un peuple, qui, reconnaissant son individualité, aspire à se séparer et désire son indépendance, ou sa réunion à ses frères, sa réunion à l'Etat dans lequel ils ont formé une nation. L'auteur du compte rendu expose dans tous ses détails la dite définition de Steinmetz et fait ressortir la grande importance qu'il atribue à la communauté de la langue pour la sauvegarde de l'unité, des liens étroits existant entre les gens des groupes, même les plus petits, luttant pour cette unité. La communauté de langue a pour conséquence la communauté de pensée, c'est pourquoi la minorité nationale lutte de toutes ses forces contre la langue étrangère. La langue maternelle devient par là le symbole même de l'existence distincte, de l'unité encore sauvegardée. Les bases les plus solides de la nationalité ce sont les traditions et l'histoire communes, l'analogie des mœurs et de toute la manière de vivre (Lebensstil), l'accord dans les convictions et dans certains idéals, et non moins dans la négation générale de tout ce que l'autre nation, ennemie et opprimante, possède en propre. Par conséquent, comme trait distinctif de la minorité nationale, l'auteur indique le désir conscient de l'indépendance, soit sous la forme d'un nouvel Etat indépendant, soit sous celle d'une réunion à un Etat existant avec lequel elle sent ne former qu'une unité, soit sous celle d'une fédération où elle entrerait en tant que membre libre. Si ce désir n'existe pas, la minorité nationale n'existe également pas.

Partant d'un tel point de vue sur la minorité nationale en général, Steinmetz fait la revue des minorités nationales en Europe et de leur situation avant la guerre mondiale. L'auteur du compte rendu s'arrête, lui, plus longuement à l'appréciation de Steinmetz sur les Bulgares de la Macédoine qu'il appelle simplement des Macédoniens (Makédonier). L'auteur, citant l'opinion de Oesterreich, émise en 1903, selon laquelle la Macédoine du sud-ouest tend vers la Grèce celle du nord vers la Serbie et celle de l'est vers la Bulgarie, rappelle que même les patriotes serbes, tels que Vouk Karadjitch en 1914 et Verkovitch en 1860, étaient persuadés que les Macédoniens reconnaîtraient les premiers les Bulgares comme leurs compatriotes. C'est ce qu'a dû avouer même le serbe Tzviitch, de même que l'auteur de l'enquête de Carnedji et que l'anglais Buxtone et l'américain Dominian. D'après le jugement du plus compétent (befugtesten) connaisseur de la question, Waïgand, la majorité de la population dans la Macédoine même est formée par des Bulgares. La population rurale surtout est bulgare; les Grecs ce sont limités aux villes, ou à d'étroites bandes de terre au sud; les Serbes arrivent au huitième rang et cela seulement dans la Macédoine du nord. Le partage de la Macédoine par l'Entente n'est pas équitable; la plus grande partie de la Macédoine aurait du être donnée à la Bulgarie. Aujourd'hui la plus cruelle injustice continue à être commise en Macédoine. Elle reste, par suite de la violation des principes internationaux et du droit d'autodétermination des peuples, une menace pour la paix et la tranquillité dans les Balkans. L'autonomie avec la reconnaissance de l'égalité absolue de touts les peuples entre eux serait la seule solution possible (p. 27).

L'auteur du compte rendu s'arrête plus loin sur les opinions de l'auteur au sujet des Aroumains (les Koutzovalaques), des Albanais, des rapports serbo-croates, des Roumains et de la Dobroudja. Il fait remarquer que l'auteur n'a pas eu une idée exacte des rapports nationaux dans la Dobroudja.

Costa. P. Manoylovitch, Coutumes observées pendant les noces à Galitchnik. Publié dans le Гласник етнографског музеја у Београду, № 1. 1926. Compte rendu de St. Romansky.

Dans le premier numéro du „Glasnik" publié par le musée ethnographique de Belgrade, C. Manojlovitch publie un article où il décrit les coutumes observées pendant les noces dans un grand village bulgare en Macédoine — Galitchnik. L'auteur s'est trouvé en Macédoine pendant l'été 1924, et s'est interessé, par hasard, à ces coutumes, ayant appris qu'à Galitchnik les mariages n'avaient lieu qu'une fois par an, à la St Pierre et étaient accompagnés d'antiques cérémonies fort curieuses. La raison en est que Galitchnik se trouve à une grande hauteur et, en hiver, à cause des grandes neiges et ouragans, le village reste isolé des localités voisines, et que d'autre part les hommes pendant cette saison vont chercher de l'ouvrage ailleurs et ne rentrent qu'en été; c'est alors que se font les mariages. P. Manojlovitch a passé 9 jours à Galitchnik, pendant lesquels ont été bénis 17 mariages, de sorte qu'il a pu observer lui-même les coutumes qu'il décrit. Les noces à Galitchnik durent toute une semaine. Tous les détails, du commencement à la fin, ainsi que les chants nuptiaux, l'auteur les rapporte tels qu'il les tient de l'habitant de Galitchnik, Aleksi Mouratovski, parfait connaisseur des cérémonies nuptiales. Par rapport au dialecte bulgare qui se parle à Galitchnik, les chants sont très intéressants; l'auteur les rapporte exactement et M-r Romansky en cite quelques uns, en corrigeant en partie l'orthographe de M-r Manojlovitch. Ce dernier se sert des lettres de l'alphabet serbe h, h, qui ne peuvent reproduire les prononciations exactes *к' г'*. L'auteur ajoute, notées par lui, les mélodies de neuf chants.

Hermann Wendel, Aus der Welt der Südslawen. Berlin 1926, 8° 282. — Compte rendu de L. Milétitch.*

Au nombre considérable des livres publiés jusqu'à présent par H. Wendel dans le but de propagander l'idée de la Grande-Serbie — l'hégémonie dans les Balcans, vient s'ajouter encore un, sous le titre général: „Sur le monde yougoslave" (Aus der Welt der Südslawen). Elle contient des articles publiés déjà par l'auteur dans différents journaux et différentes revues et traitant diverses questions politiques, ethnographiques et littéraires concernant les Slaves du Sud. L'auteur du compte rendu s'arrête principalement sur l'article „La Macédoine" (Makedonien) qui a été publié pour la première fois en 1923, et maintenant est republié sans aucune modification, quoique une grande partie des faits historiques y soient dénaturés et cela toujours au profit de la politique de Belgrade de dénationalisation de la population bulgare de la Macé-

doine. C'est toujours dans le même esprit que sont écrits les autres ouvrages de Wendel où il s'occupe des Bulgares de la Macédoine et, en dépit de la lumière qu'ont jeté sur la situation réelle les ouvrages de critique que Wendel semble ignorer, il reste le défenseur inébranlable de la thèse serbe, selon laquelle on dénie aux Bulgares macédoniens le sentiment de la conscience nationale et on cherche la raison de leur lutte tenace contre l'oppression étrangère, soit dans la propagande de la Bulgarie, soit dans la situation agraire intenable des paysans macédoniens qui daterait de l'époque des Turcs. Wendel, qui explique ainsi le mouvement macédonien pour l'indépendance, dit ouvertement que cette lutte n'a pas pour but l'obtention des droits nationaux, car en Macédoine, selon lui, il n'y aurait pas des minorités nationales, mais des partis nationaux, etc. L'auteur du compte rendu devant l'évidente dénaturation des faits et le but tendancieux de l'ouvrage juge inutile de le soumettre à une critique sérieuse et se contente d'enrégistrer quelques déclarations typiques qui s'y répètent et montrent une tactique destinée à induire en erreur les milieux étrangers où les rapports entre les peuples en Macédoine sont ignorés. Ce qui caractérise Wendel, c'est le moto emprunté au prof. T. Massarik qu'il a placé en tête de son livre et qui exprime précisément le contraire de ce que l'auteur a poursuivi. En effet, le moto „Si nous voulons être équitables envers les autres peuples, nous devons connaître leur problèmes nationaux", n'est nullement le principe qui l'inspire. De la même façon, il s'était servi auparavant du nom du grand slaviste Iagić pour appuyer son affirmation que les Slaves de la Macédoine n'auraient pas d'individualité nationale, alors que dans les lettres de Iagić, publiées dans la Revue Macédonienne (Année II № 3) il est démontré le contraire, notamment, que le plus compétent slaviste de notre époque, feu le professeur Iagić, sachant que de Belgrade on s'efforçait, dans un but politique, de répandre cette même erreur que soutient maintenant Wendel, dit catégoriquement que les Slaves macédoniens sont des Bulgares, que leur parler est un dialecte bulgare, une subdivision de la langue bulgare.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА III, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE III, FASC. 2.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1927.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА III, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE III, FASC. 2.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1927.

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Г. Вестителевъ, Острово и неговата околность. Единъ малко известенъ кжтъ на Македония 1

Проф. Ив. Снѣгаровъ, Приносъ къмъ историята на просвѣтното дѣло въ Македония. Една автобиография на Кузманъ Шапкаревъ отъ 1864 година 25

К. Стояновъ-Вълкановъ, Последствия за Вселенската църква отъ покръщението на българитѣ и подчинението имъ подъ Византия 62

Никола Д. Рачевъ, Народописни материяли отъ Гевгелийско 93

Петъръ Завоевъ, Лена Банджорка (Битовъ разказъ) 110

Рецензии и книжовни вести

Dr Leopold Schulze Jena, Makedonien. Landschafts- und Kulturbilder. Von —, Professor der Geographie an der Universität Marburg. Mit 86 Tafeln und 3 Karten. Verlag von Gustav Fischer in Jena, 1927, голѣма 8⁰, 250. — Рецензия отъ Л. Милетичъ 121

N. Jorga, Formes byzantines et réalités balkaniques. Leçons faites à le Sorbonne. Bucarest-Paris, Champion, 1922. 8⁰, 190.— Рец. отъ П. Мутафчиевъ 138

Alfred Rappoport, Au pays des martyrs. Impressions et souvenirs d'un ancien Consul Général d'Autriche-Hongrie en Macédoine (1904-1909). Ouvrage accompagné de 54 illustrations documentaires. Paris, J. Camber. 1927. 8⁰, 137. — Рецензия отъ Ст. Романски 150

Д-ръ В. Сл. Киселковъ, Житието на св. Теодосий Търновски като исторически паметникъ. Напечатано отъ Фонда за подпомагане бѣдни ученици при Софийската духовна семинария. София, 1926. 8⁰, стр. LII + 32. — Рец. отъ Д-ръ П. Никовъ 162

D-r V. V. Ţilea, Acţiunea diplomatică a României (XI. 1919—III. 1920). Sibiu 1925. 8⁰, 250. — Рец. отъ Д-ръ И. Пенаковъ . 166

TABLE DES MATIÈRES

Page

G. Vestiteleff, Ostrovo et ses environs. Un coin peu connu de la Macédoine 17

Prof. Ivan Snégaroff, Apport à l'histoire de l'instruction nationale en Macédoine. Une autobiographie de Cousman Chapkareff, datant de 1864 18

C. Stoïanoff-Valkanoff, Les conséquences pour l'Eglise œcuménique de la conversion au christianisme des Bulgares et de leur soumission à Byzance 18

N. Ratcheff, Apports ethnographiques sur la contrée de Guevguéli 18

Péter Zavoeff, Léna Bandjorka. Tableau de mœurs 18

Comptes rendus.

Dr Leonhard Schulze Jena, Makedonien. Landschafts- und Kulturbilder. Mit'86 Tafeln und 3 Karten. Iena, 1827, 8⁰ 250. — Compte rendu par L. Miletitch 18

N. **Jorga, Formes byzantines et réalités balcaniques.** Leçons faites à la Sorbonne. Bucarest-Paris. Champion 1922. 8⁰, 190. — Compte rendu par P. Moutaftchiev. 18

Alfred Rappoport, Au pays des martyrs. Impressions et souvenirs d'un ancien Consul Général d'Autriche-Hongrie en Macédoine (1904—1909). Ouvrage accompagné de 54 illustrations documentaires. Paris, J. Camber, 1927. 8⁰, 137. — Compte rendu par St. Romansky 18

D-r V. Sl. Kisselkov. La Vie de St Théodossi de Ternovo considérée comme un monument historique. Sofia 1926. 8⁰, LII + 32. — Compte rendu par le prof. D-r P. Nikoff. 19

D-r V. Ţilea, Acţiunea diplomatică a României (XI. 1919—XII. 1920). Sibiu 1926, 8⁰ 250. — Compte rendu par le D-r I. Penakoff 19

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

ОСТРОВО И НЕГОВАТА ОКОЛНОСТЬ.

Единъ малко известенъ кжтъ на Македония.

Отъ Г. Вестителевъ.

НАСЕЛЕНИЕ И ПОМИНЪКЪ.

Островo, малъкъ градецъ, недалеко отъ едноименото езеро, къмъ североизточната му часть, на разстояние 95 км. отъ Солунъ, 17 км. отъ Воденъ и 50 км. отъ Битоля[1], е станция на желѣзнопжтната линия Солунъ—Битоля и седалищенъ центъръ на нѣкогашната Островска нахия (мюдюрлукъ или малка околия)[2]. Този градецъ, вѣроятно, по-рано е билъ до самото езеро, покрай което развалинитѣ носятъ названието и Кралска кула[3].

Островo, споредъ екзархийската статистика на Воденската каза за 1912 год., има 233 кжщи съ 1243 д. жители, отъ които 908 д. сж българи християни, 320 д. турци мусюмани и 15 д. цигани[4]. Турцитѣ сж прави мусюмани и се считатъ за

---

[1] Въ стат. върху Воденъ, вж. „Мак. Прегл.", год. I. кн. 2, въ забел. предадохме разстоянието отъ Островo до Битоля — 15 часа, а цѣлото разстояние между Битоля и Солунъ — 35½ ч., както го намѣрихме въ едно военно съчиненне на Бендерева върху Македония (на руски). А горното разстояние въ километри е извлѣчено отъ Dictionnaire d'histoire et de géographie, par Sami-bey, I, 1898 г. стр. 1088, отъ статията „Островo" (на турски).

[2] Споредъ Sami-bey (вж. стр. 1088 т. I отъ речника споменатъ по-горе) малката Островска нахия се е състояла отъ 14 села, прѣзъ времето когато се е напечаталъ речникътъ му, безъ да се посочва обаче, кои села сж влизали въ нейната периферия тогава, за да направимъ паралелъ съ по-послешното състояние на тая нахия.

[3] Вж. В. Григоровичъ, Очеркъ путешествія по Европ. Турціи, 2-ое изданіе, Москва, 1877, стр. 93 (пжтув. направ. презъ 1844—45 г.).

[4] Споредъ Sami-bey (ц. съч.) излиза, че населението тука се състои само отъ турци и българи, безъ да има никакъвъ други етнически примѣсъ въ него. Сжщото показание срѣщаме и у В. Григоровича, Очеркъ пут. по Евр. Турц., гдето на стр. 93 се говори: „Островo примѣчательное село у нагорнаго озера, заселено наполовину Болгарами и Тур-

много стари жители. Това се вижда отъ нѣкои стари названия на разни географски обекти въ околностьта на Острово: Муратъ-тепеси, Орманъ-тепеси, Собикъ и пр., макаръ и да има положителни следи, че на мѣстото на много турски селища около Острово по-рано е имало християнски.[1]

Въ село Ослой, недалеко отъ Острово, въ което живѣятъ само турци съ една само християнска фамилия, има следи отъ „деветъ цръкви". Едно интересно предание иматъ жителитѣ на този край за подземно богатство въ това село: Тукъ е била нѣкога една голѣма царска хазна. Въ това време тукъ е била намѣрена една голѣма бъчва и въ нея били оставени тия царски пари. Еднажъ царьтъ поканилъ на ангария всичко живо и направилъ едно доста високо бърдо, което сега се нарича Хумка и така покрили тая бъчва. На тази ангария е имало толкова свѣтъ, щото всѣка баба люляла и по деветь люлки съ малки деца. Мнозина сж се опитали да открияътъ това богатство, обаче не сж успѣли; не имъ давалъ „таласъмътъ", който се явявалъ въ видъ на арапинъ.

Турцитѣ Ослойци не говорятъ за това нищо.[2]

Острово е мѣсто сбито, обаче все пакъ носи характеръ на езерско селище. Въ зависимость отъ почвата, върху която е разположено, простира се на длъжъ отъ ю.-и. къмъ с.-з.

ками". У Верковича, Топографическо-этнографическій очеркъ Македоніи, Спб. стр. 209—210 намираме сжщото съ разликата само, че турцитѣ сж повече отъ българитѣ. Въ сжщия смисълъ интересна е бележката и отъ г. Д-ръ Йованъ Хаджи-Василевичъ, за което ще се каже подолу. Но само относно общата цифра на населението има една чувствителна разлика, която произлиза отъ обстоятелството, че въ Турция не е имало официална статистика за населението. Измежду всички отдѣлни статистики, като не изключимъ и тази на Сами-бея, най-вѣрна споредъ насъ, колкото за градеца Острово, е на г. Д-ръ Йованъ Хаджи-Василевичъ, който въ време на великата война най-много се е бавилъ тука и е ималъ даже възможность да брои и самитѣ кжщи. И така споредъ него въ Острово се наброяватъ до 300 кжщи (кржгло число), отъ които повечето сж християни, а по-малко турци (безъ да се определятъ въ брой по колко). Безъ да правя повече паралели измежду статистич. сведения на другитѣ пжтешественици, мисля, че за малкото Острово стига толкова.

[1] Д-р Јов. Хаџи-Васиљевић: „Острово", въ в. „Јужна Звезда", год. V, бр. 181(3), отъ 23. II 1926 г.

[2] Ibid. [7] Ibid.

има повече отъ 30 дукяни, занаятчийски и разни, и нѣколко малки ханчета-механи. Знае се, че тукъ въ по-ранни години е билъ голѣмъ керванъ-сарай. Поради почвата въ Острово има доста кжщи отъ една страна двокатни, а има и трокатни. Доста сж хубави кжщитѣ, особено ония, които сж подигнати откакъ островчанитѣ почнали да отиватъ на печалба въ Америка.

Споредъ жителитѣ, Острово е раздѣлено на две части: християнска и турска.

Презъ 1916 г., споредъ г. Йованъ Хаджи-Василевичъ, който е билъ въ това време въ Острово, тука е имало само една фамилия гръцка и то Хаджи-Гьоргеви. А гъркомани е имало нѣколко кжщи. Между тѣхъ първо мѣсто завзималъ Ставре Хаджи-Харисъ. Презъ това време той е билъ и кметъ на тамошната община[1].

Острово преди 60 години не се е намирало на това мѣсто, гдето е сега. Неговото по-старо положение трѣбва да се търси малко на западъ, гдето се забелѣзва една джамия, обхванатa отъ езерото. При островскта желѣзнопжтна станция се забелѣзватъ две варовити глави, свързани помежду си съ една седловина. Въ тѣхъ и около тѣхъ има темели и зидове отъ кжщи и отъ разни други остатъци. На по-високата глава се издигатъ развалини отъ джамия съ добре запазено минаре. Това напуснато селище околнитѣ селяни наричатъ Старо Острово. Презъ 1899 год.. презъ м. септември, когато за пръвъ пжть посетилъ тѣзи мѣста географо-геологътъ Йов. Цвиичъ[2], варовитата глава отъ Старо Острово е била 23 м. висока надъ езерното ниво, на сухо, издигала се

[1] Ето и какво казва на това мѣсто г. Д-ръ Йов. Хаджи-Василевичъ: „У време кад сам ја испитивао Острово 1916 г., само једна је породица била грчка и то Хаџи Ђорђеви. А гркомана има неколико кућа. Међу њима прво место заузима Ставре Хаџи Харие. За ово време он је био председник општине". Като казва, че нѣма чисти гърци въ Острово, Хаджи-Василевичъ иска по околенъ пжть да твърди, че българското население въ това мѣсто било сръбско, безъ да смѣе да спомене твърдо и самоувѣрено това име, ами предпазливо казва: „. . . хришћана наших сународника". Отъ „словенско", както проф. Цвиичъ нарече българското население въ Македония, до „наши сънародници" има голѣмъ преходъ, и трѣбваше г. В. само явно да каже името.

[2] Јов. Цвијић, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, кн. III, стр. 804, 805.

изъ езернитѣ пѣсъци и измежду нея и езерния брѣгъ водѣла е пжтека. Въ началото на октомврий с. г. Старо Острово съ минарето е било само 17 м. високо надъ езерното ниво, а презъ априлий 1910 г. Старо Острово отъ всички страни е било заобиколено съ вода, е станало островъ. Това се дължи на честитѣ промѣни на нивото на Островското езеро.

Околнитѣ селяни разправятъ за едно голѣмо прииждане на водата отъ езерото, което е станало измежду 1858 и 1060 г. До тогава на височината съ минарето е имало село, което се наричало Острово, и тогава е било разселено и наречено Старо Острово. Изселенитѣ жители се изселили отчасти около манастира „Св. Димитрий", отъ който манастиръ се виждатъ следи на 133-ия клм. отъ желѣзнопжтната линия, на северния брѣгъ на Островското езеро, а останалитѣ се настанили въ Воденъ, Битоля и други мѣста. Може да е имало и около Св. Дионисия население, тъй като отъ жителитѣ това мѣсто поради растене на езерното ниво се е разселило и неговитѣ жители сж се настанили въ днешното Острово, което е 20-30 метра високо надъ езерото и гдето по-рано е имало малко жители.[1] Краятъ на селото, гдето тѣзи изселници се заселили, се нарича Варошъ. Въ сжщото време, поради прииждането на езерото, сж се измѣстили селата Келемешъ и Пжтеле, а разселено е селото Иракъ, което е било на източния брѣгъ на Островското езеро. И жителитѣ на Новиградъ, южно отъ Островското езеро, знаятъ за това високо състояние на водата отъ 1858 до 1860. Напоследъкъ сигурно се установява, че преди високото състояние на водата отъ 1858 до 1860 г. покрай брѣговетѣ на езерото е водилъ пжть отъ Острово до Пжтеле, който отъ тогава е потопенъ и не се е показалъ нито при твърде низкото състояние на водата презъ 1899 година[2].

Отъ когато е построена желѣзнопжтната линия (1892 г.), нивото на езерото все повече се спуща. Отъ частнитѣ сведения на единъ воденецъ, който добре познава тия околности, се научихъ и за едно друго постепенно прииждане и издигане на водата отъ Островското езеро, което нѣщо е траяло отъ 1913 г. до 1923 г. м. августъ, когато водата, следъ като

[1] ibid, с. стр. и сл.

[2] Ibid. с. стр. и сл.

се е издигала постепенно и неусетно, е достигнала отъ 1920 до 1923 г. да заеме и желѣзнопѫтната станция, следъ който срокъ водата пакъ се е дръпнала на старото си мѣсто, гдето е била презъ 1896 год., когато е била построена желѣзнопѫтната линия. А смокинитѣ покрай желѣзнопѫтната линия все до мѣстото „Рикни Камила“ отдавна сѫ въ водата.

Острово духовно е подчинено подъ Охридската епархия[1] и винаги се е считало като станция за почивка (или за пренощуване) на охридскитѣ архиери при тѣхното пѫтувене[2].

Въ Острово има две църкви: Стара църква — „Успение Богородично“, и Нова църква—„Св. Георги“. Не помнятъ жителитѣ, кога е създадена старата църква, а новата е довършена въ 1850 г. При входа на старата църква се намиратъ нѣколко десетини гроба. Много отъ тия гробове сѫ зидани съ зидове и отгоре иматъ керемиденъ покривъ. Споредъ старостьта на тия две църкви излиза, че въ днешно Острово (което е на 20—30 метра надъ езерото) е имало и по-рано жители и преди голѣмото прииждане на езерото отъ 1858—1860 год. и наводнението, както и разселването на така наричаното отъ тукашнитѣ жители Старо Острово. И сега единъ дѣлъ отъ района на сегашното (или така наричаното ново) Острово се нарича Варошъ и Варошъ-махала. Това е просторьтъ отъ сегашната източна периферия на Острово до старата църква, който е извънъ селото и до Долна Махала. Следи отъ нѣкогашни сгради и днесъ се разпознаватъ. Ако е то наистина нѣкакъвъ дѣль на Острово, тогава трѣбва въ по-ранни години да е било още по-далеко отъ езерото. Сѫщо това могатъ да покажатъ и названията Стари гробища, Градище и др. При това и положението на Стара църква доста ни навежда къмъ това. На мѣстото Бурунъ се намиратъ остатъци отъ нѣкогашна крепость.

Има едно мѣстно предание, споредъ което Острово е билъ голѣмъ градъ и че следъ завладѣването му отъ турцитѣ пропадналъ и никога вече не е достигналъ оная голѣмина. Споредъ това предание трѣбва да търсимъ положението на нѣкогашния голѣмъ градъ или въ тука на кратко

[1] Ст. Верковичъ, „Топогр.-етногр. очеркъ Македонiи“, Спбургъ. 1889, стр. 209.

[2] Вж. А. Шоповъ, Изъ живота и положението на българитѣ въ вилаетитѣ, Пловдивъ 1893, стр. 218-219.

описаната околность на днешно Острово или на мѣстото съ разьалинитѣ отъ турската джамия, за което нѣщо трѣбва да се направятъ обстоятелствени изучвания, за да се дойде, може би, до заключението, дали мѣстото съ джамията не е по-ново селище, основано отъ турцитѣ, като по-важенъ отъ тѣхъ стратегически пунктъ, а стариятъ градъ да е заемалъ днешно Острово съ неговитѣ околности и при завоеванието на тия мѣста отъ турцитѣ да е билъ отъ тѣхъ съсипанъ и по-голѣмата часть отъ неговитѣ християнски жители разпръснати нагоре надоле, както сж направили и съ други завоевани отъ тѣхъ градове.[1]

Както по всички територии, които сж завзети споредъ Букурещкия договоръ презъ 1913 год., гърцитѣ и въ дветѣ споменати островски църкви, Стара и Нова, унищожили всѣка славянска следа.[2] До 1911 год. въ Стара църква се е служило по славянски, а отъ тогава и въ нея започнало да се служи само на гръцки.

Както и езернитѣ брѣгове, така и околностьта на Острово, сж покрити едновременно съ камень и пѣсъкъ. Па и при това има нѣщо и орна земя. Рѣдко се намира островчанинъ да нѣма по нѣкоя нива. По-голѣмата часть отъ жителитѣ се занимава съ земледѣлие и скотовъдство.

Островското поле се простира къмъ с. з. отъ Острово; тукъ има добри ниви. По тумбитѣ има и добри лозя. Мохамеданитѣ жители на Острово приготовляватъ отъ мѣстното грозде „пекмезъ“, а християнитѣ — вино[3].

И ако околностьта на Острово така малко е плодородна, главното занятие на островчанитѣ е земледелие. До края на XIX в. е имало само 4-5 души, които сж отивали на чужбина за печалба и то въ Цариградъ. Както сами тѣ разправятъ, всички други скитали по Острово и мжчно се препитавали. Кжде началото на XX в. започнали и островчани да отиватъ въ Америка и отъ тука да донасятъ добри печалби[4].

---

[1] Й. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, II изд., София 1917, стр. 53.

[2] Д-ръ J. Хаџи-Василевић, цит. съч.

[3] Ст. Верковичъ, ц. с., стр. 209.

[4] Д-ръ Хаџи-Василевић, ц. съч.

Островското езеро се простира между планинитѣ Малка Ниче, откъмъ западъ, и Карапашъ или Дурла, откъмъ изтокъ. Отъ северъ то е оградено отъ височинитѣ на островската котловина, а на югъ се допира до Саригйолската равнина или Кайларското поле. То има продълговата форма и се простира отъ с. къмъ ю. на едно разстояние отъ 18 килом. Ширината му е различна, но най-голѣмата е 7—8 километра. Неговата повръхнина е 73·85 км., дълбочината му достига до 61·7 м., а височината му надъ морското равнище е срѣдно до 528 метра.[1] На североизточния край на езерото, недалечно отъ брѣга му, е разположено селото Острово, центърътъ на едноименната нахия. Това езеро нѣма явенъ отокъ, то се изтича подземно подъ варовититѣ пластове на воденско-островската долина и водата главно изтича при Корада, изподъ пукнатината на варовититѣ отсѣци надъ селото Гугово и подъ Червенъ камъкъ надъ селото Нисия, отъ която вода се образува и малкото Нисийско езеро или блато.

Жителитѣ на Острово и на останалитѣ мѣста около него различаватъ седъмъ вѣтрове: Деникъ, Нощникъ, Кривань, Биленикъ, Турица, Северъ и Югъ. Биленикъ, така се нарича споредъ планината Биленикъ, по-горе отъ Чеганъ, отъ която страна казватъ че имъ духа. Той е твърде силенъ вѣтъръ: духа и лѣте и причинява на жителитѣ голѣма пакость; и дървета чупи до коренъ. Турица духа отъ планината Плачина; тоя вѣтъръ се счита за добъръ. Кривакъ духа тука отъ изтокъ и е добъръ — той донася дъждъ. Северъ тука най-вече духа зиме и то откъмъ Битоля.

Въ Островското езеро има около 15 вида риби. Най-вече има сомове, тежки и до 100 оки; следъ това крапове, тежки по 10—15 оки, баловици (бѣлвици, пъстърви); чикани, тежки до 2 оки; скрони или мренки, тежки до 1 ока и пр.

Значителнитѣ колебания на нивото на Островското езеро въ по-напрежнитѣ исторически времена, както е случаятъ съ развалинитѣ на селището на Ада, което е било потопено и което сега, при низко спадане на водитѣ, се показва

[1] Вж. по-подробни изследвания върху Островското езеро у Ј. Цвијић-а, Осн. за геогр. и геол. Македон. и Старе Србије кн. III, стр. 804—925, Вж. за вѣтроветѣ и рибитѣ въ Остр. езеро у Д-ръ Ј. Хаджи-Василевичъ, ц. съч.

като малко островче, сж повлияли върху мѣстната народна фантазия, за да се породятъ традиции, какво това езеро е било нѣкога котловина съ много градове, потопени отъ водата, която образувала днешното езеро.

Малката Островска нахия, нѣкогашна каза (подъ Битолския санджакъ или окржгъ)[1] се е състояла отъ 9 смѣсмѣсени (заедно съ Острово) села, населени съ българи[2],

[1] Важното комуникационно и стратегическо значение на Островската котловина и необходимата сигурность, която трѣбва да владѣе при пжтуването презъ тия изолирани мѣста поради хаоса отъ диви непроходими планини, които я обкржжаватъ, бѣха накарали турското правителство да открие тукъ единъ отдѣленъ административенъ центъръ, безъ обзоръ на това, че Воденъ не е далеко отъ тука. Интересно е, че и въ римско време, сигурно по сжщитѣ причини, е имало тукъ единъ такъвъ административенъ центъръ съ селището (или колонията) Cellae, което е било и една отъ главнитѣ станции на римския воененъ пжть презъ тия мѣста, „Via Egnatia". Административната периферия на Островската околия въ турско време се е промѣнявала въ разни времена. Въ по-отдавнешно турско време Острово е билъ и казалийски (на по-голѣма околия) центъръ, съ повече села, подъ администр. зависимость на Битолския санджакъ (окржгъ), а въ по-ново време, когато поради въстанически движения несигурностьта въ разни мѣста на държавата бѣ станална баснословна, Турция откри тука и Вощаренската нахия съ една периферия отъ 14 села, въ която отзели отъ ближнитѣ Леринска и Островска кази, като преобърна последната въ нахия и я придружи къмъ Воденската каза. Островската нахия презъ 1891 год. се е състоела отъ 14 села. Вж. Samibey, Dict. d'hist. и пр.

[2] Въ единъ официаленъ рапортъ отъ австрийския консулъ въ Солунъ, Кнапичъ (сърбинъ или хърватинъ? № 5, отъ 12 май—1874, Wien, Staats-Archiv. Pol. Arch. Consularberichte aus Saloniki), 1874, адресиранъ до Н. Прев. г-нъ графъ Андраши и пр. пр. въ Виена, намираме следното изложение за населението на Битолския санджакъ, гдето между разни кази се споменува и за населен. въ Острозската каза:

„Въ Битолския санджакъ — праседалището на славянското население и на Македония — съ население изключително българско сж населени казитѣ Леринъ, Кичево, Велесъ, Охридъ, Прилепъ, Преспа, Ресенъ, Тиквешъ, Рудникъ, Острово и Караджова, и само въ двете кази, Кожани и Селфидже се намира гръцко, по брой незначително малцинство, докато мнозинството — почти три четвърти — сж мохамедани" (Вж. „Македон. Прегл.", год. I, кн. 5 и 6 стр. 107—112, 122—124). Въ тоя рапортъ се говори и за голѣмата симпатия на българското население къмъ новата национална църква, екзархията, въпрѣки голѣмото възпиране отъ страна на гръцкото духовенство, както и за демонстративното и внушителното посрѣщане, направено на всѣкжде по тия

власи (християни) и турци (мусюмани). Гърци тука съвсемъ нѣма.[1] Нѣкои отъ селата на тази околия въ църковно отношение, сж подчинени на мъгленския, а други на охридския архиерей.[2]

Ето и имената на селата на тази малка нахия — съ главенъ центъръ Острово — и нѣкои малки подробности, както следва:

Друшка, $^1/_2$ ч. на истокъ отъ Острово, съ 8 кжщи и 53 души българи християни. Селото е близу до голѣмия пжть, както и до желѣзницата Солунъ—Битоля и е разположено въ срѣдъ една равнина, покрита съ пасбища, поради което отдавна е служело за почивка на пжтницитѣ между казанитѣ два града. Въ турско време е имало и телеграфо-пощенска станция.

Русилово, 15 мин. на сев. отъ Друшка, сжщо близу до желѣзния пжть и шосето между Солунъ и Битоля, разположено всрѣдъ гора съ 41 кжщи и 299 души жители, българи, християни. Селото е раздѣлено на 4 махали, а жителитѣ му се занимаватъ съ земледѣлие и скотовъдство. Въ село Русилово е имало едно българско първоначално училище съ 4 отдѣления и забавачница, които сж функционирали до надвечерието на Балканската война.

Ослой (Ослави), 10 мин. на с. отъ Русилово, а 1 ч. на си. отъ Острово, разположено на хълмиста равнина, съ 383 кжщи и 1760 д. ж. турци-мохамедани и 3 души българи

мѣста на новоназначения тогава български охридски митрополитъ Натанаилъ.

Въ рап. № 5 отъ 10. VI—1871 отъ Фонъ Кнапичъ до графъ фонъ Байстъ въ Виена и отъ сжщия, подъ дата 11. VII. 1871 г. до външния министъръ въ Виена се излага борбата на воденскитѣ българи въ 1871 г. относно превземането отъ тѣхъ една отъ воденскитѣ църкви, какъ воденск. каймакаминъ едвамъ се отървалъ отъ единъ ударъ съ ножъ, опредѣленъ за него, само чрезъ едно щастливо обръщание и какъ въ тоя случай били наранени трима отъ жандармерията (вж. Македон. Прегл., ц. съч.. стр. 102—104). Привеждамъ тука на кратко тоя документъ за Воденъ, тъй като при описанието ми на тоя градъ въ „Мак. Прегл.", год. I, кн. II. стр. 105—122 не съмъ го използувалъ.

[1] „Греки здѣсь вовсе нѣтъ" (С. Верковичъ, Топоетнограф. очеркъ Македон. 1839 г., с. 209)

[2] Пакъ тамъ, стр. 209 г. Верковичъ говори за цѣлата каза, която се е състояла отъ 18 села, безъ да ни покаже по име, кои села били подчинени подъ охридския орхиерей и кои подъ мъгленския (или леринския).

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПЈЕ

православни. Жителитѣ му се занимаватъ съ земледѣлие и лозарство. Селото е раздѣлено на махали и се състои отъ чифлици, които принадлежатъ на разни бегове. Въ околностьта на с. Ослой[1], недалеко отъ него, има следи отъ 9 църкви.

Нисия, $^1/_4$ часъ на юи. отъ с. Ослой, разположено на равнина, близу до едноименното му малко езеро, съ 47 кжщи и 280 души, българи християни, които се занимаватъ главно съ земледѣлие и скотовъдство. Тукъ между това село и селото Гугово (направо къмъ Вод. каза) на едно разстояние най-малко отъ 10 минути подземно изтича вода отъ Островското езеро при мѣстото Корада, изподъ пукнатината на варовититѣ отсѣци надъ послецното село и подъ Червенъ каменъ надъ селото Нисия, отъ която вода се образува Нисийското малко езеро или блато. Тукъ взима началото си и рѣката Вода, която при нататъшното си протичане образува величественитѣ воденски водопади. Отъ тукъ природата почва да се промѣня и постепенно да се разкриватъ дивнитѣ прелести на очарователната Воденска долина.

Патачино (Патичино, Патечинъ), 1 ч. на сев. отъ Острово, въ една гориста мѣстность, отъ гдето по-нагоре постепенно почватъ да се издигатъ грандиознитѣ височини на прочутия въ свѣтовната война „Каймакчаланъ“. Има 59 кжщи съ 390 души власи-християни. Въ статията на г. проф. Ст. Романски, „Македонскитѣ ромъни“ (вж. „Македон. Прегл.“ год. I. кн. 5 и 6, стр. 92) за с. Патачино, означено подъ име Патечинъ, намираме, че това чисто влашко село било основано въ началото на 19 стол. отъ власи фаршариоти, които избѣгали отъ насилията на Алипашовото управление и се заселили тукъ въ гората, „у скришно мѣсто“, и какъ то първоначално било село отъ колиби на власи, които съ семействата си лѣтно време пасѣли стадата си, а зиме

---

[1] За това село намѣрихъ въ едно турско виляетско салнаме (на солунския виляетъ) че принадлежи на Островската нахия, когато пъкъ споредъ казването на нѣкои воденци зависѣло направо отъ Воденската каза. Въ всѣкакъвъ случай, ако нѣщо има грѣшка, тя не е такава, която да принесе вреда, защото било направо да е зависѣло отъ Воденъ, било да е подпадало подъ Островската нахия, не е важно, тъй като и цѣлата Остр. нахия е зависѣла отъ Воденската каза и дветѣ околии сж образували общо една по-голѣма околия подъ име „Воденска каза“.

всички слизали въ полето. Подозирани, че даватъ храна на комититѣ, принудили се преди 20 год. да разпродадатъ стадата си и да тръгнатъ по печалба въ Америка, а семействата имъ живѣятъ тукъ въ хубави двоетажни кжщи (вж. Милоевичъ 101—103). Това е безъ съмнение сжщото село — Патичино, което споредъ Кънчевъ (с. 149) е било населено само отъ 100 д. българи.[1]

Жерви, $1^1/_2$ ч. на сз. отъ Островo, при политѣ на предпланинитѣ на легендарния и високовръхния Каймакчаланъ, близу до главното шосе Солунъ—Битоля. Предполага се да е било тука негде близу римското селище Cellae, станция на нѣкогашния римски воененъ пжть Via Egnatia. Има 42 кжщи съ 260 д. жители, българи-християни, които главно се занимаватъ съ земледѣлие и скотовъдство. Тука въ турско време до началото на Балканската война (1912 г.) е имало българско първоначално училище съ 4 отдѣления и една забавачница.

Чеганъ, $1^1/_2$ ч. на сз. отъ Островo, между два хълма, при политѣ на прочутата презъ свѣтовната война Чеганъ планина, съ 164 кжщи и 1035 д. жители българи-християни, едно българско първоначално училище съ 4 отдѣления и една забавачница. Селото се дѣли на 4 махали, а занятието на жителитѣ му е земледѣлие и скотовъдство.

Къндрево (или Кждрево), разположено върху една височина на Дурла планина, съ живописна гледка; подъ селото извиратъ две рѣкички, едната на източната му страна, а другата на западната и текатъ въ противоположни посоки. Селото има 85 кжщи съ 560 души власи, които се занимаватъ съ скотовъдство. Вж. за това село въ посочената статия на проф. Ст. Романски, стр. 92, гдето се споменува за с. Кждрево, че било въ Солунско и имало 100 кжщи (Милоевичъ, 26. 109).

ИСТОРИЧЕНЪ ПОГЛЕДЪ.

Островската котловина, разположена на с. отъ Островското езеро, както се каза, е малка, около 6 км., и е стѣснена въ полукржгъ отъ планината Ниче, която огражда отъ западъ Островското езеро.

---

[1] Вж. въ „Македон. Прегл.“, год. I, кн. 5 и 6 стр. 53 и 64 и цитатитѣ

Тази котловина е пѣсъчлива и е пресѣчена отъ сухи ровове, презъ които водата само въ дъждовно време буйно тече. Стръмнитѣ отрасли на тѣзи ровове се спускатъ на долу, събарятъ се и по такъвъ начинъ рововетѣ се зариватъ; при нови дъждове водата често пѫти протича по друга посока и прави нови ровове.

Изсушената езерска равнина около Острово въ по-голѣмата си часть е обработена, но въ нея нѣма население, тъй-като тя около 1858 г., при голѣмото нарастване на водата отъ Островското езеро, е била цѣла наводнена. Населението главно е разположено по западнитѣ части, гдето се намиратъ селата Чеганъ, Жерви, Русилово, Ослой и др.[1]

Островската котловина още отъ старо време е имала важно комуникационно значение, тъй като презъ нея винаги сѫ минавали главнитѣ пѫтища отъ Солунъ за Пелагонийската (Битолската) равнина, Албания и Италия. Тука презъ Островската котловина е минавалъ въ римско време и прочутиятъ воененъ пѫть Via Egnatia, който е свързвалъ древния Римъ съ Солунъ и Цариградъ. Презъ тоя пѫть и презъ тия мѣста, сега глухи, сѫ минавали нѣкога многобройни римски легиони и величия. Тука въ тия мѣста сѫ ставали ожесточени войни презъ срѣднитѣ векове между българи и византийци, както въ последно време и презъ великата война, когато въ тия мѣста, за чудо, пакъ българи се биха, обаче сега противъ цѣлия свѣтъ.

Острово и цѣлата му котловина сѫ съставяли часть отъ нѣкогашната область Еордея, която освенъ Острово е захващала и околноститѣ на с. Катраница и на с. Кайляри.[2]

Областьта Еордея завладѣна отъ основателя на Иматиското царство (люлката на Македонската държава), Пердика, става известна у старитѣ първо отъ преминаването на спартанския войвода Бразидасъ, въ време на пелопонеската война (424 пр. хр.), второ поради преминаването отъ тукъ на Александра велики, трето поради преминаването презъ тукъ, както споменахме вече, на р. в. пѫть Via Egnatia и че-

[1] Цвијић Ј., цит. съч. кн. III, стр. 814.

[2] Освенъ тази Еордея, въ старо време е имало и две други Еордеи, отъ които една въ Кандависката планина (Македон. Илирия), а друга между р. Вардаръ и Струмския заливъ (вж. Димица, *Μακεδονικῶν μέρος δεύτερον, Ἀθήνησι* 1874, стр. 93—100).

твърто отъ военнитѣ операции на римлянитѣ противъ Македония.[1] Следъ падането на Македонската държава Еордея била причислена къмъ четвъртата часть на Македония.[2]

Главни градове въ тази область сж били Целе (Cellae, *Κέλλη*), недалеко отъ Острово, за което ще кажемъ малко по-вече по-долу; Еордея (*Ἐορδαία*), на 3 ч. югоизточно отъ Островското езеро, при днешното с. Катраница;[3] Арниса (*Ἄρνισσα*),[4] при днешното село Налбантъ-кьой, а третиятъ — Бегора (*Βέγορρα*), покрай едно отъ езерцата около днешното с. Кайляри[5].

За положението на селцето Cellae[6] гръцкиятъ ученъ М. Димица намира, че било негде на северъ отъ българското село Острово,[7] при селото Желенъ (Жерви?), презъ кждето е минавалъ и нѣкогашниятъ римски воененъ пѫть

---

[1] *Θουκυδ.* 2, 99; *Πολυβ.* 18, 6, 3; *Ἀρρίαν, Ἀνάβ.* 17, 5; Liv 31, 39, 33, 8, 42, 53; Plin. 4, 10, 17; у *Στέφ. Βυζ.* въ думата *Εορδαία* трѣбва да се поправи думата *Μυγδονία* въ *Μακεδονία*. Вж. за тия цитати у *Δήμιτσα, Μακεδονικῶν μέρος δεύτερον; Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις. Ἀθήνησι*, 1896, с. 242.

[2] Liv. 45, 30: „Quartam regionem Eordaei et Lyncesti et Pelagones incolunt".

[3] Тука се намиратъ нѣкои остатки отъ тоя градъ, съсипанъ отъ българитѣ въ X-ия вѣкъ (вж. *Δήμιτσα, Μακεδ. μέρος δεύτ.* с. 99). Нека кажемъ за с. Катраница, което по-напредъ е влизало въ състава на Островската околия (когато тя е била каза), че е отечество на много бележити люде отъ 17-и и 18-и вѣкъ, които се издавали за българи, както и на Петъръ Ичковъ, посрѣдника да се сключи миръ между възстаналитѣ тогава сърби и Турция („Ичковъ миръ" въ 1807 г.). Вукъ Караджичъ счита Петъръ Ичко за „бугаринъ" (poћen у с. Катраници). Вж. за това въ „Вукова Преписка", Беогр. 1909, III, с. 91; вж. и за др. цитати у Йорд. Ивановъ, „Българитѣ въ Македония" II изд. 1917 с. 202 докум. №96. Сжщо и за село Катраница стр. 172, 188, 202 и 203.

[4] Споменатъ отъ Тукидида 4, 123. Разрушенъ отъ българитѣ, обаче преди града Еордея (вж. *М. Δήμιτσα, Μακ. μ. δεύτ.* с. 99 и 100).

[5] Едно отъ езерцата въ старо време около Кайляри се е наричало Бегоритисъ, безъ друго отъ името на града Бегора, който се намиралъ до него. Никой отъ старитѣ не споменува тоя градъ

[6] Jtiner. Antonin, „Heraclea M. P. XI. Cellis XXXIV. Edessa XXVII; Tabula Peutinger. Heraclea XXXII. Cellis XLV. Edessa XLV; Jtiner. Hierosolym. Mansio Cellis M. XVII. *Ἱεροκλ. Συνεκδ.* 7. *Ἔδεσσα, Κέλλη, Ἀλμωπία; Κ. Πορφυρογεν. Περὶ θεμ.* 2. *Ἔδεσσα, Κέλλη, Ἀλμωπία;* Tafel Egnat. p. 42; Mannert 7, p. 482, погрѣшно поставя мѣстото при р. Еригонъ (днешна рѣка Черна). Вж. у *Δήμιτσα*, ц. с. (1874), стр. 100, (1896) с. 243.

[7] «*Πρὸς βορρᾶν τοῦ βουλγαρικοῦ χωρίου Ὀστρόβου*».

Via Egnatia. Сжщиятъ ученъ намира, че думата Cellae не означавала нищо друго по латински освенъ колония.[1]

На едно разстояние отъ около 1500 м. отъ развалинитѣ на старото Острово се намира еднnъ островъ, наричанъ по турски Ада, гдето споредъ констатиранитѣ латински надписи и отъ нѣкои бронзови издѣлия се предполага да е било нѣкое старо римско селище или важната станция Cellae на римския военен пжть Vie Egnatia, ако тази часть отъ езерото тогава да е била съвсемъ суха и презъ тукъ да е минавалъ казаниятъ римски пжть, което споредъ мнението на проф. Цвийчъ не е вѣроятно,[2] а по-скоро изглежда да сж нѣкакви строежи и гробища на нѣкогашното тука нѣкжде наблизу селище Cellae.

Споредъ мнението на гръцкия македонологъ М. Димица, Острово е основано отъ българитѣ въ XI-ия вѣкъ.[3] Споменува се заедно съ езерото отъ мнозина византийски писатели като Ана Комненъ, Георги Акрополитъ, Ефремъ Кесарийски, Георги Пахимеръ, Кантакузенъ и отъ нѣкои други.[4]

Тука, много наблизу, малко на изтокъ, въ околноститѣ на Воденъ и малко на северъ, въ Мъгленско, сж ставали най-ожесточени и непримирими войни между царь Самуила и Василия Българоубиеца,[5] въ които македонска България, споредъ историка Рамбо, се показала по-войнствена, по-феодална и по-антигръцка отъ Велико-Преславска България.

Следъ нанесената победа при Бѣласица (1014 г.), императоръ Василий, грабейки и ослѣпявайки български пленници, преминалъ презъ Острово за да превземе царския Охридъ и да освободи Драчъ, когато на пжтя за последния градъ единъ неговъ отрядъ билъ унищоженъ въ Пелагонийското (битолското) поле отъ войводата Иваца, а самъ императорътъ

---

[1] *Δήμιτσα, Μακ. μέρ. δεύτ.*, стр. 103.

[2] Вж. цит. съч. с. 804 и 805.

[3] *Ἡ κώμη αὕτη φαίνεται ὅτι ἐκτίσθη κατὰ τὸν 11 αἰῶνα ὑπὸ τῶν Βουλγάρων* (*Δήμιτσα, Μακεδ. μέρος δεύτ.* с. 100, заб. 3).

[4] *Ἄννα Κομν.* 5, 5; *Γεώργ. Ἀκροπολ. κεφ.* 46, 49, гдето се нарича Строванъ, вмѣсто Островонъ; *Εὐφραίμ. Καισαρ.* 8596, 8697; *Γεώργ. Παχυμ. εἰς Μιχαήλ*, гдето погрѣшно се споменува Востронъ, вмѣсто Островонъ; *Καντακουζην.* 4, 19. и отъ нѣкои други.

[5] Schlumberger, L'Épopée Byzantine, Paris, 1909, t. II, p 223—226 и 352—4 (вж. и Македон. Прегл. год. I, кн. II, стр. 105—122).

билъ принуденъ пакъ презъ Острово бързо да се завърне въ Солунъ.

Презъ първитѣ пролѣтни хубави дни отъ год. 1017, споредъ както разправя Скилица, императоръ Василий съ своитѣ войници, напускайки още единъ пѫть лагеритѣ на Мосинополъ, почналъ военнитѣ походи и се впусналъ къмъ нови завоевания на градове, на замъци, и къмъ нови плячки, превзелъ Лонгосъ[1] и следъ като напразно се опиталъ да превземе Костуръ, побързалъ да се завърне, и на пѫтя превзелъ и изгорилъ крепостьта Босоградъ,[2] разположена споредъ Muralt-a при самитѣ извори на Инджe-Карасу или Бистрица, нѣкогашната Алиякмонъ, отъ гдето по долината на тази рѣка миналъ презъ Беръ, чиято разрушена крепость заповѣдалъ да се възобнови, и бързо се явилъ въ съседнитѣ страни на Острово и на Молискосъ. Тукъ той превзелъ и разрушилъ всички български укрепления, които се държали още. Градътъ Молискосъ, рѣдко споменуванъ отъ византийцитѣ, трѣбва да се е намиралъ съвсемъ наблизу тукъ.[3]

Тукъ царьтъ получилъ една приятна весть, че Кракра и Иванъ Владиславъ намѣрили за нужно да се откажатъ отъ своята проектирана атака, тъй като печенегитѣ, отъ страхъ да не навлекатъ на себе си гнѣва на всесилния царь, бѣха окончателно отказали да се придружатъ къмъ тѣхното отчаяно предприятие.[4]

Възвръщайки се назадъ веднага, неуморимиятъ царь отишелъ да обсади, споредъ Скилица, града Сетена *(ἡ Σέταινα)*, въ който се намирали, споредъ казването на този лѣтописецъ, освенъ единъ палатъ или кула на царь Самуила и безбройни припаси жито. Нѣкои, незнаейки географията на тѣзи мѣста, поставятъ тоя градъ на границитѣ на Тесалия и на стара Гърция и даже още по̀ на югъ, които мѣста отъ доста време сѫ били престанали да бѫдатъ подъ владението

---

[1] Тоя градъ изглежда да се е намиралъ при днешното село Лънга (Костурско), при план. Горушка, при единъ отъ изворитѣ на гр. Голешово, притокъ на р. Бистрица.

[2] *Τὰ Βοσόγραδα* у Cedrenus II, 465.

[3] Tafel, Symbolorum criticarum geogr. byzant. Spect. Pars I, p. 51 (вж. у Schlumberger, ц. с. vol. II, p. 378 и 379).

[4] Ibid.

на българитѣ. Сетена, споредъ Schlumberger, трѣбва да се е намиралъ между Острово и Воденъ, а споредъ насъ при днешното село Сетина, въ недрата на Чеганъ планина. Градътъ не изглежда да е показалъ голѣма съпротива. Василий заповѣдалъ да изгорятъ палата както и всички други сгради.

Следъ убийството на българския царь Владиславъ при Драчъ и пълното покорение на западното българско царство подъ Византия (1018 г.) императоръ Васили Българоубийца побързалъ веднага да завземе българската столица Охридъ и да плени царицата и царската челядь. На следната 1019 г. императорътъ потвърдилъ правата на българската Охридска архиепископия съ особена грамота, въ началото на която съ особена благодарность подчертава като най-голѣма отъ добринитѣ на милостивия Богъ къмъ византийската държава за гдето ромейската власть се увеличила съ общото поробване на българитѣ.[1]

Обаче тази радость не била за дълго, защото не следъ много време сж последвали четири въстания отъ страна на покоренитѣ българи и то първото въ 1040 год. около Острово, гдето 40,000 души въстаници се събрали отъ разни страни подъ предводителството на Петра Делянъ и се отправили да превзематъ града Солунъ. Превземането на града и въстанието не сполучили и имало масово изтребление на въстаницитѣ, защото не били добре организирани.

Безъ да се гледа на несполуката на това въстание, за чието потушаване се намиратъ спомени дори въ скандинавскитѣ пѣсни,[2] движението въ България се е продължавало, както се вижда отъ въстанието на храбрия пълководецъ Георги Малисака, малоазиятецъ, който провъзгласилъ себе си въ 1043 г. въ Италия за императоръ и разчитвайки на сърби и българи, отправилъ се въ Драчъ, но въ по-нататъшния си пжть, билъ убитъ въ едно сражение при Острово.[3]

---

[1] Вж. Е. Голубинскій, Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей, Москва, 1871, стр. 259.

[2] Вж. В. Васильевскій, Совѣты и разказы византійскаго боярина XI вѣка. Спб. 1881, стр. 148; вж. за това и у Йорд. Ивановъ, Бълг. въ Македония, II изд. 1917 г. стр. 133 докум. № 12.

[3] G. Cedreni, Historiarum compendium, II p. 527, Edit. Bonnae; Иречекъ, История на българитѣ (бълг. преводъ), стр. 266—267.

Въ 1246 г. Острово се споменува въ владенията на ексимператора Теодора Ангела Комнена заедно съ Воденъ, Старидолъ и мѣстата наоколо, които той е получилъ въ владение и за прехрана въ старинитѣ си отъ никейския императоръ Йоана II Ватацесъ.[1] Но немирниятъ духъ, който не е оставялъ спокоенъ слѣпия старецъ, го накаралъ да подбуди своя внукъ, епирския деспоръ Михаила, къмъ война противъ императора, което принудило последния бързо да се яви съ войска въ Солунъ и отъ тукъ да дойде и да обсади Воденъ. Теодоръ Комненъ побързалъ да избѣга при своя внукъ Михаила въ Епиръ, а пъкъ императорътъ, споредъ изложението на неговия канцлеръ, историка Георги Акрополитъ, заедно съ войската си се настанилъ на лагеръ негде близо до Островското езеро. Отъ тукъ императорътъ изпратилъ по диритѣ на избѣгалия Теодоръ Комненъ своитѣ пълководци Алексия Стратигопулъ, прославения после съ превземането на Цариградъ отъ латинянитѣ, и още по-славния Михаила Палеологъ бждещия византийски императоръ, да плячкосатъ околноститѣ, ако срещнатъ негде войска, да я предизвикатъ на бой и ако могатъ и да превзематъ нѣкой градъ. Съ тия инструкции тѣ тръгнали предъ царската палатка до Островското езеро, а царьтъ отъ тука чакалъ и билъ много недоволенъ и неразположенъ, че не можалъ нѣщо достойно да извърши. Недоволна е била и войската, понеже е било зима и липсували най-нужнитѣ нѣща, поради което царьтъ наредилъ съ мулета и камили да донесатъ всичко нужно за лагера тукъ отъ Берия (Беръ или Караферия).

---

[1] *Γεώργ. Ἀκροπολίτης, κεφ. 46; Παπαρρηγοπούλου Ἱστορία τοῦ Ἑλλην. ἔθνους*, т. 5 стр. 70. Вж. Иречекъ, Исторія Болгаръ стр. 352 и българ. преводъ стр. 345. Презъ сжщата 1246 г., когато безстрашниятъ никейски императоръ Йоанъ Ватацесъ, при царуването въ България на втория малолѣтенъ синъ на Асѣна II, Михаилъ, възползуванъ отъ безпорядъцитѣ въ България, преминалъ съ силна войска Дарданелитѣ, превзелъ Сѣръ, Мелникъ, Станимака, Чепино и крепоститѣ низъ Родопската область и после Велбуждъ, Просѣкъ и Скопье и накаралъ Михаила Асѣна да потърси миръ, следъ което навлѣзълъ въ Солунъ, уловилъ и изпратилъ на заточение въ Лентяна (Ледяна?) втория синъ на Теодора Анг. Комнена Димитрия и на самия Тодоръ Комненъ оставилъ да владѣе южно македонскитѣ градове Воденъ, Острово, Старидолъ и нѣкои околни мѣста.

При едно таково разположение на царя, споредъ изложението на съвременника очевидецъ Г. Акрополитъ, се явилъ при него бѣглецътъ Глава отъ Костуръ *(πρόσφυξ ἀπὸ Καστορίας Γλαβᾶς)*[1] и следъ него Петралифа Теодоръ, зетъ по дъщеря на Торника Димитрия Комненъ и баджанакъ на Михаила Палеологъ. Съ тѣхното дохождане при царя обладало всички твърде добро разположение, понеже веднага Костуръ и цѣлата му околность заедно и съ мѣстата около малкия и голѣмия Дѣволъ, както и Гуламъ албански *(ἀπὸ τοῦ Ἀλβάνου ὁ Γούλαμος)*, който се намиралъ съ войска около Костуръ, и билъ зетъ отъ внука на царицата Ирина, се покорали на царя. Всички тѣзи царьтъ твърде дружелюбно и приветливо приелъ въ лагера си въ Острово.

Тука въ Острово при императора, все споредъ разказа на Г. Акрополитъ, дошла и една депутация, въ която се намиралъ и Навпактския митрополитъ Ксиросъ, изпратенъ до Ватацесъ отъ епирския деспотъ Михаила, опълномощена да свърже договоръ, споредъ който се отстжпвали Прилепъ *(καὶ τὸ ἄστυ τὸν Πρίλαπον)*, Велесъ и Албанската крепость *(καὶ τὸ ἐν Ἀλβάνῳ φρούριον)* Кроа *(τὰς Κρόας)*. Следъ това се пристжпило къмъ взаимни заклевания и се изпратили до Михаила отъ страна на императора посланици, между които е билъ Филаделфискиятъ Фокасъ и историкътъ на тия събития Георги Акрополитъ, относно уреждането и изпълнението на договоритѣ.

Въ тия работи, на които днешното малко Острово е било свидетель, преминала зимата. На пролѣтьта императорътъ се завърналъ въ Воденъ, гдето празднувалъ Пасхата. Тогава докарали при него вързанъ и хванатия бѣглецъ Теодора Ангела Комненъ.[2]

По-късно, Острово заедно съ Воденъ билъ завладѣнъ отъ сърбитѣ при Стефана Душана (1342), но следъ 13 год. (1355 г.) тия страни отново минали подъ властьта на византицитѣ.[3]

---

[1] Сигурно българинъ, но дали да се разбира Костурския глава (нѣщо като главатарь или началникъ) или е собствено име, е неясно.

[2] *Γεώργ. Ἀκροπολίτης, κεφ.* 49; вж. и Архим. Антонинъ, Поѣздка въ Румелію 1879, стр. 197, 238—239.

[3] Cantacuz Hist., ed. Bonnae, p. 120—129.

При царуването на султанъ Муратъ Худавендикяръ, въ 1382 г., Островo било завладѣно отъ турцитѣ, отъ пълководеца Тимурташъ-паша.[1] Сигурно отъ тогава, или малко покъсно, по стратегически съображения трѣбва да се е преселила тука въ Островската котловина групата турци, която продължава въ нѣколко села по пжтя за Битолско, а на югъ отъ Островското езеро е разпръсната по Саригьолско дори до р. Бистрица.[2]

Борбитѣ, които сж предшествували на гръцкото въстание отъ 1827 г., както и самото гръцко въстание противъ турския яремъ сж били посрещнати съ голѣмо съчувствие тукъ и по цѣло Воденско, както и всѣкжде въ Македония.[3] Българскиятъ родъ на Дързиловци, който живѣлъ около Воденъ и Островo и който въстаналъ още при Али-паша Янински, билъ принуденъ да изгори своя главенъ пунктъ, с. Дързилово, и да се изсели.

Въ македонското революционно движение отъ 1893 год. до първата Балканска война (1912 г.), Островo, заедно съ Воденъ и близкия Мегленъ, които мѣста по природа и население сж тѣсно свързани помежду си, заематъ доста почетно мѣсто, чиито бележити подробности оставяме на нѣкои отъ още живитѣ дейци по-обстоятелствено отдѣлно да опишатъ.

По силата на Балканския съюзъ отъ 1912 год., гърцитѣ, въ чиито съюзни военно-операционни действия се падна освобождението на тия мѣста, въ м. ноември с. г., безъ да срѣщатъ въ началото сериозна военна съпротива, леко ги завзеха и се настаниха въ тѣхъ, но при една по-сериозна военна атака отъ страна на противника се принудиха бързо да ги напуснатъ, сетне съ помощьта на съюзната сръбска армия отъ Битоля да се превзематъ изново. По силата на Букурещкия договоръ отъ 1913 год. се оставиха въ владение на Гърция.

---

[1] Тази бележка съмъ извлѣкълъ отъ едно турско салнаме, чието точно заглавие и чиято дата изгубихъ.

[2] Йорд. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, II изд., София, 1917 г., стр. 54. Срв. повече у В. Кжнчевъ, Македония. Етнография и статистика. София, 1900, стр. 58.

[3] Вж. за всичко въ „Македонски Прегледъ" год. I, кн. 2, стр. 115 и 156, въ статията за гр. Воденъ, гдето между друго се споменува какъ българитѣ отъ тия мѣста се притичали въ борбата противъ турцитѣ пѣейки български пѣсни, една отъ които и цитирамъ.

ЦЪРКОВНО-УЧИЛИЩНО И НАЦИОНАЛНО ДѢЛО НА БЪЛГАРСКОТО НАСЕЛЕНИЕ.

Безъ да е известно макаръ и приблизително, кога се е въвело за пръвъ пѫть тука християнството и чие църковно ведомство е владѣло, обаче се знае, че въ време на царь Самуила Островската область е зависѣла духовно отъ охридската българска патриаршия. Поради което и подиръ лютитѣ и жестоки войни между царь Самуила и Василия Българоубиеца и следъ покорението на тия мѣста отъ Византия, Острово се споменува въ единъ хрисовулъ на последния, въ XI в., за архиепископитѣ и епископитѣ, подчинени на охридската бълг. автокефална епископия. Къмъ Мъгленския епископъ били подчинени цръквитѣ въ *Πρόσακος, Σετίνη, Ὄστροβος, Ζαόδρνα* [1].

Следъ унищожението на охридската автокеф. цръква Острово, както и нѣколко села отъ неговата и отъ близки нему околии, останало пакъ подъ вѣдомството на охридската митрополия, подчинена вече подъ цариградската гръцка патриаршия, отъ гдето направо назначаванитѣ гръцки владици не само не знаели езика на паството, поради което и не можели да се разбиратъ направо съ него[2], отнасяли се враждебно къмъ него, като търсѣли на всѣка цѣна да го погърчатъ. Въ книгата на попъ Данийла Москополецъ (Корчанско), издадена въ 1770 г. (скоро следъ унищожението на охридската патриаршия), именно въ нейния предговоръ се поржчва на албанци, власи, българи и другоезични съ радость да се приготвятъ да станатъ гърци, като се откажатъ отъ своя варварски езикъ, народность и обичай[3].

За стѣснителното положение на българското население въ българско просвѣтително отношение по тия мѣста, както и по цѣла Македония, въ първата четвъртина на XIX. в. сви-

---

[1] Голубински, ц. с,, стр. 259; Byzantinische Zeitschrift, 1893, Bd. II, Haft I, 42.

[2] Вж. едно свидетелство отъ края на XVIII-ия и отъ началото на XIX-ия в. отъ учения френецъ Кузинери върху отношенията на гръцкитѣ владици къмъ паството имъ въ Воденската епархия, въ „Мак. Прегл.“ год. I, кн. II, стр. 118/119,

[3] Вж. цитата у Снѣгаровъ, Унищож. на охридската патриаршия, въ „Македон. Прегл.“ год. II.

детелствува и добриятъ англичанинъ У о л ш ъ (Walsh)[1], който въ една своя книга, напечатана въ 1820 г., между друго констатиралъ прискрѣбния фактъ, че гръцкитѣ владици между българитѣ, отъ естествено пристрастие къмъ своя езикъ, сж го въвели на югъ отъ Балкана безъ изключение, а на северъ — въ повечето мѣста, та тъй станали причина да тъне въ невежество тоя симпатиченъ нему български народъ.

Гърцитѣ, въ време на балканската война (1912 г.) при първото свое окупиране и окончателно завзимане на тия мѣста се постараха чрезъ своята вѣковна омраза и природна жестокость да изтребятъ всичко българско и славянско:[2] веднага премахнаха навсѣкжде славянското богослужение, събраха отъ всѣкжде и изгориха въ с. Върбени всички славянски книги, отъ обща и частна собственость, затвориха всички български училища, заличиха по църквитѣ славянскитѣ надписи, строго ограничиха навсѣкжде употрѣблението на българския езикъ и пр. пр., което безъ никакво преувеличение излагаме тука подробно, както е изложено въ рапорта на Д-ръ Йов. Хаджи Василевичъ[3] отъ 1. юний 1918 г., до ко-

---

[1] Придворенъ свещеникъ отъ английското посолство въ Цариградъ, който пропжтувалъ презъ България и Македония презъ време още когато гръцкото въстание не е било потушено и който е изложилъ впечатленията си въ една своя книга, напечатана въ 1826 г.: W a l s h, Narrative of a journey from Constantinople to England (Вж. въ Период. Спис. 1908 г. 3—4 св.; за всичко вж. у К. Стояновъ, Гърцитѣ и българитѣ предъ сжда на класицизма и романтизма, въ Период. Спис. кн. LXXI, стр. 504—505, год. 1910).

[2] «*Πᾶσα δὲ κακία ἑλληνική, καρπὸς αἰώνων δουλείας, ὀφείλει ἐντεχνως νὰ ἐξασκῆται καὶ νὰ χρησιμοποιῆται μόνον κατὰ τῶν ἀσπόνδων ἐχθρῶν μας τῶν βουλγάρων καὶ λοιπῶν* (Всѣка гръцка злина, плодъ на вѣковно робство, трѣбва изкуствено да се развива и да се използува само противъ непримиримитѣ ни врагове българитѣ и други). Подъ думате *λοιπῶν* д р у г и ясно се разбиратъ турцитѣ, защото ако бѣха нѣкои други, щѣше да имъ се спомене явно името. Цитатътъ е взетъ отъ чл. 71 изъ устава на гръцката андартска организация въ Сѣрско за борба противъ българитѣ. Вж. докум. XXI на стр. 28 отъ книгата: „Българитѣ въ Сѣрското поле“ отъ И. п. Георгиевъ и Ст. Шишковъ, 1918 г.

[3] Д-ръ Йованъ Хаджи-Василевичъ се намиралъ, като ученъ човѣкъ, командированъ въ щаба на I сръбска армия, който тогава е квартировалъ въ с. Вощарани (погрѣшно наричано отъ него Овчарани), което се немира въ севѣрнитѣ поли на прочутата Чеганска планина, и е подалъ на 15й юний 1919 г. рапортъ до командира на тази армия, гдето между другото е изложилъ обноскитѣ и разнитѣ постжпки отъ

менданта на I сръб. армия и то само най-интереснитѣ пасажи:

„Старата църква въ село Овчарани (Вощарани?) изгорѣла е още отъ рани години, а сегашната църква „Св. Илия" дое вършена въ 1872 год. Въ тази църква живописьта въ началото е била славянска и се е служила славянска литургия. Следъ завзимането на тѣзи краища, както и въ всички други църкви, гръцкитѣ власти и въ тази църква сж превърнали славянскитѣ надписи на живописьта въ гръцки. Селянитѣ още пазятъ въ църквата елна голѣма греда за споменъ (нажбена съ малки заковани дъсчици) която на зографитѣ е служила за качване до иконитѣ за да заличватъ славянскитѣ и да изписватъ намѣсто тѣхъ гръцки надписи. Отъ тогава въ църквата се е чела само гръцка служба. Споменахме какъ църковнитѣ славянски книги били събрани и изгорени. Въ Овчарани (Вощерени?) имало два свещеника, отъ които единиятъ отишълъ въ България, а другиятъ, който и сега е селски попъ, е останалъ и е научилъ гръцка служба, макаръ че до 1913 г. не е знаялъ ни дума по гръцки. Този свещеникъ сега добре чете гръцка служба, освенъ това и говори, а започналъ е и да пише гръцки".

Въ рапорта си по-нататъкъ авторътъ напространно и съ особенъ интересъ излага, какъ гръцкитѣ власти поради намѣсата на внушителнитѣ тогава сръбски сжюзни военни власти позволили на сърбитѣ да открияТъ по тия мѣста училища (гдето нѣма за лекъ сърбинъ) и да се служи и по църквитѣ на славянски, която великодушна остжпка отъ страна на гърцитѣ (като на съюзници) е траяла до момента, докато оперирали тамъ сръбски войски.

„По завзимането на дѣла отъ Леринската каза, споредъ Букурещкия договоръ за миръ отъ 1913 год., който държеше сръбската войска до сключването на споменатия договоръ, гръцкитѣ власти най-първо сж атакували славянската църква и училища. Въ другитѣ мѣста, които не бѣха окупирани отъ сръбски войски, а бѣха още отъ най-напредъ завзети отъ гърцитѣ, тамъ гръцкитѣ власти още въ началото на своето владение атакуваха славянската служба и

страна ня гръцкитѣ власти спрямо българското население въ тия мѣста презъ цѣлото време на своята окупация, започвайки отъ 1923 г. Вж. в, „Южна Звезда" год. V бр. 179 (6).180 (7). 181 (8), 182 (9). 183 (10) и 184 (11) 13 II—20 III—1926 г.

училище. Овчарани (или Вощарани), което се намира въ началото на височинитѣ, които отдѣлятъ Битолско-Леринската равнина отъ Островската котловина, е центъръ на 14 села. Така е останало отъ турцитѣ. Турцитѣ прѣзъ самата балканска война сж установили Вощарански мюдюрлукъ, съ седалищенъ центъръ Вощарани. Между това, по-голѣмата часть отъ тази група (както и отъ групата на Островската нахия), е подъ църковната иерархия на Охридската епархия. Поради това, веднага, по разграничението споредъ Букурещкия договоръ, въ тѣзи села е дошълъ патриаршескиятъ охридски митрополитъ Антимъ. Този охридски митрополитъ отдавна прекарва въ Крушево. А подиръ разграничението бѣ се приготвилъ да се настани въ с. Баница. Антимъ е обходилъ всички църкви и въ всички е челъ на народа опростителна молитва. Тъй-като екзархията е била прогласена за схизматична, била е и анатемосана. И сега Антимъ въ всичкитѣ села дигалъ отъ ехзархията тази анатема! Въ всѣка църква паството на колѣне и е изслушвало прочитането на тая молитва; свещеницитѣ сж колѣничели и въ олтара."[1]

„Следъ преминаването на митрополита Антима по тѣзи села на всѣкжде, гдето е имало църкви съ славянска живопись, властитѣ замѣнили славянскитѣ надписи върху живописьта съ гръцки надписи; събрали всички стари църковни книги на славянски езикъ и ги изгорили. Споредъ едни, много отъ тия славански книги още и днесъ се пазѣли въ митрополията въ Леринъ, а споредъ други всички били изгорени въ с. Върбени. Отъ друга страна положително се знае, че книгитѣ отъ селата, групирани въ Вощаранска община, сж изгорени въ с. Върбени. При прибирането на славянскитѣ книги гръцкитѣ власти не сж водили смѣтка нито за личната собственость. Събирали сж книги и отъ частни лица, частна собственость. Никъде не сж оставили сръбска или българска, или църковно славянска книга. Отъ

[1] Какво е било съдържанието на тази блага, опростителна молитва, която митрополитъ Антимъ е челъ на нещастнитѣ българи екзархисти въ Леринско, не знаемъ, обаче известна ни е една анатема отъ единъ неговъ колега, костурския митрополитъ Филаретъ, произнесена противъ свещеницитѣ попъ Трифонъ, попъ Христо, попъ Димитъръ и попъ Трифонъ, свещенослужители въ екзархийското село Вишени (Костурско) и заедно съ тѣхъ и противъ цѣлото село, за да ги уплаши да се откажатъ отъ екзархията. Той е проклелъ свещеницитѣ и цѣлото село Вишени и ги предалъ на вѣчни мжки. Отъ това про-

сегашния вощаренски попъ гърцитѣ взели голѣмъ брой книги, останали още отъ неговитѣ стари прадѣди, свещеници. Следъ завземането на тѣзи краеве гърцитѣ веднага наредили курсъ за учене на гръцки езикъ. На този курсъ сж били поканени всички люде до 40 годишна възрасть. Гърция веднага отворила и свое училище. Въ училището тѣ прибрали всички здрави деца отъ двата пола. На децата строго е било забранено да говорятъ на домашния си езикъ. Въ това нѣщо гърцитѣ сж отишли толкова далеко, щото сж търсѣли отъ децата и въ кжщи си да говорятъ по гръцки. Макаръ съ две и три думи, децата е трѣбвало и на улицата да говорятъ само по гръцки. Всѣко дете за два три дена папагалски научило да поздравлява по гръцки, щото всѣкого, когото срещне или стигне, да поздрави баремъ съ „херете". На децата учителитѣ сж вдъхнали голѣмъ страхъ, и тѣ не сж смѣли съ никого на улицата да проговорятъ на свой майчинъ езикъ. Щомъ гърцитѣ сж рекрутирали първитѣ войници, веднага забранили и на тѣхъ да се обаждатъ на домашнитѣ си на своя матеренъ езикъ; единствено тѣ могли да имъ пишатъ на гръцки езикъ. Пощата не приемала за войницитѣ писма на другъ езикъ. Въ последно време гърцкитѣ власти наредили щото и на гурбетчиитѣ въ Америка да се пише само на гръцки езикъ. Съобщили сж и на ония въ Америка, щото и тѣ отъ тамъ да пишатъ само на гръцки езикъ и че въ тѣхнитѣ кжщи ще се изпращатъ само ония писма, които бждатъ написани на гръцки езикъ".

Такава е сждбата на нещастното българско население тука и по цѣла Македония, несправедливо подпаднало и забравено подъ чуждо иго!

клятие изваждаме самo единъ малъкъ изводъ колкото за любопитство: « . . . . . *Εἶησαν ἀφωρισμένοι καὶ καὶ καθηρημένοι ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων 318 Πατέρων τῆς Α'. Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τῶν λοιπῶν 'ἐξ ὀρθοδόξων Οἰκουμενικῶν Συνόδων' ἔχοιεν τὴν λέπραν τοῦ Γιεζῆ· εἶησαν πλάνητες ὡς ὁ Κάϊν. Προκοπὴν μὴ ἴδοιεν ἐν τῷς κόσμῳ τούτῳ· αἱ πέτραι καὶ ὁ σίδηρος λυθήτωσαν, αὐτοὶ δὲ μηδαμῶς· εἶησαν δὲ καὶ μετὰ θανατὸν τυμπανιαῖοι . . . . τὰ αὐτὰ ἔχοιεν ἐπιτιμία καὶ τὰς κατάρας καὶ ὅσοι τῶν χριστιανῶν ἐξακολουθήσωσι νά ἀσπαζωνται τὰς χεῖρας αὐτῶν . . . .* (Да бждатъ проклети и отлжчени отъ православнитѣ 318 отци на първия вселенски съборъ и на останалитѣ шесть православни вселенски събора; да иматъ проказата на Гези; да бждатъ скитници както Каинъ; да нѣматъ никакъвъ успѣхъ въ тоя свѣтъ; камъцитѣ и желѣзото да се стопятъ, а тѣ никога и никакъ; да бждатъ и следъ смъртьта подути като тжпани сжщата участь и клетви да иматъ и ония отъ християнитѣ, които продължаватъ да цѣлуватъ тѣхнитѣ ржце).

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ПРИНОСЪ КЪМЪ ИСТОРИЯТА НА ПРОСВѢТНОТО ДѢЛО ВЪ МАКЕДОНИЯ.

ЕДНА АВТОБИОГРАФИЯ НА КУЗМАНЪ ШАПКАРЕВЪ ОТЪ 1854 ГОДИНА[1].

Отъ проф. Ив. Снѣгаровъ.

Отъ Априлія 1848 год. вуйко ми и поради него и азъ се прехвърлихме въ училището отъ Горното Влашко село. Тамошното училище бѣше до църквата на западната стърнж, на земя, како конюшница. Но отъ кога хойде тамо вуйко ми, по съвѣть-та нѣгова[2] съградихж подобро училище, кое и сѣга сжществувать. Но дори да се сограднть това, сѣ учихме цела почти година или ми сѣ чинить година и полъ, въ една ближна кукя, кжде бѣше мжжена и овдоена некоя Агніа Снегарчева отъ Варошь. Църква и въ тая махала или, како обикновено[3] я викаме, влашко село, напредъ немало, но ходеле въ Месокастранската църква Каменско. А после славното обхожданіе на испратенійть оть сул. Махмуда Садріязанъ да обходить Царството му и да подарить свобода на притѣсненните християни Царски поданницы да си съградвать всекж(де) църква и безтреперно да си служжть Богу въ нихъ, по това и въ това Влашко село сѣ съградила цьрква храмъ св. Георгія въ време отъ 1835—1840 год., а слѣдователно и училището ветхо, а послѣ на 1848—1849 и новото. Въ това училище въ кое седохь отъ Април. 1848 до сжщій мѣсецъ 1850. сѣ учихь освенъ другитѣ науки, съчиненіе Асопіево до негде, Катихизисъ Платоновъ (въ недѣля) и Ариѳмитика (Стихиодисъ) Вафова. Въ него съученицы ми бѣхж Тоти (Константинъ) Тона Влахъ и Никола Маргаритовъ гьркь, кой по

[1] Вж. „Македонски Прегледъ", год. III, кн. 1.

[2] Авторътъ е писалъ това мѣстоимение съ *е*, после го поправилъ на *ѣ*.

[3] Първенъ думата е писана о б и ч н о, после поправена.

смьртьта таткова си заедно съ брата си сѣ пресѣлихж въ Варошь, купуваещи кукята отъ Наума Никуша.

На това училище надзиратели беха Георги Згале и послѣ Маргарит(ъ), татко му на горереченнаго съученика моего Никола Маргаритовъ.

Отъ Апр. 1848 до 10вр.[1] 1849 ходихъ на училище редовно. Но понеже на 6-ый Августа 1849 татко ми се поболи отъ болиочь[2], отъ кого страда четири почти години, бихь принудень да сѣ оттьргнж малу отъ училището, за да вардамь герамидите, кои бѣхж останале непродадени 90,000 герамиди. И така отъ 10вр. 1849 до Априлія 1850 год. вардехь на полѣ на герамидница герамидите и ги продавахь за да съберж пары, за да платиме дългъ-ть, кого бѣше задълженъ татко ми заедно съ ортака си хаджи Цветана отъ Месокастро да плащать на сжндакь-ть[3], защо тоя година бѣше въ геремиджилъкъть ортакъ Кяя бегъ-ть и Мааліето, и понеже не сѣ продадохж герамидите, имъ ги товарихж на татка ми и на хаджи Цветана да ги продаваать, отъ какъ имь зедохж задължителень подпысъ за 4500 гроша, за кого и хапсъ влезе таткоми, отъ кого го извадохь язъ като брояхь 1000 грошове; 500 земени отъ майка ми, а 50 отъ хаджи Христа Кецкара, за да земить герамиди за кукята, коя пролѣтьта я съгради. Отъ Декемвр. 1849 до Апр. 1850 год. продавахме съ хаджи Цветана герамидите, сѣдеещемь на герамидница съ редъ, една седмица той, друга язъ.. Тая седмица, що не ходехь на герамидница, си ходѣхь на училище дори до Априлія. Тая зима бы голема и силна зима. Во тая зима на 30 Іануарія изгорехж училищата во Битоля. На 22 Майя сжщата година, отъ какъ оставихь училището и ученіето, сѣ предадохь на кюрчискійть занаеть у Іоанна Петровича Писинова, у кого сѣдохь четири мѣсеци и сѣ принаучихь малу нѣщо да шіямъ. Но на преполовяйнѣто 7вр. мѣ испжди, защо не сумь му былъ усьрденъ на занаеть-тъ или защо въ праздници сумъ гледалъ особни мои домашни работи. Кога бѣхь у нѣго на занаеть, той бѣше добьрь майсторь, но чуждоработникъ, защо работаше у братя К. Паунчевци, Петрета, Никола и Димитрія[a]. У него и язъ заедно съ майстора ми пора-

а) Петре П. умре тая или другата година и остави два сина Але(к) и Ари и Дес. Двата му братя Н. и Д. се преселиха въ Солунъ. Тази бележка е прибавена по-сетне.

[1] Декемврий. [2] Очеболъ. [3] Държавниятъ ковчежникъ.

ботихь три сѣдмицы, а после у Сотира Кецкаровь, послѣ у Пармаковци. А първо кога почнахь занаеть, майсторъ ми Писинь работаше у Попъ Симовци Димитрія и Ѳеофилета (попь Симо уще живъ беше тога) На тая сжща година 1850 на 29 Іунія (Цьрвеника) пойдохь пьрвъ пѫть въ Прилѣпь, кѫде само еденъ денъ пресѣдохь съ татка ми, за да бараме лѣкъ за очите му. Защо едното око отъ дванадесѣть години напредъ бѣше му сѣ затворило послѣ силни и люти боли, пощо бѣше го удрилъ съ камчикь[1] на гумно вършеещемь жржь, а другото на 6-ый Августа оть ланската сирѣчь 1849 год. го заболи многу силно работаещемь на герамидница, полнеещем(ь) фурната съ герамиди, бѣше испотелъ, и за това бѣше извадилъ капата отъ глата, за да сѣ схладить, но дуналь студень вѣтьрь кой внезѫпно му нанесѣ люта боля на главата и окото, кои (боли) отъ како претьрга два почти мѣсеца престанахѫ (тихнахѫ), но окото сѣ затвори съвсѣмь како и другото, слѣзе кървь и месище и му покри гледалото, та остана слѣпъ.

За да сѣ избавить отъ това нещастіе, обидохме 33 почти лѣкари, за това и въ Прилѣпъ дойдохме, защо бѣхме чуле оти тука (въ Пр.) имало таковь лѣкарь, некой Анастасъ загорецъ, но и той никоя полза не можа да му приносить, за това ни рѣче да си ходиме дома. Най-послѣ неможеещемь да найдиме лѣкъ, пакъ неуморнійть добродѣтель достопохвалнійть съотечественикь превъзходнійть лѣкарь, Г-нъ Константинъ А. Робевъ, не съвѣтува за едното око (скоро поболѣното) можить да сѣ исцерить съ пость (пехризъ), съ якіи, пиваицы, а другото (прежде поболеното) сакать да сѣ горить съ джехнемь ташь (пеколски камень). За това отъ тога почнахме отъ еднѫ стьрнѫ въ сѣкоя седмица по два пѫти да му редиме по 15 пиваицы отъ стьрнѫ, и му отворихме якіи пехливань и гечмина съ гайтань на вратъ-ть, а отъ друга стьрнѫ барахме некой лѣкарь способень да му го горить старопоболенното око съ джехнемь ташь по съвѣтъ-тъ (на) К. Робевъ, защо него го бѣше страхь да го сторить, понеже е опасно да не истечить окото. За сщастіе наше и татково ми такво сѣ намѣри (сѣ найде), некой Загоритлія ли бѣше или Костурецъ, или Янинецъ незнамь, но знамь чи бѣше гьркь роднина на

[1] Първенъ написалъ диал. дума гьрба(чъ), после я зачерталъ.

Зойца Василче'а, керка му на Андона Сарачь-тъ. Той лѣкарь сѣ пазари, ако го оздравить да земить заплата 300 гр., ако ли не, ни еднж парж. За това го лѣква 40 почти дни. Едното му око го гори съ пеколски камень, а другото сакаещемь да го изтребить сѣ опытвеше (искусвеше) съ некакви орудія да му го съберить некакь пердето, но несполучи, за това и си хотиде безъ да посакать ни заплата, ни пакъ зеде. Другото око, що го гори, дури бѣше той тука, му бѣше измжтено и за това не сѣ познаваше дали е оздравено, но постепенно това сѣ исчисти и си исцелей, а скоропоболеното по време отъ пехризъ-ть, пивайцыте и якіите и тоа малу помалу си сѣ исчисти. Така старійоть ми татко отъ какь 12 години бы съ едно око, единоокь, а 4 друдзы год. безъ ниедно, слѣпь, оздраве съ двете очи, и сега си гледать како подобро, колку е възможно, на единъ старь отъ 75 г. да глѣдать.

Татко ми, Анастасъ или Тасе, како обично сѣ именуваше, на малость ималъ занаеть папуджилокь, кого и работалъ некога 15 почти години и фурнаджилокъ, а собствень занаять дьржаль герамиджилокь-тъ, кого сѣкоя почти година до 1849 год. го работаль, а тога заради болѣстьта отъ очите го оставиль, Лѣте работаль него, а зима си работаль лозята свои или понекогашь и чужди. На герамиджилокъ-ть ортаци ималь, пьрво некой Яна Влахь отъ Горно Влашко село. Послѣ хаджи Цветана отъ Месокастро триесѣть години, кой умрѣ на 1861—1862 год. и остави два сына Гьоршета и Стефа. Пакъ понекогашь ортакъ му бы и Христо Оджакь отъ Варошь, едношь Петре Пейо отъ Зулумія[1] (защо другошь въ турските махали имаше и християни населени) и Чавдарь (Ставре) отъ Месокастро, кой по клетвите майчини си умрѣ въ Босънските[2] планины, идеещемь отъ Босна, кжде бѣхж хошле да работаеть заедно съ хаджи Цветана и съ Киселина Дима. Многу време ортацы му бѣхж и Стоянъ Пулевь и Ангеле Гелинь отъ Струга, кога работѣше въ Мишлешовските[3] герамидницы.

Погорѣ рекохме чи оть какъ сѣ поболи оть очите на 1849 год. (такто ми) принудень бы да оставить работайнѣто, но отъ 1854, оть какъ оздрави, почна повтурь герамиджилокъть и го работа 4—5 год. дури до 1859 год.: две во Охридъ

[1] Турска махала въ Охридъ.
[2] Първенъ писана била: Босанските.
[3] Мишлешово е село до Струга

и три въ Струга, кога бѣхъ тамо и язъ, какъ що ке сѣ рѣчитъ подолу.

Отъ какъ изложихме татково ми страданіе, нека се вратиме пакъ на предлѣжащето. Рекохме чи на 22 Майя, праздникъ-тъ св. Іована Владимира 1850 год. сѣ предадохъ на кюрчійскійть занаетъ у Іѡанна П. Писина чрезъ ходатайството на Вуйка ми Янакія и Димитрія поп Симова, съ кого твърде любезно живехѫ тога. Моето ходейнѣ на занаетъ не бы, како ѥ обикновено[1] на пойкето младежи, съ радость къмъ занаеть-ть, но напротивъ некако хладнокрьвно и како на бесейнѣ ходехъ. За това ни плодъ дадохъ, ни недоседохъ на него.

Отъ како на 7вр. сѫщата год. ме испади майсторьми Г. Писинь, си шіяхъ послѣ на парче у Коцаревцы пачи лисички (стилой) по 15—20 пары пачата, отъ кой едва можехъ да сошіямъ три-четири, толку парчеліи що бѣхѫ. Това слѣдува отъ 7 вр. до Митровь-денъ.

На сѫщійтъ 7вр. вуйкоми Янакія, кой бѣше сѣ главиль въ горновлашкоселското училище и третя год. отъ Апрілія, остави децата и, безъ да свьршитъ годината, отиде въ Атина да сѣ учитъ. Училището и децата останахѫ нигде никѫде безъ учитель како овцы безъ пастыръ. За това тогашнійть епитропъ Маргаритъ Гьркь ме повика чрезъ сина си Зисия (Живка) за учитель. Кога дойде Зиси да ме викать, ме найде на фурната Рогузарова до Горна-Порта, бѣхъ однесолъ хлѣбъ, бозъ[2] и по гащи. Пойдохъ при епитропъ-тъ и сѣ главихъ за 250 гр. шестьмесечна заплата отъ Митровдень до Гьоргевдень. Радостьта моя не сѣ дохажвеше, защо сумъ сѣ удостоялъ да извадамъ и язъ пары, хемъ не малу но 250 гр. за шесть месецы, сирѣчь, пойке отъ колку що можехъ да извадамъ, ако шіяхъ пачи на парче. А пойке що ме възрадвеше и благодарѣше бы, що сполучихъ да се сторамъ даскаль, кое отъ малость желаехъ, и така на съучениците ми сѣ хвалѣхъ „язъ ке сѣ сторѫ даскаль“, а тие ми ми завидвахѫ. Тая зима за мене бы замѣчателна. Съ заплатата ми (250 гр.) сѣ чудѣхъ що по-бьргу да купамъ. Защо отъ всѣкѫде бѣхме скапани, си нѣмахме нищо. Некоя пара (три четири хиляди грошой) що бѣше сполучилъ татко ми

[1] Първенъ писано обично.
[2] Вм. босъ.

да кладить на стърнѫ и да гы давать съ лихва, понеже лежеше боленъ отъ очите, ги похарчихме за лѣкари или за живѣйнѣ, А отъ друга стърнѫ си немахме доодокь.[1] ни паричка. За това, велямь, чи съ заплатата ми сѣ чудѣхъ що побьргу да си купамь и си вѣлехь съ умь-ть, „ке си напраямь единъ талагань, ке си платамь харачъ-ть, ке си купамь едно рало кондури за Божикь и за Великдень".

Но радостьта моя предъ таткòа ми нищо не бѣше. Защо кога сѣ удостой той да видить отъ мене, кой бѣхь на възрасть 16—17 год., 250 гр. що до тога ни пара не бѣше видель, но ме ранеше дома како харамолебецъ подобно съ Лукияна, нещо големо му бѣше, оть радость койни[2] не го стигаѫ. А кога да помыслеше оти Богь го удостоиль да имать сынъ даскаль, съ него, оть радость, не сѣ зборвеше. За него рѣчь-та „Даскаловь татко" бѣше многу важна и многу значителна, съ коя сѣ утѣшаваше быдеещемь на мѫките, кои тьргаше оть загубвейнѣто на светлото си. А по-важното нещо за мене бѣше що въ целото шестмесечіе учителствувахь добро и удовлетворихь желаніята и надеждите на горновлашкоселските махалцы, съ кои поминахе твърдѣ добрѣ, а особито пойке съ покойнійть Васила Дамовъ (съ сына му Христа многу живѣехме). Оть какь сѣ свършиха шесть мѣсецы, махалцыте сѣ благодарѣхѫ и быле постоянствуваха пакь да мѣ държѫть и за другата цела годинѫ и ми давахѫ поголема заплата 1000 почти грош. за година. Но язъ съвѣтувань пысменно отъ Янакія, кой бѣше тога во Аѳина, чи неможамь да живамь съ даскаллъкътъ, хемь да чинамь даскаллъкь съ толку знаейнѣ, колку що бѣхь училь, предпочитахъ пакъ занаеть-ть. За това по Гюргевдень въ Майя на 1851 год. пакь почнахъ кюрчййлъкъ-ть и пойдохь калфа у Поп Симовцы. Тога таткова ми понапреждна радость, коя усѣщаше за даскаллъкъть ми, сѣ превьрти на прискьрбно къмъ мене негодованіе и неутѣшима жаль, какь оть даскаль да сумь сѣ сторель кюрчійски калфа и какь оть господарь да сумь сакаль да быдамь измекярь до носамь водѫ на ржцѣ, хемъ що не бѣхъ навикналь на това отъ маль. А при всичко това пойке му бѣше таткоеми, какь да сумь ги оставаль 1000 гр. и да сумь измекярь (слуга) за бадиава (безплатно) на незнамь кого. . . .

[1] Доходъ. [2] Коне.

Язъ, херъ колку татко ми сѣ лютеше и сѣ сърдеше на мене и негодуваше, го не почухь никакь. Но ще видиме подолу, оту пакь неговите желанія сѣ исполнихѫ, защо щомъ пойдохъ у поп Симовцы, малу не поработихь, сѣ поболихь отъ треска, оть коя бѣхь принуденъ да си сѣдамь дома. Кога ке пристанехь, пакъ си ходехь у майсторами Д. поп Симови. Но пощо неможехь да сумь редовенъ калфа, това и тѣмь имь се досади и едношь Ѳеофиле (сегашній поп Ѳеофиле) гьоа без знаейнѣто Димитріево, ме испѫди како безсилень и невреденъ за работа, безбели тежка. Послѣ това не сакафъ веке майсторь да мѣ учить занееть, но сѣ грижефъ какъ да извадамь некоя парѫ[1]. За това лѣто сѣ прибрахь у братя І. Кецкаровцы, Сотира и Милета, кои работахѫ тога многу кюрчійска стока, да шиямь надница. Лѣтото шихь дури сѣ свърши лѣтната работа, сирѣчь до 20 Августа, и ми платія по два гроша на денъ[a]). Отъ тога близу до Митровденъ

[a]) Замѣчателно іе що дури бѣхъ на занаят две три лѣта, се страдахъ отъ треска, но щомь оставихъ кюр., не ме гибна и(чъ) треска.[2]

не бѣхъ на никаква работѫ, но си прошетвехь по лозята дури ги събрахме, а оть како ги събрахме, ходехь и помалу копахъ въ нихь кога самь, кога съ аргати, но околу предъ Митровдень си я убихь оть кондуръ-тъ дѣсната нога на глюжъ-ть кѫде петицата, и оть това сѣ стори ницина на две мѣста на глюжьть и подъ коленото и сѣ стори голема работа, колку и да бѣше незначителна пьрво, лѣжахь три почти мѣсеци и оть коя ме излеква пакь покойнійть лѣкарь Анастасъ Превезанъ.

Въ това разстояніе на болите ми, сирѣчь въ първите дни на Листопада 1851 година сѣ омажи тетка ми, майчина ми сестра, Антія, за Милета Д. Битрака. На бракъ-ть имь не могохь да ходя, но на първичето[3] пойдохь на магаре до скали[4], а по скали ме качи покойнійть Диме Василевъ Ар(наутинъ), Ветийніить мѫжъ, кой ме крена на плещи и мѣ однесѣ дури въ одая. Его два пѫти съ сега кѫде дойдохь у бабина ми кукя болень на магаре. Тога бѣхь на възрасть 17—18 год.

[1] Първенъ писано п а р а, после поправено п а р ѫ.

[2] Ш. поставилъ тази забележка по-късно.

[3] Пиршество, давано на младоженцитѣ отъ тѣхни родители роднини. [4] Стълбата.

На това време Янакія бѣше въ Аѳина, а само Анастасъ тука.

Отъ какъ оздравихъ, тая света[1] зима я поминахъ съ айляклокъ, немаещемъ работа, гьоа нещо шіяхъ; гьоа лозѣ ходехъ и проч. Но на пролетьтѫ отъ идущата 1852 год. у Милета Грунчета, кой сѣдеше у теста си Іѡанна Точка, въ сегашнава Гьоре Мушмова кукя, шихъ[2] испорци[3] за седумдесеть пары (на)дница и едно парче хлѣбъ и по некои чесиень лукъ за поручегъ.

Лѣтото пакъ у Кецкаровцы шихъ, а есента и зимата пакъ лозѣ мѣ научи татко ми да си копамъ и да си рѣжамъ (защо малу бѣха му пооздравиле очите и съ мѫкѫ едва можеше да ходитъ до лозѣ).

Околу Іулія (Жетвара) на сѫщото лѣто 1852 год. си дойде отъ Аѳина и Янакія. Щомъ дойде, незабавно му представихъ[4] мѫчнотіите кои срещнахъ въ занееть-тъ и негодованіето ми отъ него и прочая, уще пакъ, за сщастіето ми, тие години бѣхѫ сѣ згодиле такви, що кюрчійскійтъ занаеть назадну-ваше и многу кесатлокъ имаше. Сичките тие ми породыіхѫ въ сърцето ми мисли да сѣ приучѫ уще малу и да си испълна отколѣшното желаніе, да сѣ сторѫ даскаль, но за малу време бѣше сѣ затулило, но отъ гореречените негодованія къмъ занееть-ть и отъ неговите непогоденія за мене сѣ възбуди пакъ по-силно и дѣятелно. Тие мои мысли и желанія незабавно му открихъ[5] вуйкоеми Янакію како на самаго съвѣтника и попечителя въ животъ-тъ ми. Той как' чу и причините, кои възбудихѫ въ мене тия мисли и желанія, сѣ склони на това и само време погодно и способно чекаше.

Тая есень сѣ надеваше той да сѣ главитъ учитель въ Воскополе, и на това дѣйствуваше ужъ покойнійми тесть учитель Димитърь Миладиновъ, кой това правеше не отъ искреность, но съ намѣреніе да го отдалечитъ отъ ближните мѣста учителски, како Крушово, Магарово, Бытоля, за да останитъ некое праздно за него. Рѣши ся прочее, щомъ ходитъ въ Воскополѣ или другадѣ вуйко ми Янакія, да ходамъ и язъ да се учамъ, за да се сторамъ даскалъ. Но ако и да

---

[1] Всичката.

[2] Първенъ писалъ съ ь на края, после поправилъ на ъ.

[3] Кожени парчета.

[4] Първенъ съ ь, после поправено на ъ.

[5] Първенъ писано открифъ, после поправено: открихъ.

сѣ опечали и грижи света есень и зимата да намѣритъ такво мѣсто, но не може лѣсно да найдитъ и язъ и тая есень, как' що рѣкохме погорѣ, си бихъ лозярче. Едва на край Сечка сѣ погоди вуйко ми въ Крушово за 4000 гроша годишна заплатѫ и на 3 марта 1853 пойде въ Крушово и почна дѣлото си. Сега веке надеждь-та моя чи ке ходамь въ Крушово бѣше твърда и радость та недоказана. Защо, щомь хойде въ Крушово, ми обяви чи многу погодно ке дойдело за мене да ходамь тамо при тогашнійтъ взаимоучитель Папія да ся поучамь неколку мѣсецы взаимноучителнійтъ редъ и лѣсно послѣ да сѣ сторамь учитель въ некое мѣсто и наскоро да извадамь некоя пара, защо състояніето наше бѣше скудно до край и многу сѣ нуждаеше как Лукіановото. Това и понапредъ предъ да ходитъ въ Крушово, само кога сѣ пазареше за тамо, бѣхме го зборвале. Но язъ слагаещемь взаимноучителството за долно и незначително нѣкакво званіе, не бѣхъ благодаренъ да пріимамь, сакахъ да сѣ сторамь Елински учитель (но харно сторихъ що не сѣ сторихъ таковъ, фаразѫ[1] и не можехъ да сѣ сторамь). Но най-послѣ по съвѣтите и убѣжденіята вуйкойми сѣ склонихъ, ако и безъ да сакамь съ сърце, да ходамь въ Крушово при Папія да сѣ учамь взаймноучителній рѣдъ.

Сега, отъ како Янакія хойде въ Крушово, друга надежда немахъ, освенъ отъ день на день единъ часъ поскоро чекахъ да ми пышитъ оть тамо, за да ходамь.

Тамо (въ Крушово) работата бѣше угодна за мене. Защо щомъ пошоль Янакія, го склонилъ Папія да ме пріимитъ, но некаква Папіева болесть отложи пріиманіето ми за понатамо. Язъ готовъ бѣхь некой часъ да ходамъ, и съ нетърпеніе и радость чекахъ како поскоро да ме повикать. Но уще не бѣше дошло времето за прерожденіето ми, не бѣше (погрѣшно вм.: не бѣхѫ) се довършиле теглилата ми, уще мѫки имахъ да търгамь, защо испомежду тая надежда ся породи голема пречка слѣдующава, коя пречи на ходейнѣто ми въ Крушово. Предъ да ходитъ Янакія въ Крушово, Елински учитель бѣше некой Крушово-Прилѣпски Влахъ Іѡанъ Пантазіевъ сынъ (кого послѣ Серезліи го пратіхѫ съ тѣхни иждивенія да сѣ учитъ въ Берлинь, а сега іе професоръ въ Аѳина) на мѣсто оть

[1] Впрочемъ,

кого сѣ постави Янакія. Вторъ Елински учитель бѣше Іωань х. Евровъ стружанинъ, Янакіевъ пріятель, кой остана на мѣстото си и по Янакіевото поставяйнѣ, а Папія, сѫщински лукавь Гьркь, бы взаймноучитель.

Въ Крушово учителите давали испытъ обикновено[1] на край Іунія на Петровь день. Предъ да се сторить испыть за некакви причини относително до испыть-ть сѣ породила крамола помежду учителите пьрво, послѣ между ученицыте и най послѣ зела поголѣма обширность, като сѣ раздала, и дала участіе и на гражданите, и оть мала и незначителна сѣ сторила голема и значителна борба между крушовчаните, и коя подигната оть горѣреченійть взаимноучитель лукавь Папія, произведе зли слѣдствія за училищата Крушовски. Защо заради нея Евровъ, вторійть Елински учитель, си побѣгна и дойде въ Бытоля кѫде сѣ постави вторъ Елински учитель. Такожде и Янакія, и той си избѣга, и така училището остана за тога безъ учители пусто заради размирицата подигната оть Папіа, но и (отъ) тога на самъ не цѫвтит веке Крушовското училище како напре(дъ). Янакія, как' избѣга оть Крушово безъ никаквѫ собственно нѣгова винѫ, счита себе си унеправданъ, за това си сакаше отъ Крушовчаныте заплатѫтѫ[1] за целѫ година, ако и да учи той само 4 месецы, но понеже Крушовчаныте не рачехѫ да му платѫть заплатѫтѫ за целѫ годинѫ, Янакія сѣ принудиль да прибѣгнить на давіи За това стори давія на Паша,[1] кой му превѫрна давіята на Тиджаретъ[1], а той отъ какъ испыта точно давіята и събытіята, кои принудихѫ учителя Янакія да побѣгнить отъ Крушово, рѣши да му сѣ платить заплатѫтѫ за целѫ годинѫ, и Крушовчани, кои никакъ не сѣ склоняваxѫ да платѫть, ги принуди да си платѫть како попчина, и си му платихѫ токмо 4000 гр. заплатѫтѫ за целѫ годинѫ, а той учи само 4 месецы въ Крушовското училище.

А дури стори давіята и дури сѣ рѣши да си земить заплатѫтѫ отъ Крушовчаныте, Янакія сѣде въ Бытоля при пріятель-ть си Іωанна Еврова, кой, како ще сѣ рече погоре, сѣ постави въ Бытоля вторъ Елински учитель и при нѣго въ Бы-

[1] Порано писано обично, после поправено.
[2] Първенъ е писалъ: заплатата, а после поправилъ: заплатѫтѫ.
[3] Битолски валия.
[4] Гражданското сѫдилище.

толя седе Янакія четири мѣсецѝ и полъ оть Іулія (Жетвара) до преполовяйне Ноемврія (Листопада). Въ това време първи Елински учитель беше въ Бытоля Д. Миладиновъ.[1]

Нека сѣ вратиме сега назадъ, да видиме язъ що чинехь въ разстоенієто отъ три марта 1853 до 14 ноемврія, сирѣчь отъ какь Янакія пойде въ Крушово и сѣ постави учитель Елински, дури кога сѣде и учи тамо, побегна отъ тамо, дури давія въ Бытоля чина и прочая.

Погорѣ рѣкохъ чи и овая зима сирѣчь на 1852—1853 си бѣхь лозярче работаещемь лозята свои заедно съ татками, кому очите бѣхѫ малу пооздравени и кой ме научи тая зимѫ да рѣжамь лозята и чи единствена моя надеждь бѣше да ходамь въ Крушово при Папія (у кого бѣше сѣ училъ взаимноучителнійтъ рѣдъ Поп Стефанъ Гюрчевъ, за кого ще дойдить рѣдъ подолу да говориме), за да сѣ учамъ взаимноучителнійтъ рѣдъ и да сѣ сторѫ взаимноучитель (*Ἀλληλοδιδάκτης*), и нетьрпѣливо чекахъ часъ почасъ да ме призовить вуйко ми Янакія да ходамь. Но гореизложените причини пречихѫ, и така язъ не само зимата, но и есента си бѣхь лозярче, а лѣтото пакь пойдохь да шіямь кюрчія у Сотира Кецкаровски дури до Богородица, а послѣ пакь айлякъ (безработникь) си ходехь лозѣ, си бѣрехь гроздѣ за ядейнѣ, а послѣ по гроздѣбрайнѣ пакъ си зимоврашехь лозята наши кога самь, кога съ аргати (заплатени работницы). Тая пролеть сирѣчь на 4 Априлія 1853 год. го заклахѫ брата ми Георгія по слѣдующій начинъ(а)[2].

Но дойде време вече и моите мѫки да сѣ свьршѫть, и моите теглила да сѣ скусѫть. Приблиза времето, за да сѣ преродамь. Милостивій Богь благоволи да си пременамь животьть оть мѫчень на спокойствень. Той бѣше ми зготвиль друго поприще многу позначително отъ лозярството и многу позаслужливо въ общественійть животъ. Защо това що мыслехме да сполучиме въ Крушово при Папія, оть кого никое почти добро за мене не ке излезеше, освенъ малу нѣщо взаймноучителніить редъ и той кривоправо що не го научехь, друго нищо за мене добро ке немаше. Това, велямъ, що не

[1] Това известие Ш. прибавилъ после между редоветѣ.

[2] Съобщението за брата си Ш. е прибавилъ после между редоветѣ и, макаръ и да означилъ съ забел. (а) разказа за убийството му, обаче подобна забележка нѣма въ тази часть отъ автобиографията му.

сполучихъ вь Крушово, благоволи Богъ да сполучиме вь Бытоля, съ поголемь успѣхь, съ поголеми надежди, кои благополучно много пѫти сѣ исполнахѫ. Погорѣ рекохь чи Янакія сѣде въ Бытоля отъ Іулія до Ноембрія при пріятеля си Іоанна Еврова Стружанина. За моето счастіе заедно съ сѫщаго Еврова въ еднѫ кукіѫ[1] бѣше седель и единъ добродѣтелень младъ момъкъ, скоро дойденъ оть Аѳина и поставенъ особенъ взаймноучитель за нѣколку дѣца оть попьрвите съ особна заплата. За того взаймноучителя моего добродѣтеля подолу ще говориме понадробно, за сега нека рѣчиме какъ сѣ случи да ходѫ при нѣго.

Янакія, сѣдеещемъ толку време при Еврова, лѣсно можа да земить сношеніе и съ съживникьть Евров и не само да земить сношеніе, но и да сѣ спріятелить искренно повише оть или що съ Еврова (кой не толку искреннень можить да сѣ рѣчить).

Той (Янакія) щомъ сѣ спріятелиль съ рѣченійтъ новъ взаимноучитель, съживникъ Евровъ, не загубиль време и да му предложить намѣреніето ни и да му сѣ помолитъ да сѣ склонитъ да ме пріиматъ мене, за да мѣ научить взаимноучителнійтъ рѣдъ. Взаимноучитель-ть учтиво пріималь предложеніето Янаніево и лѣсно се склониль да ме пріимать хемъ безплатно (а ако бѣхъ хошоль при Папія, требѣше да му платамь най-малу петшестьстотини грошой). За това щомь чуль съ радость Янакія склоненіето на пріятельтъ, новійть взаймноучитель, съ големѫ радость и незабавно ми пыса въ Охридъ да дойдамь въ Бытоля за да ся учамь, споредь предварително наше намѣреніе и рѣшеніе, взаимноучителнійтъ рѣдъ. Язъ щомъ чухь това радостно известіе и видохъ пысмото Янакіево, незабавно съ сготвихь и на 13 Ноемврія 1853 хойдохь въ Бытоля, кѫде го найдохъ Янакія заедно съ рѣченните учители Іѡанна Еврова и бѫдущійть ми учитель, именуемь Аѳанасій Г. Анестіевъ (Ἀθανάσιος Γ. Ἀνέστη). Тие сѣдехѫ въ кукята отъ некой Перендія, кой бѣше умрель, а сынои имаше четири, двата поголемите бѣхѫ хошле въ Влашко, а двата помалите Димитрія и Іѡанчо бѣхѫ тука (но послѣ и тія пойдохѫ при друдзите си братя и тамо измрѣхѫ сичките). Имахѫ и еднѫ стара майка многу добродѣтелна, коя до го-

[1] Първенъ писано кукя.

дината умрѣ. Харно дойдохь въ Битоля да сѣ учамь, но нуждно бѣше иждивеніе, а у юнака пара ни една; за това щомь дойдохь въ Бытоля, киріята ми я плати Янакія и за иждивеніе или колку да сѣ прехранамь зимата, що ке сѣдехь тука, ми даде 250 грошой, но не свои, туку мои, защо бѣше сѣ заимилъ некогашь отъ майками, та тога ми гы плати, та отъ това сѣ разумѣвать чи съ майчиними пари сѣ учихь. Не само тога, но и кога бѣхь маль, таткоми пары за книжѣ не ми даваше, ами майками работаше на ржцѣте, плѣтеше мреицы,[1] ми куфеше потребните книги, а таткоми, паметвамь, само една св. Історія Г. Г.[2] ми донесе кога пойде въ Бытоля, за да купить магарина за герамидница.[3] Отъ како дойдохь въ Бытоля до неделята, Янакія си отиде въ Охридъ, кѫде сѣде безъ работа отъ тога дури до 9-ый августа 1854 год., кога отворихме, какъ, що ке сѣ речить подолу, особно училище и почнахме да учиме заедно. Тука (въ Бытоля) при почитаемійть ми учитель сѣдохь петь мѣсецы, отъ 14 Ноемврія 1852 до 17 Априлія 1854 год., у кого сѣ учихъ взаимноучителнійть рѣдъ, *(ὁδηγὸν τῆς Ἀλληλοδιδακτικῆς μεθόδου)*, краснописаніето, чьрторѣзаніето *(ἰχνογραφίαν)*.

Пребываніето ми съ учитель-ть Аѳанасія и живѣніето ми въ Бытоля бы за мене отъ найудовлетворителните. Но за по-ясно разумленіе на понятіята ни нека изложимъ въ кратцѣ и житіето на почитаемійть ми и добродѣтелнійть учитель Аѳанасія Г. Анести.

Житіе Аѳанасія Анести(е)въ уч. и добродѣтеля моего.

Аѳанасій Г. Анести е родомъ Арнаутинъ, сынъ Георгіевъ Анестиовъ отъ Арнаутското село (а некога было градъ) Бюѳъ Кукь. Таткому былъ кираджія масларъ,[4] умрѣлъ рано и го оставиль сиракъ[5] невьзрастенъ. Сѫщо така бѣше умрѣла майка му, и така Аѳанасія останаль маль сиракь безъ татка, безъ майка. Имаше само едень братъ женень, но побѣгнать въ Влашко, а снаха му бѣше тука. Уще имаше и една сестра мѫжена тука (въ Бытоля). Аѳанасій останвеещемь сиракь нигде никѫде, училищните бытолски настоятели (епитропи)

[1] Мрежи. [2] Ще да е: Генадіевата.

[3] Цѣлиятъ пасажъ отъ „харно дойдохь . . .“ е после прибавено отъ Ш. между редоветѣ.

[4] Първенъ писалъ думата съ ь, после поправилъ на ъ.

[5] Сѫщо.

му давале за душа (милостиня) по 300 гр. на година отъ училище колку за прехрана, а той да заслужить на училище како главень надзиратель *(Γενικὸς πρωτόσχολος)* на ученицыте отъ централното взаимно училище. Сѫщо така како що ке сѣ речить подолу за Коста Ангелевъ Пр.[1] що му даваха по 25 гр. на месецъ или 300 гр. на година настоятелите на Прилѣпските училища, за да заслужвить по малу на училището, съ разлика само чи овой К. и сѣ (вм. си) предаваше уроцы, а Аѳа. незнаель. Така слугуваль нѣкоя година и друга (незнамь колку годины) и сѣ прехранилъ, кога му текнало (му дошло на ума) да ходить въ Аѳина да сѣ учить. Рѣшиль да ходить, но съ що? . . . Едва сиромашкійть съ тристата грошой, що ги земаль на година милостиня отъ училище, можалъ да сѣ прехранитъ. Но оть овде оть онде съ икономія си зачувалъ 300 гр. и съ нихъ ке ходить въ Аѳина, за да сѣ учить. Хошоль въ Аѳина, но едва колку да стигнитъ до тамо му дофтасале. И щомъ дошоль въ Ат., ни една скьршенѫ му не останала. За това сѣ принудиль да сакатъ милостина отъ съотечественицыте си.

Неколцина Бытолски младежи, кои съ сѫщѫтѫ цѣль сѣ намѣрвеле тамо, сѣ загрижиле за обдьржанієто му. Съчиниле единь распысъ (каталогъ), на кого поканиле да сѣ подпышить кой любить оть между имь да давать по некоя пара (колко любить) за обдържанієто на единь сиракь сиромахь, но ученолюбивь момъкь, Аѳанасія, кой отъ любовь и ревность къмъ ученіето дошоль до тука, безъ да кладитъ на умь чи быль сиромахь и нѣмаль съ що да сѣ обдьржить. На каталогъ-ть сѣ подписале доволно добродѣтели, но уще не достигало. За това прибѣгнале до настоятелите на Македонското Бельово вложеніе молеещемъ имъ ся да сторѫть милостиня на той сиракь ученолюбивь и да сѣ запишѫтъ и тия да му давать нѣщо на мѣсецъ. Настоятелите на реченното (подаренно)[2] вложеніе кога чуле това отхвърлиле каталогъ-ть, на кого быле подпысани друдзите спомощницы, а пріеле Аѳанасія за храненикь въспитаникъ *(ὀλότροφος)* на рѣченното вложеніе и така го вьвеле въ Царското училище *(τὸ ἐν Διδασκαλείῳ)* да сѣ учить взаемноучитель съ обдьрже-

[1] Прилѣпчанинъ.

[2] Навѣрно би искалъ да каже : подарително, сир. благотворително.

ніето на горѣпоменатото вложеніе Бельово. И така Ѳанасій Анести, като земалъ по 30 драхміи на мѣсецъ за обдърженіето си, сѣ училь три годины въ Дідаскаліото Ооново, сѣ изучиль взаймноучитель и зелъ диплома второ-степенъ взаимноучитель за въ Гърція, а въ Турско и пьрвостепеннъ можеше да быдить.

Оть какъ сѣ свършиле тритѣ годины и диплома си зелъ, требеше да служить въ Македонія въ Турско или въ Македонскійть димосъ (впредѣліе)! въ Ѳина поне три годины. За това си тьргна да си одить во Македонія въ Турско, като бѣше зель препоручителни пысма за въ Солунь. Но тука пощо мѣсто немало празно, зель друдзы пысма оть Солунъ препоручителни за во Магарово или во Битоля, но и тука мѣстото было хватено. За това неколцина отъ битолските пьрвенцы бѣхѫ го поставиле особно да учить 20 дѣца по 140 гр. на год. сиречь 2800 гр. годишна заплатѫ, но поради 20=тѣ дѣца бѣхѫ се събрале петшесдесеть, а заплатата[1] пакь тая. По той начинъ учи една година, кога бѣхь и язъ, а другата година го пазарихѫ въ Корча сь заплата 4—5000 гр. годишна, но Бытолчани, быдеещемь благодарени оть способностьтѫ нѣгова, го непущахѫ да ходить въ Корча, но го поставихѫ за годишна заплата 5000 гр. въ Централното големо взаймно училище Битолско, во кое до тога учителствуваше Діяконъть Стефанъ Джеровъ Охридчанинъ прѣселень въ Битоля. Въ него учителствува неколку годины послѣ покойній Іосифъ Скантели (Балань), кой многу подъ ржка го имаше и дома го държеше. Другата година, оть как' си дойдохъ язъ, съ свои (Іосифови) иждивенія го прати въ Ѳина заедно съ дѣцата негои Алкивіяди и Тилемахъ, кѫде сѫ приучи уще малу-многу и по некоя година сѣ врати по съвьршень пакь во кукята Іосифова како во своя. Послѣ оть какь Іосифъ умре, жена му Калина го задържа како пысарь дури да ѝ припорастать дѣцата.

Въ растояніе на петьшесть годины спечали доволно пары По това сѣ ожена за керка отъ Михаила Икономовъ оть Крушово, за коя зеде трахома 30000 гр. и така незначителнійть Наси въ малу време го глѣдашь многузначителень. Сиромашкійть Наси, кой бѣше страденъ (нужень) за насущнійоть си хлѣбъ, въ малу време сѣ стори богать. Сѣ промѣша вь го-

[1] Първенъ писано: заплатѫта, после поправено: заплатата.

леми работи, сѣ стори пьрвь пысарь и векиль на правителственійтъ сѫндакь [1]. Послѣ оть како хвати коска сѣ стори особень сарафъ башия, купи куки и свите добра сполучи и прочая. Послѣ и търговець. Ваковъ бьдеещемъ Аѳанасій Анести многу добро и големѫ полза ми приноси мене на многу пѫти и обстоятелства, какъ що ке рѣчиме подолу. Оть как' изложихме вь кратцѣ житіето Аѳанасіево, нека сѣ вратиме сега пакь на предлежащето си,

Рѣкохме чи пребываніето ми при уч. Аѳанасія бы за мене оть найудовлетворителни. Съ него живихъ какъ съ братъ. На училище му заслужвехь какь помошникь.

Забѣлежв. Тога пьрви пѫть я видохь Елисавета Д. Миладинова, супругава ми, коя идеше во нашето училище, защо на това време татко е, покойній Димитрій Миладиновъ, бьдеещи въ Бытолскыте централни училища пьрви Елински учитель, бѣше си довелъ и домочадіето си, кое тога състоеше оть съпругата му Димитра и три дѣца, Елисавета, Пантелія, Василікія, а Фросина му сѣ роди тука.

Оть как' приблиза времето да свършамь пребываніето ми во Бытоля, сиречь, оть как'се научихь взаемноучителнійть рѣдъ, трѣбеше да се загрижамь да найдамь и мѣсто за да учителствувамь. За това учитель-ть ми Аѳана(сій) сѣ потруди да ми найдить. Сѣ поопыта да ме поставить въ Търново (Бытолското село), но не сполучи. После чрезъ Георгія Цолевь най вѣрень приятель и таенъ съвѣтникь Аѳанасіевь, послѣ чрезъ Аѳанасія и Янакіевь, слѣдователно и мой, въ Невескѫ или другадѣ. Между това, кога едношь се згоди да дойдѫть на конакъ-ть ни некои кукушани, единь оть кой бѣше Стамено Пецевъ, ме посакахѫ за вь Кукушь, (кѫде не бѣше уще възродена искрата за любовьта къмь матернійть Български языкь). Но по що ми даваxѫ малу заплатѫ 2500 гр., не рачихь да ходамь. И така до Апрілія 17. 1854 оть какъ сѣдохъ [2] въ Бытоля, си дойдохь вь Охридъ съ надеждь да найдамь тамо негде мѣсто, за (да) учителствувамь. Но и тамо на праздно ми бы надеждь-та, защо оть 17 Апрілія, оть как' си хойдохь оть Битоля, дури до Іулія, нигде мѣсто за мене сѣ не найде, и язъ оть кахѫрь, защо сѣдохъ толку врѣме безъ

---

[1] Замѣстникъ на ковчежника въ вилаетското управление

[2] Първо писано съ ь, после поправено съ ъ.

работа, сѣ поболихъ, безъ да помыслія че до тога и Янакія седеше празенъ. И за това на Іулія пакъ хойдохъ въ Битоля да сѣ кажамъ на лѣкарытѣ. Щомъ пойдохъ въ Битоля, го опытахъ Константина Робевъ лѣкарь-ть, а той само съ еднж рѣчь „немашь нищо“ мѣ избави отъ болестьтж. Тога сѣдохъ въ Битоля две-три седмицы, си зедохъ и ендиктиконъ (доказателство или свидѣтелство[1] отъ учитель-ть ми, потвърденно отъ тогашнійть Владыка Венедикта[2] и на първитѣ дни Августови сѣ вратихъ пакъ въ Охридъ. Щомъ си дойдохъ въ Охридъ, кжде и Янакія дотога седеше безъ работж уще отъ Ноемврія, отворихме на 9 Августа училище особно заедно съ него, въ което учихме 9 месецы, сиречь до 22 май 1855. А отвореніето на това училище бы какъ следувать: понеже отъ еднж стърнж на тие времена училищата общи въ Варошь-ть ни бѣха на най лошо състояніе, въ кои учехж въ взаимното Димушь П. Масинь, (сегашенъ поп Димитрія Масинь), а въ Елинското Спиро А. Танчевь, обата неспособни; а отъ другж стърнж Янакія, понеже сѣде толку време безработж, гражданите, а особито Григоръ Паунчевь беше го наторвель уще отъ зиматж да отворитъ особно училище съ заплатж особнж да си плащать сѣкой ученикъ, кой любить да ходить у него да сѣ учить. Но Янакія отъ еднж стърна бидеещемь на съмнѣніе да ли ще сѣ събержть ученицы толку, колко що бѣхж нуждни, за да му сѣ съберить неговата заплата, отъ другж стърнж пакъ надеваещемь сѣ да не сѣ найдить некое мѣсто за него, недързнувалъ[3] да отворить такво училище, хемь едношь и извѣстителнитѣ пысма (обявленията)[4] ги зготвилъ, но видѣль чи не сѣ бержть ученицы, и пакъ ги баталлайсаль. Но отъ кога язъ поседохъ толку време въ Охридъ безъ мѣсто, како нѣго, най послѣ видохме невидохме рѣшихме да отворимъ обаица купно. За това дури пойдохъ язъ въ Битоля и си дойдохъ той напрай извѣстителните пысма (а язъ преписахъ съ краснопысъ) и гы разгласи чи ке сѣ отворить едно такво особно училище Елинско и взаимно съ особенж заплатж за сѣкой ученикъ отъ Елинското отдѣление по 200 гр. на година, а отъ

---

[1] После прибавени. [2] Битолски.
[3] Първенъ писано съ окончание ь.
[4] После прибавено.

взаимното по 50 гр. И така отъ какъ си дойдохъ язъ отъ Бытоля, отворихме особното училище на 9 августа 1854 въ кукѫтѫ Янакіевѫ. Щомъ сѣ отвори училището, въ първитѣ още дни стърчахѫ доволно ученицы за обете отдѣленія, така щото сѣ принудихме да бараме кукѫ, за да го устроиме добро и съвършено училище, како що уще отъ пьрво мыслехме. За това хватихме кукя таквѫ съ кирія отъ Ангелетѫ Паунчевъ всето горно душеме[1] (кое на послѣдни години на 1862-3, отъ какъ изгоре Митрополіята, бы й Митрополія) за 500 гр. годишнѫ киріѫ. Въ таіѫ кукіѫ влегохме пьрво на 1-ый Ноемврія 1854 (кога бы еднѫ големѫ дългѫ[2] (?) студъ, снѣгъ и фуртунѫ, така що дѣцата неможеха да идѫть на училището) и сва зыма тука седохме до 23 Апрілія 1855 г. Училището го наредихме и устроихме най-добро. Ученицы стърчаха многу, въ взаймното отдѣленіе се собрахѫ преку 80, а въ Елинското пойке отъ 20. Ученицыте свите съ голема радость тьрчѫхѫ на училище и напредвахѫ. Така що въ малу време градските общи училища сами отъ себѣ сѣ затворихѫ.

Гражданите кога видохѫ таковь напредъкъ въ училището ни и чи ученицыте како яганца си тьрчахѫ, непожалвахѫ парыте що ни ги давахѫ за ученицыте. Но едни отъ злобливыте граждани, а именемъ Стефанія Владыковъ и Манчевцы, отъ еднѫ стьрнѫ отъ завистъ зарадъ успѣхытѣ на училището ни, а отъ друга стьрнѫ защо сѣ затворихѫ общите училища и учителите, кои гы защищавахѫ (еднійть, Спиро А. Танчевъ, го защищаваше Стефанія, защо му бѣше шура и кого противо народнѫтѫ волѭ го поставяше, а другійть, Димуша П. Масинь го защищаваше Христо Манчевъ, защо му бѣше баджанакъ, кого такожде противо народнѫтѫ волѭ бѣше го поставилъ Хр. Манчевъ), понеже, велямъ, учителите останахѫ безъ ученицы и сѣ принудихѫ да гы остаѭтъ училищата и да си бегаатъ, ни завидохѫ и нѣ возненавидохѫ и секаковь начинъ употребихѫ да ни го затворѫтъ особното наше училище. Нѣ плашихѫ, нѣ страшихѫ, но не имь сѣ убояхме. За това най-послѣ принудихѫ домакинъ-ть на кукятѫ (училището ни) Ангелета Паунчевъ да нѣ испѫдить безъ време. А той, быдеещемъ задължень на Манчевцы, не можеше да гы непочуѭть. Слѣдователно единь день ни сѣ качи горѣ

[1] Етажъ. [2] Не е ясно написана.

и ни сѣ развика да си бараме кукя, похвалеещемь ни сѣ и съ секирж да ни изсечить столойте. Тога како видохме така, рѣшихме да си сѣ оттьрниме уще съ време и на 21 Апрілія 1855, сирѣчь по шесть месецы оть како бѣхме влегле, сѣ тьрнахме пакъ у Янакіевата кукя, кжде поучихме еднж две седмицы, но кога видохж горѣреченните завистници чи ніе и оть това не имь сѣ убоихме, но си барахме друга кукя и оти и тоа срѣдство не ке имь поможить, почнахж да бараеть друго средство и такво найдохж слѣдующево. Понеже училищата общи отъ некое време не бѣха на добро състояніе заради що немаше постояна каса и редовень приходъ и за това мнозина и оть учителите не можеле да си земеть заплатжтж, горѣрѣчените завистницы издѣйствувахж така, сир., да нѣ поставжть насъ въ общите училища, а това не защо нѣ любехж и нѣ сакахж, или защо желаехж поправленіето на училищата, туку само и само за да ни расипжть едношь сѣделото[1], за да ни развалжть особното училище, та послѣ оть общото лѣсно имь бѣше да нѣ испжджть до годинжтж, како що и непремѣнно бы, како що ке сѣ рѣчить подолу. За да убѣджть народъ-тъ на планъ-ть си, сирѣчь, за да сѣ поставиме ние въ общите училища, най-лѣсно бы, защо щомъ чухж чи ние сжщитѣ ке быдиме въ общите училища и децата имъ ке сѣ учжть безплатно съ радость сѣ съгласихж съ щеніето на лукавите М. и С. Само тройца, Евтимія А. Зарчевъ и Якимъ Д. Скопаковъ и единъ отъ Филевцы, не сѣ чинехж кайль, но що ке ти чинжть тройца. Ако бѣхж пойке мина на той умъ, училището ни особно уще за многу ке существуваше! Харно народъ-ть сѣ съгласи да сѣ поставиме въ общитѣ училища, но ние да сѣ съгласиме на това не бѣше лѣсно, защо, знаещемь чи училищната ни каса или другій редовень приходъ нематъ, бѣхме увѣрени чи не ке можиме да си земиме заплата, и за това никакь не сѣ съгласявахме. Но лукавитѣ и на това крайть и чарето му найдохж, защо издѣйствувахж, що старите училищни слогови (хесаби) да сѣ забораjжть и наново да сѣ напраить каса. За това оть како многу събранія сѣ сторихж, сѣ рѣши отъ гражданитѣ (разумѣват сѣ чи чрезъ дѣйствуваніето Стефаніево) да сѣ съставить каса. Сѣ опредѣли сѣкой оть по-първите да приложить

[1] Гнездото.

за съставяніе на еднѫ училищнѫ касѫ, освѣнъ по-пьрвите и сѣкой гражданинь колку можить да поможить. И пощо не сѣ навѣрвахѫ да му ги даджть еднему парыте оть касѫтѫ или похарно да рѣчѫ, защо не имь сѣ давахѫ да ги даджть, рѣшихѫ, на мѣсто да го даджтъ влъгъ-ть, да даджть епитропите (настоятелите оть сѣкоя цьрквѫ) на ефорите (надзирателите) училищни, кои на ново и нарочито сѣ поставихѫ тройца, Григорь Паунчевъ, Христо Капчевъ и Якимь Групчевъ, задължително обвѣзателство (темесуть), за да имь давать сѣкоя годинѫ по едно опредѣленно количество пары, колку сѣчеше лихвата отъ обѣтените[1] оть сичките махалцы за касата пары. Но понеже овая уредба небѣше искренна, не сѣ забави да сѣ развалить до другата година, оть како сирѣчь ни развалихѫ нашето сѣдело. Како да бы, бы, народъ-ть сѣ съгласи за нашето во общите училища поставленіе. Намь крайтъ[2] ни сѣ найде, що не сѣ съгласяхме, заради що сѣ боехме дано ни сѣ неплатить заплатѫ, защо каса, ако не постоянна, поне привременна, сѣ състави, училищни настоятели, какви що сакахме здрави сѣ поставихѫ, Григорь Паунчевъ, Христо Капчевъ и Якимь Групчевъ. Най-послѣ и ние сѣ съгласихме и сѣ погодихме за общи учители, Янакія въ Елинското за годишнѫ заплатѫ 4000 гр., а язъ въ взаимното за год. запл. гр. 2000, и така оть како сѣ утвьрдихме съ кондрата здрави, почнахме да учиме въ общитѣ на 6-ій Майя 1855 год., кога го затворихме особното уч., кое трая оть 9 Августа 1854 до 6 Майя 1855 год. и во кое по-главни ученицы бѣхѫ въ Елинското Андонь К. Митановъ и Василія Дямандіевь, кой послѣ по време отиде въ Русія. А въ взаимното училище освень многу дѣца имаше и три-четири по-голѣми дѣвойки, Елисавета В. Фортоматова (коя послѣ се омажи за Андроника Зарчевъ), Елисавета Капчева (коя сѣ мѫжи за Якима К. Сапунджіевъ) и Деспина П. Паунчева (най-красната на това време, коя сѣ мѫжи за Христо Г. Гърдановъ, братовчедами). Овие свиве три заедно уще съ две другзы, Катерина Х. Кокинова (коя сѣ мѫжи за Іѡанна А. Савинъ) и Сотира І. Скопакова, другата година въ общите училища сѣ учехѫ въ Елинското при Янакія.

---

[1] Първенъ писано съ ь. после поправено.

[2] Оконч. поправено отъ ь на ъ.

Отъ особното училище, въ кое учихме 9 месецы, си дѣлихме съ Янакія 4000 гр., отъ кои язъ зедохъ, по договорьтъ ни, $^1/_5$ сиречь 800 гр., а Янакія $^4/_5$ сирѣчь 3200 гр. Рѣкохме чи сѣ погодихме въ общите училища и на 6-ый Майя 1855 почнахме да учиме кѫде слѣдувахме дури до годинѫ-тѫ и поради насъ толку дѣца сѣ събрахѫ, що училищата не гы земахѫ: въ Елинското 60 дѣца, а въ взаймното преку 300, и за това сѣ принудихѫ да поставать и подучители, въ Елинското Никола А. Савинь, кой тога бьргу бѣше дошоль отъ Аѳина, но само 6 мѣсецы одвай доседе, а во взаимното не само единь подучитель донесохѫ, Милета Г. Скопаковъ, кой до тога учителствуваше въ Стругѫ, но, пощо не ги созимаше въ взаймното, първо поставихѫ второъ подучитель, Константина Хр. Узуновъ, (кой по неколку годины—на 1860 год. пойде въ Русія да сѣ учить и тамо умрѣ по три мѣсецы), и съградихѫ друго малечко взаймно училище, *ѵηπιαγὸν* назоваемо, подъ Елинското, кѫде опредѣлихѫ нему наймалите деца да ги учить. Но три четири само месецы поучи и послѣ, пощо му недавахѫ заплатѫтѫ, сѣ принуди да сѣ оттьрнить отъ тука и да си слѣдувать пакь пьрвійть си занаеть терзійскійть. А отъ како си хойде той, наймалите дѣца пакь останахѫ на моіѫ тежинѫ въ големото взаимно училище кое, пощо ги не земаше, намислихѫ да го приздължѫт(ь) и прираширѫть, но Робевцы, како пьрвосъзидатели на това училище, не дозволихѫ да сѣ предзизджть[1] (несъмнѣнно требить да разумихѫ чи требить да играше въ среде некоя роля Стефаніова)[2].

Гореречените два подучители мои ми заслужихѫ мене: еднійть, Миле Скопачевъ быдещемь добъръ пѣвець цьрковень (псалть), ме поучи малу да пѣіѫ, устна музика, или како велять по-просто „псалтика", а другійть Константинь Хр. Узуновъ, пьрвь той ми даде поводь да сѣ заучамь на майчинійть ми языкь. Той ми даде единь сьрбски букварь (защо тога Български немаше въ нашиве стьрни, нито мислѣше некой за български, но сега[3], хвала Богу), ми ги научи буквите и ми вджхнѫ найпьрвѫтѫ искрицѫ на любовь-тѫ кьмь майчинійтъ си языкь. Богъ да го прости и упокои въ Царство небесно. Тая година слушах(а) заедно съ пьрвыйтъ

---

[1] Отъ дзиздъ = зидъ.

[2] Разбира Стефанія Владиковъ. [3] разбира 1864 г.

Елински чинъ Ан.(донь) Мит.(ановь) и Вас. Д.(ямандіевь) Землеоп., Маѳ(иматика) и свещен. Истор.[1]

Ако и да бѣхме въ общитѣ училища и отъ нашето поведеніе и ученіе свите общо ученици и родители (бѣхѫ) благодарни, съ све това непрестанна(хѫ) непріятелите ни, а особито Стефанія отъ да ни зломислить и потемно да ни копѫть гробъ-тъ. Защо свето[2] лукавство употреби туку да н(ѣ) изхвърлить оть тука, но пощо народъ-ть бѣше въдаденъ и прилепенъ на насъ и за това на явно не можеше да противодействувать, употребляваше разни притворенія и лъскателства. Отъ како годината ни сѣ свърши до 6 Майя 1856, народъ-ть нѣ глави пакъ и за другата година на сѫщѫтѫ заплатѫ. Стефанія виде новото ни погождайнѣ съ скърбно сърце, но неможеше що да сторить. Найпослѣ издѣйствува да ни ся недадѫть кондрата за новатѫ годинѫ, за да, или сами да избѣгаме на часъ-ть, или отъ како ке учиме доволно време, послѣ, да си бѣгаме неможеещемь да земиме ни еднѫ парѫ. Това ние го предвидохме и за това поучихме две недели, отъ 6 до 22 Мая, праздникь Св. Іѡанновь Владимировь, съ надежь белки ке поставать до тога епитропи нови и тие ке ни дадѫть кондрата. Но понеже той день, 22 М., бѣхме затвориле, едно заради праздникь-ть, а друго рѣшени да не отвораме дури не земиме кондратата, непріятелите ни найдохѫ таіѫ благословнѫ причинѫ, за да нѣ представѫть предъ народъ-ть како лоши и невѣрующи на почтените обещанія и рѣчи отъ почитаемите старцы, и така събрахѫ сѣ въ кукіѫтѫ отъ Якима Групчевъ, най-малійть епитропъ, чорбаджіи и пьрвенци, сѣ убѣдиле чи навистина сме такви ние, и съгласно рѣшихѫ насъ да нѣ изпѫдѫть, а на мѣстото ни да наместѫть въ взаимното поп Стефана Гюрчевъ, а въ Елинското Григорія Пьрличевъ, кой на това време учителствуваше въ Прилѣпъ. Отъ како така си рѣшиле, нѣ повикахѫ насъ и ни рѣкохѫ, „понеже вие не сте давале вѣрѫ на збороите отъ чорбаджіите и безъ кондрато не сте сѣделе, отъ сега да си барате честьтѫ (кѫсметъ-ть)". И така ние си хойдохме. И тие на часъ-ть Попа Стефана го пазарихѫ за 1300 или 1500 гр. годишнѫ заплатѫ, а на Григора Пьрличѣта му пысахѫ призователно пысмо общо въ Прилепъ

[1] Прибавено после. [2] = всичкото.

кой и незабавно дойде за 3000 гр. год. заплатѫ. Отъ како сѣ отчайхме веке отъ тука, или похарно да рѣчѫ, сѣ избавихме, почнахме да сѣ грижиме за друдзи мѣста, за кои и понапредъ уще не бѣхме безгрижни. Такви мѣста не сѣ забавихѫ да ни сѣ представать. Защо по малу време Янакія чрезъ пріятели сѣ глави въ Корчѫ за 6000 грошой годишнѫ заплатѫ, а язъ чрезъ Ѳома Х. Ѳана книгопродавецъ-ть сѣ призовахъ за въ Велесъ и туку рѣчи сѣ погодихь за 3000 гр. год. заплатѫ (забѣлежи чи въ Велесъ до тога уще сѣ учело пойке на Грьцки)[1] и за това на край Іунія хойдохь въ Бытоля, за да тьргнамь отъ тамо вь Велесъ, отъ како ке си земамь кондратото вь Бытоля, кое го чекахь тука да ми го пратѫть Велешане. Но пощо за некаквы причины сѣ забави да дойдить кондратото отъ Велесъ, прияхь друго кондрато испратено ми отъ Струга отъ Георгія С. Чакаровь, и тамо послѣ хойдохь. Испращанієто ми на това кондрато отъ Струга и главянієто ми въ Стругѫ за учитель, кѫде що учителствувахь три години, бы по слѣдующійовъ начинъ. Въ Стругѫ отъ 9 години учителствуваше Наумъ Хр. Хаджо Стружанинъ, кой на послѣднѫтѫ годинѫ и взаимноучителнійть рѣдъ, кого го учи при Папія въ Крушово, въведе въ Стружкото училище, тога съградено взаймно на мѣстото отъ старото. Еднѫ малечка причинѫ раздьрзнала тогашнійть Коджабашія Іѡанна Кокошщевъ и неговите пріятели и привьрзеницы противо Наума, а ового и пріятелите му противо Коджабашіята Іѡанна Кокошщевъ, и отъ това сѣ родиле разногласія между жителите Стружки, отъ кое сѣ съставихѫ тарафи два, сѣкой противъ на другійть. На единійть тарафъ престойникь бѣше Мате Дудуль, а послѣдователи, Іоань Деребань, Гьоре Х Хаджовъ (братъ му Науму), Тане Чакаровъ и некои друдзи. А на другійть Тарафъ престоеше Георгіи С. Чакаровь, Іѡанъ Х. Евровь, рѣченнійть Коджабашія, Іѡаннъ Кокощевъ, Дзодзія Белевъ и Стоянъ М. Матовь. Пьрвійть, сиречь М. Дудуловійть Тарафъ, защищавахѫ Наума Хаджа, а противодѣйствуваxѫ на Іѡанна Коджабашіята, кого сѣ печалехѫ да го хвърлять отъ коджабашилокъ-ть (кое и сполучихѫ за малу време). А вторійть, Г. Чакаровійть, защищавахѫ Іѡанна, а противодѣйствуваxѫ на Наума Х. Хаджа, и сѣ опечалихѫ да се изхвьр-

[1] После прибавено.

ліжть оть учителството въ училището имь, кое и сполучихж за всегда. Между това забѣлежително е чи пьрвійть Дудуловійть тарафъ, кой защищаваше Наума Хаджовь, а противодѣйствуваше на Іоанна Коковчевъ,[1] противень бѣше и на тогашнійть Охридски Владыка Діонисія, быдеещемь М. Дудула пріятель съ Робевцы; а другійть Г. Чакаровійть Тарафъ, кой защищаваше Іоанна, а противодѣвствуваше на Наума Хаджа, быдеещемь Іоаннъ и Г. Чакарь пріятель съ Стефанія Владыковь, бѣше и къмь стьрнжтж Владыкова, слѣдователно, и Владыката отъ нихнж стьрнж го имахж. Така быдеещи разположени, двата Тарафа повише отъ годинж сѣ терахж по конацы и кога еднійотъ падвеше, кога другійтъ, но никакь не престанахж дури не сѣ удовлетвори Чакаровійть или Іовановійть тарафь. И първо побѣди Дудуловійть, защо Іоанна го изхвърли оть Коджабашилокь-ть, а Наума го закрепи на училището. На мѣстото Іоанново поставихж побѣдителитему Іоанна Деребана. Но не бѣхж честити да сѣ радвжть съ него пойке оть 6 месецы. Защо падналійть Іоанновь тарафь не само не сѣ утули и отъ тая пьрва побѣда, но уще пойке сѣ раздьрзна и разгнѣви, и съ постоянството си чрезъ пріятели не само новійть Коджабашія І. Деребана го изхвърли по шестьтѣ мѣсецы, но сжщійть Іоанна го намести на пьрвото мѣсто и 12000 гр. Іоанновь дългь го разхвърли въ градьть, и Наума го изхвьрли оть училището, и си постави кого сакахж тие, сирѣчь, Іоанновите пріятели. Г. Чакарь и Евровъ ме поставихж мене кжде учителствувахь три годины, и отъ тога не мьрднахж веке другошь ни противо Іоанна, ни противо учителя имь (мене), освень третжтж годинж малу нѣщо незначително.

А моето повикайнѣ бы слѣдующно. Кога двата тарафа сѣ терахж, быдеещемь уще ние въ Охридските училища, ни сѣ предложи отъ Чакаровжтж стьрнж да ходиме двата съ Янакія въ Стругж и големо желаніе покажвахж за насъ; но пощо не бѣхж утвьрдени въ надеждите си, Чакаровъ и Евровъ не сѣ нахватіж да не[2] зборвжть, имаещемь шубе да не[3] нж остаат во каль-тж.

Но кога веке язъ бѣхь си хошоль вь Бытоля за вь Ве-

---

[1] Ш. нееднакво предава презимето на коджабашията.

[2] Вм. нѣ. [3] Дат. п. отъ н и е — н и.

лесъ, а Янакія сѣ погождаше за въ Корчѫ,[1] сѫщійть тарафъ Г. Чакаровь, или похарно самь Георгія С. Чакаровь, усѣщаещемь нужджтѫ за учитель, на коіѫ ке дойджтъ, ако побѣджть, дошоль бѣше въ Охридъ и съ Янакія сѣ погодилъ за мене съ истѫтѫ заплаіѫ, за коя бѣхь сѣ погодиль и въ Велесь, сирѣчь, за 3000 гр. годишно. На това бѣше споможиль пойке и самъ Янакія, кой и кондрато бѣше му преставиль да го подпышить, и Янакія ми го прати въ Бытоля, кѫде чекафъ кондратото отъ Велесъ. Погожданіето ми за вь Струга бѣше съ овой зборъ: ако сполучѫть или по малу или по многу време предъ да сѣ свършить годината да ме кладжть въ училището, сирѣчь, ако или малу или многу време поучамь въ училището имъ, да земамь отъ Георгія Чакаровь грошой 3000; а ако не сполучѫт въ света годинѫ да ме кладжть въ училището, но света годинѫ си я поминамь безъ да имъ заслужамь ни еденъ день, да ми платить сѫщій 2500 грошьй. Гледай и кондратото. Кога бѣхь въ Бытолями сѣ прати това кондрато. Язъ отъ пьрво бѣхь на съмнѣніе дали да го пріимамь, или не; но послѣ сѣ размыслихь чи отъ Велесъ, отъ кѫде що чекахь, кондрато уще не бѣше ми дошло и, мыслѣхь, Богъ знайть кога ке дойдитъ, хемь како що сѣ научихь, требеше да чекамь до 7вр., быдеещемь ова ми бѣше въ рѫкѫ и мѣ оздравяваше оть 5 Іулія. И, како размыслихь овие, имь пысахь на Стружани, чи ми е пріятно. А отъ како го пріяхь и си оздравихь надеждьтѫ, си посѣдохь въ Бытоля уще доволно време, оть како бѣхь хошоль дури сѣ вратихь, цели три мѣсецы. (На това време сѣ вращахѫ войските отъ Севастополскѫтѫ войнѫ. Тога бѣше вуйко ми Анастасъ въ Бытоля, сѣ учеше да кройть френски фустани женски. Тога бѣше тука и Хр. Гърдань на дукянь съ Евстаѳія Стама. Тога охридянци, а особито Георше Гърдань, гледаещемь мѣ безъ работѫ, ми велехѫ „шетай сега безъ работѫ како говедарь“ и друдзи неприлични рѣчи. А кога мѣ видохѫ да ходѫ въ Стругѫ, сѣ почудихѫ.)[2] Въ 7врія си хойдохь дома, кѫде сѣдохь уще три цѣли мѣсецы дури до 10вр. безъ никоя работа, защо Стружаните уще не бѣхѫ свършиле тера-

[1] Първенъ писано Корча.

[2] Пасажътъ отъ „тога бѣше тука и Хр. Гърдань...“ после е прибавенъ между редоветѣ.

ницыте си. (Тога, лѣтото отъ 1856 год. сѣ праеше Дримь-ть Струшки, съ тжпани, пьрво Ангарія, а послѣ съ заплатж, защо имаше остаени за това едно количество пары отъ Царското съкровище). На 6-ый Декембрія, споредъ обичайть, Владыката Дионисія бѣше хошоль въ Стругж за св. Николая. Тамо быдеещемь той, издѣйствувахж Чакаровійть тарафъ Наумь Х. Хаджо да сѣ изхвърлитъ отъ училището, а на мѣстото му да сѣ поставитъ другій. Щомъ сѣ рѣшило това, незабавно пратихж по мене единъ Турчинь, Мурата, Струшкійть хасасъ (пазвань) съ пысмо за да мѣ земить. Пратенійть помене по злощастіе идеещемь въ Охридъ, за що было многу рано (нощя), бѣше го загубиль пжтемь пысмото. За това, кога дойде въ Охридъ и мѣ найде на Анастасовійть дукянь, мѣ викаше да ходж въ Стругж, язъ не сакахь да ходж, едно невѣрваещемъ сѣ на него да не е нѣщо дубара отъ противницыте Чакарови, а друго пакъ да не е нещо лошь чоекь, защо на видомъ таковъ бѣше, како цель разбойникь съ оружѣ въоружень. Той, сиромахъ, на[1] увѣряваше чи и пысмо му дале, но бѣше му загынало на пжть, но никакъ го невѣрвахме. (Рѣкохь ние, защо тука бѣше и Янакія, кой бѣше дошолъ дома, поради що бѣше сѣ поболилъ въ Корча и сѣде дома четири мѣсецы до Божикь дури сѣ излеква. А го излѣквж отъ четвъртнжтж му треска Петъръ А. Рогузаровъ, кой бѣше дошоль предъ малу време съ дозволеніе отъ Босна-Сараіево, кжде бѣше съ Царската войскж спецарь (цѣровецъ), Той сѣ врати на Іянуарія на 1857 пакь въ Босна и оть како поседѣ съ войската уще доволно време тука, послѣ пойде въ Царыградъ заедно съ нея, и тамо на 1862 год. сѣ ожена за гъркина Зойца. Тамо уще е и до сега (1865)., На Іянуар. 1866 дойде пакъ въ Охридъ и . . .) (не се чете).[2]

Погорѣ рѣкохъ чи пратенійтъ никакъ го невѣрвахме чи Г. Чакаровъ му далъ призователно пысмо за мене, но чи той го загубиль идеещемь, хемь сѣ вратиль до полъ пжти да го баржть, но го ненашоль. На това разговаряйнѣ съ испратенійть помене Турчинъ, Мурать на име, сѣ згоди да дойдить на дукянь-ть Анастасовь, единь Стружанинь (Яковче Д. Несторовъ). Той на увѣри чи истини быле рѣчите отъ пратенійть и чи на неговійть дукянъ[3] Георги Чакаровъ го пысаль пысмото.

---

[1] Вм. нѣ. [2] Прибавено после. [3] Оконч. поправено отъ ь на ъ

Кога чухме така, незабавно сѣ зготвихъ и въ сѫщійть день кинисахъ заедно со него. Ходеещемь пѫтемь въ Стругѫ, въ каль-тѫ кѫде вьрбыте предъ калдармѫтѫ Мурать го найде пысмото, ми го даде, кое отъ какъ го прочитахъ сѣ увѣрихъ за истиннѫтѫ.

Пойдохъ въ Стругѫ право у І. Еврова дома му, кѫде посѣдохъ еднѫ седмица. Щомъ хойдохъ, утрината или вечертѫ, не паметвамь, бѣхѫ сѣ събрале пьрвенцыте при Владиката Дионисія у Наумчета Маринъ Арнаутинъ-ть, цьрковній епитропь, дома му. Тамо предъ Влад. и първенцыте сѣ направи кондрато друго за 3000 гр. годишнѫ заплатѫ отъ 6-ый 10вр. 1856. А първото кондрато не сѣ наспомена, защо бѣше скришомь оть общинѫтѫ само отъ Г. Чакарова стьрнѫ дадено, за да не сѣ найдить въ тесно да не неможить да найдить учитель, отъ како ке го исхвърлѭть Наума Хаджа.

И така оть како си зедохъ друго кондрато подпысано оть надзирателите училищни (Наума Калайджія, кой бѣше епитропъ на еснафската каса) и оть пьрвенцыте и потвьрдено оть Владыката, утрината, день оть Св. Спирідона, ме доведохѫ въ училище (како зетъ), и Наумъ Х. Хаджо оть како ни го предаде училището (и ключеите) си излѣзе низъ портѫ надворь (вжнъ). Така бы моето ходейнѣ въ Стругѫ, кѫде що сѣдохь три почти години отъ 14 10вр. 1856 до 20 Августа 1859, и си поминахъ добро какъ що ке сѣ речить подолу.

Отъ како сѣ намѣстихь съ новото кондрато въ училището, сѣ слагахме съ Георгія Чакаровь за пьрвото кондрато, и ми плати за $4^{1}/_{2}$ месецы отъ 15 Іулія до 1-ы Іовр., сирѣчь, $^{9}/_{24}$ или $^{3}/_{8}$ отъ сичкѫтѫ заплатѫ или грошой 1125.

Кога влѣгохь вь училището, найдохь помощникъ Георгія поп Христовъ Икономовича (кой въ послѣдните времина многу ми заслужи, какъ що ке сѣ рѣчить другадѣ, и како що покажувать непрестанното и често взаимно пысаніе).

Овой Георгія быль ученикъ Наумовъ Хр. Хаджовъ и за това почти отъ нищо хаберь немаше. Но цьрковното пѣніе доволно добро го знаеше, кое бѣше го училь при Михайля (Милета) Г. Скопакова, кога овой предъ да дойдить вь охридските училища помощникъ мене, бѣше учителствуваль вь Струга пѣть годины.

Реченійовь помощникь Георгія поп Христовь, кога го

найдохь, бѣше главень помощникь Науму Х. Хаджовь и пѣвецъ цьрковній за годишна заплатѫ 500 гр., но постепѣнно заплатата му сѣ качи въ тритѣ годины дури бѣхь язъ до 1800 гр., а послѣдните години и до 3500 гр. Како почнахь да учамь заедно съ Георгія отъ начало усѣтихь доволень трудь, негодованіе, едно защо неучень на чуждинѫ и самь, а друго пойке защо срѣщахь многу пріпятствія, кои происхождахѫ косвенно отъ Наума Х. Хаджовъ и оть пріятелите му, кои, ако и да сѣ исхвьрли Наумь званично отъ училището, никакъ не сѣ убѣждавахѫ чи не ке можѫть веке да сполучѫть да си го изміять срамъ-ть[1] за побѣджтѫ що сѣ побѣдихѫ, но уще сѣ надѣвахѫ да го наместѫть пакь на пьрвото мѣсто любезнійть имъ учитель. И за това той съ помощь-тѫ на пріятелите си отвори особно училище дома си, едно защо немаше кѫде да ходить, а друго да сѣ найдить сѣкога тука и да е готовь.

Но никакъ не сполучихѫ. Защо азъ по десетомесечно учителствуваніе на 14 8вр 1857 дадохъ испыть добъръ предъ народь-ть и при присѫтствіето на сегашнійовъ Владыка Мелетія, а тогашній епископь „Белички" *(Βελίτζης)*. Ученицыте успѣшно сѣ отговорихѫ, и всичкитѣ жители Стружки дури и Наумовите пріятели останахѫ отъ мене благодарени. Защо освень работѫтѫ ми, коя съ големо усьрдіе и ревность си я гледахь, нищо друго не мѣшахь и съ свекого сѣ носѣхь добро, безъ различіе на противницы и пріятели.

Моето кротко повѣденіе и самите непріятели или противницы (напр. Мате Дудула) ги принуди да быджть добро склонени кьмь мене. Защо на пазарейнѣто за другатѫ годинѫ сами тие предложихѫ да ми прибавѫть на ланскѫтѫ заплатѫ уще триста грошой. Така оть како поминахь пьрвата година, сѣ главихь второ за друга съ годишна заплатѫ 3300 грошой. Втората година такожде я поминахь благополучно и благородно отъ двете стьрни, само къмь край годинѫ сѣ появихѫ отъ стьрнѫтѫ на противницыте некакви противодѣйствія, но безъ никаквѫ сполукѫ. Предшественникь-ть ми Н.[2] многу сѣ загрижи и опечали да ми помрачить почесть-тѫ, но никакъ не сполучи. Свите жители мѣ любехѫ и мѣ почитахѫ и учени-

[1] Първенъ писано срамо-тъ, после поправено срамъ-ть.
[2] Наумъ Хаджовъ.

цыте ми сѣ покоряваха своеволно отдаващемь ми приличѫтѫ на любимь учитель почесть. Предшественникь-ть ми дьрзна дури и явно да си кажить кусоумието и враждебностьтѫ си къмь мене. Защо на второгодишнійоть испыть на 23 Апрілі, 1858, кога велехѫ ученицыте, предложи (рѣче) на събраните зрители и слушатели да ги доведитъ неговите ученицы, кои ги учеше вь особното си училище, за да рѣчѫть предъ събранійть народъ, несъмнѣнно похарно оть моите, съ мысля за да мѣ посрамотить. Но на таѭ высокѫ нѣговѫ мудрость(!) прилично му сѣ отговорихѫ Георгій С. Чакаровь и Іѡанъ Хр. Евровь, велеещемь му, чи сега сме дошле да испытаме ученицыте отъ ова училище, а твоя милость, ако любишь да дадишь испыть оть ученицыте си, можить да нѣ викнишь другій день, а не сега (на готовѫ попарѫ). Како чу така премудрій (!) Н. Хаджо, усѣти сѣбе си посрамотень, си зеде съ себе неколцината ученицы свои, кои нарочито за това бѣше гы довель, и си побѣгна низъ портѫ сь малчейнѣ. До неделятѫ даде испыть и той дома си само предъ родителитѣ отъ ученицыте му. Но и той испыть. каковь бѣше(!), ученицыте го кажвехѫ(!)

Вторійть ми испыть дадохь на 23 Апр. 1858, сирѣчь 8 мѣсецы предъ да сѣ съвьршитъ времето. На той испыть ученицыте многу сѣ отговорихѫ и за това поотличните сѣ вѣнчахѫ, а именно: а) Іѡсифъ Митр. Несторовь, пьрвійть ученикъ, за напредуваніето на сичките уроцы и за благонравіето; в) Георгій Петр. Милевъ за числителницѫтѫ; γ) Стефань Нед. Узунъ за неподражаемійть и найчистотень краснопысъ. (Овой ученикь послѣ неколку години умрѣ на чуждинѫ); δ) оть девойкыте сѣ вѣнчѫ г-джа Елисавета Д. Миладинова, коя было пысано да ми быдить супруга. Ученицыте на испыта сѣ испытахѫ на Гърцкій языкь, Свещена исторія Геннадіева новій Завѣть, Граматика гърцка ржкопысна Янакіева Стрезовь глаголи; Землеопысаніе гражданско отъ Кокони света; Ариѳмитика (числителницѫ) отъ Дройки вторѫ и третѫ часть, сирѣчь, дробы именовани и меѳоды. Но отъ всите наукы найотлична, коя даде ужасъ и големо удивленіе, бы краснопысъ-ть, отъ кого дьржамь примѣры неподражаеми напысани оть Стефана Н. Узуновь и Христа К. Видовь.

Помина, сѣ свьрши и втората година. На главяйнѣто оть третятѫ годинѫ срещнахъ малу припятствія и мѫчнотіи. Защо

оть еднѫ стърнѫ пріятелите ми незнамь съ какво намъреніе и съ каквѫ политикѫ сѣ тьргахѫ на стърнѫ, а друдзите, противницыте, стоехѫ хладнокровни кьмъ мене или подобро да рѣчѫ сѣ противехѫ на главяйнѣто мое. Най-послѣ оть како се разбра чисто чи нематъ кой да ме главить и задьржить на мѣстото, ако не сѫ пьрвите пріятели, на 20 10вр. 1858 ме викахѫ у Стояна М. Матовъ домаму, кѫде бѣхѫ сѣ събрале нарочито Іѡаннъ Кокошь, Коджабашіята, Георгій С. Чакаровь, Иѡань Евровъ и домакинъ-ть оть кукята Стоянь М. Матовъ. Виквеещемь ме главихѫ за третатѫ годинѫ отъ 20 10вр. 1858 до 20 10-вр. 1859 съ годишнѫ заплатѫ токмо съ второгодишнѫтѫ, сирѣчь 3300 и 200 за сѣдалище.

Наумь Хаджовь, кой уще сѣ надѣваше да се намѣстить на пьрвото си мѣсто, како виде оти язъ сѣ главихь и за третя годинѫ, сѣ отчай веке, и почна отъ тога подѣятелно да барать мѣсто. За негово благополучіе на Апрілія 1859 год., сирѣчь оть какь ясъ сѣ главихь за третѫтѫ годинѫ, сѣ побара въ Прилѣпъ и сѣ глави за 6000 гр. годишнѫ заплатѫ, превелична споредь достойнството му. Ево съ каковь начинъ[1] сѣ глави въ Прилѣпъ. Въ Прилѣпъ оть некое време имать (существуваать двойни училища, Българско и Гърцко, за кои попространно и особенно ке рѣчиме подолу). Въ Гърцкото училище, въ кое, какъ що ке сѣ рѣчить другошь, бѣше училь Наумь Хаджо другошь предъ 18 год., уще несъзиздани сегашниве училища. Сега на послѣдниве години учителствува Григорій Пьрличе, послѣ Димитьрь Миладиновь, кой такожде и другошь бѣше учителствуваль. Современно и Ксенофонъ Дзиндзифовь, преименуемій Райко. Понего некой Наумь Поповь оть Горенцы, Костурско село, Българинъ. Овой Наумь, отъ како учителствуваль еднѫ-две годины, послѣ или несакаещемь да сѣдить веке заради що неможель да предавать повысокы уроцы на ученицыте и заради що неможель да гы покорить (какь що се научвамь отъ вѣрующите), или защо не сѣ погодиль въ заплатѫтѫ, си хошоль въ Корчѫ, кѫде взаймноучителствува две годины, въ сѫщото време кога бѣше Елински учитель тамо Янакія Стрезовъ и Петрушь братми сѣ учеше при нѣго, кои кажвехѫ доста лѣснотіи негови ще бѣше чинель съ тамошнатя учителка.

[1] Първень писано съ ь, после съ ъ.

— Овой отъ как'не сѣ погодиль, но си побѣгналь отъ Прилѣпъ, тогашнійть училищній Прилѣпски Епитропъ Даміанъ Петревъ, пріятель быдеещемь нѣговь заради що быль некогашь ученикь при него, издѣйствувать да му пышжть призователно пысмо и кондрато да му пратать за год. запл. 6000 гр.

Съ таковь начинь Наумь Х. Хаджовь дойде вь Прилѣпь Гърцки учитель, кжде сѣде пойке оть две годины, дури сѣ поболи, и болень отъ какь си хойде дома си по неколку мѣсецы, си умрѣ на 23 10вр. 1861. А оть како бѣше си хошоль отъ Прилѣпь кжде Августа или 7вр. 1861, го наслѣдихь пакь ясъ како ке сѣ рѣчить подолу.

Рѣкохь погорѣ чи на главяйнѣто отъ третятж годинж въ Стругж срѣщнахь многу мжчнотіи. Тие мжчнотіи ми дадохж причини да мыслямь за друго мѣсто и ме увѣрихж чи учителствованіето ми въ Струга не можить веке да се продолжитъ пойке отъ третата годинж, како що бы и навистина. За това уще съ време почнахь да се грижамь за друго мѣсто, На грижейнѣто ми за друго мѣсто ми сѣ представи добъръ случай слѣдующій. Въ Охридъ оть какъ на 22 Майя 1856 г. сѣ тьргнахме оть училищата на местото ни сѣ намѣстихж или наслѣдихж Григоръ Пьрличе и поп Стефанъ Гюрче, коі пьрватж годинж имаше съучитель мойть помощникъ Милета Г. Скопаковъ, а вторжтж Якима Наумовъ поп Ставревь, внукъ (братанецъ) оть Месокастро. Но нито пьрвжтж годинж, ни вторжтж сѣ благодарихж народъ-ть оть Негово Благоговѣйнѣйшество поп Стефана Гюрчевъ, кой многу строгъ или подобро да рѣчж, свирѣпосьрдецъ е, и съ ученицыте многу свирѣпо сѣ обносвить. Та отъ таковь человѣкь можить некой да сѣ благодарить?! За това на третятж годинж изпждихж го и на мѣсто му доведохж оть Гърція некого Киріяка Георгіади родомь качаунинь за годишнж заплатж 6000 гр. Овой взаймноучитель, кой доволно време бѣше учителствуваль и въ самжтж Гърціж внжтрѣ во Аѳины, бѣше достопохвалѣнь, прилѣжень и способень, но две погрешки человѣчески, строгостьтж и ипохондріята *(ἡ ὑποχόνδρια)*, повише послѣдната, го сторихж да си избѣгать самь на шестьтѣхъ мѣсецы безъ да оставить некое достопамятно име (освень ипохондріатж си). Шесть мѣсецы оть какъ овой си побѣгна остана взаймното училище безъ учитель на ржцѣте отъ подучитель-ть Якима, кой незнаеше ни името да си го подпышить

Ево сега добъръ случай за мене. Уще втората година кога бѣше поп Стефанъ, гражданите Охридски познаващемь неспособностьтѫ му и усѣщаещемь нуждѫтѫ за подобъръ учитель, а оть другѫ стьрнѫ паметвеещемь доброто наше обносеніе съ ученицыте и съ родителите, и быдеещемь увѣдомени за способностьтѫ ни, много пѫти ми предложихѫ съ най-пріятни обѣщанія да пріимаме учителското мѣсто въ Варошското Охридско взаймно училище, но язъ, оть еднѫ стьрнѫ быдеещемь наситень оть обѣщаніята и оть обносеніята на Охридските чорбаджіи, а оть другѫ пакъ имаещемь си мѣстото погодно и благодарственно, баре главѫ не имь въртехь на поканваніята и призиваніята имь, но херь колку да бѣхь отдалечень вь пьрвите две годины отъ нихь дойде, време, вь послѣднѫтѫ годинѫ да сѣ придоближиме, и тие къмь мене, а и язъ къмь нихь. Защо дури бѣше поп Стефанъ, поканваніята имъ бѣхѫ и порѣдки, и нетолку постоянни. Но отъ како си побѣгна Киріякь Георгіяди, кому плащахѫ 6000 гр. год. платѫ, и дѣцата останахѫ на едень съвсемь неспособенъ, нуждата стана голема, за това отъ тога вече почнахѫ систиматически начесто и постоянно да мѣ призовать, а особито Манчевцы и Паунчевци и некои друдзи, кои пойке усѣщавахѫ нуждата. Оть друга стьрнѫ моята работа въ Струга не ми оздравляваше будущето и бѣхь принудень, какъ що рѣкохь погорѣ, да барамь мѣсто. За това и како да сѣ склонихь да пріимамь поканванѣто на съотечественницыте ми. Но колку и да сѣ склонихь, колку и да бѣхь принудень да пріимамь предложенѣто имь, но само едно наумвейнѣ отъ случките и лукавствата Стефаніеви кои сѣ сторихѫ на пьрвійть пѫть, кога бѣхме, сирѣчь на 1856 год., ми нанесвеше трепеть и ме чинеше никакъ да не пріимамь никога такви и подобни предложенія отъ Охридските, кѫде единь само владѣеть, Стефанія. (И той збухна на 1866 год., Охридъ се избави отъ него)[1].

Но и на това страшейнѣ мое му сѣ найде крайтъ и найпослѣ сполучихѫ да ме доведѫть въ училището имь. Ево како. Въ Іянуарія оть 1859 год., сирѣчь тая годинѫ кога учителствуваше въ Охр. училище ипохондріякъ-ть Киріякъ, Владиката Дионисія сѣ замѣсти съ Іωанникія, Дирахійскійть Владыка, родомь Арнаутинъ отъ Елбасанъ. Кога идеше овой Вла-

[1] После прибавено.

дыка, язъ быдеещемь въ Струга го пречекахь съ ученицыте. Послѣ и на посѣщеніе хойдохь, ме опыта кой и що сумь, и щомь чу чи сумь быль внукь (сестринець) Стрезовъ, за кого бѣше предразположенъ добро, тога уще намисли да ме земить и мене и Янакія да го доведить отъ Корча, кѫде що сѣ намѣрвеше тога отъ три годины напредъ.

Владыка Іωанникіа съ таквѫ мысля за насъ дойде въ Охридъ. И щомь сѣ яви пьрвійть случай, той го не остави. Пьрво. Отъ како по малу време си избега Киріякъ, щомь дойде Владыката отъ Царыградь, кѫде пойде да сѣ видить съ патриката, за да . . . [1], сѣ загрижи за взаймното училище, кое бѣше съвсемъ пусто. Горерѣченните граждани почнахѫ веке постоянно да ми сѣ тоарвать, и азъ како видохь оти имамь кой да мѣ[2] оздравить работата (Владыката) и на кого да сѣ закрепамь, сѣ склонихъ. И така единь день предъ градските пьрвенцы и предъ Владыката сѣ погодихъ за 4,500 гр. годишна заплата, сирѣчь 1200 гр. пойке отъ колку що бѣхъ на Струга. И отъ како сѣ пазарихь въ Охридъ, пойдохь въ Струга и на 20 Августа 1859 год., сирѣчь, предъ да ми сѣ свьршить третята година, сѣ оттьрнахь отъ училището Струшко съ дозволеніе, кое мѫчно ужь пріяхь, и отъ како си отменихме кондратата, си хойдохъ въ Охридъ, кѫде почнахъ да учамь отъ 1 7вр 1859, как' що гласить и кондратото, подпысано отъ тогашните Епитропи Коста Т. Белевъ (кого по неколку годины го убихѫ въ Студенчища) и Наумь Х. Снегарь, кой бѣше и цьрковень Епитропь на Свято-Климендовата цьркова.

Въ тригодишното почти време що учителствувахъ въ Струга, две достозабѣлежителни нѣща зедохѫ мѣсто (сѣ сторихъ). Пьрво. Що за пьрвъ пѫть язъ въведохь въ училището да сѣ учить и майчинійть ни языкь Болгарскійть, кой оть единь вѣкъ почти напредъ (70 годины)[3] бѣше исчезналь. Слѣдователно сѣ въведе и въ цьркватѫ. На това въвежданіе причина бы приснопамятній Димитьръ Миладиновь, за кого ке сѣ рѣчить попространно на друго мѣсто. Той приснопамятній мѫжь быдеещемь отъ многу годины Елински учитель, мо-

[1] Непопълнено отъ Ш. [2] Вм. м и.

[3] Ш. грѣши: отъ унищожението на Охр. патриаршия до 1864/1865 г., когато той е писалъ автобиографията си били изминали 97—98 години.

жить и Гърцки спомогатель, а Български гонитель, на послѣдните си годины (по подражаніе на С. Павла) позна заблужденіето въ кое сѣ нахождаше не само народътъ Български що насѣлявать цела Македонія, но и сѫщій той сѣ отхвьрли отъ заблужденіето си и съ пламеннѫ ревность сѣ грижи дури до мѫченическатѫ си смьрть за нравственното разбудвейнѣ на народъ-ть и за въвежданіето на Българскійть языкъ по Българските училища и цьркви, въ кои бѣше влѣгълъ Гърцскійть языкъ. Това поприще слѣдуваещемъ приснопамятнійть мѫжь, ми даде таковъ поводъ и мене да въведѫ въ училището ми Българскійть языкь, кого бѣхъ сѣ научихъ малу да читамь уще на 1856 въ Охридъ отъ Костадина Хр. Узуновь. Само потребните книги немахь. Но на това ми спомогна пакь сѫщійть. Защо оть какь си хойде назадъ на мѣстото си въ Прилѣпь (до тога една година бѣше былъ въ Прилѣпь, дойде дома да си сѣ видить, и отъ тука отъ какъ сѣ врати пакъ въ Прилѣпь, отъ тамо пакъ пойде въ Кукушь) ми прати 15 буквари сърбски съ цьрковни пысма. Послѣ отъ како хойде въ Кукушь, ми прати доволни Български Буквары и Св. Исторіи издадени отъ Архимандрита Парѳенія Зографскаго, сегашній Поліянски (Кукушки) владыка. Ова бы пьрвото. А второто е чи въ съвьршвейнѣто на вторѫтѫ година (30 8вр. 1858) сѣ оброѫчихь (посвьршихь) за Елисавета Д. Миладинова, за коя сѣ оженихь дури по пѣть годины (на 25 7вр. 1863).

Въ тритѣ годины кои що сѣдохъ въ Струга обиталището ми бѣше а у Калишката[1] метохъ, б. у Стояна Мушмовъ, в. у поп Иована, г. у Тодора Цицорка, д. у Апостола Чепуна и найпослѣ е. у Наума Матовъ или у теста ми при тещa ми и при свьршеница-та ми.

Въ послѣднята кукя що сѣдохъ причина быде свьршеніе-то ми, поради кое всичката третя или 1858-1859 год. поминахъ най-добро и весело ..... сиречь така како новосвьршеникъ съ пеща и свьршеница неземена.

Сега требить веке да сѣ отдалѣчѫ оть Стругѫ и да сѣ свьртѫ къ(мъ) изложеніето на Охридското двегодишно пребиваніе. Но понеже това іе некакъ свързано съ Д. Миладиновото житіе, за кое малу нещо предрѣкохме. нека сега из-

[1] Погрѣшно вм. Калишкійть. Ш. първенъ написалъ „келія," съ която и съгласувалъ опредѣлението; после я замѣстилъ съ метохъ, но забравилъ да поправи рода на опредѣлението.

ложиме житіето негово малу попространно, вь кое ке насмениме колку іе нуждно и за братово му Константина.

Ж. Д. Милад.[1]

Димитрій Х. Миладиновъ, сынъ на Христа Миладиновъ, ималъ братя пѣть Тане, Мате, Апостолъ и Наума, и Константина, който сѣ родилъ по таткова си смьрть, сирѣчь слѣдь 1830 год. А отъ сички постаръ былъ сѫщій Димітрій.

Овой оть малѫтѫ си възрасть уще вродень на ученіе (разумѣватъ ся тога Грьцко, защото Българско-то было потъпчено) пратенъ былъ въ Обытеля св. Наума да сѣ учить при тогашнійтъ Игуменъ, несъмнено ще бѣше Анадолецъ-ть който изгорѣ толку СтароБългарски бѣзцѣнны рѫкописы) Оть тамь послѣ доведенъ быль въ Охридъ кѫде що училь при некого тогашняго учителя, у кого отъ како училь доволно време и го наследилъ за нѣколко годины. Слѣдъ това тогашны Охридчяне заедно съ тогашнійтъ владыка Калиника, како любители на ученіето, испратили го съ градскы разноскы въ Янина, кѫде що Гръцкытѣ училища имахѫ пьрвенството, да сѣ усъвършенствуватъ и отъ тамъ слѣдъ неколко годины ученіе въ Янинѫ, сѣ вратилъ пакъ въ Охридъ да учителствуватъ и учителствувалъ многу успѣшно, защо като въвелъ понова меѳодѫ за преданіе и поновы издадены книгы, сполучилъ да напредувать ученицитѣ му. Но освенъ това иначе и той самъ былъ както остроуменъ и съ изобрѣтателенъ умъ, така и неуморимо прилѣжаніе и трудолюбіе ималь, чрезъ кои сполучи да добые почтеното и желаемо име „добъръ учитель“ какъвъ не бѣше дошьль предъ него въ Охридско-то училище (можитъ да сѣ речить че и[2] тога до сега не іе дошьлъ другъ како него). Слѣдъ неколко годишно учителствуваніе въ Охридъ, чини ми сѣ, пакь ке пойде вь Янина или не, то е все едно. Но това іе истинно що, послѣ учителствува по други градове и сѣкѫде успѣшно и похвалително. Околу 1840 год. въ Кукушь две цѣли годины, кѫде що оть добрыйть му успѣхъ оставилъ въ сьрце-то на народъ-тъ свято впечатленіе щото кога то(й) вь 1857 дошолъ вторый пѫть да учителствувать, го пречекале како слезенъ „съ небесе“. Тая, сирѣчь, 1840 год. или една две понапредъ се свьршилъ за Димитра щерка Наумова Матовь оть Струга, за коѭ како сѣ ожени отиде до-

[1] Сир. Житіе Димитрія Миладинова. [2] Вм. отъ.

мазеть. Слѣдъ оженвейнѣто му, Охридчяни го зеле пакъ за учитель за въ своето училище. Тога го достигнахъ и язъ, който се учѣхъ тога въ Долно Влашко село. Слѣдъ това или предъ това учителствувалъ и въ Струга. А около 1850 год. учителствува неколко годины въ Магарово, а отъ тамъ въ Бытоля на 1853 год. една или две годины, кога бѣхъ и язъ при Аѳанаса Г. Акести и І. Евровъ подучитель неговъ. Тога тамо бѣше съ све домочьдіе, оть което Елисавета, супругава ми, тога малечко момиче учеше при Атанаса слѣдователно и при мене. Предъ да ходиме понатамо нека кажиме че до некое време, а именно дури не бѣше участвувалъ въ Магарово или може малу нѣщо и понапредъ бѣше страшенъ Елинисть фанатикъ за Грьцизъмъ-тъ, може и многу да іе повредилъ Българскѫтѫ народность. Но отъ тога, незнамъ по коіѫ причинѫ, възбудило сѣ іе было малку чувство народности. А кога бѣше въ Бытоля, бѣше доволно славянистъ и на пѫти дури и фанатикъ. Слѣдъ Бытоля направи едно обхожденіе по Ерцеговина и Босна и Сьрбія чрезъ Мостарскійтъ Владыка, а кога се врати отъ тамо на 1856-1857 сѣ погоди въ Прилѣпъ за Елински учитель. Другата година 1857-1858 отиде вторый пѫть вь Кукушь, кѫде що седе две почти годины. Оть како сѣ врати отъ обхожденіето си по славянскы-тѣ мѣста, Ер. Бос. и Сьрбія, сѣ появило бѣше у него едно съвсемъ друго нѣщо. Отъ тогава сѣ преправилъ бѣше оть Савелъ на Павелъ бѣше се възродило у него едно ненаситно родолюбіе, до толкова що-то дури до фанатизъмь допираше. Но какъ да іе това негово трудолюбіе многу помогна на заспалійть ни до тога народъ, който ни гри[1] не знаеше, нито нѣщо чувствуваше за народность.

Отъ сега потрѣбно ке ни быдить да насмениме за брата му Константина. За това нека рѣчѭ малу нѣщо и за него.

Онъ, роденъ на 1830 посмьрче[2], се изгледа и изучи оть брата си Димитрія въ Охридъ, чини ми сѣ, и вь Янина. Но послѣ сѫщійть го испрати и вь Аѳины. Тамо быде 3 год. студен(т)ъ на Панепистиміото; а това бѣше околу 1850 год., когато Димитрія беше въ Магарово. Кога Конст. сѣ врати оть Грьция вь Магарово да учителствувать, Дим. слѣзе вь Бытоля (на) 1853 и 54 год.

[1] Отъ старогрѣцкия изразъ οὐδὲ γρῦ = нито дума.
[2] Следъ бащината си смърть.

Слѣдъ това незнамь како го испрати въ Русія, въ Москва, да сѣ учить и Матернійть си языкъ, кѫде учи до 1860 год., а тога заради недоброто му разположеніе на здравето обходи по Германія и Унгарія. Въ пьрвите години въ Русія преведе и издаде православны цьрковны братства, понеже както и братъ му Д., бѣха систиматично противни на унията и Папизмъ-ть. Нека забѣлежиме че предъ да ходить въ Русия, трудѣха сѣ двата брата Д. и К. да събератъ колку ке можеть народни пѣсни и многу трудове положиха дури събраха 700, а особито Димитрія, кога бы въ Прилѣпъ, въ Кукушь, въ Струга и проч., кои на 1861 год. въ Загребъ издаде тропотни Народни Българскы пѣсни, кои съ толку възхищеніе сѣ примаха оть всійтъ Славенски свѣтъ и проч.... А (отъ) тамъ послѣ, како що ке съ рѣчеть по-долу, въ Цариградскытѣ тьмницы! како злодѣецъ! отъ кѫде не излезе живъ!

Нека сѣ вратиме пакъ къмъ Димитрія.

На 1857—58 год. рѣкохме, чи дошолъ Д. вь Кукушь да учителствуватъ и наслѣдилъ Андроника Іосифчевъ оть Охридъ Въ тые годины, сиречь 1858—59 вь Кукушь сѣ въздигна гоненіето противъ тогашнійтъ Грыцки Владыка Мелетія, за тая причинѫ що недозволявалъ на кукушаны да вьведѫть вь училището и цьрквата народнійть си бълг. языкъ. Това гоненіе даде слѣдствіе изгонваніето Мелетіево, доведѳніето вь Епархіѭтѫ Българскый владыка Парѳенія, родомь дебранинъ отъ село Галешникь (който обаче не сѣ показа достоенъ, за да удовлетворит(ь) народнытѣ желанія). Подробности за той предметь нахождат(ь) ся въ тогашнытѣ вѣстницы и повременни списанія, както Книжницытѣ и проч. Но овде ще напомня само чи това сѣ възбуди оть пьрво само оть уваженіе къмъ Димитрія, кой желаеше вьвежданіето Българскыйть языкъ[1].

---

[1] Тукъ свършва тази часть отъ автобиографията, която притежавамъ.

ПОСЛЕДСТВИЯ ЗА ВСЕЛЕНСКАТА ЦЪРКВА ОТЪ ПОКРЪЩЕНИЕТО НА БЪЛГАРИТѢ И ПОДЧИНЕНИЕТО ИМЪ ПОДЪ ВИЗАНТИЯ.

Отъ К. Стояновъ-Вълкановъ.

Грижата за границитѣ, ето въ що се състояла политиката на римскитѣ императори къмъ варваритѣ. Но християнскитѣ императори признаватъ и задължения спрямо тѣхъ: тѣ трѣбва да ги докаратъ въ стадото Христово, да ги обърнатъ въ християнство увеличава много повече славата на императора отколкото нѣкоя победа. Политиката правѣла нови комбинации отъ тѣхното обръщане въ християнството като е създавала нова връзка съ империята. Колкото души били спечелени за Христа, толкова неприятели били обезоржжени, па даже и толкова защитници били спечелили за империята. Свещеникътъ, монахътъ предшествуватъ въ варварскитѣ страни дипломата и войника. Мисионерътъ е по-цѣненъ отъ търговеца, защото е по-незаинтересуванъ; той черпи своето мжжество отъ по-възвишенъ и по-чистъ изворъ. Политиката не му е запретена; тя е свързана съ религията. Императорътъ е шефъ на вѣрнитѣ, той чертае на мисионеритѣ тѣхния походъ.[1]

Но още на Юстинианово време мисионерската ревность на византийцитѣ почнала да намалява и да се замѣстя съ интригитѣ. Ето до какъвъ способъ е прибѣгналъ единъ пжть Юстинианъ, за да насъска единъ хунски водачъ противъ другъ: „Азъ отправихъ на най-силния измежду васъ своитѣ дарове, мислейки тебе за такъвъ. Но единъ другъ ги заграби на сила, заявявайки, че е най-силенъ. Докажи му, че ти го надминавашъ, иначе ще излѣзе, че действително той е по-силенъ отъ тебе и въ такъвъ случай ще трѣбва да го удостоя съ своята благосклонность за твоя смѣтка“.[2] Съ такива срѣдства

[1] A. Gasguet. L'Empire byzantin et la monarchie franque, 1888, 75—77.

[2] Ch. Diehl, Justinien et la civilisation byzantine au VI siècle. 374-75.

Юстинианъ се хвалѣлъ, че е подчинилъ подъ своя власть двата брѣга на Дунава. Повечето мисионери на Юстиниановo време сж били монофизити, изгонени отъ империята. Апостолътъ на сабирскитѣ хуни, живущи въ Кавказъ, който превелъ св. писание на тѣхенъ езикъ, е отъ последнитѣ.

Нищо по-добре не доказва ослабването на тази мисионерска дейность у византийцитѣ,колкото случаятъ съ българитѣ. Близу две столѣтия изминали отъ основанието на българската държава до покръщението на българитѣ, и никаква мисия не виждаме, изпратена отъ Византия, подобна на оная, която е действувала въ Германия на чело съ Бонифация подъ покровителството на Карла Мартела и Пипина Кжси. Вмѣсто това, имаме многократни опити за покорение на България. Християнстото у тѣхъ тоже е станало орждие за разширение. Така, въ началото на IX вѣкъ таврическитѣ руси били покръстени отъ гърцитѣ. Патриархъ Фотий отпосле, като писалъ за това, казалъ, че тѣ отъ желание да станатъ поданици на империята приели християнството.[1] Сжщото твърди и за българитѣ Симеонъ Магистеръ.[2]

Приемането на християнството отъ езически управители се ускорявало по политически съображения. Такъвъ е билъ преимуществено случаятъ съ България. Тя е била забъркана въ перипетиитѣ на едно политическо положение, въ което се преплитали интереситѣ както на източната тъй и на западната империя. Усилията на Лудвика Нѣмски били насочени къмъ разрушение на великиморавската държава. Князъ Ростиславъ направилъ успѣшно съпротивление срещу заграбванията на своитѣ нѣмски съседи, но му липсвали съюзници, и той се обърналъ къмъ България. Той сполучилъ да си осигури съдействието на Бориса, който макаръ да пратилъ посолство при Лудвика тъкмо следъ възшествието си, сключилъ нападателенъ съюзъ съ Ростислава на следната година (853). Съюзницитѣ сж воювали заедно, но сж били победени. Две години по-късно Борисъ промѣня фронта. Когато Карломанъ, управитель на източната марка, въстаналъ срещу баща си Лудвика, той билъ подкрепенъ отъ Ростислава, но Борисъ

[1] Photius Patrologia graeca CII, 737.

[2] S. Magister, *Χριστιανοί τε γενέσθαι καὶ ὑποτάσσεσθαι τῷ βασιλεῖ Ῥωμαίων ἠτήσαντο* 665.

застаналъ на страната на Лудвика и новъ съюзенъ договоръ е билъ сключенъ между двамата (862).

Моравия се е нуждаяла отъ помощь срещу българо-нѣмската комбинация та Ростиславъ изпратилъ посолство въ Византия. Цельта на посолството е била, не само да иска проповѣдници на славянски езикъ, но още и да убеди византийския императоръ въ опасноститѣ, съ които се заплашвалъ цѣлиятъ Балкански п-овъ отъ българо-нѣмския съюзъ и да го накара да нападне България.

Византийското правителство повече нѣщо е знаяло за преговоритѣ на България и Лудвика, отколкото ние сега. Не е известно, какво е било предложено на България за нейната активна помощь въ потушаване на бунта. Но ние имаме ясно доказателство, че въпросътъ за покръстването на България е билъ засегнатъ въ преговоритѣ. Като срѣдство за увеличение на политическото влияние въ българския дворъ, тази работа е била отъ голѣма важность за Лудвика, и Борисъ не е отклонилъ предложението. Интереситѣ на Византия сж били прѣко засегнати. България била постоянна опасность; но тази опасность е щѣла да стане по-голѣма, ако България минѣла подъ църковното господство на Римъ. Ставала повелителна необходимость да се откжсне Борисъ отъ съюза съ Лудвика. Решено било да го принудятъ съ сила къмъ това, и презъ лѣтото 863 Михаилъ тръгналъ срещу тѣхъ на чело на войската, а пъкъ флотата му се появила по българскитѣ черноморски брѣгове. Българската войска отсжтствувала отъ страната, при това върлувалъ и страшенъ гладъ. При такива обстоятелства Михаилъ си достигналъ цельта безъ да пролѣе кръвь. Борисъ приелъ предложенитѣ условия, между които било приемане християнството отъ гърцитѣ и църковна зависимость отъ Цариградъ. Въ замѣна на това Византия направила на България териториална отстжпка (областьта Загорье). Сжщевременно били признати и резултатитѣ на българското напредване къмъ Адриатическо море.[1]

Презъ сжщата 863 година папата осждилъ Фотия на съборъ въ Римъ и съборния актъ изпратилъ на името на императора

[1] Bury A., History of the eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I, 1912, 384.

Михаила. Михаилъ отговорилъ съ писмо въ 865 година. Това писмо не е достигнало до насъ, но за съдържанието му знаемъ отъ разнитѣ изрази, съ които го удостоилъ папата. Между друго въ него четемъ и следнитѣ редове: „Помислете, колко е смѣшно, вие да се наричате римски императоръ, а пъкъ да не знаете латински езикъ . . . Престанете да се наричате такъвъ, защото, споредъ вашето мнение, римлянитѣ сж варвари."

Годината 865 се счита година на покръстването на българитѣ. Гръцко духовенсчво почнало да върви къмъ България за да кръщава народа и да организира църквата. Патриархъ Фотий написалъ послание до Бориса, въ което го нарекълъ „хубаво украшение на своитѣ трудове."[1] Малко порано съ изпращането на св. солунски братя въ Моравия Фотий отварялъ новъ фронтъ срещу папата. Обаче, сждбата на последния се усмихнала, откждето не очаквалъ.

Насила наложеното християнство отъ Византия тежало на Бориса. Възможно е било той да понесе всичко, ако Фотий заедно съ посланието бѣше се съгласилъ да даде епископъ на България, но това той не направилъ. Борисъ си направилъ смѣтката, че при напрегнатата борба между Римъ и Цариградъ не бива да стои съ скръстени ржце. Презъ августъ 866 г. той изпратилъ въ Римъ четирима души—собствения си синъ, болярина Петъръ, Борисовъ роднина, Иванъ и Мартинъ. Тѣ донесли на папата богати дарове, оржжието, съ което усмирилъ бунтовницитѣ, както и 106 въпроса за отговоръ.

Пристигането на българскитѣ пратеници въ Римъ извънредно много зарадвало папата. Една значителна часть отъ солунския екзархатъ, върху който претендиралъ папата, влизала въ владѣнията на Бориса. Сега чрезъ обръщането на последния къмъ папата въ Римъ били възбудени надежди, каквито рѣдко сж били преживявани. Сношенията между Римъ и Цариградъ сж били прекжснати следъ признанието на Фотия; гърцитѣ се смѣяли на всѣкиго, който дохождалъ отъ Римъ и го считали неприятель. Поради тѣхнитѣ преследвания морскиятъ пжть станалъ несигуренъ. Съ присъединението на България къмъ Римъ пжтуването е могло да става вмѣсто презъ Срѣдиземно море и Егейско, доста сигурно презъ

[1] *καλὸν ἄγαλμα τῶ ἐμῶν πόνων* (34 стр. отъ българския преводъ).

Адриатическо море, и папата сега намислилъ да прати въ Цариградъ отдавна проектираното посолство.

Папата избралъ за България Павла, популонски епископъ, и Формоза, португалски, който отпосле станалъ папа, снабдилъ ги съ богослужебни книги и утвари, както и съ отговоритѣ на въпроситѣ, като прибавилъ и ломбардския юридически сборникъ и ги изпратилъ на Бориса.

Прѣко отношение къмъ нашата цель иматъ въпроситѣ 72, 73, 92 и 93: не могатъ ли да иматъ и българитѣ патриархъ, отъ кого трѣбва да бѫде ржкоположенъ и колко сѫ истински патриарси. Папата отговорилъ отрицателено за патриархъ, далъ надежда за архиепископъ, когато България се уподоби на християнска провинция като Галия и Германия, а колкото за истински патриарси, той сподѣлялъ мнението на великитѣ си предшественицн Лева I и Григория I: „Вие искате да знаете, кои сѫ истински патриарси. Вие трѣбва да признавате за патриарси само тѣзи, които завзиматъ апостолскитѣ катедри. Тѣ сѫ: римскиятъ, александрийскиятъ и антиохийскиятъ; римската катедра, защото князьетѣ на апостолитѣ, св. св. Петъръ и Павелъ, сѫ я основали съ своята проповѣдь и осветили съ своето мѫченичество; александрийската, защото е учредена отъ Марка, ученикъ на Петра и неговъ духовенъ синъ по кръщение; антиохийската, защото тамъ стана първото събрание на светиитѣ та вѣрнитѣ най-напредъ тукъ се нарекоха християни и защото апостолъ Петъръ, преди да дойде въ Римъ, нѣколко години е управлявалъ тази църква. Колкото за цариградската и ерусалимската църкви, наричатъ ги патриаршии, но тѣ нѣматъ сѫщото значение, както предидущитѣ. Защото апостолъ не е учредилъ цариградската църква; най-досточтимиятъ отъ всички събори, никейскиятъ, нищо не споменува за нея; само защото я наричатъ новъ Римъ и по-скоро поради благосклонность на владѣтелитѣ, отколкото на разума, нейниятъ епископъ получи титула патриархъ. Вие ме питате още, коя е следъ Римъ втората катедра. Както показва разумътъ и както учи римската църква, споредъ никейскитѣ канони, втора катедра е, безъ съмнение а лександрийската".

На следната 867 въ Цариградъ билъ свиканъ съборъ подъ председателството на Михаила III. Съборътъ осѫдилъ

Николая за неговото вмѣшателство въ дѣлата на цариградската църква и за нѣкои отклонения въ догмитѣ и обредитѣ. Рѣзкитѣ изрази, съ които си служи Фотий по отношение на римското духовенство въ България, показватъ, че той е билъ живо засегнатъ отъ папския успѣхъ въ тази страна. Николай отговорилъ на атаката съ повикване св. солунски братя отъ Моравия въ Римъ.

Така, раздѣлението между Римъ и Цариградъ е станало пълно. Папата анатемоса патриарха презъ 863 преди покръстването на българитѣ; Фотий анатемоса Николая следъ отмѣтането на българитѣ отъ Цариградъ. Имаше руски дипломати, които считаха българитѣ главни виновници за раздѣлението на църквитѣ (Н. Дурново). Но отъ съпоставянето на датитѣ излиза, че разпрята се почнала още презъ 858 г. за Илирикъ и всичката вина на Бориса е, че е гледалъ да извлѣче за себе си полза отъ заплетеното положение, като се водилъ отъ новъ принципъ, че независимитѣ държави трѣбва да иматъ и независими църкви.

Даже ако раздѣлението не стана окончателно, много има да се благодари на Бориса, че не се привързвалъ всецѣло къмъ никоя страна, а преследвалъ упорито своята цель. Всѣка една отъ дветѣ страни почнала да се изоставя отъ своята непримиримость къмъ другата, защото виждала, че плячката сама ѝ се изплъзвала отъ ржцетѣ.

Внимателното разглеждане на фактитѣ ни убеждава въ горното заключение.

На събора отъ 867 г. Фотий, за да запази своето положение, засегналъ престижа на василевса. Като се опълчилъ противъ папата, той гледалъ да ласкае франкския императоръ: съборътъ призналъ на Лудвика II и на императрица Енгелберга титлитѣ августъ и августа, които ги приравнявали къмъ византийскитѣ господари. Но докато ставало това, Николай умрѣлъ, а Фотий билъ сваленъ отъ престола.

Презъ 866 г. въ цариградския палатъ се извършило грозно престжпление: по заповѣдь на Михаила III е билъ убитъ кесарь Варда и, на негово мѣсто билъ поставенъ Василий Македонецъ. Последниятъ си задалъ въпроса, за колко време ще бжде такъвъ и катоималъ предъ себе си участьта на Варда, водимъ отъ чувство на самосъхранение, взелъ да се носи съ мисъль за новъ превратъ, толкова повече, че

си давалъ смѣтка и за общественото мнение. Нѣколко съмишленици на Василия убили Михаила на 23 септември 867, а на 25 септември 867 билъ сваленъ и Фотий.

Преди всичко новиятъ императоръималъ нужда да добие популярность между народа съ такова действие, което да се хареса на мнозинството отъ византийското общество, а такова действие било възстановлението на Игнатия. Името на последния било популярно между масата. Никита Пафлагонецъ приписва на Михаила III следнитѣ думи, казани при винена атмосфера: „Моятъ патриархъ е Грилъ (шефъ на кощунствени процесии), патриархъ на Варда е Фотий, а патриархъ на народа Игнатий". Обществото намирало, че свѣтската власть своеволно се разпореждала съ църковнитѣ работи. Василий далъ удовлетворение на туй общество и на папата, но сжщевременно си турилъ на ума съ нови отстжпки да спечели България за Византия.

Религиозната схизма между Изтокъ и Западъ съдържала въ себе си опасность за византийскитѣ владѣния въ Италия. Въ Цариградъ могли да си спомнятъ, че сжщо такава схизма въ VIII вѣкъ, поради иконоборството на византийскитѣ императори, докара сближение между папитѣ и франкитѣ за смѣтка на византийския екзархатъ. Сега се очертавало подобно сближение между папа Николая и Бориса. Какви сж могли да бждатъ последствията за Византия? Безъ друго лоши. Трѣбвало да се бърза и съ нови отстжпки да се отклони Борисъ отъ своето намѣрение.

Папата съ своитѣ отговори не задоволилъ Бориса. Оставало му мълкомъ да спечели нѣкого отъ папскитѣ легати за своитѣ цели. Съ своитѣ планове за християнизиране на България Формоза възбудилъ възторгъ у Бориса, но не забравялъ и себе си. Дошелъ день, когато и двамата осъмнали съ убеждение, че не могатъ единъ безъ другъ; тѣ си дали клетва, че ще се подкрепватъ взаимно: прелатътъ ще се старае да улеснява замислитѣ на Бориса за автономна църква, Борисъ ще се потруди, щото първиятъ титуляренъ архиепископъ, за когото загатвалъ папа Николай, да бжде Формоза.[1]

Николай усетилъ замислитѣ на своя пратеникъ въ България. Голѣмъ неприятель на народнитѣ църкви, той решилъ

[1] A. Lapôtre, L'Europe et le Saint-Siège à l'époque carolingienne, 57

да удуши това движение въ България въ самия зародишъ; той извикалъ Формоза обратно въ Римъ. Борисъ настоятелно го изисквалъ почти цѣла година, но безуспѣшно. Новиятъ папа, макаръ и миролюбивъ, потвърдилъ отказа на Николая за Формоза.

Бавностьта на Римъ дала възможность на Византия да иска да извлѣче полза отъ българския въпросъ. Недопустимо е да се мисли, че въ Цариградъ не знаяли за незадоволството на Бориса. Първата работа на Василия едва ли не е била да се споразумѣе съ Бориса, като му обещае бързо изпълнение на неговото желание за архиепископъ, което папата отлагалъ за неопредѣлено време.

За да се даде санкция на всичко това, решено било да се свика съборъ, който за западната църква е VIII вселенски. На тоя съборъ е била подписана формулата за единение, представена отъ римскитѣ легати, съ която се свалялъ Фотий и се възвръщалъ на престола Игнатий заедно съ дванадесеть епископи, негови привърженици.

Съборътъ станалъ презъ 869—70 г.. Подиръ осмото заседание настанала пауза повече отъ три мѣсеца, която продължила до 12 февруарий 870 г. Презъ тоя мѣсецъ пристигнали и пратеницитѣ на Бориса на чело съ болярина Петра, който наскоро се билъ завърналъ отъ Римъ, гдето не сполучилъ съ мисията си, навѣрно, да склони папата да ржкоположи за архиепископъ поне дякона Марина, съ когото Борисъ добре се запозналъ при престояването му въ България, понеже не е билъ допустнатъ въ Византия отъ Михаила III. Българскитѣ пратеници присѫтствували на последното заседание на събора на 28 февруарий заедно съ ония на Лудвика Нѣмски.

Три дена следъ закриването на събора било устроено извънредно заседание за решение на въпроса, отъ кого трѣбва да зависи българската църква. При отварянето на заседанието шефътъ на българската делегация произнесълъ следната речь-обращение: „Ние бѣхме доскоро езичници и едвамъ напоследъкъ се приобщихме къмъ благодатьта на християнството; ние се боимъ, да не би да попаднемъ въ нѣкое отношение на измама и желаемъ отъ васъ, които представлявате патриарситѣ, да научимъ, на коя църква имаме да се подчинимъ". Безъ никакво двоумение папскитѣ легати

отговорили: „На римската; къмъ нея се обърна вашиятъ господарь, на св. Петра се предаде той заедно съ цѣлата си страна и народъ".[1]

Тогава се намѣсили представителитѣ на източнитѣ патриарси и запитали българитѣ, какви свещеници намѣрили при завладяването не страната, латински или гръцки. Отговорътъ билъ — гръцки, но и тоя отговоръ е билъ оборванъ отъ папскитѣ легати, понеже римската църква поставяла и гръцки свещеници. На края източнитѣ представители си открили картитѣ: „Доста непристойно е, че вие, които се отказвате отъ ромейската империя и се свързвате чрезъ договоръ съ франкитѣ, да запазвате права за управление въ царството на нашия господарь. Поради това, ние отсѫждаме, щото българското отечество, за което узнаваме, че било порано подъ гръцка власть и е имало гръцки свещеници, отново да се върне сега чрезъ християнството пакъ на св. цариградската църква, отъ която то било отдѣлено чрезъ езичеството."[2]

Решението на събора, вземено само по себе си, значело, че България въ църковно отношение се подчинява на Византия. Обаче действителното си решение въпросътъ получилъ не на събора, а въ дипломатическитѣ канцеларии. Въ Цариградъ дошли до убеждение, че безусловно подчинение на българската църква е невъзможно, затуй застанали върху базата на автономностьта съ архиепископъ на чело. Борисъ отъ своя страна виждалъ, че това е максимумъ отъ всичко възможно за момента и се решилъ на тѣсно сближение съ Византия. Опититѣ на папитѣ да си възвърнатъ България сѫ били доста продължителни; не даромъ Лапотръ е казалъ, че на 15-годишното сношение на Бориса съ трима папи всички перипетии още не сѫ всецѣло разяснени.

Имало нѣщо въ папското схващане на българския въпросъ, което шокирало Бориса. На последното заседание на събора папскитѣ легати заявили, че Борисъ се подчинилъ на св. Петра съ цѣлия народъ и държава. Така се разбирало подчинението на Калояна и Инокентии III. А какво съдържание влагали папитѣ въ тия думи, ще ни стане ясно, следъ като хвър-

[1] Dr J. Hergenröther, Photius Patriarch von Constantinopel, II, 151.
[2] Ibidem, 156.

лимъ погледъ, какво мислили тѣ за такива държави на Западъ и какво получавали отъ тѣхъ.

На Западъ нѣмало повече почитанъ светия отъ св. Петра. Нека си представимъ за моментъ упадъка въ време на Каролингитѣ; нека си спомнимъ преобладаващето значение на папството при Николая I, за да разберемъ, че хората на Западъ повече дирили закрила у папата, отколкото где да било другаде. Явлението се засилило презъ следващитѣ вѣкове.

Да вземемъ за примѣръ Полша, която се покръстила единъ вѣкъ следъ България. Длугошъ говори за нея, че плащала данъкъ на папата, който данъкъ билъ известенъ подъ име лепта на св. Петра (census iste denarius Sancti Petri vocabatur), нѣщо което се потвърждава и отъ смѣтководнитѣ книги на Ватикана (censum qui vulgariter denarius S. Petri nuncupatur). Такъвъ данъкъ Полша плащала до XVI вѣкъ, но за туй пакъ се ползувала съ моралната подкрепа на папитѣ. Така напр., въ 1319 година чехскиятъ краль претендиралъ за полската корона. Поляцитѣ се отнесли до папа Иоанъ XXII и му заявили, че тѣ не зависѣли отъ никой чуждестраненъ господарь, понеже тѣхното кралство било подчинено на св. Петра и плащали данъкъ на папата.

Испания представлявала за папскитѣ амбиции особено благодарна почва. Тукъ християнитѣ отнимали отъ мохамеданитѣ нѣкогашнитѣ земи на вестготитѣ. Всѣка отъ новообразуванитѣ малки държави искала да запази своята независимость чрезъ папата; затова се надваряли, коя по-скоро да се предостави на св. Петра.

Но истинската физиономия на лептата на св. Петра нигде не изпъква така ясно, както въ историята на сношенията на папитѣ съ Англия.

Англо-сакситѣ, обърнати въ християнство отъ римски мисионери, изказвали винаги на апостола Петра особена почить. Тѣ имали училище и домъ въ Римъ и отъ края на VIII вѣкъ почнали да внасятъ известна сума на папата. Въ 853 година краль Етелвулфъ изпратилъ въ Римъ сина си Алфреда, известния въ историята Алфредъ Велики (871—900), съвременникъ на Бориса и Симеона, помазанъ отъ папа Лева IV (847-855). Отъ благодарность за това Етелвулфъ се задължилъ да внася годишно известна сума на папата (300 мангони).

Но това, което Етелвулфъ внасялъ доброволно, Иоанъ Безземни се принудилъ дв дава противъ волята си. Следъ наложения интердиктъ на Англия Иоанъ се призналъ за папски васалъ и се обвързалъ да плаща на папа Инокентия III годишно 1000 английски лири. Тоя данъкъ съ малко прекжсване продължилъ до времето на Елисавета (1558).[1]

Сеге вече става понятенъ смисълътъ, който папскитѣ легати отдавали на горнитѣ думи. Ще каже, че Борисъ на която страна и да се обърнѣлъ, се сблъсквалъ съ заднитѣ намѣрения на своитѣ доброжелатели. Византия записвала въ своята канцелария всѣки новопокръстенъ народъ като подвластенъ на империята, а пъкъ папата го подчинявалъ на св. Петра. Анастасий Библиотекарь говори, че Борисъ билъ обхванатъ отъ такава преданость къмъ св. Петра, щото единъ день, като си хваналъ коситѣ съ собствената ржка, при погледа на всички околни се предалъ на римскитѣ легати, произнасяйки следнитѣ думи: „Нека знаятъ знатнитѣ и земитѣ на цѣлия български народъ, че отъ днешния день азъ ше бжда слуга на св. Петра и на неговия намѣстникъ".[2]

Като се знае, че Борисъ искалъ патриархъ като условие за пълна държавна независимость, можемъ съ положителность да твърдимъ, че, каквото говори Анастасий Библиотекарь, отъ себе си измислюва. На сжщата вждица папитѣ гледали да уловятъ и други славянски господари. Така, Иоанъ VIII въ 880 година подканва хърватския банъ Бранимира да не пропусне да прати въ Римъ легати, за да се съвещаватъ съ папата, следъ което пъкъ той ще прати свой легатъ въ Хърватско, предъ когото да дадатъ клетва за вѣрность.[3] Сжщиятъ папа писалъ и на Светопълка Моравски: „Като презре всички други владѣтели, ти избра св. Петра, княза на апостолитѣ, за свой помощникъ и защитникъ заедно съ своитѣ вѣрни боляри и съ цѣлия народъ на своята земя", т. е. сжщото, което папскитѣ легати твърдѣли и за Бориса.[4]

---

[1] Paul Fabre, Etude sur le liber censuum, 1892, 120-133.

[2] „Omnes primates et cuncti populi Vulgarorum terrae cognoscant, ab hodierno die me servum fore post Deum B. Petri et ejus vicarii". (Hergenrother, 156).

[3] Migne 126, 918.

[4] ibidem 906.

Решението на събора за България било неизказанъ ударъ за папскитѣ пратеници. Чудното било, че патриархъ Игнатий, възвърнатъ на престола чрезъ усилията на двама папи и тъй покоренъ въ всичко тѣмъ, по въпроса за България показалъ упорита опозиция и скоро ржкоположилъ епископъ за нея. Това е доказателство, че въпросътъ е билъ предварително разрешенъ дипломатически, а после съборно; иначе е невъзможно да се допусне, че Игнатий е щѣлъ да бравира папата, ако да не е вършилъ угодно дѣло за императора.

Но папитѣ не искали да признаятъ поражението си, а се заловили да си възвърнатъ България. А Борисъ, като се основавалъ на решението на събора, далъ пжтя на латинското духовенство отъ България. По тоя случай папа Адрианъ писалъ на Игнатия: „Нашитѣ свещеници по заповѣдь сж изгонени отъ страната на българитѣ съ голѣмо безчестие и самитѣ епископи изведени съ немалко презрение." На 10 октомврий 871 пакъ той писалъ на императора Василия да удържи Игнатия отъ вмѣшателство въ българскитѣ дѣла, но безуспѣшно. Иоанъ VIII, приемникъ на Адриана, три пжти убеждавалъ Игнатия да не си присвоява правата на своята благодѣтелница, римската църква, принадлежащи ней отъ времето на папа Дамаса, и да извика гръцкото духовенство отъ България. Последниятъ пжть (априлъ 878 г.) даже го заплашвалъ съ лишение отъ причастие, ако искането му не бжде изпълнено въ разстояние на 30 дена, а при по-нататъшното упорство заплашвалъ да го лиши и отъ патриаршеския престолъ; отлжчилъ и гръцкото духовенство отъ България.[1]

Презъ сжщата 878 се поминалъ патриархъ Игнатий и три дена следъ смъртьта му билъ възвърнатъ на престола Фотий. Сега работитѣ се възвръщали въ положението, въ което били презъ 858 г. при първото възшествие на Фотия. Както тогава Николай билъ готовъ да признае Фотия, ако му отстжпѣли Илирикъ, тъй и сега Иоанъ VIII свързалъ признанието му съ отстжпването на България.

За да се даде санкция на всичко, свикали съборъ презъ 879-880, на който присжтсвували и седъмь епископа отъ България. На събора било прочетено папското писмо, съ което искалъ възвръщането на България. Съборътъ намѣрилъ, че

[1] П. Лепорскій, Исторія Ѳессалоникскаго Экзархата, 213-14.

разрешението на тоя въпросъ не е отъ негова компетентность, а на императора. Двама митрополити, Прокопий Кесарийски и Григорий Ефески, ударили на многоглаголане и изказали твърда надежда, че императорътъ ще подчини всички откѫснати провинции отъ Византия, та тогава щѣло да има и за папата и за другитѣ.

Обаче двадесетгодишната борба не за всички пропаднала безследно. Василий и Фотий сѫ първи, които се убедили, че надеждата да се подчинятъ българитѣ е суетна; отъ тукъ и готовностьта имъ да предоставятъ България на римския престолъ. Отказътъ на Фотия отъ България не е билъ безъ заслуги къмъ вселенската църква, защото не цѣлата българска територия влизала въ границитѣ на солунския екзархатъ. Действително, Долна Мизия, ядката на българската държава, зависѣла отъ цариградския патриархъ въ силата на 131 новела на Юстиниана, обнародвана следъ споразумѣние съ папа Вигилия, (537—555).

Папа Иоанъ VIII забелязалъ, че Фотий на времето помалко посѣгалъ върху папскитѣ права въ България, отколкото Игнатий. Когато той разбралъ, че Фотий следъ повторното завзимане на престола се въздържалъ отъ ржкополагане въ българската църква, вмѣсто да вземе предъ видъ, че това е въ силата на автономностьта, той го помислилъ лично дѣло на Фотия и усетилъ разположение къмъ него. Отъ тогава България престанала да фигурира въ епископскитѣ катедри на цариградския патриархъ. При това, докато е живѣлъ Иоанъ VIII, Фотий никакъ не измамилъ римската църква и дълго време следъ смъртьта на папата патриархътъ хвали неговата неустрашимость и политически тактъ. Ако по-късно римскитѣ претенции за България сѫ останали мъртва буква, то е, защото Борисъ, безъ да прекрати открито сношенията си съ Римъ, е третиралъ своята църква така, като че ли Римъ да не е сѫществувалъ.

Тукъ е новиятъ елементъ, който българитѣ внесли въ кржга на идеитѣ, изработени въ римската империя. Най-проницателнитѣ католишки писатели наричатъ тоя елементъ — основание на национални църкви въ предѣлитѣ на независими държави, византийско зло. Обаче цѣлиятъ ходъ на западно-европейската история състои въ създаване на независими национални държави за смѣтка на всемирната католишка

църква. Ако не бѣше Николай толкова голѣмъ неприятель на националиитѣ църкви; ако не бѣше се придържалъ толкова упорито о теорията за тритѣ апостолски катедри; ако бѣше се вслушалъ въ гласа на Бориса за патриархъ, реформацията, а следователно и 30-годишната война биха станали безпредметни.

Съборътъ отъ 869-70 година представлява не само църковенъ интересъ; той има и политическо значение, защото е докаралъ въ съприкосновение византийския дворъ съ западноримския императоръ. Разпространението на арабската сила въ Италия е било и за двата двора опасно. Василий виждалъ италиянскитѣ си владѣния постоянно да намаляватъ, а Лудвикъ II се виждалъ непосрѣдствено заплашванъ отъ арабитѣ. Цѣла Италия тогава представлявала печално зрѣлище. Но за задружни действия на двата двора не е могло да става дума. Гърцитѣ не признавали Лудвика равенъ на своя императоръ; тѣ му оспорвали титула августъ и императоръ на римлянитѣ. Неговитѣ пратеници въ гръцкитѣ актове на събора взимали мѣсто следъ българскитѣ и на тѣхния господарь се дала само титлата на франкски краль, а въ латинския текстъ само титлата императоръ на италиянцитѣ и франкитѣ. Но самъ Лудвикъ II продължавалъ да се нарича императоръ на римлянитѣ. Това е било достатъчно, за да се започне остра полемика съ византийския дворъ. Василий обвинилъ франкскитѣ пратеници, че зле се водили въ Царигадъ и че повдигнали негодованието на гърцитѣ съ своитѣ раздори, бруталность и обноски на зле възпитани варвари.

Тъй отново се е раждалъ теоритическиятъ конфликтъ, който се бѣше повдигналъ при създаването на западната империя. Тъй като василевсътъ тури всичката си ревность да реализира религиозното единство, той не е допускалъ никакво отклонение на принципа за единството на империята: ако има само една империя, може да има само единъ императоръ—цариградскиятъ. Но това, което е увеличавало въ неговитѣ очи узурпацията, то е, че Лудвикъ II се наричалъ императоръ на римлянитѣ, а не на франкитѣ. Чрезъ това Каролингътъ измѣнявалъ вѣчнитѣ предѣли, прекатурвалъ традиционнитѣ форми на империята.[1]

[1] Terminos aeternos transferre et veterum Imperatorum formas commutare (Chronicou Salernitanum, 531 .

Съ основанието на македонската династия западнитѣ работи взиматъ въ византийския дворъ нова важность, защитата на интереситѣ на империята въ Италия и въ западния басеинъ на Срѣдиземно море става една отъ главнитѣ задачи на византийската политика. Сарацинската опасность е създавала между двете империи тѣсна общность на интереси. Но сложностьта на българския въпросъ, който криелъ въ себе си елементи, които се указаха много важни за бждещето на Европа, е поглъщала вниманието на заинтересованитѣ и ги отклонявала отъ задължението да се противопоставятъ на тази опасность. Сега, при настаналото тѣсно сближение между България и Византия, тази задача изпъквала по-релефно и викала за разрешение. „Тъй, като бѣше невъзможно, казва Скилица-Кедринъ, да се води борба срещу арабитѣ отъ Изтокъ и ония отъ Западъ, понеже българитѣ нарушиха примирието, реши се да се водятъ преговори съ арабитѣ отъ Сицилия."[1] Пасажътъ се отнася къмъ Симеоново време следъ 912 година, но той вѣрно предава мнението на византийцитѣ за взаймодействието на събитията отъ Балканския полуостровъ съ събитията отъ Мала Азия и Италия. Тъй като Мала Азия е била гръбнака на византийската империя, затова и византийцитѣ по-лесно се решавали да правятъ жертви въ Италия, когато се намирали на тѣсно въ Европа. Това взаимодействие налага да се постави и другъ единъ въпросъ, а именно: спечелила ли е Византия въ Италия поради тѣсното сближение съ България?

Откато Левъ Исаврянинъ подчинилъ Южна Италия подъ властьта на цариградския патриархъ, е настанала нова елинизация на тази страна отъ VIII до IX вѣкъ. Византийскиятъ елинизъмъ знаялъ да завладѣе за своя езикъ, своитѣ нрави, религия, за своя гений южната часть на полуострова тъй пълно, както класическиятъ елинизъмъ бѣше направилъ сжщото 15 вѣка порано. Византийската политика си бѣ поставила задача да направи отъ п-ва анексъ на византийската империя, постепенно поглъщанъ въ сферата на влиянието на тази империя, губейки своето собствено съзнание; византийскиятъ елинизъмъ направи

[1] *Συνιδόντες οὖν οἱ κρατοῦντες ὡς οὐχ' οἷοι τέ εἰσι πρός τε τοὺς ἑῴους Σαρακηνοὺς καὶ πρὸς τοὺς ἑσπερίους ἀντέχειν, ἤδη καὶ τῶν Βουλγάρων τὰς σπονδὰς λελυκότων, σπείσασθαι ἐγνώκεισαν μετὰ τῶν ἐν Σικελίᾳ Σαρακηνῶν* (Кедринъ II, 355—6).

трайно завоевание и създаде на Западъ една италиянска Гърция, която устоя дълго време подъ властьта на норманскитѣ кралье и на която следитѣ и днесъ не сж всецѣло изчезнали[1].

Успѣхитѣ на византийцитѣ въ Италия започнали отъ 873 година, а къмъ края на 880 година тѣзи успѣхи станали очевидни за всѣкиго. Градътъ Бари, предъ който византийската флота не сполучила въ 869 година, билъ превзетъ въ 876 г. и станалъ точка на отправление за по-нататъшни действия. Преписката на Николая Мистика ни показва, каква важность той отдава на работитѣ въ Италия. Въ едно писмо до непознатъ той припомня славното царуване на Василия I: между знаменититѣ дѣла на неговитѣ генерали той поставя на първо мѣсто превземането на Бари, подчинението на Лонгобардия, завоеванието на Тарентъ и други крепости, отнети отъ арабитѣ. Действително, преди византийското завоевание, между гръцкитѣ епископства въ Калабрия е имало само единъ митрополитъ, този отъ Регионъ, който е отъ началото на IX вѣкъ. Единъ вѣкъ по-късно, въ времето на Лева VI, не е сжщото: авторътъ на *Νέα Τακτικά* споменува въ Нова Калабрия две митрополии, едната въ Регионъ, съ двадесеть подведомствени епископи, а друга въ Санта-Северина съ четири.

Византийскитѣ успѣхи въ Италия продължавали до 915 година. Презъ тази година тѣ одържали победа надъ арабитѣ при Гариляно. Тази победа направила да изчезне последната мухамеданска колония по брѣга на Тиренско море. Това събитие дало на византийското влияние въ Италия нечуванъ престижъ: върховенството на васиелвса било признато по най-изриченъ начинъ по всичкитѣ брѣгове на южна Италия отъ Гаета до подножието на планината Гаргано.

Сжщевременно и българитѣ се възползували отъ сближението съ Византия, за да национализиратъ своята църква. Борисъ мислѣлъ, какъ да въведе славянското богослужение. Папа Иоанъ VIII, следъ като си осигурилъ неутралитета на Василия и Фотия, продължавалъ съ писма да убеждава Бориса да се върне въ лоното на римската църква. Той билъ даже готовъ да поправи нѣкоя небрежность, ако сж извър-

[1] Bh. Diehl, Etudes sur l'administration byzantine dans l'Exarchat de Ravenne.

шили неговитѣ легати.[1] Сѫщиятъ папа, като виждалъ успѣха на славянската литургия въ Моравия и като знаялъ, безъ съмнение, желанието на Бориса да я има и въ България, направилъ важна стѫпка: въ 880 г. той разрешилъ славянската литургия, като казвалъ, че който е създалъ тритѣ главни езика, сир. еврейски, гръцки и латински, сѫщиятъ е създалъ и всички останали за своя честь и слава. При все това Борисъ останалъ глухъ и къмъ тѣзи аванси и не измѣнилъ отношенията си къмъ Византия. Действително, отстѫпката на Иоана VIII не е била съгласна съ духа на западната църква въ ония времена. Следващиятъ папа Стефанъ V осѫдилъ славянската литургия и развързалъ ржцетѣ на Методиевия противникъ Викинга. Въ източната църква сѫществували богослужебни книги на всички книжовни езици. Гърцитѣ, коптитѣ, абисинцитѣ, сирийцитѣ, арабитѣ-християни, арменцитѣ, грузинцитѣ, живущитѣ на Долния Дунавъ готи извършвали богослужението на свой езикъ. Св. Кирилъ и Методий продължили традицията на източната църква въ Моравия, а тѣхнитѣ ученици въ България. Програмата на Бориса за национализиране на българската църква отивала въ хармония съ традициитѣ на източната, и отъ тукъ такъвъ горещъ приемъ намѣрили Методиевитѣ ученици. Тѣсното сближение между дветѣ държави засегнало и отношенията между двата двора: Борисовиятъ синъ, Симеонъ, билъ изпратенъ въ Цариградъ за да усвои гръцката култура. Обаче сближението се проявило въ България и въ чисто византийска форма: по-голѣмиятъ синъ на Бориса, Владимиръ, билъ поставенъ на престола, но поради реакционнитѣ си стремежи въ полза на старата вѣра билъ сваленъ и по чисто византийски обичай ослѣпенъ. Тѣсното сближение на Бориса съ Византия останало като идеалъ за българо-византийскитѣ отношения, за които въ Цариградъ си спомняли, когато въ тѣзи отношения наставалъ неблагоприятенъ обратъ за Византия. Така Николай Мистикъ пише на Симеона, че както е наследникъ на бащината власть, тъй трѣбва да бѫде и на неговото миролюбие.[2]

---

[1] Parati sumus ut vos lucrificiamus et, quidquid legatorum nostrorum offuscatione nuper offensum est, ad purum corrigere (M. G. H. Ep. VII, 166, писмото е отъ май 879).

[2] *Καὶ δίκαιόν ἐστιν ὥσπερ κληρονόμος γέγονας τῆς ἀρχῆς τοῦ σοῦ μακαρίου πατρός, οὕτω καὶ τῆς ἐκείνου κληρονόμον εἶναί σε εἰρηνικῆς ψυχῆς, καὶ τῆς ἄλλης χριστιανικῆς καταστάσεως* (P. G. CXI, 161).

Наложеният миръ отъ Симеона на Византия следъ сражението при Българофонъ (893) траялъ до 912 г. Оскърблението, нанесено на Симеоновитѣ пратеници, накарало Симеона да се залови за оржжие. Тогава византийцитѣ се принудили да плащатъ данъкъ на африканскитѣ араби, за да не ги нападатъ въ Италия та тъй да могатъ да се справятъ съ Симеона. За нещастие съ нищо не можемъ да бждемъ възнаградени за загубата на Симеоновитѣ писма до патриарха Николая Мистика. Преписката между тѣзи забележителни личности едно нѣщо изважда на яве: патриархътъ гледалъ да запази statu quo-то и, ако е думата да се смажатъ българитѣ, охотно прекратява преписката, но не сполучатъ ли византийцитѣ въ намѣрението си, той отново изпъква на сцената и обвинява дявола за пролѣтата кръвь. Симеонъ вмѣсто да се занимава съ дявола виждалъ злото другаде: въ евнуситѣ, които образували дворцова камарила и правѣли Византия посмѣшище въ очитѣ на всички християнски народи, източни и западни. Симеонъ решилъ радикално да ликвидира съ Византия, като я съедини съ България, по подобие на съединението на Италия съ задалпийски страни въ време на Каролингитѣ. Николай Мистикъ се заловилъ да го отклони отъ това намѣрение, като му посочвалъ предопредѣлената мисия на всѣки народъ.[1]

Патриархътъ и василевсътъ съ отстжпки на папата гледали да създаватъ на Симеона неприятели въ неговия тилъ. Симеонъ можелъ да се нарича колкото си ще царь и на гърцитѣ (ромеитѣ); Романъ Лакапинъ, като се сдобилъ съ съюзници, могълъ иронически да го пита, кжде му сж гърцитѣ, на които той се провъзгласилъ за царь; ако е думата само да се кичи съ титули, може да се нарече и емиръ на арабитѣ. Действително византийцитѣ дали и на Карла Велики само титула императоръ *(βασιλεύς)*, но се пазили да прибавятъ „на римлянитѣ“; последното тѣ грижливо оставяли за себе си. Тѣ по-скоро пожертвували интереситѣ на източната църква, като отстжпили на папитѣ своята църковна юрисдикция надъ

[1] *Ἔθετο ἑκάστῳ ἔθνει ὁ Θεὸς ὥσπερ ὅριον οὕτως καὶ τιμας καὶ κλήσεις· καὶ ὅσοι μεν ἐνέμειναν ταῖς παρ' αὐτοῦ δεδεμέναις τιμαῖς, οὗτοι καὶ διήρκεσαν· ὅσοι δὲ τῶν μὲν θείων δωρεῶν καὶ τιμῶν ὥσπερ ἠλόγησαν, ἐφιλονείκησαν δὲ πλέον τι παρ' ἑαυτῶν προσλαβεῖν, οὗτοι κᾶν ἐπὶ μικρὸν ἔδοξαν εἰς αὔξησιν προελθεῖν, ἀλλ' οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ καὶ πάντων ἐξέπεσον* (Spicil. Romanum, t. X, 183-9).

южнитѣ славяни и като се отказали отъ своитѣ суверенни права надъ тѣхъ, отколкото да признаятъ претенциитѣ на Симеона върху цариградския престолъ. Папата Иоанъ X се намѣсилъ и изпратилъ писмо до Симеона, на което текстътъ не се е запазилъ, но за което знаемъ отъ писмата на Н. Мистика. Безъ друго, писмото подкрепвало предложенията на патриарха, за което той говори въ писмото си: да се плаща данъкъ на Симеона и да му се отстжпи една часть отъ територията, но признание императоръ на ромеитѣ по никакъвъ начинъ не се дава.

Съ възкачването на престола на царь Петра още сжщата година последвалъ миръ, който продължилъ около 40 години. Тоя миръ много помогналъ на византийската културна мисия въ Италия. Калабрия става въ X вѣкъ съ своитѣ монаси и отшелници нова Тиваида, чиято репутация достигнала до Цариградъ и Ерусалимъ. Докато политическиятъ престижъ на Византия пада поради несржчностьта на господаритѣ ѝ, около половината на X вѣкъ гръцкиятъ езикъ, богослужение и цивилизация проникватъ по-далече на северъ и докарватъ тържество на елинизма. Гръцкитѣ владици отъ Калабрия и Сицилия добиватъ автономия, която задоволявала всички тѣхни желания. Цариградскитѣ патриарси не действували тъй прѣко върху тѣхъ, както папитѣ отъ VI вѣкъ върху тѣхнитѣ латински предшественици; тѣ служатъ често за посрѣдници между Римъ и Цариградъ. Сицилийцитѣ играятъ особено активна роля на седмия вселенски съборъ отъ 787 г. за да турятъ край на борбата за иконитѣ и да помирятъ Изтокъ и Западъ. Съ тѣхъ вървятъ много калабрийски епископи. Въ 869 г. калабрийцитѣ заседавали заедно съ източнитѣ епископи на събора, който анатемоса Фотия. Населението на тази область било привързано и къмъ византийското правителство: известно е, че калабрийци сж уловили Симеоновитѣ и египетски пратеници и ги предали на византийското правителство.

Въ 963 година на византийския престолъ се възкачилъ Никифоръ Фока. Отъ друга страна една година по-рано отъ него приелъ императорска корона въ Римъ Отонъ I Велики отъ саксонската династия, чийто идеалъ е билъ да владѣе цѣла Италия, regnum italicum, заедно съ византийскитѣ владения. Следователно нуждата подсказвала на Никифора да подържа мирнитѣ отношения съ българитѣ. Вмѣсто това той почналъ

да крои планове за подчинение на България. Като станалъ разривъ между папа Иоанъ XII и Отона, последниятъ се оплаквалъ, че папата изпратилъ въ Цариградъ двама пратеници съ тайна мисия, които били арестувани въ Капуа преди да се качатъ на кораба. Съ тѣхъ билъ единъ българинъ, нареченъ Салекъ[1], и епископъ Захей, когото папата пращалъ въ Маджарско, навѣрно за да подбутне маджарския владѣтель противъ германския императоръ. Каква е била мисията на българина въ това посолство, не е известно, но може да се допусне, че папата се носилъ съ мисъль да привлѣче и България въ тази комбинация. Отонъ съ право подозиралъ, че комбинацията е насочена противъ него. Отонъ, ако и да мислѣлъ, че може да се справи съ сарацинитѣ безъ византийска помощь, пакъ искалъ официално признание на своята империя отъ Цариградъ. Той изпратилъ гръцкитѣ пратеници назадъ съ богати дарове и натоварилъ венецианеца Доминика да предложи на василевса бракъ между дъщерята на Романа II и Отона Млади, неговъ синъ. Доминикъ срещналъ Никифора въ Македония, твърде разсърденъ поради новинитѣ отъ Италия. Подъ Македония тукъ трѣбва да се разбира не днешната, а една часть отъ Тракия, гдето е билъ Никифоръ, готовъ да тръгне въ походъ срещу българитѣ. Италианскитѣ новини заедно съ похода на руския князъ Святослава докарали съвършенъ обратъ въ политиката на Никифора: вмѣсто да иска покорението на България, той почналъ да мисли за задружни действия съ нея. Билъ представенъ проектъ за бракосъчетанието на двамата византийски наследници, Василия и Константина, съ две български княгини. Никифоръ заговорилъ за общностьта на вѣрата, така щото българитѣ отъ „богоненавистенъ народъ“ изведнажъ станали „християнѣйши“.

Новата политика на Никифора спрямо България била въ сжщность еднаква съ оная на Василия I преди 100 години, отъ която богато се възползували византийцитѣ за своитѣ дѣла въ Италия. Сега, като отново се усложнявали италианскитѣ дѣла, и Никифоръ разбралъ, че безъ сближение съ България не ще може да ги оправи. Доминикъ далъ увѣрения, че византийскитѣ владения въ Италия нѣма да бждатъ закачени, и съ това предразположилъ Никифора за продъл-

[1] Liudprandus, Historia Ottonis, 6.

жение на преговоритѣ. Но Отонъ коронясалъ сина си за императоръ на Рождество 967 г., въ навечерието на проектираното бракосъчетание, и съ това отново повдигналъ негодованието на Никифора. Последниятъ изпратилъ ново посолство въ Капуа презъ януарий 968 г., но преговоритѣ се протакали безъ да дадатъ благоприятни резултати. Недоволенъ отъ това, Отонъ поискалъ съ сила да принуди византийцитѣ да му изпълнятъ желанието за императорска корона и за сродяване и затова съ усиленъ маршъ се спусналъ срещу Бари, столицата на византийска Лонгобардия. Обаче той скоро се увѣрилъ въ недостатъчностьта на военнитѣ си сили и вдигналъ обсадата. Тогава пратилъ Лиутпранда отново да започне прекѫснатитѣ преговори. Памфлетътъ на последния, „Legatio", показва дълбоката противоположность между Западъ и Византия. За гърцитѣ съотечественицитѣ на Лиутпранда оставали варвари, невѣжествени и алчни; за Лиутпранда гръцкитѣ господари сѫ били изнежени, лъжци, алчни, недостойни да бѫдатъ сравнени съ германскитѣ кралье, пълни съ доблесть, откровеность и великодушие (Leg. 41). Отонъ, приемайки титула императоръ, отъ който гърцитѣ мислѣли, че франкитѣ се бѣха отказали, дълбоко наранявалъ византийския дворъ. Още отъ първитѣ думи давали да се разбере на Лиутпранда чрезъ чувствителни обиди, че василевсътъ се отказва да третира съ него като равенъ съ равенъ. На официалнитѣ банкети кремонскиятъ епископъ е билъ поставенъ следъ българскитѣ пратеници и по-скоро той се отказалъ да седне на императорската трапеза, а не да претърпи подобно унижение. Никифоръ би се показалъ по-справедливъ спрямо Отона, ако последниятъ не претендиралъ за властъ надъ Римъ,[1] защото Никифоръ е преди всичко *βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων*, и въ неговия кръжокъ никой не понася да го наричатъ иначе. Въ отсѫтствие на Никифора пристигнало посолство отъ папа Иоана XIII, което имало недипломатичностьта да даде на василевса титлата императоръ на гърцитѣ, а на Отона императоръ на римлянитѣ. Сановницитѣ на двора въ своя ужасъ хвърлили въ тъмница пратеницитѣ на папата.[2] Тоя споръ продължилъ до смъртьта на Никифора Фока.

[1] Legatio, 15: Romam liberam esse dominus tuus permittat.

[2] Ibidem, 363: Objurabant graeci mare, imprecabantur aequori, plus mirantes, cur peccatum illud portare potuerit, cur fretum dehiscens navim non absorbuerit.

Никифоръ Фока укрепилъ и разширилъ църковната организация въ Южна Италия. Въ неговитѣ очи единственiятъ действителенъ начинъ да подчини лонгобардитѣ отъ Апулия, да удуши зародишитѣ на бунтоветѣ, подържани отъ князоветѣ въ Капуа и Беневентъ, съ подкрепата на германската империя, е да се ускори процесътъ на асимилацията, като се осигури чрезъ енергични мѣрки преобладанието на елинизма, както въ Апулия, тъй и въ Калабрия. Понеже пратеницитѣ на Отона се осмѣлявали да твърдятъ, че жителитѣ на Апулия сѫ латинци и като такива се числятъ къмъ италиянското кралство на западната империя, трѣбва да му се отговори като се скѫса съ политиката на толерантность, която е чисто и просто политика на слабость, като се докара тържество на елинизма, ако ще би съ сила. Пропагандата на източнитѣ монаси и нарастването на гръцкитѣ емигранти не сѫ достатъчни; въ всички градове трѣбва литургията да се извършва споредъ гръцкия обредъ и епископътъ да бѫде гръкъ. Въ църковната организация, както въ военната и гражданска администрация, трѣбва да изчезне тоя гибеленъ дуализъмъ за истинскитѣ интереси на империята. Тъй се обясняватъ декретитѣ на Никифора Фока следъ прекѫсване сношенията съ Отона. Тѣзи декрети сѫ, навѣрно, отъ последнитѣ месеци на 968 година.

Съ дохождането на Цимисхия настава промѣна на византийската политика спрямо Италия. Цимиский се върналъ на първоначалната политика на Никифора, враждебна на България. Той пратилъ да кажатъ на Святослава, че приема всички условия на Никифора, стига да си замине за Русия. Отговорътъ на последния билъ, че византийцитѣ трѣбва да се прибератъ въ Азия, а владенията имъ въ Европа да останатъ за руситѣ. Цимисхий съ съдействието на българитѣ прогонилъ Святослава, но подчинилъ и източна България. Следъ това се обърналъ къмъ Отона, който още не билъ напусналъ идеята за сродяване съ византийския дворъ. Предложението му било прието и на 14 априлъ 973 се извършило бракосъчетанието на Отона II съ княгиня Теофано.

Следъ бракосъчетанието и съюза отъ 973 година въ Византия сѫ мислили, че откъмъ италиянска страна нѣма никаква опасность. Но щомъ умрѣлъ Цимисхий въ 976 година, сарацинитѣ отъ Сицилия почнали да нападатъ италиянскитѣ

владения на Византия; сѫщевременно и Отонъ II се носѣлъ съ мисъль да завладѣе цѣла Италия. Въ византийскитѣ хроники нѣма ни най-малко загатване за войнитѣ на двамата Отоновци въ Южна Италия; италиянскитѣ дѣла сѫ все повече забравени въ това време въ двора на василевса. Собствено казано, тѣ сѫ въ общия животъ на империята отъ второстепенна важность, ако се вематъ предъ видъ голѣмитѣ грижи, които предизвикватъ следъ смъртьта на Цимисхия бунтоветѣ на главнитѣ генерали и всевъзможнитѣ опасности, отъ които империята е била заплашена, било въ Азия, било на Балканитѣ. Безъ съмнение, общото положение на империята не позволявало да се изпратятъ въ Италия голѣми подкрепления; между 976—980 г. императорската власть е била поставена на опасность отъ бунта на Варда Склира и на малоазиятскитѣ войски. Подире се съвзела българската сила. Въ 986 г. Василий билъ победенъ въ Ихтиманскитѣ планини и едвамъ се спасилъ съ бѣгство. Тогава пакъ се показала връзката между Балканитѣ и Италия: арабитѣ почнали своитѣ опустошения на византийскитѣ владения, като ограбили въ 988 година и предградията на Бари, главния градъ на тѣзи владения. Тѣхнитѣ нападения и опустошения продължавали презъ всичкото време на българо-византийската война.

Но щастието на византийцитѣ се усмихнало отъ другаде: императрица Теофано, която управлявала германската империя отъ 983 до 991 г., здраво държала за съюза съ Византия: тя знаяла повече отъ всѣкиго да избѣгва всѣки поводъ за конфликтъ съ своитѣ цариградски роднини. Когато тя дошла въ Римъ презъ зимата на 989—90 г., тя не коронясала сина си за императоръ, така щото теоретически единството на империята било запазено и нѣкогашнитѣ претенции на Никифора Фока сѫ били удовлетворени. Престижътъ на Василия II порастналъ не само въ германския дворъ, а и въ френския. И тука станали петимни за византийска княгиня: Жерберъ д'Орилакъ, бѫдещиятъ папа Силвестъръ II, по заповѣдь на Хуго Капета, новия френски краль, койтоималъ нужда, за да се закрепи на престола, и отъ сродяване съ Византия, писалъ на цариградскитѣ императори за това и призналъ въ Византия единствения „imperium romanum“[1].

[1] Letrres de Gerbert, № 111; Gay, L'Italie méridionale et l'empire byzantin, 339.

Синътъ на императрица Теофано, Отонъ III, билъ възпитанъ още отъ детинство въ суевѣрно благоговѣние къмъ империята. При смъртьта на Теофано въ 991 Отонъ III е билъ на 11 години. Той се носѣлъ съ мисъль за византийска княгиня и за вторъ пжть изпратилъ посолство въ Византия въ 1001 г. Пратеникътъ, миланскиятъ херцогъ Арнулфъ, билъ приетъ въ Цариградъ съ изключителни почести. Нека вземемъ предъ видъ скрупулитѣ на византийцитѣ, когато ставала дума за даване византийски княгини на чужди владѣтели. Лиутпрандъ въ 968 година претърпѣлъ фиаско, когато искалъ въ Цариградъ княгиня Теофано за Отона II; само смъртьта на Никифора и промѣната на византийската политика отъ Цимисхия дадоха удовлетворение на германското честолюбие въ 973 година. Другъ подобенъ случай имаме съ византийската княгиня Ана, сестра на Теофано. Тя била обещавана и отказвана на руския князъ Владимиръ и само критическото положение на империята, докарано отъ победитѣ на Самуила, накарало повторно византийцитѣ да се съгласятъ за бракосъчетанието въ 989 г. Сега войната съ Самуила още продължавала и даже се разширила, понеже и дветѣ страни търсѣли съюзници извънъ своитѣ предѣли. Айтонъ, князъ на земитѣ между Марошъ и Дунавъ, който билъ покръстенъ въ Видинъ, държалъ страната на българитѣ, а Стефанъ, маджарскиятъ краль, който построилъ храмъ на своя патронъ въ Цариградъ, билъ съюзникъ на византийцитѣ. Готовностьта, съ която последнитѣ се съгласили на предложението на Отона III за византийска княгиня само по себе си служи за доказателство за интензивностьта на борбата съ българитѣ.

Преговоритѣ между Отона III и Византия се свършили благополучно и годеницата отпжтувала отъ Цариградъ, но когато тя пристигнала въ Бари, научила преждевременната смърть на Отона III (1002). „Никой другъ не забравилъ до такава степень сегашното, за да живѣе съ миналото на старитѣ дни; никоя душа не била повече обладана отъ тази мистична треска и отъ това благоговѣние къмъ славата на миналото, върху която почивала идеята, която срѣднитѣ вѣкове си бѣха създали за империята[1].

[1] Bryce, The holy Roman Empire.

Но какъвто и да е билъ престижътъ на стария Римъ, новиятъ Римъ още повече разпалилъ въображението на тоя визионеръ; ако нѣгде живѣе старата традиция, това е въ Цариградъ, отъ гдето е дошла майка му. За да се предаде на новата империя вънкашния блѣсъкъ на старата, трѣбва да се покрие съ византийска дреха; трѣбва да се доведатъ отъ Цариградъ въ Римъ церемониалътъ и великолѣпието, безъ които императорското достойнство не може да се схване[1]. За визионеритѣ престижътъ на Византия колко и да е билъ голѣмъ, обаче тя постоянно губѣла въ международно отношение. Сѫщиятъ Силвестъръ II възторжено се провиква за западната империя по следния начинъ: „Наша е, наша, римската империя. Даватъ ѝ сили богатата съ плодове Италия, богатата съ войници Галия и Германия, нито ни липсватъ най-силнитѣ държави на скититѣ“[1]. Както и да е, но за момента Василий II си достигналъ замислитѣ; Адриатическо море станало византийско езеро въ всичката сила на термина. Дурацо, разположенъ срещу Сипонто и тъй дълго време оспорванъ на българитѣ, билъ голѣмата крепость на василевса на илирийския брѣгъ. Доказателство за честитѣ сношения между двата брѣга на Адриатическо море е съобщението на барскитѣ лѣтописци за смъртьта на Самуила въ края на 1014 г. (Лупусъ Протоспатаръ). Сега вече свободенъ на Балканския п-овъ, Василий въ последната година на своето царуване (1025) устроилъ експедиция въ Сицилия противъ арабитѣ подъ началството на Ореста, въ която участвували руси, турци, българи и власи. Орестъ билъ разбитъ и отъ тоя моментъ почва упадъка на византийското владичество въ Италия. Българското въстание отъ 1040 г. изолирало отъ центъра на империята градоветѣ на илирийското крайбрѣжие, които още признавали византийската власть; на югъ отъ Дурацо никополската или епирска тема била завзета отъ въстаналитѣ българи. Съобщенията по суша между Македония или Тесалия и крайбрѣжнитѣ теми на Адриатическо и Йоническо море като били отново прекѫснати, подкрепленията, предназначени за италиянскитѣ градове, могли да пристигнатъ много бавно.

---

[1] F. Gregorovius, Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter, III, 1904, 452.

[1] Patrologia latina, 139, 159.

Отъ времето на Константина Мономаха (1042-1056) Византия се отказала да оправя италианскитѣ дѣла съ военна сила, а разчитала главно на дипломация и подкупъ. До негово време всички управители на византийска Италия били чисти византийци, ориенталци, генерали, които направили своята кариера презъ време на войнитѣ въ Мала Азия или въ България. Ни единъ италиански гръкъ не билъ достигналъ до тоя постъ. Пръвъ, който се е удостоилъ съ тая честь, е билъ Аргиръ, лонгобардски латинецъ. Аргиръ, вѣренъ на обичаитѣ на латинската църква, станалъ защитникъ на латинцитѣ предъ византийското духовенство; той ималъ чести спорове съ Михаила Керулария, който го гледалъ като чужденецъ и еретикъ, еднакво подозрителенъ на всички истински православни. Обстоятелствата, които предизвикали размѣна на писма между папата и патриарха, се отнасяли до работитѣ на Южна Италия, въ които е билъ прѣко замѣсенъ Аргиръ. Сега, когато изчезнала независимостьта на българската държава и църква, двамата противници се намѣрили лице срещу лице. Борбата противъ българитѣ, въстанията на последнитѣ, появяването на италианската сцена на норманитѣ, които произвели сѫщия ефектъ, както маджаритѣ и сарацинитѣ, всичко това сѫ били признаци, сѫдбоносни за византийскитѣ владения въ Италия. Въ Цариградъ не могли да се съгласятъ да ги изгубятъ, безъ да си опитатъ щастието въ борбата. Ако императорътъ е миролюбивъ, то патриархътъ, Михаилъ Керуларий, нареченъ византийски папа, сполучливо го замѣстилъ.

Огнището на византийската пропаганда, създадено въ Охридъ за елинизация на българската църква, разширило своята дейность до брѣговетѣ на Апулия. Ако Михаилъ Керуларий смѣта момента дошелъ да започне отново, особено въ Италия, тази дейность на византийската пропаганда, то е защото се бои отъ преобладанието на латинското духовенство въ Апулия, подържано отъ Аргира, както и отъ напредъка на латинското духовенство. Михаилъ Керуларий натоварилъ охридския архиепископъ Лева да прати писмо до тракийския епископъ въ Апулия. Това послужило за сигналъ на нова борба, която свършила съ раздѣлението на църквитѣ.

Презъ X вѣкъ и началото на XI имало известно число високи сановници отъ двете страни, които не считали разпрята между Римъ и Цариградъ за окончателно приключена.

Но докато българската държава и църква сѫ стояли като тампонъ между двата противника, резултатитѣ отъ омразата не се чувствували; съ изчезването на тѣзи две сили се развалило тогавашното равновесие. Писмото на Лева охридски до транийския епископъ косвено било отправено и до папата[1]. Въ него Левъ самоувѣрено осѫждалъ много нѣща въ латинската църква. Папата отговорилъ не по-малко гордо: „Вие не подозирате, какво безумие трѣбва да има човѣкъ, за да подържа, че Небесниятъ Отецъ е скрилъ отъ княза на апостолитѣ, Петра, култа или обреда на видимата жертва". . . . Следъ като изброява ереситѣ, които обикновено произлизали отъ гърцитѣ, папата извадилъ на показъ и ориенталския характеръ на византийската църква чрезъ избиране евнуси за епископи. Споредъ папската теория християнството е монархия, на която папата е единственъ господарь, комуто сѫ подчинени и останалитѣ патриарси. „Всѣко общество, прибавилъ папата, което гордо се отдѣля отъ римската църква, не може да се нарече и да се счита църква; то е сборище отъ еретици, събрание отъ схизматици, синагога на Сатана"[2].

Споредъ теорията на източнитѣ епископи, църквата се управлява отъ петь патриарха, иежду които има почетни различия. Антиохийскиятъ патриархъ Петъръ може да се счита главенъ представитель на тази теория. Той сравнява църквата съ човѣшко тѣло, на което главата е Христосъ, а разнитѣ части сѫ християнитѣ. Както всички части на тѣлото сѫ свързани съ петьтѣ чувства, тъй и всички християни сѫ подчинени на петь патриарха; както нѣма шесто чувство, тъй не може да има и шести патриархъ. Тази теория можела да се подържа само следъ подчинението на България подъ Византия, защото българската църква, въздигната въ патриаршия и призната за такава, внасяла дисонансъ въ учението за петьтѣ чувства. Въ сѫщность е имало борба между двама могѫщи противници: папата, чиято власть се простирала отъ Римъ до Норвегия, и цариградския патриархъ, който господствувалъ отъ Месинския протокъ до брѣговетѣ на рѣка Днепъръ. Подчинението на България, съгласно съ поговорката, че охотата до-

[1] *Διά σοῦ πρὸς πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς τῶν Φράγγων καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν αἱδεσιμώτατον Πάπαν.*

[2] Bréhier, Le Shisme oriental.

хожда съ яденето, усилвалъ империялистичнитѣ тенденции на втория, и той пръвъ почналъ борбата срещу своя противникъ.

На Западъ посланието на Лева Охридски било известно отъ името на Михаила Керулария. Действителенъ инициаторъ на посланието е билъ патриархътъ, а е било отправено отъ България за повече внушителность: съ това искали да дадатъ да знае римската църква, че даже и България не иска да мълчи за заблужденията на латинската църква. Посланието имало важность не само по себе си, а по вѫтрешната тенденция; значението му се заключавало не въ това, че то трактувало за прѣсния хлѣбъ, а въ това, че въ основата му се криелъ протестъ противъ предпочтението на римската катедра предъ цариградската.

И-така раздѣлението на църквитѣ е единъ отъ прѣкитѣ резултати отъ подчинението на България подъ Византия. Докато сѫществували българската държава и църква, споветѣ за разграничение на диоцезитѣ сѫ били по-малки и непримиримостьта по-слаба, но щомъ изчезналъ тоя тампонъ, тогавашното равновесие се развалило. Следъ раздѣлението на църквитѣ въ 1054 година оставало да се уредятъ религиознитѣ отношения въ Италия. Съ това намѣрение папа Николай II и Хилдебрандъ свикали съборъ въ 1059 г. въ града Мелфи. На тоя съборъ билъ низложенъ и тракийскиятъ епископъ Иоанъ, който се подалъ на византийско влияние и комуто Левъ Охридски бѣше отправилъ посланието. Но за да иматъ действителна санкция декретитѣ на папата, трѣбвало да си осигурятъ съдействието на норманитѣ. Последнитѣ по-добре отъ който и да е помогнали на папитѣ да се отърватъ отъ тѣзи епископи, които се кичели съ византийски титули. Отъ друга страна самитѣ нормани чрезъ многобройни дарения правѣли да се забравятъ тѣхнитѣ грабежи. Тѣ охотно предоставили своитѣ владения на св. Петра и съ това си осигурявали подръжката на папитѣ.

Така станало единъ видъ спонтанно съглашение между нормалнитѣ и папитѣ за смѣтка на византийскитѣ владения въ Италия. Папитѣ посочвали тѣзи владения на норманитѣ като особено приятенъ подаръкъ на апостола Петра. За дванадесетъ години тази политика дала блестящи резултати. Византийцитѣ не могли да изпращатъ подкрепления въ Италия, защото

почнали нашествията на печенегитѣ и куманитѣ въ Тракия. Сжщевременно и селджукскитѣ турци напредвали въ Азия, Завоеванието на България се указало въ сжщность голѣма грѣшка и отъ друга страна: то нарушило системата на равновесието и на северъ, която нѣкога докарвала въ възторгъ кабинетната мждрость на Константина Багренородни.

Въ пустотата, която се образувала подиръ подчинението на България, най-напредъ се устремили печенегитѣ. И еднитѣ и другитѣ били опасни неприятели за Византия, не по-малко опасни за Балканитѣ отколкото норманитѣ за Италия и селджукитѣ за Азия. Печенегитѣ почнали да минаватъ Дунава въ 1048 г. сир. три десетолетия следъ покорението на България. Василевски най-напредъ изтъкна грамадното влияние на това събитие въ историята на човѣчеството, като го сравни съ преминаването Дунава отъ западнитѣ готи, съ което се наченва великото преселение на народитѣ. Византийцитѣ, като не могли да се отърватъ отъ печенегитѣ, утѣшавали се съ това, че не било угодно Богу да бжде унищоженъ единъ отъ народитѣ, сжществуващи на земята по негова воля. Въ сжщность тайната за успѣхитѣ на печенегитѣ се криела другаде: печенеги и селджукски турци, съзнавайки своето племенно родство, почнали да се уговарятъ за задружни действия противъ Византия въ Европа и Азия.

Въ 1071 г. норманитѣ превзели Бари и съ това турили край ни византийскитѣ владения въ Италия. Презъ сжщата година византийцитѣ претърпѣли грозно поражение и въ Азия, съ което се решавала сждбата и на тѣзи влаедния. Но наймного се изплашили византийцитѣ отъ настжпването на печенегитѣ къмъ Цариградъ. Тогава отъ Византия се надали грозни викове за помощь отъ Западъ, като извадили и унията на сцената. Теофилактъ, поканенъ сега да даде мнение за съединението на църквитѣ, заговорилъ съ езика на умѣреностьта и истината и призналъ, че едвали византийското високомѣрие не е причина на всички бѣди.

Отъ друга страна българитѣ, увличани отъ дълбока ненависть къмъ византийското правителство, не били противни на сближението съ новитѣ пришелци край Дунава, отивали заедно съ тѣхъ на походъ, подчинявали се на тѣхнитѣ князье, но и сами ги подчинявали на своето влияние. Обаче въ религиозната область това съприкосновение не е било въ полза

на православието, па изобщо и на християнството. Дунавска България отъ XI. вѣкъ била благодарна почва за разпространение на богомилската ересь. Отъ писмата на Теофилакта знаемъ, че богомили и арменци намирали много привърженци между неговото паство. Въ последното десетолѣтие на XI вѣкъ остатъцитѣ отъ печенегитѣ били заселени въ Мъгленската область, а въ XII вѣкъ тукъ господствувала манихейско-богомилската ересь. Това е било другъ отрицателенъ резултатъ отъ покорението на България подъ Византия за вселенската църква.

Арменскиятъ историкъ Матей Едески негодувалъ противъ византийското управление, че лишавало отъ зрѣние или удавяло всѣки знатенъ воененъ. Като обръщало младитѣ момчета въ евнуси, не преставало да повѣрява охраната на Армения, която станала византийска провинция пакъ въ времето на Василия II, на генерали и войници евнуси до момента, когато турцитѣ видѣли Изтокъ безъ господарь.

Не по-малко оригинални мѣрки взимали византийцитѣ и на Балканитѣ.

Свободолюбивитѣ стремежи на българитѣ дирили поле за работа; нѣмало неприятель на Византия, който да не намѣри съдействие и подкрепа у тѣхъ. Тъй се обяснява лекиятъ походъ на Роберта Гюискара въ 1081 г. презъ Албания и Македония. Между неговитѣ поданици имало и българи. Това се вижда отъ разказа за пренасяне мощитѣ на св. Николая отъ града Миронъ (Ликия) въ града Бари. Между ония, които получили изцѣление отъ светията, билъ и единъ българинъ, доказателство, че българитѣ били извѣстни по италиянскитѣ брѣгове.[1]

Вилхеимъ Тирски презъ XII вѣкъ констатиралъ голѣмитѣ мизерии на балканскитѣ византийски провинции и това той поставя въ свръзка съ покорението на България отъ Византия: следъ като била подчинена България, която обемала пространство тридесеть дена на длъжъ и десеть и повече на ширъ, отъ императора Василия, въ по-нататъшнитѣ провинции, а най-много въ ония, които граничели съ други държави и презъ които се влизало въ Византия, т. е. въ дветѣ Дакии, прибрежна и срѣдиземноморска, византийцитѣ не позволявали

[1] Leib, — Rome, Kiev et Byzance à la fin du XI siècle.

да се заселватъ обитатели и да обработватъ областьта: голѣми гори и храсталаци заедно съ непроходими пѫтища и диви животни съставлявали за византийцитѣ по-надеждна защита, отколкото тѣхната военна сила.[1]

Заедно съ тѣзи последствия имаме и понижение на православното съзнание. Закоренява се мрачна доктрина, несходна съ прежната по основнитѣ идеали. Вече презъ XI вѣкъ се почувствувала наличностьта ѝ. По-напредъ спасявало кръщението заедно съ добродетелитѣ, начело на които стояли милостинята, нищелюбието и учителството; сега станало необходимо умъртвяването на плътьта, постътъ, молитвата и даже осакатяването. Уподобяване на безтѣлеснитѣ ангели се поставяло по-горе отъ подражането на богочовѣка Христа.

Мрачната струя се появила не безъ влияние на богомилството. Като считали свѣта зло, богомилитѣ отричали възможностьта за спасение въ него, за което нѣщо ги изобличавалъ презвитеръ Козма. Съпружеския животъ считали скверенъ. Ангелитѣ по новото учение били скопци. Въ XI вѣкъ между рускитѣ иерарси се споменуватъ и скопци, нѣкои отъ които били отъ Гърция.

Това сѫ последствията отъ подчинението на България подъ Византия. Да бѣше продължило тѣсното имъ сближение, можеше православйето да си запази позициитѣ и да възтържествува въ нови страни. При разрива съ България, въ Италия спечели папството, въ Мала Азия мухамеданството, а на Балканитѣ — богомилството.

---

[1] Patrologia latina, 200, 254-255,

Народописни материяли отъ Гевгелийско.

По говора на село Смоквица записалъ Н. Рачевъ.

Приказна за лисицата[1].

Имало иедно време иедин тек човек. Он са чинил воденичар. Нок'е – ден'та си гледал воденицата. Една вечер си направил вечеря и му застанала водата на воденицата. Оставил вечерята отидел да а направи водата. При веке вечерята лисицата дойдела в воденицата му, я изеделă вечерята. Ка дойдел воденичарот, гледа: нема вечеря. Са мисле, са чуде, кой му я зима вечерята; гледа у воденицата, нема никой.

Утрята вечер па направил вечеря, па му застанала водата, па отишел да я направи водата. Лисицата дойдела, му изеделa вечерята и си избегала.

На трите вечеря пак си направил вечеря воденичаро, па му застанăлă водата. Отидел да я направи водата. Ка излезел из малата врата, по него а тргнал вратата а затворил, избиколил воденицата, влезел низ големата врата. Куге гледе, му яде лисицата вечерята.

Воденичарот и веле: „А-а! кой ми а яде вечерята! Са чинувъм яс три вечере без вечеря!"

Лисицата му веле на воденичаро: „Яс та палом по небето — ти си бил по земята! Дойдех една вечер, вечеря надех, тебе те нема. Ка видех оти те нема тебе, а изедех: Утрята вечер па дойдех да те палом па не те надех, па я изедех вечерята. Ваа вечер дойдех да те палом па не те надех, па ке ти ядъм вечерята. Слушай! Яс та жалим тебе: туа толко години живеиш в ваа воденица. Са ръзмислих: воа човек нели трябе да се жене, да стане сайбия?"

[1] Записвачътъ г. Рачевъ съ знака *а* предава слаботъмно произношение на гласната *а*, близко до звука *ъ*; — съ знака *е* се предава потъмнѣло *е*, близко до зв. *ъ*.

Водѐничѐрот, не тамѐм на акълот, и вѐле на лисѝцѝта; „Мѐне не ме лѐгът за човѐк. Кой ке ми дѐде на мѐне жѐна? Не ме глѐдъш какòв бос, гол, нѐмъм ни нѝва, ни кѝкя ни нѝщо?“

Лисѝцѝта му веле: „Тѝри вѐрѐ в мѐне. Яс ке те жѐнъм тѐбе!“

Водѐничѐро се чѝде.

„Яс ке те жѐнъм за царѐвѐта кѐрка. Нѐмиш ли ич от тѐтко ти нѐкоя лѝра?“

И веле на лисѝцѝта водѐничѐро: „имъм“.

Утрѐто ден′ лисѝцѝта отидѐла дѐка живѐие цѐро. Му веле на цѐро: „Знайш зѐщо съм дойдѐла яс? Да ми дѐдиш мереницѝта, шо си мѐриш пѐрите“.

Цѐрот зимѐл да се мѝсле. Отидѐл да се пѝта с жѐнѐта му: „кой ие вòа чорбаджѝя в нѐшата зѐмя шо ѝма тòлко пѐри, ние да не го знѐйме вòа чорбаджѝя?“

Му вѐле жѐнѐта: „зѐщо?“. Една лисѝца дойдѐ а сѐка мереницѝта да и примѐре пѐрите нѐйн чорбаджѝя“.

Тѐа, жѐнѐта му вѐле: „Да му я дадѐме мереницѝта нѐпкон ке го наѝчиме тòа чорбаджѝя.“

А дадѐли мереницѝта, а зимѐла лисѝцѝта, а донесѐла на водѐницѝта.

Му рѐкла лисѝцѝта на водѐничѐро: „Дѐка ие тѐа лѝрата от тѐтко ти? Дай а тѝка!“

Мереницѝта бѝла од дърво, лисѝцѝта а турѝла лѝрѐта в цѐпките на мереницѝта

Утрѐто ден′ а зимѐла лисѝцѝта мереницѝта, а носѝла на цѐро. Му вѐле на цѐро лисѝцѝта: „Нѐ, вѐле лисѝцѝта, мереницѝта, си свърши рабòтѐта мòio чорбаджѝя. Сидѐйте с здрѐве! Яс ке си òдъм.“

Отидѐла на водѐницѝта, му вѐле лисѝцѝта на водѐничѐро: „Нѐмиш ич ти еднѐ рѝза от мѐйка ти? Яс ке òдъм стрòйник на цѐрот за кѐркѐ му за тѐбе“.

И вѐле водѐничѐро: „Бре джѐнъм, зѐщо се бѝеш пѐза сос мѐне? На мѐне от сѐлото не ми дѐвът мòма, ти за царѐвѐта кѐрка ке ме лъжиш.“

Лисѝцѝта му вѐле на водѐничѐрот: „Тѝри вѐрѐ в мѐне, яс ке те жѐньм тѐбе!“

Заминѐло èднѐ недѐля врѐме. Дойдѐла лисѝцѝта на водѐницѝта. Му рѐкла на водѐничѐрот: „Дай я тѐа рѝзѐта от майкѐ-ти. Яс ке òдъм стрòйник за царѐвѐта кѐрка“.

А зимàла рѝзâта; отидѐла при цàрот дѐке живѐіе.

„Дòбро вѐчер!“ му вѐле на цàрот; „àрно сте?“ — здравѝва лисѝцâта; „знàйш, защò сом дойдѐла, цàро?“

„Нéзнам“ — вѐле цàро.

„Яс дойдéх за твòята кѐрка стрòйник за мòя чорбаджѝя, шо му дàде мереѝцâта понапрѐд.“

Цàрот и кажàл: „Лѐжи вàа вѐчер тўа. Ке се разбѐреме со жѐнъта ми и кѐрка ни. Мòже да бѝде“.

Са разбрàли с жѐнâта му. Жѐнâта му кажàла на цàро: „Дѐка ке нàйдиме нѝіе друк чорбаджѝя? Ние нѐмъме тòлко пàри с мереѝцâ да мѐриме къде тòлко зѐмя дъ̀ржиме! Шом ѝма тòлко пàри вòâ човѐк, шò ги с мереѝцâ мѐри, ке му я дàдъме на нéго мòмâта.“

Утрѐта зàстра кâжàла му лисѝцâта на цàро: „Шо ке прàвите? Ни мòж′ъм да чѐкъм, защò от д′ълѐко сом.“ А цàрот и кâжàл: „Да размѐнъме нишàнот, ке я дàдъме кѐрка ни. Размеѝле нишàнот, сѝте кâжàли: „аирлѝя нѐка бѝде!“

Лисѝцâта им кâжàла: „До недѐля нѐма шо да чѐкъте абѐр, ке дòйдеме за навѐстâта. Защò сме от д′ълѐко ние, не мòжѐме да ѝдѐме се еднò. Сидѐйте си со здрàве! В недѐля безъ дрўго ке дòдъме за невѐстâта.“

Лисѝцâта кинисàла от тàмо. Си дойдѐла на водѐнѝцâта.

Му дàлâ на водѐничàрот нишàно и му кâжàла: „аирлѝя! в недѐля ке òдъме да я зѐмѐме невѐстâта.“

Водѐничàрот ѝ вѐле: „Брà джàнъм! Как ке òдъме? Не ме глѐйш кàков сом: от брàшно напепѐлен, раздѐрине рўбе! Кà ке се ѝвъм тàмо?!“

Лисѝцâта му кâжàла: „не іе твòа рâбòта тàа! Оди пò-мене! яс шо ке прàвъм, ке прàâм.“

Пътувàле дѐн′та. Ка наближѝле до грàдот, го оставѝла водѐничàрот лисѝцâта, му вѐле: „чѐкай тўа! Яс ке òдъм нàпред, нàпконта па ке дòдъм, ке те закàръм тѐбе.“

Отидѐла лисѝцâта на грàдот. Кўга глѐде пълно гост′е ф цàро. И бѝло страм пред сѝте, сѐл на цàро му кâжàла: „добрўтро, цàро! Една бѐля ни дойдѐ, цàро, на глàвâта.“

Цàрот ѝ вѐле: „ш'о іе тàа?“

Му кâжàла лисѝцâта: „нòго късметлѝя била твòята кѐрка: ка идòхме по пъ̀то со трѝста дўши свàтове и тъпàне, излезѐâ еднѝ айдўте. Сѝте свàтове и исклàа, сѐл на зѐто рўбите и зимàâ, не го заклàâ.

Цàрот и кâжàл на лисѝцâта: „Дѝли нѐго не го зâклàâ, за рȕби сѐга ке нâпрàим — азър.“ Им кâжàл на измикя̀рите: „Одѐйте бъ̀рго въ ѐдин сàат врѐме да направѐйте рȕби и донесѐйте тȕа.“

Направѝле рȕби и донесѐли тàмо и дадѐл на лисѝцâта без да знàят гост́ето.

Отидѐла лисѝцâта, го облечѐла зѐтот шо іе, го закарàлâ на царѐвата кȕкя. Издравȕвâле гост́ето. Цàро им кâжàл на гòст́ето: „Стâнàла еднà рабòта. Свàтовето и избѝли айдȕтето, сăл зѐтот го оставѝли“.

Зѐтот дѐка стòіе сѐ са глѐде. Цàрот и кажàл на лисѝцâта: „Шо глѐде зѐтот?“

Лисѝцâта му вѐле: „Не и арѐсва рȕбете.“

Цàрот дадѐл стрѐбро да òдът да го слѐіът, да нàправът рȕби. Направѝле рȕби от стрѐбро, и донесѐле, го облечѐле зѐтот нанòво. Па тòа такѝва руби невидѐл, па се глѐде. Па цàрот пѝта лисѝцâта: „Шо се глѐде зѐтот?“

Лисѝцâта му кâжàла: „не и ар̀ѐсва рȕбите, зàщо нѐговите рȕби само да и вѝдите да се уверѝте òти бѐа ȕбъви.“

Цàрот нанòво дадѐл злàто да нàправът рȕби от злàто. Слеàле злàтото, направѝле рȕби, донесѐле, облѐкле го зѐтот, и му кâжàла лисѝцâта, да не се глѐде вѐке, òти не òде àрно рабòтâта.

Зимàле невѐстâта, кинисàле. Цàрот им дадѐл аскѐр с них да и чȕват.

Кȕга кинисàле да си òдът, им кâжàла лисѝцâта: „Одѐйте полѐка! Яс ке òдъм нàпред. Одъцкана яс ке ви стрѐтъм.

Лисѝцâта знаѝла ȕв планѝнâта нѐкой айдȕшки конàк. Тàмо седѐли айдȕтето, си делѝле пàрите. Им кâжàла на айдȕтето лисѝцâта: „Шо сѐдите! Видѐйте кòлко аскѐр йде за вас! Бегàйте!“

Айдȕтето ка го видѐли аскѐро, сѝте пàри оставѝли — избегàли.

Отидѐла лисѝцâта и отнесѐлâ гост́ето, им кâжàла: тàа нàшта кȕкя. . . . . .

Свадбени обичаи.

. . . . . .

Армàсат мòмâта ув недѐля — нòвина ка испàде. Ке се събѐрът роднѝните, ке òът у мòмâта. Ка ке òът у мòмâта, ке сѐднът, ке и чѐстът кàве, ракѝя. Нàпкон ке рѐче на мòмâта тàтко ѝ: донесѐйте го шѐот. Ке го донѐсът и ке го клàът прет татко ѝ. Ке го клàътъ и на дѐтето дàрот прет нѐгова тàтко. Кой іе по-млàдиот от свàтовете, ке фàне шѐовете, ке и чѝни рâзмѐна и ке ричѐ: „аирлѝя нѐка бѝде!“

Свѐкрот, шо іе на дѐтето тàтко му, ке дàва пàре на сѝте люѓе. Нàпконта ке го зѐмътъ шѐот и ке òдът на дѐтето у куќта. И тамо гòст́ето ке рўчът. Цѐла сѐдмица мòмâта ке бакнўве рѣка на сѣта рòда, а òни ке и дàіет проводѝя. Двòйцата стàри, шо съ на дѐтето и мòмâта, казўвът тòге: èте тàа ден ке бѝде свàдбата. Спрòти недѐлята ѝгрът òро. Зѐтот кà ке го брѝчът, му пѐіът пѐсни. Друзи ке глѐат да не открàднът нѐщо за чѝнка. Кà го добрѝчът, ке му го клàът на глàвата вѝно. От тòâ вѝно ке дàіет скрѝшно да пѝіе мòмâта, да го слуша. Спрòти недѐля ке го събѐрът дàрот на мòмâта на гръмàда, ке дòйде тàтко ѝ, брàт ѝ; ке дòйде на мòмчето тàтко му, ке я тегл́ът рўбата с' кантàро и алàл ке я чѝни на мòмâта тàтко ѝ, брат ѝ: ке зѝме на мòмâта тàтко и три дрѐшки, ке и клàіе на ковчѐгот; брат и ке клàде три дрѐшки въ друзиот ковчѐк,— ке и зѝме мòмâта, ке и нарѐди в ковчѐгот.

Ке стàне зàстра в недѐлята мòмâта, ке се облѐче в нàй-àрната рўба. Ке се облѐче, ке бàкне на сѝте рѣка, ув одàята шо съ, и на сѝте, кой шо ке дòйде да а дàре. Нàпконта ке ўдрът тъпането, ке òдът за кўмо. Ке дòйде кумот у дѐтето и ке рўче. Нàпкон ке испàднът кѣле мòмâта. Ка ке òът у мòмâта, òна ке испàдне с бѐло забрâдѐна ке и пръсѐіе со шекѐр. Ке влѐзът свàтовете у мòмината кўкя: кўмо ке сѐдне, а дѐтето ке стòіе прàво. Мòмâта чинўва „прощовѐте“. . . . . .

1. Когато обличатъ момата.

Кладѐа ти мòме
Мрѐжа на òчите,
Грѝжа на сърцето.
До сѐга девòйка,
От сѐа невѐста;
До сѐга с мàйка, тàтко,
От сѐа свѐкър, свекърва.
Нòзите ке им измѝйш
Вòдата ке им испѝйш.

2. Когато тръгватъ къмъ църквата.

Отдѐля се мо̀ма
От та̀тко и ма̀йка
И от ро̀д роднѝна
На ма̀йка нарачу̀ва
Ма̀ле, мѝла ма̀ле,
Дво̀ре да мѐтеш
Кѝтки да ми ва̀диш.

3. Когато отиватъ за невѣстата.

Син ма̀йка испра̀кя
Ем му нарачу̀ва:
Сѝне моѝе, сѝне,
Мо̀лба ти се мо̀лим,
Вѝно да не пѝеш —
Кѐ ми ти откра̀днът
Мла̀да̀та невѐста.
Ма̀ле, мѝла ма̀ле,
Кемѐр кѐсе но̀съм,
Грѝжа нѝмо ѝмай:
Кѐмер ке развъ̀рзъм
Невѐста ке пла̀тъм,
Невѐста ке донѐсъм.

4. Когато момата се кланя — прощава съ рода.

Ско̀ро фъ̀рли мо̀ме
Тѝя тѐнки да̀ре,
Оти ро̀са ѝде
Ке ти ѝ наро̀се
Тѝя тѐнки да̀ре,
Мла̀дите сва̀тове,
Ста̀рите ку̀мове.

5.

По Сѐр по̀ле по лива̀де
Огреа̀ла месечѝнка
Ув (името) дво̀ре,
Не ие бѝла месечѝнка;
Ту ие бѝла ма̀лка сѐвда
Та̀а ясна месечѝнка,
Та̀а тѐнка облачѝнка.

6. На зетотъ.

Пелива̀на ко̀йня во̀де,
Ко̀йня во̀де зол си са̀ка,
Испадна̀ла ма̀лка мо̀ма
С бѐла пачѐта ув ръ̀це,
С бѐло грозде вътре,
Го измамѝла ма̀лка мо̀ма
Ко̀йня на пелива̀на.

7. На свекървата.

У мо̀мини дво̀ре
Ма̀йка заплака̀ла.
Ро̀са зарос̀ило
У мо̀мчини дво̀ри,
Слънце огреа̀ло,
Цвѐке нацъфтѐло,
Ма̀йка засмѐала.

8.

Надвѐло се слънце,
Огреàло слънце
Над Янини двòри;
Нѐ іе бѝло слънце —
Тук сâ Янините
Гост′е стройничàре.
Я, шо им говòре
Яниното брàтче:
„Гòст′е, мѝлни гòст′е,
Ядѐйте, пиѐйте
Станàйте, одѐйте!
Яна не я дàвам
Яна іе малѐчка;
Она рỳба нѐма
Кòла да товàре,
Кòла и кучѝя
И два сѝви кòйня“.
Ка седѐла Яна
На мàлата врàта,
Она превикàла:
— Дàй ме, бàте, дàй ме!
Яска рỳба ѝмам
Рòда да дарỳвам,
Рòда ем роднѝна,
Кòла да товàря,
Кòла и кучѝя
И два сѝви кòйня.

9.

Задремàла Яна
На кòйн′о до грѝва,
На д′ъвер гойворе:
„Брàтче, мѝли д′ъвер,
Застàни го кòйн′от,
Дрѐмка да ми мѝне!
Шо лош сон′ сонỳвах:
Ув нàшите двòри
Две кòли впрегнàли,
Два бунàря ископàли“.
Две кòли не бѝле —
Две носѝла бѝле;
Два бунàря нѐ сâ,
Ду два грòба бѝле.

10.

Дòстюн девòйко юбава
Дòста си мòма одѝла
Дòста си ергѐне горѝла,
От сѐга кỳкя на глàва
От сѐга грѝже на сърце.
До сѐга мàйка и татко,
От сѐга свѐкър, свекърва.

11.

Обърнѝ се, невѐсто,
На лѐво, на дѐсно,
Да разглѐдиш кỳкя;
Обърнѝ се, невѐсто,
На лѐво на дѐсно,
Да разглѐдиш двòри
. . . . . .

Забел. Пѣсеньта продължава, докато се изброи всичко онова, съ което невѣстата се раздѣля, излизайки отъ бащината си кжща: братя, сестри, баща, майка, роднини, градинка, цвѣтя и пр.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Лазарски.

1. На невѣста съ момче въ училище.

Имàла чѝна сѝн питимѝя,
Сѝн питимѝя, сѝн кайматлѝя:
Она го дàла пòп да се ѝоче,
Пòп да се ѝоче за три годѝни,
Он се научѝл за три месѐца.
Му донесѐли дѐте да кърсте,
Он си зâбравѝл свѐки и темя̀н
Па я тѐрял сѐстра (името ѝ)
Му донесѐлâ свѐки и темя̀н.

2. На жена съ мома.

Имàлâ чѝна кѐрка питимѝя,
Питимѝя кѐрка, кайматлѝя.
Скрѝй я, чѝно, скрѝй, в тѐмни òблâци,
Дà не вѝде гърче гърдобòрче.

3. На ергенъ.

Ей юна̀че, лудо мла̀до
Женѐно си или нѐ си?
Ако нѐ си оженѐно,
Глѐдай мòма спрòти тѐбе
От тънча̀рката, ей лу̀до,
Дȕри до пашка̀рката, мла̀до.

4. На ергенъ, комуто се е сгодила изгората.

Искачѝх се, ма̀ле, на лòзата
От лòзата на ба̀джата,
Видѐх, ма̀ле, ув кȕкята
Пълна кȕкя армаса̀ре,
Армаса̀ре-стройнича̀ре,
Стрѐди лю́г'е мòма стоіе
С гърне бла̀го вѝно в ръце,
На сѝте им с ча̀шка да̀ва
Съл на арма̀снико с гърне.
Не ти са̀ком гърне вѝно,
Ту ти са̀ком ма̀лка мòма.

5. На ергенъ.

Легна̀ло лȕдо да спѝіе,—
Не мòй лȕдо да поза̀спи:
„Сòн' ме, ма̀ле, сòн' ме дрòбе
Да не мòжъм да поза̀спъм“
— Донесѐйте шик пернѝца,
Бѐлки лȕдо ке поза̀спи.
Донесѐли шик пернѝца,—
Не іе лȕдо позаспа̀ло.
— Донесѐйте пѐдя дюшек,
Бѐлки лȕдо ке поза̀спи
Донесѐли пѐдя дюшѐк,—
Не іе лȕдо позаспа̀ло.
— Донесѐйте ма̀лка мòма,
Бѐлки лȕдо ке поза̀спи.
— Донесѐйте ло̀йзя с грòзд'е,
Бѐлки лȕдо ке поза̀спи
Донесѐли ло̀йзя с грòзд'е, —
Не іе лȕдо позаспа̀ло.
— Донесѐйте дю̀йня с лѝсте,
Бѐлки лȕдо ке поза̀спи
Донесѐли дю̀йня с лѝсте, —
Не іе лȕдо позаспа̀ло.
— Донесѐйте ма̀лка мòма,
Бѐлки лȕдо ке поза̀спи.

Дочуя̀ло лу̀до мла̀до,
Дочуя̀ло, насмея̀ло.
Донесѐли ма̀лка мо̀ма.

Ка видѐло лу̀до мла̀до,
Дур то̀ге ие полегна̀ло,
Полегна̀ло, позаспа̀ло.

6.

Вя̀нъл лу̀до бъ̀рза ко̀ня
Да си о̀де в чѐста го̀ра
Да ке ло̀ве дя̀ви пѝлци;
Не си ловѝл дя̀ви пѝлци,
Ту си ловѝл ма̀лка мо̀ма,

Па я фатѝл за ръ̀ката,
За ръ̀ката за ръка̀вот,
Но̀си, но̀си до̀ри до̀ма
На мѝла ма̀йка одмѐна.

7.

Ей ти, ко̀йн'о пеливà̀на,
От шо ти се додеа̀ло?
От зенгѝи кала̀йлѝи
Ил' от сѐдло шикоса̀но?
— Ми ие додеа̀ло, лу̀до,
Ни от зенгѝи кала̀йлѝи,

Ни от сѐдло шикоса̀но,
Ко̀га о̀деш да ме по̀иеш,
Ме сдробу̀ваш, ме скапу̀ваш,
Ме чину̀ваш гнѝла дюйня,
Ка виду̀ваш ма̀лки мо̀ми.

8. На старъ съ ергенъ и снахи.

Пѝл, пѝл ба̀но бла̀го вѝно
С него̀вите дѐвет сѝна,
Дѐвет сѝна, о̀съм сна̀и;
На сѝте им с ча̀шка да̀ва,

Най-малѐчок с гъ̀рне чѐсти:
— Пѝй, пий, сѝно, бла̀го вѝно—
Ва̀а недѐля голѐм а̀рмас,
До недѐля тѐшка сва̀тба!

9. На сгодениkъ.

Бележѝл юна̀к, бележѝл
Зелен'от я̀вор в го̀рата,
Ру̀дото я̀гне в ста̀дото
Ма̀лката мо̀ма в сѐлото.
Ту̀ку ю̀нак па̀ри нема̀л,
Ру̀бе ю̀нак да си сѐче.
Отѝдѐл в до̀л'ната зѐмя

Па̀ри да печа̀ли ю̀нак,
Мо̀ре ру̀бе да си сѐче.
Куге се на̀зат повърна̀л,
Зелен'от я̀вор сѐчѐле,
Ру̀дото я̀гне закла̀ле,
Ма̀лката мо̀ма зема̀ле.

10. На мома.

Мо̀ма о̀де за во̀да,
Я лу̀до мла̀до по нѐя.
Фа̀ти лу̀до бърда̀кот
Да и ка̀же два ла̀фа.

Вѐле лу̀до гово̀ре:
Не ти са̀ком бърда̀кот,
Тук ти са̀ком мера̀кот.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

11. На старецъ за присмѣхъ.

Заросѝла сѝтна рòса
Истопѝла бѐла брàда.
Дай ми, снàо, сѝйня рѝза
Да а избрѝшъм бѐла брàда;

Дай ми, снàо, сѝтен чѐшъл
Да исчѐшл'ъм бѐла брàда,
Да искàръм бѐле вòшки.

12. Цигански Лазаръ.

Купѝла ми мàйка
Шарѐни черàпе,
Трак-трак, трака-трак,
Шарѐни черàпе.

Да-ли да ги нòсъм,
Или да ги чўіъм?
Трак-трак, трака-трак,
Или да ги чўіъм.

Нѐма да и чўіъм,
Мàле, ке и нòсъм.
Трак-трак, трака-трак,
Мàле, ке и нòсъм.

Мàле, ке и нòсъм,
Ергѐни да глѐдът,
Трак-трак, трака-трак,
Ергѐни да глѐдът.

На седѣнка.

1.

На пòрти си стòіе
Бѐло Катерѝнче
Ув ръце си държи
Бѝстро огледàлце.
Ѐм го държе, джàнъм,

Ѐм се огледўва;
Одздòл йде лўдо
На кòнче си вгя̀іе,
Пискѝолче си мàіе.

2.

Пѝле пѐіе по мòр'е.
На ергѐне говòре:
Нѝм рабòтейте в недѐля,
Ке ми се разбòлите.
Пѝле пѐіе по мòр'е
На мòмите говòре:
Ним везѐйте в недѐля,
Ке ми се разбòлите.

Да се разбòл'ът мòмите
Понўда ке им дàіем
Съръллия сукàна
Рўдо ягънце печѐно;
Да се разбòл'ът ергѐне,
Понўда ке им дàіем
Църно кўче печѐно.

3.

Девòйко мòре ўбава,
Дѐ гѝди блàга ябўлко,
Ако ме зѐмиш—зѐми-ме,
Ако ме лъжеш—кàжи ми,

Да фàтъм гòра зелѐна
Да прàъм кўкя сарàя,
Дек шо вълци не вѝіът,
Дек шо пѝлци не пѐіът.

4.

Невѐно, мòме левѐно,
Бог да бѝие, Невѐно,
Твòя стàри калтàтин,
Шо ти кладѐ ѝмето
Името, мòме, Невѐно,
Да гòри свѐтот по тѐбе
Да гòри стàро и млàдо
Най-повѐке млàд Стòян.
Кòга òде на орàн'е
Ден' весдѐн' си бòга мòле:

Бòже, рàло да се скърши!
Бòже, дòма да си òдъм,
Невѐна мòма да вѝдъм
Или глàсот да и чу̀ем!
Кòге те тѐбе вѝди
Или глàсот да ти чу̀ие
Ден'-весдѐн' вѐсел òди
Ку̀ге глàсот ти не чу̀ие
Ден'-весдѐн' бòлен òди.

5.

Ѐдна мòма мѝсл'ом,
Е́дна мòма сѐвдим,
Ѐдна мòма сàком.
Нѝ на пòрти стòие,
Нѝ на пѐнджур сѐде.

Дàй ми късмѐт, Бòже,
Дà а стрѐтом нѐгде,
Дà и кàжем, Боже, сàмо
Кà а лю̀бим, кà а сѐвдим,
Кà а мѝсл'ом, кà а сàком!

6.

Стòян мòма сàка
Кадъ̀н бѐла Зòя.
Стòян си а сàка,
Мàйка му я нѐк'е.
Събрàл Стòян, набрàл
Ку̀мове, свàтове,
По-млàди дѐвере,
Дà ке òди Стòян
За млàда невѐста —
Кадъ̀н бѐла Зòя.
Отидѐл а зимàл.
Ку̀ге нàзат дòйде,
Испаднàла вòнка
Стоя̀нова мàйка
С чàша ракиòва,
Невѐста да стрѐте.

Не ми бѝила чàша,
Чàша сос ракѝя,
Ту ми бѝило бѝиле,
Бѝиле биливàто,
Лю̀та отрòва:
„Напѝй се, снàо,
За твòието àрно!“
Дѐка се напѝила,
Кадъ̀н бѐла Зòя,
Тàмо ду̀ша дàла.
Кà а видѐл Стòян,
Си го зимàл Стòян
òстрото нòшче,
С бѐлото цръ̀нче,
Си го забодѐл
Ув мàлото сърце.

7.

Бог да бйіе мой душмàйн'е,
Шо ме мѐне излъжàа,
Ме дадѐа на д'ълѐко:
Прѐко три гòри—три морййня,
Да не чўіъм ка се жѐн'ът
Ка се жѐн'ът мòи брàтя;
Да не чўіъм ка се мъжът,
Ка се мъжът мòи дрўшки.

8.

Слѐзох дòле пòт сѐлото,
Надѐх кўкя шимширòва,
Уф кўкя одàя джамлйя.
Чуйш, лйбе мòре, дилбѐро!
Уф удàйче стòіе мòма,
Мòре мòма софиянка;
Дек шо стòіе слънце грѐіе,
Ка се смѐіе злàто лѐіе,
Ка сборўва бйсер блйòва.

9.

Седнàла іе Ата на màла врàта,
Дрòбен бйсер нйже, лйòто màйка кълне:
— Натъмàта, màле, шо ме дадѐ, màле,
Нòго на д'ълѐко, на вѣрли душмàйн'е —
Дѐнцки арамйи, нòк'ни кесаджйи.
Шо іе ден' на бòга, пòрти затворѐни,
Врàта заключѐни, пцѐта отвързàни;
Шо іе нок' на бòга, пòрти іотворѐни,
Пòрти іотворѐни, пцѐта извързàни.
Съ нок' òдът, màле, съ нок' шѐтâт, màле,
Снòщи донесѐли кървава кошўля,
Я ф кошўля, màле, дѐсна рѣка, màле,
Я на рѣка, màле, прѣстен мюйдюрлйя
Прѣстенот ми пѐіе брàтовото йме.

10.

Дòста сидѐ, Недо, доста придѐ:
Чўма трйіе, Недо, низ сѐлото!
— Ако трйіе, màле, нѐка мрйіе
Нѐка йде, màле, ф чйковите:
Чйко йма, màле, нòго дѐца,
Кòіе гòло, màле, кòіе бòсо,
Кòіе глàдно, màле, кòіе жѐдно.
Дѐка стоя̀, Нѐдо, цѣрна чўма,
Дѐка стоя̀, Нѐдо, дѐк та слушà
Още рекнà, Нѐдо, не дорича̀,
И те чукнà, Нѐдо, в рўдо гърло
В рўдо гърло, Нѐдо, кòван гердàн.

11.

Отвòри ми, Лѐнко, въртѝчка,
Да го запàлъм, Лѐнко, чигàрто.
Не мòга, мѝло лѝбе, да стàна,
Мàйка ми лѐже, лѝбе, до мѐне,
Фустàнот ми іе, лѝбе, под нѐя.
Сѐчи го мòре фустàнот,
Яс ке ти кѝупъм по-àрен,
Отвòри Лѐнко въртѝчка,
Да го запàлъм чигàрто.

12.

Легнàла Бѝица, заспàла
Уф тàя мàла гърдѝнка;
Подунàл ѝогот от мòре,
Скършѝл іе грàнка маслѝнка,
Грàнката паднà ув мòре,
Попърскà Бѝица по лѝце.
Лѝото го ѝогот прокълнà:
„Ах, дунàл си да не дѝуниш!
Шо бъх си дòбро заспàла,
Шо дòбър сон′ сонувàла:
Три лѝуди млàди до мѐне, —
Пръвниіо ми кѝитка дàваше,
Втòриіо ми пръстен менѐше
Трѐк′о ми лѝице целѝувеше.
Тòй шо ми кѝитки дàваше,
Вѐни го, бòже, на кѝитка;
Той шо ми пръстен дàваше,
Спровлѝ го, бòже, низ пръстен;
Вòа шо ми лѝице целѝувеше,
Стàви ме, бòже, сос нѐго.

13.

Слънце, мѝили брàто,
Пò-скоро да зàйд′ъш,
Да нѐ ми те кълн′ът
Аргàте по пòле,
Косàче ф чайре
Овчàре в байре!
— Сѐстро, мила сѐстро,
Весден′ съм стоѝло,
Чѝудби съм гледàло:
Стоѝн ка се дѐле
От тàтко, от мàйка,
От брàтя, от сѐстри
И от рòд роднѝини.
— Брàто, мѝилни брàто,
Шо дѐл му делѝия?
— Сѐстро, мѝила сѐстро!
Дел му делѝия
Дур двà мѐтра зѐмля
И две лàкти плàтно
И две кѝутли ченѝица.

14.

Девойчѝица рѝужа брàла,
Дек а брàла, тàм заспàла;
Я одздòлу ѝде лѝудо
Лѝудо млàдо с бърза кòйня,
Шо ѝ вѐле и говòре:
Стàни, стàни, девойчѝице,
Я ти кѝитка увенàла,
Кѝитка, мòме, в дѐсна ръка!
— Ако вѐне, нѐка вѐне,
Дрѝуга кѝитка ке набѐръм,
Дрѝуга кѝитка по-убàва!

15.

Бог да бѝие, Ва̀ню, твòйта ба̀ба,
Твòйта ба̀ба „ хаджѝ Ма̀ца,
Шо те скòрна „ за̀стра ра̀но
За̀стра ра̀но „ ув недѐля,
И ти речѐ „ променѝ се,
Променѝ се „ соредѝ се,
Да ке òдиме „ на цъ̀рквата.
Ка си бидѐ „ на цъ̀рквата
И те викна̀ „ дъ̀лга Ка̀ля,
И ти рѐче „ дъ̀лга Ка̀ля
Да испа̀днем „ отъ цъ̀рквата,
Ти ричѐ вòнка „ дъ̀лга Ка̀ля,
Качѝ се ти, Ва̀ню, на буна̀р'от,
Да иска̀раш „ сту̀дна̂ вòда̂.
Я отъ̀де „ четворѝца
Ту̀рци аскѐре „ цъ̀рни мина̀фе,
И те зима̀а̂ „ цъ̀рни мина̀фе
И те носѝа̂ „ в Шлòпинско пòле,
Там ти вагя̀а̂ „ бѐлите зъ̀би,
Ти сеча̀а̂ „ ру̀са̂та кòса.
Вѝка̂ш, цъ̀рка̂ш Ва̀ню, нѐма кой да чу̀ие,
Нѝкой нѐма, Ва̀ню, да те откѝне.

16.

Мѝ се скара̀ли сна̀а и зòлва
Мѝ се скара̀ли, мѝ се степа̀ли.
Сна̀ата вѐле, вѐле говòре:
Яс сом по-а̀рна, я̀с сом по-гюзѐл!
Зòлвата вѐле, вѐле говòре:
Яс сом по-а̀рна, яс сом по-гюзѐл!
Мѝ се скара̀ли, мѝ се сдума̀ли:
Ай ке òдъме при цар' Костадѝн,
Да се допѝтаме до цар' Костадѝн!
„Цар' Костадѝне, ца̀рю господѝне!
Нѝие сме дойдѐле да се допѝтаме:
Кòя по-а̀рна, кòя по-гюзѐл?"
Им вѐли, лѐлим, цар' Костадѝн:
„Сна̀ата и, лѐлим, иесѐнска сла̀на,
Шо ке осла̀не, сѐ ке попа̀ре;
Зòлвата и, лѐлим, прòлетна рòса,
Шо ке зарòсе, сѐ ке подмла̀де".

17.

Стамѐно, пѝле шарѐно,
Оди а пѝтай ма̀йка ти,
Да̀ва ли тѐбе на мѐне.
Ако те да̀ва на̀есен,
Нѐка те да̀ва на мѐне!
— Пита̀х а, лу̀до, ка̂жа̀х ѝ,
Ту̀ку сме бѝле роднѝна,
Ма̀йка и чѝна иетъ̀рви
Нѝе сос тѐбе братчѐдя.
Стамѐно, пѝле шарѐно,
Дълбòко мòре диб нѐма,
Оти ие мòшно дълбòко;
Висòко дъ̀рво сен нѐма,
Оти ие мòшно висòко;
Дрòбни камѐн'це брой нѐма̂т,
За̀що са мòшно дрòбнички,
Уба̂ва мòма род нѐма
Отшо ие мòшно у̀ба̂ва.

18.

Ой мòре, гърче дâскàлче,
Не ми минàвай низ двòре,
Не ми а лъжи мòмâта,
Мòмâта ми іе малèчка
На сèдȕм-осȕм годйни
На дèвет-дèсет кошȕли.

Ай мàри, чйно, вуйчйно,
Яс нè ти лъгъм мòмâта —
Сàма се лъже по мène,
По мòйто сйтно одèйн'е,
По мòйто крèхто смеян'е.

На забава.

Ой, ой, вйно, вйно,
Вйно виновàто!
Кой те тèбе пйіе,
Без невèста спйіе.
Ой, ой, вйно, вйно,
Вйно виновàто!
Кой те тèбе люби,
Кàпâта си гȕби.
Ой, ой, вйно, вйно,
Вйно виновàто!
Кой те тèбе бъркà,
Вос тъгàр ке кърка.
Ой, ой, вйно, вйно,
Вйно виновàто!

На попредокъ.

Невèста си двòре мèте,
Двòри мèте, сълзи рòне,
Нèма нйкой покрàй нèя
Сълде èдно лèтно слънце.
На слънце вèле, говòре:
Слънце, мои мйлни брàто,
Да ми кàжиш дàли видè
Мàйка, тàтко, брàтя, сèстри.
— Бре невèсто църноòка,
Твои тàтко кон' си сèдле
И се гòтв'ът да ти дòйдът.

На хоро.

1.

Сйте мòме за вòда,
Кàля Спàса а нèме.
Оти, бòже, а нèме?
Дàл и глàва бòлише,
Или тъга ймише?
Кȕпи, Гòнче, къвръче,
Да си вързе глàвата,
Да помйне тъгата.

2.

Митро, шарèна пèрница де,
Шо бòлен лèже àгата?
Дàли от нòго пиèн'е,
От вйно, лйота ракйя,
Или от нòго ядèйн'е
На мезè-блàга туршйя?
Бòлен ми лèже àгата
Нйто от вйно, ракйя,
Нйто от блàга туршйя,
Тук вчèра одйл на Тйквеш
И тйквешки мòми гледàл,
Сè на тефтèро и пишàл,
Ах, тоа ми тефтèр загубйл!

Мо̀ре, Мѝтро, кро̀тко я̀гне,
Кро̀тко ѝгра̂й на о̀рото,
Нѝм надѝгай пра̀овете,
Ке напра̀шиш ма̀лки мо̀ми,
На мо̀мите фуста̀йн'ето,
На фуста̀йн'е фрамбелѝте.

Ка̀ло, калѐше дево̀йко,
Вѝшени цъ̀рни о̀чи;
И вишà̀й, Ка̀ло, на висо̀ко,
На висо̀ко на широ̀ко.
На дюкя̀нот мулалѝя.
Тъ̀рци сѐда̂т, ка̀ве пѝят,
Я кау̀ре бла̀го вѝно,
Я ергѐне ба̀ш ра̂кѝя.
Едно лу̀до, лу̀до мла̀до,
Нѝто я̀де, нѝто пѝие,

„Тодо̀ро, мо̀ре дилбѐро,
Испаднѝ во̀нка на дво̀ре
Разглѐдай го̀ре надо̀лу:
Тѐмна ие мъ̀гла падна̀ла,
Съ̀то ие по̀л'е покрѝто,
Съл иѐдно дръ̀вце се вѝди

Мо̀ма сто̀ие на буна̀р'о
От буна̀р' се отгледу̀ве,
Шо си вѐле и гово̀ре:
Кат съм тѐнка и висо̀ка,

Мо̀ма о̀де, мѝла ма̀ле,
От бѐли Ду̀нав за во̀да.
Сна̀га ѝ се нѝши, ма̀ле,

3.

Мо̀ре, Мѝтро, кро̀тко я̀гне,
Кро̀тко ѝгра̂й на о̀рото,
Ним надѝгай пра̀овете,
Ке напра̀шиш иергѐнето,
На иергѐне фѐсовете,
На фѐсуве пискю̀лето.

4.

Чѐсто в тѐбе погледну̀ва,
С о̀ко ти намигну̀ва,
С ръ̀ка ти намину̀ва,
С но̀га ти потръ̀пну̀ва,
С зъ̀би ти закацу̀ва.
Айде, Ка̀ло, да бѐга̂ме,
На̀ше сѐло, а̀рно сѐло,
На̀ша ку̀кя, а̀рна ку̀кя,
Од две стра̀ни сл'ънце грѐие,
От четѝре месечѝна.

5.

И о̀но ми ие цъфтѐно,
По-вѐке бѐло цъ̀рвѐно
По-ма̀лце жъ̀лто зелѐно.
Бѐри, Тодо̀ро, рѐди се."
— Ка да набѐром, сорѐдом,
Аро си ѝмъм на къ̀тот. . .

6.

Да съм ио̀ще цъ̀рноо̀ка,
Бъ̀х го зѐла ца̀ревото,
Ца̀ревото азната̀рче.

7.

Ка̀то мо̀рска тъ̀рска, мале,
Ко̀са ѝ се нѝши, ма̀ле,
От ра̀мо на ра̀мо, ма̀ле,

Вѐг′и ѝ църнѐât, мале,
Кàто мòрски пиювѝци,
Лѝце ѝ белѐіе, мàле,
Като бѐла кнѝга, мàле,
Очи ѝ блещѐât, мàле,
Кàто ѯсни дзвѐзди, мàле.

Жетварска.

— Зажнѝ, Мѝлко, зажнѝ, дрýшко,
Бѐлким ти іе ръ̀ка лѐка!
Не зажѐвâм, мѝлни дрýшки:
Д′ънѐска сâ два прàзника —
Ем Недѐля, ем Елѐна!
— Зажнѝ, Мѝлко, зажнѝ, дрýшко,
Овâ си іе ангарѝя,
Ангарѝя на тýрците!
Зажнàла іе Мѝлка мòма,
На пръ̀знâта ръкъвѐнка
А клюкнàла лю̀та змѝя
С òсум глàви, дѐвет пàшки.

Овчарска.

Ей овчàрче, млад чобàнче,
Шò си тòлко рâзвесѐлен —
Фѝно фѐхче на странàта
Стò драм пискю̀л над ýхото?
— Ей бре, ѯнгел, бòжи ѯнгел,
Кà да нѐ сом рâзвесѐлен:
Сѝво стàдо ми се ѯгне,
Мъ̀шко дѐте ми се рòде.
Ей овчàрче, млад чобàнче,
Бок ме прàти да ти зѐмъм
Да ти зѐмъм твòйта дýша.
— Ей бре ѯнгел, божи ѯнгел,
Нòго мòлба ти се мòл′ъм
Дай ми мивлѐт за три дѐна
Да си вѝдъм мъ̀шко дѐте.

Смѣшна.

Чýчол пàсел говѐда
Край тàа рѐка Ситнѝца;
Отъ̀де ѝде лисѝчка,
С зàяк свàдба чѝнеше,
Бъмбъ̀р тъ̀пън чýкаше,
Цъ̀рвек свѝрка свѝреше,
Еж тàнъц тѐглеше,
Мѐчка тѐсто вàл′каше,
Пòвеке го лàпкаше,
На мечѝйнята не дàіеше.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ЛЕНА БАНДЖОРКА.

(Битовъ разказъ)

Отъ Петъръ Завоевъ.

Не мога никога да забравя оная чудна и пълна съ омая и възхищение картина, която създаваше Творецътъ въ моя роденъ градъ — Щипъ — при пролѣтното зазоряване и малко следъ него. Това бѣ едно мило и незабравимо видение, богато съ наслади за окото и душата, преизпълнено съ живи съзерцания, на които ние, тогавашнитѣ еснафи и прости люде, не обръщахме внимание.

Туку-що мъглявиятъ вуалъ на зората почваше да се повдига откъмъ брѣговетѣ на Брѣгалница и голитѣ ридове задъ нея, и ето яркитѣ и трептещи пламъци на първитѣ слънчеви лжчи почваха да обливатъ и увѣнчаватъ съ гореща корона скалиститѣ чела на Хисаря и да завиватъ златенъ поясъ на Кумлака. Отражението на тия жълто-червени пламъци падаше изобилно надъ потъналия въ долината градъ, старъ и покжсанъ отъ времето и робскитѣ тегла, галѣше го, багрѣше го съ чудни бои и разливаше надъ почернѣлитѣ му покриви бледи огньове, които даваха изгледъ на нѣкакви далечни пожарища. Цѣлиятъ градъ и всичко около него грѣеше въ това приказно сияние на настжпващия младъ новъ день, което бѣше и тържествено, и дивно, и ненагледно. Ала тоя пролѣтенъ пожаръ на зората никого не тревожеше у насъ. Кой щѣше да дръзне, като се събуди рано, да вдигне глава къмъ Хисаря, да разтвори очи и да се любува на нѣкаква природна хубость, която мами и подмладява! Старитѣ и криви калдърмени сокаци на града още бѣха праздни. Само низъ кжщнитѣ плочалии дворове тукъ-таме почваха да се мѣркатъ човѣшки фигури, още сънливи и разсъблѣчени. По Каменикъ мостъ надъ Брѣгалница можеше да се види градската чарда, карана на паша отъ говедаря, и рѣдко само ще скръцне нѣгде нѣкой дюкянски кепенъкъ и гласътъ му ще загине въ дънъ земя. Всичко въ града глъхнѣше въ

пълна тишина и ненарушимъ покой. Тамъ ще скръцне врата, тукъ ще клопне дръжка на праздно котле — и нищо по-вече. Сѣкашъ никакво дихание не разклащаше въздуха, който въ тоя раненъ часъ миришеше на цъфналъ миндалъ и на сочна, вече вретенила по припецитѣ трева.

И ето, всрѣдъ това молитвено настроение, всредъ тая неизразима природна прелесть откъмъ коначката чешма почваше да се надига остъръ, скрипливъ и немилостивъ гласъ, който въ ранното утро биеше като църковна камбана и се разсипваше по нанагорнището къмъ Фитията.

— Кучешки сине! Снощи татко ти се е тровилъ съ ракия. Дошелъ си тукъ неомитъ да крадешъ вода, та да го гасишъ!.. Ортомаръ не'денъ! Я си погледни боя! Налиташъ да се боришъ съ мене и да додѣвашъ на махалата! Я погледни, колко много стомни чакатъ редъ преди тебе!..

И сетне, по-буйно и съкрушающе:

— Не може, не може, бѣсно куче! Охъ, одра ме! Охъ, скжса ми ржкава, Богъ да те убие! Ега пукнешъ, ега ослѣпѣешъ, сврако нечиста!..

Това бѣше гласътъ на Лена Банджорка, или на тетка Ленка, както всички на галено си я викахме въ нашата махала. Още въ тъмни зори тя напускаше коравото си легло, сбутано въ жгъла на една низка и полусрутена стаица, залепена до чардаклията бина на Пилато, която ширѣше тропозанитѣ си надъ коначкия мегданъ и надъ самата чешма, притърчваше до чешмата, наплискваше лицето си съ хладната вода, сетне го избърсваше съ вълнената си престилка и почваше катадневната си работа — да дава редъ за наливане вода отъ чешмата, да вика, да се кара и да псува.

А чуеше ли се глисътъ на Лена Банджорка отъ коначката чешма, това показваше, че вече се е съмнало. Хаджи Пешо, съ дългата чохена антерия и съ бѣлитѣ бубаклии чорапи, тежко пъшкайки, повдигаше кепенцитѣ на бакалницата си. Миса Шангова, увита въ пембелия шалъ, една тънка домашна работа, бързаше съ визититѣ си отъ кжща въ кжща, за да сгодява и разгодява градскитѣ моми и ергени. Деврието, отспало си здраво въ кюлана на нѣкоя фурна, влизаше въ долната порта на стария конакъ, бавно и важно стжпяйки по изрития калдъръмъ. Насреща му се задаваше Ристо Соларо, яхналъ сивото си магаренце, което неспирно

боцкаше въ врата съ едно дървено шило и го напжтваше къмъ лозето си въ Каваклия. Попъ Постолъ, съ снѣжно-бѣла глава, вече се подаваше на широкото джаде и трѣбваше да поспре малко и да посвие политѣ на расото си, защото отъ къмъ механата на Симонъ Чешляро излизаше Ибраимъ-бегъ, възседналъ дорестъ хатъ, бързайки да отиде на чифлика си въ Чардаклия. А малко следъ това цѣлата махала се пробуждаше и по нея цѣлиятъ градъ, който заживяваше своя едновиденъ, тихъ и нерадостенъ животъ.

Божиятъ промисълъ е могжщъ и всестраненъ. Той е, който ни дава радоститѣ и страданията въ живота; той нарежда свѣтовната хармония и пакъ той, разглеждайки всѣко нѣщо внимателно и търпеливо, дава му назначение и му опредѣля мѣсто подъ лжчезарното слънце. Лена Банджорка бѣше създадена съ едно мждро предназначение. Тя се роди, израстна и живѣ въ нашия градъ съ едно смислено предопредѣление, което само ние, проститѣ и суевѣрни еснафлии, не можехме да проумѣемъ. Безъ Лена Банджорка въ моя роденъ градъ пакъ можеше да има Коначка чешма, съ дървенъ чучуръ, който скжпернически пускаше водата на конецъ, обиколена съ вонещи и зеленясали тресавища и вирове, посипани съ трупове на измрѣли мачки и кокошки, съ непотрѣбна сметь и црепки отъ счупени стомни и шишета, но нейното величие и значение за махалата ни нѣмаше да е такова. Безъ тетка Ленка коначкия мегданъ би представлявалъ пълно мъртвило, слънцето би спурило всичко живо отъ Кара-ташъ до Фитията, хаджи Пецо би забъркалъ сутрешния часъ, а Мане Пилато не би излизалъ часъ-по часъ по бѣли гащи на пжтната врата, яростно провиквайки се къмъ чешмата: — Да пукнешъ, Ленко! Сараджа гърлото ти да изсуши! Та нѣма ли найсетне да млъкнешъ и да ме оставишъ да дремна!...

Безъ Лена Банджорка на коначкия мегданъ би настжпилъ пъленъ хаосъ. Всѣкой день предъ чешмата щѣха да се чупятъ стомни и глави. Омраза и зло щѣше да прояде махалата. И за да се турнѣше редъ, Айединъ-чаушъ трѣбваше да пренесе и постави своя караколъ до самата чешма. А какъ тихо и редно бѣше при тетка Ленка! Единъ викъ, една лоша псувня изъ нейнитѣ уста, единъ свирепъ и заповѣднически погледъ и всичко живо млъкваше и се покоряваше. Лена Банджорка бѣше нѣщо като Аргусъ съ сто очи на коначката

чешма, приличаше единъ видъ на магическа пржчка, която налага редъ и справедливость, и безъ Лена Банджорка нашата махала би цръкнала за капчица вода.

Когато деврието се излежаваше на пешкюна на чичо Глигоровата бакалница, подъ дебелата сѣнка на маслинкитѣ, и виковетѣ и караницитѣ на Лена Банджорка се носѣха въ стихналата околность, нѣкой новакъ въ деврието ще трепне, ще повдигне глава и ще наостри уши, готовъ да се притече на помощь. Ала Айединъ-чаушъ щѣше да го смушка съ кракъ въ ребрата и да му рече: — Кефа си гледай, олумъ! Лежи си и не се тревожи! Тетка Ленка редъ дава на чешмата...

И сега, когато ми се случи да видя нѣгде изобилна чиста вода, винаги си задавамъ неразрѣшимия въпросъ: какъ живѣеше едно време нашата махала при голѣмата оскждица на вода? Какъ прекарваше робското население пламтещитѣ лѣтни дни, когато скалитѣ около града се нажежаваха и го запичаха като подъ горещъ връшникъ и когато на открито мжчно можеше да се стои? Какъ живѣеше това население безъ вода, или съ нѣкакви нищо и никакви порции отъ вода, които съ триста мжки трѣбваше да се добиятъ и то непремѣнно съ съдействието на Лена Банджорка? Какъ преживѣ нашата махала, какъ се запази, та не загина отъ тифусъ и краста? Но при все това и градътъ и махалата ни живѣеха, както му е редътъ. Никой не се замисляше, защо нѣма вода, и никой не знаеше да роптае и да се заканва. За всички ни бѣше ясно, че Богъ е наредилъ всичко това и така трѣбва да е. Ние бѣхме доволни отъ участьта си, а като знаехме, че Лена Банджорка е на своя пость при чешмата, бѣхме сигурни, че и днесъ стомнитѣ ни ще се напълнятъ съ вода.

Турцитѣ по онова време всички божи дарове бѣха запазили за себе си. За гжсто населената българска махала, която почваше отъ Вароша, простираше се по политѣ на Хисаря и свършваше до Латинската бахча, беледието бѣше оставило само две чешми. Едната въ Стария конакъ, а другата на зида на Шпиталето, подъ гранкитѣ на едно вѣковно кралчиче. Водата за тия чешми бѣше прокарана по пръстени кюнци и идваше нѣгде отъ къмъ Вардище. Ала тия кюнци бѣха наслагани тъй, че минаваха по чупена линия презъ турската махала. И презъ цѣлия тѣхенъ пжть, презъ турскитѣ дворове, килери или кухни, бѣха открити таксими. Това бѣха

голѣми четвъртити вирове, въ които водата влизаше отъ горния кюнецъ, пълнѣше го и излизаше изъ долния, за да изпълни нататъкъ другъ таксимъ. Тия таксими служеха за турскитѣ домакинства като животворни източници. Отъ тѣхъ ханъмитѣ направо черпѣха вода, отъ тѣхъ се миеха, поливаха китнитѣ си градини, а може би и въ тѣхъ се перѣха. По такъвъ начинъ изобилната въ Вардище чиста вода, докато дойдѣше до дветѣ чешми въ нашата махала, изчезваше, омърсяваше се и течеше изъ дървенитѣ чучури на конецъ. И ето защо предназначението и самоназначението на Лена Банджорка носѣше дълбокъ смисълъ и отлека и успокоение за изтерзаната ни махала.

Когато я запомнихъ, тетка Ленка бѣше жена вече на преклонена възрастъ. Ето и сега я гледамъ предъ очитѣ си. Мъничка, обла и сбръчкана глава, изъ която гледаха две черни, свѣтли и хубави нѣкога очи, зееше една широка и разчекната уста, долнята бърна на която се покриваше отъ два дълги, криви и жълти зѫба. Челото ѝ чакъ до вежditѣ бѣше завито съ една евтина шамия, изъ подъ която намираха несресани, сиви, нечисти коси, които отзадъ се спускаха до плещитѣ ѝ въ два дребни и разфърфани коцала. Бубаклия минтанъ отъ домашно платно, на грѫдитѣ здраво закопчанъ съ едри петелки, добре пристѣгаше кръста на тетка Ленка, а отъ тамъ на долу, чакъ до глезнитѣ ѝ, се спускаше широка, набръчкана и винаги парцалива фуста отъ турунджия басма. Отпредъ се свличаше чакъ до колѣнетѣ ѝ шарена вълнена престилка и на нея тънъкъ поясъ отъ свила, съвършено вехтъ и окапалъ, сигурно нѣкакъвъ свиденъ даръ отъ далечно време. Никой никога не бѣше виждалъ Лена Банджорка съ чорапи или обуща на краката. Винаги тя шляпаше боса низъ коритото и вироветѣ на коначката чешма, съ запърчени поли на фустата, съ бѣли и тънки крака, лѣте съ гѫбясала кожа, а зиме — модри и подути, като нахутлия сомунъ.

Виковетѣ и псувнитѣ на тетка Ленка бѣха приказни и нетърпими, но за тѣхъ малцина ѝ се сърдѣха. Ние знаехме, че за коначката чешма, гдето тя се роди, отрасна и благатко мина земното си пребивание, е една необходимость, и всички зачитахме наредбитѣ ѝ и ѝ се покорявахме. Сѣкашъ по наследство тя бѣше получила една власть и едно назна-

чение, които изпълняваше по начинъ упоритъ и образцовъ.

Никоя домакиня не викаше на дъщеря си: „Иди да налѣешъ гюмчето съ вода отъ чешмата", а ще ѝ рече:

— Иди на чешмата и помоли тетка си Ленка да пререди нѣкого и да даде да напълнятъ това гюмче съ вода.

На това щерката ще отвърне уплашено:

— Така зеръ. Не знаешъ Лена Банджорка коя е. Смѣе нѣкой да ѝ каже това! Ако искашъ да ми счупи главата, или да ми наприказва где да си е лакърдии . . .

И майката млъкваше; защото сама знаеше, че по-справедливъ и по-реденъ човѣкъ отъ Лена Банджорка на земята нѣмаше . . .

Най-голѣма мжка за вода нашата махала чувствуваше лѣтно време. При дъждъ тая нужда до нѣгде намаляваше. Дъждовната вода грижливо се събираше подъ капчуцитѣ въ кѣбли и корита и за дълго служеше. Но когато се случеше да се затворятъ небесата за по-дълго време; когато земята се пропукваше на дълбоки ровове, изтръпнала и жъдна за вода и влага; когато широкото корито на Брѣгалница се превръщаше на нажежена тепсия, прошарена тукъ-таме съ локви топла, зеленясала и смърдлива вода, и когато надъ голитѣ скали по Хисаря и Кумлака въздухътъ играеше като въ пещь, тогава и нуждитѣ за вода въ махалата ни растѣха и се увеличаваха. Дветѣ махаленски чешми, пресушени горе изъ таксимитѣ, почнаха капризно да текатъ, а презъ тежката лѣтна жега съвсемъ пресъхваха. И настжпваха страшни и непоносими дни за махалата ни. Дърветата навеждаха умислено гранки и трепетно очакваха нѣкакво животворно дихание. Птицитѣ небесни се криеха на сѣнка подъ кжщнитѣ стрехи, посърнали и широко разтворили клюни. Всѣкой камъкъ отъ сокачкия калдъръмъ горѣше като огънь. И надъ цѣлата, стихнала въ очакване махала се носѣше единъ единственъ викъ:

— Вода! Вода! . . .

Въ такива именно дни мисията на Лена Банджорка бѣше съ сила и значение. Ожъднѣлиятъ градъ бързаше да предвари редъ и да наточи една стомна вода. Предъ коначката чешма се образуваше нѣщо като панаиръ и изложение на домашни сждове. Викове, кавги и закани се носѣха по прашната ширь. А надъ всичко това непрекжснато ехтѣше

гласътъ на тетка Ленка, който успокояваше, заповѣдваше и нареждаше:

— Не ти, мари! Твоитѣ стомни отскоро сѫ тукъ . . . Да ме не излъжешъ нѣщо? Тетка ти Ленка защо виси тукъ!..

И като се обръщаше къмъ нѣкоя, вдадена въ разговоръ жена, викаше ѝ:

— Ей, Ташке! Какво си се унесла като попъ на гробища?! — Пристѫпвай, че ти е редъ.

Случваше се по нѣкога, щото жената, на която е дошелъ редътъ да я нѣма на сборището около чешмата. Тогава Лена Банджорка, следъ като разглеждаше околностьта и извикваше нѣколко пѫти по име отсѫтствующата и не получеше отговоръ, героически разбутваше съ лакти навалицата, намираше стомнитѣ ѝ и сама ги наливаше съ вода. Ако презъ това време нѣкой се опиташе да използува отсѫтствието на чредника, тетка Ленка ще го срита и ще го изругае.

— Но Фетка я нѣма тукъ, тетко Ленке, помолѣше се жената. — Нека да я прередя, че детето ми у дома е само въ люлката.

— Фетка я нѣма — отвръщаше бързо Лена Банджорка, — но стомнитѣ ѝ сѫ тукъ. Какъ можало да я прередишъ? Какъ може това? А тетка ти Ленка защо е на мѣстото си?

Удивителна и винаги точна бѣше паметьта на Лена Банджорка. Между двесте стомни, шутари, гюмове и котлета тя можеше безпогрѣшно да види и открие дирения сѫдъ. Цѣлото изложение на сѫдове предъ чешмата ней бѣше познато. Тя точно и непогрѣшимо знаеше всѣки сѫдъ по отдѣлно чий е, кога е купенъ, отъ кого и за колко е купенъ, отъ кога е донесенъ на чешмата и кога е редътъ му да се налѣе. Тетка Ленка често пѫти жестоко се подиграваше съ махаленкитѣ, като биваше винаги ядовита и заядлива.

— Я гледайте, я гледайте котлето на дълга Мара. Пакъ го донесла неомито, никаквата! Малко ѝ е, че го пълня съ вода, иска и да го изтрия . . .

И като си смигаше дяволито, допълняше:

— Време нѣма, суртука! Кой ще шари отъ кѫща въ кѫща като лазарица . . .

Или ще се обърне къмъ нѣкоя мома и неочаквано ще ѝ викне:

— А ти мари! Погледни кальта на стомнитѣ си отдолу. Време ти не остава! Весденъ стоишъ на пенджурата и ахкашъ по калфата на Леелеко . . .

— Ихъ каква си, Ленко! Що закачашъ девойчето та го карашъ да се срамува! Я какъ пламна, я! — Ще я смъмри нѣкоя отъ женитѣ.

— Да се срамува, а? А малъкъ ли е срамътъ да ми дойде тукъ съ кални стомни? . . .

Виковетѣ и кавгата бѣха насѫщна нужда за Лена Банджорка. Отъ ранна сутринь до късна вечерь, а нѣкога и до полнокь устата ѝ не млъкваха. Жителитѣ около коначкия мегданъ бѣха свикнали съ досадата на Лена Банджорка, както воденичарьтъ свиква съ кречеталото. Кога се хранѣше, кога почиваше и кога спѣше тя, никой не знаеше. Какъ живѣеше, когато биваше у дома си, и отъ кого живѣеше, пакъ никой не знаеше. Ние виждахме тетка Ленка на коначката чешма, слушахме виковетѣ и заповѣдитѣ ѝ, покорявахме ѝ се и нищо друго не искахме да знаемъ за нея.

Случваха се часове, когато коначката чешма опустяваше. Женитѣ дойдатъ, оставатъ сждоветѣ си и тичатъ по работата си. Тия часове бѣха много тежки за тетка Ленка. Но тя и тогава умѣеше да се развлича. Изправяше се като стожеръ всрѣдъ натъркалянитѣ стомни и почваше да имъ нарежда:

— Ти тамъ, гдето си полегнала, по-първа ще идешъ на чучура, а ти, гдето си отворила на широко уста и се зжбишъ като варена глава — ще почакашъ. Господарката ти днесъ се успа. Човѣкътъ ѝ е на Виница, на пазарь, та нѣма у дома кой да млати съ дървото . . .

А следъ това остъръ, пронизителенъ смѣхъ изпълваше мегдана, провираше се низъ двата му тѣсни сокака и се губѣше подъ страховититѣ стрехи на стария хамбаръ, който заграждаше едната половина на конака. Сетне се блъскаше отъ зидъ на зидъ и се въвираше въ двора на Мане Пилато. Тоя се дразнѣше, псуваше по турски и, като излизаше по бѣли гащи на пжтната врата, се провикваше:

— Да пукнешь, да пукнешъ, змио рогата! . . .

Презъ единъ късенъ есененъ день, когато юруцитѣ отъ къмъ Плачковица почнаха да стоварватъ на пазарището на Отиня зелени делви съ захаросанъ гроздовъ пекмезъ и на високото дървено скеле на Карачанако висна тлъстата козя

пастърма, мегданътъ предъ коначката чешма стихна и онѣмѣ. Лена Банджорка почна все по-късно и по-късно сутриньта да се явява на чешмата. Тежка болесть я налегна, клетницата! Бузитѣ ѝ хлътнаха и още повече се сбръчкаха. Главата ѝ безпомощно климна надъ лѣвото рамо. Поду се и пожълтѣ като узрѣлъ гроздакъ пупулига отъ резекията лозница въ двора на Ренджови. Махаленцитѣ пакъ както порано се трупаха за вода на чешмата, но вече всѣкой наливаше както си ще и когато свърне. Изъ начало отсжтствието отъ чешмата на тетка Ленка се чувствуваше до нѣгде. Почнаха да се явяватъ караници и да се завързватъ побоища, но скоро всичко тръгна пакъ по реда си. Ние, които бѣхме свикнали на виковетѣ и псувнитѣ на Лена Банджорка, съ едно непростимо лекомислие скоро я забравихме. Къмъ св. Рангялъ слънцето пакъ тъй редовно излизаше задъ бѣлитѣ ридове на Скокотъ и се скриваше нѣгде къмъ Новосело, но за коначката чешма и за махаленцитѣ бѣше безразлично, дали виси надъ чучура ѝ Лена Банджорка, или не. Сѣкашъ никога не бѣше се раждала тя и никакъ не бѣ додѣвала на махалата въ продължение на цѣли 50 години. Сѣкашъ не е имало една Лена Банджорка, съ боси нозе и съ жълти два предни зжба на устата, която съ похвална упоритость поеше махалата цѣлъ половина вѣкъ . . .

Една привечерь, когато наливахъ вода отъ коначката чешма, спомнихъ си за Лена Банджорка и силно се заинтересувахъ за участьта ѝ. Въ детското ми въображение тутакси изпъкнаха картинитѣ на скорошното минало, когато знаменитата наша махленка се грижеше за насъ. Подпрѣхъ стомнитѣ до коритото на чешмата и се вмъкнахъ въ сокачето задъ двокатната кжща на Хаджи Пецо, гдето живѣеше тетка Ленка. Единъ малъкъ, но непреодолимъ капризъ бѣше отъ моя страна да я видя и да науча, какво прави и защо не се явява на чешмата.

Бутнахъ една низка, разтрошена врата и влезнахъ въ продълговатъ и нечисть дворъ. Около отъпканата пжтека, която водѣше за стаицата на Лена Банджорка, стърчаха стъркове на изсъхналъ пелинъ и слънчогледъ. Дънеритъ на една черница бѣше закритъ съ окапали жълти листа. Боязливо пристжпихъ до едно низко и очадено прозорче и си пъхнахъ главата презъ него. Тежъкъ миризъ на мухълъ и дървеници

ме засръкна. Въ стаицата царуваше полумракъ. Следъ като очитѣ ми свикнаха съ тъмнината, можахъ да видя единъ подъ отъ отъпкана влажна глина. На едната му половина бѣше просната прогнила рогожа и на нея парцаливо легло, въ което се бѣше свила тетка Ленка. Тя бѣше ни жива, ни умрѣла. Очитѣ ѝ хлътнали, двата и предни зжба бѣха още по-вече пожълтѣли и продължени. Намалила се бѣ на половина. Изплашенъ отъ виденото, азъ се дръпнахъ навънъ и се накаснихъ да си вървя, но въ това време Лена Банджорка отвори очитѣ си и ме видѣ.

— Охъ! — изпъшка тя и гласътъ ѝ излизаше сѣкашъ подъ земята. — Охъ! клетата азъ! Водичка, водичка ми дайте.....

И като каза това, унесе се въ лошъ сънъ и почна да бърбори нѣщо неразбрано.

— Тетко Ленко! — викнахъ ѝ тихичко. — При тебе тамъ вода нѣма ли? Нѣма ли кой водичка да ти подаде?

Тя наново отвори очи, погледна ме, опита се да се повдигне на леглото, но не можа, и като почна да пъшка жално рече ми:

— Ти ли си това, синко? Охъ, иди донеси на тетка си Ленка водица. Господъ здравйе да ти дава, че дойде. Тичай, синко, че гърлото ми засъхна.... Охъ, охъ!...

Спуснахъ се къмъ чешмата, налѣхъ въ стомната вода и бързо се върнахъ при Лена Банджорка. Тя пакъ се бѣше унесла въ сънъ и си бърборѣше нѣщо на себе. Сипахъ въ шъпата си малко вода, попръскахъ лицето ѝ и тя пакъ дойде на себе си. Сетне ѝ поднесохъ стомната и тя жадно пи. Водата я посъвзе. Тя отвори очитѣ си и ми заприказва:

— Охъ, оставиха ме сама да умра! Да нѣма кой капка водица да ми подаде...

— Защо така, тетко? Защо не кажатъ въ църквата или да идешъ въ шпиталето?...

— Охъ, никой не иска да знае за тетка ти Ленка! Докато бѣхъ здрава и раздавахъ вода на махалата, добра бѣхъ. Сега никой не се сѣща за мене. Дойдатъ комшийкитѣ, подхвърлятъ ми нѣщо отъ онова пенджурче и бѣгатъ като отъ чумава. А тамъ на чешмата.....

И засвѣткаха пожарища въ очитѣ на тетка Банджорка. Тя се поизправи на лакътя си, хвана ме за ржката и ме запита:

— А тамъ, на чешмата, какъ е сега? Кой дава редъ тамъ? Каратъ ли се, биятъ ли се безъ мене?

— Не се каратъ, тетко Ленко — отвърнахъ й. — Водата си тече, стомнитѣ се пълнятъ.....

Но азъ не довършихъ. Лена Банджорка, която ме гледаше проницателно въ очитѣ и съ охота чакаше отговора ми, изведнажъ изохка тежко, изви страшно очитѣ си въ орбититѣ и разчекна въ една крива гримаса беззжбата си уста. Сетне заломоти нѣщо, замаха съ ржце въ въздуха, отпусна се на нечистото си легло, въздъхна дълбоко и свърши....

Следъ два дена градското носило закара трупа на Лена Банджорка въ църквата и отъ тамъ на гробищата. Предъ носилото вървѣше попъ Ристо, съ дълго джубе и епатрахилъ на врата, а следъ него — Лазо клисаро. Той крачеше, както всѣкога, съ бавни, строго отмѣрени чекори, пазейки се да не изсипе елея отъ гробарското джезве, съ прекомѣрно дългата дръжка.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Рецензии и книжовни вести.

Dr Leonhard Schulze Jena, Makedonien. Landschafts- und Kulturbilder. Von—, Professor der Geographie an der Universität Marburg. Mit 86 Tafeln und 3 Karten. Verlag von Gustav Fischer in Jena. 1927, голѣма 8⁰, 250.

Току що излѣзлото съчинение „Македония" на д-ръ Леонхардъ Шулце Йена, професоръ по география въ Марбургския университетъ, е твърде важенъ приносъ къмъ научната географска и етнографска литература касателно Македония, за който дължимъ на автора искрена признателность. Войникъ въ Македония отъ априлъ 1916 год. до юлий 1918 год. въ XI германска армия, — въ служба на топографското измѣрване, — проф. Шулце е правилъ специални наблюдения досежно географскитѣ и културни особености на страната и на населението въ Македония, така че е можалъ сетне, на ржка съ обширната литература по предмета, да представи въ съчинението си Македония въ нѣколко оригинални и типични за цѣлата страна географско-културни картини, както сгодно е означено и въ самия насловъ, напълно избѣгвайки да сподѣля и впечатленията си отъ самата война. Нека се забележи, че авторътъ допълнително е направилъ и една обиколка въ южна Македония презъ 1922 год. отъ априлъ до августъ месецъ. Специалистъ по география въ смисълъ на чисто физическата ѝ страна, авторътъ най-много е насочвалъ вниманието си върху почвенитѣ и климатически условия на живота въ Македония, поради което въ съчинението му преобладава специално географскиятъ му характеръ съ особенъ огледъ и къмъ фитогеографията; на второ мѣсто идатъ резултатитѣ отъ наблюденията на автора въ областьта на етнографията и историята, гдето той нерѣдко дори излишно се е старалъ, за да не бжде упрекнатъ, че е повърхностенъ, да се вдълбочава въ културно-исторични въпроси отъ далечното минало, въ които единъ специалистъ по-лесно би могълъ да се снайде безъ да му се струва, че е нагазилъ въ тъменъ лабиринтъ. При все това и въ тази область проф. Шулце, въ искреното си желание да бжде крайно обективенъ и благодарение на научния си методъ, е успѣлъ да долови истината и да я изкаже прямо и ясно, така че и по отношение на етнографията на Македония съчинението му се явява важенъ, неоспоримъ документъ, излѣзълъ отъ перото на виденъ представитель на нѣмската наука.

Съ необикновено разкошната си външность съчинението прави честь на германското книжарство, особено при днешнитѣ още оскждни условия на печатарството и въ Германия, така че авторътъ, подпомог-

натъ и отъ разни научни институти[1], съ право отдава особена благодарность на издателя Густавъ Фишеръ, който е пожертвувалъ за тая книга дори повече, отколкото може да се иска: въ 86-тѣ таблици художествено сж отпечатани на т е ж к а хромова хартия не само крайно интересни аутотипии, представящи фотографски снимки отъ природата и живота на Македония, но и множество чертежи, съдържащи планове на сгради или рисунки на домашни уреди. Поради това съчинението е станало твърде обемисто, едно отъ най-луксознитѣ издания въ тоя родъ книги. Вѣроятно необикновената щедрость на реномираната издателска фирма въ случая се дължи и на особено чувство: книгата е посветена „на спомена на другаритѣ, които за отечеството си загинаха въ Македония".

Посрещайки съ радость новото съчинение за Македония, бързамъ да дамъ отзивъ за него подъ непосрѣдственото си впечатление следъ като го прочетохъ, ако и да не мога сега да предамъ най-сжществената и отъ чисто географската му часть, за която остава подробно да се изкажатъ специалиститѣ географи; по-вече ще се спра върху въпроситѣ досежно българското население на Македония.

I.

Касателно естественитѣ граници на Македония авторътъ намира, че цѣлостниятъ географски характеръ на страната най-ясно се очертава въ нейния релиефъ. За да се опредѣлятъ границитѣ на това цѣло, решително значение има издигането на терена надъ морското равнище и степеньта на наклона на издигането по отношение на обитаемость, проходимость и връзка съ съседнитѣ земи. Отъ това гледище, което по-обстойно се обосновава, се опредѣлятъ естественитѣ граници на Македония безъ огледъ къмъ политическитѣ и административни граници. Като се почва отъ пл. Олимпъ, като основенъ стълбъ на Македония, границата се следи на югъ къмъ Тесалия до гребена на пл. Пиндъ, който образува западната граница на Македония, и нататъкъ право къмъ северъ до височинитѣ на Круша планина, гдето възвива къмъ западъ. Границата до тукъ и до гребена на пл. Грамосъ върви по вододѣла между Егейското и Йоническо-адриатическото море. Нататъкъ се посочва съ подробна мотивировка какъ се тегли границата до южния край на Охридското езеро и какъ отъ тукъ по гребена на Мокра планина по-остро се насочва къмъ северъ

---

[1] Споменуватъ се съ благодарность: Пруското министерство на просвѣтата, Марбургскиятъ университетски, съюзъ, Саксонската академия на наукитѣ и Етнографскиятъ музей въ Лайпцигъ. Поради спадането на стойностьта на марката тъкмо въ 1922 год., когато авторътъ е предприелъ допълнителното си пжтуване въ Македония, получената парична помощь се е стопила до съвсемъ малка сума, поради което е можело да се пжтува при голѣми лишения „по способа на пжтувацитѣ чираци" (dass ein Reisen nur nach Handverksburschenart möglich war). Изказва се още благодарность на Германския консулатъ въ Солунъ, на гръцкитѣ власти въ Атина и Македония и на Географския институтъ въ Бѣлградъ, който е далъ да разположение на автора официални карти и статистични издания.

до Черния Дринъ и пр. и пр. Както е представено на специалната цвѣтна карта на автора, която тукъ давамъ възпроизведена намалена и въ черно, въ нея ясно се вижда смѣната на планини съ равнини и посоката на главнитѣ отводняващи артерии. Съ огледъ къмъ обитаемостьта, отъ която зависи и разпредѣлбата на селищата, реченатa смѣна има значение и по въпроса за границитѣ на Македония, които трѣбва да представляватъ незаселени и непроходими ржбове като първи гранични пространства (siedlungsfrei und unwegsame Randgebiete als erste Grenzflächen, стр. 2, 237). Излизайки отъ това становище, авторътъ по въпроса, дали естествената юго-западна граница на Македония се намира източно или западно отъ голѣмитѣ езера, решава, че понеже селищниятъ фронтъ на Охридското езеро гледа къмъ истокъ и понеже задъ него къмъ западъ идатъ незаселени планини (menschenlehre Gebirge) — тукъ, на гребенитѣ на подирнитѣ трѣбва да се постави границата на Македония (с. 3). Споредъ картата северната граница на Македония върви по Шаръ прѣко Люботинъ на Качаникъ и отъ тукъ къмъ Карадагъ (Черна гора) и сетне по вододѣла на Морава и Вардаръ. Въ източна посока границата продължава до върха Руенъ въ Осоговската планина; източната граница на югъ къмъ морето минава презъ Елтепе въ Пиринъ и, остро възвивайки при Пресѣкъ, по сегашната гръцко-българска полит. граница, стига до Места и презъ нея до височинитѣ Дибикли и отъ тамъ до морето[1].

Следъ като опредѣля границитѣ на Македония, авторътъ редомъ излага, какъ се разпредѣлятъ селищата, какви сж климатичнитѣ различия въ страната, положението на селищата спрямо земната тектоника и разпредѣлението на жителитѣ по народности. Въ втората глава се разглеждатъ рѣдко населенитѣ области (Die Siedelungs-öden, стр. 41—98), на които се дава първомъ обща картина, следъ което се описва животътъ на населението въ централнитѣ македонски планини. Следъ единъ прегледъ на орографията и растителностьта подробно се запознаваме съ народния битъ и поминъка въ селото Коньско, което авторътъ е изучавалъ като типиченъ примѣръ съ огледъ къмъ народностьта на населението, строежа на кжщитѣ, стопанството му, земледѣлческата култура, скотовъдството и домашната индустрия. По сжщия планъ се излагатъ условията на живота на жителитѣ въ по-гжсто населенитѣ области на северна и южна Македония (глава III. Die Siedelungs-felder 99—206). За тази подирната, следъ като се говори за етничния съставъ на населението, взема се като характеренъ, типиченъ

[1] Трѣбва да се спомене, че авторътъ изтъква две важни неточности на своята карта, вмъкнали се при изработката ѝ: 1) непосрѣдственияъ преходъ отъ планинитѣ къмъ долината източно и юго-западно отъ Битоля, гдето въ сжщность планински склонове полека се спускатъ въ равнината, и 2) рѣката, на която се намира селото Радуше, е самиятъ Вардаръ. Трѣбва течението ѝ на северъ да си помислимъ колѣнообразно сгънато и продължено въ течението, което съ истинското си име Вардаръ води въ планинитѣ около Гостиваръ; западно и източно насочената водна жила между Тетово и Скопье е притокъ на Треска. На картата сж означени само нѣкои по-главни селища, колкото за по-лесна ориентировка.

примѣръ гръцкото село Гидá, което подробно се описва отъ географична и етнографична страна при помощьта на фотографски снимки и собствени на автора чертежи. По сжщия планъ се редятъ нататъкъ описания на селищнитѣ области: въ Скопско (das Skopische Siedelungsfeld) — съ огледъ къмъ климата, почвата, земедѣлието и народностьта на населението, като се вематъ за типиченъ примѣръ чифлишкитѣ села Бардовци и Паликура; въ Пелагонийската зона (das Pelagonische Siedelungs-feld) по отношение на състава на населението, съобщенията, земедѣлието, начала на индустрия, разпредѣлба на селищата и климата; въ Островско (das Ostrovo — Servia-feld); въ езерната, „десаретска", зона (das Dessaretische Siedelungs-feld), съ особенъ огледъ къмъ Охридъ; въ областьта на Горня Бистрица (das obere Heliakmon-feld) съ подробности за Костуръ и селото Влахо-Блаца. Следватъ по сжщия начинъ описания на Сѣрската (Стримонска) область като сж взети за типични примѣри селата Ларигова и Волви, следъ което следва подробно описание на Субашкьой; на Струмишко и най-сетне на Драмско и Кавала. Книгата се завършва съ четвъртата глава, въ която се разглеждатъ съобщителнитѣ връзки на Македония съ други страни въ миналото и сега (der Verkehr im Wandel der Zeiten, 207—229). Прибавени сж въ края обяснения къмъ 86-тѣ таблици съ аутотипии и чертежи[1] и къмъ картитѣ, списъкъ на споменатитѣ въ книгата диви растения и на използуваната отъ автора литература (231—250).

По отношение на гжстотата на населението въ слабо заселената часть на Македония, изчислена по генералнята карта на срѣдна Европа (Generalkarte von Mitteleuropa, 1: 200,000, Wien), излиза срѣдно на 50 кв. километра едно селище (между 30 и 70 кв. килом.). Само малко области има, каквато е западно-термейскиятъ планински гребенъ, гдето се пада едно селище на 82 кв. килом., въ Пърнардагъ—на 86 кв. килм. и въ областьта около Бистрица (Heliakmon-Gebiet)— на 90 кв. км., гдето има сжщински обезлюдени мѣстности. Само 29,800 кв. клм. земя е толкова рѣдко населена, както показватъ горнитѣ цифри: това сж селищни пустини (Siedelungs-öden), срещу които имаме въ по-голѣмата половина на Македония — 33,700 кв. клм.,—по-населена земя (Siedelungsfelder), гдето срѣдно се пада по едно селище на 8 кв. килм. Колебанията тукъ сж толкова малки (между 8·3 кв. к.—10·8 кв.к.), че може да се каже, че заселенитѣ и слабо заселенитѣ мѣстности рѣзко се раздѣлятъ една отъ друга. Това се дължи на особената структура на релйефа на страната; както вече се спомена, планини и равнини въ непре-

[1] Фотографскитѣ снимки сж много сполучливи и сами по себе си интересни, възпроизведени при това твърде художествено, напр. дворътъ на манастира св. Иванъ Кърститель при Сѣръ, гръцко момиче и момче отъ с. Гидá, 18-годишенъ момъкъ отъ Коньско, мжже отъ Влахо-Блаца, манастиръть на св. Іоанъ Предтеча при Сѣръ, църква въ Субашкьй, селото Коньско, мжже и жени отъ Коньско (табл. XX—XXIII), църквата, селска кжща и вжтрешната ѝ наредба въ сжщото село: селото Смоквица, църквата и училището въ Смоквица; Воденъ; колиби въ чифлика Бардовци и селяни отъ сжщия чифликъ: Леринъ, Островo, Костуръ съ чудно хубави снимки отъ града и езерото: Скопье, Велесъ и др.

кжсната връзка се смѣняватъ въ общата картина на Македония. Равнинитѣ и слабо залѣсенитѣ склонове на планинитѣ се указватъ благоприяни за човѣшки селища, които образуватъ малко на брой позначителни групи и които се отдѣлятъ отъ групитѣ по стръмнитѣ планини, негодни за поминъкъ съ изключение на мѣста, гдето водни пжтища или проходи ги правятъ по-достжпни.

Въ свръзка съ въпроса за климатичнитѣ поминъчни условия се изтъкватъ резултати отъ наблюдения, правени презъ време на войната съ балони (Pilotballonaufstiegen), споредъ които се установява, че на 3000 метра височина въ Македония духатъ западнитѣ вѣтрове (Westwindzone). Зиме и лѣте на 3000 м. височина духатъ вѣтрове отъ ЗСЗ и СЗ, следователно откъмъ сушата; въ пролѣть и главно есень духатъ откъмъ ЗСЗ, презъ ноември отъ ССЗ (стр. 10). За валежитѣ, които сж отъ най-жизнено значение за поминъка, е важно, че топлината на Срѣдиземното море презъ тритѣ зимни месеци подържа срѣдна топлина на въздуха 15.2° С.; презъ септември водата и въздухътъ, общо взето, сж еднакво топли; презъ октомврий морето има надмощие въ топлина 0.5°, която се качва до 1.2, 1.7 и 1.4 градуса презъ ноември, декември и януарий, а въ мартъ и априлъ става преходъ къмъ лѣтното надмощие на топлината на въздуха. Климатичнитѣ условия се разглеждатъ въ книгата съ особени подробности.

Растителностьта на Македония се обяснява въ свръзка съ температурата. Дѣсно и лѣво отъ Вардарската долина възвишенията на терена турятъ край на вѣчнозелената растителность. На дѣсния брѣгъ на Вардара при с. Смоквица (приблизително въ широчината на север. брѣгъ на Дойранското езеро) вирѣятъ низкитѣ шубраци на quercus coccifera. Само отъ човѣшка ржка посадени тукъ таме-има отдѣлни дървета, но и тукъ има още на рѣдко вѣчно зелена флора. Авторътъ обръща особено внимание на флората по отдѣлнитѣ селищни области. Обяснява се положението на селищата и по отношение на тектониката на страната (с. 19 нат.), като се разглеждатъ планинскитѣ масиви — Родопския, чийто счупенъ ржбъ е обърнатъ къмъ източна Македония, Пелагонийския, тъй нареч. Мала-рупа масивъ сир. планинския масивъ, който се издига западно отъ Коньско и Хума и се спуска южно съ Паякъ-планина, сетне западната преходна планинска зона, Вардарската и Струмишката пл. зона.

На селското стопанство авторътъ отдѣля особено внимание. Като се разглежда земедѣлието въ централнитѣ македонски планини (89 стр. нат.), описва се обработването на полето въ с. Коньско торенье оранье, сѣидба, жетва, вършидба съ конье, прекарването снопье съ конье, за които сж дадени и фотографски снимки и чертежъ на селско рало. Тамъ още си служатъ и съ ржчна мелница (вж. снимка на табл. 39-та). Говори се и за градинарството; за различнитѣ варива (Hülsenfrüchte), които въ сравнение съ житата оставатъ много назадъ — грахъ (Erbsen) въ Коньско не познаватъ; за отглеждане на добитъка, ловъ, пчеларство, бубарство и домашна индустрия съ снимки и чертежи (станъ, чоплене на памука и др).

Въ особена глава (99 стр. нат.) се прави прегледъ относително количеството на обработената земя и разпредѣлбата на главнитѣ земедѣлски плодове въ градини и лозя въ Македония. Отъ ливадитѣ, които се косятъ, се изключватъ пасбищета за добитъка, а сжщо тъй се изключватъ и овощнитѣ градини. Излиза, че съ изключение на малката часть земя отъ Македония, която се падна на България и на Албания, кржгло взето има само 6600 кв. килом. обработена земя, което прави кржгло една десета до една девета часть отъ цѣлата площь на страната. Като се сравни пространството на обработената земя съ общото пространство, което заематъ селищата и въ което влиза най-голѣмата часть отъ културната сир. подаваща се на обработване почва, гдето по днешнитѣ технически възможности могатъ да се обработятъ нови пространства, указва се, че въ сжщность се обработва само една пета часть отъ годната за култура почва. Причинитѣ за това се дължатъ само въ малка часть на последнитѣ войни, а главната причина, която презъ поколѣния е влияела, е въ разпредѣлбата на земята между господариспахии и селянитѣ както и въ социалното положение на последнитѣ въ миналото, за което подробно се говори на друго мѣсто (вж. стр. 50). Къмъ туй се прибавя и особено обстоятелство — странствуването (гурбетчилъкътъ) по чужди страни, за да се изкара прехраната. Албанцитѣ и аромънитѣ, споредъ автора, нѣматъ значение за земедѣлието въ Македония, така че казаното се касае главно до славянитѣ сир. българитѣ. Какви добри изгледи за бждеще се откриватъ на земедѣлието, се вижда отъ прегледа на главнитѣ земедѣлски плодове, които се добиватъ въ Македония и които подробно се изброяватъ първо за южна, сега гръцка, и сетне за северна, сега югославянска Македония (вж. с. 100—104).

II.

Особенъ интересъ иматъ сега за насъ етнографскитѣ и културно-исторически въпроси, които се засягатъ въ книгата. И автора твърде занимаватъ произходътъ и народностьта на главната — „основна маса“ (Grundmasse) на населението на Македония, именно на славянското население. Почвайки отъ времето на славянското заселение на Балканския полуостровъ въ шестия вѣкъ, когато то се е прострѣло дори до Пелопонезъ, авторътъ, като говори и за времето на св. Кирила и Методия и езика на тѣхната писменость, излишно се пита, дали този езикъ е едно наречие на първитѣ праславяни (Urslaven), които заселиха Македония, или пъкъ вече тогава тукъ е имало и послявянени българи (сиречъ Аспаруховски българи), за чието минало по тоя поводъ се хвърля погледъ въ старата прабългарски история. Прабългаритѣ около 850 г. завладяватъ широки области въ Македония, която подъ Самуила (976—1014) става центъръ на българската държавна власть; трети пжть сжщата власть се простира върху Македония въ първата половина на 13 вѣкъ. Въ това време, казва авторътъ, се извършва преходътъ отъ старославянския езикъ на Кирила и Методия къмъ формитѣ на срѣднобългарския езикъ и по-сетне къмъ новобългарския. Следъ това вече споредъ напълно правилното схващане на автора езиковото развитие въ Б ъ л-

гария и въ славянска Македония въ главни черти се развива еднакво (so dass von dieser Zeit ab die sprachlich: Entwickelung in Bulgarien und im slavischen Makedonien im wesentlichen gleiche Wege geht. Вж. с. 36-37). Относително сърбскитѣ славяни и тѣхното първоначално заселение се подържа, че тѣ заедно съ хърватитѣ и то не много по-късно отъ настаняването на словенцитѣ въ Понония сж навлѣзли въ Балканския полуостровъ. Сърбитѣ засѣдатъ въ северозападната часть на полуострова, защищавайки се отъ българитѣ презъ времето на царь Симеона и отъ византийцитѣ. Тукъ израства изъ слабо споенитѣ тѣхнисемейни задруги въ все по-сбити редове подъ единични водители държавното обединение на сръбскитѣ племена. Тепърва сетне, когато Сърбия достига върха на своята мощь, въ течение само на половина столѣтие бива присъединена къмъ сръбската държава и Македония съ центъръ Скопье. И двата народа, българи и сърби, сж оставили отъ времето на своето господаруване въ Македония архитектурни и духовни паметници (Denkmäler in Stein und Geist). Обаче въ езиково отношение, гдето и да сж правени пробни изследвания, се указва че Македония изцѣло се присъединява къмъ България; въ единични случаи се разпознава и сръбско влияние (Sprachlich ist, woimmer Stichproben genommen worden sind, Makedonien im grossen und ganzen an Bulgarien angeschlossen, in Einzelheiten ist serbicher Einfluss erkennbar). Относително етнографичния характеръ (das Volkstum) на славянитѣ, които преди първото завоевание на Македония отъ прабългаритѣ и по-сетне отъ сърбитѣ бѣха тукъ заеднали въ течение на три столѣтия, споредъ автора малко се знае. При туй като загатва за сръбскитѣ етнографски претенции въ Македония и специално визирайки проф. Цвиича, а имено съчинението му „Die ethnographische Abgränzung der Völker auf der Balkanhalbinsel“ (въ Petermanns Mitth. 59 Jahrg. I, 1913), гдето се пусна въ ходъ теорията, че ужъ македонцитѣ южно отъ Прилепъ и пр. не сж ни българи, ни сърби, а „славяни“, професоръ Шулце деликатно го упрѣква, като казва, че безъ съмнение е право, отъ такова скептично гледище, неутрално да се говори за „македонски славяни“, само че това трѣбва да се прави до географич. ширина на гр. Скопье. „Но при всичкия скептицизъмъ въ общата научна присжда все пакъ едно не може да се отрече: че езикътъ на македонскитѣ селяни, какъвто трезвеното изследване ни го е показало, въ основния си строежъ е български“ (Aber bei aller Skepsis im wissenschaftlichen Gesammturteil ist doch eines nicht zu verneinen: dass die Sprache der makedonischen Bauern, wie nüchterne Forschung sie uns kennen gelehrt hat, im Grundbau bulgarisch ist. стр. 37).

Отъ цитуванитѣ мѣста е ясно, че авторътъ счита въ етнографско отношение славянското население въ цѣла Македония еднородно и въ езиково отношение българско. По отношение на народностното му съзнание авторътъ приема, че то особено се е засилило въ борбитѣ за освобождение отъ Турция. Но и преди това споредъ известия на постари пжтешественици отъ времена, когато още никакъвъ „македонски въпросъ“ не е сжществувалъ, не може да има съмнение — казва авторътъ, — че македонскитѣ славяни въ сжщность се считали за

българи и като такива сж били считани и отъ други (Es kann nach den Berichten älterer Reisender aus Zeiten, in denen es noch keine „makedonische Frage" gab, kein Zweifel sein, dass die makedonischen Slaven sich im wesentlichen als Bulgaren betrachteten und als solche angesehen wurden). „До колко това важи и за днесъ, прибавя авторътъ, затова би можелъ да ни свидетелствува и начинътъ, по който ще се постжпва сега въ югославянската държава съ македонцитѣ — дай Боже, да не стане туй, ала до сега това бѣ въ всички национални балкански смутове критерий, който не лъже" (стр. 38)

И на други мѣста въ съчинението си проф. Шулце засѣга въпроса за народностьта на македонцитѣ. Описвайки жителитѣ на с. Коньско и на съседнитѣ въ с. Серменли и Хума, изтъква, че до като населението въ последното споредъ Вайгандъ било отъ влашко потекло, въ първитѣ две села то се указва вече съвсемъ българско. За да се види, докжде е стигналъ този етниченъ процесъ, авторътъ самъ на самото мѣсто си е записалъ семейнитѣ названия на стопанитѣ въ тритѣ села та по тѣхъ да може да намѣри първа опора по въпроса за народностната имъ принадлежность (um aus ihren Namen einen ersten Anhaltspunkt zu gewinnen). Изреждатъ се забелѣзанитѣ имена първомъ отъ Коньско: Алчиновъ (Христо, Смилко, Митъръ, Георги); Андоновъ (Никола); Анговъ (Митъръ); Аврамовъ (Щерйо, Трайко, Томе); Баговъ, Баховъ, Бозевъ, Дековъ, Димовъ, Дуговъ и пр. (стр. 71—72). И имената отъ Серменли па и отъ Хума се указватъ все такива: Анастасовъ, Ангеловъ, Бойковъ, Чаковъ, Атанасовъ, Дудевъ, Божиновъ и пр. По окончанията семейнитѣ имена и на тритѣ сж, казва Ш., чисто български. Наистина, известно число отъ основитѣ на тѣзи названия се повтаря тъй сжщо и въ Сърбия и въ България: на българското и македонско Ивановъ съответствува сръбското название Ивановичъ, сжщото е и за названията Андоновъ, Божиновъ, Петровъ, Димовъ и пр., на които — „както е известно отъ много подобни случаи" — стига само да се прибави окончанието ичъ, като защитенъ етикетъ, за да се приспособи носительтъ му въ национално отношение, както се желае. Обаче семейнитѣ названия въ Коньско, Серменли и Хума не сж известни въ такъвъ преправенъ видъ, а сж отъ чисто български характеръ (73). По-далеченъ погледъ въ въпроса, къмъ коя народность се числятъ селянитѣ въ Коньско, авторътъ намира въ названията на народната носия, които тъй сжщо грижливо си е записвалъ и ги предава сравнително съ съответни български и сръбски названия. Последнитѣ той е установилъ разпитвайки лица отъ Сърбия и България, като имъ е показвалъ свои фотографични снимки на носията и на части отъ носията въ Коньско. И отъ тѣзи сравнения на названията пакъ излиза, че и тукъ преобладава българскиятъ имъ характеръ. Най-сетне се предаватъ съ сжщата цель, именно да се разбере народностьта на жителитѣ на Коньско, и названията на покжщнината, които пакъ самъ авторътъ е отбелязвалъ и после ги сравнявалъ съ български и сръбски: напр. македонски и български подница (сръб. црепуля); макед. и бълг. връшникъ; макед. и бълг. обрѣчъ (сърб. обруч); мак. и бълг. светилникъ, котелъ, котле (сърб. котао) и пр. (73—79).

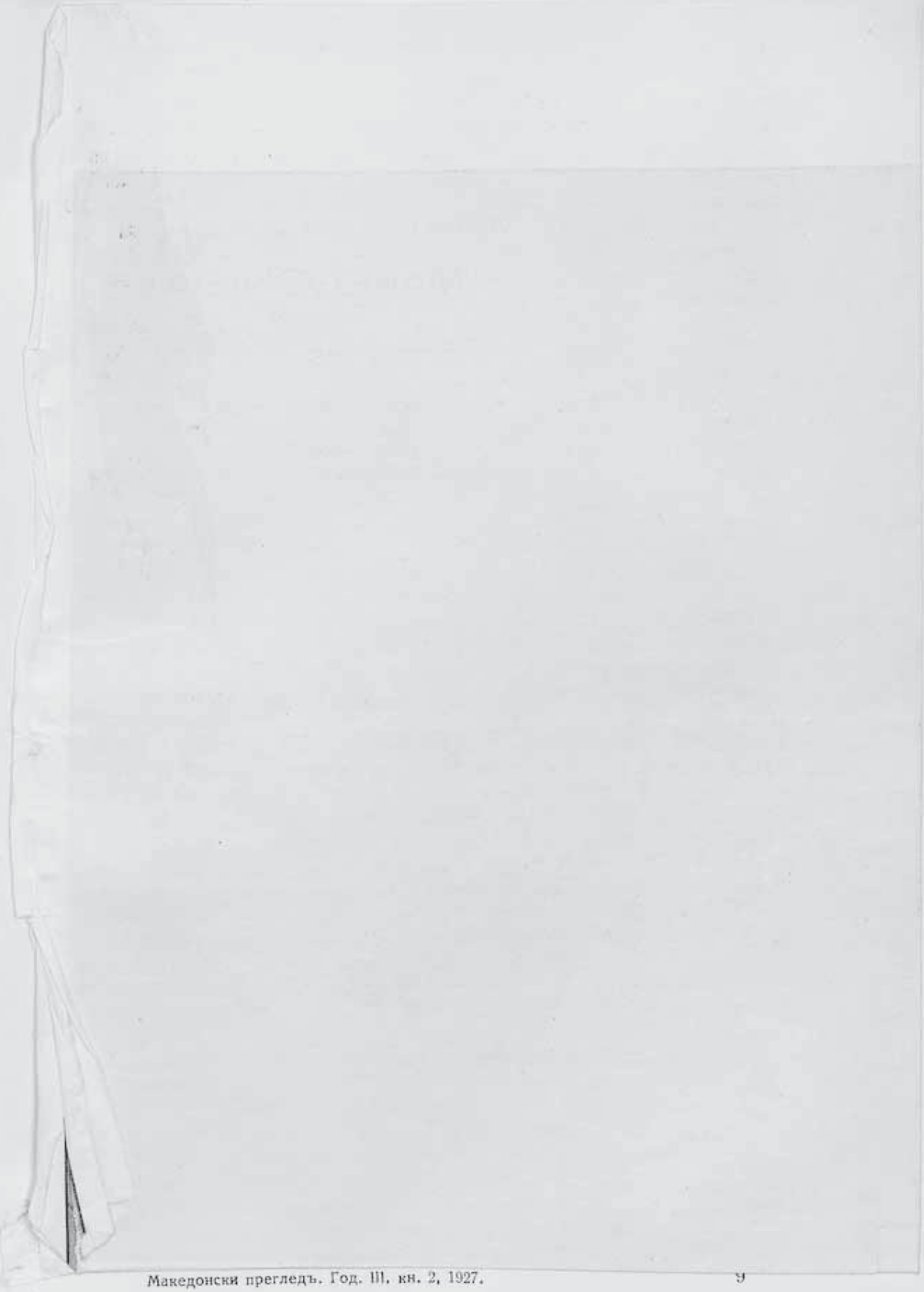

българи и като такива сж били считани и отъ други (Es kann nach den Berichten älterer Reisender aus Zeiten, in denen es noch keine „makedonische Frage" gab, kein Zweifel sein, dass die makedonischen Slaven sich im wesentlichen als Bulgaren betrachteten und als solche angesehen wurden). „До колко това важи и за днесъ, прибавя авторътъ, затова би можелъ да ни свидетелствува и начинътъ, по който ще се постжпва сега въ югославянската държава съ македонцитѣ — дай Боже, да не стане туй, ала до сега това бѣ въ всички национални балкански смутове критерий, който не лъже" (стр. 38)

И на други мѣста въ съчинението си проф. Шулце засѣга въпроса за народностьта на македонцитѣ. Описвайки жителитѣ на с. Коньско и на съседнитѣ въ с. Серменли и Хума, изтъква, че до като населението въ последното споредъ Вайгандъ било отъ влашко потекло, въ първитѣ две села то се указва вече съвсемъ българско. За да се види, докжде е стигналъ този етниченъ процесъ, авторътъ самъ на самото мѣсто си е записалъ семейнитѣ названия на стопанитѣ въ тритѣ села та по тѣхъ да може да намѣри първа опора по въпроса за народностната имъ принадлежность (um aus ihren Namen einen ersten Anhaltspunkt zu gewinnen). Изреждатъ се забелѣзанитѣ имена първомъ отъ Коньско: Алчиновъ (Христо, Смилко, Митъръ, Георги); Андоновъ (Никола); Анговъ (Митъръ); Аврамовъ (Щерйо, Трайко, Томе); Баговъ, Баховъ, Бозевъ, Дековъ, Димовъ, Дуговъ и пр. (стр. 71—72). И имената отъ Серменли па и отъ Хума се указватъ все такива: Анастасовъ, Ангеловъ, Бойковъ, Чаковъ, Атанасовъ, Дудевъ, Божиновъ и пр. По окончанията семейнитѣ имена и на тритѣ сж, казва Ш., чисто български. Наистина, известно число отъ основитѣ на тѣзи названия се повтаря тъй сжщо и въ Сърбия и въ България: на българското и македонско Ивановъ съответствува сръбското название Ивановичъ, сжщото е и за названията Андоновъ, Божиновъ, Петровъ, Димовъ и пр., на които — „както е известно отъ много подобни случаи" — стига само да се прибави окончанието и ч ъ, като защитенъ етикетъ, за да се приспособи носительтъ му въ национално отношение, както се желае. Обаче семейнитѣ названия въ Коньско, Серменли и Хума не сж известни въ такъвъ преправенъ видъ, а сж отъ чисто български характеръ (73). По-далеченъ погледъ въ въпроса, къмъ коя народность се числятъ селянитѣ въ Коньско, авторътъ намира въ названията на народната носия, които тъй сжщо грижливо си е записвалъ и ги предава сравнително съ съответни български и сръбски названия. Последнитѣ той е установилъ разпитвайки лица отъ Сърбия и България, като имъ е показвалъ свои фотографични снимки на носията и на части отъ носията въ Коньско. И отъ тѣзи сравнения на названията пакъ излиза, че и тукъ преобладава българскиятъ имъ характеръ. Най-сетне се предаватъ съ сжщата цель, именно да се разбере народностьта на жителитѣ на Коньско, и названията на покжщнината, които пакъ самъ авторътъ е отбелязвалъ и после ги сравнявалъ съ български и сръбски: напр. македонски и български подница (сръб. црепуля); макед. и бълг. връшникъ; макед. и бълг. обрѣчъ (сърб. обруч); мак. и бълг. светилникъ, котелъ, котле (сърб. котао) и пр. (73—79).

VERTEILUNG DER
IN
MAKEDO
1 : 750.00
Leonhard SCHULTZ
Golf von Saloniki
Golf von Kavalla
Golf von Xerxes
Golf von Rendina
Golf von Orfano
Golf von Erikussa
Golf von Monte Santo
AEGAEI

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПЈЕ

За селското население въ Битолско (Пелагонийско) се казва, че то, преди да настжпятъ смутоветѣ презъ второто десетолѣтие на сегашния вѣкъ, които го разбъркаха, въ най-голѣмата си часть е състояло отъ славяни, говорещи български и съ българско настроение (Die ländliche Bevölkerung des Pelagonischen Feldes setzte sich, ehe die Wirren dieses Jahrzentes sie aufwühlten, zum grössten Teil aus Slaven bulgarischer Sprache und Einstellung zusammen, стр. 158). „Между тѣхъ живѣеха турци и албанци, последнитѣ повече мухамедани геги, рѣдко православни тоски, както по нѣкои села южно и югоизточно отъ Леринъ (Florina) Въ християнското население чрезъ погръчване сж проникнали отъ югъ до Битоля гърци, главно чрезъ своитѣ училища и черквата." Въ Битоля, която е била временна столица на царь Самуила, се спазили споредъ автора предания за едно българско героично време (Heldenzeit), докато въ Прилепъ, гдето има на близу развалини на Кралимарковската крепость, ужъ се спазили такива предания отъ сръбско време (подъ бележка тукъ се сочи като източникъ Ami Boué). Къмъ българитѣ и турцитѣ въ Битоля, които сж били равни по численость, придошли испански евреи и власи (аромъни). Гърцитѣ чрезъ патриаршията упражнявали отъ край време силно влияние. Покрай българскитѣ и др. училища въ Битоля имали и сърбитѣ съ една гимназия своята „опорна точка".

Въ глава за Охридско авторътъ пакъ все така правдиво се произнася за българщината на населението. То и тукъ е часть отъ славянската основна маса (Grundmasse), която е заеднала въ срѣдна Македония и която заема широка площь отъ една страна въ Скопско и южно до Солунъ, сетне по Пелагонийското поле и пр. Южната граница на това население въ крайния западъ е въ областьта на Горна Бистрица (das Obere Heliakmonfeld), на 7—8 километра южно отъ Костурското езеро, гдето почва гръцко плътно население (173). Охридъ е столица на българската автокефална черква още отъ времето на царь Самуила и Петра, за което се привеждатъ исторически данни до края на нейната самостоятелность. Костуръ се сочи като издаденъ постъ на българското население, което въ старо време тукъ е преобладавало. Български, албански и аромънски семейни названия пълнятъ писменитѣ документи още отъ 9-тия вѣкъ. Авторътъ тукъ се основава върху отличното съчинение на Gelzer „Vom heiligen Berge und aus Makedonien" 1904 и др. „Въ турско време населението въ Костуръ, казва авторътъ, се състоеше отъ турци, българи, гърци, албанци и аромъни".

И населението въ Преспанско и Островско е все сжщото (164, 168) Относително последното авторътъ, повѣрвалъ на едно фантастично откритие на сръбския писатель Люб. Павловичъ въ съч. му „Население и села въ околностьта на Острово" (печ. въ „Гласник", 5 т. 1921), и съ сериозна сѣкашъ изненада отбелязва, че въ северната околность на Островското и около Петърското езеро имало езикови следи отъ славянско население, чийто езикъ отъ часть(!) се указвалъ по-сроденъ съ словенския езикъ отколкото съ сръбския и българския(!). И порано, гдето въ книгата се говори за българския характеръ на македонскитѣ славяни, авторътъ загатва за чудното откритие на Павловичъ (с. 37).

Разбира се вината за тоя куриозъ срѣдъ сериозното съчинение на проф. Шулце главно се пада на сръбския авторъ, въодушевенъ да открива въ Македония следи отъ небългарски славяни.

Преминавайки къмъ населението въ Скопско, авторътъ първомъ рисува поминъчнитѣ условия на населението по чифлицитѣ, като взема за образецъ два чифлика — Бардовци и Паликура, които най-подробно описва по собствени наблюдения, прибавяйки и твърде любопитни за етнографа фотографии на жителитѣ, кжщитѣ и разни кжщни пристройки и уреди. Описватъ се и бейската кула и бейскиятъ конакъ въ Бардовци. Особено интересенъ е разказътъ за бившитѣ господари на чифлика Паликура, който най-сетне къмъ 1885 г. станалъ собственость на нѣмеца Якобъ Цейсетъ, на когото авторътъ дължи много сведения за живота на българскитѣ селяни въ областьта и за тѣхното културно състояние. Разказътъ следи историята на стопанисването на чифлика отъ споменатия нѣмецъ Цейсетъ до началото на всеобщата война, когато той е билъ изгоненъ отъ сърбитѣ, следъ което въ 1916 год. пакъ се завърналъ до второто идване на сръбската власть, когато се е принудилъ за винаги да напусне чифлика си, въ който презъ повече отъ три десетилѣтия съ голѣми усилия и съ любовь къмъ потиснатия народъ е вършилъ много полезна културна работа (с.146—150). Интересни подробности се разказватъ за събития въ чифлика и въ околнитѣ села следъ поражението на турцитѣ въ Кумановската битка, когато сръбски войници нахлули и въ чифлика Паликура. Селянитѣ на чифлика, чувствувайки се б ъ л г а р и (die bulgarish gesinnten Bauern in Palikura), отъ страхъ предъ сръбскитѣ войници взели да си копаятъ скривалища подъ кжщитѣ си. И действително твърде скоро се изострило отношѣнието на победителитѣ сърби спрямо мѣстното християнско население: „Селянитѣ заявяватъ, че сж отъ българско потекло, докато у д а р и т ѣ н а к а м ш и ц и т ѣ ги научватъ да се казватъ само „македонци“ (Bald spitzt sich das Verhältuiss der sigreich eingezogenen Serben zur eingesessenen christlichen Bevölkerung zu: die Bauern erklären dass sie bulgarischen Stammes seien, bis Peitschenhiebe es ratsamer erscheinen lassen sich als „Makedonier“ auszugeben). „Когато сетне презъ 1913 година раздоритѣ между двата народа докараха до кървава разправия и българитѣ се принудиха да отстжпятъ, тогава сърбитѣ заедно съ турцитѣ извършиха въ околностьта на Паликура спрямо м а к е д о н о-б ъ л г а р и т ѣ сжщитѣ жестокости, каквито по-напредъ се вършеха спрямо турскитѣ селяни“!

III.

Следъ като проф. Шулце толкова подробно е билъ осведоменъ за живота и народностния характеръ на населението въ Скопско, не е можелъ да се двоуми по въпроса, който той самъ си поставя (150 стр.), а именно, „какъ се разпредѣлятъ споредъ народностьта си жителитѣ въ Горно Вардарско (in ober Vardarland), които попаднаха подъ властьта на сърбо-харватско-словенската държава?“. Той преди всичко забелязва, че не смѣта тукъ умѣстно да се занимава съ „безкрайната борческа литература по предмета“, а ще се ограничи и тукъ,

както постжпва и касателно другитѣ области на Македония, да си направи заключение възъ основа на собствени наблюдения и на данни, които той смѣта че сж резултатъ на трезвено изучване отъ други изследвачи.

Въпрѣки нѣкои размѣствания на славянското население въ Македония въ течение на вѣковетѣ, за които има твърде неясни исторически сведения, споредъ автора е безспорно, че сръбското население е можело само отъ северъ да проникне до Горно-Вардарско и то откъмъ областьта на Морава, която незабелязано преминава къмъ Вардарската долина. Отъ друга страна макаръ че Горно-Вардарско географически да е отдѣлено отъ България чрезъ високитѣ източномакедонски планини, при все това вододѣлътъ на Вардара и Струма между Крива-паланка и Кюстендилъ е усѣянъ съ малки селища. И по-нататъкъ източно въ Пиянечко се простира сжщо такова население и презъ вододѣла на Брѣгалница и на Елешница. Тѣзи връзки обясняватъ, че българщината и прѣко планинитѣ е можала да проникне въ областьта на Горни-Вардаръ (с. 152). Доводитѣ, които се основаватъ на исторически права и които се изтъкватъ отъ известна страна, за автора нѣматъ значение. Въ течение на голѣмитѣ исторически събития, като се почне отъ заселването на славянитѣ на Полуострова до завоеванието му отъ турцитѣ, наистина сж се мѣнявали господаритѣ на Македония, обаче не се вижда това да е повличало и значително размѣстване на първоначално заседналитѣ тукъ славяни. Презъ последнитѣ столѣтия само една главна преселническа струя постепенно се движи откъмъ южна и срѣдна Албания; отъ югъ тя се движи презъ Охридъ, Битоля, Прилепъ и Бабунския проходъ къмъ Велесъ, отъ срѣдна Албания албанската емиграция се насочва презъ Тетовско за Скопье. Къмъ тази се е присъединила и друга емиграция отъ Долна-Вардария по Вардаръ на горе къмъ Моравската долина (151). Не могатъ да заблудятъ автора и нѣкои колебания относително народностьта на славянското население въ ново време, дължими на политически влияния, понеже е добре осведоменъ върху особенитѣ способи, съ които си е служила и въ турско време властьта въ Македония за да се обезсилятъ освободителнитѣ стремежи на македонцитѣ чрезъ изкуствено засилване на враждебнитѣ тѣмъ пропаганди. Авторътъ привежда за примѣръ, какъ б ъ л г а р и т ѣ въ Пашакьой, на Вардара, северно отъ Велесъ (Die Bulgaren von Paschakjöj) презъ времето на султанъ Хамидъ сж били насилвани да станатъ сърбомани и какъ сетне, презъ всеобщата война, селянитѣ на сжщото село сж имали възможность да не криятъ вече своето б ъ л г а р с к о потекло (154). Въ много села, като напр. въ селата северно отъ Бабуна на южния склонъ на Голешница планина турското правителство въ края на изтеклото столѣтие, въ противовѣсъ на българскитѣ комити, е натрапвало сръбски учители въ български общини (serbische Lehrer in bulgarische Gemeinden gesetzt, стр, 153). Авторътъ като очевидецъ разказва и за братска солидарность, която е сжществувала между борцитѣ за освобождение на Македония — четитѣ—и нагледъ мирното население. Самъ проф. Шулце е ималъ случай да се запознае съ нѣкои „рицарски“ момчета между тия борци. „Населението имъ указваше — казва авторътъ — тайни услуги било отъ

симпатия, било отъ страхъ. Презъ една дупка на входа на кжщата всрѣдъ селото изчезваха комитаджиитѣ въ подземни скривалища въ момента, когато турската потера, обиколила кжщитѣ, е вече била напълно осигурена, че ги има въ ржцетѣ си. Мирнитѣ на гледъ селяни, които спокойно си орѣха нивитѣ, внезапно изчезваха съ пушка въ ржка само на единъ мигъ отъ водителя имъ" (с. 52).

По „най-спорния етнографски въпросъ", именно какъвъ дѣлъ иматъ българитѣ въ населението на Македония, проф. Шулце е на мнение, че не бива да се решава той само по чисто етнографски критерии. Ако и това да е успѣшно прокарано възъ основа на езикови данни (авторътъ тукъ визира съчинението на Г. Вайгандъ, „Ethnographie von Makedonien, 1924), пакъ е необходимо да се вземе въ внимание само свободно проявеното народностно съзнание — самоопредѣлението на народната маса, което може и да не води смѣтка при дадени условия нито за етничния произходъ, нито за установени отъ ученитѣ езиковедци особености на говора, нито за нѣкакви празднични, които се празднуватъ (153). Съ последното авторътъ явно загатва за сръбската „слава", която сръбскитѣ етнографи изтъкватъ като особено характеристиченъ белегъ на сръбската народность. А въ сжщность нигде въ Македония не се празднува тоя „особенъ" праздникъ.

Излизайки отъ такава по-широка гледна точка, проф. Шулце, за да установи народностната принадлежность на славянското население въ Скопско и Велешко, гдето за една особена негова часть, именно за северната область на Скопско, сърбитѣ претендиратъ, че е тѣхно, е предприелъ отъ своя страна една л и ч н а а н к е т а на самото мѣсто. Това не е било лесна работа, защото независимо отъ всѣкакви други прѣчки, такива се срѣщали и отъ страна на самото население, станало подозрително при такива разпитвания и наплашено отъ миналото, допущайки, че може при една смѣна на властьта да си пострада. По отношение на езика авторътъ е намѣрилъ, че е най-сигурно да се разпитватъ женитѣ, които по-чисто и по-упорито запазватъ езиковото богатство отколкото мжжътъ, който толкова повече е принуденъ да се приспособява, колкото е „по-силенъ н а т и с к ъ т ъ и въ това отношение" (155). Проф. Шулце се е ограничилъ да установи, въ коя посока се проявява народностното самосъзнание на населението, доколкото е било възможно и възъ основа на едно обективно мнение по този въпросъ на трети лица въ Скопско и Велешко. Затова проф. Шулце е разпитвалъ и мѣстни хора, политически незаинтересувани въ случая лица, хора съ добри мѣстни и исторически познания, а именно интелигентни турци отъ Скопье и Велесъ, които сж били изиграли вече своята собствена политическа роля и лично сж му били довѣрени. Тѣхнитѣ сведения относително разпредѣлбата на албанскитѣ, българскитѣ и сръбскитѣ села въ Горно Вардарско сетне сж били провѣрявани и сж се указали вѣрни. Сведенията на сжщитѣ лица касателно турскитѣ села проф. Шулце не ги е възприелъ докато не се е сдобилъ съ потвърждение отъ страна на българи и албанци. Следъ една щателна провѣрка и съгласие на всичкитѣ събрани данни проф. Шулце е съставилъ своята е т н о г р а ф и ч н а к а р т а н а С к о п с к о и В е л е ш к о, която

е приложилъ въ табл. LXVII на книгата си подъ заглавие „Народностната принадлежность на селата въ Скопската селищна зона по двѣтѣ страни на Вардаръ презъ последното време на турското владичество". Селата въ тази карта съ нанесени съ особени селищни знаци (отпечатани червено); дадени сж обяснения на значението имъ отъ лѣво, долу на самата карта, която поради нейната актуална важность при днешното състояние на споменатия етнографиченъ споръ, изкуствено и съ голѣми усилия подържанъ отъ политически заинтересованитѣ държави, давамъ тукъ възпроизведена въ черно.

Споредъ подробнитѣ обяснения на самия авторъ къмъ картата, основната маса на населението образуватъ християнски български села (christliche Bulgaren — означени съ квадратче съ една точка въ срѣдата), по-голѣмата часть отъ които сж въ зависимость отъ чифликъ-сайбии (Čiflikherren). Селата на мохамеданскитѣ българи-помаци (mohamedanische Bulgaren-Pomaken—означени съ полумесецъ надъ квадратчето), повечето свободни, най-много сж въ южната часть на областьта, на лѣвата страна на Вардара и въ жгъла между Вардаръ и р. Черна; намиратъ се и въ планината южно отъ Скопье. На истокъ виждаме въ широка ивица между Щипъ и Велесъ турски села, които достигатъ до Вардаръ и го преминаватъ тукъ-таме (означени сж съ полумесецъ). Отъ северозападъ проникватъ албански села, главно заемайки планинската область въ дѣсно отъ Вардаръ. Въ планинския обржчъ северно отъ Скопье тъй сжщо живѣятъ албанци (означени съ премрежено кржгче), тукъ обаче има и една мѣстность съ сръбски селища (означени съ кржгче). На крайния югозападъ на нашата карта (сир. югозападно отъ Велесъ) отбележенитѣ съ отвесно пречертано кржгче села принадлежатъ къмъ района на „планомѣрно прокарваното отъ турското правителство посърбяване на предишни български села" (gehören dem Gebiet planmässig von der türkischen Regierung betriebener Serbisierung ehedem bulgarisch sich fühlender Dörfer an).

Авторътъ бележи, че съ тая карта се предава картината, както се е представяла на наблюдателитѣ отъ времето преди избухването на балканската война; картата дава състоянието презъ първото десетилѣтие на сегашния вѣкъ, следователно сега е вече отчасть исторически материялъ.

„Ако се направи прегледъ — продължава авторътъ — на доказателствата отъ други източници на сжщото време, намираме ги отъ три вида: 1. готовностьта на Сърбия, въ случай на победа надъ турцитѣ (въ Балканската война), при раздѣлата на турската плячка да отстжпи на България най-голѣмия дѣлъ отъ славянска Македония (само за присжждането, кому да се паднатъ областитѣ около Скопье и Куманово, щѣше да реши една неутрална присжда); 2. стичането на македонскитѣ доброволци при избухването на войната подъ българскитѣ знамена; 3. отнасянето на славянска Македония къмъ българската езикова область като резултатъ на трезвенъ филологиченъ анализъ (die Zuteilung des slavischen Makedonien zum bulgarischen Sprachgebiet als das Ergebnis nüchterner philologischer Zergliederung). Въ тия свиде-

телства се съдържа следователно едно съгласно и отъ двете заинтересувани договорни страни волево изявление; едно ясно проявено родствено чувство на въпросното население и най-сетне едно научно установяване на стоящи вънъ отъ спора (eine wissenschaftliche Erkenntnis Aussensthender): и тритѣ факта сж въ съгласие съ силата на българскта часть на селищата на нашата карта."

Заслужава да отбележимъ още следнитѣ съображения на автора, които прибавя къмъ гореказаното: Съ statusquo-то, каквото го предава нашата карта, научното изследване не бива да се задоволи, ако и да се потвърдятъ горнитѣ доказателства, а трѣбва да се опита и исторически да го схване. А това, което въ това отношение вече сега виждаме, е: че въ българщината на Горно Вардарско сж погълнати различни чужди (етнични) елементи. Каквото население отъ сръбски произходъ по пжтя на изселванията е дошло въ Горно Вардарско, тукъ-таме е установено въ езикови влияния, а е правенъ опитъ да се установи и въ психичната область. Все пакъ голѣма часть отъ чуждъ етнографиченъ имотъ (des fremden Volksgutes) отъ сръбско, албанско и аромънско потекло се е изгубила въ широката маса на българитѣ, и то толкова по-безследно, колкото по-малка е била въ онуй време на етнични размѣствания сетнешната политическа противоположность и колкото е билъ по-сжстенъ отбранителниятъ фронтъ срещу турцитѣ, както по-рано въ времената на Крали Марко, княжеския синъ отъ Прилепъ, който, самъ родомъ сърбинъ, е билъ не-по-малко отъ колкото на своитѣ еднородци и герой на българитѣ (156—157).

IV.

Проф. Шулце еималъ възможность въ много случаи отблизу да види живота на българския македонски селянинъ и въ най-затънтени планински краища, гдѣто е царувала голѣма нѣмотия та е можалъ да си състави понятие и за степеньта на културното развитие на българина тамъ, особено като го е сравнявалъ съ гръцкия селянинъ, чиито битъ тъй сжщо е наблюдавалъ въ южна Македония, въ низината на р. Бистрица. (Халиакмонъ), гдето специално е изучвалъ гръцкото село Гидá. Както по-горе се каза, проф. Шулце лично се е бавилъ въ с. Коньско, гдето подробно е изследвалъ и конструкцията на българската селска кжща, отъ която дава планове и снимки както и отъ вжтрешната ѝ наредба — покжщнината. „Сравнена българската кжща — казва Ш. — съ жилището, построено отъ греди, колове, търстика и иловица, каквото го видѣхъ въ с. Гидá, кжщата на селянитѣ въ Коньско стои по материялъ и строежъ на несравнено по-висока степень. Употрѣбятъ се тукъ и керемиди на покривитѣ (подробни планове на цѣлата сграда и на частитѣ ѝ сж дадени въ табл. XXIX—XXXIV). За селската кжща като тази въ Коньско, описана отъ проф. Шулце, е твърде любопитна и следната характеристика отъ автора: „Въ нощната тишина се чува едно тънко скърцане, което остро почва и спира и което, идейки отъ вси страни, се слива въ едно постоянно ро-

молене като че ли на вънъ дъждовни капки отъ листата падатъ. Този шумъ е дълбането на безчислени дървесни червеи въ гредитѣ (es ist das Bohren unzähliger Holzwürmer im Gebälk). Таково жилище не е нищо повече отъ една защита срещу вѣтъра и лошото време; нищо не показва, че тукъ и най-малко се е помисляло и чувствувало за нѣщо повече отъ това, което изискватъ суровитѣ ежедневни нужди. Ала отъ друга страна изненадва чужденеца, който стжпя въ такава кжща, едно приличие, особено на женитѣ, фино въ израза и въ жестоветѣ, каквото въ никоя нѣмска селска хижа не познаваме. Рѣдка смѣсь отъ природенъ народенъ битъ и отъ остатъци на висока култура срѣщаме и въ материялното малко стопанство на македонскитѣ планинци" (Dann aber überrascht den Fremdling, der hier eintritt, ein Anstand, besonders der Frauen, fein in Wort und Gebärde, den wir aus keiner deutschen Bauernstube kennen. Ein seltsames Gemisch von Naturvolkswesen und von Resten hoher Kultur begegnet uns auch im materiellen Kleinbesitz der makedonischen Gebirgsbauern. Стр. 81). Следва описание на отдѣлнитѣ помѣщения въ кжщата: гостната стая, килера, и пр.. Следъ това подробно се сравнява строежниятъ материялъ на македонската планинска кжща както и размѣритѣ на градежнитѣ части до най-малки подробности съ съответния материялъ и строежъ на гръцката кжща въ с. Гидá. Отдѣлно е предметъ на подобно детайлно описание строежътъ на кжщата на свещеника въ Коньско, къмъ което сж прибавени градежни чертежи и фотограф. снимки (въ табл. XXV—XXXIV, стр. 81—89).

Извлѣкълъ впечатление, че на Балканския полуостровъ сж ставали въ миналото много размѣствания на старото население и смѣсвания между различнитѣ заседнали или временно придошли народности, проф. Шулце сериозно се е отнесълъ и къмъ нѣкои твърде плитко обосновани историкоетнографски хипотези относително произхода на нѣкои български мѣстни племенни названия. Колкото по-обстойно вникваме — казва Ш. — въ миналото на една македонска мѣстность, толкова по-сложна се указва историята на нейното заселение. Взема за примѣръ историята на шопитѣ, заели областьта източно отъ р. Пчиня и широки мѣстности на Овче-поле до кжде източномакедонския планински гребенъ (Gebirgswall), позовавайки се на изследванията на сръбски учени, а именно на Цвиича (съч. му Grundlinien der Geographie und Geologie von Mazedonien und Altserbien, 1903). Тѣхната по-широка граница отива оттатъкъ Щипъ до Струмишко, върви на горе по Струма къмъ България, сетне въ широкъ завой презъ Дупница и София къмъ Сърбия и достига Пиротъ и Нишъ и по Морава пакъ до Пчиня. Нататъкъ Ш. излишно се увлича по умуванията на своитѣ източници, та приема не само че прадѣдитѣ на шопитѣ сж печенеги, смѣсили се къмъ срѣдата на 11. в. съ славяни, но че сетне се смѣсили и съ аромъни, та името шопи първоначално се отнасяло и къмъ тоя троенъ произходъ (Auf diese Dreiheit scheint der Name Šopi ursprünglich gemünzt zu sein). По-нататъкъ Ш. приема, че въ 14. в. станали заселвания въ шопската область отъ западнитѣ и северни сръбски области и че обратно въ 17 и 18 в. шопи ужъ масово се изселвали въ Ун-

гария, следъ което придошли нови пришелци, „славяни“ откъмъ Велесъ и Щипъ и пр. Всичко туй докарало до такава бъркотия, че едва ли науката щѣла да може на чисто да отдѣли съставнитѣ части едни отъ други (Sie alle haben zu einer Verquirlung geführt, aus der kaum je die Forschung die Bestandtteile wird sauber scheiden können). Свръхъ тѣзи легенди Ш. е повѣрвалъ на тенденциознитѣ си източници и това, че ужъ шопитѣ по чувство били считани както отъ сърбитѣ тъй и отъ българитѣ относително народностното имъ съзнание за нѣщо чуздо, докато политическата пропаганда на сила не имъ го наложила (152). Въ сжщность историята на шопитѣ никакъ не е толкова сложна, ако и да не е още напълно разяснена. Касае се главно за историята на названието ш о п и, което не може толкова да интересува етнографията, защото шопитѣ възъ основа на езика и другитѣ си етнографски особености сега се указватъ дори по-чисти български славяни, отколкото сж съседнитѣ имъ българи. Само въ една, сравнително неголѣма мѣстность, въ Софийско, може да се предполага смѣсь и съ печенежка кървь та може тукъ и името ш о п и да е било възприето. Отъ факта, че това име се е разспространило далечъ върху цѣлото племе, чиито граници проф. Ш. привежда, не може да се заключава, че и казаната чужда примѣсь е отишла така далечъ. Чуздо име възприематъ дори цѣли народи отъ сравнително малочислени племена, за което добъръ примѣръ имаме въ името „българинъ“, за да не посочваме на името на руситѣ и др. Сжщо така несполучливо се е увлѣкълъ проф. Шулце по една история на българскитѣ села Ореше и Папрадища въ Горно Вардарско, населени отъ мияци, дошли отъ югъ, та заключава, че изобщо мияцитѣ (между Гостиваръ и Дебъръ и пр.) произхождатъ отъ аромънски пастири, съ които ужъ се смѣсили въ срѣднитѣ вѣкове „славяни“, сърби и албанци (с. 153). Източникътъ и на тази легенда се указва пакъ съчинение на Цвиича, на което (съ бел. 34) указва проф. Ш,, а именно съч. „La péninsule balkanique. Géographie humaine.“ (Paris 1918). Мияцитѣ сж едни отъ етнографски най-добре запазенитѣ македонски българи. Самото название имъ е дадено въ сжщность поради туй, че тѣ и сега още употребяватъ въ диалекта си по-стара форма на личното мѣстоимение за 1 л. множ. ч. „мия“ „мие“ (отъ старобълг. „мъі“), а не по-новата „ние“, която е по-разпространена и се употрѣбява у съседнитѣ на мияцитѣ макед. българи. Доколко е некритиченъ източникътъ на Ш. въ случая, се вижда и отъ твърдението, че къмъ мияцитѣ се примѣсили изселили се откъмъ Албания сърби, каквито тамъ никога не е имало.

Въ книгата се изброяватъ и други народности въ Македония, а особено мѣсто е дадено на гърцитѣ и турцитѣ. Въ отдѣлна глава се говори за пжтуващитѣ пастири (Wanderhirten, 52 нат.). Различаватъ се албански пастири отъ власи-пастири (аромъни); между последнитѣ има и които говорятъ гръцки, наричани отъ гърцитѣ *καραγατσάνοι*, за които авторътъ не може да реши, дали сж погърчени аромъни или сж сжщински гърци, и по-скоро допуска последното. Името нищо не показва: наричатъ ги и *καραγατσάνοι* даже и съ по-пълно окончание *καραγατσανάιοι*. Пжтуващитѣ сжщински власи-пастири сами се наричатъ аромъни.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

гария, следъ което придошли нови пришелци, „славяни“ откъмъ Велесъ и Щипъ и пр. Всичко туй докарало до такава бъркотия, че едва ли науката щѣла да може на чисто да отдѣли съставнитѣ части едни отъ други (Sie alle haben zu einer Verquirlung geführt, aus der kaum je die Forschung die Bestandtteile wird sauber scheiden können). Свръхъ тѣзи легенди Ш. е повѣрвалъ на тенденциознитѣ си източници и това, че ужъ шопитѣ по чувство били считани както отъ сърбитѣ тъй и отъ българитѣ относително народностното имъ съзнание за нѣщо чуздо, докато политическата пропаганда на сила не имъ го наложила (152). Въ сжщность историята на шопитѣ никакъ не е толкова сложна, ако и да не е още напълно разяснена. Касае се главно за историята на названието ш о п и, което не може толкова да интересува етнографията, защото шопитѣ възъ основа на езика и другитѣ си етнографски особености сега се указватъ дори по-чисти български славяни, отколкото сж съседнитѣ имъ българи. Само въ една, сравнително неголѣма мѣстность, въ Софийско, може да се предполага смѣсь и съ печенежка кървь та може тукъ и името ш о п и да е било възприето. Отъ факта, че това име се е разспространило далечъ върху цѣлото племе, чиито граници проф. Ш. привежда, не може да се заключава, че и казаната чудза примѣсь е отишла така далечъ. Чуздо име възприематъ дори цѣли народи отъ сравнително малочислени племена, за което добъръ примѣръ имаме въ името „българинъ“, за да не посочваме на името на руситѣ и др. Сжщо така несполучливо се е увлѣкълъ проф. Шулце по една история на българскитѣ села Ореше и Папрадища въ Горно Вардарско, населени отъ мияци, дошли отъ югъ, та заключава, че изобщо мияцитѣ (между Гостиваръ и Дебъръ и пр.) произхождатъ отъ аромънски пастири, съ които ужъ се смѣсили въ срѣднитѣ вѣкове „славяни“, сърби и албанци (с. 153). Източникътъ и на тази легенда се указва пакъ съчинение на Цвиича, на което (съ бел. 34) указва проф. Ш„ а именно съч. „La péninsule balkanique. Géographie humaine.“ (Paris 1918). Мияцитѣ сж едни отъ етнографски най-добре запазенитѣ македонски българи. Самото название имъ е дадено въ сжщность поради туй, че тѣ и сега още употребяватъ въ диалекта си по-стара форма на личното мѣстоимение за 1 л. множ. ч. „мия“ „мие“ (отъ старобълг. „мъі“), а не по-новата „ние“, която е по-разпространена и се употрѣбява у съседнитѣ на мияцитѣ макед. българи. Доколко е некритиченъ източникътъ на Ш. въ случая, се вижда и отъ твърдението, че къмъ мияцитѣ се примѣсили изселили се откъмъ Албания сърби, каквито тамъ никога не е имало.

Въ книгата се изброяватъ и други народности въ Македония, а особено мѣсто е дадено на гърцитѣ и турцитѣ. Въ отдѣлна глава се говори за пжтуващитѣ пастири (Wanderhirten, 52 нат.). Различаватъ се албански пастири отъ власи-пастири (аромъни); между последнитѣ има и които говорятъ гръцки, наричани отъ гърцитѣ *καραγκατσάνοι*, за които авторътъ не може да реши, дали сж погърчени аромъни или сж сжщински гърци, и по-скоро допуска последното. Името нищо не показва: наричатъ ги и *καραγκατσάνοι* даже и съ по-пълно окончание *καραγκατσανάοι*. Пжтуващитѣ сжщински власи-пастири сами се наричатъ аромъни.

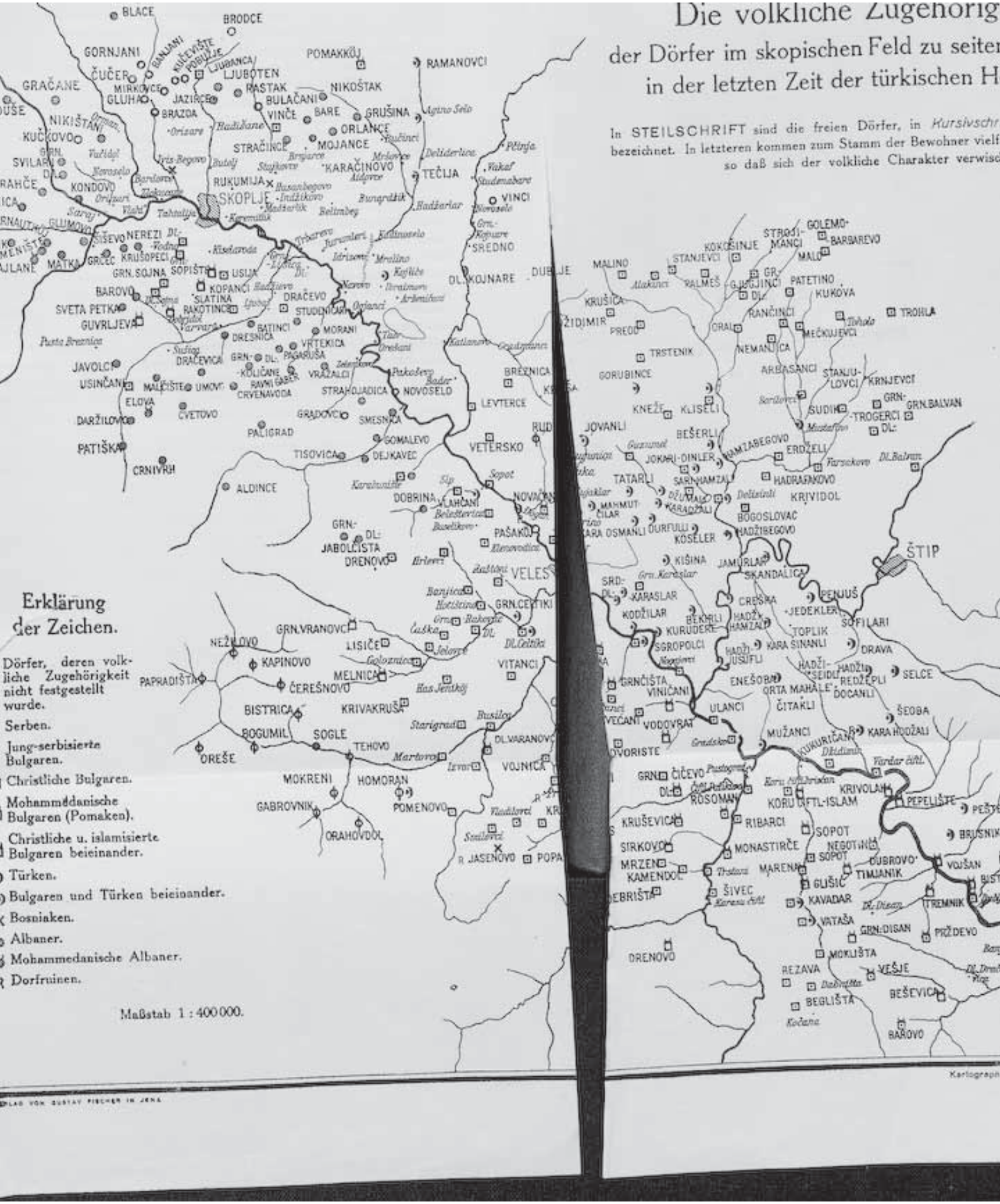
Die volkliche Zugehörig
der Dörfer im skopischen Feld zu seiten
in der letzten Zeit der türkischen H
In STEILSCHRIFT sind die freien Dörfer, in Kursivschr
bezeichnet. In letzteren kommen zum Stamm der Bewohner vielf
so daß sich der volkliche Charakter verwisc
Erklärung der Zeichen.
Dörfer, deren volkliche Zugehörigkeit nicht festgestellt wurde.
Serben.
Jung-serbisierte Bulgaren.
Christliche Bulgaren.
Mohammedanische Bulgaren (Pomaken).
Christliche u. islamisierte Bulgaren beieinander.
Türken.
Bulgaren und Türken beieinander.
Bosniaken.
Albaner.
Mohammedanische Albaner.
Dorfruinen.
Maßstab 1 : 400 000.
SKOPLJE
VELES
ŠTIP
PRIZDEVO
BEŠEVICA
BAROVO
DRENOVO
Kartograph
DRUCK VON GUSTAV FISCHER IN JENA

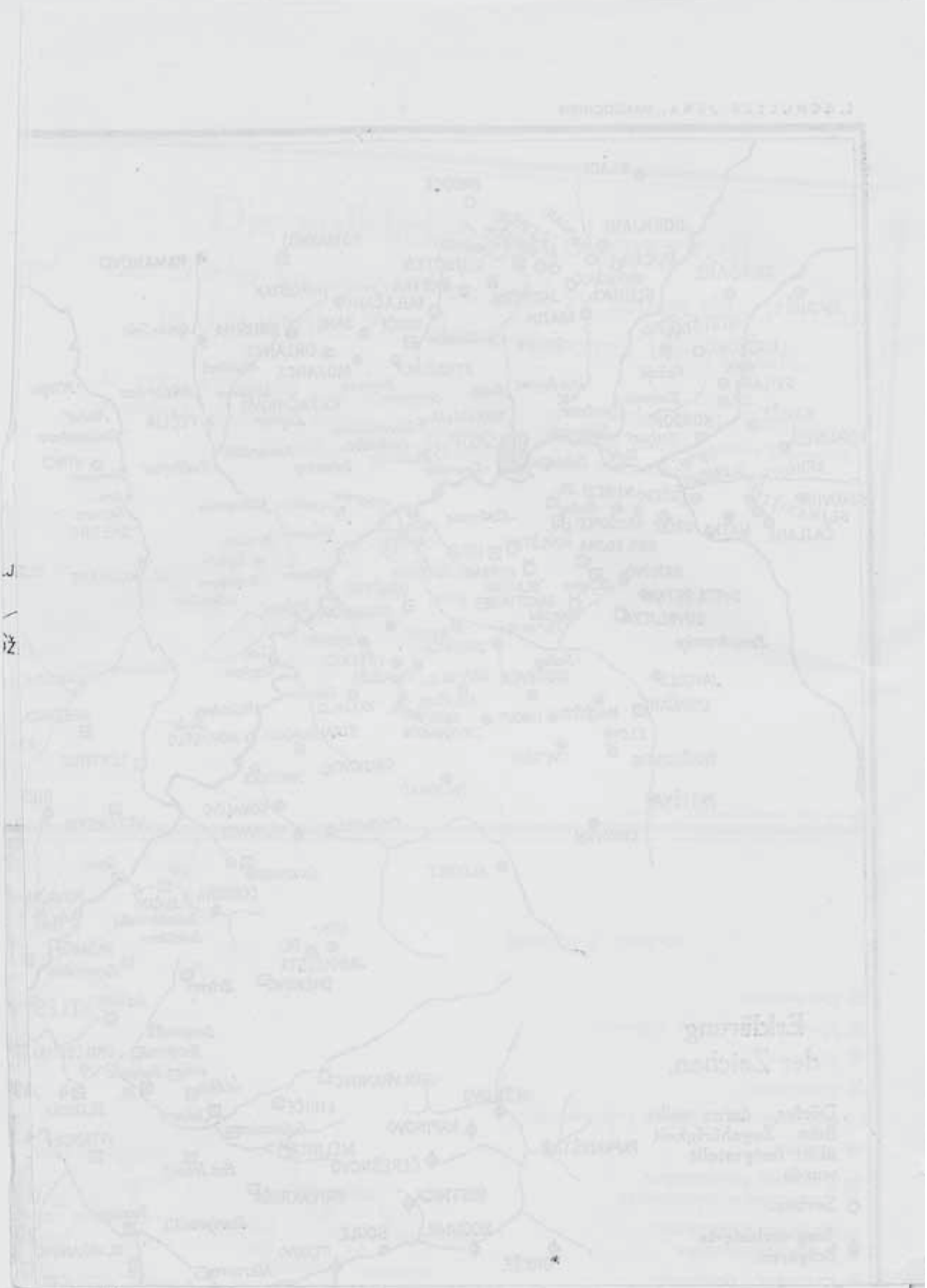

работ. Пжтуващитѣ свщитенъ

Тѣ сѫ два соя — чернодрешковци и бѣлодрешковци (карагуни и фаршериоти). Първитѣ си иматъ постоянни жилища въ планинитѣ—каменни кѫщи, гдето прекарватъ лѣте и гдето си иматъ собствени пасбища, докато вторитѣ прекарватъ лѣтото въ леки, временни колиби и се мѣстятъ на различни, взети подъ наемъ планински пасбища. Даватъ се исторически сведения отъ миналото имъ, главно въ Тесалия, Епиръ и Албания, за градеца Москополи и др. Главната селищна область на аромънитѣ въ Македония се пада на югозападъ по източнитѣ склонове на Пиндъ и северно отъ Пиндъ въ македонско-албанскитѣ гранични планини — Грамосъ, Морова и Камя, и по̀ на северъ въ планинитѣ Ябланица, Яма и Бистра и нататъкъ между Черния Дринъ и Вардаръ. Множество отъ тѣхъ сѫ изчезнали между българскитѣ славяни въ страната; следитѣ имъ сѫ видни и въ българскитѣ села като Галичникъ, Радосокъ, Лазарополе, Мавровo, Ничпуръ и др. Авторътъ подробно се спира върху аромънскитѣ селища по цѣла Македония. Къмъ тѣхъ причислява и погърченитѣ власи по македонскитѣ гранични планини къмъ Тесалия, надъ гр. Верия, както и селата Доляни, Маруша, Волаза, Царковянъ, Кастаня. Изброяватъ се аромънскитѣ селища по отдѣлнитѣ македонски области (53—58). Говори се и за гърцитѣ (54). Разглеждайки гръцкитѣ селища по Горня Бистрица авторъть отбелѣзва, че има тукъ-таме и турци и още аромъни, които достигатъ до тукъ откъмъ Пиндъ. Погърчени аромъни и сѫщински гърци живѣятъ въ Влахо-Блаца, гдето проф. Шулце е забележилъ високи мѫже съ ясно-руси, вълновато-кѫдрести коси, които се различаватъ отъ другитѣ дребни, мургави (брюнетни) и гладкокоси жители. Проф. Шулце не може да се произнесе, дали тукъ русиятъ типъ е отъ аромънски или отъ албански сой (с. 175).

Описвайки селищата, терена и жителитѣ на приморската область по време на войната въ 1912 г., авторътъ отбелязва тогавашни турски селища югоизточно и северозападно отъ Дойранското езеро, които бѣха непосрѣдствено съединени съ турската селищна зона на лѣвия брѣгъ на горния Вардаръ и се простираха въ отдѣлни купчини и по долното му течение отъ дѣсно до Яница. Самата околность на Яница включително съ Могленската равнина и долно Вардарско сѫ населени отъ „българскиговорещи селяни“. Въ Могленско предимно сѫ помаци. Южната граница на българитѣ тукъ е достигала морето между Солунъ и устието на Вардаръ. Гръцкиятъ елементъ тогава е заемалъ южна Кампания съ градеца Катерини и западния край на Халкидика както и полуострова Касандра и Лонгосъ. „Северно отъ тази линия, казва авторътъ, преди всичко въ долно Вардарско, българитѣ развиватъ жива дейность. Въ Дойранъ, Гевгели и Гуменджа тѣхнитѣ училища най-малко сѫ равни на гръцкитѣ. Въ Кукушъ (Kilkič) и околнитѣ села имаше само български училища. Сърбски училища рѣдко се намиратъ (sind spärlich zu finden) и оставатъ на заденъ планъ поради разпритѣ между българитѣ и гърцитѣ. Това е картината къмъ 1908 г., която войната въ 1912 год. значително измѣни особено по отношение на турското население“ (с. 106).

Относително Струмишко нека се отбележи, че проф. Шулце, считайки сегашната политическа граница за неестествена, казва, че ако схващаме Македония като едно естествено цѣло, каквато преди нейното политическо разпокжсване бѣ тя въ турското царство, като стопанска и съобщителна область (als Wirtschafts- und Verkehrsgebiet) и каквато може би единъ день на свободна основа (auf freiheitlicher Grnndlage) пакъ ще бжде, тогава областьта на Струмица и Струма въ силата на яснитѣ посоки (Richtungen), които нейнитѣ рѣчни долини като естествени пжтища й дават, е съединително звено на съобщенията както въ източно-западна, така и въ северно-южна посока. Последната посока, която води къмъ Егейското море, най-широкия достжпъ за цѣла Македония и нейния хинтерландъ, е решаеща за присъединението на Струмишко къмъ Стримонското селищно поле сир. къмъ Сѣрско (200—201).

Книгата завършва съ твърде интересно изложение на съобщителнитѣ връзки на Македония въ миналото и сега (207—229). И на много други мѣста въ съчинението се отдѣля особено внимание на съобщенията и на търговското минало на областитѣ и градоветѣ, поради което и отъ тая страна капиталниятъ трудъ на проф. Шулце се отличава отъ другитѣ досегашни подобни общи съчинения за Македония. Авторътъ, който, както се каза по-горе, вѣрва въ едно по-добро бждеще на една по-свободна Македония, свършва се единъ въпросителенъ погледъ къмъ бждещето на Македония като едно естествено жилищно и стопанствено цѣло, което негли ще се запази, като се отстранятъ днешнитѣ противоположни фактори, които обезсилватъ жизненитѣ възможности въ тая страна.

10.VII. 1927 г. Л. Милетичъ.

N. Iorga, Formes byzantines et réalités balcaniques. Leçons faites à le Sorbonne. Bucarest-Paris, Champion, 1922. 8°, 190.

Тая книга на тъй много известния по плодовитостьта си ромънски професоръ представя, споредъ увѣрението му, „превърнатитѣ въ синтеза резултати на неговата 30-годишна учена дейность". Отъ какво естество е тази „синтеза", читательтъ вижда още отъ първитѣ страници на книгата: въ нея не само е представенъ въ извратенъ видъ историческиятъ ликъ на Византия, но сж отречени почти всички досегашни схващания върху историята на българи и сърби. Особено значението на българитѣ въ миналото на балканскитѣ земи е сведено къмъ нищо: съ изобретателность, логика и методъ, които наистина сж забележителни, Йорга се стреми да докаже, че всички голѣми събития и дѣла отъ българската история сж дѣло на балканскитѣ власи. И усърдието, съ което нѣкои отъ по-младитѣ ромънски учени се заеха да правятъ международна реклама на това съчинение на признатия представитель на ромънската историческа наука (гл. Byzant. Zeitschrift, Bd. 24, стр. 273, рецензия отъ N. Bănescu) оправдава напълно подозрението относно неговия истински смисълъ и желанията, отъ които то е вдъхновено.

Пълна и подробна преценка на схващанията на Йорга по балканската история, прокарани както въ тая му книга, тъй и въ редица други негови съчинения, ние даваме на друго мѣсто (гл. моята работа „Българи и ромъни въ историята на дунавскитѣ земи", Годишникъ на Софийския университетъ, Истор.-филолог. факултетъ, кн. 23, 1927 г.). Тукъ ще се ограничимъ да разгледаме на кѫсо само това, което той разказва относно произхода и характера на Западното българско царство, държавата на Самуила.

Йорга обявява за погрѣшни всички изказани до сега възгледи по тоя въпросъ. България презъ X в., това било, казва той, единъ организъмъ, който умиралъ; византийцитѣ съ Цимисхия се явили само за да извършатъ акта на погребението му. Ако „българската раса", която мобилизирала тогава всичкитѣ си сили, не била въ състояние да спаси отъ погибель царството на Бориса и Симеона, то, пита се Йорга, — какъ е било „възможно, следъ нѣколко години само, щото чисто български елементи да бѫдатъ въ състояние да образуватъ една нова държава, която още отъ първия моментъ да се прояви като царство, съперничеще на Византия" ? (стр. 107).

Йорга счита, че въ случая имало недоразумѣние. Споредъ него, въ Балканитѣ сѫществували „само две форми": едната легитимистка — това била цариградската империя, другата — България, чието име покривало „това, което означавало бунтъ срещу цариградската гръцизирана империя." „Всѣки, какъвто и да билъ той, който се повдигалъ срещу господството на гърцитѣ отъ Цариградъ, поради самия тоя фактъ, билъ въ политическо, а не въ национално отношение българинъ. Въ българското минало той намиралъ опора за новото си усилие" (стр. 107—108). Поради това, развива мисъльта си Йорга, „ако сѫществува една България, това не значи, че елементитѣ, които сѫ образували тая България на Охрида и Прѣспа, сѫ били национално български." Ако, за да се противостои на Цариградъ, сѫ се отнасяли къмъ старата патриархална славянска форма(?), това означавало, че се е търсила една надеждна (immanquable) опора, за да се закрепи тая държава. При това българитѣ тамъ долу (въ Македония) не били твърде многобройни и тѣ не могатъ да бѫдатъ тия македонски пастири и земедѣлци, които подържали това второ царство". Въ действителность то било създание „на първо мѣсто на пастири, а следъ това — на земедѣлци". (108—109). „И понеже, излага по-нататъкъ сѫжденията си Йорга, тая Охридска държава не била държава българска, чието име би отговаряло на една реалность, то трѣбвало да се допустне, че раситѣ, които я подържали, сѫ били сѫщитѣ, които и следъ поражението на Самуиловитѣ наследници продължавали да живѣятъ въ западнитѣ области на Балканския полуостровъ. Въ XI в., човѣкъ можелъ да твърди това, Македония била на първо мѣсто и повече наследство на ромънитѣ отъ Пиндъ, а въ сѫщото време и на албанцитѣ, отколкото на тия славянски елементи, на тия „есклавони" (Esclavons), които не сѫ били обединени (englobés) отъ Първото българско царство и които станали „българи", само защото били присъединени къмъ това Охридско царство". Именно „тия раси (т. е. власи и албанци), заключава Йорга", сѫ

били, които подържали това второ българско царство; то никога е нѣмало една организация и никога не си е задало грижата да упражнява политическо действие, докато пъкъ военната акция то само предоставяло винаги на щастието въ грабежа" (стр. 110—111).

Доказателство за „съвсемъ новия характеръ на новото държавно образувание" въ Македония Йорга вижда и въ обстоятелството, че то било рекламирано и отъ сърбитѣ. Въ сжщность, заключава той, „имало едно смѣсено население, което се вълнувало тамъ долу презъ XI в. и чието вълнение поражда едно следъ друго мнимата (prétendu) българска държава — въ която, безъ съмнение, влизатъ и могжщи български елементи —, а следъ това и последователнитѣ похищения на продължателитѣ на Самуиловото дѣло, каквито били Делянъ и Алусианъ — чиито имена вече сами правѣли възможни най-различни предположения относно националния имъ произходъ, — или пъкъ бунтоветѣ на византийскитѣ генерали, какъвто билъ Маниякъ и опититѣ на сръбски и славянски чиновници и велможи, настанени върху известенъ пунктъ на полуострова"(?) (стр. 112). Въ всички тия случаи обаче, увѣрява Йорга, въпросътъ билъ за „една или друга концентрация на твърде различни национални елементи, които се повдигали безъ да държатъ смѣтка за каквото и да било расово различие и за каквато и да била изключителна цель, а само за да протестиратъ срещу данъци, на които не били свикнали, срещу насилия отъ страна на чиновницитѣ, срещу известно посѣгателство на обичаитѣ, които, представяли неписаната грамота на тѣхния традиционенъ животъ" (стр. 112—113).

Сжщиятѣ обобщения относно Западното българско царство Йорга прави и въ други свои съчинения. Следъ изчезването на старата българска държава, говори напр. той въ книгата си Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au moyen-âge (Paris 1924), въ Македония избухнало „въстание на населенията, претоварени съ данъци. Византия управявала лошо, както и преди това Римъ презъ време на упадъка си; имало прочее повдигане на албанци и на славяни, които не били българи. Вдигнато било знамето на изчезналата България, само защото то представяло една законность, защото давало традицията на царството, а най-вече — подръжката на една черква" (стр. 51). „България била по-вече една традиция, една идеологична опора, отколкото една реалность. Ако нѣкой искалъ да създаде нѣщо срещу Византия, давалъ му това име. И Втората (т. е. Самуиловска) България, направила това, макаръ и да се опирала преди всичко върху албанци, ромъни и славяни отъ единъ характеръ по-другъ, отколкото самитѣ българи" (стр. 78). „Национална България, повтаря на друго мѣсто той (Études roumaines. I. Influences étrangères sur la nation roumaine. Paris 1923, стр. 46), изчерпала силитѣ си въ борба срещу Византия въ края на X в. Вече не оставали национални елементи, за да образуватъ веднага следъ това една друга държава. Въ цѣлата всемирна история нѣмало нигде случай, при който единъ народъ, изтощенъ въ усилията си да задържи една политическа форма, падаща заедно съ него, — само нѣколко години следъ провалянето на своето царство да създаде друго, и то въ непосрѣдствено съседство съ границитѣ на това, което токо

що се е провалило. Първото българско царство се е намирало при Черно море; минимото (prétendu) второ царство (Самуиловата държава) било повече въ земитѣ на Македония и къмъ Адриатика. Неговата основа прочее била съвсемъ друга: жителитѣ му не сж били българи и то не е било область съ български животъ, защото българитѣ били повече население отъ граждани, когато пъкъ тамъ долу имало едно селско население, необходимо албанско, ромънско, сръбско."

„Новата държава, която се е образувала въ Прѣспа и Охридъ, разяснява по-нататъкъ Йорга въ една своя статия подъ надсловъ Serbes, Bulgares et Roumains dans le Péninsule Balcanique (Acad. roumaine. Buil. de la sect. historique III. 3, 1916, стр. 214), била едно създание съвсемъ особено. Главната заслуга за нейното образуване имали „македонскитѣ влахо-ромъни и албанцитѣ. Въ сравнение съ тѣхния подемъ (à côté de leur élan), сръбскиятъ князъ на Хълмъ, Владимиръ, плѣникъ на Симеона(!?), играелъ роль съвсемъ второстепенна". Интересно е било да се забележи, обръща внимание Йорга, че тая династия (Самуиловата), която — повдигаща се срещу финансовото потисничество (к. на Йорга) на византийския империализъмъ, не е можела да издигне друго знаме, освенъ това на победения български империализъмъ — имената сж заети отъ Стария заветъ. Равинътъ Вениаминъ Туделски съобщавалъ, че такива имена били „свойствени на власитѣ" (spécifiques aux Valaques). И тъй като владѣтелитѣ на тая нова династия не взели „византийскитѣ имена, които старата династия (на Бориса) била усвоила, то споредъ Йорга, името означавало, въ тия случаи по единъ най-ясенъ начинъ единъ континюитетъ, една историческа легитимность" (стр. 214—215). Това значи съ други думи, че както самото Западно царство, създадено отъ „власи", тъй и неговитѣ владѣтели, носещи „влашки имена", сж били власи и принадлежатъ на ромънската история.

Читательтъ, който що-годе познава произхода и характера на Западното българско царство, би помислилъ, следъ гореизложеното, че Йорга е открилъ нѣкои нови, непознати до сега извѣстия за неговата история и възъ основа на тѣхъ е създалъ теорията си за влашко-албанския му характеръ? Или пъкъ, помислилъ би още, че схващанията на ромънския ученъ сж резултатъ на новъ, основенъ разборъ на вече познатитѣ исторически извори, при който Йорга е попадналъ на данни, избѣгнали отъ вниманието на всички тия, които преди него сж се занимавали съ историята на Самуиловата държава?

Нито едното, нито другото. Ни едно вразумително доказателство не представя той, за да подкрепи своитѣ твърдения, отъ ни единъ исторически изворъ не привежда той известие, за да документира правилностьта на изводитѣ си. Ромънскиятъ ученъ излага заключенията си, безъ и да помисли дори, че тия, които ги четатъ, могатъ да се усъмнятъ въ тѣхъ и да поискатъ да знаятъ, на какво сж тѣ основани. Обяснението на тоя тъй страненъ методъ на „учена работа" не трѣбва да се търси далечъ. Въ намѣренията на Йорга съвсемъ не е — да дири и представя на читателитѣ си историческата истина. Неговитѣ съчинения сж предназначени за чужда, западноевропейска публика, чиито

знания върху историята и етнографията на балканския югоизтокъ сж обикновено твърде повърхностни и общи. И Йорга навѣрно разчита на нейното невежество, разчита и на довѣрието, съ което хората обикновено се отнасятъ къмъ печатното слово. Ползувайки се отъ името на ученъ, което право или криво си е създалъ, той — заради цели които нѣматъ нищо общо съ науката — си е поставилъ задачата да пресъчини историята на балканскитѣ земи и народи. Известно е, че историята на ромънитѣ започва едва въ XIII и XIV в. и никой до сега не е успѣлъ да посочи, где е протекло до тогава и въ какво собствено се е изразило битието на тоя народъ. Тоя фактъ твърде болезнено засѣга честолюбието на днешнитѣ ромънски духовни водачи, у които щастливитѣ събития презъ последното десетилѣтие и половина създадоха вѣрата, че сждбата е предназначила ромънството за велика мисия. И тѣ почувствуваха нуждата, както да потърсятъ историческо оправдание за новитѣ си аспирации, тъй и да създадатъ за народа си историята, която му липсва. До преди десетина години тѣ водѣха ожесточена теоретична борба съ маджаритѣ, за да доказватъ, че прародината на властитѣ е била Трансилвания. Сега тая земя вече влиза въ предѣлитѣ на голѣмата ромънска държава и очитѣ на влашкитѣ шовинисти сж обърнати другаде — къмъ Балканитѣ. И както нѣкога тѣ доказваха, че Трансилвания винаги е била ромънска, тъй и сега нарасналитѣ имъ апетити изискватъ „да се докаже", че сжщо такава родина сж били и Балканитѣ. Историята на последнитѣ следователно трѣбва да получи ново освѣтление. Ако ромънитѣ въ миналото не сж били нигде, нищо по-лесно отъ това — да се докаже, че тѣ сж били всѣкжде. Нуждно е само да не се държи особено много на историческитѣ факти и, вмѣсто въ тѣхъ, да се потърси помощь въ интуицията и вдъхновението. И Йорга е останалъ напълно вѣренъ на тази задача, като отнася къмъ историята на своя народъ събития, факти и всичко, каквото му попадне изъ миналото на останалитѣ балкански народи. Разбира се, че въ това отношение най-много има да страдатъ българитѣ, но кой е виновенъ, ако тѣ сж най-близкитѣ ромънски съседи на Балкана и какви причини има влашкиятъ ученъ, за да бжде особено снизходителенъ и милостивъ къмъ тѣхъ? „Схващанията" му по произхода и характера на Самуиловата държава сж само часть отъ неговата панромънска теория, която е предназначена не само да възвеличи историческото минало на днешнитѣ власи, но и да разчисти пжтищата за бждещитѣ имъ политически домогвания.

Съ казаното вече се обяснява изобщо желанието на Йорга да представи Западното българско царство за влашко. Нека разгледаме сега, на какво собствено почиватъ отдѣлнитѣ части на тъй тенденциозно сглобеното му построение.

Влашкиятъ професоръ, въпрѣки всичкото си пренебрежение къмъ историческитѣ факти, не може да отрече, че въ земитѣ, образуващи ядката на Самуиловата държава, макаръ самата тя да е била „създадена и крепена отъ власи и албанци", е живѣло значително славянско население. Тия „есклавони", обаче, както ги нарича той, не били българи, защото не влизали въ състава на старата българска държава и

„станали българи“ само защото върху тѣхъ се е прострѣла властьта на Западното царство (Formes 110). Йорга отрича значи, че България при Бориса и Симеона обхващала днешна Македония. Какво основания има той за това, разбира се, никой не знае. А тъкмо въ тоя случай той би трѣбвало да не остави да падне никакво съмнение върху научната стойность на неговитѣ твърдения. Защото това, което въ науката е вече установено по тоя въпросъ, е тъкмо обратното на онова, въ което Йорга голословно иска да убеди читателитѣ си. Отъ намѣрения въ югозападна Албания преди нѣколко години надписъ отъ времето на Бориса се вижда, че тая область още въ 866 г. е се намирала въ предѣлитѣ на тогавашната българска държава[1]. Въ разказа за откриването на мощитѣ на тивериополскитѣ мжченили се съобщава, че презъ втората половина на IX и началото на X в., както гр. Струмица съ областьта си, тъй и земитѣ около Брѣгалница сж били български[2]. Въ тъй наречения „Сказаніе Исаіе пророка“ се говори за „бѣлитѣ църкви“, които сжщиятъ Борисъ построилъ „на рѣцѣ Брѣгалницѣ, на Окчи Поли“[3]. Въ пространното житие на св. Климента се разказва какъ великиятъ наставникъ на българитѣ билъ изпратенъ отъ Бориса да учителствува въ земитѣ на Югозападна Македония, като Борисъ му подарилъ и имоти въ Дѣволъ, Охридъ и Главиница[4]. Това съобщение се потвърждава и отъ тъй наречения Дюканжовъ списъкъ на охридскитѣ архиепископи, гдето е отбелязано, че сжщиятъ Климентъ билъ назначенъ отъ „българския царь Бориса да наглежда третината отъ българското царство, отъ Солунъ до Иерихо и Канина или Тасипиатъ“[5]. Иерихо и Канина сж градове въ Албания, южно отъ Валона и не далечъ отъ адриатическия брѣгъ[6]. Третината отъ българското царство следователно е била презъ втората половина на IX в. образувана отъ всички земи на днешна Македония съ части отъ Албания и Епиръ. Единъ надписъ отъ 904 год., намѣренъ при с. Наръшъ, двадесеть километра северно отъ Солунъ, съдържа изричното указание, че по времето на Симеона тамъ била границата между българи и гърци[7].

Всички тия свидетелства, тъй несъмнени по достовѣрностьта си и отъ тъй различенъ произходъ, категорично установяватъ, че именно при „старото царство“, отъ IX в. нататъкъ, цѣла Македония е била съставна часть на българската държава. Известни ли сж тѣ на влашкия историкъ или не? Ако сж му били познати, защо ги премълчава той и какъ си позволява да твърди, че „есклавонитѣ“ въ Македония не влизали въ предѣлитѣ на Първото българско царство? Ако пъкъ

---

[1] Гл. публикацията на надписа въ Jahresh. d. österr. arch. Instituts XXI—XXII (1922), col. 195-196, Beiblatt, и отъ Златарски Slavia II 1923, отдѣл. отпеч. стр. 1—5.

[2] Patrol. gr. t. 126. col. 201, cap. 37.

[3] Споменик на Сръб. акад. III (1890), стр. 191.

[4] Patrol gr. t. 126, гл. XVII, col. 1224.

[5] Gelzer, Der Patriarchat von Achrida (Abh. d. sächs. Gesellsch. d. wiss. Bd. XX, № 5, стр. 6_{12}).

[6] Туницкій, Св. Климентъ епископъ словенскій. Серг. посадъ 1913, стр. 182. Ср. Златарски, п. г. 9 сл.

[7] Изв. Русс. арх. инст. въ Константинополѣ III, 186 сл.

всички тия извѣстия сѫ останали скрити за него, какъ може той да се позовава на своята „30-годишна дейность“ и да пише „синтеза“ върху събития и епохи, за които му липсватъ и най-елементарнитѣ познания?

Йорга спекулира по единъ твърде своеобразенъ начинъ съ различието между немощьта, отъ която бѣ обхванато Преславското царство въ предвечерието на своето падане отъ една страна, и отъ друга — упоритостьта, проявена отъ Охридското въ дълговременната и отчаяна борба за самозапазването му. Причината за това различие днесъ не буди никакво недоумѣние у тия, които знаятъ причинитѣ за падането на Преславска България и за удивителната енергия, развита отъ Охридска България. Преславското царство бѣ разядено отъ византинизма, който бѣ почналъ да прониква още съ покръстването и непрекѫснато бѣ се засилвалъ следъ него, особено презъ дългото управление на Петра. Центърътъ на това всеразядаще влияние на византизма бѣ царскиятъ дворъ, държавната столица изобщо, и заради това най-силни бѣха опустошенията, причинени отъ него въ Източна България. Здравитѣ национални елементи на старото българско общество още десетилѣтия преди завоеванията на Светослава и Цимисхия бѣха направили опити да спасятъ държавата отъ гибельта, що византинизацията ѝ подготвяше. Това бѣха заговоритѣ и бунтоветѣ на Симеоновитѣ синове — Ивана, а следъ това и Михаила. Движението, на чело на което бѣ застаналъ тоя последниятъ, бѣ избухнало въ Македония — тогавашната Югозападна България, и това обстоятелство достатъчно ясно показва, че тамъ именно националното българско съзнание бѣ се запазило най-живо, и най-силна бѣ реакцията срещу византинизма, който рушеше устоитѣ на националната българска държава.

Новото българско царство, чието начало се полагаше отъ Самуила и неговитѣ братя на Западъ тъкмо въ момента, когато Източна България съ падането си подъ гръцката власть изкупваше прегрѣшенията на своята византинизация, това ново българско царство въ своята сѫщность бѣ преди всичко една мощна манифестация на още будното българско национално съзнание, конденсиранъ изблицъ на народнитѣ български сили, стегнати отъ отчаения порывъ за спасение на държавната независимость и за собственото си запазване. Охридското царство бѣ сетната могѫща национално-българска реакция срещу византинизма, и тая именно негова основна черта обяснява епичната борба, която Самуилъ цѣли 40 години имаше да издържи срещу Византия, борба, въ която той разполагаше съ безрезервната подкрепа на своя народъ.

Обяснението на Йорга, че Охридското царство било наречено българско не защото било създадено и крепено отъ българи, а защото името България означавало бунтъ срещу Византия, и прозвището „българско“ — всѣко действие насочено срещу Империята, това обяснение може да е много остроумно и твърде полезно за целитѣ, отъ които е вдъхновена „историческата синтеза“ на влашкия ученъ, но съ историческата действителность това обяснение нѣма нищо общо. Негово опровержение сѫ известията, които имаме отъ сѫщия XI в.

Къмъ 1038 г. сръбскиятъ князъ Стефанъ Воиславъ, заложникъ въ Цариградъ, сполучилъ да избѣга отъ тамъ, дошелъ въ родината си, днешната Черна Гора, тогава подвластна на Византия, и вдигналъ въстание. Императорскитѣ армии, изпратени за потушаването му, една следъ друга били разбити и въ скоро време сръбскитѣ земи биватъ освободени отъ византийското иго.

Въстанието на Стефана Воислава бѣ бунтъ срещу Византия; то изтръгна отъ последната земи, надъ които тя считаше, че има безспорни права. Тия земи, при това, известно време бѣха владѣни отъ Самуила и заедно съ Охридска България бѣха падиали подъ византийската власть. Споредъ теорията на Йорга очаквали бихме въстанието на Воислава да бжде считано и наричано отъ византийцитѣ българско въстание, а държавата която то създава — българска. У византийския авторъ обаче, който разказва за всичко това, намираме обратното — той нарича Стефана Воислава „сръбски князъ“ (*ὁ τῶν Σέρβων ἄρχων*), земята му — „сръбска земя“ (*τόπος τῶν Σέρβων*), а неговитѣ сътрудници и поданици — „сърби“.[1]

Защо въпросното въстание не е наречено българско? — Очевидно за това, защото Стефанъ Воиславъ бѣ сърбинъ, а не българинъ, и земитѣ, отъ които бѣ образувана новата му държава, областитѣ северно отъ Шкодренското езеро — Дукля, Требине, Захълме — бѣха земи сръбски, населени съ сърби. Обстоятелството следователно, че едно въстание бѣ насочено срещу Византия, не бѣ достатъчно, за да бжде наречено то именно поради това българско. Очевидно е, че въ тогавашно време понятията „България“, „българинъ“, „българско“ не бѣха понятия политически, а съ съвсемъ друго — национално съдържание.

Това се вижда най-ясно отъ единъ другъ случай. Почти едновременно съ въстанието на сърбитѣ подъ водителството на Стефана Воислава, но независимо отъ него, избухва и друго — това на Петра Дѣляна въ Моравската область и Северна Македония. Сжщиятъ византийски авторъ, разказвайки за това последното, вече говори, че то е пламнало въ България, а неговитѣ вождове, както и участницитѣ въ него, той нарича българи.[2] Очевидно не заради това, защото тия последнитѣ бѣха „бунтовници“ срещу Византия, както Йорга иска да увѣри—такива бѣха и сърбитѣ на Стефана Воислава!,—а защото бѣха българи по произходъ и национално съзнание и защото цельта на това въстание бѣ освобождението на българитѣ, възстановяването на българската държава. На сжщото основание „българско“ наричаха византийцитѣ Охридското царство, не защото то бѣ „създадено чрезъ бунтъ“ срещу Империята, а защото то бѣ създадено въ Македония, една българска земя, извикано на животъ и крепено нѣколко десетилѣтия подъ редъ чрезъ усилията и жертвитѣ на нейнитѣ жители българи.

Йорга увѣрява, че въстанието, чрезъ което бива поставено началото на Самуиловото царство, било предизвикано отъ византийското

[1] Cedr., ed. Bonn. II 526_{14} сл.
[2] Id. 527_5 сл., 528_{12} сл., 531_{22} и т. н.

финансово потисничество. Отъ где е взелъ той това си твърдение, е тайна, която той не счита за нуждно да сподѣли съ читателитѣ си. Истината е, че никой отъ познатитѣ исторически извори не съдържа подобно съобщение. Навѣрно Йорга е прибѣгналъ до тая измислица, за да обясни чрезъ нея причинитѣ, поради които „власи и албанци" решили да се освободятъ отъ византийското иго и да създадатъ българското царство на Самуила.

За албанци презъ даденото време, като участници въ събитията изъ живота на Западното българско царство, не говори нито единъ отъ известнитѣ исторически извори. И изглежда, че за тия албанци самъ Йорга не държи много. Ако той ги поставя наредъ съ власитѣ, като основатели и защитници на това царство, то е навѣрно за да прикрие тенденциозността на своята теория. Какъ стои обаче въпроса съ самитѣ власи?

Странно е, но въпрѣки всичкия шумъ, вдигнатъ отъ Йорга за тѣхната роль въ живота и борбитѣ на Охридското царство, власи презъ времето на неговото сжществуване се споменуватъ само еднѫжъ — въ хрониката на византиеца Йоанъ Скилица, по поводъ на смъртьта на Самуиловия братъ Давида. „Единъ отъ четиримата братя, Давидъ, разказва византийскиятъ авторъ, загиналъ веднага (следъ избухване на въстанието), убитъ между Костуръ и Прѣспа въ мѣстностьта „Хубави джбове" отъ нѣкакви власи-скитници"[1]. Изисква се не само голѣма изобретателность, но и нѣщо много повече, за да се извади отъ тия думи на византийския лѣтописецъ заключението за власитѣ като главенъ факторъ въ движението, което създаде Самуиловата държава.

Ако власитѣ, чиято народностна ядка още тогава се е намирала не въ Македония, а въ Пиндъ и планинскитѣ зони на Тесалия и Епиръ, сж могли да окажатъ нѣкакво влияние върху събитията около създаването и закрѣпването на Западното българско царство, това тѣхно влияние е било само отрицателно. Това поне е единчкиятъ възможенъ изводъ отъ гореприведеното известие на византийския лѣтописецъ. Съ убийството на Давида, извършено неизвестно при какви обстоятелства, власитѣ несъмнено сж нанесли на движението за независимость загуба, която въ дадения моментъ е могла да бжде сждбоносна за него. Давидъ е билъ най-възрастниятъ отъ четиримата братя, водачи на въстанието, и несъмнено нему е принадлежало първото мѣсто въ ржководството на цѣлото движение; неговата смърть е била следователно ударъ върху това последното. Ето що казва по тоя случай единъ сръбски ученъ, който не може да бжде подозрѣнъ въ никакви симпатии къмъ българитѣ и въ никаква нѐприязънь спрямо ромънитѣ: „Вдигайки въстание срещу Византия, Давидъ . . . започналъ найнапредъ действия въ мжчнодостжпнитѣ планински предѣли на Югоза-

[1] Cedr. II 435$_{18}$: *τούτων δὲ τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν Δαβὶδ μὲν εὐθὺς ἀπεβίω ἀναιρεθεὶς μέσον Καστορίας καὶ Πρέσπας καὶ* (у Prokić Die Zusätze in der Handschrift des Iohannes Skylitzes, cod. Vindobonensis hist. gr. LXXIV. München 1906, стр. 23.7 вм. *καὶ* — правилното *εἰς*) *τὰς λεγομένας Καλὰς δρῦς παρά τινων Βλαχῶν ὀδιτῶν.*

падна Македония, но тукъ веднага се натъкналъ на противодействието на тамошнитѣ куцовласи, които като вѣрни византийски поданици не само не хранѣли симпатии къмъ това славянско революционно движение, но дори съ оржжие се вдигнали, за да му попрѣчатъ".[1] Оказва се значи, че властитѣ не само че не били главнитѣ виновници за създаването на Западното българското царство, не само че не били най-преданитѣ му крепители, както Йорга увѣрява, но още въ момента, когато то се раждало, изстжпватъ като негови противници и вѣрни поданици на сжщата Византия, срещу която това царство имаше да води отчаяна борба. Не е ли чудна наистина историческата метода, която позволява на Йорга да идва до заключения тъкмо противоположни на тия, къмъ които води най-обикновената човѣшка логика?

Но Йорга счита Охридското царство за влашко не само защото властитѣ били главниятъ елементъ, на който то се опирало. За власи той е готовъ да прогласи и неговитѣ основатели — Самуила и братята му. Главното му съображение въ случая сж тѣхнитѣ имена. Единъ еврейски пжтешественикъ, Вениаминъ Туделски, който презъ втората половина на XII в. минавалъ презъ Тесалия, оставилъ въ дневника си бележки за властитѣ, които сж живѣели изъ тамошнитѣ планини. Тѣ носили, разказва между другото той, библейски имена. На Йорга това съобщение се струва напълно достатъчно, за да провъзгласи за влахъ всѣкиго, който е носилъ едно старозаветно име, а следователно — и братята Давидъ, Моисей, Аронъ и Самуилъ. Тѣ не сж могли да бждатъ българи, мисли той, още и за това, защото имената, които „старата българска династия е била усвоила", сж били чисто „византийски."

За жалость и тукъ влашкиятъ ученъ предава като истина собственитѣ си измислици. До колко е вѣрно, че старозаветнитѣ имена по онова време били „специфични за властитѣ", показва напр. фактътъ, че едно такова име, Соломонъ, презъ сжщия XI в. е носилъ и единъ унгарски краль отъ династията на Арпадовци.[2] Доколко пъкъ е вѣрна и останалата часть отъ твърдението на Йорга, че имената, „които старата българска династия е усвоила, били византийски," се вижда отъ името на българския царь Симеона, което е не византийско, а библейско. Наймладиятъ отъ Симеоновитѣ синове, наредъ съ народното си име Боянъ, носилъ и старозаветното Вениаминъ.[3] Дали на Йорга е известно това и нѣма ли да изненада той свѣта съ нѣкоя нова „синтеза", въ която да доказва, че власи сж били поради „специфичнитѣ" си имена както потомцитѣ на Крума, Симеонъ и Боянъ, тъй и унгарскиятъ принцъ Соломонъ?

Единъ византийски авторъ отъ XI в. разказва за нѣкой боляринъ отъ Тесалия на име Никулица, който е билъ назначенъ отъ императора

---

[1] Б. Прокић, Постанак једне словенске царевине у Македонији у X веку. Глас Српске Краљевске Академије LXXVI, 1908, стр. 274.

[2] Царувалъ отъ 1063 до 1074, гл. Csuday, Gesch. v. Ungarn I 150 сл.

[3] Theoph. Contin. ed. Bonn. 412; Liudprandi, Antapodosis, ed. ad. usum schol. lib. III, cap. 29, p. 66.

Василия II за „началникъ на власитѣ въ Елада“[1]. Възъ основа на това известие Йорга счита тоя Никулица за влахъ. Това обаче още не го задоволява. Тъй като името на казания боляринъ окончава на -ица, то Йорга е готовъ да обяви за власи и Самуиловитѣ войводи Зарица, Илица, Несторица, понеже и тѣхнитѣ имена окончавали на -ица[2], а това окончание навѣрно сжщо тъй било „специфично“ за власитѣ. Ученията влашки професоръ изглежда да не знае, че окончанието -ица е характеренъ общославянски суфиксъ[3] и отъ южнитѣ славяни е минало не само у власитѣ, но и у гърцитѣ, въ чийто езикъ е запазено и до днесъ.

Изглежда при все това, че на знанията си изъ областьта на ономастиката Йорга самъ не довѣрява особено много. По тази причина следъ като самъ бѣше обявилъ Самуила за влахъ поради „специфичното му име“, то все пакъ, за да докаже, че у сина му Гаврилъ-Романъ сжщо имало влашка кръвь, той прибѣгва до други срѣдства. Оказва се, че тоя Самуиловъ синъ билъ „полувлахъ“, тъй като майка му, втората жена на Самуила, родомъ отъ Лариса, „била вѣроятно отъ влашки произходъ“[4]. Разбиращъ по своему известията на Кекавмена за власитѣ въ Тесалия, Йорга е готовъ да провъзгласи за такива всички жители на тая область. Той премълчава съобщенията на сжщия Кекавменъ, отъ които се вижда, че въ Тесалия наредъ съ власитѣ и гърцитѣ имало и зна[illegible]елно българско население[5].

Твърдението на Йорга, че Самуиловото царство [illegible]ло създание на пастири, а следъ това на земедѣлци, и че българ[illegible] по това време били предимно градско население, е измислица, ията тенденциозность не се нуждае отъ доказателства. Чувствуваш[illegible], обаче, че усилията му да представи това царство като дѣло на власитѣ остават напраздни, поради невъзможностьта да бждатъ подкрепени съ свидетелсвото на никакъвъ исторически текстъ, той се опитва да докаже своята приумица по околенъ пжть. — Войнитѣ, които Самуилъ водилъ, „нѣмали характеръ на военни действия, извършвани отъ една армия, нито пъкъ на импровизирани акции, дължими на градско население, имаще чувството на дисциплина и действуваще споредъ добре установени планове“ (Formes 109). Напротивъ, разсжждава той, това сж били удари и нападения, на каквито сж способни само овчаритѣ, „откжснати отъ обикновенитѣ имъ мѣстожителства, за да предприематъ известно действие въ първата долина, ако виждатъ на края (ù?) единъ цвѣтущъ градъ“.

---

[1] Cecaumeni strategicon et incerti scriptoris de offic. regiis libellus, ed. Wassiliewsky et Jernstedt. Spb. 1896, p. 96_5 сл.

[2] Iorga, Notes d'un historien relatives aux événements des Balcans. Akad. roumaine. Bulletin de la sect. hist. I 1912—1913, стр. 75.

[3] Miklosich, Die Bildung der slav. Personennamen, Denkschr. d. Wien. Acad. X. 230; отъ сжщия Die Bildung der Nomina im Altsloven. id. IX 223 сл; Maretić, O narod. imenima i prezimenima u Hrvata i Srba. Rad 82, стр. 106 сл.

[4] Iorga, Hist. des Roumains et de leur civilisation. Bucarest 1922, p. 32; Notes d'un historien, 77.

[5] Cecaum., id. 69_{10}, 70_4.

Разбира се, че и въ случая умуванията на Йорга висятъ на въздуха. Следъ 976 г. подъ властьта на Самуила пада цѣлата Дунавска България съ двете стари столици — Плиска и Преславъ[1]. Това показва, че, въпрѣки желанието на влашкия ученъ, Самуилъ въ своята борба срещу Византия е ималъ ясна и опредѣлена цѣль — освобождението на всички български земи и обединението имъ въ една държава. Нападението срещу Солунъ посочва и на друго намѣрение у Самуила — да закрѫгли на югъ държавнитѣ си граници, като отнеме на Империята едничката ù здрава опора въ земитѣ на Македония. Счита ли Йорга, че всички тия военни акции сѫ могли да бѫдатъ извършени отъ войска, набрана набързо и случайно отъ недисциплинирани пастири, и че далечнитѣ походи на североизтокъ, къмъ Дунава, на югъ, къмъ Солунъ и Срѣдна Гърция, или пъкъ къмъ Далматинското поморие сѫ били акции предприети отъ пастири за грабежъ „въ първата долина", съседна на тѣхнитѣ обиталища?

Презъ по-голѣмата часть на военната си дейность Самуилъ се намираше въ отбрана. Поради това той бѣ принуденъ да тича на северъ, изтокъ или югъ — навсѣкѫде, гдето присѫтствието му бѣ необходимо. За това го виждаме еднѫжъ при София, другъ пѫть при Скопие или Струмица. И тъкмо противно на твърдението на Йорга, той винаги се явяваше съ армия, а не съ тълпи отъ набързо събрани плячкаджии. Най-добро доказателство за това сѫ битката въ Траяновия походъ презъ 836 г., гдето бѣ унищожена цѣлата предвождана отъ Василия II византийска армия, и тая при Бѣласица, гдето следъ дълга отбрана бѣха плѣнени 15 хиляди българи. Или Йорга, който излага въ „синтеза" историята на Западното българско царство и си позволява да характеризира тъй своеобразно военната му организация, не знае за тия най-голѣми военни стълкновения презъ течение на неговото сѫществуване?

Увлѣченъ отъ желанието на всѣка цена да отрече българщината на Самуиловото царство и търсещъ съображения за подкрепа на тезата си, Йорга, може би безъ да забележи, се мѣта въ крайности и противоречия, които сѫ най-доброто доказателство, че той самъ не е въ състояние да се справи съ хаоса, който е създалъ. Предоставяйки милостиво на българитѣ качеството на „градско население" (Influences 46) въ „създадената и крепена отъ пастири" Самуилова държава, призналь още, че Македония, макаръ и не на „първа линия", е била наследство и на „есклавонитѣ", Йорга на друго мѣсто излиза съ решителното твърдение, че земитѣ на това царство заедно съ центроветѣ на неговата мощь — Прѣспа, Охридъ, Прилепъ, Скопие, Воденъ и Битоля — „не сѫ били никога славянски" (Notes 77). Какъ и отгде, се явяватъ въ такъвъ случай българскитѣ славяни, които и днесъ образуватъ мнозинството отъ населението на тия земи и градове?

Мѫчно е да се допустне, че измислицитѣ, които влашкиятъ професоръ е съчинилъ за Охридска България, могатъ да бѫдатъ повѣрвани отъ нѣкого. Писаното отъ него по тоя въпросъ е само лишно доказателство, до какво жалко състояние може да бѫде сведена науката, когато се постави въ разположението на единъ безпредѣленъ и безскрупуленъ шовинизъмъ. П. Мутафчиевъ.

[1] За обратното имъ завладяване отъ византийцитѣ гл. Cedr II 452_{11}, 454_{20}.

Alfred Rappoport, Au pays des martyrs. Impressions et souvenirs d'un ancien Consul Général d'Autriche-Hongrie en Macédoine (1904-1909). Ouvrage accompagné de 54 illustations documentaires. Paris, J. Camber. 1927. 8⁰, 137.

Международното реформено дѣло въ Македония (1904-1908), предприето по починъ на Русия и Австро-Унгария, край на което тури хуриетската революция на младотурцитѣ, ще остане като епизодъ въ историята на Македония за желанието на Великитѣ сили, чрезъ изпращането на свои граждански и военни представители, на чело съ единъ инспекторъ турчинъ за тритѣ македонски вилаета, да създадатъ поносимъ редъ въ тая страна, та по такъвъ начинъ да се избѣгне всѣка опасность отъ международни усложнения отъ рода на тия, които неминуемо настжпиха нѣколко години по-късно. Усилията на тия представители на Великитѣ сили и на тѣмъ подчиненитѣ органи да помогнатъ на разореното при потушването на Илинденското въстание население, да го успокоятъ и да му вдъхнатъ вѣра въ по-добъръ животъ се натъкваха на множество мжчнотии. Особено се засилиха презъ това време действията на сръбски и гръцки чети, вследствие на онова постановление — точка III — на Мюрцщегскитѣ реформи, които се прилагаха, споредъ което веднага щомъ настжпи умиротворение въ страната ще се иска отъ Отоманското правителство да измѣни териториалното разграничение на административнитѣ единици съ огледъ къмъ по-правилното разпредѣление на разнитѣ народности. Лицата, натоварени съ прилагането на тия реформи, по необходимость трѣбваше да вникнатъ въ сжщностьта на Македонския въпросъ, като се запознаятъ основно и съ етничнитѣ отношения въ Македония. Нѣма тогава нищо чудно, че тъкмо измежду тия безпристрастни чужденци излѣзоха нѣкои авторитетни познавачи на тоя въпросъ, които, като французинътъ полковникъ Ламушъ, се заловиха съ перо въ ржка да освѣтяватъ общественото мнение на западъ върху тия отъ различни страни нарочно затъмнявани въпроси.

Въ това отношение бележкитѣ и споменитѣ на бившия австро-унгарски генераленъ консулъ въ Скопие Алфредъ Рапопоръ, току що излѣзли подъ насловъ „Въ страната на мжчениците", добиватъ особена цена. Авторътъ знае Македония още отъ 1876 г., когато като дете е билъ доведенъ отъ родителитѣ си въ Солунъ и придружавалъ баща си, тогава на служба при желѣзопжтната компания, въ едно негово пжтуване до Скопие и Митровица. Като вицеконсулъ въ Призренъ (1897—1893) той постоянно е трѣбвало да отива въ Скопие, столицата на Косовския вилаетъ. По време на приложението на международнитѣ реформи въ Македония той е служилъ отъ самото начало (1904) като помощникъ на австро-унгарския граждански представитель, когото често замѣствалъ и следъ като на следната година заелъ въ Скопие консулска длъжность, на която останалъ до 1909 г. Благодарение на това той често пжтувалъ въ страната и по такъвъ начинъ можалъ да се запознае добре съ страданията на разоренното македонското население подиръ Илинденското въстание (1903). Отъ всички пжтувания,

въ които участвалъ, най-дълги били две обиколки на чело съ генералния инспекторъ по приложение на реформитѣ Хюсеинъ Хилми паша: едната презъ августъ 1904, въ западнитѣ части на Битолския вилаетъ, другата презъ септемврий 1907—въ южнитѣ му предѣли. Като консулъ, а по-късно генераленъ консулъ въ Скопие той ималъ възможность да наблюдава отблизу засиленитѣ действия на сръбскитѣ чети и вършенитѣ отъ тѣхъ жестокости.

Поводъ да стъкми и обнародва Рапапоръ своитѣ бележки и спомени дало убийството на Тодоръ Паница отъ младата македонка Менча Кърничева въ Бургтеатъръ въ Виена на 8 май 1925, гдето билъ и той единъ отъ присѫтствуващитѣ. Името на убития възбудило веднага у него спомени за убийството на Борисъ Сарафовъ и Гарвановъ въ София, извършено отъ сѫщия къмъ края на македонскитѣ реформи, чийто отзвукъ въ Македония билъ извънредно силенъ, а заедно съ това и за всичко видено и чуто презъ време на пребиваването му въ сѫщата страна и за борбитѣ въ нея. Тия борби сѫ последици отъ старъ антагонизъмъ между балканскитѣ народи, чието постепенно освобождение е станало причина за неговото възкръсване. Сръбско-българската война (1885), борбитѣ на македонскитѣ чети отъ края на XIX и началото на XX в., втората балканска война и най-сетне участието на тия народи въ голѣмата война не сѫ нищо друго, освенъ възвръщане на старитѣ междуособни борби. Касае се, споредъ Р., за една повече отъ хилядогодишна войнствена традиция, манталитетъ, проникналъ въ самата душа на населението, за единъ свирепъ духъ, предаванъ отъ поколѣние на поколѣние, що той нарича „балкански духъ" (esprit des Balkans). Главенъ театъръ на тия борби е била винаги Македония и сѫществува опасность, мисли Р., да не бѫде това още за дълго време, защото „нито въ древностьта, нито въ срѣднитѣ вѣкове, нито въ новитѣ времена та до наши дни тая страна на мѫченицитѣ и нейното население, толкова много страдало, не сѫ се радвали на безценната благодать, каквато сѫдбата е опредѣлила на толкова други страни и народи — на благодатьта на справедливостьта!" (апр. 11).

Подиръ този уводъ следва преценка на постановленията на Санстефанския договоръ и решенията на Берлинския конгресъ по отношение на Македония и значението на Илинденското въстание за предприемането на Мюрцщегскитѣ реформи; характеристика на личностьта и дейностьта на генералния инспекторъ Хюсеинъ Хилми паша, на турскитѣ военни и чиновници, на чуждитѣ агенти и реорганизатори въ Македония; очеркъ на дейностьта на македонскитѣ революционери („комитаджии") и впечатления отъ разни мѣста на Македония; бележки за младотурската революция („хуриетъ") и заточването на султана; най-сетне заключителни бележки върху етничнитѣ отношения въ Македония и състоянието на Македонския въпросъ изобщо.

Въ следнитѣ редове ще се спра главно върху бележкитѣ му по международнитѣ договори и реформитѣ въ Македония, по четнишкитѣ движения и борби и по Македонския въпросъ изобщо, до колкото тѣ иматъ значение за осветление на въпроса за етничнитѣ отношения въ Македония.

*

Причинитѣ за особното положение на македонцитѣ, което и до днесъ продължава, се криятъ въ договоритѣ, съ които се свърши руско-турската освободителна война. Прелиминарниятъ Санстефански миръ, споредъ Р., има голѣмо значение не само защото прокламира освобождението на единъ значителенъ балкански народъ, българитѣ, но и защото имъ даде изцѣло земята на тѣхнитѣ бащи, съ едничко изключение на голѣма часть отъ Тракия, която съ огледъ на интереситѣ на Русия, въпрѣки значението на българския елементъ тамъ, тогава много по-голѣмъ, отколкото днесъ, биде оставена въ Турция. По отношение на Македония „тогавашното руско правителство изхождаше отъ едно добре обосновано гледище, че, може би повече отколкото самата Дунавска България, Македония образуваше сжществена часть отъ българската земя. Тя бѣше играла ржководна роля въ възраждането на българския народъ, та напълно естествено бѣше тая страна да бжде включена изцѣло въ българското княжество, предвидѣно въ Санстефанския договоръ. Сжщо границитѣ на България откъмъ Сърбия и откъмъ Ромъния отговаряха приблизително на етничнитѣ условия и можеха, следователно, да бждатъ считани за справедливи“ (с. 13—14). Отстжпването на сърбитѣ трижгълника между Косово поле и Българска Морава, почти изцѣло албански, счита той за „едно отъ най-гибелнитѣ постановления, защото тая придобивка породи у сърбитѣ желание да заграбватъ земитѣ на другитѣ балкански народи“ (cette acquisition fit naître chez les Serbes le désir d'empiéter sur le patrimoine des autres nations balkaniques,—стр. 13).

Берлинскиятъ конгресъ потвърди тая несправедливость по отношение на албанцитѣ, но „много по-широка и много по-фатална е, пише Р., несправедливостьта, която той наложи на българския народъ. Границитѣ на Дунавска България, както на изтокъ, така и на западъ, бидоха видоизмѣнени въ неблагоприятенъ смисълъ, така че нѣколко български области минаха подъ Ромъния и подъ Сърбия, за да бждатъ денационализувани (quelques régions bulgares passèrent à la Roumanie et à la Serbie, pour être dénationalisées). Това сж Добруджа и Моравско. Обаче „най-страшниятъ ударъ, нанесенъ на българското дѣло, бѣше, че Македония, люлката на новобългарския национализъмъ, отечеството на Паисия и на толкова други борци за тая идея, трѣбваше да остане подъ непосрѣдствената власть на Турция. Можеше да се предвижда, че смѣлото обещание, което се съдържаше въ чл. 23 на Берлинския договоръ, ще остане неизпълнимо, а можеше дори да се каже, че Европа навѣрно никога не би се върнала върху тая точка, ако Македонската организация не бѣше на сила привлѣкла общото внимание върху нея, ако илинденскитѣ герои не бѣха въстанали и пролѣли кръвьта си за „свобода или смъртъ“! (стр. 15).

*

Македонското въстание отъ 1903 г. — Илинденското въстание,— на което авторътъ посвещава отдѣлна глава (стр. 18 и след.), се сочи отъ него като едно отъ най-забележителнитѣ между всички революционни начинания презъ нашето столѣтие. Такова е то отъ

стратегическо гледище, тъй като идеята да се използуватъ действията на четитѣ като диверсия за да се осигури успѣхътъ на общото въстание е достойна за единъ голѣмъ военен гений. Сжщо и дипломатическата смѣтка бѣше добре измислена и особено смѣла. Цельта бѣше да се увлѣче Европа въ пжтя на автономизма (dans la voie de l'autonomisme) въ едно време, когато кабинетитѣ бѣха вече малко поотстжпили отъ своята политика на враждебность къмъ каквато и да била политическа намѣса. „Ако свършениятъ фактъ, създаденъ отъ въстанието, бѣше могълъ да трае доста дълго, за да позволи на Силитѣ да се споразумѣятъ и да наложатъ на Портата да зачете новото състояние на нѣщата, планътъ навѣрно щѣше да успѣе. За жалость, македонцитѣ бѣха лошо пресмѣтнали не само трайностьта на съпротивата на автономнитѣ единици (entités autonomes), възникнали въ началото на въстанието, но сжщо и времето, необходимо за кабинетитѣ да се разбератъ и да наложатъ волята си на Турция. Въстанието бѣше почти потушено, когато двамата императори — рускиятъ и австрийскиятъ — се срещнаха въ Мюрцщегъ, и това обстоятелство наистина много допринесе за да излѣзе въ резултатъ отъ тая срѣща програмата, известна подъ това име, а не автономия. Въпрѣки тая несполука на международна почва, Илинденското въстание. продължава Р., е и ще си остане за винаги голѣмо събитие, събитие par excellence въ историята македонското дѣло. Защото това въстание, ако и да не е нито първо, нито, уви, последно въстание на македонцитѣ, ще бжде за винаги тѣхната героична епоха, сжщо както сж за сърбитѣ подвизитѣ на Кара Георги, за гърцитѣ — на Колокотронисъ, Мавромихалисъ и Мяулисъ, а за българитѣ отъ Царството незабравимото въстание отъ 1876 г.“ Изхождайки отъ положението, че най-красноречивото свидетелство за героизма е винаги това, което дава неприятелъть, авторътъ разправя следната покъртителна сцена, която се е разиграла презъ време на борбата следъ Солунския атентатъ. Единъ младъ „комитаджия“ се е борилъ съвсемъ самъ срещу едно цѣло отдѣление турци, като хвърлялъ бомби. Той билъ убитъ. Нѣколко войници се затичали да стжпчатъ съ крака тѣлото, което лежало на земята. Тогава единъ турски офицеръ се намѣсилъ и строго забранилъ да се обиждатъ останкитѣ на тоя, който е доказалъ, че е сжщински герой. -- По време на въстанието Рапопоръ е билъ въ Месопотамия, консулъ въ Багдатъ, та следователно не е можелъ да следи отблизу и да опише непосредствено хода на тая кървава борба, нито пъкъ ужаситѣ на потушването ѝ. Но следъ като шесть месеца по-късно службата му го довела въ Македония, той е ималъ възможность да види следитѣ отъ това, като посещавалъ и фотографиралъ презъ време на пжтуванията си въ страната развалинитѣ на множество села, ограбени и опожарени презъ 1903 г. „По време на тия посещения — пише той — азъ мислѣхъ често за ония млади хора, които бѣха погинали въ сраженията, и особено ми бѣше жаль за сждбата на тия, които умираха въ нѣкой турски край или на заточение въ Африка, безъ нѣкой да си спомни нито за тѣхното име, нито за геройството имъ, нито дори за тѣхното сжществуване. Следъ голѣмата война всички народи въстановиха култа на непозна-

т я воинъ и му издигнаха паметници. Но где остава споменътъ за непознатитѣ воини или за мжчениците селяни, които сж пролѣли кръвьта си за Македония или които, откарани въ Фезанъ, сж свършили тамъ днитѣ си?" Публикувайки въ тая книга фотографиитѣ на нѣкои развалини, доказателства за тия битки, авторътъ се надѣва, че допринася нѣщо за да се попълни тая празднина и да предизвиква, макаръ и косвено, споменъ за забравенитѣ борци на това трудно дѣло.

*

Приложението на реформитѣ по М ю р щ е г с к а т а п р о г р а м а било съпроводено съ множество трудности, присжщи преди всичко на всѣка международна акция. За най-малката постжпка предъ турцитѣ е трѣбвало предварително споразумение между руси и австрийци. Работата се усложнила, следъ като контролътъ на двамата (цивилнитѣ агенти на Русия и Австро-Унгария) чрезъ образуването на финансовата комисия станалъ контролъ на шестима, а още повече когато се явили и военнитѣ представители на Силитѣ за реформиране жандармерията. Самата Мюрцщегска програма е правила впечатление на проста черновка, въ която кратко се отбелязвали намѣренията на двамата министри по отношение на Македония, вследствие на което често пжти давала възможность за възражения отъ страна на турцитѣ. Рапоporъ дава похваленъ отзивъ за сериознитѣ намѣрения на турския генералъ инспекторъ Хюсеинъ Хилми паша да реформира администрацията и да въдвори редъ и законность. „Яко Хюсеинъ Хилми паша — пише той — не бѣше се намѣрилъ въ Македония или ако той бѣше смѣненъ отъ другъ нѣкой турски чиновникъ, нѣма никакво съмнение, че въ течение на нѣколко месеца реформитѣ биха претърпѣли страшна несполука" (стр. 27).

Най-нещастната страна на Мюрцщегската програма е билъ безспорно условниятъ, а въ сжщото време разтегателенъ характеръ на положенията досежно съдържанието на чл. 23 отъ Берлинския договоръ. Тия положения имали жалъкъ ефектъ. „Мнозинството отъ християнското население, сиречъ българитѣ, сънародници на тия елементи, които на Илиндень 1903 г. бѣха взели оржжие за да постигнатъ автономията, обещана съ чл. 23 отъ Берлинския договоръ, отхвърлиха програмата и държеха враждебно поведение къмъ реформитѣ. Международнитѣ органи можаха да разбератъ това наскоро подиръ пристигането си. Населението, което тѣ трѣбваше да покровителствуватъ, не бѣше никакъ доволно отъ начина на покровителството, което искаха да му дадатъ. И най-малкото съмнение, което можеше да сжществува въ това отношение, биде разпръстнато въ 1904 г., когато цивилнитѣ агенти, пжтувайки въ Битолския вилаетъ, получиха въ града Охридъ и околностьта му хиляди еднакви просби, които съдържаха формаленъ протестъ противъ „гнилитѣ реформи" и енергично искаха автономенъ режимъ. Гледището на сърбитѣ и на гърцитѣ се различаваше донейде отъ това на българитѣ. Тия две народности се държаха на страна; бидейки въ очакване, тѣ бѣха почнали да пускатъ чети въ различнитѣ области на страната, очевидно окуражени отъ съдържанието на точка III отъ Мюрцщегската програма. Веднага страшна борба почна да опу-

стошава страната, борба насочена тоя пѫть не срещу турцитѣ, но преди всичко предназначена насилствено да видоизмѣни етничния образъ на страната или пъкъ да се брани противъ такова видоизмѣнение" (стр. 28). За да спомогне да се тури край на тия борби, Р. успѣлъ да издействува да се даде едно „автентично тълкувание" („interprétation authentique") на т. III отъ Мюрцщегската програма, но това дошло твърде късно, ако и изобщо да не е било възможно, особено на Балкана, чрезъ „една проста дипломатическа декларация да се тури край на една кървава борба, въ която еднитѣ имали вече спечелени позиции, когато другитѣ биха искали да ги завзематъ" (стр. 29). Изобщо подобренията въ администрацията, които той изброява подробно, представяли картина, която е имала „само една сѣнка": действията на четитѣ, които бѣха всѣли тероръ въ страната (стр. 30—32).

*

Любопитна е характеристиката на македонскитѣ революционери — „комитаджиитѣ", — която Р. прави въ специална глава (стр. 60-65). За тѣхъ, както за балканскитѣ резолюционери изобщо, мнението въ Европа не е отъ най-добритѣ: при това тѣхъ тамъ твърде лесно смѣсватъ съ съперницитѣ и противницитѣ имъ. За да даде поясна представа за тѣхъ, той се спира преди всичко „върху елементитѣ, които ги съставяха и още съставятъ и върху концепциитѣ, които ржководятъ тѣхнитѣ подвизи", следъ което предава впечатленията си отъ „комитаджиитѣ" въ тъмницитѣ, които е посещавалъ презъ време на мисията си въ Скопие. Различаватъ се, споредъ него, четири различни мотива, които каратъ хората да се вдигатъ противъ властьта или да се присъединяватъ къмъ въстаницитѣ: политически мотиви, разочарования или умраза поради лични нещастия или отъ насилнически действия, авантюристиченъ духъ и повече или по-малко похвални домогвания.

Между политическитѣ идеали, въ историята на политическитѣ борби най-голѣма роль е игралъ македоно-българскиятъ автономизъмъ: като констатира това, той не иска да отрече, че и съперническата концепция на гръцката „мегали идея" и на сръбския „Видовдень" сѫщо силно сѫ допринесли за образуването чети отъ „андарти" и сръбски „четници". Причината да се образува автономистичното движение се корени въ неприложението на чл. 23 отъ Берлинския договоръ. „Основната мисъль на тия, които въ 1893 г. създадоха Македонската организация, е била просто да спреварятъ или, ако щете, да си присвоятъ предварително атрибутитѣ и правата на Македонската държава, която въ последствие искаха да създадатъ. Организацията се считаше и се счита винаги като правителство, а въ сѫщото време като генераленъ щабъ на една не сѫществуваща още държава, и тя си служи съ тия атрибути и тия права за да преследва изпълнението на своя идеалъ". Нѣма нищо чудно тогава, ако „македонскитѣ революционери си присвояватъ административнитѣ, юридическитѣ и дори фискалнитѣ права на едно правителство, или пъкъ държатъ поведение на воюващи." Съ това се обясняватъ не само действията на македонцитѣ къмъ турцитѣ и къмъ другитѣ балкански народи, но

и пълната независимость на Организацията къмъ Софийското правителство. Презъ време на тритѣ войни тя естествено е държала смѣтка за необходимостьта отъ военна дисциплина, но това тя е правила подъ формата на съюзница, а не на подчинена. „Въпрѣки напълно естественото чувство на национална солидарность, никога тия отношения не сж били така тѣсни, както сж били въ всички времена ония, които сжществуваха между Атинското и Бѣлградското правителство и агентитѣ на респективнитѣ национални пропаганди, които действуваха въ Македония презъ последнитѣ години на турското владичество и покъсно“ (стр. 62). Отъ тукъ е ясно, защо идеалистичниятъ елементъ е игралъ по-значителна роля при образуването на българо-македонскитѣ чети, отколкото при тия на тѣхнитѣ съперници сърби и гърци. Колкото се отнася до елементитѣ, които личнитѣ нещастия и насилнически действия сж принудили да се присъединятъ къмъ четитѣ, тукъ сжщо отбелязва той една разлика между македонскитѣ българи и тѣхнитѣ съперници: „По време на великитѣ събития отъ 1903 г. и презъ следнитѣ години разорението на множество български села, както и подозренията на турскитѣ власти къмъ българския елементъ, имаха за последствие, щото българитѣ, които отчаянието бѣше накарало да се присъединятъ къмъ четитѣ, да бждатъ много по-многочислени отъ гърцитѣ и сърбитѣ, които се намираха въ сжщото положение, и това е, съ което се обяснява, защо четитѣ, принадлежащи къмъ тия последнитѣ народности, прибѣгваха до много по-малко препоржчителни елементи“ (стр. 63).

Предавайки впечатленията си отъ посещенията на скопскитѣ тъмници и разговоритѣ съ затворницитѣ, той изтъква пълното отсжтствие на самохвалство. Едни му отговаряли скромно, че късметътъ имъ е билъ такъвъ. „Подъ тоя полуориенталски и фаталистиченъ изразъ се крие народностниятъ духъ. Физиономиитѣ на тия събеседници, изобщо млади хора, но носещи следитѣ на животъ на себеотрицание, прекаранъ въ планинитѣ, или на страдания въ тъмницата, бѣха скромни, но въ сжщото време достойни. Лесно можеше човѣкъ да разбере, че това бѣха идеалисти, и азъ можахъ да констатирамъ, че въ повечето случаи бѣха българи (к. н.). Тия лица изобщо бѣха твърде въздържани и въ своитѣ оплаквания, които се отнасяха или до бавностьта на процедурата, или бѣха продиктувани отъ привързаностьта къмъ своитѣ семейства, отъ които искаха да иматъ известия или за чието положение бѣха загрижени. Тоя интересъ за своитѣ бѣше ново доказателство, може би още по-блѣскаво, че това не бѣха авантюристи.“ Затворницитѣ отъ втората категория, по-разговорливи отъ първитѣ, бѣха сжщо „въ по-голѣмата си часть българи,“ до като между „тъмнитѣ и звѣрски лица, свирепи очи“ г. Р. твърде рѣдко е видѣлъ „политически затворници, още по-малко българи“ (стр. 65).

*

Твърде често и съ чувство на съжаление, говори авторътъ за сръбско-българското съперничество и за действията на сръбскитѣ чети, които причиниха толкова страдания на населението въ северна Македония. Главата върху „Скопие“ (стр. 82—89) е посветена почти само на тѣхъ. Първата поява на тия сръбски чети той поставя въ времето на

Скопския валия Хафизъ Мехметъ паша, който, за да парализира действията на Вжтрешната организация между българитѣ въ вилаета си, билъ възприелъ, навѣрно по заповѣдь на Илдъзкьошкъ, жалката тактика да посщри домогванията на сърбитѣ. „Той сигурно не би го направилъ, пише Р., ако да би знаялъ предварително, че сърбитѣ щѣха да отнематъ отъ турцитѣ вилаета, на чело на който стоеше“ (стр. 83). „Печалната страна на моя стажъ въ Скопие — продължава Р. по-нататъкъ — бѣше съвсемъ незадоволителниятъ развой, който вземаше политическото положение поради сръбско-българското съперничество и непрекжснатата борба на четитѣ. Нищо не ме огорчаваше повече отъ това, да научавамъ всѣкидневно случаитѣ отъ това междуособно клане и да виждамъ, какъ нещастнитѣ селяни, които предпочитаха да обработватъ земята и да си печелятъ хлѣба, бѣха въвличани въ промѣнливоститѣ на тая сжщинска война. Азъ не искамъ да обвинявамъ само сърбитѣ, нито да отричамъ насилията, извършвани и отъ българскитѣ чети, които сжщо, както изтъкнахъ другаде, си присвояваха всички права на воюващи. Но не бива да се забравя, че това ставаше въ една страна, която по произходъ бѣше българска или броеше съвсемъ ограничено малцинство сърби (к. н.). Трѣбва прочее да се помни, че въ основата си действието на българскитѣ чети бѣше отбранително, тогава когато сръбскитѣ „четници“ бѣха нападателни орждия на домогванията на съседното кралство, що, както казахъ въ главитѣ върху Санъ-Стефано и Берлинъ, международната дипломация отначало бѣше окуражила и които бѣха окуражени по-късно още повече отъ политиката на турцитѣ и руситѣ“ (стр. 85—86). Трѣбвало би, споредъ Рапопоръ, той самъ да действува да се отстранятъ тия съперничества и да се попрѣчи на действията на четитѣ, но това било доста трудно, особено въ Скопския санджакъ, гдето се взаимноизтребявала изключително двата славянски народа. Това щѣло да означава да скжса той добритѣ си отношения съ рускитѣ консули, първоначално Бѣляевъ, сетне Орловъ, които, споредъ неговитѣ думи, навѣрно по нареждания отгоре, държели страната на сърбитѣ: „Ето защо, съ огледъ къмъ руския колега, трѣбваше да се държи най-строгъ неутралитетъ. Трѣбваше дори да се пази човѣкъ да обвинява сърбитѣ като нападатели, ако и въ действителность въ повечето случаи тѣ да бѣха такива, защото и най-малкиятъ знакъ отъ тоя родъ веднага би срещналъ противодействието на Руското консулство, което очевидно имаше точни нареждания за въ такъвъ случай! (к. н.), и ако, въпрѣки това, го направѣхъ, рискувалъ бихъ да разваля добритѣ си отношения, които трѣбваше да подържамъ. Тая неутралность, която въ сжщность не заслужаваше това име, защото се превръщаше почти въ мълчаливо облагоприятствуване на страната, която почти винаги нападаше, много ме отвращаваше, безъ да мога да взема друго поведение“ (с. 86—87). Това е, споредъ него, слабата страна на всички международни действия, гдето е необходима пълна солидарность.

Впрочемъ виновността на Русия, повече отъ тоя на Европа, за тия ужаси въ Македония, както и за продължаването имъ и до днесъ,

подчертава той и на друго мѣсто, гдето възпроизвежда извадки отъ една своя статая отъ 1924 г., по поводъ на новитѣ жертви въ Македония: „Още по-виновни отъ Европа бѣха наследницитѣ на Александра II, които до толкова забравиха благородната мисъль на Царя Освободителя, че изпратиха на Балкана хора като Каулбарсъ и Хартвигъ, които стѫпкаха съ крака идеалитѣ и надеждитѣ на българския народъ и конспирираха съ най-върлитѣ му неприятели". „Днешнитѣ управници на Русия продължиха по отношение на България политиката на Каулбарса и Хартвига съ срѣдства може би по-ужасни, отколкото жестоки: тѣ пъхнаха главнята на раздора между македонцитѣ и въоржжиха братъ срѣщу брата" (стр. 68—69).

Не можейки да поправи злото отъ коренъ, той се ограничавалъ съ симптоматично лѣкуване. Изобщо той е трѣбвало да се задоволява само съ утѣхата на това население, което страдало отъ борбата на тия съперничества; съдействие за това намиралъ у военния помощникъ и неговитѣ офицери. И завръшва: „Преди да напиша тая глава, азъ направихъ прегледъ на своитѣ преживявания въ Скопие. Спомнихъ си за героризма на тия, които се биеха за дѣлото на автономна Македония, които защищаваха бащината си земя противъ домогванията на тѣхнитѣ съперници, за ужаситѣ отъ тая братоубийствена борба, за сълзитѣ, които проливаха вдовицитѣ и сирацитѣ, често хвърляни въ мизерия отъ безмилостния бѣсъ на тая кървава сѫдба, която нарекохъ балкански духъ" (стр. 87). Описанията на анкетитѣ въ Горно Водно и Виничка къшла, които следватъ, даватъ ясна картина за страданията на тукашното население и отъ страна на „турски чети".

*

Отъ направенитѣ до тукъ бележки е ясно, какъвъ е, споредъ автора, етничниятъ характеръ на Македония. Още по-ясно се изказва той въ специалната глава „Етнична Македония" (стр. 132—127), въ която се спира главно върху два въпроса — географичния образъ на Македония и разграничението между народностнитѣ области: българска, гръцка и сръбска.

По първия въпросъ той изтъква, че сѫществува голѣма разлика въ употрѣбата на термина „Македония" въ ново време у тритѣ съперничещи народности. Сърбитѣ ограничавали първоначално претенциитѣ си само върху „Стара Сърбия". Следъ успѣхитѣ си въ Санъ-Стефано и въ Берлинъ, тѣ разширили малко по-малко схащането си върху него до като най-сетне, къмъ началото на нашето столѣтие, почнала да се появява идеята за „Сръбска Македония". „По време на престояването си въ страната — пише Р. — азъ не можахъ никога да разбера, кои бѣха по-точно южнитѣ граници, които сръбската пропаганда даваше на тая „Сръбска Македония", но подозирахъ вече, че това бѣше едно еластично схващане, което тѣ знаеха да разтѣгатъ съразмѣрно съ постиганитѣ успѣхи, и по-сетнешнитѣ събития оправдаха тоя начинъ на гледане. Покъсно пропагандистичниятъ характеръ на „Сръбска Македония" стана още по-очевиденъ, защото следъ Букурешкия миръ Бѣлградъ изостави тоя терминъ, като го замѣсти съ термина „Южна Сърбия" (стр. 124—125). Срещу това, Македония винаги е служила като „терминъ за про-

паганда" на гърцитѣ. За тѣхъ това е населената съ гърци и „инакговорещи елини" („елини-алофони") между старитѣ граници на кралството и Тракия. Преди Екзархата тая „гръцка Македония" не е била точно ограничена отъ северъ, а следъ раздѣлата на църквитѣ тя продължавала да включва патриаршиститѣ българи и други отъ Солунския и Битолския вилаетъ. „Тъкмо това схващане и споразумението съ Сърбия сж образували основитѣ на „гръцка Македония" такава, каквато сжществува днесъ". „Противоположно на тия еластични и опортюнистични схващания, схващането на Българска Македония имаше траенъ характеръ. Отъ времето на възраждането на българската народность българитѣ винаги сж смѣтали Македония като нераздѣлна часть отъ своитѣ народностни владения, и ако и Берлинскиятъ договоръ да бѣше отдалечилъ събуденитѣ отъ Санъ-Стефанския миръ надежди, опредѣленитѣ отъ тоя последния граници на България сж останали неуклонна основа на териториалнитѣ имъ ревандикации. За българитѣ Македония бѣше отечеството на тѣхнитѣ сънародници къмъ югъ и югозападъ, и нѣщо повече — неизмѣнниятъ идеалъ на цѣлия народъ" (стр. 125).

Колкото се отнася до разграничението между тритѣ народности, той бележи, че никакво съмнение не може да има върху „народностната линия, която раздѣля чисто гръцката область отъ областьта, гдето българитѣ, понѣкога повече или по-малко смѣсени съ преселници турци или помаци, образуваха мнозинство отъ населението." Тая линия е почти сжщата, която бѣше начертана отъ Санъ-Стефанския договоръ като южна граница на България, и самитѣ гърци не я оспорвали отъ научно гледище, но се задоволявали да искатъ за себе си патриаршиститѣ или „елинитѣ алофони". Споръ между гърци и българи не е почивалъ върху различие отъ етниченъ характеръ, но единствено църковенъ и политически. „Първитѣ се основавали върху отживѣли времето си схващания, до като българитѣ искаха това, което имъ се пада, споредъ модерния принципъ на народноститѣ." Между българи и сърби разграничението има съвсемъ другъ характеръ и е, споредъ него, много по-сложно поради сродството между двата народа. Въ Скопие той често е сравнявалъ българскитѣ и сръбскитѣ публикации по тия сложни въпроси и е разговарялъ съ видни мжже отъ едната и другата страна и въ края на краищата се е убедилъ, че е „почти невъзможно да се излѣзе отъ тоя лабиринтъ едничко чрезъ изучване езика и обичаитѣ и че историческитѣ аргументи сж необходими за да се разреши тая проблема." И продължава: „Между тия последнитѣ тоя, който ми е направилъ най-силно впечатление, това е фактътъ, че до Берлинския договоръ жителитѣ отъ Пиротъ и другитѣ селища, присъединени тогава къмъ Сърбия, бѣха познати като българи и се наричаха българи (étaient connus comme Bulgares et se déclaraient Bulgares). Лица, които познаватъ основно езика, твърдѣха сжщо, че диалектътъ, говоренъ отъ жителитѣ на тая область, която отъ едно поколѣние принадлежеше на Сърбия, запазваше безпорни български черти (des traces indéniables de bulgarisme). Явно бѣше, че това поставяше въпроса върху съвсемъ друга почва. Ако първоначално етничната граница между българи и сърби се е на-

мирала северно отъ турско-сръбската граница отъ 1878 г., явно безполезно бѣше да се правятъ сложни изучвания за да се търси тя въ Скопския санджакъ, или дори, както искаха сърбитѣ, въ Битолския санджакъ; сръбскитѣ твърдения за сродството въ езика и обичаитѣ между македонцитѣ и жителитѣ на граничнитѣ части отъ Сърбия бѣха сжщо аргументи въ полза на българската теза" (к. н. — стр. 126—127).

*

„Македонскиятъ въпросъ" е предметъ на разглеждане въ последната глава (стр. 128 и след.), гдето се предаватъ преди всичко размишленията на автора върху възможната връзка между австро-унгарската политика, която е искала да останатъ Балканитѣ на балканскитѣ народи, и действителното положение на полуострова; върху различията съ руската политика, която отдавна се е простила съ завета на Царя Освободителя и постепенно е застанала на страната на сърбитѣ, за да си служи съ тѣхъ, като сродни на югославянитѣ отъ Австро-Унгария, да създава неприятность на последната; и най-сетне върху централистичната политика на младотурцитѣ, която го е направила скептикъ по отношение на трайностьта на турското господство въ Македония. Мнението му върху македонската проблема сочи той като резултатъ на размишленията, предизвикани отъ противоположностьта между нѣкогашнитѣ му идеи и придобития сетне опитъ.

При решенията, които отъ края на XIX в. до днесъ сж били предлагани на тоя въпросъ, различава той шесть главни форми, които се събиратъ въ две групи, едната отъ които иска справедливость за всички жители на Македония, дори за най-ограниченитѣ малцинства, докато другата изхожда отъ националистични гледища. Въ първата група на първо мѣсто стои проектътъ да се реши Македонскиятъ въпросъ, като се запази Турция, една идея, която бѣше продиктувала чл. 23 отъ Берлинския договоръ, Мюрцегскитѣ реформи и младотурския „парадоксаленъ опитъ да се създаде една изкуствена „отоманска народность" (nationalité ottomane), и край на която биде туренъ отъ балканскитѣ войни. Вториятъ проектъ има предъ видъ автономията на Македония, която е останала и до днесъ като лозунгъ на „Вжтрешната организация". Силата ѝ се крие въ „идеализма, духа на пожертвователность и енергията". Тя има въ основата си една „здрава идея" — „да отдаде справедливость на всички жители въ Македония безъ разлика на народность и вѣра, едно схващане, което въ много отношения се доближава до модерната идея за покровителство на малцинствата, чието приложение въ Македония, за жалость, е останало мъртва буква". Трето разрешение е федералистична идея, която е била първоначално разклонение отъ общата програма на македонскитѣ революционери, но съ време, заедно съ еволюцията на лѣвитѣ партии въ България, става орждие на съветската политика на Балканитѣ. „Нейнитѣ привърженици преувеличаватъ безъ мѣрка изстжпленията на балканския национализъмъ" и „забравятъ, че културата на

полуострова е основана върху народностнитѣ идеи". Има обаче „срѣдна линия" за помирение между автономиститѣ и умѣренитѣ федералисти: „автономиститѣ не отхвърлятъ впрочемъ идеята за една балканска федерация, на която Македония би била автономенъ членъ", подобно на Швейцария и на Съединенитѣ държави, но не и на Съветитѣ.

Втората група обгръща гледищата на съперничещитѣ народи и включва следователно тритѣ схващания — на Велика Сърбия, Велика Гърция и Велика България. Безъ да отрича мжжеството и жертвитѣ на сърбитѣ въ преследването на този имъ идеалъ, той не може да замълчи „безбройнитѣ неправди, извършени спрямо другитѣ народности, особено българи и албанци". „Не може сжщо да се извини ненаситното домогване, което е накарало сърбитѣ да отидатъ много подалечъ отъ това, което въ предвечерието на първата балканска война бѣше максимума на тѣхнитѣ народностни искания, именно „спорната зона" отъ 1912 г. Тъкмо поради това домогване сърбитѣ сж се провинили въ грѣшки, санкционирани отъ договоритѣ въ Букурещъ и Ньойи и особено, че сж оставили отворена раната на Македонския въпросъ. Панелинистичното разрешение действително намира поддръжка въ чувството на филелинизма, сподѣляно отъ всички цивилизовани народи, но новитѣ гърци, за жалость, сж злоупотрѣбили съ него, служейки си съ мита за „елинитѣ алофони". „Безполезно е, — продължава авторътъ, — да повтарямъ многобройнитѣ исторични, етнични, културни и икономични аргументи, които говорятъ въ полза на присъединението на Македония къмъ Велика България. Защото, въпрѣки всичко, волята на по-силния е винаги най-добрата, и дветѣ нещастни войни правятъ виновенъ победения". Дори Хюсеинъ Хилми паша, който по време на младотурската революция „хвалилъ открито моралнитѣ и военни качества на българитѣ," се билъ изказалъ предъ него въ смисъль, че „за него е установено, какво само българитѣ могатъ да пресъль, че „за него е установено, какво само българитѣ могатъ да претендиратъ за наследници на турцитѣ въ Македония" (стр. 40-41). Р. завършва: „Остава на читателя да отсжди, кой отъ различнитѣ начини за разрешение на Македонския въпросъ ще му се види най-добъръ. Естествено, не може и въпросъ да става да се промѣни радикално сегашното положение, основано върху компромисъ между пансръбското и панелинското гледище. Защото това би значило да се изложи Европа и сама Македония на нови кървави борби. Ето защо прилагането върху българското мнозинство въ тая страна принципа за покровителствуване малцинствата, чието сродство съ идеята за автономизма се вече измъкна, представя сега почти единствената възможность да се подобри сждбата на жителитѣ на тая многострадална земя" (с. 133—134).

*

Книгата е написана съ леко перо и увлѣкателенъ езикъ. Тя е действително единъ исторически документъ за близкото минало на Македония, описано отъ единъ очевидецъ. Документаленъ характеръ иматъ сжщо повечето отъ моментнитѣ фотографски снимки, направени презъ 1904—1907 г. и възпроизведени аутотипно. Нѣкои отъ тѣхъ представятъ отдѣлни лица или групи отъ комисията по приложението на реформитѣ, между които и една съ Хюсеинъ Хилми паша, а други — градове, села и интересни мѣста отъ Македония (Прилепъ,

Охридъ, Струга, Битоля, Смилево, Корча, Костуръ, Влахоклисура, Велесъ, Скопие, Качанишкото дефиле, върха Люботрънъ, Демиръ-капия, Щипъ, Тетово, Призренъ и др.). Най-важнитѣ сж тия, които представятъ развалини; отъ потушването на Илинденското въстание — отъ Гюмендже (две), Мокрени, Крушево, Щипъ (три), Загоричани (четири), Костенария-Старичани (две). Една снимка представя единъ убитъ българинъ отъ с. Горно Водно (Скопско), а въ началото на книгата стои кроки отъ автора — войводата Даме Груевъ на смъртно легло.

Ст. Романски.

Д-ръ В. Сл. Киселковъ, Житието на св. Теодосий Търновски като исторически паметникъ. Напечатано отъ Фонда за подпомагане бедни ученици при Софийската духовна семинария. София, 1926. 8⁰, стр. LII + 32.

Изъ редоветѣ на нашето многобройно учителство нарѣдко изпъкватъ лица, които се отдаватъ покрай своитѣ служебни занимания и на усърденъ научен трудъ, и то успѣшенъ. А между това особено въ областьта на нашата отечествена история учителството би могло да принесе ценна дань. Толкова по-отрадно е, когато нѣкой младъ учитель покаже по-голѣмъ интересъ и се прояви като добъръ работникъ въ областьта на науката. Такъвъ е случаятъ съ предлежащата работа на г. Киселковъ. Това е единъ твърде полезенъ научен трудъ, който както по качеството на своя съставитель, така и по добититѣ въ него резултати заслужава да се отбележи и изтъкне.

Това е единъ трудъ, който засѣга областьта на българското историческо изворознание или изобщо на критическото изучаване на отдѣлнитѣ наши домашни литературни произведения съ историческа стойность, една область слабо разработена, но твърде важна за българската отечествена история. Авторътъ се спира именно на въпроса за историческата стойность на житието на св. Теодосий Търновски, въпросъ непоставенъ още въ своята цѣлость въ нашата научна литература. По пжтя на сравнителната критика той достига до нови и твърде ценни резултати, които идатъ да корегиратъ значително досегашнитѣ схващания както за литературната, така и за историческата стойность на тоя паметникъ. Тая трудна наистина, но твърде полезна задача, която г. Киселковъ си е поставилъ тука за разрешение, чака отдавна вечѣ нашия ученъ литературенъ историкъ не само въ случая, касателно житието на св. Теодосия Търновски, но и въ почти цѣлата наша срѣдновѣковна агиографна книжнина, която се отнася предимно до южнобългарскитѣ, македонски земи, именно касателно житията на св. Климента Охридски, на св. Наума, на св. Ив. Рилски, на св. Илариона Мъгленски, на св. Петка, на св. Никола Нови Софийски, на св. Георги Нови.

По богатството на съдържащия се въ него културно-исторически материалъ житието на св. Теодосий Търновски е безсъмнено единъ отъ най-важнитѣ наши домашни извори за историята на XIV в. и специално за епохата на Ив. Александра. Това житие е било считано до сега като произведение на Цариградския патриархъ Калиста, съвременникъ и съученикъ на св. Теодосия. Името на Калиста стои въ наслова на житието като авторско име, а въ самото житие се изтъква, че Калистъ

и Теодосий учили сжщевременно при прочутия мистикъ Григорий Синаитъ въ планината Парория, а отпосле останали свързани въ добро приятелство и единомислие, стояли въ кореспонденция, и че преди своята смърть Теодосий отишълъ при Калиста въ Цариградъ, гдето и умрѣлъ. При тѣзи условия е понятно, че авторството на Цариградския патриархъ се приемало отъ всички като единъ безсъмненъ и очевиденъ фактъ, въ който никой не се е съмнявалъ и никой не се е опиталъ да го оспори. Авторството пъкъ на единъ такъвъ съвременникъ като патриархъ Калиста, свързанъ съ най-близки връзки и отношения до самата му смърть съ героя на житието, способствувало, щото последното да се сматря като първостепененъ исторически източникъ, а на съдържащитѣ се въ него данни да се отдава висока цена и да се приематъ съ най-голѣма сигурность въ тѣхната достовѣрность.

Между това Киселковъ идва съ настоящата си работа да разклати това така сжществуваще досега схващане. Той е подложилъ на сравнителна критика житието на св. Теодосия и е дошълъ до съвсемъ неочаквани, интересни и доста сигурни резултати, именно, че житието на Теодосия въ днешния си видъ не произхожда направо отъ патриарха Калиста, не е негово прѣко дѣло. Той е сравнилъ (стр. VIII—XIV) въпросното житие съ онова на Григория Синаита, написано отъ сжщия патриархъ Калистъ, и намѣрилъ такава значителна и очебийна разлика между дветѣ въ стилъ, композиция, подборъ и излагане на фактитѣ, и въ характеристиката на лицата, че съ право е изказалъ съмнение въ идентичностьта на автора тукъ и тамъ. „Григорий Синаитъ е обрисуванъ (отъ Калиста) като истински исихастъ: кждето и да се подвизава, той страни отъ житейския шумъ и слова; търси безмълвие и самота въ планинскитѣ пустини; грижи се само за добрата уредба на монастира си и за спасението на душата си; не дири никого извънъ своята обитель за да го напжтва и вразумява; не дири сжщо еретицитѣ и разколницитѣ било да ги изправя, било да ги изобличава, да ги сжди и анатемосва; той не се интересува отъ никакви църковни събори, макаръ че тамъ може да се обсжждатъ основитѣ на собственото му учение; той не държи дълги речи и не понася кждето и да било свѣтли победи надъ враговетѣ на православието, нито надъ Варлаама и Акиндина и тѣхнитѣ последователи, най-голѣмитѣ му врагове... Той самотно живѣлъ въ Парория и пакъ тъй самотно умрѣлъ въ ржцетѣ на единъ отъ своитѣ ученици. . .“ (стр. VIII — IX). Напротивъ, Теодосий е характеризиранъ въ своето житие двояко. „Споредъ едни данни, съдържащи се въ първитѣ десетина глави отъ текста, сжщо и въ XVI и XXI глави, Теодосий е обрисуванъ като дълбоко религиозна натура, отдадена само на своитѣ вжтрешни преживелици. Отъ ранна младость той заживѣлъ съ духа на вѣчното незадоволство и стремежъ къмъ божественото съвършенство. Той скиталъ отъ монастиръ на монастиръ, за да дири по-добъръ учитель. . . “(р. IX). Споредъ останалитѣ вести въ житието, Теодосий се рисува въ съвършено друга окраска, която нѣма нищо общо съ психиката и дѣлата на исихаста. Споредъ тѣхъ Теодосий не се грижи толкова за своето духовно усъвършенствуване, колкото за спасението на цѣлия народъ, той очаква най-малкия поводъ да прекжсне аскетскитѣ си подвизи въ планината, та да отиде

всрѣдъ столичния глѫчъ, за да напѫтва маситѣ, да изправя заблудените, да изобличава еретицитѣ. Ако и да живѣлъ въ Килифарската пустиня, по неведоми пѫтища той узналъ всичко, що става въ Търново. И като че ли въ последния градъ нѣмало власть и хора, кадърни да се борятъ противъ този или оня еретикъ, та трѣбвало винаги килифарскиятъ отшелникъ да ходи тамъ да дава съвети на царь и патриархъ да ги потиква да свикватъ събори. . . И трѣбва да се отбележи, че отдѣлнитѣ разкази за борбата противъ еретицитѣ сѫ предадени все по единъ и сѫщи шаблонъ. . .“ (стр. X — XI). Тази различна обрисовка и други нѣкои сѫществени различия (вж. стр. XI — XIV) извикватъ основателното подозрение на Киселкова, че това „сѫ творби на две отдѣлни личности съ различни погледи за живота и съ различни писателски похвати“ (стр. XIV).

Това заключение е намѣрило пълно и още по-силно потвърждение чрезъ една анализа на съдържанието на паметника.

Наистина, съпоставката на разни откѫслеци отъ текста на житието (вж. стр. XIV-XVI) прави силно впечатление и налага да се приеме, че житието на Теодосия се състои отъ две наслоявания, по-старо и по-ново, „какъ върху старата основа, създадена отъ Калиста, е поставена нова тъкань отъ страна на Псевдокалиста“ (стр. XIV). На разни мѣста въ паметника Калистъ, на когото се приписва авторството, говори различно въ мѣстоименна форма ту 1во лице, ту 3то лице, а това показва, че авторътъ не е единъ и сѫщъ въ цѣлото житие.

По-нататъкъ Киселковъ е посочилъ на редица хронологически изрази и пасажи — „въ тогдашнѣ врѣмѧ“, „монастирь обрѣтъ тогда“, „даже и до дньсь“, „въ настоѧщемь врѣменн“ (вж. стр. XVII, XVIII, XIX) — които явно показватъ, че авторътъ на Теодосиевото житие е живѣлъ по-късно и не може да е билъ съвременникъ като Калиста.

Най-подиръ Киселковъ дава единъ нанизъ отъ факти изъ текста на житието, които не се съгласяватъ съ действителностьта и противоречатъ на други съврѣменни и напълно достовѣрни източници, като на житието на Григория Синаита отъ патриарха Калиста, на похвалното слово за патриархъ Ефтимия отъ Григорий Цамблакъ, на житието на Романа отъ монаха Григория, на Калистовата грамота отъ 1355 година и пр.; посочва на крещящи анахронизми и пр. (вж. стр. XIX-LII), които напълно разклащатъ и събарятъ схващането за авторството на съвременника Калиста. Най-първо Киселковъ се спира на заглавието на житието и показва (стр. XX-XXI), че въ него невѣрниятъ изразъ „иже къ Трѣновѣ постничьствовавшаго“ не може да произхожда отъ съвременника Калиста, а трѣбва да е по-късна прибавка на компилатора, който при това е смѣсилъ св. Теодосий Търновски съ патриархъ Теодосий Търновски отъ сѫщото време. Следъ това той изтъква невѣрностьта на твърдението, че заедно съ Теодосия Атонската гора напустналъ въ 1347/8 г. и неговиятъ ученикъ Романъ, нѣщо което противоречи на данните отъ житието на сѫщия Романъ, написано отъ монаха Григория, споредъ които Романъ не напустналъ Атонъ до 1271 год.: сѫщо така К. отхвърля, но безъ достатъчно основание, съобщението за нападение тогава на турци върху Атонъ, като отдава тази несъобразность на влиянието на Синаитовото житие върху Псевдокалиста (вж. стр. XXI-XXII).

По-нататъкъ той се опитва да покаже, че маршрутътъ на Теодосия при завръщането му отъ Атонъ въ България, даденъ отъ житието, не изглежда правдоподобенъ (стр. XXII-XXIV), че разказътъ за борбата на Теодосия противъ Теодорита се явява по-късна интерполация на компилатора (вж. стр. XXIV-XXV); сжщо такива се явяватъ и даннитѣ за борбитѣ на Теодосия противъ богомилитѣ и други еретици и свикването въ Търново на два събора въ връзка съ това (вж. стр. XXV-XXIX). Киселковъ основателно обръща внимание на това, че при наличностьта на патриархъ и царь въ Търново монахътъ св. Теодосий не е могълъ да изпъкне така на чело и да ржководи всичко; че тукъ има явно смѣшение отъ по-късния авторъ на св. Теодосия съ патриарха Теодосий Търновски. Още по-ясно изпъква това несъответствие и смѣшение по-нататъкъ, когато се говори въ житието за втория църковенъ съборъ въ 1360 г., насоченъ противъ евреитѣ, гдето Теодосий пакъ затъмнява и изтласква на заденъ планъ царь и патриархъ. Справедливо бележи Киселковъ, че подобна безмислица не е могла да излѣзе изподъ перото на патриарха Калиста, който много добре е знаялъ, кой свиква и какъ се свикватъ съборитѣ църковни и ролята на патриарха въ тѣхъ. Явно, тукъ св. Теодосий Търновски е облѣченъ въ ролята на патриархъ Теодосий Търновски (стр. XXX-XXXIII). Главитѣ отъ житието XIII, XIV и XV сж вложени въ текста безъ свръзка съ гл. XII и XVI; тѣ сж явно вметнати отъ компилатора по-късно (вж. стр. XIX-XXX). По-нататъкъ авторътъ съ право сочи на легендарния разказъ затова, какъ царь Ив. Александъръ съ боляритѣ си тръгналъ изъ гори и пущинаци да дири мѣсто за монастиръ на Теодосия и че този разказъ не може да произлиза отъ Калиста (вж. стр. XXXIII-XXXVIII). За по-късенъ произходъ на житието на Теодосия сочи и несигурностьта на хронологията въ него и единъ анахронизъмъ, който се получава възъ основа на неговитѣ данни (вж. стр. XXXVIII-XL). Теодосиевото житие разказва за събитията отъ живота на Теодосиевия ученикъ Романа и дори за неговата смъртъ, при това обаче то противоречи не веднъжъ на автентичното Романово житие отъ монаха Григория; тѣзи невѣрности не могатъ да се припишатъ на единъ съвременникъ като Калиста. Впрочемъ, че даннитѣ за Романа не произлизатъ отъ Калиста, това се вижда ясно отъ анахронизма, който би се получилъ: защото Калистъ, който умрѣлъ въ 1364 г., не е могълъ да описва, както прави житието на Теодосия, смъртьта на Романа, който умрѣлъ дълго следъ него, именно следъ 1381 година (вж. XL-XLVII). Накрай Киселковъ се спира и на други нѣкои несъобразности въ житието (вж. стр. XLVII-LII).

Заключението, до което идва най-подиръ авторътъ, е, че житието на Теодосия Търновски, смѣтано досега за дѣло на Калиста, представя отъ себе си една по-късна компилация на нѣкой неизвестенъ български книжовникъ отъ XV вѣкъ, който е взелъ за основа едно по-старо житие на Теодосия, написано наистина отъ патриарха Калиста на гръцки, ала непознато днесъ въ науката. Неизвестниятъ авторъ на днешното Теодосиево житие е използувалъ по-краткото житие на Теодосия, написано отъ Калиста, като го превелъ отъ гръцки на български и като го разширилъ и прибавилъ отъ себе си нови факти, заети най-вече отъ българското устно предание на XIV в. (вж. стр. XX, LII).

Резултатитѣ, до които Киселковъ е дошълъ въ горния си трудъ, сж важни както за българската литературна история, така и за българската история изобщо. Разбира се, че на Киселковъ могатъ се направи известни възражения — напр. твърдението му на стр. XIX, че презъ 1347/8 г. не е имало нападения на турци върху Атонъ е съвсемъ несигурно и мжчноудържимо —, могатъ да му се направятъ бележки относно нѣкои значителни недостатъци на неговия наученъ методъ — напр. липса на системность, на достатъчно задълбочаване при анализата и привличане въ нея на всички съображения и исторически факти; неизползуване при анализата на силни външни белези, като употрѣбата отъ автора 1во и 3то лица за себе си; чрезъ една прецизна текстова анализа авторътъ можеше да установи точно, кое принадлежи на Калиста и кое на компилатора и да се опита дори да установи, какъ е изглеждало нѣкогашното Теодосиево житие отъ Калиста, днесъ загубено. Въпрѣки това обаче, трѣбва да се признае, че Киселковъ е поставилъ правилно въпроситѣ и по наученъ пжть доста сполучливо е разрешилъ своята задача, като е дошълъ до нови резултати, за които трѣбва да държи смѣтка както историкътъ, така и литературниятъ историкъ. Неговитѣ изводи доказватъ безсъмнено, че авторството на Калиста не може вече да се приеме и че днешното Теодосиево житие е не само преводъ отъ гръцкия оригиналъ, написанъ отъ Калиста , но и допълнена по-късна българска преработка; ето защо даннитѣ, съдържащи се въ него, изискватъ не безрезервно довѣрие, а по-строго критическо отнасяне.

На края на своя трудъ Киселковъ е далъ и единъ пъленъ, хубавъ новобългарски преводъ на житието (вж. стр. 1—32).

Д-ръ П. Никовъ.

D-r V. V. Ţilea, Acţiunea diplomatică a României (XI. 1919 — III. 1920). Sibiu 1926. 8⁰, 250.

Известно е, че първиятъ ромънски делегатъ въ съглашенската конференция, предшествуваща приемането на мирнитѣ договори, г. И. И. К. Братияну, министъръ-председатель и шефъ на могжщата либерална партия, влѣзе въ конфликтъ съ ржководнитѣ личности на конференцията и въ знакъ на протестъ се оттегли въ Букурещъ. Парламентътъ посочи за неговъ замѣстникъ д-ръ Ал. Вайда-Воеводъ, бившъ членъ на унгарския парламентъ и видна личность въ трансилванската национална партия, която извърши присъединението на Трансилвания къмъ Ромъния.

Кабинетътъ Вайда-Воеводъ имаше да се справя съ една сложна и деликатна задача, съ едно заплетено положение. Ромъния излизаше отъ войната претоварена съ териториални придобивки, за каквито не бѣха мечтали и най-дръзкитѣ националисти. Нейната армия, въпрѣки протеститѣ на самото Съглашение, окупираше още Унгария, дори до Будапеща. Часть отъ Банатъ, цѣла Буковина, цѣла Бесарабия и Добруджа бѣха въ ромънски ржце. Стопански страната бѣше разорена и разстроена. Обширнитѣ територии бѣха сериозно оспорвани не само

отъ държавитѣ, къмъ които тѣ бѣха принадлежали, но и отъ съюзницитѣ на самата Ромъния, които желаеха да внесатъ и малко справедливость въ създаването на новитѣ граници, ако не и да приложатъ напълно Уйлсоновитѣ принципи. Кабинетътъ на Вайда-Воеводъ излѣзе отъ това положение съ честь за своята страна, при все че животътъ му бѣ съвършено кратъкъ: заелъ властьта презъ ноември 1919, той отстжпи на кабинета Авереску къмъ срѣдата на мартъ 1920.

Д-ръ В. В. Циля, единъ отъ близкитѣ сътрудници на Вайда-Воеводъ, си е поставилъ за цель въ специална книга „Дипломатическата дейность на Ромъния, отъ ноември 1919 до мартъ 1920," да посочи въпроситѣ, които е ималъ да разрешава новиятъ министъръ-председатель, начина, по който се е справилъ съ тѣхъ, а така сжщо и пръчкитѣ, които не сж му позволили да довърши успѣшно своето дѣло. Книгата на Циля е интересна и поради многото интимности, които той разкрива относително дипломатическата акция на кабинета В.-В., и поради това, че изнася основната и ржководна мисъль на ромънската политика въобще. Тази ржководна мисъль проличава въ цѣлата дейность на кабинета В.-В., и тя е — че ромънскитѣ интереси и искания могатъ да разчитатъ да бждатъ удовлетворени до толкова, до колкото се успѣе да бждатъ представени като отъ общоевропейски интересъ, или поне като хармонизиращи съ интереситѣ и политиката на силитѣ, отъ които въ дадения моментъ зависи тѣхното удовлетворяване. „Както въ далечното и близко минало, така сжщо и днесъ и въ бждеще, външната политика, международното положение ще играятъ решаваща роля въ развитието и сжществуването на нашата страна", заявява авторътъ още въ своя предговоръ. А въ последнитѣ страници на своя ценен трудъ, Циля резюмира така своето мнение за постигнатитѣ отъ В.-В. успѣхи: „Г. Вайда-Воеводъ съумѣ да представи аспирациитѣ на Ромъния въ съзвучие съ политиката на великитѣ сили; успѣ да построи на нашитѣ искания едно обоснование, хармонизирано съ интереситѣ на съюзницитѣ, като ги осжществи въ по-широката рамка на съюзническитѣ, на европейскитѣ интереси". Трѣбва веднага да отбележимъ, че това разбиране на г. В.-В. съвсемъ не е нѣщо ново въ ромънската политическа мисъль, и различието между ромънскитѣ политици е само въпросъ на нюанси и на тактика, и то до толкова, че съ пълно право може да се подържа, какво ролитѣ между ромънскитѣ политици сж предварително разпредѣлени съ огледъ на общитѣ външнополитически интереси на страната. Всички голѣми ромънски политици, като се начене още отъ покойнитѣ създатели на днешна Ромъния, И. К. Братияну и Мих. Когалничану, сж разбирали, че сжществуването и преуспѣването, па дори и самото създаване на Ромъния, отначало като васални княжества и после като самостоятелна държава, — въобще всички значителни моменти въ развитието на страната като самостойно политическо цѣло сж били въ функция отъ общоевропейското политическо положение. Ромъния е правѣла стжпка напредъ само съ съдействието ту на една, ту на друга велика сила или на група отъ сили до толкова, до колкото нейнитѣ интереси сж съвпадали или сж били изтъкнати като съвпадащи съ интереситѣ на преодоляващата въ тоя моментъ група. Отъ

книгата на г. Циля се разкрива, че и презъ краткото време, когато ромънската политика е била ржководена отъ г. В.-В., сжщата основна мисъль е насочвала ромънската политика — да се нагажда къмъ преодоляващитѣ въ момента интереси и да изтъква своитѣ собствени интереси като общеевропейски, или поне като такива на силитѣ, отъ които е зависѣло въ даденъ моментъ тѣхното осжществяване.

Както ще видимъ, неуспѣхитѣ на г. И. И. Братияну като да се обясняватъ съ това, че той се отклонява отъ традиционната ромънска политика и пожелава да води една напълно самостойна ромънска политика на съпротивяване на великитѣ сили, или както по-после тя биде наречена — „политика на достойнство".

Успѣхитѣ на Вайда-Воеводъ се дължатъ до известна степень и на самата личность на водителя на ромънската политика презъ тоя периодъ отъ време. Не само че той умѣе да си подбира сътрудници сведущи и усърдни, но и самъ той, каленъ въ борбитѣ, водени въ унгарския парламентъ, е човѣкъ съ тактъ, ловкость, умение да нагажда своитѣ искания съ общитѣ интереси на съюзницитѣ, лояленъ, искренъ. Следъ покойния Таке Йонеску, нареченъ отъ Клемансо „великъ европеецъ", д-ръ Вайда-Воеводъ е билъ човѣкътъ, който е успѣлъ да си създаде най-голѣми симпатии всрѣдъ съглашенскитѣ срѣди. Особено съ голѣма вещина той е успѣлъ да привлѣче и да използува мѣродавната английска преса. При едно сбогуване, когато В.-В. не бѣше вече пръвъ министъръ, Лойдъ Джоржъ му заявява: „Подкрепата, която дадохме на Ромъния, се дължи изцѣло на довѣрието, което всички имахме въ ващата личность и въ правителството ви". Сжщо така на единъ банкетъ въ негова честь, Бонаръ-Лоу му казва: „Личностьта на държавния мжжъ при уреждане въпроситѣ на мира играе много по-голѣма роля, отколкото биха могли да вѣрватъ хората, които гледатъ на преговоритѣ отвънъ". И г. д-ръ Циля, който е въ възторгъ отъ качествата и дейностьта на своя шефъ, добавя, че въ мирнитѣ конференции възможноститѣ и политиката на всѣка страна се изразяваха въ водителитѣ имъ. „Взаимнитѣ симпатии и антипатии на делегатитѣ се отразяваха широко и пръко върху интереситѣ на представяванитѣ отъ тѣхъ страни. Естествено е щото въ срѣдата на събитията да бжде поставенъ мжжътъ, който съ напълно хармонизираните си качества съумѣ да валорифицира за доброто на отечеството си симпатиитѣ на многобройнитѣ искрени и незаинтересувани приятели, да оживотвори международната конюнктура, да създаде изложенитѣ тукъ страници отъ съвременната история".

* * *

Въ надвечението на мирната конференция Ромъния бѣше въ твърде щастливо положение, „немечтано нито отъ единъ ромънски държавникъ между 1914—1916 година", времето, когато ромънскитѣ държавни мжже опредѣляха становището, което трѣбва да заеме страната за да осжществи максимума отъ своитѣ национални аспирации.

Тайниятъ договоръ съ Съглашението отъ 14 августъ 1916 ѝ даваше части отъ Банатъ, отъ Марамурешъ, отъ Буковина, безъ да е ставало дума за Бесарабия. Войната, както и умѣлото действие на ро-

мънскитѣ държавници, подпомагани отъ войската, ѝ дадоха такива териториални придобивки, щото г. Йонелъ И. К. Братияну, безспорно най-крупната фигура на днешна Ромъния, може съ право да счита, че Ромъния е една страна, която нѣма повече териториални искания за предявяване, а има само нуждата да се консолидира въ своитѣ етнически граници (вж. стр. 383 на неговия докладъ до Министерския съветъ за дейностьта на законодателнитѣ тѣла и на правителството отъ януарий 1922 до мартъ 1926 г.).

Принципитѣ за самоопредѣление на народитѣ послужиха на Ромъния да си присъедини съ редъ гласувания на мѣстни тѣла, наричащи себе си национални събрания и претендиращи, че изразятъ свободната народна воля, Бесарабия (съединението гласувано на 9.IV. 1918), Буковина (на 28.XI. 1918) и Трансилвания (на 1.XII. 1918). Съответнитѣ мѣстни управителни тѣла сж действували въ разбирателство а нѣкога и подъ давлението на ромънското правителство и войска. Присъединенитѣ територии обаче сж по-обширни отъ ония, които договорътъ съ Съглашението даваше на Ромъния. А и изпълнението на тоя договоръ е било оспорвано. Задачата на ромънската дипломация е била да направи да се запазятъ за Ромъния всичкитѣ територии, въ нѣкои отъ които, както е случаятъ съ части отъ Банатъ, Буковина, Марамурешъ, Добруджа, ромънскиятъ елементъ нѣма числено надмощие.

Преди да отпжтува за Парижъ, въ Върховния съветъ на Съглашението, ромънската делегация е била уведомена отъ френския министъръ въ Букурещъ, че съюзницитѣ считатъ за падналъ („кадюкъ") договора съ г. Братияну отъ 14. VIII. 1916. При все това Ромъния чрезъ сжщия свой пръвъ министъръ и пръвъ делегатъ предявява своитѣ максимални искания, обосновани съ исторически, етнически, икономически права и право на самоопредѣление. Понеже ромънската теза не е била веднага възприета, Братияну възприема тактиката на „настояване и протакане" (afirmare şi tărăgănare). Неотстжпчивостьта на Братияну е била счетена за дързость, поради което Съветътъ на четиримата започва поведение на явно „игнориране и бойкотиране" личностьта на ромънския делегатъ. Още презъ февруарий 1919 става явно, че Ромъния не ще успѣе въ всичкитѣ свои териториални искания. Неуспѣхътъ относно границата въ Банатъ и Буковина заставя Братияну да напустне конференцията къмъ края на юний 1919. Недоволство спрямо Ромъния предизвиква и влизането на нейнитѣ войски въ Буда-Пеща, както и бавенето имъ да опразднятъ Унгария, въпрѣки настояването на Съвета на четиритѣхъ, както и поведението на тия войски въ окупираната територия. Ултиматумътъ на Върховния съветъ до Ромъния отъ 15 ноември за прекратяване политиката на противостояне е трѣбвало да бжде удовлетворенъ, защото иначе на Ромъния можеше да се откаже тъй необходимата ѝ материална подкрѣпа за възстановяване, както и да ѝ се отнематъ чуждитѣ ней етнически територии.

Новосъставеното правителство на В.-В. поема отговорностьта за положението и приема условията на ултиматума. Иначе скжсването съ съюзницитѣ бѣше неминуемо, а, както се изразява самъ В. В., „не е позволено да рискуваме да изгубимъ нито частичка отъ онова, което

се доби съ толкова жертви, съ толкова живота на герои, съ толкова семейни нещастия. Решихъ се да направя този скокъ въ пропастьта защото знаехъ, че мога азъ да бжда жертва, но страната ще бжде спасена отъ сериознитѣ последици на едно скжсване съ съюзницитѣ". И авторътъ добавя: „по тоя начинъ се повърнахме къмъ една реална и конструктивна политика, и се изостави авантюристичната политика, обявена и предлагана отъ либералната партия по партизански съображения".

Вмѣсто политика на противостояне, новиятъ премиеръ започва „политика на сътрудничество съ Върховния съветъ". Той застава на чело на ромънската делегация въ съглашенската конференция и сериозно работи за подобрение на отношенията съ съюзницитѣ. Особено внимание обръща да привлѣче чуждата преса, до тогава сравнително неприязнено настроена спрямо Ромъния. Той посещава Лондонъ като гость на английското правителство; приемътъ отъ официалностьта и отъ пресата сж указания, че недовѣрието и резервираностьта на Англия спрямо Ромъния сж на изчезване. Въ многобройнитѣ интервюта Вайда косвено работи за създаване благосклонна атмосфера къмъ неговата страна. Той знае, до колко общественото мнение на Англия е неприязнено спрямо болшевишкия режимъ, и широко се ползува отъ тоя аргументъ: „Избирателната и аграрна реформа въ Ромъния, пледира г. Вайда, сж единъ щитъ противъ болшевизма. Като защищаваме себе си, ще изпълнимъ и една европейска мисия: ще пазимъ цѣла останала Европа отъ новата опасность".

***

Най-важната задача на кабинета В.-В. е била да запази границата къмъ Унгария, установена отъ Върховния съветъ, включаваща всички ромънски териториални искания, така че почти всичкото ромънско население отъ бившата Унгария остава въ новитѣ ромънски граници. Унгарската дипломация и пропаганда, унгарскитѣ приятели, основани на исторически и етнически данни, работѣли усилено и разчитали на благоприятно настроеното спрямо тѣхъ обществено мнение въ Англия. Окупацията на Унгария и на Буда-Пеща и извършенитѣ по тоя случай изземвания отъ ромънскитѣ войски допринесло, щото ромънитѣ да минатъ „отъ културна гледна точка въ английското обществено мнение за нетолерантни варвари, лишени отъ култура и цивилизация, а отъ икономическо гледище за крадци" (Циля, стр. 54).

В.-В. еималъ продължителни срѣщи съ всички видни лица отъ духовнитѣ и политически срѣди въ Англия и се е стараелъ да ги убеди въ толерантностьта и справедливостьта на Ромъния. Той сжщо е успѣлъ да убеди английскитѣ мѣродавни кржгове, че желанието да се направи Унгария центъръ на английската политика въ срѣдна Европа е погрѣшно и съ това Англия ще възбуди противъ себе си другитѣ нови държави около Унгария. Самъ Лойдъ Джоржъ изглежда да е билъ силно повлиянъ отъ Вайда-Воеводъ. Циля изнася усилията на ромънския пръвъ делегатъ да компромитира всячески унгарската пропаганда. Той признава — и неговото качество на секретарь на В.-В. прави това признание мѣродавно, — че неговиятъ шефъ не е билъ чуждъ на изнесе-

ното отъ Таймсъ разкритие за едно съглашение, постигнато между Унгария и Англия, по силата на което Унгария се задължава да тури въ разположение на Съглашението своята армия срещу Русия, като въ замѣна ѝ се оставятъ ония чисто унгарски територии, които проектътъ за мирния договоръ даваше на Ромъния, Югославия и Чехословашко. Сжщо така В.-В., заедно съ делегатитѣ на бждещето Малко съглашение, сж направили всичко възможно за да осуетятъ допускането на унгарска делегация да бжде изслушана отъ Върховния съветъ въ Лондонъ. За да не остави време на унгарската делегация да спечели на своя страна общественото мнение, г. В.-В. прибѣгва и до „стимуленти", като прави да се помѣстватъ въ английската преса статии, изхождащи ужъ отъ английски източникъ, подканващи къмъ по-бързо налагане на Унгария мирния договоръ. Най-после тия усилия указватъ своето влияние и на 3 мартъ 1920 Върховниятъ съветъ разисква проекта за Унгарския миренъ договоръ и отхвърля предложението на Италия (респ. Фр. Нити) за ревизия. Ромънскиятъ делегатъ, заедно съ сърби и чехи, сж давали да се разбере, че тѣ не ще се съгласятъ и съ най-скромното удовлетворяване на Унгария, и съ най-незначителното измѣнение на проектодоговора въ нейна полза.

* * *

Въпросътъ за признаване отъ Съглашението на присъединението на Бесарабия е билъ най-трудната точка въ програмата на г. В.-В. и е изисквалъ най-голѣма ловкость. Начинътъ, по който ромънскиятъ премиеръ се е добралъ до признаването на Бесарабия за ромънска, съставява, по думитѣ на г. Циля, „блѣстящъ успѣхъ, който би правилъ честь и на най-бележития държавникъ на свѣта". Съглашенскитѣ сили нѣмали едно опредѣлено становище по въпроса за Бесарабия. Комитетътъ на експертитѣ решава на 8 февруарий 1919, щото Бесарабия да бжде дадена на Ромъния, но Върх. съветъ отлагалъ да разреши въпроса. Безуспѣшни били нееднократнитѣ опити на г. Братияну да предизвика решение на въпроса. Въ извѣстенъ моментъ той дори билъ наклоненъ да приеме възвръщането южна Добруджа на България само за да може да се постигне признаването присъединението на Бесарабия. Ето какъ се изразява добре осведоменията г. Циля по тоя въпросъ: „Като виждаше, че признаването на Бесарабия е трудно да се постигне, г. Йонъ И. К. Братияну прие най-после да разисква разрешението, предложено отъ единъ французинъ, но внушено отъ делегатитѣ на други народи, което предложение искаше отъ насъ да отстжпимъ на бившитѣ неприятели, българитѣ, една ивица отъ безспорната територия на Добруджа, като въ замѣна на това отстжпване Върховниятъ съветъ ни признае Бесарабия" (стр. 91). „Ще видимъ, добавя авторътъ, че г. В.-В. не разисква въпроса за Бесарабия възъ основа на това разрешение."

Нека отбележимъ при това, че възприетото отъ Братияну становище да добие признаването на Бесарабия въ замѣна на едно териториално удовлетворение на България въ Добруджа е много по-правилно и би създало много по-сериозни основания за ромънското

владение надъ самата Бесарабия. Д-ръ Циля, като трансилванецъ, както и самъ Вайда-Воеводъ, не е познавалъ може би подробноститѣ на тѣсната връзка, която сѫществува между сѫдбата на Добруджа и на Бесарабия, или поне минава съ лекость дълбокия мораленъ елементъ на тази връзка, което по-трудно е могло да бѫде сторено отъ сина на стария Йонъ К. Братияну. Съ съвсемъ друга морална тежесть Ромъния би валорифицирала своитѣ права надъ Бесарабия, ако тя би извършила единъ жестъ на историческа справедливость, произтичаща отъ Берлинския миренъ договоръ, и следъ като би извършила тоя жестъ. Тоя жестъ, къмъ който изглежда че е билъ склоненъ г. Йонелъ И. К. Братияну, би отслабилъ сѫществено руската теза. Така че може би тукъ отстѫпчивостьта на г. Братияну безъ право е счетена за една негова слабость.

Г. В.-В. успѣва да свърже въпроса за признаване Бесарабия съ тоя за изпразването Унгария отъ ромънскитѣ войски. Съ една ловка дипломатическа игра, която не е била схванатa отъ Лойдъ Джоржъ, Клемансо е успѣлъ да направи да се възприеме ромънското искане, като лансиралъ формулата: „Ако оттеглите войскитѣ си отъ Унгария, въпросътъ за Бесарабия ще бѫде благоприятно разрешенъ".

Тоя ангажиментъ обаче е не до тамъ категориченъ, при това той съ нищо не обвързва 'довчерашния владетель на Бесарабия. Затова ромънскиятъ президентъ се опитва'да добие признаването Бесарабия за ромънска отъ самия болшевишки режимъ. Безъ г. Циля да съобщава нѣщо по това, изглежда дори самото идване на власть на В.-В. да е било детерминирано на първо мѣсто отъ намѣрението да се направи опитъ за разрешаване бесарабския въпросъ въ преговори направо съ болшевизма, като се използува неговото затруднено положение.

Вайда-Воеводъ отклонява предложението, което на 6. I. 1920 му е било направено отъ Чърчилъ, щото Ромъния да подкрепи съ своята армия акцията на генералъ Деникинъ. „Не е нуждно да подчертаваме, казва Циля, че ромънското правителство не бѣше разположено да ангажирва страната въ подобни авантюри. Толкова повече, понеже нашата намѣса имаше за главна цель да намали претенциитѣ на болшевикитѣ спрямо Англия въ започващитѣ се преговори между О'Гради и Литвиновъ въ Копенхагенъ.

Но самъ той скоро се решава да започне преговори, щомъ като отъ направенитѣ сондажи се е увѣрилъ, че самитѣ велики сили сѫ благосклонни къмъ сключване миръ съ Съветитѣ. Освенъ отъ Италия, Ромъния е била съветвана въ тоя смисълъ и отъ Англия. Вайда заявява на Лойдъ Джоржъ, че Ромъния е склонна да сключи миръ, стига Русия да ù признае Бесарабия, и доколкото великитѣ сили се съгласятъ да подкрепятъ Ромъния за сключване миръ. Иначе, заявилъ В.-В., ако великитѣ сили сѫ противъ мира, тѣ трѣбва да турятъ на разположение на Ромъния всичкитѣ необходими срѣдства за отбрана. Ромънскиятъ премиеръ започва преговори на 30 януарий 1920, „като има насърдчението на Англия и Италия, както и едно благосклонно разбирателство съ Франция". Съ тия преговори, при благоприятенъ изходъ, „Ромъния би изгладила собственитѣ си спорове съ Русия, би станала

мостъ на европейската политика и би извлѣкла стопански и политически ползи". „Ролята на посрѣдникъ би увеличила до толкова международния престижъ на Ромъния, че тя би си обезпечила за дълго време ржководно мѣсто между държавитѣ на централна, източна и югоизточна Европа".

Изпратенъ е делегатъ въ Копенхагенъ, подъ предлогъ да третира съ Литвиновъ освобождението и завръщането на ромънскитѣ пленници въ Русия, а въ действителность за да узнае на какви отстжпки би се съгласила Русия и какви сж намѣренията ѝ. Едновременно г. В.-В. си обезпечава подкрѣпата на съюзницитѣ, въ случай че Ромъния бжде нападната отъ Русия. Обещание въ тоя смисълъ му е направено отъ г. Чърчилъ. Резултатътъ отъ умѣло воденитѣ преговори между г. Н. Чьотори отъ ромънска, и Литвиновъ отъ руска страна е, че на 24 февруарий 1920 г. Чичеринъ отправя до г. Вайда предложение за миръ, въ което се казва, че „всичкитѣ спорове между дветѣ страни могатъ да се уредятъ съ мирни преговори, и всичкитѣ териториални въпроси могатъ да се разрешатъ по приятелски начинъ". Това предложение бива задържано отъ английската служба, която е владѣела тогава всичкитѣ съобщения, и е врѫчено на г. В.-В. едва на 3 мартъ, когато Форейнъ-Офисъ намѣрилъ за умѣстно. Предложението на Чичеринъ е последвало следъ предварителното съгласие между делегатитѣ на дветѣ страни въ Копенхагенъ, че признаването на Бесарабия за ромънска е отъ ромънска страна conditio sine qua non за започване на преговори за миръ. Отъ думитѣ на Литвинова не оставало никакво съмнение, че болшевишка Русия, само за да може да тури начало на преговори съ съглашенскитѣ държави, е решена да отстжпи по бесарабския въпросъ.

На следния день, следъ като г. В.-В. съобщава на г. Л. Джоржъ за полученото отъ Москва предложение, той е уведоменъ, че Върховниятъ съветъ признава присъединението на Бесарабия — като резултатъ отъ ангажимента, поетъ отъ Ромъния да упраздни Унгария, а сжщо така и подъ влиянието на вестьта за започнатитѣ преговори съ Съветитѣ.

Въ Букурещъ обаче успѣхътъ на г. В.-В. е посрещнатъ съ завистъ. Телеграмитѣ, съ които премиерътъ съобщава отъ Лондонъ за признаването, дори тия отправени до краля, сж задържани отъ една престжпна ржка въ Букурещъ. Въ отговоръ на своитѣ телеграми, г. В.-В. узнава само, че въ Букурещъ се води отчаяна и безскрупулна борба за неговото сваляне отъ власть. Все пакъ, запитванъ въ Лондонъ, какъ посрѣщатъ въ отечеството му признаването на Бесарабия, г. Вайда е трѣбвало да отговаря, че радостьта е огромна, и че отъ последния до първия житель е въ екстазъ отъ щастие. На западъ съглашенскитѣ срѣди посрѣщатъ признаването на Бесарабия отъ Върховния съветъ съ задоволство, обаче рускитѣ емигранти, били така „възмутени и разярени", щото, споредъ г. Циля, „можемъ да се убедимъ, че руситѣ неболшевици никога не ще се откажатъ отъ Бесарабия; въ найдобъръ случай тѣ биха приели плебисцитъ, който да се извърши следъ оттегляне на ромънскитѣ войски" (стр. 117).

Когато на 3 мартъ получава предложението на г. Чичеринъ за преговори, г. В.-В. е решенъ да ги започне, като преценява изгодитѣ отъ уреждане отношенията съ Русия. За едно заразяване на Ромъния съ болшевизъмъ г. Вайда не се опасява, следъ прокарване на аграрната реформа и ако въ страната би имало добра и честна администрация и безпристрастно правосждие. Мирниятъ договоръ съ Русия, освенъ изгоди отъ външно-политическо естество, би създалъ и една ера на сигурность, за да се отдаде страната на усиленъ миренъ трудъ за стопанско въстановяване и заздравяване. Миратъ съ Съветитѣ можеше да улесни и сключването външенъ заемъ, така необходимъ за стопанското въстановяване на страната.

Още на 3 мартъ вечерьта г. В.-В. отговаря на руското предложение и прави сондажи за мѣстото, где е най-удобно да се състои конференцията. Обаче правителството отъ Букурещъ осуетява неговитѣ постижения. Безъ да вземе неговото съгласие, то възлага на ромънския пълномощенъ министъръ въ Варшава да вземе участие въ свиканата въ тоя градъ конференция на балтийскитѣ държави, макаръ че това участие да бжде само ад-референдумъ. Сжщо така, преди още да е уговорено мѣстото за конференцията, букурешкото правителство праща въ Варшава като свои делегати три незначителни личности, които да преговарятъ за миръ съ Съветитѣ. Това е било счетено за обида. Съветитѣ отказали да преговарятъ въ Варшава или въ Ромъния, а ромънскитѣ делегати отказали да отидатъ въ Харковъ. Съ това преговоритѣ били осуетени. А г. В.-В. се считалъ напълно сигуренъ, че ще сключи миръ, съ който, по многократнитѣ увѣрения, направени отъ Литвиновъ на г. Чьотори въ Копенхагенъ, Русия ще признае Бесарабия за ромънска, ще възвърне ромънското съкровище, ще освободи ромънскитѣ пленници и ще се задължи да не се намѣсва въ вжтрешнитѣ работи на Ромъния и да се въздържа отъ всѣка пропаганда въ нейнитѣ граници.

Но въ надвечерието на тоя почти сигуренъ и ценен за неговата страна успѣхъ, г. В.-В. е вече сваленъ отъ власть и замѣстенъ отъ кабинета на г. генералъ Авереску, считанъ за подставено лице на г. Братияну. И г. д-ръ Циля бележи съ тжга: „Като пропустнахме щастливия моментъ, той вече не ни се представи презъ следващитѣ години и, ако нѣщо може да се предвижда въ политиката, то нито ще ни се представи презъ идващитѣ десетилѣтия единъ толкова благоприятенъ случай. Бихме били най-щастливи, ако бждещитѣ събития ни опровергаятъ“ (стр. 124). Осуетяването да се сключи миръ съ Съветитѣ се обяснява отъ г. Циля съ политикански съображения и тѣсногржди интереси на хора, които не мислятъ за доброто на държавата. „А нашитѣ отношения съ Русия, особно тия съ огледъ на Бесарабия, сж отъ първостепенна важность, и при известни обстоятелства могатъ да станатъ отъ жизнено значение за велика Ромъния“.

Съ право английскиятъ пълномощенъ министъръ въ Копенхагенъ е съветвалъ да се сключи по-скоро миръ съ Съветска Русия, преди да е сключенъ такъвъ съ нѣкоя велика сила. Щомъ като веднъжъ Съветитѣ сключатъ миръ поне съ една отъ голѣмитѣ съглашенски

държави, миръть съ Ромъния не ще представява вече за тѣхъ никакъвъ интересъ, и тѣ ще измѣнятъ цѣлата си политика спрямо Ромъния. Това се е и случило.

* * *

Въпроса за дѣлбата на Банатъ сжщо е билъ предметъ на усилията на кабинета Вайда-Воеводъ. Договорътъ отъ августъ 1916 г. признава на Ромъния цѣлия Банатъ. Но въ очитѣ на всички тоя договоръ е ималъ неджгътъ на италиянския договоръ, че е билъ изтръгнатъ въ моментъ, когато Съглашението е било притѣснено: „Фактътъ, че Ромъния експлоатираше донейде трудното положение на съюзницитѣ (постави имъ пистолетъ на челото, както се изрази Делкасе за Италия), предизвика отвращението на Великитѣ сили къмъ тоя договоръ". Букурешкиятъ миръ отъ 1917 г. е основателенъ претекстъ да се счита договора отъ 1916, обвръзващъ Съглашението и относно Банатъ, за юридически нищоженъ. Сръбското настояване за цѣлъ Банатъ прави извѣстни ромънски срѣди да настоятъ за немедленото окупиране на областьта отъ ромънски войски. Сърбитѣ обаче изпреварватъ и завзематъ военно областьта, въпрѣки запрещението на съглашенското военно командуване. Преговоритѣ и усилията за подѣлбата на Банатъ сж разгорещени: когато презъ февруарий 1919 експертитѣ на Върх. съвѣтъ сж наклонни да дадатъ на Ромъния желѣзопжтната линия Темешварь-Базиящъ, сърбитѣ заплашватъ дори съ война срещу Ромъния.

При споветѣ за Банатъ, правено е било, споредъ г. Циля (стр. 139—143), едно предложение, засѣгаще прѣко България и южна Добруджа: „Остана безъ резултатъ и предложението да отсжпимъ на България, въ замѣна на Банатъ, цѣлата южна Добруджа, като Сърбия бжде компенсирана съ Видинъ до Ломпаланка". Въ забележка авторътъ добавя: „Изглежда, че нѣкои съюзници се опитваха да спечелятъ за българитѣ повръщането на нова Добруджа, като ни предлагаха за компенсация ту признаването на Бесарабия, ту цѣлия Банатъ". Обстоятелството, което прави влечатление и на г. Циля. е едно указание — едно отъ многото указания за мнението, което свѣтътъ има за южна Добруджа. Напомнянето за южна Добруджа е толкова по знаменателно, когато се иматъ предъ видъ обстоятелствата и времето, когато то е направено.

По въпроса за Банатъ се преплитатъ сложни интереси, и дългитѣ преговори не сж довели до задоволяващъ и дветѣ страни резултатъ. В.-В. не е успѣлъ да добие окончателни резултати поради своето оттегляне отъ власть. Но при посрѣдството на една английска личность, близка до Лойдъ Джоржъ и вѣроятно действуваща по негово указание, сърбитѣ се показали наклонни за едно измѣнение на границата. Въ замѣна тѣ искали отъ Ромъния „политически ангажиментъ, като имъ гарантираме особено неутралность или даже дипломатическа подръжка по адриатическия въпросъ". При установяване границата на Банатъ италиянскитѣ експерти сж направили на 8 февруарий предложение, съ което „тѣ се надяваха да компенсиратъ сръбскитѣ претенции от-

носно адриатическия брѣгъ и да си обезпечатъ вѣчното неприятелство между Ромъния и Югославия, като единъ незамѣнимъ инструментъ на дипломатически интриги" (стр. 145).

Сжщата тактика да се създадатъ бждещи търкания между държавитѣ проличава и при опредѣляне ромънската граница къмъ Полша, Унгария, Чехословашко.

Вайда-Воеводъ е считалъ, че относно границитѣ съ Югославия, Чехословашко и Полша ще може да получи пълно удовлетворение на ромънскитѣ искания, тъй като границата къмъ тия държави нѣма нѣкакво особено значение отъ етническо гледище. Споръ̀тъ е за територии съ население, въ което националниятъ елементъ на нито една отъ спорещитѣ страни не е застжпенъ сериозно. А положението е още доста заплетено: Унгария има войнствени намѣрения, Югославия е въ явенъ конфликтъ съ Италия, Чехословашко — съ Полша и съ Германия. При тия условия, пише г. Циля, нашитѣ предложения за военни съюзи и за търговски спогодби можаха да бждатъ най-ценни за нашитѣ съседи. Ромъния можеше да използува тази благоприятна конюнктура, и чехословацитѣ вече заявили на 15 мартъ 1920, че въпросътъ за общата граница ще бжде разрешенъ благоприятно за Ромъния. Обаче г. В.-В. вече е въ оставка, и въ настжпилия промежутъкъ положението се измѣня въ смисълъ по-малко благоприятенъ за ромънскитѣ искания.

* * *

Дунавскиятъ въпросъ сжщо е билъ предметъ на дипломатическа акция на кабинета Вайда. Още отдавна ромънската политическа мисъль свръзва дунавския въпросъ съ политическата сждба на ромънския народъ. Подържа се, че дори създаването на княжествата Молдова и Влашко (Мунтения) е функция отъ въпроса за обезпечаване свободното плаване по Дунава. Парижкиятъ договоръ отъ 1856 г. възвръща на Ромъния тритѣ южнобесарабски окржзи, именно съ огледъ на това, да се обезпечи по добре свободата на плаването по Дунава. „Русия бѣ третирана като европейска опасность, защото целѣше да господствува на Дунава и, следователно, трѣбваше да бжде прогонена отъ тамъ. На Ромънското княжество, още отъ първата година на неговото сжществуване, се възлагаше европейската роля „да обезпечи свободата на дунавското плаване". Бесарабия пъкъ е крепость противъ Московската завоевателность и стражъ на свободата на търговскитѣ сношения по Дунава". Положението се измѣня въ полза на Русия въ 1878 г., а въ 1918 вече и Германия желае да превърне Дунава въ „гръбнакъ на Мителойропа, на Германската империя": „Букурешкиятъ миренъ договоръ отъ 1918 г. показва, че Германия се опита да осжществи своя планъ съ превръщане Добруджа въ германска колония, която да ѝ обезпечи господството върху долния Дунавъ".

И Русия презъ войната проявява сжщото намѣрение. Освенъ договора, който ѝ дава протоцитѣ, тя се инсталирва на Дунава и започва тамъ „дълготрайни строежи, които доказватъ намѣрението ѝ да не напустне доброволно тази „важна територия." Съ присъединението на Бесарабия, Ромъния „не само придоби отново една ромънска провинция,

но получи едновременно и мандатъ отъ Европа да прегражда пжтя на Московския колосъ къмъ Дунава и Цариградъ" (стр. 159). Ромъния ще се старае въ преговоритѣ презъ 1919—20 да увеличи своето значение по уреждане плаването по Дунава, като намалява онова на Унгария, на Австрия и на дунавската европейска комисия. Разбира се, г. Циля избѣгва да говори за обстоятелството, че като владѣе двата брѣга на Дунава, и особено устията на голѣмата рѣка, създава се едно положение, което не се различава сжществено отъ перспективата Дунавъ да бжде въ владение изключително на друга нѣкоя велика сила. Въ ромънската литература, както и въ борбата, която се води отъ ромънска страна за компромитирване и изключване на дунавската европейска комисия, проличава стремежътъ да се превърне Дунавътъ въ една артерия, надъ която Ромъния да упражнява изключителенъ или преодоляващъ надзоръ.

Въпросътъ за свободата на плаването презъ Д а р д а н е л и т ѣ сжщо интересува ромънската политика, и г. В.-В. настоява за обезпечаване пълна свобода при международенъ контролъ. „Трѣбва съ ужасъ да мислимъ за случая, ако победоносна императорска Русия би искала да се изпълни даденото ѝ въ 1915 г. обещание да владѣе протоцитѣ. Заедно съ цѣлъ свѣтъ трѣбва да бждемъ признателни на ония, които извършиха разрушителното дѣло въ царската империя, защото отстраниха или по-право отложиха застрашаващата опастность" (стр. 162).

Правителството на В.-В. презъ краткото си сжществуване е имало да се справя и съ други въпроси. Г. Вайда отказва всѣка материална и морална подкрепа на украйнцитѣ, понеже третиралъ съ болшевизма и защото териториалнитѣ претенции на Украйна включватъ северна и западна Буковина и североизточна Бесарабия съ окржзитѣ Хотинъ, Сорока и Флорещъ, както и югоизточна Бесарабия отъ Бендеръ до Рени.

Д-ръ Вайда се застжпва предъ г. Венизелосъ за ромънскитѣ македонци, като получава увѣрения, че на ония, които желаятъ да се изселятъ въ Ромъния, ще имъ бждатъ заплатени движимитѣ и недвижими имоти.

Като резюмира дипломатическата дейность на кабинета В.-В., г. Циля заключава, че е успѣлъ да създаде на Ромъния въ международната политика едно мѣсто, каквото тя не е имала нито до тогава, нито следъ това. Ромъния става водитель на малкитѣ държави и ценененъ съветникъ на Върховния съветъ по Унгарския и Руски въпросъ. Спрямо Русия тя става европейски стражъ и започва да играе роля на разузнавателенъ авангардъ. Ромъния работи за създаване Малкото съглашение, което „да ни гарантира спокойствие въцентрална Европа", и за създаване единъ отбранителенъ пактъ между „освободенитѣ отъ руското иго държави". Едновременно г. В.-В. подържа еднакво близки и коректни връзки и отношения съ съюзнитѣ велики сили, като се пази да даде предпочитание на нѣкоя отъ тѣхъ, за да не би да изгуби тѣхната благосклоность.

Работата обаче на кабинета Вайда-Воеводъ е останала незавършена, като презъ всичкото време е била буквално саботирана отъ Бу-

курещъ, отъ завистьта на политически противници. Ний споменахме погоре за непредаване дори телеграми, отправяни до държавния глава. Една само телеграма е получилъ г. В.-В. на време — тази, съ която на 13 мартъ му се съобщава, че той не е вече министъръ-председатель, безъ да си е подавалъ оставката. Когато считалъ, че мисията му е вече близка до благоприятно осжществяване, той е сраженъ отъ своитѣ противници. Все пакъ той има твърдостьта да отговори на своя другарь и помощникъ въ кабинета: „Треперѣхъ за мира съ Русия. Изпълнихъ дълга си съ излишество. Мога да отговоря предъ свѣта и предъ историята, че не по моя вина съ интриги се разрушава онова, което азъ подготвихъ съ мждрость". А на прощалната визита, той моли Лойдъ Джоржъ да даде на неговия замѣстникъ сжщото довѣрие и подкрепа, като получава обещание, но сжщо така и предупреждение, че „ако се започне политиката на г. Братияну, тогава нѣма да ви се даде никаква подкрепа".

Съ отеглянето на кабинета Вайда-Воеводъ Ромъния изчезва за нѣколко месеца отъ сцената на международната политика, като по тоя начинъ изгубва твърде ценно време. Вжтрешнитѣ политически борби се отразиха, за известно време, неблагоприятно за нейната външна политика, докато отново начело застава като министъръ на външнитѣ работи покойниятъ Таке Йонеску.

Постарахме се да предадемъ съ повече подробности интересната монография върху историческата дейность на Ромъния презъ единъ периодъ отъ време, сждбоносенъ и за насъ като участници въ великата война, като вѣрваме, че не една поука може да бжде почерпена отъ нея.

Д-ръ И. Пенаковъ.

Résumés des articles de la Revue.

Ostrovo et ses environs. Un coin peu connu de la Macédoine. Par G. Vestiteleff.

Ostrovo est une petite ville située à peu de distance du lac d'Ostrovo, entre Monastir et Salonique, à 17 kilomètres de la ville de Voden. De même que le lac, les habitants des environs n'ont pas été jusqu'à présent l'objet d'une étude approfondie. M-r Vestiteleff donne dans son article des détails intéressants sur la population et ses ressources, ainsi qu'un aperçu historique sur cette contrée à partir de son passé le plus reculé jusqu'à nos jours. Les habitants de la ville d'Ostrovo sont des Bulgares et des Turcs; dans les villages environnants il y a des Bulgares et aussi des Valaques (des Aroumains) et des Turcs; il n'y a absolument pas de population grecque. Après avoir fourni des renseignements sur Ostrovo, qui, à cause du niveau changeant du lac, a plusieurs fois changé sa situation, et sur quelques légendes conservées par la population indigène, l'auteur nomme les villages qui composent la petite région d'Ostrovo, notamment les villages de Drouchka, Roussilovo, Osloï, Nissia, Patatchino, Jervi, Tchegan et Kendrevo.

La vallée d'Ostrovo a eu depuis les temps les plus anciens une grande importance au point de vue des communications, car c'est par là que passaient les routes menant de Salonique à la plaine Pélasgonique (la plaine de Monastir), en Albanie et en Italie. A travers la vallée d'Ostrovo passait aussi l'ancienne voie romaine la „Via Egnatia". Encore à l'époque de l'ancien empire de Macédoine il existait ici des villes telles que Cellae, Eordeia, Arnissa, Begora. Non loin, dans les environs de la ville de Voden et dans la région de Moglène ont eu lieu des combats acharnés entre les armées du tzar Samouïl et celles de l'empereur de Byzance Vassilli II, dans lesquels, selon les mots de Rambeau, la Bulgarie macédonienne se montra plus guerrière, plus féodale et plus grecophobe que la grande Bulgarie de Preslav. L'auteur rappelle les épisodes historiques de la période qui suivit la victoire des Byzantins près de Bélassitza (1014) quand les armées de l'empereur Vassilli ravagèrent cette contrée. Au XIII siècle, la région d'Ostrovo devint une seconde fois le théatre de graves événements historiques découlant des luttes dynastiques dans l'empire de Byzance. Quand, vers la fin du XIV siècle (1382), la contrée d'Ostrovo fut conquise par les Turcs, ils établirent des groupes de paysans turcs dans plusieurs villages le long de la route de Bitolia, et, au sud du lac d'Ostrovo, ils en dispersèrent dans la région de Saraguiol près de la rivière de la Bistritza.

La population bulgare de la région d'Ostrovo a pris une part active à la renaissance nationale de l'Eglise et de l'Ecole bulgares et également au mouvement révolutionnaire pour la libération du joug turc.

En vertu du traité de Bucarest de 1913, la région d'Ostrovo est tombée sous la domination grecque. L'auteur fournit des détails sur l'activité déployée dans le passé par la population bulgare d'Ostrovo pour la cause de l'Eglise et de l'indépendance nationales.

Apport à l'histoire de l'Instruction nationale en Macédoine. Une autobiographie de Cousman Chapkareff, datant de 1864. — Par le prof. Ivan Snégaroff.

Cet article est la suite de la reproduction du texte de l'autobiographie de Cousman Chapkareff, datant de 1864, au sujet de laquelle M. Snégaroff a donné des explications spéciales dans le numéro 1, année II de la Revue Macédonienne. L'autobiographie contient le journal de Cousman Chapkareff, riche en épisodes intéressants sur sa vie d'instituteur bulgare dans différentes villes de la Macédoine; ils caractérisent très bien l'état culturel de la contrée à cette époque et en particulier celui de la population bulgare urbaine. Malgré la forte influence culturelle du grécisisme qui jusqu'alors imposait l'étude exclusive du grec dans les écoles d'Ohrida, Bitolia, etc., la conscience nationale des Bulgares de la Macédoine réagissait vigoureusement et se manifestait surtout par l'invincible volonté d'ouvrir des écoles bulgares.

Chapkareff déployait son activité précisément à cette époque transitoire de la renaissance nationale-culturelle des Bulgares de la Macédoine quand dans les écoles bulgares dominait encore la langue grecque, mais où déjà, à ses côtés, la langue bulgare était introduite dans l'enseignement et se frayait rapidement la route. En ce qui concerne cette innovation dans les écoles des régions d'Ohrida, Monastir et Prilep, l'autobiographie de Chapkareff, écrite dans la langue populaire et avec beaucoup de naïveté dans les détails, représente un des plus intéressants documents de l'époque pour l'étude de la renaissance nationale des Bulgares de la Macédoine. Les épisodes de la vie journalière mêlés à ce récit le rendent très intéressant à la lecture. Ainsi Chapkareff raconte que pendant l'été 1856, pendant qu'il était instituteur à Monastir, des armées turques rentraient de la guerre de Sebastopol; que son oncle Anastas de Monastir apprit alors à tailler des robes de femmes „à la française"; qu'alors fut régularisée la rivière Drin, près de Strouga, d'abord suivant le système des corvées, ensuite en distribuant des payes aux travailleurs, le gouvernement turc ayant laissé à cet effet une certaine somme, et ainsi de suite.

A Strouga Chapkareff enseigna pendant trois ans (1856—1859), et il fait ressortir le fait que pour la première fois il fit introduite ici l'enseignement de la langue maternelle bulgare, qui, au cours de tout un siècle, notamment depuis la suppression du patriarcat d'Ohrida, n'avait pas été enseignée à l'école. C'est grâce à Dimiter Miladinoff que fut introduite la langue bulgare dans l'école de Strouga; Chapkareff donne des détails intéressants sur la vie de Miladinoff qui nous apprennent

comment chez ce dernier, qui fut d'abord un grand admirateur de la culture grecque, s'opéra une transformation radicale au profit du bulgarisme. Il nous est fourni également quelques notes biographiques sur le frère, Constantin Miladinoff, malheureusement incomplètes car ici se termine le manuscrit de Chapkareff.

Les conséquences pour l'Eglise œcuménique de la conversion au christianisme des Bulgares et de leur soumission à Byzance.

La politique des empereurs romains par rapport aux Barbares consistait principalement à assurer la défense des frontières de l'Etat. En outre, ils s'efforçaient de convertir les Barbares au christianisme et par là de les gagner à leur côté ou du moins de les rendre moins dangereux pour l'Etat. C'est pourquoi l'œuvre des missionnaires jouait un grand rôle politique. Mais les Byzantins, eux, n'avaient pas deployé une grande activité dans cette voie en ce qui concernait les Bulgares au cours des deux siècles qui avaient suivi la fondation de l'Etat bulgare : aucune mission religieuse n'avait été envoyée par Byzance pendant cette période. Entre temps, vers la moitié du IX siècle, pour des raisons politiques, il devint très important pour la Bulgarie de se convertir au christianisme. Quant, en 862, des pourparlers furent engagés entre le tzar bulgare Boris et Ludvig d'Allemagne en vue d'une alliance politique, et, qu'au cours de ceux-ci, fut traitée aussi la question de la conversion éventuelle des Bulgares, Byzance s'alarma devant les conséquences qu'une alliance bulgaro-allemande entraînerait pour toute la Péninsule Balcanique, conséquences qui deviendraient surtout graves si la Bulgarie allait passer sous le pouvoir spirituel de Rome. C'est pourquoi l'empereur byzantin Mihaïl entreprit en 863 une expédition militaire au moment précis où la Bulgarie se trouvait dans l'impossibilité de faire la guerre, de sorte que Boris fut obligé d'accepter les conditions de paix qui lui étaient proposées, entre autres celle de la conversion de son peuple par Byzance et sa soumission au pouvoir spirituel de cette dernière ; en retour il recevait une petite compensation territoriale dans la Bulgarie du Sud. L'auteur étudie plus loin le développement de la rivalité entre Byzance et Rome au sujet de l'influence spirituelle en Bulgarie et le double jeu de Boris dans la question de la conversion. Le pape n'ayant pas satisfait Boris par les réponses données à ses questions, Byzance profita de la lenteur des pourparlers entre Rome et les Bulgares et promit de réaliser rapidement de désir de Boris en reconnaissant un archevêque autonome pour l'Eglise bulgare. D'autre part, Boris devenait de plus en plus mécontent de l'attitude des légats du pape qui au concile œcuménique de 869-870 déclarèrent que le tzar des Bulgares s'était soumis au Saint-Siège, lui, son peuple et son Etat. Les Bulgares profitèrent du rapprochement avec Byzance qui suivit pour nationaliser leur Eglise. Les plans de Boris étaient sous ce rapport en pleine harmonie avec les traditions de l'Eglise d'Orient, de sorte que le rapprochement avec Byzance devint encore plus étroit. Cependant avec la venue au trône bulgare du tzar Siméon, Byzance vit qu'elle s'était trompée dans ses conjectures en

espérant que la Bulgarie se rangerait à ses côtés et elle commença par sa diplomatie à susciter des ennemis dans le dos de la Bulgarie. L'auteur suit les péripéties de cette manœuvre politique et les réactions de la Bulgarie. Quand plus tard la Bulgarie perdit l'indépendance de son Etat et de son Eglise, la rivalité entre Byzance et Rome s'accrût encore. La scission entre les Eglises qui eut lieu en 1054 est, selon l'auteur, un des résultats immédiats de la soumission de la Bulgarie à Byzance. La conquête de la Bulgarie, au point de vue politique, fut, également, une grave erreur de Byzance, car cette conquête supprima le système de l'équilibre au nord, de sorte que l'envahissement de l'empire par ses ennemis, entre autres les Pétchénègues, devint plus aisé; on vit que sa force militaire n'était qu'une faible sauvegarde pour les frontières septentrionales. En outre, il s'ensuivit un affaiblissement du sentiment orthodoxe. De sombres doctrines naquirent: par la prière continuelle, le jeûne, la mortification de la chair, l'ascétisme, on tâchait de sauver son âme. En Bulgarie ce courant se renforça sous l'influence des Bogomilis (secte religieuse qui se propagea plus tard dans le midi de la France sous le nom d'Albigeois). Considérant le monde comme la source du mal, les Bogomilis niaient qu'on put y sauver son âme; ils déclaraient la vie conjugale honteuse; selon la nouvelle religion les anges étaient des castrés.

Selon l'auteur, ce sont là les conséquences de la sujétion de la Bulgarie sous Byzance. Si l'entente entre les deux Etats avait continuée, la religion orthodoxe aurait pu conserver son prestige et triompher dans d'autres pays. Grâce à leur dissension le Saint-Siège s'assura l'Italie, et le mahométisme l'Asie-Mineure; en Bulgarie l'enseignement des Bogomilis se propagea avec succès.

Apports ethnographiques sur la contrée de Guevguéli. Par N. Ratcheff.

On a extrait du recueil de N. Ratcheff (Voir la Revue Macédonienne, Année III. Numéro 1) et reproduit ici un conte populaire et un chapitre écrits dans le dialecte du village de Smokvitza: „Le conte du renard" et les „Coutumes nuptiales avec les chants nuptiaux correspondants" (1—11). Suivent plus loin des chants rituels appelés „Lazarki", des chansons qui se chantent pendant les veillées, d'autres qui accompagnent les horos (danses nationales), et diverses autres.

Léna Bandjorka. Tableau de mœurs. Par Péter Zavoeff.

P. Zavoev dans sa nouvelle présente un tableau des mœurs des Bulgares de sa ville natale de Chtip au temps des Turcs; c'est ce qui rend cette œuvre intéressante au point de vue culturel pour les historiens. Léna Bandjorka est une personnalité originale, que l'auteur caractérise admirablement, et qui se meut dans les conditions primitives de cette époque, alors que l'assemblement quotidien autour de l'unique fontaine du quartier bulgare de la ville donnant de l'eau potable jouait un rôle important dans la vie des Chtipéens.

Comptes rendus.

Dr Leonhard Schulze Iena, Makedonien, Landchafts und Kulturbilder. Mit 86 Tafeln und 3 Karten. Iena, 1927, 8⁰ 250. — Compte rendu par L. Milétitch.

Il vient de paraître un ouvrage très important sur la Macédoine écrit par le D-r L. Schulze, professeur de géographie à l'Université de Marbourg. L'auteur pendant la guerre mondiale a servi comme soldat dans l'armée allemande opérant sur le front macédonien et, là, en sa qualité de géographe, il a fait des études approfondies sur le pays et sur la population au point de vue de sa nationalité et de son développement culturel résultant de son genre de vie et de ses ressources économiques. L'étude de la Macédoine au point de vue purement géographique, en ce qui concerne les particularités du sol et du climat et les renseignements détaillés sur le caractère culturel-ethnographique de la population font de ce livre du professeur Schulze, qui a eu l'occasion d'observer beaucoup de villages différents, une œuvre unique en son genre, occupant une place capitale parmi les ouvrages d'études scientifiques sur la Macédoine ; ces derniers sont égelement connus de L. Schulze et il s'en est servi dans ses recherches. L'auteur du compte rendu salue avec joie et reconnaissance l'apparition de ce livre, dont il expose le contenu le plus essentiel, particulièrement en ce qui concerne la partie culturel-ethnographique.

Au sujet des frontières naturelles de la Macédoine, le prof. Schulze fait ressortir le caractère homogène du pays qui est clairement indiqué par son relief. Ceci se voit très bien sur la carte annexée par l'auteur et c'est pourquoi dans le compte rendu cette carte est reproduite dans un plus petit format. Les différentes conditions géographiques et climatiques du pays expliquent la distribution des endroits peuplés qui forment deux catégories — les endroits peuplés dispersés à de grandes distances dans les ainsi nommés par l'auteur „Siedelungs-öden" et d'autres plus rapprochés les uns des autres et formant les „Siedelungs-felder". Comme types de points peuplés bulgares l'auteur a étudié le village de Konsko et aussi les tchifliques (grandes fermes) Bardovtzi et Palikoura, dépendant économiquement de leurs propriétaires respectifs, des beys turcs.

Après avoir indiqué les parties les plus importantes du livre, l'auteur du compte rendu s'arrête aux questions ethnographiques et culturel-historiques qui y sont traitées. Le professeur Schulze a bien saisi, conformément à l'opinion confirmée par la science, que la langue des Slaves établis en Macédoine au VII siècle, dans laquelle au IX siècle les saints Cyrille et Méthode ont traduit l'évangile et d'autres livres ecclésiastiques, s'est développée au cours des siècles et jusqu'à nos jours de la même façon que celle des Bulgares de la Bulgarie et que par conséquent la langue des Slaves macédoniens est purement bulgare. La Serbie a possédé la Macédoine, dans le courant du XIV siècle, seulement pendant un demi siècle, époque d'où datent quelques monuments culturels serbes en Macédonie ; dans la langue des Bulgares macédoniens on

ne constate que de faibles influences serbes. Le prof. Schulze appuie sur le fait que, en dépit du scepticisme de certains milieux en ce qui concerne le bulgarisme des Slaves de la Macédoine, on ne peut nier que „la langue des paysans macédoniens comme l'a établi l'étude scientifique impartiale est dans sa structure fondamentale du bulgare". Par conséquent l'auteur considère que la population slave de la Macédoine au point de vue ethnographique est homogène et que par la langue elle est bulgare. D'ailleurs, à des époques antérieures, alors qu'aucune „question macédonienne" n'existait encore, des explorateurs affirmaient que les Slaves de la Macédoine se considéraient comme des Bulgares et étaient tenus pour tels également par les autres populations. Une étude spéciale du professeur Schulze lui-même sur les noms de famille et sur les désignations des parties du costume national des habitants des villages de Konsko, Sermenli et Houma, prouve le caractère bulgare de cette contrée. Il établit que la population de la région de Monastir est composée de Slaves parlant le bulgare et se considérant comme bulgare. En général le fond de la masse slave (Grundmasse) en Macédoine est bulgare. En ce qui concerne le rayon d'Uskub, les Serbes prétendant que la population slave qui s'y trouve leur appartient de par sa nationalité, le prof. Schulze, afin d'établir la vérité avec la plus grande impartialité, a entrepris une enquête personnelle parmi la population elle-même; pour tous les villages des régions d'Uskub et de Vélès il a interrogé en outre des personnes connaissant bien la population et désintéressées dans la question, notamment des Turcs et des Albanais, dans lesquels il avait une pleine confiance. Les renseignements reçus, après avoir été plus tard contrôlés, de même que les informations sur les points habités par les Turcs et les Albanais, ont servi à composer la carte ethnographie de la région d'Uskub que le prof. Schulze a annexée à son ouvrage. Cette carte, qui à cause de son actualité, est reproduite ici et où les points habités sont marqués en noir (dans l'original en rouge) démontre le même fait, constaté déjà par la science, notamment que les villages slaves sont peuplés par des Bulgares et qu'il existe seulement quelques villages peuplés par des Bulgares serbisés depuis peu et seulement quelques villages serbes au nord d'Uskub. En ce qui concerne les villages serbisés le prof. Schulze, qui sur la carte représente la situation avant la déclaration de la guerre balcanique, dit qu'à cette époque le gouvernement turc, alarmé par le mouvement insurrectionnel macédonien avait commencé systématiquement à encourager, comme contre-poids, la propagande serbe et il avait placé dans ce but de force des instituteurs serbes dans des villages bulgares. Les habitants de ces derniers au moment de l'occupation bulgare en Macédoine, alors que le prof. Schulze s'y trouvait, n'ayant aucune raison de cacher leur appartenance, déclaraient franchement leur nationalité bulgare. Le prof. Schulze reconnait l'importance de la langue en tant que critérium ethnographique pour définir la nationalité, mais il est d'avis que cette particularité ne suffit pas, de même que d'autres particularites ethnograpiques, tels que la célébration de quelque fête; il est nécessaire, selon lui, de prendre en considération le sentiment national réel de la population qui, indépendamment de toutes les conclusions des

savants philologues, se manifeste ouvertement. Partant de ce point de vue, le prof. Schulze a considéré comme indispensable d'entreprendre une enquête personnelle sur l'appartenance nationale de la population slave dans la région d'Uskub. Bien entendu, il présente aussi les raisons pour lesquelles les Serbes nient toute conscience nationale bulgare chez les Macédoniens et les nomment par suite „les Slaves de la Macédoine" c. à. d. une population dépourvue de tout sentiment national défini; d'autre part, les savants serbes plaçant ces „Slaves quasi neutres" au sud de Prilep, Schulze dit à leur adresse (il vise particulièrement le prof. J. Tzviitch) qu'ils devraient être conséquents en soutenant leur opinion sceptique et tracer la frontière de ces „Slaves" plus au nord, à la latitude géographique d'Uskub, vu que toute la population slave de la Macédoine est homogène. Que cette dernière a une forte conscience nationale bulgare, le prof. Schulze le démontre par d'intéressantes preuves datant du passé récent de la Macédoine, de l'époque du mouvement insurrectionnel des Macédoniens contre les Turcs, et de celle de l'occupation serbe de la contrée après la guerre balcanique. Sous les Turcs, même la population rurale d'aspect pacifique soutenait les „comitadjis" révolutionnaires en les cachant aux moments les plus critiques dans des recoins secrets de leurs maisons, de sorte que les autorités turques étaient impuissantes à lutter contre eux. Les Macédoniens déclaraient ouvertement leur appartenance nationale bulgare au début de la dite occupation serbe. C'est ce qui arriva dans la ferme Palikoura, près d'Uskub quand, pour la première fois, arrivèrent là des soldats et des gendarmes serbes. Mais bientôt „les coups de cravache" leur apprirent, dit Schulze, qu'il était plus salutaire pour eux de se nommer simplement des „Macédoniens".

A l'appui des preuves présentées démontrant l'appartenance nationale des Macédoniens, le prof. Schulze ajoute, pour ceux qui les trouveraient insuffissantes, les trois arguments suivants: Premièrement, que la Serbie était prête, dans le cas d'une issue heureuse de la guerre balcanique contre les Turcs, à céder à la Bulgarie, au moment du partage des conquêtes, la plus grande partie de la Macédoine slave; il était seulement prévu qu'un arbitre neutre serait invité à prononcer dans le différend qui s'était élevé au sujet des régions près d'Uskub et de Koumanovo (la zone contestée); deuxièment, que dans cette guerre les volontaires macédoniens s'étaient engagés exclusivement sous les drapeaux bulgares; troisièment, que de l'analyse philologique impartiale il résulte que la Macédoine slave appartient au domaine linguistique bulgare. Le prof. Schulze considère le premier fait comme une déclaration de l'accord volontaire des deux parties contractantes, le second comme une manifestation concluante du sentiment patriotique de la population en question, et le dernier comme une constatation scientifique venant de personnalités placées en dehors du litige. A tout cela, il faut enfin ajouter que la plus importante partie des autres éléments ethniques qui sont venus s'établir en Macédoine, à quelque époque que ce fut, d'origine serbe, albanaise ou aroumaine s'est fondue dans la grande masse des Bulgares.

Le prof. Schulze a eu la possibilité d'étudier en plus de la population rurale bulgare, la population aroumaine, grecque et turque des villages de la Macédoine, au sujet desquelles il donne également des renseignements culturels-ethnographiques detaillés. Il est à remarquer que le prof. Schulze a étudié la vie des Grecs, en prenant comme type le village de Guida dans la région de Haliakmon. Comparant les maisons grecques au point de vue de la construction et de l'arrangement intérieur au bulgares du village de Konsko, qu'il a étudié minutieusement, le prof. Schulze trouve que les montagnards bulgares de Konsko sont supérieurs au point de vue culturel aux Grecs de Guida. Ceci se manifeste aussi dans une politesse particulière dans le parler et les manières des habitants, surtout des femmes, qui est rare même chez les paysans allemands (page 81). Comme type du genre de vie des paysans turcs, l'auteur a étudié celui du village de Soubachkieui dans la région de Serrès. Le livre contient 86 planches avec d'artistiques reproductions photographiques et des dessins ce qui ajoute un plus grand prix encore à cet ouvrage qui est particulièrement luxueux sous tous les rapports.

N. Jorga, Formes byzantines et réalités balcaniques. Leçons faites à la Sorbonne. Bucarest-Paris. Champion 1922. 8⁰, 190. — Compte rendu par P. Moutaftchiev.

L'auteur du livre „Formes byzantines et réalités balcaniques" Jorga affirme qu'il représente „les résultats d'un labeur de trente années transformé en synthèse", tandis que P. Moutaftchiev trouve que dans cet ouvrage la Byzance historique est représentée sous un faux jour et que presque toutes les opinions des savants sur l'histoire des Bulgares et des Serbes y sont rejetées. L'importance du rôle que les Bulgares ont joué dans le passé dans la péninsule balcanique y est considérée comme nulle et tous les grands faits de l'histoire bulgare comme l'œuvre des Roumains des Balkans. L'auteur du compte rendu s'arrête principalement sur les conclusions de N. Jorga relatives à l'origine et au caractère du royaume bulgare de l'ouest — l'Etat du tzar Samuel. Jorga nie son caractère bulgare ; selon lui, il passe en effet pour bulgare, mais seulement parce qu'après la chute du premier royaume de Bulgarie tous ceux qui se déclaraient contre Bysance étaient considérés, au point de vue politique et non point national, comme des Bulgares. De sorte que s'il a existé une Bulgarie d'Ohrida et de Prespa, cela ne veut pas dire que les éléments dont elle était formée ont été de nationalité bulgare ; selon lui, elle aurait été en réalité un Etat fondé et organisé en première ligne par les Aroumains (les Valaques) du Pinde et par les Albanais, et puis par les Slaves, „les Esclavons", qui ne seraient pas entrés dans les frontières du premier royaume de Bulgarie et seraient devenus des Bulgares seulement parce qu'ils auraient été compris dans le nouveau royaume d'Ohrida. En général, selon les mots de N. Jorga lui-même, la formation ethnique de ce royaume aurait été une concentration d'éléments nationaux fort divers qui se soulevaient non pas à cause de quelque différence de race, ni dans quelque but spécial, mais seulement afin de protester contre

les impôts écrasants, contre les abus de pouvoir des fonctionnaires, et contre certaines atteintes à leurs coutumes nationales (p. 112—113). Cet Etat, composé de pasteurs aroumains et albanais, ne pouvait pas entretenir une vraie armée ni mener une guerre régulière, mais se contentait de courtes expéditions en vue de pillage, dit Jorga.

L'auteur du compte rendu, rapportant ces conclusions fantastiques de N. Jorga qui ne reposent sur aucune preuve historique, indique d'autres de ses ouvrages encore où la même thèse absurde est soutenue, par ex. „Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen-âge" (Paris 1924), „Serbes, Bulgares et Roumains dans la Péninsule Balcanique" (Acad. roumaine, Bull. de le sect. hist. III. 3. 1916), etc. M. Moutaftchieff, devant le manque de valeur scientifique de la méthode d'argumentation suivie par N. Jorga, conclut que ce dernier ne peut avoir qu'un but, celui de faire auprès des lecteurs ignorants du passé historique de la Péninsule balcanique une tendancieuse politique mégalomane. Les Roumains n'existant pas au point de vue historique jusqu'au XIII siècle et la question de leurs origines n'étant pas encore résolue jusqu'aujourd'hui même pour la science, N. Jorga juge plus facile de chercher à démonter que les Roumains ont été partout et ont joué, même au X siècle, un rôle politique important, ignoré de tous les savants du monde.

Plus loin Moutaftchieff jette á bas au moyen de l'analyse critique toutes les parties de l'échaffaudage construit par le prof. Jorga dans un but tendancieux. Se servant d'arguments scientifiques irréfutables, Moutaftchieff établit que c'est précisément à partir du IX siècle que dans „l'Ancien royaume de Bulgarie" entra toute la Macédoine. Les chroniques byzantines du XI siècle nomment les Bulgares — des Bulgares et les Serbes — des Serbes, même quand ceux-ci s'élèvent contre Byzance et combattent contre elle, de sorte que l'interprétation de N. Jorga aú sujet de la signification „politique" de la dénomination „Bulgares" est une pure invention. Quant aux Albanais en tant que facteurs dans la vie et les événements du royaume bulgare de l'Ouest aucune source historique connue n'en fait mention. Le noyau national des Aromains ne se trouvait pas alors en Macédoine, mais aux environs de la montagne du Pinde. Contrairement à la thèse de N. Jorga, ces Valaques, d'après les renseignements historiques datant de cette époque, non seulement ne s'insurgeaient pas contre Byzance, mais étaient de fidèles sujets de cette dernière et s'opposaient aux aspirations des Bulgares qui voulaient s'affermir dans leur royaume bulgare de l'Ouest. Encore moins sérieux est l'essai de N. Jorga de présenter comme des Valaques les fondateurs même de ce royaume — Samuel et ses frères; ses conclusions montrent non seulement une parfait ignorance de l'histoire, mais encore le manque de notions élémentaires sur la langue bulgare quand il affirme que le suffixe „-itza" est spécifiquement roumain. Les guerres de Samuel contre Byzance ne furent pas des expéditions en vue de pillage, les seules dont étaient capables „les pasteurs valaques" selon Jorga, mais de vraies opérations militaires entreprises par des armées régulières, selon des plans bien définis. Dans la bataille du défilé de Trajan ces armées détruisirent l'armée byzantine de Basile II; et ce dernier, après la bataille de Béla-

sitza, fit prisonniers non pas 15,000 Valaques, mais 15,000 Bulgares! L'auteur du compte rendu fait ressortir que N. Jorga, dans son désir de nier à tout prix le caractère bulgare du royaume de Samouïl, arrive à d'étranges contradictions avec lui-même. Dans son ouvrage „Influences étrangères sur la nation roumaine" (Études roumaines, I, Paris 1923, p. 46) il affirme que les Bulgares dans le royaume de Samuel formaient seulement la population urbaine et que la Macédoine était un héritage des „Esclavons" aussi, mais à un autre endroit (voir „Notes d'un historien relatives aux événements des Balcans", 1912—1913, p. 77) il soutient par contre catégoriquement que les terres de ce royaume de même que les centres de sa puissance — les régions de Prespa, Ohrida, Prilep, Uskub, Voden et Bitolia „ne furent jamais slaves". Mais alors, demande Moutaftchieff, „d'où ont surgi ces Slaves bulgares qui jusqu'aujourd'hui encore forment la masse principale de la population dans les villages et les villes de la Macédoine"?

„Il est difficile d'admettre, conclut l'auteur du compte rendu, que les inventions du professeur roumain au sujet de la Bulgarie d' Ohrida seront prises en considération par qui que ce soit. Ce qu'il a écrit sur cette question prouve seulement, et une fois de plus, à quel bas niveau peut tomber la science quand elle est mise au service d'un chauvinisme à outrance et sans scrupules."

Alfred Rappoport, Au pays des martyrs. Impressions et souvenirs d'un ancien consul général d'Autriche-Hongrie en Macédoine (1904—1909). Ouvrage accompagné de 54 illustrations documentaires. Paris, J. Camber, 1927. 8°, 137. — Compte rendu par St. Romansky.

L'auteur de l'ouvrage M. Rappoport connait la Macédoine depuis l'année 1876, alors qu'enfant encore il fut amené par ses parents à Salonique et accompagna son père, fonctionnaire dans la compagnie des chemins de fer, dans un de ses voyages à Skopié (Uskub) et Mitrovitza. Comme vice-consul à Prizren (1897—1898) il devait aller continuellement à Uskub, la capitale du vilayet de Kossovo. A l'époque de l'exécution des Réformes internationales en Macédoine il fut dès le début (1904) adjoint de l'agent civil d'Autriche-Hongrie qu'il remplaça souvent, même après qu'il fut nommé, l'année suivante, consul à Uskub; il conserva ce poste jusqu'en 1909. Dans ces conditions, il eut l'occasion de voyager fréquemment dans le pays et d'être témoin oculaire des souffrances de la population macédonienne après l'insurrection de l'„Ilin Den" (journée de Saint-Élie). De ces voyages, les plus longs furent deux tournées avec l'inspecteur général des trois vilayets macédoniens à l'époque de l'exécution des Réformes, Hussein Hilmi Pacha, l'une au mois d'août 1904 dans la partie occidentale du vilayet de Monastir, l'autre au mois de septembre 1907 dans sa partie méridionale. En sa qualité de consul et plus tard de consul général à Uskub, M. Rappoport a eu la possibilité d'observer de près les bandes serbes, qui s'étaient accrues depuis l'insurrection, et les cruautés commises par elles. Cette connaissance personnelle des événements de 1904—1909 en Macédoine prête aux mémoires de Rappoport une grande valeur historique. L'auteur du compte rendu s'arrête principalement aux notes de M. Rappo-

port relatives aux traités internationaux et aux réformes en Macédoine, aux mouvements révolutionnaires des bandes, à leurs luttes, et à la question macédonienne en général, en tant qu'elles ont de l'importance pour l'éclaircissement des rapports ethnographiques en Macédoine. Il fait ressortir entre autre l'admiration de M. Rappoport pour l'idéalisme de ceux qui ont lutté pour l'autonomie de la Macédoine. Ce dernier parle avec regret des bandes serbes qui agissaient dans le but de susciter des obstacles à la réalisation de l'idéal des révolutionnaires macédoniens surtout dans le sandjak d'Uskub où leur lutte avec les Bulgares fut la plus acharnée. Il est intéressant de noter que M. Rappoport avoue lui-même qu'il n'a pas pu intervenir plus énergiquement pour arrêter les cruautés dans cette lutte, par égard pour son collègue russe Bélaeff et plus tard Orloff qui, ayant évidemment des instructions de leur gouvernement, tenaient le parti des Serbes. Pour ne point risquer de troubler les bons rapports avec ces derniers, il devait même s'abstenir d'accuser les Serbes d'être les agresseurs quoiqu'ils l'eussent été en effet dans la majorité des cas. L'auteur fait ressortir encore une fois la culpabilité de la Russie en ce qui concerne les malheurs de la Macédoine. L'auteur du compte rendu expose plus détaillement le contenu du chapitre „La Macédoine ethnique" de l'ouvrage, où il s'agit spécialement du caractère ethniquedu pays et des revendications territoriales des Serbes, Grecs et Bulgares. M. Rappoport y oppose à la conception bulgare de la Macédoine au point de vue géographique et ethnique qui possède un caractère stable, les conceptions élastiques et opportunistes des Serbes et des Grecs. Les Serbes qui s'étaient borné d'abord a ne prétendre qu'à la „Vieille Serbie", ont peu à peu élargi leur conception de cette dernière en émettant l'idée d'une „Macédoine serbe". M. Rappoport avoue qu'il n'a jamais pu comprendre lors de son séjour dans le pays quels étaient exactement les limites méridionales que la propagande de Belgrade donnait à cette „Macédoine serbe", mais ils soupçonnait déjà que s'était une conception élastique qu'on entendait élargir au four et au mesure des succès obtenus, et les évènement ultérieurs ont justifié cette manière de voir ; après le Traité de Bucarest, les Serbes ont abandonné ce terme en lui substituant celui de „Serbie méridionale". Quant au Grecs, la Macédoine était le pays situé entre les anciennes limites du royaume et la Thrace et peuplé par des Grecs et par des „Hellènes allophones" c. à. d. des Grecs parlant une langue différente. La ligne ethnique qui sépare le territoire purement grec de celui où les Bulgares, parfois plus ou moins mélangés avec des émigrés ou rénégats musulmans, formaient la majorité de la population, était à peu près identique à celle que le Traité de San Stefano avait tracée comme frontière méridionale de la Bulgarie ; les Grecs mêmes ne la contestaient pas au point de vue scientifique, mais se bornaient à réclamer pour eux les populations patriarchistes où les „Hellènes allophones". Entre Grecs et Bulgares, il ne s'agissait donc pas d'une divergence d'un caractère ethnique, mais uniquement ecclésiastique ou politique. Beaucoup plus complexe était le différend entre Bulgares et Serbes, en raison des affinités des deux races slaves. M. Rappoport attribue une grande importance au fait que jusqu'au Traité de Berlin même les habitants de Pirot et d'autres loca-

lités, annexées alors à la Serbie, étaient connus comme Bulgares et se déclaraient Bulgares, en parlant un idiome qui conservait des traces indéniables de bulgarisme. Pour lui il était clair que si, à l'origine, la limite ethnique entre Bulgares et Serbes s'était trouvée au nord de la frontière turco-serbe de 1878, il était évidemment inutile de faire des études compliquées pour aller la chercher dans le sandjak d'Uskub, ou même, comme le voulaient les Serbes, dans celui de Monastir.

Dans le dernier chapitre — „La Question Macédonienne" — M. Rappoport énumère et discute les différentes solutions qui depuis la fin du XIX-e siècle jusqu'à nos jours ont été envisagées pour résoudre le problème macédonien. A la base du projet de l'autonomie de la Macédoine, qui jusqu'à nos jours est restée le mot d'ordre de l'„Organisation Intérieure Macédonienne", il reconnait une idée absolument saine, c'est qu'il ne s'agit de rien de moins que de faire justice à tous les habitants de la Macédoine, sans distinction de race ni de religion, conception qui, sous plus d'un rapport, se rapproche de l'idée moderne de la protection des minorités, dont l'application en Macédoine est malheureusement restée lettre morte. Les côtés forts de ce pojet sont l'idéalisme, l'esprit de sacrifice et l'énergie. Les autonomistes ne rejettent d'ailleurs pas l'idée d'une fédération balkanique dont la Macédoine serait un membre autonome. M. Rappoport ne peut excuser la convoitise insatiable qui a amené les Serbes à aller bien au delà de ce qui, à la veille de la première guerre balkanique, avait été le maximum de leurs revendications nationales, à savoir la „zone contestée" de 1912. C'est à cause de cette convoitise que les Serbes se sont rendus coupables des erreurs sanctionnées par les Traités de Bucarest et de Neuilly, et surtout d'avoir laissé ouverte la plaie de la question macédonienne. Quant à la solution panhellénique, son point d'appui est le philhellénisme, sentiment que toute nation civilisée partage, mais malheureusement les Grecs modernes en ont abusé surtout en se servant du mythe des „Hellènes allophones", conception absolument insoutenable à notre époque des nationalités. „Il est inutile — continue-t-il — de récapituler les nombreux arguments historiques, ethniques, culturels et économiques qui militent en faveur de l'incorporation de la Macédoine à une Grande Bulgarie. Car, malgré tout, la volonté du plus fort est toujours la meilleure, et deux guerres malheureuses donnent tort aux vaincus". En tout cas, en ce qui concerne les droits du point de vue bulgare sur la Macédoine, les déclarations de Hussein Hilmi Pacha devant Rappoport sont caractéristiques: pour le haut fonctionnaire turc il était bien établi que les Bulgares seuls pouvait prétendre à la successions des Turcs en Macedoine. Dans la situation présente, conclut Rappoport, afin que l'Europe et la Macédoine même ne soient pas exposées à de nouvelles luttes sangiantes, l'application à la majorité bulgare de ce dernier pays du principe de la protection des minorités offre actuellement à peu près la seule possibilité d'améliorer le sort des habitants de cette terre rudement éprouvée.

L'auteur du compte rendu considérant l'ouvrage de M. Rappoport comme un document historique sur le passé récent de la Macédoine par un témoin oculaire, fait remarquer que la plupart des reproductions

des photographies instantanées faites pendant la période 1904—1907 ont aussi une valeur documentaire. Quelques-unes d'entre elles représentent des personnes ou des groupes de personnes faisant partie de la Commission pour l'exécution des Réformes, entre autres une de Hussein Hilmi Pacha; d'autres ont pour sujet des villes, des villages, des coins intéressants de la Macédoine (Prilep, Ochrida, Strouga, Monastir, Smilévo, Kortcha, Kostour, Viahoklisoura, Vélès, Scopié, Chtip, Tétovo, Prizren, le mont Loubotrn, le défilé de Démir Kapou etc.). Les plus importantes sont celles des ruines dûes à la répression de l'insurrection de l'„Ilin Den" — à Gumendjé, Mokréni, Krouchévo, Chtip, Zagoritchani, Staritchani et ailleurs.

D-r V. Sl. Kisselkov. La Vie de St Théodossi de Ternovo considérée comme un monument historique. Sofia 1926. 8°, LII+32. — Compte rendu par le prof. D-r P. Nikoff.

L'ouvrage de V. Kisselkoff traite la question de l'importance historique de la Vie de St Théodossi de Ternovo — importante source pour l'histoire du XIV siècle et spécialement pour l'époque du roi bulgare Ivan-Alexandre. Jusqu'à présent on considérait cette Vie comme l'œuvre du patriarche de Constantinople Kalista, contemporain et condisciple de Théodossi. L'auteur du compte rendu fait remarquer que V. Kisselkov ébranle cette opinion en démontrant que la dite Vie n'est pas l'œuvre personnelle du patriarche Kalista; il se base sur l'analyse critique du texte de cette Vie comparé principalement à celui de la „Vie de Grigorii Sinaït", écrite par ce même patriarche Kalista. La différence dans le style, la composition, le choix et l'exposition des faits est si évidente, qu'on a le droit d'émettre des doutes sur l'identité des deux auteurs. L'analyse du texte de la „Vie de St Théodossi" mène à la même conclusion; il y a une foule d'expressions chronologiques et de passages qui montrent clairement que l'auteur n'a pu être le contemporain de Théodossi, mais a vecu à une époque plus récente. Enfin Nicoff fait remarquer que Kisselkoff extrait beaucoup de faits du contenu de cette Vie qui non seulement ne sont pas en accord avec la réalité, mais encore sont en contradiction avec d'autres sources contemporaines et dignes de foi.

La conclussion de M. Kisselkoff est que la Vie de Théodossi de Ternovo, considérée jusqu'à présent comme l'œuvre du patriarche Kalista, est une compilation postérieure de quelque écrivain bulgare inconnu du XV siecle qui a pris comme base une plus ancienne Vie de Théodossi, écrite en effet par Kalista en grec, mais restée inconnue à la science jusqu'aujourd'hui. L'auteur inconnu de la Vie de Theodossi en question a traduit celle de Kalista en bulgare en y ajoutant beaucoup de compléments empruntés surtout à la tradition orale bulgare du XIV siècle.

Selon Nikoff, les résultats obtenus par Kisselkoff sont importants pour l'historie littéraire bulgare et pour l'historie bulgare en général. Il se contente seulement quelques oljections sonlever.

D-r V. Ţilea, Acţiunea diplomatică a României (XI 1919 — XII 1920). Sibiu, 1926. 8⁰ 250. — Compte rendu par le D-r I. Penakoff.

L'ouvrage de V. Ţilea expose le développement de l'action diplomatique de la Roumanie à l'époque qui précéda la ratification des traités de paix. A la Conférence de l'Entente, le premier délégué roumain I. K. Bratianu fut remplacé par le D-r Al. Vaida-Voevod, ancien membre du parlement hongrois et personnalité en vue dans le parti national transilvanien, à qui est dû la réunion de la Transilvanie à la Roumanie. V. Ţilea, un des collaborateurs intimes de Vaida-Voevod s'est donné pour tâche d'indiquer dans son ouvrage les problèmes que le nouveau ministre-président a eu à résoudre, la façon dont il les a traités et également les obstacles qui l'ont empêché de terminer avec succès son œuvre. Le livre est rendu d'autre part intéressant par les dessous de l'action diplomatique du cabinet de Vaida-Voevod qu'il dévoile et aussi parce qu'il met en lumière le principe fondamental de la politique roumaine en général — celui de présenter les intérêts et aspirations roumaines sous la forme d'intérêts internationaux, c. à d. en harmonie avec les intérêts des grandes puissances, afin qu'ils puissent être satisfaits. Selon l'auteur, dans l'avenir aussi, la situation internationale jouera le rôle décisif dans le développement et l'existence de la Roumanie. M. Vaida-Voevod a obtenu de précieux résultats à la Conférence de la Paix précisément parce qu'il a réussi à présenter les aspirations de son pays comme s'accordant avec la politique des grandes puissances alliées. L'auteur du compte rendu fait part plus loin du contenu essentiel du livre, à partir du traité secret du 14 août 1916 entre la Roumanie et l'Entente jusqu'aux derniers traités de paix. La lutte pour obtenir une nouvelle frontière du côté de la Hongrie a été le problèmes le plus important pour la diplomatie roumaine et la question de l'annexion de la Bessarabie le point de son programme le plus difficile à faire accepter. Dans le compte rendu on s'arrête longuement sur les péripéties qui en précédèrent l'heureuse solution; de même sont exposés les efforts diplomatiques relativement à la question du partage de la province de Banat, auquel du se résigner la délégation roumaine en dépit du traité de 1916 qui promettait à la Roumanie toute cette province. Au sujet du litige au sujet de cette dernière, une proposition fut faite qui intéressait directement la Bulgarie, notamment qu'en échange de la province de Banat fut cédé à la Bulgarie toute la Dobroudja du Sud et en compensation à la Serbie la région de Vidine jusqu'à Lompalanka. M. Ţilea dans une de ses notes dit que certains des alliés tâchèrent de faire rendre à la Bulgarie la Dobroudja, en proposant, en compensation tantôt la Bessarabie, tantôt la province de Banat. Enfin au sujet de la province de Banat aussi on arriva à un résultat satisfaisant grâce à l'intervention de l'Angleterre à la suite de laquelle les Serbes se montrèrent enclins à une modification de la frontière. En retour ils demandaient à la Roumanie l'engagement de garantir sa neutralité en ce qui concernait la question adriatique et même de promettre son soutien diplomatique. Au moment de la fixation de la frontière de la pro-

vince de Banat, les experts italiens proposèrent le 8 fevrier de compenser les prétentions sur les rives adriatiques, dans le but de créer une animosité éternelle entre la Roumanie et la Yougoslavie — instrument sans pareil pour les intrigues diplomatiques. Il est donné des renseignements sur les pourparlers au sujet de la question du Danube et de la liberté de la navigation dans les Dardanelles. M. Vaida-Voevod intercéda auprès de Vénisélos au profit des Aroumaines de la Macédoine et obtint de lui l'assurance qu'à ceux d'entre eux qui désireraient émigrer en Roumanie il leur serait payé les biens meubles et immeubles. La tâche de Vaida-Voivod à la Conférence de la paix n'était pas encore achevée quand, par suite de certaines intrigues à Bucarest, il fut destitué du pouvoir sans avoir lui-même donné sa démission. Pendant sa visite d'adieu chez Loyd-George il pria ce dernier de témoigner à son remplaçant la même confiance et de lui donner la même appui, ce que le ministre anglais promit, mais dans le cas seulement où la politique de Bratiano ne serait pas de nouveau employée.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА III, КН. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE III, FASC. 3.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯТ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1927.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА III, КН. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE III, FASC. 3.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1927.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Проф. Н. П. Благоевъ, Поражение и пленяване на царь Романа . . . 1
Н. Суринъ, Погърчването на българитѣ въ Лагодинско. Спомени отъ Македония 15
Петъръ Завоевъ, Градъ Щипъ. Минало и просвѣта до революционнитѣ борби 35
Проф. Г. П. Геновъ, Народностнитѣ малцинства 67
Никола Д. Рачевъ, Народописни материяли отъ Гевгелийско. Лазарски пѣсни. 99

Рецензии и книжовни вести

Охридско-преспанска лира. 100 народних женских песама из Охрида и Преспе. Скупио и уредио Ђ. J. Киселиновић, професоръ. Битољ, 1926. — Рецензия отъ Л. Милетичъ 113
Prof. Valerij Pogorčlov, O národnosti apoštolov slavianstva. (Печ. въ сп. „Bratislava", časopis učené společnosti Šafařikovy v Bratislavě. 1927. — Рец. отъ Л. Милетичъ 120
Проф. Ив. Снѣгаровъ, Българскиятъ първоучитель Св. Климентъ Охридски. Животъ и дейность. 1927. (Отд. отп. отъ Годишникъ на Соф. университетъ,—богословски факултетъ т. IV). — Рец. отъ Л. Милетичъ. 123
Const. C. Diculescu, Elementele vechi greceşti din limba română. Dacoromania. Buletinul „Muzeului limbei rumâne". An. IV. Cluj 1927. — Рец. отъ Ст. Романски. 130
L'Etablissement des réfugiés en Grèce. Avec 67 illustrations, une carte d'établissement des réfugiés ruraux et urbains et une carte ethnographique de la Macédoine, Genève 1926. — Рец. отъ Г. Баждаровъ. 138
Samuel Friedman, Le problème des minorités ethniques et sa solution par l'autonomie et la personnification. Par —, docteur en droit. Paris, 1927.--Рец. отъ Д-ръ Г. Стрѣзовъ. 144
Н. Суринъ, Тиквешъ-Морихово. Спомени. София, 1927. — Рец. отъ Л. Милетичъ. 147
П. А. Лавровъ, Сборникъ Верковича I. Народныя пѣсни македонскихъ болгаръ (изд. въ „Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности Росс. Акад. наукъ, томъ XCV, № 5). Петроградъ, 1920. — Рец. отъ Л. М. 149
A Handbook of Macedonia and surrounding territories. Compiled by the Geographical Section of the Naval Intelligence Division, Naval Staff, Admiralty. London, Published by His Majestys stationeru office. (1915 г.) — Рец. отъ Л. М 150
Macedonia (Handbook prepared under the Direction of the Historikal Section of the Foreign Office. — № 21). London, Published by H. M. Stationary Office, 1920, — Рец. отъ Л. М. 152
Съдържание на книгата въ резюме на французки . . . 157—172

TABLE DES MATIÈRES

Pages

Prof. N. B. Blagoeff, La défaite et la capture du tzar Roman . 1

N. Sourine, La grécisation des Bulgares dans la contrée de Lagodina. Souvenirs de la Macédoine 15

P. Zavoeff, La ville de Chtip, son passé et son œuvre scolaire jusqu'à l'époque des luttes revolutionnaires. 35

Prof. G. P. Guenoff, Les minorités nationales. 67

Nicolas D. Ratcheff, Les chansons de la S-t Lazar dans la région de Guevguéli. 99

Comptes rendus

G. I. Kisselinovitch, La lyre d'Ohride et de Prespa. Cent chansons populaires des femmes d' Ohrida et de Prespa. Bitolia 1926. — Compte rendu par L. Milétitch 113

Prof. Valery Pogorělov, O nârodnosti apoštolov slavianstva. (Prof. Valéry Pogoréloff, Sur la nationalité des apôtres du monde slave) 1927. Bratislava (Publié dans la revue „Bratislava"). — Compte rendu par L. Milétitch. 120

Prof. Iv. Snégaroff, L'apôtre bulgare S-t Climent d'Ohrida. Sa vie et son œuvre. Sofia 1927. — Compte rendu par L. Milétitch. 123

Const. C. Diculescu, Les éléments vieux grecs de la langue roumaine. Dacoromania. Bulletin du „Musée de la langue roumaine." An. IV-ème. Cluj 1927. (En roumain). — Compte rendu par St. Romansky. 130

L'Etablissement des réfugiés en Grèce. Avec 67 illustrations, une carte d'etablissement des réfugiés ruraux et urbains et une carte ethnographique de la Macédoine. Genève, 1926. — Compte rendu par G. Bajdaroff. 138

Samuel Friedman, Le problème des minorités ethniques et sa solution par l'autonomie et la personnification. Par —, docteur en droit. Paris 1927,. — Compte rendu par D-r G. Strézoff. 144

N. Sourine, Tikvech-Morihovo. Souvenirs. Sofia, 1927. — Compte rendu par L. Milétitch. 147

P. A. Lavroff, Recueil Verkovitch. I. Chansons populaires des Bulgares de la Macédoine. S-t Pétersboure, 1920. — Compte rendu par L. M. 149

A. Handbook of Macédonia and currounding territories. Compiled by the Geographical Section of the Naval intelligence Division. Naval Staff, Admirality. London, Publisched by His Majestys stationery office (1915). — Compte rendu par L. M. . 150

Macédonia (Handbook prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office. — № 21) London, Published by H. M. Stationary office. 1920, — Compte rendu par L. M. 125

Les articles de la Revue en résumés en français . . . . . 157—172

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ПОРАЖЕНИЕ И ПЛЕНЯВАНЕ ПА ЦАРЪ РОМАНА.

Отъ проф. Н. П. Благоевъ.

За поражението и пленяването на царь Романа отъ византийския императоръ Василий II съобщаватъ византийскиятъ хронистъ Иоанъ Скилица и арабскиятъ историкъ Яхия Антиохийски. Обаче и двамата автори не сж съгласни нито за годината, нито пъкъ за начина на неговото поражение и пленяване. Вследствие на това историцитѣ иматъ различни мнения по този въпросъ, като едни отъ тѣхъ се придържатъ о известията на първия[1], а други о ония на втория[2]. За да хвърлимъ известна свѣтлина върху този споренъ въпросъ въ науката и за да опредѣлимъ по възможность по-точно годината, когато царь Романъ е билъ победенъ и плененъ, ние въ тази си студия ще се опитаме критически да разгледаме известията на поменатитѣ двама автори.

Известието на Иоанъ Скилица за начина и годината на поражението и пленяването на царь Романа гласи: „Императорътъ пъкъ следната година индиктионъ 15 (1002 г.) предприе воененъ походъ противъ Видинъ и следъ като цѣли осъмь месеца продължи обсадата, победоносно завладѣ града. Докато той продължаваше обсадата, Самуилъ съ бързъ воененъ походъ ненадейно нападна Одринъ въ сжщия день на успение на св. Богородица; като нападна неочаквано, разстрои и събора, който по обичая всѣка година тържествено се празднува, и като взе много плячка, се завърна обратно. Императорътъ пъкъ, следъ като много добре укрепи Видинъ, се завърна въ столицата си, като въ преминаването изгаряше и унищожаваше всички български крепости, които срѣщаше. Като доближи до града Скопье, намѣри на срещния брѣгъ на рѣката Аксиосъ, която сега наричатъ Вардаръ, безгрижно разположенъ Самуила, защото се уповаваше на наводнението

[1] Д-р Б. Прокић, Глас српске крал. академије, кн. LXXXIV, стр. 115.
[2] В. Н. Златарски, Запад. бълг. държава до провъзгл. на Самуила за царь (Бълг. прегл., г. II, кн. 2, стр. 22—23).

на рѣката. Лагеруваше безъ охрана, защото мислѣше, че при това положение рѣката е непроходима. Понеже единъ отъ войницитѣ намѣри бродъ и презъ него прекара императора, Самуилъ, уплашенъ отъ изненадата, избѣга безвъзвратно, но се залови палатката му и цѣлиятъ лагеръ. Предаде и града Скопье на императора назначениятъ да го управлява отъ Самуила, Романъ, синъ на Петра, царя на българитѣ, и братъ на Бориса, Симеонъ наименованъ по името на дѣда си, когото императорътъ, удовлетворявайки желанието му, почете съ сана патриций и препозитъ и го изпрати за воененъ началникъ на Абидосъ.

„Отъ тамъ императорътъ, като мина, пристигна въ Перникъ, чийто пазачъ бѣше Кракра, мжжъ отличенъ въ военното дѣло. Следъ като прахоса тукъ не малко време и въ обсадата изгуби не малко войска и като разбра, че крепостьта не може да се завладѣе съ обсада и не може да укроти Кракра съ ласкателства и други обещания и залъгалки, замина за Пловдивъ. И отъ тамъ, като се вдигна, се завърна въ Цариградъ.“[1]

---

[1] Cedr. II, p. 454—456 N: *Ὁ δὲ βασιλεὺς κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος ἰνδικτιῶνος ιέ ἐκστρατεύει κατὰ Βιδύνης, καὶ ἐφ' ὅλους ὀκτὼ μῆνας ἐμφιλοχωρήσας τῇ προσεδρείᾳ αἱρεῖ κατὰ κράτος τὴν πόλιν. ἐν ᾧ δὲ τῇ πολιορκίᾳ οὗτος προσήδρευεν, ὁ Σαμουὴλ εὐζώνῳ χρησάμενος ὁδοιπορίᾳ ἐπιτίθεται ἐξ ἐφόδου τῇ Ἀδριανου πόλει κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς κοιμήσεως τῆς ὑπεράγνου θεοτόκου, καὶ τήν τε πανήγυριν, ἥτις εἰώθει ἐτησίως τελεῖσθαι δημοτελής, αἱρεῖ ἐξαίφνης ἐπιπεσών, καὶ λείαν πολλὴν ὑπερποιησάμενος ὑπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. ὁ δὲ βασιλεὺς τὴν Βιδύνην μάλα καλῶς ὀχυρωσάμενος ἐπανῆλθεν ἀσινὴς εἰς τὴν βασιλίδα, ἐν τῷ διιέναι πάντα τὰ ἐν ποσὶ Βουλγαρικὰ φρούρια δηῶν καὶ καταστρεφόμενος. τῇ πόλει δὲ τῶν Σκοπίων ἐγγίσας εὗρε πέραν Ἀξιοῦ τοῦ ποταμοῦ, ὃν νῦν Βαρδάριον ὀνομάζουσι, κατεσκηνωμένον ἀμερίμνως τὸν Σαμουήλ· θαρρῶν γὰρ τῇ πλημμύρᾳ τοῦ ποταμοῦ. καὶ ὡς οὐ διαβατὸς τὸ τῦν ἔχον ἔσεται, ἠθύμιζετο ἀμελῶς. τινὸς δὲ τῶν στρατιωτῶν πόρον εὑρόντος καὶ δι' αὐτοῦ τὸν βασιλέα διαβιβάσαντος, ὁ μὲν Σαμουὴλ τῷ αἰφνιδίῳ καταπλαγεὶς ἔφυγεν ἀμεταστρεπτί, ἑλήφθη δ' ἡ τούτου σκηνὴ καὶ τὸ ὅλον στρατόπεδον. ἐνεχείρισε δὲ καὶ τὴν πόλιν τῶν Σκοπίων τῷ βασιλεῖ ὁ ταύτης ἄρχειν παρὰ τοῦ Σαμουὴλ τεταγμένος Ῥωμανός, ὁ Πέτρου μὲν τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων υἱὸς τοῦ δὲ Βορίσου ἀδελφός, Συμεὼν τῷ τοῦ πάππου ὀνόματι μετονομασθείς· ὃν ὁ βεσιλεὺς ἀποδεξάμενος τῆς προαιρέσεως πατρίκιόν τε τιμᾷ καὶ πραιπόσιτον, καὶ στρατηγεῖν ἐκπέμπει Ἀβύδου.*

Ἐκεῖθεν ὁ βασιλεὺς διαβὰς ἔρχεται πρὸς τὸν Πέρνικον, οὗ φύλαξ ἦν ὁ Κρακρᾶς, ἀνὴρ ἄριστος τὰ πολεμικά· ἐν ᾧ χρόνον οὐκ ὀλίγον διατρίψας καὶ λαὸν ἐν τῇ πολιορκίᾳ οὐκ ὀλίγον ἀποβαλών, ὡς ἔγνω κρεῖττον ὑπάρχον πολιορκίας τὸ ἔρυμα, καὶ οὐδ' ὁ Κρακρᾶς θωπείαις ἢ ἄλλαις ὑποσχέσεσιν

Историцитѣ, които сж изследвали това известие на Иоанъ Скилица, мислятъ, че византийскиятъ императоръ Василий II въ военния си походъ отъ 1002 година е завладѣлъ българскитѣ градове Видинъ и Скопье, обърналъ е въ бѣгство Самуила, пленилъ е царския синъ Романа, дълго е обсаждалъ българската крепость Перникъ, бавилъ се е въ Пловдивъ и следъ това се е завърналъ въ Цариградъ.[1] Обаче това не е правдоподобно. Отъ думитѣ на Иоанъ Скилица, че императорътъ, следъ като много добре е укрепилъ Видинъ, здравъ се е завърналъ въ столицата си[2], ясно се установява, че той презъ 1002 година е завладѣлъ само градъ Видинъ и следъ като го е укрепилъ, направо се е завърналъ въ Цариградъ. Па другояче едва ли е възможно. Защото, по свидетелството на сжщия Иоанъ Скилица, императоръ Василий II е обсаждалъ градъ Видинъ цѣли осемь месеца и едвамъ съ голѣми усилия го е завладѣлъ, тъй като българскитѣ управители на града го защитявали съ голѣма храбрость и опитность, като дори сж умѣели да обезсилятъ и действието на така наречения гръцки огънь, съ който византийцитѣ си служили при обсадата на града[3]. При това той доста много време е изгубилъ, за да укрепи града и го снабди съ воененъ гарнизонъ. Следъ като пъкъ всичко това е свършилъ, се е завърналъ въ Цариградъ, като по пжтя си е унищожавалъ всички български крепости. За всичко това едвали е достатъчна една година. Така че презъ 1002 година византийскиятъ императоръ Василий II се е занимавалъ само съ обсадата, завладяването и укрепяването на градъ Видинъ, отъ гдето още сжщата година направо се е завърналъ въ Цариградъ. Затова не е вѣроятно мнението на Прокича, че императоръ Василий II отъ гр. Видинъ презъ

ἐμαλάσσετο καὶ ἐπαγγελίαις, μετέβη πρὸς Φιλιππούπολιν. ἐκεῖθέν τε ἀπάρας ἄπρακτος εἰς Κωνσταντινούπολιν.

[1] D-r Fr. Rački, Borba južnih slavena, Rad, knj. XXIV, str. 122—123.

„ К. Иречекъ, История на българитѣ, стр. 257.

[2] Cedr. II, p. 455.: *ὁ δὲ βασιλεὺς τὴν Βιδύνην μάλα καλῶς ὀχυρωσάμενος ἐπανῆλθεν ἀσινὴς εἰς τὴν βασιλίδα, ἐν τῷ διέναι πάντα τὰ ἐν ποσὶ Βουλγαρικὰ φρούρια δηῶν καὶ καταστρεφόμενος.*

[3] B. Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes, S. 30. прибавка 17.: *ἔνθα καὶ τῶν βουλγαρῶν ἀρχόντων διεδείχθη ἡ πολυπειρία, εἰς ἓν γὰρ ἀγγεῖον παμπληθὲς ὁμιλοῦντες τὸ μηδικὸν πῦρ διὰ τούτου ἐσβέννυον.*

Моравската долина се е отправилъ за Скопье съ цель да завладѣе и този градъ[1].

Положително не е известно, откжде той е миналъ, за да отиде въ градъ Видинъ и откжде подиръ се е завърналъ отъ тамъ. Ние мислимъ, че той е миналъ презъ Пловдивъ и София, които градове, както ще видимъ, е завладѣлъ презъ втората българовизантийска война, която е почнала въ 991 и се е свърш ла въ 994 година.

Въ 1003 година византийскиятъ императоръ Василий II е предприелъ новъ воененъ походъ противъ българитѣ, и презъ градоветѣ Пловдивъ и София, които ще да му сж служили за база, се е упжтилъ за Моравско, гдето се е съединилъ съ съюзника си, маджарския краль свети Стефанъ. Следъ това и двамата съюзници съ съединени военни сили се отправили на югъ, разбили българитѣ при рѣка Вардаръ, пленили българския царь Романъ и завладѣли българската столица градъ Скопье. Самуилъ пъкъ съ часть отъ българската войска се е спасилъ[2]. Че това е било така, се установява и отъ маджарския изворъ Fundatio S. Albani, въ който се казва, че когато византийскиятъ императоръ е воювалъ противъ варваритѣ, т. е. българитѣ, е поканилъ за съюзникъ маджарския краль свети Стефанъ и завладѣлъ неприятелския царски градъ, т. е. Скопье. И докато византийцитѣ плячкосвали и ограбвали града, краль свети Стефанъ, като истински католикъ, се е въздържалъ отъ всѣка плячка, а само отнелъ свещенитѣ вещи на неприятелския храмъ свети Георги, т. е. на Вирпинския манастиръ свети Георги[3]. Сжщо това потвърдява и Яхия Антиохийски, който казва, че следъ като презъ първата половина на 1001 година византийскиятъ императоръ Василий II е сключилъ миръ съ египетския халифъ Ал-Хакимъ, се е завърналъ въ Бълга-

---

[1] Д-р Б. Прокић, Глас српске крал. академије, кн. LXXXIV, стр. 115.

[2] Cedr. II, p. 455.

[3] G. Fehér, Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI Jahrhunderten, S. 181: Stephanus, rex Pannoniorum, ex pagano christicola factus, vere fidei imitator erat deoque devotus. Orta vero bellorum tempestate que a barbaris infertur imperatori Constantinopolitane urbis, rex Constantinopolis eundem Stephanum ad bellandam barbariem sibi adscivit, cujus aminiculo Cesariem sibi infestam vi debellavit. Cumque Constantinopolitani predas raperent et urbem divitus denudarent, vir vere catholicus Stephanus e rapina deflexit mentem. Qui ingressum templum Sancti Georgii reliquias quas invenerat, asportagit.

рия, воювалъ е четири години, напълно е победилъ българитѣ и е извършилъ много убийства и опожарявания; Самуилъ пъкъ е успѣлъ да избѣга и да се спаси[1]. Безспорно Яхия Антиохийски въ това си известие говори за българовизантийската война отъ 1001—1004 години, въ която българитѣ сж били победени при рѣка Вардаръ, българската столица градъ Скопье е била завладѣна и българскиятъ царь Романъ е билъ плененъ.

Византийскиятъ императоръ Василий II военнитѣ си походи противъ българитѣ обикновено е предприемалъ презъ пролѣтьта и лѣтото, а пъкъ зимата е прекарвалъ въ Цариградъ. Нѣма съмнение, че и следъ като е победилъ българитѣ при рѣка Вардаръ, завладѣлъ българската столица и пленилъ българския царь, той се е завърналъ въ столицата си Цариградъ, гдето е прекаралъ зимата и се е занимавалъ съ уреждането на държавнитѣ дѣла. Обаче презъ пролѣтьта или началото на лѣтото на следната 1004 година императорътъ е предприелъ новъ воененъ походъ противъ България и навѣрно пакъ презъ Пловдивъ, София и Моравско ще да е слѣзълъ въ градъ Скопье и отъ тамъ се е отправилъ за силната българска крепость Перникъ. Това се установява отъ думитѣ на Иоанъ Скилица, който казва, че императорътъ е миналъ отъ гр. Скопье и пристигналъ въ Перникъ, който се е защищавалъ отъ храбрия и войнствения Кракра[2]. По свидетелството на сжщия авторъ императоръ Василий, при всичко че доста дълго време е обсаждалъ крепостьта Перникъ и при всичко, че е изгубилъ доста много войска, пакъ не е успѣлъ да я завладѣе, защото тя е била много силна и защото защитникътъ ѝ Кракра не се е подавалъ на никакви ласки, обещания и залъгвания. Затова той е вдигналъ обсадата на Перникъ и е заминалъ за Пловдивъ, отъ гдето се е завърналъ въ Цариградъ[3].

Императоръ Василий II въ 1001 година и преди да предприеме въ годинитѣ 1002, 1003 и 1004 военнитѣ си походи въ западна България, да завладѣе българскитѣ градове Видинъ и Скопье и да обсади Перникъ, по свидетелството на Иоанъ Скилица, което се потвърдява и отъ Яхия Антиохий-

---

[1] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій Болгаробойца стр. 42.

[2] Cedr. II, p. 455.: *Ἐκεῖθεν (διὰ τῶν Σκοπίων) διαβὰς ἔρχεται πρὸς τὸν Πέρνικον, οὗ φύλαξ ἦν ὁ Κρακρᾶς, ἀνὴρ ἄριστος τὰ πολεμικά.*

[3] Ibid. II, p. 455—456.

ски[1], е предприелъ военен походъ противъ българитѣ на югъ и презъ градъ Солунъ е навлѣзълъ въ Македония и завладѣлъ българскитѣ градове Верия (Беръ) и Сервия (Селфидже). Отъ тамъ е слѣзълъ въ Тесалия, гдето е поправилъ крепоститѣ, които сж били разрушени отъ българитѣ, а пъкъ ония, които още се държали отъ последнитѣ, чрезъ обсада е завладѣлъ. Следъ като всички тѣзи крепости е снабдилъ съ достатъченъ военен гарнизонъ, завърналъ се е въ Македония, гдето е завладѣлъ града Воденъ, отъ гдето пакъ отишелъ въ гр. Солунъ[2].

Отъ изложеното до тукъ заключавамъ, че византийскиятъ императоръ Василий II отъ 1001 до 1004 г. редовно всѣка година е предприемалъ военни походи противъ българитѣ и че въ третия си военен походи презъ 1003 година е завладѣлъ българската столица градъ Скопье и пленилъ българския царь Романъ.

Известието на Яхия Антиохийски за годината на поражението на царь Романа съдържа следното: „Въ време на въстанието на Фока (987—989 г.) и когато императоръ Василий е воювалъ съ него, българитѣ се възползували отъ случая и нѣколко пжти нападнали страната на византийцитѣ, опустошавали я до града Сал̄уники и нападали тѣзи области на византийцитѣ, които сж на западъ. Императоръ Василий се е приготвилъ за война съ тѣхъ и е пристигналъ въ Даут-ма, (Димотика?) въ 380 година (31 мартъ 990 — 19 мартъ 991) въ която е живѣелъ Склиръ. Той е събралъ тукъ войска и е поканилъ Склира да го придружи въ похода. Последниятъ, както и братъ му, е билъ боленъ и престарѣлъ. Склиръ е билъ пренесенъ на носилки предъ него и е падналъ при краката на царя. Когато царьтъ видѣлъ неговото положение, заповѣдалъ му да остане въ кжщи и му е подарилъ единъ кинтаръ динари за раздаване милостиня. Императорътъ се е отправилъ за България. Склиръ следъ нѣколко дена е умрѣлъ и неговата смърть се е случила въ срѣда 16 Зу-л-Хидджа 380 (6 мартъ 991); петь дена следъ него сжщо е умрѣлъ и неговиятъ братъ Константинъ. Между убийството на Варда Фока и смъртьта на Варда Склиръ е минало по-малко отъ две години. Императоръ Василий е

[1] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій Болгаробойца, стр. 42.
[2] Cedr. II, p. 452—453.

срещналъ българитѣ, обърналъ ги въ бѣгство, пленилъ е тѣхния царь и го е повърналъ въ тъмницата, отъ която той бѣше избѣгалъ. Спасилъ се пъкъ Комитопулътъ, началникътъ на неговитѣ войски, и управлявалъ българската държава. Императъръ Василий е продължилъ да воюва съ тѣхъ и да напада тѣхнитѣ страни въ продължение на четири години. Презъ зимата той е навлѣзълъ въ областитѣ на българската земя, нападалъ и пленявалъ и презъ това време превзелъ нѣколко тѣхни крепости, отъ които нѣкои е задържалъ за себе си, а е разрушилъ ония отъ тѣхъ, които по негово мнение не сж могли да бждатъ задържани. Въ броя на разрушенитѣ е билъ и градъ Бâрия, който сжщо е разрушилъ"[1].

Отъ това известие на Яхия Антиохийски се установява, че византийскиятъ императоръ Василий II презъ 991 година е предприелъ воененъ походъ противъ България и четири години е воювалъ противъ българитѣ. За този воененъ походъ говори и арменскиятъ историкъ Асохигъ, който казва, че

---

[1] Баронъ В. Р. Розенъ, ор. с. стр.27—28, това известие предава на руски: И во время бунта Фоки и когда царь Василій былъ занятъ войною съ нимъ, болгары воспользовались случаемъ и воевали страну грековъ нѣсколько разъ, и опустошали ее до города Салуники и дѣлали набѣги на тѣ области грековъ, которыя на западѣ. И приготовился царь Василій къ войнѣ съ ними и выступилъ въ Діут-м-у въ 381 году (31 Марта 990—19 Марта 991); и въ ней жилъ Склиръ. И собралъ онъ въ ней войска и пригласилъ Склира сопровождать его на походѣ. „А былъ онъ, равно какъ и братъ его, боленъ и дряхлъ. И былъ Склиръ принесенъ на носилкахъ въ присутствіе его, и бросился царю въ ноги. И когда царь увидѣлъ его состояніе, то приказалъ ему оставаться дома и подарилъ ему одинъ кинтâръ динаровъ для раздачи милостыни. И отправился царь въ Болгарію. И спустя нѣсколько дней умеръ Склиръ и была смерть его въ середу 16 Зу-л-Хидджы 380 (6 Марта 991), и умеръ также братъ его, Константинъ, послѣ него пятью днями. И было между убіеніемъ Варды Фоки и смертью Варды Склира менѣе двухъ лѣтъ. И встрѣтилъ царь Василій болгаръ и обратилъ ихъ въ бѣгство и взялъ въ плѣнъ ихъ царя и возвратилъ его въ темницу, изъ которой онъ бѣжалъ. И спасся Комитопулъ, начальникъ его войскъ, и управлялъ государствомъ болгарскимъ. И оставался царь Василій враждовать съ ними и воевать ихъ страны въ теченіе четырехъ лѣтъ. И выступалъ онъ зимою въ области земли болгарской и воевалъ и полонилъ, и взялъ въ теченіе этого времени нѣсколько ихъ крѣпостей, и удержалъ за собою нѣкоторыя изъ нихъ и разрушилъ изъ нихъ тѣ, которыя по его мнѣнію не могли быть удержаны. И разрушилъ городъ Бâрію въ числѣ тѣхъ, которые разрушилъ."

следъ като непокорнитѣ, които сж въстанали противъ византийския императоръ, сж били изтрѣбени, последниятъ, като се е възползувалъ отъ свободното време, въ 991 година е събралъ твърде много войска и е отишелъ противъ България за да си отмъсти.[1] За сжщия военень походъ изрично говори и Иоанъ Скилица, като дори опредѣля и насоката му. Той казва, че императорътъ, като се е освободилъ отъ гражданскитѣ войни и грижи, е мислилъ, какъ да се справи съ Самуила и другитѣ мѣстни управители, които, докато той се е занималъ съ въстанията, сж намѣрили сгоденъ случай да причинятъ много пакости на византийската империя. Затова той се е отправилъ за Тракия и Македония, т. е. западна Тракия, и слѣзълъ въ Солунъ, за да благодари на великомжченика Димитрий.[2] Иоанъ Скилица нищо повече не казва за този военень походъ на византийцитѣ противъ българитѣ. Обаче го допълватъ другитѣ историци. Така арменскиятъ историкъ Асохигъ казва, че въ този военень походъ византийскиятъ императоръ е обсадилъ и превзелъ града Верия, днешна Стара-Загора, и назначилъ за управитель магистра Григорий Таронитъ, на когото е далъ и достатъчна войска за да се противопостави на българитѣ.[3] Мислимъ, че В. Н. Златарски погрѣшно отождествява тракийския градъ Верия[4] (Стара-Загора) съ македонския градъ Верия (Беръ),[5] който, както видѣхме, византийскиятъ императоръ Василий II е завладѣлъ въ 1001 година. Арабскиятъ писатель Ибн-ал-Атира казва, че въ този военень походъ византийскиятъ императоръ е проникналъ вече въ срѣдата на България, но се е върналъ и бързо вървѣлъ.[6] Яхия Антиохийски го допълва и казва, че тогава императорътъ е разрушилъ и българския градъ София, който той тука

---

[1] Д-р Б. Прокић, Глас српск. крал. академије кн. LXXXIV, стр. 100.

[2] Cedr. II, p. 447.: *Ἀπολυθεὶς δὲ τῶν ἐμφυλίων πολέμων καὶ φροντίδων ὁ βασιλεύς, πῶς ἂν διάθηται τὰ κατὰ τὸν Σαμουὴλ ἐσκόπει καὶ τοὺς λοιποὺς τοπάρχας, οἵτινες ταῖς ἀποστασίαις ἐνασχολουμένου ἄδειαν εἰληφότες οὐ μικρὰ τὰς τῶν Ῥωμαίων ἐπικρατείας ἐλύπησαν. ἔξεισιν οὖν εἰς τὰπὶ Θράκης καὶ Μακεδονίας χωρία, καὶ κάτεισιν εἰς Θεσσαλονίκην, ἀποδώσων τὰ εὐχαριστήρια τῷ μεγαλομάρτυρι Δημητρίῳ.*

[3] В. Н. Златарски, ор. с. стр. 17 заб. 2.

[4] Theophanes, ed. de Boor, p. 457.

[5] В. Н. Златарски, ор. с. стр. 17, 18.

[6] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій Болгаробойца, стр. 245.

погрѣшно нарича Бâрия[1] вмѣсто Абâрия,[2] както на друго мѣсто го нарича и съ това по-точно опредѣля, кждe войната се е водила и до кждe императоръ Василий въ този воененъ походъ е проникналъ въ България. Това потвърдява и Асохигъ, който казва, че възантийцитѣ сж завладѣли градъ София въ 991 година.[3] Иоанъ Скилица не казва, колко години е траяла тази българовизантийска война. Обаче отъ факта, че той, следъ като говори за нея, казва, че императорътъ е слѣзълъ въ Солунъ, отдето направо се е завърналъ въ Цариградъ и отъ тамъ, споредъ Иоанъ Скилица, е заминалъ за Иверия,[4] а споредъ Яхия Антиохийски — направо отъ България е отишелъ на помощь на обсаждания отъ арабитѣ градъ Халепъ и въ априлъ или май 995 година е стигналъ въ Антиохия,[5] се разбира, че и споредъ Иоанъ Скилица тя е траяла четири години. Б. Прокичъ и В. Н. Златарски мислятъ, че императорътъ въ 990 година отъ Цариградъ направо е заминалъ за градъ Солунъ.[6] Не сподѣлямъ това мнение и мисля, че той въ 994 година отъ България е отишелъ въ градъ Солунъ и отъ тамъ презъ Цариградъ е заминалъ за Сирия на помощь на градъ Халепъ. Това добре се вижда и отъ изложението на Иоанъ Скилица, който по редъ говори за военния походъ на императоръ Василий II противъ България, за слизането му отъ тамъ въ градъ Солунъ, отъ гдето, щомъ се е завърналъ въ Цариградъ, веднага е заминалъ за Иверия.[7]

Въ тази война, която, както казахме, е траяла отъ 991 до 994 година, византийцитѣ сж имали голѣми успѣхи. Тѣ тогава сж завладѣли българска Тракия и градъ София, отъ гдето българитѣ до тогава предприемали военнитѣ си нашествия въ Византия. Затова именно Василий II, както военния си походъ отъ 986 година,[8] така и този отъ 991 година е насочилъ именно противъ градъ София, която до тогава ще да е била и сто-

[1] Ibid. стр. 28.
[2] Ibid. стр. 21.
[3] Ibid. стр. 228 бел. 183.
[4] Cedr. II, p. 447.
[5] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій Болгоробойца стр. 32.
[6] Д-ръ Б. Прокић, Глас српске краљ. академије, кн. LXXXIV, стр. 93. В. Н. Златарски, ор. с., стр. 14.
[7] Cedr. II, p. 447.
[8] Ibid. II, p. 436.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

лица на България. В. Н. Златарски мисли, че императоръ Василий II въ тази война не е направилъ никакви завоевания въ България.[1] Азъ пъкъ съмъ на мнение, че именно въ тази война той е завладѣлъ българска Тракия и градъ София, които въ 999 година сж били въ византийско владение.[2]

Следъ завладяването въ 991 година на градъ София отъ византийцитѣ царь Романъ ще да се е премѣстилъ въ градъ Скопье, българската патриаршия е била пренесена въ градъ Воденъ, а Самуилъ ще да е отишелъ въ Преспа.

Иоанъ Скилица казва, че императоръ Василий II отъ България е отишелъ въ градъ Солунъ за да благодари на великомжченика Димитрий, разбира се, за военнитѣ си успѣхи въ България. Въ сжщность обаче главната му цель ще да е била и отъ тамъ да открие единъ воененъ фронтъ противъ българитѣ и затова споредъ сжщия авторъ е назначилъ магистъръ Григорий Таронитъ за воененъ управитель на града Солунъ и му е далъ достатъчно военни сили съ цель ужъ да спира и отблъсва нашествията на Самуила,[3] а въ сжщность за да предприема военни походи противъ него, както покъсно въ 996 година е направилъ и неговиятъ замѣстникъ Никифоръ Уранъ.[4]

И така, и Иоанъ Скилица сжщо говори за българовизантийската война отъ 991 до 994 година и следователно не ще да е много правдоподобно мнението на гореспоменатитѣ двама учени, че ужъ Иоанъ Скилица въ продължение на десеть години (отъ 986 до 996 година) не е давалъ почти никакви сведения за действията на Самуила спрямо императоръ Василий и обратно.[5]

Отъ изложеното до тукъ следва, че е вѣрно известието на Яхия Антиохийски, какво въ 991 година византийскиятъ императоръ Василий II е предприелъ воененъ походъ противъ българитѣ, че четири години подъ редъ съ успѣхъ е воювалъ противъ тѣхъ и че е завладѣлъ много български крепости, отъ

[1] В. Н. Златарски, ор. с., стр. 23.

[2] Cedr. II, p. 452.

[3] ibid, II, p. 447.

[4] Ibid. II, p. 450.

[5] В. Н. Златарски, ор. с., стр. 20. Др Б. Прокић, Глас српске крал. академије кн. KXXXIV, стр. 98, 100.

които нѣкои е разрушилъ, а други е запазилъ. Обаче не ще да е вѣрно и известието му, че той, императорътъ, е пленилъ българския царь Романъ и го е изпратилъ въ тъмницата въ Цариградъ, гдето е умрѣлъ въ 997 година, защото това известие не се потвърдява отъ никой другъ изворъ, нито пъкъ се подкрепя отъ обстоятелствата.

Яхия Антиохийски точно бележи времето, когато известно събитие се е случило. Действително, той винаги не посочва времето, когато нѣкое събитие е станало въ България, но отъ мѣстото, гдето го поставя въ историята си, се разбира, въ кое време то е станало. Сѫщото обаче не може да се каже и за известията му за българитѣ. За нѣкои отъ тѣхъ той ще да грѣши, или защото сведенията му не сѫ били достовѣрни, или защото много ги е съкратявалъ, или пъкъ защото нѣкои по невнимание не ги е поставилъ на съответното имъ мѣсто. Между последнитѣ ще да е и известието му за пленяване на Царь Романа, което поставя между известията си отъ 991 до 994 година,[1] вмѣсто да го постави между ония отъ 1001 до 1004 година, които излага почти съ сѫщитѣ думи, като казва, че когато въ 1001 година е било сключено примирие между византийския императоръ и египетския халифъ Ал-Хакимъ, императорътъ се е завърналъ въ България, за да продължи войната, останалъ е тамъ четири години и е одържалъ надъ българитѣ пълна победа, като е убивалъ и пленявалъ. Комитопулътъ, тѣхниятъ царь, е избѣгалъ предъ него. Тогава императоръ Василий е завладѣлъ много тѣхни крепости, отъ които нѣкои е разрушилъ, а други е запазилъ за себе си.[2] Подобна грѣшка е възможна и допустима. Поради това мисля, че не ще да е вѣрно известието на Яхия Антиохийски, че въ 991 година е билъ плененъ царь Романъ и изпратенъ въ тъмница въ Цариградъ. Напротивъ мисля, че ще да е по-вѣрно известието на Иоанъ Скилица, че царь Романъ е билъ плененъ въ 1003 година.

Иоанъ Скилица дава много повече известия за българитѣ и за българовизантийската война отъ края на X в. и началото на XI в.,

---

[1] Баронъ В. Н. Розенъ. Императоръ Василій Болгаробойца стр. 28.

[2] ibid. стр. 42. „И когда состоялось перемиріе между царемъ и ал-Хаѳкимомъ, то царь вернулся въ Болгарію для войны и оставался тамъ четыре года и одержалъ надъ болгарами полную побѣду, убивая и полоня. И бѣжалъ предъ нимъ Комитопулъ, ихъ царь. И овладѣлъ онъ многими изъ ихъ крѣпостей и разрушилъ нѣкоторыя изъ нихъ, а другія удержалъ за собою."

която и специално описва, отколкото Яхия Антиохийски, който за българитѣ говори инцидентно и когато трѣбва да спомене нѣкои дѣла и действия на византийския императоръ Василий II. Обаче Иоанъ Скилица не е много точенъ въ географията и хронологията, защото редовно не бележи, где и кога известно събитие е станало. При това известията си, а особено ония за българитѣ, той твърде много е съкратявалъ и често събитията описва на едно и сѫщо мѣсто и едно следъ друго, така че мѫчно може да се забележи, кое отъ тѣхъ кога и где е станало. Така напр. като говори, че, следъ като се свършили гражданскитѣ войни въ Византия, императоръ Василий е мислилъ, какъ да се справи съ Самуила и българскитѣ мѣстни управители, веднага прибавя, че той се е отправилъ за Тракия, отъ гдето слѣзълъ въ градъ Солунъ, гдето, следъ като е направилъ нужднитѣ разпореждания за отбрана отъ българитѣ, завърналъ се въ Цариградъ и отъ тамъ е заминалъ за Иверия.[1] Всичко това той излага само въ нѣколко реда, безъ да означи, кога императоръ Василий II е предприелъ военния си походъ противъ българитѣ, колко време е воюзалъ, какви успѣхи еималъ, кога е слѣзълъ въ градъ Солунъ, колко време тамъ се е бавилъ, кога се е върналъ въ Цариградъ, колко време тамъ е останалъ и кога се е отправилъ за Иверия. Защото всичко това не е могло да стане само въ нѣколко дена или месеца. Сѫщо така Иоанъ Скилица казва, че въ 1002 година императоръ Василий II е предприелъ воененъ походъ противъ българския градъ Видинъ, обсаждалъ го е цѣли осъмь месеца, превзелъ го, укрепилъ го, завърналъ се въ Цариградъ, на пѫть за тамъ е разрушилъ много български крепости, завладѣлъ е градъ Скопье, продължително е обсаждалъ крепостьта Перникъ, следъ това е заминалъ за градъ Пловдивъ, отъ гдето се е завърналъ въ Цариградъ.[2] Но не казва, кога императоръ Василий II отъ Видинъ се е завърналъ въ Цариградъ, кога пакъ е отпѫтувалъ за България, кога е завладѣлъ градъ Скопье, кога е обсаждалъ крепостьта Перникъ, кога е заминалъ за градъ Пловдивъ и кога се е завърналъ въ Цариградъ. Разбира се, че всичко това не е могло да стане въ нѣколко месеца, нито само въ една година. Поради това Иоанъ Скилица е тъменъ и неясенъ. Това пъкъ особено се забелязва въ известията му за българитѣ, който предава много кратко,

[1] Cedr. II, p. 447 [2] ibid. II, p. 454—456.

неясно, па дори и небрежно. Затова, за да бѫде той разбранъ, е нужно едно по-основно проучване и главно едно сравнение съ другитѣ извори, въ които се говори за сѫщитѣ събития. Това пъкъ особено е необходимо за известията му, които тукъ разглеждаме, защото, както видѣхме, той не предава точно историческата истина. По какви причини прави това, положително не е известно. Въ всѣки случай обаче отъ известията на Иоанъ Скилица е ясно, че царъ Романъ е билъ плененъ въ 1003 година въ градъ Скопье, следъ като византийцитѣ въ съюзъ съ маджаритѣ сѫ разбили и победили българитѣ при рѣка Вардаръ и сѫ превзели този български градъ. Това се установява и отъ маджарския изворъ Fundatio S. Albani, въ който изрично се казва, че византийскиятъ императоръ въ съюзъ съ маджарския краль свети Стефанъ е завладѣлъ неприятелския царски градъ, т. е. Скопье.[1] Последниятъ пъкъ е билъ такъвъ, защото въ него е живѣелъ българскиятъ царь Романъ. Жално е, че въ маджарския изворъ не се казва, въ коя година краль Стефанъ въ съюзъ съ византийския императоръ Василий II е завладѣлъ българския царски градъ Скопье. Обаче, като се знае, че краль Стефанъ е царувалъ отъ 997 до 1038 година, е явно, че това е станало следъ 997 година, а именно въ 1003 год., когато византийцитѣ сѫ завладѣли градъ Скопье.[2] Въ подкрепа на мнението си ще се позовемъ още и на българския изворъ „Сказаніѣ Исаїа пророка и пр.“, въ който се казва, че царь Романъ следъ поражението си, навѣрно въ 996 година, при рѣка Сперхей се е завърналъ въ Преславъ и следъ като е царувалъ деветь години се е поминалъ. Така, по всѣка вѣроятность авторътъ си обяснява неговото изчезване отъ България.[3]

Най-после, ние не можемъ да се съгласимъ съ предположението на В. Н. Златарски, че скопскиятъ управитель Симеонъ, за когото говори Иоанъ Скилица, „не е едно и сѫщо лице съ царь Романа,[4] защото авторътъ, отъ когото се е ползувалъ Иоанъ Скилица, навѣрно добре е билъ запознатъ съ събитието, което е описалъ, а възможно е пъкъ да е позна-

---

[1] G. Fehér, Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI Jahrhunderten, S. 181.

[2] Cedr. II, p. 455.

[3] Йорд. Ивановъ, Богомилски книги и легенди, стр. 287.

[4] В. Н. Златарски, ор. с, стр. 21.

валъ и царь Романа, защото е билъ неговъ съвременникъ. При това Иоанъ Скилица изрично твърди, че Романъ, който е предалъ градъ Скопье на византийския императоръ Василий II е билъ синъ на царь Петра и братъ на царь Бориса. Сѫщиятъ още казва, че царь Романъ се е отказалъ отъ собственото си име и е приелъ името на дѣда си Симеона и че императоръ Василий II е удовлетворилъ желанието му и го е назначилъ за патриций и препозитъ и го е изпратилъ за военень управитель на градъ Абидосъ.[1] Такова едно подробно описание на царь Романа, мислимъ, оборва всѣко съмнение, че той и Симеонъ, за когото говори Иоанъ Скилица, е едно и сѫщо лице. За да се откаже пъкъ царь Романъ отъ името си, което е било и име на прадѣдо му по майка, византийския императоръ Романъ Лакапинъ, и да приеме името на дѣда си по баща царь Симеонъ, е ималъ твърде голѣми основания. Първо, защото той лично кръвно е мразѣлъ византийцитѣ, поради злинитѣ, които тѣ сѫ направили лично на него, на рода му и на България, и второ, защото съ приемането името на дѣда си царь Симеонъ той е искалъ да докаже, че възприема и неговата войнствена политика спрямо византийцитѣ. Най-сетне, високитѣ чинове, съ които той е билъ почетенъ и подиръ изпратенъ за военень управитель на градъ Абидосъ, сѫщо установяватъ, че действително царь Романъ въ 1003 година е билъ плененъ въ Скопье и че той е предалъ града на византийцитѣ.

Въ заключение ние мислимъ, че не ще да е вѣрно известието на Яхия Антиохийски, че царь Романъ е билъ победенъ и плененъ отъ византийцитѣ въ 991 година, защото не се потвърдява отъ никой другъ изворъ и защото не се подкрепва отъ обстоятелствата. Напротивъ, приемамъ за достовѣрно известието на Иоанъ Скилица, че царь Романъ е билъ плененъ въ 1003 година, следъ като въ сѫщата година българитѣ сѫ били победени отъ византийцитѣ и маджаритѣ при рѣка Вардаръ. Защото това известие се потвърдява отъ маджарския изворъ „Fundatio S. Albani," отъ българския „Сказанїе Исаїа пророка и пр." и отъ Яхия Антиохийски, който известява, че отъ 1001 до 1004 година византийскиятъ императоръ Василий II съ голѣмъ успѣхъ е воювалъ противъ българитѣ и напълно ги е победилъ.

София, 7 априлъ, 1927 г.

[1] Cedr. II, p. 455.

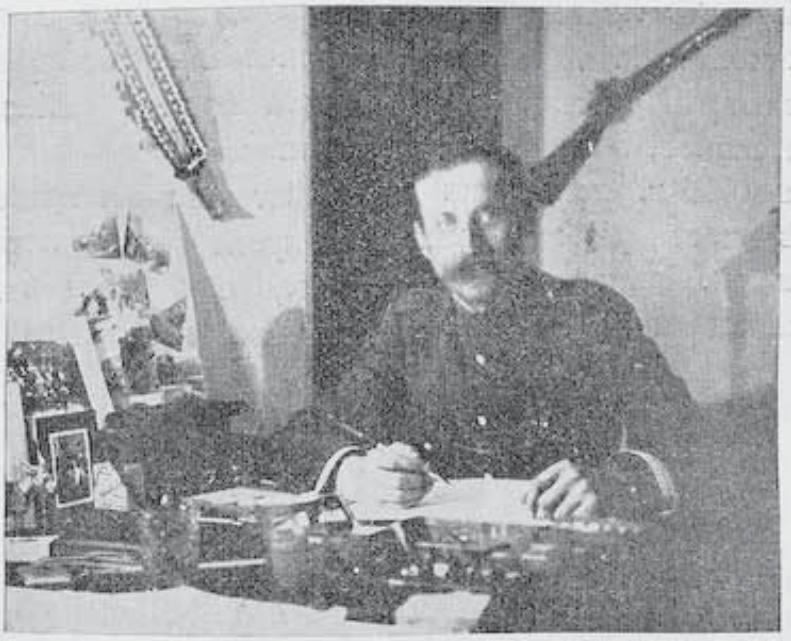

Авторътъ въ македонска жандармерийска униформа.

ПОГЪРЧВАНЕТО НА БЪЛГАРИТѢ ВЪ ЛАГОДИНСКО.

СПОМЕНИ ОТЪ МАКЕДОНИЯ.

Отъ Н. Суринъ.

Вѣковната гръцко-българска религиозна борба въ Македония се изостри особено следъ Берлинския конгресъ, който обяви Македония за нѣкаква неопредѣлена страна съ смѣсено славянско-гръцко-турско-аромънско население. На тая почва се създадоха дори отъ заинтересувани политиканствующи учени научни теории, че македонскитѣ славяни били нито българи, нито сърби, а нѣщо срѣдно между тия два народа, докато гърцитѣ ги представяха за нѣкакви славяногласни гърци. Гръцката пропаганда използува сжщо и неуспѣха на Илинденскотото въстание. За да се спасятъ отъ турски преследвания и изтезания, нѣкои български села станаха патриаршисти. Следъ пристигането на европейскитѣ контрольори и офицери-реорганизатори на жандармерията, населението се почувствува по-защитено отъ турцитѣ и можеше свободно да изкаже своитѣ убеждения. Въ течение на нѣколко месеца само въ Солунския вилаетъ повече отъ 100 села преминаха обратно къмъ екзархията. Но гръцитѣ не искаха да отстжпятъ и прилагаха всички срѣдства за да за-

държатъ подъ своето влияние гърчеющитѣ се българи. Всевъзможни интриги, клевети и оплаквания отъ български чети, които въ тоя периодъ спрѣха своята дейность и се държаха скрито, бѣха развити най-широко.

Отъ 1905 г. започнаха да действуватъ и гръцки чети. Турскитѣ власти се зарадваха, че гяуритѣ сами помежду си се избиваха, и винаги се преструваха, че не могатъ да заловятъ гръцкитѣ андарти и дори че и не знаятъ за тѣхното

Развалини на една стара кула край гр. Лагодина.

сѫществуване. Поради това гъркоманитѣ не смѣеха да напускатъ гръцката църква. По нѣкои селища тѣ се примириха съ своето положение и, подкупени съ всѣкакви облаги отъ гръцка, а понѣкога и отъ турска страна, станаха върли гъркомани и свирепи врагове на своя български родъ. Като примѣръ за начало на такава промѣна въ настроението азъ си спом-

нямъ голѣмото и богато село Киречкьой, на единъ часъ растояние отъ Солунъ.

Когато азъ дойдохъ тамъ на разходка на конь презъ лѣтото на 1904 г., жителитѣ най-радушно ме посрещнаха, разпитваха ме по всички интересни въпроси, черпѣха ме съ кафе и настойчиво ме канѣха и другъ пѫть на гости.

Презъ 1906 г., когато азъ пакъ посетихъ Киречкьой и минавайки по улицата на конь покрай нѣкоя група жители ги приветствувахъ съ „добъръ день", тѣ навѫсено и мрачно ми отговаряха: „калимера, кирие". Тоя примѣръ далечъ не е единственъ. Особено голѣми успѣхи гръцката пропаганда спечели въ Лагодинско, и тамъ азъ имахъ много случаи да наблюдавамъ различни степени на погърчването — отъ тероризирани българи, които само отъ страхъ се признаваха за гърци, станали вече върли гъркомани и врагове на българщината.

Лагодина.

Лагодина е единъ малъкъ градъ, разположенъ до Лагодинското езеро на 22 километра отъ Солунъ, отъ гдето водѣше къмъ него едно хубаво шосе по равна мѣстность. Само на 7 километра отъ Солунъ то преминаваше презъ дефилето Дервентъ планинския ридъ, който отива отъ върха Хортачъ, минава надъ Солунъ и се свършва постепенно близу до р. Вардаръ. Тукъ сѫщо нѣмаше стръмни подеми и спускове, и цѣлото пѫтуване отъ Солунъ до Лагодина удобно се извършваше съ файтонъ. Отъ тукъ пѫтьтъ продължаваше до Орфанския заливъ по равния брѣгъ на езерата Лагодинско (Лангаза) и планината Бешикъ която представлява собствено хълмове, не по-високи отъ 500 метра. По-нататъкъ тоя пѫть водѣше по морския брѣгъ за Кавала.

Нито нѣкаква важна индустрия, нито особено богати земледѣлски култури сѫществуваха въ Лагодина и въ нейнитѣ близки околности, и главното си значение градътъ имаше като цѣрителенъ курортъ съ два топли извора отъ 40° и 26°. Водата бѣше много полезна противъ ревматизъмъ, подагра и други болести. Банитѣ бѣха прочути по цѣла Македония, че лѣтно време множество солунчани и пришелци отъ разни македонски градове и селища дохаждаха тамъ да се лѣкуватъ. Но рѣдко кой се решаваше да се

настани поне за кжсо време въ Лагодина, понеже маларията върлуваше тамъ въ грозни размѣри. Смѣташе се, че нормално около $^1/_3$ отъ лагодинското население страда отъ малария. Банята се намираше на растояние около единъ километъръ отъ града всрѣдъ блатата, обраснали съ висока

Лагодинската баня.

и гжста тръстика, препълнеиа съ блатния дивечъ, змии, жаби, комари и маларийни бацили.

Повечето лѣкуващи си живѣеха въ Солунъ и дохаждаха въ Лагодина само за кжпане. Цѣли върволици файтони теглѣха сутриньта къмъ Лагодина и следъ обѣдъ се връщаха въ Солунъ. Езерото бѣше много богато съ риба, особено то бѣше прочуто съ своя шаранъ, който на солунския пазаръ се преценяваше съ 20—30 на сто по-скжпо отъ шарана, заловенъ по други мѣста. Риболовътъ бѣше откупенъ отъ единъ богатъ солунски евреинъ и организиранъ въ с. Ай-Василъ на отсрещния брѣгъ на езерото. Тамъ имаше фабрика за сушене и консервиране на рибата, една цѣла флота отъ рибарски лодки и всички уреди за риболова.

Цѣлото население на града бѣше гъркоманско, доста отдавна погърчено; имаше и много истински гърци — повечето

търговци, кафеджии, гостилничари и др. Българи-екзархисти почти никакъ нѣмаше, а нѣмаше ни българска църква ни училище. Турското население въ града бѣше малцинство и се състоеше отъ спокойни, мирни и работливи отдавнашни преселенци отъ Анадола. Градътъ бѣше напълно погърченъ, нѣмаше въ него религиозни борби, понеже и гъркоманитѣ бѣха вече върли привърженици на гърцизма и се стараеха да скриятъ своето българско потекло. Тѣ доста свободно говорѣха гръцки (поне мжжетѣ), но въ семействата си, гдето никое чуждо ухо не можеше да ги чуе, винаги предпочитаха своя роденъ материнъ езикъ. Поласкани съ всѣкакви облаги отъ турска и отъ гръцка страна, такива убедени гърко

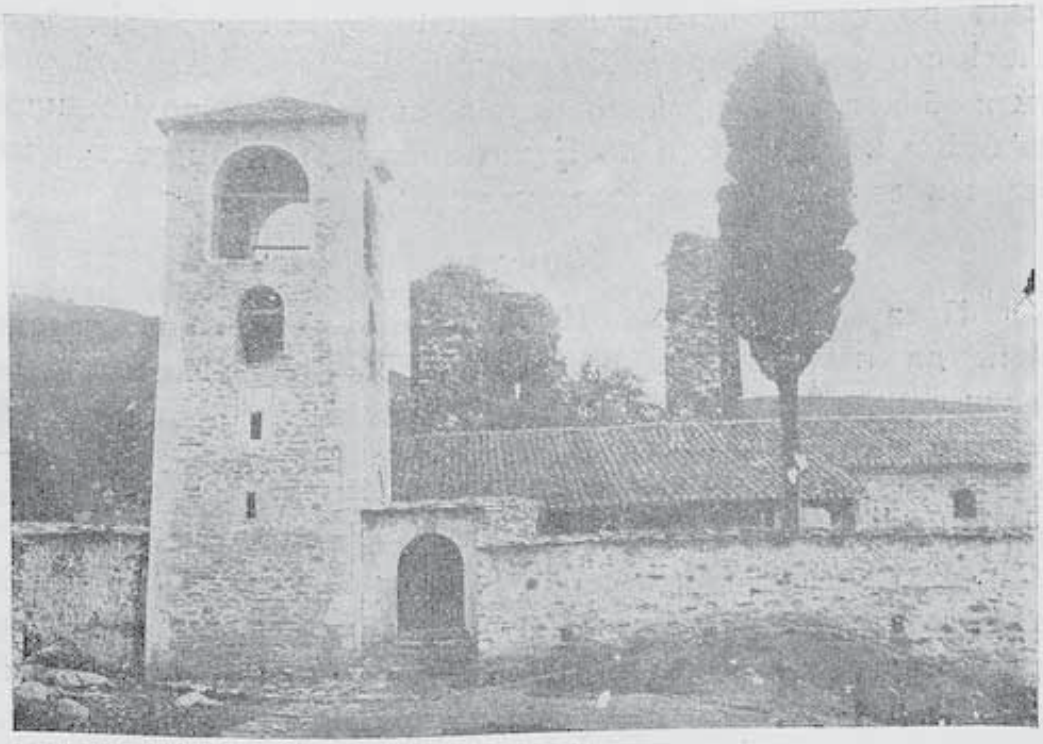

Църква въ Лагодина.

мани ставаха послушно орждие на гръцката пропаганда, много по-пакостни за българитѣ отъ самитѣ гърци, понеже чувствувайки своята вина тѣ се ядосваха противъ братята си, останали вѣрни на българщината. Отъ друга страна тѣ и по-добре познаваха слабитѣ страни на българитѣ и знѣеха кжде могатъ да имъ се нанесатъ по-чувствителни удари.

Спрямо мене, като „руски контролйоръ“ по реформената жандармерия, лагодинскитѣ гъркомани бѣха най-враждебно

настроени. Тѣ съ нищо не смѣеха да покажатъ своята омраза, но по вълчитѣ погледи, които ми хвърляха всички минувачи по улицата, заобикаляйки ме отъ страна, по тѣхнитѣ фалшиволюбезни поздрави и усмивки не бѣше мжчно да доловя истинскитѣ имъ чувства. Гърцитѣ ни намразиха отъ самото начало на реформитѣ, понеже се опасяваха, че ние, руситѣ, за тѣхна смѣтка ще покровителствуваме своитѣ братя славяни.

По всичко личеше, че Лагодина бѣше вече загубена за българщината. Населението бѣ обучено вече на гръцки езикъ, предано на гърцизма и съ готовность приемаше всичко гръцко. Оставаше му само да забрави българския си езикъ и своитѣ стари обичаи. Отъ Лагодина погърчването се разпространяваше по цѣлия лагодински районъ до залива Орфано, по дветѣ страни на езерата Лагодина и Бешикъ. Азъ нѣколко пжти обиколихъ тоя районъ на югъ отъ езерата до Касандра, по брѣга на Орфано и по Бешикъ-планина и изнесохъ интересни впечатления за населението въ тоя край.

Клисали.

Презъ лѣлото на 1906 г. бѣхъ специално натоваренъ да наблюдавамъ постройката на караколитѣ въ лагадинската кааза та обикаляхъ приблизително два пжти месечно цѣлия тоя районъ по маршрутъ: Лагодина—Клисали—Загливери—Пазаркия—Ставросъ—Враста—Аспровалта—Маврово—Сухо—Негованъ—Гювезне—Лагодина.

Въ Клисали, малко селце около 15 километра отъ Лагодина, между езерата Лагодина и Бешикъ, караколътъ се градѣше върху единъ хълмъ покрай селото. Когато дойдохъ тукъ за първъ пжть, спрѣхъ се до постройката за да прегледамъ извършенитѣ работи и да дамъ своитѣ указания. Научили за пристигането ми, свещеникътъ, кметътъ и нѣколко селяни дойдоха да ме поздравятъ съ „добре дошелъ“ и да ме поканятъ на една малка закуска. На моето приветствие съ „добъръ день“ тѣ отговориха съ „калимера“ и прибавиха: „Денъ ксевроменъ вулгарика“ (не говоримъ български). Азъ доловихъ нѣщо папагалско въ изговарянето на тия думи (имахъ и сведения, че това село е българско, въпрѣки своето гръцко име), но безъ да показвамъ нѣкакво съмнение въ истинското елинско произхождение на тия хора, говорихъ съ тѣхъ на турски

разпитахъ ги за тѣхния животъ и закусихъ малко, качихъ се на коня и си продължихъ пѫтя.

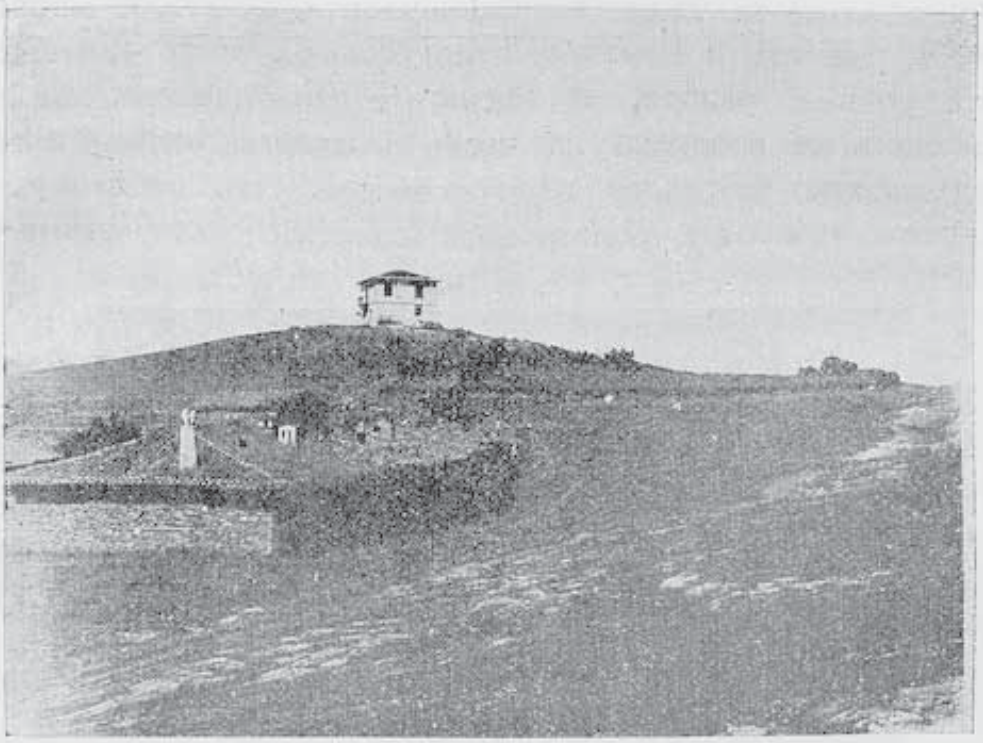

Караколъ въ Клисали.

Но при следната си обиколка азъ дойдохъ пакъ въ това село привечерь и следъ прегледа на постройката казахъ, че бихъ закъснѣлъ вече да продължа пѫтя си и заповѣдахъ на кмета да ми намѣри кѫща за нощуване. Той веднага доведе единъ отъ по-богатитѣ селяни, у когото трѣбваше да се настаня. Тоя селянинъ сѫщо не разбираше „вулгарика“ и ние по пѫтя за дома приказвахме на турски. Като влѣзохъ въ двора, чухъ, че намиращитѣ се тамъ жени и деца говорятъ български. Азъ се обърнахъ къмъ домакина и му казахъ на турски:

— Чудно ми е, че цѣлото ти семейство говори български, а ти не си научилъ и до сега тоя езикъ.

— Аманъ, господине, отговори ми той, като сложи ржцетѣ на гръдитѣ си, българи сме и на гръцки до сега сме научили само „калимера“, „каланюкта“, „адио“ и „денъ ксевроменъ вулгарика“, но имаме страхъ отъ андарти та казваме, че сме гърци. Азъ разбирахъ вече такива работи и отъ други мѣста на Македония, никакъ не бѣхъ раздразненъ

спрямо тия нещастни, тероризирани хора и спокойно преминахъ на български въ разговора съ своя домакинъ. Следъ нѣколко минути, когато седѣхме до огнището, пиехме кафе и приказвахме за тѣхнитѣ селски работи, въ стаята влѣзоха попътъ, кметътъ и нѣколко души селяни. Като чу българската речь и разбра, че маската е вече свалена, попътъ-гъркоманъ ме поздрави на чистъ български езикъ и така продължихме разговора цѣлата вечерь. Азъ отбѣгвахъ да засѣгамъ трънливи политически въпроси, разправяхме за

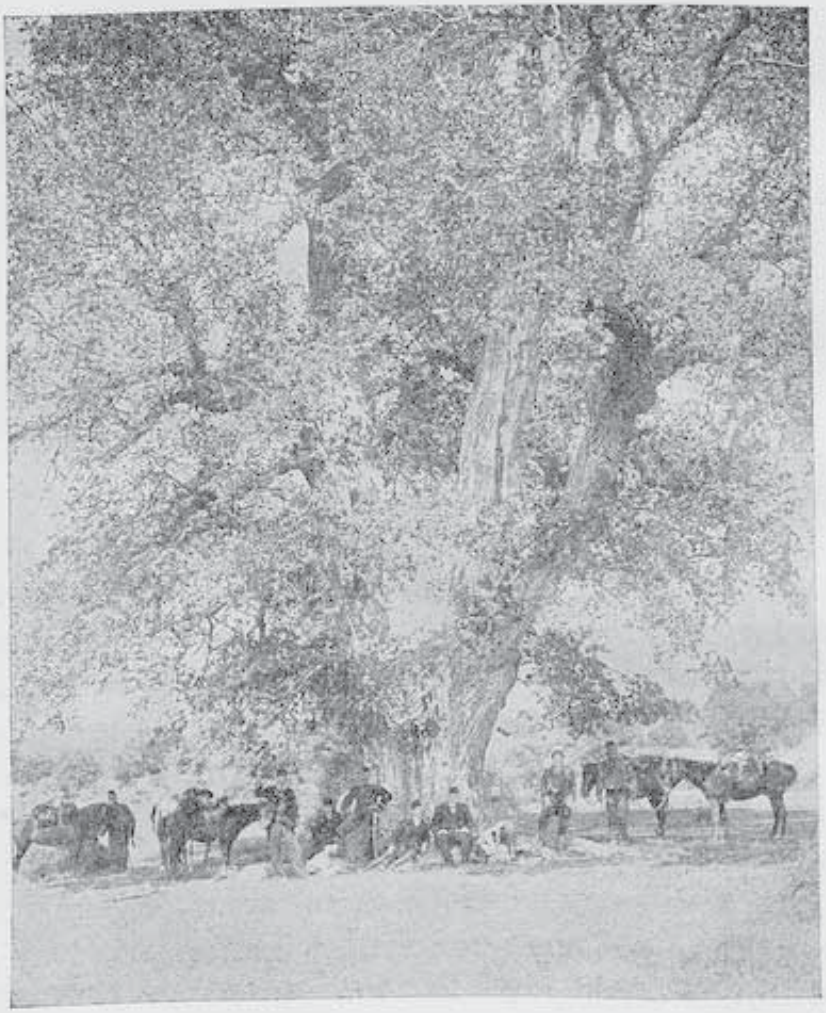

Едно хилядогодишно дърво въ южната часть на Лагодинската кааза, въ околноститѣ на село Загливери, подъ чиято сѣнка може да се укрие единъ цѣлъ отрядъ.

обикновени работи отъ тѣхния животъ, и азъ чувствувахъ, че за тия хора бѣше приятно да забравятъ поне за едно кѫсо време, че сѫ гърци, и безъ страхъ да говорятъ съ единъ чужденецъ на своя роденъ езикъ.

Бѣхъ много доволенъ, че разплетохъ и тукъ една гръцка интрига и никакъ не обвинявахъ селянитѣ, че се страхуватъ отъ андарти, защото знаехъ, какво ги заплашваше, ако тѣ биха се осмѣлили да бѫдатъ „еретици-схизматици". По-долу ще опиша единъ грозенъ и отвратителенъ епизодъ отъ гръцкия тероръ, следитѣ на който имахъ случай отблизу да наблюдавамъ.

Населението южно отъ езерата Лагодинско и Бешикъ.

Отъ Клисали до Загливери пѫтьтъ отначало минава по равна, малко блатиста мѣстность между езерата и следъ това се възкачва на хълмове презъ дефилето Ири-дере. Подемътъ не е високъ и води на едно широко плато съ добра, плодородна почва и здравъ климатъ. При известна височина и отдалечаване отъ езерата треската тамъ рѣдко и въ слаба степень се проявяваше.

За два часа пѫть отъ Клисали се стигаше въ голѣмото село Загливери съ смѣсено гръцко-турско население. То служеше като търговски центъръ на цѣлата околность. Въ него имаше много дюкяни, нѣколко кафенета и гостилници. Всѣка седмица ставаха много оживени пазари. Околнитѣ села бѣха гръцки и турски. Никаква религиозна и политическа вражда всрѣдъ населението тукъ не сѫществуваше, и тоя кѫтъ бѣше, може би, най-миренъ и спокоенъ въ цѣла Македония, както и съседната кааза Касандра. Турцитѣ бѣха мирни, работливи, и почти никакви недоразумения между тѣхъ и християнитѣ не ставаха.

Известно безпокойство за властитѣ причиняваха само нѣкои стари обичаи на турското население, отъ които то не искаше да се откаже и които не можеха да се съгласуватъ съ модернитѣ турски закони. Много разпространенъ обичай бѣше да се крадатъ годеници та множество бракове се извършваха по такъвъ начинъ. Често, когато родителитѣ на девойката не бѣха противъ, работата минаваше мирно. Но по нѣкога родителитѣ се оплакваха на жандармитѣ, и тѣ залавяха похитителя. Но и въ такива случаи това бѣше повече забавление за жандармерията и известенъ протоколъ за турцитѣ. Когато родителитѣ на момата се научаваха за строгото наказание, което очаква тѣхния зетъ, и разбираха, че всичкитѣ ще губятъ безъ да поправятъ станалото, следъ пазарлъка за

откупъ младоженцитѣ получаваха прошка и властитѣ нѣмаха повече поводъ да се намѣсватъ въ семейнитѣ работи.

Пѫтьтъ отъ това блато до залива Орфано (тамъ повече го наричаха Рендина) бѣше много удобенъ и красивъ. Склоноветѣ на хълмоветѣ на много мѣста бѣха покрити съ хубави гори, често се отваряха гледки къмъ езерото Бешикъ, което, 3—5 километра широко, се тегли на тридесетъ километра по дължина и презъ единъ каналъ отъ 4 километра се влива

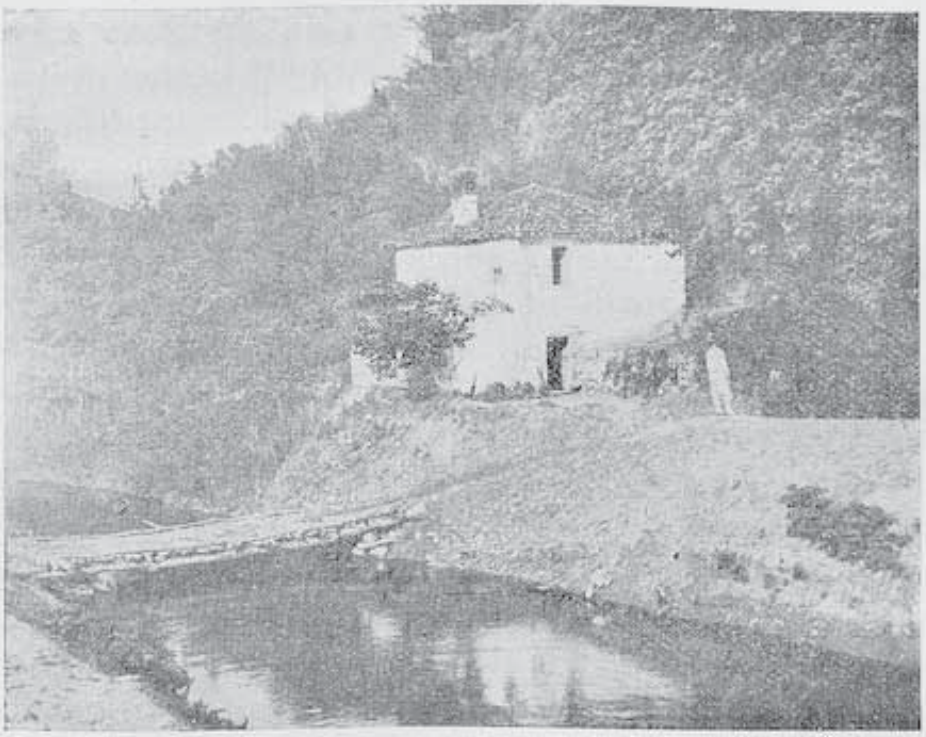

Караколъ на канала Рендина-богазъ.

въ морето. Но брѣгътъ на езерото оставаше необитаемъ поради маларичния си климатъ. Близу до брѣга се намираха развалини на голѣмото нѣкога село Пазаркия, съвършено напуснато отъ жителитѣ. Тамъ още само нѣколко рибари живѣеха въ полуразрушени хижи.

По канала „Рендина-богазъ," който води отъ Бешикъ езеро въ морето, има богатъ риболовъ; особено много имаше шаранъ и грамадни змиорки, дълги до единъ метъръ. По хълмоветѣ на южния брегъ на канала имаше множество диви свини. Въ тая малко населена мѣстность, при пълно отсѫтствие на ловци, тѣзи, обикновено много предпазливи животни, пасѣха заедно съ домашни овци и кози. Овчарскитѣ кучета

много ги мразѣха, гонѣха ги и се сбиваха съ тѣхъ въ гората. Понѣкога, минавайки по пжтя човѣкъ можеше да чуе наблизу отчаяни свински писъци и свирепъ кучешки лай. Азъ, разбира се, използувахъ тая обстановка и отъ своитѣ обиколки по тия мѣста донесохъ въ Солунъ нѣколко диви свини.

Оттукъ азъ обикновено слизахъ къмъ морския брѣгъ и следъ тридневно пжтуване по Лагодинско давахъ дневна почивка на конетѣ и хората въ едно много хубаво и поетично мѣсто. Това бѣше скалата Ставросъ, разположена до самото море на единъ километъръ растояние отъ гръцкото село съ

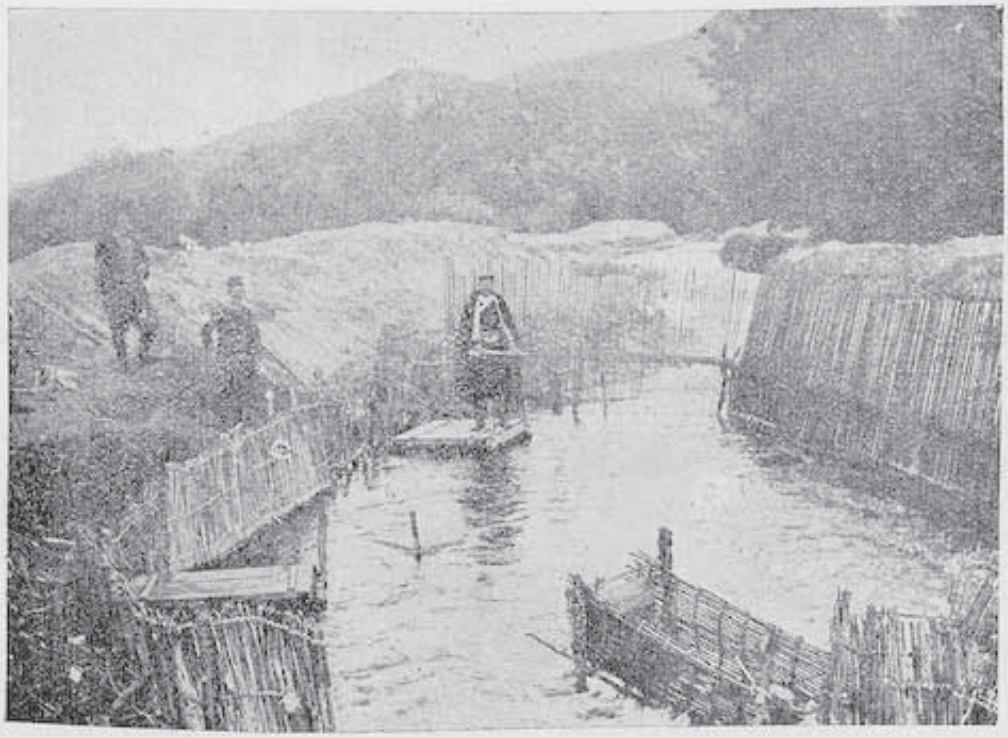

Риболовъ на Рендина-богазъ

сжщото име. Тамъ се намираше турската митница и единъ доста добре уреденъ ханъ. Морскиятъ бръгъ представляваше отличенъ плажъ. Митницата нѣмаше никаква работа, понеже тукъ дохаждаха само рибари, които донасяха въ изобилие сардини, барбуни и креветки (скариди). Азъ винаги донасяхъ отъ канала Рендина-богазъ змиорки, често имахъ и дивечъ. На тоя естественъ курортъ ние много приятно прекарвахме по единъ день. Хората кжпѣха конетѣ, кжпеха се сами и ядѣха, кой колкото можеше, най-фини риби отъ Бѣло море. При добро време азъ отивахъ съ рибарска лодка съ платна да посетя

селото Аспровалта на отсрещния брѣгъ на залива, гдето тъй сжщо имаше жандармерийски караколъ.

Жителитѣ на крайбрѣжнитѣ села Ставрось, Враста и Аспровалта бѣха смѣли гръцки рибари, които почти цѣлото време прекарваха въ морето и се интересуваха много по-вече за барбуни, скариди и октоподи, отколкото за политически борби и интриги, които се развиваха на сушата.

Следъ почивката на Рендинскитѣ морски бани азъ преминавахъ къмъ северната часть на Лагодинско, въ Бешикъ-планина, гдето населението бѣше смѣсено и представляваше повече интересъ за наблюдение.

Мавровo и Сухо.

Отъ скала Ставросъ по морскии брѣгъ се минава между Бешикъ-езеро и Рендинския заливъ за единъ часъ до гръцкото село Враста, гдето гръцкото население се занимава отъ часть съ земледѣлие, отъ часть съ морски риболовъ.

Отъ тамъ пжтеката се възкачва около единъ часъ по едно каменисто дефиле на едно широко плато на Бешикъ-планина. Почвата е повече пѣсъчлива и глинеста, малко плодородна. Малки села съ гръцко и турско население доста на рѣдко сж пръснати.

Първото голѣмо село, което се срѣща по тоя пжть, е голѣмото турско село Мавровo, на брѣга на езерото съ сжщото име. Населението му състои, както и въ другитѣ лагодински турски села, отъ чисти турци, стари преселенци отъ Анадола, мирни, работливи, сериозни, почтителни и гостоприемни. Азъ нѣколко пжти нощувахъ въ Мавровo при ходжата Ибрахимъ, съ когото станахме добри приятели. Той бѣше единъ типиченъ турчинъ на 75 години, високъ, силенъ и бодъръ, съ дълга, побѣлѣла брада. Той дотогава имаше четири или петь жени и цѣлиятъ му дворъ бѣше препълненъ съ множество деца отъ всички възрасти до кърмачета включително. Макаръ анадолецъ, Ибрахимъ тълкуваше корана както европейскитѣ турци: „Мохамедъ забранява да се пие вино, а за конякъ не казва нито дума“. И той пиеше конякъ като вода. Когато имахъ намѣрение да пренощувамъ въ Мавровo, азъ още на обѣдъ пращахъ отъ единъ ханъ по пжтя между Враста и Мавровo единъ коненъ жандаринъ да донесе на ходжата Ибрахимъ моя поздравъ и да го предупреди, че ще дойда при него на

гости. Той ме посрѣщаше на вратата на двора си съ „селямъ-алейкюмъ". Лагодинскитѣ турци винаги поздравляваха съ тия думи дори и християнитѣ, когато турцитѣ по други мѣста смѣтаха това приветствие прилично само за правовѣрнитѣ Алейкюмъ-селямъ! отговаряхъ азъ, като слизахъ отъ коня и веднага гостоприемниятъ ходжа изваждаше отъ джоба си бутилка конякъ и чашки и ме черпѣше още на вратата.

Ханъ по пжтя отъ Враста за Маврово.

Следъ това ние влизахме въ селямлъка — голѣма стая, цѣла постлана съ меки килими, съ неугасаемъ огънь на огнището. Легнали до него ние съ домакина прекарвахме цѣлата вечерь въ приятни разговори. Той варѣше кафе, а между насъ стояха бутилката съ конякъ, чиния съ тютюнъ и цигарена книга. Ходжа Ибрахимъ обичаше да приказва и ми изказваше такова мнение за руско-турскитѣ отношения: „На младинитѣ си нашитѣ народи, като най-юначни, обичаха да се борятъ като пехливани, но това показва само, че тѣ сж най-близки и иматъ най-много допирни точки. Ако ме попиташъ, съ кого най-често се сбивахъ въ детинството си, ще ти отговоря — съ своя братъ". Трѣбва да се признае, че изобщо идеята на Ходжа Ибрахимъ бѣше правилна.

На 10—12 километра отъ Мавровo на северо-западъ се намира голѣмото гъркоманско село Сухо, преименувано отъ гърцитѣ на Сохосъ.

Обикновено имената като „Сухо“, „Високо“ и други подобни се срѣщатъ въ низка и влажна мѣстность, гдето сухи и високи мѣста сж рѣдки та съ това се различаватъ въ цѣлата околность. Селото Сухо напълно оправдива названието си. То наистина е разположено на сухи, малко каменисти склонове на хълмоветѣ, но надъ него има широко плато съ плодородна почва, обилно напоена отъ нѣколко рѣкички, които текатъ отъ Бешикъ-планина въ долината на Логодинско и въ езерото Бешикъ. Цѣлата тая мѣстность бѣше покрита съ богати ниви, овощни и зеленчукови градини.

Населението бѣ погърчено още отдавна. Мжжетѣ доста свободно говорѣха гръцки, но помежду си и въ семействата си запазваха българския езикъ. Децата се обучаваха въ гръцкото училище, гдето имаше два или три учителя, гърци. Въ гръцката черква имаше два свещеника, фанатични гърци пропагандисти, които енергично продължаваха да работятъ за да заличатъ българския характеръ и обичаитѣ на жителитѣ и да ги направятъ истински елини. Тѣ се мжчеха толкова повече за тая цель, че въ селото оставаше още само една часть отъ жителитѣ, която запазваше народния си характеръ.

Приблизително, когато и въ Кукушъ и въ Дойранъ сърбитѣ отвориха своето училище, успѣха съ подкупи и други облаги да спечелятъ на своя страна и нѣколко десетки отъ жителитѣ на Сухо. При погърчаването на Сухо „схизматицитѣ българи“ бѣха обърнати въ „истинската православна вѣра“ и се признаха за гърци, а православнитѣ сърбомани останаха незасегнати отъ тоя превратъ и се отърваха отъ погърчването съ цената на сърбоманството си. Сръбскитѣ учители въ селото предъ мене, разбира се, не можеха да лъжатъ и признаваха тамкашното население за българско, но оправдаваха своята дейность съ следната „научна теория“: „македонскитѣ славяни не сж нито сърби, нито българи; тѣ сж побългарени отъ българската културна пропаганда, та ние имаме сжщото право да ги посърбимъ“. Но тѣхнитѣ старания отиваха напусто. Подъ влиянието на трима сръбски учители нѣколко десетки семейства отъ тия „побългарени славяни“ не ставаха „чисти сърби“, а си запазваха своя български езикъ и ха-

рактеръ за голѣмъ ядъ на гръцкитѣ пропагандисти. Гъркоманитѣ бѣха вече върли привърженици на гърцизма, изгубени за българщината.

Негованъ и Зарово.

Около 15 километра къмъ северо-западъ отъ Сухо до шосето, което водѣше отъ Солунъ за Сѣръ, се намира голѣмото българско село Негованъ (гърцитѣ го наричаха Ликованъ) и на 3 клм. отъ него българското село Зарово. Тия села напълно се бѣха запазили отъ всѣкакво гръцко влияние. Населението се отличаваше съ своето родолюбие и борчески духъ.

Тукъ бѣше вече предѣлътъ на гръцката пропаганда, разпространявана отъ Лагодина. По-нататъкъ отъ Бешикъ-дагъ започваше Кукушкиятъ районъ съ чисто-българско население. Негованъ и Зарово послужиха като бариера на по-нататъшното промъкване на гръцката пропаганда отъ южна страна и изнесоха доста упорита борба за да се отърватъ отъ гръцкитѣ домогвания.

По много мѣста въ Македония азъ забелѣзвахъ, че въ разни селища, разположени доста близко едно друго, често се запазватъ различни особености въ облѣклото, въ обичаитѣ и въ езика. Обяснявамъ това най-първо съ планинската пресѣчена мѣстность и съ мжчнитѣ съобщения, които често ставаха и опасни при условията, сжществуващи подъ турското иго. Като резултатъ на това човѣкъ можеше следъ пжтуване нѣколко часа на конь да срещне по-голѣми особености въ мѣстния животъ, отколкото следъ пжтуване по желѣзница цѣлъ день въ културни и равни страни. При различни чужди пропаганди населението пакъ много твърдо пазѣше своитѣ стари обичаи отъ всѣкакви нововедения, които биха могли да накърнятъ неговата самобитность. Нѣкои интересни особености азъ намѣрихъ сжщо въ Негованъ, въпрѣки че това бѣше голѣмо, културно село, отдалечено отъ Солунъ само на 40 километра. Женитѣ въ Негованъ носѣха почти сжщото облѣкло, както и мжжетѣ, съ панталони, което азъ не бѣхъ срещналъ поне въ съседнитѣ мѣстности. Друга една особеность забележихъ въ говора на негованци. Тѣхното произношение бѣше много по-меко отъ обикновения български говоръ и бѣше запазило старобългарското изговаряне на ѫ и ѧ, като „ън“ и „ен“ : мжжъ

— мънжъ, ржка — рънка; пѫть — пенть, рѫди — ренди и пр.

Тия особености бѣха запазени сѫщо и въ село Зарово, жителитѣ на което по своя характеръ напълно приличаха на негованци. Изобщо населението на тия две села правѣше много добро впечатление по своята външность, веселъ характеръ и бодъръ духъ. То притежаваше доста плодородна земя и сравнително добре живѣеше.

Въ Зарово имахъ случай да наблюдавамъ едно доста интересно природно явление. Когато дойдохъ единъ пѫть въ селото, жителитѣ веднага ми се похвалиха: „Ще те гощаваме сега съ риба." — Откѫде я имате? попитахъ азъ, като знаехъ, че наблизу нѣма нито рѣка нито езеро, а до морето има около 40 километра. „Господъ ни я пратилъ", отговориха ми селянитѣ и разправиха, че преди единъ день надъ селото минала отъ морето една извънредно силна буря съ вихрушки и пороенъ дъждъ, съ който заедно по нивитѣ бѣ се изсипало множество риба. „Нѣкои стари хора, прибавяха тѣ, смѣтатъ за грѣхота да я ядатъ, понеже била отъ дявола, но ние мислимъ, че е отъ бога та отъ вчера цѣлото село се храни съ риба. Има до 1000 кила". Азъ наистина прегледахъ множество риби, безсъмнено морски, и трѣбваше да констатирамъ, че отъ една силна вихрушка бѣ вдигната въ облацитѣ вода заедно съ риба отъ Рендинския заливъ и пренесена до село Зарово, на 40 километра разстояние.

Гръцки тероръ.

Не е ново за никого, че главната подбудителна причина за погърчването на българитѣ не бѣше културната гръцка пропаганда, нито желанието да се откажатъ българитѣ отъ „схизмата", нито нѣкакво у тѣхъ убѣждение, че сѫ отъ гръцки произходъ, а само страхътъ отъ турски потисничества, а покъсно отъ терора на гръцкитѣ андарти. Примѣри за тѣхни звѣрски жестокости има много по цѣла южна Македония. Азъ знаехъ за много терористически дѣла на гръцки андарти спрямо „еретици-схизматици", разбрахъ, какво заплашваше по много мѣста българитѣ, ако тѣ посмѣятъ да се противопоставятъ на гръцкия тероръ, прикриванъ и насърдчаванъ отъ турскитѣ власти. Ще разправя тукъ за едно грозно събитие, на което бѣхъ близъкъ свидетель.

Презъ есеньта на 1905 г. живѣехъ въ хубавото градче Катерина. Населението тамъ бѣше гръцко, имаше и власи, които се признаваха за гърци, и каракачани, които водѣха ромънска пропаганда. Българи имаше само кюмурджии по гористата, планина, пограничена съ Берската кааза. Едно дъждовно есенно утро моя газазинъ рано ме събуди и съобщи: „Господарю, гърцитѣ изклали 15 българи-кюмурджии въ планината. Само двама сж избѣгали и сж дошли сега тука при тебе." На бързо се облѣкохъ, излѣзохъ отъ спалнята и видѣхъ два човѣка, дрипави, изцапани съ каль, полудѣли отъ страхъ, които ми разправиха, че къмъ полунощь една гръцка банда нападнала тѣхнитѣ колиби въ гората. Андартитѣ свързали съ вж-

Българи-кюмурджии, избити отъ гръцка банда.

жета всичкитѣ работници кюмурджии, изкарали ги навънъ и съ ятагани ги насѣкли на парчета. Само единъ сполучилъ съ едно ножче да прерѣже вжжето на себе си и на своя другарь, та двамата избѣгали подъ обстрелването на андартитѣ и дошли въ Катерина направо при мене. Азъ ги изпратихъ при каймакамина и сжщевремено заповѣдахъ на ротния командиръ на жандармерията да назначи нѣколко конни жандарми, понеже и азъ искамъ още веднага да отида на мѣстото на произшествието.

По тая тревога турцитѣ започнаха най-енергично да се готвятъ за походъ противъ „гръцки комитаджии“. Отъ гарнизона на града бѣха назначени две роти подъ командата на единъ бимбашия, самъ каймакамъ бей, следователь, жандармерийски ротенъ командиръ. Всички се приготвиха за преследването и залавянето на разбойницитѣ.

При моитѣ най-енергични и най-рѣзки подбутвания тоя отрядъ излѣзе отъ Катерина едва къмъ пладне. При настжплението въ планината той вървѣше по една лощина, като изпрати налѣво и надѣсно по хълмоветѣ охранителни патрули съ тржбачи, които съ своето непрекжснато свирене можеха не само да предупредятъ една гръцка банда но да изпждятъ всичко живо отъ цѣлата планина. На едно мѣсто патрулътъ залови две момчета на 15—16 години, спасили се отъ гръцката банда. Измокрени и изгладнѣли тѣ безцелно се лутаха като звѣрчета низъ гората. Тѣ ни разправиха, че гърцитѣ ги помилвали поради детинството имъ, но ги държали докато избиятъ предъ очитѣ имъ тѣхнитѣ бащи и роднини.

Привечерь стигнахме на мѣстото. Около две малки колиби на земята въ калъта лежаха 15 трупа съ отсѣчени глави, извадени очи, обезобразени лица, мушкани съ ятагани. Върху нѣкои тѣла, както се виждаше, още приживе бѣха турени горещи вжглища. Каймакамътъ, единъ младъ турчинъ съ европейско възпитание, зашеметенъ отъ тая картина, се хвана за коситѣ и извика: „Какъвъ ужасъ! Каква дивотия!“.

Азъ направихъ нѣколко фотографии за да остане реаленъ споменъ отъ срѣдствата, съ които „схизматицитѣ“ се обръщаха въ „истинската православна вѣра“ и съ които се доказваше, че македонското население било чисто елинско.

За нощуване ние отидохме въ най-близкото гръцко село. Вечерьта и другата сутринь се водѣше следствие. Разпитани бѣха много селяни и околни чобани, но, разбира се, никой нищо не знаеше, противъ никого нѣмаше никакви улики за съдействие на бандата. Само командиръть на жандармерийската рота намѣри въ гората една изгубена отъ нѣкой андартинъ топка, каквито гърцитѣ носятъ върху обущата си, и ми я представи съ такава гордость и задоволство, като че ли да е заловилъ цѣлата банда.

Въ заключение ще кажа, че фактитѣ, наблюдавани отъ менъ и изнесени тукъ, даватъ пълно право да твърдя, че границата между българската и гръцката народность минава по линията Солунъ-Лагодинско и езерото Бешикъ. Южно отъ тая линия преди 25 години населението бѣше гръцко. Ако всрѣдъ него имаше и погърчени българи, погърчването имъ се отнасяше къмъ по-раншни времена, а презъ тая епоха тѣ по езикъ, по култура и по убѣждение вече се бѣха асимилирали съ общата гръцка маса. За крайбрѣжното население на Орфанския заливъ трѣбва да се вѣрва, че то е истинско гръцко. Това ясно виждахъ по селата Ставросъ, Враста и Аспровалта и си спомняхъ разликата между гръцката и българската психология, подчертана отъ единъ отъ известнитѣ историци на балканскитѣ народи. Настанилъ се на морското крайбрѣжие, българинътъ обръщаше гърба си къмъ морето и търсѣше хубава плодородна земя за земледѣлие, а гъркътъ не се интересуваше за земята и цѣлото си внимание насочваше къмъ морето, като търсѣше прехраната си въ риболова, мореплаването и търговията. Тая историческа черта не може да се оспорва и съ нея се обяснява, че гръцкото влияние се е затвърдило по крайбрѣжията на Бѣло и на Черно море. Северно отъ гореуказаната линия населението бѣше българско, и преди 25 години при близко и щателно изследване доказателства за това личеха съвършено ясно и можеха да се изтъкнатъ на яве. Тая мѣстность бѣше вече наистина спечелена отъ гръцката пропаганда, отъ часть бѣше и погърчена, но степеньта на погърчването бѣше различна, и всрѣдъ населението въ различни селища все оставаха повече или по-малко ясни следи на българското му потекло. Познавахъ гъркомани и въ други части на Македония, погърчени повече или по-малко, но като типични примѣри за мѣрка на погърчването взимахъ нѣкои лагодински села и казвахъ: това сж гъркомани отъ типа „Лагодина“ или „типъ Киречкьой“, „типъ Клисали.“ Тия степени на погърчването могатъ да се характеризиратъ така:

1. Лагодина. Населението е отдавна погърчено, говори доста добре гръцки, своя български езикъ е запазило въ семейния животъ, по настроението си е гръцко, работи за гръцката кауза и крие своето българско потекло.

2. Киречкьой. Населението е доста културно, знае гръцки, но явно издава своя български произходъ, споредъ обстоятелства се преобръща на гърци или на българи; въ благоприятни условия можеше още да се запази като българско.

3. Сухо. Характеръть, обичаитѣ и езикътъ оставатъ български, но подъ влияние на заплашвания, а отъ друга страна и на облаги българитѣ тукъ се подчиняватъ на гръцката пропаганда и приематъ да се погърчатъ.

4. Клисали. Тероризирано българско население, което нѣма нищо общо съ гърцитѣ, но отъ страхъ се подчинява на гръцки пропагандисти и се отказва отъ българщината за да запази живота си.

Постепенно типътъ Клисали трѣбваше да се преобърне въ типа на Сухо и отъ тамъ—на Лагодина, а следнитѣ поколѣния да забравятъ своето българско потекло и езикъ и да станатъ истински елини. Всичкитѣ тия степени на погърчване бѣха прѣсни явления, които се развиваха предъ очитѣ ми, а колко вече селища и отдѣлни лица, погърчени отъ по-рано, така сж изгубили своята българска народность!

Всички тия обстоятелства имаха своето влияние при съставянето на статистиката на македонското население и трѣбва да се иматъ предъ видъ отъ всѣкиго, който би поискалъ да си състави справедливо и обективно понятие за истинския народностенъ съставъ на това население.

ГРАДЪ ЩИПЪ.

МИНАЛО И ПРОСВѢТА ДО РЕВОЛЮЦИОННИТѢ БОРБИ.

Отъ Петъръ Завоевъ.

Отъ 35 години насамъ, отъ като почнаха борбитѣ за извоюване македонската свобода и независимость, гр. Щипъ получи голѣма популярность, защото тукъ се създадоха едни отъ най-славнитѣ македонски борци, що до единъ изгинаха въ борба съ народнитѣ врагове и потисници. Славата на Щипъ порастна твърде много презъ последнитѣ нѣколко години, когато поради героичнитѣ подвизи на нѣкои негови синове за него почна да се приказва и вънъ отъ предѣлитѣ на Македония.

Преди да проследя миналото на гр. Щипъ, нека кажа нѣщо за неговото мѣстоположение и развитие. Щипъ е разположенъ въ една котловина въ западната часть на старата область Пеония и въ западнитѣ поли на Плачковица. Тая котловина е заобиколена отъ всѣкжде съ хълмове. Поглавнитѣ отъ тѣхъ сж: Хисаръ̀тъ, Пребѣгъ, Кумлакъ, Мѣрата, Скокотъ, Вардище и др. Хълмоветѣ, може да се рече, лежатъ надъ самитѣ покриви на града. Една пакостна суходолина, позната съ името Отиня, пресича отъ изтокъ къмъ западъ града и го дѣли на две части, турска и българска. Вънъ отъ тия хълмове, градътъ е обиколенъ съ плодородни и обширни полета, каквито сж Овче-поле, Ежово, Новоселското поле и Сушевското поле. Въ тѣхъ вирѣятъ лозата, афионъ, памукъ, сусамъ, миндалъ и нахутъ. А Овче-поле, това е житницата на североизточна Македония. То ражда изобилно, въпрѣки непоносимия лѣтенъ пекъ и продължителната суша, най-хубавата цървенка и едрата осатка. По неговата естествено солена почва шътатъ нечетни стада и се развъждатъ едри биволи. Ако това поле се обработваше рационално, т. е. по новитѣ методи на земледѣлието, стократно би възнаградило труда на земледѣлцитѣ.

Край града тече р. Брѣгалница, която тукъ се провира презъ едни тѣснини и често пжти богато наторва плодороднитѣ градини край нея. Отъ тукъ надолу тя мие сжщо плодородни мѣста и къмъ с. Уланци, като лѣвъ притокъ, се влив въ р. Вардаръ.

Не е безинтересно сжщо да се знае нѣщо и за старинитѣ занятия и поминъка на щипяни. Плодороднитѣ поля около града, както казахъ и по-горе, раждатъ изобилно жито и даватъ богати пасбища за множество стада едъръ и дребенъ добитъкъ. По тѣхъ се обработва афионътъ, който въ добри години богато възнаграждава труда на земледѣлеца. Истинска треска обхващаше щипяни въ времето на афионовата беридба. Въ наше време чети отъ по 10—15 души се пръсваха низъ селата на околията и цѣлъ месецъ денонощно прекарваха на полето. И ако „дъждътъ не ги омиваше," както казваха тогава, затова пъкъ афионовиятъ катранъ напълваше кемеритѣ имъ съ жълтици. Въ щипско дорбе вирѣе и лозата. При плодородни години много грозде оставаше неприбрано по лозята. Винарството бѣше първобитно, но за това пъкъ щипяни използуваха часть отъ гроздовата мъсть за приготовление на гроздови сладка. Най-хубавиятъ гроздовъ пекмезъ излизаше въ юручкитѣ села по политѣ на Плачковица. На северъ отъ града, по долината на Брѣгалница, растятъ прочутитѣ карбински лубеници и пжпеши, които по вкусъ нѣматъ равни на себе. Овощарството у насъ бѣше сжщо тъй въ първобитно състояние. Но за туй пъкъ земята ражда всички видове плодове освенъ смокинята, калинката и сирката. За Щипъ и околията му всички условия бѣха на лице за развитието на бубарството,—на всѣкжде тукъ вирѣе черницата. Но щипяни се задоволяваха съ отглеждането буби въ малки количества, всѣкой у дома си, колкото да се задоволятъ нуждитѣ на семейството. Свиленията кожурецъ се добиваше и изработваше сжщо по първобитенъ начинъ.

Въ Щипъ въ турско време цъвтѣха много занаяти. По-главни отъ тѣхъ бѣха: кожарство, шарлаганджийство (добиване масло отъ маково семе), чохаджийство, куюмджилъкъ и сърмаджилъкъ, сарачество, вжжарство, казанджийство, марангосчилъкъ, сладкарство и папукчийство, който занаятъ по-късно отстжпи мѣсто на модерното обущарство.

Житото и другитѣ земни произведения се купуваха отъ нѣкои известни търговски кжщи въ Солунъ, които имаха постоянни представители въ Щипъ. За по-голѣмо улеснение, види се, къмъ 80-тѣ години на миналия вѣкъ солунската кжща Алатини съгради първата модерна мелница до самия градъ на дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, която малко по-късно почна да работи съ парни турбини.

Споредъ В. Кжнчевъ къмъ 1895 година гр. Щипъ е броилъ 20,900 х. души население, състояще се отъ 10,900 българи, 8,700 турци, 800 евреи и 500 цигани. Презъ първото сръбско завладяване на града (1913 г.) това население е паднало на 8 х. души, а презъ европейската война то се е покачило на 11 х. души. Днесъ благодарение на пришелцитѣ—чиновници, офицери, колонисти и охотници за лесно обогатяване, населението на града се е възкачило до 15 х. д. Днесъ Щипъ е центъръ на голѣмия сръбски Брѣгалнишки окржгъ и е седалище на великъ жупанъ. Въ него влизатъ околиитѣ: Щипска, Радовишка, Кочанска, Ц.-Селска, Св. Николска и Беровска. Гр. Щипъ и околията му винаги сж били населени съ едно будно, патриотично и ученолюбиво българско население. Както ще видимъ по-нататъкъ примѣрно, отъ това не сж правили изключение и нѣкои турци. Отъ Щипъ до Скопье има 77 км., а до Велесъ само 32 км.

Щипъ е много старъ градъ. Неговото основаване се отдава на илирийското племе пеони, но той тепърва се е разрастналъ въ голѣмъ градъ презъ римското владичество на Балканитѣ, за което неговото естествено стратегическо положение му е много спомагало. Презъ него е минавалъ голѣмиятъ пжть отъ Дунавъ презъ Сердика (днешна София), Пауталия (Кюстендилъ), Стоби (Градско) и нататъкъ къмъ Битоля и Адриатика. Въ III вѣкъ следъ Христа съ името Астибо той се споменува като единъ отъ виднитѣ градове на Пеония. Византийцитѣ сж го наричали Стобеа или Стипионъ, а у всички южни славяни, той е познатъ съ името Щипъ. Споредъ бившия скопски митрополитъ, покойния Теодосий, въ началото на V вѣкъ следъ Христа въ Щипъ се е родилъ знаменитиятъ старо-елински писатель Йоанъ Стобейски.[1]

[1] Митрополитъ Теодосий, Наржчникъ на Епиктета, стр. 22.

Къмъ VI вѣкъ по долината на Брѣгалница се спуснало и отседнало тамъ славянското племе, наречено сагудати. Мнозина видни водачи отъ това племе приели християнската религия и 200 години по-късно, когато тая область влѣзла въ българското царство, тѣ косвено повлияли за покръщаването на българитѣ. Споредъ професоръ г. Йорд. Ивановъ, едновременно съ приемането на християнството брѣгалнишкитѣ славяни притежавали и писмени знаци, нагодени за тѣхния езикъ отъ Кирила Кападокийски. Вѣроятно това е най-старата българо-славянска азбука, наречена глаголца. Въ единъ старъ български ржкописъ се разказва, че царь Борисъ покръстилъ цѣлата българска земя, съградилъ въ нея църкви, „и на Овче-поле въздигналъ бѣли църкви". Отъ това се вижда, че следъ Преславъ и Охридъ щипскиятъ край е билъ трети центъръ на българската просвѣта и култура въ първото българско царство.

Следъ поражението на българската войска при Бѣласица, гдето бѣха плѣнени и ослѣпени 14 х. български войници отъ византийския царь Василий Българоубийца, градътъ Щипъ е билъ превзетъ отъ византийцитѣ на 1015 год. и подпада подъ тѣхно робство. Царь Калоянъ наново го отнима отъ гърцитѣ и го възвръща на България, а половинъ вѣкъ следъ това, въ времето на Иванъ Асѣна II, Щипъ бива отново завоюванъ отъ Византия. Въ 1330 год., следъ поражението на българската войска при Кюстендилъ, Щипъ подпада подъ сърбитѣ и стои подъ тѣхна власть всичко 25 години — до смъртьта на Стефана Душана — 1355 год. Въ началото на XV. вѣкъ, когато княжеството на Константинъ Дѣянъ, съ столица Кюстендилъ, е било превзето и завладѣно отъ турцитѣ, и Щипъ, който е влизалъ въ състава на това княжество, миналъ подъ турска власть и заживѣлъ своитѣ дълги години на страшно робство, теглила и мракъ.

За тая промѣнчива участь на гр. Щипъ сведочатъ и развалинитѣ на много древни паметници, разхвърлени около него и въ него. Не ще е безинтересно, ако се спра и поотдѣлно разгледамъ, макаръ и на кратко, тия старини.

Ще почна съ Хисаря, тоя величавъ хълмъ надъ града, увѣнчанъ съ яки каменни стени, който презъ редица вѣкове е билъ нѣмъ свидетель на много беди и ужаси, изсипвани върху града отъ жестокитѣ му владѣтели, и на много малко радости.

Хисарьтъ се издига на югоизточната часть, непосрѣдствено до самия градъ и се обгражда отъ рѣкитѣ Отиня и Брѣгалница. По неговия южен склонъ, изложени на припекъ, съ накацали много кжщи, които живописно лежатъ една надъ друга. Хисарьтъ, Кумлакътъ и възвишенията надъ новоселската мѣра и лъджитѣ при Брѣгалница нѣкога сж били цѣлъ масивъ, но въ продължение на вѣковетѣ ерозивното действие на дветѣ щипски рѣки сж откжснали Хисаря отъ другитѣ хълмове и сж го уединили. На този имено хълмъ, отбраняемъ отъ всички страни, нѣкога силнитѣ римляни съградили крепость за да бранятъ областьта отъ чуждо нашествие. Покъсно царь Самуилъ възобновилъ тая крепость и дълго време я използувалъ за свои военни нужди. Щипяни знаятъ разположението и развалинитѣ на Хисаря. Та и кой ли отъ тѣхъ въ детинството си не е очаквалъ съ тревълнение първия день на пролѣтьта, „св. Четиресе," за да се качи на Хисаря, да пие тамъ боза и да яде вкусни тиганици! Кой отъ тѣхъ не е стоялъ подъ стърчащитѣ възбогъ голи хоросанени стени въ вжтрешностьта на Хисаря и съ боязънь и удивление не е гледалъ, какъ вѣятъ надъ тѣхъ криле орлитѣ и бухатъ нощемъ зловѣщи бухали! Тѣ сжщо познаватъ и зелената морава по културния насипъ на върха, по която на казания праздникъ нѣкога нашитѣ революционери играеха кайгана и се надскачаха съ прехвърляне.

Въ най-горнята вжтрешна часть на крепостьта, тамъ, гдето сж били хамбаритѣ и складоветѣ за храни, низъ дупкитѣ и сега още се намиратъ просени зърна, които, разбира се, сж кухи. Ала споредъ единъ разказъ на живъ щипянецъ нѣкога въ стенитѣ на хамбаритѣ били намѣрени здрави и плътни просени зърна. Часть отъ тѣхъ били дадени на Коце Бабамовъ, който взелъ та ги посѣлъ въ саксия. И за чудо голѣмо зърната поникнали въ саксията следъ толкова вѣковно престояване въ хоросона, но не могли да дадатъ плодъ, за голѣмо огорчение на Бабамовъ, защото единъ пазаренъ день той си купилъ вжглища, а добичето, на което били товарени вжглищата, влѣзло въ двора и опасло просото въ саксията. За да бжде крепостьта силна и неуязвима, непремѣнно въ нея трѣбва да е имало достатъчно вода за защитницитѣ ѝ. Горе на Хисаря до наше времо не бѣха открити никакви следи отъ изворъ, кладенецъ, чешма или друго

нѣщо. Да се качва горе вода съ ржце, или по-другъ нѣкакъвъ начинъ, е немислимо и неприемливо, особено въ време на войни и въ обсадно положение. Нѣкои предполагатъ, че отъ върха на Хисаря до коритото на Брѣгалница билъ изритъ кладенецъ, въ който се е слизало и качвало по извити каменни стълби. Смѣта се, че при едни разкопки на насипа горе устието на този кладенецъ ще се открие.

Какви чудни легенди се носятъ всрѣдъ щипяни за Хисаря и крали Марко, който лежи въ една дупка тамъ и чака времето да се събуди и пакъ да размаха своя тежъкъ боздуганъ! Къмъ края на Новоселска клисура и сега още се сочи единъ голѣмъ камъкъ, съ дълбоко отпечатанъ пръсть върху него, който нѣкога билъ хвърленъ отъ крали Марко отъ Хисаря. Разбира се, легендарниятъ прилепски герой презъ онова страшно минало не е можелъ да не простре славата си чакъ до насъ и въ началото на нашето турско робство да ни внуши надежди и упования. Друго едно предание всрѣдъ щипяни говори, че когато Хисарьтъ се е градилъ, цѣлото население на Щипъ и околията е било заето въ работа. Работницитѣ сж били наредени въ верига и материалитѣ се предавали отъ ржка на ржка. За наглеждане на пеленачетата били оставени бабитѣ. Всѣка една баба наглеждала и люлѣяла по 40 люлки.

На северозападнитѣ поли на Хисаря, на тѣсна и продълговата площь се намира старинната църква „св. Арх. Михаилъ", позната намъ съ името „Фитията". Тая църква има хубавъ, стариненъ стилъ и досущъ прилича на църквата въ краль Марковия манастиръ въ Скопско. И дветѣ тия църкви сж градени въ началото на 14 вѣкъ отъ майстори, които сж познавали една и сжща архитектура. Защо щипяни наричатъ тая църква Фития, не можахъ да узная. Обяснението на нѣкои, че думата фития била арабска и че черквата, като дошли турцитѣ, я преобърнали на джамия, тоестъ „фитъ" я сторили, не почива на сериозни основания. Но за това време има запазено у щипяни едно хубаво предание. Когато турцитѣ превърнали църквата въ джамия, за голѣмо удивление на всички, иконата на св. Архангелъ Михаилъ побѣгнала отъ тамъ и се спрѣла въ града. И тамъ, гдето била намѣрена, била въздигната друга малка църквица съ сжщото име. Тая църквица и сега още сжществува въ Щипъ.

Освенъ нѣколко много стари икони нашиятъ съотечественикъ г. Баждаревъ, когато на 1917 год. посетилъ Щипъ, намѣрилъ въ нея въ единъ дискусъ, единъ нанизъ отъ стари сребрени монети съ лика на краль Леополдъ унгарски, 1668 год., останали вѣроятно въ Щипъ отъ времето на австрийското нахлуване тукъ въ 1688 год. Въ наше време Фитията бѣше добре запазена. Стенитѣ ѝ вжтре бѣха плътно измазани съ варь, та не личеха никакви фрески. Какво е състоянието на Фитията сега, не зная. Но казватъ, че сърбитѣ вече я превърнали въ църква и служили въ нея литургия. Справедливостьта го изисква да признаемъ основанията имъ да се молятъ Богу въ единъ свой храмъ. Историческа истина е, че фитията е градена отъ сърбинъ. Ето нѣкои подробности по това.

Къмъ края на XIII столѣтие и началото на XIV, когато сърбитѣ, несмущавани отъ никого, се ширѣха низъ българска Македония, България се разяждаше отъ остри вжтрешни и династически смутове. А още по-голѣмо нещастие сполетѣ България, когато въ 1285 год. нахлуха въ нея и въ Маджарско татаритѣ. Тѣ преминали Балкана и опустошили Тракия и даже Македония. Могжщото царство на Асѣновци изчезва, а на престола въ Търново сѣда слабодушниятъ боляринъ Смилецъ, като васалъ на татарския ханъ Ногай. И когато сръбското политическо надмощие постепенно прониква въ началото на XIV вѣкъ между градоветѣ на североизточната часть на Македония, които въ XIII вѣкъ съставляваха часть отъ българската държава и, споредъ думитѣ на византийския писатель Акрополита, тамошнитѣ жители съзнателно сж се чувствували като българи и сж се борили срещу гръцкото робство, изведнажъ изпъква една интересна личность по име протосевастъ и кесарь Стефанъ Хреля Драговоля, сръбски войвода, мжжъ юначенъ и стратегъ, който е държалъ известно време въ ржцетѣ си градоветѣ Мелникъ, Кюстендилъ, Струмица и Щипъ. Тоя именно Хреля Драговоля, познатъ въ народния епосъ подъ името „Релю Крилатица“ и „Релю Пазарско копиле“, защото се е мѣталъ съ войската си ту къмъ сръбскитѣ крале, ту къмъ византийскитѣ императори, е съградилъ щипската старинна църква Фитията. Хрелю, който е съградилъ сжщо и пирга въ Рилския манастиръ, на старини се е покалуге-

рилъ подъ името Харитонъ и е билъ внезапно умъртвенъ отъ краль Душановитѣ хора въ 1343 год. въ Рилския манастиръ.

Името на Стефанъ Хреля за пръвъ пѫть се споменува въ грамотата на сръбския краль Стефанъ Милутинъ презъ 1302 год. Тамъ е писано:

„И прида краліевьство ми црьквь великославнаго Арьхїстратига Михаила иже вь Щипоу градоу, іегоже протосевасть Хреліа отъ основаніа любовию душе си създаль и оукрасиль красотами црьковными“[1].

Отъ това известие узнаваме, че Стефанъ Хреля презъ 1302 год. построилъ и украсилъ храма св. Архангелъ Михаилъ въ Щипъ за свой и за кралевъ споменъ и го е предалъ да го владѣе Хилендарскиятъ мънастиръ на Атонъ. Както ще видимъ по-долу, съ изключение на този паметникъ, гр. Щипъ е пъленъ съ паметници, останали тамъ отъ българското владичество. Благодарение на размирицитѣ въ България, сърбитѣ завладѣха Македония, но много малко време я държаха въ ржцетѣ си. И за да бѫдатъ угодни на завладѣнитѣ отъ тѣхъ българи, привличали ги къмъ себе си като имъ градѣли църкви и богато дарявали манастиритѣ имъ. Тѣ знаели, че македонскиятъ българинъ е набоженъ и биели на най-слабото му мѣсто. Забелѣзва се и едно друго явление, което е аналогично съ всичко онова, което сега се забелѣзва въ завладѣното отъ сърбитѣ наше отечество. Когато въ първия Милутиновъ походъ въ началото на XIII вѣкъ сърбитѣ завладѣха „градъ славний Скопье, по сихъ же Овче полие, и Злетовь и Пиянъцъ“, приложиха спрямо завладѣното население сжщата държавна мѣрка, каквато я прилагатъ и сега въ Македония, а именно боляритѣ и гражданитѣ, които благосклонно посрѣщали краля Милутина, били оставяни спокойно въ земитѣ си, а всички ония, които се подозирали въ враждебность, били прогонвани изъ огнищата си. Значи, вълкътъ козината си мѣни, но табиета — не.

Въ югоизточното подножие на Хисаря, срещу Новосело, малко по-горе отъ яза за воденичкитѣ при устието на Отиня, се намиратъ развалинитѣ на малката църквица „Св. Ив. Кръститель“. Тя е срѣдновѣковна сграда отъ второто

[1] „Минало“, год. II, кн. 5 и 6, стр. 22.

българско царство. Размѣритѣ ѝ сѫ много скромни, а и направата ѝ е простичка. Въ наше време на страничната врата отъ дѣсно личеха доста ясно образитѣ на царь и царица. Царицата бѣше съ корона на главата, съ герданъ и обици, а царьтъ съ корона и мантия, съ седефи на вратника. Тя е построена въ царуването на царь Асѣна II. И тия два образа бѣха неговъ и на съпругата му. Отъ лѣво на стената сѫщо имаше единъ такъвъ образъ, но той много слабо личеше.

Друга, сѫщо тъй стара църква въ града ни е „Св. Спасъ", на лѣвия брѣгъ на Отиня, до старитѣ градски гробища, надъ Кумлака. Тя е отъ времето на българския царь Константинъ Дѣянъ, отъ втората половина на XIV вѣкъ. Църквата Св. Спасъ, която бѣше напълно запазена до наши дни, цѣлата бѣше изпълнена съ ликове на светци и съ славяно-български надписи по тѣхъ. Въ единъ лѣтописецъ отъ XIV вѣкъ се споменува и градската църква св. Никола. Но тя, въ тоя си видъ, както я знаемъ днесъ, е съградена и възобновена презъ 1867 год. Надъ западната входна врата въ църквата има голѣма мраморна плоча съ надписъ, отъ който се вижда, кога е възобновенъ храмътъ и че това е станало съ общонародно иждивение и помощь „при пастироначалствѣ митрополита Кюстендилскаго и щипскаго Игнатия", родомъ отъ Одринъ.

Въ турската махала, горе надъ нѣкогашния „хюкюматъ" има еднокуполна джамия, надъ която стърчи чанаклия минаре. Тая джамия е старинниятъ храмъ „Св. Илия". Презъ турското робство мѫчно можеше българинъ да иде до тая старина, но всрѣдъ щипяни се разказватъ много легенди за тоя нѣкогашенъ български храмъ.

Въ махалата подъ Хисаря има още много църкви и параклиси, разхвърляни тукъ-таме, но вече съ заличени следи. Една такава черквица и до днесъ още сѫществува въ кѫщата на щипянеца Доне Прилепчански, зарита на дълбоко въ двора. Като остатъкъ отъ срѣдновѣковна сграда въ Щипъ е тъй нареченият „Деведжи-ханъ" (камиларски ханъ), въ който нѣкога търговци отъ Венеция и Рагуза (Дубровникъ) разтоваряли и продавали своитѣ стоки. Въ турско време въ него спирали камилари. Отъ тая сграда въ наше време стърчаха само полуструтенитѣ ѝ стени.

Останки отъ старинни постройки се срѣщатъ и въ „Старийо конакъ" надъ Вароша. Тукъ личеха само развалини-

тѣ на входнитѣ врати и старинитѣ основи на единъ огроменъ турски хамбаръ. Споредъ преданието, тукъ нѣкога е имало старъ конакъ за управление, или дворецъ за жилище.

Една напълно запазена старинна сграда въ Щипъ е безистенътъ въ чаршията. Това е еднокорабна масивна постройка, мрачна и хладна, разпредѣлена вжтре на множество търговски дюкяни. Тя обаче е турска постройка и предназначението ѝ сигурно е било за складъ. Отъ тоя типъ постройки бѣше и „Дебоя“ срѣщу хюкюмата, въ който турцитѣ държеха барута си. Подъ Дебоя на Отиня има стариненъ каменъ мостъ, който бѣше завлѣченъ презъ 1885 год. отъ наводнението.

Надъ текето на бекташиитѣ, на изтокъ отъ града, около два килом. по коритото на Отиня, въ наше време стоеше каменниятъ сводъ на римския водопроводъ, по който е идвала нѣкога изобилна вода за града, сигурно отъ Суитлъка. Тоя сводъ или „кемеръ“, както го наричахме, биде окончателно разрушенъ при страховитото наводнение на Отиня презъ 1885 г., което нанесе страшни пакости на града и взе множество жертви.

Като старинна постройка въ Щипъ се сочи и „Каменикъ мостъ“ на Брѣгалница, който свързва града съ велешкото шосе. Той има четиринадесеть отвора, седъмь голѣми и седъмь малки. Надъ първия отворъ при дѣсния брѣгъ на рѣката и днесъ още стои зазидана плоча, на която ясно личатъ фигуративно изваяни две женски цици. Около тая фигура щипяни разказватъ известната въ фолклора на южнитѣ славяни легенда: Нѣкога мостътъ билъ граденъ отъ двама братя майстори: ала работата не имъ вървѣла добре, денемъ каквото съграждали, нощемъ се срутвало. Най-сетне двамата братя се увѣрили, че за да се задържи мостътъ, трѣбвало да се зазида въ основитѣ му човѣкъ. И единъ день братята, които били женени, се уговорили тайно: чиято жена дойде по-рано да донесе хлѣбъ на домакиня си, тя ще да бжде жертвата. И случило се, че тоя день първа дошла жената на по-малкия братъ. Майсторитѣ я хванали и жива я зазидали въ основитѣ на моста. Отъ тоя день постройката се задържала.

На западъ отъ самия градъ, непосрѣдствено до него, на една тераса надъ Брѣгалница и по склоноветѣ на Кумлака е разположено хубавото градче Ново село, съ чисто българско аселение. За него се знае, че било заселено въ времето на

царь Мурадъ и че е било войнишко или пазачко село, ползуваще се съ голѣми привилегии. Въ старото турско царство по българскитѣ земи е имало много такива поселения, които сж се ползували съ права отъ султанитѣ. Имало е войнишки села, които сж давали войници за служба въ султанскитѣ сараи и конюшни въ Стамбулъ; други сж били доганджии (ловци соколджии), други пазачи на пѫтища и пр. Понеже входътъ въ Щипъ отъ къмъ Ново село е запазенъ съ една тѣснина, Клисурата, която виси надъ Брѣгалница и е мжчно достжпна, сигурно е, че и новоселчани въ старо време сж имали задача да пазятъ отъ неприятеля тоя проходъ. Ново село се е ползувало съ голѣми правдини. Преданието казва, въ него турчинъ не е можалъ безъ предизвестие да влезне и живѣе. На двата края на селото, при Отиня и горе при Клисурата, е имало налбантници; когато турчинъ съ конь е искалъ да мине презъ Ново село, длъженъ е билъ при входа му да слезне отъ коня, да разкове подковитѣ му и пѣшкомъ да мине селото. При изхода можалъ е пакъ да подкове коня си и да се качи на него.

Въ Ново село има величественъ храмъ „Св. Богородица“, въздигнатъ въ тоя си видъ прѣзъ 1850 год. Това се вижда отъ следния надписъ въ църквата:

„Во 1850 лѣто, месяца Иуния 29. Вѣдомо буди обновлениемъ сего с-го храма успѣние пресветия Богородици по време на Блаженейшаго патриарха Артемия Александрийскаго и архипастиря нашего и епископа господина Захария Еритронъ и епитропа хаджи Анастасия, сосъ общимъ православнимъ християнъ, ктиторомъ и приложникомъ святаго храма сего, да помян. Богъ Госп. въ царствиемъ своемъ всегда, нинѣ и присно и во вѣки вѣковъ“.

Крайно интересна въ тоя храмъ е една картина отъ 1813 год., на която сж изобразени пресв. Богородица, която спасява единъ царь, болното дѣте на живописеца, който е зографисвалъ тогава храма, самиятъ живописецъ съ жена му и болното 15 г. момче, оздравѣло вече, дошло да благодари на св. Богородица за оздравяването си съгласно съ обещанието. Самата картина буди голѣмъ интересъ и служи за образецъ на изкуството на българскитѣ зографи и на носията отъ онова време. Подъ картината има обяснителенъ текстъ, който е сжщо интересенъ. Въ него народниятъ говоръ се бори съ чер-

ковно-славянския. Тоя надписъ ще ни открие една чертица отъ стария животъ на македонцитѣ, ще ни покаже и колко много религиозни и вѣрующи сж били тѣ. Зографътъ е билъ нѣкой си Теодосий, родомъ отъ Велесъ. Когато работилъ храма въ Ново село, едно отъ децата му, Илия, 15 годишно, се поболѣло. Донесли го въ Щипъ и го лѣкували, но нищо не помогнало. Тогава силно вѣрващитѣ въ чудеса родители поднесли детето предъ храма на св. Богородица, и за удивление на всички то оздравѣло.

Ето и самиятъ надписъ: „Знамение новое чудо прѣсветия Богородици како естъ скоро помощница, азъ грѣшний Теодосия образомъ сий зоограф въ лѣто отъ Христа 1813. Въ това врѣме работихъ въ църква ново-селска и имахъ домъ у Велесъ и едно дете, това що лежи, именемъ Илия: Беше ми болно. Простихъ за него и майка му донесе го ради да го лекуеме и нищо лекъ не поможе и прийде врѣме дете да умре и майка му го принесе прѣдъ врата църковна и зе да плаче и азъ и рекохъ жено види како е Богородица избавила царя отъ море, она може и намъ да поможе и поклонихме се. О, чудеса пресветая Богородица оживе детето и поиска да яде и потомъ оздраве. Самото отроче едва бѣ на възрасть 15 лѣтъ, прийде и поклонися во свети храмъ".

Щипъ притежава едно важно природно богатство. Това сж изобилнитѣ топли извори, пръснати на дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница, въ тѣсninата срещу Ново Село и задъ него по течението на сжща рѣка. Тия топли извори бликатъ въ източното подножие на „мѣрата" и сж наредени въ права линия до самия брѣгъ на Брѣгалница и наравно съ нивото ѝ. Когато рѣката приижда, залива ги и ги натлачва. Тия извори сж познати у насъ съ името „Лъджи". Водата имъ е симпурна и желѣзна. Цѣлата околность до тѣхъ силно мирише на сѣра. Температурата на водата имъ, особено на единъ отъ тѣхъ, е много висока — надминава 50° целзий. Лъджитѣ и въ първобитното си състояние каквито ги знаемъ, бѣха една благодатъ за щипяни, особено за новоселчани, понеже тѣ бѣха, а сигурно и сега сж, тѣхнитѣ безплатни перални.

Вѣроятно отъ сжщото огнище блика топлиятъ изворъ и на срещната страна на хълма, тамъ гдето е построена минералната баня „Кежовица". Тя е стара турска сграда, съ

басеинъ и артика за събличане. Въ банята имаше два извора: желѣзенъ и симпуренъ. Въ наше време водата въ Кежовица бѣше изобилна, но съ течение на годинитѣ тя бавно се е изгубила. Загубването на водата ѝ е най-чувствително следъ всѣко земетресение.

Въ самия градъ, въ „Горно маало", има мѣстность, наречена „Тузлия". По срѣдата на една отъ неговитѣ калдъръмени сокачета извира вода, която е силно горчиво-солена. Думата тузлия е турска и означава нѣщо солно, солено.

Въ тъмното минало Щипъ е страдалъ не само отъ турци, отъ сърби и гърци, но и отъ австрийци. Турцитѣ въ миналото сж водили нѣколко войни съ австрийцитѣ. Въ една отъ тия войни, на 1688/9 год., австрийцитѣ влѣзли въ Щипъ и до основи го изгорили. Преданието казва, че старият градъ се е намиралъ на Ежово поле, гдето още личатъ развалини, и тепърва следъ пожарището се съградилъ на днешното мѣсто около старата Самуилова крепость.

Родниятъ градъ на свещенитѣ наши сѣнки — Т. Александровъ, Т. Лазаровъ М. Развигоровъ, Е. Чучковъ, Сл. Арсовъ, Чемковъ и редъ още други апостоли и революционери, които сложиха кости въ борба съ народнитѣ врагове, още въ дълбокото тъмно робство е раждалъ борци и герои, които сж задавали страхъ на цѣли турски области и съ своитѣ героични подвизи сж оставили незаличими спомени въ народната паметь, та и днесъ се възпѣватъ дѣлата имъ. Тия герои на миналото сж войводата Чавдаръ и неговиятъ сестричникъ Лалушъ. Тѣ сж родомъ отъ Лакавичкитѣ села при Щипъ въ втората половина на 16 вѣкъ. Лалушъ войвода първоначално е билъ байрактаръ на Чавдара. Въ ония времена Щипъ съ околията си административно зависѣлъ отъ софийския беглер-бей. Чавдаръ войвода, на чело съ 300 отборъ юнаци, хайдутувалъ въ Кожухъ планина. Софийскиятъ паша пращалъ срещу Чавдара 5—6 пжти потери, но тѣ не само че не могли да го разбиятъ, но и по-вече го прославили. Тогава пашата употрѣбилъ хитрость, като убедилъ Чавадра да му се предаде срещу нѣкои съблазнителни нѣща. Лалушъ, обаче, който изглежда да е билъ по-хитъръ, подозрѣлъ измама и предупредилъ вуйка си да не се предава на пашата. Но понеже Чавдаръ не склонилъ, Лалушъ му предложилъ да се предаде съ половината най-отборъ юнаци, а другата половина отъ

четата да му я остави на волята. Въ пашовския конакъ въ София Чавдаръ и другаритѣ му сложили оржжието, но скоро се намѣрили въ тъмницата. Но Лалушъ билъ на своя постъ. Той заплашилъ пашата, че ще обърне София на пепелище, ако не освободи вуйка му. И за доказателство на това разорилъ до основи пашовитѣ чифлици въ околностьта на София. А една народна пѣсенъ казва, че Лалушъ влѣзълъ въ София, разбилъ тъмницата и освободилъ отъ затвора вуйка си.

Професоръ Иречекъ въ своята история на българитѣ казва, че въ търновското въстание въ 1595 год. участвувалъ и отрядъ хайдути отъ 2000 души, които нападнали и разграбили главния румелийски градъ София. П. Р. Славейковъ иска да каже, че тая дружина е била на Лалушъ войвода.

* * *

Ще навлѣза сега въ областьта на просвѣтата и ще я проследя отъ най-ранни дни до началото на борбитѣ за свобода и независимость на Македония. По край просвѣтата, ще се спра за кратко и върху едни прояви на благотворителность, които за епохата, въ която сж извършвани, сж отъ значение и интересъ.

Отъ приведенитѣ тукъ надписи на плочи, икони и картини и отъ нѣкои надписи на стари икони въ църквитѣ св. Никола и св. Рангелъ, отъ годинитѣ 1810 и 1834, става явно, че въ Щипъ българското четмо и писмо никога не е пресекнало и че то се е употрѣбявало у насъ и въ оная епоха, когато Фенеръ бѣше успѣлъ да угаси до голѣма степень народностното съзнание у българо-македонския народъ. Споредъ свидѣтелствата на стари щипяни, въ началото на миналия вѣкъ половината щипски граждани знаяли да четатъ и пишатъ български или църковно-славянски. Споредъ свидѣтелството на сжщитѣ стари хора никой отъ тѣхъ не помни въ щипски храмъ нѣкога да се е служила литургия на гръцки езикъ. Имало е обаче случаи, когато символътъ на вѣрата, нѣкои тропари и „Отче нашъ“ сж се произнасяли на гръцки, и туй е ставало въ онова време, когато гръцката пропаганда е била силна и застрашителна.

Нашиятъ съгражданинъ г. Вл. Икономовъ въ разговоръ ми съобщи, че неговиятъ дѣдо, приснопаметниятъ Икономъ п. Анастасъ, човѣкъ по това време на преклонна възрасть, пишелъ

много красиво български. Запитанъ веднажъ отъ внука си, где се е училъ да пише толкова хубаво български, дѣдо Икономъ му отвърналъ, че той и знае и не да пише, но неговиятъ дѣдо „везелъ по български като на гергефъ". Тая подробность нека ни покаже, че въ Щипъ никой пжть следъ второто българско царство не се е промъквала чужда речь и чуждо писмо освенъ български.

Когато българскиятъ народъ бѣше заетъ съ извоюване на църковно-училищни правдини, и щипяни сж взели живо участие въ тая борба. Споменава се името на попъ Паликария, който е билъ пращанъ въ Цариградъ като делегатъ на щипяни по църковния въпросъ. Тоя попъ Апостолъ Паликария, родомъ новоселецъ, живѣлъ въ срѣдата на 19 вѣкъ, е билъ много забележителна личность. Гръцкото духовенство, което успѣ да окове въ духовно робство българския народъ, въ началото на XIX вѣкъ се опита да подчини подъ своята духовна власть и щипяни. Ала неговитѣ опити се разбили о твърдостьта, упоритостьта и високия патриотизъмъ на щипяни. Въ началото на сжщия вѣкъималъ седалището си въ Щипъ фанариотскиятъ владика Иеронимъ. Има предание, че тоя фанатизиранъ гръкъ, въ омразата си спремо славянската писменость и българската народность, далъ заповѣдь да се събератъ въ митрополитската сграда всички стари книги и ржкописи, писани на старо-български и славянски езици. И като ги събралъ, опожарилъ ги собственоржчно. Въ тия пламъци загинали много ценни древнобългарски съчинения, каквито ученолюбивитѣ щипяни ревниво пазили до тогава.

Паметна е и борбата на нашитѣ съграждани съ фанариотското духовенство къмъ 60-тѣ години на миналото столѣтие. На чело на движението за българска църква застанали виднитѣ тогава щипски граждани Манолъ Кяя и Мано Панайотовъ, а задъ тѣхъ се сплотилъ цѣлиятъ градъ, мало и голѣмо. Въ 1876 год. въ Щипъ се получило известие, че Стобийския митрополитъ Игнатий, който ималъ седалището си въ Кюстендилъ, пожелалъ да дойде въ Щипъ да отслужи литургия. Тоя случай дошелъ точно на време за да се даде възможность на щипяни веднажъ за винаги да скжсатъ съ фанариотската духовна власть. Игнатий дошелъ въ Щипъ, но още не билъ се настанилъ добре въ конака си, когато предъ него се явили щипскитѣ първенци и му заявили, че е

по-добре да стане и да си иде отъ кѫдето е дошелъ, тъй като щипяни не искатъ гръцки владика и гръцко пѣснопѣние въ църква. На това Игнатий отговорилъ, че той е дошелъ въ Щипъ да служи литургия и ще служи, та който не иска да го слуша, да си седи у дома. Но упорититѣ щипяни разрешили малко по-иначе въпроса: вмѣсто тѣ да напуснатъ храма, намѣрили за по-добре Игнатий да го напусне. Презъ нощьта срещу службата нѣколцина граждани влѣзли въ църквата, изкъртили владишкия столъ, съ двата разярени лъва въ основитѣ му, и го изнесли въ църковния притворъ. Когато узналъ това Игнатий, отказалъ се да служи въ храма св. Никола и отишелъ да служи литургия въ кѫщата на попъ Костадина, на която присѫтствували само нѣколцина владишки приятели. Ала и тукъ владиката не билъ оставенъ спокоенъ. Скоро предъ кѫщата на попъ Костадина се събрала една внушителна тълпа граждани и надала силни викове: „Не сакаме гръцкийо владика!“ Владиката, като усѣтилъ, че тая работа не е шега, скоро напусналъ града. Този е билъ последниятъ гръкъ, който се е опиталъ да спечели щипяни за фенерската духовна кауза. Следъ него въ Кюстендилъ и Щипъ идва преосвещениятъ Иларионъ, вече родомъ българинъ.

По-горе казахъ, че славяно-българската писменость никой пѫть не е била загаснала въ Щипъ. Много естествено е, че за да се подържа тя, е трѣбвало да има огнище, въ което да тлѣе националното самосъзнание и любородната искра. Това огнище сѫ били килийнитѣ училища, въ които на пѣсъкъ сѫ били изучвани азбукето, часословътъ и псалтирьтъ. За училищни килии тогава сѫ служили или църковнитѣ свещоливници и кръщелници, или низката и упушена соба на даскала — терзия. Покойниятъ нашъ учитель Димитъръ Бѣлаяна е оставилъ нѣколко книги, въ една отъ които, на бѣлото ѝ поле, се споменува за единъ ръкописъ, писанъ презъ 1561 година отъ нѣкой си даскалъ Антония Георгиевъ. Где е сега тоя ръкописъ и где е библиотеката на Бѣлаяна, никой нищо не можа да ми каже. Вмѣнявамъ въ дългъ на моитѣ млади съграждани, ако подиръ насъ отидатъ като свободни граждани въ роднитѣ огнища, да се потрудятъ и издирятъ тия ценни писменни съкровища отъ времето на нашето тройно робство и отъ възраждането ни. Хроникирано се споменува годината 1793, когато въ Щипъ е имало за пръвъ

пѫть килийно училище. Ала кога е било замѣнено килийното обучение по църковнитѣ книги съ новото учение, т. е. кога е било открито въ Щипъ първото модерно училище, точно не може да се установи. Като пръвъ нашъ учитель се сочи даскалъ Кривъ Мано. Той е учителствувалъ въ Щипъ около 1830 год. Но на 1828 год. въ Ново село вече сѫщо е имало училище, въ което учителствувалъ църковниятъ клисарь даскалъ Мано. Дали тоя Мано не е единъ и сѫщь човѣкъ, това съ положителность не можахъ да установя. Следъ него се явилъ като учитель даскалъ Трайко Клисаровъ, родомъ отъ Щипъ. За него се знае, че общината му плащала по 15 лири годишно отъ църковната каса, а на голѣми праздници получавалъ като подаръкъ отъ ученицитѣ си по нѣкой и другъ грошъ. Ученицитѣ му достигнали до 150, а училището му било общонародно. По това време, на редъ съ общонародното училище, въ Щипъ е имало и частно училище, въ което учителствувалъ щипянецътъ хаджи Георги. Училището му се помѣщавало въ собствената му кѫща, гдето той извършвалъ въ свободното си време и терзилъкъ. Ученицитѣ му плащали по 30 пари седмично. Подобни частни училища въ Щипъ изобилствуватъ и по-късно. И тѣхното сѫществуване се обяснява съ факта поради изобилието на ученици, които не сѫ могли да се побератъ въ общонароднитѣ училища.

Къмъ края на 1840 год. щипяни вече почувствували нужда отъ по-уредено училище. Тѣхната любознателность не могла да се задоволи съ познанията на даскали, на които подалечъ отъ Пребѣгъ и новоселскитѣ лозя кракътъ имъ не е билъ стѫпвалъ. Ето защо тѣ условили за учитель градския любимецъ даскалъ Павле Гроздановъ, когото по-късно изпратили да се учи въ Кюстендилъ при Неофита Рилски на ланкастерската метода. Следъ завръщането си въ Щипъ Павле Гроздановъ приложилъ новото учение на практика. Гражданитѣ останали твърде доволни отъ него и му повишили заплатата на 36 турски лири годишно.

Едновременно съ това щипяни замислили да се сдобиятъ и съ по-обширна училищна сграда, защото тѣснитѣ църковни кръщелници не били вече годни за нарастващитѣ просвѣтни нужди на гражданитѣ. За училище сега се вече пригодила църковната кѫща на Коце Рибарче, находяща се до самия олтаръ на църквата св. Николай. Следъ смъртьта на Павле

Гроздановъ въ 1857 год. за учитель останалъ синъ му Димитъръ Павловъ. По това време учителствували въ Щипъ попъ Анастасъ, братъ отъ друга майка на Йосифъ Ковачевъ и Апостолъ Златановъ.

Щипскитѣ първенци узнали, че въ Велесъ учителствува единъ бележитъ учитель, на име Георги Милетичъ и пожелали да го иматъ за свой учитель. Желанието имъ скоро било осѫществено. Георги Милетичъ, баща на нашия ученъ мѫжъ, професоръ Л. Милетичъ, дошелъ въ Щипъ и почналъ да преподава новитѣ предмети. Тойималъ около двадесетина ученика, между които били Арсо Лазаровъ, Коце Гочевъ, Михаилъ Дончевъ и др. Учительтъ Георги Милетичъ, споредъ показанията на неговия живъ ученикъ, дѣдо Михаилъ, билъ даровитъ, веселъ човѣкъ и добъръ домакинъ. Обичалъ много природата и често извеждалъ ученицитѣ на прошетка на открить въздухъ. Той учителствувалъ въ Щипъ две години. Тукъ трѣбва да кажа, че до Милетичъ въ Щипъ не е имало годишни изпити. Следъ него щипяни условили за първоначалното училище Димитъръ Бѣлаяна, а за класното — Димитъръ Павловъ. Съ общи грижи на всички щипяни училищата били снабдени съ необходимитѣ учебни пособия и помагала.

Като споменувамъ тукъ за второто учителствуване въ Щипъ на Дим. Павловъ Гроздановъ, сега вече добре школуванъ при Найденъ Геровъ въ Пловдивъ, отъ значение е да се знае нѣщо повече за тоя скроменъ нашъ будитель. Той е роденъ на 8 ноември 1840 год. въ гр. Щипъ, а починa въ София на 3 мартъ 1919 год.

Вдъхналъ още отъ семейното огнище любовьта къмъ родината си и жаждата да работи за нея и подготвенъ отъ баща си, той на 17-та си година е станалъ основенъ учитель въ града. Следъ като учителствува до 23-та си година, отива въ Пловдивъ въ класното у-ще на Н. Геровъ, завършва го съ грамаденъ успѣхъ, следъ което наново учителствува 4-5 години въ Ново село, гдето взима активно участие въ противогръцкото освободително движение. Заедно съ Апостолъ Паликария той е билъ изпратенъ въ Цариградъ като делегатъ въ първия учредителенъ екзархийски конгресъ, а следъ това е билъ заставенъ отъ екзархията да остане въ Цариградъ като учитель и пѣвецъ въ екз. черква. Въ Цариградъ живѣлъ петъ години и заедно съ П. Р. Славейковъ, който известно време е

живѣлъ у дома му, съ другитѣ видни дейци е взималъ участие въ народното освободително движение. Сжщевременно той е посещавалъ курсове въ Робертъ колежъ и е усъвършенствувалъ познанията си по френски, гръцки и турски езици, които той отлично владѣеше, а сжщо и познанията си по историята и културата на западъ, особено на Франция, чиито велики философи на XVIII в. той четѣше съ страсть чакъ до сетния си часъ.

Когато борбата за дух. освобдждение съ гърцитѣ се завърши успѣшно и стана ясно, че ще трѣбва да се почне новата политическа борба, Гроздановъ вмѣсто да приеме поканитѣ на свои приятели и да се пресели въ България, гдето поради неговата култура и знанието на много езици го е очаквала блѣскава кариира и богатство, той се връща въ Македония, въ родния си градъ, и отново учителствува тамъ цѣли 18 години, изпълняващъ почти непрекжснато длъжноститѣ на директоръ на класното училище, секретарь на общината, пѣвецъ въ черквата, главенъ учитель и пр. Той е взималъ живо участие и въ новото политическо революционно движение, билъ е, най-сетне, подушенъ отъ мѣстнитѣ власти и е трѣбвало да се махне отъ Щипъ. Тръгналъ за България, въ Скопье е билъ задържанъ отъ митрополията и останалъ като учитель, надзиратель въ пансиона, пѣвецъ и пр. 7 години, следъ което е трѣбвало отново да се мѣсти и е дошелъ въ България, гдето живѣ като скроменъ пенсионеръ и черк. пѣвецъ и, най-сетне, изтощенъ отъ мизерията и болесть, тихо угасна въ една полусрутена хижа въ столицата на свободна България. Щипското братство му устрои тържествено погребение като на заслужилъ съгражданинъ.

Силенъ тласъкъ на обучението въ Щипъ е далъ Йосифъ Ковачевъ презъ 1870-71 год., който изначало учителствувалъ въ Ново село, а следъ това въ Щипъ, гдето приложилъ звучната метода. Тогава училището е било смѣсено. Негови другари и сподвижници въ просвѣтата на щипяни били братъ му Михаилъ А. Ковачевъ, Маджунковъ и Ал. попъ Орушовъ, бащата на Тодоръ Александровъ.

Йосифъ Ковачезъ е роденъ на 14 януарий 1839 година въ гр. Щипъ, гдето е получилъ килийното си образование и следъ това, презъ 1855 год. станалъ учитель въ с. Гиляни въ Скопско. Тукъ той не се е задоволилъ само съ обуча-

ване на децата, но събиралъ и народни умотворения. Съ своя тихъ характеръ, съ трудолюбието си и достойно пѣене въ черква И. Ковачевъ завладѣлъ селянитѣ, които го обикнали и не искали да го изпуснатъ. Но той не билъ доволенъ отъ себе си, чувствувалъ, че съ тѣзи познания не може да бжде достатъчно полезенъ за народа си и замечталъ да се сдобие съ по-голѣмо образование. Съ тази цель И. Ковачевъ напусналъ учителството и заминалъ за Цариградъ, гдето предполагалъ, че ще намѣри добри българи, които да му помогнатъ да замине въ Русия. Вмѣсто въ Русия, обаче, попадналъ въ Бѣлградъ, гдето постжпилъ въ духовната семинария, която следъ три годишно учение завършилъ. Презъ 1864 год. Ковачеву се отдало да замине въ Русия, въ гр. Киевъ, гдето постжпилъ въ духовната академия, въ която покрай духовнитѣ науки се преподавало и история и педагогия, за които той много се интересувалъ и редовно посещавалъ лекциитѣ и хоспитациитѣ. Тази негова прилежность го приготвила къмъ теоретическа и практическа обществена дейность въ областьта на народната просвѣта. Одеското българско настоятелство, което подпомагало способнитѣ ученици българи въ разнитѣ учебни заведения и което следѣло тѣхния успѣхъ, като се увѣрило въ способноститѣ на Ковачева, издържало го при следването му въ академията, а следъ свършването ѝ изпратило го за учитель въ Габровското училище.

По онова време въ Габрово главенъ учитель билъ Цвѣтко Самарджиевъ, който поучавалъ децата още по македонската метода. Веднага следъ пристигането си въ Габрово И. Ковачевъ се заелъ съ въвеждането на новата метода, която той наричалъ нагледна и гласна. За пълното приложение на новата метода той заставялъ и другитѣ учители да хоспитиратъ при него и я усвоятъ. Успѣхитѣ презъ първата година били отлични и името на И. Ковачевъ се носило отъ уста на уста между всички габровски граждани. Освенъ новитѣ предмети, които той въвелъ за обогатяване теоритичнитѣ познания на учащитѣ се, както и учебнитѣ помагала и покжщнина, като картини, черни дъски, чинове, той обърналъ внимание и на физическото възпитание на учащитѣ се, като въвелъ предмета гимнастика, извеждайки децата на гимнастически упражнения на открито. Турцитѣ, които не-

могли да не видятъ успѣхитѣ на българското училище и виновника на тия успѣхи, почнали да гледатъ съ завистъ и наклеветили московския даскалъ предъ русенския валия Митхадъ-паша като опасенъ човѣкъ. Последниятъ наредилъ предъ мѣстнитѣ власти да махнатъ Ковачева още преди завършването на учебната година и, въпрѣки общитѣ симпатии на гражданитѣ и молбитѣ имъ предъ пашата, негласно билъ интерниранъ въ родното си мѣсто презъ 1869 година.

Въ Щипъ И. Ковачевъ не намѣрилъ вакантно училищно мѣсто и се условилъ за учитель въ съседната на града махала Ново село, гдето почналъ да прилага своята реформаторска учебна дейность. Новоселското килийно учение било реформирано въ класно, съ двегодишенъ курсъ. Програмата на новоотвореното училище изработилъ самичъкъ, като раздѣлилъ ученицитѣ на два класа за класно обучение. Въведенитѣ предмети иматъ общообразователенъ характеръ, чрезъ който се стремѣлъ да подготви учащитѣ се за бждещи дейци въ областьта на учебното дѣло и църквата. Презъ 1871 год. излѣзълъ първиятъ изпускъ на новоселското класно училище, въ което се обучавали момчета отъ Габрово, Велесъ, Тиквешъ, Прилепъ, София, Плѣвенъ и др. градове. Въ родния си градъ той не се е ограничилъ само между четиритѣ училищни стени. Той отворилъ недѣлно училище, въ което презъ празнични дни държалъ сказки на разни теми; отвориль недѣлни курсове за обучаване на грамотность възрастнитѣ, а търговцитѣ упжтвалъ, какъ да водятъ търговскитѣ книги и смѣтководството. Презъ идещата година Ковачевъ премѣстилъ училището си въ центъра на града, но въ сжщата година скопскиятъ митрополитъ го назначилъ за училищенъ инспекторъ въ Кюстендилско. Новата му длъжность, която по тогавашнитѣ размирни времена не бѣ лишена отъ опасности за живота, не се харесала на турската власть, която поискала да се махне Ковачевъ, поради което той отново потърсилъ учителско мѣсто и отишелъ въ Прилепъ, гдето разви една трескава, народополезна дейность. Следъ освобождението на България Ковачевъ се прибра въ София, гдето занимава чиновнически и професорска служби. Той умрѣ на 31 декемврий 1898 г. Между литературнитѣ трудове на Ковачева личатъ: Школска педагогика, Ржководство за първоначалното обучение и Български букварь по звучната метода.

Следъ Йосифъ Ковачевъ отъ 1874 год. до 1883 год. въ Щипъ е учителствивалъ Иванъ Карановъ отъ Кратово, после щипяни пакъ повикали Бѣлаяна и Дим. Павловъ. Като тѣхни другари съучители били Константинъ Шекериновъ, Ал. Живковъ и Анастасъ Чепъргановъ, сладкозвучниятъ църковенъ пѣвецъ.

Наредъ съ тоя поменикъ не ще е безинтересно да изтъкна тукъ една особеность, която се забелязва въ щипскитѣ училища къмъ 60-тѣ години на миналия вѣкъ. Докато народнитѣ водачи сж се надпреварвали да услужатъ съ нѣщо на училищата, да ги издигнатъ съ добри учители и пособия, самитѣ ученици отъ това време сж чувствували голѣмъ страхъ отъ училищата и неохотно сж ги посещавали. Това се дължи на познатия тогавашенъ методъ при обучението, изразенъ въ свирѣпата фаланга и въ жестокитѣ и често нечовѣшки наказания, прилагани спрямо ученицитѣ при незнаяне урокъ или при други простжпки. Фалангата е представлявала едни дървени клещи, въ които се включвали и стѣгали краката на ученика, следъ което до подуване се налагали съ пржчка. Обикновенитѣ наказания сж били: сѣдане съ голи колѣна на пѣсъкъ, бой съ пржчка по пръститѣ на ржцетѣ и почерняване лицето на провинения ученикъ съ сажди и развеждането му въ такъвъ видъ низъ улицитѣ. Къмъ края на 80-тѣ години методитѣ при обучението бѣха поизмѣнени и много отъ тия жестоки наказания вече забравени.

Като говоря за културно-просвѣтнитѣ прояви въ гр. Щипъ въ старо време, трѣбва да подчертая, че не правя разлика между Щипъ и Ново село. Но понеже Ново село имаше своя отдѣлна община, хубаво и обширно училище и отдѣленъ бюджетъ, умѣстно е да се спомене, че на редъ съ училищата въ Щипъ отъ край време и въ Ново село просвѣтата е била поставена на завидна висота. Помнятъ се имената на следнитѣ учители, които сж учителствували въ Ново село: даскалъ Темелко, попъ Йованче, Апостолъ Паликариевъ, Димитри Шоповъ, Костадинъ Сарафовъ и Симеонъ Момчеджиковъ, които отпосле сж ржкоположени въ свещенически санъ.

За да се ржководи, за да расте и да се развива просвѣтата въ Щипъ, естествено е, че сж били потрѣбни материални срѣдства. И за удивление е, че щипяни сами сж дали паричнитѣ срѣдства за подръжка на училищата си, безъ

да очакватъ и най-малка външна помощъ. Едвамъ следъ 80-тѣ години на миналия вѣкъ екзархията имъ е плащала директора на класното училище. Училищнитѣ работи сж се водили отъ църковна община, подѣлена на църковни епитропи и училищни настоятели. И съ каква любовь, съ каква похвала и безкористие сж гледали на работата си тия наши съграждани! Тѣхното дѣло буди удивление и възторгъ и трѣбва да служи за примѣръ на всички ни.

До 1877 год. щипяни, както казахъ, нѣмаха особена сграда за училище. Но когато Йосифъ Ковачевъ разви своя учебенъ методъ, старото училище въ кжщата на Коце Рибарче се видѣло тѣсно. Живиятъ и буденъ за наука духъ на щипяни не се е задоволилъ съ това училище. Къмъ 1870 г., когато Вас. Левски като челебия посетилъ гр. Щипъ и се срещналъ тамъ съ живия още въ София хаджи Михаилъ Костенцевъ, щипяни замислятъ да си построятъ нова, обширна сграда, натъкмена съ всички потрѣбности за училище.

Тая идея цѣли седъмь години е зрѣяла у щипяни. Отъ нея е било обхванато цѣлото гражданство. Тя е въодушевила мало и голѣмо, у дома и въ чаршията единствената тема на разговоръ е било новото „школо“, което е щѣло да се гради. Мѣстото му било опредѣлено въ западния дворъ на църквата „Св. Никола“, въ жгъла, който се образува отъ коритото на суходолината Отиня и северната църковна улица. Даже въ едно отъ заседанията църковно-училищното настоятелство е кръстило бждещето училище на името на солунскитѣ равноапостоли Св. Кирила и Методия и взело решение да се постави на фасадата му, надъ голѣмия балконъ, библейскиятъ надписъ: „Начало премудрости — страхъ Господенъ“.

Най-сетне дошелъ голѣмиятъ праздникъ за щипяни. Презъ пролѣтьта на 1877 г. сж били изкопани основитѣ и поставенъ първиятъ камъкъ. Кой знае защо, кжщата на К. Рибарче била освободена презъ тая година и училището се пренесло въ женското отдѣление на църквата „Св. Никола“. За постройката на училището имало твърде малко платени дюлгери. Щипяни по тоя случай си наложили трудова повиность: всѣки се чувствувалъ задълженъ да помогне, съ каквото може, за постройката на училището. Едни носили камъни, други дърва и дъски, а нѣкои и сами работили.

Най-голѣмо участие въ постройката на новата училищна сграда взела младежьта отъ двата пола. Отъ ранна сутринь до късна вечерь, построени въ верига, съ легени, кофи и други сждове, младежитѣ носили пѣсъкъ и вода отъ Отиня или бъркали и разнасяли варь и камъни.

По такъвъ начинъ, въ продължение на две години, щипяни си съградиха ново, великолѣпно училище, отъ което покъсно Даме Груевъ и Гоце Дѣлчевъ опасаха цѣла Македония съ революционния обржчъ.

На 1889 год. училищното настоятелство въ Щипъ взело решение да се изработи особенъ правилникъ, по който да се ржководятъ училищнитѣ работи. За тая цель се избрала комисия, състояща се отъ: учителя Саздо Панайотовъ, директоръ на училището, Григоръ Кралевъ, основенъ учитель и председателя на училищното настоятелство, Христаки Димитровъ. Уставътъ бързо билъ изготвенъ и е съдържалъ следнитѣ поглавни отдѣли: Права и длъжности на училищното настоятелство, права и длъжности на директора и права и длъжности на учителитѣ, на ученицитѣ, на родителитѣ имъ и пр. Отъ отдѣлъ „права и длъжности на ученицитѣ" се преписвали извадки и се облѣпяли по училищнитѣ стени.

Както казахъ и по-горе, щипското училищно настоятелство не е искало никаква помощь за училищата си отъ екзархията. Ала къмъ 1885 г., за да се не дѣли отъ другитѣ градове въ Македония, то приело да се плаща отъ екзархията само директоръть. Срещу това, обаче, църковната община ежегодно внасяше въ касата на екзархията отъ вули и друго една сума надъ 300 турски лири.

На редъ съ училището въ Щипъ още въ най-ранно време е имало и читалище. Печатътъ на това читалище отъ 1875 г. е запазенъ у нашия съгражданинъ, г. Христо попъ Коцевъ, и на него се чете надписа: „Българско читалище Дѣятелность — Щипъ".

Покрай просвѣтата въ училищата, градъ Щипъ роди доблестни хора, които просвѣщаваха Македония и вънъ отъ училищата. Двамата братя, родомъ отъ гр. Щипъ, Михаилъ и Арсений Костенцеви бѣха най-старитѣ македонски книжари, които съ рискъ на своя животъ разнасяха българското слово по всички македонски краища. Като проследи човѣкъ биографията на тия двама братя, ще остане очуденъ като какъ

тѣ сж се решили на единъ занаятъ въ едно време, когато бѣше опасно не да продавашъ по турскитѣ градове български книги, а само да говоришъ български. Ние виждаме Михаила и Арсения Костенцеви ту въ Пловдивъ, гдето получаватъ бунтовнически прокламации отъ В. Левски, ту въ Струмица въ борба съ гръцкия владика, ту арестанти въ Дойранъ, ту наказвани и глобявани въ Прилепъ, ту пъкъ на мирни занятия въ Щипъ.

Около времето на Йосифа Ковачевъ въ Щипъ се замислило и за образованието на девицитѣ, за която цель щипската община изпратила на свои срѣдства да следватъ въ Габрово и да се подготвятъ за учителки девицитѣ Сава Шекеринова, Славка х. Темелкова и сестрата на Йосифъ Ковачевъ — Анастасия. Споредъ проф. Иорд. Ивановъ, първото девическо училище въ Щипъ било открито на 1861 год. отъ Ефка Милетичева. Но споредъ х. Михаилъ Констенцевъ[1] първото девическо училище въ Щипъ било открито презъ 1874—1875 год. отъ неговата съпруга Мария.

Освенъ Йосифъ Ковачевъ и Мих. Костенцевъ, които сж писали и печатали български книги за просвѣта и обучение на народа си, презъ 1866 год. въ Цариградъ се явява като радетель на българската книга и щипянецътъ Константинъ Атанасовъ. Той е отпечаталъ книгата: „Кратко описание на св. двадесеть манастири въ Атонската гора". Тая книжка на времето бѣше много разпространена въ Щипъ и жждно се четѣше отъ гражданитѣ.

Наредбата на нашитѣ училища се е твърде много харесвала, та двама неизвестни дописници ето какво сж писали за Щипъ въ в. „Македония", бр. 42—44 отъ 1867 год.:

„Щипяни сж за уважение за наредбата на училищата си. Предаватъ се български и турски езици. Ученицитѣ на брой около 250. Народности три: българи 2000 кжщи (освенъ Ново село близу 600 кжщи); турци отъ 500 повече, егюпци до 40—50 кжщи".

Преди да завърша съ просвѣтата отъ старо време въ гр. Щипъ, нека да кажа нѣщо за една друга характерна черта на старитѣ щипяни, която издава въ тѣхъ силенъ па-

[1] СпБАН, книга XXVI. Къмъ историята на нашето духовно възраждане.

триотиченъ духъ и обичь и неприкосновеность къмъ народната вещь.

На 1878 год., както казахъ, щипяни се сдобиха съ нова грамадна сграда за училище, построена съ общогражданси усилия въ западното дъно на двора въ църквата „Св. Никола".

Ала не минало много и тая радость нѣкакъ се помрачила. Следъ като завършила голѣмата училищна постройка, общината се видѣла парично затруднена. И за да се улесни, тя взела решение да продаде нѣкому мѣстото и сградата, въ която се помѣщавало старото училище. Това решение скоро се приведе въ изпълнение. Коце Рибарче, единъ виденъ и почтенъ гражданинъ, далъ добра цена и купилъ училището. А презъ пролѣтьта на следнята година той наелъ майстори прилепчани и почналъ да събаря покрива на старото училище, за да гради на мѣстото нова кжща.

До тогава не всички щипяни знаели за сдѣлката на църковното настоятелство съ К. Рибарче. Но когато видѣли, че старото училище е продадено и покривътъ му почналъ да се кърти, сѣкашъ не керемиди и прогнили греди, а ребра и живо месо майсторитѣ кжсали и къртѣли отъ гърдитѣ на щипяни. Вестьта скоро обиколила града и предизвикала бунтъ.

— Какъ може училище да се продава?! — викали всички. — Това писано ли е нѣгде? Кой може да купи училище, да го руши и да гради кжща на него?

Скоро по-виднитѣ граждани се събрали въ общината и подирили смѣтка отъ общинаритѣ. За своето дѣло тѣ се оправдавали съ факта, че общинската каса е праздна, а и училището не е потрѣбно вече.

— Ако общинската каса е праздна — заявявали щипяни — ние сме по мѣстата си. Ние сме община и ние ще намѣримъ пари. Но да продавате училището — това не може! То е за насъ светиня и нѣма да оставимъ да го рушатъ.

Отъ църковния дворъ гражданството отишло въ старото училище, разгонило майсторитѣ и почнало да праща клетви по Рибарче, който дръзналъ да купи църковенъ имотъ. За известно време работата заглъхнала и градътъ се успокоилъ. Ала сдѣлката била извършена, К. Рибарче броилъ паритѣ и не можеше да се откаже така лесно отъ изгодата. Поради това къмъ Спасовденъ майсторитѣ пакъ се появили на по-

крива на старото училище и вече почнали да събарятъ стѣнитѣ му. Нѣкои отъ гражданитѣ се опитали да убедятъ странитѣ да се откажатъ отъ продажбата, други употрѣбили и насилие, но не сполучили. Тогава една друга мисъль блѣснала въ главитѣ на едни. Трѣбваше да се опита последното и сигурно срѣдство . . . Презъ една сутринь, когато майсторитѣ отишли да събарятъ старото градско училище, изтръпнали и се ужасили отъ виденото. Околовръсть стенитѣ му били опасани съ черенъ платъ. Сѣкашъ мъртвецъ лежалъ предъ тѣхъ. При тая гледка майсторитѣ нарамили торбитѣ си и си заминали въ Прилепъ. Никой не смѣелъ да доближи и пипне увититѣ въ черно училищни стени. Около тѣхъ всичко опустѣло. Гражданството избѣгвало да минава край училището, а общинаритѣ навели глава и си подали оставката.

Следъ време всичко се забравило и К. Рибарче пакъ си построилъ кжща на училищното мѣсто.

Още въ най-скоро време чувството за благотворителность е било силно развито всрѣдъ щипяни. Благотворителностьта къмъ срѣдата на миналия вѣкъ въ Щипъ е била тиха и могжща. Стремежъ къмъ благодѣяние се е пораждалъ у всички, и у българи и у турци. Всѣкой споредъ силитѣ си е правилъ добро на ближния си. И въ областьта на благотворителностьта се е забелязвало голѣмо съревнование. Добродетельта се е извършвала чисто по евангелски: когато е давала дѣсната ржка, лѣвата нищо не е знаяла. Но надъ всички добродетелни люде отъ онова време въ Щипъ стои единъ единственъ свѣтълъ образъ, който съ любвеобилното си и милостиво сърдце е стоплялъ душитѣ на немощнитѣ си съграждани. Тоя образъ, това голѣмо име е Хаджи Костадинъ, основателя на щипския приютъ за старци и бѣдни хора, познатъ подъ името „Шпитале“, съграденъ въ 1870 год.

Най-богатиятъ, а и най-образованиятъ между всички тогавашни свои съграждани щипяни, свършилиятъ гръцка гимназия въ Цариградъ Хаджи Костадинъ не е могълъ да бжде спокоенъ и да се радва на своитѣ материални блага, като е знаялъ, че негови съграждани ходятъ голи, гладни и безприютни. Мисъльта да помогне на страждушитѣ и облекчи тѣхното положение не му е давала миръ, до като най-после пристжпя къмъ нейното осжществение. Повиква при себе си майстори и

заедно съ тѣхъ обмисля плана на постройката, въ която той ще прибере всички нещастници отъ града Щипъ. И когато всичко е обмислено и скроено, радость и миръ изпълва душата му. Не следъ дълго въ центъра на града Щипъ се поставятъ темелитѣ и въ присѫтствието на всички щипяни чрезъ обичайния водосветъ започва се усърдно подъ надзора на Х. Костадина изграждането на постройката, едноетажно здание, невисоко, въ форма на правожгълникъ, съ отдѣлни стаи и кухни, различни по голѣмина, за да служатъ споредъ численостьта на членоветѣ на приютилитѣ се тамъ, съ широкъ дворъ, находящъ се въ срѣдата на зданието и масивна голѣма порта съ чешма и канализация, специална пералня снабдена съ нуждния казанъ за топлене вода.

При такива удобства той настанява своитѣ любимци — нещастници, като за добрия редъ въ Шпиталето назначава и управитель. Но съ това не се изчерпватъ грижитѣ за онеправданитѣ — любовьта и щедростьта на Хаджи Костадинъ не познаватъ граници. Отъ прихода на единствения хотелъ, най-красивото здание въ центъра на града, наречено Хаджи Костадиновъ ханъ, той урежда да се издържатъ приютенитѣ въ Шпиталето, и когато вижда, че и този доходъ е недостатъченъ, той подарява всичкитѣ си въ града дюкяни, отъ които на вѣчни времена да се ползува приютътъ.

Самъ нещастенъ въ живота, погребалъ жена и дванадесеть деца, останалъ само съ една внучка, съ разбита отъ скръбь душа, пълна съ горесть и печаль, той се стреми да доставя радости на нещастнитѣ, като за всѣки праздниченъ день съ собственитѣ си ржце, шейсеть-годишниятъ Хаджи Костадинъ раздава разни подаръци—топове басми, шамии, чехли, обуща и много други вещи, донесени чакъ отъ Солунъ. Раздаватъ се тѣ на беднитѣ съ особена охота, а последнитѣ съ препълнени отъ благодарность очи и благоговение целуватъ му ржцетѣ, изпращатъ го съ щастливи усмивки, че има човѣкъ да мисли за тѣхъ. До колко филантропътъ Хаджи Костадинъ се е грижилъ за беднитѣ, приютили се въ Шпиталето, и до колко се е вглеждалъ въ тѣхнитѣ нужди, личи отъ факта, че той е плащалъ дори и на фурната, въ която сѫ пекли.

Този примѣръ на благодѣяние е заразилъ всички негови съграждани, които се надпреварвали да носятъ разни нѣща, подаръци, храна — пелте, ошавъ, пиляфъ и пр., а

особено предъ празднични дни всѣки се е считалъ за гордъ и щастливъ да занесе повече отъ другаря си въ „Шпиталето“, и по тоя начинъ цѣли запаси отъ храна и подаръци се събирало въ всѣка една стаичка. Така нещастнитѣ взимали участие въ общото празднично настроение на щипяни, като имали не само необходимото, а дори и излишно.

Но не и до тукъ се е спиралъ Хаджи Костадинъ по пжтя на благодѣянието. Той е обръщалъ очи и къмъ ония щипяни, които по една или друга причина обитавали затвора. Къмъ тъмнитѣ и влажни подове любвеобилниятъ човѣкъ е изпращалъ всѣка есень предъ Димитровдень рогозки за всѣка килия, а всѣка вечерь и по 5 оки дървени вжглища за отопление, които заптието отъ затвора редовно идвалъ да ги получи съ позволение отъ хюкюмата. Така е продължавало всѣка есень и зима, когато редовно се е носило и храна както отъ слугитѣ на Хаджи Костадина, тъй и отъ други, които сж се стремѣли да подражаватъ въ благотворителностьта на своя почитанъ и любимъ благодетель, името на когото се е носило отъ уста на уста съ таинственость и благоговение.

Така този, ненадминатъ отъ никой щипянецъ до сега въ полето на благотворителностьта, е извършилъ подвигъ, съ който е овѣковѣчилъ паметьта си, станалъ гордость за своитѣ съграждани. Много събития, много бури минаха надъ неговото родно огнище и до стенитѣ на неговото „Шпитале“, ала когато единъ день се утаи бурята, що още бушува тамъ, името на Хаджи Костадина ще бжде наново изваденo на показъ отъ македонския лѣтописецъ, наново ще се сложи на достойно мѣсто между достойнитѣ. Толкова повече ще е нужно това и толкова повече ще свети това име, колкото по-сърдечни времена преживѣваме днесъ, за които примѣрътъ на Хаджи Костадина е не само примѣръ, а подвигъ[1].

Ще спомена тукъ и за единъ другъ щипянецъ, който сжщо по онова време се е проявилъ въ полето на благотворителностьта. Тоя нашъ благодетель се казвалъ Мано Панайотовъ. Когато Димитъръ Павловъ билъ назначенъ учитель за класното ни училище и Бѣлаяна — за основното, появила се голѣма нужда за учебни пособия и помагала, а и самото училище се преизпълнило съ ученолюбива младежь, часть

[1] М. Антонова, в. „Брѣгалница“, год. I, бр. 1. — София.

отъ която била крайно бедна. Мано Панайотовъ, като узналъ това, подарилъ 12 лири турски за покупка на книги за беднитѣ ученици. Тоя неговъ даръ на времето си е направилъ такова силно впечатление всрѣдъ щипяни, че той се помни и до сега.

Като благодетель въ сжщото време въ Ново село се проявява голѣмиятъ богаташъ и търговецъ на жито Костадинъ Станчевъ. За ползувае на новоселчани той на свои срѣдства съгради на разни мѣста въ градеца петъ чешми, като постави на тѣхъ паметни плочи. Съ позволението на турската власть Костадинъ Станчевъ построилъ моста надъ Брѣгалница, който свързва дветѣ махали на Ново село.

Не само българитѣ, но и самитѣ турци щипяни сж били засегнати отъ желанието да благотворятъ. Ще приведа тукъ единъ счучай на подобна благотворителность, който ни показва едно добро турско сърдце, а сжщевремено ни показва и какви сж били отношенията между българи и турци по онова време.

Единъ день презъ 1877 год. (това е било около Петровдень) влиятелниятъ и всемогъщъ тогава шеихъ на тъй наречението „Ашай-текеси" (долното теке) хаджи Сали ефенди, отъ тариката „Меламе", отишелъ съ свитата си да се окжпе на Кежовица. На връщане привечерь миналъ за текето си презъ Отиня. Тоя день усилино се градило отъ щипяни новото училище „Св. Кирилъ и Методий". Когато стигналъ до новостроящето се училище, той останалъ изненаданъ отъ събралия се да гради народъ и поспрѣлъ да погледа. Следъ малко всесилниятъ шеихъ попиталъ, кой наблюдава постройката, и ако е тукъ, да дойде при него. Тоя день съ това е билъ натоваренъ училищниятъ настоятель Александръ Головъ. Когато съобщили Голову, че го дири и вика шеихъ Сали-ефенди, той изтръпналъ. Познати били на щипяни неговото влияние, всесилие и фанатизъмъ. Когато Головъ се поклонилъ на шеиха и му целуналъ ржка, този го запиталъ:

— Санде чорбаджи, какъвъ е тоя народъ тука и каква бина се строи?

— Училище строимъ, шеихъ-баба! отвърналъ съкрушено Ал. Головъ.

— Училище строите, а! — И Сали ефенди махналъ съ ржка. — Ела подире ми . . .

Следъ свитата на шеиха Головъ тръгналъ ни живъ, ни умрѣлъ. Когато стигналъ въ текето, той билъ въведенъ въ стаята на домакина. Следъ почерпката съ кафе и шербетъ, шеихъ Сали-ефенди се обърналъ къмъ изумения отъ страхъ български училищенъ настоятель съ тия думи:

— Азъ бѣхъ слушалъ за своитѣ съграждани българи много хубави нѣща. Но това, което днесъ видѣхъ, едвамъ го повѣрваха очитѣ ми. Душата ми е преизпълнена съ радость. Радвамъ се, като виждамъ, че сте народъ силенъ духомъ и съ голѣмо бѫдаще. Насъ, турцитѣ, не ни бива за такава обществена работа, Санде чорбаджи! И като казалъ това, шеихътъ извадилъ изъ пазвата си свилена кесия, отчелъ отъ нея десеть рурски лири и ги подалъ на слисания училищенъ настоятелъ. — Вземи тия десеть лири — казалъ той — като дарение отъ мене за новата ви училищна сграда. Това е единъ слабъ изразъ на голѣмото ми възхищение отъ васъ. Азъ нѣма да доживѣя да видя и нашитѣ турци да се заловятъ на такава работа. Само ще ти моля за едно, Сандо чорбаджи: докато съмъ живъ, никому не съобщавай, че азъ съмъ направилъ тоя скроменъ приносъ за училищната ви сграда.

Ал. Головъ целуналъ ржка на шеиха и, удивенъ и възблагодаренъ, си отишелъ. Желанието на шеихъ Сали било изпълнено. Въ тевтера за помощитѣ въ поредния № било писано: „Х. ефенди 10 л. т.“ На 1889 шеихъ Сали-ефенди умрѣ. Чакъ тогава Ал. Головъ се видѣ свободенъ отъ дадения обетъ и съобщи на очуденото училищно настоятелство сжщинското име на „Х. ефенди“.[1]

Сега любимото училище пакъ стои на мѣстото си въ Щипъ, но надъ фасадата му едвамъ ли се чете хубавиятъ нѣкогашенъ надписъ: „Начало премудрости — страхъ Господенъ“, защото една насилническа ржка, която неканено посегна надъ него, е заличила тоя милъ надписъ. Катедритѣ въ това училище на Йос. Ковачевъ, Д. Павловъ, Г. Милетичъ, Бѣлаяна, Дѣлчевъ, Груевъ, Развигоровъ и редъ други народни будители сега сж окупирани отъ чужди людье, които не

[1] Разказа си за това събитие тукъ възпроизвеждамъ отъ статийката си, „Споменъ изъ просвѣтното минало на градъ Щипъ“, обнародвана въ сп. Македонски прегледъ год. II, кн. 4.

пръскатъ отъ тѣхъ свѣтлина, а заблуждение. Отъ тия славни катедри сега нашата челядь се заставя да пише и чете на чуждъ езикъ. Но ако надписъ може да се заличи, фактитѣ и истината никой не може да заличи. Ще дойде день, когато гостенитѣ ще си идатъ, отъ гдето сж дошли, и историческото щипско училище пакъ ще заеме предопредѣленото си мѣсто да пръска наука и свѣтлина срѣдъ ученолюбивото щипско гражданство.

НАРОДНОСТНИТѢ МАЛЦИНСТВА.

Отъ проф. Г. П. Геновъ.

Две причини наложиха на Парижката мирна конференция презъ 1919 год. да създаде специаленъ статутъ за покровителствуване на народностнитѣ малцинства: 1). Защото мирнитѣ договори, като се грижеха преди всичко да задоволятъ интереситѣ и политическитѣ стремежи на победителитѣ, не разрешиха правилно националнитѣ въпроси. Територии, населени въ мнозинството си съ дадена народность, бѣха оставени подъ чуждо владичество, единствено поради обстоятелството, че така диктуваха интереситѣ на победителитѣ. 2). Защото населенията въ нѣкои части на Европа сж смѣсени до такава степень, че политическото имъ разграничение е невъзможно. Както и да се прокаратъ държавнитѣ граници, не може да се избѣгне, щото чужди населения по раса, езикъ, народность да не останатъ въ територията на една или друга държава.

Първата причина извънредно много усложни проблемата на народнитѣ малцинства. Ако победителитѣ бѣха се загрижили въ Парижъ презъ 1919 год. да разрешатъ въпситѣ за териториялното разграничение на държавитѣ споредъ принципа на народноститѣ, проблемата за народностнитѣ малцинства не щѣше да се яви сега въ такава остра и мжчно разрешима форма. Фактътъ обаче, че цѣли области като Македония, Добруджа и Тракия, населени въ своето мнозинство съ еднородно българско население, се оставиха подъ владичеството на държави, които имаха най-малко основание да претендиратъ, възъ основа принципа на народноститѣ, да бждатъ тѣхни владетели, естествено, създаде на много мѣста едно съвсемъ ненормално положение и усложни твърде много и безъ това не лесната проблема за политическото разграничение и помирение между враждуващитѣ европейски народи.

Парижката мирна конференция сама разбираше, че нейнитѣ решения въ много случаи не сж съгласни съ справедливостьта, че по-голѣми или по-малки етнически маси въ Срѣдня и Източна Европа ще останатъ подъ чуждо владичество. Авторитѣ на договоритѣ сами разбираха, че това ще бжде опасно, както за самитѣ народностни малцинства, които ще бждатъ изложени на преследване и насилствена асимилация или изгонени отъ мнозинството, така и за мира въ нашия континентъ.

Тая опасность бѣ очевидна още при създаване на договоритѣ, защото войната предизвика коренно политическо преустройство, почти съвършено промѣни взаимното положение на раситѣ въ Срѣдня и Източна Европа. Раси като нѣмската, маджарската, турската, които по-рано бѣха господствуващи, се намѣриха вследствие на събитията въ положението на победени и подчинени; напротивъ други елементи: славянски (въ Полша, Чехия, Югославия) ромънски, италиянски се намѣриха въ положението на победители и господари върху първитѣ. Самиятъ тоя фактъ създаваше опасения, че новитѣ господари ще си послужатъ съ сила за да създадатъ едно безправно и често жестоко положение за победенитѣ. За да не стане това, трѣбваше да се вематъ известни мѣрки, да се наложатъ известни задължения на победителитѣ да не третиратъ по безправенъ и произволенъ начинъ победенитѣ.

Исторически правото за покровителствуване на малцинствата води своето начало отъ протекцията, която католическитѣ държави презъ срѣднитѣ вѣкове даваха на своитѣ едновѣрци въ страни не отъ сжщата религия, особено въ нехристиянскитѣ страни. Въ по-късната епоха вследствие развитието на търговскитѣ сношения между Истокъ и Западъ християнскитѣ държави добиха широки привилегии да покровителствуватъ своитѣ съотечественици въ специални договори, наречени капитулации. Поради факта, че капитулациитѣ се прилагаха предимно въ държави съ теократическо държавно устройство, гдето понятието за държавна принадлежность на лицата се замѣства съ тѣхната религиозна принадлежность, религиозното покровителство въ източнитѣ страни често се разпростираше и върху мѣстни поданици, които изповѣдватъ една и сжща религия съ държавата —

покровителка. По силата на тая традиция католическитѣ държави, Франция и Австрия, даваха своята протекция въ Турция и на ония католически или католико-униятски общини, които бѣха съставени отъ мѣстни поданици.

На близкия Истокъ покровителствуването па православнитѣ християни по-късно особено енергично се пое отъ Русия. Споредъ чл. 7 отъ Кючукъ-Кайнарджикския миренъ договоръ отъ 1774 год., рускиятъ царъ получи право да покровителствува християнската църква и нейнитѣ последователи въ отоманската империя.

Презъ 1830 год., при гръцкото освобождение, Лондонската конференция постанови, че въ новата гръцка държава, свободата на съвестьта ще бѫде напълно гарантирана; до обществснитѣ служби ще се допущатъ всички мѣстни поданици, безъ да се прави каквато и да било разлика, къмъ каква религия тѣ принадлежатъ, както и да бѫдатъ третирани при пълно равенство въ всѣко отношение.

Подобни разпореждания срѣщаме и въ договоритѣ и султанскитѣ фермани, съ които въ края на 18 и началото на 19 в. се уреди автономното управление на Влашко, Молдова и Сърбия.

Съ Парижкия договоръ отъ 30 мартъ 1856 год. (чл. 9) Турция пое задължение къмъ европейския концертъ да подобри положението на всички свои поданици, безъ разлика на раса и религия, като приложи въ действие току що издадения Хати-хумаюнъ отъ 18 февруари с. г. Формално този актъ на турското правителство установяваше равенството на всички турски поданици безъ разлика на религия, езикъ и народность. Все пакъ, понеже Турция до последната революция си оставаше вѣрска държава, пълно изравняване между нейнитѣ поданици отъ различнитѣ вѣроизповѣдания, не можа да се постигне.

По тая причина публичното турско право остави християнскитѣ малцинства да се организиратъ въ религиозни и национални колективитети, въ отдѣлни общини, които имаха свое самостойно сѫществуване, отдѣленъ, автономенъ публично-административенъ и правенъ животъ, съ отдѣлни шефове, които покрай своитѣ религиозни функции имаха и такива отъ административно-сѫдебенъ характеръ въ своята община.

Разбира се, че не можеше да става дума за равенство между тия колективитети и самата турска държава, която, преди всичко, представляваше господствующия мюсюлмански колективитетъ. Това неравенство предизвика по-късните борби въ турската държава между народностното мнозинство, представлявано отъ самата държава, и организираните малцинства, които борби завършиха съ разпадането на старата отоманска империя.

Държави съ смѣсено население могатъ да запазятъ своето политическо единство, само ако успѣятъ да издигнатъ държавния принципъ надъ религиозните, езиковите, историческите и етническите различия. Нито Турция, нито Австрия въ близкото минало можаха да сторятъ това. Понеже не успѣха да се издигнатъ надъ етническите и религиозни борби, които се развиваха въ тѣхните граници, тѣ се разпаднаха. Какво ще стане съ новите държави, които се образуваха или се разшириха следъ последните войни въ източна и югоизточна Европа, ще видимъ въ недалечно бъдеще. Фактъ е, че тѣ включиха въ своите граници твърде много чужди тѣмъ народности, които ако не бъдатъ поставени при елементарни условия да живѣятъ свободно и да се развиватъ, ще започнатъ борба съ владеющата народность, както това бѣ въ Турция и Австрия.

Берлинскиятъ конгресъ презъ 1878 год. наложи още по-ясни задължения на държавите да дадатъ на своите поданици културната и вѣроизповѣдна свобода; членове 5, 27, 35 и 44 отъ Берлинския договоръ наложиха на християнските държави на Балканите — България, Черна-Гора, Сърбия и Ромъния следните задължения: „религиозните или вѣроизповѣдни различия не могатъ да бъдатъ противопоставяни на никого като мотивъ за изключване или признаване за неспособность въ упражнението на гражданските и политически права, допущането до обществени длъжности, функции или почести или до упражнението на различни професии или индустрии, въ което и да било мѣсто. Свободата и външното упражнение на всички култове ще бъде осигурено за всички поданици на тия държави както и за чужденците и никакви прѣчки не ще се правятъ било на йерархическата организация на различните вѣроизповѣдания, било на тѣхните отношения къмъ духовните имъ шефове.“

*

Но всички тия разпореждания бѣха недостатъчни, откъслечни, непълни. Въ много случаи, тѣ оставаха неосѫществени, защото никакви сериозни международни гаранции не осигуряваха изпълнението на поетитѣ задължения.

Но докато въпросътъ за народнитѣ малцинства въ миналото бѣ уреденъ случайно, народностниятъ принципъ, напротивъ, играе голѣма роль въ време на последнята война. Всички воюващи заявяваха, че войната се води за освобождението на голѣмитѣ и малки народи, а гаранцията на тѣхнитѣ законни права бѣ прогласена съ една особена настойчивость. Ще поменемъ само нѣколко факта.

На единъ банкетъ, даденъ отъ Сдружението на чуждестранната преса въ Лондонъ, на 23 октомврий 1916 година, тогавашниятъ английски министъръ на външнитѣ работи, Съръ Едуардъ Грей, заяви: „Войната ще продължи, докато ние установимъ надмощието на правото надъ силата и докато осигуримъ, при условията на пълно равенство и съгласно съ тѣхния собственъ гений, свободното развитие на всички голѣми и малки държави, които образуватъ цивилизованото человѣчество."

Отъ своя страна и германскиятъ канцлеръ, Бетманъ Холвегъ, въ речьта си, произнесена въ райхстага на 9 ноемврий с. г., каза: „Войната, чийто край ние чакаме съ довѣрие, създаде едно положение, което осигурява свободното развитие на всички народи, голѣми и малки".

Въ колективната нота до американското правителство отъ 10 януарий 1917 год. Съглашението опредѣли по тоя начинъ целитѣ на войната: „реорганизация на Европа, гарантирана съ единъ стабиленъ режимъ, основанъ на уважението на народноститѣ и върху правото на пълна сигурность и на свободата на икономическото развитие, каквото право иматъ всички голѣми и малки народи".

Въ посланието си до американския конгресъ, отъ 2 априлъ 1917 год., президентътъ Уйлсонъ опредѣли по следния начинъ задачитѣ, които Америка си задаваше съ намѣсването си въ всемирната война. „Ние сме щастливи да се биемъ за създаването на окончателенъ миръ въ свѣта, за освобождението на всички потиснати народи, за правата на голѣмитѣ и малкитѣ на-

роди, за правата на человѣцитѣ да могатъ свободно да си избиратъ такъвъ начинъ на живѣене, какъвто си тѣ харесватъ... за правата и свободитѣ на малкитѣ народи, за установяване на единъ универсаленъ начинъ на право и съгласие на свободнитѣ народи".

Руското временно правителство издаде на 9 априлъ 1917 год. единъ манифесть, въ който се казваше: „Свободна Русия нѣма за цель да потиска другитѣ народи, нито да имъ отнема народния патримониумъ, нито да заграбва съ сила чужди територии, но да установи единъ траенъ миръ на базата на правото на народитѣ да разпореждатъ сами съ себе си".

Въ другъ случай, въ речьта си произнесена на 4 юлий 1917 год., деня на независимоста на Щатитѣ, председательтъ Уйлсонъ посочи следната задача на Америка въ войната: „Да се разрешатъ всички въпроси отъ териториаленъ характеръ, или които се касаятъ до икономическитѣ условия или политическитѣ отношения, възъ основа на свободно изказаната воля отъ страна на непосрѣдствено заинтересувания народъ".

Най-после, президентътъ Уйлсонъ много по ясно опредѣля своето гледище по въпроса за политическото самоопредѣление на народитѣ въ знаменитото си послание до американския сенатъ отъ 8 януарий 1918 год., въ което се съдържатъ 14-тѣ точки на американския президентъ. Специално за териториалнитѣ разграничения на Балканитѣ той каза: „Сждбата на балканскитѣ народи трѣбва да се опредѣли съгласно съ историческитѣ начала, общия животъ и принципа на националноститѣ. Политическата и икономическа самостоятелность на балканскитѣ народи трѣбва да бжде обезпечена по международенъ пжть".

Излишни сж повече цитати. Но свѣтовната война свърши не съ едно истинско споразумение между дветѣ воюващи страни, основано на една елементарна справедливость, а съ победата на едната страна и съ поражението на другата. Миръть, който се подписа въ Парижкитѣ околности презъ 1919 год., бѣ единъ насилнически миръ. Тамъ възтържествуваха, не правото и справедливостьта, както многократно бѣ проклamирано презъ войната, а грубата сила. Мирнитѣ договори бѣха резултатъ на насилието, което победителитѣ извършиха

върху победенитѣ; победителитѣ принудиха победенитѣ да подпишатъ единъ миръ, който съвсемъ не съответствуваше дори на елементарната правда.

Териториалнитѣ граници бѣха прокарани въ много случаи произволно, така както желаеха победителитѣ, безъ да се обръща внимание, какво гласи националниятъ принципъ и каква е волята на населенията, които оставаха въ властьта на една или друга тѣмъ чужда държава. Въ границитѣ на победителитѣ останаха голѣми, често пжти компактни маси отъ чужди населения, чиито брой споредъ пресмѣтанията достига близу до цифрата 50 милиона. Принципитѣ на Уйлсона за свободното самоопредѣление на народитѣ бѣха взети въ внимание само до толкова, доколкото интереситѣ на победителитѣ изисквaха това.

Парижката конференция като че ли сама съзнаваше неправдата, която върши и се опита, до нѣкжде поне, да смекчи тежкитѣ условия, които наложи на победенитѣ и неправдата, която извърши съ населенията, които остави подъ чуждо владичество. Тя се опита да формулира, но не особено сполучливо, новитѣ принципи на международното право, които засѣгатъ човѣка, гражданина, малцинството, народноститѣ, държавата и международната общность. Уставътъ на Обществото на народитѣ може да бжде смѣтанъ като една обща декларация на правнитѣ начала, върху които почиватъ сношенията между държавитѣ и самата международна общность.

Но уставътъ на О. Н. мълчи по отношение на малцинствата. Тѣхното правно положение се засѣга въ самитѣ мирни договори — Версайлски, Сенъ-Жерменски, Ньоийски, Трианонски и Лозански, последователно подписани презъ 1919, 1920 и 1923 година, и въ специалнитѣ конвенции за покровителствуване на народнитѣ малцинства, подписани отъ държавитѣ на срѣдна и източна Европа, които презъ войнатата бѣха на страна на победителитѣ.

Когато говоримъ за народностни малцинства изобщо, ние можемъ да се намѣримъ при следнитѣ положения: 1) единъ подтиснатъ народъ има правото да иска своята политическа независимость; 2) часть отъ единъ народъ, останала подъ чуждо владичество, може да иска да се присъедни къмъ своята нация, отъ която е откжсната по единъ изкуственъ начинъ; 3) едно народностно малцинство да иска международно покровителство, съгласно съ договоритѣ.

Президентътъ Уйлсонъ въ своята речь предъ американския конгресъ, произнесена на 11 февруарий 1918 год., говори за първитѣ два начина за разрешение на националния въпросъ (териториално разрешение). Той казва: „Всички, ясно опредѣлени национални аспирации, трѣбва да бждатъ задоволени, доколкото това е възможно, безъ да се създадатъ или откриятъ елементи на нови конфликти или на новъ антагонизъмъ, които не биха закъснѣли, единъ или други день, да нарушатъ мира въ Европа, а впоследствие въ цѣлия свѣтъ."

Но въ самия уставъ на О. Н. нито правото на малцинствата, нито правото на народноститѣ да добиятъ независимость или присъединение къмъ майката отечество, не бѣха упоменати. Не може да се не изтъкне, че това бѣ една твърде голѣма празнота въ работитѣ на конференцията, последицитѣ отъ която празнота се чувствуватъ вече твърде остро въ Европа. Днесъ, както преди О. Н, единственятъ възможенъ начинъ за една нация да добие своята независимость си остава все гражданската война, правото на въстание противъ потисничеството, прогласено нѣкога още отъ французската революция и вписано въ чл. 35 на Декларацията за правата на човѣка и гражданина отъ конвента презъ 1793 година. Това е въпросъ, който интересува вжтрешно държавата, и нѣма международно значение и не влиза въ атрибуциитѣ на О. Н., освенъ когато едно вжтрешно въстание предизвика една международна война или създаде опасность за война (чл. чл. 10 и 11 отъ Устава). О. Н. не посочи мирни срѣдства за разрешение на тия конфликти.

Парижката конференция се занима само съ въпроса да създаде известни международни гаранции за народнитѣ малцинства безъ да става дума за тѣхното политическо отдѣляне отъ държавата владетелка. Тѣ оставатъ нейни лоялни поданици, като имъ се гарантиратъ известни културни, просвѣтни и вѣрски правдини.

Но конференцията разреши и тоя въпросъ по единъ твърде несполучливъ начинъ. Вмѣсто да предвиди правата за покровителствуване на народностнитѣ малцинства въ самия уставъ на О. Н. тя създаде отдѣлни постановления въ договоритѣ, които, отъ една страна не засѣгатъ всички държави, а отъ друга — въпросътъ за покровителството на малцинствата се урежда съ нееднакви текстове, които често

сѫ непълни, а въ нѣкои случаи и противоречиви. Ако постановленията за покровителството на народностнитѣ малцинства бѣха изложени въ устава на О. Н., тѣ биха се прилагали по еднакъвъ начинъ спрямо всички държави, малки и голѣми. Съ начина, по който се разреши тоя въпросъ, подчертава се началото на неравенството между държавитѣ: едни отъ тѣхъ се поставятъ въ положението на контролируеми, а други на контрольори. Това напомня до известна степень Свещения съюзъ отъ 1815 год.

Наистина, всички държави не сѫ заинтересувани въ еднакви размѣри съ рационалното разрешение на въпроса за покровителствуване на малцинствата. Но религиозни, расови или народностни малцинства сѫществуватъ на всѣкѫде, и тоя въпросъ въ по-голѣма или по-малка степень интересува всички страни, следователно налагаше едно общо решение за всички държави.

Договоритѣ за малцинствата организиратъ известна протекция за последнитѣ и чрезъ една специална система на международенъ контролъ се стремятъ да предупредятъ избухването на конфликтъ между подвластнитѣ народности и тѣхната владѣтелка или да попрѣчатъ той да вземе крайни размѣри. Но още тукъ трѣбва да подчертаемъ, че акцията на подчиненитѣ народности въ тоя случай е твърде ограничена. Споредъ рапорта на италиянския делегатъ, Титони, и резолюциитѣ, гласувани на 27 октомрий 1920 и 27 юний 1921 год., и приетото предложение на сѫщата дата на югославянския делегатъ, Спалайковичъ, всѣко заявление, отправено отъ една народность до секретарията на О. Н, че тя скѫсва политическитѣ си връзки съ държавата, не може да бѫде прието ipso facto отъ секретарията и следователно никога не може да достигне до Съвета. Подобно искане не може де бѫде отправено до Съвета и отъ една трета държава, защото то надхвърля рамкитѣ, които предвиждатъ договоритѣ за покровителството на малцинствата; договоритѣ по начало не допущатъ едно измѣнение на политическия и териториленъ режимъ въ дадена държава.

Предъ тѣзи очевидни мѫчнотии да се разреши, колкото се може по-пълно, националния въпросъ възъ основа на принципа на народното самоопредѣление, Парижката конференция се задоволи да потърси нѣкои практически срѣдства

за покровителство на народнитѣ малцинства. Но великитѣ държави, които създадоха Парижкитѣ мирни договори, избѣгнаха да уредятъ положението на собственитѣ си малцинства; тѣ наложиха подобни задължения за покровителството на малцинствата на държавитѣ победени и на ония свои съюзници, които се намиратъ въ югоизточна и източна Европа.

Подобни разпореждания срѣщаме въ:

А. 1) Сенъ-Жерменския договоръ съ Австрия (10. IX 919), поставенъ подъ гаранциитѣ на О. Н. на 22. X. 920 (чл. чл. 62—69);

2) Ньойиския договоръ съ България (27. XI 919 г.), поставенъ подъ гаранциитѣ на О. Н. на 22. X. 920 г. (чл. чл. 49—57);

3) Трианонския договоръ съ Унгария (4. VI 920 г.), поставенъ подъ гаранциитѣ на О. Н. на 30. VIII 921 г. (чл. 54—60);

4) Севърския договоръ съ Турция 10. VIII 920 (чл. чл. 140—151), замѣненъ съ Лозанския договоръ на 24. VI. 923 г.

Б. Държавитѣ наследници на Ав.-Унгария, или които получиха териториални увеличения отъ последнята, подписаха специални, допълнителни договори съ главнитѣ държави, наречени договори за малцинствата:

1) Договоръ съ държавата на сърбитѣ, хърватитѣ и словенитѣ, подписанъ по силата на чл. 57 отъ Сенъ-жерменския договоръ, и поставенъ подъ гаранциитѣ на О. Н. на 29 ноември 1920 год.;

2) Договоръ съ Ромъния, подписанъ възъ основа на чл. 60 отъ Сенъ-жерменския договоръ, поставенъ подъ гаранциитѣ на О. Н. на 30. VIII 1921 год.;

3) Договоръ съ Полша, подписанъ възъ основа на чл. 93 отъ Версайлския договоръ 28. VI 1919, поставенъ подъ гаранциитѣ на Обществото на народитѣ на 13. II 1920 г.;

4) Договоръ съ Чехословашко, подписанъ възъ основа на чл. 57 отъ Сенъ-жерменския договоръ, поставенъ подъ гаранциитѣ на О. Н. на 29. XI 920 г.;

5) Договоръ съ Гърция, подписанъ възъ основа на чл. 46 отъ Ньойиския договоръ и чл. чл. 75—86 отъ Севърския договоръ;

6) Договоръ съ Армения, по силата на чл. 93 на Севърския договоръ (не ратифициранъ).

Системата за покровителството на малцинствата въ последствие се разшири значително. Обществото на народитѣ

само взе инициативата за покровителствени мѣрки за малцинствата въ други страни, които подписаха специални конвенции съ главнитѣ съглашенски сили:

1) На 2. X 1921 год. представителтъ на Албания при О. Н. подписа подобна декларация;

2) Сжщото направиха представителитѣ на балтийскитѣ държави: Естония, Летония и Литва;

3) Когато бѣ уреденъ въпросътъ за суверенитета на Аландскитѣ острови, Съветътъ на О. Н. прие, на 17.VI 1921 год., една резолюция, която осигури на жителитѣ на тия острови покровителство на тѣхния езикъ, тѣхната култура, тѣхнитѣ шведски традиции, подъ гаранциитѣ на Обществото на народитѣ; тѣзи разпореждания бѣха въ последствие ратифицирани отъ Финландия;

4) На 20 октомврий 1921 год. посланишката конференция предвиде една подобна конвенция между Германия и Полша по поводъ на Горна-Силезия. Тая конвенция, една отъ най-пълнитѣ и най-яснитѣ въ тая материя, бѣ подписана на 15 май 1922 год. въ Женева;

5) Въ проектитѣ за организацията на странитѣ подъ мандатъ, изработени въ изпълнението на чл. 22 отъ устава на О. Н., се срѣщатъ сжщитѣ либерални начала, които въ Европа сж вписани въ клаузитѣ за малцинствата. Въ тия проекти освенъ личнитѣ и културни права, гарантирани сж и нѣкои вещни права, особено се опредѣля юридическото положение на имотитѣ вакъфъ.

Освенъ това трѣбва да се помене конвенцията между Гърция и България, която насъ ни интересува твърде много, за взаимното доброволно преселване на малцинствата, подписана на 27. XI 919 год. въ Ньойи.

Сжщо така заслужава да бжде отбелѣзана: 1) конвенцията между Италия и Югославия, подписана въ Рапало на 12 ноември 1920 (чл. 7, ал. 2);

2) Конвенцията между Полша и Чехословашко (Прага 29. XI 920);

3) Конвенцията между Естония, Финландия, Летония и Полша отъ 17 мартъ 1922 г., подписана въ Варшава (чл. 5);

4) Конвенцията между Русия и Полша, подписана въ Рига на 18 мартъ 1921 г. (чл. 7);

5) Лозанскиятъ договоръ съ Турция отъ 24 юлий 1923 год., часть I, дѣлъ III, „Покровителство на малцинствата" въ Турция и Гърция.

Отъ направеното изложение се вижда, колко голѣми размѣри е взелъ, поне теоретически, въпросътъ за покровителството на народнитѣ малцинства. Отъ войната на сетне се създава едно обичайно правило, споредъ което въ всѣки случай, когато се уреждатъ взаимнитѣ отношения между две или повече държави, да се вписватъ специални клаузи за взаимното покровителствуване на народнитѣ малцинства. Това правило се пази не само между държавитѣ, които сж членове на О. Н., но и за такива, които сж вънъ отъ него: такъвъ е посоченията по-горе договоръ между Русия и Полша, който уговаря взаимното покровителство на народнитѣ малцинства въ двете държави безъ да го поставятъ обаче подъ патронажа на О. Н., понеже, както е известно, Съветска Русия не е членъ на последното и не признава неговия авторитетъ и компетентность.

Постановленията на отдѣлнитѣ договори, конвенции и декларации, които съдържатъ правата за малцинствата, си приличатъ доста по съдържание. Все пакъ има известни отклонения, които можеше и трѣбваше да се избѣгнатъ, за да бждѣха всички малцинства поставени при равни условия.

Бившиятъ френски министъръ-председатель Клемансо въ едно свое писмо, отъ 24 VI 1919 год., до председателя на полската делегация Падаревски обяснява по следния начинъ мотивитѣ за създаване новия статутъ за малцинствата:

„Силитѣ се смѣтатъ свързани съ едно задължение, отъ което тѣ не могатъ да се отклонятъ: да осигурятъ подъ една най-тържествена и най-трайна форма на населенията въ Полша гаранциитѣ на известни сжществени права, които ще дадатъ на жителитѣ необходимата протекция, при каквито и да било промѣни въ вжтрешната конституция на полската държава.

„Това тѣ правятъ, за да отговорятъ на задължението, което поематъ въ чл. 93 на договора съ Германия. То визира само Полша. Но една подобна клауза ще подчертае сжщия принципъ по отношение на Чехословашко; такива клаузи сж вече или ще бждатъ вписани въ договоритѣ съ Австрия, Унгария, България, за да се осигурятъ подобни задължения за

другитѣ държави, на които различнитѣ договори ще да дать важни териториални придобивки.

„. . .Договорътъ, който подписва Полша, наистина се различава по своята форма отъ старитѣ конвенции, които третираха подобни въпроси. Това различие е една неизбѣжна последица и съставлява една сжществена часть отъ новия режимъ на международнитѣ отношения, осветени сега отъ създаването Обществото на народитѣ."

Тѣзи нѣколко реда съдържатъ мотивитѣ и основанията, които предизвикаха създаването на новия режимъ за покровителство на народнитѣ малцинства. Писмото на Клемансо подчертава обстоятелството, че въпросътъ за покровителството на малцинствата взема международно-публиченъ характеръ. Правата, които договоритѣ, конвенциитѣ и декларациитѣ създаватъ за народнитѣ малцинства, не могатъ да бждатъ отмѣнени или ограничени отъ вжтрешното законодателство на никоя страна.

Следователно, тѣзи права оставатъ да сжществуватъ въпрѣки промѣнитѣ, които могатъ да станатъ въ конституцията на коя да е държава, и то подъ покровителството и контрола на Обществото на народитѣ, като върховенъ органъ въ международната общность.

Второ важно обстоятелство за отбелязване е, че споредъ новосъздадената система всѣкакви спорове по изпълнението на договоритѣ за малцинствата трѣбва да бждатъ отнасяни за разрешение предъ сжда за международно правосждие въ Хага. „Чрезъ това, се казва по нататъкъ въ писмото на Клемансо, спороветѣ, които могатъ да избухнатъ, ще излѣзатъ отъ областьта на политиката и ще се пренесатъ на чисто юридическа почва, а това ще улесни издаването на едно безпристрастно решение, както и всѣкаква опасность отъ намѣсване въ вжтрешнитѣ работи, на коя и да било държава".

Това е една чувствителна придобивка за правата на малцинствата, при условие, че последнитѣ ще добиятъ прѣкъ и лесенъ достжпъ да излагатъ и защищаватъ своитѣ претенции както до Хагския сждъ за международно правосждие, така и до другитѣ органи на Обществото на народитѣ.

Нека забележимъ, че договоритѣ за малцинствата съдържатъ извънредно голѣми празнини и недостатъци. Тѣ не само не дадоха опредѣление, какво трѣбва да разбираме подъ тер-

мина малцинство, но тѣ неопредѣлиха, кой е титулярътъ на правото въ случая, кой може да рекламира ползуването и упражнението на създаденитѣ разпореждания. Защото преди да стане дума за каквато и да било юридическа акция, насочена противъ нарушението на едно право, сѫществуватъ нѣколко предварителни въпроса: 1) при какви условия едно лице или една група отъ лица може да бѫде допусната да поиска протекцията или защитата на накърненото право? 2) Кои елементи съставляватъ малцинствата? 3) Какъ ще се разрешатъ спороветѣ дали известни хора или известна група отъ хора могатъ да се смѣтатъ, като принадлежащи къмъ малцинството или къмъ болшинството?

Въпросътъ се слага практически, напримѣръ, за славянското население въ Македония, на което сърбитѣ отричатъ правото да се ползува отъ привилегиитѣ, създадени за покровителствуване на народностнитѣ малцинства, подъ предлогъ, че това население е сръбско, когато има маса безспорни данни, че това население никога не се е чувствувало като часть отъ сръбското племе, а отъ българското.

Въ това отношение чл. 74 отъ германо-полското споразумение за Горня-Силезия е много по-точенъ и ясенъ: „Въпросътъ, да ли едно лице, казва тоя членъ, принадлежи или не къмъ едно расово, народностно или религиозно малцинство, не може да бѫде нито провѣряванъ, нито оспорванъ отъ страна на властитѣ". Това разпореждане за Горня Силезия е създадено въ свръзка съ системата за народното допитване въ тая область за волята на населението, къмъ коя отъ дветѣ спорящи страни, Германия или Полша, желае да се присъедини — плебесцитъ, извършенъ подъ единъ международенъ контролъ.

Следователно споредъ разпореждането на казания членъ, за да се провѣри, какъвъ е родниятъ езикъ на единъ ученикъ, грѣбва да се вземе въ съображение устната или писмена декларация на лицата, които споредъ общо приетото право въ цѣлия свѣтъ сѫ отговорни за неговото възпитание, — това сѫ неговитѣ родители. Разбира се, веднага следъ това изпъква въпросътъ, при какви условия последнитѣ биха могли свободно и непринудено да изразятъ своята воля

— въпросъ, който на Западъ, може би, нѣма сжществено значение, защото тамъ личната свобода е достатъчно гарантирана, но който тукъ, на Близкия изтокъ е отъ сжществено значение за опредѣляне етническата или расова принадлежность на дадена часть отъ населението.

Сжщо така трѣбва да се отбележи, че договоритѣ за малцинствата говорятъ за колективни права, но не говорятъ за една колективность, за единъ колективитетъ. Нигде въ договоритѣ малцинствата не се издигатъ въ една нова морална личность, нигде групитѣ на малцинствата не се издигатъ въ субекти на международното право, а такива си оставатъ, както до сега, само независимитѣ държави. Въ самитѣ държави не е прокарана една диференциация на групитѣ малцинства, а това безспорно често не позволява да се различатъ ясно и опредѣлено малцинствата едно отъ друго и нѣщо по важно — да ги различимъ отъ мнозинството. Това е особено вѣрно въ страни, гдето различията въ езика и вѣрата не сж голѣми между отдѣлнитѣ групи, каквито случаи особено много имаме тукъ, на Балканитѣ.

Какви задължения наложиха договоритѣ на държавитѣ за покровителствуване на народнитѣ малцинства?

Преди всичко три сжществени задължения:

1. Право за малцинствата да създаватъ и ржководятъ благотворителни, религиозни и социални сдружения, училища и други възпитателни заведения.

Но правото на сдружения или на събрания на групитѣ малцинства за защита на своитѣ права, като етнически и национални групи, не е изрично предвидено въ договоритѣ за малцинствата; а това създава голѣми прѣчки въ упражнението на тѣхнитѣ права. Изключение прави само германо-полската конвенция, гдето тоя въпросъ е уреденъ пълно.

2. Договоритѣ по-нататъкъ разпореждатъ: „Въ градоветѣ или окржзитѣ, гдето живѣе една значителна часть (dans les villes ou districts où réside une proportion considérable) отъ членове на малцинствата, налага се въвеждането на тѣхния езикъ въ общественото образование, но изучаването езика на болшинството може да бжде задължително. Най-после, държавата е длъжна да направи едно справедливо разпредѣление (répartition équitable)

между всички етнически групи на фондоветѣ, които тя дава за просвѣтни, религиозни или благотворителни цели.

Ако разгледаме последователно договоритѣ за малцинствата, ние ще констатираме редица непълноти. Не само тѣ не издигатъ националнитѣ малцинства въ отдѣлни юридически личности въ държавата, но въ много случаи не може да се говори за никаква религиозна или училищна автономия. Никакъвъ общъ органъ не е предвиденъ, който да представлява малцинствата и да подържа връзката съ държавната власть; поради това вѫтрешната организация на малцинствата въ много случаи е невъзможна, защото на всѣкакъвъ опитъ въ това направление се противопоставя централната власть, властьта на мнозинството, която парализира още въ самото начало всѣка акция на малцинството. Това е особено вѣрно на Близкия изтокъ, гдето отношенията между мнозинство и малцинство сѫ често отношения на господство и подчинение.

Великитѣ държави отъ Съглашението въ това направление допуснаха голѣми несъобразности и празнини. Докато въ Севърския договоръ тѣ подчертаватъ старото положение въ отоманската империя, че всѣко етническо или религиозно малцинство е организирано въ отдѣлна община съ свой признатъ шефъ и компетентни учреждения, въ Лозана тѣ отстѫпватъ предъ настояванията на турската делегация и Лозанскиятъ договоръ вече не говори за квалифицираните представители на християнскитѣ общини (Communautés chrétiennes) въ Турция (чл. 148 отъ Севърския договоръ), а говори само за „квалифицирани представители на заинтересованитѣ заведения и учреждения" (чл. 40 отъ Лозанския договоръ). По сѫщия начинъ сѫ премахнати разпорежданията на Севърския договоръ, който говори за „една изборна система, която трѣбва да държи смѣтка за правата на малцинствата" въ Гърция и Армения, което предполага пъкъ една организация на мюсюлманското малцинство въ тия страни.

Сѫщо така конвенцията за малцинствата съ Югославия (чл. 10) говори за специални права, които произтичатъ отъ особенитѣ условия на религиозния и гражданския животъ на югославянскитѣ мюсюлмани. Но само отъ тия постановления не може да се вади заключение, че въ Югославия се създава отдѣлна мюсюлманска вѣроизповѣдна и национална община,

въ опредѣлени правни отношения къмъ държавата! Задълженията на Югославия не надхвърлятъ границитѣ на уважение религиозния и гражданския статутъ на мухамеданитѣ, тѣхнитѣ чисто религиозни институции и благотворителнитѣ имъ фондации (вакъфъ).

Въ редицата договори, конвенции и декларации за покровителство на националнитѣ малцинства единствено изключение прави конвенцията съ Чехословашко. Тя дава (чл. чл. 11, 12, 13) на подкарпатскитѣ малоруси доста широка административна автономия. Тѣ иматъ мѣстна диета и свои представители въ пражкия парламентъ; тѣ по този начинъ представляватъ вече едно напълно организирано национално малцинство съ свои квалифицирани представители, които могатъ да говорятъ отъ негово име както на властитѣ вжтре въ страната, така и вънъ отъ нея.

Безличната и обща форма, въ която договоритѣ създадоха разпорежданията за покровителство на националнитѣ малцинства, правятъ режима на последнитѣ твърде неясенъ, неопредѣленъ и несигуренъ. Самитѣ права сж изразени въ една твърде обща форма, която не дава ясна представа за отношенията между народнитѣ малцинства и властьта на болшинството. Нѣщо още по важно: самата юридическа личность, която трѣбва да упражнява тия права, не е опредѣлена, главно малцинствата не сж организирани и надарени съ правоспособность да предявяватъ претенции за осжществяването и защитата на тия права било предъ една вжтрешна, била предъ една международна юрисдикция.

Това сж две изънредно важни обстоятелства въ материята за покровителствуване народнитѣ малцинства: докато правата на последнитѣ не бждатъ точно и подробно изложени и международно гарантирани, докато не имъ се даде известно право на свободна организация, докато не имъ се даде свободенъ и прѣкъ достжпъ до опредѣлени международни юрисдикции, преди всичко предъ органитѣ на Обществото на народитѣ и предъ Хагския сждъ за международно правосждие, — до тогава не можемъ да смѣтаме въпроса за покровителството на народнитѣ малцинства за разрешенъ.

Все пакъ въпреки тѣзи очевидни недостатъци въ договоритѣ държавитѣ, които сж ги подписали, сж задължени да осигурятъ на народностнитѣ малцинства единъ минималенъ

правенъ статутъ, който трѣбва да се въодушевява отъ принципитѣ на свободата и справедливостьта. Този правенъ статутъ трѣбва да гарантира на малцинствата както покровителството на живота, така и свободното упражнение на култа и равенството предъ закона въ всѣко отношение. Всички лица, които принадлежатъ къмъ народни малцинства, трѣбва да бѫдатъ третирани по сѫщия начинъ, както и лицата принадлежащи на владеющата нация. Това равенство трѣбва да бѫде не само юридическо, но и фактическо. Отъ тукъ произтича правилото, че законодателътъ не само не може да създава неравенство между членоветѣ на народностнитѣ малцинства въ държавата и владеющата народность, но и административнитѣ органи, които сѫ натоварени съ прилагането на законитѣ, не могатъ да правятъ никаква разлика между лица, принадлежащи къмъ мнозинството, и лица, спадащи къмъ малцинството.

Къмъ това трѣбва да се добави, че договоритѣ за покровителствуване на народностнитѣ малцинства предписватъ не само, че принципътъ на равенството за всички жители да бѫде вписанъ въ конституцията на страната, но още тоя принципъ да бѫде санкциониранъ отъ гаранции, които осигуряватъ на лицата отъ малцинствата пълното приложение на тоя принципъ.

Но трѣбва да отидемъ още по нататъкъ: въ известни случаи началото на равенството може да бѫде недостатъчно да гарантира интереситѣ и правата на малцинствата. Правото, напримѣръ, на еднакъвъ достѫпъ въ училищата на страната, въ които владѣятъ езика и културата на мнозинството, ще бѫде опасно за малцинствата, защото тѣ ще бѫдатъ принудени да си служатъ съ единъ чуждъ за тѣхъ езикъ, съ езика на мнозинството. Ако децата на малцинството бѫдатъ принудени да посещаватъ училищата на мнозинството, ще се извърши едно насилие върху тия деца. Тѣ ще бѫдатъ принудени да учатъ чуждия езикъ, да възприематъ една чужда култура, а това ще цели да приготви и улесни тѣхното асимилиране отъ мнозинството.

Това насилие се премахва като се позволи на малцинствата да иматъ свои училища, отдѣлни отъ тия на държавата, гдето обучението се води на официалния езикъ. Малцинствата трѣбва да иматъ сѫщо така право да си служатъ

при известни условия съ своя езикъ въ сждилищата и въ други официални учреждения.

Така че правата на народностнитѣ малцинства споредъ договоритѣ, конвенциитѣ и декларациитѣ се свеждатъ къмъ следното:

1) Правото да придобиятъ поданството на държавата, върху чиято територия се намиратъ малцинствата;

2) Правото да си служатъ съ своя роденъ езикъ въ частнитѣ си отношения, въ богослужението, въ пресата и въ разнитѣ видове публикации;

3) Правото да си служатъ съ своя роденъ езикъ въ благотворителнитѣ, вѣроизповѣднитѣ и общественитѣ учреждения;

4) Правото да си откриватъ свои училища наредъ съ тия на владеещето мнозинство, а въ области, гдето живѣятъ голѣми части отъ народностни малцинства, обучението въ училищата да се води на тѣхния бащинъ езикъ.

Общото мнение на всички писатели е, че всѣко нарушение на кое да е отъ горнитѣ правила съставлява не само нарушение на вжтрешния законъ, ако сж вписани въ него, но и на едно международно задължение, — на самия договоръ за малцинствата.

Нека се спремъ на кратко върху всѣка една точка отъ правата на малцинствата, както сж скицирани по-горе.

ПРАВОТО НА ПОДАНСТВО.

Жителитѣ въ дадена страна, които се отличаватъ по раса, езикъ или вѣра отъ мнозинството, иматъ право, наравно съ членоветѣ на последнето, да бждатъ поданици на държавата, подъ чиито суверенитетъ живѣятъ. Това начало никоя държава не може да пренебрегне.

„Всички предписания на договоритѣ и даденитѣ международни гаранции за покровителството на малцинствата, казва френския професоръ Рене Брюне, ще останатъ безъ всѣкакво значение, не ще послужатъ за нищо, ако бжде позволено на държавата да отказва своето поданство на ония населения, които се отличаватъ по раса, езикъ и вѣра отъ мнозинството; ако тя имъ откаже правото на поданство, естествено, тя имъ отказва правото на ползуване отъ статутитѣ за малцинствата“.

Ако бѫде позволено на държавата да откаже своето поданство на лица, принадлежащи къмъ малцинствата, тя ще злоупотребява твърде много, и като последица отъ това ще имъ конфискува имотитѣ като на неприятелски поданици.

Не малко държави при все това постѫпватъ тъкмо така: отъ нашитѣ съседи на първо мѣсто Ромъния произволно отказва своето поданство на лица отъ българска народность, на повечето бивши български поданици, жители отъ рождение на Южна Добруджа и смѣтайки ги за български поданици, ликвидира тѣхнитѣ имоти по правилата на секвестра. По сѫщия начинъ се опита да постѫпи Полша съ нѣмцитѣ въ ония бивши германски области, които по силата на Версайлския договоръ станаха нейни. Сезиранъ отъ заинтересовнитѣ, постоянниятъ сѫдъ за народно правосѫдие въ Хага съ консултативно мнение се произнесе, че полската държава не може произволно да отказва своето поданство на лица отъ нѣмски произходъ, които иматъ своето мѣстожителство въ присъединенитѣ по мирнитѣ договори къмъ Полша територии.

Съглашението се е погрижило да запази широко интереситѣ на своитѣ съюзници. Малцинствата въ Австрия, Унгария и България придобиватъ много по-лесно мѣстното поданство, отколкото въ Полша, Чехословашко, Ромъния или Югославия. Парижката конференция отъ 1919 год. е оставила много по-широка свобода на действие на победителитѣ, отколкото на победенитѣ.

При това победителитѣ често разширяватъ до произволъ дадената имъ свобода. Обществото на народитѣ и постоянниятъ сѫдъ за международно правосѫдие въ Хага сѫ сезирани отъ унгарска страна съ поведението на Чехословашко, което отказва да даде своето поданство на бивши унгарски поданаци, живеещи въ територии, присъединени, по силата на мирнитѣ договори, къмъ чехословашката територия. Поведението на Чехословашко е противно на международното право, което гласи, че въ случай на анексия държавата, която анексира, трѣбва да уважава всички придобити права (droits acquis), които сѫ имали физическитѣ или юридическитѣ лица върху анексираната територия.

По сѫщия начинъ трѣбва да постѫпятъ и ония българи, жители на територии, анексирани къмъ съседнитѣ намъ дър-

жави, на които последнитѣ отказватъ подъ различни неоснователни предлози своето поданство. Въпросътъ за поданството е извънредно важенъ, защото отъ него зависи запазването или изгубването на много права и интереси, свързани съ анексираната територия.

ПРАВО НА СОБСТВЕНОСТЬ.

То е едно отъ основнитѣ права въ съвременатa държава. По начало всички поданици на държавата безъ разлика на вѣра, народность и социално положение иматъ еднакви права на собственость. Членоветѣ на малцинствата, веднажъ добили поданството на държавата, върху чиято територия живѣятъ, трѣбва да се ползуватъ отъ всички частни права или, както се изразяватъ договоритѣ, отъ всички граждански права (Les minorités doivent jouir des mêmes droits civils).

До сега има твърде много оплаквания отъ народностнитѣ малцинства, че държавитѣ владетелки посѣгатъ въ чувствителни размѣри върху правото на собственость на членоветѣ на малцинствата, а по нѣкога отиватъ до пълна конфискация, както напримѣръ се опитва да постжпи Ромъния съ имотитѣ, принадлежащи на членове на малцинствата въ Трансилвания, Добруджа и Бесарабия. Ромънскитѣ аграрни закони сж редактирани въ най-общи изрази, и когато започнатъ да се прилагатъ, изпълнителната власть ги тълкува и прилага по единъ начинъ къмъ мнозинството, а по съвсемъ другъ — къмъ малцинствата.

Въ други случаи аграрнитѣ закони, макаръ на гледъ да сж общи за всички поданици, въ действителность така сж нагодени, че отнематъ имотитѣ на малцинствата и ги раздаватъ на членове на мнозинството. Такова нѣщо предствлява ромънскиятъ аграренъ законъ въ Южна Добруджа: той е нагоденъ така, че отнема имотитѣ на българитѣ и ги раздава на ромънскитѣ колонисти. Сжщо така ромънскиятъ законъ съдържа твърде жестоки постановления, като конфискува имотитѣ на ония лица, които въ течение на три години следъ свършване на войната не сж живѣли на ромънска територия, макаръ че това е станало, защото сж били преследвани отъ ромънската власть като неблагонадежни за новитѣ господари на тия територии.

Въ свръзка съ горното изпъква въпросътъ: една държава, която е подписала договоръ за покровителството на малцинствата, не е ли свободна вжтрешно, на своя територия, да промѣня юридическия режимъ и начина на разпредѣление на земледѣлската собственость? Отговорътъ на тоя въпросъ е следниятъ: тая държава, безспорно, има това право, но само въ рамкитѣ на договоритѣ; тя нѣма право да създава изключителни закони за малцинствата, нито пъкъ изключителни закони за известни области, гдето живѣятъ само народностни малцинства, както това върши напримѣръ ромънскиятъ аграренъ законъ въ Добруджа. Въ този смисълъ е и мнението на Хагския сждъ за международното правосждие по спора за положението на германскитѣ колонии въ Полша.

МЕЖДУНАРОДНИ ГАРАНЦИИ.

Договоритѣ за покровителството на малцинствата постановяватъ, че всички задължения, които тѣ съдържатъ, сж отъ международенъ характеръ и сж поставени подъ гаранциитѣ на Обществото на народитѣ. Последното следи за осжществяването на тия права чрезъ Съвета и постоянния сждъ за международно правосждие въ Хага.

Съветътъ има широка свобода на действие; той може да взема такива мѣрки, които му се струватъ най-подходещи или най-ефикасни въ всѣки отдѣленъ случай. Въ случай на разногласия въ мненията по въпроси отъ юридическо или фактическо естество всѣки членъ на Съвета може да поиска споръть да се отнесе до Хагския сждъ.

Но договоритѣ, както вече казахме, не даватъ право на народнитѣ малцинства сами да правятъ оплаквания, да предявятъ искания или да отправятъ протести до международнитѣ институти. Очевидно е, че авторитѣ на договоритѣ сж се придържали о традиционното схващане въ международното право, споредъ което само независимитѣ държави могатъ да действуватъ валидно на международна почва. Този е най-слабиятъ пунктъ въ системата за покровителството на малцинствата. Петициитѣ, които последнитѣ отправятъ до органитѣ на Обществото на народитѣ се приематъ тамъ само за сведение; тѣхнитѣ искания не могатъ да иматъ никакво правно значение, докато една държава, членъ на Обществото на

народитѣ, не се заинтересува за тѣхъ, не ги вземе въ ржцетѣ си и не се наеме да ги подкрепя.

До сега Обществото на народитѣ не е уредило начина, по който то ще упражнява своята власть за покровителство на малцинствата; не е изработило и процедурата, която ще се следва, за да се осжществятъ правата на последнитѣ. Онова, което е изработено до сега отъ Съвета, е непълно и недостатъчно. Следъ като се направи следствие по оплакването на нѣкоя държава, членъ на Обществото на народитѣ, по поводъ нарушението на известни права на малцинствата, Съветътъ може да вземе решение, само ако нѣкои отъ членоветѣ на специално назначената за случая тричленна следствена комисия или нѣкой членъ на самия Съветъ поискатъ това. Въ противенъ случай Съветътъ не взема никакво решение. Сжщо така само Съветътъ или нѣкой неговъ членъ може да поиска щото спорътъ да се отнесе предъ Хагския сждъ. Никой другъ членъ на Обществото на народитѣ нѣма това право; още по малко подобно право може да има самото малцинство.

При това цѣлата процедура е секретна предъ Обществото на народитѣ. Веднажъ оплакването депозирано въ секретарията на О. Н., малцинството, което се оплаква, и другитѣ държави, които сж заинтересувани съ това оплакване, оставатъ въ пълно незнание за онова, което се върши. Сжщо така трѣбва да се забележи, че съ много рѣдки изключения оплакванията на малцинствата се разрешаватъ, ако изобщо могатъ да получатъ нѣкакво решение, или отъ комитета на тримата, избранъ отъ Съвета, или отъ самия Съветъ, но не и отъ Хагския сждъ. По тоя начинъ се издаватъ решения, често наложени отъ политически мотиви. Това се практикува и до сега отъ Съвета, въпрѣки решението на общото събрание на О. Н. отъ 21 септемврий 1922 г., съ което се препоржчва на Съвета да се обръща къмъ Хагския сждъ за разрешаване на спорове отъ подобенъ родъ.

По въпроса за покровителството на малцинствата върху България тежатъ известни задължения, но тя има и широки права. Нейнитѣ задължения сж изложени въ чл. чл. 49—57 вкл. на Ньойиския договоръ както следва: 1) България се задължава да съгласува своитѣ вжтрешни закони съ разпоредбитѣ на договора; 2) тя се задължава да даде на всички свои жители безъ разлика на рождение, народность, езикъ,

раса или вѣра пълна защита на живота и свободата имъ, както и да упражняватъ свободно всѣка религия и вѣрване, които не сж несъвмѣстими съ обществения редъ и добритѣ нрави; 3) България признава за свои поданици всички лица, които иматъ мѣстожителството си на българска територия, както и всѣко лице, което е родено на българска земя; 4) всички български поданици сж равни предъ закона и се ползуватъ съ еднакви граждански и политически права безъ разлика на раса, езикъ или вѣра; всѣки български поданикъ може да си служи съ който да било езикъ въ частнитѣ си или търговски сношения, въ религията, въ печата, въ събранията, както и въ сждилищата; 5) българскитѣ поданици отъ етническитѣ, религиознитѣ и езикови малцинства ще бждатъ третирани еднакво и ще иматъ сжщитѣ юридически и фактически гаранции, както и останалитѣ български поданици; тѣ ще иматъ особено право да основаватъ, управляватъ на свои срѣдства благотворителни, черковни и обществени заведения, съ правото свободно да се ползуватъ въ тѣхъ отъ езика си и свободно да упражняватъ религията си; българското правителство ще създаде условия за откриване основни училища за малцинствата, както и да ги субсидира; 6) България се съгласява да признае всички задължения, които поема спрямо малцинствата, като задължения отъ международенъ редъ, поставени подъ гаранцията на О. Н.

Нашата делегация на конференцията за мира въ Ньойи, въ отговора си отъ 24 октомври 1919 г., който даде на представения ѝ проекто-договоръ, съобщава, че България не само не се обявява противъ режима за покровителствуване на малцинствата, но че още отъ сжществуването на нашата държава малцинствата се радватъ въ нея на сжщитѣ права, на каквито се радватъ и българитѣ. За това свидетелствува българското законодателство. Въ сжщото време България е взела мѣрки да усигури религиозния животъ и развитието на собствената култура на малцинствата; последнитѣ сж могли всички най-свободно да откриватъ и подържатъ свои училища и да упражняватъ безъ всѣкакво препятствие своя култъ.

Ние сме заинтересовани извънредно много за сждбата на многобройнитѣ български малцинства, останали подъ чужда власть. Нашитѣ съседи, както казахме, сжщо така поеха задължения, както това направи България, да гирантиратъ сж-

щитѣ права на българскитѣ малцинства, останали въ тѣхни територии. Какво е положението на нашитѣ сънародници въ съседнитѣ намъ държави?

Въ Югославия. Сърбитѣ отричатъ да има въ предѣлитѣ на Югославия български народностни малцинства. Въпрѣки безпорнитѣ доказателства, дадени отъ безпристрастни учени, сърбитѣ продължаватъ да твърдятъ, че нѣма никакви българи както въ Македония така и ония западни наши покрайнини, които Сърбия отне отъ насъ по силата на Ньойийския договоръ. Поради това въ Бѣлградъ не позволяватъ дори дума да се издума за покровителството на българскитѣ малцинства въ Югославия. Отъ тамъ дори държатъ единъ крайно предизвикателенъ езикъ по тоя въпросъ.

Но фактитѣ не могатъ да се отрекатъ. Преди сърбитѣ да заематъ тия мѣста, мѣстното българско население въ Македония, което отъ Бѣлградъ искатъ да представятъ като чисто сръбско, имаше свой общественъ, културенъ и духовенъ животъ: неговата просвѣта и култура, неговото национално съзнание безспорно бѣха български. Има една неоспорима и внушителна статистика за българската култура тамъ преди войнитѣ, за цифритѣ на която статистика всички, които желаятъ да работятъ за истината и справедливостьта, трѣбва да държатъ добра смѣтка. До 1912 год. въ Македония имаше кржгло 1,400 български училища, отъ които 100 гимназии и прогимназии, съ повече отъ 2,000 учители и около 80,000 ученика. Где сж сега тия училища? Всички сж затворени отъ сърби и гърци и децата на българитѣ, които презъ време на турското владичество се учеха въ български училища, днесъ насила сж принудени да посещаватъ сръбски и гръцки училища.

Да се даде покровителство на народностнитѣ малцинства въ Македония, това значи да се възстанови тамъ онова положение, което сжществуваше преди сръбското владичество. Съ други думи, да се открияатъ закрититѣ отъ сърбитѣ български училища, както и да се върнатъ тамъ българскитѣ духовни лица, изгонени отъ новитѣ завоеватели. Прекжснатиятъ отъ сръбската окупация културенъ, просвѣтенъ, духовенъ и социаленъ животъ за българитѣ да се възстанови на ново! Ето първата стжпка за разрешението на македонския въпросъ, стжпка не само обещана отъ победителитѣ,

но задължителна за тѣхъ поради самозадължениего, което сж поели въ договоритѣ да дадатъ широко и ефикасно покровителство на народностнитѣ малцинства на всѣкжде, гдето тѣ се намиратъ.

За сега договоритѣ и институциитѣ на О. Н не даватъ възможность въ никой случай да се осжществи това покровителство. Волята и желанието на мѣстното население не сж провѣрени. Победителитѣ направиха подобни провѣрки другаде: Горна-Силезия, Шлезвигъ, Клагенфрутъ, Аландскитѣ оствови, Аленщайнъ, но не и въ Македония, въпрѣки неизброимитѣ доказателства, че населението тамъ не е сръбско, а българско, и за това една безпристрастна провѣрка се налагаше повече отъ всѣки другъ пжть.

Парижката конференция смѣтна, че формално въпросътъ за териториялното разграничение на Балканитѣ е ликвидиранъ съ несправедливия Букурещски договоръ отъ 1913 год. Непоследователностьта на победителитѣ е очебийна. Отъ нѣмския градъ Данцигъ създаватъ отдѣлна „нация“ — данцигска, и населението ѝ титулуватъ данцигци (dancicois), а отричатъ на македонцитѣ, които отъ толкова години се борятъ за своята политическа свобода, правото на независимо сжществуване като държава и народъ!

Сръбската власть подлага на страшенъ тероръ населението въ Македония и не му позволява свободно да манифестира своята народностна принадлежность. Последицитѣ отъ сръбския тероръ тамъ сж на лице: всичко по-съзнателно и по-интелегентно е подхвърлено на страшно гонение, внасянето на каква и да било българска книга е равносилно на най-голѣмото престжпление, а всѣкиго, който би дръзналъ да заяви, че е българинъ и че се чувствува като такъвъ, чака неминуема смърть. Арестуването на маса македонски студенти отъ университетитѣ на Бѣлградъ, Загребъ, Скопье и Любляна, чиято вина е, че сж разпространявали българска книга и дълбоко въ своето сърдце сж чувствували своята българска народностна принадлежность, е излишно доказателство, къмъ коя етническа група принадлежатъ македонцитѣ и какъвъ режимъ владѣе въ Македония.

Като имаше предъ видъ това неясно и недостатъчно опредѣляне положението на малцинствата, българската делегация въ комисията за малцинствата при Съюза на сдру-

женията за Обществото на народитѣ въ последната сесия, която се държа въ началото на м. октомврий т. г. въ София, направи следнитѣ предложения: 1) да се признае качеството на юридическа личность на малцинствата; 2) въ кратъкъ срокъ да се изработи една специална процедура, която да позволи на малцинствата да се обръщатъ направо, безъ резерви и ограничения, до вѫтрешнитѣ и международни институции, за да осигурятъ приложението на своитѣ права; 3) да се изработи една процедура, която да позволи да се установява фактическото сѫществуване на малцинствата, когато това сѫществуване се отрича отъ държавата владетелка, и 4) въпросътъ за българскитѣ малцинства въ съседнитѣ намъ държави да се сложи за разглеждане въ предстоящитѣ събрания на сдруженията за Обществото на народитѣ.

Сръбскитѣ управници не позволяватъ на българското население въ Македония да открие старитѣ си училища и културни учреждения, които сѫществуваха при турското владичество. Тогава, както казахме, тия училища и културни учреждения бѣха български, а сърбитѣ ги замѣниха съ сръбски. Мисъльта на новитѣ господари на Македония е ясна: поради близостьта на езика, като се наложатъ сръбскиятъ езикъ и духътъ на сръбската култура върху българското население, последното ще бѫде асимилирано отъ владеющето племе!

Като не дава срѣдства да се осигури покровителството на българското население въ Македония, О. Н. става съучастникъ на тая сръбска политика, която не може да намѣри никакво оправдание.

Не бива да се забравя, че при тия условия борбата за извоюване правото за покровителство на македонското население ще бѫде твърде трудна. Но това не значи, че тя трѣбва да бѫде изоставена. Напротивъ, тя трѣбва да продължи още по-енергично предъ общественото мнение въ свѣта и предъ международнитѣ институции. Безспорното право на македонското население, като българско народностно малцинство, трѣбва да се подчертава въ всѣки случай. Успокояването на Балканитѣ ще настѫпи само тогава, когато се даде елементарна справедливость и свобода на потиснатитѣ населения, въ какъвто смисълъ гласятъ и текстоветѣ на договоритѣ за покровителството на малцинствата.

Ромъния не отрича, че въ нейнитѣ предѣли има български народностни малцинства. Но сжщевременно тя твърди, че тѣ се радвали на всички правдини, гарантирани имъ отъ договоритѣ. Естествено, ние, които живѣемъ въ непосрѣдственъ контактъ съ Ромъния и се интересуваме живо за положението на нашитѣ сънародници тамъ, знаемъ, че това не е така.

Въ южна Добруджа, както и въ северна Добруджа и Бесарабия почти всички български училища и църкви сж затворени. Едно българско население, брояще нѣколко стотинъ хиляди души, отъ които повече отъ 200,000 въ компактна маса въ южна Добруджа, е оставено безъ родни училища и църква и безъ свои културни учреждения. Само въ южна Добруджа, до анексията й отъ Ромъния, имаше 460 български народни училища, съ 17,000 ученици и 70 български църкви съ двойно повече български свещеници. Днесъ тамъ нѣма почти нито едно българско училище, нито една църква, въ която да се служи на славянски езикъ!

По отношение на поданството ромънската държава действува произволно, противъ постановленията на договоритѣ. По административенъ редъ ромънската власть лишава отъ ромънско поданство ония лица, които й сж неприятни, и ги екстернира задъ граница. А лишаването отъ ромънско поданство има голѣмо значение, защото лицето, което изгубва това поданство, не само не може да остане повече на ромънска територия, но, споредъ ромънската конституция и аграрното законодателство то не може да притежава полски имоти; последнитѣ се конфискуватъ въ тоя случай отъ държавата, защото онова, което се заплаща, е съвсемъ незначително.

Въпрѣки установения принципъ въ международното право, че жителитѣ на всѣка анексирана територия ipso facto придобиватъ поданството на държавата, която става нова владѣтелка на страната, Ромъния създаде една мжчна и скжпа процедура за даване поданство на заварентѣ отъ анексията жители на южна Добруджа. Отъ волята на ромънската власть зависи, дали ще се даде ромънско поданство на тия лица, или ще имъ се откаже, каквито случаи има твърде много.

Не по-добре третира ромънската държава българското население и по отношение на неговата собственость. За южна

Добруджа се създадоха нѣколко аграрни закона. Последниятъ отъ 1924 год. е отрицание на всѣкаква справедливость, за каквато тъй много говорятъ договоритѣ за малцинствата. За да посегне по-лесно върху имотитѣ на българското и турско население въ тая область, ромънското правителство си послужи съ единъ съвсемъ несъстоятеленъ аргументъ. То отказа да признае полскитѣ недвижими имоти въ Добруджа за частна собственость на притежателитѣ. Безъ всѣкакво правно основание ромънската държава обяви тия имоти за мирийски земи (ерази-мирие), споредъ турското право, макаръ че както нашата конституция, така и нашиятъ законъ за имуществата, собствеността и сервитутитѣ (въ сила отъ 1904 год.) признаватъ всички полски имоти у насъ за частна собственость. Ромънскитѣ управници умишлено се стремятъ да игнорираатъ последния статутъ на тия имоти, създаденъ отъ българското законодателство, и си послужиха съ турското право, което отдавна и фактически бѣ отмѣнено въ България съ единствена цель по-лесно да отнематъ имотитѣ на българското селско население.

При това Ромъния започна провѣрка на земитѣ въ Добруджа съ цель да тормози българското население. Сжщо така подобни злоупотребления и произволи се вършатъ съ секвестиранитѣ имоти на български поданици. Тия имоти се просто разхищаватъ и унищожаватъ. Даватъ се подъ наемъ на цени, които не сж достатъчни да се заплати дори четвъртината отъ поземелния данъкъ, а инвентарьтъ се ограбва или разпродава на безценица.

Гърция подържаше, че въ земитѣ, които зае презъ войнитѣ, нѣма български народни малцинства, а има славяногласни или българогласни елини, т. е. гърци, които сж забравили своя материнъ езикъ и говорятъ славянски или по-точно български. Тази зле скроена теория не можа да си пробие пжть, защото очевидно бѣ съвсемъ несъстоятелна. Гърция отъ друга страна мжчно можеше да разчита на асимилирането на българското население, което следъ 1918 год. вече подпадаше подъ защитата на договоритѣ за малцинствата. Венизелосъ разбираше още тогава всичкитѣ неудобства, които биха се създали за Гърция отъ това положение, и презъ 1919 г. убеди силитѣ-победителки, съюзници на Гърция, да предложатъ на България единъ договоръ за „доброволно" изселване на

българскитѣ народностни малцинства отъ Гърция въ България, и обратно на гърцитѣ — отъ България въ Гърция. България бѣ принудена да подпише тоя договоръ едновременно и при сѫщитѣ условия, както това стана съ Ньойиския.

Политическата история на Европа рѣдко познава случаи на изселвания отъ една територия въ друга. Нѣщо подобно има само презъ 1830 год. при създаването на гръцкото кралство, когато държавитѣ покровителки сѫ решили всички мюсолмани да напустнатъ гръцката територия, защото следъ развилитѣ се събития се считало невъзможно щото мюсюлмани да останатъ подъ християнско владичество. Но това бѣ преди близо сто години!

Конвенцията за „доброволното" изселване на българитѣ отъ Тракия и Македония бѣ обърната отъ нашитѣ южни съседи въ конвенция за принудително изселване, и служейки си по единъ незаконенъ и безчовѣченъ начинъ съ нея гърцитѣ успѣха да изгонятъ по-голѣмата частъ отъ българското население.

Усилието на българското правителство презъ 1924 год. да се отмѣни договорътъ за „доброволното" изселване и да се замѣни съ една нова конвенция, не се увѣнчаха съ успѣхъ, защото гръцкото правителство и парламентъ отказаха да я ректифицират, макаръ тя да бѣ напълно справедлива. Съ нея се целѣше да се гарантира бащиното огнище на ония, чиито дѣди и прадѣди отъ вѣкове сѫ живѣли въ тия сѫщитѣ мѣста, като имъ се осигури лична, вѣроизповѣдна и културна свобода.

За малкото българи, останали въ гръцкитѣ предѣли, Гърция създаде фамозния Abecedar. . .

Най-после трѣбва да добавимъ, че и Турция побърза да изгони останалото българско население въ Тракия.

Съ една дума, нашитѣ сънародници, останали въ границитѣ на съседнитѣ държави, живѣятъ при извънредно тежки условия: въ Югославия се полагатъ всички усилия да ги асимилиратъ, въ Гърция и Турция ги изгониха немили недраги, Ромъния се мѫчи да направи сѫщото.

Нашата върховна задача при тия условия е, по какъвъ начинъ ще можемъ да помогнемъ на нашитѣ страдаiци сънародници. Усилията ни трѣбва да бѫдатъ насочени въ две направления:

Да се осигурятъ на българскитѣ малцинства ония права, които договоритѣ имъ даватъ. Колкото тия

права да сѫ ограничени и недостатъчни, все пакъ, приложени на практика, ще имъ осигурятъ единъ минимумъ отъ свобода и сигурностъ. Всички срѣдства, които договоритѣ даватъ за тая цель, трѣбва да бѫдатъ използувани, като не се забравя за сѫществуването на О. Н. и на постоянниятъ сѫдъ за международно правосѫдие въ Хага, къмъ които Германия и Унгария се обръщатъ вече на нѣколко пѫти въ подобни случаи.

По-далечнитѣ ни усилия трѣбва да бѫдатъ насочени къмъ допълване и усъвършенствуване самитѣ договори за защита на малцинствата. Малцинствата трѣбва преди всичко да добиятъ международна юридическа персоналность, съ опредѣлена организация, за да могатъ сами да предявяватъ и защищаватъ своитѣ права предъ надлежнитѣ международни институти, като сѫщевременно се усъвършенствуватъ и тия последнитѣ.

Третата наша задача, много по-мѫчна, но много по-належаща, ще бѫде да убедимъ свѣта за нуждата да се ревизиратъ мирнитѣ договори.

Въ свръзка съ въпроса за българскитѣ малцинства често ни упрѣкватъ, че последнитѣ не се представляватъ отъ лица, живеещи въ територииитѣ, гдето сѫ самитѣ малцинства, а отъ представители на емигрантскитѣ организации. Това е, безспорно, единъ много важенъ въпросъ, но на Западъ трѣбва да знаятъ, при какви условия сѫ поставени да живѣятъ малцинствата на Балканитѣ. Не може да става сравнение между положението на нѣмскитѣ малцинства въ Дания или въ Чешко, съ положението на българитѣ въ Македония или Добруджа, както не може да се прави сравнение между управлението въ първитѣ държави и господствуващия режимъ въ Югославия, Ромъния и Гърция. Докато Дания сама създаде специаленъ статутъ за нѣмскитѣ малцинства въ Шлезвигъ и Холщайнъ, а нѣмцитѣ въ Чехословашко участвуватъ въ управлението, нашитѣ съседи считатъ за голѣмо противодържавно престѫпление всѣки опитъ на българскитѣ малцинства да се организиратъ и да предявятъ своитѣ права.

Но все пакъ не бива да бѫдемъ крайни песимисти. Дълбоко въ съзнанието на европейското обществено мнение става единъ голѣмъ преломъ. Опасностьта отъ една нова война плаши всички. А наредъ съ това расте убеждението, че

докато не се даде едно справедливо разрешение на въпроса за малцинствата, не може да се мисли, че миръть въ Европа е сигуренъ. Тази мисъль изрично подчерта сръ Дикинсонъ, председатель на комисията за малцинствата при международния Съюзъ на дружествата за О. Н, въ доклада, който представи въ сесията, която тоя Съюзъ държа въ София въ началото на м. октомврий т. г.

Това растяще съзнание на Западъ, че мжчнотиитѣ въ Европа продължаватъ и нарастватъ поради недостатъчното удовлетворение, което се дава на справедливитѣ искания на малцинствата, ще може да бжде използувано да се реализиратъ нѣкои тѣхни права, предвидени въ договора. Това не ще бжде, разбира се, пълното и окончателно разрешение на народностния въпросъ въ Европа, но все пакъ не е и безъ значение при безправието, при което сега живѣятъ малцинствата въ много страни.

Една промѣна на създаденото отъ договоритѣ политическото положенне въ Европа ще се наложи. Затова ни говорятъ много факти и събития, които ставатъ напоследъкъ. За този моментъ ние трѣбва да бждемъ готови, общественото мнение на Западъ трѣбва да бжде до тогава убедено, че нашата кауза е права, че съ българския народъ е извършено голѣма неправда и че, като се поправи тая неправда, се допринася значително да се гарантира тъй скжпо ценениятъ отъ всички миръ на Балканитѣ.

Народописни материяли отъ Гевгелийско[1]

Съобщава Никола Д. Рачевъ.

Лазарски пѣсни.

Лазаруването има важно значение въ живота на младежьта, предимно на момитѣ, и то особено по селата. Както вече се изтъкна на друго мѣсто (вж. Мак. Прегл. год. II, кн. 4, стр. 125—128), въ подготовката на лазарскитѣ игри вематъ живо участие всички жени отъ селото. Две седмици преди Лазаровъ день всѣки свободенъ часъ се използува за заучване на лазарски пѣсни и игри. Заучването на пѣснитѣ иска много работа, защото тѣ сѫ много и разнообразни: за всѣка възрасть, за всѣко семейно положение, за всѣко занятие има отредени съответни, и то не само по една, а по нѣколко пѣсни. По-долу въ повечето случаи е отбелязано, за кого е предназначена пѣсеньта, която лазаркитѣ, посещавайки домоветѣ на жителитѣ, пѣятъ. Пѣснитѣ сѫ записвани отъ разни лица, все жени по гевгелийскитѣ села. Въ езика на пѣснитѣ тукъ таме има различия споредъ досежния мѣстенъ говоръ.

1. На ергенъ.

Заклѐло се лу̀до мла̀до,
Бѣрза ко̀ня да прода̀де,
Ма̀лка мо̀ма да прику̀пе.
Дочу̀ла го ма̀ла мо̀ма
Ма̀ла мо̀ма отъ гърдѝнка
И му вѐле и гойво̀ре:
Нѝм прода̀вай ко̀ня, лудо!
Нѝ прику̀пвай ма̀ла мо̀ма!
Ако тѝ сом на касмѐто
Са̀ма ке ти до̀йдум, лу̀до
Кѐ ти до̀йдум до̀ри до̀ма;
Ув уда̀йче ке ти свѐтум
Ка̀то я̀сна месечѝнка
На со̀фрата ке ти сѐдум
Ка̀то а̀рна домакѝнка
Ув пустѐли ке ти гу̀гум
Ка̀то мѝлна гугувѝчка

гр. Гевгелия

[1] Вж. Мак. Прегл. год. II, кн. 4 и год. III, кн. 1.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

2.

Лу̀до сѐде на одрѐто,
Ту̀тун пи̏е, в мо̀ме глѐде,
А ма̀йка̀ му чѐсто ви̏ке:
„Ела, си̏но, да вечѐраме“
Лу̀до мла̀до отгова̀ре:
— Мо̀ре, ма̀ле, ста̀ра ма̀ле,
Ку̀ге нѐма ма̀лка мо̀ма,
Вечѐрята пи̏лин го̀рче,
Пустѐлята о̀ген го̀ре.
гр. Гевгелия.

3. На старецъ.

Ей Нико̀ла, кир Нико́ла,
Заросѝла сѝтна ро̀са,
Истопи̏ла бѐла бра̀да.
Да̀й му, сна̀о, си̏йня ри̏за
Да избри̏ши бѐла бра̀да.
Гевгелия.

4. На годеникъ.

Армаса̀ се лу̀до мла̀до
За ма̀ла мо̀ма калѐша.
Едни̏ ви̏къ̀тъ рабо̀тна ie,
Едни̏ ви̏къ̀т не рабо̀ти,
Не рабо̀ти не печа̀ли.
Ви̏на лу̀до бъ̀рза ко̀йня
Вти̏де лу̀до в ма̀ла мо̀ма
Да я глѐда ка̀ рабо̀ти.
Гевгелия.

5.

Подигнѐй си мо̀ме тюлбѐнце,
Да ти го ви̏д′ъ̀м бѐло ли̏це.
И да ви̏д′ъ̀ш бре, лу̀до мла̀до,
И да ви̏д′ъ̀ш ти фа̀йда нѐмиш:
Мо̀йто ли̏це, лу̀до бре, порда-
Село Милетково. [дѐно.

6.

Д′ъ̀войчи̏йня, гугувчи̏йня,
Пъ̀т чинѐте да замѝнъ̀ме,
Ни̏що гарѐз нѐ ви чи̏ниме,
Джѐбове съ ра̀мно пъ̀лни
Ра̀мно пъ̀лни леблеби̏я,
Леблеби̏я, ятма̀-шекѐр.
Милетково.

7.

Ой недѐльо, недѐльо,
Гѝди на̀ша раздѐльо,
Шьо̀ на ско̀ро собѐри,
Да на скоро раздѐли!
Милѐтково.

8.

Ей Лазàре, Лазàре,
Гѝди млàдо войнѝче,
Чѝй съ вѝе двòрове?
Двòри съ ми (ѝмето на лазàр-[ката)
Що іе рàно станàла,
Двòрове изметѐла
С бел босѝльок сметѐни,
С àльоф стрàтор ринѐни.
Милѐтково.

9. На попъ.

Ей Костадѝне, цар Костадѝне
Кòге бѝше цàр по зѐмня
Тòге бѝше мѝр по нѐя
Юго дȕе, грàнки кърше
Юго дȕе злàто лѐіе
Рòса рòсе свѝто пòле.
С. Кованецъ.

10. На мàйка.

Имàла мàйка блàга ябълька
Онà а рàни, òна си рàсте,
Онà а чини нѐйна ютмѐна,
Онà е бѝла чȕжда размѐна,
Чȕжда размѐна, чȕжда пр′ъ-[мѐна
Чȕжда пр′ъмѐна, чȕжда от-мѐна.

—

Имала Гѝна сѝн питимѝя
Кринàл е пȕшка на рàмо
Удрѝл іе фѐсе на стрàна
Удрѝл іе пюскѝоль над ȕхо
Удрѝл іе пърстен на рѐка
Да си причѐке лазàрки,
Да си биндѝса арѐса.
Тънчàрката бендисà,
Пашкàрката аресà
Па я фатѝ за рѐката
За рѐката за рѐкàвут
И я вòди дȕри дòма
На мѝла мàйка отмѐна
На сѐбе лѝчна пр′ъмѐна.
Кованецъ.

11. На ергенъ.

Трѐной мòме, карагьòзе,
Вѝно ли съ твòйте òчи
Или лѝота бàш ракѝя?
Кòй шьо мѝлно погледнȕвиш
На сѐрце го острелѝовиш
На глàва му бòлки дàвиш.
Трѐной мòме, карагьòзе,
Шьò ме мѝлно погледнȕвиш,
На сѐрце ме устрелѝовиш
На глàва ми бòлки дàвиш?
Трѐной мòме, карагьòзе,
Ка ме чѝниш лȕд да òдъм
За твòите цѐрни òчи!
Кованецъ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

12

Оди, мѝлни сѝно, да вечѐряш
Да вечѐряш, сѝно, да полѐгнеш.
Снòщи пойдòх, мàле, на чѐшмата
Тàм си найдѐх „ мàлкай мòма
Ас и речѐх „ дòбро вѐчер
Нѐ ми речѐ „ дòбро вѐчер
Тỳк ми речѐ „ èла вѐчер
Ела вѐчер „ по вичѐри.
Не ютидѐх „ тàа вѐчер
Тàа вѐчер „ по вичѐри,
Тук отидѐх „ дрỳгта вѐчер
Дрỳгта вѐчер „ по вичѐри,
Бѐа пòрти „ затворѐни
Затворѐни „ заключѐни.
Нѐ ти сàкъм „ вечѐрята
Нѐ ти сàкъм „ постѐлята
Вечѐрята „ пѐлин гòрче
У постѐльта „ тръньѐ бòцкът.

Кованецъ

13.

Дѐк си, сѝно, нокювàл?
Дек си, сѝно полежàл?
Зàт кỳкьта, мàмо, крỳша,
Пòт крỳшата кòла тръйнье,
Да се качѝх на крỳшата
От крỳшата на кỳкята
От кỳкята на бàджата.

Стрѐди кỳкя мòма стòіе
Стрѐди кỳкя дивàн чѝне
И на тàтко и на мàйка
И на свѐкор и свекърва.
Там съм, мàмо, поседѐл
Дỳр іе мòма полегнàла
Дỳр іе месечѝнка огреàла.

Кованецъ.

14.

Залудѐло, заблудѐло
Едно лỳдо, лỳдо млàдо,
Залудѐло, заблудѐло,
Кàто вòда от брѐк на брѐк
Тàка лỳдо от плѐт нà плет;
Сàке мòма ѝл да вѝде
Ил да вѝде ѝл да стрѐте.
Ни а вѝде, ни а стрѐте
Тук а найдѐ в гърдѝната

В гърдѝната при кѝтките
С тюльбѐн кърпа завиѐна
Легнàла си да поспѝе.
Дек' шьо спѝе, рòса бѝе
До глàва и зелѐн бърдàк
На бърдàко стърк босѝльок.
Чỳдом стòіе лỳдо млàдо
Дà ли бърдàк да и скàпе,
И ли кѝтка да и зѐме

Или мо̀ма да цалу̀не.
Лу̀до мла̀до, заблудѐло
Бърда̀кот ие во паза̀рот
Кѝтката ие до гърдѝни
Мо̀мата ие за любѐйнье.
Кованецъ

15. На моми.

Лу̀до са̀ке до двѐ мо̀ми
Лу̀до са̀ке до двѐ дру̀шки
И двѐте съ вѐрни дру̀шки
И двѐте си сборува̀ле
Да не са̀кът лу̀до мла̀до.
Чѐсто лу̀до пресрету̀ве
Та̀а шьо ие по-ма̀лата
Бѐли ръце расширу̀ве
Ра̀вна сна̀га пр'ъгърну̀ве
Бѐло лѝце ѝ бакну̀ве.
Кованецъ.

16. На овчарь.

Изникна̀ло-й пирун̀га
Пирун̀га стрѐди тъ̀рло.
Не ие била̀ пирун̀га
Тук ие била̀ ма̀лкай мо̀ма
Овча̀р гра̀де, о̀на ра̀сте.
Ра̀сти, ра̀сти, пѝрун̀го,
Да ми цъфти сѝйнѝи кѝтки.
Кованецъ.

17. На младоженикъ.

Лу̀до мла̀до вѝно пѝие
А до нѐго пръ̀вно лѝобе
В лѐва ръ̀ка с гъ̀рне вѝно
В дѐсна ръ̀ка ма̀лкой дѐте.

18.

Вангелѝно, мѝлой мо̀е до̀бро,
Са̀-нокь си ми на ръ̀ка лежа̀ла
Дур ми дѐсна ръ̀ка отърпна̀ла
Дур не мо̀гъм ко̀йня да усѐдлом
Не мо̀гъм римѐйнье да при-
[стѐгном.

19.

Вя̀нал Ма̀рко бъ̀рза ко̀йня
По нѐго Стру̀ма невѐста
Му се мо̀ле и гойво̀ре:
Въ̀рни се, Ма̀рко, въ̀рни се
Сла̀док съм ручо̀к готвѝла
Прѐсната рѝба янгу̀ла
Ру̀дото я̀гне печѐно
Ру̀йното вѝно точѐно.
Кованецъ.

20. На млада невеста безъ деца.

Я излѐзи, църноо̀ко невѐсто,
Да причѐкиш пъ̀рво лю̀бе
[от лю̀ба
Да му фа̀тиш бъ̀рза ко̀йня
[от ръ̀ка
Да го въ̀рзиш за бла̀га я̀бълка
Да му кла̀диш сѝтно сѐно да я̀де
Да му кла̀диш дро̀бен бѝсер
[да зо̀бе
Да му кла̀диш ру̀йно вѝно
[да пѝие.

21.

(Името) църноòка невѐсто
Дѐк бѝше от зàстра?
Яска бъх на тъ̀рлото
На тъ̀рлото при òвците
Да си фатѝх рȳдо я̀гне
Шьо си цѝце дѐвет мàйки
Шьо си пàсе чàир трѐва
Шьо си пѝие ѝзвор вòда.
Кованецъ.

22. На баща съ ергенъ.

Имѝш, чѝко, сѝна за женѐйнье
Да го жѐниш ил заптѝсиш
Да не кѝне плетѝщата.
Сѝна тàтко-му се мòли:
Ожѐни ме, мѝлни тàтко,
Ожѐни ме, вàрай тàтко,
Дȳр ми мòми кѝтки берът
Още кà и мѐне дàвът.

23.

Сѐдна Яно да вичѐря
Прѐсна рѝба полянѝнска
С неговите дѐвет сѝна
Дѐвет сѝна òсум снàи
На сѝте им с чàшка дàва
На малѐчкьо с гъ̀рне вѝно.
Най-малѐчек тàтко вѐле:
Нé ти сàком гъ̀рне вѝно
Тȳк ти сàком мàлкай мòма
Блѝзу, блѝзу комшѝите
Плѐт ни дѐле двóрето
Зѝд ни дѐле огѝнито.
Кованецъ.

24.

Гàнка дѐка òде, мàле,
Тàмо нѝкой не òде,
Тàмо сàлде òде, мàле,
Едно клѐто тȳрче, мàле,
На кафàл шьо свѝри, мàле,
И то на Гàна дȳма,
Най-лòшите дȳми:
„Потȳрчи се Гàно мòре!
Тѐб не ти лѝчи, Гàно,
Ти бòса да òдиш
Бòса на налъ̀не,
Теб ми ти лѝчи, Гàно,
Анъмка да стàниш
На пристòл да сѐдиш
Жолтѝци да дъ̀ржиш
Алтъ̀йнье да брòиш.
С. Серменина.

25. На гостенинъ.

У пòпот òде гърмъдѝче,
С койньо гòзор си чинȳва:
„Вàрай, кòйньо, мòіе дòбро,
Дѐка мѝслиш да кондѝсиш?
Язе мѝсльом да кондѝсом,
Да кондѝсом у Димòви —
Дѝмо ѝма рàвни двòре,
Рàвни двòре за шетайнье
Бѐли сòфи за седѐйнье,
Дѝмо ѝма две д′ъвòйки
Две д′ъвòйки каведжѝйки
Две невѐсти измитчѝйки.
С. Петрово.

26. На ергенъ.

Разбо̀ле се бѐла Нѐда,
Нѐма ни̏кой по̀край нѐя
Сълде ѐдно лу̏до мла̀до
Сѐ си сто̀е, съ̏йр глѐде,
И му вѐле ѐм гойво̀ре.
Йотгова̀ря бѐла Нѐда:
От'не о̀диш, лѐк да бъ̀ркъш?
— Мо̀ре Нѐдо, бѐла Нѐдо,
Вчѐра сом бил в плани̏ната
Сѝте би̏лки изгорѐли
Сълде ѐдна остана̀ла
Мо̀ре лу̏до, лу̏до мла̀до
(недовършена) Петрово.

27.

Собра̀ли ми се, набра̀ли
На еремѝцки кладѐнци
И Стоя̀н са̀ка да о̀де
Ма̀йка му нѐ си го пу̏ще:
Сѐди ми, си̏но, Стоя̀не!
Ма̀йка ке си̏ го ожѐнье
За бѐла ли̏ка Вели̏ка
За црноо̀ка невѐста.

28.

Ка̀ло, кали̏но д'ъво̀йко,
Ви̏ши цъ̀рни о̀чи
И виша̀й на висо̀ко
На висо̀ко на широ̀ко.
На дукя̀на Мулали̏я
Та̀мо ту̏рци си седѐа
Бла̀го ви̏но си пиѐа
Ру̏до ягне си печѐа.
Едно лу̏до, лу̏до мла̀до
Чѐсто в Каля погледну̏ва
Сос о̀ко и намигну̏ва
Сос ра̀ка и намигну̏ва
Сос но̀га и потропну̏ва.
Петрово.

29.

Карамфи̏льо невѐсто,
Тръндафи̏льо невѐсто,
Ти тръндафил не но̀сиш
На тръндафил мири̏сиш.
— Ой мо̀ре лу̏до да мла̀до,
Ако̀ язи не я̀дом.
Мо̀йте дру̏шки ядѐа
Мо̀йта ду̏ша мири̏се.
Карамфи̏льо невѐсто,
Ти пога̀че не я̀деш
На пога̀че мири̏сиш.
— Ой мо̀ре лу̏до да мла̀до,
Ако̀ язи не я̀дом.
Мо̀йте дру̏шки ядѐа
Мо̀йта ду̏ша мири̏се.
Петрово.

30.

Ей невѐсто црноо̀ка,
Шьо съ съ̀лзи по обра̀зи,
Да̀ ли ти е дру̏м далѐко
Или ти е вѐдро тѐшко?
Море лу̏до, лу̏до мла̀до,
Ни̏то ми е дру̏м далѐко,
Ни̏то ми е вѐдро тѐшко,
Ту̏ку ми е бра̀т далѐко.
Петрово.

31.

Мо̀ма бра̀ла зелѐн здра̀вец,
Дѐнь го бра̀ла, дѐнь кита̀ла,
Гу кита̀ла товарѝла,
Товарѝла а стемнѝло,
Пр'ъвика̀ла на овча̀ре:
Ей овча̀ре, мѝли бра̀тя
Пр'ъводѐйте ме от (п)цѐта.
А стемнѝло, осемна̀ло,
Товарѝла кенеса̀ла.

А стретѐло лу̀до мла̀до
А стретѐло на стрѐд па̀то
Се стретѐли, измина̀ли.
Се озъ̀рна ма̀лкай мо̀ма
И се мо̀ма подбѝ п'ъ̀за:
Ей овча̀ре, лу̀до мла̀до,
Сѝте ми са комата̀ре!
Петрово.

32.

А бре Мѝтре, граматѝче
Бре блазѐ на тво̀ита ма̀йка,
Шьо те ско̀рна за̀стра ра̀но
За̀стра ра̀но уф недѐля
Да̀ се измѝйш бѐло лѝце
Да си зѝмиш отво̀рето

Да си о̀йш на цъ̀рквата
Да с'отво̀риш дѐвет вра̀ти
Дѐвет вра̀ти мра̀моровн
Да запа̀лиш кандѝлата
Да си вѝдиш граматѝче.
Петрово.

33.

Сто̀е мо̀ме, црноо̀ка,
Сно̀щи мина̀х по̀край ва̀зе,
Шьо е врѐва в ва̀шта ку̀кя?
— Мо̀ре лу̀до, лу̀до мла̀до,
Дѝл ме пѝтеш, ке ти ка̀жа:
Сно̀щи до̀йде ѐдно лу̀до
Три това̀ра а̀зно да̀ва

Съ̀л да мѐне да ме зѐме
В ку̀кя да ме кла̀де
Йоф темнѝна без борѝна
На я̀сната месечѝна.
— Мо̀ре мо̀ме, ма̀лой мо̀ме,
И читѝре я̀ска да̀въм
В ку̀кя да те кла̀дом.
Петрово.

34.

Яно, шьо си то̀лко налютѐна,
Налютѐна, насъ̀рдѐна,
Назлъ̀ Яно, сѐвдо, зла̀то ле,
Дур да иска̀ром коза̀рето
Назлъ̀ Яно, сѐвдо, зла̀то ле
(повтаря се)

Я на коза̀рето бишкарѐто,
Ду̀р да иска̀ром кѐмер кѐсе
С трѝ прегра̀ди шѐс иля̀ди
Назлъ̀ Яно ле, сѐвдо, злато ле.

35.

Девойчѐнце, мѝлой злàто,
Ела вàмо, ем' по-вàмо,
До кòйня до грѝвата
До мòята дѐсна рàка
Дȕр до мòето колѐно
Да те дàром àрно дàре
Сѝтен дрòбен шикѐр.
Петрово.

36. На ергенъ.

Лȕдо млàдо кòйня òрле
Кòйня òрле, бòга мòле:
— Камо, бòже, да си стрѐтом
Да си стрѐтом мàлка мòма
Тàа шо а сàком, бòже,
Мѐне шо си сàка, бòже,
Мѐне шо ме мѝсли, бòже,
Язе шо а мѝсльом, боже,
Шо а мѝсльом дѐйнье, нòкье.
С. Давидово.

37.

Сѝн си мàйка вѐрно мòле,
Южѐни ме, мѝла мàле,
Да ми нàйдеш àрна мòма
Да е тѐнка и висòка
Да е мàлце църноòка
Да е нòго гостолю̀ба
Да причѐка да испрàкье
Мòйте мѝлни побрàтими
Нейни мѝлни посѐстрими.
Давидово.

38. На мома.

Мòма стòе на бунàра
Нàд бунàр се огледȕве
Дѐк шо стòе, сънце грѐе
Дѐк сборȕва, бѝсѐр блю̀е
Дѐк се смѐе злàто лѐе.
Давидово.

39.

Кòлко сòм те бендисàл, моме,
Дур сòм изгорѐл „
Не си тòлко ни убàва „
Не си тòлко ни калѐша „
Тукȕ сòм те бендисàл, моме,
По сѝтно дрòбно одѐйнье „
Лѐпо, лѐпо сборувàйнпе „
Крѐхто, крѐхто насмейвàйнье.
Давидово.

40.

Кинисȕва мѝли Màрко,
Кинисȕва, наръчȕва:
Бре невѐсто църноòка,
Тѝ да мѐсиш пет пугàчи
Пет пугàчи, пет колàка
Да и кàниш мòйте мѝлни
Мòйте мѝлни побрàтими
Твòйте мѝлни посѐстрими.
Давидово.

41.

Кинисàла Дàнà на гòсти да òде
У мàйка, у тàтко.
Дòйде Вàрдар, мѝла Дàно,
Дòйде и придòйде
Сѝлен, мàтен, мѝла Дàно,
От брек нà брек бѝе.
Три кòраба нòси, мила Дàно,
Пъpвни кòраб сѐ млàди невѐсти
Втòри кòраб се млàди ергѐни
Трѐтьо кòраб се млàди девòйки.
Невѐсти си плàчат мѝли мàшки дѐца,
Кòй ке ѝ развѝie, Дано,
Кòй ке ѝ повѝie, Дàно.
Ергѐни си плàчат мѝли тѐнки пӯшки,
Кòй ке ѝ напòлни, мѝла Дàно,
Кòй ке ѝ испрàзни, Мѝла Дàно.
Девòйки си плàчат тѐнки дàре,
Кòй ке ѝ раздѝпли, Дàно,
Кòй ке ѝ надѝпли, мила Дàно.

Давидово.

42.

Мàгда пѐре на рѐката
На рѐката под ѯворо,
Наминàло ѐдно лӯдо млàдо
Па и вѐле и говòре:
— Нà ти, Мàгдо, пѝле Мàгдо,
Нà ти, Мàгдо, кошӯлчето,
Шо нѐ е прàно три годѝни
Кѝр фанàло дур три пъpста.“
— Кòлай, лӯдо, да го зѐмам,
Сàпун нѐмам да го испѐром,
Плѐтци нѐмам да го спрòстръм
Сънце нѐмам да го йсӯшим.
— Мòре, Мàгдо, пиле Мàгдо,
Твòйте рàце два калòпа
Твòйте вѐгьи до двà плѐта
Твòйто лѝце жѐжко сънце.

Давидово.

43.

Бѐла премѐна, рѝза везѐна
Рѝза везѐна, кѝтка смильѝва
Кѝтка смильѝва, блàга ябълка...

44.

Яна бѝли бѐло гърло
Нѝкой Яна не верѝва.
Кой верѝва не іе тѝа

Не е тѝа, на Солѝна.
На Солѝна на Стамбѝла.

45.

Марѝшко, ѝсна месечѝнко,
Нѝм да грѐиш тѝлко ѝсно
Дѐня по пладнѝна
Нѝкя по темнѝна!
Стрѐди двѝри стѝе

Едно тѝрче анадѝлче
От кѝйн не слезѝва
Са въ Марѝшка пѝли.

С. Миравци.

46.

Сàка Màра да играе
Не я пѝщи нѐйни тàтко:
— Нà ти Màро петстотѝни,
Съл на Лазàр да н'играйш

— Мѝли тàтко, да ми дàдеш
Да ми дàдеш и шестотѝн
Па Лазàр ке го играем.

47.

Сънце ми заѝде
Дьевѝйка на вѝда.
На нѝвата чѐшма
Стѝян шо я правѝл,
Дѝмо шо я шарѝл.

Тàмо нàйде мѝма
Ѐдно лѝдо млàдо
Млàдо кѝраджѝйче
Чѝждо ябанджѝйче.
. . . . . .

Миравци.

48.

Имàла màйка стрѐбрен пър-
[стенъ
Да се нàше и понàше
Кàто нѝва со ченѝца
Кàто лѝзье с бѐло грѝздье

Кàто бостàн с лубенѝца
Кàто мѝма с хубавѝна
Като търска с височѝна.

Мировци.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

49.

Ерманӯшо, моя дӯшо,
Стрѐди грàди вйсок сàрай
На сарàйо бѐли бӯли
Пред булйте шарѐн гьергьеф
На гьергьѐва сййня рйза
Сййня рйза ермелйя
Ермелйя къркмалйя.

50.

Шйла Мàра бѐла сàя
Шйла, шйла а сошйла,
А нарѐди рѐт питѐльки
Рѐт питѐльки дрòбен бйсер
Да си òде на Лазàра.

51.

Мòма брàла зѐлен здрàвец
День го брàла, дѐнь китàла
День правйла мàли кйтки
День давàла по мòмите
По мòмите, по момчйня.
Я мòмите àрно нòсят
А момчйня не и чӯват.
Миравци.

52.

Màка ми е, мйла màйко,
Шò ме ти млàда ожѐни,
Не мòжех да си пошѐтам.
Мòи дрӯшки на пàто сѐдат
От пѐпел кӯкя а чйнят,
А па яс се в кӯкя сѐдам
Со màшко дѐте ув рѣци
Со дрӯго дѐте на сѣрци.

53.

Мòйто дѐте[1] больно лѐже,
Ни умйра, ни станӯве
Ни на бòга дӯша дàве
Ни на мѐне йзин дàве
Дрӯго дѐте яс да сàком
Шо не лѐже на постѐля.

[1] Дете = мжжъ.

54.

Посàкало мòйто дѐте
Посàкало жѣта дӯйня,
На бàшчите кòрен има
Кòрен има, дӯйня нѐма.
Посàкало мòйто дѐте
Посàкало лубенйца,
На бостàно кòрен йма,
Кòрен йма, лубенйца нѐма.
Габровци.

55.

Снòщи минàх край вàзека,
Тѐб те видѐх в гърдѝнче.
Жàлей мòме да жàлеме,
На тѐбе тỳпане чỳкат
На мѐне камбàни клѐпат.
Жàлей мòме да жàлеме,
Тѐб ти рѐдат злàтни вѐнци
Мѐн ми рѐдатъ жѐлти кѝтки,
Жàлей мòме да жàлеме
На тѐбе ѝдат свàтове,
На мѐне ѝдатъ с носѝла,
Жàлей мòме да жàлеме,
Ти за мѐне яс за тѐбе.

56.

Край Дунàва зелѐна ливàда
В ливàда висòка топòла
На топòла мàлкай пеперỳда
На крѝлето жàлно пѝсмо пѝше:
Разболѐ се Дѝмка в питòко,
В питòко Дѝмка от ручòко,
В сàбота Дѝмка дỳша дàла
В недѐля Дѝмка погребѝле.

Габровци.

57.

Яс си вѣем кòйня аджемѝя,
Яс го тѐрам на студѐна вòда
Он ме нòси край попòви двòре
Пòпо ѝма до три измичѝйки,
Пръвната мѐн ме причекỳва
Втòрата вичѐря ми гòтви
Трѐтата кòйньот ми го шѐте
Ем го шѐте, èм го разпитỳве:
— А бре кòйньо, бѣрза кòйньо
Вѝе двàма сте дойдѐле
Трѝма ке си òдиме.

58.

Тòде бòлен лѐже
От тѐшка бòлька
от цѣрна чỳма.
Мàйка му го пѝте,
От шò бòлен лѐже.
Мàйка ке му бѣрке
До трѝ икимджѝи
Да те излекỳват

От тѐшката бо̀лька
От цъ̀рната чу̀ма.
— Яс не ти кажу̀вам,
Мо̀ре ста̀ра ма̀йко,
От' си раскажнѝца,
Ке ми ти раска̀жиш
На мо̀йте другà̀ре,
Ке ме дочу̀е, ма̀йко,
Она̀, шо а са̀ком.
Не ти са̀ком, ма̀йко,
До три икимджѝи
Тук ти са̀ком, ма̀йко,
Да ми фа̀тиш, ма̀йко,
До трѝма ма̀йсторе
Да ми ко̀пат, ма̀йко,
Мо̀йта гро̀ба, ма̀ле,
На пъ̀кье и распъ̀кье
Дѐк шо сънце, ма̀ле,
Пръ̀вно огреѝне.
Да ми го иско̀пат
Мо̀я гро̀ба, ма̀ле,
С три пенджурѝня:
От пръ̀вното сънце
Сънце да огрѐва,
От вто̀рото, ма̀ле,
Ро̀са да ме ро̀се,
От трѐтето, мале,
Вѐтър да ме ду̀е.
Она, шо а са̀ком,
Кѝтки да ми рѐде,
свѐки да ми па̀ле.

Габровци.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Рецензии и книжовни вести.

Охридско-преспанска лира. 100 народних женских песама из Охрида и Преспе. Скупио и уредио Ђ. Ј. Киселиновић, професор. — Битољ, штампарија Илије Ивановића, 1926, 16⁰, 118 стр. Цена 10 динара.

Това сборниче заслужва особено внимание, понеже, ако и да е печатано въ Битоля като сръбско издание, съдържа новозаписани народни лирически пѣсни отъ Охридъ и Преспанско, ценни за насъ и по съдържание и по езикъ — предадени съ малки изключения доста добре, сир. непреправяни, както тамъ често става въ подобни издания съ цель да се заличи българскиятъ характеръ на пѣснитѣ респективно на народа, който ги пѣе. Авторътъ, учитель въ гр. Ресенъ, дава кратка и вѣрна характеристика на езиковитѣ особености на пѣснитѣ, но нигде не е посмѣлъ да каже, че тѣ сж български, ако и да е видно, че има филологическо образование и че е въ състояние добре да различава българския отъ сръбския езикъ. Той самичъкъ, както е казано въ предговора, е събралъ сир. записалъ пѣснитѣ въ града Охридъ и въ Преспата, именно въ Ресенъ и по нѣкои села, като е забележилъ при всѣка пѣсень и името на лицето, отъ което я слушалъ. А че добре владѣе и самия народенъ говоръ отъ досежнитѣ мѣстности, се вижда отъ самитѣ пѣсни, които въ езиково отношение изобщо сносно сж записани съ изключение на случаи, гдето мекитѣ съгласни к′, г′, сж предадени не безъ известна политическа тенденция чрезъ буквитѣ отъ сръбската азбука ћ, ђ, които означаватъ съгласни отъ другъ редъ, по-преднопалатални съгласни съ африкатенъ характеръ. Чрезъ тази неточность външно е даденъ сръбски видъ на изданието, който се усилва и поради употрѣбата на сръбскитѣ букви ј, љ, њ, џ. Авторътъ се оплаква, че въ печатницита е нѣмало буквата ъ за да предаде тъмната ерова гласна, та е трѣбвало условно да си послужи съ белега â. Интересно е, че за звука ъ авторътъ казва, че той е „твърде низка гласна отъ заденъ редъ“, която „въ книжевния езикъ“ — разбира се сръбския — я нѣма, но която „се намира въ нѣкои наши говори“. Известно е, че тѣзи говори сж македонскитѣ и че тъкмо поради този еровъ звукъ тѣ сж характеризувани като български. Последнитѣ споредъ автора различаватъ и нѣкои широки и тѣсни гласни, които той сжщо не е можалъ точно да предаде чрезъ сръбската азбука. При това авторътъ, за да не каже, че народниятъ езикъ въ Охридско и Преспанско е сръбски, казва, че той е наречие

на „югословенския езикъ", какъвто не сжществува („Охридски и Преспански говори припадају екавском дијалекту Југословенског језика"). Ето до какви научни абсурди сж принудени сега въ Сърбия да прибѣгватъ писатели отъ рода на Киселиновић за да избѣгнатъ опасни за тѣхъ подозрения отъ страна на властьта! Охридскиятъ говоръ, казва по-нататъкъ авторътъ, е застжпенъ само съ пѣсни, записани въ градската махала Варошъ, а преспанскиятъ говоръ е представенъ въ пѣснитѣ съ свои три поднаречия — ресенско, селско горно-преспанско и долно-преспанско. Следъ това въ предговора се изтъкватъ по-характернитѣ отлики на езика на пѣснитѣ съ огледъ къмъ звуковетѣ, формитѣ, ударението и стихосложението (стр. 4—21).

Както казахъ, езиковата характеристика безъ огледъ къмъ споменатитѣ недостатъци на писмото, съ което си служи авторътъ, показва познаване на народния езикъ и вѣрно посочване особеноститѣ му, сир. българскитѣ му особености. Не е обективенъ авторътъ само, гдето казва, че *к* и *г* предъ *е* и *и* се произнасятъ като h, ḥ напр. ḥитка, ḥитḥи, косḥи, тетḥи, ḥисел, меḥи, ḥинам, ḥибам, дисаḥи, блаḥи; сръбската азбука никакъ не му е пречила по-точно да означи истинския изговоръ чрезъ сбикновенитѣ букви к, г, означени сж знакъ на мекость сир. чрезъ к', г' напр.: к'итка, к'исел, г'ибам, благ'и и пр. Удълженитѣ въ следствие на стѣгане (контракция) гласни зле сж предадени, види се, пакъ по нѣмане нуждния знакъ за дължина, а именно чрезъ ä, ö вмѣсто чрезъ ā, ō нпр. убä сир. убā отъ убава; снä сир. снā отъ снаа — снаха; убö сир. убō отъ убаво и др.

Говорейки за склонението на имената авторътъ изтъква, че охридско-преспанскиятъ говоръ, „както и всичкитѣ съседни говори", е изгубилъ падежнитѣ форми, „които ги има въ езика на писменитѣ паметници на старославянския езикъ както и въ мнозинството наречия на съвременния сръбско-хърватски езикъ", та е останалъ да се употрѣбява само единъ общъ падежъ, така че падежитѣ се изразяватъ съ помощьта на предлози. „Това показва — прибавя г. Киселиновитѣ — че охридско-преспанскитѣ говори сж аналитични, каквито сж и английскиятъ, французкиятъ и други съвременни езици" (стр. 8). Между тѣзи „други" не се е осмѣлилъ г. К. да спомене най-близкия езикъ, майката на охридско-преспанскитѣ говори — българския, макаръ че следъ това признава, че сжщитѣ тия говори иматъ „постпозитивенъ членъ," че той означава опредѣленость, поради което собственитѣ имена нѣматъ членъ, че членътъ (съ изключение на Долна Преспа) е троенъ: за мжж. р. от, ов, он; за ж. р. та, ва, на; за ср. р. то, во, но; за мн. ч. те, ве, не, нпр. стол-от, стол-ов, стол-он и пр., мн. ч. столой-те, (столови-те), столой-ве, столой-не и пр. Следъ като подробно се изреждатъ глаголнитѣ форми по времена, наклонения и съответнитѣ причастия, отбелѣзватъ се само три дребни синтактични особености съ оговорка, че мѣстото не позволява да се говори за употрѣбата на предлозитѣ, „които иматъ голѣмо значение въ всичкитѣ говори на нашия езикъ, които сж изгубили склонението, понеже предлозитѣ сж поели ролята на падежнитѣ форми." Въ днешния сръбско-хърватски езикъ склонението е запазено, така че и тукъ авторътъ подъ „нашия езикъ"

може да разбира само българския. Добре е изтъкната важната метрична особеность на западно-македонския стихъ въ говоритѣ съ троесрично ударение, че стихътъ се дѣли на стжпки, които образуватъ по една акцентна цѣлость безъ огледъ къмъ числото на сричкитѣ, респективно на думитѣ, които образуватъ стжпката. Стжпкитѣ сж двосрични та дори и петосрични нпр. Се пòсврши | Малà Мара || малà Мара | стогòдишна; А од грòйзето | црвенò вино | прàеше || от комùнкитѣ | люта рàкия | вàреше и пр. Поради, акцентната цѣлость на стжпкитѣ, главното ударение на стжпката се мѣсти та се запазва ритмична хармония въ стиха. Тази особеность г. К. изтъква като поетична виртуозность, до която „нашиятъ народъ“ въ поезията си е достигналъ, за което е билъ олесненъ и отъ обстоятелството, че въ „тѣзи говори“ нѣма дълги срички освенъ въ случаи, гдето тѣ се дължатъ на контракция и се взиматъ за две срички.

Пѣснитѣ сж лирични, раздѣлени отъ г. К. на любовни, хайдушки, обредни, разни и шэговити. На края е прибавенъ малъкъ речникъ на „малкоизвѣстни“, разбира се за сърбитѣ, думи, повечето отъ които сж турски. По съдържание пѣснитѣ сж интересни преди всичко поради здравия хуморъ, отъ който сж проникнати, поради живата имъ връзка съ локалния характеръ на страната и на народния животъ, а не помалко и поради чистия простонароденъ български езикъ на досежната область на Македония. Ще приведа тукъ нѣкои отъ пѣснитѣ на сборничето съ поправенъ правописъ споредъ нашата графика и по-съответенъ на действителната фонетика на езика. Ударенията на думитѣ г. К. не е отбележилъ, което е голѣмъ недостатъкъ на изданието. Следъ цифрата по редъ поставената въ скоби цифра означава поредната цифра на пѣсеньта въ изданието на г. К.

1 (1).

Къде се чуло видело, джанъм,
Къде се чуло видело,
Од бога мома да паднит, джанъм,
От бога мома да паднит?
Не сум от бога падната, джанъм
Не сум от бога падната[1]
Нит сум од земя никната, джанъм,
Тук сум од майка родена,
На ден Велигден родена, джанъм
На ден Гюргьовден-кърстена „
Со пресно млеко доена „
Со руйно вино поена „
Зато сум бела цървена „
Лепо ми име туриле „
Лепо ми име Мария „
Зато ме момци сакает „
(Охридъ).

2 (3).

Де-ль велеше, Божано,
Яс не одам Брежани;
Яс не одам Брежани
Од брег вода не пиям;
Од брег вода не пиям,
Со Брежана не спиям:
Брежан ми іе будала,
Брежан не знайт да любит.
Яс ке одам Велмеи
Извор вода кье пиям,
Извор вода кье пиям
Со Веляна кье спиям
Велян ми іе итрото
Велян знаит да любит.
(Охридъ).

[1] Така се повтаря всѣки стихъ, безъ „джанъм“.

3 (10).

Земи балта пресечи ме,
Ти девойче црнооко,
Запали ме силен огон
Да се сторам ситна пепел,
Да повеит силен ветер
Да се сторамъ гюл-трандафил:
Ти да дойдеш да ме скиниш,
Да ме носиш во пазуа.

(Охридъ)

4 (12).

Димяно, чупе, Димяно,
А ли си чуло разбрало,
Сношчи шчо чудо се стори?
Братя ти те посвършия
Дури во града Костура
За едно момче Костурче.
— Майче-ле, мила майче-ле,
Жива кье легнам да умрам,
Во град Костур не се мъжам.
— Димяно, чупе Димяно,
Качи се горе на диван,
Да видиш, кой кье поминит.
Димяна, мома Димяна
Се качи горе на диван
Та виде силни ветрои.
— Майче-ле, мила майче-ле
Шчо се ониіе ветрои?
Али се силни праои
Али се бързи сватои?
Ушче зборот недоречен,
Приблизия сватоите
Наполния двороите.
Легна Димяна та заспа
Како умрена се стори.
Іе кладоа люта змия
Димяна не се разбуди,
Іе кладоа и жив огон
Димяна не се разбуди,
Дойде зетот іе целива
Димяна не се разбуди.
Си ойдоя сватоите,
Удрия свирби жалосни,
Ушче на полпът не ойдо,
Димяна ми се разбуди.
— Майче-ле, мила майче-ле,
Дельми ти тебе нарачав,
Жива кье легнам, кье умрам,
Во град Костур не се мъжам?
Ми кладо змия лютица,
Мене ми малу пристуде,
Ми кладоа и жив огон,
Ко болфа да ме пошчипна,
А зетот ко ме целива,
За малу кье се насмееф.

(Охридъ).

5 (17).

Од умот се поизгубиф
З'едно лично девойче,
Пет години го милуваф
Пак се срамиф да му речам.
— Оди, майко, стара майко,
Скришем, скришем да іе речеш,
Оди, майко, проговори,
Скришем, скришем проговори.
— Збогум, синко, збогум сърце,
Яс ке одам да іе речам.
— Добро утро, мила кьерко
— Дай бог добро, стара майко,
Добре дошла, стара майко!
— Добре нашла, мила кьерко,
Син ми, кьерко, пет години
Пет години те милувал,
Пак се срамел да ти речит.
— Кога син ти ме милувал,
Защ' не казал от по-напрет,
Сега си сум посвършено
За едно лично юначе,
Сега бъргу, стара майко,
Сега бъргу кье се мъжам.

(Охридъ).

6 (22).

Благунче бело цървено,
Шчо кротко ткаиш и плачиш?
Да н' ти іе разбой расипан,
Да н' ти се жици скинати,
Да н' ти іе солька пукната?
— Не ми іе разбой расипан,
Не ми се жици скинати,
Не ми іе солька пукната,
Тук' ми іе момче не тука.

(Охридъ).

7 (25).

Ангьелино моме, шчо си налютено, джанъм,
Шчо си налютено, шчо си нажалено? (Така всѣки стихъ се повтаря
Да л' те глава болит или полойната? безъ „джанъм")
— Ни глава ме болит, нити полойната,
Тук' сум налютено на мояна майка,
На мояна майка и на мойон татко,
Оти ме свършия многу на далеку,
Многу на далеку за момче малечко,
Яс на вода одам, то по мене търчит!
То по мене търчит и туку ми викат,
— Мамо, мамо, мамо, дай ми малу птута!
— Яс не сум ти майка, май да не дочекаш,
Туку сум ти жена, желъки да ми пасиш!
Яс на ношви одам, то по мене търчит,
То по мене търчит и туку ми викат,
Мамо, мамо, мамо, дай ми малу папо!
Яс не сум ти майка, май да не дочекаш,
Туку сум ти жена, желъки да ми пасиш!

(Ресенъ).

8 (29).

— Койна си ружиш, мили побратиме, къде кье одиш?
— Яс кье си одам, мила посестримо, во мой виляет,
— И яс кье дойдам, мили побратиме во твой виляет,
— Не мойш да дойдиш, мила посестримо, во мой виляет,
Тамо ми имат, мила посестримо, лоши дервени,
Тебе кье любет, мила посестримо, мене кье губет.
— Шчо не ми каза, мили побратиме, три дни по-напрет?
Яс кье си праеф, мили побратиме, шкодрански фустан,
Шкодрански фустан, мили побратиме, Дебор-долама,
Дебор-долама, мили побратиме, сейменска руба,
И яс кье търнеф, мили побратиме, сеймен прет тебе.

9 (35).

— Шчо сум чуло, нане, шчо сум чуло
Шчо сум чуло и разбрало!
Кье ме грабит, нане, кье ме грабит,
Кье ме грабит той Никола,
Той Никола от Зарчета,
Со дебрани, нане со дебрани,
Со дебрани, нане, со мокрани.

Ай да ойме у вуйка ми,
У вуйка ми Костакия.
— Си ойдоя нане, си ойдоя
Си ойдоя у вуйка си.
Преку полнош, нане, преку полнош.
Преку полнош ето ти го,
Ето ти го той Никола.
Той Никола, нане, со дебрани,
Со дебрани и мокрани,
Мегю ними, нане, мегю ними,
Мегю ними и Никола.
Тогай викна, нане, тогай викна,
Тогай викна и Деспина:
— Стани вуйче Костакия,
Се наполна, нане, се наполна,
Се наполна двороите
Со дебрани, нане и мокрани,
Кье ме грабит той Никола
Та земи си, нане, та земи си,
Земи си го шешането,
Яс кье полнам, нане, яс кье полнам,
Яс кье полнам, ти да фърляш.
Първа пушка, нане, ми го удри
Ми го удри той Никола,
Той Никола во гърдите.
Ми избега, нане, ми избега,
Ми избега во Канео,
Турна чунче, нане, по езеро,
Па си ойде дори во Лин,
Дури во Лин, дур во Мокра.

(Охридъ).

10 (43).

Ай ти Боіе, калеш Боіе,
Доста реде туртулици
По твоето рамно чело,
Го запале съто село (2 пжти)
Мъжи, жени патосая (2)
Кой на претек да та земит (2)
Кой за сина, кой за мнука,
Стар войвода сам за себе.

(С. Янковецъ, въ Преспа)

11 (51).

Садила мома край море лозіе
Садила лозіе и му велела:
— Ой море лозіе, свекакво грозіе,
Кой ми те садит, кой кье те ядит!
Яс кье си одам пуста чуждина,
Пуста чуждина — арапска земя,
Тамо ми ошло моето момче,
Ми се женало мома арапка,
Туку ми пушчат книга по книга,
Книга по книга, абер по абер,
Му се родило мъжконо дете,
Да му однесъм стребро лелейка,
Стребро лелейка, кумаш миндерче,
Кумаш миндерче, чоа перниче,
Чоа перниче, чоа пелена,
Чоа пелена, а сърма повой.

(Охридъ

12 (59).

Извади ми койня, мори Боіе, планина кье ода
Планина кье ода, мори Боіе, дърво кье бележа,
Дърво кье бележа, „ „ шчици кье избича,
Шчици кье избича, „ „ бочка кье си права,
Бочка кье си права, „ „ вино кье си фърля.
Вино кье си фърля, „ „ сина кье си жена,
Сина кье си жена, „ „ сина Костадина.

(Село Янковецъ).

13 (63).

— Василице млада невесто,
Шчо кротко одиш на вода? (2 пжти).
Да ли ти тежет стомните?
— Не ми тежет стомните,
Туку ми тежит меракот,
Меракот ми іе на сарай,
Во тая пуста апсана,
Со дробен синджир на ръце,
Со букагьии на нозе,
Тешки му камен на гърди.

(Охридъ).

14 (86).

Моме момче измамило,
З' едно грошче бело грозіе,
От како го изобало,
Нему му се посмеяло:
— Ей гьиди момче, лудо младо,
Защо не си се оженало
Ко бея ефтини момите?
А сега се поскъпени,
Най-лошата за иляда,
По-арната две иляди,
А ко мене цена немат!

(Охридъ).

15 (94).

Скарале се скарале се
Мъж и жена — рак и жаба:
Кой си имат жолта жена,
Да не одит на мъртоец,
Мъртоец си дома имат;
Кой си имат висока жена,
Да не седит под ясика,
Ясика си дома имат;
Кой си имат низка жена,
Да не седит на пенушка,
Пенушка си дома имат;
Кой си имат лична жена,
Да не одит на панагюр,
Панагюр си дома имат.

(Охридъ).

16 (97).

Се посвърши мала Мара
Мала Мара стогодишна,
Во събота се посвърши
Во неделя я зедоя,
В понеделник дете роди,
Стара свекърва се чудит,
Шчо іе ова, шчо се стори,
Шчо се роди мъжко дете!
Млада невеста іе рече:
— Ай ти стара, ти свекърво,
Ти се чудиш, заш се роди,
Яс се чуда, заш' не оди,
То си имат сто таткои,
Со сина ти сто и еден:
Од Битоля — поп Никола,
В Оризари — пет козари,
Од Бучишча — три кучишча,
Од Могила — мавни вила,
Од Тутуша — све до душа.

(С. Янковецъ).

17 (98).

— Кой ми та, Мито, кой ми та
Кой ми та сношчи укъса?
— Бога ми, майко, душа ми,
Темница беше, не видоф.
— Пукнала, Мито, треснала,
Не мой я мами майка ти,
Ти ако любиш пет-мина,
Майка ти любит шес-мина.
Да не ми бѣше Гьоргия
Со широката кошуля?

(С. Янковецъ).

Интересно е, че въ пѣснопоѣката на Киселиновић е намѣрила мѣсто и една комитска пѣсень отъ нзй-ново време:

18 (72).

Темен облак се зададе
От кон исток и от запад;
То не беше темен облак,
Туку беше турски сгад;
Сардисая планиньето,
Планиньето и полето.
И догледа караулот
Караулот и стражата,
Абер стори на четата
На четата во селото.
— Я станите, мили бракя,
Оти си сме сардисани!
Ми станая векь комити,
Слободно да си отстапат,
Зафати се боіот жален,
Мегю турци и комити,
Пушки пукат, бомби гърмат
И бориите ми свират.
Турци викат Алах, Алах!
Ура! викат комитите,
Турци викат: бре комити!
Предайте се векье виіе,
Силата ви векь угасна,
Царю кье ви го опростит.
Кърсте войвода извика:
— Кладите и ножоите,
Запалите и бомбите,
Сите бракя ай по мене!
Осум души побегная,
А седум души падная,
Ах не жаляйте, другари,
И ниіе по вас кье дойме,
Зарад народски правдини,
Оти овой робски народ
Не можит векье да търпит
Како беснит турчин мърсен.
(Пѣлъ Нанчо Суклевъ
отъ село Златари, Преспа).

Л. Милетичъ.

Prof. Valerij Pogorělov, O národnosti apoštolov slavianstva. (Venované pánu profesorovi D-r L. Miletičovi u Sofii). (Печ. въ сп. „Bratislava", časopis učené společnosti Šafařikovy v Bratislavě. 1927, 2. 183—193).

Въпросътъ за народностьта на славянскитѣ апостоли св. Кирила и Методия още не е сключенъ, защото по-старото мнение, че тѣ по рождение сж били гърци, така се е вкоренило, че въпрѣки явната си несъстоятелность и сега отъ мнозина се подържа, както често бива това съ известни предразсждъци не само въ живота но и въ науката. А предразсждъкътъ въ случая главно се основава на факта, че св. братя, родили се въ Солунъ, сж били синове на високопоставения византийски велможа Лъвъ, който е билъ и голѣмъ държавенъ чиновникъ, какъвто споредъ реченото мнение надали е можелъ да бжде единъ чужденецъ, славянинъ. Но този доводъ е оборенъ отъ другъ единъ, не по-малко установенъ фактъ, че тъкмо въ Византия, която е имала подъ своя власть множество разнородни елементи и която обилно си е служила съ тѣхъ и въ войската и въ държавната администрация, разни даровити личности отъ негръцко потекло сж успѣвали да се издигнатъ до най-високитѣ стжпала на ерархическата стълба па дори и до царския престолъ.

За това и по-правото мнение, че св. Кирилъ и Методий не сж гърци, а че сж славяни отъ срѣдата на славяно-българското племе, заседнало въ и около Солунъ, днесъ има на своя страна много видни

привърженици, основавайки се върху редъ твърде убедителни доводи. Проф. Вал. Погорѣловъ, сега деятеленъ въ Братиславския университетъ, столицата на Словашко, много умѣстно въ цитуваната по-горе студия специално се е занималъ съ въпроса за народностьта на солунскитѣ братя, имайки за това и особенъ поводъ, че тѣ, когато сж отишли въ Моравско, сж действували по двете страни на рѣката Морава и безъ съмнение сж се движили и въ Братиславската околность. По въпроса на своята тема проф. Погорѣловъ твърде добре е изредилъ най-убедителнитѣ доводи, които водятъ къмъ указаното отъ него заключение, че светитѣ братя сж българи, сир. български славяни. Посветилъ е студията си на пишещия тѣзи редове сигурно за това, че и азъ безъ колебание съмъ подържалъ сжщия възгледъ. И наистина, като се вематъ въ внимание наедно изложенитѣ у Погорѣлова доказателства, ако и да сж косвени, не може да остане съмнение въ правотата на заключението му та споредъ мене вече е време да се счете въпросътъ напълно сключенъ. Най-убедителнитѣ доказателства ги намираме главно въ старо-българския езикъ, съ който св. Кирилъ и Методий си служатъ въ своята писателска и проповедническа дейность, а противъ тѣхъ много слаби възражения могатъ се направи съ доводи изъ живота на св. братя отъ рода на споменатия касателно високото социално положение на тѣхния баща както и на самитѣ тѣхъ.

Въ легендата е казано, че като чулъ царскиятъ логофетъ за красотата, мждростьта и прилежното учение на Константина (по-сетне нареченъ Кирилъ), пратилъ по него (да го доведатъ) да се учи заедно съ царя („посла по него, да сж бъ съ царемь оучилъ"). Такава честь, наистина, е голѣма за сина на единъ чужденецъ, та съобщението на легендата, ако се вземе буквално, може да даде поводъ на съмнения относително чуздото, „варварското" потекло на Константина. Но проф. Погорѣловъ е правъ, като се отнася критически къмъ него и смѣта, че фактътъ, че е билъ доведенъ синътъ на заемащия високо отговорно мѣсто велможа Лъвъ, може и инакъ да се изтълкува, защото има и други случаи, когато сж вземани, макаръ и подъ предлогъ да се учатъ, деца на видни чужденци па и на владѣтели въ залогъ при цариградския дворъ, както е било и съ сина на българския царь Бориса, сетнешния славенъ царь Симеонъ. А никакъвъ по-сериозенъ доводъ нѣма противъ другото мнение.

Въ легендата е бележито мѣстото, гдето се влагатъ въ устата на императора Михаилъ думитѣ, казани на св. братя: „Та вие сте солунци (солоуньнѣ), а всички солунци чисто словѣнски говорятъ". Тѣзи думи значатъ главно, че въ града Солунъ и околностьта преобладаващето население е било отъ българското племе „словѣне", а не може отъ тѣхъ да се прави заключение, че и всички гърци въ Солунъ сж умѣели да говорятъ „чисто" по словѣнски; напротивъ подъ „солуняне" въ случая се разбирали солунскитѣ славяни, каквито сж били и двамата св. братя. Тукъ се касае за коренно познаване езика, което е доказано чрезъ сетнешната писателска дейность на св. Кирила и Методия, а нѣма подобенъ фактъ въ историята, особено отъ по-сторо време, щото при липса на учебни помагала въ днешния смисълъ на думата ви-

сокопоставени личности отъ владѣеще племе да знаятъ езика на едно подвластно чуздо племе дори по-добре отъ своя материнъ езикъ! А тъкмо това е доказано възъ основа на ржкописнитѣ Кирило-методиевски книги, че двамата св. братя по-добре сж знаели „словѣнския“ отколкото гръцкия езикъ. У Погорѣлова сж подбрани най-убедителнитѣ за това примѣри изъ езика на старобългарския преводъ на св. писание отъ гръцки. Така напр. дори и тамъ, гдето въ гръцкия текстъ, отъ който се е превеждало, се говори за два предмета или за две лица въ множествено число, въ нашия преводъ е поставено двойствено число — езикова тънкость, която не може да бжде друго освенъ спонтанно следствие на основателно знание на езика, каквото е знанието на материя езикъ. И многобройнитѣ примѣри, гдето въ нашия преводъ съгласно съ чистонародния старобългарски синтаксисъ е употребено притежателно прилагателно име вмѣсто съответния родителенъ падежъ на сжществително име (сынъ божии вм. ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ и др.), иматъ сжщото по нашия въпросъ значение. Обратно не сж малко примѣритѣ, върху които въ свое време особено внимание обърна проф. Ягичъ, гдето нашитѣ преводачи не сж добре разбирали известни гръцки фрази и сж ги превели съвсемъ неточно та смисълътъ е изопаченъ. На евентуално възражение, че сж превеждали и ученици-помощници, проф. Погорѣловъ умѣстно отговаря, че преводътъ на св. писание безъ друго окончателно е билъ четенъ и одобренъ отъ св. братя, които, да бѣ имъ билъ гръцкиятъ езикъ материнъ, не биха оставили въ него такива неточности и безсмислици. Следователно безъ съмнение св. Кирилъ и Методий сж били славяни, а не гърци. И само така се разбира и споредъ проф. Погорѣлова отъ една страна оная удивителна енергия дори до самопожертвуване, съ която тѣ сж вложили всичкитѣ си сили да създадатъ славянско богослужение, а отъ друга — тѣхниятъ слабъ интересъ, показанъ по разпрата межу Византия и Римъ, и охотата имъ да отидатъ въ Римъ и да търсятъ у папата защита на своето възвишено дѣло. Сжщински гърци не биха сторили това.

„Ала като сж били славяни св. Кирилъ и Методий — казва Погорѣловъ, — на кое славянско племе сж принадлежали? На тоя въпросъ отговорътъ намираме въ звуковата страна на езика имъ: хора, които сж произнасяли ѣ като *я*, които сж говорили *шт* и *жд* (свѣшта, рожденъ), можели сж да произхождатъ само отъ онова югославянско племе, което е влѣзло въ състава на българския народъ, който и сега още има въ езика си сжщитѣ звукове. А това се потвърждава и съ други звукови, формални и лексикални особености на езика имъ, които напълно се схождатъ съ историческитѣ данни за потеклото на св. братя отъ Солунско, гдето и сега има мѣста, населени отъ българи, въ чието наречие се отразяватъ много отъ особеноститѣ на Кирило-методиевия езикъ“.

Съ казаното е въ съгласие и интересниятъ фактъ, че подиръ смъртьта на св. братя тѣхното дѣло се пренася въ чисто българска срѣда, гдето нѣкои литературни изрази, влѣзли въ Кирило-методиевитѣ книги като заемки отъ западнитѣ славяни, се указали не дотамъ понятни та въ Симеоновската епоха се замѣняватъ съ чисто български като:

„година“ — съ „часъ,“ „отрокъ“ — съ „слуга“ и др. Налага се въпросъ, отъ кои западни славяни сж били заети тѣзи думи. Съгласно и съ порано изказано отъ Ягича мнение, че въ стара Моравия въ IX. в. ще да се е говорило наречие, което въ главни черти е тъждествено съ днешния словашки говоръ, проф. Погорѣловъ намира потвърждение на туй и въ думицата *ей* (въ смисълъ на утвърдителното наше *да*) въ старобългарския текстъ на евангелието отъ Матея 5_{37}: „бѣди же слово ваше ѣи, ѣи, и ни, ни“, а сжщо и на друго мѣсто (Мат. 21_{16}), гдето на въпроса на фарисеитѣ „слушашъ ли, какво говорятъ тѣзи?“ Исусъ отговаря съ *ей*: „Іисоусъ же рече имъ ѣи.“ Словацитѣ днесъ употрѣбяватъ въ сжщия смисълъ „хей“ (hej – hej, nie nie). Следователно ще да е билъ словакъ и Гораздъ, единъ отъ най-сериознитѣ ученици на Кирила и Методия въ Моравия, за когото има изрично свидетелство въ славянската легенда за св. Методия, че той не е билъ българинъ, именно гдето е казано, че св. Методий предъ смъртьта си посочилъ Горазда като желанъ свой наследникъ на архиепископската катедра съ думитѣ: „Този е отъ вашата земя свободенъ мжжъ, добре ученъ въ латинскитѣ книги“. На неговото перо ще да се дължатъ и известнитѣ нѣколко старобългарски превода отъ латински, а може би и доказанитѣ вече фрази въ старобългарския текстъ на евангелието, заети отъ латинската Vulgata. И тъй, първитѣ начала на славянската литературна дейность сж означени чрезъ тѣсно единение на българитѣ на Кирила и Методия съ западния славянинъ — словака Гораздъ!

Студията на проф. Погорѣловъ, ако и строго научна, е писана ясно и популярно та ще бжде четена съ интересъ не само въ Словашко. Споредъ мене защищаванията въ нея възгледъ за народностната принадлежность на двамата славянски апостоли е необоримъ.

Л. Милетичъ.

Ив. Снѣгаровъ, Българскиятъ първоучитель Св. Климентъ Охридски. Животъ и дейность. 1927, 8⁰ 115 стр. (Отд. отп. отъ Годишникъ на Соф. университетъ, — богословски факултетъ т. IV.) стр. 219—334.

Голѣмото значение на Св. Климента Охридски въ историята на старобългарската просвѣта даде поводъ на сериозни изучвания на живота и на дейностьта му възъ основа на сравнително оскждинитѣ, дошли до насъ първоизвори, между които най-голѣма стойность има пространното житие на св. Климента. Създаде се значителна литература на тази тема, свързана и съ въпроса за дейцитѣ, продължители на Кирило-методиевото дѣло, главно защото по важни въпроси касателно дейностьта на св. Климента историческитѣ данни сж неясни. Затова една критическа преоценка на подирнитѣ какго и на разногласията по нѣкои отъ тѣхъ до сега въ науката се налагаше, — задача, която отъ автора изисква вънъ отъ крайно методично постжпване въ критическия анализъ още и основателно, близко познаване самата область, гдето св. Климентъ се е подвизавалъ, и дълбоко разбиране на културно-историческитѣ събития отъ онова време. Господинъ Ив. Снѣ-

гаровъ, доцентъ по българска черковна история въ нашия университетъ и самъ родомъ охридчанинъ, съ право се е счелъ компетентенъ да се залови съ тази мжчна задача, която споредъ мене е изпълнилъ до толкова, че следъ гореозначения му трудъ историческата картина отъ епохата на св. Климента ни става значително поясна, благодарение на крайно добросъвестната му до най-малки подробности критика на различнитѣ научни мнения по заплетенитѣ въпроси. Ценна стойность придава на студията на г. Снѣгаровъ и пълното посочване на досежната научна литература по всѣки засегнатъ въпросъ, съ което много е спечелила и обективностьта на авторовата критика като не се премълчаватъ и подробностигѣ на чуздитѣ мнения. Поради последното критичнитѣ бележки на автора, изложени подъ линия, заематъ значителна часть отъ студията, но това въ случая поради несъгласието по дадени въпроси между ученитѣ е било неизбѣжно, съ което отъ друга страна е постигната пълнота касателно историческия развой на спорнитѣ въ науката въпроси. Следейки критичнитѣ изводи на г. Снѣгаровъ, получаваме следната по-ясна представа за живота и дейностьта на св. Климента.

Преди всичко трѣбва да сме на чисто съ въпроса за народностьта на св. Климента и другаритѣ му, Кирилометодиеви ученици, изгонени отъ Моравия и дошли въ България. Излизайки отъ съобщението въ пространното житие на св. Климента, че последнитѣ се стремили къмъ България, за България мислѣли, на България се надѣвали да имъ даде покой, г. Снѣгаровъ следъ подробенъ анализъ на изворитѣ и досежната литература се установява на единствено приемливото заключение, че св. Климентъ не е билъ моравецъ, а е билъ български славянинъ отъ Македония, заминалъ заедно съ св. братя въ 863 година въ Моравия, на възрасть 23 до 28 годишенъ. Съ това се съгласява и краткото му житие, гдето св. Климентъ се нарича българинъ: „Този великъ нашъ отецъ и свѣтилникъ на България произхождаше отъ европейскитѣ мизи, които простиятъ народъ нарича българи.“ Св. Климентъ е владѣлъ до съвършенство старобългарския езикъ на своето славянско паство, което и като учитель и като епископъ е поучавалъ на родната му речь. За жалость нищо не може да се установи относително датата и мѣстото на рождението му. Билъ е високообразованъ за времето си човѣкъ, но нѣма сведения, где и при кого първоначално се е училъ на гръцка писменость. Когато св. Кирилъ, се е уединилъ въ Олимпъ и заедно съ Методия е почналъ да стъкмява славянска писменость, най-вѣроятно е, че между сътрудницитѣ му („поспѣшьници“) на това дѣло е билъ и св. Климентъ. Не се знае дали е участвувалъ той въ хазарската мисия на Кирила и Методия (къмъ 859 г.), но е вѣроятно, че той е приелъ монашество следъ тази мисия, следъ откриването мощитѣ на св. Климента Римски та въ честь на последния е билъ нареченъ съ негово име.

Не е известно и какъвъ духовенъ чинъ еималъ Климентъ въ Моравия. Знае се само, че въ 885 г. той е билъ свещеникъ, и то вѣроятно когато Методий е билъ моравски архиепископъ. Когато Климентъ е дошелъ въ Моравия, още не е билъ свещеникъ, нѣмалъ е

каноническа възрасть (30 години) за тоя духовенъ чинъ. На 858 год., когато св. братя сж отишли въ Римъ, той е ималъ тази възрасть та е твърде приемливо, че е билъ единъ отъ тримата Кирилметодиеви ученици, които тамъ сж били ржкоположени отъ тѣхъ; другитѣ двама ще да сж били Наумъ и моравецътъ Гораздъ. Въ Моравия сетне Климентъ е помагалъ на Методия и най-вѣроятно е, че когато последниятъ е превеждалъ отъ гръцки на славянски езикъ ветхозаветнитѣ книги—номаканона и патерика „съ помощтьта на двама свои ученици свещеници", както се казва въ Методиевото житие, то единъ отъ тѣхъ ще да е билъ Климентъ, който е билъ силенъ и по двата езика и билъ ревностенъ книгописецъ.

Следъ смъртьта на Методия (6 мартъ 885 г.), когато нѣмското духовенство е отворило борба противъ неговото дѣло, Климентъ и Гораздъ безстрашно сж застанали на чело на ратницитѣ за славянска просвѣта противъ главния си гонитель, Нитранския нѣмски епископъ Вихингъ. По спора за четенето на символа на вѣрата безъ да се споменава и за сина (Filioque) въ Климентовото пространно житие е описанъ единъ диспугъ, който Гораздъ и Климентъ сж водили отъ името на Кирилометодиевитѣ ученици съ Вихинговитѣ привърженици. Следъ фаталната за Методиевото дѣло заповѣдь на Светоплука въ полза на нѣмското духовенство се започнало бѣсно гонение на Методиевитѣ ученици, които сж били около 200 души. Едни сж били жестоко изтезавани, морално и физически, на други сж разграбили жилищата, а по-младитѣ били продадени на евреи, търговци съ робье, и сетне били препродавани отъ тѣхъ най-много въ Венеция, най близкия тогавашенъ международенъ търговски центъръ. Единъ пратеникъ на византийския императоръ Василий II. Македонянинъ, който се е намиралъ случайно тукъ, откупилъ продаванитѣ на венецианското тържище Методиеви ученици. Едни отъ тѣхъ останали на свобода въ Венеция и сетне се пръснали, вѣроятно между хърватскитѣ славяни по Далмация, а други сж били доведени отъ сжщия византийски високъ сановникъ въ Цариградъ, гдето по заповѣдь на императора имъ е билъ възстановенъ предишниятъ имъ пресвитерски и дяконски чинъ. Сетне едни останали въ Цариградъ, а други следъ малко дошли въ България, гдето сж били съ почести приети. Между туй по-виднитѣ Методиеви ученици, които носили званието „учители" — Гораздъ, Климентъ, Лаврентий, Наумъ, Ангеларий „и мнозина други именити мжже", били оковани въ вериги и хвърлени въ тъмница, гдето никого не допускали да ги посещава. Най-сетне тѣ сж били изгонени задъ границитѣ на моравската държава. Моравия е граничила съ България та часть отъ прокудените Методиеви ученици, раздѣлени на групи и тръгнали вѣроятно по равнината между Дунавъ и Тиса, съ голѣми мжки и рискове достигнали до българска земя. Климентъ заедно съ Наума и Ангелария стигналъ презъ есеньта 885 г. въ тогава българския градъ на Дунава — Бѣлградъ. Какво е станало съ Горазда, Сава и Лаврентия, нищо не се знае. Българскиятъ комендантъ тукъ ги приелъ много радушно, а следъ малко ги изпратилъ до князъ Бориса. Последниятъ, приелъ преди 20 год. християнството, е имало още много да върши за да затвърди

у народа си новата вѣра, а това е можело да стане главно съ насаждане славянска просвѣта чрезъ черквата и училища. Въпросътъ за славянска писменость и славянско духовенство е билъ станалъ най-важенъ държавенъ въпросъ. Князъ Борисъ, като е знаялъ за дейностьта на Методиевитѣ ученици въ Моравия, дошлитѣ въ България на чело съ Климента е приелъ съ отворени обятия и веднага е замислилъ съ тѣхна помощь преди всичко да тури основа на славянска писменна просвѣта.

Г. Снѣгаровъ не допуска да е имало, както нѣкои учени приематъ, славянска писменость въ България и особено въ Македония преди Климента, за което и въ изворитѣ нищо не се споменува. Кирилъ и Методий преди да заминатъ съ мисията си за Моравия сж се занимавали да съчинятъ славянско писмо и да преведатъ най-необходимитѣ богослужебни книги — изборно евангелие и апостолъ, но тѣ тогава не сж дали публиченъ характеръ на славянската писменость. Между доводитѣ на г. Снѣгарова по този въпросъ най-убедително е съображението му, че византийското правителство, ако и да се е отзовало на молбата на Ростислава да му се изпратятъ славянски проповѣдници и учители, не е имало интересъ да събужда чрезъ славянска писменость своитѣ поданици славяни, та и св. братя безъ съгласието на правителството не биха се и решили да вършатъ това. Съ това се посрѣщатъ и други доводи на г. С., който заключава, че началото на славянската писменость въ Българа изцѣло се туря тепърва следъ идването на Методиевитѣ ученици. Докато Климентъ и Наумъ престояватъ въ Преславъ известно време въ дома на високия сановникъ, болярина Ехачъ, князъ Борисъ обмислилъ, какъ и кжде да ги настани. Между туй Ангеларий се е поминалъ въ дома на другия гостолюбивъ боляринъ Чеславъ. Климентъ билъ изпратенъ въ югозападна България, въ гжсто населената съ славяни область Кутмичевица, която Борисъ по този поводъ административно е отдѣлилъ отъ областьта Котокий и я поставилъ подъ управлението на Добета, комуто е запов'ѣдалъ да дава на Климента всѣко съдействие. Наумъ е билъ оставенъ да просвѣщава въ Преславъ. Наскоро неговъ помощникъ е станалъ единъ другъ, по-младъ Методиевъ ученикъ, пресвитеръ Константинъ, който по-късно е пристигналъ въ България. Той вѣроятно е билъ единъ отъ продаденитѣ въ Венеция и заведени въ Цариградъ Методиеви ученици.

Г. Снѣгаровъ не е съгласенъ съ изказаното мнение (вж. Т. Баланъ, Св. Климентъ Охридски, стр. 30, 102), че преди да пристигнатъ Климентъ и Наумъ въ България пресвитеръ Константинъ вече е действувалъ тукъ и че той е поставилъ основата на тъй наречената Преславска школа. По спорния въпросъ, где се е намирала Кутмичевица, кждето Климентъ е билъ изпратенъ въ 886 г. за учитель, г. С. съ право подържа мнението, че тя е обхващала преди всичко охридската котловина, въ която освенъ Охридъ сж влизали и градоветѣ Деволъ и Главеница, които сега не сжществуватъ. Областьта Деволъ на северъ ще да е достигала до южния брѣгъ на Охридското езеро така че и манастиръть св. Наумъ се е падалъ въ Деволско. Сждейки споредъ границитѣ на сетнешната Деволска епархия, Деволската область на югъ ще да е обхващала Костурско, а на североизтокъ се е допирала съ Охрид-

ско и Битолско (Пелагонийската равнина). По-мжчно е да се опредѣли точно, гдѣ се е намиралъ градътъ Деволъ. Следъ предпазливо претегляне всички възможности възъ основа на даннитѣ въ свръзка съ старото седалище на Деволската епархия, съ титлитѣ на деволския епископъ отъ края на XII. и началото на XIII. в. и значението на името на гр. Селасфоръ, което г. С. твърдѣ приемливо изкарва че е преводъ на името на българското сега село Звезда при езерото Маликъ въ Корчанско, излиза вѣроятно, че и гр. Деволъ се е намиралъ негде близу до сжщото езеро.

И мѣстоположението на гр. Главеница не може точно да се посочи. Споредъ г. С. на областьта Кутмичевица градъ Деволъ е билъ нейниятъ административенъ центъръ, а Охридъ и Главеница — нейни крайни пунктове. Областьта Кутмичевица приблизително може да се очертае споредъ г. С. така: границата ѝ е започвала отъ Адриатическото море при устието на р. Семени, движела се на североизтокъ по нейното течение, после по рѣката Деволъ право къмъ рѣка Шкумба, отъ тукъ на изтокъ по течение на тази рѣка и близу до сегашния Кюкусъ завивала на северъ между рѣкитѣ Матъ и Черни Дринъ при сегашния гр. Дебъръ, извивала е на изтокъ и, обхващайки Кичевската долина, е достигала до планината Бабуна, отъ гдето се е спускала на югозападъ презъ Морихово къмъ Воденскитѣ висоти, гдето, вѣроятно, е минавала българовизантийската граница, движела се къмъ Костурското езеро и оттукъ на западъ подъ планината Грамосъ и по рѣка Воюса е излизала на адриатическия брѣгъ. Изпращането на Климента въ тази най-западна область на българската държава е имало сигурно много по-важно значение за князъ Бориса, отколкото само за грижитѣ му за просвѣта на народа или пъкъ може би и за да се задоволи желанието на Климента да бжде близу до родния си край: това се е налагало, види се, главно отъ обстоятелството, че македонскитѣ славяни, покръстени по-рано отъ източнитѣ българи—още презъ времето, когато сж били подъ Византия—се намирали отъ дълго време подъ влиянието на гръцкото духовенство и били застрашени отъ погръчване толкова повече, че тѣ сж имали оживени икономически сношения съ двата голѣми гръцки центъра — Солунъ и Драчъ. А западна Македония и Албания тогава сж били присъединени къмъ българската държава едвамъ преди 40 години (842—849 отъ Пресиама) и сж били твърде отдалечени отъ българската столица. Това е принудило Бориса да вземе мѣрки, за да си осигури владението на адриатическия брѣгъ та е отдѣлилъ Кутмичевица отъ Котокия, която следъ това ще да е обхващала останалата часть на Македония (по р. Вардаръ и Струма), и е изпратилъ Климента като високообразованъ и опитенъ християнско-общественъ деецъ да парализира чрезъ широка славянска просвѣта гръцкото влияние у славянското население, да развие въ него националенъ животъ. Климентъ е действувалъ като учитель и народенъ просветитель въ Кутмичевица седъмь години.

По въпроса за писмото, съ което Климентъ си е служилъ въ училището си, най-вѣроятно е, че това е била азбуката, която до тогава още въ несъвършенъ видъ ще да се е употрѣбявала въ из-

точна България и която Климентъ е дотъкмилъ и приспособилъ за българския езикъ, — азбуката, която сетне, погрѣшно считана за дѣло на Св. Кирила, е получила названието „кирилица". Но правъ е г. С като подържа, че не трѣбва да се мисли, че Климентъ съвсемъ не е употрѣбявалъ и сжщинската Кирилова азбука — глаголицата; последната не туку тъй изведнаждъ всжду и съвсемъ е била измѣстена отъ кирилицата, за което има доста доказателства.

Следъ като школитѣ въ Преславъ и Девольъ сж приготвили достатъчно интелигентни сили та се образувалъ и народенъ български клиръ, въ Преславъ вече се е замисляло да се постави начало на народна иерархия. Когато въ 893 г. се възкачилъ на престола най-малкиятъ Борисовъ синъ Симеонъ, той е побързалъ да назначи Климента, чиято слава на вдъхновенъ учитель и красноречивъ проповѣдникъ е е била широко разпространена, за епископъ въ „Дремвица или Велица", а неговъ замѣстникъ въ Кутмичевица е станалъ Наумъ (въ 893 г.). Назначението на Климента за епископъ се пада въ 894 г., и споредъ г. С. то се дължи на личното му запознанство съ Симеона въ Преславъ, когато Борисъ е свикалъ съборъ отъ цѣлото си царство за да провъзгласи Симеона за свой преемникъ на престола. Г. С. смѣта за най-вѣроятно, че и Климентъ като лице съ голѣмъ авторитетъ е присжтствувалъ въ този съборъ. Отъ друга страна г. С. не допуска, че съборътъ тогава се е занималъ и съ устройството на младата Българска черква, както подържа проф. Златарски, който е на мнение, че този съборъ е прокаралъ голѣма черковна и държавна реформа, като е решилъ да бжде замѣненъ гръцкиятъ езикъ съ славянския въ държавата и черквата. Сериозно е възражението на С. относително тълкуването на фразата „прѣложение книгъ" (въ тъй нар. „Лѣтописецъ вскорѣ") въ смисълъ, че ужъ тогава наново сж били преведени въ България свещенитѣ книги, защото наистина нигде нѣма подобно положително известие за това, пъкъ и нѣма основание да се приема, че Методиевитѣ ученици, колкото и да сж пострадали въ Моравия и по пжтя. и като изгнаници едвамъ се домъкнали до България, не сж успѣли да донесатъ никакви книги отъ Моравия. Текстътъ на св. писание е претърпѣлъ тогава въ България само незначителни поправки, а найсжществената е била — замѣната на глаголическата азбука съ кирилската. Замѣната на гръцкия езикъ съ славянския е вървѣла постепенно, паралелно съ успѣшното резширение на славянската просвѣта въ Кутмичевица, а не ще да е станала въ силата на взето решение на всенародния съборъ въ Преславъ.

Климентъ е билъ назначенъ първъ „епископъ на български езикъ" (*καὶ οὕτω δὴ Βουλγάρῳ γλώσσῃ πρῶτος ἐπίσκοπος ὁ Κλίμης καθίσταται*), както е казано въ пространното Климентово житие. При различното до сега тълкуване на думата „езикъ" (*γλῶσσα*) — дали да се разбира въ случая буквално въ смисълъ на „езикъ" или въ смисълъ на „народъ", понеже стб. ѩзыкъ има и двете значения, госп. Снѣгаровъ е наклоненъ да приеме първото значение, понеже авторътъ на пространното житие съ значение „народъ" употрѣбява израза *ἔθνος*, и това е по-правдоподобно, защото важностьта на Климентовата мисия като

епископъ е състояла главно въ прокарването на богослужението на народния „словѣнски“ езикъ, както преди това той се е прочулъ и като учитель, който е училъ и поучавалъ на този езикъ.

По известното голѣмо разногласие между ученитѣ касателно въпроса за мѣстоположението на Клименговата епархия „Дремвица или Велица“ (*Δρεμβίτζας ἤτοι Βελίτζας*), г Снѣгаровъ следъ щателна преценка на всички, изнесени до сега, доводи относително тия две мѣстни названия, се спира първомъ на положението въ съгласие съ проф. Златарски, че Дрембица и Велица сж две географски названия, които едновременно сж сжществували въ Климентовата епархия, и че тази епархия за пръвъ пжть е била създадена специално за Климента. За самитѣ, означени съ тѣхъ мѣстности, г. С., що се отнася до *Δρεμβίτζα* приема, че не ще да е друго освенъ недалечната отъ Охридъ область Дебърца, като приема въ гръцкото название сторена метатеза и като съ право смѣта, че *μβ* означава българската съгласна *б*. Относително четенето на *Βελίτζα* г. С. дава приемливи доводи, че въ случая гръцката буква β означава бълг. съгласна *в*, та не бива да се чете Белица, а — Велица или Велика. Споредъ това и не приема да е било сегашното планинско село Белица въ Кичевско мѣстото, гдето се е намирало другото Климентово седалище. Даже и да можеше да се допусне четенето Белица, би се явилъ въпросъ, да ли не трѣбва да я диримъ въ Стружкитѣ Горна и Долна Белица. Въ заключение г. Снѣгаровъ е на мнение, че епархията на Климента е била тѣсно свързана съ долината на рѣка Велика, и че може той да е билъ титулиранъ „Велички“ или защото тази мѣстность е била наречена съ сжщото име, или че въ края на IX. в. тукъ е сжществувало едноименно голѣмо селище, гдето ще да е живѣлъ Климентъ. Имайки предъ видъ, че Кичевската околность е била икономически и духовно тѣсно свързана съ Охридъ отъ X. в. до ново време (до издигането на Битоля); че въ X. и XI. в. тя е влизала въ Охридската епархия и, когато била отдѣлена отъ последната, е станала съставна часть не на Битолската, а на Дебърската епархия, че името *Δρεμβίτζα* (= Дебрица), производна дума отъ стб. дебри, сочи на планинска, прорѣзана съ тѣснини мѣстность и че Кичевско, Дебърско и Дебърца иматъ такъвъ видъ и представляватъ единъ географски дѣлъ съ центъръ на тежестьта въ Охридската котловина — можемъ да заключимъ, че и *Δρεμβίτζα* се е намирала нейде въ тази область. Възъ основа на това, че Дебъръ не се споменува въ хрисовулитѣ на Василия II, можемъ да мислимъ, че въ X. в. мѣстностьта Дебъръ е била слабо населена и че гр. Дебъръ още не е сжществувалъ. Неинъ центъръ ще да е билъ Кичево, споменатъ въ първия хрисовулъ на Василия II като часть отъ Охридската епархия. Като мѣстность *Δεβρη* се споменува у Кедрина, въ свръзка съ въстанието на Петра Деляна (1040 г.), и въ Дюканжевия каталогъ на „българскитѣ архиепископи“, споредъ който охридскиятъ архиепископъ Иоанъ (отъ 1018 г.) е билъ родомъ отъ *ἐκ Δεβρης χωρίου Ἀγιοανδνίκης*. Да ли Дебърската околность е била наричана съ това име и презъ X. в., не е известно, ала и да е сжществувало тогава това географско име, *Δρεμβίτζα* не може да се отъждестви съ него поради фонетичната раз-

лика между тѣхъ. Не остава друго предположение освенъ да се вижда. въ *Δρεμβίτζα* гръцка транскрипция на старобългарско название Дєкьрца (може би въ X. в. произнасяна Д е б р и ц а), подъ което, вѣроятно, се е разбирало и днешно Дебърско. И тъй споредъ г. С. епархията на св. Климента ще да е обхващала днешнитѣ мѣстности, населени съ твърде будно българско население — Дебърца, Кичевско и Дебърско, и че тя, като се изключи Дебърца, е съвпадала съ по-сетнешната Дебърска епархия.

Климентъ и като учитель и като епископъ напълно е оправдалъ надеждитѣ на Бориса и Симеона и съ своята епохална дейность е спомогналъ да се национализира българската черква въ Македония и да се просвѣти народътъ чрезъ национално самосъзнание и чрезъ проповѣдваната отъ Климента християнска нравственость, на която той съ цѣлия си животъ е билъ образцово олицетворение. Въ преклонна възрасть Климентъ пожелава да се оттегли на почивка, но царь Симеонъ, знаейки голѣмото обаяние, което той дори само и съ името си е упражнявалъ надъ паството си, не му приелъ оставката. Наскоро обаче Климентъ тежко се поболѣлъ и на 27. юлий 916 година се поминалъ въ манастира си въ Охридъ. Г-нъ Снѣгаровъ се противопоставя на мнението, че Климентъ чрезъ своята оставка е изказалъ нѣкакво свое недоволство, протестъ срещу искането на Симеона да провъзгласи Българската църква автокефална.

Въ заключение на твърде интересната си студия г. Снѣгаровъ още засѣга въпроситѣ, кога е билъ канонизиранъ св. Климентъ и какъ се установило освенъ честуването му въ деня на смъртьта му, 27. юлий, още и честуване на 25. ноември и на 17. юлий. На първата дата е праздникътъ на св. Седмочисленици, чийто култъ въ Охридъ се е запазилъ. Въ края г. С. дава една вдъхновена характеристика на св. Климента, у когото вижда р о д о н а ч а л н и к ъ н а б ъ л г а р с к а т а к у л т у р а и о д у х о т в о р и т е л ь н а б ъ л г а р с к а т а н а р о д н о с т ь. За това и култътъ му въ Охридъ е всенароденъ, а и въ охридската гръцка черковна литература той минава за великъ б ъ л г а р с к и светия.

Л. М и л е т и ч ъ.

Const. C. Diculescu, Elementele vechi greceşti din limba română. Dacoromania. Buletinul „Muzeului limbei rumâne". An. IV. Cluj 1927, p. 394—516.

Въпросътъ за произхода на ромънитѣ и особено за старобитността имъ въ Дакия отдавна и сериозно тревожи ромънскитѣ учени. Тѣ не могатъ да се помирятъ съ мисъльта, че историята на тѣхния народъ, който дължи потеклото си на разширението на римската власть отсамъ Синьо, Адриатическо море и се родѣе по езикъ съ останалитѣ романски езици въ южна и западна Европа, не може по никакъвъ начинъ да се свърже прѣко съ историята на Римъ, нито пъкъ че тоя народъ не е игралъ нѣкаква по-значителна роля въ културния развой на балканскитѣ народи. Историята на източната римска империя се подйе, както е известно, отъ византийскитѣ гърци, ромеитѣ, а

ромъни — „власи“ — се споменуватъ за първи пѫть, и то съвсемъ случайно, тепърва въ края на X в., въ югозападна Македония. Сѫщинскитѣ ромъни пъкъ въ Дакия излизатъ на историческата сцена едва отъ XIII в. насѣтне, когато се основаватъ ромънскитѣ княжества, Влашко и Молдова, цѣли десеть столѣтия следъ изпразването на Дакия отъ римскитѣ войски и колонисти при императора Аврелияна (271 г.).

Тоя исторически фактъ послужи като първа опора на повечето изследвачи на етничната история на долнодунавскитѣ земи да отрекатъ континюитета на романския елементъ северно отъ Дунава и да поставятъ произхода на ромънската народность на Балканския полуостровъ въ мѣсто по-централно, отгдето ще сѫ могли лесно да се разселятъ и другитѣ три клона отъ тая народность: аромънитѣ къмъ Епиръ, мегленскитѣ власи въ Македония и истрийскитѣ ромъни къмъ полуострова Истрия. Изучването езицитѣ на тия ромъни въ сравнение съ езика на дакоромънитѣ дойде силно да подкрепи тая теория, тъй като езицитѣ на всички тия ромъни, днесъ географически толкова раздалечени едни отъ други, представятъ собствено твърде близки диалекти на единъ общъ ромънски езикъ, който е произлѣзълъ отъ простонароднолатинския езикъ на Балканския полуостровъ и е билъ говоренъ въ една по-тѣсно ограничена область, при каквитѣ условия единствено сѫ могли да се развиятъ и унаследятъ всички ония общи особености на тия диалекти, които тъй силно ги свързватъ единъ съ другъ и ги отличаватъ отъ останалитѣ романски езици. Несъмненото влияние на албанския езикъ и върху езика на дакийскитѣ ромъни може да се обясни само като се приеме, че и тия последнитѣ произхождатъ отъ мѣста близки на първоначалнитѣ жилища на албанцитѣ. Като се прибави къмъ това и фактътъ, че въ топонимията на днешнитѣ ромънски земи въ Карпатитѣ нѣма нито едно име на по-значителна рѣка, планина или старо селище въ езика на ромънитѣ, спазено отъ по-старо време, безъ да е минало чрезъ чуждо славянско посрѣдство, добива се още единъ необоримъ аргументъ въ полза на теорията за късното идване на ромънитѣ въ Дакийскитѣ земи.

Тая теория преди голѣмата война бѣше твърде присърдце на маджарскитѣ учени като такава, която служеше за историческо оправдание на маджарското владичество върху Трансилвания и Банатъ и противъ домогванията на ромънитѣ да предявяватъ сѫщо исторически права надъ тия земи. Тя накърняваше обаче дълбоко националното чувство на ромънитѣ, които напълно естествено биха желали да свържатъ своята тъй нова история съ разпространението на римската власть надъ Дакия при императора Траяна. Затова у тѣхъ упорито се държи за автохтонизма на ромънитѣ въ Дакия и тѣхнитѣ учени сѫ усърдни подръжници на една теория, която приема, че и тукъ въ Дакия, както и южно отъ Дунава, сѫ се задържали потомци на римски колонисти и романизувано мѣстно население, отъ които произхождатъ дакоромънитѣ, въ отлика отъ останалитѣ ромъни, пръснати въ разнитѣ покрайнини на Балканския полоостровъ.

Неочакваното уголѣмение на Ромъния подиръ последната война се отрази особено силно върху развоя на историческитѣ науки въ нея, при което новиятъ ромънски университетски градъ Клужъ въ Трансилва-

ния излѣзе да съперничи на ромънската столица Букурещъ въ състезанието да се доказва силата на ромънския елементъ на Балканския полуостровъ, значението му за културата на балканскитѣ народи и особено старината му въ Дакия и на долния Дунавъ. Историци и езиковедци въ Ромъния си подадоха ржка да обосноватъ историчнитѣ и културни права на ромънитѣ не само надъ земитѣ, които последнитѣ добиха въ резултатъ на двете войни, но и върху ония, върху които по силата на зародилитѣ се у тѣхъ империалистични стремежи, биха желали да разширятъ границитѣ на своята държава. Особено деятеленъ въ това отношение се показа известниятъ букурешки професоръ Николай Йорга, който въ лекции у дома си и въ чужбина и въ книги на ромънски и на чужди езици, безъ да държи смѣтка за научната истина, която за него има значение само до толкова, до колкото може да му помогне да възвеличи собствения си народъ, се силѣше да доказва, повече съ силата на фантазията си, отколкото съ научни доводи и документи, че нѣма по-важно събитие на Балканския полуостровъ, въ което да не сж взели участие и ромъни, неизбѣжни съучастници и първостепенни фактори въ историята на всички балкански народи! Въ Клужъ това движение се дирижира главно отъ професора по романска филология Секстилъ Пушкарю, самъ твърде предпазливъ ученъ, но който оставя по-млади хора около себе си да опитватъ своето остроумие и да калятъ способноститѣ си за научна аргументация въ тая посока. Въ тоя кржгъ на идеи, проповѣдвани отъ Йорга или внушавани отъ Пушкарю, се движатъ редица млади учени, историци и филолози, като Н. Банеску, Жоржъ Братияну (синъ на министъръ-председателя Йонъ Й. Братияну), Т. Капиданъ, Конст. Дикулеску, В. Богря, К. Лачя и др., чиито работи пълнятъ вече изданията на Ромънската академия въ Букурещъ или научнитѣ издания на Клужския университетъ: „Дакоромания" (органъ на „Музея за ромънски езикъ", ржководенъ отъ проф. Пушкарю, вече IV-а голѣма книга) и „Годишникъ на Института за ромънска история" (Anuarul Institutului de istorie națională, сжщо 4 книги до сега).

Единъ отъ тия млади учени, Константинъ Дикулеску, се опита да обоснове старината на ромънския елементъ въ Карпатскитѣ земи въ нѣкогашна Дакия съ старо германско влияние върху ромънския езикъ, отразено въ редица германски думи, минали въ ромънски презъ времето, когато източногерманскитѣ г е п и д и населяли Дакия (249—418). Тѣзи „старогермански" словарни елементи въ ромънски, изложени въ специална статия Altgermanische Bestandteile im Rumänischen (въ Zeitschrift für romanische Philologie XLI, 1921, 420 и след.), а сетне повторени и въ специалната му книга върху историята на гепидитѣ въ Дакия, Die Gepiden. Forschumgen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes, I Band, Leipzig 1922, бидоха отхвърлени не само въ чуждата наука (срв. P. Skok, Gibt es altgermanische Bestandteile im Rumänischen? Zeitschr. f. rom. Phil. XLIII, 1923, 187 и след.), но и отъ по-трезвитѣ ромънски учени (напр. проф. O. Densusianu, въ Grai çi suflet, vol. I, fasc. 2, 1923, 347 и след.).

Сега сжщиятъ госп. Дикулеску излиза да подкрепи тезата си за старобитността на ромънитѣ въ Дакия и съ откриването на множе-

ство „старогръцки елементи въ ромънския езикъ“ въ една обширна студия подъ тоя насловъ, която той предлага като пръвъ опитъ въ тая область и „въ основата на която лежатъ резултатитѣ на продължителни изследвания, започнати отъ нѣколко страни едновременно“. Тѣзи елементи, споредъ него, не сж по-стари отъ II и III в., нито по-нови отъ VI и VII в., и тѣ се отнасятъ до „културния животъ на дакоромънитѣ и тогавашния етниченъ образъ на Дакия“. Тѣ не бива, следователно, да се смѣсватъ съ латинскитѣ елементи въ ромънски, или чисто и просто да се считатъ като такива, както се правѣло отъ мнозина, тъй като въ такъвъ случай „историята би се лишила отъ услугитѣ, които би могла да ù даде филологията за освѣтлението на тая тъмна епоха“ (стр. 397). При това Д. прави разлика между старитѣ гръцки думи въ ромънски, които нѣкога сж били разпространени въ латинския езикъ изобщо, а не само въ простонародния латински говоръ на долния Дунавъ и въ Карпатитѣ. Като гръцки заемки, проникнали въ цѣлокупния латински езикъ, такива едни думи трѣбва да се изучватъ съвмѣстно съ сжщинскитѣ латински елементи, както въ сжщность се и прави; отъ ромънско гледище, следователно, тѣ трѣбва да не се считатъ за гръцки, а за латински елементи, та затова се и изключватъ отъ студията му (напр. „burete“ гжба отъ лат. boletus, гр. *βολίτης* и под.). Подъ старогръцки елементи въ ромънския езикъ Д. разбира на първо мѣсто „тия думи отъ старъ гръцки произходъ, които не сж засвидетелствувани въ латинския езикъ“, а на второ — „тия, които сж собствени само на ромънския езикъ или които, най-много, сжществуватъ и въ нѣкои италиянски диалекти“. „Сжщо гръцки — продължава той, — трѣбва да бждатъ считани сетне думитѣ, които не могатъ да се обяснятъ отъ съответнитѣ латинска форми безъ огледъ на гръцкитѣ прототипове“. Такава била напр. думата *leu* „левъ“ (не отъ лат. *leo*, нито отъ слав., но направо отъ гръцки *λέων*, както се е била произнасяла тая дума въ II и III в.!). При това той прави уговорка, че нѣкои думи отъ старогръцки произходъ въ ромънски се намиратъ и въ други балкански езици, като албански, български и сръбски, но сжществувалъ „винаги критерий отъ фонетиченъ и дори културенъ (!) характеръ, който ни показва, дали въ тоя и тоя случай имаме работа съ наследство направо отъ старогръцки (разред. отъ рец.), или дали съответният елементъ не е дошелъ, както може да се случи, тепърва чрезъ посрѣдството на нѣкой отъ тѣзи езици“ (стр. 398—399). Него обаче естествено го интересуватъ само „направо наследенитѣ елементи“ отъ старогръцки. Но какъ да се обясни тѣхното сжществуване въ ромънски „исторически, хронологически и културно“?

Отговорътъ на тоя въпросъ Д. намира въ известната история на римската колонизация въ Дакия. Думитѣ на Евтрапия, че Траянъ е колонизувалъ Дакия съ голѣмо множество хора, доведени отъ цѣлата римска империя (ex toto orbe romano), а следователно и отъ нейнитѣ гръцки области и особено отъ Мала Азия, подкрепя той (стр. 399—414) съ свидетелствата на открититѣ до сега въ Дакия надписи, обнародвани въ Corpus inscr. lat., кн. III, отъ които се вижда, че между коло-

ниститѣ е имало и „значителенъ контингентъ гърци". Въ тия латински надписи се четатъ доста гръцки лични имена, отчасть латинизувани, намиратъ се и имена на нѣкои главно малоазийски гръцки божества, които сж били почитани сжщо въ нѣкои дакийски градове, гдето сж имали и храмове, дори има единични случаи отъ употрѣба на гръцко писмо. Въ Дакия, следователно, по това време е имало значителенъ брой гръцки колонисти, и то не само гръцки търговци, каквито кръстосвали цѣлата римска империя, но и сжщински „гръцки селища или колонии ,организирани въ особени общества, всѣко съ свой богъ или, както бихме казали днесъ, всѣко съ своя черква" (стр. 402). Това сж били гърци отъ Азия или погърчени траки. Тѣ сж принадлежали къмъ всички съсловия : „жреци, кметове, общински съветници, търговци, занаятчии, свободни и роби, собственици на мини и разни предприемачи" (с. 408). Ако тия колонисти при различни обстоятелства сж писали на своя езикъ, вмѣсто на латински, то право е заключението на Д., че още повече тоя езикъ ще имъ е служилъ и като говоримъ. Но отъ друга страна тѣ твърде рано сж усвоили добре латинския езикъ и сж се асимилирали.—Силата на гръцката колонизация въ Дакия въ римско време Д. иска да потвърди и съ нѣколко съмнителни примѣри отъ тогавашната мѣстна номенклатура, взети отъ картата на Птоломея и отъ Певтингеровата карта, всичко деветь (стр. 414—417), за едно отъ които (Triphulum) още Томашекъ бѣше изказалъ мнение, че е дакийско, а за друго едно, *Τιαβον* или *Τιαβον*, градъ въ Дакия, самъ Д. признава, че „не може да бжде обяснено етимологически отъ гръцки езикъ", но го взема, защото мѣстни имена, образувани по подобенъ начинъ, имало доста въ Гърция и Мала Азия!

Това дава основание на Дикулѐску да заключи, че броятъ на гръцкитѣ колонисти въ това време билъ доста значителенъ, че въ поголѣмата си часть тѣ сж били, така да се каже, колонисти отъ по-отбрано съсловие (colonişti de elită) и като такива тѣ трѣбва да сж упражнили немалко културно влияние върху всички други. При такива обстоятелства за него е напълно естествено, въ даколатинския езикъ (în graiul dacolatin) на колониститѣ да сж се вмъкнали „твърде рано значителенъ брой гръцки думи, голѣма часть отъ които сж се запазили въ ромънски до день днешенъ" (разред. отъ рец.). „Старогръцкитѣ елементи въ ромънски датуватъ, следователно, отъ времето на колонизацията [на Дакия отъ римлянитѣ]. Гръцко културно влияние върху дакоромънитѣ съ естественото му допълнение, езиковото влияние, е било отъ друга страна възможно и въ следната епоха на гепидското владичество въ Дакия, а именно до късно презъ VII стол. (!). Тогава, чрезъ заселянето на славянитѣ и българитѣ южно отъ Дунава старитѣ връзки на тия земи съ гръцкия свѣтъ били прекжснати за дълго време" (стр. 417 и сл.).

Всичко това на теория е много хубаво, само че свидетелствата, отъ които се вади заключение за сжществуването на „многобройни" гръцки колонисти отъ Мала Азия, се отнасятъ все къмъ времето на римското владичество въ Дакия, II и III в., и веднага преставатъ съ прекжсването на това владичество въ края на III стол., безъ да се споменува

вече нито за латински, нито за гръцки говорещъ елементъ не само въ гепидско време, но и по-късно. И еднитѣ и другитѣ римски колонисти, до толкова, до колкото не сж избѣгали южно отъ Дунава заедно съ оттеглянето на императорскитѣ войски при Аврелияна, очевидно сж погинали. Въ противенъ случай нѣмаше да се заговори за ромънски елементъ въ Дакия тепърва десеть столѣтия по-късно. Напусто Д. се сили да докаже противното съ това, че ужъ „въ мѣстната номенклатура на днешна Ромъния сжществуватъ редица старогръцки елементи", нѣщо, което звучи още по-странно, като се вземе предъ видъ, че инакъ, както се каза, нито едно старо име на по-голѣма рѣка, планина или градъ не се е задържало направо въ ромънския езикъ. За такива старогръцки имена той счита, споредъ изложението на стр. 493—502, следнитѣ: Frăţia, притокъ на р. Олтецъ, и Acra (отъ гр. *φρεατία*, атич. *φρητία*, и отъ *ἄκρα*, въ производството на които отъ гръцки и самъ се съмнява), Parângul, връхъ въ Карпатитѣ между Ръмникъ-Вълча и Сибинъ (гр. *φάραγξ*, *-αγγος*), Paguior или Păguior (производно отъ * păguiu ‹ гр. * *παγύλλιον*, отъ *πάγος*), Păgaia' село (гр. **παγάλιον* „могила", отъ *πάγος*), Târnpa, име на нѣколко високи могили въ Брашовско, Марамурешъ, Буковина, Горжъ и пр. (отъ дор. **τύμφα* = *τύμβος* „могила"), Orul, връхъ въ окр. Ръмникъ-Сратъ (отъ гр. *ὄρος* „планина"), Măţău, селска община, разположена на високъ и хубавъ хълмъ, който господствува надъ Кѣмпулунгъ (отъ * *μαζήιον* = *μαζός* „Brustwarze"), Măţarea, скалистъ връхъ въ окр. Бузъу (гр. *μαζάριον*, отъ *μαζός*), Murta, село и община въ окр. Должъ (отъ йонийско *μούρτη* = атич. *μορτή* „Teil, Anteil, besonders der Anteil des colonus partiarius an dem Ertrage eines Landes. . ."), Frata, селска община югозападно отъ Клужъ (гр. *φράτρα* „eine Volksgenossenschaft, deren Mitglieder durch religiöse Bräuche mit einander verbunden sind"), Bârsa, рѣка, отгдето Ţara Bârsei (отъ гр. *βρύτις* „Hervorquellen"), Ciuma, връхъ (срв. ciumă „подутина; чума" ‹гр. *κύμα*), Dipşa, община (гр. *δίψιος, -α, -ον*), Dipşorul (сжщо), Ida, село (гр. *ἴδη* или *ἴδα* „Wald[gebirge]"), Hărina или Herina, община (отъ гр. *Ἁλίνα* — *Ἁλίνη* ‹лат. salina). Отъ самото сравнение на тия имена съ приведенитѣ въ скоби старогръцки думи и форми, близки по смисълъ до тѣхъ и отъ които ужъ трѣбва да произхождатъ, ясно става, колко съпоставката е изкуствена, пресилена и изобщо невъзможна. Чрезъ етимологизуване отъ тоя родъ би могло всичко да се докаже. По методъ и цели работата на Д. прилича много на трудоветѣ на защитницитѣ на автохтонизма на славянитѣ въ дунавскитѣ земи, които по сжщия начинъ искаха да използуватъ старата топонимия на тия земи за да докажатъ чрезъ произволни тълкувания старината на славянитѣ въ тѣхъ. За такива изследвачи и по поводъ на работи отъ тоя родъ Миклошичъ бѣше казалъ на времето, че по тоя пжть би могло лесно да се докаже, че и Арабия е славянска страна, тъй като и имената Мека и Медина могатъ да се разтълкуватъ като славянски! Чудно е при това, че по цѣлото пространство на сегашнитѣ ромънски земи Д., при тъй голѣмото си усърдие, е могълъ да събере толкова малко мѣстни имена отъ тоя родъ за подкрепа на своята теза. При това още по-странно

е, че отъ тия „колонисти отъ елита", както нарича той гръцкитѣ колонисти въ Дакия, сж могли да се спазятъ само имена на села, рѣкички, върхове и хълмове, а нито едно име на градъ, по-голѣма рѣка или планина.

Съ приведенитѣ мѣстни имена не може, следователно, да се докаже, че тия старогръцки колонисти сж се задържали и следъ времето на колонизацията, за да бждатъ постепенно „претопени въ дакоромъни". Затова и сжществуването на стари гръцки словарни елементи въ дакоромънски, останали отъ тѣхъ, става твърде съмнително. Твърдението, че при изучването на старогръцкитѣ заемки въ други езици, както и въ всички подобни случаи, трѣбва да се иматъ предъ видъ разнитѣ диалекти на гръцкия езикъ, е въ основата си вѣрно, както е и напълно допустимо, че и гръцкитѣ колонисти въ Дакия, като произлѣзли отъ различни области, ще сж говорѣли различни диалекти. Различнитѣ възможни форми на една и сжща дума, или нейни производни, въ старогръцкитѣ диалекти служатъ обаче на Д. само да може да налучка по нѣкоя старогръцка форма за нѣкои спорни думи, едни отъ които сжществуватъ и въ съседнитѣ езици (l e u „левъ" — лат. l e o, гр. *λέων*; d r u m „пжть" — гр. *δρόμος*, йонийски *δρυδμος*; s p u z ă — лат. s p o d i u m, гр. *σπόδιον*, йон. *σπούδιον* и под.), та може да сж минали въ ромънски често пжти и чрезъ посрѣдството на други езици, или за други рѣдки, специални и диалектични думи въ ромънския езикъ.

Тукъ нѣма да се впускамъ въ подробно разглеждане на множеството невъзможни етимологии на ромънски думи отъ най-различни конструирани диалектични старогръцки форми, при които йонийски, дорийски, атически и др. диалекти дохаждатъ на помощь споредъ случая. За куриозъ само ще спомена, че въ единъ случай спасява положението „македонскиятъ диалектъ", езикътъ на Филиповитѣ македонци, — за произвеждането на думата b e r a g a t ă „гръклянъ", или b e r e g u ş, съ основа b e r e g-, b ă r e g- отъ макед. *βάρυξ βάρυγος=φάρυγξ φάρυγγος* „der Schlund, Anfang der Speiseröhre; überhaupt die Kehle, die Gurgel, der Hals", защото „предаването на спирантното *φ* чрезъ *β* е било една отъ най-главнитѣ характеристики на македонския диалектъ", р *Βίλιππος=Φίλιππος* и под. (стр. 475). Любопитно е, че дори и думата p o p „кжсъ дърво, който се туря временно да подпира плетъ, бъчва и под.", се произвежда отъ старогр. *ὑπόπους* „Füsse unter sich habend, mit Füssen oder Stützen versehen" (стр. 463); въ сжщность това е българската дума п о п ъ въ значение на „подпора", което може да се види и въ Речника на Геровъ, гдето, покрай обикновеното значение на п о п ъ „свещеникъ", или „учитель", се казва още: „въ покривъ на кжща два изправени стлъпа, които държатъ покрива; булванъ отъ пръсть за подпиране сждове съ ястие на огнище — попникъ; въ мн. число п о п о в е: колци забити въ керепа за да се крепи горницата на улеитѣ на воденица".

Д. не държи твърде смѣтка за промѣната на звуковетѣ въ историята на гръцкия езикъ, която може да ни даде опора за по-точно хронологическо опредѣляне заемането въ чужди езици. Особно характеренъ е въ тоя случай преходътъ на *β* отъ есплозивенъ звукъ (*b*) въ спирантъ

(γ), станалъ въ атически въ началото на Христовата ера, а въ нѣкои гръцки диалекти още по-рано. Въ II и III в. следъ Хр., когато ще сж минали изброенитѣ отъ Д. гръцки думи въ „даколатински“ или „ромънски“(!), β не е вече изговаряно нигде като γ. За това Д. не говори, въпрѣки че посвещава специални глави за разглеждане звуковетѣ (за вокализма стр. 424—430 и за консонантизма стр. 430—434). На стр. 442, като говори за думата b u c h e r e à като име на овца (въ една народна пѣсень), той се противопоставя на изваждането на тая дума отъ нгр. *βούκερος* „съ волски рога“, тъй като противъ това „говори спазването на β като *v* вмѣсто γ, защото бихме очаквали *v u c h e r e a, ако терминътъ би билъ действително отъ новогръцки“. Но сжщото би било, ако думата бѣше заета отъ гръцки и въ II и III в. следъ Хр., понеже още тогава въ гръцки това произношение е било общо. И така въ всички други случаи, гдето Д. предполага заемки отъ старогръцки: b a t a l „невитъ овенъ“ ⟨„даколат.“ batallus вм. batarulus отъ дор. **βατάρ*, атич. **βατῆρ* отъ *βάτης* (стр. 444); b o t e i u „стадо овци“ ⟨**βοτήϊον* „Viehstall“ отъ *βοτόν* (стр. 444); b o i t a r i „помощници на овчаритѣ“ ⟨дор. **βοητάρ*, атич. *βοηθῆρ* „Helfer, Gehilfe“ отъ *βοηθέω* „помагамъ“ (стр. 445—6); b r â n z ă ⟨*βαλάντιον* „кожена торба, кисия“ (стр. 450—452); b u s u i o c „босилякъ“ ⟨стгр. **βασιλιακόν* вм. *βασιλικόν* (с. 461); b o s c o a n e „бая“, произв. отъ bască „магесница“ ⟨*βάσκανος* „Hexe“ (с. 474); b r â n c ă „гърлица“ (болесть по добитъка) ⟨гр. *βράγχος* „Heiserkeit“ (с. 477); b r e i u растение ⟨*βρόον* (стр. 484) и под. Това сж, следователно, все думи, които, въ случай че водятъ началото си отъ гръцки, трѣбва да сж стигнали въ ромънски съвсемъ по други пжтища, а не направо презъ „даколатински“. Сжщото важи и за всички други думи, голѣма часть отъ които сж изъ „овчарството“ (стр. 437-458) Чудно е при това, че дошлитѣ отъ Мала Азия гръцки колонисти, които сж били предимно градско население, сж могли да повлиятъ, като се сжди по изследването на Д., най-вече въ областьта на пастирския животъ, за обогатяване пастирската терминология.

Работата на Д. може да служи за примѣръ, колко е погрѣшно въ науката, особено въ областьта на езикознанието, да си постави човѣкъ задача да доказва предвзето мнение, какъвто е тукъ случаятъ съ желанието да се докаже континюитетътъ на ромънския елементъ въ Дакия отъ Траяново време до днесъ. Въ езикознанието, гдето се работи и съ производството на думитѣ, това е просто пакостно, защото нѣма нищо по-лесно отъ това, да свържешъ нѣкоя дума отъ единъ езикъ съ близка по звукове и по значение дума отъ който и да билъ други езикъ: езицитѣ работятъ съ ограничено число звукове, думитѣ сж обикновено съчетания отъ по нѣколко звука, разновидноститѣ, които би се добили отъ всевъзможното групиране на звуковетѣ не сж безкрайно много. Сжщо и понятията, които лежатъ въ основата на думитѣ, не сж много. Ромънскитѣ учени биха правили по-добре, ако изучаваха своя езикъ безъ каквито и да било предпоставени идеи. Тогава биха намѣрили най-добрия отговоръ и на въпроса за произхода на ромънитѣ, чието решение трѣбва да се яви като последствие, а не да се туря като предпоставка въ научнитѣ издирвания.

Ст. Романски.

L'Etablissement des Réfugiés en Grèce avec 67 illustrations une carte d'établissement des réfugiés ruraux et urbains et une carte ethnographique de la Macédoine, Genève 1926 p. p. 1—233.

Тази книга е издание на Обществото на народитѣ и носи надъ заглавието неговия етикетъ. Вмѣсто предговоръ е помѣстенъ кратъкъ рапортъ до Съвета на Обществото на народитѣ отъ г. Charles P. Howland, председатель на комисията за настаняване на гръцкитѣ бѣжанци. Сжществената задача на книгата е да изложи огромностьта на дѣлото — въ трудъ и парични срѣдства, — по настаняването на 1,360,000 бѣжанци гърци, като се почне отъ гръцкия разгромъ презъ септемврий 1922 год. и създаването на специална комисия презъ следната година за това. Най-много бѣжанци сж придошли отъ Мала Азия включително съ азиятското крайбрѣжие на Черно Море—около 1,000,000; отъ източна Тракия — 190,000; отъ Кавказъ — 70,000; отъ България 30,000 и отъ Цариградъ — 70,000. Характерна черта е, че процентътъ на градскитѣ бѣжанци е по-голѣмъ отъ този на чисто земледѣлческия елементъ. Само за преселницитѣ отъ България и Кавказъ селянитѣ сж повече отъ гражданитѣ. До 30 юний 1926 год. сж били настанени 147,249 семейства. Изчисляватъ на 10,000 селски семейства ненастаненитѣ още. Всички тѣзи гърци, между които има и „туркофони", се различаватъ по характеръ, а ги свързвали само общностьта на националната и религиозна традиция както и чувството за общо отечество. Въ сжщность за сведущия е ясно, че не всички бѣжанци сж гърци по произходъ и националенъ характеръ, който се формира отъ обща историческа сждба, а има между тѣхъ православни „туркофони," които сж се провинили спрямо турцитѣ мюсюлмани презъ време на гръцката окупация и за това сж избѣгали следъ разгрома. Тѣзи православни негърци сж материалъ за настоящо и бждещо гърцизиране. Че това е така, се вижда и отъ едно дипломатично признание на стр. 27, гдето четемъ: „Православието бѣ пазительтъ на елинизма презъ всичкото дълго време, докато трая Византия. Единството, което пространната империя, съставена отъ тъй различни народи, не бѣ намѣрила нито въ расата, нито въ езика, тя го намѣри въ тази черква, която продължи гръцката култура и националность. И когато Византия рухна, езикътъ и народностното чувство можаха да преживѣятъ превратa пакъ подъ крилото на черквата..." Фактъ е, че македонскитѣ и тракийскитѣ гърци и по битъ и по нрави, изобщо по материалния и духовния си животъ се чувствуватъ по-близки до българитѣ и другитѣ македонци и тракийци, отколкото до бѣжанцитѣ отъ Мала Азия, които иматъ другъ манталитетъ. Много дълго време ще е нуждно, щото черквата, училището, казармата и всички други асимилаторски срѣдства, съ които разполага една съвременна държава, да могатъ да споятъ въ едно цѣло мѣстнитѣ гърци и пришелцитѣ.

Бѣжанцитѣ земледѣлци сж настанени на държавни земи — 746,646 стреми и на 5,274,181 стреми, оставени отъ размѣненитѣ турци, „и една малка часть отъ тѣхъ, изоставени отъ емигриралитѣ българи"; на частни мѣста, отчуждени или реквизирани, въ известни случаи

и откупени, — 802,470 стреми; 141,410 стреми взети срещу наемъ отъ манастиритѣ на Атонъ; разни други категории земи 392,028 стреми.[1] Прави впечатление, че не е отбелѣзанъ точно размѣрътъ на отнетитѣ отъ българитѣ земи. Разпредѣлението на парцелитѣ и тѣхната голѣмина е станало съ огледъ къмъ плодородностьта на почвата и споредъ вида на земледѣлческата култура. На нѣкои мѣста бѣжанцитѣ сж били по-облагодетелствувани отъ мѣстнитѣ. Твърдението въ книгата, че нѣкаква преграда не раздѣля бѣжанци отъ мѣстни, не отговаря напълно на истината. На много мѣста враждата между тѣхъ се е изразявала не само въ спречквания, но и въ форменни сбивания.

Въ главата за жилищата е казано, че турцитѣ сж оставили въ Македония 53,572 кжщи, въ Критъ 3,352 и другаде около 500. Въ Тракия българската емиграция и нѣколкото напуснали турци сж оставили 8060 жилища. За заетитѣ отъ бѣжанцитѣ кжщи на българитѣ въ Македония не се казва нищо. За жилищата въ Македония общо се казва, че били много повредени и разрушени, често пжти отъ самитѣ стопани, бидейки страната дълги години воененъ театъръ. И тукъ е изопачена истината — не се споменаватъ опожаряванията на българскитѣ села и градове между Солунъ, Неврокопъ и Петричъ отъ войскитѣ на краль Константинъ въ 1913 година.

Въ останалата часть на книгата въ подробности се разправя за грижата по снабдяването гръцкитѣ бѣжанци съ добитъкъ, селищата имъ съ вода; предприетитѣ работи за оздравяване мѣстата, борбата съ инфекциознитѣ болести и пр. Нѣма точни данни за смъртностьта между бѣжанцитѣ, но отъ тѣзи, що се даватъ, се вижда, че тя въ началото — 1923 година е била голѣма, до 45% отъ заболѣлитѣ селяни, — и постепенно е намалявала, та сега ражданията сж били 3:1 спрямо умиранията. Голѣми затруднения е изпитала комисията при измѣрванията на работната земя.

Въ планинскитѣ мѣста на Македония и особено въ пограничнитѣ били заселени около 20 хиляди семейства, произходящи главно отъ Понтъ. Нѣкои отъ тѣхъ, а именно отъ Илидже (Драмско) и Мжтница (Демиръ-Хисарско), избѣгали поради навлизанията на комитаджии. Въ книгата се констатира ръстътъ на земледѣлческото производство, поради настаняването на бѣжанцитѣ, ала за изходна точка при сравненията се взима 1923 год. Споредъ насъ правилна научна преценка на количеството и качеството на земледѣлското производство за преди и сега може да се направи при сравнения напр. отъ 1908 година насамъ или даже отъ по-рано. Сѣрското поле, напримѣръ, което е най-плодородното на Балканския полуостровъ, отъ 1908 до 912 г. е давало безспорно много повече, отколкото презъ 1913—1924 год., когато голѣма часть отъ българската работна маса бѣше изгонена.

Градскитѣ бѣжанци пъкъ донесли занаяти и изобщо ржчна промишленость, каквито въ Гърция по-рано е нѣмало и следователно и въ тази стопанска область бѣжанцитѣ носятъ материаленъ напредъкъ. Това може да е така, ала докато тѣзи занаятчии имаха просторенъ

[1] Десеть стреми правятъ 1 хектарь или 2 1/4 акри.

пазаръ въ азиятска Турция по-рано, съмнителенъ е пласментътъ на произведенията имъ въ по-голѣмъ размѣръ въ Гърция и вънъ отъ нея. Комисията е построила градски жилища, както следва:

Въ Атина—Пирея	9,347
Въ сжщинска Гърция и о-витѣ	1,518
Въ Македония	1,426
Всичко . .	16,700

Градскитѣ бѣжанци сж подпомогнати и съ кредити въ подкрепа на занаятитѣ имъ.

Най-добре се вижда, въ какъвъ духъ е написана книгата, отъ заключението, което и предавамъ изцѣло:

„Въ историята на всички вѣкове и на всички народи има моменти, когато кризитѣ, които произхождатъ отъ дълбоки вжтрешни сътресения или отъ жестоки поражения, взиматъ най-остъръ характеръ: такива сж моментитѣ, когато бошува въ дълбочината на маситѣ проблемътъ за мизерията и за глада. Гърция позна тѣзи моменти преди четири години, когато, бита, уморена и съсипана, неизвестна за своя пжть и за утрешния день, тя прие у себе грамадна маса бѣжанци. При този трагически завой на своята история тя се отнесе до Обществото на народитѣ и получи неговата помощь, благодарение на което ѝ бѣ възможно да предприеме социалното си възстановяване чрезъ настаняването на стотини хиляди индивиди, които идѣха да дирятъ въ страната хлѣба насжщний и покривъ за подслонъ.

„Но Гърция не спрѣ тамъ. Успоредно съ комисията за настаняването, правителството и страната въ голѣма часть съгласуваха своитѣ усилия въ възродителното дѣло. Ние показахме и слабоститѣ и добритѣ трани на това дѣло. То не е още изцѣло завършено. Има още селски бѣжанци и много градски бѣжанци, които се нуждаятъ отъ помощь, за да подобрятъ живота си. Но комисията не може да се натовари съ това, защото фондоветѣ, които ѝ бѣха дадени на разположение, сж къмъ своя край. Но, въпрѣки празнотитѣ, може да се каже, че голѣмата маса отъ бѣжанци е настанена, че тя работи и произвежда, — нѣщо, което е отъ двойна полза за една страна, въ която производството по отношение на потрѣблението е въ едно състояние на нетрайно равновесие.

„Резултатитѣ отъ настаняването ще се почувствуватъ изцѣло може би следъ четири-петь години, когато ще се завърши напълно периодътъ на творчеството и оседлостьта ще бжде затвърдена.

„Само тогазъ ще може да се прецени точно степенъта на влияние, извършено отъ иммиграцията върху насоката и напредъка на икономическия животъ въ Гърция, и самата страна ще разбере, отъ какъвъ интересъ за нея бѣ да си приобщи този новъ елементъ и колко важно нарастване на богатството и на силата той ще ѝ донесе.

„Първитѣ последствия отъ това, обаче, сж вече видими: заселване на полетата, разширение и подобрение на културитѣ, нарастване на националното производство— земледѣлческо и индустриялно. Въ столицата както и въ провинциялнитѣ градове нови индустрии се създа-

ватъ, търговията взима полетъ въпрѣки известни финансови и данъчни мѫчнотии.

„Дѣлото по настаняване има сѫщо голѣмо морално значение. То стори да се възвърне довѣрието въ страната, то създаде вѣра въ недрата на единъ свѣтъ, у който нѣкога царуваше смутъ и деморализация. Икономическото възстановяване по този начинъ твърде естествено носи моралното възстановяване на цѣлата страна, което показва, че поражението, понесено съ мѫжество и достойнство, може да бѫде единъ потикъ къмъ напредъкъ.

„Доказателство за това, що тукъ се каза, между другото може да бѫде липсата на просячество и отсѫтствието на престѫпность въ Гърция, а това не е малко, когато се знае, презъ какви изпитни и лишения е минала голѣмата часть на бѣжанцитѣ.

„Има още друго нѣщо. Въ цѣла северна Гърция до отвѫдъ Олимпъ, въ тѣзи области, които съставятъ известенъ видъ гръбначна кость на националния организъмъ, настаняването на бѣжанцитѣ ще е донесло една стабилность и една сигурность, непознати до сега. Македония бѣше дълго време театъръ на живи национални борби: войнитѣ на свой редъ направиха отъ нея бойно поле. Само пристигането на бѣжанцитѣ даде на туземцитѣ чувството на единъ траенъ миръ, безъ който развитието на богатствата въ страната би било невъзможно. По-добро доказателство отъ скорото възстановяване на Солунъ и Сѣресъ ние не желаемъ. Отъ Родопитѣ до Пиндъ земледѣлчески агломерации покриватъ страната, известявайки на пѫтешественика, че македонската драма е свършена. Отъ скръбното минало остава само споменътъ. Усилието за икономическото и морално възстановяване на страната, — това е днесъ единствената грижа на елинитѣ, били тѣ мѣстни или преселници, и това е сѫщо така, което чертае на гръцкия народъ и на неговото правителство пѫтя, въ който тѣ ще има да вървятъ — пѫтя на мира, на заздравяването и на работата".

Предадохъ изцѣло заключението, защото въ сѫщность зарадъ него е написана книгата и напечатана на луксозна хартия и съ добре изработени клишета. Гръцката пропаганда съ тази книга, издадена отъ Обществото на народитѣ и отъ негово име, мисли да убеди свѣта, че що се отнася до Гърция нѣма вече Македонски въпросъ, защото въ тази часть на Македония съ изселването на повечето отъ тамошнитѣ българи и почти на всички турци, както и съ настаняването на тѣхно мѣсто „туркофони" и други гърци отъ Мала-Азия и Тракия, гърцитѣ вече сѫ тамъ подавляюще мнозинство, 88·8%! За по-голѣма убедителность е приложена и една етнографска карта съ обозначение на разнитѣ народности въ Македония подъ гръцко владичество преди войнитѣ и сега. Очевидно е, че Обществото на народитѣ въ случая, съзнателно или не е другъ въпросъ, е подведено отъ емисаритѣ на гръцкото правителство и съ това е накърненъ престижътъ на това голѣмо международно учреждение. Обществото на народитѣ и така се доста компрометира на Балканитѣ, — първо съ това, че и до днесъ, осѣмь години следъ основаването му, не стори нищо за прилагането на договорнитѣ задължения на Гърция и Сърбия относно покровителството на

народнитѣ малцинства, и второ съ това, че конвенцията за доброволното изселване на българитѣ отъ Гърция и на гърцитѣ отъ България се прилагаше така, щото фактически изселването на българитѣ отъ Гърция бѣ насилствено, подъ натиска на най-голѣмъ тероръ. А въ комисията за прилагането на поменатата конвенция участвуватъ и чиновници на Обществото на народитѣ. Въ случая вече има съучастничество на Обществото на народитѣ и въ грубо фалшифициране на научната истина — етнографията на южна Македония, особено преди войнитѣ, съ приложената етнографска карта.

Картата е титулувана така:

„Комисия за настаняване на бежанцитѣ — Атина".

Етнографска карта на гръцка Македония, показваща пропорцията на разнитѣ етнически елементи въ 1912 (преди балканскитѣ войни) и 1926 (следъ настаняването на бѣжанцитѣ). Приготвена възъ основа на пребройването отъ 1913 и 1920 години както и възъ основа на статистикитѣ на гръцкото обществено подпомагане, на смѣсената комисия за размѣна на гръцко-турскитѣ населения, на смѣсената комисия за доброволното изселване на гръцкитѣ и български населения и на комисията за настаняване на бежанцитѣ."

Отъ заглавието на картата излиза, че комисията е нейнъ авторъ.

Преди всичко още въ самото обозначение на поменатата етнографска карта се хвърля веднага въ очи една несъобразность: дава се пропорцията на разнитѣ етнически елементи за 1912 година — преди войнитѣ — и то възъ основа на пребройване, извършено въ 1913 год. следъ балканската и междусъюзнишката войни! А известно е, че презъ междусъюзнишката война — месецъ юлий—гръцкитѣ войски въ похода си отъ Кукушъ до Горна Джумая и Разлогъ опожариха градове и села съ около 16,000 кжщи и че една часть отъ обитателитѣ на тѣзи кжщи бѣха избити, а другата часть, по-голѣмата, се спасиха съ бѣгство въ България. Споредъ анкетата, извършена отъ комисията на Карнегиевото дарение за международния миръ, не помалко отъ 50,000 души сж избѣгалитѣ тогазъ българи (стр. 138 отъ рапорта на тази комисия). Споредъ насъ избѣгалитѣ само отъ оставената подъ гърцитѣ Македония въ 1913 год. сж надъ 60 хил. души. Но ако приемемъ и цифритѣ 50 хиляди българи и ги прибавимъ къмъ останалитѣ сега, 1926 год., въ Гърция 77,000 души, пакъ споредъ тази статистика — за 1912 година ставатъ 122,000. А насила изпжденитѣ по гръцко-българската конвенция за доброволно изселване отъ 1924 година насамъ — колко сж? И това не се съобщава, въпрѣки че се казва въ етикета на картата, че е съставена и по данни на гръцко-българската смѣсена комисия по изселването.

Гръцкиятъ вицеконсулъ въ Кавала на 12 октомврий 1906 год. въ рапорта си до министра на външнитѣ работи въ Атина пише, че въ Драмската кааза имало 50,400 турци, 12,900 гърци и 4,600 българи. Споредъ тази статистика процентътъ на българитѣ тогазъ въ Драмско е билъ 7%, а въ поменатата по-горе карта е даденъ за българитѣ въ 1912 г. въ сжщата околия процентъ 5% и то при прибавката на Зър-

новската сегашна околия, чиито села бѣха български и спадаха къмъ Неврокопската околия. Разбира се, и рапортътъ на вицеконсула и статистиката по етнографската карта сж много далечъ отъ истинското съотношение на етническитѣ елементи въ Драмската кааза, но съпоставямъ и еднитѣ и другитѣ гръцки изчисления, за да се види, какъ гърцитѣ съчиняватъ фалшиви статистики, които противоречатъ една на друга. Най-добре ще се види, колко далечъ отъ истината е гръцката статистика споредъ приложената къмъ разглежданата книга етнографска карта отъ следното сравнение.

Въ 1912 година, преди войнитѣ въ гръцка Македония е имало:

Споредъ поменатата гръцка статистика			Споредъ статистиката отъ проф. Йорданъ Ивановъ		
Гърци	513,000	42·6%	Гърци	249,657	24·6%
Мюсюлмани . .	475,000	39·4%	Турци	299,880	29·5%
Българеющи се Bulgarisants .	119,000	9·9%	Българи . . .	297,735	29·3%
Разни	98,000	8·1%	Разни	84,170	8·3%
Всичко . .	1,205,000	100%	Албанци . . .	21,770	2·1%
			Власи	39,470	3·9%
			Цигани . . .	22,130	2·3%
			Всичко .	1,015,312	100%

При това статистиката на г. проф. Йорданъ Ивановъ не обгръща българитѣ отъ южна Македония, които бѣха избѣгали въ България и Америка презъ време на въстанията и които не ще да сж по-малко отъ 50,000 души и следователно фактически българитѣ въ тази часть бѣха 347,735 сир. 34·2%.

Въ 1926 година, следъ изселването на множество българи и турци и следъ настаняването на гърци отъ Мала Азия, Понтъ и източна Тракия — въ Македония подъ гръцко владичество, споредъ сжщата етнографска карта, населението тамъ се разпредѣляло така:

Гърци	1,341,000	88·8%
Мюсюлмани . .	2,000	0·1%
Българеющи се (Bulgarisants) .	77,000	5·1%
Разни	91,000	6%
Всичко .	1,511,000	100%

Разбира се, че тука цифрата за българитѣ е показана поне два пжти намалена. Споредъ нашитѣ приблизителни пресмѣтания сега въ тази часть на Македония има не по-малко отъ 150,000 българи. За да излѣзе още по-многоброенъ гръцкиятъ елементъ, въ етнографската карта околиитѣ на Катерини и Еласона сж поставени въ Македония, а тѣ етнографски спадатъ къмъ Тесалия.

Странно е, че въ една книга, издадена отъ Обществото на народитѣ и подъ неговъ етикетъ, се говори не за българи въ южна Македония, а за българеющи се, когато и въ конвенцията за „доброволното“ преселване на българитѣ отъ Гърция въ България и на гърцитѣ

отъ България въ Гърция, става дума за б ъ л г а р и. Сжщо така и въ Женевския протоколъ на Калфовъ-Политисъ за покровителство на българското малцинство въ Гърция и на гръцкото въ България се говори за българи, а не за българеющи се.

Що се отнася до заключението, че вече за Гърция нѣма Македонски въпросъ, защото въ заграбената отъ нея македонска часть гърцитѣ сега сж голѣмо мнозинство, отъ научно гледище то нѣма значение. Ако преселенитѣ отъ Понть и Мала Азия гърци — споредъ признания въ самата книга, — мислятъ за своето загубено отечество, още по-малко могатъ да се отрекатъ отъ родината си насилствено пропжденитѣ македонци. Тѣ горещо желаятъ да се върнатъ. Това желание тѣ предаватъ на децата си. Загубената родина за македонцитѣ е близу до тѣхъ, не е прѣко море. За тѣхъ, следователно, па и за свѣта Македонскиятъ въпросъ сжществува и за частьта отъ Македония, която сега е подъ гърцитѣ. Този политически въпросъ съвсемъ си нѣмаше мѣстото въ едно изложение за настаняването на бѣжанци; съ това Обществото на народитѣ е зле изложено и ако то държи за авторитета си, за престижа се, трѣбва да поправи грѣшката, за извършването на която е било подведено отъ гърци или гъркофили.

Г. Баждаровъ.

Samuel Friedman, Le probléme des minorités éthniques et sa solution par l'autonomie et la personnification. Par — docteur en droit. Paris, 1927 189 p. 8°. (Проблемата на народностнитѣ малцинства разрешението ѝ чрезъ автономията и юридическата личность отъ С. Фридманъ.)

Ето една книга, която безспорно се издига надъ редица подобни, излѣзли следъ 1918 г., като сериозенъ опитъ да се постигне едно справедливо разрешение на сплетения и труденъ въпросъ за правата на малцинствата въ съвременна Европа. Ние съ удоволствие я посрѣщаме и сърадваме автора, че е съумѣлъ да погледне обективно върху поуката на миналото и правото на народноститѣ да живѣятъ.

Г. Фридманъ съ своя наученъ трудъ прави ценна услуга на европейскитѣ държавници, като ги увещава да наложатъ на заразенитѣ отъ грандомания държави да уважаватъ тържествено поети задължения, за да се предотврати нова катастрофа, много по-ужасна отъ едва-що преживѣната. За българитѣ изцѣло, а особено за насъ македонскитѣ българи, въпросътъ за защита на малцинствата въ Гърция и Сърбия е въпросъ на животъ или смъртъ. Студии като тази на г. Фридманъ трѣбва да бждатъ настолна книга, отъ която ще черпимъ и воля и смѣлость въ борбата за добиване човѣшки права, безъ които днесъ всѣки човѣкъ и всѣки народъ се счита за некултуренъ и влиза въ числото на ония, които у дома си, на родна земя, живѣятъ като чужденци и на чужденци робуватъ безъ всѣкакво лично достойнство и народно самосъзнание. Тя заслужава да се прочете, да се проучи, за да се види, какъ други народи съ столѣтия сж се борили за своитѣ права срещу много по-силни и отъ нашитѣ потисници и какъ въ края на краищата сж успѣли. Макаръ и авторътъ едвамъ да

зачеква македонския въпросъ, макаръ че предимно се занимава съ националнитѣ борби въ бившата австрийска империя, като се спира върху договоритѣ за малцинствата отъ 1918 г. и тѣхното приложение въ Полша, Ромъния, Чехо-Словашко и прибалтийскитѣ държави —Финландия, Литва, Летония и Естония, — набранитѣ данни и изказанитѣ мисли сж отъ такова естество, че напълно се прилагатъ и къмъ епичнитѣ борби на македонцитѣ въ продължение на единъ цѣлъ вѣкъ за придобиване по-човѣшки правдини, по-вече свобода.

Обстоятелството, че малко се говори за нашитѣ борби, за нашата култура и народность, не намалява значението на книгата, а говори само, колко малко свѣтътъ знае за теглото на македонцитѣ и колко малко вършимъ за да направимъ известенъ предъ учения свѣтъ непоносимия гнетъ, на който сме подложени и днесъ още въ своята родина, Македония.

По обстоенъ анализъ на тая интересна книга ще направимъ, ако ни се удаде, по-късно. Ще се задоволимъ тукъ само накратце да посочимъ нейното съдържание.

Най-напредъ е сложенъ въпросътъ за народностьта на малцинствата и тѣхнитѣ правдини; разгледанъ е исторически отъ най-стари времена до днесъ и се дохожда до научни изводи, извличатъ се юридически построения, като основи на модерното вжтрешно публично и международно право, основи, които народитѣ сж си извоювали въ вѣковни борби и кървави разпри въ миналото та съставляватъ права, върху които днесъ никой безнаказано не може да посегне. Правата на малцинствата, това сж, съ ново име, правото на свобода, на вѣрата, на съвестьта, свободата на убежденията, правото на всѣки човѣкъ да каже свободно, къмъ коя народность желае да се причисли, и тѣхнитѣ прояви, които никой не смѣе вече да отрича. Да се употрѣбява насилие срещу тѣхъ, това е международно престжпление срещу духовнитѣ, най-скжпи, блага на човѣка, и такива престжпления заслужаватъ всеобщо порицание, като зачисляватъ угнетителя между варваритѣ и тиранитѣ. Просветеното обществено мнѣние въ цѣлия свѣтъ, се отвращава отъ подобни престжпници и ги клейми.

Въ втората глава се говори за подчиненитѣ народности и тѣхнитѣ искания преди всеобщата война — тѣхното положение, тѣхнитѣ домогвания за равенство предъ закона; свобода на майчиния езикъ и териториялна автономия.

Отдѣлна глава заема въпросътъ за езицитѣ въ бившата Австро-Унгария. Следватъ въпроситѣ: за международната защита на малцинствата; за дѣлото на конгреситѣ презъ 19 вѣкъ; народностната проблема предъ конференцията на мира презъ 1918 г.; декларацията на прибалтийскитѣ държави Финландия, Литва, Летония; процедурата предъ О. Н. Излага се съдържанието на мирнитѣ договори отъ 1918 г. по отношение на — личнитѣ права; свободно употребление на майчиния езикъ и колективнитѣ права — морална (юридическа) личность на малцинствата, частни учреждения на малцинствата, обществени учреждения, създадени и подържани отъ малцинствата.

Отдѣлно се разглеждатъ отношението на държавата къмъ малцинствата и възможнитѣ разрешения: разрешения отрицателни — насилствена асимилация и замѣна на населенията, и положителни разрешения — система на централното управлѣние; автономия съ признаване юридическа личность на малцинствата.

Къмъ края е приложена библиография, указватъ се петдесетина най-нови съчинения, появили се следъ 1918 год. по сжщия предметъ.

Отъ съдържанието на книгата е видно, колко е то разнообразно и какъ обхваща всички страни на гордивия вжзелъ въ съвременна Европа. А авторътъ сполучливо се е справилъ съ тъй сложната задача благодарение на своята ерудиция, осветена отъ симпатия къмъ онеправданитѣ и угнетенитѣ — при единственото желани да се услужи на мира и на човѣщината. Заключението, което всѣки ще извлѣче отъ тая интересна книга, е много поучително; ще види, че не сме само ние, македонцитѣ, които се боримъ за народность и право, че и преди насъ много народи сж се борили и не сж се очаяли; че при днешната европейска конектура разрешението на македонския въпросъ се поставя въ сжщитѣ рамки и върви редомъ съ борбитѣ на останалитѣ малцинства върху почвата на международнитѣ прения предъ Обществото на народитѣ и вънъ отъ него предъ съвестьта на просветеното обществено мнение въ цѣлия свѣтъ. Изходъ отъ това положение въ една държава, въ която живѣятъ равноправни ужъ поданици, а раздѣлени въ сжщность съ пропасть — еднитѣ всевластно мнозинство, другитѣ, безправно стадо роби, — авторътъ намира въ истинското равноправие, когато държавата съзнае своя интересъ и своя дългъ, като усвои културнитѣ нужди на малцинствата, за да зацари истинско равенство и правда между всички граждани, готови да защищаватъ своето отечество отъ всѣкаква напасть.

За такъвъ примѣръ г. Фридманъ ни посочва въ най-голѣми подробности какво е направила за малцинствата малката Естония, една отъ най-новитѣ държави въ Европа. Той препоржчва нейното законодателство и полученитѣ резултати на всички ония държави, които ратуватъ за добруване на своитѣ народи безъ огледъ, коя вѣра изповѣдватъ, на каква народность принадлежатъ и отъ коя страна на барикадата стоятъ, мнозинство ли сж или малцинство. Разрешение справедливо и човѣшко, въ съгласие съ подписанитѣ договори и съ тържествено поети задължения; разрешение, което гарантира вжтрешно спокойствие въ самата държава и външенъ миръ, единственото, което ще доведе до обезоражаване и ще отстрани войната за да се спаси Европа отъ явна гибель.

Д-ръ Г. Стрѣзовъ

Н. Суринъ, Тиквешъ-Морихово. Спомени. София, 1927, мал. 8⁰, 30. Издание на Националния комитетъ на съюза на мак. емигр. организации въ България).

Тази малка книжка, изпъстрена въ текста съ 14 репродукции на фотогр. снимки, съдържа кратки, но интересни спомени на г. Н. Суринъ отъ времето, когато е прекарвалъ въ Македония въ качество на жандармерийски офицеринъ по реформеното дѣло (Мюрцщегскитѣ реформи) та еималъ възможность да спохожда и мжчно достжпни мѣстности въ централнитѣ македонски планини, въ мориховскитѣ планини, а сжщо и да се движи по цѣлата Тиквешка каза между рѣкитѣ Черна и Вардаръ. Въ Тиквешъ, Морихиво и Мъгленъ особено сж интересни множеството помашки селища, за които до сега имаме сравнително малко сведения та сме доволни и отъ кжситѣ бележки на г. Сурина за тѣзи мѣста. За помацитѣ казва С., че сж останали толкова диви и враждебно настроени къмъ християнскитѣ си братя, които имъ отвръщали съ не по-малка омраза, че презъ мориховскитѣ планини помацитѣ можели само на групи отъ по нѣколко души да пжтуватъ отъ Тиквешко за Гевгелийско и за Воденско. Европейскитѣ представители по реформитѣ и турскитѣ чиновници избѣгвали да пжтуватъ по дивия Тиквешъ низъ стръмнитѣ планини по опасни каменисти пжтеки и да нощуватъ въ колибитѣ на тѣзи „диваци". Г. Суринъ, любитель на природнитѣ хубости въ девственитѣ мориховски гори, препълнени съ елени и сърни, често е ходилъ по тѣзи мѣста не само като страстенъ ловецъ, но и защото го е интересувалъ тукъ и естественият, първобитенъ още животъ на българското население.

Следъ като авторътъ описва впечатленията си отъ рѣзкитѣ промѣни на пейзажитѣ и разнообразието на гледкитѣ минавайки по желѣзницата презъ Демиръ-капия, споменитѣ му се спиратъ при Кавадарци, тогава съ петь-шесть хиляди жители българи — по на половина християни и помаци. Правили сж впечатление мрачният изгледъ и бѣднотията въ това усамотено градче безъ каква да е търговия или мѣстна индустрия. Помашкитѣ кжщи били съ глухи стени и безъ прозорци къмъ улицата, а не по-весели изглеждали и беднитѣ български жилища. Описва се българската църква край града, построена като обикновена кжща само съ единъ простъ, дървенъ иконостасъ вжтре, съ нѣколко икони и кандила. Но въ Кавадарци, въпрѣки че въ него живѣятъ помашки бегове и турски административни чиновници и офицери отъ мѣстния гарнизонъ, нѣмало е нито една свѣстна джамия.

Интересна характеристика на живота на тиквешкитѣ бегове ни дава Суринъ, която заслужва да бжде и тукъ отбелязана. На брой 10—12 души, беговетѣ, които притежавали по-голѣмата часть отъ тиквешкитѣ сѐла, почти всички помаци, живѣели въ града и съставлявали една тѣсно сплотена компания. Тѣ не рискували да живѣятъ въ своитѣ планински чифлици, гдето иматъ свои „кули" съ по 3—4 стаи. Въ една такава кула обикновено е живѣялъ само управительтъ на бея съ двамата трима „бекчии", пазачи, — помаци или арнаути; беговетѣ съ семействата си живѣели въ Кавадарци. Животътъ имъ е билъ много едно-

образенъ: всѣка вечерь тѣ почти всички се събирали на гости у едного отъ другаритѣ си и до полунощь пиели ракия, кой колкото е можелъ да изпие; презъ деня пушели и пиели кафе, а вечерьта пакъ преминавали на ракия, и все тъй—„до полудяване или до болесть". Тѣ казвали, че Мохамедъ забранилъ само виното, а за ракията нищо не билъ казалъ. Случило се, че Суринъ още първата година отъ пребиванието си въ Македония случайно се намѣрилъ въ Кавадарци на 19 августъ, именния день на султана Абдулъ-Хамидъ, и билъ поканенъ на тържествена вечеря въ градското кметство. „Като познавахъ турската трезвеность, — разказва С. — бѣхъ много очуденъ влизайки въ салона, гдето бѣ сложена вечерята. Една дълга маса за по-вече отъ 20 души почетни гости бѣше покрита съ всевъзможни мезета; за всички имаше куверти „а ла франга" — съ чинии, ножове и вилици, но предъ всѣки единъ кувертъ бѣ турено по едно шишенце мастика отъ 50 драма (150 грама). Помислихъ, че това е доста голѣма порция, но за Тиквешъ то не бѣше тъй. Пиенето започна на 12 часа по турски (залѣзъ-слънце) и трая до 12 часа а ла франга. Презъ това време пъргави прислужници по нѣколко пѫти замѣняваха изпразненитѣ шишенца съ пълни. Каймакамътъ, арнаутинъ, чиновницитѣ и офицеритѣ—турци, прекарали въ Тиквешко вече доста време, бѣха възприели помашкото тълкуване на корана и въ пиенето не оставаха назадъ отъ мѣстнитѣ бегове. Пиенето вървѣше по единъ установенъ протоколъ: преди да пие всѣки отъ гоститѣ се обръщаше къмъ своя съседъ и казваше „На здраве" — „Здраве да имашъ!" отговаряше последниятъ. — „Аминъ!" И тогава изпиваха чашката на една глътка. Тепърва къмъ полунощь започна вечерята, която мина по установения у турцитѣ редъ съ 7—8 различни ястия, десертъ въ срѣдата и пилавъ на края. По сѫщия начинъ беговетѣ прекарваха всѣка вечерь и съ сѫщата церемония, само че мезетата и ястията се сервираха по-просто". — Беговетѣ и изобщо тиквешкитѣ помаци много обичали пехливанскитѣ борби, които се уреждали по празници. Други, по-културни и по-интересни забавления въ Кавадарци нѣмало.

По-нататъкъ споменитѣ на Сурина ни водятъ въ мориховската планина по долината на р. Бошава на горе по конски пѫтеки къмъ селото Рожденъ, въ околностьта на което се изкопавали хромови и арсеникови руди отъ мината Алшаръ. Минава се презъ твърде живописната долина при бедния чифликъ Конопища съ 60-тина малки кѫщички, по-вечето колиби. Отъ тукъ се отива къмъ влашки колиби на планината Дудица и за мината Алшаръ. Отъ краткитѣ бележки на автора за тѣзи власи, които той е посетилъ въ най-горнитѣ имъ лѣтни колиби близу до върха на планината, се вижда, че това сѫ били обикновени каракачани, които сѫ знаели да говорятъ освенъ куцовлашки още и български и гръцки. На колибитѣ имало и училище, въ което Суринъ видѣлъ гръцки учебници. Власитѣ били вече спечелени отъ ромънската пропаганда.

Сѫщинското Мориховско започва на два часа пѫть отъ Конопища — отъ село Мрежечко, разположено въ дъното на р. Бѣла, която на 15 километра отъ тамъ се влива въ р. Черна. Отъ Мрежечко се върви

още два часа и половина всрѣдъ натрупани камени покрай бурливата рѣкичка подъ грамадни скали до селото Рожденъ. Въ това много бедно селце, състоеще „отъ нѣкакви чудновати жилища, — нито колиби, нито кжщи, нито бараки, пръснати по равни площадки и издадини на скалитѣ," жителитѣ сж българи, останали въ най-първобитно състояние. Мжжетѣ ходятъ зиме-лѣте разгърдени до колѣна съ гржди, обраснали съ дълги косми, а на главата съ грамадни гугли отъ овча кожа. Женитѣ носятъ хубави шевици на ризитѣ си, дебели вълнени чорапи и особено оригинално вчесана коса, раздѣлена на три почти равни части: едната, спусната отпредъ, подрѣзана до очитѣ, а другитѣ две виснали отъ лѣво и дѣсно, дълги и несплетени. Рожденкитѣ счесвали коситѣ си само за великдень и коледа, а инакъ тѣ ги оставяли смачкани и разрошавени въ пълно безредие.

Бродейки по мориховскитѣ „страшни и хубави планини" Суринъ се намѣрилъ на четири часа растояние отъ Кавадарци до рѣката Черна предъ единъ старъ, занемаренъ български манастиръ, интересенъ по своята старинска архитектура, съ едно валчесто кубе по срѣдата както се вижда отъ възпроизведената фотографична снимка. То е тъй нареч. Положки манастиръ Св. Богородица. Самата сграда е здрава, каменна, добре запазена. Иконостасътъ билъ фина рѣзбарска работа; фрескитѣ въ стенитѣ били повредени отъ турски куршуми. На Св. Богородица тукъ се стичалъ на съборъ много народъ отъ околностьта, защото манастиръть се считалъ стара, народна светиня.

Пжтувайки нататъкъ по р. Черна се стига до кърстопжть, гдето се срѣщатъ шосето отъ Градско за Прилепъ и шосето отъ Кавадарци за Прилепъ, при селото Дреново, съ смѣсено българско и помашко население. Отъ тукъ се отдѣля шосе въ посока къмъ Велесъ. Тамъ наблизу Суринъ е посетилъ известния чифликъ на нѣмеца Паликура, който по онова време е представлявалъ неочакванъ културенъ оазисъ съ своята модерна уредба въ всѣко отношение. Отъ приложенитѣ снимки поинтересни сж манастиръть Св. Георги до с. Неготинъ, българската църква и конакъ въ Кавадарци, село Конопища и Положкиятъ манастирп Св. Богородица.

Л. М.

П. А. Лавровъ, Сборникъ Верковича I. Народныя пѣсни македонскихъ болгаръ (изд. въ „Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности Росс. Акад. наукъ, томъ XCV, № 5). Петроградъ, 1920 8⁰, IV. 352.

Между книжата, останали отъ покойния Ст. Верковичъ, има и неиздадени български пѣсни отъ рода на печатанитѣ въ Бѣлградъ (1860 г.) негови „Народне песме македонскихъ бугара. Женске песме." За тѣхнитѣ ржкописни словесни материали проф. П. А. Лавровъ съобщи въ сборника въ честь на проф. В. И. Ламанскій (1908 г. стр. 1282—1350), гдето се разглеждатъ до 200 народни бълг. пѣсни. Отъ Верковичевитѣ материяли руската академия на наукитѣ обнародва на 1920 г. подъ редакцията на проф. Лавровъ една часть, — пѣсни, които се пѣятъ на трапеза, до 200, подъ посоченото горе заглавие. Има кра-

тъкъ предговоръ отъ Лаврова, гдето се съобщава, че ще последва втора часть отъ сжщитѣ материали на Верковича, която ще съдържа приказки и народни обичаи. За пѣснитѣ Л. казва, че ги издава споредъ ржкописа на автора съ нѣкои правописни промѣни, а именно, че е замѣнилъ въ края на думитѣ *ь* съ *ъ*, всжду *ы* съ *и*, но че е оставилъ, както е въ ржкописа *и* вмѣсто *й*, което не е трѣбвало да направи. Съвсемъ не може да се одобри и туй, че единъ Лавровъ, който добре знае български — авторъ е на единъ очеркъ по историята на бълг. езикъ — е оставилъ, както е било въ оригиналния ржкописъ на Верковича, ир, ил, ли вм. ъл, ър, ъл, които можеха да бждатъ предадени поне само чрезъ буквитѣ р, л, защото предаденитѣ по този начинъ думи като г и р л о (гърло), п и л н о (пълно) с и л з и, с л и з и (сълзи) и пр. съвършено опачно представятъ истинското народно произношение на плавнитѣ съгласни.

За изданието на Лавровъ и за самитѣ, обнародвани въ него български пѣсни е реферирано съ посочване и на варианти за всѣка пѣсень въ „Известия на народния етнографически музей въ София.“ отъ А. П. Стоиловъ (вж. Год. VI, кн. I—IV, 1926. стр. 157—177).

Л. М.

A Handbook of Macedonia and surrounding territories. Compiled by the Geographical Section of the Naval Intelligence Division, Naval Staff, Admirality. London, Published by His Majestys stationery office. (I. D. 1114), 8⁰, 524 (1915 г.)

Падна ни на ржка горепосоченото официално издание на английското министерство на мореплаването, приготвено въ началото на всеобщата война да служи за упжтване на военнитѣ чинове относително пжтнитѣ съобщения (и желѣзницитѣ) въ Македония и съседнитѣ ѝ страни въ свръзка съ заселенитѣ мѣста, като се даватъ кратки сведения за сжщитѣ касателно географическитѣ условия, климата, хигиената, историята, етнографията, правителствата, администрацията, монетната система, градоветѣ и най-сетне за островитѣ въ Бѣло море — Имбросъ, Лемностъ, Самотраки и Тасосъ. Особено подробно сж указани пжтнитѣ съобщения съ указание и на растоянията и на височинитѣ на планинскитѣ върхове. Въ края е приложена карта на Македония, на която сж нанесени пжтищата и желѣзницитѣ.

Сама по себе си, като справочна книга, съ богатия си статистиченъ материалъ това английско издание е твърде интересно и за насъ. Особено пъкъ ни привлѣкоха вниманието ония мѣста въ книгата, гдето се засѣга и въпросътъ за народноститѣ въ Македония, понеже отъ тѣхъ се вижда, какво е било официялното мнение на английското правителство въ началото на всеобщата война за македонскитѣ българи, за които следъ подписването на Ньойския договоръ официално млъкнаха въ Англия па дори почнаха при дадени официални случаи да си даватъ видъ, че ужъ не сж добре ориентирани по македонския въпросъ. А отъ тая приржчна книга (Handbook) за Македония напротивъ се вижда, че въ Лондонъ не само че сж били добре уведомени за българската народность

на македонцитѣ (въ което никога не сме се и съмнявали), но че сж смѣтали за полезно да се каже истината за ориентировка преди всичко на своитѣ хора, което въ военно време е отъ немалка практическа важность.

Така въ главата Ethnology (72 с.) се казва между друго, че докато сърбитѣ основаватъ своитѣ домогвания за Македония върху сърбското властвуване презъ 15 вѣкъ (fifteenth century), върху народни пѣсни и известни обществени обичаи и пр., българитѣ основаватъ своитѣ претенции върху сегашното чувство (съзнание) на народа (on the feeling of the people to-day) и върху факта, че говоримиятъ езикъ на македонцитѣ притежава задпоставенъ членъ, който е българска езикова особеность между славянскитѣ езици; българитѣ освенъ това подържатъ, че тѣхното домогване (contention) е признато отъ Санстефанския договоръ отъ 1878 и отъ договора имъ съ Сърбия отъ 29 февруарий 1912. По-нататъкъ въ книгата се споменува и за „българофонитѣ гърци" и за помацитѣ, които сж българи. Въ заключение се казва, че въ политическо отношение е прието като указание за народностьта да се взема тежнението на народа, а това главно е българско (For political purposes it is agreed that the index of nationality is the inclination of the people and that this is mainly Bulgarian). Привежда се интересенъ примѣръ, че французитѣ на фронта при р. Черна, които се основавали на указанията на сръбски карти, останали изненадни като намѣрили, че селянитѣ охотно съдействуватъ на завоеватели-тѣ българи (The French forces on the Crna River, relying on the Serbian maps, were surprised to find the villagers eager to help the Bulgarian invaders, c. 73).

Съобразно съ това опредѣление славянското население въ Македония въ книгата, гдето се говори за отдѣлни селища и градове, направо се нарича българско, — българи. Така въ описа на градоветѣ (с. 459 нт.) за Дебъръ (Dibra, Debra) се казва, че е градъ на сърбско-албанската граница съ 10,000—12,000 жители, населенъ отъ албанци и българи (inhabited by Albanians and Bulgars, стр. 465). Сжщо и за Леринъ (Florina, Bulg. Leren) е казано, че се намира въ Гърция, близу до сръбската граница, южно отъ Битоля съ 11,000 жители, повечето българи и гърци (mostly Bulgars and Greecks, с. 466). И Костуръ (Kastoria) е обитаванъ отъ 10.000 жители, всичко (въ 1905 г.) 2000 кжщи, отъ които 1200 гърци, 250 евреи, 200 турци и останалитѣ албанци, власи и българи. И въ Корча (Koritza) дори населението (10,000 души) се състои отъ албанци власи и малко българи (a few Bulgars). За Охридъ (Ochrida, Achrida) е казано, че се намира въ югозападна Сърбия, че има 10,000 жители, приблизително раздѣлени по равно: християни-българи съ нѣколцина гърци и власи — и мухамедани отъ различно потекло (nearly evenly divided between Christians-Bulgars with a few Greeks and Vlachs, and Mohammedans — various races). По-нататъкъ между другитѣ сведения за Охридъ се говори за „християнския-български кварталъ" въ града и пр. И Прилепъ, намиращъ се въ Сърбия, съ 20,000 жители (1915 год.), отъ които три пети сж българи, а останалитѣ турци, гърци и власи (Prilip — Perlepe, Serbia, pop. (1915) 20,000 — about

three fifths Bulgarians, the rest Turks, Greeks and Vlachs). За Солунъ се казва, че 4% отъ населението сж българи, че тамъ е имало българска гимназия. Сжщо така сж посочени като българи жителитѣ на Струмица. За Скопье е казано, че има до 40—50 хиляди жители, отъ които въ 1912 г. ужъ 30% били сърби, 25% македонски българи (Bulgarian Macedonians), 25% турци и другитѣ албанци и власи. За Велесъ се споменува, че е седалище на български епископъ. Воденъ е населенъ отъ 10 до 14 хиляди турци, гърци, българи и власи.

Тѣзи примѣри стигатъ.

Л. М.

Macedonia (Handbook prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, — № 21). London, Publiched by H. M. stationary office, 1920, 8⁰ 102.

И тази книга е официално издание, печатано подъ № 21 отъ серията приржчни пособия подъ редакцията на историческата секция на външното министерство въ Лондонъ. Отъ предговора, подписанъ отъ директора на секцията G. W. Prothero, съ дата януарий 1920 г., узнаваме, че въ свръзка съ приготовленията за мирната конференция била устроена презъ пролѣтьта 1917 г. специална комисия (section) при външното министерство съ задача да снабди английскитѣ делегати на конференцията съ информационни приржчни книги по разнитѣ географически, економически, исторически, социални, религиозни и политически въпроси относително разнитѣ страни и държави, за които ще се разисква въ мирнитѣ преговори. Следъ свършването на мирната конференция външното министерство решило да ги преиздаде въ отдѣлна серия за публична употрѣба съ надежда, че тѣ ще бждатъ полезни на студенти, публицисти, занаятчии и работници. Споредъ тази цель сж били стъкмени тѣзи пособия. Въ тѣхъ се описва, изобщо взето, положението до преди всеобщата война (ante-bellum conditions).

Горепосоченото издание, посветено на Македония, съдържа сведения върху социалнитѣ и економически условия съ огледъ къмъ сухоземнитѣ и водни съобщения, индустрията, търговията и финансиитѣ на страната. Въ края е посочена подробна литература касателно Македония.

Както и можеше да се очаква, въ тази книга, излѣзла следъ войната, по отношение на народностния македонски въпросъ се забелязва по-вече сдържаность, дори тенденция да не се изказва ясно и опредѣлено фактическото състояние на нѣщата, а на мѣста явно личи и влияние на балканскитѣ съюзници на Англия; между посоченитѣ използувани съчинения е и шовинистичното съчинение на проф. Цвиичъ „Questions balkaniques“ (печатено въ Paris-Neuchatel, безъ дата). Затова въ английската книга, за която тукъ е думата, е казано, че македонскитѣ славяни, живѣли до скоро изолирани отъ славянитѣ въ Сърбия и България, до 1870 год. ужъ представлявали отдѣлна народность (they were a people apart till 1870). Следъ учредяването на екзархията почнало да се събужда у македонцитѣ народностното съзнание, разбира се, българско. По-нататъкъ се казва, какъ по договора

отъ 1912 г. Сърбия е признала претенциитѣ на България върху земитѣ източно отъ Родопитѣ и отъ Струма, че България отъ своя страна е признала сръбскитѣ претенции северно и западно отъ Шаръ планина, като при туй се съобщава и граничната линия, която почва отъ върха Големъ (северно отъ Крива Паланка) и стига до Охридското езеро. Невѣрно се твърди, че споредъ тая линия били отстжпени Струга, Скопье и Куманово на Сърбия, като е признала, че не иска нищо оттатъкъ реченатa линия, и че България, на която споредъ сжщата гранична линия се даватъ Охридъ, Прилепъ, Битоля и Щипъ, е приела тая граница съ условие да се подложи на арбитража на руския царь. Известно е, че споредъ договора Струга, Скопье, Куманово и пр. не бѣха отстжпени на Сърбия, а бѣха оставени спорни („Спорната зона") та арбитражътъ на царя имаше да реши, кому окончателно да се дадатъ.

Относително езика се твърди, че македонскитѣ славяни „говорятъ едно наречие, или по-добре различни, твърде сходни наречия на славянския езикъ" (speak a dialekt, or rather various very similar dialekts of the Slavonic tongue). Говоритъ на македонцитѣ можелъ да се разбере отъ кой да е сърбинъ или българинъ, макаръ че изобщо взето, той е по-вече сходенъ (more like) съ българския отколкото съ сръбския езикъ; ала това различие трѣбва да не е значително. Най-много е сходенъ езика на македонскитѣ славяни съ езика на българитѣ поради употрѣбата на задпоставенъ членъ (the suffix article) и на думи, въ които и въ българския езикъ има *л* както и въ македонския, което въ сръбския се изпуска, напр. български б е л о, македонски б е л о, а сръбски б е о (Bulgarian b e l o — White, Macedonian b e l o, Serb beo, с. 13). Последниятъ примѣръ, въ който има грѣшка (понеже вмѣсто б е л **о** трѣбваше да се вземе формата за мжжки родъ ед. ч. б е л която сръбски се произнася б е о), показва, доколко този, който е писалъ, самъ е ималъ понятие за двата езика.

И въ отдѣла за политическата история на Македония има много неточности, но при все това не се премълчава българскиятъ характеръ на Самуиловата държава въ Македония: още по-вече изпъква този характеръ въ подробното изложение относително учредяванѣто на българската екзархия (стр. 25—28), гдето се изтъква, че съгласно съ завещаната отъ Фуадъ паша политическа програма Али паша се стремилъ да изолира гърцитѣ, като политически засили другитѣ християнски народности, та е далъ преднина на б ъ л г а р и т ѣ въ Македония чрезъ султанския бератъ, споредъ който и Нишъ се е включвалъ подъ ведомството на екзархията и пр. Санстефанскиятъ договоръ още повече е засилилъ тежнението на Македония къмъ България. Съ доста подробности е изложено развитието на македонския въпросъ отъ 1879 до 1903 год. (The Phase of the Macedonian Question, стр. 29—36), следъ което се излага състоянието на Македония подъ младотурцитѣ въ 1908—1912. И въ двѣтѣ изложения македонцитѣ се смѣтатъ българи. Когато младотурцитѣ направиха опитъ да потурчватъ другитѣ народи въ държавата, „македонскитѣ българи се възпротивиха на за-

селването въ Македония босненски мухамедани, подновиха за самозащита своята революционна организация и подканиха Силитѣ да започнатъ пакъ да прилагатъ своя контролъ" (The Bulgars of Macedonia protested against the immigration of Bosnian Moslems, renewed their revolutionary organization in selfdefence, and invited the Powers to resume their control, стр. 37). Завършва се, като въ кратце се отбелязватъ резултатитѣ на междусъюзнишката война по Букурещкия миръ въ 1913 г..

Л. М.

Résumés des articles de la Revue.

Prof. N. B. Blagoeff, La défaite et la capture du tzar Roman

La chronique de Ioan Skilitza et les ouvrages de l'historien arabe Iahia d'Antioche nous renseignent sur la défaite et la capture du tzar bulgare Roman par l'empereur de Bysance Basile II; mais ces deux sources sont en contradiction quant à l'année où eut lieu cet événement et à la façon dont il se déroula. C'est pourquoi, aujourd'hui encore, les historiens sont d'opinion différente sur cette question. Afin de l'éclaircir, M-r le prof. Blagoeff a jugé utile de faire à son tour l'analyse critique des deux informations. Après avoir cité en entier les passages s'y rapportant dans Skilitza et Iahia d'Antioche et s'être arrêté longuement sur les événements de la même époque se rattachant à l'histoire de la Bulgarie et les études sur ce sujet, M-r Blagoeff arrive à la conclusion que l'information du chroniqueur Iahia notamment que le tzar Roman aurait été vaincu et fait prisonnier en l'an 991, ne doit pas être exacte et que Ioan Skilitza est plus près de la vérité en rapportant cet événement vers l'an 1003, après la défaite des Bulgares par les Bysantins et les Hongrois près du fleuve Vardar, dans la même année. M-r Blagoeff a trouvé la confirmation de son opinion dans les informations puisées à une source hongroise la „Fundatio S. Albani", dans la légende bulgare „Сказаніе Исаіа пророки" (La légende du prophète Issaï) et également chez Iahia d'Antioche lui-même, qui écrit que de 1001 à 1004 l'empereur Bazile II a combattu avec grand succès contre les Bulgares et les a complètement vaincus.

N. Sourine, La grécisation des Bulgares dans la contrée de Lagodina. Souvenirs de la Macédoine.

M-r N. Sourine, officier de gendarmerie à l'époque des réformes de Murtzsteg en Macédoine, de 1903 à 1908, a souvent visité la région de Lagodina, au nord-est de Salonique, où la population était mêlée, bulgare et grecque, et où, par suite de la violente propagande grecque, une grande partie des Bulgares était obligée de se gréciser, tandis qu'une autre l'était déjà définitivement, quoique pourtant leur langue maternelle fut encore conservée dans le cercle de la famille. M-r Sourine, de nationalité russe, comprenait et parlait bien la langue bulgare, de sorte qu'en fréquentant la population bulgare de Lagodina il était en état d'étudier les différentes phases de la grécisation — en commençant par les Bulgares qui uniquement par suite du terrorisme exercé par les Grecs s'étaient déclarés grecs et finissant par ceux qui étaient déjà devenus des grécomanes acharnés et des ennemis du bulgarisme.

Les souvenirs de M-r Sourine en ce qui concerne cette question se rapportent à la population bulgare de la petite ville de Lagodina, située à 22 kilomètres de Salonique aux bords du lac du même nom, puis à celle des villages de Klissali, Souho, Negovan et Sarovo. Les Bulgares de Klissali avaient été forcés de simuler qu'ils étaient grecs — ils ne savaient que saluer et répondre à un salut en grec. F. Sourine raconte en détail comment il a pu constater ce fait lors d'une de ses tournées dans ce village. Par contre, dans la ville de Lagodina, les Bulgares se montrèrent tout à fait gagnés au grécisisme. — Dans le grand village de Mavrovo, situé au bord du lac Bechik et peuplé de purs Turcs, M-r Sourine s'arrêtait souvent chez le hodja de l'endroit Ibrahim. A 10 ou 12 kilomètres à l'ouest de ce village se trouve le grand village bulgare Souho, dont le nom avait été transformé par les Grecs en Sohos. L'esprit hellène avait déjà pénétré parmi la population de ce village à une époque plus ancienne, mais la langue bulgare y avait été conservée. La grécisation consistait principalement en ce que les Bulgares schismatiques, qui reconnaissaient comme chef de l'Eglise bulgare l'exarque, avaient été convertis à „la vraie religion orthodoxe" dont le chef était le patriarche grec de Constantinople. Quelques familles bulgares seulement, pour échapper aux persécutions, acceptèrent de devenir des serbomanes—la condition en étant qu'ils devaient accepter en même temps un maître d'école serbe; par là ils s'assurèrent une protection étrangère. M-r Sourine constata que dans ces familles l'esprit bulgare ainsi que la langue bulgare s'étaient conservés tandis que les grécomanes de ce village étaient perdus pour le bulgarisme.

Seuls, deux grands villages bulgares, Négovan (à 15 kilomètres de Souho) et Zarovo qui est tout proche, n'avaient subi aucune influence grecque. La population s'y distinguait par son amour pour la patrie bulgare; ces villages-là, c'était la frontière que ne pouvait dépasser cette propagande grecque qui de Lagodina s'étendait sur le pays. Au-delà de la montagne de Bechek commençait le rayon de Koukouch, peuplé de purs Bulgares. Négovan et Zarovo opposaient une barrière à la pénétration de l'hellénisme au sud. C'est dans ces villages que M-r Sourine a noté des particularités du costume des femmes, des mœurs et surtout du dialecte local qui a conservé des archaïsmes phonétiques remarquables, notamment des vestiges des vocales nasales caractéristiques du vieux-bulgare, *ѫн* et *ен* respectivement *ѫм, ем*, par ex. dans рънка (en vieux bulgare ржка) *пент* (en vieux bulgare пжть), etc.

Les souvenirs de M-r Sourine se terminent par une caractéristique du régime de terreur exercé par la propagande grecque dans ses poursuites contre le bulgarisme et destiné à imposer de force la grécisation à Lagodina. M-r Sourine rapporte entre autres un crime affreux dont il a été le témoin dans sa qualité d'officier de gendarmerie — notamment le cruel assassinat de quelques charbonniers bulgares dans la montangne boisée près de la ville de Katérina. M-r Sourine a lui-même photographié l'horrible scène des Bulgares assassinés par les andarts (bandes grecques) qui avaient coupé la tête à leurs malheureuses victimes, et a publié cette photographie dans ses souvenirs, (page 31). Dans cet ouvrage sont reproduites .aussi des photographies des environs de Lagodina.

P. Zavoeff, La ville de Chtip, son passé et son œuvre scolaire jusqu'à l'époque des luttes revolutionnaires.

La ville de Chtip a joué dans le passé un rôle important comme centre culturel du bulgarisme. Elle est située à l'ouest de la montagne Platchkovitza, au bord de la rivière Brégalnitza.

M-r Zavoeff, originaire de Chtip et parfait connaisseur de la vie des habitants de la ville et des environs, nous donne dans son article des renseignements intéressants sur le passé de cette ville, décrit les anciens monuments qui y ont été conservés, expose les conditions économiques et s'arrête principalement à l'histoire de l'œuvre scolaire nous parlant des écoles et des instituteurs bulgares de la ville qui furent les principaux pioniers de l'instruction bulgare dans toute le région. Il termine en citant les noms de notables chtipéens qui se distinguèrent par une grande générosité pour les œuvres nationales-culturelles.

En 1895, Chtip comptait une population de 20905 âmes, composée de 10900 Bulgares, 8705 Turcs, 805 Juifs et 505 Tziganes. A l'époque de la première conquête de la ville par les Serbes ce chiffre tomba à 8005, pour s'élever pendant la guerre mondiale à 11005. Maintenant avec les nouveaux venus — fonctionnaires et officiers serbes et autres—la population de Chtip compte 15000 âmes. C'est aujourd'hui le centre du grand département serbe de Brégalnitza et la résidence d'un „grand joupan". Dans le département de Chtip entrent les sous-départements de Chtip, Radovicht, Kotchani, Tzarev-Selska, Sveti-Nikolska et Bérovsko. Dans toutes ces régions vit une population bulgare éveillée, patriotique et avide d'instruction. De Chtip à Skopié il y a 77 kilomètres, de Chtip à Véless seulement 32 kilomètres.

L'auteur fournit certaines données comme preuve que la ville de Chtip a existé encore au temps des Romains. Plus tard elle devint ville bulgare, tomba pour un certain temps sous la domination de Bysance, au XIV siècle fut conquise par les Serbes qui la gardèrent environ 25 ans, puis tomba sous le joug turc. Parmi les anciens monuments qui ont été conservés, l'auteur décrit la forteresse de la ville, Hissar, et les anciennes églises, principalement l'église du S-t Archange Michel, connue sous le nom de Phitia, au sujet de laquelle il fournit d'intéressants renseignements historiques et l'église de St Spass. Une des anciennes églises surmontée d'une coupole, St Elie, a été transformée par les Turcs en mosquée. Il y a encore des vestiges de quelques autres anciennes églises. Le bazar où se vendaient les vieux habits, situé au milieu du marché de la ville, est un ancien bâtiment encore en bon état. Une curieuse construction des temps passés est le pont en pierre sur la Brégalnitza (Kamenik-most). Plus loin sont décrites encore d'autres églises intéressantes, des icones, des fresques, etc. Chtip possède aussi des bains minéraux — vieille bâtisse turque avec un bassin à l'intérieur et une salle pour se dévêtir.

Chtip et ses environs ont fourni à la cause nationale de remarquables et courageux défenseurs aussi bien dans le passé que de nos jours.

Les inscriptions des anciennes icones, des dalles et des fresques

qui ont pu être conservées prouvent qu'à Chtip le bulgare en tant que langue écrite a été employé sans interrompution jusqu'à nos jours. Les Chtipéens ont pris une part active aux luttes nationales pour les droits de l'Eglise et de l'Ecole bulgares et à l'époque de ces luttes ont envoyé des délégués spéciaux à Constantinople Vers 1860, les Chtipéens ont mené une longue lutte contre le clergé phanariote de leur ville.

Exposant l'histoire de l'œuvre scolaire à Chtip à partir du XVIII siècle, M-r Zaprenoff nous dit comment les locaux des écoles s'améliorèrent petit à petit, quels furent les instituteurs les plus remarquables, et nous parle, entre autres, de Pavle Grozdanoff et de Jozeph Kovatcheff (instituteur pendant l'année 1870—1871). Kovatcheff qui naquit en 1839 à Chtip et fit ses études universitaires en Russie, se distingua par son œuvre de réformes scolaires. donnant à l'enseignement une directive moderne par l'introduction d'une nouvelle méthode. Kovatcheff après la délivrance de la Bulgarie, s'installa à Sofia où il devint professeur de pédagogie dans l'école supérieure nouvellement fondée. L'auteur cite plus loin les instituteurs qui enseignèrent après Kovatcheff de 1874 à 1883.

C'est grâce à de grands sacrifices d'argent et à l'activité de tous les citoyens bulgares de Chtip que furent bâties et entretenues de florissantes écoles bulgares; l'auteur nous en fournit quelques exemples caractéristiques. Entre tous se distingue par sa grande générosité en ce qui touchait les œuvres nationales. le grand bienfaiteur de Chtip, Hadji Kostadine, auquel l'auteur consarcre les dernières pages de son étude.

Prof. G. P. Guenoff, Les minorités nationales.

Dans son article, M-r Guenoff, professeur de droit international à l'Université de Sofia, expose l'évolution de la question de la protection des minorités par les majorités souveraines, l'œuvre des conférences pour la paix, a partir de celles du siècle passé jusqu'à la dernière du nôtre—celle de Paris en 1919, et l'influence, respectivement l'action excercées par la Société des Nations relativement à cette question.

Après avoir fait ressortir les difficultés auxquelles s'est heurtée la conférence de la paix en 1919, au sujet de la fixation des frontières territoriales des Etats, conformément au principe des nationalités, l'auteur constate le fait que ce principe en beaucoup de cas a été négligé, que des contrées entières telles que la Macédoine, la Thrace et la Dobroudja, peupleés en majorité d'une population bulgare homogène, ont été placées sous la domination d'Etats qui n'avaient pas le moindre droit à émettre des prétentions à cette domination en se basant sur le principe des nationalités. Ailleurs aussi, dans le centre et dans l'est de l'Europe de plus ou moins grandes masses ethniques ont été laissées sous une domination étrangère, Ce fait était par lui-même suffisant pour éveiller la crainte que les nouveaux maîtres useraient de violence pour imposer aux vaincus un régime d'oppression. C'est pour éviter cela que dans les traités de paix furent prévus des clauses qui obligeient les vainqueurs à s'engager à ne par traiter les peuples vaincus d'une façon arbitraire.

M-r Guenoff examine l'évolution historique de l'idée de la protection des minorités dans le passé et jusqu'à nos jours. En ce qui concerne la Turquie, Guenoff fait ressortir que par suite des engagements qui lui avaient été imposés par le traité de Paris du 30 mars 1856 (Article 9) le droit public turc permettait aux minorités chrétiennes de s'organiser en collectivités religieuses et nationales, en communautés distinctes qui avaient chacune une existence autonome publico-administrative et juridique avec des chefs distincts qui, à côté de leurs fonctions religieuses, en avaient de caractère administratif et juridique dans leurs communautés respectives.

Le congrès de Berlin de 1878 imposa aux Etats de plus lourds engagements encore en ce qui concernait les libertés culturelles et religieuses de leurs sujets. Les articles 5, 27, 35 et 44 du traité de Berlin imposent aux Etats chrétiens des Balkans — la Bulgarie, le Monténégro, la Serbie et la Roumanie des engagements de cette sorte (l'auteur les cite). Durant la guerre mondiale des hommes d'Etat en vue, au nom de leurs pays, se prononcèrent publiquement en faveur de droits encore plus étendus pour les minorités, garantissant le libre développement de tous les peuples — grands ou petits. L'auteur cite les déclarations d'Edouard Grey, de Betman Holveg, celles de l'Entente dans sa note collective adressée au gouvernement des Etats Unis le 10 janvier 1917, celle du président Wilson dans son message au Congrès américain le 2 avril 1917, celle du gouvernement russe dans son manifeste du 9 avril 1917, etc.

Mais la guerre mondiale se termina par une paix où en ce qui concerne les vaincus la force prime le droit, et les traités de paix ne se révélèrent que comme l'application de ce principe. Par les clauses concernant la protection des minorités on essaya il est vrai d'adoucir les dures conditions imposées aux nations vaincues; mais dans le statut de la Société des Nations il n'est point fait mention des minorités dont les droits juridiques n'ont été prévus que dans les traités de paix de Versailles Saint-Germain, Neully, Trianon et Lausanne, signés en 1919, 1920 et 1923. Dans le statut même de la Société des Nations, il n'est fait allusion ni au droit des minorités, ni au droit des nationalités de recouvrir leur indépendance ou de s'unir à la mère-patrie.

Au lieu de prévoir les droits de protection des minorités dans le statut même de la Société des Nations, la Conférence de la Paix a crée des articles spéciaux dans les traités qui d'une part ne se rapportent pas à tous les Etats et d'autre part le réglèment des questions est traité dans différents paragraphes souvent incomplets, et dans certains cas contradictoires. De même l'action des nationalités assujetties, dans le cas d'un conflit avec l'Etat qui les gouverne, est fort limitée. Une pétition adressée par une minorité nationale au Sécrétariat de la Société des Nations ne peut être ipso facto reçue et ne peut parvenir au Conseil de la Société. Les traités n'admettent pas par principe une modificaton du régime politique et territorial dans un Etat donné. L'auteur énumère les obligations imposées aux Etats vaincus en ce qui concerne la protection des minorités; de pareilles obligations les Etats vainqueurs n'en prévoient par pour eux-mêmes par rapport aux minorités qui leur sont assujetties

Les stipulations des différents traités, conventions et déclarations qui règlent la question des minorités se ressemblent entre eux quant au contenu. Selon le système nouvellement adopté tous les différends, en ce qui concerne l'exécution des traités, doivent être soumis au tribunal international de la Haye. Ceci est un avantage sensible pour les minorités défendant leurs droits. Les traités en ce qui concerne les minorités contiennent de grandes lacunes et défauts auxquels M-r Guenoff, s'arrête longuement. La forme vague et générale dans laquelle sont rédigés les engagements des Etats relativement à la protection des minorités les font obscurs, non définis et peu sûrs. La personne juridique qui doit exercer les droits n'est elle-même pas définie, et, ce qui est le plus important, les minorités ne sont pas organisées et munies du droit d'émettre des prétentions pour la jouissance et la défense de ces droits, soit auprès d'une jurisprudence intérieure, soit auprès d'une jurisprudence internationale. Dans sa critique des côtés faibles des traités, M-r Guénoff formule en même temps les principaux droits des minorités qui devraient être garantis en tant que postulat minimum afin qu'une paisible existence nationale puisse être assurée aux minorités, notamment: 1-o le droit d'adopter la sujétion de l'Etat sur le territoire duquel se trouve établie la minorité; 2-o le droit de se servir de la langue maternelle dans la vie privée, dans le service divin, dans la presse et dans les différents genres de publications; 3-o le droit de se servir de la langue maternelle dans les institutions de bienfaisance et dans les institutions religieuses et publiques; 4-o le droit d'ouvrir des écoles nationales à côté de celles des majorités souveraines et dans les régions peuplées d'une nombreuse minorité nationale le droit d'enseignement dans la langue maternelle dans les écoles.

M-r Guénoff s'arrête à chacun de ces quatre genres de droits et critique la façon dout jusqu'à présent ils ont été respectés par la Roumanie et la Grèce qui par toutes sortes de mesures arbitraires se sont efforcées de les ignorer ou d'en remettre l'application. Quant à la Yougoslavie, elle n'à même pas jusqu'aujourd'hui reconnu quelques droits que ce soient aux minorités bulgares dans son Etat.

Dans sa conclusion, l'auteur dit son espoir de voir éviter une nouvelle guerre, qui pourrait être provoquée par la situation lamentable des minorités appartenant de par leur nationalité aux Etats vaincus, par le seul revirement, devant cette menace, de l'opinion publique européenne qui exigerait alors un changement de la situation politique en Europe.

Nicolas D. Ratcheff, Les chansons de la S-t Lazar dans la région de Guevguéli.

Les coutumes observées à la S-t Lazar jouent un rôle important dans la vie de la jeunesse, surtout des jeunes filles, des villages bulgares de la Macédoine. Toutes les villageoises prennent une part active aux préparations pour les jeux de la S-t Lazar. Pendant les deux semaines qui précèdent cette fête, chaque heure de loisir est occupée par l'étude des chants et des jeux pour cette occasion. L'étude des chansons

exige beaucoup de temps, car elles sont nombreuses et de toutes sortes; il y a pour chaque profession, non seulement une, mais plusieures chansons, comme le montre les titres de ces chansons de la S-t Lazar que M-r Ratcheff publie ici, au nombre de 58, dans le dialecte local des divers villages de Guevgueli où il les a recueillies.

Comptes rendus.

G. I. Kisselinovitch. La lyre d'Ochrida et de Prespa. Cent chansons populaires des femmes d'Ochrida et de Prespa. Bitolé 1926, 6⁰, 118 p. — Compte rendu par L. Milétitch.

G. Kisselinovitch, instituteur à Ressen a recueilli à Ochrida, Ressen et quelques villages environnants cent chansons populaires lyriques, qu'il a notées assez exactement d'après la prononciation de la population bulgare locale qui les chante. L'alphabet serbe n'est pas suffisant pour reproduire tous les sons du dialecte, dont beaucoup n'existent pas dans la langue serbe. M-r Kisselich lui-même dans la préface de son ouvrage „Chansons d'Ochrida et de Prespa" dit qu'il a été obligé de représenter la vocale, qui dans l'alphabet bulgare s'écrit avec la lettre ъ par le signe conventionnel *â*. C'est pour la même raison qu'il n'a pas nôté quelques vocales spéciales larges et étroites du dialecte. La prononciation spécifique des guturales palatilisées moyennes k g c. à d. k' g' n'a également pas été rendue exactement par M-r Kisselinovitch qui s'est servi des caractères de l'alphabet serbe h ɥ qui en réalité représentent des consonnes palatales de caractère africat.

Malgré les défauts graphiques que nons venons de relever, le caractère bulgare de la langue dans laquelle ont été composées ces chansons est bien rendu, et d'autre part les chansons elles-mêmes au point de vue de leur sujet et de leur versification sont un précieux apport pour le foiklore bulgare. La préface, dans laquelle M-r K. nous donne une brève caractéristique des particularités linguistiques du dialecte local employé dans les chansons, prouve que l'auteur a fait des études de philologie, et qu'il connait bien le dialecte de la population de cette contrée qui est bulgare dans tout son ensemble. Ce dernier fait, M-r Kisselinovitch n'a pas osé le dire, et c'est pourquoi il se sert de termes vagues, nommant le dialecte d'Ochrida et de Prespa „un dialecte de la langue yougoslave" (qui de facto n'existe pas) ou tout simplement „notre langue", „la langue de notre peuple" etc. Parlant de la déclination des noms, M-r K. fait remarquer que le dialecte d'Ohrida et de Prespa a perdu l'emploi des cas „comme cela a eu lieu dans tous les dialectes voisins". La déclination du dialecte d'Ohrida et Prespa où les cas s'expriment à l'aide de prépositions, M-r K. la nomme „analytique, telle qu'elle existe dans la langue anglaise, française et d'autres langues européennes" sans citer la langue bulgare qui se distingue principalement par sa déclination analytique, de même que le dialecte en question qui n'est qu'un rameau de la langue bulgare. M-r K. enrégistre aussi ie fait que ce même dialecte possède l'article postpositif qui a la particularité d'être triple, formé par trois pronoms démonstratifs distincts:

par ex. stol accompagné de l'article est: genre masculin nombre singulier stol-ot, stol-ov, stol-on, pluriel stoloi-te, stoloi-ve, stoloi-ne. On sait que la langue bulgare se distingue entre toutes les langues slaves justement par ce même article postpositif qui dans certains dialectes par ex. dans les Rhodopes est également triple. Cependant M-r K. dans ce cas non plus n'a pas osé mentionner la langue bulgare, et dire que cet article postpositif du diaiecte d'Ohrida et Prespa est une particularité bulgare. Tout cele est dû évidemment à la crainte d'attirer les soupçons des autorités serbes qui en Macédoine sont occupés à remplir une importante mission politique — la dénationalisation de la population bulgare, entre autre en soutenant que celle-ci n'est pas bulgare et que sa langue n'est pas le bulgare.

Les chansons sont du genre lyrique, classées par M-r K. en chansons d'amour, chansons rituelles, chansons plaisantes, etc. L'élément qui y prédomine est l'humour; le sujet est en étroite correspondance avec le genre de vie et les habitudes locales. Ces chansons se distinguent par la particularité métrique bien connue du vers macédonien occidental qui se divise en pieds formant au point de vue de l'accent un ensemble qui ne dépend pas du nombre des syllables.

L'auteur du compte rendu cite comme exemple 18 chansons prises parmi les cent chansons du recueil de M-r K.. La dernière est une chanson de „komitadjis" se rapportant aux luttes pour l'indépendance des Macédoniens contre les Turcs; unique de son genre, c'est probablement par exeption qu'elle a trouvé place dans le recueil.

Prof. Valery Pogorělov, O národnosti apoštolov slavianstva. (Prof. Valéry Pogoréloff, Sur la nationalité des apôtres du monde slave) 1927. Bratislava (Publié dans la revue „Bratislava № 2. p. 183—193)· — Compte rendu par L. Milétitch.

Les débats sur la question de la nationalité des apôtres slaves S-t Cyrille et S-t Méthode ne sont pas encore clos, car l'ancienne opinion selon laquelle ils auraient été d'origine grecque compte encore un assez grand nombre de partisans dans le monde scientifique, quoiqu'il soit suffisamment clair qu'ils ne pouvaient être que des Slaves de la vieille tribu bulgare „Словьне" qui s'était établie aux environs de Salonique et dans cette ville même. Le prof. Pogoréloff a réuni les arguments les plus importants en faveur de la seconde opinion, qui est partagée aujourd'hui par les slavistes les plus remarquables. La preuve la plus convaincante est fournie par la langue même dans laquelle ont écrit les S-t Cyrille et Méthode et qu'ils possédaient à la perfection, comme seule peut être possédée la langue maternelle. Le fait que leur père, le grand seigneur Léon occupait une haute dignité à Bysance et que le jeune Constantin (dans la vie monacale Cyrille) a été, selon la légende, invité à partager à Constantinople les études de l'empereur — honneurs considérés comme trop grand pour des étrangers „des barbares" — ce fait n'est pas encore une preuve démentant l'origine slave des S-t Cyrille et Méthode. M-r Pogoréloff suppose que Constantin aurait été appelé à Constantinople comme otage, quoique en apparence „pour étudier", précisément

parce que son père était slave et occupait une importante fonction d'Etat. Toutes les autres preuves apportées par M-r Pogoréloff et fournies par l'œuvre même des Saints Frères et la langue employée dans leurs traductions des saints livres parlent en faveur de la thèse soutenue par l'auteur. Un fait convaincant est que dans la traduction du grec des saints livres, sans égard pour l'original grec, sont employées des formes linguistiques particulières au vieux—bulgare, par ex. le nombre dualis au lieu du nombre pluriel du texte grec, etc. De plus grande importance encore sont les exemples où les traducteurs ont compris de travers certains mots grecs et certaines phrases grecques et par suite ont écrit des non-sens dans leur ouvrage. Si donc les Saints Frères auraient été d'origine grecque, cela prouverait qu'ils surent mieux le slave que leur langue maternelle — fait pour le moins étrange. En ce qui concerne la question: de la langue de quels slaves de l'ouest ont été prises certaines expressions adoptées dans les livres des S-ts Frères et plus tard, alors que leurs disciples se furent réfugiés de la Moravie en Bulgarie, remplacées par des expressions bulgares plus compréhensibles, M-r Pogoréloff, se basant sur l'opinion du prof. Iagić, admet que cette langue fut le dialecte employé à cette époque par les Slovaques de la Slovaquie actuelle qui maintenant fait partie de l'Etat tchécoslovaque.

Prof. Iv. Snégaroff, L'apôtre bulgare S-t Climent d'Ohrida. Sa vie et son œuvre. Sofia 1927, 8⁰, 115 pages. — Compte rendu par L. Milétitch.

La place importante qu'occupe S-t Climent d'Ohrida dans l'histoire de l'œuvre culturelle de l'ancienne Bulgarie a été le motif qui a encouragé des études approfondies sur sa vie et son œuvre basées sur les sources origineles, relativement peu nombreuses parvenues jusqu'à nous, parmi lesquelles la plus précieuse est la vie de S-t Climent. Beaucoup d'ouvrages ont été écrits au sujet des disciples des S-ts Cyrille et Méthode qui ont poursuivi l'œuvre de ces derniers, et cela principalement parce que sur les questions se rapportant à la vie de S-t Climent les données historiques sont peu claires. Le but que s'est proposé M-r Snégaroff est de faire l'examen critique des sources premières d'information et des contradictions présentées par les interprétations des savants et de jeter ainsi plus de lumière sur les questions débattues.

En ce qui concerne la nationalité de S-t Climent, question non encore résolue, M-r Snégaroff prouve qu'il était un slave bulgare de la Macédoine sud-ouest, probablement d'Ohrida. Il a été amené par les S-ts Cyrille et Méthode en Moravie. On ne sait pas au juste à quelle époque Climent reçut les ordres religieux, mais l'auteur admet comme probable que cela a eu lieu à Rome, en 868, quand les Saints Frères ont ordonné comme prêtres trois de leurs disciples parmi lesquels se trouvait sans doute Climent; les deux autres étaient probablement Naoum et le moravien Gorazd. M-r Snégaroff admet que Climent s'est fait moine après la mission auprès des Hazars des S-ts Cyrille et Méthode (vers l'an 859), car son nom monacal lui a été donné en l'honneur de S-t Climent de

Rome dont les reliques ont été trouvées chez les Hazars. M-r Snégaroff examine les informations au sujet du sort des disciples des S-t Cyrille et Méthode chassés de la Moravie, de la venue en Bulgarie de S-t Climent accompagné de Naoum et de Anguelarï, de leur séjour à Prespa à la cour du roi Boris qui décida de retenir Naoum pour enseigner dans cette ville et envoya Climent avec la même mission en Macédoine. M-r Snégaroff ne croit pas, comme certains savants, qu'en Bulgarie était employé avant l'arrivée de Climent et de ses compagnons de la Moravie un alphabet slave. De même il ne partage pas l'opinion selon laquelle, avant eux, le prêtre Constantin serait arrivé en Bulgarie et y aurait fondé l'ainsi nommée „école de Preslav". Le prêtre Constantin, un des plus jeunes disciples des Saints Frères et probablement un de ceux qui furent vendus à Venise a dû arriver en Bulgarie par Constantinople plus tard, après S-t Climent et ses compagnons.

En ce qui concerne la région de Koutmitchévitza, où, en 886, Climent fut envoyé par le roi Boris pour enseigner, M-r Snégaroff soutient qu'elle s'étendait de l'embouchure de la rivière Sémeni sur l'Adriatique aux rivières Dévol et Chkoumba au nord-est, là où se trouve actuellement la ville de Déber; qu'elle comprenait la vallée de Kitchévo et atteignait la montagne Babouna; qu'au sud, à travers Morohovo en passant près de la région de Voden, sa frontière se dirigeait vers le lac de Kostour et plus loin traversant la montagne Gramos, courait le long de la rivière Voioussa jusqu'au rivage adriatique. La situation de la ville Glavénitza ne peut pas être exactement définie; M-r Snégaroff admet que la ville de Dévol, qui se trouvait au bord du lac Malik, était le centre administratif de la région de Koutmitchévitza, et Ohrida et Glavénitza ses points les plus éloignés.

Au sujet de l'alphabet, M-r Snégaroff soutient que S-t Climent a complété et adapté pour la langue bulgare l'alphabet qui plus tard, par erreur, fut attribué à S-t Cyrille et nommé кирилица (le cyrillique). D'autre part, M-r Snégaroff est d'avis que le plus ancien alphabet „le glagolique," dont s'était servi S-t Climent en Moravie et en Panonie, a continué à lui servir un certain temps; que cet alphabet n'a pas immédiatement fait place à l'autre, le plus nouveau, qui principalement dans la Bulgarie de l'est a été adopté en son ensemble et plus tôt — avant Climent—dans une forme imparfaite, sans les lettres ajoutées par ce dernier, lettres composées sur le modèle des lettres glagoliques correspondantes.

M-r Snégaroff rejette l'hypothèse qu'après la venue des disciples de Méthode en Bulgarie apparûrent de nouvelles traductions des livres saints. Il ne peut admettre que pas un seul exemplaire des livres de Méthode n'ait été apporté de la Moravie, malgré les grandes difficultés qui avaient compliqué la fuite de ses disciples. Dans les livres apportés de la Moravie quelques corrections linguistiques seulement furent faites et rien de plus. En ce qui concerne la signification du mot „langue" dans la phrase de la chronique disant que Climent a été nommé le premier épiscope „de la langue bulgare" (*και οὕτω δή Βουλγάρῳ γλώσσῃ πρῶτος ἐπίσκοπος ὁ Κλίμης καθίσταται*), M-r Snégaroff est d'avis qu'ici

on doit comprendre textuellement „la langue" et non „le peuple" ; l'auteur de la chronique dans d'autres passages, quand il veut parler du peuple, emploie le mot ἔθνος.

Climent a été nommé per le tzar Siméon épiscope dans l'éparchie „Dremvitza ou Vélitza" en l'an 893. M-r Snégaroff suppose que Climent connaissait personnellement le jeune Siméon, qu'il l'avait vu au congrès national que son père, le roi Boris, avait convoqué à Preslav et auquel avait été sûrement invité Climent, en sa qualité de personnage en vue et déjà célèbre. Ce congrès avait pour but d'approuver la décision de Boris, selon laquelle son plus jeune fils Siméon devenait le successeur du trône. M-r Snégaroff ne partage pas l'opinion affirmant que le congrès se serait occupé de la question du remplacement dans le service divin de la langue grecque par la langue bulgare. Ceci a eu lieu par la suite et petit à petit.

Au sujet de la situation de l'éparchie de Climent „Eparchie de Dremvitza ou Vélitza," M-r Snégaroff est d'avis qu'elle était étroitement liée à la vallée de la rivière Vélika, où existait peut-être une ville du même nom, ou bien que la contrée elle-même s'appelait ainsi vers la fin du IX siècle. Ce mot Dremvitza (Δρέμβιτζα) M-r Snégaroff le lit Drébitza (μβ signifie *b*) et croit qu'il n'est pas exact, que c'est la désignation bulgare „Débritza" qui par métathèse a été transmise „Drébitza"; Débritza est un dérivé du mot vieu-bulgare дебри, et par conséquent cette désignation était employée pour une région montagneuse traversée de défilés; c'est pourquoi M-r Suégaroff croit qu'elle peut se rapporter à la région actuellement nommée „Debrtza" qui est près de Déber et a un aspect pareil à celui des environs de la ville de Déber et à celui de la région de Kitchévo. M-r Snégaroff termine son étude par une apologie enthousiaste de S-t Climent dans la personne duquel il voit le fondateur de la culture bulgare et l'inspirateur du peuple bulgare. C'est pourquoi, dit-il, à Ohrida le peuple entier vénère ce saint, et dans les ouvrages d'Eglise grecs ohridéens Climent est représenté comme un glorieux saint bulgare.

Const. C. Diculescu, Les éléments vieux grecs de la langue roumaine. Dacoromania. Bulletin du „Musée de la langue roumaine." An. IV-ème. Cluj 1927, p. 394—526. (En roumain). — Compte rendu par S t. R o m a n s k y.

Le problème de l'origine des Roumains inquiète très sérieusement et depuis longtemps déjà les savants roumains. La théorie qui démontre la formation de leur langue au sud du Danube et l'immigration postérieure des Roumains en Dacie et qui est fondée sur des données linguistiques et historiques, aussi bien que sur la toponimie des régions au nord et au sud du bas Danube, blesse profondément le sentiment national des Roumains qui auraient désiré très naturellement de lier leur histoire si récente encore (elle commence à peine au XIII-ème siècle) à l'expansion du pouvoir romain en Dacie au temps de Trajan. Voilà pourquoi ils tiennent avec une obstinité extrême à l'autochtonisme des Roumains en Dacie, et leurs savants sont adhérents zélés d'une théorie qui

accepte qu'en Dacie comme dans les terres au sud du Danube se sont maintenus les vestiges des colons romains et de la population indigène romanisée d'où proviennent les Dacoroumains qui diffèrent des Roumains dispersés dans les autres régions de la Péninsule Balkanique. Une phalangue de savants à Bucarest, l'historien N. Jorga en tête, et des jeunes gens groupés autour le philologue S. Puşcariu à Cluj (Transylvanie), à la suite de l'agrandissement inattendu de leur État après la grande guerre, se sont tendu mutuellement la main pour justifier avec tous les moyens possibles les droits historiques et culturels des Roumains non seulement sur les territoires qu'ils ont obtenus en résultat des deux guerres dernières, mais aussi bien sur ceux qu'ils auraient voulu inclure dans les frontières de leur pays en raison de leurs aspirations impérialistiques nouvellement conçues.

Un de ces jeunes savants, Const. Diculescu, avait essayé il n'y a pas longtemps de prouver l'autochtonisme de l'élément roumain dans les régions des Carpathes en Dacie par l'influence vieille allemande dans la langue roumaine, manifestée dans une série de mots de vieil allemand passés dans le roumain à l'époque où les Gépides — une tribu des Allemands orientales — ont habité la Dacie (249—418). „L'origine vielle allemande" de ces mots roumains fut refutée par la critique bien fondée de Skok, O. Densusianu et autres. Ce même Diculescu vient maintenant soutenir la même thèse en offrant une quantité de mots d'origine vieille grecque dans la langue roumaine qu'il traite dans un étude intitulé : „Eléments vieux grecs dans la langue roumaine." Il l'offre comme premier essai dans ce domaine de la science linguistique, „résultat des recherches approfondies, commencées de plusieurs côtés à la fois!" Ce „nombre considérable" de mots grecs ne datent ni avant le II-ème ou le III-ème siècles, ni après le VI-ème où VII-ème siècles et se rapportent „à la vie culturelle des Dacoroumains et à la physionomie ethnique de la Dacie d'alors". Il affirme encore qu'ils seraient passés en „dacolatin" surtout directement de la langue de ces colons grecs d'Asie Mineure qui avaient été emmené en Dacie à l'époque de la colonisation romaine au temps de Trajan. Ces mots se seraient dûs à l'influence grecque sur les „Dacoroumains" non seulement pendant le II-ème et le III-ème siècles, mais aussi pendant l'époque suivante, l'époque de la domination des Gépides en Dacie et même plus tard jusqu'au VII-ème siècle, où „à la suite de l'établissement des Slaves et des Bulgares au sud du Danube les relations entre ces régions et le monde grec se seraient interrompues pour un temps assez long". Le nombre des mots en question est augmenté par tels mots d'origine grecque qu'on retrouve aussi dans les langues balkaniques voisines ; mais on saurait toujours reconnaître „par un critérium de caractère phonetique et même culturel" ! s'ils y sont venus „directement par le vieux grec" ; cependant il les tient à part des mots grecs empruntés en latin dont la présence dans le roumain doit être considerée naturellement comme héritage de la langue latine.

L'auteur du compte rendu est d'accord avec M. Diculescu qu'à l'époque de la colonisation de Dacie au temps de Trajan ils seraient émigrés aussi des Grecs de l'Asie Mineure dans cette nouvelle province romaine, ce

qu'on voit aussi par les données des inscriptions daciennes du II-ème et du III-ème siècles, citées par Diculescu (p. 399—414); cependant il ne trouve dans l'étude de ce dernier aucune preuve que cette population grecque et la population colonisée romaine en général se seraient maintenues aussi après l'évacuation de la Dacie par les Romains au temps d'Aurélien (271), pour qu'on pût parler d'une influence durable du grec sur le „dacolatin" ou sur le „dacoroumain" du II-ème jusqu'au VII siécle. Par contre, les preuves dont l'auteur tire ses conclusions pour la présence d'un grand nombre de colons grecs de l'Asie Mineure se rapportent toujours à l'époque de la domination romaine en Dacie, le II-ème et le III-ème siècles, et se perdent à la fin de cette domination sans qu'on retrouve aucun témoignage sur l'élément grec ou latin en Dacie non seulement au temps des Gépides, mais aussi plus tard Les uns et les autres des colons tant qu'ils y seraient restés après le retirement des troupes romaines pendant le règne d'Aurélien évidemment auraient succombé. Autrement on n'aurait pas à parler de l'élément roumain en Dacie à peine dix siècles plus tard. C'est beau que Diculescu s'éfforce à démontrer le contraire donnant comme preuve „la nomenclature locale de la Roumanie d'aujourd'hui où se trouverait une série d'éléments vieux grecs", ce qui paraît encore plus étrange ayant en vue qu'on ne trouve un seul nom ancien de rivière, de montagne ou de ville qui se serait maintenu en roumain.

L'auteur du compte rendu énumère tous les quatorse noms locau „d'origine vieille grecque", aussi bien que les formes correspondantes vieilles grecques ayant une signification proche à celle de leurs dérrivées, pour démontrer à quel point cette etymologie est artificielle, exagerée et impossible, une etymologie cherchée, déclarant que par cette manière de dérrivation et [d'etymologie on saurait prouver n'importe quoi (B â r s a-rivière ⟨ gr. *βρύτις* „Hervorquellen", H ă r i n a ou H e r i n a-village ⟨ gr. *Ἅλίνα Ἁλίνη* ⟨ lat. salina etc.). Il exprime son étonnement que sur tout le vaste territoire du pays roumain d'aujourd'hui mettant tant de zèle et de désir à nous persuader, Diculescu n'a pu recueillir qu'un si petit nombre de noms locaux de ce genre pour appuyer sa thèse, parmi lesquels on ne trouve un seul nom de ville, de montagne ou de rivière, mais seulement tels de villages, de petites rivières et de petites collines, chose assez étrange, étant donné que cette population grecque comptait des gens assez intilligents, „des colons d'élite" d'après le dire de M. Diculescu.

Quant à la quantité des mots roumains „empruntés au vieux grec", recueillis par Diculescu, l'auteur du compte rendu les considère aussi sans valeur pour défendre la thèse préposée de l'auteur de l'étude. Cette manière d'etymologie où on appelle en aide tous les dialectes vieux-grecs, l'ionien, e dorien, l'attique etc., d'après le cas et d'après le besoin qu'on en a, est fausse et impossible. C'est curieux que Diculescu n'a pas laissé en paix même le macédonien, le dialecte des Macédoniens de Phillippe, pour en tirer seulement le mot b e r a g a t ă-le pharynx ou b e r e g u s, du mot macédonien **βάρυξ *βάρυγος=φάρυγς φαρυγος* (en mac. β=φ : *Βίλιππος=Φίλιππος* etc.). Aussi un mot tout clair par son origine, le mot roumain p o p — un petit

bois qu'on met pour appuyer une haie, un tonneau etc., emprunté bulgare, où il se retrouve ayant le même sens à côté du sens propre prêtre, curé, est donné comme un dérrivé du mot vieux grec *διοπους*.

Par dessus tout l'auteur du compte rendu fait ressortir que Diculescu ayant pris son élan à défendre à tout prix son but prémédité, ne tient pas toujours compte du changement des sons en grec dans son développement historique, qui pourra nous servir de base pour indiquer plus exactement le temps ou un mot grec est passé dans une langue étrangère.

Très caractéristique dans ce cas est le changement du son *β* en *v*, qu s'est produit en attique au début de notre ère, et dans la plupart des dialectes grecs à une époque encore plus reculée. De sorte qu'au II-ème et au III-ème siècles après Jesus Christ, quand les mots énumérés par Diculescu seraient passés du grec en „dacoromain" ou „roumain," le *β* ne se serait prononcé déjà nulle part en Grèce comme *v*. Diculescu ne tient pas compte du temps de ce changement et offre comme empruntés au grec un bon nombre de mots avec *β* prononcé comme *b*: b a t a l-bélier ⟨ „dacolat". b a t a l l u s au lieu dé b a t a r u l u s du dor **βάταρ* attique **βατήρ* de *βάτηρ* etc.

Reste aussi inexplicable pour l'auteur du compte rendu que de la langue de ces colons grecs venus d'Asie Mineure dont la plupart auraient été évidemment des habitants de villes n'ont pu ce maintenir que de mots dialectiques et surtout de la thérminologie des pâtres (v. p. 437—458).

A la fin il fait sa conclusion que le travail de M. Diculescu peut servir comme exeple pour nous montrer quelle grave faute peuton commettre dans le domaine de la science et particulièrement dans celui de la linguistique quand on se met à défendre une opinion présupposée, comme c'est le cas avec la confinuité de l'élément roumain en Dacie du temps de Trajan jusqu'à nos jours. Les savants roumains auraient mieux fait à étudier leur langue sans aucune idée préméditée. Alors ils auraient trouvé ausse la meilleure solution du problème de l'origine du roumain qui doit venir comme résultat et non pas comme p r é s u p p o s i t i o n: de leurs recherches scientifiques.

L'Etablissement des réfugiés en Grèce. Avec 67 illustrations, une carte d'établissement des réfugiés ruraux et urbains et une carte ethnographique de la Macédoine. Genève, 1926, 8⁰ p. 233. — Compte rendu de G. B a j d a r o f f.

Cet ouvrage est une publication officielle de la Société des Nations, comme le montre la préface qui consiste toute entière en un rapport adressé au Conseil de la Société par M-r Charles P. Howland, président de la commission pour l'établissement des réfugiés grecs. Le but essentiel de ce livre est d'exposer l'importance au point de vue du travail et de l'argent qui y ont été consacrés, de l'œuvre dont la tâche étalt d'instaler 1,360,000 réfugiés grecs ; cette œuvre elle fut entreprise après la

débacle grecque en septembre 1922 et débuta par la création d'une commission spéciale pour l'établissement des réfugiés grecs l'année suivante, c. à. d. en 1923. — L'auteur du compte rendu après avoir rapporté le plus essentiel du livre à ce sujet, s'arrête à la conclusion où il est clairement fait allusion aux résultats politiques de cette colonisation. Entre autre il y est dit, dans un but tendancieux, que dans toute la Grèce, par delà l'Olympe, dans les régions colonisées qui pour la Grèce représentent la colonne vertébrale de son organisme national, l'établissement des réfugiés a apporté une stabilité, une sécurité inconnues jusqu'ici; que l'arrivée des réfugiés en Macédoine a enfin donné aux indigènes le sentiment d'une paix durable, et ainsi de suite. Il est clair que la propagande grecque, par ce livre publié au nom de la Société des Nations, s'efforce de convaincre l'opinion publique qu'en ce qui concerne la Grèce il n'existe plus de question macédonienne, vu que dans cette partie de la Macédoine après l'émigration de la plupart des Bulgares indigènes et de presque tous les Turcs et après l'établissement à leur place des Grecs de l'Asie Mineure et de la Thrace, les Grecs représentent une majorité écrasante de 88·8 %. Pour mieux convaincre, une carte ethnographique est annexéé qui montre les différentes nationalités en Macédoine sous la domination grecque, avant et après les guerres. Il est évident, dit l'auteur du compte rendu, que la Société des Nations est induite en erreur par les émissaires du gouvernement grec; par là il est porté atteinte au prestige de cette grande institution internationale, car dans la carte en question l'ethnographie de la Macédoine, surtout en ce qui concerne l'époque précédant les guerres, est grossièrement faussée. Cette carte porte un long titre: Carte ethnographique de la Macédoine grecque indiquant la proportion des différents éléments ethniques en 1912 (avant la guerre balcanique) et 1916 (après l'établissement des réfugiés), basée sur le recensement de 1913 et 1920 et sur les statistiques de la collaboration publique grecque, la commision mixte pour l'échange des populations grecques et turques. de la commision mixte pour l'échange volontaire des populations grecq ..es et bulgares et de la commision pour l'établissement des réfugiés." Au-dessus est placée une espèce d'étiquette: „Commission pour l'établissement des réfugiés — Athènes"; par conséquent elle s'avoue comme l'auteur de la carte. Il y est donné la proportion des différents éléments ethniques en Macédoine en 1912— avant les guerres, et cela sur la base du recensement entrepris par les Grecs en 1913, après la guerre balcanique et la guerre internationale, qui eurent pour conséquence une forte diminution des populations bulgares et turques. Ou sait qu'au mois de juillet 1913 les armées grecques dans leur expédition de Koukouch à Gorna Djoumaïa et dans le Razlog, incendièrent environ 16000 maisons, qu'une partie des habitants de ces maisons furent tués et que l'autre, la plus grande, trouva le salut en s'enfuyant en Bulgarie. D'après l'enquête de la commission de Carnegie, ces Bulgares ne sont pas moins de 50,000 personnes (voir page 138 du rapport de cette commision), mais en réalité leur nombre est au-dessus de 60,000! D'ailleurs, même si nous acceptons le premier chiffre — 50,000 et l'ajoutons aux 77,000 Bulgares restés en Grèce jusqu'aujourd'qui (1926),

le chiffre que nous obtenons est de 127,000 pour 1912. Mais où et combien sont-ils ces Bulgares qui furent chassés de leurs foyers, en vertu de la convention gréco-bulgare de 1924 pour l'émigration soit disant volontaire?! L'auteur du compte rendu énumère plus loin une série d'autres inexactitudes statistiques dans la carte ethnographique en question. Pàr exemple, selon un rapport du consul grec de Kavala, datant du 12 octobre 1926, dans la kaza de Drama, 7 % de toute la population était bulgare, tandis que dans la carte on indique le chiffre 5 % et cela en ajoutant la population de la région de Zernovo peuplé de purs Bulgares et appartenant à ce moment là à la kaza de Névrokop et non de Drama. M-r Bajdaroff pour montrer plus clairement comment a été faussée la statistique de 1912, compare la statistique grecque dont il s'agit avec celle de M-r le prof. Ivanoff, d'où il ressort que la statistique grecque indique 178,735 Bulgares de moins, et 263,343 Grecs de plus. Il faut encore faire remarquer que dans la fameuse carte les Bulgares indiqués pour 1912 sont appelés, non pas des Bulgares, mais des „bulgarisants" — terme politique absurde, inventé par les Grecs et malheureusement adopté dans cette publication de la Société des Nations.

La statistique pour 1926 est également inexacte. Elle indique 1,341,000 Grecs (88·8 %) 2000 Musulmans (0·1 %), 77,000 Bulgares (5·1 %)— chiffre qui n'est que la moitié du chiffre réel, vu qu'en ce moment encore il y a dans la Macédoine grecque non moins de 150,000 Bulgares! Il est curieux de remarquer que pour présenter l'élément grec comme plus nombreux, selon cette carte entrent dans la Macédoine les régions d'Ekatérina et Elasona qui appartiennent à la Thessalie! C'est en vain, dit l'auteur du compte rendu dans sa conclusion, que ce livre cherche à prouver que pour la Grèce il n'existe plus de question macédonienne; les Bulgares de la Macédoine chassés de leurs foyers par les Grecs ne cessent de songer à leur patrie, la Macédoine, et comptent y rentrer. Il n'aurait pas fallu toucher à cette douloureuse question politique dans un livre, publié sous l'égide de la Société des Nations.

Samuel Friedman, Le problème des minorités ethniques et sa solution par l'autonomie et la personnification. Par —, docteur en droit. Paris 1927, 8°. 189 p. — Compte rendu par D-r G. Strézoff.

Envisageant la grande importance que prend la question des minorités surtout en ce qui concerne les Bulgares de la Macédoine qui luttent avant tout pour les libertés prévues dans les clauses des traités de paix en faveur des minorités, M-r Strézoff indique l'ouvrage de S. Friedman qui, selon lui, est un sérieux essai pour proposer la meilleure manière à employer pour résoudre équitablement l'ardu problème des droits des minorités dans l'Europe actuelle. Remettant à plus tard le soin d'exposer dans leurs détails les idées de M-r Friedman, M-r Strézoff indique seulement les points les plus importants de l'ouvrage. En étudiant l'histoire de l'évolution de l'idée que chaque nationalité a le droit de conserver son originalité propre et de se développer librement au point de vue culturel, on constate que cette idée n'est pas neuve et que beaucoup de peuples ont lutté dans le passé pour acquérir ces droits en

faveur des minorités prévus dans les traités de paix. Particulièrəment digne d'attention est l'exemple donné par un nouvel petit Etat—l'Esthonie qui a donné une heureuse solution au problème; M-r Friedman fournit là-dessus des détails fort instructifs. La législation de l'Esthonie qui a donné de beaux résultats mérite d'être adoptée par tous les Etats qui désirent le bien de leurs peuples, indépendamment du culte et de la nationalité auxquels ils appartiennent et sans demander de quel côté de la barricade ils se trouvent — du côté des majorités ou de celui des minorités.

N. Sourine, Tikvech-Morihovo. Souvenirs. Sofia, 1927, 8⁰ 30 p. Compte rendu par L. Milétitch.

L'auteur, M-r Sourine, officier de gendarmerie en Macédoine au moment des réformes de Murtzsteg, nous fait part de ses observations personnelles sur la vie et les moeurs des habitants des régions de Tikvech et Morihovo. Particulièrement intéressants sont les Bulgares mahométans de ces régions, les ainsi nommés „Pomatzi" qui, en dépit de la foi musulmane adoptée par leurs aïeux, ont conservé la langue et les anciennes mœurs de leur peuple. M-r Sourine raconte entre autre un épisode de la vie des beys pomaks qui possédaient de vastes biens dans la région de Tikvech, mais habitaient avec leurs familles dans le centre administratif, la petite ville de Kavadartzi. Il décrit un grand banquet officiel offert par le maire turc en l'honneur de l'anniversaire du sultan, et auquel il fut invité. Parmi les convives non seulement les beys pomaks ne firent preuve d'aucun respect pour les interdictions du Coran au sujet des boissons alcooliques—qu'en général les Pomatzi ne respectent pas — mais les vrais Turcs eux-mêmes montrèrent, qu'à Kavadartzi, ils subissaient pleinement l'influence des premiers. Plus loin, M-r Sourine rapporte ses impressions sur ses excursions dans les montagnes de Morihovo où il a visité des villages bulgares et valaques dans la montagne Douditza. Il a éte également dans le tchiflik bien connu de Palikoura où le propriétaire, un Allemand, travaillait la terre selon les méthodes les plus modernes et obtenait des résultats étonnants, à l'encontre des beys indolents qui sciemment s'opposaient à toute amélioration visant une production plus intensive du sol.

P. A. Lavroff, Recueil Verkovitch. I. Chansons populaires des Bulgares de la Macédoine. S-t Pétersbourg, 1920, 8⁰ IV 352 p. — Compte rendu par L. M.

Parmi les livres laissés par feu St. Verkovitch et actuellement possession de l'Académie Russe des Sciences, se trouve un manuscrit contenant des chansons populaires lyriques bulgares inédites, des contes populaires et des descriptions de coutumes populaires. Dans le tome XCV du recueil qu'édite la section de langue russe et de littérature de l'Académie, le prof. P. A. Lavroff publie la première partie des dits apports au folklore bulgare sous le titre „Chansons populaires des Bulgares de la Macédoine." Malheureusement, le prof. Lavroff n'a pas corrigé l'ortho-

graphe défectueuse de feu Verkovitch, qui écrivait souvent *й* au lieu de *и; ир, ил, ли* au lieu *ър, ъл,* (par ex. гирло, пилно, слизи au lieu de гърло, пълно, сълзи), ce qui fait que la prononciation populaire est de cette façon tout à fait inexactement rendue. Malgré ce défaut, les chansons publiées par M-r Lavroff, venant s'ajouter aux matériaux déjà publiés, sont un précieux apport au folklore bulgare de la Macédoine.

A. Handbook of Macedonia and surrounding territories. Compiled by the geographical section of the Naval intelligence Division. Naval Staff. Admirality London, Puplisched by His Majestys stationery office (I. D. 1114), 8⁰ 524, (1915). — Compte rendu par L. M.

La publication officielle anglaise ci-dessus citée, destinée à servir de guide en Macédoine aux militaires anglais durant la guerre, et pour cela non mise en vente, a attiré l'attention de l'auteur du compte rendu, principalement par les passages où il est parlé de la nationalité des slaves de la Macédoine. En outre, il trouve que ce livre, aujourd'hui encore, a de l'importance à cause des minutieuses indications relatives aux voies de communication en Macédoine et dans les pays voisins, aux endroits peuplés, aux brèves informations sur l'histoire et l'ehtnographie de la population, l'administration, le système monétaire, les villes et enfin sur les îles de Imbros, Lemnos, Samothrace et Tassos.

Dans les chapitre Etnology (72 pages), le caractère bulgare de la population slave de la Macédoine est reconnu, et on fait remarquer qu'il apparaît dans la langue des Macédoniens qui emploient l'article à la fin des mots, particularité spécifique bulgare, unique dans les langues slaves. Il y est dit, qu'au point de vue politique, on admet comme indice de la nationalité les aspirations d'une nationalité, qui dans le cas considéré sont celles de Bulgares.

Dans le chapitre Gazetteer, où sont énumérées les villes principales de la Macédoine, au sujet de celles qui sont peuplées de slaves il est dit partout que ce sont des Bulgares, par ex. dans Dibre (Débra), Lerin (Florina), Kostour (Kastoria), Kortcha (Koritza), Ohrida, Prilep, Uskub, Veless, Voden, etc.

Macédonia (Handbook prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office — № 21) London, Published by H. M. Stationary office. 1920, 8⁰, 102. — Compte rendu par L. M.

Nous apprenons par la préface de ce livre, signée par le directeur de la section historique auprès du ministère anglais des affaires étrangères, (en janvier 1920), qu'au printemps 1917 il fut formé une section spéciale dont la tâche était de munir les délégués anglais à la Conférence de la Paix d'informations géographiques, économiques, historiques, sociales, religieuses et politiques se rapportant aux différents pays et Etats dont il allait être question pendant les pourparlers de paix. Plus tard, avec les matériaux scientifiques amassés dans ce but ont été composés des livres à l'usage du public. L'un d'eux est le livre sur la Macédoine ci-dessus cité.

L'auteur du compte rendu fait remarquer que, en dépit de l'influence que les livres de leurs alliés serbes traitant ce sujet ont évidemment exercé sur les Anglais, dans cet ouvrage publié après la guerre, le caractère bulgare de la langue des Macédoniens n'est par nié et qu'on y indique l'emploi spécifique de l'article (the suffix article). Les Macédoniens y sont appelés des Bulgares (the Bulgars of Macédonia).

Dans la partie historique, il est dit que dans le traité de 1912 entre la Bulgarie et la Serbie, cette dernière reconnaissait comme bulgare la partie de la Macédoine située au sud de la frontière adoptée — Golem, le lac d'Ohrida, etc.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА III, КН. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE III, FASC. 4.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1927.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА III, КН. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE III, FASC. 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1927.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Д-ръ Ив. Сакъзовъ, Панаири въ срѣдновѣковна Македония. 1
Проф. Н. П. Благоевъ, Царувалъ ли е Аароновъ, братътъ на царь Самуила, и кога? 15
Тане Пѣевъ, Българска легия въ Гърция презъ 1877 год. (Извадки изъ моитѣ спомени) 27
Н. Суринъ, Градъ Кукушъ и кукушанитѣ 45
Léon Lamouche, La question Macédoine 59
Никола Рачевъ, Народни пѣсни отъ Гевгелийско 89

Рецензии и книжовни вести

Петъръ Мутафчиевъ, Българи и ромъни въ историята на Дунавскитѣ земи. София, 1927, 8⁰ 248.—Рец. отъ Л. Милетичъ. 103
P. Moutaftchiev, Dobrotič-Dobrotica et la Dobroudža (Révue des études slaves, t. VII. fasc. 1-2, 1927). — Рец. Ст. Романски. 111
Д-ръ Христо Стамболски, Автобиография, дневници и спомени. Томъ I (1852-1868), II (1868-1877), София, 1927, гол. 8⁰, 442 и 699 стр. — Рец. Ст. Романски 114
E. Grivec, O národnosti slovanských apoštolův (печ. въ „Bratislava", 1927, č. 3-4). — Рец. Л. Милетичъ. 123
М. Г. Попруженко, Синодикъ царя Борила („Български Старини" т. VII). София, 1928, CLXXIX + 96 + IV таблици. — Рец. Д-ръ Б. Йоцовъ 126
Karel J. Vopička, Taje Balkanu. Sedm roků diplomatova života v bouřlivém centru Europy. Praha, 1928, стр. VI + 307. — Рец. Д-ръ Б. Йоцовъ 135
Paul Diels, Die Inschrift des Caren Samuel (Надписътъ на царь Сомуила, печ. въ „Archiv f. sl. Philologie, т. 41, 1927). — Ст. Р. 144
Ив. Пандалеевъ Орманджиевъ, — Георги Кондоловъ и дейностьта му въ Странджанското въстание (Съ 5 портрета). Бургасъ, 1927, 8⁰, 120. — Л. М.. 146
Stanisław Słoński, W. Jagić o kwestji macedońskiej (въ „Prace filologiczne„ т. XI. 1927). — Л. М.. 147
Хърватски отзивъ за мнението на В. Ягичъ за Македония (печ. въ „Nova Revija", год. VI. кн. 3-4, 1927 г.). — Л. М. . . 147
Проф. Г. Вайгандъ за писмата на Ягича (въ „Balkan-Archiv", III. 1927). — Л. М. 148
† Константинъ Стояновъ-Вълкановъ. — Отъ Г. Баждаровъ . . 148
Съдържание на книгата въ резюме на французки . . . 149—166

TABLE DES MATIÈRES

Page

D-r Ivan Sakâzoff, Les foires dans la Macédoine du moyen-age . . . 1
Prof. N. P. Blagoeff, — Aaron, frère du tsar Samouïl, a-t-il régné et quand ? 15
Tane Péeff, La légion bulgare, en Grèce, en 1877. (Souvenirs) . . 27
N. Sourine, La ville de Koukouch et ses habitants 45
Léon Lamouche, La question Macédoine 59
N. Ratcheff, Chansons populaires de la région de Guévguéli (Macédoine) 89

Comptes rendus

P. Moutaftchieff, Les Bulgares et les Roumains dans l'histoire des terres danubiennes, 1927, 8°, 248. — Compte rendu par L. Miletitch 103
P. Moutaftchiev, Dobrotič — Dobrotica et la Dobroudža (Revue des etudes slaves. t. VII. 1927). — C. r. par St. Romanski. 111
D-r Christo T. Stambolski, Autobiographie, journaux et mémoires. P. I (1852—1868), t. II (1868—1877). Sofia, 1927. — C. r. par St. Romanski 114
E. Grivec, Au sujet de la nationalité des apôtres slaves (en tchèque dans la revue „Btatislava" 1927, fasc. 3—4). — C. r. par L. Miletitch. 123
M. G. Poprujenko, Le synodique du tsar Boril. Sofia, 1923, 8°, 179+96+IV. — C. r. par D-r B. Iotsoff. 126
Karel J. Vopička, Les mystères des Balkans. Sept années de vie diplomatique dans le centre orageux de l'Europe (en tchèque). Prague, 1928 p. 307. — C. r. par D-r B. Iotsoff 135
Paul Diels, Die Inschrift des Caren Samouel (L'inscription du tsar Samouïl, publ. dans Arch. f. sl. Phil. t. 41, 1927). — St. R. 144
Iv. Pandaléeff Ormandjieff, — Gueorgui Kondoloff et la part qu'il a prise dans l'insurrection de Strandja. — L. M. . . . 146
Stanisław Słoński, W. Jagić o Kwestji macedońskiej. (Publ. dans la „Prace filologiczne, t. IX. 1927). — L. M. 147
Mention croate au sujet de l'opinion du prof. Jagić sur la question Macédonienne. — L. M. 147
Le professeur G. Waigand au sujet des lettres de Jagić. — L. M. 148
† Constantin Stoyanoff Vâlkanoff. — Par G. Bajdaroff . . . 148
Les articles de la Revue en resumés en français . . . . 149—166

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ПАНАИРИ ВЪ СРѢДНОВѢКОВНА МАКЕДОНИЯ.

Отъ Д-ръ Ив. Сакъзовъ.

Епохата на срѣднитѣ вѣкове ни е оставила твърде ценни сведения относно вѫтрешното положение на македонскитѣ земи. Нѣколкото цивилизации, които се настилали една надъ друга върху земитѣ на този богатъ край на Полуострова, сѫ оставили значителни следи на материална култура. Въпрѣки честата смѣна на нейнитѣ владѣтели Македония е живѣла свой самостоятеленъ стопански животъ, който се обуславялъ отъ една страна отъ географическото положение, което тя заемала въ Европа, а отъ друга—отъ климатическитѣ и производствени условия на нейнитѣ земи.

Близостьта на Срѣдиземното море — огнище на голѣмата левантска търговия, извършваща се между двата свѣта — Европа и Азия, непосрѣдственото влияние на Цариградъ, Дубровникъ и италиянскитѣ градски републики — главнитѣ комисионери и експедитори на македонската търговия, това сѫ били главнитѣ фактори, които благоприятно сѫ действували за стопанското развитие на македонскитѣ земи. По голѣмия търговски и воененъ пѫть Via egnatia, както и по течението на пълноводнитѣ македонски рѣки се създала отъ преди вѣкове оживена размѣна на блага. Голѣмитѣ богатства на тѣзи земи, които включвали въ себе си гѫсто залесени планини и низки плодородни равнини, сѫ създавали условия за най-разнообразна стопанска дѣятелность на населението. Изобилието на всѣкакви сурови материяли, минерални богатства, зърнени храни и всѣкакви продукти на скотовъденъ трудъ сѫ привличали търговската инициатива и капитали на предприемчивитѣ италиянски колонисти и посрѣдници отъ най-различна националность. На тѣхъ въ голѣма степень се дължало създаването на благоприятни условия за интензивенъ производ-

ственъ животъ по села и паланки, както и закрепването на градския животъ и култура по македонскитѣ земи.[1] ✓

При тази обстановка тукъ още вѣкове преди завършване на славяно-българската колонизация стопанскиятъ животъ на Македония бѣ преминалъ къмъ по-висшата стадия на размѣнното стопанство оставилъ далеко задъ себе си примитивнитѣ форми на затвореното самозадоволяващо се домакинство. За нуждитѣ на оживения обмѣнъ на блага между села и градове на всѣкжде въ страната изникнали тържища и мѣста, за периодическа размѣна на които производителното население отъ планини и долини е задоволявало консумативнитѣ си нужди. За характера на тази обмѣна на блага въ южна Македония византийскиятъ хронистъ Cameniata ни е оставилъ отъ 904 год. едно твърде картинно описание: „На западъ се простира една равнина, която държи до едни други (планини), гдето се издига единъ градъ Верроя (Беръ), твърде известенъ по броя на жителитѣ си и въ всички други отношения, съ които би могълъ да се похвали единъ уреденъ градъ. Въ срѣдата на тази равнина има нѣкои разпръснати села, отъ които едни близу до града (Солунъ), наречени драговити и сагудати, подвластни на града, други пъкъ плащатъ данъкъ на съседния скитски народъ (българитѣ), който не е далечъ. Селата, обаче, живѣятъ въ съседство едно съ друго, пъкъ и влизатъ не рѣдко въ съглашение не само съ другитѣ, но и съ солунци, завързватъ търговски сношения съ скититѣ и особено, когато тѣ сж въ добри отношения помежду си и не воюватъ; понеже това се желаело още отъ старо време, то поради общностьта на живота тѣ размѣнятъ нужднитѣ блага по между си и спазватъ чуденъ и дълбокъ миръ.“[2]

Това, което е ставало около Солунъ, е било навредъ въ Полуострова и особено около голѣмитѣ търговски пжтища, гдето населението е било въ контактъ съ търговци-чужденци и голѣмъ брой посрѣдници на търговията измежду мѣстното население. Голѣмитѣ славянски маси, предали се на земледѣлски трудъ[3] и запълнили оредѣлитѣ провинции на Тра-

[1] Ср. по подр. нашата статия: Търговията въ Македония презъ VII—XIV в. печ. въ сп. Македония, год. I, кн. 6.

[2] Cameniata, De excidio Thessalon. ed. Bon. 495—496.

[3] За земледѣлието у славянитѣ ни говорятъ „Земледѣлския законъ“ отъ VIII в., императорътъ Маврикий и хрониститѣ Прискъ и Ибн-Достъ, цит. у Иречекъ, К., Исторія Болгаръ, Одесса, 1878, стр. 123.

кия и Македония, придали голѣма цѣна на обширния хинтерландъ на Срѣдиземното море поради голѣмото изобилие на зърнени храни и разни скотовъдни продукти. Чрезъ посрѣдничеството на по-предприемчиви отъ тѣхъ и предимно чрезъ чужденци търговци цѣлото национално производство отивало къмъ голѣмитѣ срѣдиземноморски дебушета на Тракия и Македония.[1] Населението, обаче, отъ вжтрешностьта на страната участвувало въ общата обмѣна на блага чрезъ периодични тържища, на които споредъ нуждитѣ на консуматори и производители се явявали чужди търговци отъ близки и далечни страни.

Още най-раннитѣ срѣдневѣковни паметници, отнасящи се до македонскитѣ земи, ни говорятъ за периодични тържища, обикновено известни подъ названието „панаири", а нѣкжде като „фороси". И двата термина сж известни въ нашитѣ писмени извори и сж преминали отъ Византия — отъ виз. *Πανηγίρις* и *φόρος*. Въ грамотата на Ив. Асѣна, дадена следъ 1230 г. на дубровчанитѣ, се споменува „фоρwсѣχъ."[2] Едва следъ 1253 г. въ договора съ Дубровникъ е употрѣбено чисто българското название сѣборѣ[3]. Другитѣ български хрисовули, а тъй сжщо и издадени отъ други владѣтели за македонскитѣ земи говорятъ за „панагюръ"[4], панагиръ,[5] панагыръ[6] и рѣдко „панагириште"[7]. Това название останало въ българскитѣ земи, дори до днесъ и е преминало като име на отдѣлни села и градове, имащи своя произходъ отъ пазарно селище.

Панаири сж ставали навсѣкжде въ Македония. Почти всѣки по-голѣмъ манастиръ или църква сж имали единъ пжть въ годината панаиръ. По-известни били панаиритѣ на скопския манастиръ св. Георги, на Трескавския до Прилѣпъ и др. Поради липса на много изгубени вече грамоти, нѣма сведения за доста па-

[1] Tafel und Thomas. Urkunden zur Staates u. Handelsgeschichte der Venedig. Font. rer. austr. Wien, Bd III, 279—280; Tafel. Komnenen u. Normannen. Ulm. 1852, стр. 117; Heyd, W. Storia del commercio del Levante, Roma, 1913, стр. 259 сл.

[2] Илинскій Г. А., Грамоты болг. царей. (печ. въ Древности, труды славян. комиссіи. имп. москов. арх. общ. Москва, 1911, стр. 13).

[3] п. т., стр. 157.

[4] Законски споменици српских држава, изд. Новаковић, Београд 1912 (Зак. сп.), стр. 335, 615, 620; Илинскій, ц. с. стр. 15.

[5] п. т. стр. 611. [6] п. т. стр. 657, 653. [7] п. т. стр. 670.

наири, за които има запазени спомени дори до днесъ измежду населението. Много отъ тѣхъ поради разни обстоятелства сж изчезнали, а други сж загубили предишното си значение.

Произходътъ на македонскитѣ панаири предхожда славянската колонизация на Полуострова. Тѣхното появяване навсѣкаде въ Европа има еднакви причини. Самото имъ название „Messe", което означавало сжщевременно и „литургия", говори, че произходътъ имъ е въ тѣсна връзка съ църковния и религиозенъ животъ на населението. Затова първоначално търговията ставала въ предверието на самата църква — кораба, докато литургията се извършвала вжтре. Само тукъ, гдето царувалъ „Божиятъ миръ" сж могли търговцитѣ да бждатъ сигурни отъ грабежъ. Поради това и много църкви на западъ получили своето название на панаирни църкви (ecclesia forensis, ecclesia mercatorum).[1] Едва следъ създаването на панаиритѣ почватъ царскитѣ привилегии за тѣхъ. Затова панаиритѣ не сж произлѣзли чрезъ царска повеля.[2] Такъвъ характеръ сж имали и дарственитѣ грамоти на балканскитѣ владѣтели. Въ хрисовула, даденъ презъ 1300 г. на скопския манастиръ св. Георги на Виргинското бърдо, се казва, че панаирътъ, който ставалъ въ селото Бродъ на 10 септемврий, билъ „приложенъ отъ светаго Романа царя"[3]. Отъ този изразъ не трѣбва да се заключава, че панаирътъ билъ учрежденъ отъ този царь, а само, че той билъ неговъ първи дарителъ съ привилегии и имунитетъ. Така трѣбва да се разбира и другиятъ изразъ „И панагюрх, прѣжде оуреждены Светымь Романомъ царемъ"[4], или „И поставихъ панагюрь да се събира месеца септемврѧ и. день"[5]. Царскитѣ привилегии на панаиритѣ били само едно последствие отъ сжществующъ вече търговска обмѣна на дадено мѣсто[6]. Тѣхния, произходъ е много по-старъ и ние

[1] Кулишеръ, И. М., Лекціи по исторіи экономическаго быта зап. Европы. Изд. II-е. СПБ., 1916, стр. 67.

[2] п. т. стр. 67. Вижъ по-подробно: Dopsch. A., Die Wirtschaftsentwickelung der Karolingerzeit, Weimar, 1913. Bd. II, ср. 228; ср. сжщо Huvelin, P., Essai hist. sur le droit des marchées et des foires. Paris, 1897.

[3] Зак. сп., 615; Илинскій, ц. с. 15.

[4] Зак. сп. 620; бълг. хрисовулъ има по-другъ текстъ, Илинскій, 15.

[5] Зак. сп. 610_{16}.

[6] Dopsch, ц. с. II, 228.

научаваме за тѣхъ обикновено само при даряването имъ съ нови права, или при прехвърлянето имъ върху църковни институти или органи[1].

Въ връзка съ този произходъ на панаиритѣ, последнитѣ били най-често манастирски или църковни. Отъ даденитѣ презъ XII в. привилегии $^{9}/_{10}$ се отнасятъ за духовни лица[2]. Въ деня на църковния патроненъ празникъ се стичалъ цѣлиятъ народъ отъ близки и далечни села, гдето всрѣдъ радости и скърби близки и далечни сродници разказвали за преминалитѣ събития презъ изтекалата година, общо консумирали, взаимно се дарявали и всѣки гледалъ да си закупи отъ търговцитѣ това, отъ което се нуждаялъ. Докато консуматорътъ самъ купувалъ малко стока, мѣстниятъ търговецъ отъ селото и паланката се снабдявалъ съ стоки за нѣколко месеца наредъ. Тукъ е и занаятчията, който закупувалъ сурови материали за да ги преработва за по-дълъгъ периодъ време. Сжщиятъ, обаче, донасялъ на панаира отъ месеци готвеното производство на готови стоки, което той се всячески старалъ да пласира за да може да се снабди отново съ материяли. Тукъ се срещатъ сжщо така нѣкои консуматори и търговци, които другаде не могли да се видятъ. Тукъ идва чужденецътъ-търговецъ съ своя керванъ отъ готови стоки отъ задграниченъ произходъ, които се редко срѣщатъ на пазаря, а и не се произвеждатъ въ страната. На панаира срещата между дветѣ страни е била сигурна и самата обмѣна на блага гарантирана отъ произволи и ограбвания, или всѣкакъвъ родъ изнудвания. Поради лошитѣ пжтища и несигурность въ размѣната и постоянни произволи, опредѣленията день и мѣсто на взаимна обмѣна ималъ гарантиранъ успѣхъ. Вжтре въ нѣколко дни стокитѣ се закупували, а производители, занаятчии и търговци се разотивали. Самото население, прекарало нѣколко весели и пълни съ впечатления дни, се запжтвало за своитѣ жилища въ близки и далечни села, отнасяйки всѣки отъ тѣхъ по нѣкоя покупка у дома си. Всички, и производители и консуматори, имали полза отъ тази среща, а най-вече църковно-манастирската управа, която, имайки автономни права въ своитѣ домени, облагала

[1] Schaube, A., Handelsgeschichte der roman. Völker. München, 1906, стр. 76.

[2] Кулишеръ, ц. с. 67.

по най-различни начини всички, които прѣко или косвено сж извличали полза отъ тържището и празника.

Така погледнато на сжщността на панаиритѣ, произходътъ имъ се лесно разбира, както и голѣмитѣ грижи на манастирската управа да издействува отъ царската власть благоволение и дарствена грамота за законно установяване на панаира.[1]

Съобразно съ религиозния произходъ на панаиритѣ повечето отъ тѣхъ сж ставали въ дена на патронния праздникъ на манастиритѣ или църквата.[2] Така скопскиятъ манастиръ св. Георги ималъ своя есененъ панаиръ на 3 ноември ст. стилъ, въ дена „Обновленіе храма св. Георгия".[3] Сжщиятъ манастиръ ималъ и другъ свой панаиръ, който ставалъ при църквата св. Богородица и то въ дена на храмовия праздникъ — Рождество Богородично на 8 септември ст. ст..[4] Архангеловскиятъ манастиръ ималъ своя панаиръ въ дена на Св. Архангелъ.[5] Сжщо както въ Македония, тъй и въ западна Европа панаирската търговия била концентрирана около манастиритѣ и то въ дена на храмовия праздникъ.[6] Голѣмиятъ солунски панаиръ, въпрѣки че билъ учреденъ за голѣмитѣ търговски нужди преди всичко за градското население и чужденци, е ставалъ сжщо така въ голѣмия праздникъ на града Св. Димитъръ — неговъ патронъ.[7] Хронистътъ Nicetas ни разказва, че около Чорлу въ Куперия ставалъ панаиръ въ дена, „който се празднувалъ въ честь на мжченика, при голѣмо стечение на хората".[8]

Мѣстото, гдето ставалъ панаирътъ, обикновено се показвало отъ мѣстната управа. Скопскиятъ панаиръ ставалъ тамъ, гдето пожелаелъ игуменътъ,[9] който ималъ и самия надзоръ на това тържище. Нѣкои сж ставали до голѣмитѣ рѣчни бродове,[10] гдето сж минавали търговскитѣ пжтища.[11]

---

[1] Илинскій, 15; Зак. сп. 615, 620, 640. [2] Зак. Сп. 431.

[3] Зак. Сп. 620. Както Новаковичъ тъй и Иречекъ (Jireček, Staat u. Gesellsch. im m. alt. Serb. Bd II, 55) погрѣшно смѣтатъ датата 8 ноември ст ст., която дата не е праздникъ (Груић, Монастир св. Георђа у Скопљу. Вж. Гласник српск. книж. друж. Скопље 1925 г.)

[4] Зак. Сп. 615. [5] п. т. 698.

[6] Dopsch, ц. с. II, 227.

[7] Timarion, Notices et Extraits, ed. Hase, t. IX.(1813), 2-e partie, ch. 5, стр. 170. Цит. у Tafrali, O. Thessalonique au XIV-eme siècle. Paris, 1913 стр. 116 сл.

[8] Nicetas, ed. Bon., 663. [9] Зак. Сп. 620 LXXVII.

[10] п. т. 620_{73}. [10] п. т. 495. [11] п. т. 615.

Панаиритѣ траяли по нѣколко дни наредъ. Това зависѣло отъ нуждитѣ на производители и консуматори. Скопскиятъ панаиръ на манастиря св. Георги траялъ 8 дни, начевайки отъ 3 ноември;[1] солунскиятъ панаиръ почвалъ на 20 октомврий и продължавалъ до първия понедѣлникъ следъ празника.[2] Въ сжщия градъ имало и другъ панаиръ на църквата св. София, който тъй сжщо траялъ 8 дни.[3] Обикновено панаиритѣ почвали преди или въ надвечерието на празника. Въ западна Европа сжщитѣ сж траяли отъ 3—16 дни споредъ голѣмината и значението на панаира.[4] Владѣтелтъималъ право споредъ нуждитѣ да продължава днитѣ на отдѣлни панаири. Въ Македония имало манастири, които учредявали по два панаира въ годината.[5]

Устройството на панаирското тържище било най-разнообразно. Това зависѣло отъ голѣмината на панаира, характера на търговията и броя на самитѣ производители и търговци. Едно сранително подробно описание ни дава Timarion за солунския панаиръ: „Той е вънъ отъ града, на полето . . . той представлява великолепна гледка, виждана отъ далеко. Този, който го гледа отъ високо, напримѣръ отъ Акропола, и вижда, какъ е разположенъ, ще бжде очуденъ отъ реда, който царува тамъ. Виждатъ се многобройни шатри, образуващи правилни и успоредни редове, гдето представителитѣ на различнитѣ индустрии, мѣстни и чужди, излагатъ всѣкакъвъ родъ стоки. Линиитѣ се простиратъ твърде далеко, образувайки две редици, между които остава широко празно мѣсто, гдето да може да се движи народа. Други шатри, наредени сжщо по правиленъ начинъ, но съ по-кжси редове, се простиратъ перпендикулярно на първитѣ, и то тъй добре, че всичко прилича на „единъ голѣмъ паякъ“.[6]

Въ подобенъ редъ били устроени и голѣмитѣ западноевропейски панаири,[7] повече отъ които имали международенъ характеръ.

---

[1] Зак. Сп. 620. [2] Timar. стр. 170. [3] Tafrali, стр. 119.

[4] Brodnitz, G., Englische Wirtchaftsgeschichte. Bd. I, Iena. 1918, стр. 166; Schaube, ц. с. стр. 78.

[5] Зак. Сп. 770.

[6] Timarion, 172, cit. y Tafrali, ц. с., стр. 118.

[7] Sombart, W. Der moderne Kapitalismus, 4-te Aufl. München, 1921 Bd. I, 1 стр. 242 ff. Ср. сжщо Brodnitz, ц. с. 167.

Следъ извършване на религиозната служба търговията на панаиря ставала твърде оживена. Едновременно съ това всички негови посетители — родствени помежду си отъ близки и далечни мѣста се срещали и изказвали изживѣнитѣ радости и скърби презъ годината. На панаиря имало и разни борби и игри. Срѣдновѣковнитѣ източници ни говорятъ изрично, че на панаиритѣ имало звѣроборци и самоборци *(μίμοι καὶ θηριομάχοι)*.[1] Изобщо владѣтелтъ на дадено тържище правилъ всичко за да се оживи съ посетители, отъ които ималъ прѣки или косвени облаги.

На панаиритѣ идвали търговци и консуматори отъ всѣкъде. Посетителитѣ имали пълната свобода да дойдатъ и да участвуватъ, на което всячески помагала и самата власть. Въпрѣки всѣка вражда между разнитѣ етнически елементи на Балканския п-въ на по-голѣмитѣ панаири се стичали търговци отъ всѣкъде. За да се даде закрила на чужденцитѣ за безпрепятствено посещение на тѣзи тържища, владѣтелтъ издавалъ хрисовулъ за гарантиране тѣхната лична неприкосновеность, като даже изреждалъ търговцитѣ отъ различна национална принадлежность. Така хрисовулътъ, даденъ презъ 1300 г. на българския манастиръ Св. Георги до Скопие, се казва, че всѣки може да дойде на панаира „**любо Грькъ или Българинъ, или Сръбинъ, Латинь, Арбанасинъ, Влахъ**".[2] Сѫщо и на голѣмия солунски панаиръ идвали търговци отъ всички балкански страни, и дори отъ западна Европа. Timarion разказва, че тукъ идвали сирийци, гърци, мизийци (българи) и скити отъ брѣговетѣ на Дунава, и други отъ западна Европа, италиянци *(Ἰταλοί)*, испанци, французи и др.[3]

Специално панаирската търговия била международна. По своитѣ задачи тя губѣла своето локално значение. Въпрѣки всички трудности и опасности въ пѫтуването и несигурность въ митническия и правовъ режимъ на страната производителитѣ, за да си осигурятъ пласментъ на своитѣ стоки, предприемали най-далечни и рисковани пѫтувания. Само така можемъ да си обяснимъ, какъ единъ сравнително нетърговски народъ като българитѣ е пласиралъ своитѣ стоки далечъ задъ граница. Българско производство се срѣщало не само

[1] Матије Властара синтагмат. Издао Ст. Новаковић, Београд, 1907 стр. 238.

[2] Зак. сп. 620. [3] Timar. 171.

въ Солунъ и Цариградъ,[1] но дори и на голѣмитѣ панаири въ Брюгъ — Фландрия.[2] Тѣхнитѣ кервани, добре въоржжени, сж пжтували понѣкога съ цѣли месеци за да стигнатъ нѣкой панаиръ. Обикновено такъвъ производитель работилъ у дома си цѣла зима и рано пролѣть излизалъ на пжть, обикалялъ единъ следъ други съседнитѣ панаири и се връщалъ късна есенъ дома или съ голѣми печалби, или напълно ограбенъ та дори безъ конь. Изобщо главниятъ факторъ за стопанското преуспѣване на панаиритѣ била сигурностьта на посетителитѣ и обезпечаване превоза на стоки. Въ това направление се стремили и всички владѣтели. Даже въ най-древни времена, когато стопанскитѣ интереси били най-малкиятъ факторъ за управлението на страната или за уреждане сждбинитѣ на единъ градъ, все пакъ били полагани грижи за осигуряване обмѣната на стоки, а именно докато вжтре въ храма се извършвала службата, то въ предверието е ставала обмѣната на стоки.[3] За търговията на П-ва ние имаме запазени специални наредби на Василия Порфирогенетъ отъ X в. относно регулирането на панаирската размѣна.[4] Още първата грамота на Ивана Асѣна II дадена на дубровнишкитѣ търговци се стараела да огради тѣхната стопанска дѣятелность въ страната отъ произволи и насилия и да гарантира т. н. „панаирски миръ“ (Marktfrieden).[5] И специални разпоредби въ срѣдновѣковнитѣ хрисовули отъ XIII и XIV в. предвиждали голѣми наказания въ глоби за онѣзи, които нарушаватъ спокойствието и сигурностьта на тържището.[6] Въ други европейски страни даже имало на панаиритѣ специаленъ сждъ.[7] Охраната на владѣтеля се отнасяла не само за хората и стокитѣ, стоварени на тържището, но и за всички онѣзи търговци, които отивали или се връщали отъ панаира.[8] Душановиятъ Законникъ

---

[1] Memoires de l'institut nat. Genevois t. 18 (1893—1900) стр. 39—40: Д-ръ Ив. Сакжзовъ. Известие въ бълг. търговия въ Цариградъ презъ X в. Изв. на Истор. д-во кн. VI.

[2] Warnkönig, Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte. Bd. II Abt. 1835 стр. 136—137.

[3] Кулишеръ, ц. с. 63.

[4] Ср. по-подр. Tafrali, ц. с. 119.

[5] Илинскій, ц. с. 13. [6] Зак. сп. 640, 641.

[7] Brodnitz, ц. с. 167; Sombart. I, 1 стр. 242 сл.

[8] Huvelin, ц. с. 358; Кулишеръ, ц. с. 63.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

отъ XIV в. съдържа даже известни разпоредби въ защита на търговцитѣ-чужденци отъ изключително публиченъ характеръ. Подъ страхъ на глоби и наказания се задължавало населението да имъ дава подслонъ както по селата[1] тъй и по градоветѣ.[2] Въ случай на обиръ царската власть е плащала следуемото обезщетение за смѣтка на респективния кефалия или боляръ.[3] Въ македонскитѣ земи обикновено „панаирскиятъ миръ" билъ гарантиранъ най-вече съ това, че размѣната ставала въ присѫтствието на голѣмъ брой богомолци подъ стрѣхата на манастирската сграда и при едно повишено религиозно настроение, плодъ на тържествени литургии, извършвали въ дена на голѣмия праздникъ. Вѣроятно за по-голѣма сигурность имало лица, специално натоварени да пазятъ вечерно време стокитѣ на тържището. Въ Византия даже имало единъ законъ отъ 1306 г., поисканъ по молбата на патриарха, да се затварятъ следъ 9 часа въ сѫбота вечерь всички бараки на търговцитѣ. Последнитѣ били пазени отъ специални нагледвачи.[4]

Стопанскиятъ животъ на панаиритѣ билъ поставенъ подъ контрола на онѣзи власти, които притежавали и самото тържище. Цѣлата размѣна въ него ставала подъ специалния режимъ, почиващъ върху известни монополи въ полза на патрона на панаира. „Твърде често се случвало, казва Weber, щото „Marktfrieden'a", поставенъ въ полза на нѣкой храмъ, да се използува въ последствие отъ владѣтеля, или князетѣ като срѣдство за получаване доходи".[5] Въ балканскитѣ земи и специално въ Македония е било по-друго. Тукъ царската власть правила всичко за да издигне престижа и материялната мощь на църквата. Чрезъ систематически дарения на най-разнообразни блага и периодични помощи, или по пѫтя на щедро даванитѣ фискални и имуществени привилегии тя е издигала високо надъ себе си църквата за да я направи арбитъръ въ аграрнитѣ и социални отношения въ страната. Отъ своя страна българската църква, висше и низше духовенство правили всичко за да крепятъ царската власть, дори до тамъ щото да ѝ се придаде божественъ произходъ. Отъ друга страна

[1] Душ. Зак., изд. Ст. Новаковић, Београд, 1908 чл. 159.
[2] п. т. 157. [3] п. т. чл. 160.
[4] Tafrali, ц. с. 120.
[5] Weber, M., Wirtschaft und Gesellschaft, Tübingen, 1921, стр. 367.

чрезъ четенето и тълкуване на евангелието и чрезъ съдебната власть, която имала надъ населението, тя е влияла върху съзнанието и мирозрението на българина за да бъде всецѣло и материялно и морално въ нейна подкрепа.[1] Затова ние виждаме тукъ въ отличие отъ западна Европа да се фаворизира църковно-манастирското стопанство за смѣтка на болярското, което фактически е било значителна прѣчка за бързото феодализиране на страната. Въ Македония църквата била значителенъ стопански факторъ, протежиранъ непрекъснато отъ царската власть. Затова и владѣтелитѣ били особено щедри въ установяване редовни доходи отъ размѣната на тържищата. Съ редица дарствени хрисовули били учредявани значителни привилегии за отдѣлни манастири. Скопскиятъ манастиръ ималъ изключителното право той единствено да излага и продава на своитѣ тържища вино, месо и хлѣбъ. Стока, изнесена отъ друго лице, се конфискувала въ полза на манастирската каса.[2] На последнята принадлежали всички глоби и всички доходи отъ мита и берии, събирани на тържището,[3] както и т. н. броднина.[4] На градскитѣ кефалии било забранено да разпореждатъ въ тѣхъ или да събиратъ каквито и да съ доходи.[5] Съ това напълно се е узаконявалъ имунитетътъ на манастиритѣ. Въ ржцетѣ на последнитѣ била обикновено цѣлата търговия съ восъкъ, като за по-сигурно и самата индустрия била концентрирана въ тържището.[6] За тази цель нѣкои манастири разполагали съ цѣли селища — пчелари.[7] Мита се плащали и за вносъ и износъ на вино отъ панаира.[8] Nicetas ни разказва, че българитѣ при Калояна могли да ограбятъ панаира въ Куперия само поради алчностьта на единъ монахъ, който, за да се събератъ повече доходи за Антигоновския манастиръ, скрилъ писмото, съ което се съобщавало за българското нашествие. Имало е манастири, които по силата на царски грамоти съ разполагали съ доходитѣ на град-

---

[1] Ср. по-подробно у д-ръ Ив. Сакъзовъ, Срѣдневѣковното манастирско стопанство въ България (въ сп. на Иконом. д-во XXII, 205 сл.) и отъ същия: Данъчната система въ срѣдновѣковнитѣ ни манастири, (спис. Духовна култура, кн. 20—21, стр. 123 сл.)

[2] Зак. сп. 611. [3] п. т. 620_{54}.

[4] п. т. 255, 629. Shaube ни дава също много случаи отъ подобенъ родъ въ Италия, ц. с. 76, 77.

[5] п. т. 620_{73}. [6] п. т. 640. [7] п. т. 685. [8] п. т. 430.

скитѣ пазарища.[1] Срѣщатъ се сжщо тържища, посещавани отъ търговци-чужденци, митничаритѣ на които били длъжни да доставятъ като царски даръ на манастиритѣ редовно всѣка година зехтинъ (oleo), соль, а даже и златни перпери.[2] Такива тѣ получавали и отъ царетѣ.[3] По такъвъ начинъ манастиритѣ събирали значителни срѣдства, и затова ние срѣщаме духовенството да дава пари подъ лихва, което инъкъ било забранено. Сжщо и въ Византия е имало духовни лица, които се занимавали съ търговия и лихварство *(ἐμπορεία καὶ καπηλεία)*.[4] По този пжть манастиритѣ се явявали носители на паричния капиталъ въ страната. Царската власть даже отстжпвала на нѣкои монастири $^1/_2$ отъ глобата, която тя имала право да събира въ случай на убийство „кръвь", — престжпление, подсждно само ней.[5] Затова намъ не трѣбва да се вижда невѣроятно, че по силата на редица специални хрисовули нѣкои манастири били освободени отъ плащането на държавни данъци[6]. Сжщо така били освободени нѣкжде отъ данъкъ и самитѣ манастирски хора.[7] И въ западна Европа не били редки случаитѣ, когато на манастирскитѣ панаири били дадени права на имунитетъ, както и че сж отстжпвани всички мита и глоби, получени на тържището.[8] Сжщо така, както въ Европа, презъ тази епоха единствено на панаиритѣ и тържищата е могло да се сѣкатъ пари за нуждитѣ на търговията. Това е било само царска регалия, която владѣтелитѣ въ зап. Европа отстжпвали на феодалитѣ, а въ балканскитѣ държави — на манастиритѣ. Въ македонскитѣ села било забранено да се сѣкатъ пари, а само по тържищата, гдето е могло да има контролъ.

За улеснение на панаирската търговия били строени и подържани държавни пжтища. Така до прилепския манастиръ Трескавецъ минавалъ „царски пжть"[9], царската власть се грижила за скопския манастиръ св. Георги да има кладенецъ и т. н.[10]

Тъй като нѣкои манастири получавали значителни доходи отъ своитѣ панаири, имало е случаи, когато отдѣлни

---

[1] Зак. сп. 400, 402. [2] п. т. 434. [3] п. т. 471, 500.

[4] Васильевскій, В. Материялы, журн. Мин. Нар. Просв. СПБ 1879, Апрѣль, IV, 411.

[5] Зак. сп. 620. [6] п. т. 658, 636. Сжщо Илинскій, 15.

[7] Илинскій, ц. с. 157, 158.

[8] Dopsch, II. 230. Сжщото за Италия: Schaube, ц. с. 76, 77, 79.

[9] Зак. сп. 665. [10] п. т. 611.

боляри се опитвали да ги закриятъ или премѣстятъ. Царската власть, обаче, възстановявала такива манастири въ правата имъ.[1]

За да могатъ такива панаири да иматъ добра търговия, владѣтелитѣ сключвали специални договори съ други държави за свободенъ и покровителственъ пропускъ на тѣхни търговци. Освенъ договоритѣ на Ив. Асѣна II съ дубровчанитѣ отъ XIII в. последнитѣ получили фактически много по-рано свободенъ достжпъ въ македонскитѣ земи.[2] Тѣ носили съ многобройнитѣ си кервани[3] вино, медъ[4], соль[5], зехтинъ, кавада, свила[6], брашно, скарлатъ[7], оржжие[8], и сж изнасяли най-вече жито, кожи[9], млѣчни продукти и др. Въ случай, че тѣ бждатъ ограбени по пжтя, имали сж право да търсятъ вреди и загуби било отъ селото[10], гдето е станало това, било направо отъ царската власть.[11]

Много по-голѣмо народо-стопанско значение еималъ солунскиятъ панаиръ, който представялъ международно тържище на нѣколко националности и на различни култури. Timarion ни е оставилъ следното описание: „Въ баракитѣ и шатритѣ били изложени стокитѣ, земледѣлскитѣ произведения, и такива на изкуството и индустрията. Тамъ може човѣкъ да види, да се възхити и купи фини платове, богати материи отъ Беоция и Пелопонезъ, материи отъ Египетъ, отъ изтокъ и западъ, най-вече отъ Италия и Испания, произведения отъ Черно море, изпратени било направо въ Солунъ, чрезъ Цариградъ върху гърба на мулета и коне отъ кервани. Една часть отъ панаира бѣше опредѣлена за продажба на добитъкъ, който, събранъ въ стада, даваше очарование на мѣстото. Коне и свини, кози и овци, смѣсвайки своето блѣене съ лаенето на кучетата, изпълваха въздуха съ единъ шумъ, размѣсенъ и оглушителенъ".[12]

Изглежда, че южна Македония, която е била по-близу до морето и до голѣмия воененъ и търговски друмъ Via egnatia

---

[1] п. т. 430.
[2] Зак. Душана чл. 118; Miklosich, Monumenta serb. 16, 51, 53.
[3] Зак. сп. 249, 25[illegible]. [4] п. т. 137. [5] п. т. 152. [6] п. т. 152, 162.
[7] Зак. сп. 162; Зак. Душ. 119.
[8] Зак. сп. 170, 179.
[9] п. т. 196, 199.
[10] Зак. Душ. чл. 219. [11] п. т. чл. 159, 160. [12] Tafrali, ц. с. 119.

е участвувала по-активно въ размѣнното стопанство на страната и затова имала по-благоприятни условия за своето икономическо развитие. Тази часть на полуострова е била най-често посещавана отъ търговци-чужденци. Разни италиянски колонисти, които сж имали база на своята търговия въ Солунъ, кръстоствали страната пущайки голѣма мрежа комисионери и посрѣдници, за да влизатъ въ непосрѣдствена връзка съ селското производително население.[1] По протежението на голѣмитѣ македонски рѣки тѣ постоянно спохождали по-значителнитѣ градове и паланки[2], гдето пласирали на комисионни начала всѣкакъвъ родъ манифактура и левантски стоки.

Общо панаиритѣ въ срѣдновѣковна Македония сж били една стопанска необходимость. Обслужвайки предимно вжтрешната търговия на страната, тѣ влияли за икономическото повдигане на населението. Последното, намирайки сигуренъ пазаръ на своитѣ излишъци, гарантирало своя поминъкъ, а заедно съ това било пообщрявано къмъ една по интензивна стопанска деятелность. Въ кржга на размѣната това население разнообразявало и разширявало консумативнитѣ си и културни нужди, а заедно съ това е нараствала и неговата духовна и материялна култура.

---

[1] Византия още презъ IX в. и по-късно — XI и XII в. съ специални дипломи бѣ разрешила на Венеция да търгува въ македонскитѣ земи, ср. Tafel u. Thomas, Urkunden, Bd. I, 246—280.

[2] п. т. Bd. III, 280.

ЦАРУВАЛЪ ЛИ Е ААРОНЪ, БРАТЪТЪ НА ЦАРЬ САМУИЛА, И КОГА?

Отъ проф. Н. П. Благоевъ.

Византийскитѣ хронисти Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара загатватъ, че Ааронъ е билъ български царь. Обаче и това тѣхно известие не е ясно и пълно, както не сж ясни и пълни и другитѣ имъ известия за братята Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ и изобщо за българитѣ отъ края на X и началото на XI вѣкъ. Напротивъ пъкъ византийскиятъ държавникъ, философъ и историкъ Михаилъ Пселосъ, арменскиятъ историкъ Стефанъ Таронски Асохигъ и латинскиятъ лѣтописецъ Адемаръ ясно казватъ, че Ааронъ е билъ български царь. Но въпрѣки това съвременнитѣ историци не го признаватъ за такъвъ. Тукъ ще се опитаме да поразяснимъ този тъменъ въпросъ.

Ааронъ е билъ третиятъ синъ на българския боляринъ Никола, който е билъ комисъ[1], т. е. управитель на Брѣгалнишката область, която се е намирала въ източна Македония и която преди него сж управлявали българскитѣ боляри комисъ Таридинъ[2] и комисъ Дристъръ[3], съ които комисъ Никола възможно е да е билъ въ роднински връзки. Той и синоветѣ му Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ по произходъ трѣбва да сж били прабългари. Положително не е известно, кога е умрѣлъ комисъ Никола, но отъ надписа на царь Самуила положително се установява, че той въ 993 година не е билъ живъ.[4] Сжщо така е възможно да не е билъ живъ и въ 969 година, когато е умрѣлъ царь Петъръ, или пъкъ тогава ще да е билъ на преклонна възрасть, та затова ще да се е оттеглилъ отъ политическата дейность и отъ упра-

[1] Cedrenus, ed. Bonnae, II, p. 347, 434—435.
[2] Zonaras, ed. L. Dindorfius, IV, p. 75, 110.
[3] Migne, Patr. graeca, t. 126, col. 201. [3] ibid. 213.
[4] Йорд. Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония, стр. 25—26.
[4] Т. И. Успѣнскій, Извѣстія русск. арх. института въ Константинополѣ, кн. IV, стр. 2—3.

влението на областьта си. По свидетелството на Иоанъ Скилица[1] и Иоанъ Зонара[2], боляринътъ Никола е билъ много могѫщъ комисъ и виденъ български управникъ. Синоветѣ му Давидъ, Мойсей, Аароиъ и Самуилъ сѫ наследили неговото положение и презъ цѣлия си животъ сѫ взимали живо участие въ управлението на българската държава.

Аароиъ за първъ пѫть въ историята се споменува въ 969 година, когато заедно съ братята си Давидъ, Мойсей и Самуилъ се е опиталъ да поеме управлението на България. Въ сѫщата година царь Петъръ I е умрѣлъ, синоветѣ му Борисъ и Романъ се намирали въ Цариградъ, а близкитѣ му сродници сѫ били измрѣли.[3] Поради това България е била останала безъ правителство, а пъкъ руситѣ сѫ заплашвали сѫществуването ѝ като самостоятелна държава. Въ това критическо време Аароиъ и братята му, които сѫ заемали видно положение между българскитѣ боляри, сѫ били длъжни да се заематъ съ управлението на държавата и да спасятъ страната отъ анархия и пропасть. Действително Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара тази тѣхна постѫпка характеризиратъ като въстание противъ династията въ България, но това не се потвърдява. Защото следъ това и тѣ сами въ историитѣ си па и другитѣ автори не говорятъ за никакви враждебни отношения между синоветѣ на комисъ Никола и синоветѣ на царь Петра, защото царь Борисъ, следъ като се е завърналъ отъ Цариградъ, безъ да срещне никаква съпротива отъ страна на Аарона и братята му, се е възкачилъ на българския царски престолъ, приелъ е управлението на държавата и е царувалъ при вѫтрешенъ миръ и спокойствие. Това пакъ значи, че и последнитѣ го признали за царь, предали му управлението на държавата и сѫ се оттеглили въ областьта си.

Това събитие и двамата хронисти поставятъ между събитията отъ 963 годнна; обаче тѣ грѣшатъ, защото казватъ,

---

[1] Cedr. II, 347, 434. [2] Zonaras, IV, p. 110.

[3] Cedr. II, p. 347. *καὶ μετὰ μικρὸν ἀπεβίω (ὁ Πέτρος) οἱ δὲ υἱοὶ αὐτοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ ἐπέμφθησαν μντὰ ταῦτα ἐφ' ᾧ τῆς πατρῴας ἀντισχέσθαι βασιλείας, καὶ τοὺς κομητοπούλους ἀπείρξουσι τῆς πρόσω φορᾶς. Δαβὶδ γὰρ καὶ Μοϋσῆς καὶ Ἀαρὼν καὶ Σαμουὴλ, ἑνὸς ὄντες παῖδες τῶν μέγα δυνηθέντων ἐν Βουλγαρίᾳ κομήτων, πρὸς ἀποστασίαν ἀπεῖδον καὶ τὰ Βουλγάρων ἀνέσειον.*

[4] Zonaras, IV, p. 75. *καὶ ὁ μὲν (Πέτρος) ἀπεβίω, οἱ δ' ἐκείνου παῖδες ἀπελθεῖν εἰάθησαν εἰς τὰ οἰκεῖα καὶ τὴν πατρῴαν ἀρχὴν κατακτήσασθαι. ἑνὸς γὰρ τῶν κομήτων τῶν ἐν Βουλγάροις τέσσαρες παῖδες, Δαβίδ, Μωϋσῆς, Ἀαρών, Σαμουήλ, ἀποστατήσαντες τοὺς Βουλγάρους ἀνέσειον.*

че то е станало следъ смъртьта на царь Петра, който пъкъ, както е известно, е умрѣлъ на 30 януарий 969 година.[1]

Аароиъ въ 969 година ще да е билъ още твърде младъ, защото внуцитѣ му и синоветѣ на сина му царь Иванъ Владиславъ сѫ били още малолѣтни следъ почти петдесеть години — въ 1018 година, когато византийскиятъ императоръ Василий II покори България.[2] Това става още по-вѣроятно, като се знае, че старитѣ българи млади сѫ се женили.

Родолюбивата политическа дейность, която Аароиъ и братята му сѫ проявили следъ смъртьта на царь Петра въ 969 година, и лоялностьта имъ къмъ законния царь Борисъ II, нѣма съмнение, твърде много ги издигнали въ очитѣ на българскитѣ боляри и народъ. Затова въ 971 година, когато византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий е турилъ ржка върху царь Бориса II и го е завлѣкълъ въ Цариградъ заедно съ семейството му и брата му Романъ, българитѣ ги избрали за намѣстници на отсѫтствуващия български царь, защото сѫ вѣрвали, че той и сега ще се завърне, както се е завърналъ и въ 969 година. Възможно е, и византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий да ги е увѣрилъ, че царьтъ имъ скоро ще се завърне.

Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара действително изрично не казватъ, че Аароиъ и братята му въ 971 година сѫ били избрани за намѣстници на царь Бориса, обаче това ясно се вижда отъ думитѣ, съ които тѣ описватъ това събитие, както и отъ обстоятелствата, които следъ това сѫ настѫпили. Иоанъ Скилица казва: „Българитѣ, следъ като веднага следъ смъртьта на императора Иоанъ се възбунтуваха, се избиратъ да ги управляватъ четирима братя, а именно: Давидъ, Моисей, Аароиъ и Самуилъ, които сѫ били деца на едного отъ твърде могѫщитѣ у българитѣ комисъ и затова се наричали комитопули, т. е. синове на комисъ. Защото отъ близкитѣ по родъ на Петра другитѣ измрѣли, а пъкъ синоветѣ му Борисъ и Романъ, като се заведоха въ Цариградъ, както по-горе се каза, тамъ пребиваваха".[3] Авторътъ, като говори

[1] К. Иречекъ, История на българитѣ, стр. 240

[2] Cedr. II, p. 462. B. Prokić, Die Zusätze. . . S. 32, приб. 29, 30.

[3] Cedr. II, p. 434—435. *τῶν δὲ Βουλγάρων ἅμα τῇ τελευτῇ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου ἀποστατησάντων, ἄρχειν αὐτῶν προχειρίζονται τέσσαρες ἀδελφοί*

за избора на Аарона и братята му, употрѣбява гръцката дума «*προχειρίζομαι*», която значи взимамъ или имамъ въ ржце, изкарвамъ наяве, излагамъ, избирамъ, назначавамъ. Гръцко-френскиятъ пъкъ лексикографъ Скарлатосъ Д. Византиосъ сжщата дума превежда съ френскитѣ думи choisir, nommer, designer.[1] Споредъ това ние мислимъ, че най-вѣрното значение на думата «*προχειρίζομαι*» въ цитираното известие е избирамъ. Възможно е, и Иоанъ Скилица да я е употрѣбилъ въ сжщото значение. Иоанъ Зонара поменатото известие на оригинала си Иоанъ Скилица изказва така: „Българитѣ пакъ се раздвижиха; защото, щомъ се обяви смъртьта на Цимисхий, на четиримата братя възложиха управлението си, Давидъ, Моисей, Ааронъ и Самуилъ, които се наричаха комитополи, защото бѣха синове на едного отъ виднитѣ у тѣхъ и наречени комиси, тъй като ония отъ царския имъ родъ измрѣха...“[2] Че Ааронъ и братята му въ 971 година сж били избрани само за намѣстници на царь Бориса, се установява още и отъ факта, че тѣ сж били избрани и четиримата. Защото нѣма примѣръ въ първото българско царство едновременно да сж царували двама и повече царье. Това още се установява и отъ факта, че Романъ е билъ признатъ за български царь веднага, щомъ се е завърналъ отъ Цариградъ. Последното пъкъ безспорно не можеше да стане, ако преди туй Ааронъ и братята му сж били окончателно избрани да царуватъ.

Скилица и Зонара още казватъ, че българитѣ сж се възбунтували веднага следъ смъртьта на византийския императоръ Иоанъ Цимисхий.[3] Това тѣхно известие не ще да е точно, защото българитѣ петь години преди и три-четири години следъ смъртьта на сжщия императоръ сж се въздържали отъ всѣкакви враждебни действия противъ византийцитѣ и сж мирували. Обаче, щомъ около 979 година Романъ се е завър-

Δαβίδ, Μωϋσῆς, Ἀαρὼν καὶ Σαμουήλ, ἑνὸς τῶν παρὰ Βουλγάροις μέγα δυνηθέντων κόμητος ὄντες παῖδες καὶ διὰ τοῦτο κομητόπουλοι κατονομαζόμενοι. τῶν γὰρ κατὰ γένος προσηκόντων τῷ Πέτρῳ οἱ μὲν ἄλλοι θανάτῳ διεκόπησαν. Βορίσης δὲ καὶ Ῥωμανὸς οἱ τούτου υἱοὶ εἰς τὴν πόλιν εἰσαχθέντες, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, ἔμενον ἐν αὐτῇ. . . .

[1] *Σκ. Δ. Βυζάντιος, Λεξικὸν ἑλληνογαλλικὸν ἢ λέξις «Προχειρίζομαι».*

[2] Zonaras, IV, p. 110. *ὡς γὰρ ἡ τοῦ Τζιμισκῆ κατήγγελτο τελευτή, τέσσαρσιν ἀδελφοῖς ἀνατιθέασι τὴν ὀφειτέραν ἀρχήν, Δαβίδ, Μωυσῆ, Ἀαρών τε καὶ Σαμουήλ οἱ κομητόπωλοι ὠνομάζοντο, ὅτι υἱοὶ γεγόνασιν ἑνὸς τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπισήμων καὶ λεγομένων κομήτων. οἱ γὰρ ἐκ τοῦ βασιλείου γένους ὀφίσιν ἐπιλελοίπασι, . . .* [3] Ibid. — Cedr. II, p. 434.

налъ отъ Цариградъ и е билъ признатъ за царь, той веднага е почналъ военни действия противъ византийцитѣ, защото е искалъ да освободи завладѣнитѣ отъ тѣхъ въ 971 година български области и защото е желаелъ да имъ отмъсти за злинитѣ, които тѣ сж направили лично на него, на брата му царь Бориса и на България. Тѣзи именно военни действия на българитѣ противъ византийцитѣ хрониститѣ Скилица и Зонара поради незнание, види се, на историческитѣ факти или умишлено наричатъ бунтъ.

Не е приемливо и известието на сжщитѣ хронисти, че Аароиъ и братята му се избрали да управляватъ българитѣ следъ смъртьта на византийския императоръ Цимисхий (10 ануарий 976 г.),[1] защото, както казахме, тѣ сж били избрани още въ 971 година, когато царь Борисъ е билъ заведенъ въ Цариградъ.

Въпрѣки тѣзи фактични и хронологични грѣшки известията на Скилица и Зонара сж твърде важни, защото отъ тѣхъ се учимъ, че Аароиъ и братята му въ 971 година сж били избрани за намѣстници на царь Бориса и че тѣ въ това си качество сж управлявали България до около 898 година, когато царь Романъ се е завърналъ отъ Цариградъ и е приелъ управлението на държавата. Презъ цѣлото пъкъ време на самостоятелното си управление тѣ сж се въздържали отъ всѣкакви враждебни действия противъ византийцитѣ, или защото не сж искали да влошатъ положението на царь Бориса и брата му Романъ въ Цариградъ, или пъкъ защото се страхували. Поради туй и византийскитѣ историци нищо не съобщаватъ за тѣхъ въ продължение на около осъмь години.

Аароиъ и братята му постоянно ще да сж очаквали царь Бориса и брата му Романа да се завърнатъ отъ Цариградъ. Обаче около 979 година се е завърналъ само последниятъ, защото царь Борисъ, когато е преминавалъ българската граница, случайно е билъ убилъ отъ единъ глухъ български пограниченъ стражаръ, който не е могълъ да го познае, защото е билъ облѣченъ въ византийско облѣкло, нито пъкъ е могълъ да го разбере, когато му е обяснявалъ кои е.[2] Аароиъ и братята му сж признали Романа за царь,

[1] Ibid. — Zonaras, IV, p. 710.

[2] Cedr. II, p. 435. — B. Prokić, Die Zusätze . . . S. 23, приб. 3.

предали му управлението на държавата и станали негови помощници и полководци, отъ каквито той фактически е ималъ нужда, защото, както казахме, възнамѣрявалъ да воюва противъ византийцитѣ. Въ това си качество Аароиъ и братята му сж взимали живо участие въ новата българовизантийска война. Още въ първитѣ военни походи или въ приготовленията за тѣхъ най-стариятъ братъ Давидъ е билъ убитъ отъ номади власи въ Македония между Костуръ и Прѣспа въ мѣстностьта „Хубави джби".[1] Положително не е известно, въ коя година той е билъ убитъ, но, навѣрно, това ще да е станало около 980 година. Деволскиятъ владика Михаилъ известява, че Аароиъ заедно съ царь Романа и царь Самуила въ 986 година е взелъ участие въ битката съ византийцитѣ при Ихтиманскитѣ проходи.[2] Вториятъ братъ Моисей е билъ убитъ около 995 година, когато е обсаждалъ гр. Сѣръ.[3] Следъ смъртьта на двамата по-стари братя останалитѣ живи двама по-млади братя Аароиъ и Самуилъ сж продължили да помагатъ на царь Романа въ борбата му противъ византийцитѣ, въ която тѣ, по свидетелството на арменския историкъ Стефанъ Таронски Асохигъ, сж се отличили съ храбростьта си и затова сж заели високо положение въ България и фактически въ тѣхнитѣ ржце е било управлението на българската държава.[4] И това все така ще да се е продължавало до 1003 година, когато византийскиятъ императоръ Василий II въ съюзъ съ маджаритѣ е разбилъ българитѣ при рѣка Вардаръ, завладѣлъ е българската столица гр. Скопие, пленилъ е царь Романа и го е изпратилъ въ Цариградъ.[5]

Царь Романъ ще да е извършилъ доста много жестокости въ войната съ византийцитѣ. Навѣрно неговото дѣло ще да е и избиването на гръцкото население въ Тракия, за което Лъвъ Дяконъ говори въ историята си.[6] Затова българитѣ не сж вѣрвили, че той ще се завърне отъ Цариградъ.

---

[1] Cedr. II, p. 435.

[2] B. Prokić, Die Zusätze . . . S. 29 приб. 13.

[3] Ibid. . . . S. 29, приб. 8. — Cedr. II, p. 435. — Zonaras, IV, p. 110.

[4] Des Stephanos von Taron, armenische Geschichte. Aus dem altarmenischen übersetzt von H. Gelzer und A. Burckhardt, Leipzig, 1907, S. 186.

[5] Cedr. II, p. 435.

[6] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій Болгаробойца, стр. 28. L. Diaconus, ed. Bonnae, p. 171.

Всичкитѣ пъкъ негови сродници сж били измрѣли отъ естествена или насилствена смъртъ, поради което династията му е била прекратена и България е останала безъ правителство. Старитѣ българи сж знаели само за монархичната форма на държавно управление и затова, следъ като царь Романъ е билъ плененъ и изпратенъ въ Цариградъ, навѣрно по примѣра на византийцитѣ, у които тогава сж царували двамата братя Василий II и Константинъ VIII, и тѣ, въпрѣки българскитѣ държавноправни понятия, сж избрали за царье виднитѣ си и изпитани боляри, двамата братя Аароиъ и Самуилъ, които преди това фактически сж управлявали българската държава и сж водили войната противъ византийцитѣ. Иоанъ Скилица и Иоанъ Зонара изрично не признаватъ Аароиъ за български царь. Обаче тѣ сжщо така не признаватъ и Романа и Самуила за български царье. Защото, навѣрно, мислятъ, че българскиятъ царски институтъ не сжществува вече и български царь нѣма, тъй като византийскиятъ императоръ Иоанъ Цимисхий въ 971 г. е лишилъ българския царь Борисъ отъ царското му достойнство и съ това е унищожилъ българския царски институтъ.[1] Но въпрѣки това и двамата хронисти, като говорятъ за причината на Аароновото убийство, признаватъ, че Аароиъ и Самуилъ известно време заедно сж царували. Тѣ казватъ, че Самуилъ е убилъ Аарона, защото последниятъ си е присвоявалъ властьта.[1] А това значи, че до убийството си той е управлявалъ заедно съ Самуила. Сжщитѣ още прибавятъ, че Самуилъ следъ като е убилъ Аарона е останалъ самъ владѣтель на цѣла България.[2] А това значи, че преди убийството на последния Самуилъ е царувалъ заедно съ него. На друго мѣсто Скилица почти изрично признава Аарона за царь, защото казва, че неговиятъ синъ Алусианъ е произхождалъ отъ царски родъ.[3]

Освенъ известията на Скилица и Зонара има и други данни, отъ които става вѣроятно, че Аароиъ е билъ български царь. Така арменскиятъ историкъ Стефанъ Таронски Асохигъ казва, че около 986 година и въ времето на византийския

[1] L. Diaconus, ed. Romae, p. 158—159. — Cedr. II, p. 413.
[2] ibid., II, p. 435. — Zonares, IV, p. 110
[3] Cedr. II, p. 531—532 (*τὸν Ἀλουσιάνον*) *περιχαρῶς δεξάμενος ὁ Δελεάνος* (*ἐδεδοίκει γὰρ μή πως προστεθῶσιν αὐτῷ μᾶλλον οἱ Βούλγαροι ὡς εἰς βασιλικὸν αἷμα τὴν ἀναφορὰν ἔχοντι*) *καὶ κανονὸν ὡς ἐδόκει τῆς βασιλείας παρειληφώς, στρατιὰν αὐτῷ δίδωσι χιλιάδας τεσσαράκοντα, ἀπελθεῖν κελεύσας καὶ ἐκπολιορκῆσαι Θεσσαλονίκην.*

императоръ Василий II въ България двама братя сж царували и се наричали комсадцаги т. е. комитопули, синове на комисъ. Името на по-стария отъ тѣхъ е било Самаелъ, т. е. Самуилъ,[1] а името на другия братъ не се казва, но безспорно той е билъ Ааронъ. Авторътъ е сбъркалъ не само годината на царуването на двамата братя, но още и старшинството имъ, защото въ сжщность Ааронъ е билъ по-старъ отъ Самуила. Латинскиятъ лѣтописецъ Адемаръ, който въ началото на XI вѣкъ е написалъ история на франкитѣ до 1028 година, казва, че византийскиятъ императоръ Василий съ голѣмъ трудъ е воювалъ петнадесеть години противъ българитѣ и въ две голѣми сражения е билъ победенъ. Най-после, следъ като българскитѣ царье Самуилъ и Ааронъ сж били убити не въ открито сражение, а съ гръцка хитрость, той е завладѣлъ цѣлата имъ държава, разрушилъ е силно укрепенитѣ градове и крепости, поставилъ е гръцки гарнизони въ тѣхъ и е пленилъ голѣма часть отъ българския народъ.[2] Византийскиятъ държавникъ, историкъ и философъ Михаилъ Пселосъ сжщо говори, че Ааронъ е билъ български царь. Той, навѣрно, сведенията си е събралъ отъ Алусиана, сина на Аарона, съ когото лично се е познаваль и приемалъ неговитѣ посещения. Михаилъ Пселосъ, като говори за българското въстание отъ 1040 година противъ византийцитѣ, казва, че Дѣлянъ, който е билъ началникъ на българскитѣ въстаници, като знаелъ, че българитѣ, съгласно съ народнитѣ си закони и обичаи, избиратъ своитѣ владѣтели отъ царския си родъ, се е обявилъ за потомъкъ на Самуила и на брата му Ааронъ, които кратко време преди въстанието сж царували и управлявали цѣлия

[1] Des Stephanos von Taron, armenische Geschichte von H. Gelzer und A. Burckhardt. S. 186. Doch als dieser in dem Lande der Bulgaren anlangte, erkannten jene das Weil und rickteten den Mitropoliten als einen Ehebrecher und Betrüger. Und nachdem sie ihn mit Stroh und (anderem) brennbarem Material umgeben hatten, verbannten ihn die Könige der Bulgaren mit Feur. Diese aber waren zwei Brüder, welche Komsadzagen (Grafensöhne) genannt wurden: der Name des älteren war Samayêl . . .

[2] Mg. SS. IV, Ademari Historiarum libri III p. 131. Hisdem temporibus (т. е. a. 1000) rebelantes Bulgari Gretiam valde exasperaverant, et Basilius imperator super eos nimis irritatus, voto se obeigavit Deo, monachum fieri, si Grecis eos subieret. Et per annos 15 cum hoste super eos laborans, duobus magnis praeliis victus est. Ad ultimum regibus Bulgarorum Somuel et Aaron non publico praelio sed astucia Graeca interfectis, omnem terram eorum obtinuit, et fortissimas civitates et castella confregit, Grecorum praesidia contra eas ubique ordinavit, populumque Bulgarorum maxima ex parte captivavit. Цитатътъ е у Д-ръ Прокичъ, вж. Глас српск. крал. академије, Кн. LXXVI, стр. 267.

български народъ, остроумно ги е убедилъ да го избератъ за царь, което тѣ и сж направили.[1] Сжщиятъ авторъ на друго мѣсто изрично казва, че Ааронъ е билъ български царь.[2] Най-после претенциитѣ на синоветѣ му Иванъ Владиславъ и Алусианъ да бждатъ български царье и изборътъ имъ за такива установяватъ, че Ааронъ действително е билъ български царь.[3] Защото въ България царската власть се приемала по наследство и ако Ааронъ не е билъ царь, синоветѣ му Иванъ Владиславъ и Алусианъ не би имали никакво право и законно основание да искатъ да бждатъ избрани за български царье и българитѣ, разбира се, никога не би ги избрали за такива.

Отъ казаното до тука може да се приеме, че Ааронъ е билъ избранъ да царува заедно съ Самуила въ 1003 година, когато царь Романъ е билъ плененъ отъ византийския императоръ Василий II и е билъ заведенъ въ Цариградъ. Обаче не е ясно и положително установено, до кога той е царувалъ. Безспорно това е траяло до деня на убиването му. Обаче нито единъ авторъ изрично не казва нито пъкъ отъ нѣкои другъ изворъ се установява, въ коя година то е билъ убитъ. Иоанъ Скилица само казва, че Ааронъ е билъ убитъ на 14 юлий,[4] а споредъ поправката на деволския владика Михаилъ туй е станало на 14 юний[5], въ мѣстностьта Разметаница, която се простира покрай едноименната рѣка и се намира 8-10 километра западно отъ гр. Дупница.[6] Обаче нито Скилица нито де-

---

[1] *Μιχαὴλ Ψελλός*, ed. *K. N. Σάθα, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη*, τόμ. IV σελ. 72, 69. *Ἐπεὶ δὲ ἐντεῦθεν τὰς ἐκείνων (τῶν Βουλγάρων) εἰλήφει (ὁ Δολιάνος) γνώμας, καί μόνον αὐτῷ γένους ἔδει λαμπροῦ πρὸς τὴν τῆς ἡγεμονίας αἵρεσιν (ἐν ἔθει γὰρ Βουλγάροις τοὺς ἐκ βασιλείου γένους εἰς ἐπιστασίαν αἱρεῖσθαι γένους παραλαμβάνειν), ἐπεὶ τοῦτο ἦδει πάτριόν τε καὶ νόμιμον, εἰς τὸν τοῦ γένους παραλαμβάνειν), ἐπεὶ τοῦτο ἦδει πάτριόν τε καὶ νόμιμον, εἰς τὸν Σαμουὴλ ἐκεῖνον καὶ τὸν τούτου ἀδελφὸν Ἀαρὼν τοὺς πρὸ μικροῦ τοῦ παντὸς γένους ἄρξαντάς τε καὶ βασιλεύσαντας, ἑαυτὸν ἀναφέρει μόνον, οὐχὶ γνησίους γονὰς τῆς βασιλείου ὁσφύος προσμαρτυρήσας ἑαυτῷ, ἀλλ' οἷον παραβλάστημα τῆς ἐκεῖθεν ῥίζης ἢ πλάσας ἢ ἀποδείξας, πείθει τε εὐφυῶς, καὶ ἔστι τῆς ἀσπίδος ἄραντες τὴν ἀρχὴν αὐτῷ ἐγχειρίζουσι, . . .*

[2] ibid. *σελ. 71 ὁ γάρ τοι χαριέστατος τῶν τοῦ Ἀαρὼν υἱέων (οὗτος δὲ βασιλεὺς ἐγεγόνει τοῦ ἔθνους), Ἀλλουσιάνος τὴν κλῆσιν, τό τε ἦθος ἡδὺς καὶ τὴν γνώμην λαμπρός, καὶ τὴν τύχην ἐπίσημος, αἰτιώτατος τῆς νίκης τῷ βασιλεῖ γίνεται, οὐ τοῦτο βουλόμενος. ἀλλὰ πρὸς τοὐναντίον ὁρμήσας· ἀλλ' ὁ κινήσας τοῦτον θεὸς ἐκ τῶν ἐναντίων περιποιεῖται τῇ νίκην τῷ βασιλεῖ.*

[3] ibid. *σελ.* 72—73. Cedr. II, p. 452, 531.

[4] ibid. II, p. 435

[5] B. Prokić, Die Zusätze . . . S. 29 приб.

[6] Йорд. Ивановъ, Северна Македония, стр. 39

волскиятъ владика не посочватъ годината,въ която това събитие е станало. Затова въ науката сжществуватъ разни мнения по този въпросъ. Дриновъ и Шлюмберже подържатъ, че царь Самуилъ е убилъ Аарона между 977 и 979 година;[1] Л. Ковачевичъ и Л. Йовановичъ мислятъ, че Ааронъ е билъ убитъ въ 977 година[2]; Д-ръ Прокичъ твърди, че убийството е било извършено въ 976 година, и най-после В. Н. Златарски казва, че то е станало на 14 юний 987 година.[3] Обаче всички тия мнения се основаватъ на предположения, а не на достовѣрни исторически известия.

Скилица и следъ него Зонара, които описватъ събитията, които сж станали въ България преди и следъ смъртьта на византийския императоръ Цимисхий, въ единъ периодъ отъ около 35 години, за убийството на Аарона говорятъ най-после дори и следъ убийството на Моисей, което пъкъ ще да е станало около 995 година. При това отъ известията на сжщитѣ хронисти ясно се установява, че убийството е било извършено, когато Ааронъ и Самуилъ заедно сж управлявали българската държава.[4] А това значи, че то е станало, следъ като царь Романъ е билъ плененъ въ 1003 година отъ византийцитѣ. И другитѣ извори потвърдяватъ сжщото. Деволскиятъ владика Михаилъ положително установява, че Ааронъ е билъ живъ въ 986 година.[5] Латинскиятъ лѣтописецъ Адемаръ сжщо известява, че Ааронъ е билъ живъ и въ 1000 година.[6] Отъ известията на арменския историкъ Стефанъ Таронски Асохигъ се установява, че Ааронъ и Самуилъ сж били избрани за български царье, следъ като царь Романъ е билъ плененъ въ 1003 година.[7] Михаилъ Пселосъ казва, че Ааронъ и Самуилъ сж царували въ България кратко време преди българското въстание противъ византийцитѣ въ 1040 година.[8] Отъ известията на Скилица и Михаилъ Пселосъ пъкъ се установява, че българитѣ, които въ 1015 година сж подържали кандидатурата на Ивана Владислава и въ 1040 година —

---

[1] М. С. Дриновъ, Съчинения, т. I, стр. 486 — G. Schlumberger, L' Épopée bysantine, I, p. 605—606.
[2] Д-ръ Б. Прокић, Глас Српск. Краљ. Академије, кн LXXXIV, стр. 89.
[3] В. Н. Златарски, Македонски прегледъ, г. II, кн. 2, стр. 9.
[4] Cedr. II, p. 435. Zonaras, IV, p. 110.
[5] B. Prokić, Die Zusätze . . . S. 29, приб. 13.
[6] MG. SS. IV, Ademari Historiarum libri III, стр. 131.
[7] Des Stephanos von Taron, armenische Geschichte, S. 185—186.
[8] *Μιχαὴλ Ψελλός*, ed. *K. N. Σάθα, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη*, т. IV. *σελ.* 69.

на Алусиана за български царье, лично сж познавали баща имъ Аарона, признавали сж го за царь, били сж негови съвременници и сътрудници и, навѣрно, сподѣляли неговитѣ политически възгледи.[1] И така възъ основа на всички тия известия мисля, че се установява, че Аароиъ фактически и юридически е царувалъ отъ 1003 година до около 1005 година, или малко по-късно, защото той не е билъ вече живъ въ 1014 година, когато е станала българската катастрофа и защото царь Самуилъ, за да посегне и убие брата си Аарона, трѣбва недоразуменията имъ и споровете имъ не само да сж били остри и непримирими, но още и да сж траели известно време.

Убийството на Аарона е безспоренъ исторически фактъ. То се потвърдява не само отъ хрониститѣ Скилица и Зонара, но и отъ дуклянския презвитеръ.[2] Първитѣ посочватъ още и причината му. Скилица казва, че царь Самуилъ е убилъ брата си Аароиъ, защото последниятъ е съчувствувалъ на византийцитѣ, или пъкъ защото е искалъ самъ да царува.[3] Зонара прибавя, че е искалъ и едното и другото.[4] Това е напълно вѣрно. Действително, Аароиъ ще да е искалъ самъ да бжде царь, защото споредъ българскитѣ държавноправни понятия царската власть се е упражнявала само отъ едно лице и то отъ най-стария мжжъ въ семейството, или отъ най-стария братъ. Понеже пъкъ той е билъ по-старъ отъ брата си Самуилъ, затова ще да е искалъ самъ да бжде царь. Обаче братъ му не ще да е билъ съгласенъ съ това искане, защото е билъ по-деятеленъ и защото той главно е водилъ войната противъ византийцитѣ и е мислилъ да я води. Затова ще да е искалъ поне двамата едновременно да царуватъ, както и въ Византия тогава едновременно сж царували двамата братя Василий II и Константинъ VIII. Сжщо така е вѣроятно, че Аароиъ е искалъ да бжде въ добри отношении съ византийцитѣ, а възможно е да е искалъ да сключи и миръ съ тѣхъ,

[1] ibid. *сел.* 73. — Cedr. II, p. 462. 531.

[2] Popa Dukljanina lětopis, ed. Iv. Črnčić, str. 43.

[3] Cedr. II, p. 435. *καὶ τὸν δὲ τὰ Ῥωμαίων, ὡς λέγεται, φρονοῦντα ἢ τὴν ἀρχὴν εἰς ἑαυτὸν τφετεριζόμενον ἀνεῖλεν ὁ ἀδελφὸς Σαμουὴλ παγγενεί....*

[4] Zonaras, IV, p. 110. *τὸν δ' Ἀαρὼν παγγενῆ τοῦ βίου ἐξήγαγεν ὁ ἀδελφὸς Σαμουήλ, ἢ τὴν ἀρχὴν ἑαυτῷ μόνῳ περιποιούμενον ἢ τὰ Ῥωμαίων αἱρούμενον, λέγεται γὰρ καὶ ἀμφότερα, . . .*

защото ясно е виждалъ, че следъ катастрофата при рѣка Сперхей въ 996 година, а особено следъ катастрофата при рѣка Вардаръ въ 1003 година, войната неизбѣжно ще се свърши въ полза на византийцитѣ, които съ изключение на сегашна източна и западна Македония, тогава сж владѣели цѣлата останала часть отъ обширната българска държава. За да се избѣгне пъкъ пълната катастрофа, навѣрно той ще да е мислилъ, че ще бжде много по-добре, ако своевременно се сключи миръ съ византийцитѣ. Възможно е той дори да е направилъ и формално предложение за миръ на византийския императоръ Василий II. За такова едно предложение известява арабскиятъ историкъ Яхия Антиохийски,[1] но той и този актъ, както и всички други приписва на Самуила. Че действително Аароиъ е билъ приятелски разположенъ къмъ византийцитѣ и е искалъ да бжде въ добри отношения съ тѣхъ, се установява още и отъ факта, че въ 1015 година византийскиятъ императоръ Василий II е повѣрвалъ на сина му царь Иванъ Владиславъ въ искреностьта на предложенията му за миръ и покорность и е преустановилъ военнитѣ действия.[2] Обаче сжщиятъ не е повѣрвалъ и на царь Самуиловия синъ царь Гавриилъ-Радомиръ, който въ 1014 година му е предлагалъ сжщитѣ условия за сключване миръ и продължилъ войната.[3] Самуилъ не ще да е билъ съгласенъ съ Аарона и за отношенията му къмъ византийцитѣ и безспорно ще да е искалъ да се продължи войната противъ тѣхъ, като ще да се надѣвалъ на успѣхъ или поне да се запази онова, което още е било останало. Вижда се, че несъгласията имъ ще да сж били непримирими и споветѣ имъ твърде остри. Затова най-после Самуилъ е посегналъ на брата си Аарона.

---

[1] Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій Болгаробойца, стр. 34.
[2] Cedr. II, p. 462.
[3] Ibid. II, p. 461.

БЪЛГАРСКА ЛЕГИЯ ВЪ ГЪРЦИЯ ПРЕЗЪ 1877 Г.

(ИЗВАДКИ ИЗЪ МОИТѢ СПОМЕНИ).

Отъ Тане Пѣевъ.

Годинитѣ 1875 и 76 създадоха благоприятни политически условия въ Европа за освободителното дѣло на България — херцеговинското въстание, подържано отъ Австрия, сръбско-турската война, подържана отъ Русия. А между това българскитѣ вълнения и въстания допринесоха много за тия условия. Констатиранитѣ жестокости следъ Априлското въстание (1876 г.), извършени надъ мирното българско население отъ озвѣренитѣ башибозуци и редовна турска войска, опожаренитѣ стотици български села и изкланитѣ повече отъ 50,000 невинни старци, жени и деца възбудиха негодуването и възмущението на просвѣтена Европа. Маститиятъ Гладстонъ, водительтъ на либералната партия въ Англия, енергически застаналъ противъ тия турски звѣрства, принуди консервативния кабинетъ на Биконсфилдъ, съвмѣстно съ другитѣ европейски дворове, да наложатъ на турското правителство да въведе въ държавата си реформи, но не вече такива, като написанитѣ въ хатихумаюна и хатишерифа, но реформи съ гаранция.

За тая цель въ края на 1876 г. се състоя въ Цариградъ посланишка конференция, която да изработи реформитѣ и ги наложи на турското правителство за прилагане. Тъкмо, когато изработениятъ проектъ е билъ готовъ да се поднесе, турското правителство прибързало да изненада посланицитѣ съ една хитро скроена изненада. Съ топовни гърмежи отъ цариградскитѣ укрепления се оповестява, че въ Турция се въвеждало конституционно управление. Великиятъ везиръ отива въ конференцията и съобщава на членоветѣ ѝ, че султанътъ издалъ ферманъ, съ който се даватъ права на поданицитѣ му, че е настжпило нова ера на благоденствие на народитѣ, населяващи Балканския полуостровъ, и че изработенитѣ реформи били противни на конституцията.

Следъ тая турска подигравка конференцията се разтурва, но до висша степень се възбуждатъ духоветѣ на кабинети, общественици и политици, вследствие на което започва да се заговорва за война между Русия и Турция. Турскитѣ държавници се опитватъ съ разни хитрини да смекчатъ това всеобщо възбуждение, но всичкитѣ имъ усилия оставатъ суетни. Негово блаженство Антимъ I енергически отказалъ да даде декларация, че българскиятъ народъ е доволенъ отъ новата конституция, поради което бива заточенъ, следъ като наредилъ и изпратилъ народнитѣ представители Д. Цанковъ и М. Балабановъ, като български делегати, да молятъ европейскитѣ дворове да се застжпятъ за българското племе въ турската държава.

Презъ 1876 и 77 г., бидейки ученикъ въ цариградския лицей, гдето следваха повече отъ 40—50 българи, съ другари често ходѣхме въ екзархията и руското консулство, отъ гдето узнавахме новини, които вълнуваха младежката ни душа, така че бѣхме въ течение на събитията, които се развиваха въ страната. Презъ време на сръбско-турската и черногорската война мнозина отъ по-възрастнитѣ ученици напуснаха лицея и заминаха като доброволци; при навечерието на обявяване руско-турската война, когато персоналътъ на руското въ Цариградъ посолство се приготовляваше да замине, сжщо така мнозина отъ другаритѣ ни, които разполагаха съ срѣдства, избѣгаха отъ училището съ последния параходъ за рускитѣ води. Това масово напускане лицея отъ по-възрастнитѣ и побудни наши другари и обявяването на руско-турската война даде поводъ на училищнитѣ власти да следятъ по-зорко останалитѣ българчета, а ученицитѣ турци и гърци да гледатъ на насъ съ неприязънь, да се обръщатъ предизвикателно и заканително, вследствие на което у по-малодушнитѣ се бѣ вселила мисъльта, че тая или утре вечерь ще бждемъ нападнати и избити на сънъ. Тоя страхъ бѣ достигналъ до такава степень, че една нощь едно българче, въ съна си, тичайки по спалнята, съ задавенъ плачливъ гласъ викаше: „бѣгайте, спасявайте се, турци, турци..!“ Отъ този викъ бѣ разбуденъ цѣлиятъ пансионъ, обхванатъ отъ паника. Директорътъ на лицея и главниятъ надзиратель (французи) разследваха случката, поставиха нощна стража, но страхътъ бѣ пустналъ своитѣ корени.

При свободното си време, пръснати на купчинки, съ събрани една до друга глави, се шушнѣше и разсѫждаваше, какво трѣбва да се направи, за да се избавимъ отъ това положение. Защо ни е дотрѣбвало да учимъ тия непотрѣбни, за нищо и никакво неправилни французки глаголи и тоя омразенъ турски езикъ! — Да избѣгаме при нашитѣ другари, които сѫ се вече наредили въ редоветѣ на освободителното дѣло! — На кѫде да бѣгаме, когато остава откритъ пѫтьтъ само презъ Триесть, а той е скѫпъ, защото сме безъ срѣдства. Слуги ще станемъ въ нѣкой параходъ до нѣкой гръцки островъ, отъ гдето провидението може да ни помогне да се доберемъ до Влашко. Ще просимъ ли, ще крадемъ ли, но на всѣки случай трѣбва да бѣгаме, защото предчувствуваме, че особено насъ добро не ни очаква. Такава бѣше темата на разговора между всички българи. Така разсѫждавахме единъ недѣленъ день въ гробищата при Таксима и ние тримадругари, когато единъ, К. Козловски (сега запасенъ полковникъ) предложи за цельта своитѣ петь турски лири, които наскоро бѣ получилъ отъ домашнитѣ си. Живъ е господь! Съ петстотинъ гроша свободно ще стигнемъ до Пирея; тамъ, съ часовника, съ който разполагамъ, ще проживѣемъ нѣколко дена, па най-после, добъръ е господь, гладътъ и нуждата ще ни научатъ, какво трѣбва да правимъ. Следъ като се заклехме, че трима за единъ и единъ за трима ще се грижимъ, залъкъ ще дѣлимъ, но въ нищета нѣма да се напустнемъ, раздѣлихме се да приготвимъ бѣгството си. Козловски замина за Балкапанъ дано да може отъ нѣкого да закърпи още нѣкой грошъ, Танковъ — за Сиркиджи-скеле да намѣри Д. Боботи да уреди бѣгството ни за следующия недѣленъ день, а азъ отидохъ въ Кадж-кьой при единъ познатъ, дано искръпкамъ нѣкоя бѣла пара за черни дни. На уречения день не можахме да бѣгаме, защото баща ми бѣше дошелъ въ Цариградъ по работа. Едва когато щѣше да заминава, му съобщихъ намѣрението си. „Нека Богъ ви пази, той е милостивъ. Молете му се, пастоянно му се молете да ви пази отъ всѣка напасть и бѣда“ каза той, следъ като ме смъмри, че не му съмъ по-рано съобщилъ, за да ме снабди съ малко срѣдства. Отдѣли отъ оставенитѣ си за пѫтни разноски и ми даде една лира, която внесохъ въ общата ни каса.

На 8 май, преоблѣчени въ моряшки работнически, износени дрехи, се настанихме въ единъ платноходъ, който чакаше на пжтенъ вѣтъръ да замине за Пирея, но понеже такъвъ вѣтъръ можеше да закъснѣе, а до това време училищнитѣ власти може да ни потърсятъ и, ако ни намѣрятъ, положението ни ставаше отъ лошо още по-лошо, напуснахме платнохода и се настанихме въ една стара мауна, която служеше за хамбаръ, за да дочакаме заминаването на французкия параходъ Скамандъръ, макаръ че трѣбваше за билети да платимъ по 30 фр. и да останемъ само съ 350 гроша; предпочетохме лишенията отъ колкото да беремъ страхове, макаръ че добриятъ Боботи да ни ободряваше, като ни казваше, че бѣжанова майка не плаче.

На день Св. Кирилъ и Методий, въ зори още, бѣхме се настанили на парахода, гдето трѣбваше да чакаме съ страхъ и съ трепетъ цѣли 14 часа, докато дигне котва. Стражаръ ли нѣкакъвъ замине, полицейски нѣкой агентъ ли се вести въ парахода, като че ли за нашето залавяне идваха. Не помня други пжть въ живота си да съмъ прекаралъ така дълго въ възбуденъ страхъ състояние. Най-сетне параходътъ изсвири, котвата се вдигна и клатейки се отъ основитѣ си напустна пристанището. Между изпращачитѣ, които размахваха кърпичкитѣ или шапкитѣ си, за да пожелаятъ весело пжтуване на близкитѣ си, забележихме нашия Боботи, който ни пожела „добъръ пжть и добра сполука". Параходътъ на втория день спрѣ на Чанакъ-кале, третия при Солунъ и на четвъртия, сжбота, слѣзохме въ Пирея, гдето престояхме цѣлия день, а въ недѣля се упжтихме за Атина.

Градътъ Атина е разположенъ на С.-И. отъ високия хълмъ Акрополи, съ широки и прави улици, съ гиздави мраморни постройки, пъленъ съ старинни паметници: колонитѣ на Пропилеитѣ, Пантеона, развалинитѣ на Одеона, Стадиума, храма на Тезей, Андрониковата врата, паметникътъ на легендарния български войвода Марко Божара (Боцари) отъ Воденъ. Всичко отъ хубаво по-хубаво, обаче, насъ малко интересуваха тия хубости; ние скитахме низъ улицитѣ, спирахме се, търсихме, давахме ухо да чуемъ разговоръ, да разберемъ, разговоръ на нашия езикъ. До превалянето на деня, обаче, като не можахме да срещнемъ и чуемъ такъвъ разговоръ, погрижихме се да подиримъ мѣсто за нощуване. Отбихме се

въ крайнитѣ квартали и въ улица Варваки Горанъ наехме една гола стая, за която предплатихме 18 драхми. Легнахме рано, защото бѣхме много изморени, и при липса на постелка и покривка мѫчехме се да приспособимъ коститѣ къмъ голитѣ дъски. Сухия хлѣбъ зле повлия на другаря Козловски, който заболѣ; паритѣ ни се свършиха, бѣхме принудени да напустнемъ предплатената стая и да търсимъ подслонъ подъ откритото небо по банкитѣ на площадь Кумандуро. Търсихъ работа въ Пирея и въ с. Кулори, но като не намѣрихъ нищо, принудихъ се да продамъ часовника. Предложихъ го на единъ часовникаръ, който ужъ отъ съжаление ми каза, че не струвалъ повече отъ петь драхми. Възмутенъ отъ това, напустнахъ магазина му и въ отчаянието захванахъ съмъ съ високъ гласъ да псувамъ, проклинамъ и оплаквамъ положението си низъ улицата. Въ това време усѣтихъ, че се сложи на рамото ми една ржка и единъ младъ, левентъ, черноокъ човѣкъ ме запита: „Шчо бре дете, кàде грѐндешъ?“ — „Гладенъ съмъ па имамъ още двама другари, които сѫщо така сѫ гладни като мене“.

Този черноокъ, младъ мѫжъ се казваше Лазаръ Рука, известенъ на мнозина софиянци, предприемачътъ костурчанинъ, покойниятъ Лазаръ Юруковъ, който следъ като изслуша патилата и неволитѣ ни, нахрани ни въ една богата гостилница и ни отведе въ кѫщата на Леонида Вулгари, комуто изложихме кое ни е заставило да попаднемъ въ Атина, като по единъ деликатенъ начинъ му дадохме да разбере, че нашето желание е да продължимъ пѫтя си до Ромъния. — Вие нѣма да заминете, менъ ми трѣбватъ такива момци, каза той и поржча да дойдатъ жена му и сестра му.

— „Вижте, въ какво окаяно положение сѫ прокудени тия млади мои сънародници, имъ каза той. Жена му съ състрадание ни изгледа и съчувствено разпита, кой отъ кѫде е, когато сестра му, като ни видѣ окѫсани, съ нечисти и покѫсани дрехи, полубоси и разчорлени, напустна демонстративно стаята съ думата „манги“. Леонида поржча на Лазара да ни снабди съ нови дрехи и следъ като се измиемъ и престрижемъ отново да отидемъ у дома му. Като се явихме пречистени и предрешени, Леонида повика пакъ сестра си да види по-раншнитѣ „манги.“ Тя се завтече къмъ него, целуна му ржка и поиска прошка, че въ бързината може да го е оскърбила.

Впоследствие мадамъ Минерва бѣше много внимателна и вежлива къмъ насъ.

Настанени въ добра квартира, абонирани на сносна гостилница, много пжти канени на обѣдъ и вечеря, ние не бързахме да повторимъ молбата си да ни изпратятъ въ Ромъния. Като ни държа известно време на изпитание и като се увѣри въ нашата преданость къмъ него, а още повече като изучи поведението ни, прибра ни по-близу до себе си, разкри плана и намѣренията си и ни каза, защо сме му потрѣбни. А ние отъ наша страна, като намѣрихме въ неговото лице единъ благодетель, силно се привързахме къмъ него, и въ съзнанието че било презъ Ромъния, било презъ Македония, все еднакво ще служимъ на отечеството, решихме да останемъ тукъ, като се зачислихме въ съставения въ Атина български легионъ. Следъ непродължително време Киро Козловски бѣ повиканъ за секретарь на легиона, а Атанасъ и мене взе за особени поржчки.

II.

Леонида Вулгари произхожда отъ българско потекло, както той самъ признаваше и твърдѣше. Баща му, Атанасъ, презъ 1819 год. напусналъ отечеството си, Пиянечко, и заминалъ да търси щастието си въ Гърция, защото билъ отъ бедно семейство. Тамъ попадналъ въ бунтовническа срѣда между андарти и, увлѣченъ отъ тѣхъ, вземалъ участие въ освободителното дѣло на Гърция, като постжпилъ въ българгарската кавалерийска дружина, гдето като се отличилъ въ много сражения, спечелилъ обичьта и симпатиитѣ на военачалницитѣ си Хаджи Михалъ и Хаджи Христо (българи), а следъ тѣхната смърть билъ назначенъ за пръвъ капитанъ на новосформираната гръцка кавалерия. Оженилъ се за гъркиня, отъ коятоималъ две деца, Леонида и Минерва. 15—16 годишния Леонида изпратили въ Одеското военно училище, гдето като юнкеръ презъ 1853 год. (кримската война) се зачислилъ въ една доброволческа команда, която първа преминала Дунава и влѣзла въ Силистра. За указаната отъ него лична храбрость билъ награденъ съ ордена Станиславъ, но понеже билъ лудъ гидия, въ едно възбуждение обидилъ началството си, което влечало тежко наказание. Това го принудило да избѣга обратно при родителитѣ си, гдето прекаралъ младинитѣ

си въ бури и приключения. За да манифестира българското си произхождение, той казваше на сестра си, че тя е българка. „Ти си българинъ“ му възразяваше тя, „защото татко бѣше българинъ, а азъ съмъ гъркиня, защото мама бѣше гъркиня“.

Когато станало известно за драматическия край на Цариградската конференция и решението на руското правителство да изпрати делегатъ по европейскитѣ дворове за подготвяне почвата за една евентуална руско-турска война, Леонида Вулгари скроилъ, какъ да изкористи тоя руски делегатъ—Генералъ Игнатиева. Съ съдействието на влиятелнитѣ въ гръцката столица българи-костурчани, приготовляватъ едно импозантно посрещане на генерала, а когато последниятъ отседналъ въ руското консулство, посрещачитѣ нѣколко хиляди души поискали да му се представи една делегация. Последната, на чело съ Леонида, Иоанъ Г. Паунчевъ, Иоанъ А. Рука, Лазаръ Рука и Панайотъ Антоновъ, следъ приветствията заявила на Игнатиевъ, че въ предстоящата руско-турска война македонцитѣ, живущи въ Атина, повече отъ 10,000 души, сж готови да заминатъ за отечеството си да повдигнатъ населението да въстане, и го помолила да ги снабди съ орж-жие и срѣдства. Генералътъ благосклонно изслушалъ депутацията и заявилъ, че въ скоро време ще я снабди съ исканото. Когато въ консулството се бавила депутацията, множеството възбудено чакало да научи резултата отъ ауденцията, а когато депутатитѣ се явили между чакащитѣ и имъ съобщили резултата, възгласитѣ „Ура! да живѣе Русия, да живѣе Македония!“ заглушавали атинскитѣ улици. Това настроение продължило три дни и три нощи, презъ време на пребиването на генерала въ Атина до изпращането му въ Пирея на парахода.

Особено и забележително е било и настроението на нашитѣ костурчани презъ тия три паметни дни. Атинянитѣ за пръвъ пжть били свидетели на таково българо-славянско вдъхновение въ изявление на патриотическитѣ си чувства, казваше Леонида.

Следъ изпращането на генерала съставенъ билъ български революционенъ комитетъ въ Атина отъ сжщитѣ лица, които взели участие въ аудиенцията при Игнатиевъ. Комитетъ изработилъ уставъ, съдържащъ само нѣколко члена: Състави

се въ Атина български революционенъ комитетъ, който има за задача да повдигне въстание въ Македония за извоюване автономни права и свобода за Епиръ и Тесалия. За постигане на тая цель комитетътъ ще си служи съ следующитѣ срѣдства: да изпраща въ тия области апостоли за пропаганда; да образува бойни ядра, складове, куриери и канали; да доставя оржжие и всички нуждни потрѣбности за революцията; да влиза въ споразумение съ стари войводи въ вжтрешността безъ разлика на вѣра и народность; да образува единъ легионъ отъ изпитани млади българи, живущи въ Атина подъ името българска легия; да действува съ легални и нелегални срѣдства, съ митинги, вестници, подкупи, оржжие, огънь и смъртъ."

Въ това събрание били избрани апостоли за вжтрешността. Следъ като пристигнали по мѣстата си, споредъ попослешни тѣхни съобщения, успѣшно имъ вървѣла работата; само съ апостола Лазаръ Рука станало предателство. Той, следъ като обходилъ района си и изпълнилъ даденитѣ му нареждания, срещналъ се съ попъ Буфъ, съ когото тръгнали да обходятъ и проверятъ действията на избранитѣ апостоли, при която обиколка единъ гръцки свещеникъ ги предава на властьта, отъ ржцетѣ на която попъ Буфъ успѣва да избѣга, а Л. Рука, задържанъ въ битолския, солунския и цариградския затворъ, отъ гдето по застжпничеството на единъ влиятеленъ неговъ съотечественикъ бива освободенъ следъ четири-месечни грозни изпитания.

Току следъ неговото освобождение и пристигането му въ Атина стана случайната ни среща съ него, запознаването ни съ Леонида и записването ни въ българската легия.

Забележителна личность бѣше попъ Буфъ, който съ своитѣ 15 харамии съ нетърпение чакаше пристигането на пушкитѣ да ги въоржжи та презъ Пиндъ да ги поведе да „шжтатъ по Македония". Той взелъ живо участие въ борбата за църковната ни свобода, будилъ народното чувство низъ разнитѣ краища на Македония, вследствие на което бѣ си спечелилъ ненавистьта на фанариотското духовенство: наклеветяванъ предъ турскитѣ власти, преследванъ, арестуванъ, изтезаванъ, но стоически всичко е понасялъ, за да стане буенъ и смѣлъ български революционеръ. Нашъ постояненъ

гость бѣше той, и първата му приказка биваше: „Кòга ке кинѝсаме, кòга ке òйдемъ у Македония и со òрлета да шжтаме и гонимъ поганци?“ — и захващаше да пѣе патриотически пѣсни. Луда гидия бѣше попъ Буфъ.

По това време голѣма часть отъ гръцкитѣ патриоти бѣха обхванати отъ идеята за панелинизма, като намираха, че тъкмо сега, когато рускитѣ войски бѣха отвлѣкли въоржженитѣ сили на Турция на северъ къмъ Дунавъ и на истокъ въ Азия, лесно ще могатъ да реализиратъ своята мегали идея. Заплашени обаче отъ англійското консервативно правителство, че ако Гърция насили турскитѣ граници, Пирея ще бжде блокирана, вследствие на което гръцкото коалиционно правителство на Даляни бѣше засилило границитѣ си да не минаватъ нелегални и бѣ наложило единъ видъ цензура на гръцкия печатъ та скоро тия патриотически чувства се изпариха. Масовото обаче емигриране на тесалийски и епирски бѣжанци, прокудени отъ черкезки и албански звѣрства, наново раздвижиха гръцкото патриотическо чувство, и въ този промежутъкъ комитетътъ спечели редактора на в. „Алитиа“, г. Николаиди, който съ редъ статии успѣ до голѣма степень да раздвижи духоветѣ на атинянитѣ та кжщата на Леонида захвана да се посещава отъ политици, професори и студенти, гдето разсъждаваха и крояха планове, какъ да отклонятъ правителството отъ това негово пасивно поведение. Наредиха да свикватъ публични събрания, гдето ораторитѣ въ пламенни слова възпѣваха героитѣ отъ освобождението на Гърция и взимаха резолюции за обявяване война на Турция и поставяне кръстъ на Св. София. Като не помогна и това срѣдство, прибѣгна се да се въздействува на правителството чрезъ митинги. На чело на комитета, съ легионеритѣ на брой повече отъ 2,000 души и емигранти, единъ митингъ въпрѣки запрещението на властьта се състоя. Жандармерията и войската бѣха на кракъ, като бѣха заели улицитѣ, водещи къмъ двореца и улицата, която води за Пирея. Сборниятъ пунктъ бѣше на площадъ Кумондуро, но демонстрантитѣ, идещи отъ Пирея, като не можаха да се съединятъ съ тия отъ града, дадоха нѣколко изстрела, и като паднаха нѣколко коня и войници, разкжсаха кордона и се отправиха за площада предъ двореца, гдето се държаха речи. Между говорившитѣ бѣше и нашиятъ попъ Буфъ, който заедно съ другитѣ оратори бѣха на ржце внесени въ двореца при

заглушителнитѣ викове „жито полимо!“, викайки да излѣзе кралътъ за да му съобщатъ резолюцията. Той обаче като не излѣзе, много нецензурни думи се изказаха по неговъ адресъ. Вследствие на тоя митингъ гръцкото правителство на 4/VIII заявило на великитѣ сили, че ако Турция не обуздае черкезитѣ въ Тесалия, ще бѫде принудено да ѝ обяви война, на което пъкъ Турция отговорила, че ако Гърция не прекрати военнитѣ си приготовления, ще изпрати войска въ Атина. Обаче нито Гърция можеше да обявява война, защото се страхуваше отъ английското заплашване, нито Турция можеше да праща войски въ Атина, защото нѣмаше лишни сили.

Следъ това работитѣ на комитета са затегнаха по причина на зачестилитѣ се неприятни новини отъ полесражението, — катастрофата при Ст.-Загора, отстѫплението на генералъ Гурко, напредването на турскитѣ сили къмъ Габрово, опожаряването селата на цѣли области — надувани още повече отъ правителствения печатъ. Отношенията между комитета и посланика Суваровъ се обтегнаха, защто последниятъ бѣ престаналъ да се интересува за очакваното оржжие, понеже се съмнявалъ дали ще му се предадатъ при тая английска заплаха. Срѣдствата на комитета се изчерпваха, а безработнитѣ легионери трѣбваше да се подържатъ. Имаше и масово приижданe на емигранти, на които трѣбваше да се помага. Всичко това причини охлаждение както у членоветѣ на комитета така и между емигрантскитѣ срѣди. Моитѣ другари, повлияни отъ това положение, и като предполагали, че то може да продължи, счели за безцелно да стоятъ повече въ Атина та измолили Леонида да ги изпрати въ Румъния.

Една зарань на Коринтското пристанище, гдето бѣхъ по работа, виждамъ Леонида и другаритѣ. „Твоитѣ другари ни напускатъ“, каза Леонида. Следъ дълги пререкания, сърдни, протести, увещания срѣщаме мадамъ Вулгари, която, като узна решението имъ, каза, че не трѣбвало да бързатъ да заминаватъ, защото въ Македония ще бѫдатъ по-полезни за България отколкото тамъ на фронта, гдето и така руското оржжие има надмощие. „Вие двама не ще засилите рускитѣ редове, но тъй като вече сте тръгнали, пожелавамъ ви всичко добро“, каза имъ тя. Но като узна, че и азъ ще ги последвамъ, тя се противопостави и по никой начинъ не се съгласяваше, понеже съмъ билъ полезенъ за Леонида.

Молбитѣ и сълзитѣ ми не можаха да ѝ въздействуватъ. „Върви, тогава, безъ моитѣ благопожелания", каза тя сърдито и се отстрани. Другаритѣ ми настояха, убедиха ме да остана, защото не се раздѣляме въ неволя. Впоследствие тѣ се разкайвали, че сж взели това решение, когато стигнали въ Свищовъ, гдето Др. Цанковъ ги съветвалъ да не постжпватъ въ редоветѣ на войската, защото били много млади, а ги настанилъ за учители въ селата. „На писмата на Леонида не отговорихъ, защото не вѣрвамъ на гърцитѣ", имъ казалъ Д. Цанковъ.

Униние все царѣше между българитѣ костурчани и легионеритѣ, а за да се не бездействува, предложихъ да се изпрати една жалба до главнокомандующия, Великий князъ Николай Николаевичъ, едно за да се съживятъ отпадналитѣ духове и друго да се оправдаятъ предъ генералъ Игнатиева и Славянското благотворително дружество та да ги не обвиняватъ въ бездействие. Жалбата гласѣше:

До Н. Ц. Височество Великий Князъ Николай Николаевичъ, командующъ рускитѣ войски.

Ваше Царско Височество!

Отъ исторіята знаемъ, че рускія народъ и неговитѣ славни правителства отъ вѣкове сж полагали грижи и жертви за облекченіе робското положеніе на родственія на майка Руссія български народъ, населяващъ Балканскія полуостровъ, който петь стотинъ години стѣне подъ турски агарянски хомотъ.

Великій Княже!

Подиръ толкозито грижи и несмѣтни жертви, съ които Руссія откупи свободата на Влашко, Богданско, Сърбія и Гърція, по повѣление Божіе, прѣдопрѣдѣлено било жребіе да падне на Богоизбраннія и Богопомазанія всеруссійски Императоръ Александъръ II да обяви брань на супостата агарянъ и да дарува и насъ българитѣ съ сладката свобода.

Великій Княже!

За върховній вождъ на тая освободителна война сте помазанъ Вий, Великій Княже, комуто Богъ нека дарува крѣпость и сила да водите войскитѣ си къмъ побѣди, да съкрушите супостата, да прославите русското оружіе и освободите Българія отъ плачевно робство.

Великій Княже!

Ние долуподписанитѣ, българи отъ разнитѣ краища на Македонія, воспрѣпятствувани отъ гръцкитѣ държавници да заминемъ за отечеството си съ оружіе и се боримъ за нашата свобода, колѣнопрѣклонно молимъ и славословимъ Бога съ язика на славенобългарскитѣ апостоли Св. Св. Кирила и Методія да се свърши войната съ благополучіе и да имате въ грижитѣ си за нашата участь, като ни свържите съ еднокровнитѣ ни братя отъ Мизія и Тракія, както сме свързани церковно.

Увѣрени че нижайшата ни жалба ще бжде взета подъ Вашето попечителство, оставаме Ваши най-покорни чада.

Атина, 28/VIII.1877 г.

Горната жалба бѣ покрита съ повече отъ 3000 подписа, между по-първитѣ отъ които личеха подписани Иованъ Г. Пагунчевъ, Иоанъ А. Рука, Лазаръ Рука, Панайотъ Антоновъ и т. н. т. Неграмотнитѣ и тия, които не искаха да се подписватъ съ гръцки букви, подписваше ги Апостолъ Лазаровъ.

Когато опредѣлената комисия е поднесла на Суваровъ за препращание жалбата по принадлежность, той имъ съобщилъ, че многоочакваното и многожеланото оржжие пристигнало и че комитетътъ можелъ да разполага съ него още отъ тоя день. Оржжието се стовари въ карантиннитѣ бараки на единъ отъ саламинскитѣ острови (Св. Георги). Капитанитѣ Сирилъ, французинъ, и Отто, полякъ, се заеха съ обучението на първата партида отъ 300 легионери, които съ охота възприемаха словесното и практическо партизанско учение и стрелба, подиръ това втората и трета партида. Числото на легионеритѣ постоянно се увеличаваше отъ емигрирали македонци и изъ България, между които и Тончо Герджиковъ, който като поискалъ да слѣзе на острова, караулниятъ го задържалъ, докато получи разрешение. При съобщението, че пристигналъ нѣкой си Антонио Павло отъ Филипополи и искалъ да се зачисли въ легиона, дадохъ нареждане да го арестуватъ и оставятъ безъ хлѣбъ до следующия день, защото помислихъ, че може би да е отъ тѣзи пловдивски гърчета, съ които съмъ ималъ улични разправии та малко да го поизтезавамъ. Когато на зараньта го доведоха, що да видя? — „А бе, Тончо, що диришъ тукъ, и що си не обади сжщинското име, та да не

гладувашъ?" му казвамъ. — „То тукъ така върви. И за тебе ми казаха, че си се именувалъ Атанасиосъ Примасъ, та май ме издуваше да не си оня Атанасаки отъ Теп-алтж, когото сме гонили съ камъни низъ пловдивскитѣ улици. Ха сега нахрани ме, па после ще приказваме." Въ скоро време Гончо стана любимецъ на дружината. Между емигриралитѣ Д. Поповъ (Централниятъ) и Хр. Бъчваровъ (софийскиятъ печатарь) бѣха задържани отъ Леонида нѣколко дни, докато ги снабди съ паспорти и изпрати съ препоржка до рускитѣ консули въ Корфу и Триестъ за да заминатъ за Ромъния заедно съ Т. Маневъ отъ Чирпанъ, Мазеновъ, Г. Докторчето, Вапцаровъ, Бончо х. Калиновъ (запасния генералъ Балабановъ отъ Хасково), Ив. Джуджевъ (отъ Карлово) Драгиевъ (отъ Нова Загора), Ст. Петровъ, В. Михаиловъ, Ц. Никололовъ, Наумъ Костовь, Иларионъ Русеновъ и много други, имената на които съмъ забравилъ.

Презъ септемврий и октомврий комитетътъ развиваше трескава деятелность, — пренасяха се и складираха пушки и муниции въ Ламия и др. погранични пунктове, изпращаха се малки чети въ вжтрешностьта, ежедневна стрелба въ острова, военно настроение на легионеритѣ и емигрантитѣ. Всичко това бѣ обърнало вниманието на турския консулъ, който, придруженъ отъ единъ жандармерийски капитанъ, една привечерь се явява предъ острова за да разузнае, що се върши въ него. Караулниятъ (нашъ Тончо) обаче дига пушката и имъ заявява, че ако веднага не се върнатъ, ще стреля. За случката веднага се уведоми Леонида, и още презъ сжщата нощь островътъ бѣ очистенъ, като една часть отъ оржжието се складира въ Мегара, а другата въ Пирея. Ако и на следующия день при обиска въ острова да не се е намѣрило нищо подозрително, работитѣ на комитета на ново се затегнаха. Правителството зорко следѣше действията на комитета, като едновременно бѣ засилило границитѣ та мжчно можеха да заминатъ въоржжени чети въ вжтрешностьта, освенъ чрезъ Пиндъ планина, гдето куцовласитѣ охотно ги улесняваха. Легионеритѣ се пръснаха като едни постжпиха въ редовната войска, други се завърнаха за работата си, а останалитѣ около 300 души останаха въ тежесть на комитета. Освенъ Леонида всички бѣха се отчаяли. Той продължаваше да се интересува за дейностьта на по-рано заминалитѣ четници,

като изпращаше специални куриери до границата, отъ които се бѣше осведомилъ, че почти всички сж заминали презъ Пиндъ въ Костенарията и отъ тамъ въ Леринско и Битолско; че други стигнали въ Олимпъ и напредвали къмъ Воденско за Ниджа планина. Нѣкакви калугери идваха, съ които имаше дълги съвещания. Като затворенъ лъвъ, съ часове стоеше въ кабинета си предъ отворената карта и изучваше, на кой пунктъ да обяви общото въстание, а постоянниятъ му погледъ беше устременъ къмъ солунското пристанище. Най-после, като сложи показалеца си на картата върху Бешикъ-дагъ, извика „тука!". Така проектираше Леонида: да слѣзе съ дружината си въ светогорския полуостровъ, отъ тамъ по море и по суша да се добере до Бешикъ дагъ (Карадагъ), отъ гдето лесно можело да се прескочи въ Бѣласица презъ Круша пл., и тамъ да обяви въстанието. Споредъ събранитѣ отъ него сведения турскитѣ казарми въ Македония били празни, редовна войска почти нѣмало, а дружинитѣ на капитанитѣ Темко и Стоянъ, както и на воеводитѣ Малама, Станосъ, Василъ Журка, Лазо Бриченко, двамата братовчеди Орловци и много други заемали планинитѣ отъ Костуръ до Родопитѣ, организирани съ куриери и укриватели, та при даденъ знакъ дружинитѣ, събрани въ едно, ще обявятъ свободата на Македония.

— Господинъ капитане, презъ това време на годината труденъ е пжтьтъ презъ нашитѣ планини; снѣговетѣ и виелицитѣ натрупватъ пжтекитѣ та е мжчно човѣкъ да се ориентира," му казахъ.

— „Челъ ли си похода на Суворова презъ Алпитѣ? Въ войнишкия словаръ думитѣ трудъ и невъзможно не сжществуватъ (ден епа̀рхан)" ми отговори той, и азъ млъкнахъ.

Леонида ликуваше, той сияеше отъ радость и съ орловъ погледъ гледаше къмъ Пиянечко, родното мѣсто на баща му, което искаше живъ или мъртъвъ да посети въ освободена Македония. За достигане обаче на тия си мечти и въ горещото си желание имаше да преодолява много препятствия, много мжчнотии. Самоувѣренъ обаче, той се не спираше предъ нищо, готовъ и престжпление да направи, но на всѣка цена да осжществи идеала си.

За да разположи гръцкитѣ патриотически силогоси и правителството, той приближи при себе си известнитѣ тогава тесалийски капитани Челю и Ексархо, съ които съвмѣстно

приготви една чета, смѣсена отъ македонци, тесалийци и епироти, и пустна мълвата, че тая чета ще замине за Тесалия да воюва за нейното освобождение и присъединяването ѝ къмъ кралството. Съ тая мълва се постигна известенъ успѣхъ: общественици, патриоти и редактори, запознати съ комитетския уставъ, зачестиха да го посещаватъ и да кроятъ планове единъ отъ другъ по илюзорни; пресата измѣни своя езикъ, а епиротитѣ, развѣващи широкитѣ гуни низъ атинскитѣ кръчми и улици, произвеждаха своя ефектъ на масата; стари, инвалиди, капитани, останки отъ 1822 год. по стъгди и кръчми явно проповѣдваха и подканяха за осжществяване великата гръцка идея. Съ тая мълва Леонида повдигна акциитѣ си и вѣрваше, че къмъ който силогосъ и да се обърне, все ще бжде подкрепенъ. Тежко бѣше обаче разочарованието му, когато последнитѣ отказаха да го подпомогнатъ та бѣ принуденъ да се обърне къмъ известния по онова време българофилъ Саржоглу, съ когото свърза единъ патриотически заемъ отъ 5000 турски лири, съ която сума нае единъ параходъ подъ турско знаме, който презъ всѣки десеть дни отиваше до Солунъ за превозване на храни, съ условие да отведе една дружина отъ 300 души въоржжени хора въ турскитѣ води.

Презъ втората половина на декември бѣше, когато параходътъ напустна Пирейското пристанище. Минавайки край Фалеро и Халкида, спрѣхме на островъ Шкяти, на границата на гръцко-турскитѣ води, гдето пренощувахме. На следующия день, въ ранна зарань, наредени на кувертата на парахода, Леонида следъ една пламенна речь предупреди дружината, че настжпваме вече въ турскитѣ води и че преди да дадемъ клетва за вѣрность и послушность нека се изкажатъ водителитѣ (войводитѣ), ще го последватъ ли доброволно и безропотно до мѣстото за дебаркиране, което е избралъ и което сега нѣма да имъ съобщи. Само попъ Буфъ наруши тишината, като разбра, че нѣма да узнае мѣстото за слизане, помоли да му се даде оржжието и слѣзе съ дружината си, защото, каза той, не че го е страхъ отъ смъртьта, а се бои да не попадне живъ въ ржцѣтѣ на турцитѣ и наново да излежава въ турскитѣ зандани, гдето му сж прогнили месата, като добави, че той ще ни намѣри, ако рече богъ, гдето и да сме въ Македония. Следъ прочитане клетвата, която всички гласно изговорихме, параходътъ напустна острова, навлѣзохме

въ турскитѣ води, като се отдалечихме отъ брѣга при едно много неблагоприятно време, защото имаше голѣма буря. Нощьта настжпваше, а ние бѣхме още много далечь отъ избраното мѣсто. Съвещанията съ капитана на парахода ставаха често, който най-сетне заяви, че е рисковано повече да се продължава въ това неблагоприятно време, защото ако се спасимъ отъ корабокрушение, то сигурно ще попаднемъ въ неприятелски ржце, защото едва на следующия день около обѣдъ ще сме предъ солунското пристанище. Това категорично капитаново изявление принуди Леонида да даде нареждане, параходътъ да се отправи къмъ Катерини, гдето стигнахме около полунощь. Параходътъ спрѣ безъ да пустне котва. Спуснаха се варкитѣ, и гребцитѣ загребоха съ веслата къмъ брѣга за да отнесатъ въоржженитѣ хора, но понеже нощьта бѣше много тъмна и морето не преставаше да бушува, една вълна подема варката и я хвърля върху една скала, варката се разбива, напълва се съ вода и едва, съ голѣми усилия се връща обратно до парахода. Параходътъ бѣше като играчка въ обятията на вълнитѣ та бѣше рисковано да пустне и втората варка, затова се даде заповѣдь да се върнемъ обратно назадъ та слѣзохме на островъ Скопело, отъ гдето параходътъ, като се снабди съ други две варки, заминахме и слѣзохме на мѣстностьта Загоре, надъ Воло, или така наречената „Та икоси тесата“ — мѣстность, заселена отъ 24 християнски села, до единъ малъкъ манастирь. Натоварихме резервата оржжие на манастирски мулета и по политѣ на планината Оса спрѣхме при едни кжшли (зимовища на овчари). Капитанитѣ Ексархо и Челю останаха съ 200 души, а ние продължихме пжтя съ останалитѣ само българи за Олимпъ. Тукъ при добро гостоприемство между овчари починахме и на следующия день по политѣ на планината минахме въ бродъ р. Бистрица и спрѣхме при политѣ на Доксата. При тоя си походъ имахме две сражения съ арнаути и едно съ осъмь суварии, които заловихме съ два товара пари, само бѣли меджидиета. Вързани ги отведохме до Доксата, гдето следъ като плячката се даде на войводитѣ и подвойводитѣ, а заловенитѣ на тѣхно разположение, Леонида и азъ се върнахме съ овчари до Катерини, отъ тамъ съ една рибарска лодка до парахода, съ който бѣхме дошле, върнахме се обратно въ Атина, съ намѣрение Леонида да излѣзе все по сжщия пжть, съ по голѣма чета, но на всѣка цена за светогорския полуостровъ.

Следъ завръщането си Леонида бѣ заловенъ и арестуванъ за измѣна. Благодарение обаче на застжпничество на влиятелни лица предъ Кумандуро, бѣ освободенъ, и за да се рехабилитира предъ властьта, влиза въ споразумѣние съ тогавашния кметъ на гр. Атина, Сучо, когото изпраща въ Тесалия съ една въоржжена чета, въ която бѣха само двадесетина българи. Следъ заминаването на четата пресата бѣ проглушила свѣта — за да се прикриятъ подозренията, хвърлени върху Леонида.

Презъ това време кабинетътъ на Делияни се промѣни съ тоя на Кумандуро, въ когото гърцитѣ имаха силна вѣра, че ще обяви война на Турция. И действително тогава гръцкото правителство изпрати въ Тесалия голѣма часть отъ войскитѣ си. Това даде възможность на Леонида да осжществи идеала си, за която цель проявяваше трескава деятелность, именно да замине за избраното мѣсто съ една чета отъ 500 души. И тъкмо, когато бѣше приготвенъ вече да извърши тоя си походъ, той бѣше заплашенъ наново да бжде даденъ подъ сждъ, ако не спре военнитѣ си приготовления.

Голѣмъ обратъ бѣ станалъ въ войнственото настроение на Гърция следъ петь дневно ширене на гърцкитѣ войски въ Тесалия, отъ гдето тѣ бѣха принудени обратно да се върнатъ, защото бѣ последвала много остра нота отъ Англия и защото одринското примирие давало възможность на Турция да изпрати сухопжтни и морски войски срещу западната си съседка. Тоя обратъ падна върху главата на Леонида като гръмъ, и той заболѣ. Легионеритѣ се разпржснаха. Действията на комитета безъ неговия представитель пропаднаха.

Зачестиха новинитѣ да идватъ: форсирането на Шипка, Вайсалъ паша разбитъ, рускитѣ войски въ Тракия, въ Одринъ, най-сетне рускитѣ войски въ Дедеагачъ. Бре вѣрно е, бре не, до като видѣхме единъ руски щемпелъ върху единъ пликъ, изпратенъ отъ Дедеагачъ, и нашитѣ българи захванаха да си пригатятъ багажа за връщане, които последвахъ и азъ.

Въ Одринъ чакахъ генералъ Игнатиева да се върне отъ Санъ-Стефано за да му предамъ писмото отъ Леонида и да изложа мжчнотиитѣ, които еималъ той за да осжществи повдигане въстание въ Македония. „Опоздалъ“—каза генералътъ, следъ като прочете писмото, като прибави да съобща на костурци, че и тѣхниятъ край влиза въ предѣлитѣ на свободна България.

Леонида и следъ войната не преставаше да се интересува за положението на България, Румелия, и Македония; съобщаваше, че изпратенитѣ отъ него чети още продължавали да будятъ духоветѣ въ Македония, и съжаляваше, че нѣкои отъ тѣхъ измѣнили на освободителната идея, като се обърнали въ формени разбойници, каквито бѣха Маламата и Спано. Презъ 1880 год. Леонида бѣше дошелъ въ Пловдивъ да иска подкрепа отъ тогавашното румелийско правителство да образува чети и да замине за Македония, но като не му се даде, изпратилъ бѣше особенъ пратеникъ въ Родопитѣ да се срещне съ Малама и го увещае да напустне разбойничеството и се сдружи съ него да действуватъ въ вътрешностьта на Македония за да извоюватъ автономни права. Малама не се съгласилъ, и Леонида, убитъ духомъ, се върна обратно въ Гърция.

ГРАДЪ КУКУШЪ И КУКУШАНИТѢ

Отъ Н. Суринъ.

Македония е една отъ най-красивитѣ планински страни. Планински вериги съ стръмни пропасти, вѣковни гори, бурливи рѣкички съ водопади и водовъртежи, съ мъгляво-сини далечини — това сж обикновени македонски изгледи, които възхищаватъ художници и любители на прекрасната и грозна природа. Повечето македонски градове и селища, отдалечени отъ желѣзнопжтнитѣ линии, имаха рѣдко удобни пжтища за съобщение помежду си и съ културния свѣтъ. По тая причина и по общитѣ условия на живота подъ турската власть, населението живѣеше повече осамотено и се различаваше понѣкога доста рѣзко дори въ два съседни района, раздѣлени само отъ единъ планински хребетъ. Малко имаше плодородни равнини съ удобни пжтища, които даваха на населението удобства на постоянно общение съ своитѣ съседи, съ голѣми културни центрове на Македония и съ външния свѣтъ. Градътъ Кукушъ се ползуваше съ изключителни удобства въ това отношение. Отдаленъ отъ Солунъ само на 55 километра, разположенъ всрѣдъ една отъ най-голѣмитѣ и най-богати въ Македония равнини, той живѣеше единъ културенъ животъ и отдавна бѣ станалъ единъ отъ главнитѣ центрове на българщината и опора за борба на българитѣ противъ различни пропаганди и интриги отъ страна на врагове на българското племе и претенденти на македонската територия, особено насърдчени отъ Берлинския конгресъ. За всички, познаващи македонското население, бѣше ясно, че грамадното болшинство съставляваха българитѣ. Руската дипломация още презъ време на освободителната война 1977—78 год. смѣташе Санстефанскитѣ граници за естествени граници на българското племе.

За българитѣ при такива условия най-доброто оржжие за защита на своята кауза бѣше самата истина, а за тѣхнитѣ

противници — забулването истинскитѣ, правдиви сведения и изопачаването историческитѣ и етнографически данни.

Отсѫтствието на точни и правдиви преброявания на населението въ Турция много помагаше на всѣкакви лъжливи и тенденциозни статистики. Сръбски, гръцки, ромънски, а много и европейски учени подъ маската на „наука" даваха най-забъркани и най-лъжливи данни за македонското население. По турската територия за българитѣ се смѣтаха само българитѣ-екзархисти, а българитѣ-патриаршисти — за гърци. Гърцитѣ ги наричаха „българо-гласни (или славяно-гласни) елини", а сърбитѣ ги признаваха за македонски, побългарени славяни. „А ако българитѣ сѫ успѣли да ги побългарятъ, то и ние имаме сега право — прибавяха тѣ — пакъ да ги посърбимъ, за да възстановимъ истинската имъ националность".

На тая почва се водѣше ожесточена пропаганда—културна, интригантски-политическа и въоржжена, въ зависимость отъ мѣстни и други условия въ различни райони на Македония.

Кукушъ, като единъ отъ главнитѣ опорни пунктове на българщината, бѣше омразенъ на гърцитѣ и сърбитѣ, но тукъ обикновенитѣ за други мѣста начини на пропаганда бѣха неприложими. Населението бѣше будно и културно сравнително съ други, осамотени кѫтове на Македония, и нѣмаше да се подаде на подкупничество или залъгвания отъ гръцкитѣ пропагандисти. Мѣстностьта бѣше равна, отворена, населена съ турци и българи, а за въоржжена пропаганда гърцитѣ не можаха да намѣрятъ опора въ терористическата си банда. За това въ Кукушъ тѣ изнамѣриха други начини за измамване, ако не на мѣстното население, то на външния свѣтъ и дори на най-добросъвестни изследователи, непознаващи мѣстнитѣ езици и бита на македонското население.

Тия начини бѣха наивни, глупави, и можеха само да служатъ за присмѣхъ на мѣстното население и на хора, дълбоко изследвали положението, но за чужденцитѣ тия похвати донасяха нѣкои положителни за гърцитѣ резултати, понеже никой не можеше да повѣрва, че лъжата и извъртанията могатъ да стигнатъ до такива предѣли.

Главната полза отъ Мюрцщегскитѣ реформи отъ 1904—1908 г. азъ намирамъ въ това, че офицеритѣ-реорганизатори на македонската жандармерия имаха възможность, както никой преди тѣхъ — било македонецъ, било европеецъ — да раз-

яснятъ цѣлата истина. Тѣ не само, че имаха право, но бѣха задължени да пѫтуватъ навсѣкѫде, да се запознаятъ съ живота на населението, съ неговитѣ нужди и патила дори въ най-осамотенитѣ кѫтове и на почти недостѫпни македонски планини. Тѣ имаха пълна свобода за общение съ населението. Никой не смѣеше да имъ попрѣчи, а турскитѣ власти бѣха задължени да имъ оказватъ пълно съдействие. Само благодарение на тия изключително благоприятни условия азъ сполучихъ да узная истинския Кукушъ и да дамъ точни сведения за кукушкото население на рускитѣ и на други европейски представители въ Солунъ и чрезъ печата, като кореспондентъ на руския вестникъ „Новое Время“, да осведомя руската (и европейска) читателска публика за невѣроятнитѣ интриги, които правѣше чуждата пропаганда въ Македония.

Преди моето отпѫтуване за Кукушъ азъ чухъ отъ почтения дипломатъ и ученъ, тогавашния български консулъ въ Солунъ г. Шоповъ, че Кукушъ е чисто български градъ. Отъ гръцки представители чухъ, че въ Кълкичъ (тѣ така го наричаха по турски) има много гърци. „Ние имаме тамъ наша митрополия и гръцка гимназия. Ако отидете тамъ, ще се убедите въ това сами“, заявяваха тѣ. А сърбитѣ казваха: „Наистина това славянско население се колебае, подъ влиянието на българската културна пропаганда, да признае своето истинско сръбско потекло, но ние имаме тамъ наше училище и нѣма да се подадемъ на българскитѣ интриги“.

Пристигналъ на желѣзнопѫтната станция Саригьолъ, азъ още отъ далечъ по пѫтя забелязахъ единъ доста голѣмъ градъ, широко разположенъ между златни ниви, отъ които станцията бѣ получила своето име „Саригьолъ“, което на турски значи „жълто езеро“.

Попитахъ, где е езерото, но се научихъ, че никакво езеро наблизу нѣмало, а това било поетично турско название на тази мѣстность поради жълтитѣ, златни, богати полета.

Една отъ красивитѣ забележителности на Кукушъ е единъ високъ скалистъ хълмъ, който се издига до самия Кукушъ. На върха му се намира манастирътъ Св. Георги, съграденъ надъ гроба, както разправа едно старо предание, на единъ светецъ, който самъ е изкопалъ своя гробъ два дена преди смъртьта си. Тоя хълмъ, намиращъ се всрѣдъ една равна мѣстность, крие вѫтре въ себе си и едно природно чудо, което заслу-

жава сериозно внимание и отъ научно гледище и по своята ориентална красива гледка. Хълмътъ е кухъ; въ вжтрешностьта му се намиратъ сталактитови пещери, които широко се разпространяватъ надъ околната мѣстность. Отъ другата страна на града разкопкитѣ дали сжщо тъй интересни резултати: тамъ бѣха намѣрени скелети на мамонти. Съжалявамъ, че въ моитѣ постоянни обиколки по цѣла почти Македония, при които имахъ много различни грижи, нѣмахъ възможность да се спра за по-долго време въ Кукушъ и да изуча по-подробно тия интересни находки.

Още отдалечъ азъ видѣхъ нѣколко минарета и кубета на три църкви, които се издигаха надъ градскитѣ кжщи. Азъ разбрахъ, че тукъ има смѣсено турско и християнско население. На моя въпросъ, какви сж тия църкви, получихъ отговоръ, че една била българска, една гръцка и една католишка. За единъ чужденецъ това на пръвъ погледъ стигаше да си помисли, че християнското население тукъ е доста разнообразно, че тукъ има българи, гърци и католици, сигурно нѣкакви колонисти отъ Европа. Още първия день при настаняването си въ града се научихъ, че имало въ града нѣкакви сърбомани и че тѣ нѣмали своя църква, но че имали училище съ 60—80 ученика.

Първитѣ два три дни прекарахъ въ приеми на представителитѣ на кукушката интелигенция и съ визита при тѣхъ. Запознахъ се съ турския каймакамъ, съ гръцкия митрополитъ, българския намѣстникъ, католическия епископъ, съ български, гръцки и сръбски учители, съ чорбаджии на града и други. Цѣлото население се оказа извънредно гостоприемно, и първиятъ руски офицеръ, дошелъ тамъ, какъвто бѣхъ азъ, се ползуваше съ царски почести и простосърдечно отношение отъ всички страни. Безъ всѣкакви официални анкети и разследвания, въ приятелски беседи съ своитѣ нови познати започнахъ да се научавамъ за кукушкото население. Указа се, че всички тия приятели бѣха българи. И така за мене започна цѣлъ редъ изненади. Азъ питахъ: „Защо не дохождатъ гърци при мене? Мразятъ ли насъ, руситѣ, не довѣряватъ ли, или друго нѣщо има?“ Хората ми казваха, че нѣма гърци въ Кукушъ. — „Но какъ да нѣма гърци?“ — питахъ, „Тукъ има митрополия, има гръцка прогимназия та какъ да нѣма гърци?

— „Наистина, — отговаряха — има митрополитъ и два гръцки свещеника, въ прогимназията има директоръ и два учителя, но нѣма въ Кукушъ нито едно гръцко семейство; въ прогимназията има само единъ ученикъ, синъ на богатъ гръкъ, който има голѣмъ чифликъ близу до станцията Килиндиръ (12 клм. отъ Кукушъ); когато той понѣкога дохажда въ недѣля въ кукушката църква, гърцкиятъ владика служи литургия, а останалото време църквата стои затворена". Трѣбва да призная, че въпрѣки моето довѣрие въ новитѣ ми познати, кукушкитѣ българи, всрѣдъ които имаше много почтени и интелигентни хора, азъ не можехъ да имъ повѣрвамъ и да си представя такова едно нахалство на гръцката пропаганда. Въ своитѣ обиколки низъ града и низъ цѣлата кааза азъ търсѣхъ гърци, но при всичкитѣ си старания не можахъ да ги намѣря въ Кукушко. Сѫщото стана и съ моитѣ разследвания за сърбитѣ. Директорътъ на сръбското училище, единъ черногорецъ, ми разправяше, на какви мжки и опасности той се излага като учи деца на сръбски. Споредъ неговитѣ думи той билъ дори два пжти раненъ отъ „български разбойници". Но цѣлата истина азъ разбрахъ отъ единъ доста хумористиченъ разговоръ съ българи. „Въ Кукушъ, казахъ азъ, има сръбско училище, има и ученици. Но какви сърби и откжде ги има тукъ?"

— „Та тѣ сѫ най-сиромаситѣ въ града", ми отговориха.

— „Ами защо сърбитѣ сѫ най-сиромаси? Турцитѣ ли ги притискатъ толкова, че тѣ ставатъ най-сиромаси?"

— „Не, работата е друга. Който е най-сиромахъ, той праща своето дете въ сръбското училище, понеже за това му плащатъ една лира месечно".

Само тукъ азъ разбрахъ смисълътъ на тия отговори, но до тоя моментъ такивато прости и обикновени за Македония срѣдства за пропаганда оставаха за менъ непонятни. По-късно отъ моитѣ наблюдения въ Дойранъ, Лагодинско, Солунско, а особено въ Скопско азъ се убедихъ, че тия „сърби" бѣха наемници за да работятъ за сръбската кауза. Понеже тѣ почти навсѣкжде бѣха „най-сиромаситѣ", както и въ Кукушъ, българското население снизходително се отнасяше спрямо тѣхъ като ги извиняваше съ тѣхната сиромашия.

За католицитѣ азъ се научихъ, че тѣ не бѣха нѣкои чужденци, но истински българи. Нѣколко години преди учре-

дяването на екзархията около 20,000 българи (отъ цѣлата каза), за да се отърватъ отъ потисничеството на гръцкия владика и отъ плащане дължимитѣ му налози, признали главенството на папата и получили за това покровителство отъ френското правителство и отъ католическия епископъ. Това не бѣше католицизъмъ, а само уния, та православниятъ обредъ на богослужението напълно бѣше запазенъ. Католическото духовенство не гонѣше никаква политическа цель съ това обръщане въ католишката вѣра на нѣколко десетки хиляди българи, никакъ не посѣгаше на езика или на обичаитѣ на новото си паство. Наопаки то полагаше голѣми грижи за своитѣ духовни деца и въ културно и въ материално отношение. Свещеницитѣ-унияти получаваха месечна заплата по $1^1/_2$ турска лира. Въ града имаше една модерно уредена болница съ френски милосърдни сестри, при която се възпитаваха и нѣкои сирачета. Всичко това се правѣше безкористно отъ Франция за да подържи своето влияние въ ориента и да се покаже като най-културна и хуманна страна; отъ какатолишкото духовенство — да докаже своето усърдие въ вѣрата предъ папата, който смѣташе за голѣмъ подвигъ обръщението въ католичество на нѣколко хиляди православни балканци та щедро награждаваше усърднитѣ пастири. Културното и възпитателно значение на тая френска католическа мисия бѣше наистина много полезно, и тя заслужено се споменаваше отъ кукушани съ добри думи и пълна благодарность.

Азъ се запознахъ съ тогавашния (1904 г.) католишки епископъ Монсеньоръ Епифиний, високо интелигентенъ, любезенъ и милъ човѣкъ, и съ голѣмо удоволствие прекарвахъ време въ беседи съ него. Безъ да се намѣсва въ политическитѣ работи, той познаваше много добре положението на християнското население и полагаше голѣми грижи за да му помогне въ неговитѣ нужди, доколкото имаше възможность за това. Той ми показа църквата, болницата, сиропиталището. Всички тия учреждения на католишката мисия представляваха европейски кжтъ въ единъ ориенталски градъ. Азъ пропжтувахъ цѣлата кукушка каза. По-равната, малко хълмиста часть бѣше населена главно отъ българи; по Круша планина, гориста и камениста, по-малко плодородна, бѣха разположени турски села съ мирно и спокойно население. Срав-

нително съ много други мѣстности въ Македония въ Кукушко почти не съществуваше взаимна омраза между турци и християни, и това способствуваше сжщо за мирния трудъ и за културата на населеиието.

Въ нѣкои голѣми и богати села имаше смѣсено българско население отъ екзархисти и католици, които имаха разни църкви и свои свещеници. Много приятно впечатление ми направи обстоятелството, че тѣ живѣеха напълно мирно помежду си. Тѣ чувствуваха своето българско единство, единство дори и по вѣра, която не бѣше никакъ накърнена и промѣнена у католицитѣ. Благодарение на това правилно народно чувство и на такта на духовнитѣ власти кукушанитѣ съставляваха едно здраво обединено българско тѣло и опора на българщината въ цѣлата околна мѣстность.

Като безпристрастенъ изследователь азъ разбрахъ това само следъ триседмично престоявание въ Кукушко и следъ като бѣхъ видѣлъ съ очитѣ си цѣлото население и неговия животъ.

Много имаше обвинения противъ великитѣ сили, че тѣ презъ времето на Мюрцщегскитѣ реформи не сж направили почти нищо за установяването на истинския правовъ редъ въ Македония. Бѣха намалѣли потисничествата отъ страна на турскитѣ власти, но затова пъкъ се бѣ засилила гръцката пропаганда, а отъ 1906 г. се бѣ появила и ромънска пропаганда та изобщо положението не бѣше никакъ разяснено нито подобрено. Безъ да разглеждамъ тукъ подробно тоя въпросъ, ще призная, че силитѣ проявиха наистина малко активность за уреждането на положението на Македония, и ще кажа, че една отъ главнитѣ причини на тѣхната бездеятелность бѣше несполучливата за Русия руско-японска война презъ 1904—5 год. Всички руски несполуки на далечния изтокъ се отразяваха като въ огледало и на близкия изтокъ и подбиваха руския престижъ. Рускитѣ представители не можеха при такива условия да проявятъ своето застжпничество и решително да действуватъ предъ турскитѣ власти. Малко разбираха французитѣ балканскитѣ работи, а по славянскитѣ въпроси оставиха на съюзницата си Русия да действува споредъ своитѣ разбирания. Австрийцитѣ злорадствуваха по поводъ на разбъркаиото положение на Македония; англичанитѣ играеха на тенисъ и ходѣха на ловъ и по екскурзии низъ ма

кедонскитѣ планини, а италианцитѣ останаха напълно равнодушни. Това равнодушие и разногласие на европейскитѣ сили младотурцитѣ използуваха при своя превратъ презъ юлий на 1908 г. и заявиха, че сега при хуриета, всеобщо равенство и братство на народитѣ въ отоманската империя, нѣмало нужда отъ никакъвъ европейски контролъ и отъ никакви специални реформи за Македония. Европа прие това положение като до известна степень повѣрва въ искреностьта на новитѣ турски държавници и въ тѣхната готовность да създадатъ отъ възроденатa Турция една правова държава, гдето всички народности ще се ползуватъ съ равни човѣшки права. Повѣрва отначало на тия обещания и християнското население въ Турция; то се отказа отъ въоржжената революционна борба и реши да прилага само легални начини за защита на своитѣ права.

Тукъ на кукушкото население се падаше една голѣма роля поради неговата културность, сплотеность и съзнателность. То трѣбваше да напрегне своитѣ интелигентни сили и да даде отъ своята срѣда хора, способни да приложатъ своитѣ дарби и енергия за да използуватъ правата, дадени отъ новата турска конституция за благото на всичкитѣ свои сънародници. И кукушанитѣ не останаха безучастни въ новата вжтрешна политическа дейность, тѣ положиха старания, доколкото бѣше възможно, въ борбата за законнитѣ права на християнското население. Хуриетътъ бѣше само единъ празникъ, малко по-дълъгъ отъ байрама, но въ политическо отношение даде на турцитѣ само нови начини и възможности за извъртания. Младотурско-юдейската управляваща партия знаеше добре да прилага на дѣло само такива постановления на конституцията, които засилваха нейната власть и не даваха никакви подобрения въ положението на „гяуритѣ".

Презъ тоя периодъ трѣбва да се отбележи въ Кукушко религиозното обединение на българитѣ. Католицитѣ, макаръ и напълно свободни въ своитѣ национални чувства и поставени добре въ всѣко отношение, теглѣха къмъ пълното единство съ цѣлия български първославенъ народъ, постепенно напускаха католическата църква и се присъединяваха къмъ екзархията. До Балканската война, доколкото ми е известно, въ Кукушко оставаха не повече ото 5—600 католици. Но въпрѣки искрената единодушна легална работа на

обединенитѣ българи въ цѣла Македония хуриетътъ не даде умиротворение на страната, а само спрѣ неизбѣжната и отдавна очаквана нова освободителна война за обединение на цѣлото българско племе.

При обявяването на войната азъ бѣхъ въ София представитель на руската телеграфна агенция и кореспондентъ на нѣколко руски вестници. Следъ като прекарахъ времето на мобилизацията въ София, после посетихъ главната квартира въ Ст-Загора, видѣхъ обсадата на Одринъ, следъ Люле-Бургазския бой оставихъ на тракийския военен театъръ мои помощници и отидохъ въ Македония като кореспондентъ при 7-та Рилска дивизия. Много интересно ми бѣше самъ да видя освобождението на тая добре позната менъ страна, за която въ сжщность водѣше войната. Тамъ действуваха заедно съюзнитѣ войски — българска, сръбска и гръцка, тамъ се опредѣляха междузъюзническитѣ отношения.

Пристигналъ презъ Кюстендилъ въ Царево-село, азъ се научихъ, че Рилската дивизия преди единъ день преминала въ настжпление. Първата бригада съ щаба на дивизията имала маршрутъ презъ Пехчево-Владимирово за Струмица-Дойранъ-Кукушъ-Солунъ. Придруженъ отъ единъ опълченецъ, азъ тръгнахъ по диритѣ на първата бригада и я настигнахъ въ Струмица. Оттукъ пжтувахъ вече заедно съ щаба на дивизията. По всичкитѣ посетени вече северни градове и селища азъ видѣхъ, какви голѣми услуги на войскитѣ оказа Вжтрешната македонската организация. По планинската мѣстность, малко достжпна за кавалерията, цѣлата разузнавателна служба предъ фронта изпълняваха малки чети отъ бивши комити, добре запознати съ разузнаване и съ мѣстността, по която се водѣше настжплението. Въ всички, заети вече градове, запазването на реда и отчасти тиловата служба бѣха възложени пакъ на В. М. О. И трѣбва да се признае, че съ своето военно възпитание, изпълнителность, дисциплина и толерантность спрямо турското население четницитѣ показаха, че по тия качества не отстжпваха на редовнитѣ войски. При ликуването на населението преминахме Струмица, Дойранъ, гдето бѣ дадена на войскитѣ единствената почивка, и посрѣдъ нощь отъ 26 на 27 октомврий бригадата тръгна за Кукушъ по дълбока каль, по ситенъ, студенъ дъждъ. Авангардътъ и страничнитѣ отряди се движеха въ пъленъ редъ. Главната колона вървѣше волно, почти

безъ строй за улеснение на изморенитѣ и измокрени войници. Нѣкои сваляха дори мокри опинци и бутуши, пълни съ вода, и вървѣха боси, други се прикриваха съ платна отъ палатки. Тая свобода на марша много помагаше на бързината на движението. А дивизията бързаше да подкрепи гърцитѣ при предстоящата атака на Солунъ. Трѣбва да се отбележи, че при тоя 9-дневенъ маршъ презъ Македония при такива мжчни условия въ бригадата абсолютно нѣмаше разболѣли се и останали назадъ войници. Подемътъ на духа надвиваше физическата природа.

Но ето се забелязаха отдалечъ църкви и минарета на Кукушъ, и по една заповѣдь войскитѣ се преобразиха за нѣколко минути. Стегнати въ своитѣ мокри шинели, съ пантронташи и раници отгоре, бодри и весели, наредени въ правилни редици, войницитѣ чакатъ команда за да влѣзатъ тържествено въ града. Напредъ излизатъ полковиятъ командиръ и свещеникътъ на конь съ кръстъ въ ржка, музиката почва да свири тържественъ миршъ, и войскитѣ, забравили своята умора, и съзнаващи само величието на момента, машируватъ като на парадъ всрѣдъ минаващето население, излѣзло цѣло на улицата и дори вънъ отъ града за да посрещне братя освободители. Бригадата встжпва въ града; тя нѣма грижи за нищо: жителитѣ приематъ офицери и войници въ своитѣ пригрждки, завеждатъ ги въ назначенитѣ вече квартири, топлятъ ги и изсушаватъ предъ огънь, черпятъ и хранятъ Всичко е приготвено, всичко е организирано за приемъ на отряда като отъ най-опитни военни квартириери и най-богато интендантство . . . само съ тая разлика, че войникътъ освенъ опредѣлената му храна получава и вино, и кафе, и чай, и сладко. Фурнитѣ бѣха мобилизирани отъ градскитѣ власти и бѣха приготвили хлѣбъ за два дни за цѣлата бригада. Но обстановката бѣше бойна, на единъ преходъ предъ насъ, споредъ слуховетѣ, се водѣха боеве между турци и и гърци. Две дружини бѣха изпратени на 10 колометра предъ Кукушъ за да се окопаятъ и да осигурятъ пълна спокойна почивка за цѣлия отрядъ. Тѣ преминаха въ параденъ маршъ презъ града и отидоха напредъ по калта, по дъждъ, безъ да се възползуватъ отъ гостоприемството на кукушкото население. Но то не бѣ оставило безъ своитѣ грижи и тоя преденъ отрядъ; множество жители потеглиха съ войницитѣ на пред-

нитѣ позиции като носѣха съ себе храна и дамаджани съ вино...

Кукушъ оставаше вънъ отъ района на военнитѣ действия въ Македония. Главнитѣ турски сили следъ боя при Куманово отстжпиха презъ Скопье, Велесъ къмъ Битоля. Една друга, значителна група отъ две редифни дивизии, разбита отъ български войски при Горна-Джумая, въ паника избѣга презъ Демирхисаръ къмъ Солунъ, като по-голѣмата часть редифи се разпръснаха по околнитѣ турски села, отгдето тѣ бѣха рекрутирани.

Въ Кукушъ гражданскитѣ турски власти, неподкрепени отъ военна сила, били уплашени отъ самото начало на войната. Но като не искали да покажатъ своя страхъ, тѣ запазвали своето положение, строго се отнасяли спрямо населението, но не смѣели да го потискатъ. Тѣ взели дори 15 заложника отъ най-видни кукушки граждани, които да отговарятъ въ случай, че българскитѣ войски извършатъ нѣкакви жестокости надъ турцитѣ по други македонски градове и селища. Но още 5—6 дена преди пристигането на българскитѣ войски въ Кукушъ, турскитѣ власти се бѣха научили отъ турскитѣ бѣжанци отъ северна Македония, че българската дивизия преминала въ бързо настжпление, та решили да напустнатъ града. Заложницитѣ били пуснати на свобода и българитѣ започнали да организиратъ управителенъ комитетъ за управление на града и за запазване реда и сигурностьта на населението.

Благодарение на добритѣ отношения между турското и българското население, изтеглянето на властитѣ и на много повидни и по-заможни турски граждани бѣ станало напълно мирно и спокойно. Българитѣ имъ предлагали дори и да останатъ въ града, като имъ осигурявали пълна безопасность и обещавали, че тѣ нѣма да претърпятъ нищо лошо нито отъ страна на българското население, нито отъ българскитѣ войски. Но тѣ предпочели да отидатъ въ Солунъ, гдето въ присжтствие на чужди представители се смѣтали по-сигурни, и заминали съ последния редовенъ влакъ.

Веднага въ Кукушъ се конституиралъ управителенъ комитетъ и се образувала милиция отъ нѣколко стотинъ граждани. Тя бѣ въоржжена отъ завладѣния турски складъ на муниции, и на нея бѣ възложено да пази града отъ вънъ, отъ възможни нападения на турски баши-бозуци отъ околнитѣ планински турски села.

Но и селското турско население въ тоя край бѣше мирно. Другия день нѣколко групи отъ турски селяни, безъ да знаятъ истинското положение, дошли въ Кукушъ на пазаръ Посрещнати вънъ отъ града отъ милиционни патраули и като се научили, за новото българско упрмвление, тѣ го признали и се подчинили на новия редъ. Така Кукушъ, вече като български градъ, се погрижилъ за всичко за българскитѣ войски и приготвилъ приемъ за пристигащата бригада. Войскитѣ си отпочинаха отъ тежкия походъ, ободриха се и чакаха съ нетърпение настъплението къмъ близката вече последна цель на македонския походъ — Солунъ. Привечерь бѣ получено известие: „Отъ два дни вече гърцитѣ атакуватъ Даутъ-баба съ голѣми загуби". Даутъ-баба е единъ отъ най-високитѣ върхове на последния предъ Солунъ планински хребетъ. Бригадата веднага получи заповѣдь да тръгне напредъ въ 2 часа следъ полунощь. Новината се оказа лъжлива; още презъ деня, на марша, щабътъ получи известие, че снощи Солунъ се предалъ на гърцитѣ. Но българитѣ изпълниха своя съюзнически дългъ и съ неудържимъ устремъ се хвърлиха напредъ за да взематъ участие въ последния решителенъ бой.

Кукушанитѣ сжщо изпълниха своя дългъ спрямо българскитѣ войски като истински родолюбиви и съзнателни българи. Другия день тѣ приеха и изпратиха съ сжщото радушие и втората бригада отъ Рилската дивизия.

На излизане отъ Кукушъ азъ неволно си спомняхъ отъ военната наука, че съчувствието на населението има голѣмо значение въ военнитѣ операции и може въ голѣма степень да помогне или да попрѣчи на тѣхния успѣхъ. Но такова съчувствие и помощь, както въ Кукушъ, не се предвижда отъ военната наука. То можеше да произлиза само отъ истинска българска душа и отъ съзнателна работа за общата полза на българския народъ.

Изминаха се около 8 месеца. Дойде 17 юний 1913 год. Съюзницитѣ станаха врагове.

Предъ Кукушъ една българска дивизия, подкрепена отъ две бригади отъ македонското опълчение, заемаше една дълга позиция, разтеглена отъ Аматовското езеро до Лахана, противъ настжпващата гръцка армия отъ около 10,000 души. Най-ожесточенитѣ боеве станаха при Лахана и при Кукушъ. Цвѣтущиятъ богатъ градъ бѣ обстрелванъ, опожаренъ и пре-

обърнатъ на развалини отъ тържествуващитѣ „победители“. Всичко живо трѣбваше да бѣга за да спаси живота си.

Споредъ условията на Букурещкия миръ, Кукушъ падна подъ гръцка власть. Положението на българското население стана много по-тежко, отколкото презъ време на турското робство. Всичкитѣ български културни учреждения бѣха разграбени, опожарени и унищожени. Културниятъ животъ въ Кукушъ спрѣ. Всичкитѣ по-будни жители избѣгаха въ Бълагария. Сѫщата сѫдба постигна и останалата часть на Македония, подѣлена между Сърбия и Гърция. Много земледѣлци, свързани чрезъ своя имотъ и своя трудъ съ родната земя останаха въ новитѣ сърбски и гръцки владѣния, но за интелигентни българи тамъ вече нѣмаше работа, нѣмаше и възможность за сѫществуване. Тѣ всички по неволя намѣриха убѣжище въ България. Макаръ и посрещнати съ пълно гостоприемство отъ своитѣ свободни сънародници, тѣ не забравятъ своята родина, 'не забравятъ своитѣ поробени братя и продължаватъ да се борятъ за своя девизъ: „Собода или смъртъ“

Животътъ създаде нови политически стремежи и наложи нови срѣдства за постигането имъ. Автономията на Македония въ нейнитѣ естествени граници — това е общата цель на всичкитѣ македонци вѫтре и вънъ отъ нея. Пропаганда по цѣлия свѣтъ за човѣшки правдини на македонския народъ и постѫпки предъ разни политически фактори за защита на поробенитѣ българи — това сѫ срѣдства за постигането на тая цель. Тази културна борба и трѣбва да се води главно отъ емиграцията, понеже потиснатитѣ въ Македония българи не смѣятъ да отворятъ уста за оплаквания противъ сегашната „законна власть, установена и потвърдена отъ международнитѣ договори“. Само емиграциитѣ въ България и Америка, живущи въ правови културни страни, могатъ свободно да действуватъ съ легални срѣдства за защита на цѣлия македонски народъ. Освенъ това на всичкитѣ интелигентни емигранти се падатъ голѣми грижи и по собствената имъ емигрантска организация. Макаръ и подпомогнати отъ българското правителство, отъ отдѣлни американски и европейски благотворителни и различни благородни хуманитарни дружества, множество бѣжанци се намиратъ въ окаяно положение и иматъ нужда отъ помощь и упѫтвания отъ своитѣ по-интелигентни и по заможни сънародници.

* * *

Като се проследи животътъ на Кукушъ презъ различнитѣ последни периоди на положението на Македония, може да се установи, че условията на живота се промѣняваха тамъ много рѣзко, въ зависимость отъ събитията презъ последнитѣ 25 години: кървавото Илинденско въстание, реформеното време, презъ което най-широко се развиха политически интриги и чужди пропаганди, и най-сетне хуриетътъ. И презъ всичкитѣ тия епохи Кукушъ оставаше винаги единъ отъ културнитѣ центрове на Македония, едно здраво огнище на българщината и една отъ главнитѣ опорни точки въ борбата за свобода на Македония.

На културно поприще кукушанитѣ винаги имаха много работници, които допринесоха много за просвѣтата на българския народъ. Сега тѣ иматъ сѫщо свои видни и почтени представители въ научния, общественъ и политически животъ на емиграцията и на свободна България. Кукушъ е съсипанъ, населението поробено или прокудено, но кукушанитѣ и тамъ и въ чужбина не преставатъ да обичатъ своята родина и да работятъ за нейното възраждане.

LA QUESTION MACÉDOINE.

Par Léon Lamouche.[1]

A partir du moment où les quatre principales nations du Proche-Orient, Grecs, Roumains, Serbes et Bulgares, eurent obtenu leur indépendance ou une autonomie équivalente, la politique balkanique fut dominée par la question macédonienne. La Russie, après sa victoire de 1878, l'avait résolue en incorporant presque toute la Macédoine à la Principauté de Bulgarie, telle que la délimitaient les préliminaires de San-Stéfano. Le traité de Berlin en la replaçant sous la domination directe du Sultan, moyennant la garantie illusoire de réformes administratives, rendit à cette question toute sa gravité, l'augmenta même, car les Bulgares macédoniens, déçus dans leur espoir d'être délivrés du joug ottoman et réunis avec leurs compatriotes dans un état libre et fort, entamèrent contre leurs maîtres une lutte qui ne cessa de croître en violence, jusqu'au moment où elle provoqua l'intervention de l'Europe et suscita les événements dont le récit fait l'objet de la partie principale de ce livre.

L'importance de la Macédoine provient de ce que, située au centre de l'ancienne Turquie d'Europe, elle est le point de rencontre de toutes ses nationalités. La masse de la population, comme je le montrerai plus loin, est constituée par les Bulgares, mais les Turcs, dès la conquête, y ont installé de nombreuses colonies, principalement dans les villes. Ici, comme partout, les Grecs occupent le littoral, mais grâce à leur prépondérance religieuse et économique, ils avaient réussi, en monopolisant le commerce et les carrières libérales, à donner un caractère hellénique, parfois artificiel, aux villes importantes

[1] Тази статия на г. Ламушъ, въ която се излага развитието на македонския въпросъ до Мюрцщегскитѣ реформи и за която редакцията много му благодари, е часть отъ предговора къмъ съчинението му „Quinze ans d'histoire balkanique (1904—1918)", което скоро ще бжде обнародвано отъ издателската фирма Payot въ Парижъ. Тукъ даваме статията на г. Ламушъ въ оригиналъ на французки.

Les Serbes étaient limitrophes de la Macédoine au Nord et occupaient, au N-O, le territoire appelé Vieille-Serbie (Prizren, Prichtina, Ipek). Ils ne pénétraient pas dans la Macédoine proprement dite, dont ils s'étaient longtemps désintéressé, et où ils ne commencèrent à étendre leur propagande que lorsque l'occupation de la Bosnie par l'Autriche, sur mandat des grandes puissances, leur eut fermé l'espoir d'une extension vers les pays réellement serbes de l'Ouest.

Un élément relativement important, moins par le nombre, peut-être, que par l'intelligence et l'activité, était constitué par les Macédo-Roumains, que les Grecs appelaient par plaisanterie Koutso-Vlahi (Valaques boiteux), que l'on nommait aussi Tsîntsares, à cause de leur prononciation zézéyante, mais qui se nomment eux-mêmes Armâni. Leur dispersion en un grand nombre de groupements sépares et le fait que beaucoup d'entre eux étaient acquis à la culture hellénique et se considéraient comme Grecs, diminuaient beaucoup leur importance en tant qu'élément ethnique. Enfin, les Albanais, s'avançant de l'Ouest à l'Est, avaient pénétré dans les villes et occupé certains villages. Si nous mentionnons encore les Israélites, d'origine espagnole (Séphardim) qui formaient la majorité de la population dans la grande cité commerçante de Salonique, mais ne se rencontraient, en dehors et en petits groupes, que dans les villes principales, si nous ajoutons que quelques Bulgares au centre et au N-E et quelques Grecs au Sud, avaient été convertis à l'Islam[1], ainsi qu'une fraction peu nombreuse, mais importante par son activité et son influence, des Juifs de Salonique, les Deunmés (convertis), enfin qu'à l'Est de la Strouma près de la mer, on trouvait des chrétiens orthodoxes de langue turque, on aura une idée de la bigarure macédonienne, réunissant toutes les races de la Péninsule Balkanique et aussi tous les cultes, car à côté des chretiens-orthodoxes de rite oriental, des musulmans et des israélites représentant les confessions principales, on rencontrait des catholiques de rite oriental ou uniates, Bulgares, à Salonique et dans la région, des protestants, Bulgares également, dans la haute vallée de la Mêsta, des catholiques latins parmi les Al-

[1] On appelle Pomaks, les Bulgares musulmans, Valahadès, les Grecs musulmans, habitent au sud de Kastoria.

banais du Vilayet de Kossovo et la population étrangère de Salonique, Monastir et Kavala.

Avant de parler de la Macédoine, il convient de s'entendre sur la signification de cette expression géographique, car elle ne correspondait, d'une façon exacte, à aucune division administrative.

On pourrait être tenté de l'identifier avec les trois vilayets de Salonique, Monastir et Kossovo, ceux auxquels, plus tard, en 1903, furent appliquées les réformes. Mais la plus grande partie du vilayet de Kossovo en était tout à fait distincte, ainsi que les fractions nettement albanaises du vilayet de Monastir (sandjak d'Elbassan et partie de ceux de Dibra et de Kortcha). Les extrémités méridionales du sandjak de Serfidjé et de celui de Salonique, à population en majorité grecque, appartenaient plutôt à la Thessalie.

Les limites géographiques de la Macédoine pouvaient être tracées de la façon suivante :

A l'Est, en partant de la Mer Egée, le cours inférieur de la Mêsta puis, dans les massifs des Rodopes et de Rila, la frontière turco-bulgare d'avant 1913, ensuite l'ancienne frontière turco-serbe, le Kara-Dagh (Tcherna Gora), le Char-Dagh (Char-Planina), les montagnes albanaises limitant à l'ouest le bassin du Drin, et longeant le lac d'Ohrida, le massif du Pinde, et au sud, le cours de la Vistritsa jusqu'au golfe de Salonique. Dans ces limites, se trouvent comprises les divisions administratives turques énumérées ci-après.

Vilayet de Salonique — En entier, moins le kaza de Katérina.

Vilayet de Monastir — Le sandjak de Monastir en entier et celui de Serfidje, sauf son extrémité méridionale ; le kaza de Kastoria, dans le sandjak de Kortcha ; les kazas de Dibra et de Rêkalar dans celui de Dibra.

Vilayet de Kossovo — Le sandjak d'Uskub, en entier ; les kazas de Tétovo (Kalkandelen) et Gostivar, du sandjak de Prizrèn, celui de Préchovo, du sandjak de Prichtina. C'est à peu près le territoire sur lequel s'effectua, de 1904 à 1908, la réorganisation de la gendarmerie sous la direction des officiers européens.

Quoique divisé à l'intérieur en bassins séparés par des chaînes de montagnes plus ou moins élevées, ce territoire,

formé essentiellement des vallées du Vardar et de ses affluents, de la Strouma et de la Mêsta, descendant vers la mer Egée, présentait une réelle unité géographique, à laquelle correspondait une unité économique basée sur la similitude des cultures, des productions et, malgré les différences de races, de la constitution sociale et de la vie matérielle.

Quelle était, dans les dernières années de la domination ottomane, la population de la Macédoine? C'est un problème difficile à résoudre, car on ne peut guère se baser sur les statistiques officielles ottomanes. En les consultant, j'ai pu trouver des preuves de l'extraordinaire négligence avec laquelle elles ne tenaient compte que des confessions et non des nationalités réelles.

Parmi les études publiées par des auteurs de nationalités et de tendances diverses, au cours des vingt dernières années du XIX-e siècle, il en est une que je considère comme se rapprochant autant que possible de la réalité parce que j'ai pu, en beaucoup de points, notamment dans le sandjak de Serrès et dans la région de Salonique, en vérifier l'exactitude. C'est celle publiée en 1900, à Sofia, par Vassil Kântchov, sous le titre: Macedonia — Etnografia i Statistika. Je l'avais traduite en français et me disposais à publier ma traduction, lorsque mon départ pour la Turquie (avril 1904), m'a fait abandonner ce projet.

Je ne puis garantir absolument la précision des chiffres de détail, mais ce qui est certain, c'est que, comme j'ai pu m'en rendre compte sur place, les nationalités indiquées pour les différents villages sont exactes, ainsi que la proportion des éléments dans les localités mixtes. On peut donc en conclure que les proportions, sur l'ensemble de la population, se rapprochent beaucoup de la vérité.

M-r G. Weigand, Professeur à l'Université de Leipzig, savant ethnographe et linguiste, qui a, à plusieurs reprises, parcouru la Macédoine dont il connaît parfaitement les langues et les dialectes, attribue aussi une sérieuse valeur à l'ouvrage de V. Kântchov, dont il a pu contrôler les données[1].

D'après V. Kântchov, la population de la Macédoine dans les limites indiquées, aurait été, dans la période de 1895 à 1900,

[1] Prof. D-r Gustav Weigand, Ethnographie von Macedonien. Leipzig, 1924, p. 81.

de 2,250,000 âmes se décomposant comme suit, entre les nationalités et les cultes.

	Chrétiens	Israélites	Musulmans	Total.
Bulgares	1,032,000	—	147,000	1,179,000
Turcs	—	—	498,000	498,000
Grecs	211,000	—	14.000	225,000
Macédo-Roumains[1] . .	78,000	—	—	78,000
Albanais	8,500	—	116,500	125,000
Tsiganes	10,000	—	45,000	55,000
Israélites	—	70,000	—	70,000
Divers	22,000	—	—	22,000
	1,361,500	70,000	820,500	2,252,000

M-r Vladimir Sis, de nationalité tchèque, a publié, en 1918 une étude sur la Macédoine, pays qu'il a visité et dont il connaît les langues[1]. Il a dressé une statistique qui accuse 897,000 Bulgares chrétiens et 150,000 Pomacs, soit au total 1,047,000 Bulgares, mais il fait remarquer que depuis l'époque où a été établie la statistique de Kântchv, un grand nombre de Bulgares macédoniens ont émigré.

A côté des Bulgares, Mr. Sis compte 521,000 Turcs, 204,000 Grecs, 68,000 Macédo-Roumains, 184,000 Albanais, 43,000 Tsiganes et 106,000 habitants de races diverses (Israélites etc.). Ces derniers chiffres ne diffèrent pas beaucoup de ceux de Kântchov, sauf en ce qui concerne les Albanais, très difficiles à recenser exactement.

Je ne puis m'attarder à discuter les statistiques diverses qui, selon les tendances de leurs auteurs, diffèrent singulièrement. J'ai cité les précédentes qui me paraissaient le plus dignes de foi, parce que j'avais pu, comme je l'ai dit, vérifier en beaucoup de points celle de Kântchov, et parce que la nationalité de Mr. Sis était de nature à garantir son impartialité.

* * *

J'ai, comme les auteurs mêmes des statistiques, mentionné des Bulgares et non des Slaves. Pourtant, le caractère ethnique des Slaves de Macédoine a été contesté, par les Serbes, sur-

[1] Une partie des Macédo-Roumains habitent en dehors de la Macédoine (régions du Pinde et de l'Olympe, Albanie).

[1] Vladimir Sis, Macédonien. Zurich, 1918.

tout et même presque exclusivement, depuis 1878, et aussi, depuis la guerre européenne, par quelques écrivains, principalement français, qui, pour des raisons purement politiques, se sont efforcés de montrer que les Macédoniens étaient des Serbes, ou tout au moins, un peuple de nationalité indécise, susceptible de prendre l'empreinte que leur donnerait un maître suffisamment fort.

Il est très intéressant de remarquer que les principaux adversaires des Bulgares en Macédoine, les Grecs et les Turcs — j'en parle en connaissance de cause — n'ont jamais contesté leur caractère national.

Je suis obligé de limiter beaucoup mon argumentation, car sur cet unique sujet, je pourrais écrire tout un volume. Je crois seulement pouvoir remarquer que je parle de cette question d'après ma propre expérience, ayant été pendant six ans en contact direct, non seulement avec les populations, mais aussi avec les autorités turques et avec les officiers de toutes les nationalités chargés de la réorganisation de la gendarmerie. En outre, je connaissais, dès cette époque, les divers langages parlés en Macédoine. Les écrivains français qui ont soutenu ou soutiennent la thèse serbe, même s'ils sont compétents sur certains points, ne connaissent la question qu'indirectement, n'ayant pas vécu en Macédoine ou n'y ayant séjourné que quelque temps, pendant la guerre, dans des conditions très peu favorables à un examen impartial de la situation. Ils adoptent les thèses serbes sans avoir eu la possibilité d'en vérifier la valeur. Je puis citer, par contre, un témoin, aussi compétent qu'impartial, Mr le professeur Mazon, successeur de Louis Léger au Collège de France, qui partage mon avis sur le caractère ethnique et linguistique des Slaves da la Macédoine méridionale[1]. Mon regretté maître et ami, Louis Léger, si bien

[1] Sur la question macédonienne, voir notamment: I. Ivanoff — La Question macédonienne — Paris 1920. Gamber, éd. et les ouvrages du même auteur, cités à la fin de la préface du même livre — V. Bérard. — La Turquie et l'Hellénisme contemporain — Paris 1911. Alcan. Vladimir Sis, op. cit., G. Weigand, op. cit., L. Niederle, La Race Slave, traduit du tchèque par L. Léger. Paris 1916 — Alcan, Siméon Radeff — Le Macédoine et la Renaissance bulgare au XIX-e siècle, Sofia 1918. — A. Mazon, Contes slaves de la Macédoine du S. O. — Paris, Champion 1923.

informé sur toutes les choses slaves, a toujours admis que les Slaves Macédoniens étaient Bulgares, et c'est également au nombre des Bulgares que les compte l'historien et ethnographe tchèque Niederlé (La Race Slave, 2° éd. française, p. 131 et suiv.).

Tous les voyageurs et écrivains occidentaux, depuis Pouqueville, Ami Boué, Griesebach, Lejean, Hahn, Dozon, etc. ont classé les Slaves de Macédoine comme Bulgares. Les cartes ethnographiques assez nombreuses, publiées au XIX-e siècle, donnent la même indication.

On rencontre même des écrivains et des savants serbes pour admettre le caractère bulgare des Macédoniens; tel est le cas de Vouk Stefanovitch Karadjitch, le créateur de la langue littéraire serbe moderne. Stéfan Verkovitch a publié à Belgrade, en 1860, un recueil de „Chansons populaires des Bulgares Macédoniens". Le même auteur a publié une statistique de la Macédoine, dans laquelle, il compte comme Bulgares, les Slaves de cette région.

On sait que les chants populaires bulgares recueillis par les frères Miladinov, de Strouga, furent publiés à Zagreb, en 1861, aux frais du grand patriote croate, Mgr. Strossmayer.

Le savant linguiste croate, Jagić (Yaguitch), mort récemment, considéré, avec raison, comme le premier parmi les slavistes contemporains, reconnaissait aussi, sans aucune hésitation, le caractère bulgare de la Macédoine et des Macedoniens. Une série de lettres adressées par lui au professeur bulgare Mr. Milétitch, et publiées, avec fac-similé, par la Revue Macédonienne (Makédonski Prégled) — 2° année, fasc. 3 —, renferment de nombreux passages où les sentiments de l'éminent professeur croate se manifestent clairement. Non seulement il témoigne sa sympathie aux insurgés macédoniens et à leurs chefs, mais en traitant avec Mr. Milétitch, la question d'une Encyclopédie slave que l'Académie de St-Petersbourg se proposait de publier (1904), il classe les dialectes macédoniens au nombre des dialectes bulgares, et ajoute: „J'ai, je pense, suffisamment indiqué la situation des parlers macédoniens, par ce fait que je les ai placés sous le titre „langue bulgare".

Dans une autre lettre, il dit: „Soyez certain que, à St-Petersbourg, je défendrai chaudement les intérêts bulgares en Macédoine".

Ailleurs, il se prononce très nettement contre la théorie de Mr. Tsviyitch (Cvijić), professeur à l'Université de Belgrade sur la nationalité indécise des Macédoniens et contre celles de Mr. Bélitch, également professeur à Belgrade, qui, au dire de Yaguitch, violente la science, en parlant de trois dialectes : serbe, macédonien, bulgare, dont le mélange aurait donné naissance à des parlers serbo-macédoniens et macédo-bulgares.

Lors du traité de Neuilly, la Grèce signa avec la Bulgarie, une convention relative à l'échange des populations de leurs territoires respectifs, ce qui reconnaissait la nationalité bulgare des Slaves de la Macédoine grecque.

Ainsi, les Grecs, les Tchéques et les Croates sont d'accord pour reconnaître les Slaves de Macédoine comme Bulgares.

Même Mr Tsvyitch[1], l'un des champions les plus ardents du serbisme des Slaves Macédoniens, ne groupe pas ces derniers avec les Serbes proprements dits. Distinguant 4 types chez les peuples slaves du sud (Bulgares compris), il rattache les Serbes au type Dinarique, et les Macédoniens au type c e n t r a l, dans lequel il comprend également les Chopes du bassin de Sofia et les Bulgares occidentaux jusqu'à l'Isker.

Les caractères psychiques qu'il attribue à ce type (p. 390) sont exactement ceux des Bulgares.

Je remarquerai aussi que, dans les nombreux ouvrages publiés de 1900 à 1905, sur les questions macédoniennes, ceux d'origine serbe exceptés, les auteurs prennent parti, soit pour les Bulgares, soit pour les Grecs, mais qu'aucun, à cette époque, ne songe à attribuer aux Macédoniens un caractère serbe.

* * *

La langue, sans être le criterium essentiel d'une nationalité, en est pourtant un caractère important, et ici son témoignage est nettement en faveur des Bulgares. Malgré la proche parenté des idiomes slaves du sud, le bulgare se distingue nettement du serbo-croate, comme, du reste, de toutes les autres langues slaves, par deux particularités grammaticales; il possède un article qui se place à la fin du mot (comme en albanais et en roumain), et il a perdu l'ancienne déclinaison à 7 cas, si parfaitement conservée en serbe.

---

[1] Jovan Cvijić — La Péninsule Balkanique. Paris, Armand Collin 1918.

Or, ces deux particularités, essentiellement bulgares, se retrouvent dans tous les dialectes macédoniens. La perte de la déclinaison se fait même sentir sur les confins du domaine serbe, p. ex. dans les pays de la Morava et dans la Vieille-Serbe (sandjak du Prizrèn), évidemment sous l'influence des parlers macédoniens voisins, car ce phénomène est complètement étranger au serbo-croate.

L'emploi de l'article prend un développement particulier, précisément au voisinage des régions serbes, dans la Macédoine du N-O (Prilep, Dibra). On y emploie trois formes d'articles, exprimant une idée de rapprochement ou d'éloignement. Tandis que le bulgare oriental dira seulement s é l o - t o, le village, à Prilep, on pourra dire s é l o - v o, s é l o - t o, s é l o - n o. La limite entre les deux langues est donc nettement marquée de ce côte, aucune trace d'article n'existant en serbe. Un phénomène semblable se constate à une extrémité opposée du domaine bulgare, dans les Rodopes où l'on peut dire: s é l o - s o, s é l o - t o, s é l o n o.

Une autre particularité, très nette aussi, est la forme du futur qui, en serbo-croate, se constitue au moyen de l'auxiliaire v o u l o i r, conjugué à toutes ses personnes, sous un aspect abrégé, suivi de l'infinitif du verbe.

Au contraire, en bulgare et dans les dialectes macédoniens, c'est le verbe principal qui se conjugue, tandis que l'auxiliaire se réduit à une sorte de particule invariable, c h t é en bulgare occidental, k i é, c h é, c h t é, dans les divers dialectes macédoniens.

L'accent serbo-croate, avec ses tons montants et descendants, ses syllabes longues et brèves, est très spécial et se reconnaît facilement. Les dialectes macédoniens, au contraire, n'ont qu'un accent d'intensité, de même nature que celui du bulgare oriental. La place de l'accent diffère seule, d'un parler à l'autre.

D'autres particularités pourraient encore être mentionnées. Lorsque, par hasard, des auteurs serbes citent des textes empruntés aux dialectes macédoniens, qu'ils prétendent serbes, ces textes se reconnaissent facilement comme bulgares[1].

[1] C'est, entre autres, le cas pour les quelques exemples cités par Mr. Tsviytch, op. cit. p. 391, dans lesquels, abstraction faite de l'orthographe intentionnellement serbisée, on retrouve les particularités caractéristiques du bulgare.

* * *

Mais la langue, si elle caractérise la nationalité, ne l'impose pas ; il y a, par exemple en Macédoine et en Albanie, des gens parlant bulgare, roumain ou albanais, qui se disent Grecs. La veritable marque d'un peuple c'est le sentiment national. Or, ce sentiment, que l'on affecte souvent de contester, existe chez les Bulgares macédoniens ; il est même particulièrement intense, je puis l'affirmer, ayant eu la facilité, de la façon la plus directe, d'en observer les manifestations.

D'ailleurs, l'éclosion de ce sentiment n'est pas nouvelle ; elle se constate déjà au commencement du XIX-o siècle. Dès 1814, on voit des Macédoniens de Kitchévo, de Tétovo, de Doïran, publier des livres en langue bulgare vulgaire. Une imprimerie bulgare est ouverte à Salonique, en 1839, par un habitant de Doïran.

Des écoles bulgares, monastiques ou privées existent en Macédoine même avant 1800.

Dès 1810, une école entretenue par la communauté des habitants est fondée à Vélès, précédant de 25 ans la première école de la Bulgarie orientale ouverte à Gabrovo en 1836 et dirigée par un Macédonien, Néophyte Rilski, de Razlog. Dans la suite, les écoles bulgares se multiplient et dès avant 1870, toutes les villes de Macédoine et bon nombre de villages en possèdent.

Quoique souffrant, comme tous les autres sujets ottomans, de la mauvaise administration et de la négligence des Turcs, ce n'est pas à ces derniers que s'adressa, d'abord, l'hostilité des Bulgares, en Macédoine comme en Mésie et en Thrace, mais aux Grecs et surtout au clergé.

J'ai dit, dans la première partie de ce travail, quelle était la situation privilégiée des dignitaires ecclésiastiques grecs. Ils en avaient profité pour faire disparaître toute trace de culture slave, et pour essayer d'imposer l'hellénisme aux chrétiens orthodoxes des autres nationalités. Maîtres des écoles, qui, officiellement, dépendaient des églises, les Grecs avaient réussi à assimiler une grande partie de la population urbaine, surtout les classes les plus riches, toujours disposées à se rapprocher de l'élément prépondérant. Or, à cette époque, pour les chrétiens de la Turquie d'Europe, l'élément prépondérant, c'étaient les Grecs, qui, en même temps qu'ils dominaient l'Eglise et les

écoles, détenaient les carrières libérales et monopolisaient le commerce.

Lorsque, dans la première moitié du XIX-e siècle, la nationalité bulgare sortit d'un sommeil de quatre siècles, elle dut, en conséquence, engager d'abord la lutte contre l'hégémonie spirituelle et intellectuelle de l'hellénisme, et cette lutte fut particulièrement intense en Macédoine et en Thrace ou les Grecs étaient nombreux et puissants, alors que leur influence dans la Bulgarie danubienne était infiniment moins grande.

Là, encore, la Macédoine précéda la Bulgarie orientale. Dès 1830, les habitants d'Usqub réclamèrent le départ de leur métropolite grec, et demandèrent sans succès, il est vrai, la nomination d'un prélat bulgare.

Un fait de grande importance se produisit en 1859. Les habitants du kaza, essentiellement bulgare, de Koukouch,[1] au nord de Salonique, pour échapper plus sûrement à l'influence grecque, déclarèrent qu'ils reconnaissaient l'autorité du Pape et s'unissaient à l'Eglise romaine. Ils adhérèrent à l'Eglise bulgaro-catholique ou uniate qui venait de se constituer à Constantinople, conservant le rite oriental, la langue liturgique slavonne et les règles traditionnelles de discipline. L'hostilité de la Russie empêcha le développement de l'Eglise bulgare-unie, qui, pourtant, a subsisté en Macédoine, en Thrace (Andrinople) et à Constantinople, jusqu'à ce que les événements de 1913 à 1918 aient obligé ses adhérents à se réfugier en Bulgarie, à l'exception d'un petit nombre resté à Andrinople.

Le côté le plus caractéristique de cette tentative est qu' elle fut essentiellement et exclusivement macédo-bulgare. La Bulgarie indépendante n'y était pour rien, puisqu'elle n'existait pas encore, et la Russie lui était hostile. C'est une preuve irréfutable que le sentiment bulgare en Macédoine n'a pas été créé par l'Exarchat.

Le Patriarcat s'émut et envoya à Koukouch un évêque bulgare.

Il est intéressant de suivre, dans une ville et une région macédoniennes, les étapes de la lutte, lente, mais persévérante, continue et finalement victorieuse, de la population bulgare

---

[1] Koukouch avait, depuis 1857, comme directeur de son école, l'aîné des frères Miladinov, Dimitre.

contre l'hellénisme soutenu non seulement par les dignitaires ecclésiastiques et les fonctionnaires ottomans, mais souvent aussi par les notables bulgares eux-mêmes, en relations avec les autorités civiles et religieuses et imbus du préjugé d'après lequel la culture grecque était le signe d'une supériorité sociale.

Une étude très complète, publiée dans le tome XIII du Recueil de Folklore, Science et Littérature du Ministère de l'Instruction publique bulgare[1] nous montre les tentatives faites pour introduire l'enseignement bulgare dans les écoles, puis pour remplacer l'archevêque grec par un prélat bulgare.

En lisant ce récit on ne peut manquer d'être frappé du caractère populaire, local et spontané de ce mouvement qui s'affirme dès 1848, 22 ans avant l'érection de l'exarchat et 30 ans avant l'indépendance bulgare.

A cette date, l'aîné des frères Miladinov, Dimitre, professeur dans une des écoles grecques de la ville — il n'y en avait pas d'autres alors — employait le bulgare, idiome maternel de ses élèves, pour leur expliquer les leçons données dans une langue qui leur était étrangère. Mais il dut bientôt quitter la ville et l'on vit, plus tard, en 1858, un simple artisan, Nicolas Moustrev, samardji (fabricant de bâts), ouvrir, dans la maison de son père, une école du soir où non seulement les élèves des écoles grecques, mais des ouvriers, des boutiquiers, âgés quelquefois de 20 à 30 ans, venaient apprendre à lire et à écrire en bulgare. Ils venaient là, dit un contemporain, „comme des moutons vers le sel". L'instituteur improvisé avait reçu son instruction d'un parent, moine dans un monastère voisin, auprès duquel il avait passé une partie de sa jeunesse. Un an après, les dénonciations des grécomanes firent fermer cette école clandestine et même arrêter pendant quelques jours l'instituteur et son père.

Peu de temps après, en 1860, une école bulgare, non plus clandestine, mais installée dans un bâtiment construit spécialement à cet effet, au moyen des dons et du travail même des habitants, s'ouvrit dans un faubourg d'Ohrida. Dès la première année, elle compta 200 élèves, et put subsister malgré les in-

[1] Po vëzrájdanieto v grad Ohrid (Au sujet de la renaissance dans la ville d'Ohrida), par E. Sprostranov.

trigues des grécisants. Pendant le même temps, la question religieuse ou plus exactement épiscopale, était venue à l'ordre du jour, à la suite du décès du métropolite grec d'Ohrida, le 25 décembre 1859.

Aussitôt les habitants de la ville et du diocèse avaient adressé au Patriarcat, une requête demandant qu'au siège devenu vacant, fut nommé un prélat bulgare. Malgré l'appui de riches commerçants bulgares, résidant à Constantinople et dont plusieurs étaient originaires d'Ohrida, le Patriarcat ne tint aucun compte de la requête et nomma métropolite l'évêque Méléti, qui avait été précédemment protosyncelle (vicaire général) du diocèse d'Ohrida et y avait laissé de très fâcheux souvenirs.

Cette nomination déchaîna entre le métropolitain grec et ses diocésains bulgares une lutte ouverte, violente, qui ne cessera qu'avec la création de l'Exarchat et l'intronisation d'un métropolitain bulgare. N'obtenant rien du Patriarcat, les habitants d'Ohrida s'adressèrent à la Sublime Porte réclamant, entre autres, le rétablissement de l'archevêché autonome supprimé illégalement par le Patriarcat en 1767.

Des péripéties analogues marquèrent la naissance et le developpement de l'enseignement bulgare à Monastir où la première école bulgare s'ouvre en 1863, où une école de filles existe dès 1869 et où, fait plus important, les Bulgares peuvent, des 1868, prendre possession d'une église et la conserver. Ces succès étaient d'autant plus remarquables que l'hellénisme, s'appuyant sur une population valaque, presque complètement grécisée, nombreuse et riche, était particulièrement puissant dans la grande ville de la Macédoine centrale[1].

Les mêmes luttes se poursuivirent dans toutes les régions bulgares, en Macédoine comme en Bulgarie, de telle sorte que, en définitive, le Patriarcat dut céder sur le principe, tout en discutant longuement sur l'étendue du territoire à concéder à l'église autocéphale bulgare. Le Sultan, craignant que cette que-

[1] La Macédoine et la Renaissance bulgare au XIX-o siécle, par Siméon Radeff, Sofia, 1918 — expose d'une façon complète la lutte des Bulgares pour l'indépendance intellectuelle et religieuse dans les différentes parties de la Macédoine. Des détails biographiques sur les principaux champions de la cause bulgare, se trouvent aussi dans la brochure: La Macédoine dans la vie culturo-politique de la Bulgarie, publiée à Sofia en 1919, par le Comité Exécutif Macédonien.

relle n'engendrât des troubles, se décida à faire acte d'autorité et, le 28 février (12 mars) 1870, il promulgua le firman qui établissait un Exarchat bulgare autonome.

Il est incontestable que l'intervention du comte Ignatieff, ambassadeur de Russie, influença la décision du Sultan, mais faut ignorer complètement la question pour ne voir dans l'érection de l'Exarchat qu'une initiative russe. En réalité, ce fut le résultat d'une lutte persévérante de plus de quarante ans, à laquelle prirent part les Bulgares de Macédoine, aussi bien que leurs compatriotes de Mésie, de Thrace et même de Constantinople, où existait, à cette époque, une colonie bulgare riche et influente.

D'ailleurs, la solution adoptée ne répondait pas complètement aux vues de la diplomatie russe qui, tenant à ménager le Patriarcat, aurait voulu que la question fût résolue d'accord avec celui-ci et en maintenant l'Eglise bulgare sous son autorité.

Les adversaires de la cause bulgare ont cherché aussi, d'autres manières, à diminuer l'importance de cet acte capital qu'est la fondation de l'Exarchat. On a dit, entre autre, que c'était une institution slave et non proprement bulgare. Cela ne peut se soutenir. Il n'a jamais été question d'incorporer à l'Exarchat le diocèse serbe de Prizrèn ou ceux de Bosnie, et si le diocèse de Nich, dont le caractère bulgare peut être contesté, y a été compris, c'est que ce district avait toujours, jusqu'alors, été considéré géographiquement et adminiatrativement comme rentrant dans les limites de la Bulgarie.

Un seul diocèse macédonien, celui de Vélès[1], figurait dans la circonscription primitive de l'Exarchat; mais l'article 10 du firman, autorisait la réunion des diocèses dans lesquels il serait constaté que les $^2/_3$ de la population chrétienne était bulgare. Deux biocèses, ceux d'Uskub et d'Ohrida, demandèrent immédiatement à bénéficier de cette disposition, mais la consultation populaire n'eut lieu qu'en avril 1872; elle s'opéra sous la surveillance des autorités turques, et, malgré la présence des archevêques grecs, elle donna aux Bulgares la quasi-unanimité[2].

---

[1] On pourrait compter aussi le diocèse de Kustendil, alors considéré comme macédonien; il s'étendait, en Macédoine, jusqu'au-delà de Chtip.

[2] Dans le diocèse d'Uskub, 90% de la population chrétienne se prononcèrent pour l'Exarchat; dans celui d'Ohrida, 4 villages seulement, dont 2 valaques, restèrent attachés au Patriarcat.

Ceci est encore une preuve, et une preuve écrasante, que ce n'est pas l'Exarchat qui a bulgarisé les Macédoniens, puisqu'il venait à peine d'être créé lorsque les diocésains d'Uskub et d'Ohrida affirmaient si nettement leur nationalité.

Au congrès qui se réunit à Constantinople pour élaborer le Statut exarchal prirent part les délégués des diocèses macédoniens. Venus malgré l'interdiction de la Sublime-Porte, ils furent admis à siéger, nonobstant les craintes que pouvait susciter leur présence au sujet non seulement des mesures que prendrait peut-être le gouvernement turc, mais aussi de l'hostilité de la Russie et de son ambassadeur, opposés à l'extension de l'Exarchat et à une rupture possible — qui se produisit en effet — avec le Patriarcat. Pourtant, le Patriarche œcuménique, paraissait disposé à accepter la cession des diocèses d'Uskub, Vélès, Ohrida, et de la partie nord de celui de Pélagonia (Monastir).

Il n'est pas inutile de rappeler que la lutte des Bulgares contre l'Eglise grecque et la scission qui en résulta, avaient un caractère exclusivement national, la religion n'y entrant pour rien. Aucune divergence de dogme, de traditions religieuses, de discipline ou même de liturgie — sauf l'usage de la langue slavonne, admis dans les Eglises de Russie et de Serbie et dans les monastères slaves du Mont Athos —, ne séparait les Grecs des Bulgares. Ces derniers voulaient seulement s'émanciper de la tutelle politique et intellectuelle du clergé grec et se garantir contre l'hellénisation.

* * *

Au cours des années qui suivent, des événements importants, l'insurrection d'Herzégovine en 1875, les insurrections bulgares de 1876 et la répression violente qui les suivit, la guerre serbo-turque, et enfin, la guerre russo-turque, devaient changer complètement la situation dans les Balkans.

Beaucoup de Macédoniens avaient combattu, de 1862 à 1876, dans les bandes insurrectionnelles, formées dans la Bulgarie Danubienne, avec Philippe Totiou, Hadji Dimitre, Stéfan Karadja, Botev, Levski, etc.

Plusieurs d'entre eux furent de vaillants voïvodes, comme Ilio Markov, dit dédo (grand-père) Ilio, de Bérovo (kaza de Pehtchévo), Christo Mekédonski, du kaza de Koukouch, Guéorgui Izmirliev, dit Mékédontchéto (le petit Macédonien), de Gorna-

Djoumaïa, qui, en 1875, fut l'organisateur du mouvement révolutionnaire dans la région de Tirnovo, au nord des Balkans.

En même temps que l'insurrection de la Thrace occidentale (Panaguiourichté, Perouchtitsa, Batak), en 1876, un soulèvement avait éclaté en Macédoine, dans la région de Maléchevo (Pehtchévo, Bérovo).

On sait que ces événements avaient motivé la réunion, à Constantinople, le 23 décembre 1876, d'une conférence des Ambassadeurs des grandes puissances. Quoique cette conférence n'ait donné aucun résultat, il est intéressant, pour le sujet qui m'occupe, de rappeler le projet qu'elle avait élaboré pour la réorganisation administrative des pays bulgares. L'annexe C. au protocole de la 1-ère séance, prévoyait sous le titre „Bulgarie", la constitution de deux vilayets ayant respectivement pour chefs-lieux Tirnovo et Sofia.

Le premier comprenait la Bulgarie danubienne à l'Est du Vid et la Thrace septentrionale jusques et y compris Mustafa-Pacha et Kyrk-Kilissé.

Le second vilayet embrassait la Bulgarie occidentale avec Vidin, Orêhovo, Vratsa, Samokov, Sofia, et toute la Macédoine septentrionale et centrale: les sandjaks d'Uskub, de Monastir (moins l'extrémité sud), la partie nord du sandjak de Serrès (avec Melnik, Demir-Hissar, Névrokop), les kazas de Vélès Stroumitsa et Tikvèch, du sandjak de Salonique, et Kastoria, du sandjak de Kortcho.

En plaçant ces districts avec ceux de la Bulgarie occidentale dans une même province ayant pour centre Sofia, la conférence, qui avait en vue de donner satisfaction aux nationalités chrétiennes, admettait évidemment que les habitants des dits districts étaient bulgares, tout au moins, en forte majorité. Et parmi les membres de la conférence, figuraient les ambassadeurs d'Autriche et de Russie, certainement très bien renseignés sur la situation ethnographique de la Turquie. Au Congrès de Berlin, le délégué russe, comte Chouvalov, a, à plusieurs reprises, dans les séances des 19 et 22 juin, affirmé que les délimitations tracées par la Conférence de Constantinople étaient conformes aux conditions ethnographiques de la nation bulgare, qu'elles reposaient sur le principe de la majorité de la population[1].

[1] G. Noradounghian — Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman. Paris 1903, Tome IV, pages 13, 17 et 22.

Un article s'appliquant aux deux vilayets dit que la langue du pays sera employée au même titre que la langue turque, dans les administrations et les tribunaux, et ajoute: „dans les cantons où l'usage de la langue grecque est général, les autorités cantonales pourront s'en servir". Par langue du pays, on entendait évidemment une langue unique, autrement, la mention spéciale relative au grec n'aurait pas été nécessaire; et cette langue ne pouvait être que le bulgare, déjà admis, dans une certaine mesure, sous l'administration de Midhat Pacha, dans le vilayet du Danube qui constituait la plus grande partie des deux vilayets projetés.

Ainsi, en 1876, la diplomatie des Puissances reconnaissait formellement le caractère bulgare de la plus grande partie de la Macédoine. Quatorze mois plus tard, le 19 février/3 mars 1878, les préliminaires de San Stéfano, confirmaient, en les étendant un peu, les limites de la nation bulgare. Ce sont ces limites de la Bulgarie de San-Stéfano (San Stéfanska Blgaria) qui, depuis lors, ont constitué l'idéal national invariable de tous les Bulgares.

Le territoire de la nouvelle Principauté de Bulgarie descendait en Thrace jusqu'à l'Erguéné de manière à comprendre Kyrk-Kilissé et Lulé Bourgas, mais en laissant Andrinople à la Turquie, puis rejoignant les Rodopes, la limite atteignait le littoral de la Mer Egée, au Bourou-Gueul, à l'Est de la Mêsta. Le rivage devenait bulgare jusqu'au golfe d'Orfano, assurant ainsi à l'Etat Bulgare, avec le port de Kavala, un débouché sur la Mer Egée. La frontière laissait à l'extérieur la presqu'île de Chalcidique et la ville de Salonique, mais touchait de nouveau le rivage à l'Ouest de celle-ci, puis continuant de l'Est à l'Ouest, en englobant Kastoria et Kortcha, remontait vers le Nord un peu à l'Ouest du lac d'Ohrida, suivait un moment le Drin et rejoignait le Ghar-Dagh et le Kara-Dagh, séparation naturelle des populations serbes et bulgares.

Si, sur plusieurs points, les limitées fixées à la principauté de Bulgarie par la Russie victorieuse, s'étendaient au delà de celles admises pour les deux vilayets bulgares, par la Conférence de Constantinople, elles se trouvaient restreintes en deux endroits. La partie septentrionale de la Dobroudja, entre le Danube et la Mer Noire était réservée pour être échangée, avec la Roumanie, contre les trois districts de Bessarabie rétrocédés en 1856, et la ville de Nich et son territoire qui, jusqu'alors

avaient toujours été considérés comme faisant partie de la Bulgarie, étaient donnés à la Serbie ; cependant Pirot et Vrania devaient rester bulgares.

Assurément, on peut critiquer les prévisions de San-Stéfano. Les limites de la Grand-Bulgarie renfermaient au sud et au sud-ouest quelques districts à majorité grecque ou albanaise, sans parler des éléments turcs et valaques qui, situés a l'intérieur même du territoire du nouvel Etat, ne pouvaient en être séparés. Aujourd'hui, quand on considère les délimitations tracées en 1919 par les vainqueurs de la grande guerre au bénéfice de leurs protégés de l'Europe centrale ou orientale, on peut difficilement accuser les rédacteurs du traité de San-Stefano d'éxagération ou d'injustice. Le traité de Berlin (13 juillet 1878), en replaçant la Macédoine tout entière sous la domination directe de la Turquie, est le commencement d'une nouvelle période dans l'histoire de ce pays, période de luttes, de deuil et d'héroïsme.

* * *

Les Bulgares Macédoniens qui avaient un moment espéré l'union avec leurs frères de race dans un état indépendant, sont en proie à la plus vive désillusion, qui s'accroît à mesure qu'ils voient, avec le temps, les institutions libres se développer chez leurs voisins et le pays prospérer, tandis qu'eux-mêmes sont livrés aux représailles des Turcs qui s'efforcent de leur enlever les avantages péniblement conquis avant 1875 et encouragent les Grecs dans leur lutte contre les églises et les écoles bulgares. C'est ainsi que les métropolitains d'Uskub et d'Ohrida ayant été expulsés pendant la guerre turco-russe et celui de Vélès étant décédé, leurs successeurs ne purent obtenir les b é r a t s d'investiture, les deux premiers, qu'en 1891, malgré des promesses formelles faites en 1884, et le dernier en 1894, seulement[1].

L'art. 13 du Traité de Berlin prévoyait l'introduction, dans les provinces de la Turquie d'Europe, de règlements adaptés aux besoins locaux et analogues à celui en vigueur en Crète (règlement organique de 1868). Les projets y relatifs devaient être élaborés par des commissions spéciales dans lesquelles l'é-

[1] La même année, un bérat fut accordé au métropolitain bulgare de Nevrokop, et, en 1897, à ceux de Monastir, Dibra et Stroumitsa.

lément indigène serait largement représenté, et soumis pour avis, avant leur promulgation, à la Commission européenne instituée pour la Roumélie Orientale. Au lieu de se conformer à ces prescriptions, la S. P. rédigea elle-même, sans consulter les intéressés, un projet qu'elle présenta à la Commission européenne. Celle-ci, le trouvant tout-à-fait insuffisant, en élabora un autre, très étendu — il comprenait 327 articles — qui, selon les termes du rapport transmissif, était de nature à établir, dans la Turquie d'Europe, une plus large décentralisation administrative, sans ébranler le pouvoir ni l'unité de l'Empire Ottoman[1]. Il garantissait la liberté individuelle et la liberté de conscience, organisait la représentation des habitants dans les diverses circonscriptions administratives, séparait les finances locales de celles de l'Etat, améliorait l'organisation judiciaire, notamment par la création de justices de paix dans ces nahiés, garantissait l'usage, dans une certeine mesure, des langues locales en matière administrative et judiciaire. Ce projet, arrêté à la date du II. 23 août 1880, n'a jamais été appliqué.

Une note, rédigée par M-r S. Radev et publiée dans le journal Slovo (la Parole), de Sofia, en octobre 1926, donne d'intéressants détails sur l'attitude des membres de la Commission Européenne, en ce qui concerne spécialement la Macédoine.

Cette commission s'était réunie à Constantinople, le 27 juin 1880, en séance officieuse, afin que les délégués européens puissent s'entendre à l'avance, hors de la présence du délégué turc.

On devait, notamment, décider si l'on formerait des divisions territoriales nouvelles, ayant un caractère ethnique, ou si l'on conserverait les anciens vilayets.

Dès le commencement, le délégué russe Hitrovo, proposa de constituer des provinces nationales et de prévoir des statuts spéciaux pour chacune d'elles. Les délégués anglais et allemands, Fitzmaurice et Braunschweig, l'appuyèrent. Au contraire, le délégué autrichien, Kosjek, avait pour instruction de s'opposer à tout prix, à la formation d'un territoire macédonien, parce qu'à Vienne, on savait que, par la force des

[1] Le texte intégral de ce projet ainsi que le rapport de la Commission se trouvent dans l'ouvrage déjà cité de Schopoff, Les Réformes et la Protection des Chrétiens en Turquie, page 392 et suivantes.

choses, un tel territoire deviendrait bulgare. Cependant, il ne s'engagea pas à fond dès le commencement et ce fut le délégué français, Aubaret, qui manifesta l'opposition la plus décidée. Au cours de la discussion, parfois très vive, qui s'engagea alors, Hitrovo, en défendant la nécessité de territoires renfermant des masses homogènes de population, fut amené à parler de la Macédoine et à laisser conmprendre que son gouvernement tendait à la constitution d'une province bulgare; il déclara, notamment, qu'il était nécessaire de donner aux Bulgares de cette région une administration appropriée, afin qu'ils ne soient pas poussés à graviter vers la Bulgarie indépendante.

Mais il ne fut pas soutenu; Kosjek fit remarquer que la Commission était chargée d'apporter des réformes aux provinces existantes et non de créer de nouvelles circonscriptions et que, d'ailleurs, la Macédoine n'était même pas une expression géographique, mais seulement une dénomination ancienne. Fitzmaurice se borna à proposer d'émettre un vœu en faveur d'une nouvelle délimitation des vilayets, basée sur le principe ethnographique. Aubaret signala le danger de voir les délégués turcs, en présence d'un semblable projet, se retirer de la commission. Grâce à ces divergences, le délégué autrichien put, en définitive, faire écarter la proposition de Hitrovo.

Quand on se rappelle, après cela, la mauvaise volonté manifestée presque constamment, à partir de 1885, par la Russie, lorsqu'il s'est agi d'un agrandissement possible de la Bulgarie, on se rend compte de l'incohérence et de la versatilité de la diplomatie russe.

Presque tout de suite après le Traité de Berlin, en octobre 1878, des révoltes éclatèrent dans la région de Kresna, sur la Strouma, et dans le kaza de Razlog, au sud des Rodopes, puis en 1880 s'organisa à Prilep et à Ohrida une vaste conspiration qui s'étendit bientôt à toute une partie du sandjak de Monastir; elle donna lieu à des combats avec les Turcs et entraîna de violentes représailles.

Dès 1878, commença le mouvement d'émigration qui, au cours des années suivantes, transporta dans la Bulgarie libre des dizaines de mille Macédoniens. L'organisation des institutions officielles de la Principauté attira, en grand nombre, les hommes instruits qui y trouvèrent l'emploi de leurs aptitudes, entravé dans leur pays par la méfiance des Turcs et par la

rivalité des Grecs. Le développement économique fit venir des ouvriers et des artisans. Sofia, la nouvelle capitale, créé presque de toutes pièces sur l'emplacement d'une petite ville turco-bulgare, fut peuplée en grande partie par des immigrés de Macédoine. Ce mouvement, dont l'intensité s'accrut beaucoup dans la suite, lorsque les actions révolutionnaires suscitèrent des représailles qui effrayaient les habitants, prouve surtout deux faits : d'abord que les Slaves de Macédoine se sentaient bien Bulgares, puisque c'est toujors en Bulgarie qu'ils cherchaient un refuge, même lorsque la frontière serbe étai beaucoup plus proche et plus facilement accessible ; ensuite que l'instruction était déjà assez répandue parmi les Bulgares de cette région, car le nombre des Macédoniens qui trouvèrent place, et souvent se distinguèrent, dans toutes les carrières publiques, politique, clergé, enseignement, presse, armée, etc., est considérable. Et l'on ne peut pas dire que ce soit l'Exarchat qui, en sept années seulement, ait pu façonner toute une population. Il fallait, en tout cas, que le terrain fut bien préparé.

L'importance numérique de l'émigration macédonienne et la place qu'elle prit rapidement dans la vie publique de la Bulgarie libérée, explique l'intervention des habitants de la Principauté dans les événements macédoniens, intervention parfois dangereuse et presque toujours embarassante pour les gouvernements bulgares, dont certains chefs, Stambolov et Stoïlov, par exemple, voulaient vivre en bonne intelligence avec la puissance suzeraine et cherchaient — et réussissaient quelquefois — à obtenir, d'accord avec celle-ci, des avantages pour les Bulgares sujets ottomans.

* * *

Pendant la période qui suivit 1880, aucun événement important n'est à signaler en Macédoine, mais l'esprit de révolte excité par la mauvaise administration, les exactions et les vexations qui caractérisèrent le régime hamidien, se développait de plus en plus dans la population chrétienne. Il aboutit, en 1893, à la constitution de la fameuse Organisation Intérieure. Sa dénomination officielle était Organisation intérieure révolutionnaire macédono-andrinopolitaine (Makédono-Odrinska vùtrechna révoloutsionna Organizatsia). En effet, les districts de la Thrace orientale voisins de la frontière bulgare et dont une partie avait été comprise

dans la Bulgarie de San-Stéfano, renfermaient une population bulgare assez dense qui partageait le sort et les aspirations de ses frères de Macédoine.

L'Organisation Intérieure doit son origine à un groupe d'intellectuels qui se constitua d'abord à Réssèn, cette petite ville située entre Monastir et Ohrida, qui, par le rôle qu'elle joua dans les événements contemporains et les personnalités auxquelles elle a donné le jour, occupe une place de premier rang dans l'histoire macédonienne.

Les principaux chefs et animateurs de l'Organisation furent Dámian Gróuev né en 1871 à Smilevo, dans le kaza de Monastir, et Gotse Déltchev, né en 1872, à Koukouch. Après avoir étudié au gymnase de Salonique, puis à l'Ecole militaire de Sofia, Déltchev revint en Macédoine comme instituteur dans un faubourg de Chtip, où il rencontra l'autre héros révolutionnaire Damian Gróuev. Tous les deux moururent les armes à la main, Déltchèv, en 1903, à Banitsa, village voisin de Serrès, dont j'ai pu voir les ruines en 1904, et Gróuev, en 1906, dans la région de Maléchevo.

Boris Sarafov fut peut-être la figure la plus saillante de cette époque héroïque, et je me rappelle la violence avec laquelle les Turcs, lors de notre arrivée en Macédoine, en 1904, s'exprimaient à son sujet. Né en 1872, dans le kaza de Névrokop, d'une famille qui avait déjà donné de bons serviteurs à la cause bulgare, Boris Sarafov, jeune élève au gymnase de Salonique, avait vu son père et son grand-père, victimes des intrigues grecques, emprisonnés puis déportés en Asie Mineure. Après avoir passé par l'Ecole militaire de Sofia, il se voua tout entier à la cause de la liberté macédonienne, qu'il servit, non seulement comme chef de bande, mais aussi comme organisateur ; il entreprit même, en 1901, un voyage de propagande en Suisse, en France et en Angleterre, pour essayer d'intéresser la presse et l'opinion publique, aux malheurs de sa patrie.

En 1895, à la tête de sa bande, il s'était emparé de Melnik, dont il chassa la garnison et les fonctionnaires turcs ; en 1903, il fit partie de l'état-major de la grande insurrection, dirigé par Damian Grouev. Le sort malheureux voulut qu'il fût victime d'une rivalité de parti et tombât sous les balles d'un assassin en 1907.

Toutes les parties de la Macédoine fournirent d'audacieux voïvodes, mais principalement les régions de Koukouch, Chtip, Kostour, Bitolya (Monastir), Prilep, Ressèn. Plusieurs vinrent aussi comme volontaires, de la Bulgarie libre. L'agitation révolutionnaire, inaugurée en 1893, resta par ses chefs comme par ses soldats, nettement macédonienne.

Les directeurs de ce mouvement, qui étaient presque tous des hommes assez instruits, des penseurs en même temps que des combattants, ne se faisaient pas d'illusions sur les résultats de leur action. L'Organisation savait qu'elle ne vaincrait pas seule la Turquie, mais sa victoire serait de n'être pas vaincue, de prolonger indéfiniment la lutte et d'obliger les puissances européenes, dont les intérêts seraient en danger, à intervenir d'une façon efficace. La suite des événements montra que ce raisonnement était juste puisque la continuité et l'extension des troubles jusqu'en 1903 provoquèrent l'intervention de l'Europe. Malheureusement, cette intervention ne fut, ni assez unanime, ni, par suite, assez énergique.

L'état politique de la Turquie, sous le règne d'Abdul-Hamid, ne permettait pas de chercher dans une lutte légale l'amélioration du sort de la population. Les moyens révolutionnaires l'action des bandes armées étaient donc nécessaires. Ces moyens étaient nécessaires, aussi, pour résister aux propagandes, grecque au sud, et serbe au nord, qui employaient également des bandes, dans le dessein d'obliger les villages à se déclarer serbes ou à adhérer au Patriarcat, c'est-à-dire, suivant l'expression courante, à se faire grecs.

L'Organisation Intérieure était constituée sur les bases traditionnelles des sociétés secrètes, en groupes peu nombreux auxquels se superposaient des organisations locales échelonnées, comités de village, de kaza, de région. Au sommet se trouvait le comité central, n'ayant pas de siège déterminé, mais qui, en pratique, résidait surtout à Salonique. Elle avait pour moyens d'action ses courriers secrets, ses forces actives, constituées par les bandes, sa milice fermée des habitants des villages, d'apparence pacifique, mais disposant d'armes et de munitions cachées, ses bulletins hectographiés. Elle possédait même des institutions judiciaires auxquelles les habitants prirent l'habitude de s'adresser, délaissant les tribunaux turcs; nous avons pu constater ce fait au cours de notre mission,

comme j'aurai, plus loin, l'occasion de la noter, en parlant de l'activité de l'Organisation Intérieure pendant mon séjour en Macédoine.

En attendant les actions violentes qui devaient amener l'intervention européenne, l'Organisation se proposait d'élever l'esprit de la population asservie, de maintenir chez elle le sentiment national, de la protéger contre les actes arbitraires des autorités et surtout contre les exigences illégales des beys, grands propriétaires terriens.

La terre, en Macédoine, appartenait presque entièrement à ces grands propriétaires, presque toujours turcs. Les paysans chrétiens étaient ordinairement métayers (ispolitchari). Ils disposaient pour leur usage personnel d'une maison et d'un jardin, et recevaient du propriétaire les grains nécessaires aux semailles. Après la récolte, le produit était partagé par moitié (d'où le nom d'ispolitsa) entre le fermier et le propriétaire. Mais ce dernier exigeait, en outre, des redevances supplémentaires de toute nature, souvent arbitraires, transports de récoltes ou de matériaux pour le compte du bey, travail sur les terres exploitées directement par celui-ci, etc. Souvent, les paysans se trouvaient obligés d'exécuter ces corvées (angaria), le dimanche ou les jours de fêtes religièuses.

Parmi les plaintes que je recevais journellement, à Serrès, des habitants de la région, un très grand nombre se rapportaient aux exigences des beys et aux vexations de leurs auxiliaires, intendants grecs et gardes albanais, vexations accompagnées d'injures, qui, suivant l'usage turc, s'adressaient non seulement à la victime, mais à ses parents et aux choses les plus saintes de sa religion.

Cettte situation, ainsi que les exactions des agents du fisc et surtout des fermiers des dimes, favorisèrent la diffusion de l'esprit révolutionnaire parmi les habitants. La propagande de l'Organisation Intérieure obtint d'abord du succès dans les régions montagneuses où la population était plus purement bulgare et où la surveillance des autorités turques était plus précaire, puis elle s'étendit dans la plaine et dès 1896 elle avait gagné tous les villages bulgares. Partout, elle trouvait des coopérations dévouées et fidèles, des vivres pour les bandes, des abris pour les insurgés, des dépôts secrets pour les armes et les munitions, et au besoin le concours armé des habitants.

L'Organisation Intérieure qui avait pris pour devise „Makédonia za Makédontsité" — La Macédoine aux Macédoniens, faisait appel à tous les habitants du pays, sans distinction de religion, de nationalité, de conviction. Son but était l'établissement d'un régime d'autonomie garantissant la vie, la liberté, les droits des habitants et permettant le développement économique et intellectuel de la région, toutes choses que les gouvernants turcs s'étaient montrés incapables d'assurer. La question du rattachement à la Bulgarie n'était pas soulevée. Si la Macédoine obtenait un jour son autonomie politique, il appartiendrait à ses habitants de fixer eux-mêmes, en toute liberté, les destinées définitives de leur pays.

En fait, quelques éléments valaques, émancipés de l'influence greque, comprenant que l'hellénisme était l'ennemi commun, coopérèrent avec l'Organisation Intérieure. Les Bulgares protestants et surtout les Bulgares catholiques de rite oriental (ou Uniates), montrèrent une ardeur patriotique égale à celle de leurs compatriotes orthodoxes. Les derniers surtout, originaires pour la plupart du kaza de Koukouch, centre actif du bulgarisme, fournirent au mouvement de vaillants combattants et même des chefs de bande.

Malgré tout, ce mouvement avait un caractère essentiellement bulgare. Tous ses chefs et ses adhérents se réclamaient de la nationalité ethnique bulgare, même ceux qui — cela arriva parfois, surtout après la révolution jeune-turque de 1908 — manifestaient des sentiments hostiles à l'égard de la politique de l'Etat bulgare. D'ailleurs, les Turcs considéraient aussi les insurgés comme Bulgares, et la violence avec laquelle les bandes grecques et serbes combattaient celles de l'Organisation Intérieure, montre bien que leurs chefs avaient la même opinion.

Tous les obstacles, toutes les persécutions, toutes les propagandes étrangères, ne faisaient qu'exciter le sentiment national parmi les Macédoniens, et quand on les a vus de près pendant la période qui précéda et suivit immédiatement la révolution turque de 1908, on peut affirmer que, bien loin d'être indifférents ou indécis au sujet de leur nationalité, ils se sentaient plus ardemment bulgares que les habitants mêmes de la Bulgarie indépendante.

* * *

La principauté, où vivaient déjà un si grand nombre de Macédoniens — dont beaucoup avaient contribué à son organisation et occupaient des situations importantes surtout dans l'enseignement, la presse et l'armée — ne pouvait rester indifférente à ce qui se passait en Macédoine. Les immigrés avaient constitué de nombreuses associations qui, en 1895, dans un congrès tenu à Sofia, décidèrent de s'unir en une organisation générale à la tête de laquelle était placé un comité suprême (Vrhoven Komitet), d'où le nom de vrhovisti que fut, couramment donné aux adhérents de cette organisation. Le premier président de ce comité fut Traïko Kitantchev, ancien instituteur, originaire de Réssén.

Cette organisation, comme l'Organisation Intérieure, était essentiellement macédonienne et poursuivait le même but, l'autonomie de la Macédoine, mais elle avait pour mission spéciale de développer l'intérêt des Bulgares libérés pour leurs frères irrédimés, et aussi de chercher à conquérir, à l'étranger, des sympathies pour la cause macédonienne. Vers 1902, une scission se produisit et une fraction dirigée par le général Tsontchev voulut prendre part à la la lutte active en territoire ottoman. Son action s'exerça principalement dans la vallée moyenne de la Strouma, qui formait la partie nord du sandjak de Serrès.

Comme il arrive toujours dans les grands mouvements révolutionnaires, des dissensions, dues fréquemment à des questions personnelles, se produisirent entre les deux organisations macédoniennes ou même dans leur propre sein. Il en résulta des actes de violence comme l'assassinat de Boris Sarafov et de Garvanov.

Mais ces divergences passagères n'empêchèrent pas les révolutionnaires de marcher vers leur but et, quand viendra le moment des grandes actions, en 1903, toutes les fractions se retrouveront unies.

Jusqu'en 1897, l'Organisation Intérieure put se préparer, former ses milices, constituer ses réseaux d'informations, ses dépôts d' armes et de munitions, tenir même des congrés, à Ressèn en 1894, à Salonique en 1896. C'est seulement en 1897, qu'un incident fortuit survenu à Vinitsa, dans le kaza de Kotchani, amena la découverte d'armes et de bombes. Des per-

quisitions furent exécutées dans presque tout le sandjak d'Uskub, avec la violence et même la cruauté dont les Turcs sont coutumiers en semblables circonstances, bien que, dans les conditions ordinaires de la vie, ils soient plutôt doux et tranquilles.

Alors commence la lutte des autorités ottomanes contre l'Organisation Intérieure, ce qui conduit celle-ci à une plus grande activité. Les rencontres se multiplient dans toute la région, et en même temps les violences contre les habitants, les perquisitions, les tortures, les emprisonnements. Souvent, les Turcs sont guidés ou inspirés par des dénonciations provenant de chrétiens, Grecs ou même Bulgares patriarchistes (grécomanes); de là, parfois, des représaillses, déplorables certes, mais pourtant compréhensibles surtout lorsqu'il s'agissait de gens trahissant leurs propres compatriotes.

Le Mémoire de l'Organisation Intérieure (1893—1903), expose en tous détails les événements qui se sont produits pendant cette période en Macédoine et dans le vilayet d'Andrinople. Nous lui empruntons le tableau des rencontres entre les insurgés et les troupes du 1 avril 1898 au 2 septembre 1903 (page 76).

Vilayets		Salonique	Monastir	Uskub	Andrinople	Totaux
Années		1898—1903	1901—03	1902—03	1901—03	
Nombre de rencontres		46	55	21	10	132
Combattants	insurgés	1.846	1.154	1.080	182	4.262
	troupe .	37.269	15.358	19.015	2.593	74.235
Tués et blessés	insurgés	164	145	185	19	512
	troupe .	1.582	1.088	1.501	202	4.373

L'activité des insurgés comme les actes de violence ou de répression des Turcs s'étendirent à toute la région, mais se firent sentir d'une façon plus intense dans les kazas de Koukouch, Gorna-Djoumaïa, Démir-Hissar (vilayet de Salonique), Kastoria, Prilep, Monastir (vilayet de Monastir), Kotchani, Radovichté, Maléchevo (sandjak d'Uskub).

Les combats furent particulièrement fréquents et violents en octobre et novembre 1902, dans la partie du sandjak de Serrès qui avoisine la frontière bulgare (kazas de Gorna-Djoumaïa, Pétritch, Melnik, défilé de Kresna, Razlog). A ce mouvement participèrent un grand nombre de Macédoniens réfugiés en Bulgarie et organisés par le général Tsontchev qui prit la direction des opérations. La répression fut particulièrement

violente et donna lieu de la part des Turcs à des actes de barbarie dont nous recueillîmes encore les échos deux ans plus tard et qui souvent s'exercèrent même sur les femmes.[1]

Les Turcs s'inquiétèrent et les Puissances, renseignées par leurs ambassadeurs et leurs consuls, s'émurent.

Dès le mois d'octobre 1902, le gouvernement russe avait chargé son ambassadeur à Constantinople d'intervenir auprès de la Sublime Porte et d'insister sur la nécessaité de réformes réelles.

Suivant la tactique habituelle des Sultans, Abdul Hamid avait promulgué, le 12 décembre 1902, un nouvel iradé, qui, dans sa plus grande partie, ne faisait que rappeler les réformes promises antérieurement. La seule innovation importante était la désignation d'un inspecteur général ayant pour mission de faire appliquer les dispositions de l'iradé, d'exercer une surveillance sur les affaires civiles, judiciaires et autres des provinces et de soumettre à la Sublime Porte les points qui nécessiteraient une amélioration, de surveiller les fonctionnaires et de prendre ou de provoquer les sanctions nécessaires contre ceux qui manqueraient à leurs devoirs.

Il étalt, en outre, institué, à la S. P., une commission composée d'un président et de trois membres chargés d'examiner les communications relatives aux nouvelles réformes.

Les fonctions d'inspecteur général furent confiées à Husseïn Hilmi pacha, vali du Yemen, dont j'aurai à parler longuement plus loin.

Les puissances ne se laissèrent pas tromper par cette manœuvre. Le Ministre des Affaires Etrangères de Russie se rendit à Vienne et, à la suite d'une entente avec son collègue d'Autriche-Hongrie, les ambassadeurs des deux puissances à Constantinople, Mr. Zinoviev et le baron Calice, élaborèrent un projet détaillé qui fut ensuite communiqué confidentiellement le 4/17 février aux puissances signataires du traité de Berlin.

Ce projet, qui fut notifié à la S. P. le 21 février 1903, par un mémorandum des puissances, comportait entre autres: le maintien de l'inspecteur général pendant une période déterminée à l'avance, son remplacement ne pouvant avoir lieu,

[1] Voir les détaile dans le Mémoire de l'Organisation Intérieure, pages 79—81.

avant l'expiration de cette période, que du consentement des Puissances, l'utilisation de spécialistes étrangers pour la réorganisation de la police et de la gendarmerie, la répartition des effectifs de la gendarmerie entre chrétiens et musulmans, proportionnellement aux chiffres de la population, la nomination de gardes-champêtres chrétiens, dans les villages dont les habitants sont en majorité chrétiens[1], la répression des brigands albanais, l'établissement dans chaque vilayet d'un budget contrôlé par la Banque Ottomane, afin d'assurer le paiement régulier des traitements, la réforme du mode de perception des dîmes et enfin, une amnistie aux condamnés pour faits politiques et aux émigrés.

Ces mesures, qui n'ajoutaient pas grand chose aux promesses déjà faites, furent acceptées. Un de leurs points, tout au moins, fut mis à exécution : quatre officiers étrangers furent engagés pour la réorganisation de la police et de la gendarmerie, deux belges, un suédois et un norwégien.

La situation ne s'en trouva guère améliorée. Comme j'aurai à le constater plus loin, l'intention d'Hilmi Pacha n'était probablement pas de pacifier le pays par l'ordre et la justice, mais d'annihiler les éléments qu'il considérait comme les plus dangereux, et qui étaient les Bulgares.

L'une de ses premières mesures fut de faire procéder au désarmement de la population, ce qui exigeait l'envoi de détachements dans les villages, des perquisitions chez les habitants et comme conséquences naturelles, des violences et des exactions de la part des soldats et des fonctionnaires. De là une recrudescence des conflits armés et de l'activité des bandes.

Les événements graves qui suivirent et qui illustrèrent tristement la seconde moitié de l'année 1903, furent la cause directe des accords de Murzsteeg, à la suite desquels la mission internationale dont j'ai fait partie fut envoyée en Macédoine. C'est donc par ces événements que je commencerai le récit de mes dix années de séjour en Turquie.

Il me semble que, de l'examen impartial de l'histoire de la Macédoine au XIX-o siècle, ressort clairement et irréfuta-

[1] Cette disposition fit donner au nouvel iradé rendu pour satisfaire aux demandes des puissances, le surnom de réformes des gardes-champêtres.

blement l'unité de race, de langue, de tradition, de sentiment national, d'aspirations entre les Slaves qui forment la grande masse de la population de cette région et ceux de la Thrace et de la plaine Danubienne qui constituent actuellement la Bulgarie indépendante. Ce fait, constaté — bien malgré eux — par les Turcs, par les Puissances en 1876, par la Russie à San-Stéfano, et plus tard, par les Serbes eux-mêmes dans l'accord du 29 février 1912, enfin par les Grecs, dans la convention d'émigration de 1919, ne peut être effacé par des guerres et des traités. Tant qu'il n'en sera pas tenu compte, la question macédonienne restera ouverte et sera une cause d'inquiétude pour les pays intéressés et pour l'Europe entière, comme elle 'a été pour la Turquie jusqu'en 1912.

Народни пѣсни отъ Гевгелийско.

Съобщава Никола Рачевъ.

I. Пѣсни на седѣнка.

1.

— Сѐди, Нѐдо, прѐди, кѐрко,
Дѝл' ти трѐба тѐнки дàре,
Тѐнки дàре и кошýли.
— Ка' да сѐдъм, ка' да предъм,
Снòщи пòйдох на чѐшмата
Тàм го нàйдох нàшит àга,
Нàшит àга, Алѝл àга,
Шчо ми вѐле и говòре:
— Не прилiъгъш за кaýрка
Тýк прилѝчъш за къдъна
За къдъна за мѐнека.
— Нѐдо, Нѐдо, мѝла кѐрко,
Да дòйдеше сипенѝца,
Да ти сѝпе бѐло лѝце!
— И да дòйде, нѐка дòйде,
Не кье дòйде съл за ѐдно,—
Кье дòйде за сѣто сѐло:
Чѝко ѝма нòго дѐца,
Дýри них и кà' изрѐде
Нòго врѐме кье помѝне.

2.

Пѝле пѐie, кузýм бàче Рѝсто,
По тýрцки дюкя̀йне,
Сос ýста пѐie, кузýм бàче Рѝсто,
С гърло збòр зборýве:
Не ми й жàлно, кузýм баче Рѝсто
Оти нѐ ме зимà,
Тýк ми жàлно, кузýм баче Рѝсто,
Оти нѐ ми кажà.

3.

Стàни, стàни, мòре тѐнка Ангелѝно,
Огинь да навàлiъш,
Борѝна да запàлiъш,
Кòйнье да наслàмеш,
Кòйнье да назòбеш
Сѝтен дрòбен бѝсер,
Кòйнье да напòеш
Рýйно блàго вѝно,
. . . . . (повтаря се)

4.

Пиѝн йдех от грàдо, Велѝко мòре
Стретѐх мòма у ливàда, „ „
На кòйнь трѐва жнѝеше „ „
Сърпи взглàве тѝряше, „ „
Тѝрн постѐля послàла. „ „
Поминàх мѝдро, мòре, „ „
Найдѐх сѐнка дебѐла, „ „
Легнàх да си преспѝя „ „

На сон мòма ми дойдѐ, Велѝко мòре
На дѐсна рѝка легнà, „ „
Дòри рѝка отѝрпнà, „ „
Кàто куршѝм тѐжеше, „ „
Кàто òгинь жѐжеше, „ „
Снàгата ми лѐіеше, „ „
Кàто снѐго на брѐго.

5.

Цвѐкье цѝфтѝло, Мѝле бре
Ув мàла гѝрдѝна, ѝгне бре,
Ка' іе цѝфтѝло, Мѝле бре
Дѝр огреàло, ѝгне бре,
Кà' да кайдѝсъм, Мѝле бре,
Да си набѐрѝм, ѝгне бре.

Да се нарѐдя, Мѝле бре,
С дѐсната рѝка, ѝгне бре,
На лѐва стрàна, Мѝле бре,
С лѐвата рѝка, ѝгне бре,
На дѐсна стрàна, Мѝле бре.

6.

Испаднàх да се прошѐтѝм,
хàйде де (повтаря се)
Низ тòя грàда Бѝтоля,
Низ тòя мàло іеврѐйско,
По тѝя бѐли калдѝрми,
Низ тѝя тѐсни сукàци,

Край тѝя вѝшни конàци.
Тàм найдѐх мòма іеврѐйка,
На зелѐн стол си сѐдеше,
Рѝсата кòса чѐшлеше,
Бѐлото лѝце цѝрвеше,
Тѐнките вѐжди тѐглеше,

7.

— Мàни се отъ тàмо, Стàно,
Вòлове кье пòіѝм, „
Кòла кье впрѐгѝм, „
Рàчи шьо кье рàчиш, „
Яс да ти донѐсѝм. „
— Шьò да ти нарѝчѝм,
Дил' ми пàри нѐмѝм,
И мàйка не іе дòма,

Да òдѝмъ да зѐмѝм,
— Ако пàри нѐмиш, Стано.
Язи пàри ѝмѝм. „
— Шьò да ти нарѝчѝм,
Дѝл' ми тѝ не знаіеш,
Мòмите шьо нòсіѝтъ,
Мòмите шьо ѝдѝт.

8.

— Кàжи, Мàцо, кѐрко,
Кой ти кѝпи, кѐрко,
Алòво кѝврѝче?

— Ми го кѝпи, мàле,
Ага Мòлла Съдѝк.
— Кой ти кѝпи, керко,

Умбъсмасѝ фустàнь?
— Ми го кȳпи, мàле,
Ага Молла̀ Съдъ̀к.
— Кà̀жи, Мàцо, кѐрко.
Ти кòго си сàкиш?
— Яс го сàкъм, мàле,
Гевгѐлскѝот àга —
Ага Молла̀ Съдъ̀к.
— Тàй се, тàй се, кѐрко,
Комшѝйте чȳят,
Тàтко ти кье кà̀жат,
Сургѝон кье ни чѝне!

9.

Пъ̀рви пъ̀т ти дойдѐх,
Дòма не те найдѐх,
Гергѐф ти найдѐх,
Седна̀х да везà̀х,
Сам не се вѐзе;
Втòри пъ̀т ти дойдѐх,
Разбòй ти найдѐх,
Седна̀х да тка̀я,
Сам нѐ се тка̀ие;
Трѐти пъ̀т ти дойдѐх,
Тѐбе не те найдѐх,
Дилбѐр бело мòме,
Постѐля ти найдѐх,
Легна̀х да спѝя,
Сам нѐ се спѝие.

10.

Нѐша бѐле на рѐката,
дȳшо Нѐшо (повтаря се)
На рѐката на лъ̀ката.
Де шьо вѣ̀рваа керва̀ньето,
Сѝте мѝрно помина̀я,
Съ̀л' ѐдин те закачѝ,
Съ̀л' ѐдно тȳрче, кераджѝйче,
Шьо ти вѐле, говòре:
— Чѝе, чѝе òва дѐте?
Нѐша отговòри, Нѐша;
— Вòа дѐте ие бра̀тово,
Бра̀тово сира̀че.
— Дай го, Нѐшо, на мѐнека,
Да го пра̀вим бюлѝок башѝ!
Iотговòри бѐла Нѐша:
Гла̀ва да̀вѣм, мòре àго,
Дѐтето го не да̀вѣм.
— Айде, Нѐшо, и ти с мѐне!
— Гла̀ва да̀вѣм, мòре àго,
Вѐра си не мѐнѣм, àго!

11.

Мòма спѝие, мà̀лой мòме,
ув гърдѝна, мà̀лой дòбро,
Надъ гла̀вата, (повтаря се)
Зелѐн бърда̀к,
Ув бърда̀ко
Стȳдна вòда,
На бърда̀ко,
Тòпче кѝтка,
На кѝтката
Тòпче шикѐр,
Тòпче шикѐр
За ядѐйнье,
Стȳдна вòда
За пиѐйнье,
Тòпче кѝтка
За носѐйнье,
Мà̀лка мòма,
За любѐйнье,

12.

Да зѐмъм стàра —
Кье ми се кàра;
Да зѐмъм млàда —
Дòма не сѐде,
Я кье си зѐмъм
Мòре довѝца
Сос три дечѝца;
Едно̀то ѝма
От жàба нòга,
Дрỳгото има
От кòза бòска,
Трѐкьето ѝма
От пѝле òко

13.

Мòма с дѐте сбор-сборỳве,
Лỳдо бре млàдо, (повтаря се)
Они двòйца да се зѐмът.
Мòма му вѐле говòре,
— Мòре, па ти да си зѐмеш,
Да си зѐмеш пѝсанот кафàл,
Да óйш на висòка рѝда,
С кафàл грѐйно да засвѝръш,
С ỳста крѐхто да запѐіеш;
От мàла кошàра, мòре,
Яс кье те чỳіъм, кье тѝ дòйдъм.
Дим' ми лỳдо аджамѝя,
Тàмо дѐк се говорѝло,
Останàло, позаспàло.
Си ги чỳло ѐдно дѐдо
На висòка рѝда, мòре,
Испъднàло стàро дѐдо,
Тàмо грѐйно засвирѝло,
Тàмо крѐхто запеѝло.
Си дочỳла màлай мòма,
Малай мòма от кошàрье,
Фърлѝла кърпа на рàмо,
Зимàла папỳци ув ръце,
Си отидѐла мòма,
На висòка рѝда, мòре.
Ка' видѐла стàро дѐдо,
Викнàла да плàче, мòре,
Църка, пѝска дур до бòга.
Дѐдо и вѐле гойвòре:
— Мòлчи, мòлчи, màлай мòма,
Яс кье òдъм на белбѐро,
Кье обрѝчъм бѐла брàда,
Кье се чѝнъм млàдо дѐте,
Дỳр на петнàйсе годѝни.

(Пѣснитѣ 1—13 сж отъ с. Милетково)

14.

Залъм, Недо, залъм кѝтко,
Дàй ми, зàлъм, от тая кѝтка.
Не си дàвъм вàа кѝтка,
От сѐстрите ми іе брàна
От снàйте ми іе китѐна
От брàкята ми е дадѐна
Кòлко дзвѐзди на нѐбето,
Тòлко стъ̀рка на кѝткъта.

15.

Кога òде мòма, màле (повтаря се)
По бѐли Дунàве,
Пòлите фъ̀рчът
Къ̀то сѝлен вѐтър,
Снàга и се нѝше

Къто мо̀рска търска,
Лѝце и іе бѐло
Тѝквешка пога̀ча,
Очи и съ цѣрни
Костурѐнски црѐши
Вѐгьи и съ тѐнки
Мо̀рски пиювѝци.

16.

Невѐста си дво̀рье мѐте,
Дво̀рье мѐте сѣлзи ро̀не,
Нѐма нѝкой покрѝ нѐя
Са̀лде ѐдно лѐтно слѣнце,
Сос слѣнцето си гово̀ре;
— Ва̀рай слѣнце, мѝли бра̀тко,
Да̀л' а видѐ мо̀йта ма̀йка,
Мо̀йта ма̀йка, мо̀ю та̀тка?
— Тво̀йта ма̀йка кула̀к мѐсе,
Тво̀ю та̀тко вѝно то̀че,
Тво̀йте бра̀тя ко̀йня ру̀жат,
Тво̀йте сѐстри кѝтки кѝтът
Да кье до̀йдът да те ка̀нят.

(Пѣснитѣ 14—16 сж отъ с. Кованецъ).

17.

Двіъ ми мо̀ми, двіъ ми дру̀шки
На йдѝн разбо̀й двіътѐ тка̀ли
На йдѝн гергьо̀ф двіътѐ вѐзли
Па си двіътѐ сборува̀ле,
Сборува̀ле, сбор чинѝле:
Да се ѐдно на̀ш'те ма̀йки
Да ни да̀дът в ѐдно сѐло,
В ѐдно сѐло в ѐдно ма̀а̀ло,
В ѐдна ку̀кя за два бра̀та,
За два бра̀та два близна̀ка.

(Отъ с. Петрово)

II. Хороводни.

1.

Одѝла Зо̀я, шета̀ла
Низ юру̀чките ма̀а̀ла,
На па̀т срѐта а юру̀че:
— Ео[1] ми, Зо̀е, при мѐне!
— Не мож' да до̀йдъм, юру̀че,
Сно̀щи сом бѝла с ма̀йка на го̀стье
Соа̀тко[2] ме ма̀йка гостѝла
Шаре́но расѐ печѐно
Уста̀та ѝми е то̀чена[3].
— Ео ми, Зо̀е, при мѐне,
Яс кье ти да̀дъм ало̀че
Да си исбрѝшиш уста̀та.

2.

Кениса̀ла дѣъво̀йка,
Запроси́ла гугу̀вка,
На Сер кье ѝде да жнѝе
Сѐрска ми бѐла ченѝца,
Се црна̀та класѝца.
На па̀т стрѐти овча̀рче,
Овча̀рче, бенъм чоба̀нче
И о̀но и вѐле гово̀ре:

[1] ела. [2] сладко. [3] мазна.

— Кузу̀м, дiъвойко юба̀ва,
Къ̀т' си сърпу кренà̀ла
Къ̀д' мѝслиш да о̀диш?
— Ей, овча̀рче, бенъ̀м чоба̀нче,
На Сер кье йдъ̀м да жнѝiем
Сѐрска ми бѐла ченѝца
Се църна̀та класѝца.
Кузу̀м дiъво̀йко юба̀ва,
Яс кье до̀дъм сос тѐбе
Да се два̀ма наджнѝiем.
Ако ме мѐне наджнѝiеш,
Кье ти да̀дъм ста̀дото
Сос се ру̀ди ягнѐнца;
Ако та тѐбе наджнѝiем,
Яс кье те тѐбе узѐмъм.
Жна̀ли мо̀ма и овча̀рче,
Го наджна̀ла дiъво̀йка
На сѐдум о̀сум ставѐнки,
На дѐвет дѐсет па̀ога.[1]
Викна̀ло лу̀до да пла̀че:
— Ка' ми о̀де ста̀дото
Сос сѐ ми ру̀ди ягнѐнца!
Мо̀ма му вѐле гово̀ре:
— Та̀й се, бре лу̀до, не пла̀чи,
Яс кье те тѐбе узѐмъм
Сос се ру̀ди ягнѐнца.

(Отъ с. Давидово)

[1] Полога.

3.

Стоя̀не мо̀ре Стоя̀не,
Го̀ре по-го̀ре сѐлото
Сѐлото ни е малѐчко,
Орото ни е голѐмо
В о̀ро мо̀ма уба̀ва
Гюргя малѐна, галѐна,
Пу̀щи му бо̀бе, — зо̀би,
Пу̀щи му стро̀йник — върне,
Пу̀щи му папу̀ци — но̀си
Пу̀щи му пърстен — върне.

4.

— Дилбѐр Мѝтро църноо̀ко,,
Дилбѐр тво̀йте цъ̀рни о̀чи,
Ала мо̀йте съ̀ шарѐни,
Айде да ги размеша̀ме:
Тво̀йте о̀чи мо̀й да бѝдет,
Мо̀йте очи тво̀й да бѝдет.
— Ко̀лай бѝва, лу̀до мла̀до,
Ко̀лай бѝва за меша̀йнье,
По меша̀йнье и сака̀йнье,
По сакайнье и любѐйнье,
По лу̀бейнье и зема̀йнье.

5.

Слъ̀нце зао̀ге, девво̀йка на чѐшма,
Стоя̀н шьо я шарѝл, Гьо̀рги шьо а правѝл.
Там си найдѐло ѐдно лу̀до мла̀до,
Чу̀ждо ябанджѝйче, на̀шето селя̀нче,
Па му вѐле мо̀ма, вѐле ем гойво̀ре:
— Шьо сто̀иш, бре лу̀до, шьо чѐкаш бре,
[мла̀до?
Дал' си дру̀м не зна̀еш, или ко̀йнь си нѐмиш?

— Вàрай, мòме, вàрай, мàлай мòме,
До две дрȕми знàйом, до два кòйня имам,
Вѐрен дрȕгар нѐмам, вѐрен като тѐбе.
Айде, мàлой мòме, айде ти сос мѐне
Дрȕгар да ми бȉдеш, кòйня да ми вѐиш.
— Постòй, бре лȕдо млàдо, почѐкай,
Мàйка да а пȉтъм да не съм роднȉна.
Стоя̀ло лȕдо млàдо, стоя̀ло, чекàло,
Стоя̀ло три дѐйна и три нòки,
Нѐма мàла мòма, нѐма а да дòйде.
Заплакà си лȕдо млàдо, кениса̀ си.
Ки помȉне лȕдо крàй мòмини двòри,
Мòма в двòри стòи и крѐхко се смѐи.
И вѐле лȕдо млàдо:—От'ме, мòме, излъжà?
— Ако лȕдо — отговàря мàлай мòма —
Така лъжат млàдите девòйки,
Млàдите девòйки лȕдите ергѐни.
— Оди мòме вàмо, нà ти проводȉя,
На ти проводȉя, жѐлта мамудȉя.
— Пȕста да остàне твòйта проводȉя,
Проводȉя, лȕдо, жѐлта мамудȉя.

(Отъ с. Койнско).

6.

Я излѐзи, мàле,
Я вòнка на двòрье
Ти да вȉдиш, мàле,
Ти да вȉдиш, мàле,
Една мàла мòма,
От вòда си ȉде
На глàва си нòси
Вѐдро оковàно,
Под вѐдрото, мàле,
Плòса яребȉца,
На чѐлото нòсе
Алтън мамудȉя,
На гърлото нòсе
Гердàн мъсърлȉя.

(Отъ с. Кованецъ).

7.

Мòре Мȉтро, тѐнка Тиквишàнко,
Море мòме, млàда меанджȉйко,
Бòй да бȉе твой стàри тѐйко
Шьо нàправил срѐд село меàна,
Дек' шьо вървят сѐкъкви лȕгье,

Сѐкъкви лю̀гье, тӯрци ем каӯре.
Съти мѝром поминàха
Сàмо ѐдно мѝром не помѝна,
Не помѝна, тӯку се задѐна,
Да ти вѐле и говòре:
— Тури, Мѝтро, вѝно немерѐно,
Немерѐно в бо̀чва нетурѐно,
Кье ти да̀дъм пàри небroѐни
Небroѐни в ръка нефатѐни,
Нефатѐни в кѐсе не кладѐни.

8.

Одоздо̀лу ѝде лӯдо мла̀до
На ма̀ла мо̀ма разгова̀ря:
— Да̀й ми, мо̀ме, та̀а кѝтка
Та̀а кѝтка левено̀ва.
— Не а да̀въм, жѝ ми бра̀та.
— Китка твоя, ти си мо̀я
Ти си мо̀я армаса̀нка.
(Отъ с. Койнско).

9.

Лета̀ло пѝле долета̀ло
Застана̀ло до гра̀нката
Запея̀ло тъ̀жно мѝлно
Тъ̀жно мѝлно дур пуѝлно.
Под гра̀нката юна̀к спѝе
До юна̀ка невѐстата
Невѐстата му гойво̀ре:
— Ним пѐй, пѝле, ним пѐй до̀бро,
Кье разбӯдиш до̀бър юна̀к,
Сѐга ско̀ро е заспа̀ло.

10.

Шѐтъм, кършъм, го̀ре до̀ле,
Ил' да вѝдъм ма̀лко мо̀ме,
Ил' да вѝдъм ил' да стрѐтъм.
Не а стрѐто, мѝла ма̀ле,
Не а стрѐто, тук а видо̀ —
А видо̀ в гърдѝната,
Къде спѝе, ро̀са бѝе,
Я до нея шарѐн гергѐф,
На гергѐво сѝйня рѝза,
Във бърда̀ко стӯдна во̀да,
На бърда̀ко шафра̀н кѝтка.
Си застана̀х на два ко̀ля,
Пӯсти ко̀ле гнѝли бѝли,
Си падна̀х до мо̀мата,
Чӯдом стоіъм, шо да чѝнъм.
(Отъ с. Сърменика).

11.

Виѐна ло̀за сука̀на
Около гра̀да Солӯна,
Пуд ло̀за сѐде дево̀йка
Ма̀ла дево̀йка да̀рье дѝпле:
Кошӯля на свѐкор
На свѐкор и свекърва,
На дѐвери чора̀пе,
На стро̀йници рѝзи.
(Отъ с. Кованецъ).

III. Великденски и Гюргьовски.

1.

Пѝле пѐие на църквата
На църквата на олтàрот
Пѐсна му се разбирàше:
Чӯйте, млàдо и голѐмо,
Чӯйте, дрòбно и малѐчко,
Шьо кье дòйде плен по зѐмня,
Шьо ие стàро ки посѐче,
Шьо ие дрòбно ки погàзе,
Шьо ие млàдо ки поплѐне.
Ищѐ рѐчта не речѐно,
И си дòшло плѐн по зѐмня,
Шьо бил' стàро посечѐли,
Шьо бил' дрòбно погазѝли,
Шьо бил' млàдо попленѝли.
Останàле Вангелѝя
Вангелѝя с млад Янкӯла.
Се растѐли, порасна̀ли,
Уфтасàли за женѐйнье
И се двѐте залюбѝли,
Се водѝли три годѝни,
Си добѝли мъжко дѐте.
Отидѐли да го кърстът.
Поминàли край горàта —
Горàта се исушѝла,
Поминàли край рѐкъта,
Вòдата се пресекнàла,
Отидѐли на църквата,
Пòповете онемѐли,
Дàскалите ослепѐли.

Чӯдом стòиътъ да се чӯдът.
Кога дòшле дӯри дòма,
Вангелѝна му гойвòре:
Ей Янкӯла, млад Янкӯла,
Ка ки òдиш на пазàрот,
Да ми кӯпиш робенчѝца,
Робенчѝца стàра бàба,
Да ми лю̀ля мъшко дѐте.
Ка си отидѐ млад Янкӯла
Ка си отидѐ на пазàрот
Си купѝло робенчѝца,
Робенчѝца стàра бàба
Да му лю̀ля мъшко дѐте.
Ем го лю̀ля, ем му пѐие
Нàне, нàне фнукъ на бàба
Ем от кѐрка ем от сѝна.
А дучӯла Вангелѝна,
Да му вѐле на млад Янкӯла:
Ти да чӯйш, ей Янкӯла,
Шьо си пѐие стàра бàба!
Мòре бàбо, стàра бàбо,
Оти такà пѐсен пѐиеш?
Она вѐле и гòйвòре:
Пѐием сѝнко òти бѐхте
Оти бѐхте брàт и сѐстра,
Ка' дойдѐ плѐн по зѐмня
Шьо ие стàро се посѐче
Шьо ие дрòбно се погàзи,
Шьо ие млàдо се поплѐни.

2.

Мòре Бѐно, мòма Бѐно,
Шьо си Бѐно наденьлѝва,
На день бѐла и цървѐна,
На день жѣлта и зелѐна?
— Мòре чѝно, мѝла чѝно,
Дил' ме пѝташ ки ти кàжъм,

Мен' ме лю̀би змѐй от гòра,
Кòга иде змѐй от гòра,
Тоги съм жѣлта и зелѐна,
Кòга бѐга змѐй във гòра,
Тоги съм бѐла и цървена.
— Слӯшай Бѐно, чѝна шьо
[кье кàже,

Ка кье дòйде змèй при тèбе,
Да му кàжиш: чйна йма
Църна крàва с църно тèле,
Тòкмо йма три годйни
Не го дòе не го отбйва.
Да го пйташ лек да кàже.
Дошèл змèйо, питàла го.
Он му вèле и гойвòре:
„Да си òдиш на пазàро
Да си кýпиш нòво гърне
Да си бèриш цýнцуглед,
Да го бèриш да го вàриш
Да го вàриш спрòти стрèда
С вàа вòда да и пръскаш.
И купйла нòво гърне
Да си брàла цýнцуглед
Го варйла спрòти стрèда
С вàа вòда змèй попръскàла
Попръскàла, он а отмилй.

(Отъ с. Койнско.)

3.

(Името на момата) се лйоле,
(Името на ергена) дèка глèде
И бòго се мòле
Лйолка дѐ се скйне
Мòмата да пàдне
На тàткому двòре
На (името на ергена) ръце
Кътò бел трендàфил,
Кòге ръсцъфтýве.
Кòге пръцъфтýве.

4.

У бàшчата йма
Лйолка вързàно,
На лйолка се лйоле
бѐла (името й)
Отзъдй стòи
Левен (името му)
И веле гойвòре:
— Слèзни ми (името й)
Вѐтър ке подýхне
Ке те крѐне
Лйолка ке се скйне
Мйло ке ми пàдниш.

(Отъ с. Кованецъ).

5.

(Името) ми се лйоле, луляйте
Ем бòга се мòли „
Лйолка да се скйне, „
Лйолка да пàдне, „
У (името) двòри „
В (името) ръце, люляйте
Тàмо да ръсцъфтýва, „
Тàмо да окàпе, „
Като бѐл трендàфил, „
Кòге прикапýва. „

6.

Ей юнàче, лýдо млàдо,
Дал' минàхте нѐгдин гòре
Дàл' видѐхте дрòбно цвѐке?
И минàхме и видѐхме,
Нòго бѐше, дрòбно бѐше,
На кòйноьт до зенгйя
Я на мѐне до поясот,
На дружйна до рамйня,
Грех ми бѐше да го скйнъм.

(Отъ с. Койнско, пѣе се на Тодоровъ день при варенье мисиря).

IV. Комитски.

1.[1]

Търба търбе въ Гевгелия,
Турци и гърци даважии
От юнака Леонида.
Каймакамо телеграфи
На султана да му прате
До три войски, три иляди
Да го бъркат Леонида
И него жив да заловят.
Царот пратил до три войски:
Първа войска гевгелийска,
Втора войска поленинска,
Трекя войска ie струмичка,
Сека войска по иляда,
А Леонид сос двамина.
Го бъркаа ув Богданско,
Го намерия ув Гявочко,
Ув Гявочкото в Гюровдол.
Цел ден се биie Леонид
Трista мина он събори,
А ранени не ги броie.
Юнак лежи пот спилата,
Сърце му ie динамитно,
Момци лежат край върбата.
Леонид ми се превике:
— „Ой жандарма ти, юсбашия,
Ела, ела понавамо,
Кье ти кажъм два лафа.
Се дигна юсбашия
Да си оде понаблизу.
Леонид на него вике:
— Имъм още два патрона,
На ти един на тебе-ка,
Другию требе па на мене.

(Отъ с. Кованецъ).

2.

Тодор саке да си оде
Младо ми комитче, джанъм,
Майка не го пущи, джанъм:
— Седи ми, синко, не оди,
Снощи дойдела потеря
За татко ти, за брата ти,
За брата ти делия.
Тодор си майка не слуша,
Тодор на татко не слаге,
Кренал мъртина на рамо,
Чифте пищоле на пояс
И ред фишеци на гърди.
Тодор веле и гойворе:
— Кой кье ми биде войвода,
Кой кье ми оде най-напрет
Кой кье ми носе байряко?
Тодор веле и гойворе:
— Яс кье одъм най-напрет,
Яс кье го носъм байряко,
Яс кье ви бидъм войвода,
Собирайте ми се комите
На харамийско кладенче!

[1] Войводата Леонидъ отъ с. Мачуково съ другаритѣ си Михалъ Таушановъ, отъ Богданци, и Томе Кировъ, отъ Стояково, се сражавали цѣлъ день съ редовна турска войска и башибозукъ въ мѣстностьта Гюровдолъ при с. Гявато, гдето и загинали. Тоя бой на трима съ толкова много аскеръ поради своята продължителность и многото турски жертви направилъ потресно впечатление.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

3.

Ох, нѐ са тия годѝни, Рѐсим
Богàре глàва кренàа, „
Сѝте комѝте станàа „
И в Турцѝя навлевàа, „
Тѹ̀рцко дїъвòйче пленѝа „

Твòята сèстра, Лѝше, Рѐсим
А занесѐли в Софѝя „
Лѝчно и ѝме кладѐа „
Лѝчно и ѝме Софѝя. „
(Отъ с. Милетково).

4.

Шьо іе чѹ̀до станàло
Ув тòе пѹ̀сто Гумѐндже?
Ка' вървѐа войвòди,
Най-напрѐди Іовàнче,
По нѐго тòа Аргѝр,
А по нѐго Апостòл,
Калдъ̀рми се копàя
Прàове се дигàя

С тѹ̀рците се тепàя
Манлиѐри пукàя,
Бòмбите се трескàя
Бѹ̀ките се трескàя
Тѹ̀рците се гуткàя,
На Гандàч се бройле—
Сѝте комѝте здрàви,
Съл тѹ̀рци изгинàли.
(Отъ с. Сехово).

5.

Тòй Іовàнче войвòда
На тòе пѹ̀сто Гумѐндже
Тѹ̀рци го сардисàли,
Тѝя пѹ̀сти турчѝня.
Іовàнче абѐр пратѝло й:
Скòро Аргѝр да дòйде
Арна пусѝя да фàни.

И Аргѝр си дошѐл,
Арна пусѝя фанàле.
Кòга пѹ̀шки пукàя
Тѹ̀рци табур пагя̀я,
Кòга бòмби пукàя,
Бѹ̀ките се трескàя.

6.

— Лѐле, Яно, мѝлна кѐрко,
Цел ден сѐдиш на гергѐвот,
На гергѐв рѝза вѐзиш,
На кòй ки й тà рѝза?
— Вà ке бѝде, мѝла мале,
На Дѐлче войвòда.
— Мòре Яно, мѝлна кѐрко,

Дъ̀л' ми, Яно, тѝ не знàеш,
Юги Дѐлче загинàл іе.
Яна пѝсна с тъ̀жен глàс,
Прокълнà Яна сѝйня рѝза,
Прокълнà си кукувѝца
Да кѹ̀ка от рит на рит,
Да го тъ̀рси Дѐлчо войвòда.

7.

Бог да бѝе Пѐтре, Цòче,
Шьо го предадѐа Іовàн Ка-
[питàна,

Шьо ги доведѐле Баѹ̀лските
[тѹ̀рци,
Шьо му а зимàле рѹ̀са глàва

Да а носѝле горе край Ва̀рдару,
Край Ва̀рдару в Кавада̀рци
И а дадѐли на кавадарча̀ни
И да си пѝят ром и ракѝя
С бла̀га туршѝя, прѐсно сирѐне.
(Отъ с. Селменина).

8.

Бу̀ря ста̀на іот Солу̀на,
Ца̀рьо трѐпна іот Стамбо̀ла,
Абѐр дойдѐ в Гевгелѝя:
Йот три стра̀ни аскѐр тѐче,
Бой се по̀чна от Баѝлци
Дур до См̀ольци и Арджа̀нци.
Баялча̀йнье ми комѝте
Сѝте с пу̀шки под гла̀вите.
Ро̀са ро̀се мѐн ме то̀пе,
Аскѐр па̀де като сно̀пье,
Вѐтър вѐие, снѐк се лѐие,
Ра̀ниън юна̀к сам' се смѐие,
Ра̀ни но̀си дѐвет мѐста.

9.

Бо̀г да ги бѝие
На̀шите бра̀кя,
Пъ̀рви комѝти!
На гла̀ви но̀сят
Цъ̀рни шапшѐта,
Я на шапшѐта
По іѐдно лѐвче,
На лѐвче ѝма
Пѝсмо пиша̀но,
Пѝсмото пѐие
Смъ̀рт и слобо̀да.

10.

Край Ду̀нав си въ̀рвят
Мла̀ди бога̀рчета,
Тѐнки пу̀шки мѝят,
Остри са̀би точат,
Ѐдна ду̀ма ду̀мът:
Ца̀ро да го фа̀нът,
Гла̀ва да му рѐжът,
Ча̀ша да я пра̀вят,
На войво̀да но̀сят
Вѝно да си пѝие;
Ко̀жа да му дѐрът,
Тъпа̀йнье да пра̀вят,
Цига̀ни да чу̀кат,
Оро да игра̀ят
Бога̀рски момчѝня.

11.

До̀лу в Гумѐндже
Гърк іе іобѐсен
На дъ̀рво я̀вор:
Гъ̀ркини мо̀ми
Цъ̀рно ми но̀сіът,
Свѐкьи му па̀лят,
Кѝтки си бѐрът,
Вѐнъц му плѐтът;
Бога̀рски мо̀ми
Крѐхто си пѐят,
Вѝшно се смѐят.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

12.

Спрѝ се, спрѝ се, мàлой мòме,
Не мòш' да мѝнеш:
Нà път ѝма Струмà рѐка
Не мòш' да мѝнеш.
Iотговòри мàлай мòма
На дòбър юнàк:
Кье се чѝнъм мрѐна рѝба
Кье я преплѝвъм —
Кье се чѝнъм мрѐна рѝба
С вàзи кье вървъм.
Iотговòри дòбър юнàк
На мàла мòма:
Нà път ѝма чѐста гòра
Не мòш' да мѝнеш.
Iотговòри мàла мòма
На дòбър юнàк:
Кье се чѝнъм сòкол пѝле
Кье я прелѐтя,
Кье се чѝнъм сòкол пѝле
С вàзи кье вървъм.
Спрѝ се, спрѝ се, мàла мòме,
Не мòш' да мѝнеш,
Нà път ѝма тàбур аскѐр
Не мòш' да дòйдеш.
Iотговòри мàлай мòма
На дòбър юнàк:
Кье искàръм йòстра сàбя
Кье и сòсекъм,
Кье искàръм iòстра сàбя
С вàзи кье дòйдъм.

(Отъ с. Милетково).

Рецензии и книжовни вести.

Петъръ Мутафчиевъ, Българи и ромъни въ историята на Дунавскитѣ земи. 1927, 8⁰, 248 (Отд. отпеч. отъ „Годишникъ“ на соф. университетъ, ист.-фил. факултетъ, кн. XXIII. 1).

Преди двадесеть и две години се яви на нѣмски една История на ромънския народъ, съчинение на Н. Йорга (N. Jorga),[1] професоръ въ Букурещския университетъ, която на времето си направи на нѣкои нѣмски учени добро впечатление, очевидно поради живото разглеждане предимно културно-исторически и социални процеси отъ миналото на ромънитѣ, а вѣроятно и поради на гледъ обилната научна аргументация въ подкрепа на много смѣли и любопитни изводи на автора, излѣзълъ отъ нѣмска школа. Въ предговора си Йорга съ самонадѣянъ езикъ заявява, че всичко, до него време писано по ромънската история, било плодъ на изследвачи, ржководени отъ омраза и самомнение и че съ своя трудъ Йорга се е помжчилъ да даде истинския образъ на ромънското историческо минало, основавайки се само върху източницитѣ. „Да напиша история,—казва той—затова не ми трѣбватъ любовь и омраза; трѣбватъ ми само източници (Quellen) и оная мѣрка здравъ човѣшки разумъ, която е необходима за да ги освѣтли“. Съчинението си Йорга тукъ счита резултатъ на свободно отъ предразсждъци проучване автентичнитѣ източници: съдържащата се въ тѣхъ истина чрезъ него се явявала въ единъ органично сплотенъ, живъ културенъ образъ, който не съдържа никакви празнини (Lücken). Не е чудно, че всичко туй е можело отначало да направи впечатление, особено на учени, слабо вникнали въ сравнително твърде тъмнитѣ начала на ромънската история, та да видятъ у младия ромънски ученъ многонадеждна научна сила. За жалость този оптимизъмъ не се оправда и скоро настжпи разочарование, което имà своя пакостенъ рефлексъ изобщо върху научнитѣ трудове отъ югоизточна Европа, които и безъ това нѣмскитѣ учени кржгове и по-рано сж посрѣщали съ известно недовѣрие[2]. Когато преди години имахъ на ржка историята на ромън-

[1] N. Jorga, Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen. I-II Band, Gotha, 1905 (Печатана въ серията „Geschichte der europäischen Staaten“, издавана отъ проф. K. Lamprecht, F. A. Ukert и W. v. Giesebrecht, 34 съч.).

[2] Карлъ Дитрихъ (K. Dietrich) въ увода на своя отзивъ върху сжщото съчинение на Йорга (въ Byzantinische Zeitschrift, 1907 г., с. 324—328) въ общи думи благоприятно се изрази за него. Д. предварително увѣрява читателитѣ, че съчинението е научно и откъмъ метода на

ския народъ отъ Йорга, убедихъ се, че той умишлено игнорира нашата история, че у него преобладаватъ недоказани твърдения съ явно тенденциозна аргументация, особено като се изопачаватъ важни факти, относещи се до етничното и културно влияние на славянобългарския елементъ върху ромънитѣ, упражнявано въ течение на вѣкове. Въ този смисълъ и се изразихъ изобщо по адресъ на Йорга, имайки предъ видъ и други, по-нови негови съчинения, въ студията си „Българи и ромъни въ тѣхнитѣ културно-исторически отношения" (печ. въ сборникъ „Добруджа", София, 1918 г., с. 103), гдето го укорихъ, че като историкъ често пренебрѣгва всѣки научен методъ и е твърде лекъ въ научнитѣ си обяснения. Забележително е, че Йорга не знае да различава български отъ ромънски названия, така напримѣръ той си служи съ думата „селища" (silişti) за доказателство, че известно земедѣлско население било отъ ромънско потекло (вж. Gesch. d. rum. Volkes I. 148).

Между туй Йорга не преставаше съ всѣки свой новъ трудъ да дава доказателства, че стърмоглаво е тръгналъ по лъзгава посока, която все повече и повече го отдалечава отъ истинската наука, и то очевидно съ съзнателно желание да възвеличи историческитѣ заслуги на своя народъ, като омаловажава значението и историческата роля на други народи, съ които въ миналото ромънитѣ сж били въ тѣсно съприкосновение, а предимно — на българитѣ. Тази тенденциозность, за причинитѣ на която ще се каже по-долу, налагаше да се даде на Йорга отъ страна на нашитѣ историци единъ изчерпателенъ отговоръ съ огледъ на до сега писаното отъ него касателно ромънитѣ и българитѣ, за да се разсѣятъ разпространяванитѣ отъ Йорга и неговата школа исторически заблуждения. Съ тази неприятна задача, но важна съ огледъ къмъ честьта на българската наука и на националнитѣ ни интереси, се залови г. П. Мутафчиевъ, професоръ по история на Византия и на балканскитѣ народи. Резултатитѣ на досежнитѣ си проучвания той изложи въ гореотбелязаната критическа студия „Българи и ромъни въ историята на Дунавскитѣ земи". Тя изцѣло е посветена на Йорга, разкривайки до голѣми подробности всичката несъстоятелность на множество негови теории по надлежни исторически теми. Ако и трудътъ на г. Мутафчиевъ да има полемиченъ характеръ, той, въ пъленъ разрѣзъ съ трудоветѣ на Йорга, е основанъ на трѣзва, чисто научна преценка на

изследване, а тъй сжщо и откъмъ вещность (Sachlichkeit) и безпартийность (Unparteilichkeit). И отъ гледна точка на критичния методъ разглеждано, съчинението — по думитѣ на Д. — стояло на европейска висота, както и не можело друго да се очаква отъ неуморимо деятелния изследвачъ. Длъженъ билъ това нѣщо особено да изтъкне, защото нѣмскитѣ учени кржгове посрѣщали съ известно недовѣрие всички научни работи отъ европейския югоизтокъ (— weil man in deutschen Gelehrtenkreisen ein gewisses Misstrauen allen wissenschaftlichen Arbeiten aus dem europäischen Südosten entgegenbringt). Обаче следъ тѣзи комплименти въ увода Д., влизайки въ подробности, фактически опровергава своята снисходителность къмъ Йорга, като открива у него толкова много слаби страни отъ критично-методично и вещно естество, както и толкова много явно субективно отнасяне къмъ историята на балканскитѣ народи, че въ сжщность и по тази оценка на Д. още тогава се видѣ — деньтъ се познава отъ сутриньта, — че отъ Йорга нѣма да излѣзе обективенъ историкъ.

историческитѣ първоизточници та представява отъ себе си и новъ, важенъ приносъ отъ естество да хвърли свѣтлина върху немалко тъмни страници въ историята на балканскитѣ народи. Вземайки поводъ отъ крайно несъстоятелни и опачни тълкувания у Йорга на установени вече историчетки факти, г. М. се впуска въ подробности за да представи събитията въ истинския имъ видъ, така че студията му съдържа редъ любопитни и ценни монографични изследвания. Честото незачитане елементарни методични изисквания на науката у Йорга неволно изкарва неговия критикъ изъ търпение да не може да сдържи и по нѣкой рѣзъкъ изразъ, което не учудва предъ видъ на неимовѣрното за днешно време пренебрежително отнасяне на ромънския ученъ къмъ общоприетитѣ способи на изследване и аргументиране научни въпроси.

Заключенията на Йорга по разни исторически въпроси, които г. Мутафчиевъ оспорва, сж много. Тукъ не е възможно да се спремъ въ студията на г. М. освенъ върху най-сжщественото, и то твърде накратко.

* * *

По много важния въпросъ за съвършеното изпразване на Дакия отъ римскитѣ колонисти презъ времето на Аврелияна, когато и римлянитѣ се отказали отъ властьта си надъ тая провинция, Йорга се води отъ една основна у него тенденция, а именно, отричайки този фактъ, да представи прадѣдитѣ на ромънитѣ въ онова време за най-активенъ политически елементъ, който е заемалъ и предѣлитѣ отсамъ Дунава и се е простиралъ далечъ на югъ и западъ едва ли не по цѣлия Балкански полуостровъ. Отъ друга страна Йорга отрича сжществуването на българска народность както и националния характеръ на българската държава почти презъ цѣлото срѣдновѣковие. Това, което се нарича българска държава, съ изключение на нѣкои промежутъци, било споредъ Йорга дѣло на ромънитѣ; тѣ сж творили най-голѣмитѣ събития въ българската история. Отъ туй следва, разбира се, че днешнитѣ ромъни иматъ много по-голѣмо право върху държавно-историческото наследство на стара България отколкото самитѣ българи. Всичко туй Йорга основава върху своя фикция, че ромънскиятъ елементъ още отъ последнитѣ вѣкове на римската епоха образувалъ мнозинството отъ населението не само на Мизия и изобщо на Балканскитѣ провинции, но и на земитѣ, непосрѣдствено лежащи северно отъ Дунава — днешния Банатъ, Влашко и Трансилвания. Ромънитѣ презъ вѣкове си живѣли ужъ спокойни въ дакийскитѣ земи и нѣмали никакви причини да ги напущатъ.

И тъй, споредъ Йорга не само римскитѣ колонисти въ Дакия не я напуснали въ времето на Аврелияна, но и земитѣ отсамъ Дунава били заселени съ ромъни, така щото презъ V и VI вѣкъ ужъ тѣ тукъ си живѣли самостоятелно. Областьта южно отъ Дунава—отъ Бѣлградъ до Черно море—е представявала една автономна „Ромъния", състояща се отъ нѣкакви отдѣлни „автономни Ромънии", простиращи се, както се каза вече, далечъ на югъ по полуострова. Отъ III в. сл. Хр. нататъкъ Дунавъ е носилъ ромънски флоти; течалъ е между ромънски брѣгове,

населени съ ромънско население и пр. фантазии. Следъ падането на първото българско царство ромънитѣ въ полетата на Мизия и Добруджа ужъ още повече се засилили.

По въпроса за латинския елементъ въ Мизия, отъ който произхождали реченитѣ ромъни въ тая область, за границитѣ на неговото първоначално разпространение, степеньта на романизацията на завареното туземно население и пр. Йорга си има гъй сжщо свои, съвършено опачни представи, безъ да иска да знае за вече установени въ науката исторически факти. Госп. Мутафчиевъ не се скжпи съ необорими доводи да му доказва, че избѣгалитѣ отъ Дакия ромъни южно отъ Дунава не сж могли дълго време да се одържатъ тукъ въ сравнително тѣсната область между дветѣ Мизии, гдето тѣ сж били настанени отъ Аврелияна, поради което тя е била наречена Аврелиянова Дакия, обгръщаща и провинцията Дардания и състояща отъ две половини — Дакия крайбрѣжна (D. Ripensis) и Дакия срѣдиземна (D. Mediterranea, въ областьта на Нишъ, София и Кюстендилъ). Поради редомъ последвалитѣ нашествия въ Мизия на западни готи, хуни и източни готи тя е била въ края на V вѣкъ така страшно опустошена, а населението й избито, отвлѣчено и разпръснато до такава степень, че силното славянско нашествие презъ VI и VII в. не е можело да срещне и въ опустошенитѣ две Дакии — крайбрѣжната и срѣдиземната — що годе значително, оцѣлѣло романско население. И така, разказването на Йорга за нѣкакъвъ непрекжснатъ континуитетъ на романско население въ Мизия дори до късното срѣдновѣковие, запазило се въ нѣкакви автономни княжества и пр., се указва досущъ плитко скроена легенда и нищо повече. За да й придаде поне сѣнка отъ историческа вѣроятность, Йорга, разбира се, е билъ принуденъ да изопачава историята и на други народи та да излѣзе, че „автономнитѣ крайдунавски Ромъни“ не сж били до коренъ разорени и унищожени. Затова Йорга изкарва дори и хунския царь Атила нѣщо като зависимъ чиновникъ на римската империя. Тази измислица на Йорга дава поводъ на Мутафчиевъ да представи Атила въ сжщинската му мощь като всесиленъ и страшенъ противникъ на дветѣ римски империи. Предъ аргументацията на М. падатъ всички фантастични построения на Йорга за неговитѣ „автономни Ромъни“ въ Мизия, силата на които ужъ се опирала върху укрепени градове, а тъй сжщо и за отвждунавската „автономна Ромъния“, опираща се ужъ на селско ромънско население. При това М. изтъква голѣмото противоречие, въ което се е вплелъ Йорга, доказвайки отъ една страна, че византийската империя се е дезинтересувала отъ крайдунавскитѣ земи въ Мизия така, че „автономнитѣ ромъни“ тукъ трѣбвало съ свои собствени сили да се крепятъ и защищаватъ, а пъкъ отъ друга страна подържайки, че сжщата империя ужъ се е силила да запази подъ своя власть и земитѣ северно отъ Дунава, за да има, види се, кой да защити отвждунавскитѣ „автономни“ ромънски селяни въ старата Дакия.

При тѣзи чисто субективни схващания началата на ромънската история може да си представимъ, какви ще да сж възгледитѣ на Йорга относително старата история на българитѣ, особено като се отрича и

историческиятъ фактъ, че следъ споменатитѣ стихийни опустошения въ дветѣ Мизии българскитѣ славяни при заселението си не сж заварили тукъ значителни останки отъ романско и романизувано население.

Въпросътъ за образуването на ромънската народность въ една праромънска родина не се следи до край въ студията на г. Мутафчиевъ. Този въпросъ е билъ по-рано засяганъ въ нашата литература съ огледъ и къмъ даннитѣ отъ езиково естество, възъ основа на които се обяснява езиковото единство на тритѣ клона ромъни — дакоромънитѣ, македоромънитѣ и истрийскитѣ ромъни въ свръзка и съ славянобългарскитѣ заемки въ тѣхъ.[1]

Наличностьта на думи отъ латински произходъ въ българския езикъ не може да бжде използувана въ подкрепа на теорията на Йорга за сжществуването на плътно романско население въ Мизия до идването на българскитѣ славяни. Тѣзи латински заемки въ българския езикъ нѣматъ таково значение, макаръ че сж били заети не чрезъ гръцко посрѣдничество, както мисли госп. Мутафчиевъ (стр. 131), а направо. Въпросътъ е разясненъ преди години отъ проф. Романски, именно въ неговата студия „Заемки отъ латински произходъ въ българския езикъ"[2]. Опустошителнитѣ варварски нашествия въ Мизия безъ съмнение въ голѣма часть сж унищожили, а отъ часть сж пръснали по полуострова романския елементъ въ Мизия, който и безъ това не е билъ многочисленъ и, както по-горе се каза, е заемалъ речената сравнително малка область, но, разбира се, не сж го изкоренили съвсемъ, което и фактически е било невъзможно при наличностьта на многото планински мѣстности. По време на заселението на българскитѣ славяни следователно е можело да стане заемване на известно число латински думи отъ тѣзи малочислени, но по-културни останки отъ романски произходъ.

До кжде отива Йорга въ стремежа си да омаловажи историческото минало на българския народъ, показва невѣроятниятъ дори фактъ, че той смѣта държавата на българитѣ, както вече се спомена, за една фикция, понеже споредъ него тѣ отъ начало (безъ да се казва и до кога) нѣмали и понятие за своя държавна територия съ опредѣлени граници, тъй като тѣмъ е било ужъ по-важно да се занимаватъ съ грабежъ, да налагатъ и да вематъ данъкъ отъ други народи и изобщо да ги експлоатиратъ. Разбира се, че при такива понятия у много въобразилия си ромънски ученъ се е налагала на г. Мутафчиевъ голѣма сдържаность да може спокойно и на дълго да възразява съ исторически данни на ржка противъ такъво едно нечуто извъртане на историята.

Виждайки въ своята фантазия само ромънско население по цѣлия Балкански полуостровъ въ древното минало, Йорга, разбира се, е горещъ привърженикъ на т. н. „ромъно-българско царство", сиречъ на вто-

---

[1] Вж. за това въ моитѣ съч. Дакоромънитѣ и тѣхната славянска писменость I и II (СбМ. IX, XIII) и Българи и ромъни въ тѣхнитѣ културноисторически отношения (Сбор. Добруджа); — Ст. Романски, Македонскитѣ ромъни (Мак Прегледъ, год. I, кн. 5—6).

[2] St. Romansky, Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen (Leipzig, 1909, печ. въ Jahresbericht des rumänisch. Instit. Bd. XV).

рото българско царство въ смисълъ, че въ въстанието на Асеновцитѣ взели масово участие ромъни отъ Мизия и играли първа роля при образуването на новото царство. Че тази теория не издържа критика, тъй като въстанието е било дигнато и ржководено отъ българи, че не е имало никакво плътно влашко население въ Търновска България, че главно кумани сж се явили на помощь на Асеновцитѣ, че подирнитѣ не сж били отъ влашки, а отъ прабългарски произходъ и пр., всичко туй съмъ го доказвалъ въ съч. „Дакоромънитѣ и тѣхната славянска писменость" (Мсб. IX, 247—260 стр.). Интересно е, че Йорга, който тъй горещо подържа теорията си за сжществуването на многочислено, плътно романско население въ Мизия, сега по въпроса за участието на ромънски елементъ въ образуването на второто българско царство оставя на страна своитѣ „мизийски ромъни", а е на мнение, че въ реченото събитие участвували ромъни отъ Тесалия и Пиндъ, съ което легендата за „ромъно-българското царство" става още по-безсмислена, особено като се има предъ видъ, че въстанието и борбитѣ сж се водили въ Мизия, а не въ Македония. Безъ да дава нѣкои що годе логични доводи за това си мнение и безъ огледъ, че влиза въ голѣмо противоречие съ себе си, Йорга просто заявява, че „каквото и да говорятъ за това тогавашнитѣ гръцки лѣтописци, които не посочватъ мѣстото, гдето е пламнало въстаническото движение, трѣбва да се допустне, че то е почнало въ Тесалия" (Formes byzantines 147). Характерно за Йорга въ случая е и това, че той просто смѣта за ромъни отвждъ Дунава куманитѣ, взели участие въ борбата при образуването на второто българско царство. „Кумани сиречъ ромъни отвждъ Дунава сж помогнали на Асеновцитѣ да се борятъ срещу цариградскитѣ гърци и латинци" (въ съч. му „Serbes, Bulgares et Roumaines", 218).

Ненапраздно Йорга е рекълъ да припише на ромънитѣ отъ Тесалия такава ржководна роля при образуването на второто българско царство, защото сжщитѣ тѣзи ромъни изиграватъ у него една още по-голѣма роля — тѣ създаватъ и западното българско царство, държавата на Самуила. Йорга допуска, че въ това сжбитие сж взели участие и албанци и „славяни", но не българи. Българитѣ ужъ били градско население, а пъкъ въ Македония имало едно селско население, което ужъ не можело да бжде друго освенъ ромънско, албанско и сръбско. На възражението, защо Охридското царство при все това минава въ историята за българско, Йорга отговаря, че това станало по простата причина, че ужъ нарочно тогава си служили съ името на изчезнала България, защото подъ това име се разбирала легитимна опозиция противъ Византия; то давало традициитѣ на едно царство и опората на една черква. Това изобретение на Йорга по баналность може да съперничи само съ подобната сръбска измислица за името българинъ въ Македония, което ужъ сръбското население тамъ възприело отъ страхъ предъ турцитѣ, които преследвали само сърбитѣ като свои неприятели-бунтовници, докато българитѣ минавали за покорна рая. Йорга на друго мѣсто допълня своята измислица и твърди, че на Балканитѣ тогава сжществували две фирми: легитимистична, олицетворявана отъ

цариградската римска империя въ ржцетѣ на тъй наречените византийци, и отъ друга страна — България, която означавала бунтъ (révolte) противъ Цариградъ. Всѣки, подигналъ се противъ господарството на гърцитѣ, безъ огледъ какъвъ е по народность, чрезъ самия този фактъ ставалъ „българинъ“ въ политически, а не въ националенъ смисълъ на думата. Разбира се, че този обсурдъ дори не заслужава опровержение, но при все това г. Мутафчиевъ е ималъ голѣмо търпение да доказва противното, а именно, че преди всичко не е вѣрно, че власитѣ, които ужъ сж водили бунта противъ Византия, сж били нейни противници; напротивъ е известно, че тогава българитѣ въ борбата си съ гърцитѣ сж срещнали противъ себе си въ нѣкои мѣста и власи като привърженици на Византия. Въ сжщность въ самата Македония тогава е имало само пръснати селища на власи-скитници, а въ по-плътна маса ги е имало и тогава, както и сега, въ Тесалия и по съседнитѣ планини къмъ Епиръ и границитѣ на югозападна Македония.

Но Йорга отива и по-далечъ, той иска да искара и македонската българска династия на Самуиловци за влашка по произходъ — Самуилъ и братята му били власи. Това откритие Йорга основава на едно малко известие на единъ еврейски пжтешественикъ, рабина Туделa отъ Испания, който въ XIII в. миналъ презъ Тесалия и забележилъ, че особено тамкашнитѣ власи имали предимно старозаветни имена. Понеже такива имена носятъ Самуилъ и братята му, Йорга заключилъ, че и тѣ трѣбва да сж били власи. Да се използуватъ подобенъ родъ известия по такъвъ несериозенъ начинъ, това отъ страна на Йорга никакъ не учудва, като се знае, че въ наше време и други дори, отъ срѣдата и на наши учени, се опитаха да изкаратъ Самуиловия родъ пакъ възъ основа на сжщитѣ старозаветни имена на Самуила и братята му — Аронъ, Давидъ и Мойсей, отъ персийско и отъ арменско потекло. Последното подържа проф. Йорданъ Ивановъ,[1] главно защото тѣзи имена били особено обикнати у арменцитѣ. Въ критически отзивъ по поводъ на това негово мнение азъ изтъкнахъ общоизвестния фактъ, изчерпателно освѣтленъ отъ К. Иречекъ, а именно че библейскитѣ имена по една срѣдновѣковна мода сж били разпространени не само на европейския югоизтокъ, но и далечъ по централна и западна Европа. А че и у арменцитѣ такива имена сж били обикнати, никакъ не е чудно, но това не е нѣкакво доказателство по въпроса (вж. рецензията ми на посочената статия на г. Йорд. Ивановъ, въ Македон. Прегледъ, год. II, кн. 2, с. 135—140). — Върху споменатитѣ и други куриозни мнения на Йорга касателно Западното българско царство, г. Мутафчиевъ даде подробенъ критиченъ отзивъ и въ Македон. Прегледъ. год. III, кн. 2, стр. 138—150, (по поводъ на книгата на Йорга „Formes byzantines et réalités balkaniques“, Paris 1922) та е излишно тукъ повече да се простирамъ по тая тема.

Г. Мутафчиевъ, въ решението си да не остане дълженъ съ отговоръ на Йорга по ни едно отъ неговитѣ опачни исторически схващания,

---

1 Йорд. Ивановъ, Произходъ на царь Самуиловия родъ (Сборникъ въ честь на проф. В. Златарски, София, 1925, с. 55—62).

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

засяга въ книгата си и мнението му по въпроса за люлката на ромънитѣ. До сега ромънскитѣ историци я поставятъ въ Карпатскитѣ планини, което и Йорга по-рано подържаше (вж. въ Geschichte des rumänischen Volkes, I, 139). Но сега той е на друго мнение: намѣрилъ е за по-вѣроятно, види се, да я пренесе отсамъ Дунава, — въ Добруджа и изобщо въ дунавска България (въ съч. си Les premiers cristalisations d'Etat des Roumaines. 1920). Понеже за неговитѣ изкуствени теоретически построения тукъ твърде му прѣчатъ печенегитѣ, които презъ XI в. сж били господари въ Подунавието, Йорга просто и тѣхъ обявява за ромъни. Това дава поводъ на г. Мутафчиевъ да подложи на критика въ обстойна студия цѣлия въпросъ свързанъ съ Добруджа (вж. гл. V. Румъни или печенези? стр. 199—222). Най-сетне подъ заглавие „Факти и измислици" (гл. VI. 222—255). М. излага редъ любопитни тълкувания и противоречия у Йорга и по други исторически въпроси. Въ заключението си М. поставя важния въпросъ: Кое е главното, интимно побуждение у Йорга и други ромънски учени отъ неговата школа, щото така слѣпо да гледатъ на толкова ясни, вече установени исторически факти, толкова да се отдалечаватъ отъ реалния теренъ на историческитѣ изследвания? Понеже за честьта на ромънската наука не може отговорътъ на този въпросъ да се търси главно въ незнание, Мутафчиевъ съ право намира, че въпросниятъ неджгъ на ромънската историография, застжпвана отъ речената школа, главно се дължи, за жалость, на една тенденция отъ чисто политическо естество. Отъ желание, морално да се подготви една завоевателна политика отсамъ Дунава, въ нейна услуга се поставя ромънската историческа наука. Завоевателни стремежи у нашитѣ северни съседи особено се засилиха отъ 1913 год. насамъ. За нещастие, напоследъкъ почти всички ромънски историци сж тръгнали по пжтя на школата на Йорга. Направлението на тая школа, за сега не стои изолирано въ ромънската историография, както казва Мутафчиевъ, но то е обзело вече почти цѣлата историческа и филологическа наука въ Ромъния, както може да се види отъ казаното отъ проф. Романски въ миналата книга на Македонски прегледъ (г. III, кн. 3, стр. 132). Изолирано остава следователно по-старото течение на строго критично отнасяне къмъ въпроситѣ отъ миналото на ромънитѣ, застжпено отъ покойнитѣ ромънски учени, I. Bogdan и D. Onciul, и отъ филолога O. Densusianu. Затова именно нашъ дългъ е да не гледаме леко на тази печална проява у тия наши съседи.

Л. Милетичъ.

За произхода на името Добруджа.

P. Mutafčiev, Dobrotič-Dobrotica et la Dobrudža. (Revue des études slaves, t. VII, fasc. 1 et 2. Paris 1927, pp. 27—41).

Името на този кѫтъ българска земя, който се заключава между черноморския брѣгъ отъ Варна до дунавскитѣ устия отъ една страна и самия Дунавъ отъ друга, и който презъ 1879 и 1913 г. последователно, но изцѣло подпадна подъ ромънска власть, обикновено се свръзва съ името на предпоследния християнски владѣтель на тоя край — Добротичъ. Самото това име, въ чийто български произходъ не може да има никакво съмнение, е по форма обаче съвсемъ необикновено за българския езикъ, та затова нѣкои учени го счетоха просто за едно презиме (фамилно име или патронимикъ), безъ при това да обяснятъ, какъ изобщо едно име, което би означавало напр. „синъ на Доброта", може да добие значение на чисто лично име.

Проф. П. Мутафчиевъ е ималъ честитата мисъль подробно да проследи употрѣбата на името на тоя български владѣтель, на наименованието на неговата земя въ историческата литература и да изложи това въ отбелязаната специална студия подъ насловъ „Добротичъ-Добротица и Добруджа" въ най-новата книжка на парижкото „Списание за славянски изучвания". Отъ това изложение се вижда, че името Добротичъ подъ тая форма — Dobrotič — е било употрѣбено за първи пѫть отъ Иречека въ неговата „История на българитѣ", както въ нѣмското и ческо издание отъ 1876 г., така и въ руския преводъ на Брунъ и Палаузовъ (Одеса 1878), па повтаряно отъ него и въ покъснитѣ му съчинения. Благодарение на Иречековия авторитетъ, това име се възприело веднага дори отъ М. Дриновъ, който преди това си служеше съ името Добричъ, баща на Иванко и господарь на Добруча. Отъ тукъ то минава въ употрѣба не само въ общодостѫпната историческа литература у насъ и въ чужбина, но и у учени като проф. В. Н. Златарски — у насъ, В. Макушевъ и А. Погодинъ — у руситѣ и N. Iorga — у ромънитѣ, предава се отъ едни учени на други, преписва се отъ едно съчинение въ друго, безъ критика, въпрѣки очевидната му погрешность, както често става при научнитѣ заблуди. Правейки прегледъ на историческитѣ извори, въ които се срѣща това име, проф. Мутафчиевъ установява, че формитѣ *Τομπροτίτζης*, Dobrodicius, Dobordize, възъ основа на които Иречекъ построява името Добротичъ, сѫ вземени отъ византийскитѣ и латински текстове отъ онова време. Византийскитѣ сѫ два: мемоаритѣ на единъ съвременикъ на добружанския деспотъ, именно Кантакузинъ, който водилъ два пѫти война срещу него и го познавалъ, следователно, твърде добре, и единъ синодаленъ актъ отъ 1357 г., издаденъ още презъ живота на сѫщия деспотъ, когато владенията му бѣха подчинени на духовната власть на цариградския патриархъ. И въ двата тия толкова сигурни извори въпросното име е дадено подъ форма *Τομπροτίτζας* (у Кантакузина дори нѣколко пѫти). Формата *Τομπροτίτζης*, показана отъ Иречека, дори не се намира. Но и да сѫществуваше, и тя, както и първата, посочва едно българско-славянско име, образувано съ умалителния суфиксъ -ица, сѫщия, който виждаме въ мѣстни имена като

Струмица (*Στρουμβίτζης, Στρουμπίτζης* или *Στρουμμίτζα, Στρουμπίτζας* у различни визант. писатели) или въ личното име Звиница (*Ζβινίτζης*), синъ на Омортага (стр. 31 и сл.). Сжщото потвърждаватъ и латинскитѣ форми: Dobrodicius, сир. Dobroditius (terrae Dobrodicii, въ една грамота на влашкия войвода Мирчо), срв. Iohannitius или Iohanisse—Іωанница (Калоянъ); или Dobordiza (filium... domini Dobordize, сир. Dobordizae, род. пад., въ договора на последния добруджански князъ Иванко съ генуезцитѣ), която е възприета като Dobordítza въ Историята на левантската търговия отъ W. Heyd (1885) или отъ C. Hopf, въ неговата „Гърция въ срѣднитѣ вѣкове и въ ново време" (Dobroditza). Напълно право проф. Мутафчиевъ заключава, че при тия условия, несъмнено, името на брата на известния каварненски владѣтель отъ XIV стол. Баликъ и бащата на Иванко е било Добротица, а не Добротичъ. Въ основата му лежи българското име Доброта, подъ една форма (съ суф. -ота), известна у всички славяни, та и у българитѣ отъ по-старо време (Нравота — синъ на Омортага, отъ IX в., Драгота — боляринъ отъ XIII в., Тихота — единъ отъ преписвачитѣ на Болонския псалтиръ, Босота — проповѣдникъ у адамититѣ въ България), и съ умалит. суфиксъ -ица, който е миналъ и въ гръцки (*-ίτζα*), и се употрѣбя твърде често за образуване лични имена у българитѣ и въ по-старо време (IX—XI в.), както се вижда отъ имената на нѣкои Самуилови воеводи: Николица, Несторица, Ильица, Зарица. Тоя суфиксъ придава значение умалително, гальовно. И както царь Калоянъ носи име Іоаница като най-младъ отъ тримата Асеновци, така и Добротица е наречень тъй като последенъ подиръ братята си Баликъ и Теодоръ (стр. 33, 35-36). Истинността на тая форма е била съзната по-късно и отъ Иречека, въ чиято История на сърбитѣ, Geschichte der Serben, томъ втори, излѣзълъ подиръ смъртьта му, (Gotha 1918, стр. 130), добруджанскиятъ деспотъ се назовава вече Добротица, а не Добротичъ.

Относително името на самата страна — Добруджа — проф. Мутафчиевъ (стр. 36 и след.) най-напредъ отбелязва и отхвърля обяснението на руския ученъ Ф. Брунъ, че не страната води името си отъ Добротица, но, обратно, последниятъ е нареченъ по името на страната, която е получила това си име отъ славянскитѣ „северяни" поради своитѣ „мѣстни особености" — богата почва и растителность; той отхвърля сжщо и мнението на другъ единъ руски ученъ, Василевски, че въ него се крие гръцкото *τοῦ Πέτρου (τοῦ Πέτρου... χώρα*, Петрова страна); отбелязва, сетне, че тая страна, старата Scythia minor, ако не цѣла, то поне часть отъ нея, се е наричала въ XI в. у византийцитѣ *Ἑκατὸν Βουνοί* (Сто могили), въ XIII в. — Карвѣнъска χωρα, и че името Добруджа се явява тепърва въ края на XIV в. По името на своя господарь Добротица тя е наречена въ грамотата на влашкия войвода Мирчо „terra Dobrodicii" и подъ това име е станала известна и на турцитѣ при покоряването ѝ (1387-1388). Турцитѣ именно, въ духа на своя езикъ, сж „изковали" (forgé) името Добруджа, което сетне станало общоупотрѣбително. При това М. намира любопитно да изтъкне, че споредъ славянското име съ умалителенъ суфиксъ Доб-

ротица турцитѣ сж образували едно име Добруджа, чийто суфиксъ -джа служи сжщо за образуване турски думи съ умалително значение (срав. напр. чатал „вила“ съ чаталджа „вилица“).

Тоя въпросъ, впрочемъ, бѣше вече добре разясненъ съ огледъ къмъ промѣнитѣ, настанали въ българскитѣ мѣстни имена при възприемането имъ отъ турцитѣ, отъ покойния Ат. Т. Илиевъ въ обнародваната преди десеть години и очевидно останала непозната Мутафчиеву негова студия „Турски изговоръ на български мѣстни имена“, въ Списание на Бълг. академия на наукитѣ, кн. XIV, София 1917, с. 124 нт. Следъ кратъкъ прегледъ на различнитѣ тълкувания, давани на името Добруджа, и Илиевъ, като проф. Мутафчиевъ, намира, че то се е появило не по-рано отъ турското завоевание на България, като добавя, че „то носи известния намъ по турски суфиксъ -уджа, промѣненъ отъ нашия -ица за хармония на *и* съ твърдата гласна *о* въ основата по прогресивенъ редъ. И тъй като вземемъ за образецъ Туруджа, напълно ще се увѣримъ, че както Тур-уджа=Тро-ица, тъй и Добр-уджа=Добр-ица... И тъй, Добруджа=Добрица носи въ съкратенъ видъ името на Иванковия баща, който се е наричалъ Добротица. Форма Добричъ въ Добрич-оглу е дала, види се, поводъ да се четатъ Добротич латинското Dobrodicius и гръцкото *Τομπροτίτζης*, писано *Τομπροτίτζας*, когато тѣ явно говорятъ за Добротица, умалено за галене отъ Доброта“ (стр. 125). Последното и той смѣта като „едно отъ известнитѣ лични имена съ суф. -ота, както сж: Нравота, синъ на Омортага, Босота, Кирилъ сектантъ калугеръ, Тихота, преписвачъ на ржкописъ, Драгота, управитель на Сѣръ и воевода, Милота (z Dědic), чешки велможа и др. А исторически мжжки имена съ суф. -ица, освенъ Иваница, и Николица, — пише той — имаме още Несторица, Илиица, Иваца, все храбри Самуилови пълководци“ (стр. 125-126). Съкращението на последното име Иваца (*Ἰβάτζας*) отъ Иваница привежда той сжщо за подкрепа на съкратената форма Добрица отъ Добротица.

Следъ тия две студии, на Илиева и на Мутафчиева, може вече да се счита изясненъ въпросътъ за произхода на името Добруджа и за правилната форма на името на нейния предпоследенъ владѣтель, бащата на Иванко, Добротица. Погрѣшната форма на последното име Добротичъ, която се употрѣбя отъ деня на излизането на Иречековата История на българитѣ насамъ, ако и да почива на латинската форма Dobrodicius, очевидно отражава турското произношение на това име. Името Добруджа, следователно, не е нищо друго, освенъ турски изговоръ на името Добрица. Като женско собствено име последното и до днесъ сжществува у насъ (вж. Г. Вайгандъ, Българскитѣ собствени имена, София 1926, с. 23), а у сърбитѣ и като мжжко име. Въ случая обаче то се е получило отъ Добротица вследствие на съкращение, при което е елиминиранъ рѣдкиятъ суфиксъ -ота, та крайниятъ суфиксъ -ица се явява като прибавенъ къмъ първичната основа на прилагателното добръ. Тая съкратена форма не е нова-

Тя се явява, както може да се види и отъ цитатитѣ на проф. Мутафчиевъ, още въ турската история на Leunclavius, Historiae musulmanae turcorum, de monumentis ipsorum excerptae, libri XVIII (Francforti 1592, col. 265, 41) като Dobritza, и то по неговитѣ турски извори, въ които последниятъ господарь на Добруджа, Иванко, минава подъ име Dobritzaogli сир. Dobritzae filius. Поправката, която е направилъ J. Ch. Engel въ своята „История на българитѣ въ Мизия" (Geschichte der Bulgaren in Moesien, Fortsetzung der allgemeinen Geschichte der neueren Zeiten, Bd. XXXI, Halle 1797, S. 458) на Dobritza въ Dobrutscha по турски изговоръ, ясно показва пжтя, по който, първоначално чрезъ изравнение на гласнитѣ, е станало потурчването на името. Трѣбваше да мине цѣлъ вѣкъ и четвърть за да може да се потвърди това, което единъ ученъ съ здравъ исторически смисълъ като Енгелъ е могълъ веднага да познае. Името Добруджа е потурчена форма на името Добрица, съкратено отъ Добротица, и всѣки опитъ да се тълкува то — Добруджа — направо отъ Добротица е излишенъ.

Ст. Романски.

Автобиографията на д-ръ Христо Т. Стамболски и сведенията му за смъртьта на братя Миладинови.

Автобиография, дневници и спомени на д-ръ Христо Таневъ Стамболски отъ Казанлъкъ. Томъ I (1852—1868) и II (1868—1877). София 1927, гол. 8⁰, 442 и 699 стр.

Дейцитѣ на духовното и политическо възраждане на българския народъ, които доживѣха освобождението на България, си заминаха единъ по единъ и отнесоха съ себе си споменитѣ, колкото любопитни и поучителни за обикновения гражданинъ, толкова по-ценни за историка, за всички ония голѣми събития отъ последнитѣ десетилетия на турското робство, на които бѣха тѣ непосрѣдни творци или очевидци. Въ голѣма степень причината на това се крие било въ скромностьта на отдѣлнитѣ лица, които не желаятъ да говорятъ за себе си и да изтъкватъ своята личность, било въ увлѣчението имъ въ политическия животъ на новоосвободена България и ненадейна смърть. Нѣкои само, като застанаха на становището на историка, се задоволиха да изложатъ развоя на отдѣлни събития, въ които сж участвували (Т. Бурмовъ — Българо-гръцката черковна разпря, д-ръ Г. Мирковичъ — Униятското движение по черковния въпросъ), или пъкъ да напишатъ биография на нѣкоя близко тѣмъ позната личность измежду голѣмитѣ българи отъ онова време (М. Балабановъ—на Гаврилъ Кръстевичъ). По такъвъ начинъ се губи единъ важенъ изворъ, извънъ спазената кореспонденция между виднитѣ тогавашни българи, по който можеше да се сжди за интимната страна въ потицитѣ, намѣренията и дѣлата на участницитѣ въ освободителното движение.

Затова тъкмо съ задоволство могатъ да се посрещнатъ излѣзлитѣ два тома отъ споменитѣ на престарѣлия д-ръ Христо Стамболски. Тоя родолюбивъ българинъ е ималъ рѣдкия навикъ, както самъ изповѣдва,

още отъ детинството си, отъ 1852 г., да си държи бележки и да записва накратко всичко, което е привличало вниманието му по народнитѣ работи. Тия бележки, отъ него самия събрани, подредени, обработени и приготвени за издание въ продължение на повече отъ двадесеть години, провѣрени по отношение на точностьта на отбелязанитѣ събития у съвременницитѣ, сведущи по народнитѣ работи, като Тодоръ Бурмовъ, Никола Михайловски, Петъръ Кисимовъ, Гавр. Кръстевичъ, Дим. Гешоглу, х. Иванчо Пенчовичъ и Марко Балабановъ, на които не веднажъ, до като били още живи, той е поднасялъ своитѣ дневници-спомени за мнение, лежатъ въ основата на това издание, чиято цель е да разкаже „самата истина" по църковнитѣ ни и политически борби. Особенъ потикъ добива той за това отъ тамъ, че въ писаното до сега по възраждането на българския народъ, по църковния му въпросъ, по духовното му и политическо възраждане, сж се вмъкнали твърде много неистини и заблуждения, които дразнятъ него, живия съвременникъ, и той се бои, „че е възможно и за въ бждеще, както и въ настоящето, да се явяватъ трудове на наши историци, които пристрастно да излагатъ събитията или неволно да изпадатъ въ заблуждение", каквито случаи посочва той отъ историческитѣ трудове на Сим. Радевъ и Д. Мишевъ (стр. 5).

Цѣлиятъ автобиографиченъ трудъ на д-ръ Стамболски е раздѣленъ, споредъ главнитѣ моменти отъ неговия животъ, на петь „периода", единъ отъ които обсѣга детинството му до записването му за ученикъ въ Императорското медицинско училище въ Цариградъ, втори — ученичеството му въ това училище, трети — дейностьта му въ Цариградъ до заточването му въ Арабия, четвърти — заточението му до завръщането въ свободна България и пети — дейностьта му въ България до днесъ. Тия последователно изложени периоди сж събрани въ три тома: първиятъ обема първитѣ два периода, вториятъ—третия, „най-обширно разработенъ и най-важенъ периодъ", а третиятъ, който тепърва ще се печати — останалитѣ два. Така въ излѣзлитѣ два тома се излага животътъ на българитѣ въ турско време презъ последнитѣ три десетолѣтия до освобождението на България, така както се е разигралъ той предъ очитѣ на автора, който, роденъ на 1843 г. въ Казанлъкъ, заминава на 1858 г. да се учи въ Цариградъ, постжпва въ Медицинското училище, следъ свършването на което (1868 г.), като лѣкарь и професоръ въ сжщото училище лесно си открива достжпъ въ високитѣ турски кржгове и предъ Портата, като още отъ ученическо време следѣлъ отблизу и вземалъ участие въ народнитѣ ни работи, поддържайки тѣсни връзки съ по-виднитѣ дейци. За насъ, за които събитията и животътъ отъ онова време се губятъ въ приказния миръ на разказитѣ отъ стари бащи и дѣди, автобиографията на д-ръ Стамболски представя особенъ чаръ. Тя ни разправя день по день, часъ по часъ тия събития отъ живота въ турско време, и то тъй, както сж били видени или чути отъ нейния авторъ. Тоя, който иска да се вживѣе въ духовния и националенъ подемъ, който е разпалялъ тогавашнитѣ българи, и да се запознае съ личноститѣ, подъ освѣтлението на единъ съвременникъ, трѣбва да прочете разказа на д-ръ Стамболски. Исто-

рикътъ на нашето възраждане ще намѣри тукъ обиленъ материалъ и ще знае добре да го използува, като държи смѣтка за особеното освѣтление или особената характеристика, които понѣкога се даватъ отъ автора на едно или друго събитие, на една или друга личность. Авторитѣ на спомени винаги сж убедени, че сжжденията имъ сж прави, но, известно е, че съвременникътъ не може да сжди тъй, както сжди историкътъ.

Въ свръзка съ събитията по черковния въпросъ става често дума и за Македония, за откриването български епархии и пращането български владици въ нея, като напримѣръ за началото на унията въ Кукушъ, пращането на Илариона Макариополски за възпиране населението отъ направената стжпка, и назначаването, все въ свръзка съ това, на архимандритъ Партений Зографски отъ Дебъръ за Полянински епископъ (т. I, стр. 45—46). И много други.

* * *

Извънредно ценни сж сведенията, които ни дава д-ръ Стамболски за живота на братя Миладинови въ цариградскитѣ затвори и за загадъчната имъ смъртъ, въ свръзка съ интереса на тамошнитѣ българи къмъ тѣхната сждба, като сведения отъ първоизточникъ.

Д-ръ Стамболски, тогава ученикъ въ Императорското медицинско училище подъ име Христо Таневъ, се спира на нѣколко пжти върху тия събития. Най-напредъ той съобщава, че на 15 юний 1861 г. той узнава отъ българитѣ въ Балкапанъ—ханъ, въ който били канторитѣ на българскитѣ търговци въ Цариградъ,— отъ приятелитѣ си отъ групата „вѣрни приятели", за арестуването на Димитъръ Миладиновъ по наклеветяване отъ Охридския гръцки владика Мелетий и за разкарването му отъ затворъ въ затворъ, отъ Охридъ въ Битоля и отъ тамъ въ Солунъ, до като билъ докаранъ въ Цариградъ и поставенъ въ затвора на Заптието (Министерството на полицията). Младитѣ българи, които образували тайно групата „вѣрни приятели", въ която билъ и самиятъ той, настояли предъ цариградскитѣ български първенци, Хр. и Н. Тъпчилещови, Дим. Гешоглу, д-ръ Захарий Струмски, Гавр. Кръстевичъ, познати съ повечето турски министри, да се застжпятъ за освобождението на Миладинова. Събрани били и помощи за затворника. Заедно пъкъ съ Кава Филаретовъ той молилъ руския посланикъ князъ Лобановъ за ходатайство съ сжщата цель, и последниятъ обещалъ, но предварително искалъ да му се дадатъ сведения за обвиненията противъ Миладинова. Такива сведения се добили тайно отъ самитѣ книжа на Мелетия до Министерството и до Патриаршията (стр. 136). На друго мѣсто, сжщиятъ съобщава че пакъвъ Балкапанъ узнава, какво и австрийскиятъ посланикъ въ Цариградъ, по молбата на хърватския дяковски (Ст. пише погрешно „загребски") католишки епископъ Щросмайеръ, действувалъ предъ Портата за освобождението на Димитъръ Миладиновъ. По покана на нѣкои отъ „вѣрнитѣ приятели", той е трѣбвало, понеже благодарение на военната си униформа, като ученикъ въ Медицинското училище, е могълъ по-лесно да влѣзе въ затвора, да иде

да посети затворника и да му занесе, заедно съ нѣкой си дѣдо Кръстьо Враждалията, събранитѣ измежду българитѣ 200 гроша помощь. Това станало на 3 септември, въ недѣля. Но, за изненада, тѣ намѣрили въ главния затворъ на Заптието, вмѣсто Димитра, другъ затворникъ Миладиновъ — братъ му Костадинъ, запрѣнъ преди 10—15 дена, който, за установяване самоличността му, предварително е билъ разкарванъ на два пѫти между гръцката патриаршия и Заптието. Отъ тѣхъ последниятъ узналъ нѣщо за брата си, когото тѣ, като не го намѣрили тукъ, отишли да търсятъ въ другия затворъ при Матерхането. За утѣха тѣ му съобщили за застѫпничеството на руския и на австрийския посланикъ за тѣхното освобождение отъ затвора. Димитра действително намѣрили въ Матерхането, предали му 200-тѣ гроша, обнадеждили го като брата му, но безъ да му съобщатъ нѣщо за последния. На 10 септември д-ръ Чомаковъ и други нѣкои общинари се наговорили да подадатъ и подали жалба до правителството отъ страна на българската община за освобождението на двамата братия отъ затвора (I, 149). „Бавнитѣ и нескончаемитѣ ходатайства предъ вѣчно обещаващитѣ турски паши“ и предъ правителството, които продължили съ месеци, не успѣли да доведатъ до очаквания добъръ край. На 18 януарий 1862 г., Атанасовденъ, автобиографътъ узнава отъ приятели, дошли да го посетятъ въ училището, именно отъ Ив. Найденовъ и отъ служащия въ българската църква въ Фенеръ, Тодоръ Тошковъ, че „тъкмо когато се очаквало освобождението и на двамата, дирекцията на затворитѣ известява българската църква за смъртьта, първо на Димитра, умрѣлъ на 7, и после на Константина, умрѣлъ на 11 того“. Увѣренъ, че „тука пакъ трѣбва да е играла гръцката злоба“, той се залавя, следъ свършека на изпититѣ си, да узнае причинитѣ за смъртьта на двамата българи. За това на 21 февруарий, споредъ както пише, той се отправя „право въ затворитѣ, гдето били запрѣни по отдѣлно и на които гардиянитѣ (пазачитѣ) му били познати“. Отъ последнитѣ той узналъ, че „патриаршески човѣкъ за Коледа и Нова година дохождалъ тамъ и раздавалъ на православнитѣ затворници помощи, отъ които не лишилъ и мортоджиитѣ (така се наричаха изнасвачитѣ на умрѣли изъ затворитѣ), когато такива подаръци (бакшиши) се давали само на гардиянитѣ, нѣщо, за което последнитѣ завидѣли на първитѣ и недоумявали за честитѣ посещения на мортоджиитѣ при всѣки единъ отъ братията безъ да бѫдатъ повикани отъ гардиянитѣ, тъй като нѣмало нито боленъ, нито умрѣлъ отъ затворницитѣ въ килиитѣ имъ. А когато ги видѣли да изнасятъ труповетѣ имъ, разбира се не въ сѫщия день и отъ сѫщия затворъ, недоумението имъ се превърнало въ вѣроятность, даже и въ сигурность, че братията сѫ били отровени, тъй като по труповетѣ имъ не били забележени никакви насилствени признаци. При по-приятелски и повѣрителнитѣ разпити. . . за по-ясни и по-точни потвърждения на вѣроятността и сигурността си, гардиянитѣ се поизгледали и млъкнали“. Той именно излѣзълъ съ убеждение, че Миладиновци сѫ умрѣли не отъ естествена смъртъ, ни отъ болесть. „Впрочемъ, мълвата за отравяне бѣше се разпръснала между българитѣ“ (т. I, стр. 156—157).

Азъ предавамъ подробно, почти дословно, тия бележки на д-ръ Стамболски за затворнишкия животъ и смъртьта на братя Миладинови, защото въ тѣхъ се разправятъ нѣкои факти и подробности, неизвестни до сега и които правятъ вѣроятна версията, която решително се отхвърля отъ проф. Ив. Д. Шишмановъ въ академичната му речь по случай на петдесетгодишнината отъ смъртьта на братя Миладинови (вж. Списание на Бълг. акад. на наукитѣ, кн. III, 1912, стр. 47 и след.).

Това е версията, отбелязана отъ А. Теодоровъ, К. Шапкаревъ, Верковичъ и Пърличевъ и отразена въ Вазовата ода на братя Миладинови (въ „Епопея на забравенитѣ"), че тѣ сж били отровени по нареждане на гръцката патриаршия.[1] Тая версия се окачествява отъ проф. Шишмановъ като „една трогателна легенда". Споредъ него именно, „не е вѣрно, . . . че двамата братя сж загинали отъ о т р о в а". Основания намира той въ две съвременни дописки отъ Цариградъ: една до Московския „День" (№ 22, отъ 10. III. 1862) и друга до Бѣлградския в. „Видов дан" (№ 16, отъ 12. VI. 1862), въ които не се говори за отравяне. Въ първата се казва, че Миладиновци били държани въ затвора твърде строго, защото правителството ги смѣтало за държавни престжпници, поради което и не допускало никого при тѣхъ. Тѣхниятъ животъ гаснѣлъ, тѣ се разболѣли, изповѣдали се и причестили. Когато българитѣ, седмица преди отправянето на дописката, поискали да узнаятъ нѣщо за здравето на Миладиновци, тѣмъ била съобщена „ужасната весть, че двамата братя Миладинови умрѣли в ъ е д н а о т ъ в о е н н и т ѣ б о л н и ц и о щ е м и н а л а т а н е д ѣ л я". Въ втората дописка пъкъ се разправя, че двамата братя бързо се разболѣли, поради лошото състояние на турскитѣ тъмници, а сжщо и че застжпничеството на „нѣкои тѣхни приятели, които заемали държавни служби", за подобрение на затворническия имъ животъ, като, между друго, се и „пренесатъ въ нѣкоя болница", не помогнало, та „с и р о м а ш к и т ѣ б р а т я т р ѣ б в а л о д а у м р а т ъ о т ъ н а б е д я в а н е („б е д а") и с т р а д а н и е". Не говори за отрова, пише проф. Шишмановъ, и Жинзифовъ, другарь на Дим. Миладиновъ отъ Битоля и Кукушъ, по чиито думи Миладинови паднали жертва на клеветата и предателството. „А не може да има никакво съмнение — продължава Ш. — че Жинзифовъ, непримиримиятъ врагъ на гръцкото духовенство, горещиятъ патриотъ, нѣмаше да закъснѣе да отбележи отравянето на братя Миладинови, ако да бѣше подозиралъ той и най-малката доза истина въ тая легенда, която по всѣка вѣроятность изникна далечъ въ Цариградъ, може би въ Македония, гдето довѣрчиво я отбелязва и

[1] Сжщата версия е намѣрила поетиченъ изразъ, въ едно стихотворение на славния чески поетъ Сватоплукъ Чехъ „На братя Миладинови" (Bratřím Miladinovcům), писано на 1867 г., по време на 25-годишнината отъ смъртьта имъ. За тѣхното отравяне се е знаяло въ Прага още тогава, както може да се сжди по бележката на Янъ Гебауеръ къмъ превода му на български пѣсни отъ Миладиновския сборникъ, обнародвани въ сп. Lumír, 1873 (вж. Борисъ Йоцовъ, Единъ чески поетъ за братя Миладинови, въ в. Македония отъ 17 и 18.V. 1927).

Шапкаревъ" (с. 53). Съмнението си проф. Шишмановъ подкрепя и съ едно устно съобщение на покойния М. Балабановъ, че споредъ Т. Бурмовъ, който презъ 60-тѣ години се подвизавалъ въ Цариградъ, „братя Миладинови умрѣли отъ тифусъ, придобитъ въ затвора, а не отъ отрова". Па и Драганъ Цанковъ билъ казалъ Шишманову за Миладиновци, че не знае да сж били отровени. „Съ това Цанковъ искаше да каже — добавя Ш., — че би знаљ сигурно нѣщо, ако това би било истина" (стр. 54). Споредъ речьта на проф. Шишмановъ явили се въ тоя смисълъ нови версии, все по разкази на трети лица, за смъртьта на двамата братя, напечатани отъ него въ добавка (с. 71—72). Именно въ сжщия день Харитонъ Генадиевъ му съобщилъ, а по-късно изложилъ и писмено, че той презъ 1879 г. — сир. 17 години по-късно — билъ чувалъ отъ разказъ на баща си, лично познатъ на Дим. Миладиновъ и, може би, съученикъ на Костадина въ Охридъ, че, когато запрѣли Костадина, въ затвора върлувалъ тифъ: двамата братя тамъ заболѣли отъ тифъ и умрѣли единъ следъ други въ разстояние на два дена. Върлуването на тифъ въ затвора проф. Шишмановъ иска да потвърди съ едно известие, по разказъ на Драганъ Цанковъ, че и Никола Сапуновъ, капу-кехая на Униятската черква въ Цариградъ, който билъ арестуванъ почти едновременно съ Д. Миладиновъ, умрѣлъ отъ тифъ въ затвора, при все че по други разкази (напр. на Карапетровъ) билъ сжщо отровенъ. Наскоро подиръ това Ш. узнава, че и въ записките на Василъ Манчовъ, многозаслужилъ деецъ по възраждането на Македония, се било говорѣло подобно, и то по разказъ на единъ караманлийски свещеникъ, папа Михаилъ, съ когото Манчовъ се билъ запознаљ въ 1366 г. — четири години по-късно, — и който билъ изповѣдалъ и причестилъ и двамата въ болницата „въ двора на голѣмото заптие". Димитъръ заболѣлъ въ затвора и постоянно кръвелъ, та билъ пренесенъ въ болницата, гдето по-късно билъ докаранъ и братъ му, и той боленъ, въ сжщото помѣщение кревать срещу кревать. „Да биха били отровени, заключава професоръ Шишмановъ, турскитѣ власти нѣмаше да ги изпратятъ въ болницата" (стр. 72).

Всички приведени отъ проф. Шишманова разкази за затворническия животъ на братя Миладинови, както тия, които отдаватъ смъртьта имъ на отравяне, така и ония, възъ основа на които той заключава, че сж умрѣли отъ болесть, по-специално отъ тифъ, почиватъ все на сведения отъ втора или трета ржка, нѣкои дори предадени по разкази, слушани години по-късно. Тия отъ тѣхъ, които би трѣбвало да бждатъ най-надеждни, като дописката до „День" въ Москва и тая до „Видов дан" въ Бѣлградъ, си противоречатъ въ нѣкои сжществени точки: споредъ първата, двамата братия сж умрѣли въ една отъ военнитѣ болници, а споредъ втората — въпрѣки гаранцията, която давали за тѣхъ „нѣкои тѣхни приятели, които заемали държавни служби", та да се пренесатъ въ нѣкоя болница, това било „отхвърлено и запретено". Явно е, че не всичко казано въ тѣхъ трѣбва напълно да се вѣрва. И въ дветѣ се пише, че тѣ сж боледували въ затвора, но дали тъкмо това е причината за смъртьта имъ, не е казано ясно. Дори нѣщо повече. Въ първата има единъ пасажъ, отъ който може да се

заключи, че това, което по онова време се е говорило между българитѣ и което сетне стана — да се изразя съ думитѣ на проф. Шишмановъ — „трогателна легенда", се е знаяло отъ дописника, ако той и да не го казва изрично: „И двамата се разболѣха, и двамата се изповѣдаха и причестиха. Какво сж правили съ тѣхъ презъ празднициτѣ, само Господь знае; надзорътъ върху тѣхъ стана по-строгъ отъ напредъ, всичко предвещаваше нѣщо лошо!" Ако тѣ бѣха умрѣли отъ тифъ, за което Ш заключава по сетнешнитѣ разкази, и ако тая болесть тогава е била действително епидемия въ затвора, това естествено щѣше да се каже въ дописκитѣ. Сжщо и изповѣдването и пречистяването, за които се говори (за това разправялъ и караманлийскиятъ свещеникъ), не бива да се схващатъ непремѣнно като предсмъртенъ обредъ: това е станало, както ясно личи отъ дописката, презъ поститѣ предъ коледнитѣ и новогодишни праздници, когато навѣрно ще сж били изповѣдани и причестени, по християнски обичай, всички затворници-християни.

Срещу всички тия версии, разказътъ на д-ръ Стамболски има едно сжществено предимство — неговиятъ авторъ, тогава ученикъ въ Медицинското училище въ Цариградъ, едничъкъ отъ всички мемористи лично е посещавалъ и виждалъ двамата братя въ затворитѣ, интересувалъ се е непосрѣдно отъ тѣхната сждба, та затова и всичко, което казва за тѣхъ — или пъкъ не го казва, ако не е сжществувало — заслужава много по-голѣма вѣра, отколкото разказитѣ отъ втора и отъ трета ржка, особено слушани много по-късно. Действително, историкътъ на българското възраждане и въ подобни случаи, когато се слушатъ или четатъ спомени за известни събития или видни личности отъ възраждането, е принуденъ да бжде твърде предпазливъ, тъй като нерѣдко разказвачитѣ — може би несъзнателно, за да дадатъ по-голѣмо значение на разказа си — се изтъкватъ като очевидци на тия събития или близко познати на тѣхнитѣ автори. Такъвъ е случаятъ, напримѣръ, съ единъ разказъ на единъ инакъ пametливъ българинъ Николопуло за поведението на Раковски при въстаническата чета въ Браила, която презъ юлий 1841 г. била отчасть издавена, отчасть избита или изловена вѣроломно отъ властитѣ при опита ѝ да премине презъ Дунава за въ Турция, разказъ, който се предаваше въ всички биографични трудове върху Раковски, до като най-после документално се доказа, че по време на образуването на тая чета и нейното разсипване Раковски не е билъ още въ Браила (вж. у мене, въ Сборникъ на Бълг. акад. на наукитѣ, кн. XIV, с. 6). Автобиографията на д-ръ Стамболски обаче почива върху дневни бележки, правени своевременно, вследствие на което сведенията му заслужаватъ, поне до толкова, до колкото не сж попълняни сетне по паметь, пълно довѣрие.

Специално въ случая, досежно братя Миладинови, има данни, по които може да се сжди, че сведенията на д-ръ Стамболски ще сж вѣрни. Преди всичко датата 15 юний 1861 г., въ която Стамболски се е научилъ за докарването на Дим. Миладиновъ въ цариградския затворъ, се съгласява напълно съ датата 6 юний с. г., която носи едно писмо на Конст. Държиловичъ до Раковски отъ Солунъ, приведено и отъ Шишманова (стр. 51), въ което се съобщава, че сжщиятъ Д. Миладиновъ „преди нѣколко дена" билъ изпратенъ подъ военна стража отъ

Солунъ въ Цариградъ. Важно е сѫщо по тоя въпросъ, какво Стамболски е знаялъ и отбелязва, че, освенъ цариградскитѣ българи, предъ турското правителство се е застѫпялъ за освобождението на Миладиновци и руския посланикъ, както и австрийскиятъ — последниятъ и споредъ него по ходатайство на Щроемайера („на католишкия загребски епископъ Стросмейеръ"), нѣщо, което се знае и отъ другитѣ източници, приведени отъ Шишманова. У Ст. не се говори само за застѫпничеството и на френското посолство предъ Портата, за което се споменува въ дописката до сръбския в. „Видов дан" и което косвено се потвърждава отъ приведенитѣ отъ Шишманова думи на Др. Цанковъ: „Тѣхъ униятската община искаше да ги вземе отъ хапсаната, но турцитѣ не ги дадоха" (стр. 53) Възможно е, поради неприязненото отношение на Стамболски къмъ българитѣ унияти, той и да не е знаелъ за това нѣщо.

Това дава достатъчно основание да се приеме, че съобщенитѣ тукъ отъ д-ръ Стамболски и неизвестни до сега факти и любопитни подробности изобщо сѫ вѣрни. Именно:

1. Дим. Миладиновъ е билъ докаранъ въ Цариградъ и поставенъ въ затвора на Заптието (Министерството на полицията) преди 15 юний 1861 год.;

2. За неговата сѫдба сѫ се заинтересували особено младитѣ българи отъ групата „вѣрни приятели", които и потикнали по-старитѣ (Хр. и Н. Тъпчилещови, Дим. Гешоглу, д-ръ Захарий Струмски, Гавр. Кръстевичъ) да се застѫпятъ предъ турското правителство за освобождението на Дим. Миладиновъ;

3. Младиятъ Стамболски лично съ Сава Филаретовъ, когото намира въ Пера, се явява при руския посланикъ князъ Лобановъ да го моли за ходатайство предъ Високата порта за освобождение на Миладинова;

4. Отъ донесенията на клеветника Мелетия до министерството и до патриаршията сѫ били почерпени по измамливъ начинъ сведения за обвиненията противъ Д. Миладиновъ, за да се дадатъ на князъ Лобанова и на българитѣ ходатаи;

5. Българитѣ събрали 200 гроша помощь за Дим. Миладиновъ; на 3 септември 1861 г., недѣля, младиятъ Стамболски и старият Кръстьо Враждалията отишли да посетятъ Дим. Миладиновъ и да му предадатъ паритѣ, но не го намѣрили въ затвора на Заптието, а въ затвора на Матерхането, гдето билъ премѣстенъ.

7. Преди 3 септември въ затвора на Заптието билъ запрѣнъ по-младиятъ братъ, Конст. Миладиновъ, когото двамата посетители намѣрили вмѣсто брата му и които първи му дали сведения за него;

8. На 10 септември, следъ като Стамболски съобщава на д-ръ Чомаковъ за арестуването и на Конст. Миладиновъ, българската община решава да подаде заявление до правителството за освобождаване двамата братя; и

9. Дим. Миладиновъ умрѣлъ на 7 януарий, а Константинъ на 11 с. м. 1862; за смъртьта на единия и на другия било съобщено на българската църква и тѣ своевременно били погребани.

Отъ подробноститѣ, които Стамболски разправя за издирванията си по причинитѣ на смъртьта на Миладиновци, става много правдоподобно убеждението, че тѣ сж загинали отъ отрова — едно срѣдство, толкова обикновено за премахване противници въ старата византийска и сетнешна турска столица. Съ положителнитѣ доказателства на сждебна екстертиза, естествено, това общо убеждение не може да се потвърди. Излиза, следователно, че собствено противното твърдение, какво тѣ сж умрѣли отъ естествна смърть, е една по-късно стъкмена „легенда", дължима на прекаленъ скептицизъмъ. За подкрепа на тая легенда се разправя отъ хора, които никога не сж виждали двамата братя, че последнитѣ сж боледували и сж били пренесени въ една и сжща болница, до като въ сжщность отъ разказа на Стамболски, който самъ се е интересувалъ отъ тѣхната сждба, посещавалъ ги е, а следъ смъртьта имъ е разпитвалъ стражата, се вижда, че тѣ сж останали до края на живота си въ два различни затвора и въ никаква болница. Все въ свръзка съ това се разправя, че тѣ сж починали отъ тифъ, който ужъ върлувалъ тогава въ затвора, нѣщо, което, ако бѣше истина, щѣше да се отбележи преди всичко отъ Стамболски, който тогава е следвалъ въ Медицинското училище въ Цариградъ. Нѣма причини да мислимъ, че той, очевидецъ, би премълчалъ такъвъ единъ фактъ, та да вѣрваме повече на разкази отъ по-късно време, и то на лица, които едва ли сж били тогава въ Цариградъ. Историкътъ на българското възраждане, ако не желае да бжде скоро опроверганъ, трѣбва да се пази отъ увлѣчения, дължими често пжти на желание да бжде оригиналенъ.

Нова свѣтлина върху последнитѣ дни на братя Миладинови ще се хвърли, може би, отъ рапортитѣ на австрийския посланикъ, а навѣрно и на френския и руския въ Цариградъ отъ онова време, щомъ станатъ известни. Тѣ сж съвременни документи и въ всѣко отношение по-надеждни отъ случайнитѣ дописки до нѣкои чужди вестници.

* * *

Въ книгата на д-ръ Стамболски се намиратъ сжщо доста подробности по отношенията между българи и сърби отъ онова време. Отъ тѣхъ узнаваме любопитния фактъ, че още тогава държавницитѣ на малкото Сръбско княжество сж били хвърлили очи на Македония. До 1867 г. сръбски капу-кехая (представитель) при Високата порта билъ Ристичъ, който тогава билъ повиканъ въ Бѣлградъ за министъръ на външнитѣ работи вмѣсто Гарашанинъ. Той се е показвалъ на младия тогава Стамболски като либералъ и единъ отъ глататаритѣ на Омладината. „Въ многото спорове за Македония и Поморавия — пише Ст. — той не скриваше претенциитѣ на Сърбия върху тия страни, но признаваше, че вследствие [на] повдигнатия ни църковенъ въпросъ много по-отрано българитѣ ги спечелили вече на своя страна: затова тѣ, българитѣ, трѣбва да имъ внушаватъ и идеята за политическото имъ освобождение отъ турцитѣ, следователно и за съчувствието и съдействието имъ на Сърбия въ предстоящия ѝ граденъ подвигъ противъ Турция. Това го изисквала и Русия въ интереса на южното славянство" (I, 328 и след.). Госп. Сим. Радевъ

изнесе въ подлистникъ на в. „Македония“ отъ 14. I. 1928 г. документи, отъ които се вижда, че Австрия, следъ като си присвои Босна и Херцеговина, за да я отклони отъ претенциитѣ ѝ върху тия провинции и върху Санджака, я тикна къмъ Македония. Отъ цитуваната бележка на д-ръ Стамболски става явно, че тая идея не е била чужда на сърбитѣ и преди войната отъ 1876 г., а желанието за нейното изпълнение у тѣхъ естествено се усили, следъ като по силата на Берлинския договоръ тѣ получиха Моравско. Нѣкои примѣри отъ тоя родъ се даватъ впрочемъ и отъ самия Радевъ.

Въ края на всѣки томъ сж прибавени бележки (I, 375-432, II 625-675), често пжти много подробни, въ които се съобщаватъ или предания за мѣста и лица, или сведения за стари институти и събития, за работи отъ битовъ и общественъ характеръ и мн. др., повечето отъ които сж много ценни и напомнятъ бележкитѣ на Раковски въ „Горски пжтникъ“. Колкото повече време минава, толкова повече значението на подобни известия за миналия животъ на нашия народъ ще се усилва.

Ст. Романски.

Пакъ за народностьта на Св. Кирила и Методия.

Prof. E. Grivec, O národnosti slovanských apoštolův (печ. въ спис. „Bratislava“ 1927, č. 3—4, 510—511).

Въ кн. 3. год. III. на „Македонски Прегледъ“ дадохъ отзивъ за статията на проф. В. Погорѣловъ върху народностьта на Св. Солунски братя, гдето решително се подържа, че сж отъ славянобългарски родъ, въ което и азъ винаги съмъ билъ напълно убеденъ.[1] Колкото основателно се вдълбочаваме въ този въпросъ, толкова по-ясно излиза несъмненно, че Кирилъ и Методий не сж можели да бждатъ освенъ отъ славянско потекло и тъкмо отъ онова славянско племе, което е било заседнало около Солунъ. Но, както се каза и въ речения отзивъ, старото мнение, че тѣ по рождение били гърци, толкова се е вкоренило въ традиционното схващане, че сега ставатъ необходими нови усилия за да се установи самата истина. Разбира се, че въ случая най-силно доказателно значение иматъ езиковитѣ доводи. Че Солунскитѣ братя сж можели добре да изучатъ тогавашния гръцки книженъ езикъ и да го владѣятъ устно и писмено, не е чудно при сжществуването на богатата тогава гръцка писменость и установенъ говоримъ езикъ у висшата интелигентна класа. Но да се знае до най-голѣми тънкости солунското славянско наречие, дори до тамъ, че правилно да се превежда отъ гръцкия оригиналъ нпр. множествено число съ двойствено число, което вече тогава въ гръц. езикъ не се е употребявало, родителенъ притежателенъ съ притежателно прилагателно и пр. и пр., при липса на граматични пособия и на каквато и да е писменость на това наречие, на която те-

[1] Въ писмо отъ Братислава отъ 13. III. т. г. проф. Погорѣловъ пише между друго, че ми е посветилъ статията си, защото именно на мене дължелъ „първото си съмнение относително гръцкия произходъ на св. Братя.“

първа св. братя е трѣбвало съ нова азбука да турятъ първитѣ основи — това е по здравата човѣшка логика немислимо иначе освенъ, ако езикътъ е билъ усвояванъ още съ майчиното млѣко. Всички други, неясни противоположни доводи, черпени отъ дветѣ жития на св. Кирила и Методия и отъ други скждни източници отъ тоя родъ, нѣматъ убедителна сила. И при все това колебанието, което по занимаващия ни въпросъ донегде се подържа въ славистиката, се дължи именно на такива доводи. Че окончателното решение клони вече къмъ най-правдоподобното, се вижда отъ едно ново, мнение по въпроса, изказано въ гореотбелязаната статия на проф. Гривецъ, на което тукъ ще се поспра.

Проф. Гривецъ намира, че въпросътъ има два вида доказателства, — исторически, които говорятъ за гръцки произходъ на св. братя, и филологически, които решително сж въ полза на другото мнение, именно че Кирилъ и Методий сж родомъ славяни. Въпросътъ споредъ г. Гривецъ въ сжщность е заплетенъ. Историческитѣ източници, панонскитѣ жития и „Liber de conversione Bagoariorum" очевидно ги смѣтатъ гърци. Съставителътъ на панонскитѣ жития е славянинъ и съ изразително славянско народно съзнание. Славянитѣ той нарича „нашъ родъ", езика имъ „нашъ езикъ", св. Кирила (Константина) и Методия нарича „нашия учитель". Сигурно—казва г. Гр. — съчинителътъ на легендитѣ охотно е щѣлъ да изтъкне, че св. Кирилъ и Методий сж отъ славянски родъ, ако бѣ ималъ за това поне нѣкакво вещно основание (věcný poklad). Обаче той нигде за това не споменува, напротивъ косвено изключва славянския произходъ на Солунскитѣ братя. За Методия разправя второто житие, че той по божие и царско провидение затова получилъ „книжение словѣньско — да вы проучилъ сж въсѣкмъ обы деломъ словѣньскымъ и обыкаъ ѫ по малоу", сир., да проучи всички словенски обичаи и по малко да ги обикне. Споредъ г. Гр, да е билъ Методий славянинъ, житието не би могло така да говори. Отъ диспутитѣ (състезанията) съ сарацини и хазари излизало ясно, че Константинъ—Кирилъ въ политическия си и народенъ патриотизъмъ се отъждествявалъ съ гърцитѣ-византийци. Нѣмало съмнение следователно, че св. Кирилъ и Методий съ своето възпитание, образование, народното си и политическо съзнание и народния и политическия си патриотизъмъ сж били гърци, византийци. „Споредъ днешнитѣ понятия за народность — казва г. Гр. — св. Кирилъ и Методий сж били византийски гърци. Това напълно е сигурно". Отъ друга страна г. Гр. признава, че филологическитѣ доводи говорятъ противното, че не биха могли родени гърци така точно и подробно да познаватъ духа и фонетиката на славянския езикъ и че откъмъ тая страна г. Погорѣловъ много добре е подкрепилъ мнението си, че неговитѣ филологически доказателства сж сигурни (pevné). Но много давитѣ филологически доказателства сж сигурни (pevné). Но много давитѣ филологически доказателства сж сигурни (pevné). Но много дав

Това е всичко, което г. Гривецъ приговаря на г. Погорѣловъ, следъ което преминава къмъ въпроса, какъ трѣбва да се реши спорътъ между историческитѣ и филологическитѣ доказателства. Споредъ г. Гр., ако и да сж св. братя по народното си и политическо съзнание византийски гърци, възможно било тѣхнитѣ родители да сж били погърчени (helenisovani) славяни, и то до тамъ, че да е нѣмало съмнение за тѣхния твърдъ византийски патриотизъмъ. Особено това се отнася за бащата на св. братя, друнгаря Леонъ. Отъ друга страна е сигурно и споредъ г. Гр., че св. братя трѣбва да сж научили славянския езикъ въ домашенъ, семеенъ кржгъ. Поради това, казва г. Гр., по-скоро майка имъ може да е била славянка. Отъ житията можело да се заключи че тя, следъ смъртьта на мжжа си, е имала голѣмо влияние на Константина-Кирила, че тя е живѣла въ Цариградъ, когато братята сж заминали съ мисионерска задача при хазаритѣ, а може и при славянитѣ и пр. „И тъй — казва г. Гр. — доброто знание на славянския езикъ у Кирила и Методия достатъчно може да се обясни, ако е била поне майка имъ отъ славянски родъ".

Трѣбва да забележа по поводъ на това, да го нарека, компромисно разрешение на въпроса, което предлага госп. проф. Гривецъ, че не намирамъ и въ историческитѣ доводи прѣчка да не считаме и бащата, друнгаря Леона, непремѣнно за гръкъ, защото и самъ г. Гр. допуска, че е допустимо неговитѣ родители да сж били погърчени славяни, сир. гъркомани, каквито ги имаме въ Македония и день днешенъ. Обаче щомъ въ кжщи, да речемъ, подъ влиянието на майката толкова се е говорѣло славянски, че този езикъ е станалъ майчинъ на децата, не може въ това семейство бащата да е знаялъ да говори само гръцки. Що се касае до гръцкия духъ, въ политическия смисълъ на думата съ който бащата ще да е билъ надъханъ, затова нѣма защо да се спори, както и до колко отъ този духъ сж били напълно завладѣни и майката и цѣлото домочадие. Та самъ г. Гр., който е и теологъ, въ статията си по-нататъкъ признава, че въ Византия главна роля тогава, като факторъ за политическо погръчване, е играла вѣрата, а не националната идея. Византийцитѣ и по думитѣ на г. Гр. сж разпространявали между славянитѣ гърцизма съ патриотически цели, като сж действували обаче чрезъ религията, така че е правдоподобно, че и за погърчването на родителитѣ на Кирила и Методия, особено на бащата, сж въздействували главно религиозни мотиви. Тъй сжщо и Кириловиятъ византийски патриотизъмъ има дълбокия знакъ на вѣрата. Но отъ друга страна пакъ г. Гр. признава, че св. братя съ своя „славянски мисионерски методъ" не само сж проповѣдвали на славянски езикъ, но сж основали за онова време нѣщо оригинално — славянското богослужение, разпространявайки го съ пламенно постоянство и съ любовь къмъ славянитѣ. А всичко това е било въ разрѣзъ съ дотогавашнитѣ цели и методи на византийцитѣ. За туй, споредъ г. Гр., може да сж влияли и славянската кръвь у светитѣ братя както и тѣхниятъ „разуменъ, умѣренъ византийски патриотизъмъ," който ще да имъ е подсказвалъ, че за Византия е полезно, ако множеството славянски племена станатъ, въ духа на християнската любовь и на демократичностьта, византийски съюзници.

Както е видѣтъ, отъ резервитѣ, които проф. Гривецъ прави по отношение на мнението на проф. Погорѣловъ за народностьта на св. братя, най-сетне нищо не остава, защото се допуска, че не само майката, но и цѣлиятъ имъ родъ може да е билъ отъ славянска кръвь, че тая кръвь е заговорила у двамата братя, та тѣ въ ревностната си обичь къмъ славянството сж защищавали неговитѣ интереси противъ интереситѣ на гърцитѣ. Не е чудно, разбира се, тѣ въ младинитѣ си да сж се чувствували политически едномисленици съ гърцитѣ, но сетне, съ течение на апостолската си дейность, тѣ сигурно се почувствували чужди тѣмъ, бидейки съзнали своята славянщина и нейнитѣ жизнени духовни интереси. При таково схващане въпроса нѣма важни доводи противъ мнението на г. Погорѣловъ. Колкото пъкъ се касае до въпроса, да ли св. братя добре сж знаели гръцки или не[1], мисля, че той трѣбва да се постави иначе: Въпрѣки факта, че св. братя и устно и писмено добре сж владѣели гръцкия езикъ, биха ли могли, ако имъ се бѣ паднало да преведатъ богослужебнитѣ книги отъ славянския си майчинъ езикъ на тогавашния литературенъ гръцки езикъ, да извършатъ това дѣло тъй майсторски, както сж го извършили съ своя славянски преводъ отъ гръцки? — Мисля, че отговорътъ на този въпросъ може да бѫде само отрицателенъ.

Л. Милетичъ.

М. Г. Попруженко, Синодикъ царя Борила (Българ. старини, кн. VIII. Издава Българската академия на наукитѣ), София, 1928, с. CLXXIX + 96 + IV таблици, цена 150 лева.

Отъ всички славянски страни Русия е проявила най-живъ интересъ къмъ паметницитѣ на старата българска писменость. Въ края на миналото столѣтие руски учени покрай друго обърнаха особено внимание и на синодицитѣ, най-вече откакъ Ф. И. Успенски изтъкна, че тѣ сж отъ голѣмо значение за историка изворовед. Мнозина ги използуваха за свои културни и исторически изследвания, нѣкои пъкъ ги подложиха на по-обстойно литературно изучване. Единъ отъ тия учени, които хвърлиха буденъ погледъ къмъ далечното минало на България, е и г. М. Г. Попруженко. Покрай трудоветѣ си изъ областьта на българското възраждане той издаде, още въ началото ва своята учена дейность, въ Одеса 1899 г., „Синодикъ царя Борила" по Софийския (сега нареченъ отъ него Палаузовски) преписъ заедно съ съответния му гръцки текстъ, а по-късно, презъ 1907 год. въ Петербургъ „Козмы Пресвитера слово на еретики и поученіе отъ божественныхъ книгъ" и то — съ огледъ на културнитѣ сношения между България и Русия. Така той си спечели име не само на грижливъ и внимателенъ издавачъ на стари паметници, но и на вещъ тѣхенъ тълкуватель. Сега, заседналъ между насъ по капризъ на сждбата, той се справя въ библиотеката на М. С. Дриновъ съ неизползувания до днесъ напълно

[1] По този въпросъ прави известни резерви спрямо мнението на г. Погорѣловъ и г. проф. Ст. Романски въ своя отзивъ за статията му, печ. въ Училищенъ Прегледъ, кн. 9—10, 1927, стр. 1482—1491.

втори преписъ на царь Бориловия синодикъ, като го обнародва изцѣло, заедно съ издавания вече Палаузовски, основанъ се на своя старъ опитъ и на хубавата възможность за ново и по-основно изследване.

Първиятъ въпросъ, който си поставя г. Попруженко за разрешение, и то твърде основателно, това е въпросътъ за възникването и развитието на творението, защото само така може да се схване неговиятъ смисълъ (с. I—XI). Нѣма никакво съмнение, следъ изследванията на Пѣтухова и Успенски и следъ посочванията на проф. Попруженко, че неговата родина е Византия, а непосрѣдниятъ поводъ — необходимостьта да се защити православната вѣра срещу превратни религиозно-философски учения. Знае се, че църковнитѣ събори въ Византия сж съставяли актове за своята дейность, постановления за своитѣ решения, като сж били тия, които сж проповѣдвали лъжливи учения, анатемосвани, а тия, които сж се отличили като борци за правата вѣра, — възхвалявани или възславяни съ вѣчна память. Трѣбва да се съгласимъ съ Успенски, който, като ни говори за такъвъ единъ паметникъ въ своитѣ „Очерки по исторіи византійской образованости". Спб. 1892 г. — *Ἕτερος ὅρος τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς ἑβδόμης συνόδου* —, изтъква, че тукъ се крие и зародишната форма на синодика (*ὅρος, ἔκθεσις*). До 843 г. отъ тия актове, „синодици", сж се ползували всички, които поради характера на своята служба сж били заставени да излѣзатъ съ изобличения противъ еретицитѣ. Тѣ сж влѣзли и въ основата на тоя паметникъ, не стигналъ до насъ, който съ постановление на цариградския съборъ въ 843 г., споредъ А. А. Василевъ, получилъ особено назначение да бѫде актъ въ споменъ на възстановяването на православието — *τὸ συνοδικόν*. Че наистина той е билъ кодексъ на православното съзнание, показва обстоятелството, че въ него има слова и поучения и други отъ подобенъ родъ, които сж подготвяли вѣрващия за борба срещу всички еретически учения. Тоя паметникъ съ течение на години постоянно растналъ, докато чакъ въ втората половина на XI в. получилъ завършена литературна обработка, легнала въ основата, споредъ Успенски, на оня гръцки текстъ, който става известенъ по преписи не късно следъ нея.

Естествено, справилъ се така съ поставения въпросъ, г. Попруженко пристѫпя къмъ другъ — какъ възниква българскиятъ, изобщо славянскиятъ синодикъ? (с. XI—XVI). Лесно е обяснимо, че синодицитѣ („отстакъ", „заповѣдь", „изложеніе") сж се явили въ България, когато поради възникналитѣ въ нея религиозни и философски блуждения както въ Византия е трѣбвало да се защити православието. Духовнитѣ йерарси сж си служили съ тѣхъ както и съ различни слова и поучения, каквито намираме напр. въ Събранїе къ недѣлѫ прѣкѫ пѡ́ста, за да въздаватъ при църковни служби проклятия върху еретицитѣ и възхвала до вѣка на благовѣрнитѣ. Въ това проф. Попруженко ни убеждава като посочва мѣста отъ ржкописъ № 289(55) на Народната библиотека, които иматъ свои съответствия въ посочения отъ Успенски найстаръ синодикъ. Тѣ сж преведени отъ гръцки текстъ, което личи и въ ржкописа. Въ полза на това твърдение говорятъ и словата на презви-

теръ Козма противъ богомилитѣ. Въ увода на неговитѣ беседи и тамъ, гдето се говори за вѣрата на Козма или просто за вѣрата, има анатеми за отклонилитѣ се отъ истинската вѣра и православната църква. Значи, и Козма е билъ запознатъ съ „изложенията на вѣрата" отъ вселенскитѣ събори. Освенъ това въ току-що поменатия по-горе ржкописъ се намира и „уставътъ" на втория съборъ въ Никея. Тамъ има такива проклятия срещу иконоборцитѣ, които наподобяватъ проклятията на Козма срещу богомилитѣ. Трудно е обаче да се опредѣли точно, по какъвъ начинъ българскитѣ духовни деятели сж се запознавали съ гръцкитѣ текстове-постановления, кога последнитѣ сж се появили въ преводъ и съ какви още гръцки творения сж си служили за борба съ еретическитѣ учения. Ала като се иматъ предъ видъ беседитѣ на Козма, може да се каже съ сигурность, че постановленията на вселенскитѣ събори сж били известни въ България не по-късно отъ началото на XI вѣкъ, отгдето сж били пренесени въ Русия като „устави", „синодики" и употрѣбявани отъ църквата до XVII в., а по-сетне и въ Сърбия. — Изводитѣ на г. Попруженко сж основателни, при все че по липса на документи въпросътъ за генезиса на синодика въ Византия, въ България и другитѣ православни славянски земи не може да се изясни съ пълна изчерпателность.

Какъ възниква синодикътъ на царь Борила? Когато въ 1211 г. (г. Попруженко справедливо посочва тая дата, а не 1210, позовавайки се и на Василевски и др.) свикалъ съборъ противъ еретицитѣ въ България, царь Борилъ заповѣдалъ да се преведе синодикътъ („сѣборникъ"), който трѣбвало да се прочита презъ първата недѣля на светитѣ пости. За основа на превода е послужила гръцката редакция на синодика отъ XII вѣкъ, сиречь когато неговото развитие било вече завършено въ Византия. Твърде оправдано е да се мисли, че синодикътъ при още незавършена редакция се е разпространявалъ въ България и преди 1211 г. поради необходимостьта да се защити православието. Въ това ни увѣряватъ и съпоставкитѣ, които прави проф. Попруженко (с. XIII) между части отъ синодика и устава на вселенскитѣ събори споредъ ржкописа № 289(25) на Народната библиотека. Съвпаденията, които се откриватъ въ случая, между части отъ синодика и части отъ съчинения, които сж били въ обръщение до 1211 г. въ България, не могатъ да бждатъ случайни, защото е безосновно да се допусне, че преводачитѣ на синодика сж предали на български нѣкои мѣста отъ текста точно така, както сж били тѣ преведени по-рано. Това особено личи при анатемитѣ и възхвалитѣ.

Разрешилъ правилно въпроса въ кржга на възможното фактическо изяснение за възникването на Бориловия синодикъ съ огледъ на литературната традиция у насъ, авторътъ се спира подробно върху преводната часть на двата негови преписа, Палаузовски и Дриновски, намиращи се въ Народната библиотека подъ № 289(55) и 432(634), единиятъ отъ XIV, а другиятъ отъ XVI вѣкъ, като ни запознава, както е редно, съ тѣхната палеография и история (с. XV—XXIX). Отъ сравнителното разглеждане на тия два преписа (с. XXIX—XLV) по съдържание, напълно се убеждаваме, че сжществува зависимость

както отъ гръцкия оригиналъ, така и помежду имъ. Защото и въ гръцкия и въ славянския текстъ има еднакви статии както по тема така и по разработка. Отъ така изложеното съдържание и отъ общата негова схема (XLV—LII), която дава г. Попруженко за прегледность, ясно личи, какви въпроси сѫ вълнували духоветѣ въ България презъ XIII и XIV в., настроенията и възгледитѣ на нѣкои лица и съсловия, борбитѣ, които сѫ се водили за търсене на истината и правдата. Още повече, че въ разглежданата преводна часть сѫ се вмъкнали и оригинални положения противъ богомилитѣ, възслава и анатема на нѣкои български дейци, йерарси и царе. Разбира се, авторътъ не подлага на обстоенъ разборъ — философски, богословски или културно-историченъ — съдържанието на преведения дѣлъ отъ синодика, защото не влиза въ кржга на неговата непосрѣдна задача. Ала и така, както то е изложено, стига за да се получи ясна представа за основния духъ на синодика, за вѫтрешния му строежъ и за неговото назначение въ живота.

Ала г. Попруженко, който търси по-дълбокитѣ връзки между двата преписа, не спира тукъ. Отъ формалната, езикова съпоставка между двата текста (XLVII—XLIX) той извежда правдиво заключение, че тѣ сѫ въ сѫщность две копия на единъ и сѫщъ оригиналъ, и то — че Дриновскиятъ е изработенъ възъ основа на Палаузовския текстъ. Освенъ това става явно, че въ Дриновския преписъ при сравнение съ Палаузовия има положения, 39 отъ 51, които сѫ подложени на преработка. Какъ да си обяснимъ тоя фактъ? На тоя въпросъ се дава хубавъ отговоръ като се проследява отношението на Палаузовския текстъ къмъ съответния гръцки. Българскиятъ преводъ въ Палаузовския преписъ не е напълно сполучливъ, макаръ и почти буквaленъ Неговитѣ недостатъци не сѫ могли да останатъ незабелязани отъ йерарситѣ на българската църква, които сѫ се ползували отъ него при богослужението и по чието разрешение той е билъ въ употрѣба. А като се знае, каква опасность се крие въ неясния текстъ за правилното разбиране на вѣрата, трѣбва да се съгласимъ съ г. Попруженко, че свѣрката и оправката на превода е била необходима.

Съ право можемъ да се запитаме за резултатитѣ на тази поправка (с. LII—LXXXVI). За да се домогне до правилно заключение, авторътъ прави отново съпоставки (LIII—LXII), но вече формални, между двата преписа и гръцкия оригиналъ. Отъ тѣхъ се вижда, че въ Дриновския текстъ, по-точенъ и по-хубавъ, има часть отъ Палаузовския, но поправена, при веща свѣрка съ гръцкия. При такова положение неясно е, какъ е възникналъ Дриновскиятъ преписъ. Преписвачътъ, който г. Попруженко очертава съ доста примѣри (LXXXVIII—XCI) като нехаенъ, некритиченъ, неграмотенъ дори, е ималъ за предложка два преписа. Единиятъ отъ тѣхъ е билъ тъждественъ съ тоя, който имаме въ Палаузовския преписъ или пъкъ доста малко се е отличавалъ отъ него. Вториятъ е съдържалъ цѣлия текстъ на паметника или часть отъ него въ преработка следъ сторената изправка. Това показва, заключава г. Попруженко (с. XCII), че въ времето, когато е билъ приготвенъ Дриновскиятъ преписъ, срѣдъ българското духовенство е билъ въ употрѣба

такъвъ синодикъ, чиято преводна часть е била по-друга, по-вѣрна и по-хубава, отколкото въ синодика, дошелъ до насъ въ Палаузовския преписъ.

Навлизайки въ най-интересната часть на своето изследване, г. Попруженко иска да изясни, кой и кога е извършилъ поменатата поправка (с. XCIII—XCVIII). И съ право, при липса на прѣки податки, той се домогва до странични. Трѣбва обаче веднага да се отбележи, че избраният отъ него пжть е доста сигуренъ и затова — така благодатенъ. Критичният погледъ върху сторенитѣ поправки води къмъ следнитѣ положения: 1. говорятъ за отлично знание на гръцкия езикъ; 2. не сж отъ случаенъ характеръ, а иматъ опредѣлена система; 3. тѣ се отнасятъ както до логическата страна на текста (неговата правилность, точность, ясность — словоредна и словарна), така и на художествената. Значи, тѣ сж били лексикални, граматически и стилистически (с. LIII—LXXXVI). Тъкмо тия обилни примѣри, които сж така целесъобразно подбрани, подсказватъ, кое е лицето което е подложило на поправка Палаузовския текстъ. Още Б. М. Лѣпуновъ недавна бѣ изказалъ мнение, че въ правописа на тоя текстъ се съзира влияние на Евтимиевата школа. Сега, благодарение на това, че г. Попруженко взема отъ съчиненията на Евтимия, положително установени за негови (Emil Kałużniacki, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius, Wien, 1901), множество извадки, които съпоставя съ посоченитѣ по-горе примѣри, става очевидно, че началата, на които почиватъ извършенитѣ поправки, сж прокарани системно и въ трудоветѣ на търновския патриархъ, великый художникъ словѣнскыхъ писменъ, както го нарича Константинъ Костенечки. Евтимий винаги се открива съ съзнателно отношение къмъ речника на своя езикъ. Той добре разграничива понятията, долавя отсѣнкитѣ на мисъльта, при подбора на думи бива всѣкога целесъобразенъ, има усѣтъ за разликитѣ въ значението на нѣкои гръцки глаголни форми, грижи се за „лѣпотата“ на своята речь. Така той прави разлика въ значението на думи като лъкавъство и прѣлъсть, оумъ и разоумъ, скотъ и животьно, плътское и плътное, познаваѣтсѧ и разоумѣѣтсѧ, архиерѣи Божий и свѧтитель Божий, икона и образъ и пр.. Освенъ това, има и такива думи, които сж замѣнени въ Дриновския преписъ съ други, защото не сж били въ духа на Евтимиевото стилотворно изкуство. Въ това ни убеждава г. Попруженко, като посочва че поправката въ Дриновския преписъ языческыѭ жрѣтвы непрѣмѣнное вмѣсто языкъвающѭ въ Палаузовския е станала съгласно изрази като языкъвати ересь, языкъвати безоумїе. При тази тънка и трудна работа, която прави, той дохажда до заключение, че трѣбва да се положатъ на ревизия, макаръ и безъ посочени доказателства, нѣкои мнения за творческата метода на Евтимия. Струва ни се, има основания да не се съгласява съ възгледа на К. Радченко, изказанъ въ „Религіозное и литературное движеніе въ Болгаріи въ эпоху передъ турецкимъ завоеваніемъ“ (Кіевъ, 1903), че езикътъ на Евтимия е изкуственъ, тежъкъ, трудно разбираемъ. Затуй е необходимо да се изучатъ по-сжществено реформитѣ на търновския патриархъ, като се подложатъ на по-дълбокъ анализъ похватитѣ, съ които си е служилъ той при изправка на бого-

служебнитѣ книги. Ала тукъ неизбѣжно се подига въпросъ за произхода на тия похвати. Дали тѣ не сж заети или наподобени отъ гръцки писатели? Затова необходимо е да се изучатъ сравнително ония преводи на византийски творения, които били подложени отъ Евтимия на текстова преработка. Сжщо така, би трѣбвало да се проследятъ основно изворитѣ за оригиналнитѣ му трудове, най-вече гръцката житийна литература изобщо, която той сигурно е познавалъ. Разрешението на поставения по-горе въпросъ има, разбира се, значение, когато трѣбва да се види, доколко той е самостоенъ въ своитѣ похвати и доколко въ неговата речь се отразява самата му личность. При каквото и да е разрешение обаче, не може да не се приеме заключението на г. Попруженко, че въ Дриновския текстъ имаме образецъ на оная редакторска дейность на Евтимия, за която говорятъ Сирку, Калужняцки, Поповъ и др. и която му разнесла името и вънъ отъ неговата родина.

Къмъ сжщия изводъ стига авторътъ и когато подлага на изследване оригиналната часть на Бориловия синодикъ (с. CXXVIII—CXXXIII). Литературната история на тоя дѣлъ, отъ не малко значение за културната и политическа история на България, не може напълно да се изясни. Кога сж възникнали различнитѣ наслойки въ него, отъ 1211 г. до края на XV в., е трудно да се опредѣли. По тоя въпросъ сж се изказали още въ 1899 г., когато г. Попруженко издаде Бориловия синодикъ само по Палаузовския преписъ, Радченко, Сирку, Лавровъ, Златарски и др., ала все пакъ, за да се получи изчерпателенъ отговоръ, трѣбва основно да се освѣтлятъ редица значителни събития изъ българската история, като напр. учреждаването на търновската патриаршия (1232—1235), съборитѣ при Ивана Александра, дейностьта на Теодосия Търновски и пр.. Затова г. Попруженко, съгласно съ своята поставена задача, се стреми да намѣри, отъ какъвъ характеръ е връзката между двата дѣла на синодика. И тукъ, както и по-преди, той си служи съ данни отъ историческо и филологическо естество. Като се знае назначението на синодика изобщо, може да се приеме, че втората негова часть е свързана съ дейностьта на виднитѣ български йерарси отъ началото на XIII до края на XIV столѣтие, между които е и Евтимий. Оригиналниятъ дѣлъ на Бориловия синодикъ, такъвъ, какъвто го имаме въ Палаузовския текстъ, е получилъ одобрението на славния патриархъ. Затова е влѣзълъ безъ промѣни и въ Дриновския текстъ. Възгласътъ къмъ Евтимия, отбелязва г. Попруженко, напълно ни убеждава въ правотата на тази мисъль, която той подкрепя и чрезъ разборъ на езика и стила въ поменатия дѣлъ. И тукъ, наистина, съзираме сжщитѣ литературни похвати, които срѣщаме въ преводния дѣлъ на синодика. За да характеризува редакторската работа надъ оригиналния синодикъ, г. Попруженко, както преди, следвайки строгостьта на своята филологическа критика, дава доста думи, взети отъ българския дѣлъ, които съвсемъ не се срѣщатъ въ речника на Миклошича, на Востокова и на Срезневски или пъкъ тамъ иматъ друго гръцко значение и които не сж обяснени отъ тѣхъ съ примѣри изъ паметницитѣ. Отъ списъка на български думи, дадени напоредно отъ Палаузовския и Дриновския преписъ съ съответствия отъ трудоветѣ на Евтимия и отъ гръцки съчи-

нения (с. CXXXIV—CLIV) и отъ списъка на гръцки думи съ съответствия отъ двата преписа на синодика, а нѣкждe и отъ Евтимия (CLIV—CLXXII), виждаме, че и тукъ трѣбва да се съзира редакторската работа на търновския патриархъ.

При наличностьта на тия данни и въ кржга на паметницитѣ, съ които разполагаме днесъ, не можемъ да не предположимъ, че изправката на цѣлия синодикъ е дѣло на Евтимия. И най-широко и разнообразно изследване стила на последния би могло само да затвърди този изводъ. Освенъ това едва ли нѣкой у насъ следъ трагичния край на България въ края на XIV вѣкъ би се заелъ да поправя текста на Бориловия синодикъ. Не може да има и сѣнка отъ съмнение, че цѣлата работа е извършена въ духа и стила на Евтимиевитѣ съчинения. Съ нея още веднажъ се подчертаватъ значителната дейность и огромното влияние на последния български патриархъ.

Въ това се убеждаваме, ако проследимъ сждбата на синодика въ други славянски страни. Така не само ще се запознаемъ съ сжщностьта на Евтимиевото влияние, но и по-добре ще схванемъ литературната история на тэзи паметникъ.

Въ Русия (с. XCVIII — CXVIII) синодикътъ се е разпространявалъ, както личи отъ трудоветѣ на К. Т. Николски, М. Н. Горчаковъ и Е. В. Пѣтуховъ върху множество преписи отъ руския синодикъ, въ две редакции. Явява се труденъ въпросъ, предъ който г. Попруженко не се спира въ какво отношение се намиратъ тия две редакции къмъ българската въ преводната си часть?

Отъ съпоставкитѣ, които прави авторътъ между първата, постара редакция (Моск. синод. библ., № 667), по изданието на Пѣтухова отъ 1895 г., не по-ранна отъ XV столѣтие, и българската по Палаузовския и Дриновски преписъ, личи, че между тѣхъ има по форма и съдържание, съ изключения отъ словаренъ характеръ, пъленъ съвпадежъ. Затова трѣбва да отхвърлимъ мнението на К. А. Лавровъ, че първата часть на Московския синодикъ и на Палаузовския сж два различни превода, а да приемемъ заключението на г. Попруженко, че тя се опира на българската, че е изработена подъ нейно влияние или при нейно посрѣдство, за което загатна и Успенски още въ 1891 г. въ „Очерки по исторіи византійской образованности". — По сжщия начинъ, чрезъ съпоставки (CX—CXI) между втората редакция, отпечатана за пръвъ пжть въ 1627 г. (Моск. синод. библ. № 93) и издадена въ 1893 отъ Успенски, и Палаузовския и Дриновски преписъ, става нагледно, че и тя, съ незначителни изключения, съвпада съ Дриновската, която, както се посочи, била изработена отъ Евтимия.

Какъ е билъ изготвенъ текстътъ на тия два руски синодика и какъ да се обясни тѣхната зависимость отъ българския? Отъ издиранията се вижда, че когато възниква втората руска редакция, въ Русия вече била въ обръщение първата. Затова справедливо е да се предполага, че върху втората е упражнено влияние отъ страна на тия славянски преводи, които сж били въ употрѣба преди първата, защото съставительтъ ѝ не е могълъ да не се интересува отъ направеното по-рано въ сжщата область. По какъвъ начинъ идва това вли-

яние, чрезъ по-стария ли текстъ, или направо е минало върху по-новия — това би могло да се установи чрезъ сравнително разглеждане на Киевския и Московския текстъ, което авторътъ нѣма възможность, за съжаление, да направи. Такова разглеждане би дало възможность да се разбератъ по-добре похватитѣ, съ които сж се създали презъ XVII в. текстоветѣ на богослужебнитѣ книги въ руската църква чрезъ посрѣдството на българскитѣ, а и връзката на тия текстове съ литературната дейность на Евтимия. За да хвърли повече свѣтлина върху тия отношения, г. Попруженко умѣстно прибѣгва къмъ исторически справки. Знае се, че Киприанъ митрополитъ „всея Руси", за когото е установено отъ изследвачи като Сирку, Поповъ, Цамблакъ и др., че е българинъ, е хранилъ особена почитъ къмъ Евтимия, свѣтило болгарскихъ странъ. Знае се сжщо така, че той познава Евтимия още въ 1379 г., когато билъ въ Атонъ, че като киевски архипастиръ, на пжть за Цариградъ, направи посещение на учителя въ Търново, та трѣбва да се предполага съ право, че той се е съобразявалъ въ грижитѣ си за устройството на руската църква съ дейностьта на последния. Следъ 1395 г. въ грамотата си до пъсковското духовенство той съобщава, „истински синодикъ", „правыи царигородскый" който се чете и въ Св. София. Разбира се, той е пратилъ за употрѣба не гръцки, а славянски преведенъ текстъ съ вложки, които били необходими за руската църква. Значи, по указанието на Киприанъ билъ приготвенъ текстъ на руски синодикъ. Обстоятелството, че тоя паметникъ се явява при Киприана, потвърждава, че най-стариятъ текстъ на руския синодикъ е дошелъ до насъ въ ржкописъ отъ XV вѣкъ. Киевскиятъ митрополитъ е ималъ сигурно гръцки оригиналъ, но той безъ съмнение, мисли г. Поруженко, е знаялъ и славянския текстъ на Евтимия. Времето, когато той е пратилъ посланието си, 1395. г., съвпада съ времето, когато творенията на Евтимия е трѣбвало да се разпространяватъ и въ други православни страни. И Соболевски предполага (Журналъ Мин. Народ. Пресвѣщение 1895, №7), че текстътъ на първата редакция по езикъ е срѣднобългарски, пообрусѣлъ, и че синодикътъ отъ България е билъ занесенъ въ Русия, сиречь на Киприана, въ втората половина на XIV. вѣкъ. Може да се предположи, че на рускитѣ йерарси е билъ известенъ българскиятъ синодикъ отъ рода на Палаузовския преписъ въ началото на 14. вѣкъ, и именно него Киприанъ замѣнилъ съ новъ, по който трѣбвало да се знае, „какъ православныхъ царе поминати — и мертвыхъ и живыхъ, также и князей великихъ". А тоя „истински" синодикъ е полученъ отъ България, Дриновския типъ, поправенъ и одобренъ отъ Евтимия. Както се вижда, г. Попруженко се стреми по косвенъ пжть да докаже влиянието на Евтимия върху изработката на руския синодикъ. Важното за насъ обаче е, че въ Русия се явява по разпореждане на Киприана изправенъ и наново прередактиранъ преводъ на преводния дѣлъ отъ синодика въ края на 14. в., защото това показва, че наистина изправителната работа надъ Палаузовския текстъ, чиито резултати намираме въ Дриновския, не е направена следъ Евтимия. Тоя фактъ засиля въ значителна степень заключението, че тя е сторена отъ търновския патриархъ.

Проследилъ така успѣшно сждбата на българския синодикъ въ Русия, г. Попруженко я проследява по сжщия начинъ и въ Сърбия (с. CXVIII—CXXXIII). Понеже въ сръбската писменость има два ржкописа на синодика (единиятъ по преписъ отъ 14. в., издаденъ отъ Н. Ружичичъ презъ 1898. въ Споменикъ, XXXI. др. разредъ 29, а другиятъ въ сборникъ отъ 15. в., обнародванъ отъ Люба Стояновичъ по копие отъ Пърлинчевича, пакъ тамъ, LVI. др. разредъ 43), това дало основание на автора да проследи тѣхнитѣ взаимни отношения съ огледъ на българския паметникъ. И наистина, неговата работа и тукъ дава нови разкрития. Явно е отъ направенитѣ сравнения между Ружичевишкия и Палаузовския текстъ, че първиятъ е съставенъ възъ основа на гръцкия при посрѣдството на последния. А при текстово сравнение на тия два преписа съ Дриновския виждаме, че първоначалниятъ сръбски текстъ е билъ подложенъ на поправка и то въ сжщия духъ, въ който е била изработена и българската редакция. Съ примѣри като пакꙋтное съмотрѣніе — пакꙋтское смотрение, на твои wбразъ — на твож иконж, а҃рхиерѣомъ Божіемъ — сѷ҃тителемъ Божі҃имъ наистина се изтъква Евтимиево влияние. А то се подкрепя отъ историко-литературни свидетелства. Като се знае, че влиянието на Евтимия и школата му върху сръбската писменость е почнало още преди неговата смърть, както показва Сирку въ „Очерки изъ исторіи литературныхъ сношеній болгаръ и сербовъ", Спб. 1901, а сжщо така, че неговитѣ литературни похвати, напжтствия и указания могатъ да се доловятъ въ редица паметници отъ времето, когато Константинъ Костенечки се установилъ въ Сърбия, г. Попруженко мисли, и не безъ основание, че е възможно да е билъ пренесенъ и въ тая славянска страна и изправениятъ отъ търновския патриархъ текстъ на българския синодикъ. Въ такъвъ случай думитѣ на К. Костенечки добиватъ особено значение: „къ трънов҃скыи҃ страна҃ писмена погыбла была соуть, ѩ цр҃ь и патр҃іархъ проскѣтише, и зри, колико кр҃го сим сѣткорише, яко не тѫжмо тѣга иди свою wбласть, ѩ сажденіе и҃ и wснованіе вѣсегда б҃ и даже и до нын҃а и wкр҃тнаа цр҃ква проскѣщаѥть...

Присъединявайки къмъ своето изследване самия Бориловъ синодикъ (с. 1—96+4 таблици) напоредно по двата, известни до сега, преписа, трѣбва да се отбележи, че г. М. Г. Попруженко е проявилъ изобщо не само усърдна вещина, но и грижлива текстоведна критичность — и въ старанието си да постигне най възможната точность, и въ сравнителнитѣ указания и съпоставки, български и гръцки, и въ посочванията на цитати изъ Св. Писание, и въ необходимитѣ палеографски бележки. Така той принася немалка полза на българската култура, не само защото издава ценен и значителенъ паметникъ на нашата стара книжнина, като го прави достжпенъ за по-специални исторически, филологически и богослофско-философски проучвания, които биха разкрили нѣкои страници отъ тъмното минало на България, но и затова, защото самъ съ своето добросъвестно, съ упоритъ трудъ постигнато изследване хвърля свѣтлина върху него като ни запознава съ съдържанието му, духа му, съ неговия смисълъ, съ неговата история и сждба. Освенъ това, засѣгайки и поставяйки различни въпроси, той изяснява, което е отъ особено значение, както за

дѣлото на Евтимия, свързано съ литературнитѣ похвати и вкусове на времето и школата му, така и съ неговата личность. Ето защо той дава плодоносни указания за пжтя, по който трѣбва да се изучатъ и други паметници на старата ни литература изобщо и по-ограничено, какъ да се домогнемъ до мирогледа и личността на голѣмитѣ наши писатели чрезъ по-обстойно изучване, филологическо, естетическо и психологическо, на езика и стила имъ. Тъй г. Попруженко постжпя, макаръ и въ ограничени размѣри съобразно съ дадения му материалъ, съ похватитѣ и срѣдствата на модеренъ литературенъ историкъ, който иска да разкрие, излизайки отъ различни предпоставки, едно творение както отъ историко-генетично, така и отъ психосоциологично и сравнително-формалистично гледище.

Д-ръ Б. Йоцовъ.

Karel J. Vopička, Taje Balkánu. Sedm roků diplomatova života v bouřlivém centru Evropy. Napsal —, mimořádný vyslanec Spojených Států a zplnomocněný ministr pro Rumunsko, Srbsko a Bulharsko, 1913-1920. Praha. Nakladatel F. Popič, knikupec, 1923, str. VI+307. (Тайни на Балкана. Седъмь години животъ на дипломатъ въ бурния центъръ на Европа. Написалъ Карелъ И. Вопичка, извънреденъ пратеникъ и пълномощенъ министъръ на Съединенитѣ Щати въ Ромъния, Сърбия и България, 1913-1920. Прага. Издатель Ф. Топичъ, книжарь, 1927.

Тая книга, раздѣлена на тридесеть и две глави и снабдена съ около сто и петдесеть снимки, между които има и доста отъ България (подъ снимката на „Ал. Невски" погрѣшно стои: „Черната джамия въ София"), е писана съ желание, както се казва въ краткия, но съдържателенъ предговоръ, да се хвърли малко свѣтлина около загадкитѣ на свѣтовната дипломация, около причинитѣ и сетнитѣ на общоевропейската война, най-грозното отъ всички извършени до сега престжпления надъ човѣчеството, около събитията въ последнитѣ години отъ историята на Балкана, едно отъ най-безпокойнитѣ мѣста въ Европа. Затова, възвръщайки се къмъ своитѣ спомени, г. Карелъ Вопичка се старае да разкрие предъ насъ всичкото богатство на своя опитъ, добитъ отъ седемгодишно пребиваване срѣдъ балканскитѣ народи, като подчертае политическия и нравственъ моментъ въ него съ огледъ на своя идеалъ за възвишеното послание на свѣтовната демокрация въ живота. Ала не дейте чака да намѣрите въ книгата му документи, не дейте търси потайнитѣ игри на нѣкои отговорни лица, нито дълбокитѣ причини на известни отношения, не искайте да познаете, съ една речь, — тайнитѣ на Балкана. Въ нея нѣма тайни — и това е, може би, единъ отъ нейнитѣ характерни белези. Защото нейниятъ авторъ, заемалъ толкова важенъ постъ, старалъ се да изпълни възложената му мисия достойно, предава само това, което може да се каже въ такива случаи отъ лице, знаещо добре своитѣ права и задължения дори и тогава, когато е престаналъ да бжде изпълнитель на правителствена и държавна воля. Затова пъкъ въ нея сж изнесени

около хронологическата линия на събитията отъ 1913 година до 1920 наблюдения и размисли, впечатления и преживявания, интересни, разнообразни и живи, съ непосрѣдността и топлотата на отзивчиво сърдце.

Понеже г. Вопичка се обръща съ своето слово и къмъ американския читатель (книгата е писана въ Чикаго и завършена презъ юлий 1927. година), той иска да бжде достжпенъ и разбранъ, за да може по-добре да разкрие предъ него смисъла на балканскитѣ събития. Затова излага, преди да пристжпи къмъ своята непосрѣдна задача, доста кратко, не безъ фактически грѣшки, историята на държавитѣ, предъ двора на които е представявалъ Съединенитѣ Щати (гл. I.). Завършилъ своя исторически екскурсъ, веднага се заема да възкреси съ споменитѣ си отъ Сърбия, Ромъния и България оная печална действителность, която и днесъ още тегне на нашето съзнание като мжчителна мора. Въ време, когато политическия небосклонъ на Балканитѣ предвещава бури, той бърза отъ столица на столица за да се представя на коронованн глави, като следи внимателно всички тържествени приеми и церемонии, свързани съ високия му посланически санъ (гл. II и III).

Съ умѣло прикрита симпатия авторътъ говори за деянията и събитията въ Сърбия. Така говори и за първитѣ сръбски успѣхи въ началото на общоевропейската война. Ала изобщо спокойно излага по-важното отъ всичко видено и чуто въ тая страна, особено въ Нишъ, което има нѣкакво отношение къмъ войната и нѣкаква връзка съ неговата длъжность като пълномощенъ министъръ и председатель на международната комисия за контрола надъ пленническитѣ лагери въ воюващитѣ държави. Тукъ сме изненадани съ не една печална сцена (гл. IV и VI). Въ сжщия духъ предава впечатленията си изъ Сърбия следъ намѣсата на България въ войната, особено когато говори за критическитѣ дни на сръбската армия, за нейния громолъ следъ отчаянитѣ ѝ усилия да отбие напора на врага, за отстжплението ѝ презъ Албания. Трѣбва да се съжалява, че не е далъ изразъ на сръбскитѣ чувства и настроения къмъ България преди и следъ намѣсата ѝ въ войната, и то не само на масата, но и на интелигенцията и ржководнитѣ деятели. Сжщо така, че не ни посочва сръбскитѣ надежди и планове въ тия паметни дни. Може би тия нѣща нарочно се премълчаватъ. Заслужва обаче да се отбележи съобщението на г. Вопичка, че преди България да прибѣгне къмъ оржжие за защита на своитѣ законни интереси, нѣмцитѣ обещавали на Сърбия пълно спокойствие на бойнитѣ линии, стига тя да позволи да се превозятъ презъ територията ѝ бойни припаси за Турция (гл. VII).

Най-много страници отъ книгата се отнасятъ до Ромъния, гдето поради стеклитѣ се обстоятелства г. Вопичка престоява повече. И тукъ се стреми спокойно и безпристрастно да изложи споменитѣ си. Като ни запознава съ кралския дворъ (гл. II и III), той се старае да загатне и за неговата роля въ политическия животъ въ страната, особено презъ онова време, когато Ромъния се подготвяла за война срещу Австро-Унгария. Мимоходомъ се спира върху личностьта на краль Карола, който билъ подигравенъ и нападанъ остро, защото искалъ да се

присъедини къмъ Германия, ала все пакъ най-после склонилъ да се вслуша въ съветитѣ на народнитѣ вождове, които настоявали на всѣка цена да се вземе страната на Съглашението. Три дена преди да знае свѣта, Вопичка съобщава въ Америка, че Ромъния ще се намѣси въ войната (гл. IX).—Следъ първитѣ успѣхи въ Трансилвания, Ромъния била бита. Генералъ Илиеско, помощникъ на главнокомандуващия краль Фердинандъ, направилъ изявления предъ представителитѣ на съглашенскитѣ сили, че за поражението въ Влахия е виновна Русия. Още отъ началото на общоевропейската война, казалъ той, ромънското правителство било убедено, че ще вземе участие въ войната и то срещу Германия и Австо-Унгария. Затова въ 1914. г. почнала да подготвя армията си. Необходимо било да се създаде армия дееспособна, като се увеличи съставътъ ѝ отъ 180,000 на 820,000 души, отъ които 500,000 трѣбвало да бѫдатъ готови за война. Броятъ на офицеритѣ трѣбвало да се увеличи трикратно. При това страната не разполагала нито съ достатъчно количество патрони и гранати, нито съ картечници. И затова и презъ юлий 1916 г. армията не могла да бѫде подготвена. И все пакъ Русия заставила Ромъния да влѣзе въ война. „Сега или никога!“ гласѣла заповѣдьта отъ Петроградъ. Руското правителство предложило въ Букурещъ готови планове за военнитѣ действия. Обаче то забравило да вземе подъ внимание поведението на България. Когато било запитано, какво мисли за България, то отговорило, че последната нѣма никога да влѣзе въ война съ Русия. А когато отъ него били поискани 200,000 руски войници за подкрепа въ Добруджа, то възразило, че за политическа демонстрация не е нуждно такава голѣма армия. Два пѫти било настоявано отъ ромънска страна въ Петроградъ руската армия да започне военни действия срещу България като заеме дѣсния брѣгъ на Дунава За да се гарантирала столицата на Ромъния, трѣбвало да се завладѣе Руссе. Русия изпратила заповѣдь да не се прибѣгва къмъ тая акция. А откакъ се почнала войната, руската армия не напреднала нито стѫпка, макаръ че тя била доста облекчена на трансилванския фронтъ. Правителството на Щюрмера принудило Ромъния да започне безвреме войната, за да се прикрие лѣвото крило на Руската армия въ Буковина. Поражението на Ромъния било очаквано въ Петроградъ. То било въ плана на Щюрмера, който мислѣлъ да използува громола на Ромъния, за да тури край на войната, като сключи отдѣленъ миръ при условия благоприятни както за правителството, така и за Николая II. Ромъния била поразена не толкова поради по-добритѣ командни сили н анеприятеля, колкото поради намѣренията на германскитѣ привърженици въ Петроградъ да бѫде тя пожертвувана. Така можелъ да се обясни и неуспѣхътъ на 50-хилядната ромънска армия, която минала Дунава, ала била отблъсната отъ българитѣ, като оставила 5,000 убити и ранени (гл. X.). Сѫщо така можелъ да се обясни фактътъ, че руското правителство обещало на Ромъния 2,800 вагона стреливо, обаче изпратило само 100 преди започването на войната. Твърдѣло се, че Щюрмеръ наредилъ всички останали вагони да се откаратъ на други мѣста въ Русия. А когато увѣрявалъ ромънитѣ да не се страхуватъ отъ българско нападение,

той много добре знаелъ, че България желае войната съ своята дунавска съседка. Нѣма нищо чудно тогава, че събитията, за чийто ходъ се говори отъ г. Вопичка доста кратко, довели нѣмскитѣ и български войски въ Букурещъ (гл. XI.). Нѣмската окупация била тежка и страшна за Ромъния. Макензенъ, чиято желѣзна ржка се стоварила върху Букурещъ, все повече и повече ограничавалъ американския пълномощенъ министъръ, докато го заставилъ да се пресели въ Яшъ, който станалъ по необходимость столица на разгромена Ромъния (гл. XII, XIII и XIV). Въ тоя градъ, гдето нахълтали около 300,000 бѣжанци, най-силно се чувствувала ромънската трагедия. Ромъния била поставена между два вражески лагера, между нѣмци и болшевизирани руси. Когато избухнала руската революция и когато Русия сключила отдѣленъ миръ съ Централнитѣ сили, ромънитѣ се страхували да не би единъ новъ ударъ на Макензена съ освободенитѣ отъ руския фронтъ войски да ги доубие. Искали разрешение отъ Съглашението да сключи отдѣленъ миръ, но поради развиващитѣ се усложнения на събитията били принудени да влѣзатъ въ незабавни преговори съ врага. Положението било толкова тежко, че още презъ ноември 1917. год. кралътъ, поддържанъ отъ генералния щабъ, искалъ да се изтегли съ армията си въ Русия. Благодарение на генералъ Щербачева, командуващъ рускитѣ войски на ромънския фронтъ, който билъ врагъ на болшевишкитѣ идеи, Ромъния могла да устои срещу Москва и да запази дисциплината въ армията си. Самъ г. Вопичка замисля отпоръ срещу Русия, като иска отъ своето правителство да му отпусне суми за организация и издържка на украинската армия. Ако навреме била възприета неговата идея, мисли той, рускиятъ болшевишки режимъ щѣлъ да бжде съкрушенъ още въ началото му и сждбата на Европа може би щѣла да изглежда по-друга (гл. XV и XVI.). Наистина, г. Вопичка, проявяващъ голѣмъ интересъ къмъ развиващитѣ се събития, които вече записвалъ редовно въ своя дневникъ, се е стремѣлъ да услужи, колкото може повече, на съглашенскитѣ сили. Неговата дейность въ Яшъ е била свързана съ много неприятности и отговорности, ала той все е смогналъ да бжде спокоенъ и съ бистро око да следи живота въ Ромъния. Отъ примирието до сключването на мира Ромъния била заставена да приеме почти всички условия. Била заплашена, че ще бжде подѣлена между Германия и България. Графъ Чернинъ, австро-унгарски пълномощникъ, искалъ отъ краля да отстжпи Добруджа не само на българитѣ, но изобщо на Четворния съюзъ. Интересна е и бележката на Вопичка, че при преговоритѣ за миръ въ Брѣстъ-Литовскъ българскитѣ представители били до известна степень недоволни отъ нѣмскитѣ си колеги (гл. XVII и XVIII). Следъ това се изобразява тежкото положение на Ромъния и следъ подписването на мира до българския погромъ. Новиятъ кабинетъ на Маргиломана приелъ условия, които давали възможность на нѣмцитѣ икономически да заробятъ Ромъния. Най-ценнитѣ ѝ богатства минавали въ ржцетѣ на нѣмцитѣ, които и после продължавали да предявяватъ нови условия, дори да даватъ насока и на политическитѣ избори, извършени при тежката Макензенова окупация. Страната била застрашена отъ гладъ, особено презъ

1918. год., когато житната беритба била доста слаба. Едничката радость на Ромъния презъ това време била унията ѝ съ Бесарабия, която тогава, споредъ Вопичка, имала 2.700.000 жители, отъ които 2.000.000 ромъни и 700.000 нѣмци, руси, евреи, българи, чехи, гърци и др. (гл. XX.—XXIV.). Ромъния е трѣбвало да действува много изкусно, за да бжде положението ѝ между двата воюващи лагера не само по-облекчено, но и по-изгодно. Следъ септемврий 1918 год. тя се стремѣла да се измъкне отъ веригитѣ на Германия и да се нахвърли срещу нея. На 16. септемврий 1918 г., значи когато се начева катастрофата на южния ни фронтъ, последната настоявала да се ратифицира по-скоро мирниятъ договоръ, като предлагала на Ромъния Добруджа съ Силистра и Добричъ, Влахия съ старата граница откъмъ Карпатитѣ и Бесарабия. Когато обаче съглашенскитѣ войски навлѣзли въ Ромъния откъмъ Дунава, краль Фердинандъ кабелиралъ на Уйлсона, че неговата армия отново подема борбата срещу Германия (гл. XXV. и XXVII.). Сега ромънското правителство настоявало да се възвърне на страната Добруджа, окупирана още, съгласно съ примирието въ Солунъ, отъ български войски. На 20. октомврий 1918. г. „народнятъ" Добружански комитетъ изпратилъ до представителитѣ на великитѣ съглашенски сили молба, съ която искалъ отъ тѣхъ да се застжпятъ предъ своитѣ правителства Добруджа да бжде часъ по-скоро изпразнена отъ българитѣ, за да могатъ се завърна тамъ бѣжанцитѣ. На 21. октомврий сжщата година ромънското правителство благодарило на съглашенскитѣ представители за увѣренията, които получило отъ тѣхъ относно благоприятното разрешение на въпроса за Добруджа. Освенъ това изказвало своята крепка вѣра, че на Ромъния ще се възвърне и оная часть отъ нея, която биде придобита презъ 1913. година. Когато на 28. октомврий генералъ Бертло станалъ комендантъ на Букурещъ и Братияно съставилъ новъ кабинетъ, Съглашението все още хранѣло известно недовѣрие къмъ Ромъния. Затова пълномощнитѣ представители на съглашенскитѣ сили, познавайки изключителнитѣ условия, при които Ромъния била заставена да сложи оржжието, се застжпили на 7. януарий 1917. год. предъ своитѣ правителства въ полза на ромънскитѣ искания, като успѣли, наистина, да изтръгнатъ благоприятни обещания и увѣрения. Чрезъ сжщитѣ представители Ромъния гледала да резреши и въпроса за Добруджа (гл. XXVII. — XXIX.). Нѣма съмнение, за да се подобри положението на Ромъния, като се премахнатъ всички недоразумения между нея и Съглашението, твърде много е допринесълъ и г. Вопичка, награденъ съ ордени за заслуга както отъ ромънския, така и отъ сръбския краль. Наистина, първитѣ хора на Ромъния съ били въ постояненъ досегъ съ него. За това свидетелствуватъ бележкитѣ му за краль Фердинанда, за кралица Мария, както и за други видни дейци презъ време на войната (гл. XXX.).

На България сж посветени само нѣкои глави, и то не изцѣло. Естествено, г. Вопичка, престоялъ малко у насъ, не е могълъ да добие впечатления отъ по-широкъ кржгъ на наблюдение. Като хвърля погледъ върху най-важнитѣ моменти отъ българската история (гл. I.), той ни говори доста сдържано за първитѣ си впечатления отъ

България, за приема у Фердинанда, за царица Елеонора, за княгинитѣ и пр. Не забравя да спомене за ролята на царя въ политическия и духовенъ животъ на страната, за благоразположението му къмъ него като пълномощенъ министръръ, за политическитѣ му настроения (гл. II. и III). Отъ нашия пълномощенъ министръръ въ Бѣлградъ той могълъ да долови желанията на България. Преди още да се отвори войната българското правителство искало да се осведоми, дали Сърбия би била наклонна да отстжпи на България часть отъ Македония, обаче получила категориченъ отказъ. Този отказъ ималъ голѣмо значение за опредѣлянето на България (с. 30). Когато войната избухнала, г. Вопичка отишелъ въ София и искалъ да узнае, какво е настроението тукъ. Народътъ билъ раздѣленъ, казва той, сякашъ на два еднакви лагера. Мнозина предполагали, че ако Сърбия бжде поразена отъ Австро-Унгария, и България нѣма да има по-завидна участь. Правителството и хората около него мислили обратното и желаели победата на Австрия (гл. IV.). Поведението на България се следѣло отъ великитѣ сили. Още въ началото на австро-сръбския конфликтъ били правени опити, и отъ едната и отъ другата страна, да се накара София да опредѣли ясно своето гледище по развиващитѣ се събития. Отъ речитѣ на представители и министри въ Народното събрание презъ септемврий 1915 г. г. Вопичка могълъ да изведе заключение, че българитѣ сж славяни, ала преди всичко — българи. Речьта на Радославова била въ смисълъ, че България ще пази неутралитетъ. Въ такъвъ духъ билъ уведоменъ за положението въ България и държавниятъ департаментъ на Америка. Г-нъ Вопичка докладвалъ, че България се стреми по дипломатически пжть да спечели това, което е изгубила въ миналитѣ войни. Тя се надѣвала, че ще може да получи Македония отъ Сърбия, Кавала отъ Гърция и Силистра отъ Ромъния безъ война, обаче на всѣко предложение се отвръщало съ решителенъ отказъ. По-сетне той изказалъ мнение, че съ България не може да се направи нищо, освенъ ако положението на Германия и Австро-Унгария би се влошило. Отъ друга страна, Съглашението би упражнило необходимия натискъ върху споменатитѣ по-горе държави да направятъ на България отстжпки, само ако то почувствува абсолютна нужда отъ нея. Невъзможно е обаче българското правителство да тръгне съ централнитѣ сили противъ волята на народа, който билъ наклоненъ къмъ Русия. То вѣрвало, че би могло да спечели повече отъ Германия, отколкото отъ Съглашението. България била убедена, че Русия желае разширението на Сърбия, което означавало, че голѣма часть отъ Македония, намираща се тогава подъ властьта на Бѣлградъ, не би била отстжпена ней. Презъ време на рускитѣ победи отъ октомврий 1914. година до априлъ 1915. тройното съглашение било напълно бездействено. Дори представителитѣ на Англия и Русия заявили на Радославова, че нѣматъ нужда отъ България. По-късно обаче, когато Русия търпѣла разгромъ подиръ разгромъ и Германия и Австро-Унгария печелили вредъ победи, България се присъединила къмъ последнитѣ и нападнала Сърбия. „Убеденъ съмъ, казва г. Вопичка (с. 40), че ако презъ априлъ 1915. година на България бѣха пред-

ложени три окржга южно отъ Скопье въ Македония и ако имъ бѣше даденъ заемъ отъ 500,000 лева, тя би останала неутрална или би се присъединила къмъ Съглашението". Още презъ май 1915. год. България искала заемъ отъ Франция и Англия, но било ѝ отказано. Консулярниятъ агентъ на г. Вопичка, г. Керемекчиевъ, питалъ, дали България може да сключи заемъ въ Америка. Донесено било на държания департаментъ, обаче дълго време не се получилъ никакъвъ отговоръ. Затова, следъ 15. май било му известено, че България не ще може да чака повече и ще се опита да сключи заемъ въ Германия. Генералъ Марковъ, ползувайки се съ голѣмото довѣрие на Фердинанда, билъ изпратенъ презъ м. юлий въ Германия, за да подготви заема. А повече отъ сигурно било, че при преговоритѣ за тоя заемъ военната помощь на България е била важенъ факторъ за благоприятния имъ край. „Отъ тоя моментъ, пише г. Вопичка (с. 47), вѣрвахъ твърдо, че България рано или късно ще се присъедини къмъ централнитѣ сили". По-ната тъкъ, на сжщата страница: „Още на първи юлий 1915 г. английскиятъ пълномощникъ въ София прояви интересъ къмъ заема, а на 10 с. м предложихъ на сръбския м-ръ председатель, че ако Сърбия отстжпи на България земитѣ южно отъ Скопье, Съглашението би могло по другъ начинъ да я обезщети за възникналата загуба. Сръбскиятъ парламентъ разисквалъ върху това, обаче се указало, че е твърде късно за каквито и да било преговори" (гл. V.). Въ сръбската неотстжпчивость г. Карелъ Вопичка могълъ да се убеди самъ непосрѣдно. Презъ юлий 1915. г., когато трѣбвало да направи прегледъ на военопленническитѣ лагери, той се спрѣлъ въ Скопье, гдето билъ посрещнатъ твърде любезно отъ висшитѣ сръбски власти. Жупанътъ го запиталъ за мнението му по нѣкои въпроси. „Казахъ му (с. 57—93), че като посланикъ на Съединенитѣ щати не мога да разкрия официално своитѣ възгледи. Отъ свое име изказахъ съжаление, че сжществува разпря по въпроса за Македония, изказахъ убеждение, че би трѣбвало по тоя въпросъ Сърбия нѣкакъ да се спогоди съ България. Запита ме за каква разпря говоря, а азъ отговорихъ, че българитѣ биха искали три окржга южно отъ Скопье и че ако бѣхъ решаващъ факторъ въ сръбската политика, бихъ считалъ за напълно мждъръ жеста да се отстжпятъ на България тия три окржга, предполагайки, че останалата частъ отъ тая хубава земя би останала на Сърбия. Той и нѣкои офицери станали и извикали: „Какво си мислите, господине посланико?! Тия три окржга сж сръбски, не български!". Отговорихъ: „За основа на своето мнение взимамъ това, което съмъ слушалъ отъ американската здравна мисия, която има своето седалище въ Велесъ, и отъ други, които сж ме увѣрили, че тия три окржга сж повече български, отколкото сръбски, гръцки или турски". г. Вопичка имъ казалъ още, че Сърбия ще бжде обезщетена съ други земи, обаче тѣ не искали да чуятъ, за каквато и да е било отстжпка. Тоя възгледъ билъ изказалъ въ време, когато Русия търпѣла поражения. Той не билъ още убеденъ, че е дошло време за спогодба между България и Съглашението. Обаче знаелъ, че България ще направи всичко, за да получи исканата часть отъ Македония, че дори би била въ състояние да наруши, каквото и да е съгла-

шение съ Германия, ако това би било необходимо. Значи, за лошитѣ отношения между българския и сръбския народъ, споредъ г. Вопичка, не малко вина носи сръбското правителство, защото България е имала законни основания да иска земи отъ Македония (гл. VI.).— Предвижданията на Вопичка се сбѫднали. На 4. октомврий 1915. г. България обявила война на Сърбия, понеже не ѝ било възможно да постигне каквото и да било споразумение съ нея. Когато презъ май 1916. г., по покана на г. Мърфи, посетилъ България, за да прегледа нѣкои пленнически лагери, г. Вопичка се срещналъ съ Радославова. Нашиятъ министъръ горчиво се оплакалъ предъ него, че Съглашението зле се държало съ България, като му обяснилъ, че ако сърбитѣ били направили каквито и да било отстѫпки въ Македония, той никога не би се присъединилъ къмъ Германия. Руският и английскиятъ посланникъ му казали, че България не имъ е потрѣбна и че нищо нѣма да направятъ за нея. Ала пълномощниятъ министъръ на Съединенитѣ Щати много добре схващалъ причинитѣ на българската намѣса и отговорността за нея. Българскиятъ народъ, споредъ него, не билъ изобщо наклоненъ да следва политиката на своето правителство. Царь Фердинандъ и неговиятъ пръвъ министъръ, В. Радославовъ, не могли да направятъ правилна преценка на събитията и се увлѣкли отъ временнитѣ успѣхи на Германия. Отъ друга страна, блазнѣлъ ги единъ националенъ идеалъ. „България (ст. 62) винаги се е стремѣла да присъедини Македония, не само защото желаела да сѐ разшири, ала най-вече затова, за да може да освободи българитѣ, живѣещи подъ турска власть". И за да може по-скоро да наложи своитѣ искания, „Фердинандъ ламтѣлъ да влѣзе въ Цариградъ още презъ първата балканска война, но срещналъ възражения отъ страна на Русия". Заради този народностенъ идеалъ България воювала два пѫти съ Сърбия. Отговорността за несполукитѣ г. Вопичка посочва ясно. „Фердинандъ, казва той (с. 63), винаги твърдѣше, че генералъ Савовъ (въ книгата: Sabot) ускорилъ втората балканска война, ала масата чувствувала, че той самъ, като главнокомандуващъ, билъ отговоренъ". По-късно Фердинандъ се присъединилъ къмъ Германия, защото билъ твърдо убеденъ, че тя ще победи. Сѫщата вѣраималъ и Радославовъ. Веднажъ той запиталъ г. Вопичка, като билъ въ София, за изхода на общоевропейската война. Получилъ не само отговоръ, че не е на правъ пѫть, но и жалба надъ сѫдбата на България. Радославовъ обаче съ пълна вѣра му отговорилъ, че централнитѣ сили ще победятъ. Сѫдбоносна грѣшка било, казва г. Вопичка, че народътъ нѣмалъ властьта въ ржцетѣ си, защото по-голѣма часть отъ него била противъ дѣлото на Фердинанда и Радославова. „Да вѣрваме, казва г. Вопичка (с. 63), че неговиятъ синъ, сегашниятъ царь на България, ще се поучи отъ грѣшкитѣ на баща си и че подъ неговото управление страната ще стане пакъ голѣма и ще преуспѣва" (гл. VII).

Както виждаме, бившиятъ пълномощенъ министъръ изказва известни благопожелания за нашата страна. Дали тѣ сѫ изразъ на учтивость, толкова обикновени за хора отъ неговия рангъ, на съжаление къмъ единъ народъ, чийто мечъ биде преломенъ, или на будна

съвѣсть, която не може да затваря погледъ предъ неправда и несправедливость, сторена отъ когото да било? На тоя въпросъ може да ни даде, макаръ и косвенъ отговоръ последната, XXXI глава, която има за предметъ възможностьта отъ бждещи войни въ Европа. Като хвърля погледъ върху създаденото положение на нашия материкъ, г. Вопичка се спира върху картата на Балканитѣ и казва съ прискърбие (с. 300-301): „България е едничката страна, която има основание да се оплаква. Укорява се, че извършила престжпление, като се присъединила къмъ Германия и Австро-Унгария презъ време на свѣтовната война, обаче трѣбва да вземемъ подъ внимание, че българскиятъ народъ изцѣло не желаеше да се присъедини къмъ Германия и че, напротивъ, симпатиитѣ му бѣха къмъ Съглашението. Царь Фердинандъ и министъръ-председательтъ Радославовъ сж отговорни за участието на България въ свѣтовната война като съюзница на централнитѣ сили, а тѣ днесъ живѣятъ въ изгнанничество, безъ да могатъ се завърна въ България. Мисля, че трѣбваше да се вземе подъ внимание становището на българския народъ преди войната, преди да се изрече надъ него присждата на съглашенцитѣ. Сега, когато вече е издадена присждата срещу България, убеденъ съмъ, че тогаьа биде твърде строго наказана. Не биде ѝ отнета само Тракия, ала и излазътъ ѝ на Егея. — Мислимъ ли за бждещия миръ въ Европа, трѣбва да мислимъ и за България. Земитѣ на нейнитѣ по-раншни съюзници сж значително увеличени, когато България стана по-малка. Вѣрвамъ, всички сме съгласни, че България трѣбваше да бжде наказана, не обаче така строго, както въ действителность стана. Трѣбваше да получи граница на югъ до Егейско море, но затова пъкъ трѣбваше да заплати малко повече обезщетение. Необходимо ли е да владѣе на Балканитѣ траенъ миръ, трѣбва да се вземе подъ внимание и България. Съседитѣ ѝ, както и да мислятъ за нея, трѣбва справедливо да сждятъ. Ако България, която изгуби всички претенции за Македония, бжде много угнетявана, може да стане причина за постоянно безпокойствие, а това значи, че Съглашението би трѣбвало да отстрани неговитѣ основания още въ наченкитѣ му".

Нѣма съмнение, че тукъ говори съвесть на човѣкъ, който иска да бжде справедливъ. Той мисли, че на България трѣбва да се даде излазъ на Егея, ала загатва и за източна Тракия. „Турското господство, казва, той (С. 302), трѣбва да бжде ограничено само въ Мала-Азия, а бжде ли остранена отъ Европа и наказанието на България облекчено, европейскиятъ миръ ще бжде осигуренъ за дълго време". Както се вижда, много изтънко се избѣгва въпросътъ за Македония и Добруджа. Ала като се знаятъ неговитѣ признания за народостния обликъ на Македония и като се не забравя желанието му да бжде внимателенъ и тактиченъ, лесно ще си обяснимъ, защо той мисли, че българскиятъ народъ е безмилостно и при това несправедливо наказанъ. Лесно ще си обяснимъ и страха му, че онеправдана и угнетена България може да стане причина за нови безпокойства въ Европа. Защото г. Вопичка, който като сподвижникъ на Уйлсона и гражданинъ на Съединенитѣ Щати иска да бжде справедливъ сждникъ на Балканитѣ, който

като чехъ и славянинъ величае героизма на чехословашката легия въ името на великъ освободителенъ идеалъ (гл. XIX.) и изявява дълбоката си вѣра въ свѣтлото бждеще на Русия (гл. XXXI.), който като демократично настроенъ идеологъ изрича горещи възгиви за миръ и братство между народитѣ, за „вѣчна власть на правдата и справедливостьта", не може да не знае, где е най-жестокото нещастие на България, коя е най-свирепата несправедливость, извършена надъ нея. И като укорява нѣмския Drang nach Osten, той не може да не укори напора на други народи къмъ югъ, които искатъ да минатъ презъ трупа на Македония, за да стигнатъ Солунъ. И неволно се запитваме, дали въ ония тежки дни за насъ, когато се рѣжеха части отъ нашия организъмъ, за да се задоволи страшната жажда за мъсть, е дигналъ ржка за да защити България? Сиречь, за защита на правдата и справедливостьта? Отговоръ ни дава неговата книга. Тя е изпълнена съ желание да се каже само това, което е било, и което действително се е случило, и то просто и непринудено, безъ да се следва нѣкаква историческа логика. Въ нея нѣма старание да се внушава любовь или ненависть, да се преувеличаватъ или намаляватъ достойнствата на този или онзи народъ. Това отношение на г. Карелъ Вопичка дава възможность на читателя да се увлѣче въ потока на събитията, като забрави неговата личность. Изобщо, въ нея личи сподавенъ стремежъ къмъ обективность. Затова толкова повече има значение нейната защита, макаръ и косвена, на страната ни. Тя зове съвестьта на Европа и Америка. И ако г. Карелъ Вопичка бѣше повишилъ гласа си за правда и справедливость и ако бѣше посочилъ по-открито, где най-жестоко е онеправданъ българскиятъ народъ, убедени сме, неговиятъ зовъ къмъ тая съвѣсть биималъ по-голѣма нравствена сила, а и самиятъ той щѣше по-добре да изпълни своя нравственъ дългъ на безпристрастенъ сждия. Именно по въпроса за Македония трѣбваше той да бжде по-откровенъ, да не угажда съ мълчанието си на завоевателитѣ на Македония, понеже се касае за най-светото право на човѣка и на народитѣ, — свободата, която безмилостно биде похитена на македонскитѣ българи и поради която толкова много кръвь се пролѣ.

Д-ръ Б. Йоцовъ.

Надписътъ на царь Самуила.

Между старобългарскитѣ паметници има, както се знае, единъ каменен надписъ отъ 993 г., писанъ съ кирилица, едничкиятъ известенъ до сега датуванъ паметникъ на старобългарския езикъ, намѣренъ при черквата въ с. Германъ, на югоизточния брѣгъ на Прѣспанското езеро, и обнародванъ на 1899 г. отъ проф. Т. Успенски, директоръ на Руския археологически институтъ въ Цариградъ, съ бележки отъ проф. Т. Флорински и Л. Милетичъ въ Известията на сжция институтъ, т. IV, вып. 1, стр. 1—20, вънъ отъ което за него се писа отъ К. Иречекъ и В. Ягичъ въ Archiv für slavische Philologie XXI, 543—557, пакъ отъ Милетичъ въ Бълг. прегл. г. V, кн. IX—X, 274-278, сетне отъ проф. Карски въ РФВ. XLII, 231—236, и се издаде наново отъ Йорд.

Ивановъ, Български старини изъ Македония, София 1908, 24 и след., Българитѣ въ Македония,2 изд. София 1917, стр. 24 и след, Всички тия издавачи и изследвачи на тоя важенъ славянски паметникъ съ кирилско писмо отъ Македония, който по езикъ се схожда напълно съ известнитѣ старобългарски паметници, сж съгласни още отъ първия день, че той представя надгробна плоча отъ българския царь Самуилъ за баща му Никола, за майка му Рипсимия и братъ му Давидъ, вече покойници. Особено следъ 1906 г., когато станаха известни отъ добавкитѣ къмъ Скилица въ единъ Виенски ржкописъ имената на бащата (Никола) и майката (Рипсимия) на Самуила, нѣмаше вече никакво съмнение, че той принадлежи на самия царь Самуилъ, името на чийто братъ Давидъ, наредъ съ тия на другитѣ двама, Мойсей и Аароиъ, се споменува у самия Скилица.

При все това, единъ сръбски ученъ, Люб. Стояновичъ, като говори за единъ старъ кирилски надписъ отъ Темничъ и го сравнява съ Самуиловия надписъ отъ 993 г., изказва съмнение, че последниятъ може да бжде на ц а р я Самуила („за коji — узгред буди речено — не знам защо се тврди да је баш ц а р а Самуила". Вж. Јужнословенски филолог 1, 1913, стр. 8). Основанията за това свое съмнение той и до днесъ не е изложилъ. Единъ нѣмски ученъ П. Дилсъ (Paul Diels), професоръ по славянска филология въ Бреслау, при все това е намѣрилъ за необходимо въ едно кратко съобщение подъ насловъ „Надписътъ на царь Самуила" (Die Inschrift des Caren Samuel), въ последната книга на Archiv für slav. Philologie 41, 1927, 316 да обърне внимание върху това съмнение и да покаже, че то, при сжществуващитѣ данни за семейството на царь Самуила, имената на чиито членове се споменуватъ въ надписа, е напълно безосновно. Самото име на брата му Давида, споменато въ надписа и известно отъ византийския писатель Скилица (вж. Georgii Cedreni historiarum compendium, ed. Bonn. 2, 34 и сл.) стигаше, споредъ Д., за да се потвърди идентичностьта на Самуила отъ надписа съ царь Самуила още преди 1906 г., когато станаха известни добавкитѣ къмъ Скилица, съ които се потвърди и името на Самуиловия баща, неспоменато у Кедрена, и стана известно името на майката (вж. Pronikić, Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitses; cco. Vindobonensis hist. graec. LXXIV. München 1906, 28 et pass.). Отъ това име въ надписа, който на това мѣсто е счупенъ, е спазена само последната буква ѣ. Счупеното мѣсто тъкмо може да се попълни съ името Р и ѱ и м и-.

Проф. Дилсъ признава, че всички тия нѣща сж отдавна познати — той посочва за това и студията на проф. Златарски, Западната българска държава и пр. въ Македон. прегледъ г. II, кн. 1, — но намира за необходимо да ги събере още единъ пжть, „за да се покаже пълната несъстоятелность на всѣки скептицизъмъ."

Ст. Р.

Ив. Пандалеевъ Орманджиевъ, — Георги Кондоловъ и дейностьта му въ Странджанското въстание (Съ 5 портрета). Бургасъ, 1927, 8⁰ 120.

Съ този си трудъ г. Пандалеевъ поставя начало на редицата „Приноси къмъ историята на въстаническото движение въ Одринско (1896—1903)", въ която постепенно щѣли да се изнесатъ спомени на живитѣ още участници въ освободителното движение въ Тракия. Госп. П. вече е разпиталъ мнозина отъ тѣхъ, имената на които изброява, и казва, че при разпита, когато записвалъ споменитѣ имъ, всѣки чистосърдечно се е стараелъ да си спомни самата истина, че се указала у нѣкои удивителна паметь да помнятъ имена, дати и случки, та е увѣренъ, че материялитѣ, обнародвани въ почнатата серия, ще послужатъ на историка като източникъ за написване обективна история на македоно-одринското освободително движение до 1904 год. Очевидно е, че починътъ на г. П. е прямо отражение на започнатото отъ Македонския научен институтъ обнародване на „Материяли за историята на македонското освободително движение", което може само да ни радва, защото наистина до сега сравнително малко подробности се знаятъ касателно Тракия.

Първата книга на г. П. съдържа материяли за живота и дейностьта на единъ отъ най-забележителнитѣ мѣстни одрински революционери, покойния Георги Кондоловъ, загиналъ въ самото начало на обявеното въ 1903 год. общо въстание въ Одринско. Тя е написана възъ основа на спомени на Хр. Караманджуковъ, Стоянъ Сталевъ и Василъ Поповъ, писменно дадени на г. Пандалеевъ. Въ приложение сж отпечатани 20 интересни документа, главно писма. Въ последното писмо отъ Паскалъ Ивановъ, четникъ въ Кондоловата чета, писано на „Паскалевска могила" на 7. VIII. 1903 до жената на Кондолова, подробно се описва мжченическата смъртъ на зле ранения въ с. Паскалево Кондоловъ, когото най-сетне (на 6. VIII. с. г.) е трѣбвало единъ отъ четницитѣ му да го застрели за да тури край на непоносимитѣ му страдания.

Около живота и дейностьта на Кондоловъ въ книгата се нижатъ разкази и данни, които изобщо освѣтляватъ началата на революционното движение въ Одринско, първитѣ връзки съ одринската емиграция, организирана въ сдружението „Странджа" на чело съ П. Драгулевъ, и съ македонскитѣ революционни кржгове въ Княжеството до прямата намѣса на В. М. Р. О. въ тракийското революционно движение. Когато се явява г. Мих. Герджиковъ отъ нейно име да ржководи въстанието въ Одринско и се почватъ вече действията, Кондоловъ пада убитъ, — загуба, която зле се отразява на понататъшния развой на револ. събития въ района, който К. е щѣлъ да ржководи.

Книгата на г. Пандалеевъ иде на време да освѣтли и да допълни въ много отношения споменитѣ на Мих. Герджиковъ за одринското въстание, публикувани въ кн. IX на споменатитѣ „Материяли и пр.", издавани отъ Македон. научен институтъ. Л. М.

Stanisław Słoński, W. Jagić o kwestji macedońskiej. (Печ. въ „Prace filologiczne" т. XI, Varszawa, 1927. 462—464). Професорътъ на варшавския университетъ Станиславъ Слоньски съобщава въ спис. „Prace filologiczne" мнението на пок. поф. Ягичъ за народностния характеръ на македонцитѣ и тѣхния езикъ, а тъй сжщо и по македонския въпросъ изобщо възъ основа на Ягичевитѣ писма, публикувани въ Макед. Прегледъ год. II. кн. 3. 1—54 — въ статията ми „Проф. В. Ягичъ за Македония". Проф. Слоньски предава най-сжщественото по въпроса изъ писмата на Ягича като цитува по-важнитѣ мѣста по хърватския имъ оригиналъ. Между тѣзи е и пасажътъ у Ягича, гдето казва, че особено трогватъ сърдцето му страшнитѣ страдания въ Македония, че никой не се застжпва за тѣхната сждба. Отъ публикуванитѣ писма на Ягича — казва проф. Слоньски — се вижда, че Ягичъ е считалъ славянскитѣ жители на Македония, независимо отъ тѣхната политическа и културна история, за българи.

Мнението на Ягича е отъ голѣмо значение особено за слабо още освѣдомения славянски свѣтъ върху етнографията на Македония та проф. Слоньски съ своя рефератъ принася услуга на славянството изобщо, предавайки истината, както е изнесена въ писмата на тоя великъ авторитетъ на славистиката.

Л. М.

Хърватски отзивъ за мнението на В. Ягичъ за Македония.

Върху писмата на Ягича, които публикувахъ въ Макед. Прегледъ (год. II. кн. 3), своевременно обърнаха внимание хърватски вестници като „Obzor" и др., а сега е даденъ и въ хърватското научно-религиозно списание „Nova revija" (1927, кн. 3—4) кратъкъ отзивъ за моята статия, излѣзла и въ отдѣлна брошура на французски (Le prof. V. Jagić et la Macédoine d'aprés des lettres inédites Sofia 1927. 66 стр.) Следъ като се посочва съдържанието на брошурата, рецензентътъ изтъква, че не само по главния въпросъ, а именно, „какво е мислилъ най-гомѣмиятъ славистъ за езиковата и етнографична принадлежность на Македония", сж интересни тѣзи писма, но че тѣ сж и инакъ сжщо така интересни, понеже хвърлятъ приятна свѣтлина и на самия имъ авторъ, който искрено е обичалъ „своитѣ хървати". Рецензентътъ намира, че ще бжде отъ голѣма полза, ако бихъ обнародвалъ всичкитѣ онѣзи 136 Ягичеви писма, които съмъ запазилъ отъ непрекжснатата си шестнайсетгодишна преписка съ Ягича (1898—1914). Въ заключение се казва, че брошурата е „занимателна и полезна и за много други нѣща. . ." Очевидно е, че по известни съображения на рецензента е било неудобно да се простира за тѣзи недоизказани „нѣща", които се засягатъ въ писмата на Ягича и които специално интересуватъ хърватитѣ — сир. за лошитѣ отношения на сърбитѣ спрямо тѣхъ.

Л. М.

Професоръ Г. Вайгандъ за писмата на Ягича.

Въ своя „Balkan-Archiv" (Band. III. Leipzig, 1927) проф. Вайгандъ, като изброява студиитѣ отъ историко-филологически характеръ, печатани въ „Македон. Прегледъ", казва за публикуванитѣ писма на проф. Ягичъ за Македония, че тѣ ясно и опредѣлено показватъ Ягичевото становище за характера на македонскитѣ говори въ смисълъ че сж български (Zeigt klar und bestimmt Jagić's Stellung zur Beurteilung des Charakters der makedonischen Mundarten als bulgarisch — стр. 29b).

Л. М.

† Константинъ Стояновъ-Вълкановъ.

На 18 октомврий 1927 г. се пресели въ вѣчностьта историкътъ Константинъ Стояновъ-Вълкановъ.

Покойниятъ е роденъ въ с. Пѣсошница, Леринско (Македония) въ 1868 година. Срѣдното си образование е получилъ въ битолското българско четирикласно училище по това време и въ солунската бълг. м. гимназия. Следъ като учителствувалъ въ Одринъ и престоялъ въ тамошния затворъ поради подозрѣние въ бунтовничество близу година, Ст. дохожда въ България и постжпва въ Вишето училище, гдето завършва курса по история. Учителствува подиръ това въ битолската бълг. м. гимназия, въ солунската бълг. м. гимназия, въ Разградъ, Пловдивъ и най-сетне въ софийската духовна семинария.

Извънредно трудолюбивъ и жаденъ за наука, Стояновъ, бидейки ученикъ и студентъ, самъ научва френски и нѣмски отъ новитѣ езици, латински и гръцки отъ старитѣ. Начетенъ твърде много, притежаващъ феноменална паметъ, той бѣ хранилище на много исторически знания. Непридирчивъ и скроменъ, Стояновъ почва да пише, обаче, едва въ 1908 год.

По-важни печатани трудове на покойния сж:

1. Пжтуване отъ Цариградъ презъ България въ 1827 г. отъ R. Walsch (ПСп. LXIX, 1908 год.).
2. Гърцитѣ и българитѣ предъ сжда на класицизма (ПСп. LXXI, 1910).
3. Ориентализацията на Византия и нейното отражение у южнитѣ славяни (Сп. БАН. XX, 1921).
4. Значение на Св. Ив. Рилски за нѣкогашнитѣ и днешнитѣ българи (Духовна Култура, кн. 18 и 19, 1923).
5. Социалниятъ духъ на християнството (Духовна Култура, кн. 20 и 21, 1924).
6. Произходъ на Християнството въ дунавскитѣ провинции (Дух. Култура, кн. 24 и 25, 1925).
7. Иоанъ Геометъръ и византийската култура на негово време (Духовна Култура, кн. 26 и 27, 1925).
8. Славянофилството на Луй Леже и Македония (Македонски Прегледъ, год. I, кн. 1, 1924).
9. Пжтешественици по Балканския полуостровъ презъ времето на френската революция (Македонски Прегледъ, год. I, кн. 3, 1925).
10. Рецензия върху Историята на Охридската архиепископия отъ Ив. Снѣгаровъ (Мак. Прегледъ, год. II, кн. 4, 1925).
11. Борбата на Самуила съ Византия (Мак. Прегледъ, год. II, кн. 3, 1926).
12. Последствия за вселенската църква отъ покръщението на българитѣ и подчинението имъ подъ Византия (Мак. Прегледъ, год. III, кн. 2, 1927).

К. Стояновъ-Вълкановъ е писалъ статии и въ разни вестници и други списания.

Той почина сравнително младъ — на шестдесеть годишна възрасть, въ единъ периодъ на живота му, презъ който даваше припечелитѣ и оплодени съ мисълта му знания за общо ползуване. Съ неговата преждевременна кончина Македонскиятъ научень институтъ губи единъ дѣенъ свой членъ, а списанието Македонски Прегледъ — ценень сътрудникъ.

Да почива въ миръ.

Г. Баждаровъ.

Résumés des articles de la Revue.

D-r Ivan Sakâzoff, Les foires dans la Macédoine du moyen âge.

La proximité de la Mer Noire, l'influence directe de Constantinople, de Raguse et des républiques italiennes — commissionnaires et expéditeurs principaux du commerce macédonien au moyen âge — voilà les facteurs qui ont le plus favorablement contribué au développement économique de la Macédoine. La grande voie militaire et commerciale, la Via egnatia, de même que le cours des fleuves naviguables macédoniens ont servi à un échange animé de marchandises. L'abondance de toutes sortes de matières premières, de richesses minérales, de céréales et de produits de l'élevage ont encouragé l'initiative et attiré les capitaux d'entreprenants colons italiens et d'intermédiaires de toutes nationalités. Afin de faciliter les échanges commerciaux entre les villages et les villes, de nombreux marchés surgirent dans le pays, principalement le long des grandes voies commerciales où la population était en contact avec les commerçants étrangers et un grand nombre d'intermédiaires.

Les plus anciens documents du moyen âge se rapportant à la Macédoine mentionnent l'existence de marchés périodiques, généralement connus sous la désignation de „panaïri" ou „forossi", termes empruntés à Bysance — *πανηγίρις, φόρος*. Il y avait de ces foires dans toute la Macédoine. Chaque monastère un peu plus important et chaque église presque avaient une fois par an leur foire. Les plus célèbres étaient celle du monastère d'Uskub, S-t Georges, celle du monastère Treskavetz, dans les environs de Prilep, et quelques autres. L'origine des foires macédoniennes est antérieure à la colonisation de la Péninsule. L'apparition des foires dans toute l'Europe a les mêmes raisons. Leur désignation même „messe", c. à d. „service divin" prouve que leur origine se rattache étroitement á la vie religieuse de la population. Dans les premiers temps, l'échange commercial se faisait sur le parvis de l'église tandis que la messe se disait à l'intérieur. Ce n'est que là, où régnait „la paix divine", que les commerçants pouvaient se sentir défendus contre les vols. C'est pourquoi beaucoup d'églises en Occident reçurent la désignation l'églises à foires (ecclesia forensis, ecclesia mercatorum). Après d'institution des foires, ces monastères commencèrent à recevoir des privilèges de la part des souverains. De tels privilèges ont été octroyés à presque tous les monastères de Macédoine

Conformément à leur origine religieuse, la plupart des foires avaient lieu le jour de la fête patronale du monastère ou de l'église. Le mo-

nastère d'Uskub, S-t Georges, avait sa foire d'automne le 3 novembre, vieux style, l'anniversaire de la restauration de l'église S-t Georges. Dans le même monastère avait lieu, devant l'église de la S-te Vierge, une autre foire, à la fête de la S-te Vierge, c. à d. le 8 septembre. Les foires duraient quelques jours de suite, par ex. la foire d'Uskub au monastère S-t Georges durait 8 jours; celle de Salonique commençait le 20 octobre et durait jusqu'au premier lundi après la fête. Salonique avait une foire devant l'église S-te Sophie qui durait également 8 jours. En général les foires commençaient la veille de la fête; elles étaient différemment organisées. Comme exemple, on nous donne la description de la foire de Salonique par Timarion. Par suite de la grande affluence de commerçants de lointains pays, le commerce y était international. Le principal facteur du succès de ces foires était la sécurité des visiteurs et le transport assuré des marchandises. La première charte du tzar bulgare Assène II, remise aux habitants de Raguse, contient des garanties contre les exactions et violences, et garantit l'ainsi nommée, „paix des foires" (Markfrieden). En cas de vol, le trésor du tzar payait les dommages et pertes. Les souverains montraient aussi leur générosité en assurant aux monastères des revenus réguliers grâce aux foires. C'est ainsi que le monastère d'Uskub avait le droit exclusif d'offrir et de vendre à ses foires le vin, la viande et le pain. C'est au monastère que revenaient toutes les amendes, droits d'entrée et taxes prélevés durant la foire. Il y avait des monastères qui, en vertu des privilèges concédés par les souverains, recevaient les revenus des foires de la ville. Afin de faciliter les foires qui développaient le commerce, l'Etat construisait et entretenait des routes; par exemple, près du monastère de Prilep, Treskavetz, passait le „route royale", les gens du tzar avaient été chargés de construire un puits près du monastère S-t Georges, et ainsi de suite. Pour améliorer le commerce de ces foires, les souverains concluaient des traités spéciaux avec les autres pays, assurant la libre circulation et la protection de leurs commerçants, comme le montrent les traités du tzar Assène II avec les Ragusins au XIII siècle. La Macédoine du Sud se trouvant plus près de la mer et de la grande voie commerciale „la Via egnatia", développa un commerce plus florissant et ses foires étaient le plus fréquemment visitées par les étranges.

Professeur N. P. Blagoeff,—Aaron, frère du tsar Samouïl, a-t-il régné et quand ?

Les chroniqueurs bysantins, Ioan Skilitza et Ioan Zonara mentionnent vaguement qu'Aaron a été tzar des Bulgares. Cependant cette information n'est pas tout à fait précise. Par contre, Mihaïl Pselos, homme d'Etat bysantin, philosophe et historien, de même que l'historien arménien Stéfan de Tarous Asohig et le chroniqueur latin Ademar disent clairement qu'Aaron a été tzar des Bulgares. Cependant les historiens contemporains ne l'admettent pas. M-r Blagoeff s'efforce dans son article d'éclaircir cette obscure question.

La politique patriotique qu'Aaron et ses frères avaient menée après la mort du tzar Péter en 969 et leur loyalisme envers le tzar légi-

time Boris II leur avait acquis la considération des boyards et du peuple bulgares. C'est pourquoi, en 971, quand l'empereur bysantin, Ioan Tzimisheï fit prisonnier le tzar Boris et l'emmena à Constantinople avec sa famille et son frère Roman, les Bulgares choisirent Aaron et ses frères comme remplaçants du tzar bulgare absent. C'est en cette qualité qu'ils gouvernèrent la Bulgarie jusqu'en l'an 979, où le tzar Roman revint de Constantinople et où ils lui remirent le gouvernement du royaume ; ils prirent ensuite part dans les affaires d'Etat et les entreprises militaires, en qualité de remplaçants du tzar et de commandants des armées. Ceci continua jusqu'en 1003. C'est alors que l'empereur de Bysance, Bazile II, défit les Bulgares près du fleuve Vardar, conquis la capitale bulgare Uskub, fit prisonnier le tzar Roman et l'envoya à Constantinople. M-r Blagoeff émet l'opinion, qu'après ces événements, les Bulgares perdirent l'espoir que Roman pourrait être délivré et rentrer dans son Etat, et d'autre part, tous ces parents étant morts et sa dynastie éteinte, les boyards bulgares, suivant probablement l'exemple des Bysantins sur lesquels régnaient à ce moment conjointement les deux frères Bazile II et Constantin VIII, élurent, en 1003, pour tzars les boyards les plus en vue et qui avaient fait leurs preuves, les deux frères Aaron et Samouïl, qui auparavent avaient, de fait, gouverné l'Etat bulgare et avaient mené la guerre contre les Bysantins. On sait que plus tard Samouïl tua Aaron et devint ainsi le souverain de la Bulgarie. L'auteur cite, entre autres arguments en faveur de sa thèse, les témoignages des chroniqueurs Skilitza et Zonara ; le premier explique le meurtre en disant qu'Aaron sympathisait aux Bysantins ou qu'il désirait régner seul, le second qu'Aaron voulait rester en bonnes relations avec Bysance et en même temps régner seul. Il est possible, selon l'auteur, qu'Aaron soit allé plus loin et ait proposé la paix à Bazile II. Les désaccords entre les deux frères semblent avoir été profonds, leurs disputes fort violentes, jusqu'à ce qu'enfin Samouïl attentât à la vie de son frère.

Tane Péeff, La légion bulgare, en Grèce, en 1877. (Souvenirs)

Au moment où la Conférence de Constantinople fut dissoute, c. à d vers la fin de 1876, et où dans le capitale turque se répandit le bruit d'une prochaine guerre entre la Turquie et la Russie, M-r Péeff était élève au lyccé de cette ville, en même temps que 40 à 50 jeunes Bulgares qui y faisaient leurs études. Sous l'influence de ces rumeurs de guerre et prévoyant le danger qui menacerait les Bulgares plus en vue, Péeff et deux de ses condisciples réussirent à grand peine à s'enfuir sur un bateau français et à parvenir à Athènes. Ici, il fit par hasard la connaissance d'un patriote bulgare de la Macédoine, originaire de Costour, du nom de Lazar Rouka (Droukoff), et, grâce à lui, d'un autre Bulgare de Macédoine, très influent à Athènes, Léonid Voulgari. Grâce à sa protection, Péeff, ne connut pas la faim, et il résolut de rester à Athènes, où Leonid organisait alors une légion bulgare, formée principalement de Bulgares de la Macédoine. Péeff s'y enrôla. Léonid était originaire de la Macédoine, de la région de Pianetz. Son père s'était établi, encore en

1819, à Athènes, avait lutté pour l'indépendance de la Grèce, s'était distingué comme soldat dans un détachement bulgare de cavalerie, et avait épousé une Grecque. Il avait envoyé son fils étudier à l'école militaire d'Odessa, où comme „Younker" (Cadet), pendant la guerre de Crimée, en 1853, il avait été enrôlé dans le détachement de volontaires qui le premier avait passé le Danube et envahi la ville de Silistra. Il avait été décoré, pour sa grande bravoure, de l'ordre de Stanislav. Plus tard Léonid retourna auprès de ses parents à Athènes, où il passa une jeunesse orageuse et aventureuse, mais conserva toujours ses sentiments de patriote bulgare et ne rêva que de la délivrance de la Macédoine.

Après la Conférence de Constantinople, le délégué russe, le général Ignatieff, qui faisait le tour des cours européennes, arriva à Athènes La nombreuse colonie bulgare de cette ville, formée de plus de dix mille Macédoniens, exaltée par l'espoir que la guerre entre la Russie et la Turquie pourrait amener la délivrance de la Macédoine, organisa un accueil triomphal au comte Ignatieff. Une délégation bulgare, avec Léonid en tête, se présenta au comte, qui était descendu au consulat russe, tandis qu'une foule énorme attendait dehors. La députation annonça au comte Ignatieff que les Macédoniens étaient prêts à former une forte légion, qui prendrait part à la guerre en pénétrant en Macédoine pour soulever toute la population bulgare contre la Turquie. Quand la députation sortit du consulat, où le comte Ignatieff l'avait écontée avec bienveillance et l'avait encouragée, la multitude qui se pressait à l'extérieur aux cris de „Vive la Russie! Vive la Macédoine" organisa une grandiose manifestation bulgare, telle qu'Athènes n'en avait jamais vue de semblable. Après ces incidents, la formation de la légion, sous la direction de Léonid, se poursuivit avec succès. Au moment où T. Péeff arriva à Athènes avec ses deux amis, elle était en train de s'organiser et le jeune homme s'y enrôla. Plus loin, l'auteur expose les obstacles que suscita à l'œuvre patriotique de l'énergique Léonid la société grecque d'Athènes qui considéra toujours ces projets bulgares avec méfiance et animosité jusqu'à ce qu'enfin ils échouassent. Les Macédoniens d'Athènes envoyèrent au grand duc Nicolaï Nicolaévitch une pétition, dont le texte est reproduit dans ces souvenirs, exprimant l'espoir que les armées russes délivreraient la Bulgarie, et se plaignant en même temps que les chefs d'Etat grecs les empêchaient de rentrer, les armes, à la main, dans leur patrie, la Macédoine, pour la délivrer. La pétition portait la signature de 300 personnes.

Quand, le 28 août 1877, cette pétition fut remise au représentant diplomatique à Athènes, Souvaroff, celui-ci annonça au Comité macédonien que les armes si longtemps attendues étaient arrivées et que le Comité pouvait en disposer de suite. Léonid déploya immédiatement une fiévreuse activité pour armer et instruire les légionnaires, mais, ici aussi, les Grecs agirent de telle sorte que les légionnaires furent obligés de se disperser, et il ne resta que 300 personnes environ dans l'attente d'un moment favorable. Enfin, après mille péripéties, Léonid réussit à s'embarquer secrètement avec sa légion sur un bateau qui devait les conduire à Bechik-dag en Macédoine ; là ils auraient proclamé l'insurrection. Mais

ce plan échoua également; le bateau fit route en arrière et la légion dût descendu à l'île de Skopélo. De là elle se rendit, sur des barques, sur les côtes de la région de Zagore, au-dessus de Volo. Ici aussi, l'expédition échoua: Léonid rentra à Athènes, où le gouvernement grec le jeta en prison pour „crime de trahison." Grâce à l'intercession de personnages influentes il fut libéré. Et encore une fois, il essaya, mais avec l'aide des Grecs, de réaliser son rêve — franchir avec une bande de 500 hommes la frontière turque. Mais l'esprit belliqueux des Grecs, dont les armées avaient passé la frontière en Thessalie, les abandonna à la suite d'une note sévère du gouvernement anglais en faveur de la Turquie, et Léonid essuya encore un échec. Abattu, il attendit la fin de la guerre; mais il ne vit pas la Macédoine enfin délivrée. En 1880, il vint à Philipopoli et essaya là d'obtenir l'appui du gouvernement de la Roumélie Orientale pour entrer avec une bande en Macédoine; il n'y reussit pas, et, désespéré, rentra en Grèce.

N. Sourine, La ville de Koukouch et ses habitants.

La ville de Koukouch, située à 55 kilomètres de Salonique, dans une des plus grandes et riches plaines de la Macédoine, a été un des principaux centres du bulgarisme et une solide barrière contre les propagandes grecque et serbe. M-r Sourine, en qualité d'officier de la gendarmerie pour l'application des réformes de Murtzsteg en Macédoine (1904—1908) a visité personnellement Koukouch et a eu la possibilité de connaître de près ses habitants et d'observer la lutte qu'ils menaient contre les propagandes ennemies. Ce fut une grande surprise pour M-r Sourine de constater que, malgré qu'il y eut une église grecque, un évêché grec et un „progymnase" (premières classes du lycée) grec, dans tout Koukouch il n'y avait pas un seul habitant grec; de même pas un Serbe, malgré l'école serbe dirigée par un maître serbe payé par la propagande serbe. Dans le „progymnase" grec il n'y avait qu'un seul élève, fils d'un riche Grec qui avait une ferme à 14 kilomètres de Koukouch; quand parfois ce Grec venait dans la ville, l'évèque grec disait la messe dans l'église grecque. L'école serbe était fréquentée par quelques enfants bulgares de familles très pauvres, auxquelles, en retour, la propagande serbe payait une livre turque par mois.

M-r Sourine parle aussi des catholiques de Koukouch qui avaient également leur église. En réalité les catholiques étaient des „Uniates," anciens Bulgares orthodoxes qui avaient accepté l'„Union" afin de se délivrer du clergé grec. Ils étaient demeurés Bulgares de sentiments et vivaient en harmonie avec leurs compatriotes orthodoxes. M-r Sourine fit la connaissance, en 1904 de l'évêque catholique des Bulgares, Monseigneur Epiphanie, duquel il obtint d'exacts renseignements sur les Bulgares catholiques de Koukouch, qui comptaient dans toute la kaza environ 20,000 âmes. Quand, en 1908, fut proclamé le „Houriet" du parti Jeune-Turc, les Bulgares catholiques manifestèrent en faveur d'une union nationale avec les Bulgares orthodoxes et commençèrent à quitter en masse l'Eglise Unie pour se rattacher à l'Exarchat bulgare.

M-r Sourine eut une seconde fois l'occasion de se trouver à Koukouch et cela au commencement de la guerre balkanique, au mois d'octobre 1912, quand, en qualité de correspondant de guerre, attaché à la 7-ième division de Rila, il entra en même temps que l'armée bulgare dans cette ville. Son récit est plein de détails intéressants quand il décrit comment la population bulgare de la ville et des environs, ivres de joie, accueillit, à bras ouverts, triomphalement, ses frères les officiers et soldats bulgares exténués et transis par les pluies incessantes; comment les habitants se dévançaient pour les recevoir dans leurs maisons, les désaltérer et les nourrir.

Dans sa conclusion, M-r Sourine rappelle le triste revirement des événements, qui pour les habitants de Koukouch fut une véritable catastrophe, quand, huit mois plus tard après la fatale date du 16 juin 1913, les Serbes et les Grecs se jetèrent sur la Bulgarie. Les combats les plus acharnés contre l'attaque de l'armée grecque, comptant environ 10,000 hommes, eurent lieu près de Lahana et Koukouch. La jolie ville fut bombardée par l'artillerie, incendiée et changée en ruines. Une partie de sa population fut tuée, l'autre réussit à s'enfuir en Bulgarie, où elle forme aujourd'hui une importante colonie de Koukouchaniens, parmi la multitude des autres émigrants macédoniens, victimes d'un même destin cruel. Koukouch n'est plus. Mais les Koukouchaniens, réfugiés en Bulgarie, gardent pieusement dans leur cœur l'amour de leur pays et continuent à travailler à sa renaissance.

Léon Lamouche, La question Macédoine.

Dans l'article de M-r Léon Lamouche, publié dans notre revue selon l'original français de l'auteur, la question macédonienne est exposée depuis son début jusqu'aux réformes de Murtzsteg, quand l'auteur vint en Macédoine en qualité de membre de la mission de réorganisation de la gendarmerie ottomane en Macédoine. Cet article de M-r Lamouche est un extrait de la préface d'un de ses livres: „Quinze ans d'histoire balkanique (1904—1918)" qui bientôt paraîtra à Paris, édité par la Maison Payot.

N. Ratcheff, Chansons populaires de la région de Guévguéli (Macédoine).

M-r Ratcheff rapporte ici d'interessantes chansons rituelles notées par lui exactement d'après le dialecte local. Les chansons sont de trois sortes: 1-er Des chansons qui se chantent pendant les veillées, c. à d. pendant les soirées où se réunissent les jeunes filles et travaillent en chantant des chansons populaires de caractère lyrique; 2-o Des chansons de „horo," c. à d. qui se chantent en dansant la danse nationale „le horo;" 3-o Des chansons qui se chantent à l'occasion des fêtes de Pâques et de la S-t Georges; 4-o Des chansons revolutionaires.

Comptes rendus.

P. Moutaftchieff, Les Bulgares et les Roumains dans l'histoire des terres danubiennes. 1927, 8, 248.

(Publié dans l'annuaire de la faculté philologique de l'Université bulgare. Tome XXIII) — Compte rendu de L. Milétitch.

En ce qui concerne les relations historiques dans le passé entre Roumains et Bulgares, M-r Iorga, professeur à l'Université de Bucarest, a, jusqu'aujoud'hui, dans ses ouvrages d'histoire, non seulement traité avec beaucoup de désinvolture les faits historiques, admis par les milieux scientifiques, mais encore il s'est partout efforcé de réhausser les mérites de son peuple, en rabaissant l'importance du rôle politique joué par les peuples voisins, en particulier les Bulgares. C'est pourquoi les historiens bulgares tenaient à donner au prof. Iorga une réponse à toutes ses interprétations fantaisistes de l'histoire bulgare et à rétablir, objectivement, la vérité. Cette tâche a été brillamment remplie par M-r Moutaftchieff, professeur d'histoire des peuples balkaniques à l'Université de Sofia, dans l'étude citée plus haut qui est la critique des œuvres de M-r Iorga traitant ces questions. En soumettant les opinions de M-r Iorga sur différents problèmes historiques à une critique impartiale et fondée sur de solides arguments, M-r Moutaftchieff nous donne, en même temps, dans son article des études monographiques fort intéressantes, ce qui fait de cet article un précieux apport à la littérature historique concernant ces questions.

L'auteur du compte rendu s'arrête aux plus importantes seulement des nombreuses questions traitées dans l'étude de M-r Moutaftchieff. A propos de l'évacuation de la Dacie par les colons romains, à l'époque d'Aurélius, Iorga, niant ce fait, voudrait persuader, qu'au contraire, dans ce temps, l'élément roman non seulement n'avait aucune raison de quitter la Dacie, mais encore qu'il s'était répandu des deux côtés du Danube et très loin au sud, presque dans toute la Péninsule balcanique. M-r Moutaftchieff à l'aide d'arguments irréfutables montre l'absurdité de cette théorie de Iorga qui est une de ses fictions; car, en réalité l'élément roman dans les deux Dacies de l'époque d'Aurelius (Dacia Ripensis et Dacia Mediterranea) ne pouvait s'y maintenir par suite des terribles invasions des Huns, des Goths et autres, jusqu'à l'arrivée des Slaves dans la Péninsule. Les Slaves bulgares à leur arrivée en Misie ne trouvèrent là que des restes peu importants et dispersés de la colonie romane et de l'ancienne population romanisée. Les conceptions toutes subjectives de M-r Iorga sur les origines de l'histoire roumaine ne nous permettaient pas d'espérer qu'il nous donnerait une étude impartiale de l'obscure question du berceau des premiers Roumains. Selon M-r Iorga, au moyen âge, un Etat bulgare avec des frontières définies n'existait pas. Il soutient d'autre part que, même après l'établissement des Slaves bulgares, les aïeux des Roumains actuels ont continué à exister dans toute la Misie jusqu'à le Mer Noire, et ont réussi, en dépit des ravages de cette contrée par les Barbares, à conserver leur „autonomie." Le berceau des Roumains,

selon Iorga, doit être recherché au sud du Danube, précisément dans la Dobroudja. Quand vers la fin du XII siècle, les frères Péter et Assène soulevèrent une insurrection contre Bysance et rétablirent le royaume de Bulgarie, avec Tirnovo pour capitale, le rôle principal fut, toujours selon Iorga, joué, non pas par des Bulgares, mais par des Roumains, originaires pour la plupart de la Thessalie et de la Macédoine du sud-ouest. Cette opinion de M-r Iorga, qu'il exprime en nous présentant d'une façon aussi fantaisiste le rôle qu'aurait joué l'élément valaque dans le royaume „roumano-bulgare" nouvellement fondé, résulte d'une autre de ses inventions originales, à savoir que les Roumains auraient également fondé l'Etat bulgare occidental de Macédoine — le royaume ochridéen de Samouïl. Iorga admet ici la part qu'aurait pris les Albanais et les Slaves serbes, mais non pas les Slaves bulgares.

M-r Moutaftchieff expose les événements selon leur exactitude historique et démontre que l'élément valaque n'a pris part, ni dans l'insurrection d'Assène, ni dans la lutte de Samouïl contre Bysance. A cette époque il n'y avait en Macédoine que de faibles groupes de Valaques nomades, et M-r Moutaftchieff démontre, à l'aide de sources d'informations premières, que non seulement ils ne s'insurgisseaient pas contre Bysance, mais encore qu'ils avaient avec elle des relations amicales. Plus loin, M-r Moutaftchieff, fait ressortir, à propos de l'histoire de la restauration du royaume bulgare de Ternovo, que M-r Jorga fait aussi passer les Koumans pour des Roumains, de même qu'il le fait pour les Pétchénéguis. L'auteur du compte rendu trouve que la critique de Moutaftchieff, ne laisse aucune des interprétations arbitraires de l'histoire par M-r Jorga sans réponse. Moutaftchieff termine son étude en attribuant, avec raison, l'esprit tendancieux des œuvres de M-r Jorga — qui partout s'efforce de prouver que les Roumains plus que les Bulgares ont droit à l'héritage historique de la Péninsule balkanique, principalement à celui de la Bulgarie du Nord — non pas tant à son ignorance, qu'au fait que lui et un grand nombre de ses disciples ont placé la science au service de cette politique de conquête de la Romanie qui s'est surtout renforcée après 1913.

Sur l'origine du nom de Dobroudža.

P. Mutafčiev, Dobrotič-Dobrotica et la Dobrudža. Revue des études slaves, t. VII, fasc. 1 et 2. Paris 1927, p. p. 27-41. — Compte rendu par St. Romanski.

La dénomination de Dobrudža que porte le coin nord-est du pays bulgare, compris entre le bas Danube et la Mer Noire, actuellement sous la domination roumaine, est liée avec le nom de son avant-dernier seigneur chrétien — Dobrotič. Ce nom, dont l'origine bulgare n'est point douteuse, par sa forme est tout à fait étranger à la langue bulgare, c'est pourquoi bien des savants l'ont considéré comme un nom de famille, un patronymique, sans expliquer cependant, comment en général un nom signifiant par exemple „fils de Dobrota" peut acquérir le sens d'un nom personnel. M. le prof. Mutafčiev a eu l'heureuse idée,

d'après ce que dit l'auteur du compte rendu, de suivre en détails l'emploi du nom de ce souverain dans la bibliographie historique. Il y constate qu'on trouve ce nom pour la première fois chez Jireček (Geschichte der Bulgaren, Prag, 1876) et c'est justement son autorité qui l'a introduit et maintenu dans la science. Ayant examiné les sources historiques qui le renferment, M. Mutafčiev établit que les formes *Τομπροτίτζης*, Dobrodicius, Dobordize, sur lesquelles Jireček bâtit ce nom sont tirées des textes byzantins et latins de cette époque-là. Dans les textes byzantins (les mémoires de Jean Kantakuzène et un acte synodal de 1357) il se rencontre sous la forme *Τομπροτίτζας*, et non pas *Τομπροτίτζης*, comme elle est citée à tort par Jireček. Les deux formes accusent la forme slave Dobrotica, formée avec le suffixe diminutif -ica comme Strumica (*Στρουμβίτζης, Στρουμπίτζης* ou *Στρουμμίτζας, Στρουμπίτζας*) ou Zvinica (*Ζβινίτζης*). On reçoit la même forme aussi des textes latins: Dobrodicius c. à d. Dobroditius dans une charte du voïvode valaque Mirčo (v. Johannitius — Joannica, Kalojan) ou Dobordiza dans le traité du dernier seigneur de Dobroudža Ivanco, fils de Dobrotica, avec les Génois. Le nom de Dobrotica est formé du nom slave Dobrota (le suffixe -ota v. Dragota, Tichota, Nravota, Bossota chez les Bulgares de IX—XIV siècles), avec le suffixe -ica passé en grec sous la forme *-ιτζα* qui sert à former très fréquemment des noms personnels chez les Bulgares déjà aux IX—XI siècles (v. les prénoms des voïvodes de Samouil: Nicolica, Nestorica, Ilijica, Zarica). Ce suffixe donne aux mots auxquels il s'ajoute un sens diminutif et hypocoristique. Le tzar bulgare Kolojan, le frère cadet des Assénides, portait le nom de Joannica diminutif de Joan, donc Dobrotica est appelé ainsi comme le plus jeune de ses frères (Balik, seigneur de la forteresse de Cavarna, et Théodore). L'authenticité de cette forme du nom du seigneur a été comprise plus tard par Jireček même et, en effet, dans sa Geschichte der Serben t. II, édition posthume (Gotha, 1918, p. 130), le seigneur de Dobroudža est appelé non plus Dobrotič mais Dobrotica. — Quand à l'appélation de la région même Dobrudža, M. Mutafčiev, ayant rejeté les explications des savants comme Braun et Vasilevskij, démontre que cette province a été appelé du nom de son seigneur Dobrotica dans la charte du voïvode valaque Mirčo „terra Dobrodicii" et sous ce nom elle a été connue des Turcs lors des tentatives qu'ils ont faites pour la conquérir. Et ce sont les Turcs qui, conformément aux règles et à l'esprit de leur langue, ont forgé le nom de Dobrudža qui s'est maintenu jusqu'à nos jours. M. Mutafčiev y ajoute que de la dénomination slave Dobrotica les Turcs ont formé Dobrudža dont la terminaison -dža sert à créer en turc aussi des formes diminutives (p. ex. čatal „fourche" — Čataldža „fourchette)".

L'auteur du compte rendu mentionne que la thèse en question a été déjà été mise en lumière par feu Athanasse T. Iliev dans son étude „Prononciation turque des noms thoponimiques bulgares" dans la „Revue de l'Académie bulgare des sciences", XIV, Sofia. 1917, p. 124 et suiv., évidemment restée inconnue à M. Mutafčiev. Après un bref examen des diverses explications du nom de Dobrudža, Iliev de même que M. Mutafčiev conclut, qu'il est

apparu non pas avant sa conquête par les Turcs, mais il estime que ce nom porte le suffixe turc -udža venu de -ica par la loi de l'harmonie vocale des voyelles *i* et l'o dure du thème du nom. Comme le nom du village Tur-udža est venu de Tro-ica, ainsi Dobr-udža de Dobr-ica. Ce dernier nom de Dobrica n'est rien qu'une abréviation du nom du père d'Ivanko—Dobrotica ce qu'on voit du grec *Τομπροτίτζης*, écrit *Τομπροτίτζας* et du latin Dobroticius, diminutif et hypocoristique de Dobrota. Iliev soutient sa thèse par presque les mêmes exemples des noms historiques bulgares formés avec les suffixes -ota et -ica que nous trouvons chez M. Mutafčiev et y ajoute que Dobrica est une abréviation de Dobrotica comme Ivaca (*Ἰβάτζας*) de Ivanica. La forme turque de Dobrič dans Dobričoglu a induit en erreur les savants en leur faisant lire Dobrotič au lieu de Dobrotica dans les textes grecs et latins.

L'auteur du compte rendu conclut qu'après les études de feu Iliev et de M. Moutafčiev on peut considérer comme résolue la question de l'origine de la dénomination de Dobroudža et de la forme exacte du nom de son avant-dernier seigneur, le père d'Ivanko, Dobrotica. La forme erronée du nom — Dobrotič est évidemment la prononciation turque de ce nom. Quant à la dénomination de Dobroudža c'est la formation turque de Dobrica, nom qu'on trouve aujourd'hui même chez les Bulgares comme nom personnel de femme et chez les Serbes aussi comme nom d'homme. Il est venu de Dobrota à la suite d'une abréviation, où le suffixe assez rare -ota a été éliminé, et le nouveau suffixe final -ica apparaît comme ajouté au thème de l'adjectif dobrъ. Cette forme abrégé n'est pas nouvelle. Elle apparaît encore dans l'histoire turque de Leunclavius (1592) comme Dobritza et c'est justement d'après ses sources turques où le nom du dernier seigneur de Dobrudža, Ivanko, passe sous le nom Dobritza-ogli c'est-à-dire Dobritzae filius. C'est ce nom abrégé Dobrica, changé plus tard d'après les règles de la phonétique turque, qui a servi à baptiser cette région de la Bulgarie. Donc toute tentative d'expliquer le nom de Dobrudža directement de Dobrotica reste inutile.

L'authobiographie du docteur Christo T. Stambolski et ses renseignements sur la mort des frères Miladinov.

Autobiographie, journaux et mémoires du d-r Christo Tanev Stambolski de Kazanlak. Tome I (1852-1868) et t. II (1868-1877). Sofia 1927, gr. 8; 442 et 699 pages. (En bulgare). — Compte rendu par St. Romanski.

Les pionniers de la renaissance politique et religieuse du peuple bulgare qui ont survécu à l'affranchissement de la Bulgarie ont disparus l'un après l'autre, emportant avec eux des souvenirs tant curieux qu'instructifs pour tous, précieux pour l'historien par les événements des dernières dizaines d'années du joug turc, dont ces travailleurs infatigables étaient soit les créateurs indirects, soit les témoins occulaires.

Voilà donc pourquoi la publication des mémoires du très vieux docteur Christo Stambolski est accueillie avec joie et reconnaissance pour son auteur, l'un des derniers Bulgares de cette époque-là qui, heureusement, vit encore parmi nous. Ce grand patriote avait l'habitude si rare de prendre des notes brèves sur tout ce qui avait attiré son attention et par préférance sur les travaux ayant trait au peuple bulgare.

Ses deux tomes parus nous donnent un tableau de la vie du peuple comme elle s'était écoulée sous les yeux de l'auteur. Né en 1843 à Kazanlâk, il se rend en 1858 à Constantinople pour y faire des études à l'École de Médecine et l'ayant terminée en 1868 il y est nommé comme professeur. Médecin et professeur en même temps il s'est frayé facilement un chemin jusque dans les hauts milieux turcs et même jusqu'à la Porte. D'autre part il a suivi avec intérêt et participé aux travaux pour le peuple étant lié d'amitié avec les artisans de la renaissance bulgare comme Gavril Krâstevič, d-r Čomakov, Ilarion Makariopolski et autres. Donc les mémoires de d-r Stambolski nous donnent la possibilité de suivre pas à pas les événements au cours des deux ou trois dernières dizaines d'années avant la libération qui se sont déroulés en Bulgarie et dans la capitale turque.

Ayant mentionné que ces mémoires nous fournissent bien des matériaux aussi sur la renaissance de la Macédoine, l'auteur du compte rendu s'arrête plus en détail sur les notes se rapportant aux derniers jours et à la mort des frères Miladinov de Strouga, auteurs du recueil bien connu „Chansons populaires bulgares" de la Macédoine (1861). D'après la conviction générale ils ont été empoisonnés dans les cachots de Constantinople au mois de janvier 1862, par l'ordre du Patriarcat grec. C'est ce qui est admis et noté par A. Théodorov, K. Šapkarev, Verkovič, Pârličev et manifesté dans l'ode de Vazov „Aux frères Miladinov" dans son recueil l'Epopée des Oubliés," aussi dans une pièce de poésie du poète tchèque „Svatopluk Čech — „Aux frères Miladinov" (Bratřím Miladinovcům). On en avait connaissance même à Prague à cette époque-là, comme on peut le juger par la note de Gebauer dans la traduction des chansons populaires bulgares tirées du recueil des frères Miladinov (1863). Cependant dans son discours académique, prononcé à l'occasion de la cinquantenaire de la mort des deux frères, imprimé dans la „Revue (Spisanie) de l'Académie des sciences bulgare" t. III, 1912, p. 47 et suiv. le professeur Ivan D. Šišmanov qualifie cette version du rien qu'„une légende touchante." Offrant comme preuves deux dépêches aux organes de la presse de ce temps-là notamment le journal de Moscou „Den" (№ 22 de 10. III, 1862) et celui de Belgrade „Vidov dan" (№ 66 de 12. VI, 1862) qui ne disent pas que les frères Miladinov ont été empoisonnés, aussi bien Žinzifov qui ne le dit non plus, M. Šišmanov attribue une plus grande importance aux sources tardives de seconde et troisième main et soutient que les deux frères auraient succombé à une maladie, notamment le tiphus.

L'auteur du compte rendu s'oppose à une telle affirmation, faisant ressortir que les deux organes susmentionnés qui devraient être les plus dignes de foi contiennent tant d'inexactitudes et de contradictions essentielles qu'ils ne sauraient être pris comme documents sûrs pour nous faire croire à la version de la mort par le tiphus des frères Miladinov.

D'ailleurs, comme il ressort des mémoires du d-r Stambolski, c'est justement cette seconde version qui doit être considérée comme une „légende", dûe à un pessimisme outre mesure. Parce-que, le d-r Stambolski, est le seul des mémorialistes qui avait visité les frères Miladinov dans leur prison, y avait porté à Dimitri de l'argent recueilli par les Bulgares et s'était intéressé à leur sort; et ses renseignements ne sont pas de simples souvenirs mais des notes écrites journellement. A part les détails très intéressants sur les démarches faites en vue de leur mise en liberté et l'installation des frères dans deux prisons différentes, le d-r Stambolski nous dit aussi les dates précises de leur mort: Dimitri est mort le 7 janvier et Constantin le 11, 1862. Quant à la cause de leur mort, il s'en était informé ayant questionné lui-même dans les prisons et établit une série de circonstances nous portant à croire que c'était le poison, un moyen si pratiqué dans la capitale byzantine d'autrefois—capitale turque d'alors—pour la suppression des adversaires redoutables. S'il y avait une épidemie de typhus, lui qui avait été étudiant à l'école de Médecine, l'aurait su sans doute.

L'auteur du compte rendu mentionne aussi le fait intéressant que les mémoires du d-r Stambolski font ressortir qu'à cete époque déjà les politiciens de la petite principauté serbe avaient jeté l'œil sur la Macédoine, ce qu'on voit par les discussions au sujet de la Macédoine et la région de la Morava au cours des entrevues du d-r Stambolski et d'autres Bulgares avec le kapu-kéaïa (représantant) serbe auprès de la Sublime Porte, Ristitch qui en 1867 a été rappelé à Belgrade pour occuper le poste de Ministre des affaires étrangères.

A la fin l'auteur du compte rendu attire l'attention sur les notes explicatives se rapportant au texte des mémoires qui rappellent sous bien des rapports les notes de „Gorski pâtnik" de Rakovski.

E. Grivec, Au sujet de la nationalité des apôtres slaves (Publié en tchèque dans la revue „Bratislava" 1927. fase 3-4., p. 510-511).

A propos de l'opinion du prof. V. Pogoréloff, exposée dans la revue „Bratislava", (Année 1927. № 2) notamment que les S-ts frères Cyrille et Méthode étaient de par leurs origines des Slaves bulgares, la même revue expose une autre opinion, celle de M-r Grivec L'auteur du compte rendu en fait la critique, en soutenant la thèse de M-r Pogoréloff. M-r Grivec partage l'opinion de M-r Pogoréloff que la grande œuvre des Frères de Salonique — leur traduction, devenue classique, des livres liturgiques, est le plus fort argument en faveur de sa thèse, à savoir que Cyrille et Méthode possédaient le dialecte slave de Salonique comme leur langue maternelle. Pourtant M-r Grivec n'est pas d'accord avec M-r Pogoréloff qui dit que certaines fautes de la traduction permettent de conclure que les S-ts Frères ne connaissaient pas bien le grec. Selon Grivec, cet argument apparaît inutile dans la thèse de Pogoréloff, qui serait tout à fait admissible, si les preuves philologiques étaient renforcées par des données historiques; mais ces dernières ne permettent pas de conclure que S-ts Cyrille et Méthode étaient d'origine slave. En face de cette complexité de la question, M-r Grivec

cherche une solution moyenne, en admettant, en considération du puissant argument philologique, que la mère de Cyrille et Méthode était slave. M-r Grivec va encore plus loin, et admet qu'il est possible que les deux parents aient été des Slaves hellénisés, animés d'un pur patriotisme bysantin, au sujet duquel on ne peut concevoir de doute, car il fut, probablement, la raison du haut poste de dignitaire chargé de responsabilité occupé par le père à Salonique. — Examinant cette opinion de M-r Grivec, l'auteur du compte rendu ne trouve pas de motifs sérieux pour rejeter la thèse de M-r Pogoréloff qu'il a, lui aussi, toujours soutenue car, dans le cas en question, ce n'est pas le sentiment patriotique des parents des S-ts Frères qui est important, mais leur origine slave que d'ailleurs M-r Grivec admet. Ce n'est pas tellement l'idée nationale qui à cette époque était un facteur important à Bysance mais le sentiment religieux. Il est certain que c'est lui qui a inspiré aux Frères de Salonique l'idée de se consacrer à leur mission. Cependant, le fait que non seulement ils ont traduit l'Evangile et d'autres livres liturgiques dans leur langue slave, mais qu'ils ont créé un service divin slave, innovation contraire à la politique d'hellénisation du clergé bysantin qui s'était toujours opposé à la liturgie slave, prouve que les S-ts Frères avaient conscience de leur origine slave et agissaient au profit des intérêts vitaux des Slaves, et au préjudice des intérêts grecs.

La parfaite connaissance de la langue slave que possédaient les S-ts Frères n'a pas été dûe uniquement à leur mère, dit l'auteur du compte rendu; si dans la maison natale cette langue fut parlée si souvent et si bien qu'alle soit devenue leur langue maternelle, il est peu probable que le père n'ait su que le grec. Et du moment que M-r Grivec admet que toute leur famille, en général, ait pu être d'origine slave, il résulte que, indépendamment de l'esprit bysantin ou non de cette famille, les preuves historiques ne contredisent pas notre thèse, et que le problème peut être considéré comme résolu dans le sens que les S-ts Cyrille et Méthode étaient des Slaves, originaires de Salonique.

M. G. Poproujenco, Le Synodique du tsar Boril, 1928, CLXXIX + 96 + IV, Sofia [№ VIII du „Balgarsky Starini" Edition de l'Académie bulgare des Sciences). Compte rendu du D-r B. Iotzoff.

M-r le prof. Poproujenko publie, en russe, le texte du document vieux-bulgare „Le Synodique du tzar Boril" dans une nouvelle édition, précédée d'un commentaire: Quels sont les textes originaux, antérieurs et étrangers, qui ont servi de base à la rédaction du Synodique bulgare? Ces résultats des recherches de M-r Poproujenko, qui a mis à profit toute la littérature se rapportant à cette question, sont exposés par l'auteur du compte rendu, qui suit ses déductions d'un bout à l'autre. Notre Synodique est basé sur l'original bysantin du XII siècle, traduit en bulgare sur l'ordre du tzar Boril en 1211. M-r Poproujenko s'arrête à la partie traduite du texte bulgare, en se servant de deux anciens documents — les ainsi nommées copies de Drinoff et de Palaousoff — se trouvant à la bibliothèque nationale de Sofia et datant l'une du XIV et l'autre du

XVI siècle. Le prof. Poproujenko est d'avis que ce sont des copies d'un seul et même original. Il soumet également à la critique la partie bulgare originale du Synodique du tzar Boril, dont on ne peut encore éclaircir pleinement l'histoire littéraire. Différents compléments y ont été introduits à partir de 1211 jusqu'à la fin du XV siècle. En connaissant la destination du Synodique en général, on peut admettre que sa seconde partie est étroitement liée à l'œuvre des éminents évêques du début du XIII jusqu'à la fin du XIV siècle parmi lesquels se trouvait Eftimï. La partie originale du Synodique, telle qu'elle est donnée dans la copie de Palaousoff, a reçu l'approbation du patriarche Eftimï. La redaction de tout le Synodique est son œuvre. Le Synodique bulgare s'est répandu en Russie selon deux rédactions. Poproujenko étudie la question: quels sont leurs rapports ave la partie traduite de notre Synodique et il arrive à la conclusion qu'elles sont basées sur la traduction bulgare. Quand en Russie apparût la seconde rédaction du Synodique, la première s'y était déjà répandue. Le plus probable est que la dite influence bulgare était dûe aux relations personnelles entre le métropolitain de toute la Russie, Kiprian, et le patriarche bulgare Eftimï, dont il avait ait la connaissance en 1379, lors de son voyage au mont Athos. En route pour Constantinople, Kiprian a vlsité Eftimï à Tirnovo; on peut admettre que le métropolitaln russe dans son désir d'organiser l'Eglise de son pays, a pris exemple sur l'œuvre d'Eftimï et a emporté un exemplaire de la traduction bulgare du Synodique, où avaient été introduits des compléments nécessaires à cette Eglise. Le texte du plus ancien Synodique russe parvenu jusqu'à nous est du XV siècle; sa langue, basée sur le „srednobalgarsky" (bulgare moyen) laisse deviner l'original bulgare qui a été apporté en Russie dans la seconde moitié du XIV siècle.

Dans la littérature serbe, il y a également deux copies du Synodique datant du XIV et du XV siècles. Il ressort des recherches de M-r Poproujenko que le premier texte serbe, traduction du grec, a été corrigé d'après la rédaction bulgare du Synodique. On sait que l'influence de Eftimï sur la littérature serbe date d'avant sa mort, et l'influence de son école en Serbie de l'époque de Constantin Kostenétchesky; il est probable que ce dernier a introduit en Serbie le texte du Synodique corrigé par le patriarche de Tirnovo.

Karel J. Vopička, Les mystères des Balkans. Sept années de vie diplomatique dans le centre orageux de l'Europe (Le texte original est en tchèque). Ecrit par — envoyé extraordinaire des Etats Unis et ministre plénipotentiaire en Roumanie, Serbie et Bulgarie de 1913 à 1920. Prague 1923, № 1 + 307. — Compte rendu du D-r B. Jotsoff.

M-r K. Vopička publie les souvenirs de ses sept années de séjour en Roumanie, Serbie et Bulgarie, pendant les orageuses années de la guerre balkanique et de la guerre mondiale. L'auteur du compte rendu s'arrête principalement aux pages où M-r Vopička fait part de ses impressions sur la Bulgarie en face de l'attitude de la Serbie et de la Roumanie qui fut d'une importance décisive pour la décision finale de la Bulgarie de se

joindre au groupe combattant des puissances centrales. Après avoir exposé les relations entre la Russie et la Roumanie, qui en fin de compte devinrent des ennemies, l'auteur du compte rendu rapporte quelques déclarations intéressantes de M-r Vopička, relatives à la question macédonienne.

Avant la déclaration de la guerre, le gouvernement bulgare avait désiré, par l'entremise de son représentant, s'informer si la Serbie aurait été encline à céder une partie de la Macédoine. Il reçut un refus catégorique. Quand le guerre fut déjà déclarée, M-r Vopička vint à Sofia et se convainquit que la Bulgarie, à l'époque des hésitations, avait essayé, par la voie diplomatique, de regagner ce qu'elle avait perdu pendant les deux guerres — qu'elle avait espéré recevoir la Macédoine de la Serbie, Kavala de la Grèce, Silistra de la Roumanie, tout cela sans combattre. Cependant, à chacune de ses propositions on avait répondu par un refus. Vopička est persuadé que l'Entente aurait exercé sur ces Etats la pression nécessaire pour obtenir des concessions en faveur de la Bulgarie, si elle avait cru avoir besoin de cette dernière. Quoique le peuple bulgare eut peine à se décider à marcher contre la Russie, le gouvernement bulgare jugeait qu'il pouveit gagner davantage de l'Allemagne que de l'Entente. La Bulgarie était persuadée que la Russie désirait l'agrandissement de la Serbie, ce qui signifiait qu'une grande partie de la Macédoine qui se trouvait alors sons la domination serbe ne lui serait pas cédée. „Je suis convaincu, dit plus loin Vopička, que si, en avril 1915, on avait, proposé à la Bulgarie trois départements de la Macédoine, au sud d'Uskub, et si on lui avait facilité un emprunt, elle serait restée neutre ou se seraite joint à l'Entente".

M-r Vopička a pu personnellemen se rendre compte de l'intransigeance des Serbes. En juillet 1919, alors qu'il devait visiter le camp des prisonniers de guerre, il s'arrêta à Uskub, où il fut accueilli très aimablement par les autorités serbes. Le grand joupan l'interrogea sur ses opinions, relativement à quelques questions. „Je lui répondis — raconte Vopička — qu'en ma qualité de représentant des Etats Unis, je ne pouvais exposer officiellement mes opinions. En mon propre nom, j'exprimais mon regret que des contestations existassent au sujet de la Macédoine, et mon opinion que la Serbie devait s'entendre sur cette question, de quelque façon que ce fuit, avec la Bulgarie. Il me demanda de quelles contestations je parlais; je lui dis que les Bulgares désiraient trois départements au sud d'Uskub, et que si j'étais un facteur dans la politique serbe, je considérerais comme tout à fait sage le geste par lequel serait cédé à la Bulgarie ces trois départements, supposant que le reste de cette belle contrée resterait à la Serbie. Le joupan et quelques officiers se levèrent en s'écriant: Que pensez-vous, M-r le Ministre! Ces trois départements sont serbes, et non pas bulgares! — Je répondis: „Je fonde mon opinion sur ce que j'ai entendu dire par la mission sanitaire américaine qui a sa résidence à Vélès, et par d'autres personnes qui m'ont affirmé que ces trois départements sont plutôt bulgares que serbes, grecs ou turcs". M-r Vopička leur dit encore que la Serbie serait compensée par d'autres terres, mais ils ne voulurent entendre parler d'ancun sorte

de concessions. M-r Vopička parlait ainsi au moment où la Russie essuyait des revers sur le champ de bataille. Il savait que la Bulgarie était prête à tout pour recevoir la dite partie de la Macédoine; qu'elle serait même capable, dans ce but et si cela était indispensable, de rompre quelque alliance que ce fut avec l'Allemagne. L'Entnte, de son côté, ne fit rien pour obliger la Serbie à des concessions, et enfin, le 4 octobre 1915, la Bulgarie n'ayant pu arriver à quelque accord que ce fut avec la Serbie, lui déclara la guerre. En mai 1916, Vopička vint à Sofia pour visiter les camps des prisonniers militaires, et, à cette occassion, il eut une entrevue avec le ministre président Radoslavoff. Ce dernier se plaignit amèrement que l'Entente s'était mal comportée envers le Bulgarie, et lui expliqua que si les Serbes avaient fait quelques concessions en Macédoine, il ne se serait jamais uni à l'Allemagne. L'ambassadeur de Russie et celui d'Angleterre lui avaient déclaré que la Bulgarie ne leur était pas nécessaire et qu'ils ne feraient rien pour elle. M-r Vopička emporta l'impression que le peuple bulgare n'avait pas été en général enclin à suivre la politique de son gouvernement mais qu'il avait été d'autre part attiré par l'espoir de réaliser son idéal national. „La Bulgarie, dit M-r Vopička, a toujours aspiré à s'annexer la Macédoine, non seulement par désir de s'agrandir, mais surtout pour délivrer les Bulgares se trouvant sous la domination turque". En accord avec ce point de vue se trouve une autre opinion de M-r Vopička, exprimée dans un passage de son livre (p. 300-301): „La Bulgarie est le seul pays qui a des raisons de se plaindre. On l'accuse d'avoir commis un crime en se joignant à l'Allemagne et à l'Autriche—Hongrie pendant la guerre mondiale.. . . Je pense qu'on aurait dû prendre en considération le point de vue du peuple bulgare avant la guerre, avant de prononcer sur lui la condamnation de l'Entente. Maintenant que cette condamnation est déjà prononcée, je suis persuadé que la Bulgarie a été trop sévèrement punie. Non seulement la Thrace lui a été enlevée, mais encore le débouché sur la Mer Egée. Si nous pensons à la paix future de l'Europe, nous devons penser aussi à la Bulgarie. Les terres de ses anciens alliés ont été considérablement agrandies, alors que la Bulgarie est devenue plus petite. . Ses voisins, quoiqu'ils pensent à son sujet, doivent juger équitablement. Si la Bulgarie, qui a perdu toute prétention à la Macédoine, est trop opprimée elle peut devenir la cause de troubles continuels; cela signifie que l'Entente doit écarter les raisons de ces troubles dès le début".

L'auteur du compte rendu, rapportant ces passages intéressants du livre de M-r Vopička, exprime, dans sa conclusion, le regret que l'honnorable ministre n'ait pas pu remplir encore mieux le devoir moral qui incombe à un juge impartial, en élevant le ton en ce qui concerne la question de la Macédoine et en flétrissant ouvertement le plus grand crime commis envers le peuple bulgare par le récent asservissement de la Macédoine; car il s'agit ici du droit le plus sacré de l'homme et du peuple — le droit à la liberté, droit qui, sans pitié, fut ravi aux Bulgares de la Macédoine qui, pour le conquérir, avaient versé tant de sang.

Iv. Pandaléeff Ormandjieff, — Gueorgui Kondoloff e la part qu'il a prise dans l'insurrection de Strandja. (Avec 5 protraits). Bourgas, 1927, 8⁰ 120.

Au sujet du mouvement révolutionnaire des Bulgares de la Thrace qui, en 1903, eut pour résultat la proclamation de l'insurrection générale, simultanément et de concert avec l'ainsi nommée „Insurrection macédonienne de la S-t Elie", nous avons jusqu'aujourd'hui relativement peu d'informations publiées. L'auteur du livre ci-dessus cité s'est donné pour tâche de publier une série spéciale des souvenirs des principaux révolutionnaires de la Thrace ayant survécus à cette insurrection; il les a, en partie, interrogés personnellement et a amassé ainsi un considérable matériel. Dans le premier livre de cette série on décrit toute la vie du remarquable révolutionnaire macédonien Gueorgui Kondolov, jusqu'à sa mort. C'est au début même de l'insurrection, en 1903, que Kondolov, à la tête de sa bande, fut tué par une balle turque. Ce livre contient encore beaucoup d'informations qui éclaircissent les débuts du mouvement révolutionnaire en Thrace, à l'époque où il commençait à s'organiser indépendamment, puis plus tard, vers la fin de 1902, son développement sous la direction de l'Organisation révolutionnaire macédonienne.

L'inscription du tsar Samouil. — Par S t. R.

On connait bien le texte vieux bulgare d'une inscription sur pierre, de caractère cyrillique, datant de 993, trouvée dans la Macédoine sud-occidentale et représentant un monument funéraire du tzar bulgare Samouil à son père Nicolas, à sa mère Ripsimija et à son frère David. Il est publié pour le première fois en 1899 par le prof. Uspenskij et tous les savants qui l'ont examiné (Florinskij, Miletič, Jireček, Jagić, Karskij, Zlatarski, Jord. Ivanov etc.) acceptent à l'unanimité que le Samouil de l'inscription n'est autre que le tzar bulgare Samouil. Cependant le savant serbe Ljubomir Stojanović a exprimé son doute la dessus (v. Južnoslovenski filolog I, 1913, p. 8), ce qui a pouseé le prof. Paul Diels à écrire dans l'Archiv für slavische Philologie XLI, 3 et 4, 1907, p. 317 sous le titre „Die Inschrift des Caren Samuel" pour attirer l'attention sur ce scepticisme et pour démontrer qu'ayant en vue les données sur la famille du tsar Samouil dans la chronique de l'écrivain byzantin Skyllitses et dans les notes y jointes d'après le manuscrit de Vienne qui s'accordent avec les noms écrits sur la pièrre, cette méfiance n'est nullement fondée. M. Diels avoue que ce sont des choses connues depuis longtemps, mais il trouve qu'il n'est pas inutile de les rappeler encore une fois pour démontrer que tout scepticisme à ce sujet est dénué de fondement.

Stanisław Słoński, — V. Iagić o kwestji macedońskiej. (Publié dans le „Prace Filologiczne". Tome IX, Varsovie, 1927, 462—464).

M-r Stanisław Słoński, professeur à l'Universsité de Varsovie, rapporte dans le „Prace Filologiczne" l' opinions de l'éminent slaviste, feu le prof. V. Iagić, au sujet de la question macédonienne, telle qu'elle est

exprimée dans ses lettres publiées par le prof. Milétitch (Voir la Revue Macédonienne, Année II, № 3., p. 1—64). M-r Sloński expose le contenu essentiel des lettres de Iagić qui prouve que ce dernier était convaincu que les Slaves de la Macédoine, au point de vue de l'ethnographie et de la linguistique, étaient un rameau du peuple bulgare et qu'il blâmait tout ceux qui traitaient la question en ne se basant pas sur la science.

Mention croate au sujet de l'opinion du prof. V. Iagić sur la question macédonienne.

La revue scientifique-religieuse croate „Nova revija" se prononce, à propos de la brochure du prof. Milétitch, publiée en français „Le prof. V. Iagić et la Macédoine d'après des lettres inédites" (Sofia 1927, p. 66.) en disant que ces lettres sont intéressantes, non seulement en ce qui concerne les opinions de Iagić sur la question macédonienne, mais aussi celles se rapportant à certaines questions ayant trait aux Croates. Le désir est exprimé que toutes les 136 lettres de Iagić, écrites au cours des seize années de correspondance avec le prof. Milétitch (1893—1914), soient publiées.

Le professeur G. Waigand au sujet des lettres de Iagić.

Dans son „Balkan-Archiv" (III. Leipzig, 1927) le prof. G. Waigand en parlant des lettres de Iagić, publiées par le prof. Milétitch, dit qu'elles expriment clairement le point de vue de Iagić sur le caractère des dialectes macédoniens qu'il reconnaissait comme bulgares.

† Constantin Stoyanoff Vâlkanoff. — Par G. Bajdaroff.

Le 17 octobre 1927 est décédé Constantin Stoyanoff Velkanoff, membre de l'Institut Scientifique Macédonien. Il était natif du village de Pessochnitza du département de Lérina en Macédoine. Il reçut son instruction secondaire dans le lycée bulgare de Bitolé (Monastir), et son instruction supérieure à l'Université de Sofia, à la faculté d'Histoire. C'était un écrivain laborieux et un collaborateur zélé de la Revue Macédonienne. Parmi les œuvres que nous citons ici, les plus remarquables sont ses études „Grecs et Bulgares devant le tribunal du classisisme" „Les Origines du Christianisme dans les provinces danubiennes." „L'Orientalisation de Bysance et son influence sur les Slaves du Sud."

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ